

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2024

Озброєння,
роззброєння та
міжнародна
безпека

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2024
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2024

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2024

Щорічник СІПРІ 2024

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та

Центром Разумкова (Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова)

КИЇВ
2025

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966 р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Стефан Левен (*Stefan Löfven*), голова Правління, Швеція
Др. Мохамед Ібн Чамбас (*Mohamed Ibn Chambas*), Гана
Посол Чан Хенг Чі (*Chan Heng Chee*), Сінгапур
Жан-Марі Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*), Франція
Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія
Д-р Ноха Ель-Мікаві (*Noha El-Mikawy*), Єгипет
Др. Патріція Льюїс (*Patricia Lewis*), Ірландія/Велика Британія
Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Іен Дейвіс (Ian Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М. Фокс (Joey M. Fox)

Редактори

Джон Бейсо (John Batho), Френк Еспарагга (Frank Esparraga),

Др. Лінда Нікс (Linda Nix), Аніка Солсбері (Annika Salisbury),

Емма Зеттерстром (Emma Zetterström)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9
SE-169 72 Solna, Sweden
Telephone: +46 8 655 97 00
Email: sipri@sipri.org
Internet: www.sipri.org

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2024

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means,
without the prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted
by law, or under terms agreed with the appropriate reprographics rights
organizations. Enquiries concerning reproduction outside the scope of the
above should be sent to

SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

Published in the United States of America by Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, NY 10016, United States of America

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISBN 978-0-19-893057-0

Typeset and originated by SIPRI

Printed in the UK by

Bell & Bain Ltd., Glasgow

SIPRI Yearbook 2024 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work.

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проєкту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Зорина МІЩЕНЯ, Ольга ПЕРЕВОЗНИК

Дизайн і макет: Тетяна ОВСЯНИК

СППРІ 2024: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова; Редкол. укр. вид.: О. Мельник (керівник проєкту) та ін. – К.: Заповіт, 2025. – 704 с. ISBN 978-966-2050-22-6

У черговому 25-му україномовному виданні Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної та міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-22-6

© Видавництво «Заповіт», 2025

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xix
<i>Передмова</i>	xxi
<i>Скорочення</i>	xxiii

Вступ

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2023 р.	3
ДЕН СМІТ	
I. Світовий порядок	5
II. Невпорядкований світ	7
III. Закони та норми, що піддаються сумніву	12
IV. Міжнародна безпека та стабільність під питанням	14
V. Міжнародна нестабільність, небезпека й екологічна криза	18
VI. Співробітництво й безпека	21

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2023 р.

2. Тенденції збройних конфліктів	27
Загальний огляд	
РІЧАРД ГОВАН	
I. Глобальні і регіональні тенденції та події у збройних конфліктах	29
РІЧАРД ГОВАН	
Глобальні тенденції збройних конфліктів – Динаміка регіональних конфліктів в Америці – Динаміка регіональних конфліктів в Азії та Океанії – Динаміка регіональних конфліктів у Європі – Динаміка регіональних конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці – Динаміка регіональних конфліктів у Субекваторіальній Африці – Висновки: чекати гіршого?	
Діаграма 2.1. Кількість збройних конфліктів, за летальністю, 2018-2023 рр.	30
Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту за регіонами, 2018-2023 рр.	32
Таблиця 2.2. Оцінка числа жертв конфліктів в Америці, 2018-2023 рр.	34
Таблиця 2.3. Оцінка жертв конфліктів в Азії та Океанії, 2017-2023 рр.	36

Таблиця 2.4. Оцінка жертв конфліктів у Європі, 2018-2023 рр.	40
Таблиця 2.5. Оцінка жертв конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці, 2017-2023 рр.	48
Таблиця 2.6. Оцінка жертв конфліктів у Субекваторіальній Африці, 2017-2023 рр.	55
II. Мирні процеси	64
РІЧАРД ГОВАН	
Колумбія – Ефіопія (Тиграї) – Ємен	
III. Збройні конфлікти, активні у 2023 р.	68
ІЕН ДЕЙВІС	
Схема 2.2. Збройні конфлікти за інтенсивністю, 2023 р.	69
Таблиця 2.7. Пов'язане з конфліктами насильство, кількість випадків і жертв, 2021-2023 рр.	69
Таблиця 2.8. Активні збройні конфлікти у 2023 р.	70
3. Багатосторонні миротворчі операції	79
Загальний огляд	
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ЯЙР ВАН ДЕР ЛАЙН, ТІМО СМІТ, ГРЕТХЕН БОЛДУІН, МАРИНА ТОВАР	
I. Глобальні тенденції та події у миротворчих операціях	81
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ, МАРИНА ТОВАР	
Нові багатосторонні миротворчі операції – Припинені багатосторонні миротворчі операції – Багатосторонні миротворчі операції зі значними обмеженнями – Розгорнутий персонал – Країни – найбільші постачальники військ і поліції	
Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили у 2014-2023 рр.	82
Діаграма 3.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2014-2023 рр.	83
Діаграма 3.3. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2014-2023 рр.	91
Діаграма 3.4. Найбільші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2023 р.	92
Діаграма 3.5. Країни, що надавали найбільше військового і поліцейського персоналу до миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2023 р.	94
Таблиця 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2023 р.	84

II. <i>Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції</i>	95
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ, ГРЕТХЕН БОЛДУЇН	
Організація Об'єднаних Націй – Регіональні організації та союзи – Ситуативні коаліції – Інші багатосторонні операції	
Діаграма 3.6. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили у 2014-2023 рр.	96
Діаграма 3.7. Число загиблих серед міжнародного персоналу миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.	101
Діаграма 3.8. Рівень смертності від ворожих дій серед військовослужбовців миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.	102
Діаграма 3.9. Рівень смертності від ворожих дій серед військовослужбовців миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.	103
III. <i>Подальший розвиток багатосторонніх миротворчих операцій</i>	109
ЯЙР ВАН ДЕР ЛАЙН	
Геополітичне суперництво – Відносини з приймаючими країнами – Регіоналізація миротворчих операцій – Подальші зміни	
IV. <i>Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2023 р.</i>	113
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ	
Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2023 р.	114
4. Деякі проблеми збройних конфліктів	117
Загальний огляд	
МАРИНА КАПАРІНІ, ІЕН ДЕЙВІС, КАРОЛІНА ДЕЛЬГАДО, КЮНМІ КІМ	
I. <i>Роль Групи Вагнера та інших російських приватних військових і охоронних компаній у збройних конфліктах у 2023 р.</i>	119
МАРИНА КАПАРІНІ	
Група Вагнера і російсько-українська війна – Події у ЦАР, Малі та Судані – Нормативні підходи – Висновки	
II. <i>Продовольчі системи та геополітика</i>	138
КАРОЛІНА ДЕЛЬГАДО	
Взаємопов'язані чинники продовольчої безпеки – Продовольчі системи під час конфліктів в умовах миротворчої діяльності у 2023 р. – Потреба комплексного реагування – Висновки	

III. *Клімат, мир і безпека в Ємені* 151
КЮНМІ КІМ, ІЕН ДЕЙВІС

Зв'язок зміни клімату, конфліктів і небезпеки: три категорії аналізу – Соціально-економічні вразливості в Ємені – Затяжна громадянська війна в Ємені як чинник вразливості – Кліматичні ризики для миру та безпеки в Ємені – Висновки

Схема 4.1. Зони контролю і конфлікту в Ємені, станом на квітень 2023 р. 158

Таблиця 4.1. Оцінка жертв конфліктів в Ємені за типами подій у 2015-2023 рр. 152

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2023 р.

5. Військові витрати та зміни у виробництві озброєнь 169

Загальний огляд

НАНЬ ТЬЯНЬ

I. *Зміни у світових військових витратах у 2023 р.* 171

НАНЬ ТЬЯНЬ

Стан і чинники світових військових витрат у 2023 р. – Тенденції військових витрат у 2014-2023 рр. – Країни з найбільшими військовими витратами у 2023 р.

Діаграма 5.1. Військові витрати за регіонами у 2014-2023 рр. 174

Таблиця 5.1. Військові витрати, військовий тягар та пріоритети урядових витрат за регіонами у 2014-2023 рр. 172

Таблиця 5.2. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2023 р. 176

II. *Регіональні зміни у військових витратах у 2023 р.* 180

НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, СЯО ЛЯН,
ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, ЛАРА МАРІЯ Г. Г. КОШТА,
НОА ХАЙНЕМАНН

Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід

Діаграма 5.2. Зміни військових витрат у субрегіонах у 2014-2023 і 2022-2023 рр. 182

Таблиця 5.3. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами у 2023 р. 181

Таблиця 5.4. Структура військових витрат США у 2019-2023 ф. р. 186

Таблиця 5.5. Структура військових витрат Китаю у 2019-2023 рр. 190

III. <i>100 найбільших компаній-виробників зброї і постачальників військових послуг світу у 2022 р. за даними СІПРІ: Регіональні та національні зміни</i>	201
СЯО ЛЯН, ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА	
Сполучені Штати Америки – Європа (без Росії) – Російська Федерація – Азія та Океанія – Близький Схід	
Таблиця 5.6. Тенденції продажів зброї компаніями <i>Top 100</i> СІПРІ у 2013-2022 рр.	202
Таблиця 5.7. Регіональні та національні частки продажів зброї компаніями <i>Top 100</i> СІПРІ у 2021-2022 рр.	203
IV. <i>Військова промисловість в умовах підвищення попиту</i>	209
ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, СЯО ЛЯН	
Намагання збільшити виробництво зброї на Заході – Реагування на термінову потребу України в 155-мм боєприпасах – Виробництво озброєнь у Росії в умовах санкцій – Збільшення виробництва озброєнь в інших частинах світу – Висновки	
6. Міжнародні поставки озброєнь	223
Загальний огляд	
СИМОН Т. ВЕЗЕМАН	
I. <i>Світові тенденції поставок зброї у 2019-2023 рр.</i>	225
СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ, ЗАЙН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН	
Важливість далекобійних ударних озброєнь – Конфлікти, напруженість і поставки озброєнь – Оцінка майбутніх поставок озброєнь на основі відомих замовлень	
Врізка 6.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь	226
Діаграма. 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2023 рр.	227
Діаграма 6.2. Тенденції міжнародних поставок основних озброєнь, імпорт за регіонами у 1974-2023 рр.	228
Таблиця 6.1. Окремі основні системи озброєнь, замовлені або обрані для майбутніх замовлень у 10 найкрупніших постачальників озброєнь з поставкою після 2023 р.	236
II. <i>Зміни у групі постачальників основних озброєнь у 2019-2023 рр.</i>	237
СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ, ЗАЙН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН	
Сполучені Штати Америки – Франція – Росія – Китай – Німеччина – Італія – Велика Британія – Іспанія – Ізраїль – Південна Корея – Інші експортери	

Врізка 6.2. Фінансові аспекти поставок озброєнь	245
Таблиця 6.2. 25 найкрупніших експортерів основних систем озброєнь і їхні головні одержувачі, 2019-2023 рр.	238
Таблиця 6.3. Постачання основних озброєнь до регіонів	
Топ 10 експортерами у 2019-2023 рр.	239
Таблиця 6.4. Поставки за категоріями основних озброєнь	
Топ 10 постачальниками у 2019-2023 рр.	240
III. <i>Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2019-2023 рр.</i>	248
СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ, ЗАЙН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН	
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Таблиця 6.5. 40 найкрупніших імпортерів основних озброєнь і їхні головні постачальники, 2019-2023 рр.	248
Таблиця 6.6. Імпорт основних озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2014-2018 рр. і 2019-2023 рр.	250
7. Світові ядерні сили	261
Загальний огляд	
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2024 р.	262
I. <i>Ядерні сили США</i>	263
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Виконання США Нового СНО – Роль ядерної зброї у воєнній доктрині США – Виробництво боеголовок – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2024 р.	273
II. <i>Ядерні сили Росії</i>	276
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Дотримання Росією Нового СНО – Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Росії – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2024 р.	286
III. <i>Ядерні сили Великої Британії</i>	290
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у британській воєнній доктрині – Ракети морського базування	
Таблиця 7.4. Британські ядерні сили, станом на січень 2024 р.	295

IV. <i>Ядерні сили Франції</i>	296
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Франції – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети морського базування	
Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2024 р.	300
V. <i>Ядерні сили Китаю</i>	302
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Китаю – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2024 р.	310
VI. <i>Ядерні сили Індії</i>	312
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Індії – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2024 р.	317
VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	319
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Пакистану – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2024 р.	324
VIII. <i>Ядерні сили Північної Кореї</i>	326
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Північної Кореї – Виробництво розщеплюваних матеріалів і боеголовок – Нестратегічна ядерна зброя – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.9. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2024 р.	336
IX. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	339
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю – Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.10. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2024 р.	343

<i>Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2023 р.</i>	344
ФРІДЕРІКЕ ФРІСС, МОРИЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ	
Таблиця 7.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2023 р.	346
Таблиця 7.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2023 р.	348
Таблиця 7.13. Крупні уранозбагачувальні об'єкти та потужності у світі, станом на 2023 р.	350
Таблиця 7.14. Крупні потужності повторної переробки у світі, станом на 2023 р.	352

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2023 р.

8. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

ВІЛФРЕД ВАН, ВЛАДИСЛАВ ЧЕРНАВСЬКИХ,
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

<i>I. Контроль над ядерною зброєю за участю Китаю, Росії та США</i>	359
ВІЛФРЕД ВАН	

Контроль Росії та США над ядерною зброєю – Контакти Китаю і США з питань контролю над ядерною зброєю – Висновки

<i>II. Багатосторонні договори та ініціативи стосовно контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження</i>	367
ВЛАДИСЛАВ ЧЕРНАВСЬКИХ	

Події, пов'язані з Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань – Перша сесія комітету з підготовки Оглядової конференції 2026 р. Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – Четверта сесія Конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження – Друга зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї

<i>III. Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану</i>	380
ТЮТТІ ЕРАСТЬО	

Історична довідка – Події, пов'язані з ядерною програмою Ірану – Політичні події – Перспективи

IV. <i>Напади на ядерні об'єкти в Україні та місії Міжнародного агентства з атомної енергії, як відповідь</i>	386
ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО	
Події на українських ядерних об'єктах у 2023 р. – Правова та нормативна реакція МАГАТЕ на напади на ядерні об'єкти в Україні – Реакція МАГАТЕ та місії допомоги Україні – Висновки	
Таблиця 8.1. Напади та інші серйозні інциденти на українських ядерних об'єктах, 2023 р.	387
9. Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров'я	397
Загальний огляд	
УНА ЯКОБ, ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
I. <i>Звинувачення у застосуванні хімічної зброї реакція на них</i>	399
УНА ЯКОБ	
Хімічне роззброєння та розслідування в Сирії – Звинувачення в незаконній хімічній діяльності в російсько-українській війні – Прогноз	
Таблиця 9.1. Загальний огляд спеціальних механізмів Організації із заборони хімічної зброї для вирішення питання хімічної зброї в Сирії	400
II. <i>Біологічне роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї</i>	408
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
Звинувачення в недотриманні Конвенції про біологічну зброю – Пропозиції стосовно механізму дотримання та верифікації Конвенції про біологічну зброю – Висновки та прогноз	
III. <i>Безпека у сфері охорони здоров'я</i>	415
ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	
Оновлена інформація про пандемію <i>Covid-19</i> і дослідження походження <i>SARS-CoV-2</i> – <i>Спалах трох</i> – Договір про пандемії – Договір про пандемії	
10. Контроль над звичайними озброєннями і регламентація “негуманної” зброї	419
Загальний огляд	
ІЕН ДЕЙВІС	
I. <i>Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань</i>	421
ІЕН ДЕЙВІС	
Конвенція про певні види звичайних озброєнь – Конвенція про касетні боеприпаси – Конвенція про протипіхотні міни – Політична декларація про застосування вибухової зброї у населених районах – Висновки	

Таблиця 10.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2023 р.	423
II. <i>Вибухова зброя і захист цивільних під час війни Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС</i> ІЕН ДЕЙВІС Правила і принципи захисту цивільних осіб під час збройних конфліктів – Озброєння, що використовується у російсько-українській війні – Озброєння, що використовується у війні Ізраїлю з ХАМАС – Забезпечення норм захисту цивільних під час збройного конфлікту – Висновки	433
III. <i>Контроль над озброєннями, нерозповсюдження та застосування ракет</i> КОЛЬЯ БРОКМАНН Застосування ракет у російсько-українській війні – Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет – Висновки Таблиця 10.2. Ракетні системи, що їх використовували російські та українські війська у 2022-2023 рр. Таблиця 10.3. Загальний огляд угод про попереднє сповіщення про ракетні та космічні пуски Таблиця 10.4. Частки держав, які підписали Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет, за регіонами	454
IV. <i>Кінець Договору про звичайні збройні сили в Європі</i> АЛЕКСАНДР ГРАЄФ Довгий шлях виходу Росії з ДЗЗСС – Рішення Росії про вихід і реакція НАТО – Наслідки і прогноз	465
V. <i>Глобальна система поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну служби</i> ДЖОВАННА МАЛЕТТА, СЕЛЬМА МУСТАФІЧ Цілі і зміст – Нормативна прогалина заповнюється, але розбіжності зберігаються – Погляд у майбутнє: складнощі виконання Врізка 10.1. Цілі безпечного, захищеного та надійного поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну їх служби	472
VI. <i>Міжнародна прозорість закупівель зброї та військових витрат як захід зміцнення довіри</i> ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН, СИМОН Т. ВЕЗЕМАН Реєстр звичайних озброєнь ООН – Доповідь ООН про військові витрати – Механізми прозорості ОБСЄ – Висновки	477

11. Міжнародна регламентація штучного інтелекту, кіберпростору та космосу	481
Загальний огляд	
ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЕЛЛІСОН ПИТЛАК, НІВЕДІТА РАДЖУ	
<i>I. Регулювання впливу штучного інтелекту на міжнародний мир та безпеку</i>	483
ВІНСЕНТ БУЛАНІН	
Вирішення проблем автономних систем озброєнь – Саміт із відповідального штучного інтелекту у військовій сфері – Засідання Ради Безпеки ООН з питань штучного інтелекту – Саміт із безпеки ШІ – Висновки: Поворотний рік для регулювання ШІ на міжнародному рівні?	
<i>II. Регулювання кіберпростору та зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій</i>	497
ЕЛЛІСОН ПИТЛАК	
Загальні тенденції зловмисного використання ІКТ – Глобальні події у сфері регулювання кіберпростору – Інші регіональні, двосторонні та національні ініціативи – Національні та двосторонні ініціативи – Інші ініціативи – Висновки	
<i>III. Події у сфері регулювання безпеки в космосі</i>	512
НІВЕДІТА РАДЖУ	
Регулювання космічної безпеки в ООН – Ключові питання третьої сесії відкритої робочої групи зі зменшення космічних загроз – Висновки	
12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	523
Загальний огляд	
ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
<i>I. Договір про торгівлю зброєю</i>	525
ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛОРІАНА О	
Виконання Договору – Прозорість і звітність – Універсалізація Договору та міжнародна допомога – Інші питання, пов’язані з функціонуванням Договору – Висновки та перспективи <i>CSP10</i>	
Діаграма 12.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, які подавали річні звіти у 2017-2022 рр.	530
Таблиця 12.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами	532

II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки зброї</i>	538
МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН	
Обсяг міжнародних ембарго на поставки зброї у 2023 р. – Ембарго ООН на поставки зброї: зміни та проблеми дотримання – Ембарго Глобальної коаліції з контролю над експортом: заходи координації та складнощі виконання – Ембарго ЄС на поставки зброї: зміни і проблеми дотримання – Висновки	
Таблиця 12.2. Ембарго ООН і ЄС на поставки зброї, чинні впродовж 2023 р.	550
III. <i>Багатосторонні режими експортного контролю</i>	552
КОЛЬЯ БРОКМАН, ЛОРІАНА О	
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість – Висновки	
Таблиця 12.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю	553
IV. <i>Події в ЄС у сфері контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю</i>	562
МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання – Регламент стосовно перевірки прямих іноземних інвестицій – Співпраця ЄС і США в галузі експортного контролю – Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь – Висновки	
Таблиця 12.4. Надання інформації для річного звіту ЄС про експорт зброї у 2011-2022 рр.	570
Додатки	573
Додаток А. <i>Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння</i>	575
I. <i>Універсальні угоди</i>	577
II. <i>Регіональні угоди</i>	604
III. <i>Двосторонні угоди</i>	617
Додаток Б. <i>Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки</i>	623
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	623
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	634
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	652
Додаток В. <i>Хронологія 2023 р.</i>	657
Про авторів	669

Звернення до читача

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 25-е україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2024: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969 р. і визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською та українською мовами, а також резюме – арабською, каталанською, китайською, корейською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською, російською, фарсі (перською), шведською, українською та японською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної та національної безпеки. Вони користуються попитом державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної та міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб'єктів, відповідних документів у цьогорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятися від попередніх, оскільки вони постійно

коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях Щорічника.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СІПРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СІПРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Матеріали *Щорічника СІПРІ* також доступні в електронному вигляді на сайті Центру Разумкова <https://razumkov.org.ua/>.

Щорічник СІПРІ видається за фінансової підтримки уряду Швейцарії.

Юрій Якименко,
Президент Центру Разумкова
вересень 2025 р.

Передмова

Населення світу у 2023 р. в основному подолато пандемію *Covid-19*. Це дало деяке полегшення на міжнародній арені, яка загалом відзначалася збереженням турбулентності. В останнє десятиліття всі видання *Щорічника СІПРІ*, з яких це 55-те, відзначали погіршення середовища міжнародної безпеки. У більшості аспектів 2023 р. став продовженням попередніх тенденцій: це більш жорстокі збройні конфлікти, менше можливостей для їх вирішення, вищі військові витрати, глибока криза контролю озброєнь і глобальне потепління – цей рік став найспекотнішим за всю історію спостережень.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. викликало глобальну дискусію про світовий порядок. Події 2023 р., особливо війна в Газі, загострили її та посилили багато геополітичних протистоянь. Закони й норми, які регулювали співпрацю та конфлікти протягом майже 80 років, зараз піддають сумніву різні гравці, які мають значну вагу у світових справах. Зарано говорити про те, чи стоїмо ми на порозі цілком нової фази міжнародної політики і чи наближаємося ми до неї, зі зміною міжнародного порядку. Однак така можливість існує, і результати війн в Україні та Газі можуть значною мірою вплинути на її матеріалізацію.

Якщо міжнародний порядок висуватиме на перший план співпрацю, можна буде більш ефективно, ніж сьогодні, та мирно владнати й вирішити не лише конфлікти, а й проблеми зміни клімату та інші аспекти дедалі гострішої екологічної кризи. Якщо ж робити наголос на розколі й конфлікті, зростатимуть екзистенційні загрози як екологічного руйнування, так і ядерного конфлікту. Питання міжнародного порядку розглядаються у вступі до *Щорічника* (розділ 1).

Частина I охоплює збройні конфлікти та мирні процеси, з коротким оглядом відмінних регіональних тенденцій. У 2023 р. активні збройні конфлікти відбувалися щонайменше в 52 державах – на три менше, ніж у 2022 р. (розділ 2). Але загальна кількість загиблих у конфліктах зросла до найвищого рівня з 2019 р., насамперед через громадянські війни в Судані та М'янмі, а також війни Ізраїлю з ХАМАС та Росії з Україною. Політичний консенсус стосовно врегулювання збройних конфліктів стає все важчим, що ускладнює узгодження нових багатосторонніх миротворчих операцій або зміну їхніх мандатів (розділ 3). Фрагментація владнання конфліктів ще більше ускладнюється зростанням ролі приватних військових і охоронних компаній, продовольчою небезпекою та зв'язком між зміною клімату, конфліктом і безпекою (розділ 4).

Частина II присвячена військовим витратам і озброєнням на основі ретельного збору інформації для баз даних СІПРІ. Наведений матеріал охоплює тенденції у військових витратах і виробництві озброєнь (розділ 5), міжнародних поставках зброї (розділ 6) і світових ядерних силах, включаючи програми ядерної модернізації усіх ядерних держав (розділ 7). Світові військові витрати зростали у 2023 р. дев'ятий рік поспіль і досягли приблизно \$2,44 трлн, але обсяг світових поставок зброї за останні 15 років майже не

змінився. Проте зростання напруженості в багатьох регіонах свідчить про ймовірність нових великих поставок зброї в найближчий період.

Частина III охоплює питання нерозповсюдження, контролю озброєнь і роззброєння. Це був ще один важкий рік для контролю над ядерними озброєннями, у якому призупинення Росією Нового договору СНО та відкликання ратифікації ДВЗЯВ стало симптомом нездатності ключових гравців відокремити ядерні проблеми від ширшого геополітичного контексту (розділ 8). Наполегливі удари Росії по критичній інфраструктурі в Україні створили додаткові виклики для ядерної безпеки, захисту та гарантій у 2023 р. У розділі 9 розглянуті звинувачення у використанні хімічної та біологічної зброї та інші загрози хімічній і біологічній безпеці. Необхідність захисту цивільного населення від негуманної та іншої звичайної зброї, що викликає гуманітарне занепокоєння (розділ 10), проявилась у 2023 р. у війнах Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС. В обох війнах можна побачити очевидні тривожні зловживання зброєю вибухової дії та інші порушення міжнародного гуманітарного права. Розділ 11 присвячений зусиллям із запровадження міжнародних принципів відповідального використання технологій у трьох пріоритетних сферах: штучний інтелект, кіберпростір і космос. Зусилля з посилення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання розглядаються в розділі 12, включно з розширеними санкціями та ембарго на поставки зброї, спрямованими на послаблення військового потенціалу Росії.

До *Щорічника СІПРІ 2024* долучилися 44 автори, за підтримки внутрішніх і зовнішніх рецензентів, а також професійна редколегія, що виконує величезний обсяг дослідницької роботи, перевірки фактів і узгодження статистичних даних. Фахівці з комунікації, бібліотекарі, обслуговуючий та ІТ-персонал СІПРІ – кожен по-своєму допомагає виданню та поширенню *Щорічника*. Я хотів би скористатися цією нагодою і висловити подяку всім причетним, особливо нашим зовнішнім рецензентам, чії думки та пропозиції завжди допомагають суттєво покращити зміст.

У боротьбі наративів про майбутній світовий порядок забагато дезінформації. Завдяки зосередженості *Щорічника* на авторитетній інформації з відкритих джерел і прагненню СІПРІ до перевірки фактів ця книга залишається незамінним суспільним надбанням для всього світу. Так буде й надалі, оскільки Інститут допомагає прокласти шлях до безпечнішого світу, з більш справедливими, стійкими та життєздатними суспільствами.

Ден Сміт,
Директор СІПРІ
Стокгольм, травень 2024 р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
ACLED		Armed Conflict Location & Event Data Project	Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
ASAT		anti-satellite	Протисупутникова (зброя, система)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CFE	(Д)ЗЗСС	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав

CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSP		Conference of States Parties	Конференція держав-учасниць
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(O)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохожну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне співтовариство держав Західної Африки
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
EWIPA		Explosive weapons in populated areas	Запальна та вибухова зброя у населених районах (застосування)
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FFM		Fact-finding mission	Місія із встановлення фактів
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів

FSC		Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GBV		Gender-based violence	Гендерне насильство
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GHG		Greenhouse gas	Парникові гази
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаазький кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IHL	МГП	International humanitarian law	Міжнародне гуманітарне право
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
ISU		Implementation Support Unit	Відділ забезпечення виконання
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
JCPOA	СВПД	Joint Comprehensive Plan of Action	Спільний всеохопний план дій
LAWS	ЛАСО	Lethal autonomous weapon systems	Летальні автономні системи озброєнь
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран

MENA		Middle East and North Africa	Близький Схід і Північна Африка
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MRBM	БРСД	Medium-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
MSP		Meeting of States Parties	Зустріч держав-учасниць
MTCR	ПКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
MX		Meeting of Experts	Зустріч експертів
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного Договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських держав
OCCAR	OCCO	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OEWG		Open-ended working group	Робоча група з широким мандатом
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація Ісламської конференції
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН

PAROS		Prevention of an arms race in outer space	Запобігання гонці озброєнь у космосі
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
POA		Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects (UN)	Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПП	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TPNW	ДЗЯЗ	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	Договір про заборону ядерної зброї
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав

UNDP	ПП ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
UNSC	РБ ООН	UN Security Council	Рада Безпеки ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WHO	ВООЗ	World Health Organization	Всесвітня організація охорони здоров'я
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Розділ 1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2023 р.

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2023 р.

ДЕН СМІТ

Безпека у світі протягом 2023 р., як і все останнє десятиліття, продовжувала погіршуватися. Ситуація в деяких аспектах миру та безпеки у 2023 р. покращилась, але в багатьох інших спостерігалось помітне погіршення.

Є багато маркерів стійкого погіршення. Серед них – повномасштабна війна проти України, розпочата Росією після ескалації в лютому 2022 р., тривала і в 2023 р.; жодна сторона не отримала вирішальної переваги, і не було видно перспектив врегулювання шляхом переговорів. 7 жовтня 2023 р. різко загострився конфлікт між Ізраїлем і Палестиною – бойовики руху ХАМАС вдерлися з Гази в Ізраїль, убивши мирних жителів, військових і захопивши заручників. До кінця року військова відповідь Ізраїлю загострилася до рівня, який багато хто вважав непропорційним. Окрім цих двох війн, які займали центральне місце в світових новинах, дипломатії та міжнародній політиці, у 2023 р. збройні конфлікти тривали ще в 50 державах. У Судані лише у 2023 р. 7,6 млн людей були вимушено переміщені через насильницький конфлікт¹. У Демократичній Республіці Конго (ДРК) двадцятирічний конфлікт змусив залишити свої домівки 6,9 млн осіб². У М'янмі в останні місяці 2023 р. відбувся сплеск бойових дій. У деяких державах Центральної та Південної Америки основною проблемою безпеки є озброєні злочинні угруповання; у 2023 і 2024 рр. тривав фактичний крах держави у Гаїті. Здавалося, ніде міжнародні діячі – уряди третіх країн, система ООН чи регіональні організації – не змогли допомогти врегулювати чи зупинити конфлікти.

Водночас між Китаєм і США тривала суперечка стосовно статусу Тайваню і загалом геостратегічної ситуації в Північно-Східній Азії. На тлі цих проблем, у лютому 2023 р. Росія призупинила свою участь у Новому договорі про СНО – останній двосторонній угоді про контроль ядерних озброєнь між Росією та США. Тим часом світові військові витрати у 2023 р. зростали дев'ятий рік поспіль, перевищивши рекордний рівень 2022 р. – до \$2,44 трлн.

¹ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UN OCHA), Sudan Humanitarian Update, 25 Jan. 2024.

² 'Democratic Republic of the Congo (DRC)-Conflict and violence', ReliefWeb (UN OCHA), 30 Jan. 2024.

Усе це відбувалося на тлі світових екологічних проблем. Сукупний і постійний викид парникових газів (ПГ) в атмосферу від промисловості, транспорту та сільського господарства в поєднанні з природним явищем Ель-Ніньйо зробив середньомісячні світові температури з квітня по грудень 2023 р. найтеплішими в історії. Цей рік був найспекотнішим за всю історію спостережень: середньосвітова температура була на 1,5°C вищою за середню в доіндустріальну епоху, що порушило межу, узгоджену в Паризькій угоді 2015 р., як бажану ціль обмеження глобального потепління³.

Події 2023 р. підтверджують, що міжнародна система зазнає серйозного тиску на багатьох фронтах. Цей тиск зростає вже щонайменше 10 років. Відображаючи цю оцінку, *Bulletin of the Atomic Scientists* другий рік поспіль встановлює свій “годинник судного дня” на 90 секунд до опівночі – метафоричної години апокаліпсиса. Це найближча до півночі відстань годинника відтоді, як його запровадили у 1947 р., порівняно з 17 хв до опівночі в 1991 р., коли закінчилася Холодна війна. Редколегія Бюлетеня супроводжувала своє оголошення в січні 2024 р. попередженням, що її рішення не змінювати положення стрілок свідчить не про стабільність, а про постійну і тривожну нестабільність⁴.

З огляду на це, у вступному розділі розглядаються наслідки деяких ключових для світового порядку подій 2023 р. – побудови міжнародних відносин на основі інститутів, договорів, законів і норм. Він зосереджується на наслідках останніх подій і ставить питання: “Який світ ми сформуємо для себе в найближчі десятиліття, якщо ці тенденції залишаться незмінними?”.

Починається він із розгляду суперечливого поняття “світового порядку” та недоліків невпорядкованого світу, а потім розглянуто статус деяких міжнародних законів і норм, спрямованих на врегулювання та обмеження збройних конфліктів. Далі наведено огляд подій у галузі міжнародної безпеки та стабільності у 2023 р., включно з негативним впливом зміни клімату на мир і безпеку. Розділ завершується висновком про необхідність вироблення традицій міжнародної співпраці.

³ Zhong, R., ‘Earth was due for another year of record warmth: But this warm?’, *New York Times*, 26 Dec. 2023; та Abnett, K., ‘2023 was world’s hottest year on record, EU scientists confirm’, Reuters, 9 Jan. 2024.

⁴ Starkey, S., ‘Doomsday Clock remains at 90 seconds to midnight’, *Bullet of the Atomic Scientists*, Press release, 23 Jan. 2024.

I. Світовий порядок

Дискусії, чи змінюється і як має змінюватися світовий порядок, тривають уже декілька років⁵. Багато в чому це дивна дискусія, оскільки її предмет не зовсім зрозумілий. На Заході політики та коментатори часто використовують вислів “міжнародний порядок, заснований на правилах”, говорячи про дії, проти яких вони рішуче виступають, наприклад, повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 р. Тож кажуть, що існує не один міжнародний порядок, заснований на правилах, а декілька, разом з ними – важливі неформалізовані норми міжнародної поведінки⁶. Плутанина, яку це може посіяти, посилюється, коли, як це часто трапляється, незрозуміло, чи мова йде про домовленості, встановлені наймогутнішою державою (чи державами) для їх власної вигоди, чи, радше, про систему правил і норм, які мають на меті стримувати та обмежувати використання сили⁷.

Окрім суперечливих визначень, ця плутанина показує, про що насправді йде дискусія: про зв'язок між легітимністю правил і норм, з одного боку, та розподілом і застосуванням сили, з іншого. Ця дискусія аж ніяк не є прерогативою експертів і науковців, про що свідчить участь у ній таких світових лідерів, як Президенти Бразилії, Росії та Китаю (Лула, Путін і Сі), Прем'єр-міністр Індії Моді та Держсекретар США Блінкен, а також Генеральний секретар ООН Гутерреш⁸. Імпульс дискусії можна розглядати з позицій сили або легітимності. Використання сили загалом суперечливе, а її розподіл постійно змінюється і помітно змінився за останні 30 років⁹. Норми та правила, на яких базується легітимність порядку, охоплюють безпрецедентне в історії коло питань – війна і мир, торгівля, довкілля, права людини, біженці та переміщені особи, міграція, культурна спадщина. Більшість країн-учасниць ООН, які підписалися під цими правилами, здебільшого їх поважають, але деякі порушують їх з неприємною частотою та незначними наслідками. Мотиви та цілі змін стосуються як легітимності, так і сили – змінити правила, щоб підтримати зміни у розподілі сил (наприклад, у дебатах

⁵ Див., наприклад, Kissinger, H., *World Order* (Penguin Books: New York, 2015); Rumer, E., ‘The Primakov (not Gerasimov) Doctrine in action’, Carnegie Endowment for International Peace, 5 June 2019; та Ero, C., ‘The trouble with “the Global South”’, *Foreign Affairs*, Apr. 2024.

⁶ Chalmers, M., *Which Rules? Why There is No Single ‘Rules-based International System’*, RUSI Occasional Paper (RUSI: London, Apr. 2019).

⁷ Див., наприклад, Baranovsky, V., ‘A new international order: Overcoming or transforming the existing one’, *Social Sciences* (Russian Academy of Sciences), vol. 50, no. 2 (2019), pp. 7-23; та Rodrik, D. and Walt, S. M., ‘How to build a better order: Limiting great power rivalry in an anarchic world’, *Foreign Affairs*, vol. 101, no. 5 (Sep./Oct. 2022).

⁸ Speech by President Luiz Inacio Lula da Silva at the second virtual Voice of Global South Summit, 17 Nov. 2023, Planalto, gov.br, Presidencia da Republica; President of Russia, ‘Speech and the following discussion at the Munich Conference on security policy’, 10 Feb. 2007; National Committee of the Chinese People’s Consultative Conference, ‘Xi proposes Global Security Initiative’, 21 Apr. 2022; Parashar, S., ‘PM Modi: Global South must create new world order’, *Times of India*, 13 Jan. 2023; Blinken, A. J., ‘The power and purpose of American diplomacy in a new era’, US Department of State, Speech, 13 Sep. 2023; та UN News, ‘In Munich, Guterres calls for new global order that works for all’, 16 Feb. 2024.

⁹ Див. Kissinger (посилання 5), pp. 365-72.

стосовно того, чи повинна РБ ООН зберігати структуру, вигідну п'ятьом постійним членам), або жорсткіше обмежувати застосування сили чи менше покладатися на правила, а більше на силу як таку.

Сучасний світовий порядок почав формуватися в 1940-х рр. Це була інша історична епоха, до деколонізації, коли існувала тільки одна ядерна держава, лише 48 держав визнавали одна одну членами-засновниками ООН, коли Велика Британія та Франція ще були світовими потугами, хоча й розхитаними та побитими Другою світовою війною. У наступні 80 років політичні та стратегічні контури докорінно змінилися, відбулись далекосяжні демографічні та економічні зміни. Населення світу зросло втричі й урбанізувалося майже вдвічі швидше, а економічне виробництво зростало більш ніж у чотири рази швидше за населення¹⁰. Відповідне збільшення видобутку природних ресурсів теж суттєво випереджало зростання населення¹¹. Добробут людей покращився, хоча не рівномірно і не всюди, але наслідком цього стала багатогранна екологічна криза, з якою сьогодні стикається світ. Можна стверджувати, що для нової епохи – антропоцену – світ потребує інших цілей і механізмів створення і дотримання правил¹².

Аргументи про те, що світовий порядок базується на анахронічних припущеннях, залежно від того, на який аспект анахронізму ми дивимось, можуть бути підсилені лише визнанням того, що його генетичний код сягає 1648 р. і Вестфальського миру¹³. Ці три угоди поклали кінець Тридцятирічній війні в Європі та столітньому хаосу, спричиненому релігійними розбіжностями між ворогуючими гілками християнства. Вестфальський порядок базувався на балансі між різними державами. Він був зруйнований Французькою революцією та наполеонівськими війнами на межі XIX ст., а відновлений і видозмінений у 1815 р. Віденським конгресом і Концертом Європи. Після глибокої дестабілізації, яка сталася століттям пізніше під час Першої світової війни та російської революції, була створена Ліга Націй. Це була перша спроба перетворити європейський порядок на світовий. Загибель Ліги та ще глибша прірва Другої світової війни спонукали до більш систематичної глобалізованої проєкції європейського порядку, з утворенням ООН.

¹⁰ UN Department of Social and Economic Affairs, '68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN', 2018; та Dasgupta, P., *The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review* (HM Treasury: London, 2021), p. 101.

¹¹ Krausmann, F. et al., 'Material flow accounting: Measuring global material use for sustainable development', *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 42, no. 1 (Oct. 2017), p. 656; та Krausmann, F. et al., 'From resource extraction to outflows of wastes and emissions: The socio-economic metabolism of the global economy, 1900-2015', *Global Environmental Change*, vol. 52 (Sep. 2018).

¹² Заперечення комітетом геологів терміну "антропоцен" у березні 2024 р. не змінює реальності, яку він фіксує: найбільший вплив на природне середовище має людина. Див. Witze, A., 'Geologists reject the Anthropocene as Earth's new epoch: After 15 years of debate', *Nature*, 6 Mar. 2024; та Witze, A., 'It's final: The Anthropocene is not an epoch, despite protest over vote', *Nature*, 20 Mar. 2024.

¹³ 'Peace of Westphalia', *Britannica*; та Kissinger (посилання 5), pp. 2-95.

З'ясування європейського походження та траєкторії світового порядку аж ніяк не означає його критики; підстави для критики, якщо вони є, логічно мають полягати в його плюсах і мінусах, а не в географічному та культурному походженні. Проте, світовий порядок обов'язково включає та втілює перспективи певного часу та регіону. Це вже само по собі є причиною дискомфорту багатьох важливих діячів від нинішнього світового порядку¹⁴.

З моменту заснування ООН зміни в цьому порядку через приєднання до неї втричі більшої кількості держав-учасниць, ніж під час утворення, появи додаткових договорів, що створюють нові обов'язки (наприклад, піклування про біженців) та обмеження для держав (наприклад, яку зброю вони можуть мати) були лише його модифікаціями, а не фундаментальними змінами. Довговічність і сталість світового порядку можна сприймати як підтвердження протилежних поглядів на нього. Довговічність може означати або те, що система працює добре, або те, що вона анахронічна, відображає речі такими, якими вони були, а не такими, якими вони є і будуть. Такий погляд на довговічність свідчить про необхідність змін, незалежно від труднощів у виробленні їхніх умов. Сталість, однак, передбачає цінності, що лежать в основі, тривалість, що спирається на цінності, втілені в інститутах світового порядку; це спонукає до обережності у змінах, аби не втратити щось вартісне. З третього боку, разом узяті, довговічність і сталість можуть викликати неабиякий скепсис стосовно ймовірності будь-яких реальних змін, якщо не станеться катастрофічної події масштабу Другої світової війни. Загалом, погляди та почуття багатьох лідерів громадської думки про недосконалість сучасного світового порядку не означає, що він не виконує всі свої корисні функції. Він зазнає випробувань, але все ще діє.

II. Невпорядкований світ

Міжнародний порядок значною мірою ґрунтується на інститутах і установах ООН, а також на регіональних організаціях, таких як Африканський Союз (АС) та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), створених пізніше. Задля миру і стабільності в усьому світі їхні основні завдання безпеки полягають у врегулюванні та стримуванні конфліктів, а також у встановленні та зміцненні миру. Проблема полягає в тому, що за останні понад 10 років зросла загальна кількість і тривалість збройних конфліктів, а також складність їх врегулювання.

Ключовими ознаками нинішнього безладу є збройні конфлікти, на які, схоже, не впливає міжнародне посередництво чи спроби врегулювання конфліктів. Можливо, гірше те, що великі збройні конфлікти, що тривали протягом 2023 р., не мали жодних ознак можливості їх припинити будь-яким чином, окрім перемоги однієї сторони чи взаємного виснаження. Можна справедливо стверджувати, що багато конфліктів, у яких бойові дії були

¹⁴ Див. Rennie, D., 'China wants to change, or break, a world order set by others', *The Economist*, 10 Oct. 2022; див. також посилання 8.

припинені чи принаймні призупинені на певний період за домовленістю, виглядали цілком нерозв'язними, доки не набрали хід переговори і угоди були неминучими чи навіть підписаними. Приклади включають Північну Ірландію до 1994 р., Гватемалу до 1996 р. та Шрі-Ланку до припинення вогню у 2002 р. Тим не менше слід визнати, що останній великий збройний конфлікт, який було в основному завершено через домовленості, відбувався в Колумбії у 2016 р. Сьогодні жорстокі конфлікти, зокрема, в Україні, Газі, Судані, ДРК, М'янмі та Західному Сахелі демонструють невеликий потенціал врегулювання, а міжнародні зусилля для цього видаються обмеженими за ефектом, а іноді й за амбіціями.

Підґрунтя цих конфліктів різне, але спільною є їхня глибина. Для держав, які перестали бути колоніями в період деколонізації 1940-х – 1970-х рр., усе почалося з гострих проблем управління. Вони по-різному підходили до національних кордонів, проведених колоніальними державами, які були мало пов'язані або зовсім не пов'язані з історією та реаліями населення; до недоліків у спроможностях держави, включаючи погану медицину та освіту; до транспортної інфраструктури – або примітивної, або сформованої майже повністю для військових цілей чи видобутку ресурсів; до структури економіки, яка була заснована на сільському господарстві та видобутку природних ресурсів і приділяла мало уваги діяльності з доданою вартістю у виробництві; до системи міжнародної торгівлі, вигідної багатьом країнам, які її створили; і, в деяких випадках, до етнічного чи релігійного поділу, закріпленого у розподілі багатства та влади. До 2020-х рр. багато країн більш-менш успішно впоралися з цим; інші ж зіткнулися з майже нерозв'язними проблемами поганого управління, свавілля, боротьби всередині еліт, слабкого економічного розвитку, слабких інститутів і, відповідно, постійних жорстоких конфліктів. Глибина структурних коренів сучасного насильства в деяких найбільш постраждалих від конфліктів країнах є важливою причиною, чому міжнародній спільноті важко ефективно допомогти покласти край цим збройним конфліктам.

Увага до структурних причин не звільняє будь-яку державу, групу чи особу від відповідальності за початок, підтримку чи ескалацію насильства. Так, може здаватися, що структурні пояснення можуть бути менш доречними у випадку війни Росії проти України та конфлікту між ХАМАС та Ізраїлем, через дії окремих акторів. З часом дії таких акторів, особливо політичних лідерів, самі можуть стати елементом структурної основи конфлікту.

Чимало зусиль було витрачено, щоб проаналізувати і зрозуміти справжні мотиви та цілі війни Росії проти України. Питання, що їх ставлять на Заході, зводяться до двох бінарних запитань: у чому справа – в Путіні чи чомусь глибшому в Росії, і чи це відносно скороминуча політична криза, чи вона має глибше історичне та структурне коріння? Можливо, однозначної відповіді немає. Путін, інші російські діячі та неофіційні аналітики демонструють схожі політичні, стратегічні й культурні погляди. Політичний аспект пов'язаний з роллю Росії у світі та вірою, найповніше сформульованою Путіним у його мюнхенській промові 2007 р., що Захід намагався сформувати

світовий порядок у спосіб, який позбавляв Росію її законної ролі великої держави¹⁵. Стратегічний аспект частково залежить від дотичного питання: розширення Організації Північноатлантичного договору після Холодної війни. Залишаючи осторонь твердження про обіцянку НАТО не розширюватися, засноване на непорозумінні, не дивно, що російські військові були стурбовані наближенням кордонів НАТО¹⁶. Стратегічний аспект також включав міркування Росії, спростовані подіями після лютого 2022 р., що Україна є відносно легкою ціллю. По-третє, культурний аспект пов'язаний з міцним уявленням (перш за все серед росіян), що Росія та Україна мають спільну історію та культуру. Одне з найбільш збалансованих трактувань цього можна знайти в аналізі китайського аналітичного центру, де припускається, що основна проблема полягає в тому, що Росія колись домінувала в східно-слов'янському культурно-історичному просторі, який охоплював Білорусь, Росію та Україну. Росія не може змиритися з втратою свого домінування, а Україна прагне звільнитися від такого домінування і робить акцент на відмінності України від Росії, а не на схожості¹⁷.

Небажання визнати кінець колишнього панування характерне для всіх держав на етапі занепаду¹⁸. Його російський варіант загалом не висловлений, але очевидний у деяких промовах Путіна та ідеологічних теоріях величчя Росії та її місії у світі¹⁹. Російський аналітик С. Караганов наголошує на “прискоренні занепаду сучасних правлячих західних еліт”, який “супроводжується швидкими, безпрецедентними в історії, змінами у світовому балансі сил на користь глобальної більшості, де Китай і частково Індія діють як його економічні рушії, а Росія обрана історією як його військово-стратегічна опора”²⁰. Думка Караганова, що Росія “обрана історією”, така ж химерна, як і будь-яке присвоєння права на владу в попередні часи, наприклад, європейськими колонізаторами чи китайськими імператорами. Караганов вважає поєднання занепаду Заходу і зростання впливу інших гравців на світовій арені “основною і навіть фундаментальною причиною конфлікту в Україні”.

Цікавими є відмінності та схожість між цими більш-менш репрезентативними поглядами. В очах Заходу війна кидає виклик міжнародному порядку; у розумінні росіян саме той факт, що цей порядок стикається з викликами, призводить до війни. Коротше кажучи, вони погоджуються, що війна Росії зачіпає не лише Росію та Україну. Тут також ідеться про світовий порядок і спроби змінити його на користь Росії. У будь-якому випадку, міжнародний

¹⁵ President of Russia (посилання 8).

¹⁶ Див. Smith, D., ‘Introduction: International stability and human security in 2022’, *SIPRI Yearbook 2023*, pp. 22-24.

¹⁷ Yu, Z. and Qi, N., ‘Antagonistic historical and cultural factors in the conflict between Russia and Ukraine’, *China Institute for International Strategic Studies*, vol. 4 (Dec. 2023).

¹⁸ Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers* (William Collins: London, 2017).

¹⁹ Президент Российской Федерации, Стаття Владимира Путина “Об историческом единстве русских и украинцев”, 12 июля 2021; Президент Российской Федерации, Обращение Президента Российской Федерации, 19 февраля 2022; та Dugin, A., *Last War of the World-Island: The Geopolitics of Contemporary Russia* (Arktos: London, 2015).

²⁰ Karaganov, S. A., ‘A difficult but necessary decision’, *Russia in Global Affairs*, 13 June 2023.

порядок стає менш стабільним і менш ефективним для врегулювання конфліктів.

У 2005 р. *Human Security Report* аналізував можливі пояснення втішного зниження кількості, тривалості та летальності збройних конфліктів у попереднє десятиліття²¹. Перевіривши ряд гіпотез, у доповіді зроблено висновок, що головна причина полягає в тому, що кінець Холодної війни поклав край глухому куту в РБ ООН і, таким чином, дав ООН можливість бути більш ефективним миротворцем. Згідно з аналізом, ступінь консенсусу в РБ ООН є головним і визначальним фактором миру в усьому світі. Тому поновлення внутрішньої боротьби та глухого кута на цьому форумі через зростаючі розбіжності між Росією та Заходом і, все більше, Китаєм і Заходом, з низки питань, включаючи контроль озброєнь і дії Росії в Україні з 2014 р., є основною проблемою для миру й безпеки в усьому світі²².

Якби проблема невпорядкованості світу обмежувалась РБ ООН, її можна було б вважати відносно самодостатньою. Дехто вважає, що найкращий спосіб – процедурні реформи системи ООН, наприклад, збільшення кількості постійних членів Ради безпеки²³. Ця пропозиція вже не викликає особливих суперечок навіть серед нинішніх п'яти постійних членів, хоча в деталях єдності немає, тому рухатися вперед непросто²⁴. Наслідки розширення РБ ООН також спірні, оскільки збільшення кількості постійних членів може ускладнити досягнення консенсусу. Це викликає питання стосовно прийнятності права вето для кількох держав – навіть якщо їх буде більше, ніж сьогодні. Альтернативний підхід передбачає посилення ролі Генеральної асамблеї ООН, в якій рішення приймаються більшістю і жодна держава не має права вето²⁵. Це питання легітимності розподілу чи можливого розподілу повноважень в ООН, тому навряд чи їх вдасться швидко вирішити. Як казав один аналітик: “Мало тем викликають так багато розмов і так мало дій, як реформа Ради безпеки”²⁶.

Однак проблема є ширшою та глибшою, ніж реформа ООН. Щоб зрозуміти чому, погляньмо на Газу. Це остання наразі фаза тривалого конфлікту.

²¹ Mack, A., *Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century*, Human Security Centre, University of British Columbia (Oxford University Press: Oxford, 2005).

²² Про Раду безпеки ООН у 2023 р. див. Landgren, K. and Thompson, S. K., ‘The United Nations Security Council in 2023’, *Lawfare*, 19 Jan. 2024.

²³ German Federal Foreign Office, ‘Reform of the United Nations Security Council: Questions and answers’, [n. d.].

²⁴ ‘Chinese FM meets co-chairs of negotiations on UNSC reform’, *Xinhua*, 29 Feb. 2024; Permanent Mission of France to the United Nations in New York, ‘The reform of the Security Council is more essential than ever’, 13 Dec. 2023; ‘On Russia’s approaches to reforming the UN Security Council’, Briefing by Russian Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova, 6 July 2023; Wintour, P., ‘UK foreign secretary calls for expansion of UN security council’, *The Guardian*, 29 June 2023; та Xie, J., ‘Biden’s call to expand UNSC membership likely to go unheeded’, *Voice of America*, 21 Sep. 2023.

²⁵ Gowan, R., ‘The UN General Assembly eyes a bigger role in international security’, *World Politics Review*, 25 July 2023.

²⁶ Patrick, S., ‘Cutting the Gordian Knot: Global perspectives on UN Security Council reform’, *UN Security Council Reform: What the World Thinks*, Carnegie Endowment for World Peace, 28 June 2023.

ХАМАС висловив свою точку зору: напад у жовтні був результатом цього конфлікту і необхідною відповіддю на його розвиток до того моменту, зокрема, на неухай до конфлікту та ігнорування прав палестинців²⁷. Немає моральних підстав погоджуватись з відповіддю ХАМАС, але навряд чи можна заперечити, що ігнорування прав і державності палестинців є важливим елементом цього конфлікту. Більше того, становище палестинців у Газі ставало дедалі важчим, і у вересні 2023 р. з'явилися тривожні ознаки наближення точки кипіння²⁸. Тим часом насильство на Західному березі річки Йордан досягло найвищого рівня з моменту закінчення другої інтифади у 2005 р.²⁹

Всупереч цій відчайдушній ситуації в Газі та зростанню насильства на Західному березі Йордану, радник з питань національної безпеки США Дж. Салліван стверджував безпосередньо перед вторгненням ХАМАС, що “сьогодні в регіоні Близького Сходу найспокійніше за два десятиліття”³⁰. На обґрунтування такого висновку він наводив події в Ірані, Іраку та Ємені; схоже, він бачив “напруженість між ізраїльтянами та палестинцями” як рудиментарну проблему, визнаючи її існування, але не глибину та гостроту. Звичайно, всі розумні заднім умом. Тим не менш слова Саллівана свідчать або про незнання, або про заперечення на високому рівні в адміністрації США структурних засад загрози неминучої ескалації.

І це лише частина загальної картини. В Ізраїлі повідомлялось про те, що військові, розвідслужби та уряд країни вже 10 років знали про план ХАМАС атакувати ізраїльські громади та вбити й викрасти мирних мешканців у масштабах, у якому це сталося у жовтні 2023 р.³¹ Очевидна неспроможність діяти з урахуванням цих розвідувальних даних ще більше вражає, якщо співставити її з повідомленнями 2009 р. про те, що Ізраїль під керівництвом нинішнього Прем'єр-міністра Бен'яміна Нетаньяху активно підтримував ХАМАС, щоб послабити Організацію визволення Палестини та Палестинську

²⁷ Див. інтерв'ю представника ХАМАС Усами Хамдана норвезькому телебаченню (NRK), ‘Her konfronterer NRKs korrespondent Hamas-toppen, NRK’, 16 Nov. 2023; та Hubbard, B. and Abi-Habib, M., ‘Behind Hamas’s bloody gambit to create a “permanent” state of war’, *New York Times*, 8 Nov 2023.

²⁸ Hendrix, S. and Balousha, H., ‘Tensions “beginning to boil” in Gaza as fears of new conflict mount’, *Washington Post*, 21 Sep. 2023.

²⁹ Zonszein, M., ‘Settler violence rises in the West Bank during the Gaza war’, International Crisis Group, 6 Nov. 2023; та Mehvar, A. and Khdour, N., ‘The resurgence of armed groups in the West Bank and their connections to Gaza’, Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 14 Dec. 2023; Freedom House, ‘West Bank’, *Freedom in the World 2024* (Freedom House, 2024); та United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, ‘Data on casualties’ (accessed 11 Apr. 2024).

³⁰ Beckerman, G., ‘The Middle East region is quieter today than it has been in two decades’, *The Atlantic*, 7 Oct. 2023.

³¹ Weitz, G., ‘“It would be a terrible, demoralizing blow”: In 2014, Netanyahu forewarned of a Hamas massacre plot. Nine years later, Oct. 7 happened’, *Haaretz*, 26 Jan. 2024; та Levy, Y., ‘Israel’s illogical response to an evil enemy’, *Haaretz*, 30 Jan. 2024.

адміністрацію³². Нацьковування однієї фракції на іншу характерно для силової політики з часів античності. Історія знає багато прикладів того, як цей брутальний прагматизм виявлявся нереалістичним і контрпродуктивним. Атака ХАМАС 7 жовтня 2023 р. наразі є останньою.

Уряд Нетаньяху вважає, що зможе втримати під контролем і впоратись із проблемою ХАМАС, що виявилось небезпечною ілюзією. Президент Путін вважав, що Росія має право і можливості захопити Україну, що також було ілюзією і призвело до тривалої війни.

Якщо підсумувати, нинішній світовий порядок має недоліки у вирішенні конфліктів не лише через різні цілі провідних держав, але й через структуру багатьох сучасних конфліктів і способ, у який конфлікт досягає точки вибуху через недоречні, неправильні та контрпродуктивні дії ключових урядів і їхніх лідерів. Важко зрозуміти, як реформа ООН могла б вирішити ці аспекти проблеми, попри її вірогідну бажаність з інших причин.

III. Закони та норми, що піддаються сумніву

Нинішній міжнародний порядок включає принципи, спрямовані на владнання та обмеження збройних конфліктів. Усі держави підписалися під ними у Статуті ООН, у міжнародному гуманітарному праві (МГП), яке в основному втілено в Женевських конвенціях та Додаткових протоколах до них, у Загальній декларації прав людини та в інших договорах і деклараціях, зокрема, про біженців і проти геноциду. Правові положення детально прописані, але базові принципи є простими: вони наказують державам не починати війну, крім випадків самооборони чи захисту іншої сторони від агресії, і, якщо держава змушена це робити, то лише стримано, турбуючись про некомбатантів. Заборона розв'язування війни в основному є продуктом сучасності. Хоча протягом століть існувало загальне розуміння того, що війну слід розпочинати лише з поважної причини (*jus ad bellum*), не існувало юридичних чи обов'язкових моральних обмежень проти того, щоб правитель почав війну. Це тривало до тих пір, поки країни-переможці Другої світової війни заднім числом не застосували правовий принцип, проголошений за Ліги Націй, щоб покарати керівників Німеччини та Японії за злочин розв'язання агресивної війни³³. Суворі обмеження деяких дій під час війни (*jus in bello*), такі як запобігання шкоди цивільному населенню та непропорційних руйнувань, сягають далекої давнини. Європейська модель міжнародного порядку ґрунтується на християнській традиції "справедливої війни", але є

³² Higgins, A., 'How Israel helped to spawn Hamas', *Wall Street Journal*, 24 Jan. 2009; Tharoor, I., 'How Israel helped create Hamas', *Washington Post*, 30 July 2014; та Schneider, T., 'For years, Netanyahu propped up Hamas: Now it's blown up in our faces', *Times of Israel*, 8 Oct. 2023.

³³ MacMillan, M., *Peacemakers: Six Months That Changed the World* (John Murray: London, 2001); та Hathaway, O. A. and Shapiro, S. J., *The Internationalists and Their Plan to Outlaw War* (Penguin Random House: London, 2017).

відповідники їй в ісламі та інших релігійних традиціях³⁴. Саме у світлі цієї міжнародної правової та моральної традиції західні лідери та громадські діячі справедливо засудили агресію Росії проти України, масове руйнування нею цивільних районів і звірства, вчинені її військами, про що з'явилися детальні докази³⁵.

Тому для багатьох тих самих керівників і лідерів громадської думки не було жодного способу уникнути звинувачень у подвійних стандартах, якщо вони не мали б такого ж чіткого погляду на дії Ізраїлю в Газі в останньому кварталі 2023 р. Напад ХАМАС 7 жовтня вважається третім за числом жертв терактом усіх часів³⁶. Його насильство проти цивільних осіб, викрадення та інші злочини жажнули нейтральних спостерігачів і повністю порушили МГП. Відповідь Ізраїлю почалася з кампанії бомбардувань, що стала однією з найжорстокіших повітряних кампаній покарання цивільних в історії³⁷. Вона значно перевищила пропорційну відповідь і більше схожа на помсту палестинцям, ніж на відплату ХАМАС. Супутникові дані, проаналізовані *BBC* в кінці січня 2024 р., показали, що зруйновано більше половини будівель Газі³⁸. Окрім загального руйнування міст, деякі оглядачі вважають явними порушеннями міжнародного права знищення Ізраїлем закладів охорони здоров'я та відмову в доступі для гуманітарної допомоги³⁹.

Наприкінці 2023 р. Міжнародний суд (МС) ООН розглядав справу, порушену ПАР, яка звинуватила Ізраїль у порушенні Конвенції про геноцид 1948 р. У своєму початковому рішенні суд оцінив справу як таку, що має аспекти, які виглядають “правдоподібними”, тобто заслуговують на розгляд⁴⁰. Наразі суд зобов'язав Ізраїль розрізняти комбатантів і некомбатантів та дозволити доставку гуманітарної допомоги. Хоча немає жодних сумнівів у тому, що військовий наступ Ізраїлю в Газі суперечить важливим аспектам МГП, незрозуміло, чи порушує він Конвенцію про геноцид, у якій геноцид визначається як навмисна дія з метою знищення народу. Тож ключовою відмінною рисою геноциду є намір, а не лише масштаб смертей і руйнувань.

³⁴ International Committee of the Red Cross, ‘What are *jus ad bellum* and *jus in bello*?’ 22 Jan. 2015; Holliday, I., ‘Ethics of intervention: Just War Theory and the challenge of the 21st century’, *International Relations*, vol. 17, no. 2 (2003), pp. 115-33; Fixdal, M. and Smith, D., ‘Humanitarian intervention and just war’, *Mershon International Studies Review*, vol. 42, no. 2 (Nov. 1998), pp. 283-312; та Johnson, J. T. and Kelsay, J. (eds), *Cross, Crescent, and Sword: The Justification and Limitation of War in Western and Islamic Tradition* (Greenwood: New York, 1990).

³⁵ Див., наприклад, United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/78/540, 19 Oct. 2023; та Tétrault-Farber, G., ‘UN decries Russia’s failure to protect Ukraine civilians’, Reuters, 19 Dec. 2023.

³⁶ Byman, D. et al., ‘Hamas’s October 7 attack: Visualizing the data’, Center for Strategic and International Studies, 19 Dec. 2023.

³⁷ Frankel, J., ‘Israel’s military campaign in Gaza seen as among the most destructive in recent history, experts say’, AP, 21 Dec. 2023.

³⁸ Palumbo, D. et al., ‘At least half of Gaza’s buildings damaged or destroyed, new analysis shows’, BBC, 30 Jan. 2024.

³⁹ Sparrow, A. and Roth, K., ‘Israel-Hamas war: Destroying Gaza’s health care system is a war crime’, *Foreign Policy*, 9 Feb. 2024.

⁴⁰ International Court of Justice (ICJ), ‘Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)’, Order, 26 Jan. 2024.

У справі ПАР в Міжнародному суді йшлося про заяви відомих ізраїльтян, які могли виражати або можуть тлумачитись як такі, що виражають наміри геноциду. Рекомендація ізраїльського уряду, що стала відомою, теж може підтвердити цей аргумент⁴¹. Проте може виявитися, що доказів наміру недостатньо для того, щоб Міжнародний суд визнав доведеною справу ПАР стосовно геноциду. Це не звільнило б Ізраїль від порушення МГП і залишило б у силі звинувачення багатьох західних держав у подвійних стандартах.

Непослідовність і порушення МГП шкодять світовому порядку. Це чітко викладено в Новій програмі миру (*A New Agenda for Peace*), оприлюдненій Генеральним секретарем ООН у липні 2023 р.: “Організація Об’єднаних Націй за своєю суттю є організацією, заснованою на нормах. Своім народженням вона завдячує міжнародному договору – Статуту, підписаному і ратифікованому державами. Вона стикається з потенційно екзистенціальною дилемою, коли відмінності в тлумаченні державами-учасницями цих універсальних нормативних засад стають настільки глибокими, що перешкоджають їх належному виконанню”⁴².

Якщо коротко, ефективність міжнародних інститутів, особливо ООН, а також регіональних організацій, таких як АС, залежить від належного консенсусу з нормативних питань; коли він знижується, знижується й ефективність інститутів.

IV. Міжнародна безпека та стабільність під питанням

На цьому тлі 2023 р. приніс ряд негативних подій для міжнародної безпеки та стабільності. Серед них – вихід Росії з низки угод про контроль над озброєннями: вона призупинила участь у Новому СНО – останньому двосторонньому договорі про контроль над ядерними озброєннями, що залишився зі США; офіційно вийшла з Договору про звичайні збройні сили у Європі, що стало значною мірою символічним кроком, оскільки вона призупинила його виконання в 2007 р. та припинила активну участь у 2015 р.; і відкликала ратифікацію Договору про повну заборону ядерних випробувань⁴³. Росія, однак, залишилась підписантом Договору про повну заборону ядерних випробувань, зобов’язалась дотримуватися мораторію на ядерні

⁴¹ Abraham, Y., ‘Expel all Palestinians from Gaza, recommends Israeli gov’t ministry’, +972 Magazine, 30 Oct. 2023; та Lis, J. and Samuels, B., ‘Israeli Intel Ministry suggests relocating Gazans to Sinai after Hamas war’, Haaretz, 30 Oct. 2023.

⁴² United Nations, *A New Agenda for Peace*, Our Common Agenda Policy Brief no. 9 (United Nations: New York, July 2023), p. 8.

⁴³ ‘Putin: Russia suspends participation in last remaining nuclear treaty with US’, Reuters, 21 Feb. 2023; Faulconbridge, G. and Kelly, L., ‘Russia formally withdraws from key post-cold war European armed forces treaty’, Reuters, 7 Nov. 2023; та Bugos, S. and Giveh, M., ‘Russia withdraws ratification of nuclear test ban treaty’, Arms Control Association, 16 Nov. 2023. Див. також розділ 8, підрозділи I і II, та розділ 10, підрозділ IV цього видання.

випробування і зберегти станції моніторингу ДПЗЯВ на своїй території⁴⁴. Загалом схоже, що більша частина всієї 60-річної діяльності з контролю над озброєннями, яка розпочалась із Договору про часткову заборону випробувань у 1963 р., знаходиться під загрозою припинення.

З самого початку контроль над озброєннями критикували з різних точок зору: за те, що він надто повільний, надто обмежений, надто відповідає побажанням військових і виробників зброї; за односторонність, надання переваг іншій стороні та блокування перспективних військово-технічних розробок; а також для обмеження привілеїв держав, які вже мають ядерну зброю, і за відмову в легітимності іншим, які прагнуть якогось паритету. Попри це, протягом деякого часу в міжнародній політиці вважалося, що великі держави розуміють ризик необмеженого військового суперництва та вирішили стримувати конкуренцію у сфері нових озброєнь за допомогою угод про контроль над озброєннями. Цей принцип отримав широку підтримку, коли майже всі держави відмовилися від ядерної зброї у Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, *Non-Proliferation Treaty*, *NPT*) і від хімічної зброї – у Конвенції про заборону хімічної зброї (*Chemical Weapons Convention*) 1992 р. Обидва ці багатосторонні обмеження тепер під загрозою. Дві останні конференції з огляду ДНЯЗ, у 2015 і 2022 рр., не змогли досягти згоди стосовно подальших кроків з протидії розповсюдженню⁴⁵. Організація з заборони хімічної зброї (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*) стикається із значними складнощами, зокрема, через розбіжності позицій стосовно використання Сирією хімічної зброї під час громадянської війни⁴⁶. Ці складнощі тривають, попри виконання в липні 2023 р. завдання зі знищення всіх задекларованих запасів хімічної зброї⁴⁷.

Занепад архітектури контролю над озброєннями – або, краще кажучи, активний демонтаж її підвалин – зруйнував не просто технічні обмеження на типи та кількість зброї, а й взаємну стриманість дій держав. Хоча Росія завдала найбільшої шкоди контролю над озброєннями у 2023 р., саме вихід США у 2002 р. з двостороннього Договору про протиракетну оборону 1972 р. став доленосним першим кроком⁴⁸.

⁴⁴ Osborn, A., 'Russia accuses US of nuclear testing site activity, says it won't test unless US does', Reuters, 10 Oct. 2023.

⁴⁵ Про ДНЯЗ див. Wan, W., 'The 10th Review Conference of the Non-Proliferation Treaty', *SIPRI Yearbook 2023*, pp. 349-59; та розділ 8, підрозділ II цього видання.

⁴⁶ United Nations, Security Council, 'Security Council deems Syria's chemical weapons declaration incomplete, urges nation to close issues, resolve gaps, inconsistencies, discrepancies', Meetings coverage and press releases, SC/15220, 6 Mar. 2023. Див. також розділ 9, підрозділи I і II цього видання.

⁴⁷ Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, 'OPCW confirms: All declared chemical weapons stockpiles verified as irreversibly destroyed', 7 July 2023.

⁴⁸ Acton, J. M., 'The US exit from the Anti-Ballistic Missile Treaty fueled a new arms race', Carnegie Endowment for International Peace, 13 Dec. 2021.

Поведінка в регіональних гарячих точках теж змінюється. Після 50 років звичної неоднозначності політики США стосовно Тайваню, адміністрація Байдена в середині 2023 р. почала передавати зброю зі своїх запасів Тайваню, так само, як вона підтримувала Україну у війні з Росією⁴⁹. У регіоні часто відбуваються наближення військових кораблів і літаків держав-суперниць⁵⁰. Водночас війна в Газі несе ризики горизонтальної ескалації. Міністр оборони Ізраїлю Й. Галлант заявив у Кнесеті, що його країну атакують з Ірану, Іраку, Лівану, Сирії та Ємену, а також із Гази та Західного берега ріки Йордан⁵¹. Спостерігається криза у світовій торгівлі, бо рух хуситів у Ємені підтримує ХАМАС і атакує судна країн Заходу в Червоному морі⁵². Як показав негативний вплив війни в Україні на продовольчу безпеку в Африці, світ настільки взаємопов'язаний, що війна рідко залишається проблемою лише для конфліктуючих сторін⁵³.

Дуже часто схоже, що великі держави прагнуть відстоювати свої інтереси та привілеї, використовуючи тиск і силу, а не інституційні механізми міжнародного порядку. Наприклад, після ударів хуситів по кораблях держав, які вони вважають проізраїльськими, у Червоному морі наприкінці 2023 р. США за підтримки Великої Британії завдали ракетних ударів по цілях у Ємені⁵⁴. Це відбулося, незважаючи на Резолюцію РБ ООН від січня 2024 р., яка закликала хуситів припинити свої удари, але не давала жодній державі права здійснювати удари у відповідь⁵⁵. Враховуючи спільну зацікавленість у свободі мореплавства і торгівлі, не в останню чергу тому, що торгівля Китаю теж може постраждати, можливо, було б плідним спробувати дипломатичний зв'язок Китаю з головним патроном хуситів у регіоні – Іраном. Звичайно, проблема полягає в тому, що Іран цілком може виявити байдужість і не реагувати, адже він існує під санкціями Заходу вже 20 років.

Окрім того, спроби Заходу тиснути на противників ведуть до подальшого послаблення міжнародного порядку та не працюють. Історія громадянської війни в Ємені з 2004 р. мала б викликати певну обережність. У ній було 10 років військової інтервенції Саудівської Аравії, ОАЕ та інших проти хуситів; за ці 10 років хусити лише зміцніли. Важко повірити, що кілька ракетних ударів втримають їх від ракетних ударів по суднах країн Заходу. За майже

⁴⁹ 'Joe Biden donates weapons to Taiwan, as he does to Ukraine', *The Economist*, 28 July 2023.

⁵⁰ Blanchard, B. and Chen, L., 'US & China warships nearly collide in Taiwan strait', Reuters, 5 June 2023; Portugal, A., 'Near collision, tense encounter as Beijing flexes muscles in the South China Sea', Reuters, 6 Oct. 2023; та Bertrand, M., 'Chinese fighter jet got within 10 feet of US bomber over South China Sea, US military says', CNN, 26 Oct. 2023.

⁵¹ McKernan, B., 'Fears of regional escalation as Israel warns of "multi-front" war', *The Guardian*, 26 Dec. 2023.

⁵² 'A new Suez crisis threatens the world economy', *The Economist*, 16 Dec. 2023.

⁵³ Delgado, C., Tschunkert, K. and Riquier, M., 'War in the breadbasket: One year in', SIPRI Commentary, 24 Feb. 2023. Див. також розділ 4, підрозділ II цього видання.

⁵⁴ Sabbagh, D. and Borger, J., 'US and UK strike Houthi sites in Yemen in response to "unprecedented" attacks', *The Guardian*, 12 Jan. 2024.

⁵⁵ United Nations Security Council Resolution 2722, 10 Jan. 2024. Див. також Svicevic, M., 'Strikes against the Houthis: The relationship between Resolution 2722 (2024) and the right of self-defense', *Articles of War*, 6 Feb. 2024.

півстоліття після проголошення Ісламської Республіки так само виявилось, що неможливо залякати Іран⁵⁶. Іран погодився обмежити свою ядерну діяльність в обмін на певні вигоди, але це була вигідна угода для обох сторін, а не капітуляція. Історія свідчить, що спроба змусити його підкоритися бажанням Заходу навряд чи спрацює. Росія після двох років найпотужніших економічних санкцій в історії теж демонструє неабияку стійкість⁵⁷. Період високої інфляції настільки занепокоїв економістів у Москві, що облікова ставка була піднята до 15%, але поки що економіка, схоже, не луснула під її вагою⁵⁸. Хоча в бюджеті на 2024 р. передбачені високі військові витрати – 7% валового національного доходу у разі сприятливих цін на нафту й газ, і до 10%, якщо вони будуть несприятливі, частковий перехід економіки Росії на воєнні рейки був ефективним⁵⁹. Багато санкцій Заходу не спрацювали або принаймні були обійдені саме завдяки економічним взаємозв'язкам, які вони зуміли використати. Росія продовжує торгувати через треті країни, користуючись високим попитом на експорт її енергоносіїв⁶⁰. Довгостроковий вплив санкцій і переходу до економіки воєнного часу на економічний розвиток Росії ще може мати серйозні негативні наслідки для звичайних росіян. Уряд використовує резерви Фонду національного добробуту, що може створити значні економічні проблеми в майбутньому⁶¹. Але поки що нема жодних ознак політичного успіху санкцій, що не дивно, враховуючи низьку ефективність цього інструменту в цілому⁶².

Обмеженість сил і впливу відчувають не лише США та їхні союзники. Хоча оглядачі відзначають неспроможність адміністрації США переконати Ізраїль пом'якшити тиск на Газу, вплив Китаю теж має межі, оскільки його досягнення в посередництві стосовно угоди між Іраном і Саудівською Аравією, схоже, не витримали кризи⁶³. Загалом, хоча Китай має, як і личить зростаючій потузі, великі амбіції з реформування міжнародного порядку, він

⁵⁶ 'Why Iran is hard to intimidate', *The Economist*, 6 Feb. 2024.

⁵⁷ Abely, C., *The Russia Sanctions* (Cambridge University Press: Cambridge, 2024).

⁵⁸ Feldstein, S. and Brauer, F., 'Why Russia has been so resilient to Western export controls', Carnegie Endowment for International Peace', 11 Mar. 2024. Див. також розділ 5, підрозділ IV, і розділ 12, підрозділ II цього видання.

⁵⁹ Cooper, J., Russia's military expenditure during its war against Ukraine, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/07, June 2023. Про військові витрати Росії див. розділ 5, підрозділ II цього видання.

⁶⁰ 'Russia's sanctions-dodging is getting ever more sophisticated', *The Economist*, 2 Mar. 2023.

⁶¹ За два года войны Россия потратила половину денег из главной "кубышки" – Фонда национального благосостояния. У страны что, скоро закончатся ресурсы "на черный день"? *Медуза*, 23 января 2024; та Protopenko, A., 'Putin's unsustainable spending spree', *Foreign Affairs*, 8 Jan. 2024.

⁶² Mulder, N., *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War* (Yale University Press: New Haven, 2022).

⁶³ Kettle, M., 'Joe Biden's peace mission to Israel exposed the limits of US global influence', *The Guardian*, 18 Oct. 2023; та Pomfret, J., Cash, J. and Lin, C., 'Middle East crisis tests limits of China's diplomatic push', Reuters, 10 Oct. 2023.

стикається з перешкодами з боку інших держав, які хоча й прагнуть обмежити міць США, але не зацікавлені в китайській альтернативі⁶⁴.

Отже, криза світового порядку має глибокі, широкі, негайні, довгострокові та одночасно взаємопов'язані й інтенсивні наслідки. Їх не можна легко чи швидко усунути.

V. Міжнародна нестабільність, небезпека й екологічна криза

Негативний вплив зміни клімату на мир і безпеку визнається дедалі частіше, хоча й досі не всіма. Триваюче підвищення середніх температур і викликана ним зміна клімату викликають все більше занепокоєння. Зміна клімату погіршує умови миру й безпеки для всіх, а зростання конфліктів, суперечок, нестабільності та безладу ускладнює досягнення угод задля уповільнення глобального потепління.

Дослідження кліматичних змін у 2023 р. принесло не більше полегшення, ніж дослідження решти міжнародних подій. Це був найспекотніший рік принаймні за 174 роки, для яких є достовірні дані, і, ймовірно, за 125 000 років з міжльодовикового періоду геологічної історії⁶⁵. 12 місяців з лютого 2023 по січень 2024 рр. стали першим річним періодом, коли середньосвітова температура залишалася на 1,5°C вище середньої в доіндустріальну добу⁶⁶. Перевищення ліміту в 1,5°C, встановленого в Паризькій угоді 2015 р. як бажаної мети для пом'якшення глобального потепління, виглядає лише кроком на шляху до порушення ліміту в 2°C, який було погоджено як критичну верхню межу. Поточна траєкторія продовжує рухатися приблизно на 3°C вище середнього для доіндустріального періоду до кінця цього століття⁶⁷. Його наслідки задовго до кінця століття включатимуть збільшення частоти смертельних хвиль вологості й спеки⁶⁸. У найближчі десятиліття можливі екстремальні наслідки зміни клімату: проходження переломних моментів, таких як руйнування великих крижаних покривів у Гренландії та Західній Антарктиці, танення вічної мерзлоти, загибель коралових рифів і припинення океанічної течії в Північній Атлантиці⁶⁹. До 2030 р. необхідно різко

⁶⁴ Xinhua, 'Full text: Proposal of the People's Republic of China on the Reform and Development of Global Governance' 13 Sep. 2023; та Schuman, M., 'India isn't signing up for China's New World Order', *The Atlantic*, 17 Oct. 2023.

⁶⁵ Zhong (посилання 3); та Abnett (посилання 3).

⁶⁶ European Commission, 'Copernicus: In 2024, the world experienced the warmest January on record', EU Climate Change Service, 8 Feb. 2024; та Poynting, M., 'World's first year-long breach of key 1.5C warming limit', BBC, 8 Feb. 2024.

⁶⁷ United Nations Environment Programme (UNEP), *Broken Record: Temperatures Hit New Highs, Yet World Fails to Cut Emissions (Again)*, Emissions Gap Report 2023 (UNEP: Nairobi, Nov. 2023).

⁶⁸ Powis, C. M. et al., 'Observational and model evidence together support widespread exposure to noncompensable heat under continued global warming', *Science Advances*, vol. 9, no. 36 (Sep. 2023).

⁶⁹ Lenton, T. M. et al., *Global Tipping Points* (University of Exeter, Global Systems Institute: Exeter, 2023).

скоротити викиди парникових газів, щоб хоч трохи наблизитися до узгоджених цілей, але основні виробники викопного палива планують збільшувати виробництво⁷⁰.

Якими б серйозними не були ці наслідки зміни клімату, екологічна криза виходить за рамки лише кліматичних проблем. Згідно з оновленням в 2023 р. дев'яти планетарних меж, визначених у дослідженнях, проведених за останні 15 років Стокгольмським центром стійкості (*Stockholm Resilience Centre*), шість із дев'яти меж уже порушено⁷¹. Крім вивчення впливу зміни клімату на мир і безпеку, нещодавні дослідження почали виявляти схожі наслідки ширших екологічних порушень⁷². Серед них – резистентність до мікробів, фізіологічні наслідки різних видів забруднень, втрата біорізноманіття та біомаси, зростання чисельності інтрузивних видів і вплив на життєдіяльність місцевих переломних точок, зокрема, поява мертвих зон у річках, озерах і прибережних водах⁷³.

Незважаючи на постійну появу поганих новин про екологічну кризу в 2023 р., екологічне регулювання було сферою діяльності, де залишалося можливим міжнародне співробітництво, хоча його результати неоднозначні. 28-ма Конференція сторін (*Conference of the Parties, COP*) Рамкової конвенції ООН про зміну клімату в Дубаї в листопаді 2023 р. відкрила новий етап цих щорічних зустрічей, визнавши необхідність “відмови від викопного палива в енергосистемах”⁷⁴. Ті, хто хвалив *COP28* за цей крок, критикували її за те, що вона не наполягала на швидкому припиненні чи хоча б скороченні видобутку викопного палива. Так само можна похвалити конференцію за визнання зв'язку між зміною клімату та ризиком конфлікту й критикувати за те, що вона не зобов'язує вжити відповідних заходів⁷⁵.

Історична угода на *COP27* у Шарм-аш-Шейху про створення фонду “втрат і збитків” для компенсації шкоди, завданої глобальним потеплінням і зміною клімату, дозволила зібрати на початку 2024 р. близько \$661 млн⁷⁶. Цю суму можна порівняти з очікуваним загальним економічним впливом екстремальних погодних умов через зміну клімату за 20-річний період

⁷⁰ United Nations Environment Programme (посилання 67); та Stockholm Environment Institute (SEI) et al., *Phasing Down or Phasing Up? Top Fossil Fuel Producers Plan Even More Extraction Despite Climate Promises*, Production Gap Report (SEI: Stockholm, Nov. 2023).

⁷¹ Richardson, K. et al., ‘Earth beyond six of nine planetary boundaries’, *Science Advances*, vol. 9, 13 Sep. 2023.

⁷² Black, R. et al., *Environment of Peace: Security in a New Era of Risk* (SIPRI: Stockholm, 2022).

⁷³ Schoonover, R. and Smith, D., Five urgent questions on ecological security, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/05, Apr. 2023.

⁷⁴ Harvey, F., ‘After 30 years of waiting, COP28 deal addresses the elephant in the room’, *The Guardian*, 13 Dec. 2023.

⁷⁵ COP 28 UAE, ‘COP28 Declaration on Climate, Relief, Recovery and Peace’, Dec. 2023.

⁷⁶ United Nations Development Programme, ‘Loss and Damage Fund for developing countries’, 26 Jan. 2024; та Shawoo, Z., Bakhtaoui, I. and Dinshaw, A., ‘COP28 creates fund for vulnerable countries for loss and damage from climate change: But will it reach vulnerable people?’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 6 Dec. 2023.

2000-2019 рр., що становить \$2,86 трлн, в середньому – \$143 млрд на рік.⁷⁷ Коротше кажучи, річні втрати більш ніж у 200 разів перевищують загальний фонд, зібраний на початок 2024 р.

Тому кліматична криза є сферою, у якій широко визнається необхідність спільних дій, хоча дії на основі цього визнання ускладнені. Найбільше парникових газів продукує Китай, а США дали найбільші сукупні викиди парникових газів⁷⁸. Їхня здатність співпрацювати є передумовою успішних переговорів про клімат⁷⁹. Перший сигнал їхнього повернення до співпраці з питань клімату з'явився в липні 2023 р., хоч і не без політичних суперечок⁸⁰. У листопаді спеціальні кліматичні посланці двох країн домовилися залучити робочу групу з посилення кліматичних заходів у 2020-х рр. (про її створення було домовлено ще два роки тому), а також розпочати та прискорити різні кліматичні заходи⁸¹. Ця подія нічого не вирішує, але без неї важко досягти якогось позитиву.

Подібні можливості існують і для вирішення інших екологічних проблем. У березні 2022 р. на поновленій п'ятій сесії Асамблеї ООН з навколишнього середовища (*UN Environment Assembly, UNEA*) було домовлено до кінця 2024 р. розробити юридично зобов'язуючий міжнародний інструмент стосовно забруднення пластиком. Чи був прогрес у цьому напрямку у 2023 р. достатнім для дотримання графіку, покаже міжнародне співробітництво з питань навколишнього середовища у 2024 р.⁸² Резолюція *UNEA* містить заголовок із закликом покінчити з забрудненням пластиком, але в тексті є лише загальний заклик до угоди “про” забруднення пластиком; цілі угоди визначить створений резолюцією переговорний комітет⁸³. Отже, друге випробування екологічного співробітництва – це те, про що саме, в проміжку від припинення забруднення пластиком до уповільнення його зростання, можна буде домовитись в остаточному договорі.

⁷⁷ Newman, R. and Noy, I., ‘The global costs of extreme weather that are attributable to climate change’, *Nature Communications*, vol. 14 (Sep. 2023); та United Nations Environment Programme, ‘About loss and damage’, [n. d.].

⁷⁸ Friedman, L., ‘US and China on climate: How the world’s two largest polluters stack up’, *New York Times*, 19 July 2023.

⁷⁹ Pike, L., ‘The climate envoys who could’, *Foreign Policy*, 8 Dec. 2023.

⁸⁰ ‘China says it will work with US on climate change as long as political conditions are met’, AP, 19 July 2023.

⁸¹ US Department of State, Office of the Spokesperson, Sunnylands Statement on Enhancing Cooperation to Address the Climate Crisis, 14 Nov. 2023.

⁸² United Nations Environment Programme, ‘Intergovernmental Negotiating Committee on Plastic Pollution: Notifications’, Updated 30 Mar. 2024.

⁸³ United Nations Environment Assembly of the United Nations Environment Programme, Resolution 5/14 on ‘End plastic pollution: Towards an international legally binding instrument’, 2 Mar. 2022, UNEP/EA.5/Res14.

Завжди є можливість і, відповідно, надія, що співпраця з одних питань допоможе співпраці з інших, завдяки виробленню навичок співпраці⁸⁴. Схоже, це враховано у підході посланця США з клімату Дж. Керрі (*John Kerry*), тоді як позиція Китаю з цього приводу більш стримана: він вважає передумовою подальшої співпраці вирішення політичних суперечок⁸⁵. Майже нереально було б очікувати, що співпраця з питань зміни клімату призведе до зміни поглядів і позицій з таких питань, як Тайвань і свобода судноплавства в Південно-Китайському морі. Але можна було б виробити звичку співпрацювати з інших питань, де є спільний, а тим більше загальносвітовий інтерес.

Крім ширших аспектів екологічної кризи, одним із питань, де варто негайно покращити співпрацю, є прогнозування, зменшення ризику та реагування на наступні пандемії. Це вимагатиме більшої прозорості між органами охорони здоров'я та епідеміологами, порівняно з досвідом пандемії *Covid-19*. Яким би не було походження вірусу *SARS-CoV-2*, яке залишається спірним, немає жодних сумнівів, що на початку влада Китаю намагалась різко обмежити обсяг інформації, яку китайські лікарі могли надавати Всесвітній організації охорони здоров'я та колегам у Європі й Північній Америці⁸⁶. Спільна підготовка до наступної пандемії може також включати створення бази для уникнення т. зв. вакцинного націоналізму, що характеризував політику багатьох багатих країн і мав контрпродуктивні наслідки⁸⁷.

Екологічна криза – головний виклик, з яким стикається людство. Якщо не вдасться створити світовий порядок, адекватний цьому виклику, це буде надзвичайна і безпрецедентна катастрофа.

VI. Співробітництво й безпека

Цілком можливо, що звичку до співпраці також вдасться перенести на інші питання міжнародних відносин, такі як торгівля і, особливо, свобода судноплавства. Приблизно 80% усієї світової торгівлі за обсягом і 70% за вартістю здійснюється морем⁸⁸. Значна частина її проходить через вісім морських

⁸⁴ Seabright, P., 'Is cooperation habit-forming?', eds P. Dasgupt, and K.-G. Maler, *The Environment and Emerging Development Issues*, vol. 2, WIDER Studies in Development Economics (Oxford Academic: Oxford, 2007); Peysakhovich, A. and Rand, D. G., 'Habits of virtue: Creating norms of cooperation and defection in the laboratory', *Management Science*, vol. 62, no. 3 (Sep. 2015); та Koenig-Archibugi, M. and Afnan, M., *Values in International Cooperation* (London School of Economics and Political Science: London, Dec. 2019).

⁸⁵ 'Kerry hopes climate cooperation can redefine US-China ties', Al Jazeera, 18 July 2023; та AP (посилання 80).

⁸⁶ Dimaneuf, G., 'Limitations of the official 2019 Wuhan cases based on primary sources', 'Paris Group' presentation, Jan. 2024. Новини про пандемію *Covid-19* і дослідження походження *SARS-CoV-2* див. у розділі 9, підрозділі IV цього видання.

⁸⁷ Eaton, L., 'Covid-19: WHO warns against "vaccine nationalism" or face further virus mutations', *British Medical Journal*, 1 Feb. 2021; та United Nations, Secretary-General, 'Vaccine nationalism, hoarding putting us all at risk, Secretary-General tells World Health Summit, warning Covid-19 will not be last global pandemic', Press release, SG/SM/20986, 24 Oct. 2021.

⁸⁸ UN Conference on Trade and Development (UNCTAD), *Review of Maritime Transport 2017* (United Nations: Geneva, 2017); та UNCTAD, *Review of Maritime Transport 2021* (United Nations: Geneva, 2021).

вузьких місць, включаючи Ормузьку протоку, Малаккську протоку, Босфор, Дарданелли, а також Баб-ель-Мандебську протоку між Єменом і Джибуті на вході до Червоного моря⁸⁹. У цьому столітті в більшості із них перекривався рух внаслідок екстремальних погодних явищ, які дедалі частішають через зміну клімату, та насильницьких конфліктів⁹⁰. Торгівля є основою економічного життя та передумовою процвітання. Існування загроз безпеці міжнародної торгівлі, які виходять за рамки короточасних локальних збоїв, вказує на недоліки у світовому порядку.

Можливо, тому можна погодитися, що спроби переосмислити світовий порядок потрібні, з різних точок зору – зокрема, через його несправедливість, анахронізм чи просто недостатню ефективність для світу з високим ступенем взаємозв'язку. Але це не спрощує переосмислення. У вересні 2024 р. має відбутися Саміт ООН за майбутнє. Підготовка до нього була насичена доповідями та заявами стосовно загальносвітових проблем, цифрового майбутнього, забезпечення миру, реформи ООН, залучення молоді, міжнародних фінансів тощо⁹¹. Крім вражаючого діапазону політичних заяв, світовий порядок, що відповідає цілям ХХІ ст., має зберігати природне середовище та підтримувати (якщо не стимулювати) інновації, необхідні для декарбонізації економік країн світу. Такий порядок також має гарантувати, що соціально-економічні перетворення, необхідні для Зеленого переходу, будуть справедливими та мирними⁹².

Масштаб завдання вироблення загальної програми чи плану зміни світового порядку видно з підготовчих матеріалів до Саміту майбутнього. Ці матеріали самі по собі можуть свідчити про те, що це завдання занадто велике. Проблема полягає не просто в складності завдання і його масштабі. Важливіше що ті, хто погоджується з необхідністю зміни світового порядку, є головними порушниками існуючого порядку. Проблема становлять суперечки великих держав, відмінності у поглядах і розбіжності. І щоб вирішити проблему, вони повинні усунути ті її елементи, які вони самі створюють.

Якщо таке рішення здається малоімовірним, альтернатива – просто максимально співпрацювати там, де це можливо, зосередившись на конкретних питаннях, а не на грандіозних проєктах. Досягти чогось, навіть якщо загальна картина залишається недосконалою, може бути краще, ніж, ігноруючи деталі, безрезультатно зосередитися на загальній картині.

Навіть це вимагає далекосяжних базових припущень і підходів. Сьогодні міжнародні відносини ґрунтуються на тезі теоретика Ганса Моргентау (*Hans J. Morgenthau*): “Міжнародна політика, як і будь-яка політика – це

⁸⁹ Bailey, R. and Wellesley, L., *Chokepoints and Vulnerabilities in Global Food Trade* (Chatham House: London, 2017), pp. iv-v.

⁹⁰ Bailey and Wellesley (посилання 89); та ‘Mayday! War stalks the world’s oceans’, *The Economist*, 11 Jan. 2024.

⁹¹ Див. United Nations, *Our Common Agenda* та інші політичні заяви зі спільних проблем за темами за адресою <<https://www.un.org/en/common-agenda/policy-briefs>>.

⁹² Black (посилання 72).

боротьба за владу”⁹³. Для Моргентхау і, з певними нюансами та варіаціями, практично для всіх керівників великих і середніх держав в усі часи, головним завданням є просування національних інтересів, причому “інтерес визначається як влада”⁹⁴.

Небезпека побудови національної політики на інтересах влади полягає в тому, що ігнорується залежність людства від біосфери, частиною якої ми є, кліматичної сфери та решти екосфери. Якщо природне середовище перестає підтримувати людство, інтереси влади стають в кращому випадку проблемою другого порядку. Відповідно, міжнародну політику необхідно дедалі більше пов’язувати з природою. Будувати національну політику на отриманні якомога більшої влади в національних інтересах абсолютно застаріло, марнотратно та контрпродуктивно, оскільки це шкодить як спільним інтересам світу, так й інтересам громадян кожної країни. У цьому світлі основним національним інтересом є збереження біосфери⁹⁵. Суперництво та суперечки залишаться, але безпеку неможливо буде досягти через них. Швидше, ключовим елементом безпеки в антропоцені є співпраця. Саме це визнання може відкрити шлях для еволюції світового порядку, який відповість на сучасні виклики.

⁹³ Morgenthau, H. J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 4th edn (Alfred A. Knopf: New York, 1968), p. 25.

⁹⁴ Morgenthau (посилання 93), p. 5.

⁹⁵ Patrick, S. M., ‘The US is waking up to climate change’s security implications’, *World Politics Review*, 8 Nov. 2021.

Частина І. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2023 р.

Розділ 2. Тенденції збройних конфліктів

Розділ 3. Багатосторонні миротворчі операції

Розділ 4. Деякі проблеми збройних конфліктів

2. Тенденції збройних конфліктів

Загальний огляд

Хоча кількість держав, де тривали збройні конфлікти, децю зменшилася – з 55 у 2022 р., до 52 у 2023 р. (підрозділ III цього розділу), оціночна загальна кількість загиблих зросла з 153 100 у 2022 р., до 170 700 у 2023 р. – це найвищий показник з 2019 р. Зростання відбулося насамперед через чотири крупні збройні конфлікти протягом року (на один більше, ніж у 2022 р.), у яких загинули понад 10 000 осіб: громадянські війни в Судані та М'янмі, а також війна Ізраїлю з ХАМАС і російсько-українська війна. Так само зросла кількість збройних конфліктів високої інтенсивності (з 1 000-9 999 загиблих) – з 17 у 2022 р., до 20 у 2023 р.

Російсько-українська війна була єдиним прикладом великої міждержавної війни за участю постійних армій протягом року (підрозділ I). Вона тривала весь 2023 р. і дорого коштувала обом сторонам, хоча до грудня 2023 р. лінія фронту на сході та півдні України майже не змінилася. Російські авіаудари тривали весь рік, і Україна почала відповідати тим же, хоч і не настільки потужно. Обидві сторони шукали й отримували боєприпаси та зброю від своїх союзників: коаліція західних держав постачала Україну, а Іран і Північна Корея – Росію. Протягом 2023 р. не було жодних офіційних російсько-українських мирних переговорів, а єдиний значний дипломатичний успіх – Чорноморська зернова ініціатива 2022 р. – зазнав невдачі у 2023 р. У березні Міжнародний кримінальний суд сказав своє вагоме слово, видавши ордери на арешт Президента Путіна та ще однієї російської чиновниці, за причетність до депортації українських дітей.

На відміну від патової ситуації в Україні, Азербайджан у вересні 2023 р. здобув рішучу перемогу у багаторічному конфлікті з Вірменією за Нагірний Карабах. Але за межами Європи більшість війн продовжували відбуватися всередині держав – або груп держав із прозорими кордонами – за участю недержавних збройних груп – від транснаціональних злочинних мереж і до кримінальних банд.

До нападу ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 р. в деяких країнах Близького Сходу та Північної Африки існувала значна нестабільність, хоча зареєстрований рівень смертності був набагато нижчим за той, що зараз спостерігається в Газі. У Сирії, Ємені та Іраку тривали збройні конфлікти високої інтенсивності, але кількість загиблих зросла лише в Сирії. Навіть враховуючи кількість загиблих в Ізраїлі та Секторі Гази, станом на 7 жовтня, загальна оцінка 35 900 смертей на Близькому Сході та у Північній Африці за 2023 р. все ще становила менше половини від 2018 р. (75 400).

Ізраїль відповів на події 7 жовтня – вбивством понад 1 000 мирних жителів і понад 350 ізраїльських солдатів та поліцейських, а також захопленням близько 240 заручників – вперше з 1973 р. оголосивши стан війни, “повну блокаду” Гази, й розпочав там інтенсивну повітряну кампанію з наступним

наземним вторгненням. Попри коротку гуманітарну паузу в листопаді та інші активні, але суперечливі дії міжнародної дипломатії, на кінець року війна не вщухала. Під час наступних ударів та наземних операцій Ізраїлю загинуло понад 22 000 палестинців, дві третини з них – жінки та діти, а також міжнародні експерти попереджали про зростання загрози голоду. Демонструючи рівень міжнародного занепокоєння, ПАР, 28 грудня, звернулася до Міжнародного суду стосовно розгляду звинувачень у вчиненні Ізраїлем геноциду в Газі.

Війна в Газі спричинила регіональну ескалацію між США та Іраном, Ізраїлем та Іраном, а також Хезболлою та Ізраїлем, з ударами в Іраку й Сирії, а сили хуситів у Ємені загрожували комерційному судноплавству в Червоному морі. Країни Заходу направили в цей район військові кораблі для усунення загрози.

Субекваторіальна Африка залишалася регіоном з найбільшою кількістю збройних конфліктів, хоча в багатьох із них загинуло менше ніж 1 000 осіб, а рівень насильства значно коливався. У країнах, де тривав збройний конфлікт високої інтенсивності, кількість смертей, унаслідок конфліктів, зменшилася, зокрема, в ДРК (зниження на 35%, порівняно з 2022 р.), Ефіопії (на 44%), Нігерії (на 19%) і Південному Судані (на 47%). Інші збройні конфлікти загострилися, зі зростанням смертності в Буркіна-Фасо (на 100%, порівняно з 2022 р.), Сомалі (зростання на 28%) і – статистично затьмарюючи інші випадки – в Судані (зростання на 537%). Бойові дії, які спалахнули в Судані 15 квітня між силами, очолюваними суперницькими воєначальниками, спровокували гуманітарну кризу та розпалили тотальну громадянську війну. Державний переворот у Нігері та рішення Малі вислати миротворців ООН, посилили регіональну напруженість.

Америка – єдиний регіон, де у 2018-2023 рр. не було крупних збройних конфліктів. Дві країни, де було найбільше загиблих – Бразилія та Мексика – здебільшого стикалися з кримінальним, а не з політичним насильством, а на Гаїті, протягом року, посилювався бандитизм. Рівень смертності від конфліктів в Азії та Океанії зменшився більш ніж удвічі з 2021 р., попри громадянську війну у М'янмі.

Миротворчі можливості у 2023 р. були обмежені (підрозділ II). У Ємені ООН розпочала 2023 р., намагаючись поновити перемир'я між рухом хуситів та очолюваною Саудівською Аравією коаліцією, яка підтримує визнаний ООН уряд. Попри зростання регіональної напруженості в кінці року, сторони пообіцяли розробити дорожню карту нового припинення вогню. Уряд Ефіопії та Фронт народного визволення Тиграю працювали над впровадженням домовленостей про припинення вогню від листопада 2022 р., за підтримки невеликої моніторингової місії Африканського Союзу. Водночас уряд Колумбії досяг певного прогресу в мирній ініціативі з кількома озброєними групами протягом 2023 р.

РІЧАРД ГОВАН

I. Глобальні і регіональні тенденції та події у збройних конфліктах

РІЧАРД ГОВАН

Збройні конфлікти були на перших шпальтах світових ЗМІ весь 2023 р.¹ Хоча кількість держав, де відбувались збройні конфлікти, дещо скоротилась – з 55 у 2022 р. до 52 у 2023 р. (підрозділ III цього розділу) – дві великі війни – між РФ та Україною, а з 7 жовтня – між Ізраїлем і ХАМАС – викликали велику увагу ЗМІ та публічні дебати². Багато аналітиків розглядали ці випадки, разом з іншими спалахами насильства, як-от у Судані, як ознаки ширшого повернення збройних конфліктів до міжнародних справ, після десятиліть повсюдного – хоча далеко не загального – миру. Пояснення цієї “нової епохи конфліктів” або “війн по всьому світу” були різними, але більшість спостерігачів пов’язували її зі змінами світового порядку, включаючи посилення конкуренції великих держав і тиск на миротворчі та гуманітарні установи, включно з ООН³. Інші часто згадувані причини, багато з яких виникли ще до 2023 р., включали складність поточних конфліктів, у яких часто беруть участь численні озброєні групи, у т. ч. злочинні та терористичні організації, а також використання маріонеток великими державами та регіональними гравцями, для досягнення своїх цілей⁴. Хоча кількість міждержавних війн залишалася низькою, деякі спостерігачі бачили, що табу на захоплення території силою після закінчення Холодної війни слабшає, оскільки Росія продовжувала агресію проти України, попри міжнародний осуд, Азербайджан силою вирішив свою суперечку з Вірменією стосовно Нагірного Карабаху, а уряди від Венесуели до Ефіопії брязкали зброєю, залякуючи сусідів⁵.

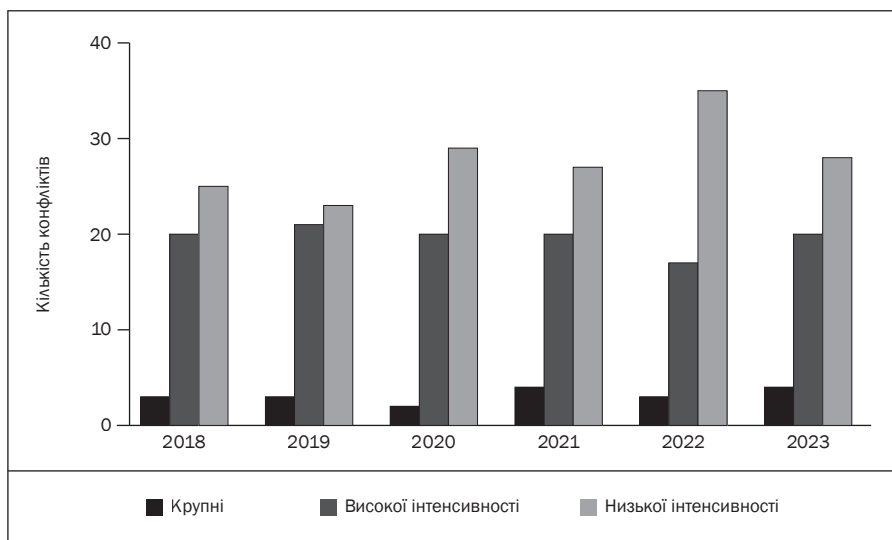
¹ Збройний конфлікт тут означає використання збройної сили між двома або кількома державами чи недержавними збройними угрупованнями. Збройний конфлікт у певному році вважається активним, якщо насильство, пов’язане з бойовими діями, спричинило 25 або більше смертей протягом року (або, виключно, якщо кількість жертв “вибухів і дистанційного насильства” перевищує 100). Докладніше див. табл. 2.8 у підрозділі III цього розділу.

² Про зброю, що використовувалась у цих двох війнах, і те, наскільки сторони конфлікту дотримувалися норм захисту цивільних осіб, див. розділ 10, підрозділ II цього видання.

³ Про виникнення конфлікту див., наприклад, Davis, S., Pettersson, T. and Oberg, M., ‘Organized violence 1989-2022, and the return of conflict between states’, *Journal of Peace Research*, vol. 60, no. 4 (July 2023); Ero, C. and Atwood, R., ‘Sudan and the new age of conflict’, *Foreign Affairs*, 26 May 2023; Mia, I., ‘Editor’s introduction’, International Institute for Strategic Studies, *The Armed Conflict Survey 2023* (Routledge: London, 2023); та Poast, P., ‘Not a world war but a world at war’, *The Atlantic*, 17 Nov. 2023. Про обмеження ООН див. Gowan, R., ‘How the world lost faith in the UN’, *Foreign Affairs*, 9 Nov. 2023. Про гуманітарний тягар див. UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Overview 2024* (OCHA: New York, Dec. 2023).

⁴ Наприклад, Amani Africa, ‘Africa and peace and security diplomacy in a time of the new agenda for peace’, Policy brief, June 2023.

⁵ Наприклад, вступний розділ Ero, C. and Atwood, R., ‘10 conflicts to watch in 2024’, *Foreign Policy*, 1 Jan. 2024; та Davis et al. (посилання 3).

Діаграма 2.1. Кількість збройних конфліктів, за летальністю, 2018-2023 рр.

Примітка: Із застереженням, що дані про смертельні випадки внаслідок конфлікту часто є неточними та умовними, збройні конфлікти класифікують як крупні (10 000 або більше жертв конфлікту у поточному році), високої інтенсивності (1 000–9 999 жертв конфлікту) або низької інтенсивності (25-999 жертв конфлікту). Докладніше див. підрозділ III цього розділу.

Джерело: ACLED Dashboard, accessed 12-30 Jan. 2024.

Ці аналітичні дебати відбувалися паралельно з гарячими дипломатичними та політичними суперечками стосовно певних конфліктів – насамперед між Ізраїлем і ХАМАС – у яких суперечки про кількість загиблих та інші дані конфлікту викликали розбіжності. Особливо гостру суперечку викликала заява Генерального секретаря ООН А. Гутерреша про те, що ізраїльська кампанія в Газі спричинила “вбивство цивільних осіб, яке не має рівних і не має прецедентів у будь-якому конфлікті з того часу, як я є Генеральним секретарем”⁶. Експерти, які намагалися проаналізувати такі заяви, вказували на проблемність таких впевнених висловлювань через брак перевірених даних про жертви багатьох нинішніх і недавніх конфліктів, включаючи війну в Україні⁷. Проте, аналіз супутникових знімків та інших джерел допомагає з’ясувати ступінь руйнувань⁸. Інші оглядачі нарікали, що західні ЗМІ не звертали достатньо уваги на деякі конфлікти, як-от війни в Судані та М’янмі, хоча там теж, очевидно, відбувались масові вбивства⁹. Виклик по-справжньому глобального погляду на конфлікт набув додаткової моральної та політичної, а також аналітичної ваги в період, коли багато учасників

⁶ Наприклад, Aitken, P., ‘United Nations chief slammed as Gaza death comparison fact-checked by social media: “lost moral standing”’, Fox News, 21 Nov. 2023.

⁷ Leatherby, L., ‘Gaza civilians, under Israeli barrage, are being killed at a historic pace’, *New York Times*, 25 Nov. 2023.

⁸ Hill, E. et al., ‘Israel has waged one of this century’s most destructive wars in Gaza’, *Washington Post*, 23 Dec. 2023.

⁹ Наприклад, ‘The world is ignoring war, genocide and famine in Sudan’, *The Economist*, 16 Nov. 2023.

звинувачують один одного у застосуванні подвійних стандартів, вирішуючи, скільки уваги приділяти різним конфліктам і як реагувати на кожен випадок насильства.

У цьому контексті, дані про конфлікти нашого видання, (підрозділ III) надають корисний матеріал для перевірки заяв аналітиків про поновлення конфлікту, а також для оцінки людських втрат у різних конфліктах. У цьому підрозділі підсумовані глобальні тенденції збройних конфліктів, після чого йде огляд кожного регіону, з особливою увагою до чотирьох основних збройних конфліктів: Ізраїлю з ХАМАС, російсько-української війни та громадянських війн у М'янмі та Судані. Підрозділ II містить короткий огляд важливих мирних процесів протягом року.

Глобальні тенденції збройних конфліктів

Між 2023 р. і попередніми роками, спостерігалась певна спадковість рівнів конфліктів у всьому світі, про що свідчить База даних про місця та події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location and Event Database, ACLED*). Кількість держав, де відбувались збройні конфлікти (52), була нижчою, за показник 2022 р. (55), але більшою за попередні чотири роки (схема 2.1). Більшість цих конфліктів тривали всередині, а не між державами. Протягом року відбулося лише три міждержавні збройні конфлікти, в яких брали участь шість держав (Вірменія-Азербайджан, Індія-Пакистан і Росія-Україна), хоча війна Ізраїлю та ХАМАС потрапила в сіру зону, оскільки в ній брали участь держава та організація, що прагне державності. Географічний розподіл країн, де відбувались збройні конфлікти, теж був подібним до попередніх років: найбільше їх було в Субекваторіальній Африці (19), за нею йшли Америка (11), Азія та Океанія (9), Близький Схід і Північна Африка (9) та Європа (4). Однак, ця очевидна спадковість приховує деякі значні зміни в загальній летальності та рівнях смертності в регіонах і конфліктах.

Оціночна загальна кількість смертей, зафіксованих *ACLED*, зросла з 153 100 у 2022 р., до 170 700 у 2023 р. (таблиця 2.1). Зростання оціночної кількості загиблих в Субекваторіальній Африці (з 51 400 до 59 100) було пов'язане, в першу чергу, з війною в Судані, а ще більший стрибок на Близькому Сході та в Північній Африці – з 16 900 до 35 900 – з війною Ізраїлю з ХАМАС. Навпаки, в усіх інших регіонах, включно з Європою, спостерігалось незначне зниження кількості загиблих, попри високу інтенсивність бойових дій в Україні протягом 2023 р. Однак, ці цифри слід розглядати як орієнтовні. У випадку Африки, наприклад, немає вірогідних даних про загиблих у громадянській війні 2020-2022 рр. в Ефіопії, хоча тверезі оцінки свідчать про те, що вона могла спричинити 100 000 смертей внаслідок бойових дій у 2022 р., а деякі оцінки, оприлюднені протягом 2023 р., давали ще вищі цифри¹⁰.

¹⁰ Gowan, R., 'Global and regional trends and developments in armed conflicts', *SIPRI Yearbook 2023*, pp. 32-33.

Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих унаслідок конфлікту за регіонами, 2018-2023 рр.

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Америка	23 812	22 915	20 671	21 213	22 354	21 641
Азія та Океанія	49 753	48 766	36 387	58 103	28 400	22 310
Європа	1 087	482	7 312	275	34 100	31 721
Близький Схід і Північна Африка	75 146	52 743	33 565	27 781	16 913	35 951
Субекваторіальна Африка	26 842	27 628	38 934	47 130	51 416	59 081
Разом	176 640	152 534	136 869	154 502	153 183	170 704

Примітка: Дані про число загиблих узагальнені для чотирьох типів подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Дані включають усіх загиблих унаслідок конфлікту в регіоні, попри те, чи вважається, що в країні відбувається збройний конфлікт чи ні. *Див. Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.*

Джерело: ACLED Dashboard, accessed 6 Feb. 2024.

У Європі Росія та Україна уникали оприлюднювати точні цифри своїх втрат (намагаючись завищувати втрати іншої сторони). *ACLED* повідомляє про 31 000 загиблих у російсько-українській війні у 2023 р. (таблиця 2.8 у розділі III). Проте одне журналістське розслідування, на базі відкритих джерел (наприклад, некрологи та інформація з кладовищ), оцінює, що тільки Росія втратила в Україні протягом року 27 900 військових¹¹.

Попри таку невизначеність, дані *ACLED* показують, що кількість війн з великою кількістю жертв зросла. У цьому році відбувалися чотири крупні збройні конфлікти (з понад 10 000 загиблих): громадянські війни в Судані та М'янмі, війна Ізраїлю з ХАМАС та Росії з Україною. Це на один більше, ніж у 2022 р. Також зросла кількість конфліктів високої інтенсивності (що забрали 1 000-9 999 життів) – з 17 у 2022 р., до 20 у 2023 р. (схема 2.1).

Загальне число загиблих унаслідок конфлікту – 170 700 – у 2023 р. було найвищим з 2019 р., коли воно становило 152 500. Проте, воно все ще нижче за оцінку *ACLED* у 176 600 за 2018 р., коли високе число загиблих спричинила громадянська війна в Афганістані та конфлікти на Близькому Сході. Навіть, якщо оцінка за 2022 та 2023 рр. суттєво занижена, варто враховувати, що твердження, що конфлікт повертається до міжнародних справ, може не враховувати високий рівень насильства в деяких країнах і регіонах за останній час. Навіть, якщо врахувати число загиблих в Ізраїлі та Секторі Гази станом на 7 жовтня, загальна оцінка в 35 900 загиблих на Близькому Сході та в Північній Африці у 2023 р. все ще у два з лишком рази менша, ніж у 2018 р. (75 400). Це, в першу чергу, сталося через зменшення числа загиблих у Сирії та Ємені. Рівень смертності в Азії та Океанії також зменшився більш ніж удвічі з 2021 р., попри війну в М'янмі, що відображає відносну відсутність насильства в Афганістані, після захоплення влади Талібаном у 2021 р.

¹¹ 'More than 45,000 Russian soldiers believed killed since start of Ukraine war', Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 Feb. 2024.

Проте, дані *ACLED* підтверджують припущення, що в інших регіонах збройний конфлікт стає все більш поширеним і смертоносним. Наведений нижче регіональний аналіз також показує, що навіть у регіонах, де кількість загиблих унаслідок конфлікту відносно низька, існує багато випадків насильства та примусу всередині та між державами. У деяких випадках існували високі ризики подальшої ескалації конфлікту – як за масштабом насильства, так і географічно.

Динаміка регіональних конфліктів в Америці

Америка – єдиний регіон, де у 2018-2023 рр. не було крупних збройних конфліктів. Зафіксована кількість загиблих унаслідок конфліктів в Америці у 2023 р. (21 000) була трохи нижчою за 2022 р. (22 000; табл. 2.2). Дві країни, де було найбільше загиблих – Бразилія та Мексика – здебільшого стикалися з кримінальним, а не політичним насильством, хоча Бразилія зазнала короточасного політичного шоку в січні, коли прихильники колишнього Президента Ж.Болсонару атакували урядові будівлі в Бразилія, намагаючись зірвати інавгурацію його наступника, Президента Л. І. Л. да Сілви (*Luiz Inácio Lula da Silva*)¹². Це була не єдина криза, пов'язана з виборами в регіоні: Гватемала пережила кілька місяців невизначеності після перемоги Б. Аревало (*Bernardo Arévalo*) на президентських виборах у серпні. Поки влада намагалася законними шляхами завадити Б. Аревало, його прихильники вийшли на вулиці на знак протесту, а поліція відповіла насильством. Проте, Б. Аревало вступив на посаду в січні 2024 р.¹³

У Мексиці, де злочинні угруповання воювали між собою та регулярно атакували державні сили, уряд діяв рішуче, але зіткнувся з критикою за те, що не впорався з проблемою великої кількості зникнень цивільних осіб (їх не рахують як жертв конфлікту)¹⁴. Інші уряди Центральної Америки також застосовували жорсткі підходи до злочинних угруповань. Це було найбільш помітно в Сальвадорі, де “виключний стан”, який оголосили ще в березні 2022 р., щомісячно поновлювався Конгресом протягом 2023 р., а сили безпеки провели масштабні зачистки муніципалітетів, із залученням тисяч силовиків, щоб викоринити “терористів”¹⁵. Уряд Гондурасу також продовжив надзвичайний стан, запроваджений у грудні 2022 р., щоб зупинити масове насильство, зокрема, тюремні бунти та високий рівень насильства стосовно жінок та *LGBTQ+* спільноти, хоч і менш жорсткими методами, ніж в Сальвадорі¹⁶.

¹² International Crisis Group (ICG), ‘Brazil: The mob leaves its mark’, Statement, 10 Jan. 2023.

¹³ Наприклад, AP, ‘Guatemala president-elect’s supporters block roads to protest party suspension’, *The Guardian*, 6 Oct. 2023.

¹⁴ Shailer, D., ‘The official count of disappeared people in Mexico could be an underestimate, say UN and advocates’, AP, 3 Oct. 2023.

¹⁵ Див. місячні дані Сальвадору за 2023 р. у International Crisis Group (ICG), CrisisWatch.

¹⁶ Див. місячні дані Гондурасу за 2023 р. у International Crisis Group (ICG), CrisisWatch.

Таблиця 2.2. Оцінка числа жертв конфліктів в Америці, 2018-2023 рр.

Країна	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Бразилія	7 007	5 457	5 356	5 869	7 068	6 994
Колумбія	1493	1 421	1 773	2 110	2 296	1 978
Сальвадор	956	889	379	423	274	57
Гватемала	799	1 113	573	661	742	511
Гаїті	257	430	605	764	1453	2 117
Гондурас	793	1 018	728	708	694	647
Ямайка	224	276	261	290	380	397
Мексика	9 757	9 223	8 369	8 251	7 778	7 171
Пуерто-Ріко (США)	123	147	114 ^a	176	209	192
Тринідад і Тобаго	243	180	162	186	278	332
Венесуела	1 739	2 413	1 960	1 392	828	622
Разом	23 391	22 567	20 280	20 830	22 000	21 018
Кількість країн, де відбувався збройний конфлікт	11	11	10	11	11	11

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див. *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що в країні, протягом року, відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше осіб. Перший рік, за який є дані про конфлікти в Америці в базі даних *ACLED* – 2018 р.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій менше за поріг у 25 осіб протягом року.

Джерело: *ACLED Dashboard*, accessed 17-18 Jan. 2024.

Гаїті, у Карибському басейні, продовжувала потерпати від бандитизму, очікуючи міжнародної допомоги. Після війни за територію (що змусила залишити домівки 160 000 мешканців столиці, міста Порт-о-Пренс), в березні, між двома головними бандами, з'явилися групи самооборони для захисту від бандитів¹⁷. Попри це, місто продовжувало потерпати від жорстокого насильства. У першій половині року РБ ООН шукала країну, готову очолити міжнародну місію допомоги поліції Гаїті у наведенні порядку. Після відмови Канади, в липні, Кенія запропонувала надіслати на допомогу 1 000 поліцейських¹⁸. РБ схвалила цей захід на початку жовтня, але розгортання кенійців затрималось до кінця року через внутрішні юридичні проблеми та потребу в навчанні¹⁹.

Хоча в Латинській Америці у 2023 р. не було міждержавних війн, існували побоювання, що Венесуела може розпочати вторгнення в сусідню Гайану, щоб захопити здавна спірну територію Ессекібо (*Essequibo*), яка становить дві третини території Гайани та містить значні запаси нафти. Генеральний секретар ООН у 2018 р. передав ситуацію в Ессекібо на розгляд

¹⁷ 'UN urges act in Haiti displacement crisis caused by gang wars', Reuters, 21 Mar. 2023.

¹⁸ 'Kenya ready to lead multinational force to Haiti', Reuters, 29 July 2023.

¹⁹ Про цю миротворчу операцію див. також розділ 3, підрозділ I цього видання.

Міжнародного суду (МС), після невдалих спроб посередництва у суперечці, але 3 грудня 2023 р. у Венесуелі пройшов референдум, на якому відмовилися від послуг МС і закликали до анексії Ессекібо²⁰. Гайана попередила, що Венесуела може застосувати військову силу, і Бразилія розгорнула війська на кордоні з цими двома країнами²¹. США та Велика Британія теж демонстрували військову підтримку Гайані, але група посередників на чолі з Домінікою та Сент-Вінсентом і Гренадінами організувала переговори в середині грудня, на яких Венесуела зобов'язалась не застосовувати силу в цій суперечці²².

Основний мирний процес у Латинській Америці проходив за участю уряду Колумбії та кількох збройних груп (підрозділ II). Попри це, бойовики та злочинні угруповання в Колумбії продовжували воювати між собою, а в деяких випадках – і з державними силами, завдаючи шкоди сільським громадам. Злочинні організації також мали зиск з великої кількості мігрантів, які прямували до США через Дар'єнський прохід (*Darien Gap*)²³.

Динаміка регіональних конфліктів в Азії та Океанії

Оцінка числа загиблих, унаслідок конфліктів, в Азії та Океанії у 2023 р. (22 300) була нижчою за показник 2022 р. (28 100; табл. 2.3). Частково це сталося через стабільне зниження кількості загиблих в Афганістані, після захоплення влади Талібаном у 2021 р. Афганський уряд продовжував обмежену військову кампанію проти Вілаяту Хорасан Ісламської держави, який здійснив серію підривів смертників та інших нападів на високопоставлених чиновників Талібану й меншину хазарейців²⁴. Інше угруповання, Фронт свободи Афганістану (*Afghanistan Freedom Front*), також здійснило серію нападів протягом року, але жодна група повстанців не становила серйозної загрози владі Талібану²⁵. Попри це, афганський народ потерпав від жахливих умов і голоду, частково – через брак гуманітарного фінансування²⁶. Талібан продовжував обмежувати освіту дівчат і права та роботу жінок, за що отримав критику з боку РБ ООН²⁷.

²⁰ Corder, M. and Garcia Cano, R., 'UN court bars Venezuela from altering Guyana's control over disputed territory', AP, 1 Dec. 2023.

²¹ Kelly, B., 'Brazil's military reinforces border with Venezuela and Guyana due to Esequibo', Reuters, 3 Feb. 2024.

²² Joint declaration of Argyle for dialogue and peace between Guyana and Venezuela, 14 Dec. 2023.

²³ International Crisis Group (ICG), *Bottleneck of the Americas: Crime and Migration in the Darien Gap*, Latin America Report no. 102 (ICG: Brussels, 3 Nov. 2023).

²⁴ Див. місячні дані Афганістану за 2023 р. в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch.

²⁵ Про ці ворожі Талібану угруповання див. International Crisis Group (ICG), *Afghanistan's Security Challenges under the Taliban*, Asia Report no. 326 (ICG: Brussels, 12 Aug. 2022).

²⁶ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Humanitarian Needs and Response Plan: Afghanistan* (OCHA: New York, Dec. 2023).

²⁷ UN Security Council Resolution 2681, 27 Apr. 2023.

Таблиця 2.3. Оцінка жертв конфліктів в Азії та Океанії, 2017-2023 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Афганістан	36 607	43 264	41 608	31 359	42 659	4 035	1 127
Бангладеш	228	272	391	278 ^a	359 ^a	309	337
Індія	1 403	2 132	1 529	1 346	1 017	908	1 211
Індонезія	49 ^a	163	198	130	135	251	182
Киргизстан	..	4 ^a	8 ^a	2 ^a	32 ^b	68 ^b	2 ^a
М'янма	1 407	261	1 512	684	11 002	19 460	15 818
Пакистан	1 721	1 226	1 157	838	1 411	1 778	2 319
Папуа-Нова Гвінея	..	..	..	..	145	227	343
Філіппіни	4 349	2 098	1 706	1 499	1 164	907	849
Таджикистан	..	64 ^a	66 ^a	2 ^a	20 ^b	71 ^b	6 ^a
Таїланд	162	117	174	104	66	43 ^a	57
Разом	45 926	49 601	48 349	36 242	58 010	28 057	22 251
Кількість країн, де відбувався збройний конфлікт	7	8	8	7	10	10	9

.. – немає даних.

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див. *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що в країні, протягом року, відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше осіб.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій менше за поріг у 25 осіб протягом року.

^b Хоча загальне число загиблих унаслідок бойових дій у Киргизстані та Таджикистані цього року була меншою за 25, їх сумарне число перевищило 25.

Джерело: *ACLED Dashboard*, accessed 18 Jan. 2024.

Відносини Афганістану з Пакистаном теж були напруженими, зокрема, через регулярні напади пакистанського Талібану (*Tehreek-i-Taliban Pakistan, TTP*) на пакистанську армію та сили безпеки в прикордонних провінціях²⁸. Хоча Афганістан робив деякі рухи, аби приборкати антипакистанських бойовиків, що базуються на його території, Пакистан загострив суперечку, примусово депортувавши сотні тисяч афганців до їхньої країни наприкінці року²⁹. Крім нападів *TTP*, у насильство переросли протести напередодні парламентських виборів у лютому 2024 р., особливо після того, як влада не допустила до них колишнього Прем'єр-міністра І. Хана (*Imran Khan*)³⁰.

В Індії у 2023 р. дещо вщухло насильство в Кашмірі, і, протягом року, не було жодного значного зіткнення з пакистанськими силами³¹. Однак значний

²⁸ Gul, T., 'Report: Terrorist attacks kill nearly 1,000 Pakistanis in 2023', *Voice of America*, 31 Dec. 2023.

²⁹ O'Donnell, L., 'Why Pakistan is pushing out refugees', *Foreign Policy*, 13 Nov. 2023.

³⁰ Naiyyar Peshimam, G., Shahzad, A. and Shahid, A., 'Pakistan cracks down on Imran Khan's supporters after violence', *Reuters*, 10 May 2023.

³¹ Про можливості діалогу в Кашмірі див. Davis, I. and Yuan, J., 'Armed conflict and peace processes in South Asia', *SIPRI Yearbook 2022*, pp. 122-24.

сплеск етнічного насильства стався у північно-східному штаті Маніпур, загостривши давні суперечності між племенем кукі-Зомі (*Kuki-Zomi*) та більшістю індуїстів мейтеї (*Meithei*). Протест кукі проти розширення особливих племінних прав мейтеїв на початку травня переріс у насильство, і в штаті швидко почався безлад, що заскочило уряд зненацька³². Бойовики з обох сторін нападали, викрадали та вбивали представників іншої етнічної групи, а також вдавались до сексуального насильства для залякування опонентів. Це призвело до переміщення понад 60 000 осіб і приблизно 200 смертей³³. Крім кризи в Маніпурі, відбувались спорадичні напади партизан-маоїстів у центральній Індії³⁴. Дискусії між Китаєм та Індією з питань кордону тривали без поновлення насильства.

Китай проводив більш жорстку політику в інших секторах своєї периферії. У 2023 р. Тайвань нарахував рекордну кількість – понад 1 700 вторгнень китайських військових літаків у самопроголошену зону розпізнавання ППО, за межами його територіального повітряного простору³⁵. Сторонні спостерігачі висловлювали все більшу стурбованість через можливу китайську блокаду або вторгнення на Тайвань³⁶. Також посилювалися суперечки між Китаєм і Філіппінами через приналежність низки мілин у Південно-Китайському морі, де судна берегової охорони Китаю та морської міліції регулярно переслідують філіппінські рибальські човни³⁷. Філіппіни у відповідь закликали своїх моряків заходити у спірні райони, що викликало побоювання ненавмисної ескалації³⁸. Тим часом США посилили військові зв'язки з Тайванем, Філіппінами та іншими державами регіону, намагаючись протистояти впливу Китаю³⁹. Напруженість між Китаєм і США зросла після того, як у січні 2023 р., США виявили і зрештою збили над американською територією китайську повітряну кулю⁴⁰. Однак обидві сторони вжили заходів, щоб заспокоїтись і розпочати діалог наприкінці року⁴¹.

³² 'What has spurred ethnic violence in India's Manipur?', Al Jazeera, 7 May 2023.

³³ Donthi, P., 'Ethnic clashes roiling Manipur pose test for India's Modi', International Crisis Group (ICG), 26 July 2023.

³⁴ Див. місячні дані для Індії за 2023 р. в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch.

³⁵ Lewis, B., 'China is running out of lines to cross in the Taiwan Strait', *New York Times*, 26 Feb. 2024.

³⁶ Загальний огляд регіональних оцінок див. у Sacks, D. M., 'Mapping the unknown and thinking the unthinkable: How US allies might respond in a crisis over Taiwan', East-West Center Occasional Paper no. 3, Jan. 2024.

³⁷ Yeager-Malkin, R., 'Explainer: The Philippines-China dispute and international law', Jurist, 28 Dec. 2023.

³⁸ Morales, N. J. and Hayley, A., 'Philippines urges fishermen to keep up presence at China-held shoal', Reuters, 27 Sep. 2023.

³⁹ International Crisis Group (ICG), *Preventing War in the Taiwan Strait*, Asia Report no. 333 (ICG: Brussels, 27 Oct. 2023); та Rasheed, Z., 'How an impasse in the South China Sea drove the Philippines, US closer', Al Jazeera, 30 Dec. 2023.

⁴⁰ Pierson, D., 'Balloon incident highlights fragile state of US-China relationship', *New York Times*, 4 Feb. 2023.

⁴¹ Watson, K., 'Biden announces progress on counternarcotics, military communication after Xi meeting', CBS News, 15 Nov. 2023. Про стратегічний діалог Китаю і США див. також розділ 8, підрозділ І цього видання.

Також на Філіппінах були занепокоєні проблемами у довготривалому мирному процесі з Ісламським фронтом визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*), але він встояв. Занепокоєння виникло через зростання насильства в регіоні Бангсаморо на о. Мінданао та затримку роззброєння та реінтеграції бойовиків *MILF* у суспільство⁴². Суперечливими були сільські вибори, перед обранням нової регіональної влади у 2025 р. Проте, виборчий процес просунувся вперед, і всі сторони, схоже, виконували свої обіцянки, попри напруженість.

Громадянська війна у М'янмі

Безперечно, найбільш жорстоким конфліктом в Азії та Океанії, у 2023 р., була громадянська війна у М'янмі, в результаті якої загинули приблизно 15 800 осіб (що менше, ніж 19 500 у 2022 р.). Державна адміністративна рада (*State Administrative Council, SAC*) – військова хунта, що захопила владу в лютому 2021 р. – не просунулась до відновлення цивільного правління у 2023 р. Рада, пообіцявши провести вибори до серпня, у липні, оголосила, що вибори не зможуть відбутися через постійне насильство⁴³.

Сторонні дипломати намагалися вплинути на цю війну. Індонезія, що головує в Асоціації держав Південно-Східної Азії (*ACEAN, Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) у 2023 р., назвала пошук рішення своїм пріоритетом і вела тиху дипломатію з хунтою, проте вона не досягла помітного прогресу⁴⁴. На саміті, у вересні, до якого сама М'янма не була допущена, інші лідери *ACEAN* виступили зі спільною заявою, в якій наголосили, що “серйозно стурбовані” ситуацією⁴⁵. Не на багато краще йшли справи в ООН. Спеціальний посланець Генерального секретаря ООН у М'янмі, Н. Гейзер (*Noeleen Heyzer*), в червні пішла у відставку, а Гутерреш не зміг знайти їй заміну до кінця року, залишивши організацію дипломатично осторонь⁴⁶.

Протягом року Державна адміністративна рада зазнала значних військових невдач. Антиурядові недержавні збройні групи в М'янмі включають давні етнічні збройні організації та Сили народної оборони – нестійку коаліцію озброєних угруповань, загалом лояльних до Уряду національної єдності, що виступає проти хунти⁴⁷. На початку 2023 р., Рада вела переговори з кількома головними етнічними збройними організаціями, про припинення військових дій проти них⁴⁸. У ряді випадків, ці переговори мали успіх, але протягом року насильство продовжувало спалахувати в різних частинах країни. Збройні

⁴² International Crisis Group (ICG), *Southern Philippines: Making Peace Stick in the Bangsamoro*, Asia Report no. 331 (ICG: Brussels, 1 May 2023).

⁴³ ‘Myanmar’s military government extends state of emergency, forcing delay in promised election’, AP, 31 July 2023.

⁴⁴ Yang, A. T., ‘Indonesia pushes for peace in Myanmar’, East Asia Forum, 2 June 2023.

⁴⁵ 43rd ASEAN Summit, ‘ASEAN leaders’ review and decision on the implementation of the five-point consensus’, 5 Sep. 2023. Див. також Grossman, D., ‘With ASEAN paralyzed, Southeast Asia seeks new security ties’, *Foreign Policy*, 15 Sep. 2023.

⁴⁶ Cogan, M. S., ‘Heyzer’s exit marks a low point for the UN’s envoys to Myanmar’, *The Diplomat*, 26 June 2023.

⁴⁷ Gowan (посилання 10), pp. 38-40.

⁴⁸ Наприклад, ‘Myanmar’s military groups hold election talks with armed ethnic groups’, Al Jazeera, 7 Jan. 2023.

сили та сили безпеки застосовували жорсткі заходи боротьби з повстанцями – спалювали села, нападали на цивільних, завдавали авіаударів. Їхні противники використовували суміш партизанської тактики та асиметричних нападів, часто атакуючи урядові конвої та форпости. Протягом року, ряд чинних етнічних збройних організацій, призупинили бойові дії проти уряду, звинуватили Раду у порушенні обіцянок і повернулися до війни⁴⁹.

Конфлікт набув несподіваного оберту наприкінці жовтня, коли кілька етнічних збройних організацій, під прапором Альянсу трьох братств, почали широкомасштабний наступ на урядові сили в штаті Шан. Це частина М'янми на сході країни, яка межує з Китаєм і після перевороту зазнала менше насильства за інші частини країни⁵⁰. Альянс складався з двох груп, які намагаються утримувати територію в штаті Шан, і Армії Аракану, що базується в штаті Ракхайн на західному узбережжі. Це нове повстанське формування здобуло швидкі перемоги над військами, захопивши понад 100 баз і багато важкої військової техніки⁵¹. Збройні сили відповіли авіаційними та артилерійськими ударами, що спричинило масову втечу цивільного населення⁵². Інші етнічні збройні організації та Сили народної оборони одразу скористались слабкістю Ради і теж атакували бази й міста в різних частинах країни⁵³.

У кризу втрутився Китай, який має добрі зв'язки з етнічними збройними організаціями на своїх кордонах⁵⁴. Можливо, Китай спочатку вітав дії Альянсу трьох братств, тим більше, що повстанці зламали мережу комп'ютерних центрів, які використовували міжнародні онлайн-шахраї, націлені, зокрема, на Китай, яких Рада терпіла⁵⁵. Проте, в листопаді, Китай домовився про обмежене тимчасове перемир'я, яке дозволило держслужбовцям евакуюватися з обложеного міста Лауккай (*Laukkai*)⁵⁶. Це перемир'я було порушено 23 грудня, внаслідок чого повстанці захопили Лауккай та понад 2 000 військовослужбовців у січні 2024 р.⁵⁷ Рада закінчила 2023 р. у найгіршому військовому становищі, з часів перевороту 2021 р., без чітких політичних чи дипломатичних перспектив.

⁴⁹ Див. місячні дані для М'янми за 2023 р. в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch.

⁵⁰ 'What is Myanmar's Three Brotherhood Alliance that is resisting the military?', Al Jazeera, 16 Jan. 2024.

⁵¹ Horsey, R., 'A new escalation of armed conflict in Myanmar', International Crisis Group (ICG), 17 Nov. 2023.

⁵² AP, 'Myanmar's military is losing ground against coordinated attacks, buoying opposite hopes', NBC News, 1 Dec. 2023.

⁵³ United Nations, 'Fighting engulfs over two-thirds of Myanmar, fuelling humanitarian needs', UN News, 8 Dec. 2023.

⁵⁴ Clapp, P. A. and Tower, J., 'China's influence increases amid Myanmar's instability', US Institute of Peace, 20 Dec. 2023.

⁵⁵ International Crisis Group (ICG), 'Scam centres and ceasefires: China-Myanmar ties since the coup', Crisis Group Asia Briefing no. 179, 27 Mar. 2024.

⁵⁶ Jackson, W., 'Temporary ceasefire agreed after Myanmar rebel forces surround city notorious for online scam operations', ABC, 15 Dec. 2023.

⁵⁷ Peck, G., 'Myanmar confirms a key northeastern city on border with China has been seized by an ethnic alliance', AP, 6 Jan. 2024.

Таблиця 2.4. Оцінка жертв конфліктів у Європі, 2018-2023 рр.

Країна	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Вірменія	6 ^a	2 ^b	27	24 ^a	217	24 ^a
Азербайджан	47 ^a	14 ^b	7 057	33 ^a	68	570 ^a
Росія	121	46	56	26 ^b	114 ^b	249
Україна	885	404	113	144	33 307 ^c	30 673 ^c
Разом	1 059	466	7 253	227	33 706	31 516
Кількість країн, де відбувався збройний конфлікт	4	2	4	3	3	4

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див. *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що в країні, протягом року, відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше осіб. Перший рік, за який є дані про конфлікти у Європі в базі даних *ACLED* – 2018.

^a Хоча загальне число загиблих унаслідок бойових дій у Вірменії цього року становило менше, ніж 25, разом з Азербайджаном їх сумарне число перевищило 25.

^b Число загиблих унаслідок бойових дій менше за поріг у 25 осіб протягом року.

^c Ця цифра виглядає дуже заниженою (табл. 2.8 у підрозділі III).

Джерело: *ACLED Dashboard*, accessed 12 Jan. 2024.

Динаміка регіональних конфліктів у Європі

Російсько-українська війна

Російсько-українська війна тривала весь 2023 р., і дорого коштувала обох сторонам (табл. 2.4), хоча лінія фронту на сході й півдні України до грудня 2023 р. мало змінилася. Сухопутну війну там, загалом, можна розділити на три етапи. Перші п'ять місяців року Росія вела наступ на сході країни, щоб захопити м. Бахмут на півночі Донецької обл. Наприкінці травня він зрештою впав⁵⁸. Наступного місяця розпочався другий етап – Україна почала довгоочікуваний контрнаступ. Попри поради американських союзників зосередитися на одному ударі, щоб прорізати російські війська на півдні України та створити загрозу для Криму, українські війська атакували на кількох напрямках⁵⁹. Вони зіткнулися з добре підготовленою російською обороною, включаючи розгалужену мережу окопів і величезні мініні поля, і, не маючи переваги в повітрі, повільно просувалися. Українським військам знадобилося три місяці, щоб відбити єдине село – Роботине в Запорізькій обл. – приблизно за 10 км від стартових позицій на південному фронті⁶⁰. Далі вони не просунулися, і в листопаді, український Головнокомандувач – генерал В. Залужний публічно заявив, що війна зайшла

⁵⁸ Aggarwal, M., 'Russian forces claim full control of Bakhmut, ending brutal battle that became a symbol of Ukrainian resistance', NBC News, 21 May 2023.

⁵⁹ 'Miscalculations, divisions marked offensive planning by US, Ukraine', *Washington Post*, 4 Dec. 2023.

⁶⁰ Jones, S. G., McCabe, R. and Palmer, A., 'Seizing the initiative in Ukraine: Waging war in a defense dominant world', Center for Strategic and International Studies (CSIS), Oct. 2023.

в глухий кут⁶¹. З цього моменту розпочався третій етап війни у 2023 р.: Росія в жовтні почала новий наступ на м. Авдіївка Донецької обл. на східному фронті⁶².

Війна на суходолі лягла важким тягарем на бійців. Під час битви за Бахмут російські наступальні операції значною мірою вели сили Групи Вагнера – ПВК, чії ряди поповнили в'язнями російських тюрем⁶³. Керівник “Вагнера” – Є. Пригожин, все відвертіше критикував тактику Росії та погане забезпечення його бійців⁶⁴. Невдоволення виникло наприкінці червня, коли Росія вирішила включити бійців “Вагнера” до регулярних військ. Пригожин, зі своїми військами, захопив Ростов-на-Дону, де знаходиться штаб Південного військового округу Росії, і вимагав відставки вищого військового керівництва⁶⁵. Колона, яку Пригожин відправив на Москву, зустрілася з вірними уряду російськими військами та зупинилася недалеко від столиці після того, як Президент Білорусі – О. Лукашенко запропонував домовлятися⁶⁶. Щоб “уникнути кровопролиття”, Пригожин погодився на умови, за якими він і персонал “Вагнера” мали виїхати до Білорусі й уникнути покарання за свої дії, а також залишитися на волі. Але він загинув у підозрілій авіакатастрофі 23 серпня, рівно через два місяці, після початку заколоту⁶⁷.

Хоча подібної драми з українського боку не було, українські військові часто казали західним ЗМІ про невдоволення організацією їхнього контр-наступу в другій половині 2023 р., а коментар генерала Залужного про “патову ситуацію”, ускладнив його відносини з Президентом України – В. Зеленським⁶⁸.

Далі від лінії фронту Росія та Україна шукали способів схилити шальки терезів у війні на свою користь. Взимку 2022-2023 рр., Росія неодноразово завдавала повітряних ударів по Києву та інших великих містах, щоб зруйнувати інфраструктуру та підірвати моральний дух, одночасно виснажуючи українську ППО⁶⁹. Російські повітряні удари, з використанням ракет і БПЛА, тривали весь рік, але у грудні вони були найбільш інтенсивними, оскільки Росія знову намагалася знищити українську ППО⁷⁰. Протягом року Україна почала відповідати на авіаудари Росії, але не в такому масштабі. Українські БПЛА атакували цілі в глибині Росії, зокрема аеродроми та нафтопереробні

⁶¹ ‘Ukraine’s commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia’, *The Economist*, 1 Nov. 2023.

⁶² Ebel, F. and Korolchuk, S., ‘Russia and Ukraine intensify fight over Avdiivka, another ruined city’, *Washington Post*, 28 Oct. 2023.

⁶³ Про роль Групи Вагнера див. розділ 4, підрозділ I цього видання.

⁶⁴ Stanovaya, T. ‘Man vs. myth: Is Russia’s Prigozhin a threat or asset to Putin?’, *Politika*, Carnegie Endowment for International Peace, 13 Feb. 2023.

⁶⁵ ‘Russian mercenary chief says his forces are rebelling, some left Ukraine and entered city in Russia’, AP, 23 June 2023.

⁶⁶ ‘Mutinous Russian mercenary boss turn his fighters back from Moscow to avoid bloodshed’, *Reuters*, 24 June 2023.

⁶⁷ Kassim, A. and Sabbagh, D., ‘Yevgeny Prigozhin confirmed dead after plane crash, Russian investigators say’, *The Guardian*, 27 Aug. 2023.

⁶⁸ ‘Ukraine’s commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia’, *The Economist*, 1 Nov. 2023.

⁶⁹ Про ці удари див. також розділ 8, підрозділ IV, і розділ 10, підрозділи II і III цього видання.

⁷⁰ Про застосування ракет див. розділ 10, підрозділ III цього видання.

заводи⁷¹. Крім того, ймовірно, здійснювалися неспіттверджені диверсії на подібних об'єктах вглибині Росії (деякі російські опозиційні групи теж брали на себе відповідальність за диверсії)⁷². Найбільшого успіху було досягнуто на морі, попри майже повну втрату надводного флоту у 2022 р. Використовуючи безекипажні катери (БЕК), крилаті ракети та іншу зброю, українці пошкодили або знищили значну кількість російських кораблів і позбавили ЧФ Росії свободи дій⁷³.

Інтенсивність операцій була такою, що і Росії, і Україні доводилося шукати зброю та боєприпаси, особливо артилерійські снаряди⁷⁴. Українські посадовці лобіювали у США та серед інших західних союзників збільшення військової допомоги. У першій половині року вони зосередилися, зокрема, на отриманні танків *Leopard* від Німеччини та інших європейських союзників, і також наполягали на необхідності отримання сучасних бойових літаків⁷⁵. У липні коаліція держав-учасниць НАТО запропонувала навчати українських пілотів на бойових літаках *F-16* і постачати їх, починаючи з 2024 р.⁷⁶ Проте це не вирішувало нагальної проблеми відсутності повітряного прикриття для українського контрнаступу. Велика Британія та Франція зробили важливий внесок в озброєння України, поставивши невизначену кількість крилатих ракет *Storm Shadow/SCALP-EG* у травні й липні⁷⁷. Протягом року Україна також зверталася до західних збройових фірм із проханням розмістити заводи на своїй території⁷⁸. Але багато західних пропозицій допомоги Україні виконувалися повільно або взагалі не матеріалізувалися. У березні члени ЄС пообіцяли надати Україні 1 млн снарядів протягом 12 місяців, але до кінця 2023 р. це було малоймовірно⁷⁹. Вітаючи допомогу Заходу, Президент В. Зеленський водночас висловив розчарування тим, що НАТО, на саміті у Вільнюсі в липні, не спромоглося запросити Україну приєднатися до Альянсу, попри всі зусилля⁸⁰.

⁷¹ Про удар БПЛА по Кремлю в травні, вину за який Росія теж поклала на Україну, але за який Україна не взяла відповідальності, див. Horton, J., Robinson, O. and Palumbo, D., 'What do we know about drone attacks in Russia?', BBC, 1 Sep. 2023.

⁷² Gurcov, N., 'Importing instability: How the war against Ukraine makes Russia less secure', Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 9 Nov. 2023.

⁷³ Savitz, S. and Courtney, C., 'What are the takeaways from Ukraine's fight in the Black Sea?', *Defense News*, 30 Oct. 2023.

⁷⁴ Про потреби виробництва зброї, зокрема, 155 мм боєприпасів для України, див. розділ 5, підрозділ IV цього видання. Про постачання зброї Росії та Україні див. розділ 6, підрозділ I цього видання.

⁷⁵ Jakes, L. and Solomon, E., 'Why tanks are tripping up the West', *New York Times*, 19 Jan. 2023.

⁷⁶ Holland, S. and Ali, I., 'US approves sending F-16s to Ukraine from Denmark and Netherlands', *Reuters*, 18 Aug. 2023. Короткий опис і список членів НАТО див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

⁷⁷ Wright, T., 'UK to supply Storm Shadow missile to Ukraine', International Institute for Strategic Studies (IISS), 16 May 2023; та Irish, J., 'France to supply Ukraine with long-range cruise missiles', *Reuters*, 11 July 2023.

⁷⁸ Plucinska, J. and Insinna, V., 'Exclusive: Kyiv in talks with Western weapons makers about setting up production in Ukraine', *Reuters* 20 June 2023.

⁷⁹ Council of the EU, 'Outcome of proceedings: Delivery and joint procurement of ammunition for Ukraine', 7632/23, 20 Mar. 2023. Див. також розділ 5, підрозділ IV цього видання.

⁸⁰ North Atlantic Treaty Organization (NATO), Vilnius summit communique, 11 July 2023, para. 11. Див. також Olorunnipa, T. et al., 'Zelensky slams NATO for omitting a timeline for Ukraine to join', *Washington Post*, 11 July 2023.

Україна знайшла корисних постачальників і в інших країнах, зокрема в Південній Кореї⁸¹. Однак, у листопаді українські військові почали нормувати використання снарядів. Перед тим Україна також зіткнулася з глибшою проблемою: в рамках ширшої політичної гри республіканські політики в Конгресі США почали блокувати угоду про \$60 млрд, переважно військової підтримки Україні, погрожуючи перекрити найважливіше для України джерело допомоги⁸². Цей глухий кут зберігався до кінця 2023 р.

Росія шукала військові ресурси, переважно в Ірані та КНДР. Протягом 2023 р. вона отримала велику кількість дронів-камікадзе *Shahed-136* з Ірану та артилерійських снарядів і ракет із Північної Кореї⁸³. Також російські та західні посадовці відзначали, що попри санкції Росія змогла збільшити власне виробництво зброї, а МО РФ стверджувало, що до кінця 2023 р. воно поставило 1 500 танків (переважно відновлених після зберігання)⁸⁴. Західні аналітики також висловлювали стурбованість тим, що Росії вдалося перевести свою економіку на воєнний лад ефективніше, ніж тим, хто підтримує Україну⁸⁵.

Протягом 2023 р. офіційних мирних переговорів між Росією та Україною не було. Бачення миру Україною було викладене у листопаді 2022 р., в мирному плані з десяти кроків, який містив такі пункти, як заклик до спеціального трибуналу судити російських лідерів за злочин агресії, що, на думку деяких спостерігачів, ускладнить остаточні переговори⁸⁶. На початку року Україна сподівалась організувати мирний саміт на базі цього плану, можливо, в ООН, але для цього бракувало дипломатичної підтримки⁸⁷. Як альтернативу, вона організувала серію регіональних мирних конференцій – у Данії (червень), Саудівській Аравії (серпень) та Мальті (жовтень) – щоб заручитися міжнародною підтримкою своїх пропозицій⁸⁸. Росія не була запрошена на ці зустрічі й назвала їх неактуальними⁸⁹.

⁸¹ Choe, S., 'History turns upside down in a war where the Koreans are suppliers', *New York Times*, 14 Sep. 2023; та Michaels, D. and MacDonald, A., 'Troubled by a resurgent Russia and bickering allies, Ukraine hunkers down', *Wall Street Journal*, 8 Dec. 2023.

⁸² Goodwin, L., Caldwell, L. A. and Sotomayor, M., 'Senate lawmakers careen toward failed vote on Ukraine', *Washington Post*, 6 Dec. 2023. Про військову та фінансову допомогу Україні див. розділ 5, підрозділ II цього видання.

⁸³ Mason, J. and Holland, S., 'Russia received hundreds of Iranian drones to attack Ukraine, US says', *Reuters*, 10 June 2023; та Lendon, B., 'Russia is using North Korean missiles in Ukraine, US says. That's bad news for Asia', *CNN*, 5 Jan. 2024. Про поставки Росії з Ірану та Північної Кореї див. також розділ 6, підрозділ I, розділ 10, підрозділ III, і розділ 12, підрозділ II цього видання.

⁸⁴ Roth, A., '“A lot higher than expected”: Russian arms production worries Europe's war planners', *The Guardian*, 15 Feb. 2024; та Н. Абрамов, Более 1,5 тысячи танков получили Сухопутные войска России за 2023 год, *Lenta.ru*, 2 января 2024. Про санкції проти Росії див. розділ 12, підрозділ II цього видання.

⁸⁵ Наприклад, Garver, R., 'Russia's economy grew in 2023, despite war and sanctions', *Voice of America*, 8 Feb. 2024. Див. також обговорення в розділі 5, підрозділ IV цього видання.

⁸⁶ Наприклад, Finucane, B. and Pomper, S., 'Can Ukraine get to justice without thwarting peace?', *Foreign Affairs*, 8 May 2023.

⁸⁷ International Crisis Group (ICG), 'How Ukraine can score another win at the UN', 20 Jan. 2023.

⁸⁸ 'Zelenskiy urges G20 to adopt Ukraine's plan to restore peace', *Reuters*, 15 Nov. 2022; та AFP, 'Talks on Ukraine's peace plan open in Malta', *France 24*, 28 Oct. 2023.

⁸⁹ 'Ukraine says Jeddah talks productive, Russia calls them doomed', *Reuters*, 6 Aug. 2023.

Протягом 2023 р., все більше держав Глобального Півдня наполягали на припиненні війни шляхом переговорів. У березні з'явився китайський план закінчення війни, який намагався врахувати як російську, так і українську позиції, але Китай не вклав серйозного політичного капіталу в його просування⁹⁰. У квітні Президент Бразилії Л. І. Л. да Сілва закликав створити коаліцію незахідних держав для посередництва у мирних переговорах, а в травні група арабських лідерів провела окремі переговори віч-на-віч з Президентом В. Зеленським і Президентом В. Путіним⁹¹. У червні Індонезія запропонувала розмістити миротворчі сили ООН, і провести під наглядом ООН референдуми стосовно майбутнього окупованих Росією територій, але Україна відповіла відмовою⁹². Також повідомлялось про неофіційні контакти між високопоставленими представниками Росії та США, стосовно можливих мирних умов, хоча було незрозуміло, наскільки серйозно обидві сторони сприймали їх⁹³.

Єдиний помітний дипломатичний успіх, пов'язаний з війною, якого вдалося досягти у 2022 р., – Чорноморська зернова ініціатива, за посередництва ООН і Туреччини – зазнав невдачі у 2023 р.⁹⁴ Хоча ініціатива досягла своєї мети – дала Україні можливість експортувати продовольство на світові ринки, тим самим знизивши ціни на сільськогосподарську продукцію у світі, Росія нарікала, що її експорт сільськогосподарської продукції обмежується⁹⁵. Неохоче погодившись продовжити угоду на 60 днів у березні й травні, Росія розірвала угоду в липні, відмовившись продовжити її знову⁹⁶. Однак, це не мало руйнівних наслідків для експорту з України, оскільки та запровадила систему, за якою судна йшли територіальними водами трьох країн НАТО – Румунії, Болгарії та Туреччини – аж до Босфору. В кінці 2023 р. Генеральний секретар ООН намагався відродити чорноморську угоду в іншому вигляді, але марно⁹⁷.

Якщо ООН відіграла обмежену роль у війні у 2023 р., і Росія та західні держави продовжували розглядати Раду Безпеки як трибуну для обміну заявами, – одна міжнародна інституція сказала справді вагоме слово про

⁹⁰ Gabuev, A., 'Inside China's peace plan for Ukraine', *Politika*, Carnegie Endowment for International Peace, 1 Mar. 2023.

⁹¹ Kahn, C., 'Brazil's President Lula travels to China to find support to help end the war in Ukraine', *Morning Edition*, National Public Radio, 13 Apr. 2023; 'Six African leaders launch peace mission to Moscow and Kyiv to end "devastating" war', *North Africa Post*, 17 May 2023; та 'African leaders to propose "confidence building measures" to Russia, Ukraine', *Reuters*, 15 June 2023.

⁹² Kapoor, K., 'Indonesia proposes demilitarized zone, UN referendum for Ukraine peace plan', *Reuters*, 3 June 2023.

⁹³ Lederman, J., 'Former US officials have held secret Ukraine talks with prominent Russians', *NBC News*, 6 July 2023.

⁹⁴ Turkish-Russian-Ukrainian Initiative on the Safe Transportation of Grain and Foodstuffs from Ukrainian Ports, signed and entered into effect 22 July 2022.

⁹⁵ Partridge, J., 'Ukraine and UN chief call for new grain deal to safeguard global food supplies', *The Guardian*, 8 Mar. 2023; та Russian Ministry of Foreign Affairs, Statement on Istanbul agreements, 17 July 2023. Про вплив збройного конфлікту на світову продовольчу безпеку див. розділ 4, підрозділ II цього видання.

⁹⁶ Russian Ministry of Foreign Affairs (посилання 95).

⁹⁷ Galloni, A., 'UN chief says it will be difficult to revive Black Sea grain deal', *Reuters*, 8 Nov. 2023.

Україну. Це був Міжнародний кримінальний суд (МКС), який, у березні, видав ордери на арешт Президента В. Путіна та ще однієї російської чиновниці, за їхню причетність до депортації українських дітей⁹⁸. Це, схоже, утримало В. Путіна від участі в щорічному саміті *BRICS* (Бразилія, Росія, Індія, Китай і ПАР), що проходив у ПАР, яка визнає юрисдикцію МКС⁹⁹. Втім, наприкінці 2023 р., російські посадовці були впевнені, що їм вдалося витримати контрнаступ України, і, враховуючи сумніви в американській підтримці України, війна може обернутися на їхню користь.

Конфлікт через Нагірний Карабах

На відміну від патової ситуації в Україні, у вересні 2023 р. Азербайджан здобув вирішальну перемогу в багаторічному конфлікті з Вірменією за Нагірний Карабах. Конфлікт виник після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності Нагірним Карабахом – автономною областю Азербайджану, з переважно вірменським населенням – у грудні 1991 р.¹⁰⁰ Конфлікт, який знову спалахнув у 2020 р., номінально завершився перемир'ям за посередництва Росії, в листопаді 2020 р.¹⁰¹ Після шести тижнів бойових дій Азербайджан відновив контроль над приблизно третиною Нагірного Карабаху та більшістю прилеглих територій. Та, хоча перемир'я здебільшого трималось у 2021-2022 рр., ситуація залишалася нестабільною, зі спорадичними зіткненнями та порушеннями режиму припинення вогню.

Напруженість навколо спірної території зросла в грудні 2022 р., коли група “активістів”, підтриманих азербайджанським урядом, заблокувала Лачинський коридор – сухопутний міст між Вірменією та Нагірним Карабахом¹⁰². Це змусило фактичну владу (у т. зв. Республіці Арцах) запровадити нормування. У квітні 2023 р. Азербайджан встановив офіційний контрольно-пропускний пункт у коридорі, що загостило дефіцит у наступні місяці¹⁰³. Попри всі спроби США, ЄС та Росії пом'якшити кризу, включаючи три окремі багатосторонні миротворчі операції, Азербайджан здійснив свій *coup de grâce*: 19 вересня він почав наступ, змусивши владу Арцаху погодитися на припинення вогню за посередництва Росії наступного дня¹⁰⁴. В кінці місяця адміністрація Арцаху погодилася розпустити свої установи

⁹⁸ International Criminal Court (ICC), ‘Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova’, Press release, 17 Mar. 2023; та Corder, M. and Casert, R., ‘International court issues war crimes warrant for Putin’, AP, 18 Mar. 2023.

⁹⁹ Sharp, A., ‘Putin to miss upcoming BRICS summit to evade ICC warrant’, *Foreign Policy*, 19 July 2023. Короткий опис *BRICS* див. у додатку Б, підрозділ І цього видання.

¹⁰⁰ Історію див., наприклад, у Klimentenko, E., ‘Protracted armed conflicts in the post-Soviet space and their impact on Black Sea security’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2018/8, Dec. 2018, pp. 2-6.

¹⁰¹ Davis, I., ‘The interstate armed conflict between Armenia and Azerbaijan’, *SIPRI Yearbook 2021*.

¹⁰² Gowan (посилання 10), p. 45.

¹⁰³ ‘Azerbaijan sets up checkpoints on the Lachin corridor’, Economist Intelligence Unit, 27 Apr. 2023.

¹⁰⁴ Roth, A., ‘Azerbaijan launches “anti-terrorist” attack in disputed Nagorno-Karabakh’, *The Guardian*, 19 Sep. 2023. Про роль багатосторонніх миротворчих операцій у Нагірному Карабаху та Вірменії див. розділ 3, підрозділ І цього видання.

до 1 січня 2024 р.; понад 100 000 біженців втекли до Вірменії¹⁰⁵. Після падіння Нагірного Карабаху наприкінці року виникли побоювання, що Азербайджан може спробувати силою отримати прямий доступ до Нахічевані – ексклаву Азербайджану, затиснутому між Вірменією, Іраном і Туреччиною¹⁰⁶.

Конфлікт у Косово

На інших теренах Європи країни-учасниці НАТО та ЄС уважно спостерігали за відносинами між Косово та Сербією. У першому кварталі року офіційні особи ЄС сподівалися досягти угоди, стосовно нормалізації відносин між двома країнами, але напруженість посилилась у травні, після сутичок косовської поліції з етнічними сербами, які протестували проти виборів мерів – етнічних албанців у населених, переважно сербами, муніципалітетах на півночі країни¹⁰⁷. Під час цих протестів етнічні серби також завдали поранень персоналу сил, під проводом НАТО в Косово (KFOR)¹⁰⁸.

У вересні група етнічних сербів влаштувала добре організовану засідку на косовських поліцейських, вбивши одного з них і викликавши примару загального повстання, яке могло втягнути й Сербію¹⁰⁹. Члени НАТО, зокрема Велика Британія, Німеччина та Румунія, пообіцяли надіслати додаткові війська до Косова, і до кінця року більше не було серйозних інцидентів з безпекою, хоча напруженість залишалася високою¹¹⁰.

Динаміка регіональних конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці

Регіональні тенденції до війни Ізраїлю з ХАМАС

До нападу ХАМАС на Ізраїль, 7 жовтня 2023 р., в ряді країн Близького Сходу та Північної Африки спостерігалась значна нестабільність, хоча зареєстрований рівень смертності був набагато нижчим, ніж пізніше в Газі (табл. 2.5). У Сирії, Ємені, Іраку тривали збройні конфлікти високої інтенсивності (понад 1 000 загиблих), хоча кількість зареєстрованих смертельних випадків в Іраку та Ємені зменшилася. У Ємені рух хуситів і сили, союзні визнаному ООН уряду, то укладали перемир'я, то вступали у конфлікт (підрозділ II)¹¹¹.

У Сирії уряд і різноманітні збройні угруповання та зовнішні гравці воювали на кількох фронтах, хоча потужний землетрус у Сирії та Туреччині,

¹⁰⁵ Armstrong, K., 'Nagorno-Karabakh state will cease to exist in Jan., says leader', BBC, 28 Sep. 2023. Про біженців див. Vartanyan, O., 'Armenia struggles to cope with exodus from Nagorno-Karabakh', International Crisis Group (ICG), 4 Mar. 2024.

¹⁰⁶ Ebel, F., 'After Nagorno-Karabakh, Azerbaijan eyes a strategic strip of Armenia', *Washington Post*, 11 Oct. 2023.

¹⁰⁷ 'Kosovo clashes: NATO commander criticises "unacceptable" attacks on troops', *The Guardian*, 30 May 2023. Про довгу опозицію етнічних сербів державним структурам Косова у північних муніципалітетах див. Gowan (посилання 10), p. 45.

¹⁰⁸ Edwards, C., 'Why did ethnic Serbs attack NATO peacekeepers in Kosovo? Here's what we know', CNN, 31 May 2023. Про KFOR див. розділ 3, підрозділ II цього видання.

¹⁰⁹ AP, 'One Kosovo police officer killed and one wounded, raising tensions with Serbia', National Public Radio, 24 Sep. 2023.

¹¹⁰ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'Additional NATO reinforcements arrive in Kosovo', 4 Oct. 2023.

¹¹¹ Про зв'язок клімату й безпеки в Ємені див. також розділ 4, підрозділ III цього видання.

в лютому, на якийсь час призвів до зменшення насильства¹¹². На північному заході країни відбувалися регулярні зіткнення між урядовими силами та Організацією визволення Леванту (*Hayat Tahrir al-Sham, HTS*), навколо контрольованого *HTS* анклаву Ідліб¹¹³. Вони посилилися в третьому кварталі року та досягли піку на початку жовтня, призвівши до чи не найсерйознішої ескалації насильства в регіоні за останні роки. Росія продовжувала підтримувати військові операції сирійського уряду авіацією¹¹⁴. На півночі Сирії теж відбувалися часті зіткнення між курдськими угрупованнями та турецькими військами, а також місцевими протурецькими організаціями¹¹⁵. Угруповання Ісламська держава часто влаштовувало терористичні напади, в т. ч. на Дамаск – вперше з 2021 р.¹¹⁶

Протягом 2023 р. періодично відбувалися спроби домовитися про політичне врегулювання та покласти край тривалим чварам у Сирії. У травні Сирія відновила членство в Лізі Арабських Держав, призупинене у 2011 р.¹¹⁷ Були ознаки того, що чинні міжнародні принципи ведення війн втрачають силу. У липні Росія наклала вето на мандат ООН, для надання гуманітарним організаціям транскордонної допомоги анклаву Ідліб¹¹⁸. У червні Казахстан по шести роках заявив про бажання припинити головування в переговорах Астанинської групи, стосовно війни – механізми, який підтримує Росія, за участю Ірану й Туреччини¹¹⁹. Мирні зусилля ООН були майже безрезультатними.

Паралельно з операціями в Сирії, турецькі війська та маріонетки протягом 2023 р. атакували озброєне курдське сепаратистське угруповання Робітнича партія Курдистану (*Partiya Karkeren Kurdistan, PKK*) в Іраку і на південному сході Туреччини¹²⁰. ІД теж продовжила теракти в Іраку, хоч і менше, ніж у Сирії¹²¹. США зберігали військову присутність на північному сході Сирії та Іраку, але вели переговори з урядом Іраку про переформатування або скорочення своїх сил, після завершення основної кампанії проти ІД¹²². Після нападу союзних Ірану бойовиків на базу США в Сирії, в березні 2023 р., США завдали авіаударів у відповідь по об'єктах проіранських сил в цій

¹¹² Sewell, A., 'UN envoy calls for renewed Syrian political talks post-quake', AP, 8 Mar. 2023.

¹¹³ Center for Preventive Action, 'Conflict in Syria', Global Conflict Tracker, Council on Foreign Relations, 13 Feb. 2024.

¹¹⁴ Center for Preventive Action (посилання 113).

¹¹⁵ Butler, D., Gumrukcu, T. and Kilo, 'Turkey steps up strikes on militants as conflict escalates in Syria', Reuters, 6 Oct. 2023.

¹¹⁶ Lister, C., 'Normalizing Assad has made Syria's problems even worse', *Foreign Policy*, 31 July 2023.

¹¹⁷ 'Arab League brings Syria back into its fold after 12 years', Al Jazeera, 8 May 2023. Короткий опис і список учасників Ліги Арабських Держав див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

¹¹⁸ Nicols, M., 'Russian veto signals end of Turkey-based UN aid operation in Syria', Reuters, 11 July 2023.

¹¹⁹ Mohamad, F. A., 'The Astana process six years on: Peace or deadlock in Syria?', Sada, Carnegie Endowment for International Peace, 1 Aug. 2023. Казахстан перегляне свою позицію та прийме наступну зустріч у січні 2024 р.

¹²⁰ Butler, D. and Hayatsever, H., 'Turkey strikes Kurdish militants in Iraq and Syria', Reuters, 16 Jan. 2024.

¹²¹ al-Lami, M., 'What happened to IS in 2023?', BBC, 26 Dec. 2023.

¹²² Ali, I. and Stewart, P., 'Why US troops are in the Middle East', Reuters, 3 Feb. 2024; та Garamone, J., 'US, Iraq examine new strategic relationship', US Department of Defense, 8 Aug. 2023.

Таблиця 2.5. Оцінка жертв конфліктів на Близькому Сході та в Північній Африці, 2017-2023 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Єгипет	1 544	1 115	1 003	626	264	273	24 ^a
Ірак	31 945	5 221	3 458	2 368	2 150	1 919	1 342
Іран	185	258	478	435	220	737	214
Ізраїль-Палестина	136	420	195	52 ^a	352	257	24 053
Ліван	389	36 ^a	25 ^a	48	74	53	247
Лівія	1 708	1 226	2 294	1 563	115	166	90
Саудівська Аравія	1 432	1 514	1 043	54	20 ^b	89 ^b	193
Сирія	54 386	30 034	15 629	8 214	5 872	5 949	6 245
Туреччина	2 659	880	448	284	183	175	140
Ємен	17 605	34 271	28 017	19 800	18 406	7 160	3 214
Разом	111 989	74 975	52 590	33 444	27 656	16 778	35 762
Кількість країн, де відбувався збройний конфлікт	10	9	9	9	9	9	9

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див. *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що в країні, протягом року, відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше осіб.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій менше за поріг у 25 осіб протягом року.

^b Число загиблих унаслідок бойових дій і від вибухів/дистанційного насильства менше за поріг у 25 і 100 протягом року.

Джерело: ACLED Dashboard, accessed 19-20 Jan. 2024.

країні¹²³. Іран також брав участь у військовому протистоянні в Перській затоці зі США та іншими державами регіону, попри те, що в березні він погодився нормалізувати дипломатичні відносини з Саудівською Аравією в рамках угоди за посередництва Китаю¹²⁴.

Також в регіоні до жовтня тривали спорадичні перестрілки між Ізраїлем і Хезболлою – ліванською шіїтською ісламістською політичною партією та військовою організацією¹²⁵. У третьому кварталі також спостерігалась активізація бойових дій між палестинськими збройними угрупованнями в таборах для біженців у Лівані¹²⁶. У Лівії відбулися насильницькі інциденти між політичними фракціями, включаючи сутички в Тріполі, поки ООН намагалася

¹²³ Stewart, P. and Ali, I., 'US strikes Iran-backed facilities in Syria after drone kills American', Reuters, 24 Mar. 2023.

¹²⁴ Gambrell, J., 'US and allied naval commanders in Mideast transit Strait of Hormuz, in show of force against Iran', AP, 19 May 2023; 'Iran-Saudi deal to strengthen peace, stability in Persian Gulf and beyond: Spokesman', PressTV, 13 Mar. 2023; та Hafezi, P., Abdallah, N. and El Yaakoubi, A., 'Iran and Saudi Arabia agree to resume ties in talks brokered by China', Reuters, 10 Mar. 2023.

¹²⁵ Mroue, B. and Chehayeb, K., 'Israeli forces shell southern Lebanon border village after rocket lands near disputed territory', AP, 6 July 2023.

¹²⁶ Tawil, F. and Chehayeb, K., 'Islamist factions in a troubled Palestinian refugee camp in Lebanon say they will honor a cease-fire', AP, 11 Sep. 2023.

вийти з політичного глухого кута та домовитися про створення уряду єдності¹²⁷. ООН витратила 2023 р. на те, щоб домовитись про умови національних виборів і створення уряду єдності, який міг би об'єднати Вищу державну раду в Тріполі та Палату представників у Бенгазі. Випадки насильства не переросли в тривалі спалахи конфлікту, а кількість загиблих була майже непомітна, на фоні втрати понад 20 000 лівійців під час повені у вересні¹²⁸. Також у Північній Африці Народний фронт визволення Сагіа-ель-Хамра та Ріо-де-Оро (*Polisario Front*), періодично завдавав ракетних ударів і організовував вибухи, націлені на марокканські війська, у боротьбі за Західну Сахару¹²⁹.

Ізраїль, Західний берег ріки Йордан і Сектор Гази

Напруженість між Ізраїлем і палестинцями, протягом перших кварталів, залишалась високою. Продовжуючи операції, розпочаті у 2022 р., ізраїльські війська щомісяця здійснювали сотні рейдів на Західний берег¹³⁰. Також спостерігалось збільшення кількості обстрілів палестинцями ізраїльських цивільних, у т. ч. в Єрусалимі, та різке зростання насильства поселенців, стосовно палестинців на Західному березі¹³¹. Ізраїльський рейд на мечеть Аль-Акса у Східному Єрусалимі, у квітні, спровокував шквал ракетних ударів по Ізраїлю з Гази та Лівану¹³². У травні, також ненадовго, спалахнули бойові дії у Секторі Гази після того, як угруповання Палестинський ісламський джихад (*PIJ*) випустило понад 100 ракет по Ізраїлю, у відповідь на смерть в ізраїльській в'язниці одного зі своїх лідерів. Ізраїль відповів авіаударами, але погодився на припинення вогню за посередництва Єгипту, після менше ніж тижня військових дій¹³³. Попри цей епізод, військово-політичне керівництво Ізраїлю виглядало доволі самовпевненим, стосовно загроз із боку Гази протягом більшої частини року, зосереджуючи військові зусилля на спробах підкорити Західний берег і захистити поселенців, тоді як уряд Прем'єр-міністра Б. Нетаньяху також просував правові реформи, які спонукали багатьох ізраїльтян до вуличних протестів¹³⁴.

Збройні групи, під проводом ХАМАС, скористалися цією неувагою, і 7 жовтня розпочали напад на південь Ізраїлю, вбивши понад 1 000 мирних жителів, більше, ніж 350 ізраїльських військових і поліцейських та

¹²⁷ McDowall, A., 'UN Libya envoy urges "unified government" for election in apparent shift', Reuters, 22 Aug. 2023.

¹²⁸ Loveluck, L., Dadouch, S. and Fahim, K., 'In Libya's flood-shattered east, a disaster of "mythic proportions"', *Washington Post*, 14 Sep. 2023.

¹²⁹ Prada Bianchi, A., 'Decolonization's last stand in the Sahara', *Foreign Policy*, 24 June 2023.

¹³⁰ Hatuqa, D., 'The new Palestinian resistance', *Foreign Policy*, 29 Mar. 2023.

¹³¹ Kingsley, P. and Abdulrahim, R., 'In West Bank, settlers sense their moment after far right's rise', *New York Times*, 5 Feb. 2023; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Protection of civilians report, 8-21 Aug. 2023', 28 Aug. 2023; та Williams, D., 'Two Hamas gunmen open fire at Jerusalem bus stop, killing three', Reuters, 30 Nov. 2023.

¹³² McKernan, B. and Chulov, M., 'Rocket fire from Lebanon and Gaza hits Israel after second al-Aqsa mosque raid', *The Guardian*, 6 Apr. 2023.

¹³³ ACAPS, 'Palestine: Escalation of violence in Gaza', Briefing note, 18 May 2023.

¹³⁴ Zwigenberg, O., 'Protests against Israel's judicial overhaul kick off at Supreme Court a day before crucial hearing', AP, 11 Sep. 2023.

захопивши близько 240 заручників. Нападники також вчиняли сексуальне насильство проти мирних жителів, хоча про масштаб цих дій було багато суперечок наприкінці 2023 та у 2024 р.¹³⁵ Ізраїль відповів на цей шок, вперше з 1973 р., оголосивши стан війни, “повну облогу” Гази та розпочавши потужну повітряну кампанію на її території¹³⁶. 13 жовтня Ізраїль наказав 1,1 млн цивільних осіб евакуюватися з північної та центральної частини Гази¹³⁷. З самого початку війни, працівники гуманітарних організацій попереджали, що дії Ізраїлю та тотальні обмеження на надходження допомоги в Газу не лише безпосередньо позбавляють життя тисячі мирних людей, але й підвищують ризик голоду та хвороб¹³⁸. Після перших рейдів, Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), 27 жовтня, розпочала наземне вторгнення в Газу, за кілька днів перерізавши зв’язок між північною та півднем цієї території. Звинувачення у навмисних обстрілах Ізраїлем лікарень та об’єктів ООН були окутані дезінформацією з обох сторін¹³⁹. Ізраїль стверджував, що ХАМАС навмисно використовує ці об’єкти як бази та місця доступу до розгалуженої мережі тунелів під Газою, що давало його бойовикам свободу пересування, натомість ХАМАС відкидав ці твердження¹⁴⁰.

24 листопада настало тимчасове полегшення, після того, як Ізраїль і ХАМАС погодилися призупинити військові дії за посередництва Катару¹⁴¹. Це дозволило повернути понад 100 заручників і рештки ще 30, в обмін на звільнення понад 200 палестинських жінок і дітей з ізраїльських в’язниць¹⁴². Хоча ця гуманітарна пауза дозволила звільнити більше заручників, ніж

¹³⁵ Наприклад, Ioanes, E., ‘What the UN report on October 7 sexual violence does – and doesn’t – say’, Vox, 8 Mar. 2024.

¹³⁶ Israeli Prime Minister’s Office, [The Security Cabinet approved the state of war], 8 Oct. 2023 (in Hebrew); та Bubola, E. and Hubbard, B., ‘What does a “complete siege” of the Gaza Strip mean?’, *New York Times*, 10 Oct. 2023.

¹³⁷ Bhandari, A., Kumar Dutta, P. and Zafra, M., ‘Israeli military orders Gazans to leave northern half of territory’, Reuters, 13 Oct. 2023.

¹³⁸ World Health Organization, ‘Risk of disease spread soars in Gaza as health facilities, water and sanitation systems disrupted’, 8 Nov. 2023; World Food Programme (WFP), ‘Gaza faces widespread hunger as food systems collapse, warns WFP’, 16 Nov. 2023; та Graham-Harrison, E., ‘UN warns of Gaza starvation as concerns rise about safety in the south’, *The Guardian*, 17 Nov. 2023.

¹³⁹ Human Rights Watch, ‘Gaza: Unlawful Israeli hospital strikes worsen health crisis’, 14 Nov. 2023; Jamal, U., ‘Why does Israel target Palestinian hospitals? Psyps, say analysts’, Al Jazeera, 20 Nov. 2023; та United Nations, ‘As Israel’s aerial bombardments intensify “there is no safe place in Gaza”, Humanitarian affairs chief warns Security Council’, SC/15564, 12 Jan. 2024. Про правила ведення війни, вплив бойових дій на цивільне населення та використання “живих щитів” у Газі див. розділ 10, підрозділ II цього видання.

¹⁴⁰ Kusovac, Z., ‘Analysis: Israel’s “war on hospitals” vs Hamas military exaggerations’, Al Jazeera, 15 Nov. 2023; та Baker, G. and Greenall, R., ‘Israel-Gaza war: US says Hamas has command centre under Al-Shifa hospital’, BBC, 14 Nov. 2023.

¹⁴¹ Qatari Ministry of Foreign Affairs, ‘The State of Qatar announces that a humanitarian pause has been agreed in Gaza’, Statement, 22 Nov. 2023. Про нечіткість таких термінів, як “припинення вогню”, “пауза” та “коридор”, які можна назвати “гуманітарними”, див. Gillard, E.-C., ‘Humanitarian pauses and ceasefires – What are the differences?’, Chatham House-Royal Institute of International Affairs, 6 Nov. 2023.

¹⁴² Bisset, V., Helier C. and Sammy W., ‘How many hostages remain in Gaza since Hamas attack on Israel? What to know’, *Washington Post*, 30 Nov. 2023.

спочатку очікував Ізраїль, і тривала цілий тиждень. Ізраїль, на початку грудня, відновив операції¹⁴³.

В останні тижні року міжнародні експерти попереджали про зростання ризику голоду в Газі. У той час як Агентство ООН, із допомоги палестинським біженцям і організації робіт (*UN Relief and Works Agency for Palestinian Refugees, UNRWA*) підрахувало, що Газі потрібно 500 вантажівок допомоги на день, кількість транспортних засобів, які в'їжджали на її територію, зазвичай, у кращому випадку, становила близько 50, значною мірою через обмеження Ізраїлю¹⁴⁴. Також зростала стурбованість рівнем насильства на Західному березі р. Йордан, де за останні три місяці 2023 р., під час ізраїльських військових рейдів, загинули понад 300 осіб¹⁴⁵. Наприкінці 2023 р. переговори про подальше звільнення заручників лише розпочинались¹⁴⁶.

Війна відразу опинилася в центрі масштабної та суперечливої міжнародної дипломатії. США з самого початку прагнули позиціювати себе як головного дипломатичного гравця, одночасно постачаючи зброю та боєприпаси Ізраїлю, щоб максимально зберегти вплив на його уряд¹⁴⁷. Це швидко створило напруженість у стосунках з іншими державами й вилилось у низку бурхливих дебатів у РБ та на Генасамблеї ООН. У середині жовтня Бразилія (яка головує в РБ ООН протягом місяця) запропонувала резолюцію, що засуджує ХАМАС і закликає до тимчасових гуманітарних пауз¹⁴⁸. США наклали на неї вето, заявивши, що резолюція недостатньо підтверджує право Ізраїлю на самооборону¹⁴⁹. У відповідь, арабська група в ООН на чолі з Йорданією, внесла на розгляд Генеральної асамблеї резолюцію із закликом до перемир'я. Її ухвалили 27 жовтня – більшістю в 121 голос, а проти 14 (включаючи США), але, на відміну від резолюції РБ, вона не була юридично обов'язковою¹⁵⁰. У листопаді РБ ООН вдалося погодити резолюцію, яка закликає до захисту дітей і гуманітарного доступу до Газі¹⁵¹. Але після завершення листопадового перемир'я, США наклали вето на резолюцію Ради, з вимогою негайного припинення вогню, яку запропонували ОАЕ у співавторстві з

¹⁴³ Salem, S. and Al-Mughrabi, N., 'Scores reported killed in Gaza as fighting shatters Israel-Hamas truce', Reuters, 1 Dec. 2023.

¹⁴⁴ International Crisis Group (ICG), *Stopping Famine in Gaza*, Middle East Report no. 244 (ICG: Brussels, 8 Apr. 2024).

¹⁴⁵ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 'The human rights situation in the occupied West Bank including East Jerusalem 7 October-20 November 2023', Flash report, Dec. 2023. Див. також Tetrault-Farber, G. and Lubell, M., 'UN report deplores "rapid deterioration" of rights in West Bank', Reuters, 28 Dec. 2023.

¹⁴⁶ Borger, J., 'Hamas insists on end to Israel's offensive in Gaza before hostage talks can begin', *The Guardian*, 21 Dec. 2023.

¹⁴⁷ On US arms supplies to Israel див. розділ 6, підрозділ I цього видання.

¹⁴⁸ United Nations, Security Council, Draft resolution, S/2023/773, 18 Oct. 2023.

¹⁴⁹ Nichols, M., 'US vetoes UN Security Council action on Israel, Gaza', Reuters, 18 Oct. 2023.

¹⁵⁰ UN General Assembly Resolution ES-10/21, 'Protection of civilians and upholding legal and humanitarian obligations', 27 Oct. 2023; та United Nations, 'General Assembly adopts resolution calling for immediate, sustained humanitarian truce leading to cessation of hostilities between Israel, Hamas', GA/12548, 27 Oct. 2023.

¹⁵¹ UN Security Council Resolution 2712, 15 Nov. 2023. Див. також Nichols, M. and Psaledakis, D., 'UN Security Council calls for pauses in Gaza fighting for aid', Reuters, 15 Nov. 2023.

понад 90 іншими членами ООН¹⁵². ГА ООН знову зібралась і ухвалила власну резолюцію, із закликом до припинення вогню, цього разу – голосами 153 держав¹⁵³. Кульмінацією року стало тривале обговорення чергової резолюції РБ ООН, з акцентом на гуманітарну координацію, але без заклику до припинення бойових дій, яку США зрештою дозволили прийняти, утримавшись 22 грудня¹⁵⁴.

Жодного разу, у 2023 р., Ізраїль не сформулював детального політичного бачення майбутнього Гази, окрім знищення ХАМАС. Деякі зовнішні оглядачі, посиляючись на провокаційні висловлювання ізраїльських політиків, зробили висновок, що уряд сподівався витіснити велику частину населення Гази до Єгипту¹⁵⁵. Американські посадовці неофіційно зондували ідею проведення багатосторонньої операції коаліцією арабських чи мусульманських країн, для забезпечення стабільності в Газі. Однак країни, які потенційно могли б надати війська, такі, як Йорданія, відкинули цю ідею, побоюючись, що населення сприйме їх вороже¹⁵⁶. Генеральний секретар ООН – А. Гуттереш, також виступив проти ідеї “протекторату” ООН над Газою¹⁵⁷. Тим часом війна сильно вдарила по чинній архітектурі ООН з надання допомоги палестинцям. З 7 жовтня по 31 грудня, від бойових дій загинули 142 співробітники UNRWA¹⁵⁸. Ізраїль також різко критикував ООН за недостатнє, на його думку, засудження ХАМАС, і закликав Гутерреша, який неодноразово вимагав припинення вогню, піти у відставку¹⁵⁹. До кінця року війна не виявляла жодних ознак затихання, і потенційні засади відновлення нормального життя в Газі, не кажучи вже про досягнення давньої мети вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту, на основі двох держав, були незрозумілими. Засвідчуючи рівень міжнародного занепокоєння цією ситуацією, 28 грудня, ПАР звернулася до Міжнародного суду, стосовно розгляду звинувачень у вчиненні Ізраїлем геноциду в Газі¹⁶⁰.

¹⁵² United Nations, Security Council, Draft resolution, S/2023/970, 8 Dec. 2023; та Lederer, E., ‘US vetoes UN resolution backed by many nations demanding immediate humanitarian cease-fire in Gaza’, AP, 9 Dec. 2023.

¹⁵³ UN General Assembly Resolution ES-10/22, ‘Protection of civilians and upholding legal and humanitarian obligations’, 12 Dec. 2023; та United Nations, ‘General Assembly adopts resolution demanding immediate humanitarian ceasefire in Gaza, parties’ compliance with international law, release of all hostages’, GA/12572, 12 Dec. 2023.

¹⁵⁴ UN Security Council Resolution 2720, 22 Dec. 2023. Див. також Nichols, M., ‘UN Security Council acts to boost aid to Gaza after US abstains’, Reuters, 22 Dec. 2023.

¹⁵⁵ Parker, C. and Birnbaum, M., ‘Egypt under growing pressure as displaced Gazans crowd the border’, *Washington Post*, 19 Dec. 2023.

¹⁵⁶ Wintour, P., ‘Arab forces will not go to Gaza, says Jordanian minister in rebuke of Israel’, *The Guardian*, 18 Nov. 2023.

¹⁵⁷ United Nations, ‘Gaza: “Thousands of children killed” within a few weeks, says UN’s Guterres’, UN News, 20 Nov. 2023.

¹⁵⁸ United Nations, ‘Nearly 600 attacks on healthcare in Gaza and West Bank since war began: WHO’, UN News, 5 Jan. 2024.

¹⁵⁹ Farge, E., ‘Israel “let down” by UN and its agencies, envoy says’, Reuters, 30 Oct. 2023; та Fassihi, F., ‘Cease-fire calls dominate fiery UN Security Council session’, *New York Times*, 24 Oct. 2023.

¹⁶⁰ International Court of Justice (ICJ), ‘The Republic of South Africa institutes proceedings against the State of Israel and requests the Court to indicate provisional measures’, Press Release no. 2023/77, 29 Dec. 2023; та Corder, M., ‘South Africa launches case at top UN court accusing Israel of genocide in Gaza’, AP, 29 Dec. 2023. Про цей процес див. також розділ 10, підрозділ II цього видання.

Регіональні наслідки війни Ізраїлю з ХАМАС

Війна в Газі мала безпосередній вплив на інші конфлікти та країни регіону. Офіційні особи США висловлювали занепокоєння, що ця війна може перерости в повномасштабне регіональне протистояння між США та Іраном¹⁶¹. Найбільше занепокоєння в перші місяці війни викликав Ліван, оскільки Хезболла, з 8 жовтня, завдала серії ракетних ударів по Ізраїлю, на що ЦАХАЛ відповів авіаударами та обстрілами¹⁶². Хоча обидві сторони зазнали втрат, а Ізраїль евакуював цивільних із небезпечних районів на кордоні з Ліваном, сторони також надіслали тихі чіткі сигнали, що вони хочуть уникнути початку повномасштабної війни¹⁶³. Справу ускладнює те, що ХАМАС також заявив про атаки з Лівану¹⁶⁴. США намагалися стримати ескалацію, відправивши, на початку жовтня, авіаносець у східну частину Середземного моря¹⁶⁵. Хезболла призупинила операції наприкінці листопада, паралельно з перемир'ям між Ізраїлем і ХАМАС, але обидві сторони відновили бойові дії в грудні¹⁶⁶. Ізраїльські політики та громадськість висловлювали серйозні побоювання, що Хезболла може здійснити напад, подібний до 7 жовтня, пізніше, і вимагали, погрожуючи військовим акціями, щоб Хезболла відступила з прикордонних з Ізраїлем територій, які патрулюють миротворці ООН¹⁶⁷.

У Сирії озброєні групи, пов'язані з Іраном, завдали ракетних ударів по Ізраїлю та Голанським висотам, паралельно з Хезболлою. Ізраїль відповів авіаударами, а 25 грудня вбив у Дамаску високопоставленого іранського офіцера¹⁶⁸. Іран погрожував помстою, але уникав серйозних ескалаційних кроків. Проте, з 7 жовтня і до кінця року, пов'язані з Іраном групи здійснили майже 100 нападів на американські позиції в Сирії та Іраку¹⁶⁹. Наприкінці листопада-початку грудня, збройні сили США завдали ударів з використанням БПЛА та авіації по проіранських бойовиках в Іраку, хоча це не завадило одній групі бойовиків запустити ракети по посольству США в Багдаді в середині грудня¹⁷⁰.

¹⁶¹ Baker, P. and Fassihi, F., 'Fearing escalation, Biden seeks to deter Iran and Hezbollah', *New York Times*, 18 Oct. 2023.

¹⁶² Kim, V. and Cassandra V., 'Hezbollah fires more than 100 rockets into Israel, drawing retaliation', *New York Times*, 12 Mar. 2024.

¹⁶³ Arraf, J., 'Why Hezbollah and Israel haven't plunged into all-out war', National Public Radio, 19 Dec. 2023.

¹⁶⁴ 'Hezbollah, Hamas claim attacks on Israel from Lebanon', Reuters, 10 Oct. 2023.

¹⁶⁵ McKernan, B. and Michaelson, R., 'US deploys second aircraft carrier as Israeli ground invasion of Gaza nears', *The Guardian*, 15 Oct. 2023.

¹⁶⁶ 'Israel, Hezbollah trade fire for second day after Gaza truce ends', Reuters, 2 Dec. 2023.

¹⁶⁷ Keller-Lynn, C. and Nissenbaum, D., 'Israel warns Hezbollah to pull back forces to avert war', *Wall Street Journal*, 11 Dec. 2023. Про Тимчасові сили ООН в Лівані (*UNIFIL*) див. розділ 3, підрозділ II цього видання.

¹⁶⁸ 'Israeli airstrike in Syria kills senior Iranian Revolutionary Guards member', Reuters, 25 Dec. 2023.

¹⁶⁹ Chehayeb, K. and Abdul-Zahra, Q., 'Iraq scrambles to contain fighting between US troops and Iran-backed groups, fearing Gaza spillover', AP, 11 Dec. 2023.

¹⁷⁰ Abdul-Zahra, Q., 'A rocket attack targets the US Embassy in Baghdad, causing minor damage but no casualties', AP, 8 Dec. 2023.

Сили хуситів у Ємені опинились у центрі уваги через погрози комерційному судноплавству в Червоному морі, у відповідь на події в Газі¹⁷¹. У жовтні вони обстріляли Ізраїль ракетами, які були перехоплені військовим кораблем США¹⁷². У середині листопада вони погрожували атакувати судна в Червоному морі, якщо Ізраїль не допустить в Газу медичні вантажі¹⁷³. На фоні ударів БПЛА хуситів по суднах, західні держави направили в цей район військові кораблі, а в середині грудня, США оголосили про створення багатонаціональної оперативної групи, із залученням, переважно, європейських держав, для протидії цій загрозі¹⁷⁴.

Динаміка регіональних конфліктів у Субекваторіальній Африці

Хоча Субекваторіальна Африка залишалась регіоном з найбільшою кількістю збройних конфліктів, рівень насильства в різних країнах у 2023 р. суттєво відрізнявся. Цифри *ACLED* вказують на зниження кількості смертей, унаслідок конфлікту в країнах, де відбувались збройні конфлікти високої інтенсивності, включно з ДРК (на 35% менше, ніж у 2022 р.), Ефіопією (на 44%), Нігерією (на 19%) і Південним Суданом (на 47%). Інші збройні конфлікти загострились, зі зростанням смертності в Буркіна-Фасо (зростання на 100%, порівняно з 2022 р.), Сомалі (зростання на 28%) і – набагато перевершивши інші випадки – в Судані (зростання на 537%, табл. 2.6).

Громадянська війна в Судані

На початку 2023 р. здавалось, що Судан рухається до цивільного правління після періоду конфронтаційних відносин між цивільними та військовими, після усунення Президента Омара аль-Башира (*Omar al-Bashir*) у 2019 р. та військового перевороту 25 жовтня 2021 р.¹⁷⁵ До березня 2023 р. цивільні політики пропонували створити новий перехідний уряд ще в середині квітня¹⁷⁶. Але 15 квітня, в Хартумі, спалахнули бої між Збройними силами Судану та Силами швидкої підтримки (*Rapid Support Forces, RSF*) – воєнізованою організацією, пов'язаною зі збройними формуваннями Джанджавід, які чинили масштабне насильство в регіоні Дарфур у 2000-х рр.¹⁷⁷ Безпосередньою причиною нових боїв стали спроби Збройних сил у перехідному процесі включити *RSF* до свого складу. Це сталося після втрати довіри між

¹⁷¹ Nereim, V. and Almosawa, S., 'Amid Gaza war and Red Sea attacks, Yemen's Houthis refuse to back down', *New York Times*, 20 Dec. 2023.

¹⁷² Ali, I. and Pitas, C., 'US Navy warship near Yemen intercepted projectiles, Pentagon says', *Reuters*, 19 Oct. 2023.

¹⁷³ Gambrell, J., '2 attacks launched by Yemen's Houthi rebels strike container ships in vital Red Sea corridor', *AP*, 15 Dec. 2023.

¹⁷⁴ Austin, L. J., US secretary of defense, Statement on 'Ensuring freedom of navigation in the Red Sea', US Department of Defense, 18 Dec. 2023; та Stewart, P., Latona, D. and Amante, A., 'US allies reluctant on Red Sea task force', *Reuters*, 28 Dec. 2023.

¹⁷⁵ Gowan (посилання 10), p. 51.

¹⁷⁶ 'Sudan factions agree to form a transitional government on April 11', *Reuters*, 19 Mar. 2023.

¹⁷⁷ Peltier, E. and Dahir, A. L., 'Who are the Rapid Support Forces, the paramilitaries fighting Sudan's army?', *New York Times*, 17 Apr. 2023.

Таблиця 2.6. Оцінка жертв конфліктів у Субекваторіальній Африці, 2017-2023 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
<i>Західна Африка</i>	6 490	8 836	10 956	15 190	16 873	21 339	23 300
Бенін	15 ^a	31 ^a	37 ^a	64	93	182	218
Буркіна-Фасо	117	303	2 216	2 304	2 374	4 244	8 499
Кот-д'Івуар	43 ^a	16 ^a	46 ^a	151	38 ^a	45	21 ^a
Гана	89	25 ^a	47 ^a	70 ^a	45 ^a	142	167 ^a
Гвінея	47 ^a	40 ^a	45 ^a	146	28 ^a	38 ^a	64 ^a
Малі	946	1 747	1 875	2 856	1 913	4 863	4 320
Нігер	240	506	729	1 126	1 498	990	1 149
Нігерія	4 949	6 162	5 952	8 459	10 880	10 754	8 759
Того	44 ^a	6 ^a	9 ^a	14 ^a	4 ^a	81	103
<i>Західна Африка</i>	6 147	6 326	6 289	9 084	10 361	9 024	6 108
Ангола	67	41 ^a	23 ^a	74	150 ^a	108	90 ^a
Камерун	741	1 663	1 302	1 762	1 457	1 001	1 061
ЦАР	1 832	1 171	596	449	1 711	873	583
Чад	296	259	567	738	831	742	264
ДРК	3 211	3 192	3 801	6 061	6 212	6 300	4 110
<i>Східна і Південна Африка</i>	15 072	11 337	9 925	14 167	19 184	20 456	29 026
Бурунді	285 ^a	327	305	330	305	261	200
Ефіопія	1 355	1 579	670	4 373	9 155	6 893 ^a	3 851
Кенія	740	458	329	355	501	701	1 014
Мадагаскар	210	142	351	358	303	341	515
Мозамбік	129	212	691	1 781	1 165	922	303
Сомалі	6 122	5 703	4 839	3 341	3 437	6 521	8 367
Південний Судан	4 861	1 716	1 801	2 382	2 160	2 390	1 262
Судан	1 304	1 054	776	959	1 651	2 064	13 147
Уганда	66	146 ^a	163	288	507	363	367
Разом	27 709	26 499	27 170	38 441	46 418	50 819	58 434
Кількість країн, де відбувався збройний конфлікт	18	16	17	21	18	22	19

ЦАР – Центральнаафриканська Республіка; ДРК – Демократична Республіка Конго.

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/ дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див. *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що в країні, протягом року, відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше осіб.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій менше за поріг у 25 осіб протягом року.

^b Імовірно, цифра суттєво занижена.

Джерело: ACLED Dashboard, accessed 23-30 Jan. 2024.

головнокомандувачем ЗС і Главою держави – генералом А. Ф. Бурханом (*Abdel Fattah Burhan*), з ватажком *RSF* – генералом М. Х. Дагало (*Mohammed Hamdan Dagalo*), відомим як Хемедті (*Hemedti*)¹⁷⁸. У той час як столиця занурилась в хаос, а ООН і дипломатичний персонал швидко евакуювалися, військові дії незабаром поширилися й на інші частини країни¹⁷⁹. Бої в Хартумі та на його околицях тривали до кінця року, хоча *RSF* вдалося змусити Бурхана залишити місто в серпні¹⁸⁰.

Бойові дії велися в багатьох частинах країни, але найбільше насильства за межами Хартума було в Дарфурі на заході країни, де у квітні 2003 р. вперше спалахнув збройний конфлікт. У наступні роки сотні тисяч людей загинули, а ще мільйони змушені були тікати, коли в Дарфурі вирувала війна між силами повстанців і військовими. На останньому етапі конфлікту в Дарфурі, *RSF* розпочали жорстоку військову кампанію, щоб контролювати регіон. Хоча *RSF*, більшість яких складали араби, звинуватили у звірствах проти неарабських етнічних груп, порушення закону та порядку спричинило загальне насильство між громадами, оскільки різні племінні групи нападали на своїх противників¹⁸¹. У жовтні-листопаді *RSF* здобули ряд перемог у Дарфурі й захопили більшість міських центрів регіону, знову, ймовірно, скоюючи масові звірства¹⁸². У середині грудня *RSF* досягли важливого успіху, захопивши Вад-Медані (*Wadi Medani*), велике місто в штаті Гезіра на сході Судану, що дало воєнізованим формуванням імпульс аж на 2024 р.¹⁸³

Окрім масштабних звірств, війна спричинила жакливу гуманітарну ситуацію. Понад 7,4 млн осіб були переміщені з квітня і до кінця 2023 р.¹⁸⁴ ООН і Всесвітня продовольча програма (*World Food Programme, WFP*) підраховали, що у 2023 р. 18 млн суданців потерпали від голоду – удвічі більше, ніж у 2022 р.¹⁸⁵ Протягом року агенції з надання допомоги, намагаючись отримати кошти для багатьох криз, зібрали лише одну третину від необхідного в Судані¹⁸⁶.

Спроби припинити війну були ускладнені розбіжностями між сторонніми державами. Ряд зовнішніх гравців підтримував ворогуючі сторони: Єгипет підтримував ЗС Судану, а ОАЕ – *RSF*¹⁸⁷. Лунали також заяви, що *RSF* отримує підтримку від Групи Вагнера, та що Україна перекинула ССО для атак на

¹⁷⁸ Stigant, S., 'What's behind the fighting in Sudan?', US Institute of Peace, 20 Apr. 2023.

¹⁷⁹ International Crisis Group (ICG), 'Sudan: A year of war', Statement, 11 Apr. 2024.

¹⁸⁰ Tanios, C., 'Sudan Army chief Burhan appears to leave army HQ for first time – Video', Reuters, 24 Aug. 2023.

¹⁸¹ Burke, J., 'Communal violence and civilian deaths in Sudan fuel fears of widening conflict', *The Guardian*, 12 May 2023.

¹⁸² Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 'Sudan: The Rapid Support Forces (RSF) gains ground in Sudan', 12 Jan. 2024.

¹⁸³ Houreld, K., 'Paramilitary force takes city in heart of Sudan's breadbasket', *Washington Post*, 19 Dec. 2023.

¹⁸⁴ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Sudan: Nine months of conflict – Key Facts and Figures', 15 Jan. 2024.

¹⁸⁵ World Food Programme (WFP), 'Emergency: Sudan', [n.d.].

¹⁸⁶ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Sudan: Humanitarian update', 12 Oct. 2023. Див. також розділ 4, підрозділ II цього видання.

¹⁸⁷ Mohammad, T., 'How Sudan became a Saudi-UAE proxy war', *Foreign Policy*, 12 July 2023.

російський персонал у Судані¹⁸⁸. Крім того, існували значні розбіжності серед різних діячів, які намагалися бути посередниками в конфлікті. У той час як Африканський Союз (АС) і Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) хотіли взяти на себе ініціативу у врегулюванні конфлікту, а Південний Судан відстоював регіональну дипломатичну ініціативу, Саудівській Аравії, в червні, вдалося зібрати представників ЗС Судану і *RSF* у Джидді, за підтримки США¹⁸⁹. В кінці місяця США призупинили ці переговори через відсутність прогресу, але відновили їх у жовтні, цього разу за участю АС та *IGAD*¹⁹⁰. Це не допомогло. Бурхан узяв участь у грудневому саміті *IGAD* у Джибуті, але відхилив пропозицію Хемедті про припинення вогню через злочини *RSF*¹⁹¹.

Роль ООН у цій складній дипломатії була незначною, частково через рішення Бурхана оголосити персоною нон грата Ф. Пертеса (*Volker Perthes*), спеціального представника Генерального секретаря ООН у країні та керівника Об'єднаної перехідної місії допомоги ООН (*UN Integrated Transitional Assistance Mission, UNITAMS*), під час ескалації конфлікту¹⁹². Після початку бойових дій у Хартумі, *UNITAMS* скоротили до присутності в Порт-Судані, а в листопаді уряд вимагав її повного закриття¹⁹³. РБ ООН виконала цю вимогу¹⁹⁴. Генеральний секретар Гутерреш, який захищав Пертеса, спробував перегорнути сторінку, призначивши колишнього Міністра закордонних справ Алжиру – Р. Ламаму (*Ramatane Lamamra*) – своїм особистим посланником у Судані. Однак Ламамара не зміг запустити якусь нову ініціативу до кінця 2023 р., а інші посередницькі зусилля продовжували пробуксовувати¹⁹⁵.

Інші конфлікти на Сході й Півдні Африки

Серед сусідів Судану найбільше постраждали від наслідків хаосу Чад (див. нижче) і Південний Судан. Наплив до Південного Судану біженців і репатріантів з півночі, у квітні-травні, перевантажив органи влади та гуманітарні організації. У деяких і без того переповнених таборах спалахнуло насильство, коли там намагалися розмістити новоприбулих осіб¹⁹⁶. В останні місяці

¹⁸⁸ Butenko, V. et al., 'Exclusive: Ukraine's special forces "likely" behind strikes on Wagner-backed forces in Sudan, a Ukrainian military source says', CNN, 20 Sep. 2023.

¹⁸⁹ International Crisis Group (ICG), 'Time to try again to end Sudan's war', Statement, 21 July 2023. Стислий опис і перелік членів АС та *IGAD* див. Додаток Б, підрозділ II цього видання.

¹⁹⁰ 'Sudan warring sides resume peace talks in Saudi Arabia', Al Jazeera, 26 Oct. 2023.

¹⁹¹ 'Sudan's army chief al-Burhan says "no reconciliation" with paramilitary RSF', Reuters, 5 Jan. 2024.

¹⁹² 'Sudan declares UN envoy Volker Perthes "persona non grata"', Al Jazeera, 9 June 2023.

¹⁹³ Про роль *UNITAMS* у Судані див. також розділ 3, підрозділ I цього видання.

¹⁹⁴ UN Security Council Resolution 2715, 1 Dec. 2023.

¹⁹⁵ Security Council Report, 'Sudan: Briefing and consultations', What's In Blue, 6 Mar. 2024.

¹⁹⁶ United Nations, 'Influx of returnees, escalating violence thwarting progress in implementing South Sudan's peace accord, special representative tells Security Council', SC/15329, 20 June 2023.

року почастишали міжетнічні зіткнення у спірному для Судану і Південного Судану районі Аб'єй і штаті Вараб (Південний Судан)¹⁹⁷.

Ефіопія продовжувала виконувати мирну угоду 2022 р. між урядом і Народно-визвольним фронтом Тиграю (*Tigray People's Liberation Front, TPLF*; підрозділ II). Тим часом в інших частинах країни відбувалося масштабне насильство. Протягом року урядові війська мали зіткнення з Фронтом визволення Оромо (*Oromo Liberation Front, OLF*) – недержавним збройним угрупованням, що базується в Оромо, найбільшому та найбільш населеному регіоні Ефіопії¹⁹⁸. Насильство тривало на фоні мирних переговорів у Танзанії в другому кварталі та в листопаді. Наприкінці 2023 р. цей конфлікт загострився після провалу другого раунду переговорів¹⁹⁹. Уряд також зіткнувся з повстанням в Амхарі, яке спалахнуло в серпні, коли повстанці ненадовго захопили ряд міст регіону²⁰⁰. В кінці 2023 р. також виникли побоювання, які, поки що, не справдилися, що Ефіопія може почати міждержавну війну, щоб здобути шлях до Червоного моря через Еритрею²⁰¹.

У Сомалі, на початку року, тривав повільний наступ уряду на Аш-Шабаб (*Harakat al-Shabab al-Mujahideen*). До травня він зупинився, й Аш-Шабаб здійснив серію терористичних нападів на урядові об'єкти та Перехідну місію АС у Сомалі (*AU Transition Mission in Somalia, ATMIS*)²⁰². У серпні наступ сомалійської армії в центрі країни зазнав невдачі, що дозволило Аш-Шабаб повернути територію в ході контрнаступу, хоча в кінці року уряд заявив про нові успіхи²⁰³. Аш-Шабаб, протягом року, також здійснював напади з Сомалі через кордон на Кенію²⁰⁴. Тим часом у фактично незалежному регіоні Сомаліленд, на півночі Сомалі, відбувся сплеск бойових дій з етнічними бойовиками навколо міста Лас-Анод (*Las Anod*). У другій половині 2023 р. вони, в основному, припинилися²⁰⁵.

В інших частинах Східної Африки Уганда зіткнулася з серією нападів джихадистського угруповання Альянс демократичних сил (*Alliance of Democratic Forces, ADF*), що базується в ДРК²⁰⁶.

У Мозамбіку угруповання Ісламська держава Мозамбік (*Islamic State Mozambique, ISM*) розпочало серію наступальних дій, які переривалися періодами відносного спокою, у провінції Кабу-Делгаду на півночі країни. *ISM* також, мабуть, реалізує нову стратегію мирного спілкування з цивільним

¹⁹⁷ Wudu, W. S., 'Ethnic fighting kills 32 in disputed region straddling Sudan, South Sudan', Reuters, 20 Nov. 2023.

¹⁹⁸ Biryabarema, E., 'Ethiopia talks with rebel group OLA end without deal', Reuters, 22 Nov. 2023.

¹⁹⁹ Center for Preventive Action, 'Conflict in Ethiopia', Global Conflict Tracker, Council on Foreign Relations, 19 Dec. 2023.

²⁰⁰ Acharya, B., 'Ethiopia extends state of emergency in Amhara', Reuters, 2 Feb. 2024.

²⁰¹ Kheir Omer, M., 'Are Ethiopia and Eritrea on the path to war?', *Foreign Policy*, 7 Nov. 2023.

²⁰² Про *ATMIS* див. також розділ 3, підрозділи I і II цього видання.

²⁰³ Center for Preventive Action, 'Conflict in with al-Shabaab in Somalia', Global Conflict Tracker, Council on Foreign Relations, 14 Feb. 2024.

²⁰⁴ Holland, W., 'Kenya to delay re-opening Somali border over "wave of attacks"', Reuters, 5 July 2023.

²⁰⁵ International Crisis Group (ICG), 'Time for Somaliland and the Dhulbahante to talk', Statement, 19 May 2023.

²⁰⁶ Houreld, K., 'In Congo's forests, Islamic State money makes an insurgency more lethal', *Washington Post*, 5 June 2023.

населенням, намагаючись здобути його прихильність²⁰⁷. Наступ урядових сил і військ Місії Південноафриканського співтовариства розвитку (*Southern African Development Community, SADC*) у Мозамбіку (*SAMIM*), завершився вбивством імовірного лідера *ISM* у вересні²⁰⁸, але це призвело лише до нетривалого зменшення насильства, і в кінці року *ISM* перейшов у наступ²⁰⁹.

Конфлікти в Західній Африці та районі Великих озер

Країни Західної Африки протягом 2023 р. потерпали від постійних збройних конфліктів. Чад зіткнувся з проблемою прийняття сотень тисяч біженців із Судану, тоді як на півночі країни відбувалися зіткнення між військовими та етнічними повстанцями, а також окремі спалахи конфліктів між громадами на півдні²¹⁰. Чадські війська здійснювали транскордонні удари по повстанцях у Центральнафриканській Республіці (ЦАР), яка також потерпала від наслідків конфлікту в Судані²¹¹. ЦАР, загалом, продовжувала потерпати від масового насильства з боку повстанських угруповань. У листопаді уряд проігнорував пропозиції ООН стосовно національного діалогу²¹².

У Камеруні, начебто багатонадійна ініціатива посередництва в давньому конфлікті між англomовним і франкомовним населенням, втратила силу в січні, коли уряд відмовився обговорювати її²¹³. Армія та сепаратисти в англomовних північно-західних і південно-західних регіонах, вели бойові дії до кінця року, тоді як повстанці-джихадисти діяли на півночі країни²¹⁴. Габон не мав подібних конфліктів, але армія там здійснила державний переворот у серпні, щоб завадити Президенту А. Б. Ондімбі (*Ali Bongo Ondimba*) втретє посісти посаду після виборів, які багато спостерігачів вважали помилкою²¹⁵.

У районі Великих озер ДРК продовжувала шукати шляхи подолання насильства бойовиків на сході країни, зокрема в провінції Північного Ківу. Ставки зросли через перспективу президентських виборів у грудні. На сході ДРК діяло багато збройних груп, але найвідомішим був Рух 23 березня (*Mouvement du 23 mars, M23*), який має значний військовий потенціал і, як

²⁰⁷ Див., наприклад, дані для Мозамбіку в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch, June 2023 and Aug. 2023.

²⁰⁸ Див. дані для Мозамбіку в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch, Sep. 2023.

²⁰⁹ ACLED, Zitamar News and MediaFax, 'Cabo Ligado update: 11 December 2023-7 January 2024', Cabo Ligado Conflict Observatory, 10 Jan. 2024. Про *SAMIM* див. також розділ 3, підрозділ II цього видання.

²¹⁰ Walsh, D. and Latif Dahir, A., 'War in Sudan: Who is battling for power, and why it hasn't stopped', *New York Times*, 19 Dec. 2023; UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Chad: Humanitarian situation in the South', Oct. 2023; та 'Chad rebel group threatens military-led government', Reuters, 22 Aug. 2023.

²¹¹ Picco, E., 'The fallout in Chad from the fighting in Darfur', International Crisis Group (ICG), 10 Aug. 2023.

²¹² United Nations, 'Security Council renews mandate of UN mission in Central African Republic, adopting Resolution 2709 (2023)', SC/15493, 15 Nov. 2023.

²¹³ International Crisis Group (ICG), 'A second look at Cameroon's anglophone special status', Crisis Group Africa Briefing no. 188, 31 Mar. 2023.

²¹⁴ Kindzeka, M. E., 'Cameroon says military deployed after new militant attack kills at least a dozen', Voice of America, 3 Aug. 2023; та 'Separatist gunmen kill at least 20 on Cameroon', Al Jazeera, 6 Nov. 2023.

²¹⁵ Obangome, G. W., 'Gabon officers declare military coup, President Ali Bongo detained', Reuters, 30 Aug. 2023.

вважають, пов'язаний з Руандою²¹⁶. Ситуація там була в центрі подвійного політичного процесу, розпочатого у 2022 р.: Найробіського та Луандського. Найробіський процес – це регіональна мирна ініціатива під егідою Східноафриканського співтовариства (*East African Community, EAC*)²¹⁷. Вона стосується озброєних груп і припинення бойових дій усередині ДРК. Процес у Луанді зосереджується на політичних аспектах відносин ДРК з Руандою, включаючи ймовірну підтримку Руандою М23²¹⁸. Хоча в січні 2023 р., М23 ненадовго вийшла з деяких окупованих міст, у рамках Найробіського процесу, у жовтні перемир'я було зірване²¹⁹.

У першій половині року, Президент Конго Ф. Чисекеді (*Félix Tshisekedi*), переконав SADC виділити сили для боротьби з М23 разом із Стабілізаційною місією ООН в ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*) і окремими регіональними силами EAC (*EACRF-DRC*), утвореними у 2022 р.²²⁰ Хоча Ф. Чисекеді звинуватив EACRF-DRC у боягузстві, а MONUSCO широко критикували за нездатність подолати повстанців, М23 знизилася свою активність у другому кварталі²²¹. Тим часом уряд Конго повторив свою вимогу вивести сили MONUSCO у 2024 р., що РБ ООН почала робити в грудні²²². У грудні ж Президент Ф. Чисекеді виборів другий термін, попри заяви опонентів про фальсифікацію виборів²²³.

У сусідньому Бурунді підготовка до парламентських виборів, запланованих на 2025 р., також потягнула насильство й політичні репресії²²⁴.

Конфлікти в Сахелі та Західній Африці

Безпекова ситуація в Сахелі у 2023 р. продовжувала погіршуватися. Хоча групи, пов'язані з ІД та Аль-Каїдою, спричинили хаос, державний переворот у Нігері – після приходу військових до влади в Буркіна-Фасо та Малі в останні роки – поставив під сумнів здатність Економічного співтовариства держав Західної Африки (*Economic Community of West African States, ECOWAS*) захистити демократичні норми серед своїх членів. Уряд Малі вимагав виведення Комплексної об'єднаної стабілізаційної місії ООН в Малі

²¹⁶ Imray, G., 'Why aid groups are warning of a new humanitarian crisis in eastern Congo', *News Hour*, PBS, 19 Feb. 2024.

²¹⁷ Короткий опис і список членів EAC див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

²¹⁸ AFP, 'RDC-M23 : Accord de cessez-le feu a Luanda', *Jeune Afrique*, 24 Nov. 2022; та Hoinathy, R., 'Eastern DRC peace processes miss the mark', *Institute for Security Studies (ISS)*, ISS Today, 8 Feb. 2023.

²¹⁹ East African Community (EAC), 'Meeting between H.E. Uhuru Muigai Kenyatta, former president of the Republic of Kenya and facilitator of the EAC-led DRC peace process and the leadership of M-23', *Press release*, 14 Jan. 2023.

²²⁰ Про миротворчі операції в ДРК див. також розділ 3, підрозділ I цього видання. Короткий опис і список членів SADC див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

²²¹ Security Council Report, 'Democratic Republic of the Congo', *Monthly Forecast*, June 2023.

²²² 'DR Congo President Tshisekedi seeks withdrawal of peacekeepers this year', *Al Jazeera*, 21 Sep. 2023; та UN Security Council Resolution 2717, 19 Dec. 2023. Див. також розділ 3, підрозділ I цього видання.

²²³ Kasongo, A. A., 'Congo President Tshisekedi re-elected after contested poll', *Reuters*, 31 Dec. 2023.

²²⁴ UN General Assembly, Human Rights Council, 'Situation of human rights in Burundi', Report of the special rapporteur on the situation of human rights in Burundi, A/HRC/54/56, 11 Aug. 2023.

(*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*), попри попередження про зростання насильства. Регіональне угруповання *G5 Sahel*, що проводило антитерористичні операції, розпалося в останні місяці року. Також зберігалась загроза поширення небезпеки в Сахелі на прибережні країни Західної Африки.

Найбільше жертв конфлікту в Сахелі було в Буркіна-Фасо, де уряд проводив жорстку кампанію проти джихадистських угруповань, оголосивши “загальну мобілізацію” у квітні та придушивши протести²²⁵. У масових вбивствах звинувачували як джихадистів, так і військових та проурядові воєнізовані формування. Як правило, цивільні особи зазнавали найбільше втрат з усіх сторін²²⁶.

У Малі, відносини уряду з ООН погіршилися, після початку протистояння зі збройними групами туарегів, зокрема, Координацією рухів Азавад (*Coordination des mouvements de l’Azawad, CMA*) на півночі. Зв’язки *MINUSMA* з урядом Малі загострилися через ймовірні порушення останнім прав людини, особливо після того, як у травні офіційний представник ООН з прав людини, оприлюднив доповідь, де малійську армію та Групу Вагнера звинувачували у вбивстві 500 осіб у 2022 р.²²⁷ У червні Міністр закордонних справ Малі, здивував РБ ООН, вимагаючи закрити *MINUSMA*²²⁸. Росія дала зрозуміти, що підтримує це, застосувавши право вето в РБ ООН за потреби, і ООН, без обговорень, погодилася з цією вимогою²²⁹. Процес виведення *MINUSMA* ускладнювали логістичні перешкоди, напади джихадистів на персонал ООН і спалах бойових дій між урядовими силами та Постійним стратегічним рухом за мир, безпеку та розвиток (*Cadre stratégique permanent pour la paix, la sécurité et le développement, CSP-PSD*) – Альянсом *CMA* та Платформи рухів самооборони²³⁰. Ісламська держава та Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama’a Nusrat ul-Islam wa al-Muslimin, JNIM*) також діяли у центрі та на півночі країни. *MINUSMA* прискорила відхід із небезпечних районів, а в листопаді, малійська армія та ПВК Вагнер захопили Кідаль, головне місто та оплот *CSP* на півночі²³¹. Однак, наприкінці року, *CSP-PSD* та групи джихадистів атакували й блокували армійські бази на півночі²³².

До 2023 р. західні держави, включаючи Францію та США, вважали Нігер відносно стабільним партнером у Сахелі, попри активність джихадистів. Але

²²⁵ “General mobilisation” declared in Burkina Faso after series of terrorists attacks’, France 24, 14 Apr. 2023.

²²⁶ Global Centre for the Responsibility to Protect, ‘Central Sahel (Burkina Faso, Mali and Niger)’, 29 Feb. 2024.

²²⁷ United Nations, ‘Moura: Over 500 killed by Malian troops, foreign military personnel in 2022 operation’, UN News, 12 May 2023; та Office of the UN High Commissioner for Human Rights, ‘Rapport sur les événements de Moura du 27 au 31 mars 2022’, May 2023.

²²⁸ Nichols, M., ‘Mali asks United Nations to withdraw peacekeeping force’, Reuters, 16 June 2023. Про закриття *MINUSMA* див. також розділ 3, підрозділ I цього видання.

²²⁹ UN Security Council Resolution 2690, 30 June 2023.

²³⁰ Maïga, I. and Ibrahim, I. Y., ‘Northern Mali: A conflict with no victors’, International Crisis Group (ICG), 13 Oct. 2023.

²³¹ AFP, ‘UN mission leaves 9 of 12 bases in forced withdrawal’, Voice of America, 18 Nov. 2023; та Ochiend, B., ‘Mali Army seizes key rebel northern stronghold Kidal’, BBC, 14 Nov. 2023.

²³² Див. дані для Малі в International Crisis Group (ICG), CrisisWatch, Dec. 2023.

у липні 2023 р., Президента М. Базума (*Mohamed Bazoum*), скинула його власна президентська гвардія²³³. 30 липня *ECOWAS* запровадив широкі економічні санкції проти Нігеру та погрожував розпочати військову операцію, якщо заколотники не відступлять²³⁴. Від вторгнення, зрештою, відмовились, але санкції залишили²³⁵. Тим часом хунта звернулася до своїх колег у Малі та Буркіна-Фасо й вимагала від Франції вивести війська з країни²³⁶. Нігерська хунта поступово взяла гору в цьому змаганні. У вересні Франція оголосила, що виведе війська з країни (хоча спочатку США зберігали там базу), а в грудні *ECOWAS* розпочав взаємодію з хунтою, хоча й продовжував закликати до відновлення цивільного правління²³⁷. Напади джихадистів у Нігері тривали на фоні конституційної кризи.

Буркіна-Фасо, Малі та Нігер тісніше об'єдналися у другій половині 2023 р., утворивши у вересні новий оборонний пакт – Альянс держав Сахелю (*Alliance of Sahel States*)²³⁸. У грудні Буркіна-Фасо та Нігер оголосили, що вони також вийдуть із *G5 Sahel* – антитерористичної коаліції, яку Франція підтримувала у 2010 рр., і з якої Малі вже вийшла у 2022 р.²³⁹ Інші члени групи, Чад і Мавританія, тоді заявили, що це означатиме її розпуск²⁴⁰.

Небезпека поширення насильства джихадистів із Сахелю на деякі прибережні держави Західної Африки, викликала занепокоєння урядів регіону, які, протягом року, намагались посилити безпеку на своїх північних кордонах. У більшості випадків, насильство джихадистів залишалось досить обмеженим (так, у Того від нього загинуло приблизно 30 осіб)²⁴¹. Проте, найбільша та найпотужніша держава регіону, Нігерія, продовжувала стикатися з різними формами насильства, включаючи напади на державні установи та цивільних осіб, з боку Боко Харам та Велаяту Західна Африка ІД (*Islamic State-West African Province, ISWAP*). Ближче до кінця року також з'явилися свідчення зростання насильства між Боко Харам та *ISWAP* і всередині Боко Харам²⁴². Це джихадистське насильство, однак, було лише одним із факторів небезпеки в Нігерії. Інші постійні загрози включали: викрадення зарадки викупу, сутички

²³³ Aksar, M. and Balima, B., 'Niger soldiers say President Bazoum's government has been removed', Reuters, 28 July 2023.

²³⁴ ECOWAS Authority of Heads of States, Extraordinary summit on the political situation in Niger, Final communique, 30 July 2023; та Adombila, M. A., 'West African bloc says "D-Day" set for possible Niger intervention', Reuters, 18 Aug. 2023. Короткий опис і список членів *ECOWAS* див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

²³⁵ Obasi, N., 'ECOWAS, Nigeria and the Niger sanctions: Time to recalibrate', International Crisis Group (ICG), 5 Dec. 2023.

²³⁶ Bryant, L., 'French departure from Niger underscores fading influence', Voice of America, 28 Dec. 2023.

²³⁷ Onuah, F., 'West Africa bloc to negotiate with Niger on return to democracy', Reuters, 10 Dec. 2023.

²³⁸ AFP, 'Mali, Niger and Burkina Faso military leaders establish security alliance', France 24, 16 Sep. 2023.

²³⁹ Ross, W., 'G5 Sahel: Niger and Burkina Faso leave anti-Islamist force', BBC, 3 Dec. 2023. Короткий опис і список членів *G5 Sahel* див. у додатку Б, підрозділ II цього видання.

²⁴⁰ 'Chad, Mauritania pave way for dissolution of G5 Sahel alliance', Al Jazeera, 6 Dec. 2023. Див. також розділ 3, підрозділ II цього видання.

²⁴¹ AFP, 'Togo reports 30 deaths from 'terrorist' incidents this year', Barron's, 28 Nov. 2023.

²⁴² International Crisis Group (ICG), 'JAS vs. ISWAP: The war of Boko Haram splinters', Crisis Group Africa Briefing no. 196, 28 Mar. 2024.

між землеробами та скотарями, рух сепаратистів Біафри на південному сході та розгул злочинності²⁴³. Хоча напередодні президентських і парламентських виборів, у лютому також, траплялися насильницькі інциденти, а навколо самих виборчих дільниць було відносно мирно²⁴⁴.

Висновки: чекати гіршого?

Цей огляд 2023 р. показує, що багато збройних конфліктів, протягом року, дійсно загострилися, а регіональні та глобальні механізми, призначені для вирішення збройного насильства, не змогли їх стримати. Але, як свідчать дані *ACLED* (із застереженнями), у деяких регіонах рівень насильства був нижчим, ніж раніше. Опис окремих конфліктів вище також показує, що різні регіони та країни всередині переживали геть різні типи конфліктів. Отже, спроби подати всі ці тенденції як свідчення “війни по всьому світу”, врівноважуються усвідомленням різноманітності конфліктів.

Однак, наприкінці 2023 р., можна сказати, що багато аналітиків і політиків звертали увагу не лише на поточний стан конфлікту, але й на ризики ескалації. Деякі з цих ризиків були специфічними для регіону, як-от загроза загальної конфронтації з Іраном на Близькому Сході або прорив джихадистів із Сахелю до узбережжя Західної Африки. Інші мали глобальні наслідки. Побоювання застосування Росією ядерної зброї у російсько-українській війні у 2023 р. були, можливо, меншими, ніж у 2022 р., але відомі фахівці з питань Росії все ж припускали таку можливість²⁴⁵. Поширення війни на Молдову через Придністровський конфлікт або на країни Балтії чи іншу сусідню країну НАТО теж залишалося серйозною проблемою²⁴⁶. Американські спостерігачі протягом року, зокрема, зосереджувалися на небезпеці ескалації з Китаєм (особливо через Тайвань) і Росією, а також на необхідності підготовки до війни з рівними чи майже рівними суперниками²⁴⁷. Але це хвилювало не лише США. У своїй доповіді “Нова програма миру” (*A New Agenda for Peace*), що вийшла в липні, Генеральний секретар ООН наголосив на загрозах конкуренції великих держав та зброї масового знищення, закликавши країни знову зайнятися мирною дипломатією²⁴⁸. Тому, з аналізу збройних конфліктів у 2023 р., можна зробити висновок про те, що 2023 р. не показав найвищого рівня насильства між державами та всередині держав, а радше був передвісником значно гірших майбутніх років.

²⁴³ Наприклад, Takambou, M. M. and Maidawa, A., ‘Nigeria: Farmer-herder conflict exposes government inaction’, *Deutsche Welle*, 29 Dec. 2023.

²⁴⁴ Fund for Peace, ‘Why was violence lower in Nigeria’s 2023 election: Implications for peacebuilding?’, Aug. 2023.

²⁴⁵ Про ядерні сили Росії див. розділ 7, підрозділ II цього видання.

²⁴⁶ Наприклад, Lister, T., ‘Secret document reveals Russia’s 10-year plan to destabilize Moldova’, *CNN*, 18 Mar. 2023; Sytas, A., ‘Russian threat to Baltic security rising – Estonian intelligence report’, *Reuters*, 8 Feb. 2023; та Ruffino, G., ‘Russia threatens Moldova and Baltic states, warns Belgian Army chief’, *Euronews*, 20 Dec. 2023.

²⁴⁷ Наприклад, Michta, A. A., ‘US isn’t ready for a war of great powers’, *Politico*, 31 Oct. 2023; та Mitchell, A. W., ‘America is a heartbeat away from a war it could lose’, *Foreign Policy*, 16 Nov. 2023.

²⁴⁸ United Nations, *A New Agenda for Peace*, Our Common Agenda Policy Brief no. 9 (United Nations: New York, July 2023).

II. Мирні процеси

РІЧАРД ГОВАН

Як і конфлікти, які вони мають вирішувати, мирні процеси теж стають все складнішими, багатовимірними та інтернаціоналізованими, з широким переліком учасників, заходів і результатів. Але не всі мирні процеси призводять до стійких позитивних результатів. Безрезультатні спроби політичного врегулювання, неспроможність усунути першопричини конфлікту, а також збереження небезпеки й напруженості, часто призводять до недотримання або прямих порушень мирної угоди та до поновлення збройного конфлікту. З середини 1990 рр., більшість збройних нових конфліктів, були поновленням старих, що вказує на те, що корінні причини не усуваються достатньою мірою¹. Як зазначено в підрозділі I цього розділу, у 2023 р. були як позитивні кроки, так і невдачі в політичних процесах, спрямованих на запобігання виникненню або повторенню збройного насильства, зокрема, в ДРК, Косово, Лівії, Філіппінах і Сирії.

Однак, як теж відмічено у підрозділі I, дуже мало мирних процесів, пов'язаних зі збройними конфліктами, дали результат у 2023 р. У попередньому виданні *Щорічника СІПРІ* згадані чотири перспективні мирні процеси: у Колумбії, Ефіопії, Судані та Ємені. Один із них, у Судані, повністю зірвався з початком бойових дій у квітні 2023 р., а в інших трьох випадках прогрес був різним.

Колумбія

Уряд Колумбії мав на меті досягти “повного миру” з політичними збройними угрупованнями протягом 2023 р., намагаючись розвинути чинну угоду з Революційними збройними силами Колумбії (*Fuerza Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*). 31 грудня 2022 р. уряд оголосив, що, попередньо, домовився щодо припинення вогню з Армією національного визволення (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*), найбільш активною на той час організацією бойовиків². Уряд також оголосив шестимісячне припинення вогню, з чотирма іншими збройними групами, включаючи фракцію, що відкололася від *FARC* – т. зв. Центральний генеральний штаб *FARC* (*FARC-Estado Mayor Central, FARC-EMC*)³.

Закріпити ці угоди було важко. На початку січня *ELN* взагалі заперечувала досягнення домовленості, але продовжила переговори з представниками уряду у Венесуелі та Мексиці⁴. Процес зупинився після того, як сили *ELN*,

¹ von Einsiedel, S. et al., *Civil War Trends and the Changing Nature of Armed Conflict*, UN University (UNU) Centre for Policy Research Occasional Paper 10 (UNU: Tokyo, Mar. 2017). Про положення мирних угод, чітко пов'язані з успішним переходом від війни до миру, див. Fontana, G., Siewert, M. B. and Yakinthou, C., ‘Managing war-to-peace transitions after intra-state conflicts: Configurations of successful peace processes’, *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol. 15, no. 1 (2020).

² Gowen, R., ‘International conflict management and peace processes’, *SIPRI Yearbook 2023*, p. 60.

³ AFP, ‘Colombia agrees ceasefire with five largest armed groups’, France 24, 1 Jan. 2023.

⁴ ‘ELN rebel group denies ceasefire with Colombian government’, Al Jazeera, 3 Jan. 2023.

у березні, вбили дев'ятьох колумбійських солдатів, але обидві сторони, нарешті, домовилися про ще одне припинення вогню в червні, що мало силу набрати чинності лише в серпні⁵. Хоча розпочате припинення вогню знизило рівень збройного конфлікту, *ELN* викликала обурення суспільства, продовжуючи викрадати людей заради викупу⁶. Під час подальших переговорів, у грудні в Мексиці, *ELN* запропонувала припинити викрадення людей, якщо уряд буде готовий надати фінансову компенсацію, і сторони зазедве домовились про умови продовження перемир'я після першої дати його закінчення в січні 2024 р.⁷

Переговори уряду з *FARC-EMC* добре почалися у січні-лютому 2023 р., але так само тривали з перервами. Після того, як у лютому, сторони домовилися про механізми моніторингу припинення вогню за підтримки церкви та Організації Американських Держав (ОАД), з'явилась надія на початок ширших переговорів у травні⁸. Однак, кожна сторона звинувачувала іншу в порушенні режиму припинення вогню, і в травні уряд частково поновив бойові дії⁹. Уряд і *FARC-EMC* продовжували спроби поновити переговори, попри випадки насильства, і врешті-решт домовилися про нове тримісячне припинення вогню в середині жовтня¹⁰. Воно мало не зірвалося в листопаді, через напруженість навколо місцевих виборів, але до кінця року з'явились ознаки прогресу в переговорах, і в січні 2024 р. вдалося домовитися про продовження перемир'я¹¹.

Спроби уряду домовитися з меншими збройними групами були менш успішними. Також тривала суперечка стосовно того, чи слід зусилля з досягнення "повного миру" поширювати на злочинні організації. В лютому уряд запропонував закон, що дозволяє контактувати зі злочинними угрупованнями, але його спроби контакту з однією з найбільш впливових груп – Гайтаністськими силами самооборони Колумбії (*Autodefensas Gaitanistas de Colombia*), або т. зв. Кланом Затоки – у березні зупинились, а рівень кримінального насильства, протягом року, залишався високим¹². Гайтаністи також воювали з *ELN*, *FARC-EMC* та іншими збройними угрупованнями на багатьох фронтах.

Попри це, уряд Колумбії отримав серйозну зовнішню підтримку своїх мирних зусиль у серпні, коли РБ ООН погодилася поширити мандат Верифікаційної місії ООН у Колумбії (*UN Verification Mission in Colombia*,

⁵ Acosta, N., 'Colombia, ELN declare ceasefire as latest cycle of talks end', Reuters, 9 June 2023.

⁶ Shuldiner, H., 'Kidnappings surge in Colombia amid ELN peace negotiations', InSight Crime, 18 July 2023.

⁷ 'ELN reaches agreement with Colombian government to end kidnappings for profit', EFE, 17 Dec. 2023.

⁸ Alsema, A., 'Illegal armed groups to join Colombia's ceasefire verification commission: Govt', Colombia Reports, 3 Jan. 2023.

⁹ 'Colombian government partially suspends ceasefire with armed dissident group', People's Dispatch, 24 May 2023.

¹⁰ Rueda, M., 'Colombia signs 3-month ceasefire with FARC holdout group', AP, 16 Oct. 2023.

¹¹ Rueda, M., 'Colombia extends ceasefire with FARC splinter group in bid to reduce rural violence', AP, 15 Jan. 2024.

¹² International Crisis Group (ICG), *The Unsolved Crime in 'Total Peace': Dealing with Colombia's Gaitanistas*, Latin America Report no. 105 (ICG: Brussels, 19 Mar. 2024).

UNVMC), спочатку створеної для контролю виконання угоди уряду з *FARC*, на *ELN*¹³.

Ефіопія (Тиграї)

Після того, як уряд Ефіопії та *Народно-визвольний фронт Тиграю* (*Tigray People's Liberation Front, TPLF*) домовилися щодо припинення вогню у листопаді 2022 р., сторони працювали над його реалізацією протягом 2023 р., за підтримки невеликого представництва Африканського Союзу (АС) – Місії АС з моніторингу, перевірки та виконання (*AU Monitoring, Verification and Compliance Mission, AU-MVCM*)¹⁴.

Після тяжкої поразки на полі бою *TPLF* у січні почав здавати важке озброєння. Натомість уряд дозволив надавати Тиграю більше допомоги¹⁵. Еритрея, яка підтримала уряд Ефіопії, теж почала виводити свої війська з Тиграю, хоча представники *TPLF* та сторонні спостерігачі звинувачували еритрейські війська в терорі цивільного населення протягом року¹⁶.

Прем'єр-міністр Ефіопії А. Ахмед (*Abiy Ahmed*) у лютому провів примирливу зустріч з лідерами *TPLF*, а в березні уряд припинив вважати цю групу терористичною організацією¹⁷. Хоча діячам *TPLF* було заборонено брати участь у національній політиці, їм дозволили зберегти ключові посади у регіональній адміністрації. Протягом року відносини між *TPLF* та національною владою залишалися міцними, хоча існувала напруженість між тиграїцями та сусіднім регіоном Амхара, який під час війни взяв під свій контроль частину Тиграю¹⁸. Сторонні спостерігачі дійшли висновку, що багато умов припинення вогню 2022 р. залишилися невиконаними, а до кінця 2023 р. Тиграї переживав масштабний голод, спричинений посухою¹⁹.

Ємен

У Ємені посередники з ООН й Оману почали 2023 р. з намагань відновити перемир'я між рухом хуситів та очолюваною Саудівською Аравією коаліцією, яка підтримує визнаний ООН уряд. Попри зрив перемир'я в жовтні 2022 р., обидві сторони, схоже, були зацікавлені зберегти відносно низький рівень насильства²⁰. Відновлення дипломатичних відносин між Іраном (союзником

¹³ United Nations, 'Security Council unanimously expands mandate, personnel strength of mission in Colombia, unanimously adopting Resolution 2964 (2023)', UN News, 2 Aug. 2023.

¹⁴ Про припинення вогню в 2022 р. див. Gowan (посилання 2), pp. 59-60.

¹⁵ 'Ethiopia's Tigrayan rebels start handing over heavy weapons', Al Jazeera, 11 Jan. 2023; та Harter, F., 'Tigray aid access improves as peace deal makes headway', New Humanitarian, 31 Jan. 2023.

¹⁶ 'Eritrean troops "committed war crimes" in Ethiopia after peace deal: Report', Al Jazeera, 5 Sep. 2023.

¹⁷ 'Ethiopian PM meets Tigray region leaders for first time since peace deal', Reuters, 4 Feb. 2023; та Ethiopian House of Peoples' Representatives, 'The House removed TPLF from the terrorist designation', 22 Mar. 2023.

¹⁸ Yibeltal, K. and Muia, W., 'Ethiopia plans vote to solve Tigray-Amhara dispute', BBC, 7 Nov. 2023. Про одночасний конфлікт між Амхарою і центральним урядом див. підрозділ I цього розділу.

¹⁹ de Waal, A. and Berhe, M. G., 'Ethiopia back on the brink', *Foreign Affairs*, 8 Apr. 2024.

²⁰ United Nations, 'Situation in Yemen remains stable, special envoy tells Security Council, highlighting importance of resuming political process, ceasefire', SC/15176, 16 Jan. 2023.

хуситів) і Саудівською Аравією, в березні 2023 р., породило оптимізм стосовно наступних контактів²¹.

До квітня з'явилися позитивні ознаки: Саудівська Аравія спростила обмеження на судноплавство до Ємену, а хусити, в односторонньому порядку, звільнили сотні в'язнів²². Також варто відзначити, що офіційні особи Саудівської Аравії провели прямі переговори з хуситами в столиці країни – Сані, вперше після її захоплення цим угрупованням у 2014 р.²³ Але переговори зайшли у глухий кут, оскільки хусити висунули низку умов стосовно фінансових питань, транспортного сполучення всередині Ємену та доходів від нафти, які саудівці не прийняли²⁴. Попри періодичні сутички, делегація хуситів відвідала Саудівську Аравію у вересні – також уперше з 2014 р. – щоб обговорити ці питання²⁵. ООН досягла окремого технічного успіху в серпні, зумівши вивантажити понад 1 млн барелів нафти з танкера *FSO Safer*, пришвартованого біля берегів Ємену, що загрожувало екологічною катастрофою з 2015 р.²⁶

Початок війни Ізраїлю з ХАМАС і наступні удари хуситів по суднах у Червоному морі, не порушили контактів Саудівської Аравії та хуситів. 23 грудня 2023 р., визнаний ООН уряд і хусити, пообіцяли розробити дорожню карту для нового припинення вогню, експорту нафти та відкриття транспортного сполучення всередині Ємену²⁷.

²¹ International Crisis Group (ICG), 'The impact of the Saudi-Iranian rapprochement on Middle East conflicts', 19 Apr. 2023.

²² Wintour, P., 'Red Cross announces exchange of nearly 900 prisoners in Yemen war', *The Guardian*, 14 Apr. 2023.

²³ El Yaakoubi, A., 'Saudi, Omani envoys hold peace talks with Houthi leaders in Sanaa', Reuters, 9 Apr. 2023.

²⁴ Nagi, A., 'Catching up on the back-channel peace talks in Yemen', International Crisis Group, 10 Oct. 2023.

²⁵ El Yaakoubi, A. and Alghobari, M., 'Houthis leave Riyadh after talks with Saudis, some progress reported – Sources', Reuters, 19 Sep. 2023.

²⁶ International Maritime Organization, 'FSO Safer: Ship-to-ship transfer of oil completed', 21 Aug. 2023.

²⁷ 'Yemen warring parties commit to ceasefire, UN-led peace process, says envoy', Al Jazeera, 23 Dec. 2023.

III. Збройні конфлікти, активні у 2023 р.

ІЕН ДЕЙВІС

У 2023 р. активні збройні конфлікти тривали щонайменше в 52 державах – на три менше, ніж у 2021 р.: 11 в Америці; дев'ять в Азії та Океанії (на один менше, ніж у 2022 р.); чотири в Європі (на один більше, ніж у 2022 р.); дев'ять на Близькому Сході та в Північній Африці; і 19 у Субекваторіальній Африці (на три менше, ніж у 2022 р.) – схема 2.2 і табл. 2.8¹. Як і у попередні роки, більшість з них відбувалися в межах однієї країни (внутрішні), між силами уряду та одним чи кількома недержавними збройними угрупованнями, або між двома чи більше недержавними збройними угрупованнями. Деякі недержавні збройні угруповання були транснаціональними та брали участь у кількох конфліктах. Лише три збройні конфлікти відбувалися між державами: російсько-українська війна, прикордонні зіткнення низького рівня між Індією та Пакистаном і між Вірменією та Азербайджаном. Це на один міждержавний збройний конфлікт менше, ніж у 2022 р. Два збройні конфлікти були класифіковані як “позадержавні” – вони велися між силами держави та збройними угрупованнями, які представляють “нації без держав”: це конфлікти між Ізраїлем та палестинцями (а точніше, війна Ізраїлю та ХАМАС, із 7 жовтня 2023 р.) та між Туреччиною й збройними формуваннями курдів.

Принаймні чотири збройні конфлікти можна класифікувати як “крупні” (тобто вони призвели до 10 000 або більше смертей, унаслідок конфлікту за рік) – на один більше, ніж у 2022 р.: російсько-українська війна (приблизно 31 000 загиблих), війна Ізраїлю з ХАМАС (24 100) і громадянські війни у М'янмі (15 800) та Судані (13 100). Відбувалось також 20 збройних конфліктів високої інтенсивності (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту за рік), що на три більше, ніж у 2022 р. Цю класифікацію слід вважати умовною, оскільки інформація про смертельні випадки може бути неточною². Оцінка для України може бути суттєво занижена (як зазначено в табл. 2.8).

Усі чотири крупні збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізовані³. Другою формою інтернаціоналізації є розгортання багатосторонньої миротворчої операції за згодою уряду, який приймає, 23 з яких тривали в 52 державах із збройними конфліктами у 2023 р.⁴

¹ Вважається, що в країні протягом року відбувався збройний конфлікт, якщо число загиблих у цьому році склало 25 або більше, чи (як у випадку Саудівської Аравії у 2023 р.) якщо жертви в категорії “вибухи та дистанційне насильство” перевищують 100 осіб у відповідному році.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘FAQs: ACLED fatality methodology’, 27 Jan. 2020. Про підрахунок жертв див. також Giger, A. and Every Casualty, ‘Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp. 247-61; та Delgado, C., ‘Why it is important to register violent deaths’, *SIPRI Commentary*, 30 Mar. 2020.

³ Про інтернаціоналізовані збройні конфлікти див. Odermatt, J., ‘Between law and reality: New wars and internationalised armed conflict’, *Amsterdam Law Forum*, vol. 5, no. 3 (summer 2013); та International Committee of the Red Cross, ‘Internationalized internal armed conflict’, *Online Casebook*, [n.d.].

⁴ Про миротворчі операції див. розділ 3 цього видання.

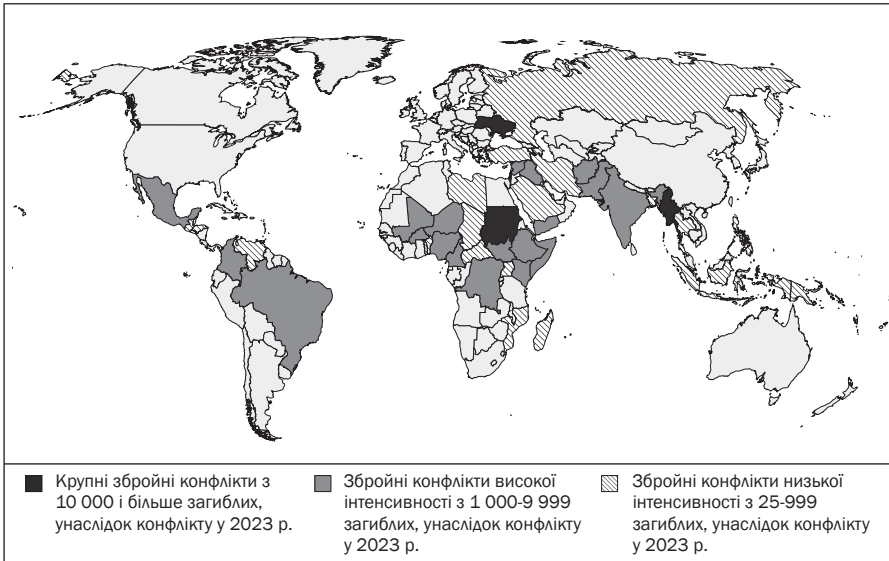

Схема 2.2. Збройні конфлікти за інтенсивністю, 2023 р.

Таблиця 2.7. Пов'язане з конфліктами насильство, кількість випадків і жертв, 2021-2023 рр.

Тип подій ^a	Кількість подій				Жертви ^b			
	2021	2022	2023	Зміни, % 2022-23	2021	2022	2023	Зміни, % 2022-23
Бойові дії	34 893	34 733	39 746	14	89 169	72 173	82 616	14
Вибухи/дистанційне насильство	25 414	52 994	64 495	22	25 442	36 730	49 145	34
Протести, заворушення, стратегічні перетворення	193 075	183 728	184 938	1	4 153	4 182	4 078	-2
Насильство проти цивільних	30 336	33 194	31 014	-7	35 734	39 936	34 710	-13
Разом	283 718	304 649	320 193	5	154 498	153 021	170 549	11

^a Визначення типів подій див. у *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

^b Ці цифри включають усі жертви конфлікту, незалежно від того, чи класифікована відповідна країна як учасник збройного конфлікту.

Джерело: ACLED Dashboard, accessed 30 Jan. 2024.

Загальна оцінка числа загиблих унаслідок конфліктів у 2023 р. зросла на 11%, порівняно з 2022 р., і була на 25% вищою, ніж у 2020 р. (табл. 2.7). У загальному підрахунку, оцінка числа загиблих, унаслідок бойових дій, зросла на 14%, порівняно з 2022 р., а кількість смертей, пов'язаних із "вибухами та дистанційним насильством", зросла на 34%. У категорії "насильство проти цивільних" число подій і жертв у 2023 р. знизилось, після трьох поспіль років зростання.

Таблиця 2.8. Активні збройні конфлікти у 2023 р.

Збройні конфлікти в таблиці наведені за місцем розташування в алфавітному порядку (за англійським алфавітом), в межах кожного географічного регіону. Збройний конфлікт означає застосування збройної сили між двома чи більше державами або недержавними збройними угрупованнями. Він вважається “активним”, якщо спричинив 25 або більше смертей, пов’язаних з бойовими діями, у 2023 р., або до 100 смертельних випадків від “вибухів та дистанційного насильства”.

Таблиця ґрунтується на даних *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*.

Місця	Тип ^b	Інтернаціоналізовані ^c			Рік початку ^d (2023) ^e	Оцінка числа жертв конфлікту ^f		
		Зовнішні сторони	Миротворча операція	Основні учасники/динаміка		Інтенсивність	2023	Зміни проти 2022 (%)
Америка								
Бразилія	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^g	Висока	6 994 -1	
Колумбія	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, ОАД	Державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо <i>ELN, FARC–EMC</i>); сутички між недержавними збройними формуваннями; сутички між бандами	1964	Висока	1 978 -14	
Сальвадор	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^h	Низька	57 -79	
Гватемала	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ⁱ	Низька	511 -31	
Гаїті	Субнаціональний внутрішній	–	ООН	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^g	Висока	2 117 46	
Гондурас	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^g	Низька	647 -7	
Ямайка	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^g	Низька	397 4	
Мексика	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	1994	Висока	7 171 -8	
Пуерто-Ріко (США)	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	. ^g	Низька	192 -8	

Тринідад і Тобаго	Субнаціональний внутрішній	–	Державні сили проти банд; сутички між бандами	1982	Низька	332	19
Венесуела	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти колумбійських недержавних збройних формувань; сутички між бандами	1982	Низька	622	-25
<i>Азія й Океанія</i>							
Афганістан	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань, що вступають проти Талібану, після громадянської війни	2002	Висока	1 127	-72
Бангладеш	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань; сутички між недержавними збройними формуваннями (особливо в таборах біженців рохінджа та на Читтагонзькому прієському шляху)	2002	Низька	337	9
Індія	Міждержавний прикордонний, субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти Пакистану (Кашмір, лінія контролю); державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо маоїстів на північному сході)	1947	Висока	1 211	33
Індонезія	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо <i>TRNPR-ORM</i> , Ісламської Держави, Аль-Каїди)	1962	Низька	182	-27
М'янма	Громадянська війна	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань (етнічних збройних угруповань); державні сили проти Уряду національної єдності	1948	Крупний	15 818	-19
Пакистан	Міждержавний прикордонний, субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти Індії (Кашмір, лінія контролю); державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо ТТР і бєлуджських сепаратистів)	1947	Висока	2 319	30
Папуа-Нова Гвінея	Субнаціональний внутрішній	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань; сутички між загонами громад і кланів	1964	Низька	343	51
Філіппіни	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань (конфлікт <i>Moro, NPA</i>); державні сили проти банд (війна з наркотиками)	1991	Низька	849	-6
Таїланд	Субнаціональний внутрішній	Так	Державні сили проти недержавних збройних формувань (<i>BRN</i>) на Далекому півдні	2004	Низька	57	33

Місцеа	Типb	Інтернаціоналізованіc			Основні учасники/динаміка	Рік початкуd (2023)e	Інтенсивність (2023)e	Оцінка числа жертв конфліктуf	
		Зовнішні сторони	Миротворча операція	Зміни проти 2022 (%)					
								2023	
Європа									
Вірменія	Міждержавний прикордонний	Так	ЄС	Державні сили проти Азербайджану (Нагірно-Карабаський конфлікт)	2020	Низька	24	-89	
Азербайджан	Міждержавний прикордонний	Так	ОБСЄ, спеціальна коаліція	Державні сили проти Вірменії (Нагірно-Карабаський конфлікт)	2020	Низька	570	738	
Росія	Міждержавний	Так	–	Державні сили проти українських рейдів через кордон; державні сили проти антиурядових недержавних збройних формувань	2022	Низька	249	118	
Україна	Міждержавний прикордонний	Так	ЄС	Повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022; вторгнення Росії в Крим і Донбас у 2014; державні сили проти недержавних збройних формувань (проросійських сепаратистів)	2014	Крупний	30 673j	-8	
Близький Схід і Північна Африка									
Ірак	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, ЄС, НАТО	Численні та заплутані: державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо про іранських бойовиків, Ісламської Держави, РКК)	2013	Висока	1 342	-30	
Іран	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань (РІАК; партизанський рух в Сістані та Белуджистані)	2004	Низька	214	-71	
Ізраїль-Палестина	Позадержавний	Так	ЄС	Територіальна суперечка/окупація; державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо Хамас, РІД)	1947l	Крупний	24 053	9 259	
Ліван	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН	Сутічки між недержавними збройними формуваннями; релігійна напруженість; Хезболла проти Ізраїлю	2020	Низька	247	366	

Лівія	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, ЄС	Обмежені сутички між недержавними збройними формуваннями (припинення вогню з 2020 р.)	2011	Низька	90	46
Саудівська Аравія	Субнаціональний внутрішній прикордонний	Так	–	Наслідки військової інтервенції в Ємені (особливо напади хуситів через кордон)	2014	Низька	193	117
Сирія	Громадянська війна	Так	ООН	Численні та заплутані: державні сили проти недержавних збройних формувань; війська інших держав проти недержавних збройних формувань; сутички між недержавними збройними формуваннями	2011	Висока	6 245	5
Туреччина	Позадержавний, субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти курдських недержавних збройних формувань (особливо РКК)	1978	Низька	140	20
Ємен	Громадянська війна	Так	ООН	Численні та заплутані: сили хуситів (на півночі) проти міжнародно визнаного уряду (підтримуваного коаліцією на чолі з Саудівською Аравією) та STC (на півдні й сході); AQAP проти інших недержавних збройних формувань; сутички між недержавними збройними формуваннями	2014	Висока	3 214	55
<i>Субекваторіальна Африка</i>								
Західна Африка								
Бенін	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань; сутички між недержавними збройними формуваннями	2020	Низька	218	20
Буркіна-Фасо	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні й міжнародні сили проти транснаціональних недержавних збройних формувань (особливо Ansarul Islam, Katiba Serega, ISGS, JNIM), особливо в районі Ліптако-Гурма; сутички між громадами	2016	Висока	8 499	100

Місцеве	Інтернаціоналізовані ^c						Оцінка числа жертв конфлікту ^f	
	Тип ^b	Зовнішні сторони		Міровотворча операція	Основні учасники/динаміка	Рік початку ^d	Інтенсивність (2023) ^e	Зміни проти 2022 (%)
		Так	ООН#, ЄС					
Малі	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН#, ЄС	Державні й міжнародні сили та російські ПВК проти транснаціональних недержавних збройних формувань (особливо <i>Ansarul Islam, Katiba Sema, ISGS, JNIM</i>), особливо в районі Ліптако-Гурма; сутички між недержавними збройними формуваннями	2012	Висока	4 320	11
Нігер	Субнаціональний внутрішній	Так	ЄС	Державні й міжнародні сили проти транснаціональних недержавних збройних формувань (особливо Боко Харам, <i>ISWAP, Ansarul Islam, Katiba Sema, ISGS, JNIM</i>), особливо в районі Ліптако-Гурма; сутички між недержавними збройними формуваннями	2014	Висока	1 149	16
Нігерія	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні й міжнародні сили проти недержавних збройних формувань (особливо Боко Харам, <i>ISWAP</i>); сутички між землеробами та скотарями; сутички між недержавними збройними формуваннями	2009	Висока	8 759	-19
Того	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань (<i>JNIM</i>) в області саван	2022	Низька	103	27
Центральна Африка								
Камерун	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань (англомовних сепаратистів на південному й північному заході; Боко Харам та <i>ISWAP</i> на Далекій Півночі)	2014	Висока	1 061	6
ЦАР	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, АС, ЄС	Державні сили, російська ПВК і руандійські сили проти недержавних збройних формувань (особливо союзних СРС)	2012	Низька	583	-33
Чад	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Державні сили проти транснаціональних недержавних збройних формувань (особливо Боко Харам і <i>FAT</i>); сутички між громадами	2014	Низька	264	-64

ДРК	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, <i>EAC[#]</i> , <i>SADC</i>	Державні та міжнародні (особливо рундійські танзанійські) сили проти багатьох недержавних збройних формувань (внутрішніх і транснаціональних, у східних провінціях); сутички між громадами	2005	Висока	4 110	-35
Східна і Південна Африка								
Бурунді	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань	2018	Низька	200	-23
Ефіопія	Субнаціональний внутрішній	Так	АС	Державні та еритрейські війська проти недержавних збройних формувань (особливо в Амхарі та <i>OLA</i> в Оромо)	1973	Висока	3 851	-44
Кенія	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти недержавних збройних формувань (місцевих етнічних; загонів скотарів; Аш-Шабаб на кордоні з Сомалі)	. .m	Висока	1 014	45
Мадагаскар	Субнаціональний внутрішній	–	–	Державні сили проти банд (сільських)	2012	Низька	515	51
Мозамбік	Субнаціональний внутрішній	Так	ЄС, <i>SADC</i>	Державні й міжнародні сили проти недержавних збройних формувань (ісламське повстання у провінції Кабу-Дельгаду; конфлікти за ресурси)	2013	Низька	303	-67
Сомалі	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, АС, ЄС	Сили держави, АС і США проти недержавних збройних формувань (особливо Аш-Шабаб); сутички між кланами	2003	Висока	8 367	28
Південний Судан	Субнаціональний внутрішній	Так	ООН, <i>IGAD</i>	Державні сили проти недержавних збройних формувань; сутички між громадами; сутички між недержавними збройними формуваннями	2011	Висока	1262	-47
Судан	Громадянська війна	Так	ООН [#]	Державні сили проти недержавних збройних формувань (особливо <i>RSF</i>)	2003	Крупний	13 147	537
Уганда	Субнаціональний внутрішній	Так	–	Сили держави, ООН і ДРК проти недержавних збройних формувань (транскордонний заколот <i>ADF</i>)	1996	Низька	367	1

ACLED – Проєкт збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data Project*); *ADF* – Союзні демократичні сили (*Allied Democratic Forces*), Уганда; *ADAP* – Аль-Каїда на Аравійському півострові; *BRN* – Національний революційний фронт малайців Пагані (Тайланд); *CPC* – Коаліція патріотів за зміни (*Coalition of Patriots for Change*), ЦАР; *ДРК* – Демократична Республіка Конго; *EAC* – Східноафриканське співтовариство (*East African Community*); *ELN* – Армія національного визволення (Колумбія); *FACT* – Фронт за зміни та єдність в Чаді; *FARC-EMC* – Центральний генеральний штаб Революційних збройних сил Колумбії; *IGAD* – Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*); *ISGS* – Ісламська держава у Великій Сахарі (*Islamic State in the Greater Sahara*); *ISWAP* – Військ Західна Африка Ісламської Держави (*Islamic State-West Africa Province*); *JNIM* – Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama'at Nasr al-Islam wal Muslimin*) – Буркіна-Фасо, Малі, Нігер, Того; *NPJ* – Нова народна армія (*New People's Army*, Філіппіни); *OLA* – Армія визволення Оромо (*Oromo Liberation Army*), Ефіопія; *PLJ* – Палестинський ісламський джихад (*Palestinian Islamic Jihad*); *PLAK* – Партия вільного життя Курдистану (Іран); *PKK* – Робітничча партія Курдистану (Туреччина, Ірак); *RSF* – Сили швидкої підтримки (*Rapid Support Forces*), Судан; *SADC* – Південноафриканське співтовариство розвитку (*Southern African Development Community*); *STC* – Південна перехідна рада (*Southern Transitional Council*), Ємен; *TPNPB-OPM* – Національно-визвольна армія Західного Папуа-Нью-Гвінея; *ТТР* – *Tehreek-i-Taliban Pakistan*, Пакистан; *АС* – Африканський Союз; *ЄС* – Європейський Союз; *НАТО* – Організація Північноатлантичного Договору; *ОАД* – Організація Американських Держав; *ОБСЄ* – Організація з безпеки та співробітництва у Європі; *ООН* – Організація Об'єднаних Націй, *ПВК* – приватна військова компанія; *ЦАР* – Центральноафриканська Республіка.

^a Місцезнаходження означає державу, у якій опозиційна організація, недержавне збройне угруповання чи інша держава виступає проти уряду, або, у випадку міждержавного конфлікту, географічне місце ведення бойових дій.

^b Є три основні типи збройних конфліктів: міждержавний, внутрішній, в т. ч. субнаціональний внутрішній і громадянська війна, та позадержавний. *Міждержавний (міжнародний) збройний конфлікт* передбачає застосування збройної сили однією або кількома державами проти іншої держави чи держав. Міждержавні збройні конфлікти часто пов'язані з прикордонними чи територіальними суперечками. *Внутрішній (не міжнародний) збройний конфлікт* зазвичай пов'язаний з тривалим насильством між державою та одним чи кількома недержавними збройними угрупованнями, що воюють з чіткими політичними цілями (наприклад, встановлення контролю над державою чи частиною території держави). Однак він може також включати збройний конфлікт між недержавними збройними угрупованнями, іншій – з менш чіткими цілями. Внутрішній збройний конфлікт також можна класифікувати таким. Міждержавні збройні конфлікти також можуть класифікуватися як *субнаціональний внутрішній*, що зазвичай обмежується певними районами в межах суверенної держави, тоді як економічне та соціальне життя країни триває відносно нормально; або як *громадянську війну*, якщо він охоплює більшу частину країни і спричиняє щонайменше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту протягом року. *Позадержавний збройний конфлікт* відбувається між державою та політичним утворенням, яке загалом не визнане як держава, але має давні прагнення державності (як ізраїльсько-палестинський конфлікт).

^c Збройний конфлікт вважається *інтернаціоналізованим*, якщо має місце значне втручання закордонного суб'єкта, що суттєво затягує або загострює конфлікт. Це може бути збройна інтервенція на підтримку або надання значної кількості зброї чи забезпечення військової підготовки одного чи кількох учасників конфлікту. Допомогу може надавати іноземний уряд чи недержавний суб'єкт, включаючи приватні військові компанії, або міжнародне недержавне збройне угруповання. Багатосторонні миротворчі операції – це одна форма інтернаціоналізації конфлікту (див. розділ 3 цього видання). ^d означає, що місія завершилася протягом року.

^d Рік, коли число загиблих внаслідок бойових дій вперше перевищило 25 (або 100 смертельних випадків від “вибухів та дистанційного насильства”).

^e Із застереженням, що дані про загиблих унаслідок конфлікту часто є неточними та приблизними, збройні конфлікти класифікуються як *крупні* (10 000 і більше загиблих унаслідок конфлікту протягом року), *високої інтенсивності* (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту) та *низької інтенсивності* (25-999 загиблих унаслідок конфлікту).

f Оціночне число загіблх підсумовують для чотирьох типів подій за класифікацією *ACLED*: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічні перетворення; і насильство проти цивільних. Див. *ACLED*, '*ACLED definitions of political violence and protest*', 11 Apr. 2019. Після перетину порогу у 25 загіблх унаслідок бойових дій до загальної оцінки числа загіблх у конфлікті додаються жертви трьох інших типів подій. Дані про смертельні випадки можуть бути ненадійними, оскільки на війні такі дані часто занижують або маніпулюють ними. Тому всі цифри – це приблизні оцінки, які вказують на тенденцію у формі та наслідках конфлікту. Див. *ACLED*, '*FAQs: ACLED fatality methodology*'; 27 Jan. 2020.

g Перший рік, за який є дані про конфлікти в цій країні в базі даних *ACLED* – 2018; відстежити ситуацію до того неможливо.

h Певне політичне та кримінальне насильство тривало і після громадянської війни в Сальвадорі у 1979-1992 рр. Перший рік, для якого є дані конфліктів у Сальвадорі в базі даних *ACLED* – 2018; відстежити ситуацію до того неможливо.

i Певне політичне та кримінальне насильство тривало і після громадянської війни в Гватемалі у 1960-1966 рр. Перший рік, для якого є дані конфліктів у Гватемалі в базі даних *ACLED* – 2018; відстежити ситуацію до того неможливо.

j Це може бути занижена оцінка числа смертей, враховуючи, що інші публічні джерела дають набатато вищі цифри жертв. Але всі оцінки кількості загіблх у російсько-українській війні, як військових, так і цивільних, дуже важко перевірити через імовірне заниження та маніпулювання даними. Див., наприклад, Crawford, N. C., '*Reliable death tolls from the Ukraine war are hard to come by – the result of undercounts and manipulation*', *The Conversation*, 4 Apr. 2022.

k Ізраїль називає його конфліктом за "спірну територію", тоді як ряд авторитетних органів, зокрема, РБ ООН, Міжнародний суд і Міжнародний комітет Червоного Хреста, визначають його як окупацію, до якої застосовується міжнародне гуманітарне право.

l Останній етап цього конфлікту – війна Ізраїлю з ХАМАС, яка розпочалась у жовтні 2023 р.

m Перший рік, за який є дані про конфлікти в цій країні в базі даних *ACLED* – 1997; відстежити ситуацію до того неможливо.

Джерела: ACLED Dashboard, accessed 12-30 Jan. 2024; різні інші джерела; оцінки автора.

3. Багатосторонні миротворчі операції

Загальний огляд

У цьому розділі описуються загальні події та тенденції багатосторонніх миротворчих операцій у 2023 р. У 2023 р. відбувались 63 активні миротворчі операції – на одну менше, ніж у попередньому році (підрозділи I і II). У 2023 р. розпочалися три нові операції: Місія ЄС у Вірменії (EUMA); Партнерська місія ЄС у Республіці Молдова (EUPM Moldova); та Місія Південноафриканського співтовариства розвитку (SADC) у ДРК (SAMIDRC). Чотири у 2023 р. були закриті: Комплексна об'єднана стабілізаційна місія ООН в Малі (MINUSMA); Об'єднана перехідна місія допомоги ООН в Судані (UNITAMS); Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в ДРК (EACRF-DRC); Місія військових спостерігачів Африканського Союзу (АС) у ЦАР (MOUACA). Були також три багатосторонні миротворчі операції, які формально не були припинені, але стали неактуальними у 2023 р.: Особистий представник Голови ОБСЄ на Мінській конференції з питань конфлікту в Азербайджані (PRCIO); російсько-турецький Спільний моніторинговий центр (RTJMC) в Азербайджані; та Місія ЄС з розбудови спроможностей у Нігері (EUCAP Sahel Niger).

У 2023 р. кількість персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у світі зменшилася. На грудень 2023 р. кількість персоналу на місцях була на 13% меншою, ніж у грудні 2022 р. Це найзначніші зменшення та найнижчий показник за період 2014-2023 рр. Загальне зменшення чисельності особового складу в першу чергу можна пояснити скороченням у Субекваторіальній Африці, де розгорнуто більшість персоналу миротворчих операцій. Незважаючи на скорочення кількості особового складу в миротворчих операціях у Субекваторіальній Африці, у цьому регіоні його все ще було найбільше. Усі 10 країн, які надають найбільше військ, знаходяться в Азії або Субекваторіальній Африці.

ООН залишається головним організатором багатосторонніх миротворчих операцій – на неї припадає близько третини операцій і 67% усього персоналу, розгорнутого станом на грудень 2023 р. Але більшість миротворчих операцій здійснювали регіональні організації та союзи, які проводили 38 багатосторонніх миротворчих операцій у 2023 р. – стільки ж, скільки у 2022 р. Спеціальні коаліції держав у 2023 р. проводили п'ять багатосторонніх миротворчих операцій, що на одну менше, ніж у 2022 р.

У 2023 р. картина багатосторонніх миротворчих операцій зазнавала подальших масштабних змін, які відображали ширшу геополітичну напруженість і зміну стратегій врегулювання конфліктів (підрозділ III). Зокрема,

політичний консенсус з врегулювання збройних конфліктів стає все менш досяжним, оскільки в Раді Безпеки ООН і в Раді миру та безпеки Африканського Союзу важко досягти згоди стосовно нових операцій або коригування їхніх мандатів. Цей розбрат виникає на тлі зростаючого невдоволення миротворчими операціями, що спричиняє дискусії між країнами-учасницями, приймаючими урядами та фінансовими донорами стосовно ефективності та вартості цих місій. Крім того, перехід від операцій під проводом ООН до регіональних ініціатив, як свідчать операції, нещодавно розпочаті регіональними організаціями, може бути пов'язаний з триваючою поляризацією та відсутністю консенсусу на цих регіональних форумах. Зростання кількості приватних військових компаній і двосторонніх операцій як альтернативних рішень конфліктів свідчить про те, що фрагментація врегулювання конфліктів вже відбувається. Це також вказує на тенденцію до подальшої мілітаризації мирних зусиль, що може суттєво змінити картину багатосторонніх миротворчих операцій.

Більше інформації про багатосторонні миротворчі операції та організації та союзи, що їх розгортають, міститься в таблиці 3.2 підрозділу IV.

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ЯЙР ВАН ДЕР ЛАЙН, ТІМО СМІТ,
ГРЕТХЕН БОЛДУЇН, МАРИНА ТОВАР

I. Глобальні тенденції та події у миротворчих операціях

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ, МАРИНА ТОВАР

У 2023 р. ООН, регіональні організації та союзи і спеціальні коаліції держав здійснювали 63 багатосторонні миротворчі операції у 37 країнах/територіях світу (діаграма 3.1)¹. Це на одну операцію менше, ніж у 2022 р.² За минулі 10 років кількість миротворчих операцій залишалась відносно стабільною, але останнім часом цих операцій побільшало в Субекваторіальній Африці (рис. 3.2). 24 з 63 операцій відбувались у Субекваторіальній Африці, 19 у Європі, 14 на Близькому Сході та в Північній Африці, 3 в Азії, і 3 в Америці: (табл. 3.1). У ЦАР, Косово і Малі відбувалось найбільше миротворчих операцій – по чотири.

Нові багатосторонні миротворчі операції

У 2023 р. розпочалися три нові операції: Місія Європейського Союзу (ЄС) у Вірменії (*European Union (EU) Mission in Armenia, EUMA*); Партнерська місія ЄС у Республіці Молдова (*EU Partnership Mission in the Republic of Moldova, EUPM Moldova*); та Місія Південноафриканського співтовариства розвитку у Демократичній Республіці Конго (*Southern African Development Community (SADC) Mission in the Democratic Republic of Congo (SAMIDRC)*).

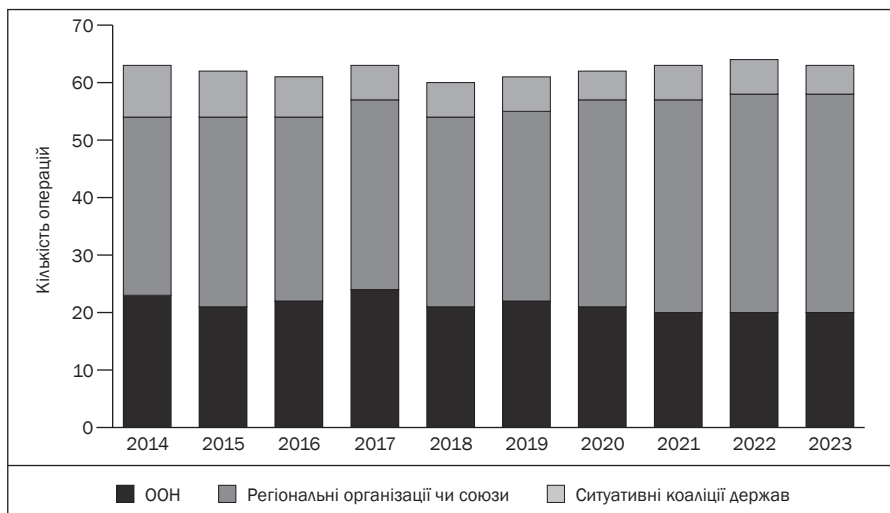
Вірменія: EUMA

Рада ЄС створила *EUMA* 23 січня 2023 р. Вона замінила Можливості ЄС з моніторингу у Вірменії (*EU Monitoring Capacity to Armenia, EUMCAP*), розгорнуті з 20 жовтня по 19 грудня 2022 р. після відновлення бойових дій між Вірменією та Азербайджаном. На відміну від *EUMA*, *EUMCAP* не була окремою організацією – її завдання виконувала Моніторингова місія ЄС у Грузії (*EUMM Georgia*)³. Аналогічно *EUMM Georgia*, *EUMA* – цивільна неозброєна моніторингова місія. Вона мала спостерігати та інформувати про стан безпеки на вірменському боці міжнародного кордону з Азербайджаном. *EUMA* не була уповноважена діяти в Азербайджані та стежити за ситуацією в Нагірному Карабаху і прилеглих районах або вздовж т. зв. Лачинського

¹ Місія військових спостерігачів АС в ЦАР (*MOUACA*) не врахована серед миротворчих операцій, активних у 2023 р. Дата офіційного закриття *MOUACA* не відома, але її діяльність востаннє була задокументована в 2022 р., що дозволяє припустити, що в 2023 р. вона вже не діяла. Тому в цьому році вона врахована серед операцій, припинених у 2023 р.

² Див. також табл. 3.2. Кількісний аналіз спирається на дані, зібрані СІПРІ для вивчення тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначеннями СІПРІ, багатостороння миротворча операція повинна мати заявлену мету: (а) слугувати інструментом сприяння виконанню вже існуючих мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти запобіганню конфліктів чи зусиллям з розбудови миру. Місії добрих послуг, встановлення фактів або допомоги на виборах, а також місії, до складу яких входять нерезиденти або групи переговорників, сюди не входять. Оскільки всі дані СІПРІ переглядаються на постійній основі та коригуються при появі точнішої інформації, статистичні дані цього розділу можуть не повністю збігатися з даними у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* чи інших публікацій СІПРІ.

³ Council Decision (CFSP) 2023/162 of 23 January 2023 on a European Union mission in Armenia (*EUMA*), Official Journal of the European Union, E22/29, 23 Jan. 2023.

Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили у 2014-2023 рр.

коридору, що з'єднував цей сепаратистський регіон з Вірменією. Тому ця Місія не могла запобігти блокаді та подальшому військовому наступу Азербайджану на Нагірний Карабах у вересні 2023 р., що призвело до розпуску самопроголошеної республіки та втечі більшості з 120 тис. етнічних вірмен, які там проживали⁴. Завдання *EUMA* – знизити кількість пов'язаних з конфліктом інцидентів і ризиків для людей у постраждалих районах і сприяти нормалізації відносин між Вірменією та Азербайджаном, які у 2023 р. продовжували мирні переговори за посередництва ЄС⁵. На 31 грудня 2023 р. Місія налічувала 93 міжнародних співробітника.

Молдова: EUPM Moldova

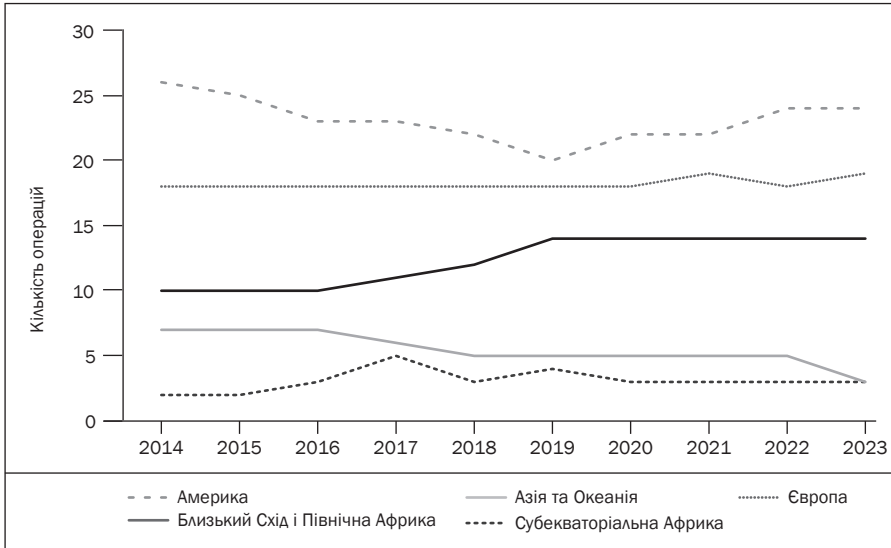
EUPM Moldova була створена 24 квітня 2023 р. на прохання уряду Молдови, оскільки країна зіткнулася з серйозними наслідками вторгнення РФ в Україну в 2022 р.⁶ Зокрема, Молдова зіткнулась із зростанням загроз безпеці, напливом біженців, енергетичною кризою та російськими ракетами у її повітряному просторі⁷. *EUPM Moldova* – це цивільна Місія, яка надає стратегічні консультації та оперативну підтримку для зміцнення антикризових структур у секторі безпеки Молдови та підвищення його стійкості проти гібридних загроз, включаючи кіберзагрози, маніпулювання інформацією і втручання

⁴ Broers, L., 'The Nagorno-Karabakh wars are over, but their fallout will be lasting', *World Politics Review*, 25 Oct. 2023. Див. також розділ 2, підрозділ І цього видання.

⁵ European External Action Service, 'EU Mission in Armenia (EUMA)', 28 Feb. 2023; Council Decision (CFSP) 2023/162 (посилання 3).

⁶ Council Decision (CFSP) 2023/855 of 24 April 2023 on a European Union Partnership Mission in Moldova (EUPM Moldova), *Official Journal of the European Union*, L110/30, 25 Apr. 2023.

⁷ Council of the European Union (EU), 'Foreign Affairs Council, 20 February 2023', 22 Feb. 2023. Див. також Groza, I., 'One year on: The impact of Russia's war in Ukraine on Moldova', *Foreign Policy Centre*, 24 Feb. 2023.

Діаграма 3.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2014-2023 рр.

Примітка: Кількість операцій за рік.

з-за кордону. Місія, започаткована 22 травня, станом на грудень 2023 р. налічувала 34 міжнародних співробітника.

Демократична Республіка Конго: SAMIDRC

SAMIDRC було створено 8 травня 2023 р. на позачерговому саміті глав держав і урядів країн *SADC*, а угоду про статус її сил підписали 17 листопада 2023 р.⁸ На прохання уряду Конго, Місія має підтримувати конголезьку армію у боротьбі зі збройними угрупованнями у східній частині ДРК⁹. Миротворча операція відповідає принципам колективної самооборони та спільних дій Пакту про взаємну оборону *SADC* 2003 р.¹⁰ Мандат *SAMIDRC* включає: (а) підтримку ДРК у нейтралізації небажаних сил і озброєних груп на сході ДРК з метою відновлення та підтримки громадської безпеки; (б) підтримку збройних сил Конго (*Forces Armées de la République Démocratique du Congo, FARDC*) логістикою, допомогою на землі, воді та в повітрі для посилення їхніх оперативних бойових спроможностей; (в) підтримку зусиль уряду ДРК зі створення сприятливого середовища для гуманітарної допомоги та надання гуманітарної підтримки населенню, постраждалому від військових

⁸ Southern African Development Community (SADC), 'Communiqué of the Extra-Ordinary Summit of SADC Heads of State and Government', 4 Nov. 2023; Gras, R., 'DRC: Will SADC regional force be deployed in September?', Africa Report, 21 July 2023.

⁹ Про збройний конфлікт у ДРК див. також розділ 2, підрозділ I цього видання.

¹⁰ SADC, 'Deployment of the SADC Mission in the Democratic Republic of Congo', 4 Jan. 2024.

Таблиця 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2023 р.

Організація	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід і Північна Африка	Субекваторіальна Африка	Світ
Операції	3	3	19	14	24	63
ООН	2	2	2	7	7	20
Регіональні організації та союзи	1	–	14	6	17	38
Ситуативні коаліції	–	1	3	1	–	5
Персонал	377	321	9 215	14 283	76 372	100 568
ООН	357	311	1 016	12 433	53 526	67 643
Регіональні організації та союзи	20	–	7 059	684	22 846	30 609
Ситуативні коаліції	–	10	1 140	1 166	–	2 316

– – не застосовувалися.

Примітки: Кількість активних операцій за 2023 р., включаючи операції, завершені протягом року; чисельність персоналу, станом на 31 грудня 2023 р.

Джерело: База даних СППРІ про миротворчі операції, станом на 5 квітня 2024 р.

дій у східній частині ДРК; (з) захист критичної інфраструктури на сході ДРК; та (д) захист цивільних осіб і їхнього майна при загрозі нападу¹¹.

Розгортання *SAMIDRC* почалося 15 грудня 2023 р. Місія має взяти на себе завдання, які раніше виконували Регіональні сили Східноафриканського співтовариства (*EAC*) у ДРК (*EACRF-DRC*)¹². *SADC* має розгорнути 5 000 військових з Малаві, ПАР і Танзанії до 15 грудня 2024 р.¹³ У грудні 2023 р. Місія розгорнула 700 військовослужбовців¹⁴.

Майбутня миротворча операція у Гаїті

Крім вищезазначених нових миротворчих операцій 2023 р., РБ ООН створила Багатонаціональну місію підтримання безпеки для вирішення кризи безпеки в Гаїті, але до кінця року вона не була розгорнута¹⁵. Рішення створити нову місію у Гаїті було прийнято на прохання Ради міністрів країни у 2022 р. створити спеціалізовані міжнародні сили для підтримки зусиль гаїтянської національної поліції у боротьбі з поширенням бандитизму та масовими протестами через зростання цін на пальне¹⁶. Дебати з цього приводу в РБ ООН тривали

¹¹ SADC, ‘SADC Mission in the Democratic Republic of Congo (SAMIDRC), mandate’, Unpublished, 8 May 2023.

¹² Wambui, M. and Ilunga, P., ‘Eastern DRC exposed as EA regional forces leave’, *The EastAfrican*, 11 Dec. 2023.

¹³ Gras (посилання 8).

¹⁴ Чисельність *SAMIDRC* – оцінка, яка може не точно відобразити кількість персоналу, що його розгорнуто чи планується розгорнути на місці.

¹⁵ UN Security Council Resolution 2699, 2 Oct. 2023.

¹⁶ Haiti Libre, ‘Haiti – FLASH: vers une intervention armée étrangère en Haïti, pour éliminer les gangs’, 8 Oct. 2022.

до середини 2023 р., насамперед через відсутність країни, готової очолити місію, а також через різні погляди на реакцію РБ¹⁷. Велика Британія, США і Франція підтримали міжнародну місію сприяння безпеці, а Китай і Росія виступали за політичне розв'язання кризи під проводом Гаїті, застерігаючи від зовнішнього втручання¹⁸.

У липні 2023 р. Кенія погодилася очолити багатонаціональну операцію і надати 1 000 поліцейських¹⁹. 2 жовтня 2023 р. РБ ООН дозволила розгорнути Багатонаціональну місію з підтримання безпеки в Гаїті (*Multinational Security Support (MSS) Mission in Haiti*) як місію ситуативної коаліції держав, а не миротворчу операцію ООН²⁰. *MSS* уповноважена підтримувати зусилля гаїтянської поліції з відновлення безпеки у країні та забезпечення необхідних умов для виборів, а також підтримувати дії поліції проти банд і допомагати в захисті критичної інфраструктури²¹. Після ознайомчого візиту в серпні 2023 р. уряд Кенії висловив потребу в наступальних засобах із захисту інфраструктури Гаїті та задоволення очікувань місцевого населення²². Попри це, національні суди Кенії оскаржили рішення уряду надати поліцейських для *MSS* у Гаїті, стверджуючи, що конституція Кенії не дозволяє застосовувати поліцію за кордоном. Очікується, що Верховний суд Кенії вирішить це питання в січні 2024 р., коли Місія має почати розгортання²³.

Припинені багатосторонні миротворчі операції

У 2023 р. завершилися чотири багатосторонні миротворчі операції: Комплексна об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*); Об'єднана перехідна місія допомоги ООН у Судані (*UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan, UNITAMS*); Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в Демократичній Республіці Конго (*East African Community Regional Force in the Democratic Republic of the Congo, EACRF-DRC*); та Місія військових спостерігачів Африканського Союзу (AC) у Центральнафриканській Республіці (*African Union (AU) Military Observer Mission to the Central African Republic, MOUACA*).

Малі: MINUSMA

30 червня 2023 р., по 10 роках діяльності в Малі, РБ ООН підтримала повне виведення *MINUSMA* та передачу функцій безпеки перехідному уряду Малі²⁴.

¹⁷ Security Council Report, 'Haiti: Briefing and consultations', What's in Blue, 25 Apr. 2023.

¹⁸ United Nations, Security Council, 'The question concerning Haiti', 25 Jan. 2024.

¹⁹ Dr Alfred N. Mutua (@DrAlfredMutua), X, 29 July 2023, <<https://twitter.com/DrAlfredMutua/status/1685314557823037440>>.

²⁰ UN Security Council Resolution 2699 (посилання 15).

²¹ UN Security Council Resolution 2699 (посилання 15).

²² International Crisis Group, 'Haiti's gangs: Can a foreign mission break their stranglehold?', Crisis Group Latin America and Caribbean Briefing no. 49, Port-au-Prince, 5 Jan. 2024.

²³ Iganza, E., 'Kenya's high court extends a block on sending police to Haiti even as parliament approves deployment', AP, 16 Nov. 2023.

²⁴ UN Security Council Resolution 2690, 30 June 2023.

MINUSMA, створена 25 квітня 2013 р. після державного перевороту попереднього року, розпочала свою діяльність 1 липня 2013 р. з початковим мандатом з підтримки політичного процесу і стабілізації безпекової ситуації у країні²⁵.

Закриття Місії сталося на вимогу перехідного уряду Малі, що прийшов до влади після державного перевороту у 2021 р. Під час обговорення резолюції стосовно поновлення мандату *MINUSMA* 16 червня 2023 р. в. о. Міністра закордонних справ Малі А. Діоп (*Abdoulaye Diop*) зажадав “негайно вивести” Місію²⁶. Однією з причин такого рішення він назвав “кризу довіри” між владою Малі та *MINUSMA*²⁷. Ця вимога, за повідомленнями, заскочила зненацька членів РБ ООН, хоча відносини між урядом приймаючої країни та *MINUSMA* давно погіршувалися через такі інциденти, як видворення персоналу ООН і затримання новоприбулих миротворців²⁸. Під час обговорення питань поновлення мандату *MINUSMA* у 2022 р. перехідний уряд висловив “рішучу незгоду” з формулюванням, що надавало персоналу *MINUSMA* свободу пересування для проведення розслідувань з питань прав людини²⁹.

Напруженість посилювалася ще більше через діяльність Групи Вагнера у Малі з грудня 2021 р., що змусило ряд країн, які надавали війська, оголосити про вихід з *MINUSMA*. Високий рівень втрат у Місії змусив її учасників піддати сумніву свою участь (про втрати ООН див. у підрозділі II)³⁰.

Члени РБ ООН висловили стурбованість можливістю посилення конфлікту між збройними групами і малійськими силами внаслідок припинення діяльності *MINUSMA*, що потенційно могло поставити під загрозу Алжирську мирну угоду 2015 р., особливо з огляду на втрату моніторингових спроможностей Місії³¹. Дійсно, в серпні 2023 р., після восьмирічного припинення вогню, на півночі Малі поновилися бойові дії між окремими учасниками мирної угоди та урядовими силами, переважно через те, що малійська влада зайняла колишні бази *MINUSMA* і тим самим посилила напруженість³². У листопаді 2023 р. урядові війська Малі за підтримки Групи Вагнера відбили м. Кідаль, яке повстанські угруповання утримували з 2012 р., що на певний час знизило інтенсивність конфлікту³³. Але експерти попереджали, що ця перемога навряд чи забезпечить уряду контроль над північню Малі, і бойові дії можуть перерости в затяжний конфлікт³⁴.

²⁵ UN Security Council Resolution 2100, 25 Apr. 2013. Про збройний конфлікт у Малі див. розділ 2, підрозділ I цього видання.

²⁶ United Nations, Security Council, 9350th meeting, S/PV.9350, 16 June 2023.

²⁷ United Nations (посилання 26).

²⁸ Security Council Report, ‘Mali: Vote on resolution ending the UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali’, What’s in Blue, 29 June 2023.

²⁹ United Nations, Security Council, 9082nd meeting, S/PV.9083, 29 June 2022.

³⁰ Jezequel, J.-H., Nossiter, F. and Maiga, I., ‘MINUSMA at a crossroads’, International Crisis Group, 1 Dec. 2022. Про роль Групи Вагнер у Малі див. розділ 4, підрозділ I цього видання.

³¹ Security Council Report, ‘Central African Republic: Briefing and consultations’, What’s in Blue, 25 Oct. 2023.

³² Le Cam, M., ‘Dans le nord du Mali, la guerre a repris entre l’armée et les anciens rebelles indépendantistes’, 5 Oct. 2023.

³³ International Crisis Group, ‘Nord du Mali: revenir au dialogue’, 20 Feb. 2024.

³⁴ International Crisis Group, ‘Northern Mali: A conflict with no victors’, 13 Oct. 2023.

Судан: UNITAMS

UNITAMS було створено 3 червня 2020 р. резолюцією РБ ООН 2524 із завданнями підтримувати демократичні перетворення в Судані³⁵. Після військового перевороту в Судані в жовтні 2021 р. мандат Місії опинився під питанням³⁶. Після цього UNITAMS зіткнулася з низкою проблем, включаючи недовіру між конфліктуючими сторонами та, ймовірно, недостатній вплив на збройні сили Судану³⁷.

15 квітня 2023 р. почалися бої між збройними силами на чолі з військовим лідером Судану, головою Перехідної суверенної ради генералом А. Ф. Бурханом (*Abdel Fattah Burhan*) і воєнізованим угрупованням Сили швидкої підтримки (*Rapid Support Forces, RSF*)³⁸. Через погіршення безпеки 25 квітня більшість міжнародного персоналу ООН, включно з UNITAMS, було евакуйовано з Хартума до Найробі або Ентеббе³⁹. Порушення зв'язку, ризики безпеки та обмеження доступу зберігались і заважали діяльності UNITAMS⁴⁰. 2 червня 2023 р. РБ ООН все ж одноголосно подовжила мандат Місії, але лише на пів року⁴¹. 8 червня 2023 р. МЗС Судану заявило, що голову UNITAMS Ф. Пертеса (*Volker Perthes*) оголошено у країні персоною нон грата⁴². Раніше Пертеса звинуватили в загостренні бойових дій між армією і воєнізованими формуваннями, і суданські збройні сили вимагали його заміни⁴³. У вересні 2023 р. Пертес пішов у відставку та попередив про ризик повномасштабної громадянської війни в Судані⁴⁴. 16 листопада 2023 р. уряд Судану звернувся з вимогою негайно припинити діяльності UNITAMS через слабку ефективність виконання поставлених завдань⁴⁵. 1 грудня 2023 р. РБ ООН задовольнила цю вимогу, і 4 грудня 2023 р. UNITAMS припинила виконання свого мандату. Розпуск Місії має розпочатися 1 березня 2024 р.⁴⁶ На час припинення UNITAMS вона налічувала 147 міжнародних співробітників.

³⁵ UN Security Council Resolution 2524, 3 June 2020; Amani Africa, 'Consideration of the special report of the AUC chairperson and the UN secretary-general on the African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur (UNAMID) and a follow-on presence', 30 Nov. 2020.

³⁶ United Nations, Security Council, 'Security Council briefing on the UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan (UNITAMS)', 11 Dec. 2021.

³⁷ Arman, Y., 'UNITAMS initiative and lessons learned from failure of November 21 Agreement', Sudan Tribune, 2021.

³⁸ Copnall, J., 'Sudan crisis: Burhan and Hemedti: The two generals at the heart of the conflict', BBC, 7 Apr. 2023. Про збройний конфлікт у Судані див. також розділ 2, підрозділ I цього видання.

³⁹ United Nations, Security Council, 'Situation in the Sudan and the activities of the United Nations Integrated Transition Assistance Mission in the Sudan', Report of the secretary-general, S/2023/355, 16 May 2023.

⁴⁰ United Nations, Security Council, 'Situation in the Sudan and the activities of the United Nations Integrated Transition Assistance Mission in the Sudan', Report of the secretary-general, S/2023/644, 31 Aug. 2023.

⁴¹ UN Security Council Resolution 2685, 2 June 2023.

⁴² 'Sudan declares UN envoy Volker Perthes "persona non grata"', *Le Monde*, 9 June 2023.

⁴³ *Le Monde* (посилання 42).

⁴⁴ Lederer, E. M., 'UN envoy for Sudan resigns and warns that the conflict could be turning into full-scale civil war', AP, 14 Sep. 2023.

⁴⁵ United Nations, Security Council, Letter dated 16 November 2023 from the Permanent Representative of the Sudan to the United Nations addressed to the secretary-general, S/2023/884, 17 Nov. 2023.

⁴⁶ UN Security Council Resolution 2715, 1 Dec. 2023.

Демократична Республіка Конго: EACRF-DRC

EACRF-DRC було створено 20 червня 2022 р. в умовах погіршення безпеки на сході ДРК⁴⁷. Вона офіційно почала діяти з розгортанням кенійського військового контингенту в листопаді 2022 р. Війська надали також Бурунді, Південний Судан та Уганда, і сили повністю набули дієздатності у квітні 2023 р.

Мандат *EACRF-DRC* охоплював: (а) планування і проведення спільно з Конголезькими збройними силами (*FARDC*) операцій у Зоні спільних операцій (*Joint Operations Area, JOA*) для розгрому збройних угруповань на сході ДРК; (б) допомогу *FARDC* у встановленні та підтримці правопорядку; (в) підтримка гуманітарних зусиль, включаючи сприяння поверненню внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до їхніх домівок; та (г) підтримка Програми роззброєння, демобілізації комбатантів, відновлення громад і стабілізації ситуації (*Disarmament, Demobilization, Community Recovery and Stabilization Program*)⁴⁸.

Під час мінісаміту з питань миру та безпеки на сході ДРК у лютому 2023 р. призначений *EAC* посередник та ангольська делегація змогли добитися припинення вогню між *FARDC* і збройним угрупованням Рух 23 березня (*Mouvement du 23 mars, M23*), яке тривало з 7 березня по 6 жовтня 2023 р.⁴⁹ *EACRF-DRC* також вдалося створити у звільнених районах кілька буферних зон між *M23* і *FARDC* з метою запобігання зіткненням між двома сторонами⁵⁰. Однак і *M23*, і *FARDC* постійно порушували режим припинення вогню, іноді вдаючись до безпосередніх сутичок⁵¹.

Мандат *EACRF-DRC* подовжувався двічі: з 8 червня по 8 вересня 2023 р., і потім до 8 грудня 2023 р.⁵² Однак 8 жовтня 2023 р. уряд оголосив, що не буде домагатися подовження операції, розкритикувавши її ефективність у боротьбі з *M23* та іншими озброєними групами на сході ДРК⁵³. Місцеві організації громадянського суспільства також вважали операцію неефективною, а в Гомі відбулося кілька масових демонстрацій проти операції, подібних до

⁴⁷ East African Community (EAC), 'Communiqué of the Third Heads of State Conclave on the Democratic Republic of Congo', 20 June 2022.

⁴⁸ EAC, 'East African Community Regional Force (EACRF)', [n.d.]; Africa Center for Strategic Studies, 'Rwanda and the DRC at risk of war as new M23 rebellion emerges: An explainer', 29 June 2022.

⁴⁹ 'RDC: le M23 s'engage pour un cessez-le-feu à partir du 7 mars', Radio Okapi, 4 Mar. 2023; 'Nord-Kivu: poursuite ce mardi des combats malgré le cessez-le-feu annoncé par le M23', Radio Okapi, 7 Mar. 2023. Про мирний процес у ДРК див. також розділ 2, підрозділ І цього видання.

⁵⁰ Sabala, K. 'The role, progress and challenges of the EAC Regional Force in the Eastern DRC', Accord, 30 Mar. 2023; Wambui and Ilunga (посилання 12).

⁵¹ 'Nord-Kivu: reprise des combats entre FARDC et M23', Radio Okapi, 30 Mar. 2023; 'RDC: L'armée congolaise accuse la rébellion du M23 de s'être déployée sur de nouvelles positions', Radio France International, 28 Sep. 2023.

⁵² EAC, 'EACRF Commander and MONUSCO Force Commander meet at MONUSCO headquarters', [n.d.].

⁵³ EAC, 'Communiqué of the Consultative Meeting between the Chairperson of the Summit and the Facilitator of the EAC-led Eastern DRC Peace Process on the Security Situation in Eastern DRC', 5 Nov. 2022; EAC, 'KENCON troops under EACRF commence exit from DRC', [n.d.]; Lizzo, S. 'Mandates and mixed success: The EACRF's enigmatic pursuit of peace in eastern DRC', Wilson Center, 30 Oct. 2023; Mutambo, A., Ilunga, P. and Kitimo, A., 'EACRF struggles with a belligerent host already seeking Plan B', *The EastAfrican*, 13 May 2023.

тих, що відбувалися проти Стабілізаційної місії ООН у ДПК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*)⁵⁴.

Хоча керівництво *EACRF-DRC* очікувало, що припинення Місії збігатиметься з розгортанням і передачею мандату *SAMIDRC*, остання розпочала розгортання лише 15 грудня 2023 р. Схваливши план виведення *EACRF-DRC*, керівники оборонних відомств країн *EAC*, що надавали війська, висловили занепокоєння продовженням бойових дій у районах, де раніше здійснювалася операція⁵⁵. Після виводу останніх військ операції з країни її командувач генерал-майор А. М. Кіугу (*Alphaxard Muthuri Kiugu*) висловив жаль, що збройні угруповання знову зайняли звільнені території⁵⁶. На час припинення *EACRF-DRC* вона налічувала 3 250 військових.

Центральнаафриканська Республіка: MOUACA

MOUACA була створена Радою миру та безпеки АС 10 липня 2020 р.⁵⁷ Її мандат полягав у забезпеченні моніторингу виконання Політичної угоди про мир і згоду в ЦАР від 2019 р. Місія мала приділяти особливу увагу формуванню спільних патрулів (*Unités Spéciales Mixtes de Sécurité, USMS*) за участю урядових сил і членів збройних угруповань, що підписали угоду.

31 жовтня 2022 р. Рада миру та безпеки наказала Комісії АС розпочати поступове виведення і, зрештою, закриття *MOUACA*, передавши її повноваження Місії АС у ЦАР і Центральній Африці (*AU Mission for the CAR and Central Africa, MISAC*)⁵⁸. Таке рішення було зумовлене поганими умовами безпеки в ЦАР і невизначеністю з фінансовим забезпеченням *MOUACA*⁵⁹. Крім того, стан безпеки у країні обмежив оперативну присутність *MOUACA* столицею Бангі, що значно погіршило її здатність виконувати свої обов'язки⁶⁰. Інформація про її закриття є обмеженою, але було підтверджено, що Місія припинила роботу у 2023 р.⁶¹

Багатосторонні миротворчі операції зі значними обмеженнями

Крім закриття вищезазначених місій, були також три багатосторонні миротворчі операції, які формально не були припинені, але стали неактуальними у 2023 р.: Особистий представник Голови ОБСЄ на Мінській конференції з

⁵⁴ 'Pourquoi la RDC souhaite le depart des troupes d'Afrique de l'Est' [Why does the DRC want East African troops to leave?], BBC News Afrique, 30 Oct. 2023; Wambui and Ilunga (посилання 12).

⁵⁵ EAC, 'EAC chiefs of defence forces/staff adopt EACRF's exit plan from eastern DRC', Unpublished, 8 Dec. 2023.

⁵⁶ Wambui, M., 'EACRF completes withdrawal from eastern DR Congo', *The EastAfrican*, 21 Dec. 2023.

⁵⁷ African Union (AU), 'Communiqué of the 936th meeting of the Peace and Security Council, held on 10 July 2020, on the situation in the Central African Republic', 10 July 2020.

⁵⁸ AU, 'Communiqué of the 116th meeting of the PSC, held on 31 October 2022 on the topic: The situation in the Central African Republic (CAR) and the operations of the African Union Military Observer Mission in Central African Republic (MOUACA)', 31 Oct. 2022.

⁵⁹ Amani Africa, 'Update on the situation in CAR and the operations of MOUACA', 31 Oct. 2022.

⁶⁰ Amani Africa (посилання 59).

⁶¹ Amani Africa, *The African Union Peace and Security Council Handbook 2023: Guiding on the Council's Procedure, Practice and Tradition* (Amani Africa Media and Research Services: Addis Ababa, 2023).

питань конфлікту в Азербайджані (*Personal Representative of the Chairperson-in-Office on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Conference, PRCIO*); російсько-турецький Спільний моніторинговий центр (*Russian-Turkish Joint Monitoring Centre, RTJMC*) в Азербайджані; та Місія ЄС з розбудови спроможностей у Нігері (*EU Capacity Building Mission in Niger, EUCAP Sahel Niger*).

Азербайджан (Нагірний Карабах): PRCIO та RTJMC

І *PRCIO*, і *RTJMC* мали сприяти врегулюванню нагірно-карабаського конфлікту. *PRCIO* вперше був призначений у 1995 р., після першої війни в Нагірному Карабаху (1988-1994 рр.), щоб представляти Голову ОБСЄ в усіх питаннях, пов'язаних з цим конфліктом і зусиллями ОБСЄ з його мирного врегулювання⁶². *RTJMC* був розгорнутий у січні 2021 р. після другої війни в Нагірному Карабаху (2020 р.) відповідно до угоди про припинення вогню від листопада 2020 р., укладеної за посередництва Росії⁶³. Попри присутність *RTJMC*, 20 вересня 2023 р. Азербайджан розпочав масштабну військову операцію проти Нагірного Карабаху. Одноденний наступ поклав край конфлікту, який тривав десятиліттями, а також самопроголошеній республіці Нагірний Карабах, змусивши капітулювати її збройні сили та оголосити про свою ліквідацію до 1 січня 2024 р.⁶⁴ Через ці події більшість вірменського населення Нагірного Карабаху покинула Азербайджан, що зменшило потенціал для відновлення бойових дій принаймні в короткостроковій перспективі. Але у 2023 р. жодних рішень про припинення діяльності *PRCIO*, який має безстроковий мандат, що не потребує періодичного оновлення Постійною радою ОБСЄ, чи *RTJMC* не ухвалювалося. Протягом року загальнодоступну інформацію про їхню діяльність було дуже важко отримати та перевірити, особливо стосовно *RTJMC*.

Нігер: EUCAP Sahel Niger

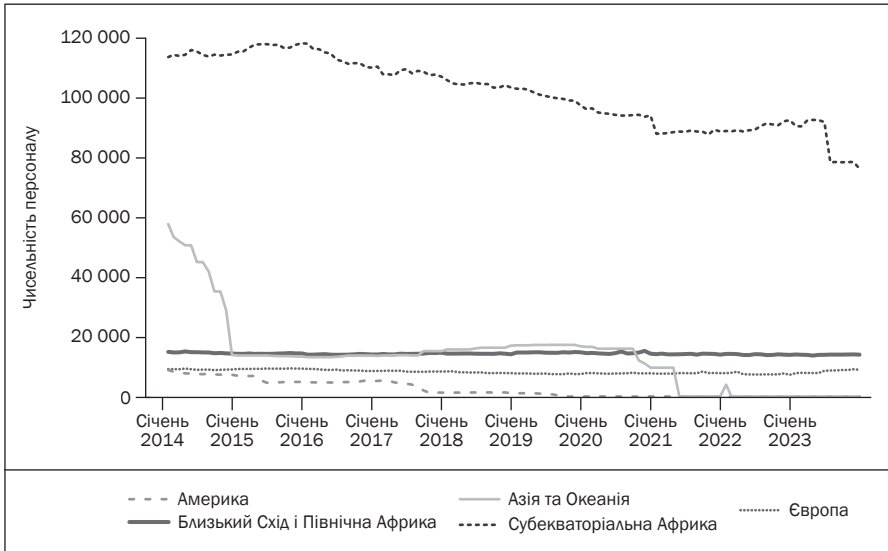
EUCAP Sahel Niger створена 16 липня 2012 р. з метою надання допомоги в реалізації стратегії безпеки Нігеру, зміцнення верховенства права та підтримання сил безпеки Нігеру⁶⁵. Її мандат змінили в липні 2016 р., додавши до нього завдання боротьби з нелегальною міграцією і пов'язаною з нею злочинною діяльністю, в умовах послаблення контролю лівійського кордону, що призвело до масштабних змішаних міграційних потоків з Африки до

⁶² Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Survey of OSCE Field Operations*, SEC.GAL/118/21 (OSCE: Vienna, 13 Sep. 2021), pp. 29-30.

⁶³ 'Russia and Turkey open monitoring centre for Nagorno-Karabakh', Reuters, 30 Jan. 2021.

⁶⁴ Light, F., 'Karabakh Armenians dissolve breakaway government in capitulation to Azerbaijan', Reuters, 28 Sep. 2023.

⁶⁵ Council Decision (CSFP) 2012/392 of 16 July 2012 on the European Union CSDP mission in Niger (EUCAP Sahel Niger), *Official Journal of the European Union*, L187/48, 17 July 2012.

Діаграма 3.3. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2014-2023 рр.

Примітка: Чисельність персоналу ґрунтується на місячних даних; останні дані – за грудень 2023 р.

Європи⁶⁶. *EUCAP Sahel Niger* допомогла владі Нігеру в розробці законодавчої бази і стратегії безпеки, зокрема для Національної прикордонної поліції⁶⁷.

І *EUCAP Sahel Niger*, і нова Місія ЄС військового партнерства в Нігері (*EU Military Partnership Mission in Niger, EUMPM Niger*, яка не вважається багатосторонньою миротворчою операцією згідно з визначенням СІПРІ) постраждали від військового перевороту в Нігері, що стався 26 липня 2023 р., і наступного призупинення ЄС допомоги у розвитку та військової співпраці з цією країною⁶⁸. Напруженість між ЄС і військовою хунтою Нігеру ще більше зросла внаслідок ухвалення ЄС 23 жовтня 2023 р. принципів запровадження санкцій проти членів хунти та скасування хунтою 28 листопада міграційного закону 2015 р., спрямованого на стримування міграції до Європи⁶⁹. Нарешті, 4 грудня хунта офіційно відкликала свою згоду на розгортання *EUCAP Sahel Niger*, скасувавши угоду про статус Місії і попередивши про припинення її діяльності та вивід протягом шести місяців⁷⁰. Рада ЄС підтвердила, що Місія офіційно завершиться не пізніше червня 2024 р., хоча само рішення було ухвалене пізніше⁷¹.

⁶⁶ European External Action Service (EEAS), 'EUCAP Sahel Niger: Mission extended, budget agreed, mandate amended', Press release, 18 July 2016.

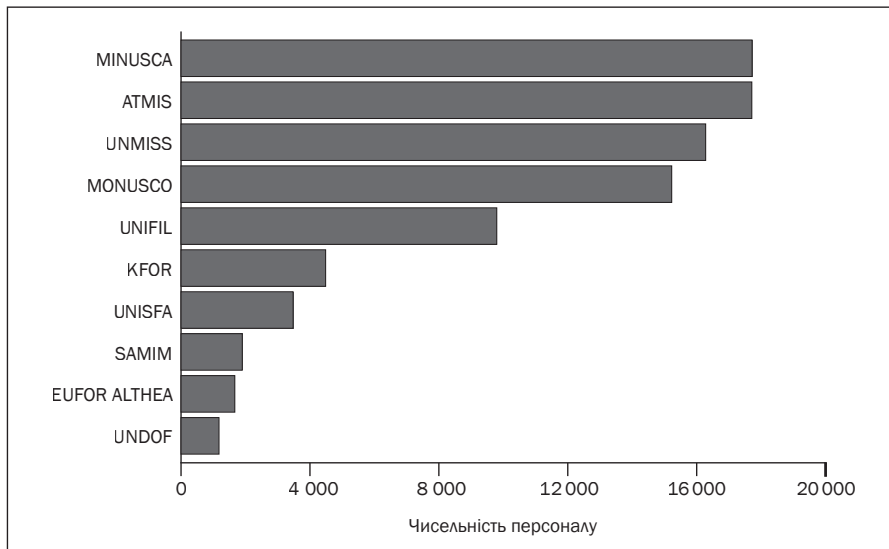
⁶⁷ EEAS, 'EUCAP Sahel Niger: European Union capacity-building-civilian mission', 30 Nov. 2020.

⁶⁸ Felix, B., 'What sanctions have been imposed on Niger since coup?', Reuters, 31 July 2023; Bilquin, B. and Pichon, E., 'The coup in Niger: Consequences for EU policies in the Sahel', European Parliamentary Research Service (EPRS) Briefing, Sep. 2023.

⁶⁹ Meijer, B., 'EU agrees on framework for Niger sanctions', Reuters, 23 Oct. 2023; 'Niger junta revokes law aimed at curbing migration to Europe', Deutsche Welle, 28 Nov. 2023.

⁷⁰ Peyton, N., 'Niger revokes military accord with European Union-ministry', Reuters, 4 Dec. 2023.

⁷¹ EEAS, 'Informal Foreign Affairs Council (Defence): Press remarks by High Representative Josep Borrell at the press conference', 31 Jan. 2024.

Діаграма 3.4. Найбільші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2023 р.

ATMIS – Перехідна місія АС у Сомалі; *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС *ALTHEA* у Боснії і Герцеговині; *KFOR* – Сили НАТО в Косово; *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *SAMIM* – Місія SADC у Мозамбіку; *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за розведенням військ; *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї; *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані.

Розгорнутий персонал

Останніми десятиліттями спостерігалася загальна тенденція до скорочення персоналу багатосторонніх миротворчих операцій в усьому світі⁷². Відповідно до цієї тенденції, чисельність персоналу, станом на грудень 2023 р., сягала 100 568 осіб, що на 13% менше, ніж у грудні 2022 р. (114 984). Це найбільше скорочення і найнижчий показник у період 2014–2023 рр. Загальне зменшення чисельності особового складу можна пояснити насамперед скороченням у Субекваторіальній Африці, де розгорнуто більшість персоналу миротворчих операцій (діаграма 3.3). Чисельність міжнародного персоналу в регіоні скоротилася на 18%, з 92 594 до 76 372, переважно через закриття *MINUSMA*, скорочення штатів Перехідної місії АС у Сомалі (*ATMIS*) і припинення діяльності *EACRF-DRC*. Проте на початку 2024 р. очікується збільшення контингенту та виділення додаткових військ для *SAMIDRC*⁷³. Натомість у Європі спостерігалася помітне зростання, переважно внаслідок збільшення чисельності військ у складі Сил НАТО в Косово (*KFOR*).

⁷² Якщо не зазначено іншого, чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій означає винятково іноземний персонал і не включає місцевий персонал, задіяний у цих операціях.

⁷³ Gras (посилання 8).

Попри скорочення чисельності персоналу миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці, у цьому регіоні все ще розміщено більшість контингентів, які складають 76% персоналу, розгорнутого в усьому світі станом на 31 грудня 2023 р. (у грудні 2022 р. було 81%). Після створення *MINUSMA* у 2014 р. нових великих миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці чи будь-якому іншому регіоні не було (діаграма 3.4). Крім того, на додачу до закриття *MINUSMA* у 2023 р., найближчим часом у Субекваторіальній Африці очікується припинення ще двох великих миротворчих операцій – *MONUSCO* та *ATMIS*. В Америці, Азії та Океанії, а також у регіоні Близького Сходу та Північної Африки чисельність розгорнутого персоналу протягом 2023 р. залишалася відносно стабільною.

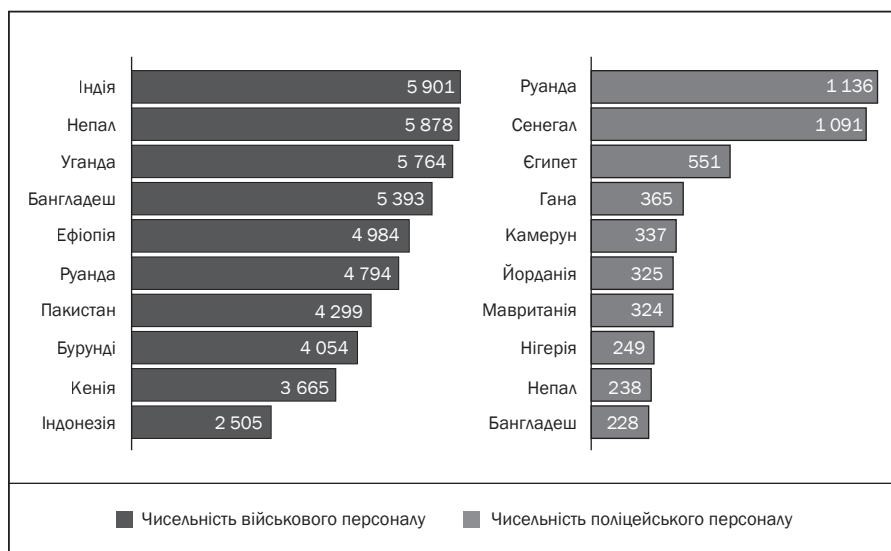
Країни – найбільші постачальники військ і поліції

Станом на 31 грудня 2023 р., 10 найбільших постачальників військового персоналу надали 57% усіх військовослужбовців, залучених до багатосторонніх миротворчих операцій у всьому світі. Попри деякі зміни в рейтингу, 10 найбільших постачальників у 2023 р. залишилися майже такими ж, як і у 2022 р., за винятком Гани, яка вже не входить до списку найбільших постачальників, та Індонезії, яка увійшла до списку у 2023 р. Усі 10 найбільших постачальників були або з Азії, або з Субекваторіальної Африки. За винятком Ефіопії, Індії та Індонезії, усі інші країни з *Top 10* зменшили чисельність своїх контингентів у 2023 р., порівняно з 2022 р. (діаграма 3.5).

Індія піднялася з четвертого місця у 2022 р. на перше у 2023 р., надавши 5 901 військовослужбовця для участі в багатосторонніх миротворчих операціях – збільшення на 0,4%. Більшість індійських військ були задіяні в Місії ООН у Південному Судані (*UNMISS* – 2 377 осіб), у Стабілізаційній місії ООН у ДРК (*MONUSCO* – 1 826), у Тимчасових силах ООН у Лівані (*UNIFIL* – 895) та Тимчасових силах безпеки ООН в Аб'єї (*UNISFA* – 590). Непал, другий за величиною постачальник військового персоналу, також мав значний контингент в *UNMISS* (1 765 осіб), на додачу до помітної участі в Комплексній об'єднаній стабілізаційній місії ООН у ЦАР (*MINUSCA* – 1 241), *MONUSCO* (1 147) та *UNIFIL* (873).

Уганда була третім за величиною постачальником військового персоналу у 2023 р. – 5 764 військовослужбовці на 31 грудня 2023 р. На відміну від Індії та Непалу, чий військові контингенти брали участь винятково в миротворчих операціях ООН, більшість військового персоналу з Уганди (5 133) були задіяні в Перехідній місії АС у Сомалі (*ATMIS*), до якої вона виділила найбільший військовий контингент. Уганда також надала значну чисельність військового персоналу до підрозділу охорони ООН (*UN Guard Unit, UNGU*) Місії допомоги ООН у Сомалі (*UNSOM*), забезпечивши більшу частину персоналу цього підрозділу (627).

На *Top 10* країн, що надають поліцейській персонал для багатосторонніх миротворчих операцій, сукупно припадає 67% усього поліцейського персоналу, розгорнутого станом на 31 грудня 2023 р. Непал увійшов до *Top 10*, замінивши Того, яка надавала значну кількість поліцейського персоналу для *MINUSMA* – 299 осіб на момент припинення Місії 30 червня 2023 р. Руанда

Діаграма 3.5. Країни, що надавали найбільше військового і поліцейського персоналу до миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2023 р.

у 2023 р. стала головним постачальником поліцейського персоналу – 1 136 поліцейських, що на 0,4% більше, ніж у 2022 р. Її персонал був залучений переважно в *MINUSCA* (699 осіб) і *UNMISS* (432). Сенегал був головним постачальником поліції для *MINUSMA*: на момент припинення Місії там було 344 його поліцейських.

II. Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ, ГРЕТХЕН БОЛДУЇН

ООН залишається головним організатором багатосторонніх миротворчих операцій – на неї припадає близько третини операцій і 67% усього персоналу, розгорнутого станом на 31 грудня 2023 р. (діаграма 3.6)¹. Але більшість миротворчих операцій здійснювали регіональні організації і союзи, які у 2023 р. проводили 38 багатосторонніх миротворчих операцій – стільки ж, скільки у 2022 р. Вони здійснювалися переважно в Субекваторіальній Африці. Ситуативні коаліції держав у 2023 р. провели п'ять багатосторонніх миротворчих операцій – на одну менше, ніж у 2022 р. Також здійснювався ряд багатосторонніх операцій сприяння безпеці та стабільності, які не підпадали під визначення багатосторонніх миротворчих операцій СІПРІ.

Організація Об'єднаних Націй

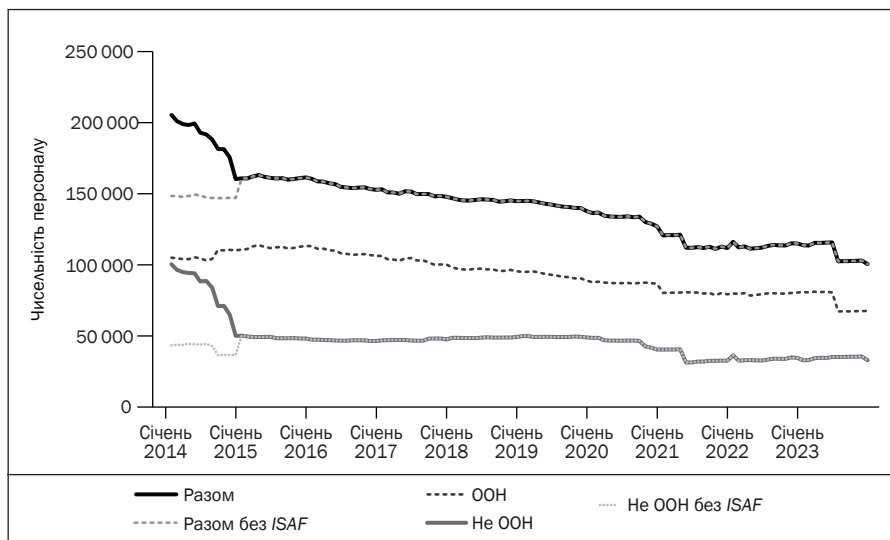
У 2023 р. ООН проводила 20 багатосторонніх миротворчих операцій – так само, як у 2022 та 2021 рр. Проте до кінця 2023 р. дві з цих операцій були припинені (підрозділ I): Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*) та Об'єднана перехідна місія допомоги ООН у Судані (*UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan, UNITAMS*). За 2023 р. чисельність персоналу миротворчих операцій ООН помітно скоротилася – на 16%, з 80 508 до 67 643 осіб. Попри незначне збільшення персоналу у 2022 р., в останнє десятиліття загалом спостерігалася стійка тенденція до скорочення персоналу миротворчих операцій ООН, і 2023 р. ознаменувався найбільшим скороченням за цей десятирічний період, насамперед через закриття *MINUSMA* в червні 2023 р. Скорочення персоналу стосувалося всіх категорій особового складу, при цьому поліцейський персонал скоротився дещо більше – на 18%, порівняно з 2022 р. На 31 грудня 2023 р. поліцейський персонал становив 9,5% учасників миротворчих операцій ООН, військовий – 85%, цивільний – 5,7%. П'ять найбільших місій ООН розглянуті нижче.

20 липня 2023 р. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш представив “Нову програму миру” (*A New Agenda for Peace*) – аналітичну записку з його баченням майбутньої багатосторонньої архітектури миру та безпеки в контексті глобальних змін². Нова програма містить конкретні рекомендації з посилення миротворчих операцій шляхом партнерства, зокрема, надання підтримки Африканському союзу (АС) і субрегіональним миротворчим операціям³.

¹ “Миротворчі операції ООН” охоплюють як операції ООН з підтримання миру, так і спеціальні політичні місії.

² United Nations, *A New Agenda for Peace, Our Common Agenda Policy Brief no. 9* (United Nations: New York, July 2023).

³ United Nations (посилання 2).

Діаграма 3.6. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили у 2014-2023 рр.

Діаграма 3.6. *ISAF* – Міжнародні сили сприяння безпеці.

Примітка: Чисельність персоналу ґрунтується на місячних даних, останні дані за грудень 2023 р.

Центральноафриканська Республіка: MINUSCA

На 31 грудня 2023 р. Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*) була найбільшою миротворчою операцією у світі, маючи у складі 17 719 міжнародних співробітників. У 2022 р. *MINUSCA* вже була найбільшою операцією ООН і другою у світі в цілому, поступившись лише Перехідній місії АС у Сомалі (*ATMIS*), після значного посилення військ останньої у відповідь на ескалацію нестабільності та насильства у країні. У 2023 р. штат *MINUSCA* збільшився лише на 2,3%, порівняно з попереднім роком.

Ситуація у ЦАР залишалася небезпечною, особливо на сході, куди дедалі частіше заходили збройні групи з Судану та активізувалося найманство збройними угрупованнями на кордоні з Чадом⁴. На заході ситуація ще більше погіршилася через діяльність Групи Вагнера, яку в документах РБ ООН часто називають “іншою службою безпеки”, яка проводила операції проти озброєних груп у координації з національними силами оборони⁵.

У 2023 р. *MINUSCA* зіткнулася також з внутрішніми проблемами, включно з висилкою 60 танзанійських миротворців через звинувачення в сексуальному насильстві та експлуатації. 11 членів цього підрозділу були причетні до

⁴ United Nations, Security Council, ‘Central African Republic’, Report of the secretary-general, S/2024/170, 15 Feb. 2024. Про збройний конфлікт в ЦАР див. також розділ 2, підрозділ І цього видання.

⁵ Security Council Report, ‘Central African Republic: Briefing and consultations’, What’s in Blue, 20 Feb. 2024. Про роль Групи Вагнера в ЦАР див. також розділ 4, підрозділ І цього видання.

сексуального насильства та експлуатації щонайменше чотирьох жертв⁶. Після створення *MINUSCA* у 2013 р. понад 100 жінок, дівчат і хлопчиків скаржилися на миротворців у ЦАР за сексуальне насильство⁷.

Південний Судан: UNMISS

Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*) з 2022 р. є другою за чисельністю миротворчою операцією ООН. Станом на 31 грудня 2023 р. вона налічувала 16 309 міжнародних співробітників – на 4,7% більше, ніж попереднього року. В листопаді 2023 р. керівник *UNMISS* Н. Хейсом (*Nicholas Haysom*) заявив, що “неможливо уявити вільні, справедливі та гідні довіри вибори, заплановані на грудень 2024 р.”, якщо партії, лідери та зацікавлені сторони “не погодять до першого кварталу 2024 р. критичну масу рішень”⁸. Підтримка вільних, чесних і мирних виборів відповідно до Оновленої мирної угоди 2018 р. є ключовою частиною стратегічного бачення, визначеного в мандаті Місії з 2021 р.⁹ Хейсом також підтвердив, що, хоча *UNMISS* продовжує підтримувати державну владу і захищати цивільних, необхідно виконати перехідні умови безпеки. У 2023 р. виклики безпеці в Південному Судані загострилися через приплив біженців і репатріантів після нового спалаху боїв у Судані у квітні 2023 р., а також через наслідки зміни клімату¹⁰.

Демократична Республіка Конго: MONUSCO

Станом на 31 грудня 2023 р., Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*) була третьою за чисельністю миротворчою операцією ООН – 15 225 співробітників, розгорнутих у ДРК, що на 0,8% більше, ніж у попередньому році. Очікується, що *MONUSCO*, створена у 2010 р. як наступниця Місії ООН у ДРК (*MONUC*), найближчим часом припинить свою діяльність. Відносини між *MONUSCO* та конголезьким урядом останніми роками погіршилися, і в червні 2023 р. Президент ДРК Ф. Чисекеді (*Félix Tshisekedi*) вимагав прискорити виведення Місії¹¹. У вересні 2023 р., на тлі дискусій про майбутнє *MONUSCO*, Міністр закордонних справ ДРК К. Лутунда (*Christophe Lutunda*) теж закликав до швидшого виведення *MONUSCO* у листі до РБ з критикою діяльності місій ООН у країні¹².

⁶ Dodds, P., ‘More UN sex abuse allegations in CAR; 60 peacekeepers to be sent home’, New Humanitarian, 9 June 2023.

⁷ Dodds (посилання 6).

⁸ UN Mission in South Sudan (UNMISS), ‘Near verbatim: Press conference by Mr Nicholas Haysom, Special representative of the secretary-general and head of UNMISS’, 23 Nov. 2023.

⁹ UN Security Council Resolution 2567, 12 Mar. 2023.

¹⁰ United Nations, Security Council, ‘Situation in South Sudan’, Report of the secretary-general, S/2023/657, 11 Sep. 2023.

¹¹ Walker, J. Z. and Stearns, J., ‘What will come after MONUSCO?’, Center on International Cooperation Blog, 5 Sep. 2023.

¹² Walker and Stearns (посилання 11).

Крім того, *MONUSCO* надалі викликала невдоволення місцевого населення через думку про брак її досягнень у розв'язанні конфлікту. Це невдоволення було особливо помітним у східних регіонах, які найбільше постраждали від насильства внаслідок конфлікту, і де минулими роками постійно відбувалися протести проти ООН. У серпні 2023 р. війська країни жорстоко придушили один із цих протестів, 43 людини загинули. Крім того, настрої проти ООН посилювалися через проблеми сексуальних домагань з боку миротворців. Через цю напруженість у жовтні 2023 р. вісім миротворців *MONUSCO* були вислані за звинуваченнями в сексуальних домаганнях¹³.

У вересні в провінції Північне Ківу спалахнули бойові дії між озброєним угрупованням *M23* і *FARDC*, підтриманих місцевими загонами¹⁴. Упродовж року зростала напруженість між ДПК і Руандою, обидві країни звинувачували одна одну в підтримці маріонеткових збройних угруповань¹⁵. 16 жовтня 2023 р. РБ ООН звернулася до *MONUSCO* та уряду ДПК з проханням до листопада виробити план розведення сил з графіком поступового виводу *MONUSCO*¹⁶. Запропонований план передбачав вивід військовослужбовців і техніки у три етапи, кожен з яких тривав би чотири-п'ять місяців¹⁷. На першому етапі *MONUSCO* мала до 30 квітня 2024 р. завершити вивід військового персоналу з Південного Ківу. Другий етап залежатиме від оцінки першого і планується на другу половину 2024 р. Він передбачає вивід з Північного Ківу. Останній етап передбачає вивід військ з Ітурі та решти сил з Північного Ківу. Переговори про подовження мандату *MONUSCO* на 2023 р. тривали одночасно із загальними виборами в ДПК 20 грудня, для яких *MONUSCO* на прохання уряду ДПК надавала матеріально-технічну підтримку за межами районів свого розгортання¹⁸.

Ліван: UNIFIL

Станом на 31 грудня 2023 р., Тимчасові сили ООН у Лівані (*UNIFIL*) налічували 9 797 міжнародних співробітників, зберігали відносно стабільну чисельність, порівняно з 2022 р., і були п'ятою за масштабом миротворчою операцією ООН. Війна Ізраїлю з ХАМАС у Газі призвела до посилення напруженості на лівано-ізраїльському кордоні, включаючи посилення ударів Ізраїлю по Хезболлі в Лівані. Ці події безпосередньо вплинули на діяльність *UNIFIL*: через інтенсивні обстріли війська часто були змушені ховатись у

¹³ Africanews, 'DRC: UN demands "independent" probe after deadly crackdown on anti-MONUSCO protest', 1 Sep. 2023; 'South Africa recalls UN peacekeepers accused of sexual misconduct in DR Congo', BBC, 15 Oct. 2023.

¹⁴ United Nations, Security Council, 'United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo', Report of the secretary-general, S/2023/932, 30 Nov. 2023.

¹⁵ United Nations (посилання 14).

¹⁶ United Nations, Security Council, 'Statement by the President of the Security Council', S/PRST/2023/5, 16 Oct. 2023.

¹⁷ United Nations, Security Council, Letter dated 23 November 2023 from the Permanent Representative of the Democratic Republic of the Congo to the United Nations addressed to the President of the Security Council, S/2023/904, 26 Dec. 2023.

¹⁸ Security Council Report, 'Democratic Republic of the Congo: Vote on MONUSCO mandate renewal', what's in Blue, 18 Dec. 2023.

бункерах, постраждали кілька баз *UNIFIL*¹⁹. 15 жовтня 2023 р. штаб операції поблизу м. Накура постраждав від ракети, а наприкінці місяця – від снаряду, що влучив у базу²⁰. В день цього інциденту міни влучили також в іншу базу поблизу м. Хула, внаслідок чого один миротворець отримав поранення²¹. Реагуючи на ці інциденти, *UNIFIL* запропонували обом сторонам сприяння в деескалації напруженості²². Проте, 25 листопада 2023 р. патруль *UNIFIL* на півдні Лівану потрапив під ізраїльський вогонь²³.

Південний Судан/Судан: UNISFA

31 грудня 2023 р. Тимчасові сили безпеки ООН в Аб'єї (*UNISFA*) повідомили про розгортання 3 477 осіб – на 17% більше, ніж у попередньому році. Це збільшення було зумовлене насамперед переформатуванням операції, до якої раніше надавала війська переважно одна країна (Ефіопія), на миротворчі сили з більшим представництвом інших країн²⁴. До кінця 2023 р. кілька військових контингентів вже досягли повної оперативної спроможності, і очікується, що *UNISFA* будуть повністю дієздатними в першому кварталі 2024 р.²⁵

Протягом 2023 р. ситуація в Аб'єї залишалася небезпечною, попри зменшення кількості збройних сутичок між громадами²⁶. У доповіді Генерального секретаря ООН стосовно Аб'єю у 2023 р. висловлено занепокоєння постійною присутністю сил безпеки Південного Судану та Судану в цьому районі, що порушує демілітаризований статус регіону²⁷. Крім того, Народні сили оборони (*People's Defence Forces*) Південного Судану неодноразово перешкоджали пересуванню *UNISFA*, порушуючи угоду про статус сил і мандат операції²⁸.

Крім того, збройний конфлікт, що спалахнув у Судані у квітні 2023 р., викликав сплеск переміщених осіб в Аб'єї, ще більше погіршивши умови безпеки в цьому регіоні²⁹. У листопаді Спеціальний посланець Генерального секретаря у справах Африканського Рогу Х. Тетте (*Hanna Tetteh*) попередила,

¹⁹ Taher, A. and Alwaaile, H., 'UN peacekeepers try to stay safe amid Lebanon-Israel border flare-ups', Reuters, 30 Nov. 2023.

²⁰ UN Interim Force in Lebanon (UNIFIL), 'UNIFIL statement', 15 Oct. 2023; UNIFIL, 'UNIFIL statement', 28 Oct. 2023.

²¹ UNIFIL, 'UNIFIL statement', 29 Oct. 2023.

²² UNIFIL, 15 Oct. 2023 (посилання 20).

²³ Razek, O. A. and Makary, A., 'UNIFIL says Israeli gunfire hit one of its patrols in southern Lebanon', Reuters, 25 Nov. 2023.

²⁴ На розгортання Тимчасових сил безпеки ООН в Аб'єї (*UNISFA*) вплинуло рішення Ефіопії вивести свій контингент до квітня 2022 р. через напруженість на кордоні з Суданом з приводу району Фашага.

²⁵ United Nations, Security Council, 'Security Council calls on Sudan, South Sudan, to demilitarize Abyei, highlights impact of Sudan conflict on area's political process, humanitarian needs', SC/15481, 6 Nov. 2023.

²⁶ United Nations, Security Council, 'Situation in Abyei', Report of the secretary-general, S/2023/777, 16 Oct. 2023.

²⁷ United Nations Security Council (посилання 26).

²⁸ United Nations Security Council (посилання 26).

²⁹ United Nations Security Council (посилання 26).

що конфлікт у Судані може перекинутися на Аб'єй і порушити суспільну злагоду в регіоні³⁰.

Втрати в миротворчих операціях ООН

Під час служби в миротворчих операціях ООН у 2023 р. загинули 45 міжнародних і 15 місцевих співробітників (діаграма 3.7), що на 41 менше, ніж у 2022 р.³¹ Із 45 загиблих міжнародних співробітників 30 були військово-службовцями, 11 – міжнародними цивільними співробітниками, і 4 – поліцейськими. Порівняно з 2022 р., відбулося зменшення числа загиблих серед усіх категорій особового складу, сягнувши мінімуму загиблих серед миротворців за останнє десятиліття.

Число загиблих від ворожих дій (тобто смертельних випадків, спричинених зловмисними діями) серед міжнародного персоналу також зменшилося – з 32 у 2022 р. до 7 у 2023 р. Усі загиблі були військовослужбовцями – ця категорія, як правило, найбільше потерпає від зловмисних дій. На відміну від 2022 р., коли більшість смертей були спричинені зловмисними діями, у 2023 р. головними причинами смерті миротворців стали хвороби. У 2023 р. 27 миротворців померли від хвороб, 8 – унаслідок нещасних випадків, 2 – самогубства, і в одному випадку причина смерті не встановлена.

У 2023 р. *MINUSMA* залишалася найнебезпечнішою миротворчою операцією для миротворців (попри її припинення в середині року) із 12 зареєстрованими жертвами, хоча одна з них була зафіксована після офіційного завершення Місії. Це на 13 смертей менше, ніж у 2022 р. 5 із 7 смертей від ворожих дій, зафіксованих під час миротворчих операцій ООН у 2023 р., сталися у *MINUSMA*, де загалом за 10 років загинуло 311 осіб, більшість – від зловмисних дій.

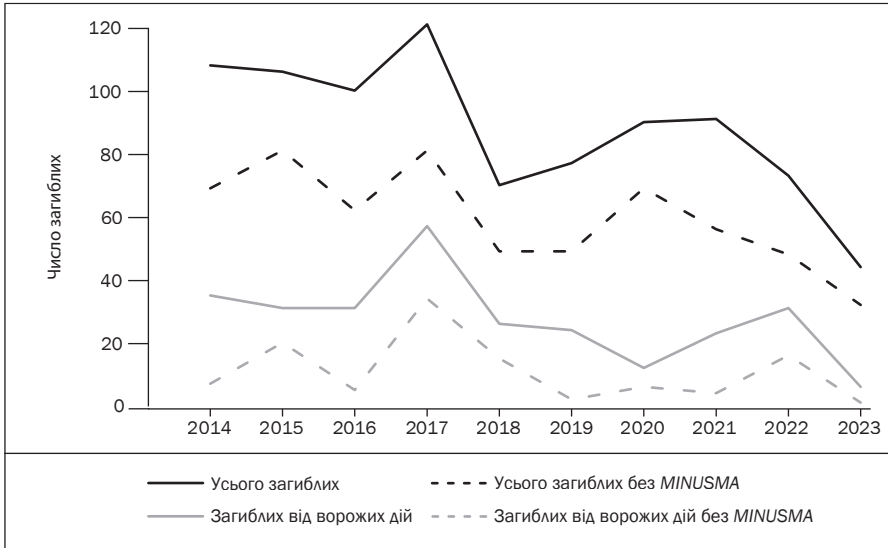
Число загиблих серед службовців було найменшим за останні 10 років (34 загиблих). Найбільше з них було в *MINUSMA* (11) і *MONUSCO* (9). Рівень смертності серед службовців у 2023 р. становив 0,49 на 1 000 осіб (діаграма 3.8), що на 0,21 пункту нижче, ніж у 2022 р. В останнє десятиліття *MINUSMA*, *MINUSCA* та *MONUSCO* були найбільш небезпечними миротворчими операціями ООН для миротворців, але у 2023 р. показники смертності від ворожих дій значно знизилися в усіх цих операціях (діаграма 3.9).

Регіональні організації та союзи

Усі три нові операції у 2023 р. були започатковані регіональними організаціями чи союзами (підрозділ I). Станом на 31 грудня 2023 р., у складі багатосторонніх миротворчих операцій, створених регіональними організаціями чи союзами, було задіяно 30 609 осіб, що на 4,9% менше за 32 192 особи у 2022 р.

³⁰ UN Political and Peacebuilding Affairs, 'Statement by Special Envoy of the Secretary-General for the Horn of Africa Hanna Tetteh', 6 Nov. 2023.

³¹ До числа жертв у цьому підрозділі не включено персонал ООН категорії "інші", і тут ідеться про іноземний персонал, якщо не зазначено іншого.

Діаграма 3.7. Число загиблих серед міжнародного персоналу миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.

Примітка: Число загиблих за рік.

Африка

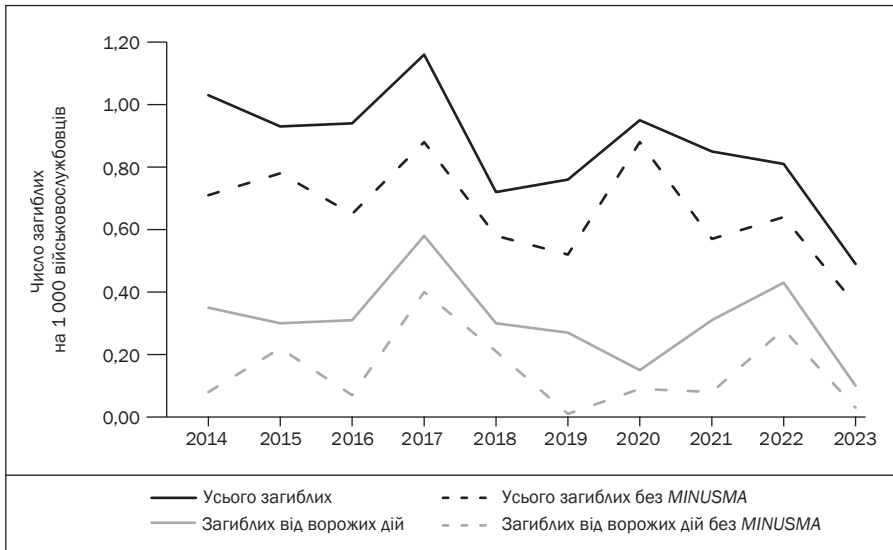
П'ять регіональних організацій Африки – АС, Східноафриканське співтовариство (*East African Community, EAC*), Економічне співтовариство держав Західної Африки (*Economic Community of West African States, ECOWAS*), Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) та Південноафриканське співтовариство розвитку (*Southern Africa Development Community, SADC*) – у 2023 р. здійснювали 11 багатосторонніх миротворчих операцій, так само, як і у 2022 р.

Загальна чисельність персоналу на 31 грудня 2023 р., порівняно з попереднім роком, зменшилася на 11%, з 24 840 до 22 040 осіб. Це зменшення відбулося насамперед через закриття Регіональних сил Східноафриканського співтовариства в ДПК (*East African Community Regional Force in the DRC, EACRF-DRC*) та скорочення *ATMIS*.

АС як регіональна організація проводив більшість операцій в Африці і мав там більшість персоналу. Це сталося значною мірою завдяки *ATMIS*, яка була другою за чисельністю багатосторонньою миротворчою операцією у 2023 р., маючи у складі, станом на 31 грудня 2023 р., 17 711 співробітників, що на 10% менше, ніж у 2022 р. Інші миротворчі операції АС, а саме Місія АС у Малі та Сахелі (*MISAHEL*), Місія АС у ЦАР і Центральній Африці (*MISAC*), Місія АС у Лівії і Місія АС з моніторингу, перевірки та дотримання (*AU Monitoring, Verification and Compliance Mission, AU-MVCM*), були набагато меншими.

Скорочення персоналу *ATMIS* було частиною плану поступового скорочення чисельності військ, що передбачав припинення Місії до кінця 2024 р. з поступовою передачею функцій безпеки силам безпеки Сомалі³². Із двох

³² UN Security Council Resolution 2637, 27 June 2023.

Діаграма 3.8. Рівень смертності від ворожих дій серед військовослужбовців миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.

Примітка: Число загиблих за рік.

запланованих етапів скорочення військ у 2023 р. (загалом чотири до кінця 2024 р.) до 30 липня 2023 р. було завершено лише перший етап, який передбачав вивід 2 000 військових³³. Другий етап, що передбачав вивід ще 3 000 військовослужбовців до вересня 2023 р., відклали на три місяці на прохання уряду Сомалі через триваючі теракти та невпевненість у здатності сил безпеки Сомалі контролювати території, відвойовані у Аш-Шабаб³⁴. Наприкінці 2023 р. цей етап ще тривав. Перші два етапи передбачали передачу ряду перемовних оперативних баз сомалійським силам безпеки та закриття інших.

Проте скорочення військ *ATMIS* збіглось із значною активізацією угруповання Аш-Шабаб, особливо на кордоні з Кенією, що призвело до посилення нападів як на сили безпеки, так і на цивільних³⁵. Крім того, повідомлялося про напади Аш-Шабаб на кілька військових баз, переданих *ATMIS* силам безпеки Сомалі³⁶. Оскільки сомалійська армія намагалася втримати контроль над деякими територіями через рік після початку наступу з метою витіснення Аль-Шабаб, є побоювання, що вивід *ATMIS* може призвести до вакууму безпеки³⁷.

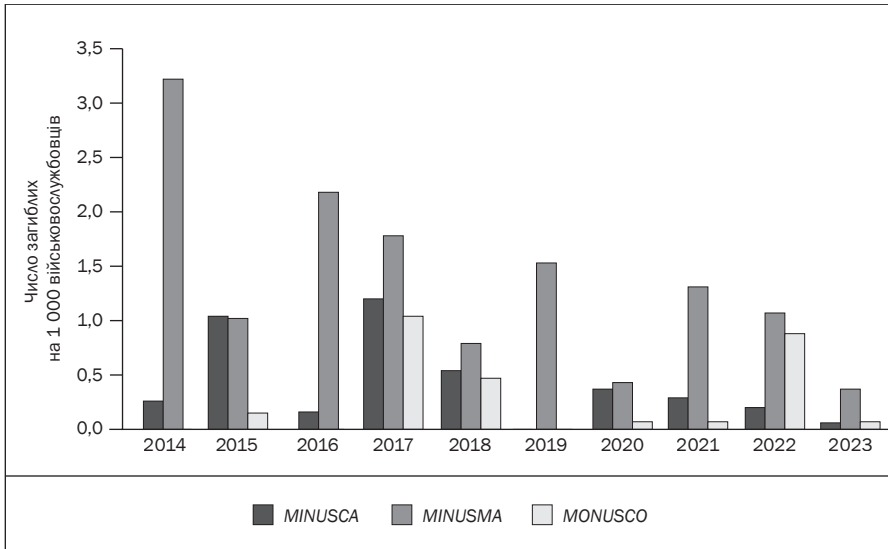
³³ 'Atmis hands over 9 military bases to Somalia in troop withdrawal', *The EastAfrican*, 30 Jan. 2024.

³⁴ Kinkoh, H., Mahdi, M. and Soumahoro, M., 'Inconsistencies are costing the AU Mission in Somalia', *ISS Today*, 15 Dec. 2023.

³⁵ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Kenya-Somalia border: Rising al-Shabaab threat in the wake of ATMIS drawdown', *ACLED Special Report*, 1 Sep. 2023.

³⁶ Redden, A., 'Kenya confirms last troops to leave Somalia by end of 2024', *Africanews*, 6 Oct. 2023.

³⁷ Hochet-Bodin, N. 'En Somalie, le retrait prévu des troupes de l'Union africaine fait craindre un vide sécuritaire', *Le Monde*, 25 Oct. 2023.

Діаграма 3.9. Рівень смертності від ворожих дій серед військовослужбовців миротворчих операцій ООН у 2014-2023 рр.

MINUSCA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК.

Примітка: Коефіцієнт для *MINUSMA* розраховано на основі середньої чисельності військового персоналу з січня по червень 2023 р., коли Місію було припинено.

На фоні цих викликів РБ ООН у грудні 2023 р. одноголосно прийняла Резолюцію 2719, у якій підтвердила відданість зміцненню партнерства з АС, відповідно до Розділу VIII Статуту ООН, і наміри активніше передавати відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки країнам і регіональним організаціям³⁸. Крім того, РБ ООН погодилася в кожному конкретному випадку оцінювати запити Ради миру та безпеки АС і надавати дозвіл на використання внесків ООН для фінансування миротворчих операцій під проводом АС³⁹.

У 2023 р. *ECOWAS* проводив дві миротворчі операції, а саме Місію *ECOWAS* у Гамбії (*ECOWAS Mission in Gambia, ECOMIG*) і Місію підтримки стабілізації у Гвінеї-Бісау (*Stabilisation Support Mission in Guinea-Bissau, SSMGB*). *ECOMIG* діє з січня 2017 р. для розв'язання конституційної кризи, що виникла після національних виборів у Гамбії 2016 р. 1 січня 2023 р. *ECOWAS* продовжив мандат Місії ще на рік⁴⁰. Він також рекомендував її поступове скорочення мірою підготовки сил оборони та безпеки Гамбії⁴¹. У березні

³⁸ UN Security Council Resolution 2719, 21 Dec. 2023.

³⁹ UN Security Council Resolution 2719 (посилання 38).

⁴⁰ Bobb, C. O., 'Any good mission should come to an end', *The Point*, 8 Mar. 2023.

⁴¹ Economic Community of West African States (ECOWAS), 'Final Communiqué of the Sixty-second Ordinary Session of the Authority of Heads of State and Government', 4 Dec. 2022.

2023 р. постійний президент Комісії ECOWAS у Гамбії М. Л. Френч (*Miatia Lilly French*) підтвердила, що ECOMIG почне вивід Місії⁴².

ECOWAS створив SSMGB 3 лютого 2022 р. після спроби державного перевороту проти Президента Гвінеї-Бісау У. С. Ембало (*Umaro Sissoko Embalo*)⁴³. Розгортання миротворчої операції почалося у квітні 2022 р. і нагадувало Місію ECOWAS у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea-Bissau, ECOMIB*) 2012 р., започатковану після заколоту у збройних силах⁴⁴. 10 грудня 2023 р. ECOWAS подовжив мандат SSMGB ще на рік⁴⁵.

IGAD запровадив Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку перехідного періоду (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism, CTSAMVM*), за допомогою якого з 2018 р. здійснюється контроль дотримання мирної угоди у Південному Судані. У березні 2023 р. спостерігачі цього механізму ініціювали страйк через не виплату зарплати з квітня 2022 р.⁴⁶ Вони повернулися до виконання обов'язків у червні після внеску Японії. Однак у грудні 2023 р. голова механізму генерал-майор Х. Г. Едосса (*Hailu Gonfa Edossa*) оголосив про плани скоротити штат миротворчої операції з фінансових причин⁴⁷. Очікується, що це скорочення посилить наявні проблеми, зокрема своєчасність оприлюднення звітів CTSAMVM, враховуючи і без того обмежені ресурси.

SADC, крім Місії у ДПК (*SAMIDRC*), з 2021 р. проводить Місію у Мозамбіку (*SAMIM*). Мета SAMIM – допомогти Мозамбіку у протидії насильницькому екстремізму в північній провінції Кабу-Дельгаду⁴⁸. У липні 2023 р. SADC на підставі звітів про оцінку на місцях від країн-учасниць вирішив подовжити SAMIM ще на рік, враховуючи плани її наступного повного виводу⁴⁹.

Протягом 2023 р. безпека в Кабу-Дельгадо значно покращилася: число загиблих від насильства бойовників ісламістів на півночі Мозамбіку зменшилося на 71%, порівняно з попереднім роком⁵⁰. Це покращення завдячує наступальній операції SAMIM разом із Об'єднаними силами Збройних сил і Національної поліції Руанди, які допомагали мозамбікським військовим

⁴² Bobb (посилання 40).

⁴³ ECOWAS, 'Final Communiqué of the Extraordinary Summit of the ECOWAS Authority of Heads of State and Government on the political situation in Burkina Faso, Guinea and Mali', 3 Feb. 2022.

⁴⁴ Dansé, I., 'Guiné-Bissau: Debate aceso sobre força militar da CEDEAO', Deutsche Welle, 4 May 2022.

⁴⁵ ECOWAS, 'Final Communiqué of the Sixth-fourth (64th) Ordinary Session of the Authority of Heads of State and Government', 20 Dec. 2023.

⁴⁶ United Nations (посилання 10).

⁴⁷ 'Peace monitoring body to downsize staff due to lack of funding', Radio Tamazuj, 11 Dec. 2023.

⁴⁸ Southern African Development Community (SADC), 'Communiqué of the Extraordinary Summit of SADC Heads of State and Government', 23 June 2021.

⁴⁹ SADC, 'The Extra-Ordinary Summit of Heads of State and Government of the SADC Organ Troika, Plus SADC Troika, and Force Intervention Brigade (FIB) and SAMIM Contributing Countries to the peace processes in the Democratic Republic of Congo and the Republic of Mozambique', 11 July 2023.

⁵⁰ Africa Center for Strategic Studies, 'Deaths linked to militant Islamist violence in Africa continue to spiral', Infographic, 29 Jan. 2024.

витіснити екстремістів з регіону⁵¹. Національна влада повідомила про вивільнення 90-95% територій, які раніше перебували під контролем екстремістів⁵². Однак цей успіх затьмарили заяви про порушення персоналом *SAMIM* прав людини, зокрема, відеозапис знущань вояків з ПАР над тілами загиблих, що з'явився у січні 2023 р.⁵³

Тим не менш експерти закликають бути обережними, зокрема тому, що в грудні 2023 р. поновилося насильство з боку Ісламської держави Мозамбіку (ІДМ, *Islamic State of Mozambique, ISM*), включаючи вбивство 14 військових під час скоординованих нападів на два прибережні села⁵⁴. Крім того, напади екстремістів у районах Муїдумбе, Макомія, Мочімбоа-да-Прайя призвели до нових хвиль внутрішнього переміщення⁵⁵. Ці інциденти вказують на стійкість *ISM* і потенційний вакуум безпеки, що може виникнути після виводу *SAMIM*⁵⁶.

Нарешті, *EAC* проводило місію *EACRF-DRC*, припинену 8 грудня 2023 р. (підрозділ I).

Європа і Північна Америка

Регіональні організації та союзи північної півкулі – ЄС, НАТО та ОБСЄ – у 2023 р. проводили 26 багатосторонніх миротворчих операцій, що на одну більше, ніж у 2022 р. Сумарна чисельність персоналу, розгорнутого цими організаціями, зросла на 17%, з 7 325 на 31 грудня 2022 р. до 8 549 осіб на 31 грудня 2023 р. Це зростання відбулося насамперед через розширення двох останніх військових миротворчих операцій на Західних Балканах: Операцій Сил ЄС у Боснії та Герцеговині *ALTHEA (EUFOR ALTHEA)* і Сил НАТО в Косово (*KFOR*).

У 2023 р. ЄС у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) проводив 17 місій та операцій (які відповідали класифікації багатосторонньої миротворчої операції СППІ), що на дві більше, ніж у 2022 р. Окрім розгортання двох нових місій – Місії ЄС у Вірменії (*EUMA*) та Місії партнерства ЄС у Республіці Молдова (*EUPM Moldova*) – ЄС також запровадив цивільно-військову “ініціативу з безпеки та оборони” для Беніна, Кот-д’Івуару, Гани й Того у Гвінейській затоці, яка не кваліфікується як багатостороння миротворча операція згідно з визначенням СППІ. Ініціатива спрямована на підтримку цих країн у нарощуванні їх спроможностей з протидії загрозам

⁵¹ Об’єднані сили є не багатосторонньою миротворчою операцією, а контингентом однієї країни (Руанли), розгорнутим на підставі двосторонньої угоди з урядом Мозамбіку. Africa Center for Strategic Studies (посилання 50).

⁵² ‘Mozambique: Mozambican forces recover over 90% of territory once controlled by terrorists’, AllAfrica, 26 Dec. 2023.

⁵³ Machado, Z., ‘Southern African leaders silent over abuses in Mozambique’, Human Rights Watch, 18 Aug. 2023.

⁵⁴ Bofin, P., Queface, T. and Lima, F., ‘Cabo Ligado Monthly: December 2023’, Cabo Ligado, 19 Jan. 2024.

⁵⁵ Platform for Dialogue for Conflict Resolution in Cabo Delgado, ‘Vaga de Novos Ataques Em Muídambe Provoca Deslocamento Forçado de 42 Agregados Familiares’, 18 Dec. 2023.

⁵⁶ Bofin, Queface and Lima (посилання 54).

безпеці та викликам, що походять з країн Сахеля, де серія державних переворотів ускладнила проведення місій та операцій ЄС.

Станом на 31 грудня 2023 р., всі місії та операції ЄС, які класифікуються як багатосторонні миротворчі операції, налічували 3 369 міжнародних співробітників, що на 17% більше, ніж у попередньому році. Чисельність персоналу *EUFOR ALTHEA*, розгорнутого в Боснії та Герцеговині з 2004 р., зросла з 906 до 1 669 осіб і сягнула максимуму з 2011 р. Це сталося у відповідь на посилення політичної та етнічної напруженості у країні у 2023 р.

У 2023 р. НАТО проводила дві багатосторонні миротворчі операції – так само, як і у 2022 р. На 31 грудня 2023 р. чисельність розгорнутого персоналу НАТО зросла на 17%, порівняно з попереднім роком, з 4 247 до 4 987 осіб. Це збільшення відбулося завдяки посиленню *KFOR* у червні 2023 р. у відповідь на сутички, що спалахнули на півночі Косова. Близько 25 військовослужбовців *KFOR* отримали поранення під час бурхливих протестів у травні 2023 р., що призвело також до посилення напруженості між Косово та Сербією і побоювань військової ескалації⁵⁷. Напруженість на півночі Косова посилювалася після призначення етнічних албанців мерами в північних муніципалітетах після виборів, явка виборців на яких склала лише 3,5%⁵⁸. Така низька явка пояснюється тим, що серби, які складають більшість у регіоні, бойкотували місцеві вибори.

У лютому 2021 р. на прохання уряду Іраку НАТО погодилася розширити Місію НАТО в Іраку (*NATO Mission in Iraq, NMI*), але до кінця 2023 р. офіційних повідомлень про її збільшення не було⁵⁹.

ОБСЄ у 2023 р. проводила сім багатосторонніх миротворчих операцій. На 31 грудня 2023 р. організація задіяла для цього 193 особи, майже половину з них (93) – у Місії ОБСЄ у Косово (*OSCE Mission in Kosovo, OMIK*).

Ситуативні коаліції

У 2023 р. ситуативні коаліції держав проводили п'ять багатосторонніх миротворчих операцій: Управління Верховного представника (УВП, *Office of the High Representative, OHR*) у Боснії і Герцеговині; Спільна контрольна комісія (СКК, *Joint Control Commission, JCC*) Об'єднаних миротворчих сил (ОМС) у спірному Придністровському регіоні Молдови; Багатонаціональні сили і спостерігачі (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Синайському півострові; Спостережна комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC*) на Корейському півострові; і Російсько-турецький спільний моніторинговий центр (*RTJMC*) в Азербайджані. У 2023 р. чисельність персоналу, задіяного в операціях цієї категорії, зросла на 2,2%, з 2 266 на 31 грудня 2022 р. до 2 316 осіб на 31 грудня 2023 р.

Протягом року УВП продовжувало стикатися з труднощами у роботі. У липні 2023 р. лідер Республіки Сербської (одного з двох федеральних утворень Боснії і Герцеговини) М. Додік (*Milorad Dodik*) підтримав

⁵⁷ Radovanovic, R. and Semini, L., '25 NATO-led peacekeepers injured in Kosovo in clashes with Serbs outside municipal building', AP, 30 May 2023.

⁵⁸ Radovanovic and Semini (посилання 57).

⁵⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'NATO Mission Iraq', accessed 28 Feb. 2023.

закон про відмову від повноважень Верховного представника Х. Шмідта (*Christian Schmidt*) в Республіці Сербській. М. Додік відкрито підтримував відокремлення Республіки Сербської і постійно намагався знехтувати рішенням Верховного представника і Конституційного суду Боснії і Герцеговини⁶⁰. У доповіді за 2023 р. Верховний представник попереджав, що відбуваються безпрецедентні напади на “конституційний лад Боснії”⁶¹. Росія і Китай досі не визнали повноважень Верховного представника на тій підставі, що його посада не була схвалена РБ ООН.

Російсько-українська війна продовжувала впливати на Придністровський регіон Молдови, де розгорнуто СКК/ОМС для дотримання угоди про припинення вогню 1992 р. між Молдовою і Росією. Протягом року Придністров’я вкотре закликала на додачу до СКК/ОМС збільшити російський контингент у цьому районі, мотивуючи це посиленням безпекових ризиків⁶².

Інші багатосторонні операції

Через зміни характеру і структури миротворчих операцій, багатосторонні організації і ситуативні коаліції держав продовжують проводити операції, спрямовані на сприяння безпеці та стабільності, але виходять за межі визначення багатосторонніх миротворчих операцій СІПРІ. У 2023 р. приклади таких операцій спостерігалися переважно в Африці, за одним винятком в Україні. Крім того, в лютому 2023 р. в Буркіна-Фасо припинилась операція *Sabre*, у якій брали участь близько 400 французьких спецпризначенців. Це офіційно поклало край військовій присутності Франції у цій країні⁶³.

Спільні сили Групи п’яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel, JF-G5S*) у 2023 р. були фактично розпушені⁶⁴. Після переворотів, слідом за виходом Малі з *JF-G5S* попереднього року, Буркіна-Фасо та Нігер 2 грудня 2023 р. оголосили про вихід з альянсу. За чотири дні Чад і Мавританія оголосили про наближення повного розпуску *JF-G5S*, яка втратила трьох із п’яти її первісних учасників⁶⁵. При цьому у вересні 2023 р. Буркіна-Фасо, Малі та Нігер утворили новий оборонний альянс – Альянс держав Сахелю (*Alliance des États du Sahel*)⁶⁶. Цей новий альянс має запропонувати пряму відповідь на загрози безпеці в регіоні⁶⁷. Тим часом АС висловив стурбованість зростанням цих загроз і потенційно дестабілізуючими наслідками скорочення сил *ECOWAS* після виводу *MINUSMA*⁶⁸.

⁶⁰ Radio Free Europe/Radio Liberty, ‘UN Security Council extends EU peacekeeping mandate in Bosnia, debates high representative’s report’, 2 Nov. 2023.

⁶¹ Radio Free Europe/Radio Liberty (посилання 60).

⁶² ‘Breakaway Moldovan region suggests Russia deploy more peacekeepers’, Reuters, 8 May 2023.

⁶³ Bensimon, C., Vincent, E. and Le Cam, M., ‘Opération “ Sabre ” au Burkina Faso: D’une arrivée discrète à une fin amère’, *Le Monde*, 21 Feb. 2023.

⁶⁴ Agence Mauritanienne d’information (AMI), ‘Communiqué Conjoint de la République Islamique de Mauritanie et de la République du Tchad à propos du G5-Sahel’, 5 Dec. 2023.

⁶⁵ AMI (посилання 64).

⁶⁶ ‘L’Alliance des États du Sahel, pari sécuritaire et acte de défiance diplomatique’, *Le Monde*, 14 Dec. 2023.

⁶⁷ Dieng, M. and Frowd, P. M., ‘Burkina Faso, Mali and Niger have a new defence alliance: An expert view of its chances of success’, *The Conversation*, 19 Oct. 2023.

⁶⁸ Kanu, M. I., ‘Joint A-3 Plus statement on situation in Western Africa and the Sahel’, Permanent Observer Mission of the AU to the UN, 11 Jan. 2024.

У 2023 р. діяльність у Західній Африці продовжувала Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) протидії Боко Харам у басейні оз. Чад⁶⁹. *MNJTF* мала певні успіхи, але також стикалася з низкою викликів і невдач, насамперед пов'язаних з браком фінансування і спроможностей, а також з прогалинами в розвідці⁷⁰. У грудні 2022 р. її мандат було подовжено до лютого 2024 р.⁷¹ Завданнями *MNJTF* є: гарантувати безпеку на території, де діє Боко Харам, у т. ч. зменшення сексуального, гендерного та іншого насильства проти цивільних; сприяти реалізації програм стабілізації, включаючи відновлення державної влади та повернення внутрішньо переміщених осіб; сприяти наданню гуманітарної та іншої допомоги⁷².

У 2023 р. була створена Місія ЄС військового партнерства в Нігері (*EU Military Partnership Mission in Niger, EUMPM Niger*) для посилення боєздатності збройних сил Нігеру у боротьбі з тероризмом⁷³. Проте нігерійська хунта у грудні 2023 р. відкликала згоду держави на розгортання *EUMPM Niger*, і країни ЄС так і не розгорнули цю Місію⁷⁴. Це сталося після державного перевороту в Нігері в липні 2023 р. і подальших кроків країни з посилення військової співпраці з Росією та регіональними союзниками⁷⁵.

Місія ЄС з військової допомоги Україні (*EU Military Assistance Mission in support of Ukraine, EUMAM Ukraine*), створена у жовтні 2022 р., забезпечує широку підготовку Збройних сил України (ЗСУ), а також сприяє наданню летальної і нелетальної військової техніки та іншим поставкам Україні з країн ЄС. У листопаді 2023 р. Рада ЄС схвалила значне збільшення фінансування підготовки ЗСУ – з €61 млн (\$66 млн) до €255 млн (\$276 млн)⁷⁶. У рамках цієї Місії з вузьким мандатом підготовку проходили в середньому 600 українських солдатів на день, загалом – понад 34 тис. з моменту її створення⁷⁷. У серпні 2023 р. Україна звернулася з проханням поширити навчання *EUMAM* на “Нацгвардію, Державну прикордонну службу, Національну поліцію і Службу безпеки України”⁷⁸.

⁶⁹ Multinational Joint Task Force (MNJTF), ‘About us’, [n.d.].

⁷⁰ Onuoha, F. C., Tchic, A. E. Y. and Zabala, M. L., *A Quest to Win the Hearts and Minds: Assessing the Effectiveness of the Multinational Joint Task Force*, Effectiveness of Peace Operations Network (EPON) Report (Norwegian Institute of International Affairs: Oslo, 2023); Zabala, M. L., ‘MNJTF in Lake Chad Basin: What lessons for addressing capability gaps more systemically?’, Challenges Forum, Oct. 2023.

⁷¹ MNJTF, ‘Renewal of MNJTF mandate’, 14 Dec. 2022.

⁷² Onuoha, Tchic and Zabala (посилання 70).

⁷³ European External Action Service (EEAS), ‘EU Military Partnership Mission in Niger’, accessed 26 Mar. 2024.

⁷⁴ Delegation of the European Union (EU) to the Republic of Niger, ‘Niger: Déclaration du Haut représentant Josep Borrell sur les derniers développements concernant EUCAP Sahel et EUMPM’, EEAS, 5 Dec. 2023.

⁷⁵ ‘Niger ends EU security and defense partnerships’, *Le Monde*, 4 Dec. 2023; Tasamba, J., ‘Niger ends EU defense, security partnerships’, Anadolu Agency, 5 Dec. 2023.

⁷⁶ Council of the EU, ‘European Peace Facility: Council greenlights further funding for training of the Ukrainian Armed Forces under EUMAM Ukraine’, Press release, 28 Nov. 2023.

⁷⁷ EUMAM Ukraine, Press and Information Team, ‘Fast and flexible: The EUMAM UA Special Training Command’, EEAS, 20 Dec. 2023; Council of the EU (посилання 76).

⁷⁸ Council of the EU (посилання 76).

III. Подальший розвиток багатосторонніх миротворчих операцій

ЯЙР ВАН ДЕР ЛАЙН

У 2023 р. продовжилися й посилювалися три тенденції багатосторонніх миротворчих операцій, які проявились у 2022 р.: посилення проявів геополітичного суперництва; зростання напруженості у відносинах з приймаючими країнами; подальша регіоналізація миротворчих операцій¹. Але їх вплив на характеристики миротворчих операцій був не завжди однаковим. Якщо у 2022 р. кількість багатосторонніх миротворчих операцій і чисельність їх персоналу зросла, то у 2023 р. кількість багатосторонніх миротворчих операцій зменшилася з 64 до 63, а чисельність персоналу миротворчих операцій помітно впала – на 13%, до 100 568 осіб. Чисельні зміни в Субекваторіальній Африці заслуговують на особливу увагу, оскільки в цьому регіоні припилися чотири багатосторонні миротворчі операції, а чисельність персоналу скоротилася на 18% – до 76 372 осіб. Тим не менш, ООН залишилась головним організатором багатосторонніх миротворчих операцій – на неї припадала третина всіх операцій і 67% всього персоналу, а регіональні організації і союзи проводили найбільше операцій – 38 (60%).

Геополітичне суперництво

Через ескалацію геополітичної напруженості у 2023 р. стало ще складніше досягати політичної згоди у врегулюванні збройних конфліктів. Хоча здавалося, що в багатьох багатосторонніх миротворчих операціях все було як завжди, у РБ ООН і в Раді миру та безпеки Африканського Союзу (АС) часто виникали розбіжності стосовно початку нових операцій або зміни чинних мандатів. Водночас більшість західних урядів приділяли більше уваги підтримці України у війні з Росією і посиленню власних спроможностей колективної оборони й стримування. Зокрема, вони зменшили військовий внесок і фінансування багатосторонніх миротворчих операцій в Африці, про що свідчить зосередженість Європейського фонду миру на Україні². Росія ж посилила свою присутність у Субекваторіальній Африці, пропонуючи урядам послуги приватних військових і охоронних компаній для боротьби з повстанськими угрупованнями³.

Відносини з приймаючими країнами

Дискусії про співвідношення ціни та ефективності серед країн, які беруть участь або фінансують миротворчі операції ООН не є новиною. Однак у

¹ Pfeifer Cruz, C., 'The way forward for multilateral peace operations', *SIPRI Yearbook 2023*, pp. 98-100.

² Alemayehou, M. and McNair, D., 'False economy: Why Europeans should stop slashing development aid to Africa', Commentary, European Council on Foreign Relations, 28 Feb. 2024; European Parliament, BRIEFING European Peace Facility: State of play on 30 November 2023.

³ Див. також розділ 4, підрозділ I цього видання.

2023 р. голоси урядів деяких приймаючих країн, зокрема ДПК, Малі, Нігеру і Судану, стали гучнішими – вони дедалі більше сумнівалися у відповідності місій визначеним цілям, бо хотіли, щоб ці місії приборкали терористів і заколотників, а не підтримували мир. Цей недолік мали виправити Об'єднані сили Групи п'яти держав Сахеля (*JF-G5S*), Регіональні сили Східноафриканського співтовариства (*EAC*) у ДПК (*EACRF-DRC*), Місія Південноафриканського співтовариства розвитку (*SADC*) у ДПК (*SAMIDRC*) і Місія *SADC* у Мозамбіку (*SAMIM*).

У геополітичних умовах, в яких приймаючі уряди мають різні варіанти вибору, останніми роками у них з'явилися додаткові можливості⁴. Як наслідок, у 2023 р. ці країни мали кращі позиції для вирішення, що робити й чого не робити миротворчим операціям. Хоча такі прецеденти вже були, уряди приймаючих країн стали більш впевненими, відкликаючи згоду на проведення місій, якщо ті недостатньою мірою відповідають визначеній меті, як це сталося у випадку *EACRF-DRC*, Комплексної об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (*MINUSMA*) та Об'єднаної перехідної місії допомоги ООН у Судані (*UNITAMS*). Аналогічним чином у 2022 р. припинили своє існування *JF-G5S*.

Регіоналізація миротворчих операцій

Дистанціювання від ООН почалося ще до 2023 р., оскільки ООН не розпочала жодної нової миротворчої операції після Комплексної об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*MINUSCA*) у 2014 р. Крім того, за останнє десятиліття кількість багатосторонніх миротворчих операцій, які проводили регіональні організації, зросла з 31 до 38, тоді як кількість миротворчих операцій ООН зменшилася з 23 до 20. Але у 2023 р. відбулися дві політичні зміни, які також чітко вказують на регіоналізацію миротворчих операцій. 20 липня 2023 р. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш представив “Нову програму миру” (*A New Agenda for Peace*) з власним баченням майбутньої багатосторонньої архітектури миру та безпеки⁵. Це свого роду “мережева багатосторонність”, у рамках якої ООН підтримує міцні партнерські стосунки з регіональними організаціями у миротворчій діяльності⁶. Посилення ролі регіональних організацій передбачає і Резолюція РБ ООН 2719 про фінансування миротворчих операцій АС за дозволом РБ ООН⁷. Крім того, напередодні Саміту майбутнього (*Summit of the Future*) у вересні 2024 р. та щорічної міністерської зустрічі ООН з питань миротворчості відбудуться подальші дискусії, де такий підхід до партнерства, ймовірно, буде головним у порядку денному.

⁴ Staeger, U., ‘The war in Ukraine, the African Union, and African agency’, *African Affairs*, vol. 122, no. 489 (Oct. 2023).

⁵ United Nations, *A New Agenda for Peace*, Our Common Agenda Policy Brief no. 9 (United Nations: New York, July 2023).

⁶ United Nations (посилання 5), pp. 24.

⁷ UN Security Council Resolution 2719, 21 Dec. 2023.

Подальші зміни

Ще належить з'ясувати, як описані вище тенденції вплинуть на майбутні миротворчі операції та врегулювання конфліктів загалом, але, виходячи з екстраполяції, імовірно виглядають наступні чотири зміни.

Бездіяльність

Подальша регіоналізація миротворчих операцій на основі партнерства ООН з регіональними організаціями передбачає наявність принаймні двох діючих партнерів. Хоча мандати всіх миротворчих операцій ООН і АС були подовжені, у дедалі більш поляризованому світі нинішня відсутність консенсусу та пов'язані з нею виклики при ухваленні рішень про врегулювання нових конфліктів у РБ ООН та в Раді миру й безпеки АС може тривати довго. Це, імовірно, призведе до ще більшої бездіяльності у проведенні миротворчих операцій і врегулюванні конфліктів, і негативно вплине на функціональне партнерство між цими двома організаціями.

Фрагментація

Бездіяльність, своєю чергою, може призвести до більшої фрагментації підходів. ЦАР, Косово та Малі вже приймали складні комбінації багатосторонніх миротворчих операцій, що працювали в одних районах; а в Лівії та Сирії різні міжнародні коаліції навіть підтримували різні сторони конфлікту через відмінні підходи до врегулювання конфліктів. Якщо міжнародна поляризація посилюватиметься й надалі, така фрагментація може вплинути на вартість та ефективність операцій, а в найгіршому випадку може призвести до суперництва між двома чи кількома миротворчими операціями або до протистояння при втручанні для врегулювання конфліктів на певній території.

Деінституціоналізація

Якщо міжнародні та регіональні організації зайдуть у глухий кут і не зможуть узгодити мандати майбутніх місій, можна чекати на подальшу деінституціоналізацію врегулювання конфліктів поза звичайними організаційними рамками, оскільки уряди шукатимуть креативні рішення для досягнення власних інтересів. Хоча з наявних даних цього ще не видно, така ситуація, імовірно, призведе до зростання ситуативних коаліцій або збільшення кількості “інших багатосторонніх операцій”. Ми вже бачили використання таких недержавних приватних військових та охоронних компаній (ПВОК), як Африканський корпус (раніше відомий як Група Вагнера) у ЦАР і Малі, Консультативна група *Duck* у Мозамбіку та *Asociatia RALF* у ДРК⁸. Як варіант, можуть набути поширення двосторонні операції, такі як Об'єднані сили Збройних сил і Національної поліції Руанди в Мозамбіку та очолювана Кенією Багатонаціональна місія з підтримання безпеки (*Multinational Security Support Mission, MSS*) у Гаїті.

⁸ Див. також розділ 4, підрозділ І цього видання.

Мілітаризація

Оскільки багатосторонні миротворчі операції дедалі більше відчувають тиск вимог урядів приймаючих країн, можна очікувати зростання мілітаризації та сек'юритизації рішень з врегулювання конфліктів. У цьому світлі слід розглядати випадки як закриття *MINUSMA* і тиск на *MONUSCO* – щоб вони або воювали з повстанцями, або припинили діяльність, – так і створення *JF-G5S*, *EACRF-DRC*, *SAMIDRC* і *SAMIM*, а також активніше використання Африканського корпусу та інших ПВОК для боротьби з терористичними або повстанськими угрупованнями. У результаті, коли приймаючі країни мають вибір між комплексними миротворчими операціями та військовими підходами до боротьби з повстанцями, багатосторонні миротворчі операції можуть бути потроху втягнуті в більш активні дії, щоб зберегти згоду на їх присутність у майбутньому.

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2023 р.

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ

Таблиця 3.2 містить дані про 63 багатосторонні миротворчі операції, що проводились у 2023 р., включно з розпочатими або завершеними протягом року. В таблиці перелічені операції, що проводились під керівництвом ООН, регіональних організацій і союзів, а також операції, що проводяться ситуативними коаліціями держав. Операції ООН поділяються на дві підгрупи: (а) спостережні та комплексні миротворчі операції, якими керує Департамент миротворчих операцій, і (б) спеціальні політичні та миротворчі місії. Таблиця ґрунтується на Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, де міститься інформація про всі операції ООН та інших організацій, проведені з 2000 р., включаючи місце проведення, дати розгортання та діяльності, мандат, країни-учасниці, чисельність персоналу, бюджет і число загиблих.

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2023 р.

Якщо не зазначено іншого, всі дані наведені станом на 31 грудня 2023 р. Операції, завершені у 2023 р., виділені курсивом; чисельність їх персоналу наведена станом на останній місяць проведення, і вона не врахована в загальних величинах.

Операція	Початок	Місце	Військові	Поліцейські	Цивільні
Миротворчі операції ООН			56 204	6 301	2 794
UNTSO	1948	Близький Схід	153	—	67
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	39	—	24
UNFICYP	1964	Кіпр	803	68	39
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	1 129	—	49
UNIFIL	1978	Ліван	9 555	—	242
MINURSO	1991	Західна Сахара	219	2	74
MONUSCO	1999	ДРК	13 023	1 626	576
UNMIK	1999	Косово	8	10	88
UNISFA	2011	Аб'єй	3 280	40	157
UNMISS	2011	Південний Судан	13 898	1 549	862
<i>MINUSMA</i>	<i>2013</i>	<i>Малі</i>	<i>11 304</i>	<i>1 591</i>	<i>703</i>
MINUSCA	2014	ЦАР	14 097	3 006	616
Спеціальні політичні місії ООН			1 226	86	1 032
UNAMA	2002	Афганістан	1	—	247
UNAMI	2003	Ірак	240	—	226
UNSMIL	2011	Лівія	237	—	189
UNSOM	2013	Сомалі	633	13	150
UNVMC	2017	Колумбія	104	56	111
UNMHA	2019	Ємен	11	—	40
BINUH	2019	Гаїті	—	17	69
<i>UNITAMS</i>	<i>2021</i>	<i>Судан</i>	<i>11</i>	<i>2</i>	<i>134</i>
AC			16 596	1 040	87
MISAHEL	2013	Малі	—	—	..
MISAC	2014	ЦАР	—	—	..
Місія AC в Лівії	2020	Лівія	—	—	..
<i>MOUACA</i>	<i>2020</i>	<i>ЦАР</i>	<i>..</i>	<i>—</i>	<i>..</i>
ATMIS	2022	Сомалі	16 586	1 040	85
AU-MVCM	2022	Ефіопія	10	—	2
EAC			—	—	—
<i>EACRF-DRC</i>	<i>2022</i>	<i>ДРК</i>	<i>3 250</i>	—	—
ECOWAS			1 506	125	—
ECOMIG	2017	Гамбія	875	125	—
SSMGB	2022	Гвінея-Бісау	631	—	—
ЄС^a			2 048	—	1 321
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія і Герцеговина	1 532	—	137
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території	—	—	7
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	—	—	60
EULEX Kosovo	2008	Косово	—	—	216

Операція	Початок	Місце	Військові	Поліцейські	Цивільні
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	215
EUTM Somalia	2010	Сомалі	165	–	12
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	–	109
EUTM Mali	2013	Малі	157	–	20
EUBAM Libya	2013 ^b	Лівія	–	–	44
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	–	152
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	–	87
EUTM RCA	2016	ЦАР	89	–	5
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	–	73
EUAM RCA	2020	ЦАР	–	–	45
EUTM Mozambique	2021	Мозамбік	105	–	12
EUMA	2023	Вірменія	–	–	93
EUPM Moldova	2023	Молдова	–	–	34
IGAD			–	–	86
CTSAMVM	2015	Південний Судан	–	–	86
НАТО			4 987	–	..
KFOR	1999	Косово	4 487	–	..
NMI	2018	Ірак	500	–	..
ОАД			–	–	20
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	20
ОБСЄ			–	–	193
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Північна Македонія	–	–	28
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	10
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині	1995	Боснія і Герцеговина			30
OSCE PRICIO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	2
Представництво ОБСЄ в Албанії	1997	Албанія	–	–	14
ОМІК	1999	Косово	–	–	93
Місія ОБСЄ у Сербії	2001	Сербія	–	–	16
SADC			2 600	–	–
SAMIM	2021	Мозамбік	1 900	–	–
SAMIDRC	2023	ДРК	700	–	–
Ситуативні коаліції держав			2 298	–	18
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Синай)	1 166	–	..
СКК МС	1992	Молдова (Придністров'я)	1 002	–	–
УВП	1995	Боснія і Герцеговина	–	–	18
RTJMC	2021	Азербайджан (Нагірний Карабах)	120	–	–

– – не застосовується; .. – інформація відсутня; *ATMIS* – Перехідна місія АС у Сомалі; *AU-MVCM* – Місія АС з моніторингу, перевірки та дотримання; *BINUH* – Об'єднаний офіс ООН у Гаїті; *CTSAMVM* – Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку перехідного періоду; *EAC* – Східноафриканське співтовариство;

EACRF-DRC – Регіональні сили *EAC* у ДРК; *ECOMIG* – Місія *ECOWAS* у Гамбії; *ECOWAS* – Економічне співтовариство держав Західної Африки; *ЕС* – Європейський Союз; *EUAM Iraq* – Консультативна місія *ЕС* на підтримку реформи сектору безпеки в Іраку; *EUAM RCA* – Консультативна місія *ЕС* на підтримку реформи сектору безпеки в ЦАР; *EUAM Ukraine* – Консультативна місія *ЕС* з реформування сектору цивільної безпеки України; *EUBAM Libya* – Об'єднана місія *ЕС* прикордонної допомоги в Лівії; *EUBAM Rafah* – Місія *ЕС* прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафah; *EUCAP Sahel Mali* – Місія у рамках Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) *ЕС* у Малі; *EUCAP Sahel Niger* – Місія СПБО *ЕС* у Нігері; *EUFOR ALTHEA* – Військова операція *ЕС* у Боснії і Герцеговині *ALTHEA*; *EULEX Kosovo* – Місія *ЕС* із забезпечення верховенства права в Косово; *MAEU* – Місія *ЕС* у Вірменії; *EUMM Georgia* – Моніторингова місія *ЕС* у Грузії; *EUPM Moldova* – Місія *ЕС* партнерства у Республіці Молдова; *EUPOL COPPS* – Поліцейська місія *ЕС* на Палестинських територіях; *EUTM Mali* – Місія *ЕС* з підготовки персоналу в Малі; *EUTM Mozambique* – Місія *ЕС* з підготовки персоналу в Мозамбіку; *EUTM RCA* – Місія *ЕС* з підготовки персоналу в ЦАР; *EUTM Somalia* – Місія *ЕС* з підготовки персоналу в Сомалі; *IGAD* – Міжурядовий орган з питань розвитку; *KFOR* – Сили НАТО в Косово; *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримки мирного процесу в Колумбії; *MFO* – Багатонаціональні сили та спостерігачі; *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі; *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MISAC* – Місія АС у ЦАР і Центральній Африці; *MISAHIL* – Місія АС у Малі та Сахелі; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *MOUACA* – Місія АС військових спостерігачів у ЦАР; *NMI* – Місія НАТО в Іраку; *NNSC* – Спостережна комісія нейтральних країн; *OMIK* – Місія ОБСЄ у Косово; *ОБСЄ* – Організація з безпеки та співробітництва в Європі; *PRCIO* – Особистий представник Голови ОБСЄ на Мінській конференції з питань конфлікту в Азербайджані; *RTJMC* – Російсько-турецький Спільний моніторинговий центр; *SADC* – Південноафриканське співтовариство розвитку; *SAMIDRC* – Місія *SADC* у ДРК; *SAMIM* – Місія *SADC* у Мозамбіку; *SSMGB* – Місія підтримки стабілізації у Гвінеї-Бісау; *UNAMA* – Місія ООН допомоги в Афганістані; *UNAMI* – Місія ООН допомоги в Іраку; *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за розведенням військ; *UNFICYP* – Миротворчі сили ООН на Кіпрі; *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН у Абісїні; *UNITAMS* – Об'єднана перехідна місія ООН допомоги в Судані; *UNMHA* – Місія ООН на підтримку виконання Ходейдської угоди; *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово; *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані; *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані; *UNSMIL* – Тимчасова адміністрація ООН у Лівії; *UNSOM* – Місія ООН допомоги в Сомалі; *UNTSO* – Організація ООН зі спостереження за перемир'ям; *UNVMC* – Верифікаційна місія ООН у Колумбії; АС – Африканський Союз; ДРК – Демократична Республіка Конго; НАТО – Організація Північноатлантичного Договору; ОАД – Організація Американських держав; ООН – Організація Об'єднаних Націй; СКК МС – Спільна контрольна комісія миротворчих сил; УВП – Управління верховного представника; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a Дані про міжнародний цивільний персонал можуть включати співробітників поліції у штатському.

^b *EUBAM Libya* була створена у 2013 р., але до 1 січня 2019 р. не вважалася багатосторонньою миротворчою операцією.

Джерело: База даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції станом на 5 квітня 2024 р. Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з наступних відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або у письмових відповідях на щорічні запити СППРІ; та (в) інформація від національних урядів, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СППРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від задіяних організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами: спеціалізованими журналами, дослідницькими доповідями, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

4. Деякі проблеми збройних конфліктів

Загальний огляд

Збройні конфлікти є часто комплексними, в них бере участь багато збройних угруповань, а великі держави та регіональні гравці використовують своїх проксі (див. розділ 2). У цьому розділі розглядаються три аспекти цієї комплексності: роль Групи Вагнера та інших російських приватних військових і охоронних компаній (ПВОК) у збройних конфліктах у 2023 р.; продовольча небезпека, як наслідок і причина збройного конфлікту; зв'язок між зміною клімату, конфліктом і безпекою в Ємені.

Однією з головних особливостей збройних конфліктів останніх років є швидке зростання ролі ПВОК у світі. У 2023 р. драматичних змін зазнала доля Групи Вагнера, відомої російської ПВК, тісно пов'язаної з урядом Росії (див. підрозділ I). Успіхи на полі бою в Україні у травні були досягнуті ціною великих людських втрат, через відправлення великого числа завербованих в'язнів до “м'ясорубки” на передовій. У червні 2023 р. уряд Росії формалізував участь цих нерегулярних “добровольчих формувань” у війні в Україні, наказавши підпорядкувати їх Міністерству оборони. Це призвело до короткочасного збройного заколоту наприкінці червня – першого збройного заколоту в Росії за 30 років. Після швидкого придушення заколоту російська держава посилила контроль над військовою діяльністю “Вагнера”.

Повідомлялося, що на початку 2023 р. Група Вагнера направила кілька тисяч своїх людей до Африки. В обмін на військову допомогу режимам у Центральноафриканській Республіці (ЦАР) і Малі в їх протистоянні з повстанськими угрупованнями та партизанами, а також військовим командирам і бойовикам, які беруть участь у громадянській війні в Лівії та Судані, Група Вагнера отримала доступ до цінних природних ресурсів у цих країнах. До кінця року бренд “Вагнера” зник через створення на заміну Африканського корпусу, як засобу взаємодії Росії з Африкою, а також через поширення інших ПВОК, які продовжили деякі операції “Вагнера” на цьому континенті.

Головним організаційним досягненням стосовно Групи Вагнера та інших російських ПВОК стало рішення підпорядкувати їх МО. За межами Росії, Велика Британія, США та ЄС посилили односторонні санкції проти керівників “Вагнера” та пов'язаних організацій.

Зв'язок між продовольчою системою, насильницькими конфліктами та миром є критичною загальносвітовою проблемою (підрозділ II). Зокрема, на продовольчу безпеку у світі у 2023 р. вплинули три конфлікти: російсько-українська війна, громадянська війна в Судані та війна Ізраїлю з ХАМАС. Війна в Україні продовжувала руйнувати сільськогосподарське виробництво та вплинула на глобальні ланцюги поставок продовольства. Але

попри вихід Росії з Чорноморської зернової ініціативи в липні 2023 р., альтернативні логістичні мережі та транспортні коридори дозволили Україні наприкінці 2023 р. експортувати сільськогосподарську продукцію майже в такій кількості, як до вторгнення.

У 2023 р. продовольча безпека різко зросла в Судані – через збройний конфлікт, економічний спад і зростання цін на продовольство, а також суттєве скорочення допомоги. Втікачі від війни в Судані вплинули на продовольчу безпеку і в інших країнах, зокрема в Південному Судані. Війна Ізраїлю з ХАМАС завдала великої шкоди продовольчим системам на окупованих палестинських територіях, а Газі загрожував голод.

На тлі погіршення продовольчої безпеки у світі у 2023 р. загальним зменшенням числа людей, які відчували продовольчу небезпеку, виділялася Латинська Америка. Попри погіршення тенденцій у деяких країнах, зокрема в Гаїті, покращення в регіоні пояснюється розвитком ринку праці та дієвою політикою соціального захисту. Але цьому досягненню загрожує зростання насильства. Зміцнення продовольчих систем, підвищення їх якості і стабільності, в т. ч. шляхом зменшення деградації ґрунту та протидії зміні клімату, має першочергове значення для розриву згубного зв'язку між продовольчою небезпекою та конфліктами.

Нинішня кліматична криза впливає на мир і безпеку, особливо в таких постраждалих від конфліктів нестабільних країнах, як Ємен (підрозділ III). Громадянська війна в Ємені підвищила соціально-економічну вразливість населення, а зміна клімату посилює ризик посух і повеней, що руйнують критичне сільськогосподарське виробництво. Продовольча безпека зросла: близько 17 млн осіб – понад 53% населення – потерпали у 2023 р. від гострої нестачі продовольства. Соціально-економічні проблеми, ускладнені зміною клімату та збройним конфліктом, погіршують продовольчу безпеку і доступність засобів існування, непропорційно впливаючи на жінок у Ємені.

Тривалий збройний конфлікт є головною причиною масштабних переміщень людей у Ємені, а екстремальні погодні явища посилюють вразливість переміщеного населення. Зміна клімату посилює ризик конфліктів через життєво важливі земельні та водні ресурси. Сторони конфлікту часто воюють за водну інфраструктуру і прагнуть контролювати місцеве населення на спірних територіях, захоплюючи сільськогосподарські угіддя, місця риболовлі та пасовиська. Суперечки між громадами за участю племенних збройних загонів відбуваються переважно через земельні та водні ресурси, включаючи високорентабельні іригаційні проєкти з використання підземних вод.

Гуманітарні та миротворчі зусилля можуть сприяти кліматичній стійкості, якщо вони ретельно сплановані та реалізовані з урахуванням майбутніх кліматичних наслідків і вразливості населення до зміни клімату. Але в Ємені для цього спочатку знадобляться припинення вогню та політична стабілізація.

МАРИНА КАПАРІНІ, ІЕН ДЕЙВІС,
КАРОЛІНА ДЕЛЬГАДО, КЮНМІ КІМ

I. Роль Групи Вагнера та інших російських приватних військових і охоронних компаній у збройних конфліктах у 2023 р.

МАРИНА КАПАРІНІ

В останні 20 років в усьому світі відбувався швидкий розвиток приватних військових та охоронних компаній (ПВООК)¹. Хоча загальноприйнятого чи юридично обов'язкового стандартного визначення ПВООК немає, під ними зазвичай розуміють приватні компанії, які надають військові та охоронні послуги заради отримання прибутку².

Приватні охоронні компанії, які охороняють інфраструктуру і надають послуги індивідуальної охорони в країні та за кордоном, дозволені в Росії з 1992 р.³ Юридичний статус ПВООК, які надають бойові послуги, є менш зрозумілим. З одного боку, російська конституція прямо закріплює сферу безпеки та оборони за державою і забороняє створення збройних формувань будь-яким суб'єктам, крім держави, а Кримінальний кодекс Росії 1996 р. забороняє найманство⁴. З іншого боку, є юридичні лазівки, що дозволяють державним підприємствам мати приватні збройні сили та безпекові угруповання, або реєстрацію таких компаній за межами Росії⁵. Тому, хоча ПВООК, які надають бойові послуги, в Росії є нібито незаконними, але з'явилася низка "напівдержавних сил безпеки", насамперед Група Вагнера, які тісно співпрацюють з військовими та розвідувальними службами держави під час операцій за кордоном⁶.

Повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р. сприяло швидкому розвитку ПВООК, деякі з яких пов'язані з російськими високопосадовцями та великими корпораціями⁷. До середини 2023 р. Група Вагнера, заснована Є. Пригожиним у 2014 р., була найбільшою, найуспішнішою і найбільш суперечливою ПВООК Росії. У перші роки "Вагнер" налічував близько 5 000 колишніх спецназівців; до червня 2023 р. він налічував

¹ Загальний огляд цієї тенденції, включно з ключовими юридичними та дефініційними складнощами, а також актуальний аналіз поширення ПВООК див.: Свед О. "Розвиток приватних військових та охоронних компаній у світі: тенденції, учасники та проблеми". – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ I розділу 4.

² International Committee of the Red Cross (ICRC), 'Private military and security companies (PMSCs)', *How Does Law Protect in War? The Online Casebook* (ICRC: Geneva, [n.d.]).

³ Bukkvoll, T. and Ostensen, A. G., *Russian Use of Private Military and Security Companies: The Implications for European and Norwegian Security*, Chr. Michelsens Institute, Norwegian Defence Research Establishment (FFI) Report no. 18/01300, 1 Sep. 2018.

⁴ Marten, K., 'Russia's use of semi-state security forces: The case of the Wagner Group', *Post-Soviet Affairs*, vol. 35, no. 3 (2019).

⁵ Racz, A., 'Band of brothers: The Wagner Group and the Russian state', Center for Strategic and International Studies (CSIS) Blog, 21 Sep. 2020.

⁶ Marten (посилання 4).

⁷ Bauer, R. and Mueller, E. E., 'Ukraine is a breeding ground for Russian PMCs', *Moscow Times*, 14 June 2023, reprinted on The RAND Blog, 14 June 2023.

уже близько 50 тис. бійців завдяки активному вербуванню росіян та іноземців на війну в Україні⁸.

Попри те, що Група Вагнера технічно є незаконною у Росії згідно зі статтею 357 Кримінального кодексу РФ, яка забороняє найманство, ця група надавала військові послуги Росії в Україні та просуvala російські іноземні інтереси в низці держав, зокрема в ЦАР, Лівії, Малі, Судані та Сирії. Група “Вагнер” є найвідомішою організацією в мережі взаємопов’язаних корпоративних структур, дочірніх і підставних компаній, заснованих Пригожиным, які включають медійні та інформаційні платформи, гірничодобувні й торгові компанії. Військові та охоронні послуги мережі та операції впливу у згаданих країнах перетинаються з її комерційною діяльністю, насамперед, з видобутком, обробкою і торгівлею цінними природними ресурсами – золотом, алмазами, нафтою та деревиною. Доступ “Вагнера” до цих ресурсів в обмін на захист військових і авторитарних режимів сприяє політичним та економічним інтересам Росії, допомагаючи їй уникнути санкцій Заходу, запроваджених після анексії Криму у 2014 р. і пізніше, у зв’язку з її повномасштабним вторгненням в Україну у 2022 р. Групу Вагнера звинувачують у військових злочинах, серйозних порушеннях прав людини та міжнародного гуманітарного права (МГП); її дезінформаційні платформи дискредитували антиурядові протести та підривали демократичні процеси, а її комерційні структури укладали грабіжницькі контракти⁹.

У цьому підрозділі розглядаються ключові події в російських ПВОК у 2023 р., з акцентом на ролі Групи Вагнера у російсько-українській війні та збройних конфліктах у ЦАР, Малі та Судані. Він закінчується аналізом зусиль російської держави з регулювання діяльності Групи Вагнера і, за відсутності міжнародної регуляторної реакції, односторонніх примусових заходів у вигляді санкцій з боку західних держав¹⁰.

Група Вагнера і російсько-українська війна

Після того, як Росія вторглась до України в лютому 2022 р., але не змогла швидко перемогти її, з жовтня 2022 р. до війни стали активніше залучати сили “Вагнера”. За даними Проєкту збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), кількість насильницьких інцидентів за участю “Вагнера” у світі до квітня 2023 р. перевищила їх загальну кількість за весь попередній рік, причому основна маса актів політичного насильства за участю ПВОК “Вагнер” перемістилася

⁸ Ghaedi, M., ‘Who are Russia’s mercenary Wagner Group?’, Deutsche Welle, 27 June 2023.

⁹ Свед (посилання 1); Капаріні М. “Приватні військові та охоронні компанії у Субекваторіальній Африці”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ II розділу 4. Див. також: Parens, R., ‘The Wagner Group’s playbook in Africa: Mali’, Foreign Policy Research Institute, 18 Mar. 2022; Harding, L. and Burke, J., ‘Leaked documents reveal Russian effort to exert influence in Africa’, *The Guardian*, 11 June 2019.

¹⁰ Про міжнародні зусилля та норми з регламентації ПВОК див. Маклеод С. “Поточна регламентація приватних військових та охоронних компаній” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ III розділу 4.

з Африки до України¹¹. Участь Групи Вагнера у політичному насильстві в Україні різко зросла в першій половині 2023 р. Найпомітніший бойовий успіх групи стався в середині травня 2023 р., коли після запеклих боїв, що тривала кілька місяців, було захоплене м. Бахмут¹².

Вербування ув'язнених

Ініціатива Пригожина з вербування ув'язнених для ведення бойових дій на передовій в Україні забезпечила живу силу в триваючій війні на виснаження в “м'ясорубці” Бахмута¹³. Є відео зі зверненням Пригожина до в'язнів, де він говорить, що йому потрібні їхні “злочинні таланти”, що в пригоді будуть новобранці з кількома судимостями за вбивство або злочинці, засуджені за напад на військового чи поліцейського¹⁴. В'язням пропонували щомісячну виплату ₴100-200 тис. (близько \$1 170-2 339), яка б надходила їх родичам, а також помилування або амністію від президента за шість місяців служби на фронті та статус ветеранів війни¹⁵. (Для порівняння, 300 тис. призовників, мобілізованих у вересні 2022 р., повинні служити безстроково або до кінця війни)¹⁶. Деякі вербувальники пропонували компенсацію до ₴5 млн (\$58 480) родичам ув'язненого в разі його загибелі в бою, і ₴300 тис. (\$3 508) у разі поранення¹⁷. За словами в'язнів, з якими Пригожин зустрічався під час вербування, він казав їм, що під час військових дій вони можуть “робити з українцями все, що завгодно”, але тих, хто схоче втекти, розстріляють як дезертирів¹⁸.

Незалежні правозахисники з Ради ООН з прав людини повідомляли про тактику тиску на засуджених і їх залякування, аби ті вступили до Групи Вагнера, а також про регулярні погрози, експлуатацію та жорстоке

¹¹ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), *Moving Out of the Shadows: Shifts in Wagner Group Operations Around the World* (ACLED, 2 Aug. 2023).

¹² Trevelyan, M., ‘Russia’s Prigozhin claims capture of Bakhmut, Ukraine says fighting goes on’, Reuters, 20 May 2023. Про російсько-українську війну див. також розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

¹³ Eckel, M., ‘“The Bakhmut meat-grinder”: Russian troops are pummeling this Donbas city. It’s unclear why’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 13 Dec. 2022; Banco, E., ‘US officials: Russia is increasingly relying on Wagner in Ukraine’, Politico, 22 Dec. 2022.

¹⁴ ‘The head of the Russian mercenaries to the detainees: “We need your criminal talents” – video’, Nova News, 22 Feb. 2023.

¹⁵ Daza, F. et al., *Wagner Group Unchained in Ukraine: Military, Political and Human Rights Impact of the Wagner Group since the Large-Scale Invasion in 2022* (Novact Institute for Nonviolence: Barcelona, 2023). Перерахунок російських рублів в долари США в цьому підрозділі здійснюється за середнім курсом обміну станом на 2023 р.: \$1 – ₴85,5.

¹⁶ Ivanova, P., ‘Families ask Putin to bring Russian soldiers home from Ukraine’, *Financial Times*, 12 Feb. 2023.

¹⁷ United Nations, Working Group on the Use of Mercenaries as a Means of Violating Human Rights and Impeding the Exercise of the Right of Peoples to Self-Determination; Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances; Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions; Special Rapporteur on Contemporary Forms of Slavery, Including its Causes and Consequences; Special Rapporteur on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Joint communication to the Ambassador of Russia, AL RUS 17/2022, 20 Jan. 2023, p. 1.

¹⁸ ‘Putin associate Prigozhin reportedly recruiting hundreds of inmates to fight in Ukraine’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 2 Sep. 2022.

поводження з ув'язненими у “Вагнері” під час перебування в Україні, включно з каліцтвом і стратою тих, хто намагався втекти¹⁹. Стурбованість викликала причетність Групи Вагнера до “імовірних військових злочинів” і “грубих порушень прав людини” під час воєнних дій в Україні²⁰.

Повідомлялося, що набраних таким чином в'язнів кидали на передову перед мобілізованими та професійними військовими, відправляли на виконання небезпечних розвідувальних завдань і в лобові атаки на українські позиції²¹. Оцінки загиблих у боях під Бахмутом вагнерівців, порівняно із завербованими в'язнями, суттєво різняться. Пригожин попереджав майбутніх новобранців із в'язниць, що 10-15% з них не повернуться з війни, але реальна смертність виявилася набагато вищою. У травні 2023 р. Пригожин казав, що в битві за Бахмут загинуло близько 20 тис. військовослужбовців “Вагнера”, в т. ч. близько 10 тис. (20%) з приблизно 50 тис. засуджених, завербованих для участі у війні²². У червні Пригожин стверджував, що 32 тис. колишніх в'язнів (із 50 тис. завербованих) повернулися з війни (можна припустити, що 18 тис., які не повернулися, загинули, тобто смертність склала 36%)²³. За оцінками ж західних розвідок, фактичне число завербованих в'язнів, які вижили після битви за Бахмут, склала близько 20 тис. (30 тис. загиблих, смертність – 60%)²⁴.

Повідомлення ЗМІ про випадки скоєння колишніми в'язнями після повернення з війни вкрай тяжких злочинів викликали суспільне обурення та дискусію про припустимість помилювання в'язнів за службу в армії²⁵. За відсутності будь-яких програм демобілізації та реінтеграції, повернення жорстоких злочинців у місцеві громади, ймовірно, матиме соціальні наслідки²⁶.

Згодом з'ясувалося, що практику “Вагнера” з вербування засуджених на початку 2023 р. перейняло МО Росії²⁷. У Росії створили штрафні підрозділи *Шторм-Z*, погано навчені, оснащені та підготовлені, але їх особовий склад

¹⁹ United Nations, ‘Rights experts “deeply disturbed” by Russian Wagner Group recruitment of prisoners’, UN News, 10 Mar. 2023.

²⁰ United Nations, AL/RUS/17/2022 (посилання 17), p. 3.

²¹ Elliott, B., ‘Thousands of Russian convicts join the front line in Ukraine’, UnHerd, 23 Jan. 2023.

²² ‘Wagner chief says 20,000 of its troops killed in Bakhmut battle’, Al Jazeera, 25 May 2023.

²³ ‘32K Russian ex-convicts return home after fighting – Wagner’, *Moscow Times*, 19 June 2023, citing a statement by Yevgeni Prigozhin on Concord Group, Telegram, 18 June 2023.

²⁴ Sokolov, A., Whewell, T. and Nazarova, N., ‘Russian convicts released to fight with Wagner accused of new crimes’, BBC, 10 Aug. 2023; ‘UK intelligence estimates up to 20,000 convicts recruited by Wagner were killed in a few months’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 July 2023.

²⁵ Sokolov et al. (посилання 24); Tenisheva, A., ‘Murders, drugs and brawls: Russia’s pardoned ex-convicts return home after fighting in Ukraine’, *Moscow Times*, 19 Aug. 2023; Ivanova, P., ‘The Russian murderers sent home as free men after fighting in Ukraine’, *Financial Times*, 2 Jan. 2024.

²⁶ Див., наприклад: Luxmoore, M., ‘The violent homecoming of Russian convicts freed to fight in Ukraine’, *Wall Street Journal*, 5 Dec. 2023; Kurmanaev, A., Libzina, A. and Bodyagina, E., ‘Russia freed prisoners to fight its war. Here’s how some fared’, *New York Times*, 30 Jan. 2023; Walker, S., ‘Russian women fear return of murderers freed to fight for Wagner’, *The Guardian*, 19 Aug. 2023. Рецидиви серед колишніх військовослужбовців є дуже емоційним і дискусійним питанням, його оцінку ускладнює брак системних і надійних даних з російських джерел.

²⁷ Prothero, M., ‘Wagner ends convict recruitment, days after fighters filmed beating officer with shovel’, Vice News, 10 Feb. 2023.

отримував близько \$2 500 на місяць і відправлявся на передову²⁸. На початок червня 2023 р. в'язні стали головною категорією втрат серед росіян²⁹. Деякі в'язні стверджували, що їм забороняли забирати з поля бою тіла загиблих товаришів, аби сім'ї не вимагали компенсації, і що на них “чинили сильний тиск”, щоб вони залишилися служити після завершення шестимісячного контракту³⁰.

Наказ про підпорядкування Групи Вагнера

Після перемоги в Бахмуті Пригожин став дедалі голосніше скаржитися на погане військове керівництво, включаючи Міністра оборони С. Шойгу та начальника ГШ В. Герасимова, і на нездатність забезпечити його війська боєприпасами³¹. 10 червня 2023 р. Шойгу наказав усім “добровольчим загонам” (тобто ПВОК) “або їхнім бійцям”, які воюють на боці Росії в Україні, підписати до 1 липня контракти з МО, аби підпорядкувати ці сили російській командній структурі. Шойгу обґрунтував цей наказ потребою підвищення військової ефективності та “важливостю гарантії”, що ці добровольці отримають ті ж привілеї і захист, що й персонал регулярних збройних сил, включаючи компенсацію у разі поранення або загибелі³².

Різнораніжні приватні військові та “добровольчі” підрозділи підкорилися й підписали контракти з МО, в т. ч. група спецназу “Ахмат”, пов'язана з керівником Чечні Р. Кадіровим, яка нібито відправила тисячі добровольців воювати в Україну³³. Але Пригожин наступного дня відмовився виконувати наказ, заявивши, що він не стосується Групи Вагнера, яка, за його словами, вже “органічно” інтегрована в російську військову машину й тісно координує свої дії з російським ГШ³⁴. За кілька днів Путін публічно підтримав Міністерство оборони, відповівши, що всі ПВОК повинні підписати контракти, і що законодавство буде якнайшвидше змінено, щоб забезпечити правовий статус їх діяльності³⁵.

²⁸ Lewis, K., ‘Ukrainian reserve officer says Russia is forming special “Storm Z” units’, *Newsweek*, 7 Apr. 2023.

²⁹ Ivshina, O., Dale, B. and Lee, J., ‘Counting Russia’s dead in Ukraine – and what it says about the changing face of war’, BBC, 16 June 2023.

³⁰ Kurmanaev, A. and Bodyagina, E., “‘We are not human to them’: Life for convicts in Russia’s army”, *New York Times*, 14 Aug. 2023.

³¹ Faulconbridge, G., ‘Mercenary Prigozhin lays bare the strains of Putin’s war’, Reuters, 23 May 2023.

³² Vitkine, B., ‘Russian Army attempts to bring Wagner Group to heel’, *Le Monde*, 13 June 2023.

³³ ‘Chechen force signs contract with Russia’s defence ministry that Prigozhin refused’, Reuters, 12 June 2023.

³⁴ Faulconbridge, G., ‘Prigozhin says Wagner will not sign contracts with Russia defence minister’, Reuters, 11 June 2023; Sonne, P., ‘Wagner founder rebuffs order over fighter contracts with Russian military’, *New York Times*, 11 June 2023.

³⁵ Osborn, A., ‘Putin backs push for mercenary groups to sign contracts despite Wagner’s refusal’, Reuters, 13 June 2023.

Збройний заколот і смерть Пригожина

23 червня 2023 р. Пригожин заявив, що польові табори “Вагнера” в Україні були обстріляні російськими ракетами, бойовими вертольотами та артилерією за наказом Шойгу, при цьому загинула “величезна кількість” бійців “Вагнера”³⁶. Пригожин засудив військове керівництво та пригрозив усунути Шойгу шляхом “збройного повстання”, заявивши, що це буде не військовий переворот, а “марш справедливості”³⁷. МО Росії і державні ЗМІ заперечили, що російська армія обстрілювала бази “Вагнера”, а ФСБ порушила кримінальну справу проти Пригожина за “заклик до повстання”³⁸. 24 червня бійці й танки “Вагнера” залишили поле бою в Україні і рушили в Росію: одна колона – на Ростов-на-Дону, друга – на Москву. Ростов з населенням 1,1 млн мешканців має як військове, так і символічне значення, як найбільше місто півдня Росії; там розташовано штаб Південного військового округу та матеріально-технічний центр війни Росії проти України³⁹. Пригожин заявив, що ПВК “Вагнер” взяла під свій контроль штаб і всі військові об’єкти в Ростові, не зустрівши збройного опору⁴⁰.

За посередництва Президента Білорусі О. Лукашенка була досягнута домовленість, яка передбачала зупинку колони бійців “Вагнера”, що рушила на Москву, в обмін на зняття з Пригожина звинувачень у заколоті⁴¹. Крім того, бійцям “Вагнера”, які брали участь у заколоті, не висуватимуть звинувачення, а тим, хто не брав участі, запропонують контракти з МО Росії. Лукашенко також запропонував Пригожину і тим вагнерівцям, які не бажали підписувати контракти з російською державою, можливість переїхати до Білорусі⁴². Нетривале повстання завершилось 24 червня.

27 червня, після тривалого заперечення зв’язку російської держави з Групою Вагнера, Президент Путін вперше підтвердив, що група повністю фінансується російською державою і з травня 2022 р. по травень 2023 р. отримала понад \$86 млрд (\$1 млрд) державного фінансування⁴³. Хоча цю заяву сприйняли як спробу зміцнити авторитет Путіна та дискредитувати Пригожина, вона також порушила питання про відповідальність російської держави за порушення законодавства про збройний конфлікт, скоєні

³⁶ ‘Russian mercenary chief says his forces are rebelling to oust the defense minister’, AP, 23 June 2023.

³⁷ AP, ‘Leader of Wagner mercenaries says forces entered Russian city of Rostov facing no resistance’, PBS News Hour, 23 June 2023.

³⁸ Sauer, P., ‘Russia investigates Wagner chief for “armed mutiny” after call for attack on military’, *The Guardian*, 23 June 2023; Sorokin, O., ‘Prigozhin accuses Russian Army of attacking Wagner, threatens to respond’, *Kyiv Independent*, 23 June 2023.

³⁹ International New York Times, ‘Why did the Wagner Group capture Rostov-on-Don? It’s the logistical hub for the war in Ukraine’, *Deccan Herald*, 24 June 2023.

⁴⁰ ‘Prigozhin: Wagner fighters control Russian Army HQ in Rostov-on-Don’, Voice of America, 23 June 2023.

⁴¹ Dixon, R. and Ilyushina, M., ‘Lukashenko claims he persuaded Putin not to kill Wagner boss Prigozhin’, *Washington Post*, 27 June 2023.

⁴² ‘Wagner chief takes deal that drops charges and sends him to Belarus’, Voice of America, 24 June 2023.

⁴³ Fornusek, M., ‘Putin claims Wagner militants were fully funded by state’, *Kyiv Independent*, 27 June 2023.

Групою Вагнера в багатьох ситуаціях⁴⁴. Одразу після нетривалого повстання частина бійців ПВК “Вагнер” якийсь час перебувала в Білорусі, що спонукало сусідню Польщу попередити про загрозу дестабілізації східного флангу НАТО та посилити свій східний кордон 10 тис. військовослужбовців⁴⁵.

У липні-серпні 2023 р. Пригожин курсував між Білоруссю, Москвою і Санкт-Петербургом, де він з’явився на полях другого саміту Російсько-Африканського економіко-гуманітарного форуму⁴⁶. 23 серпня, після дозаправки в московському аеропорту по дорозі до Санкт-Петербурга, приватний літак, на якому летіли Пригожин, командир ПВК “Вагнер” Д. Уткін і начальник служби матеріально-технічного забезпечення В. Чекалов, вибухнув північно-західніше Москви, внаслідок чого загинули всі 10 осіб на борту. Попри наполегливі заперечення російським урядом причетності до катастрофи, представники західних розвідок назвали колишнього голову ФСБ М. Патрушева причетним до закладення в літак невеликої бомби⁴⁷.

Після невдалого заколоту і загибелі Пригожина процес зміцнення контролю російської держави над добровольчими підрозділами, пов’язаними з МО, здавалося, набрав обертів. Наприкінці 2023 р. також повідомлялося, що Росія посилила державний контроль над операціями “Вагнера” в Буркіна-Фасо, ЦАР і Малі, а також замінила керівників “Вагнера” людьми з МО і служби зовнішньої розвідки (СЗР)⁴⁸.

Упродовж 2023 р. Група Вагнера продовжувала справляти значний вплив на російсько-українську війну. Як і в Бахмуті на початку року, Росія перекинула бійців “Вагнера” та підрозділи в’язнів під Авдіївку для лобових піхотних атак з великими втратами⁴⁹. У короткостроковій перспективі цей набір ув’язнених дозволив Росії відмовитися від чергової вкрай непопулярної мобілізації. За словами голови комітету російського парламенту з питань оборони А. Картаполова, на відміну від підходу “Вагнера”, МО не звільняє завербованих в’язнів через шість місяців служби, а зобов’язує їх продовжувати контракти до кінця війни⁵⁰.

⁴⁴ Maddocks, J., ‘Putin admits to funding the Wagner Group: Implications for Russia’s state responsibility’, *Articles of War*, 30 June 2023.

⁴⁵ Radio Free Europe/Radio Liberty’s Russian Service, ‘Poland warns of Wagner buildup in Belarus’, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 3 Aug. 2023; Minder, R. and Erling, B., ‘Poland to station 10,000 troops on Belarus border’, *Financial Times*, 10 Aug. 2023.

⁴⁶ ‘Prigozhin: Wagner boss spotted in Russia during Africa summit’, *BBC*, 28 July 2023.

⁴⁷ Grove, T., Cullison, A. and Pancevski, B., ‘How Putin’s right-hand man took out Prigozhin’, *Wall Street Journal*, 22 Dec. 2023.

⁴⁸ Jégo, M., ‘Comment les services de renseignement russes ont repris en main les opérations de Wagner en Afrique’, *Le Monde*, 11 Dec. 2023.

⁴⁹ Psaropoulos, J., ‘Russia pursues Avdiivka with “meat assaults” in a replay of Bakhmut’, *Al Jazeera*, 1 Nov. 2023; Gilchrist, K. and Ellyatt, H., ‘Russian troops punished for drink and drugs; frontline attacks on Ukraine rising, Zelenskyy says’, *CNBC*, 15 Nov. 2023.

⁵⁰ Luxmoore (посилання 26).

Події у ЦАР, Малі та Судані

Повідомлялося, що на початку 2023 р. “Вагнер” розгорнув близько 5 000 своїх найманців у різних африканських державах; для порівняння, в Африці перебувають близько 6 000 військових і допоміжного персоналу зі США⁵¹. Протягом першої половини 2023 р. Група Вагнера активізувала свої дії в Африці, зокрема на територіях, багатих цінними природними ресурсами. Того року Франція продовжувала виводити свої війська з усього Сахелю; в Нігері тривали військові перевороти; проросійська військова хунта прийшла там до влади – слідом за Малі (2020 р., 2021 р.) та Буркіна-Фасо (2022 р.)⁵².

Важливу роль у створенні сприятливого середовища для російського впливу та посилення угруповань “Вагнера” в Сахелі та Західній Африці відіграли дезінформація та погіршення умов для незалежної журналістики. Репортери без кордонів називали Сахель “зоною без новин”, яка характеризується підвищеним ризиком бути викраденим озброєними групами, запровадженням військовими режимами обмежень і негативним впливом Групи Вагнера на свободу преси⁵³. МЗС Франції пов’язало Росію і Групу Вагнера з кампанією дезінформації на посилення “антифранцузьких настроїв” у Центральній і Західній Африці – цю модель воно виявило раніше в ЦАР⁵⁴. Автори журналістських розслідувань діяльності Групи Вагнера зазнавали переслідувань і залякувань з боку як державних сил безпеки, так і персоналу “Вагнера”, тоді як у соціальних мережах поширювалися проросійські статті та повідомлення⁵⁵.

Після нетривалого повстання “Вагнера” Росія намагалася запевнити африканських партнерів Групи Вагнера в непорушності встановлених відносин⁵⁶. Повідомлялося, що кілька інших російських ПВОК, тісно пов’язаних з російською державою, зокрема “Конвой” і “Редут”, вербували бійців “Вагнера” та намагалися перебрати на себе операції “Вагнера” в Лівії, ЦАР і Малі⁵⁷.

⁵¹ Faucon, B. and Parkinson, J., ‘Russia’s Wagner deepens influence in Africa, helping Putin project power’, *Wall Street Journal*, 13 Feb. 2023.

⁵² AFP, ‘Last set of French troops exit Niger as Sahel sheds Parisian influence’, *Al Jazeera*, 22 Dec. 2023.

⁵³ Reporters Without Borders, ‘“What it’s like to be a journalist in the Sahel”: RSF report on threats to journalism in this African region’, 3 Apr. 2023.

⁵⁴ Irish, J., Pineau, E. and Felix, B., ‘France targets Russian and Wagner disinformation in Africa’, *Reuters*, 21 June 2023. Див. також Elzas, S., ‘France accuses CAR of complicity in disinformation campaign, suspends support’, *RFI*, 8 June 2021.

⁵⁵ Kane, C., ‘In West Africa, investigative journalists are under pressure’, *Le Monde*, 14 Jan. 2023; United Nations, Office of the High Commissioner on Human Rights (OHCHR), ‘CAR: Russian Wagner Group harassing and intimidating civilians – UN experts’, Press release, 27 Oct. 2021; Obaji, P., ‘How Russian disinformation protects violent Wagner Group mercenaries in Africa’, *Daily Beast*, 29 Nov. 2020, updated 1 Dec. 2020.

⁵⁶ Armstrong, M. and AFP, ‘Russian FM Sergei Lavrov says Wagner mercenaries will continue to operate in Africa’, *Euronews*, 26 June 2023.

⁵⁷ Luxmoore, M. and Faucon, B., ‘Russian private military companies move to take over Wagner fighters; security groups loyal to the Kremlin are beginning to commandeer Yevgeny Prigozhin’s military units’, *Wall Street Journal*, 5 Sep. 2023.

Наприкінці 2023 р. російські офіційні особи, здавалося, посилили контроль над операціями “Вагнера” в Африці і вдалися до певних структурних змін, зокрема створили Африканський корпус – нове російське військове формування, метою якого було залучення колишніх бійців “Вагнера” для дій у Буркіна-Фасо та, можливо, в Нігері⁵⁸. Водночас вплив Групи Вагнера на деякі уряди приймаючих країн після усунення Пригожина, здається, послабився, особливо в ЦАР. Тим не менш, Росія змогла частково обійти західні санкції (про які йдеться нижче в цьому підрозділі) завдяки доходам від доступу Групи Вагнера до африканських природних ресурсів, особливо до золота з ЦАР, Малі та Судану⁵⁹.

Центральноафриканська Республіка

Група Вагнера діяла в ЦАР з грудня 2017 р., навчаючи військових, жан-дармерію і поліцію. З кінця 2020 р. Група Вагнера очолювала та брала безпосередню участь, спільно зі збройними силами ЦАР, в операціях проти повстанських угруповань і забезпечувала особисту охорону Президента Ф.-А. Туадери (*Faustin-Archange Touadera*)⁶⁰. У 2021 р. Група Вагнера разом з руандійськими військами відіграла вирішальну роль в успішному захисті режиму Туадери від постійних нападів повстанських угруповань на столицю Бангі та допомогла урядовим військам відновити контроль над більшістю території, яку утримували повстанці⁶¹. У травневому звіті групи експертів ООН з ЦАР описані військові успіхи збройних сил ЦАР і “російських інструкторів” у витісненні збройних угруповань до прикордоння, хоча контратаки цих угруповань продовжувалися⁶². Наприкінці 2023 р. Туадера заявив, що держава у співробітництві з силами “Вагнера” відновила контроль над 80% території⁶³.

“Вагнер” допоміг організувати голосування на суперечливому конституційному референдумі, призначеному Президентом Туадерою на 30 липня 2023 р. За результатами референдуму мали бути внесені зміни до Конституції 2016 р., включаючи: (а) скасування обмеження президентської каденції двома термінами та збільшення терміну президентських повноважень з п’яти до семи років; (б) перетворення Конституційного суду (який раніше виступав проти референдуму, і попередній голова якого був змушений піти у відставку) на раду, яку переважно призначає уряд; (в) позбавлення Національної

⁵⁸ Epstein, J., ‘A new Russian military formation in Africa with the same name as a Nazi unit is trying to recruit former Wagner fighters and Ukraine war vets’, *Business Insider*, 22 Dec. 2023; Naranjo, J., ‘Russia expands into the Sahel with its new brand: Africa Corps’, *El Pais*, 23 Dec. 2023.

⁵⁹ Berlin, J. et al., *The Blood Gold Report: How the Kremlin Is Using Wagner to Launder Billions in African Gold* (21 Democracy: Washington, DC, Dec. 2023).

⁶⁰ ACLED, ‘Wagner Group operations in Africa: Civilian targeting trends in the Central African Republic and Mali’, 30 Aug. 2022, section 4 (The Wagner Group in the Central African Republic).

⁶¹ Lechner, J. and Ingasso, V., ‘Wagner woes and a rebel crackdown: A briefing on the Central African Republic’s shifting conflict’, *New Humanitarian*, 7 Sep. 2023.

⁶² United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council resolution 2648 (2022), S/2023/360, 18 May 2023.

⁶³ Adegoke, Y., ‘Why Wagner is winning hearts in the Central African Republic’, BCC, 11 Dec. 2023.

асамблеї права нагляду за контрактами з видобутку корисних копалин; та (2) створення посади віцепрезидента, що зміцнює президентську владу відносно інших установ⁶⁴. Опоненти засудили референдум як незаконний і закликали бойкотувати голосування⁶⁵. Голосування відбулося в умовах присутності великої кількості військових і поліції, руандійського військового контингенту Комплексної об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (MINUSCA) та персоналу “Вагнера”⁶⁶. Явка на референдумі склала 57%, 95% виборців схвалили запропоновані зміни, а Конституційний суд згодом ухвалив цей результат⁶⁷.

Збройний конфлікт і видобуток природних ресурсів тісно пов'язані в ЦАР, де озброєні групи, іноземні військові та найманці борються за доступ до викопних ресурсів. В обмін на підготовку військ та оперативні послуги “Вагнера” в ЦАР пов'язані з групою компанії з видобутку природних ресурсів отримали дуже вигідні умови доступу до природних ресурсів ЦАР, зокрема алмазів, золота та деревини. Наприклад, *Wood International Group* (колишня *Bois Rouge*) порушила національні правила лісозаготівель і звільнена від численних податків, митних зборів і орендної плати. Вона не публікувала план сталого розвитку та благоустрою громад, що є умовою прозорості та підзвітності, необхідною для інших компаній сектору⁶⁸. На початку 2023 р. “Вагнер” і пов'язані з ним компанії з мережі Пригожина, зокрема *Lobaye Invest*, *Midas Resources* і *Diamville*, посилили контроль над торгівлею алмазами в ЦАР, зокрема в “червоних зонах”, де видобувають так звані “алмази розбрату”⁶⁹.

За даними *ACLED*, з грудня 2020 р. по травень 2023 р. на Групу Вагнера припадало 37% усіх випадків політичного насильства в ЦАР⁷⁰. З липня 2022 р. відбулося зростання політичного насильства – після вбивства “Вагнером” З. Дамане (*Zakaria Damane*), лідера повстанського Патріотичного об'єднання за оновлення ЦАР (*Rassemblement Patriotique pour le Renouveau de la Centrafrique*, *RPRC*) і ключової фігури в розбросенні та демобілізації місцевих повстанських сил, – нібито внаслідок боротьби за контроль над місцевими ділянками видобутку алмазів. Смерть Дамане призвела до реорганізації в липні повстанських угруповань, пов'язаних з Коаліцією патріотів

⁶⁴ Valade, C., ‘Central African Republic: Tight security, low turnout during vote on new constitution’, *Le Monde*, 31 July 2023; Valade, C., ‘Central African Republic’s new constitution makes permanent Touadera presidency possible’, *Le Monde*, 9 Aug. 2023.

⁶⁵ Yongo, J., ‘Wagner troops arrive in Central African Republic ahead of referendum’, Reuters, 17 July 2023; Kaledzi, I., ‘Wagner forces return to CAR before divisive referendum’, DW, 19 July 2023; ‘Central African Republic gears up for Sunday referendum’, Africanews, 27 July 2023; Hoijs, K., ‘Wagner-backed Central African leader wins right to third term’, BNN Bloomberg, 8 Aug. 2023.

⁶⁶ Valade, C., ‘Central African Republic: Tight security, low turnout during vote on new constitution’ (посилання 64).

⁶⁷ ‘CAR top court approves referendum allowing president to seek third term’, France 24, 21 Aug. 2023.

⁶⁸ All Eyes on Wagner, ‘Wood for mercenaries: On the road to international markets’, May 2023, p. 6.

⁶⁹ All Eyes on Wagner, ‘CAR: Prigozhin’s blood diamonds’, Dec. 2022, pp. 18, 20.

⁷⁰ ACLED (посилання 11), p. 25.

за зміни (*Coalition des patriotes pour le changement, CPC*), і відновлення політичного насильства з листопада 2022 р.⁷¹ На піку політичного насильства в січні 2023 р. сили “Вагнера” очолили війська ЦАР у контрнаступі на повстанців поблизу кордону з Камеруном і Чадом. Цей конфлікт також пов’язують з боротьбою зі збройними угрупованнями за контроль над золотими копальнями в регіоні. “Вагнер” зазнав значних втрат у тих боях⁷². Хоча у 2023 р. кількість нападів “Вагнера” на цивільні цілі нібито зменшилася та залишалася на відносно низькому рівні, практика групи невибіркового скидання вибухівки з вертольотів на різноманітні цілі, включаючи бази *CPC*, місця видобутку та цивільні поселення, часто призводила до жертв серед цивільних⁷³.

Після загибелі Пригожина в серпні 2023 р. керівництво операціями Групи Вагнера у ЦАР перебрав Д. Ситий, голова Російського дому в Бангі. Раніше Ситий керував широкою корпоративною діяльністю Пригожина, включаючи видобуток золота та алмазів, через мережу підставних компаній. Приєднавшись до Пригожина під час невдалого повстання в Росії, Ситий та інші оперативники “Вагнера” згодом отримали схвалення Президента Туадери, який хотів збереження їх присутності для протидії силам повстанців⁷⁴. Однак за іншими повідомленнями, російська держава почала посилювати контроль над операціями “Вагнера”. Так, повідомлялося про призначення у вересні в посольство Росії в Бангі офіцера СЗР Д. Павлова для контролю над безпечним співробітництвом з поліцією ЦАР⁷⁵.

Крім того, Група Вагнера і Росія загалом, схоже, зіткнулися зі зростаючою конкуренцією з боку західних сил безпеки, оскільки режим Туадери, за повідомленнями, намагався диверсифікувати постачальників безпекової допомоги. Зокрема, участь у переговорах про військову та іншу безпекову допомогу брали уряд США та американська компанія *PMSC Bancroft Global Development*⁷⁶. Наприкінці 2023 р. також повідомлялося, що Франція прагне відновити контакти з режимом Туадери через заплановану співпрацю з цивільних питань⁷⁷. Це стало поворотним моментом після поступового військового дистанціювання Франції від цієї країни у 2017-2022 рр., в період напружених відносин між Францією і ЦАР, частково через звинувачення в причетності ЦАР до антифранцузької кампанії Росії⁷⁸.

⁷¹ ‘Le chef rebelle Zakaria Damane, allié du pouvoir, et une vingtaine de ses hommes abattus par les hommes de Wagner’, Corbeaunews, 13 Feb. 2022; ACLED (посилання 11), pp. 26-27.

⁷² Salih, Z. M., ‘Wagner mercenaries sustain losses in fight for Central African Republic gold’, *The Guardian*, 2 Feb. 2023.

⁷³ ACLED (посилання 11), p. 28.

⁷⁴ Faucon, B. and Steinhauer, G., ‘The elusive figure running Wagner’s embattled empire of gold and diamonds’, *Wall Street Journal*, 21 Sep. 2023.

⁷⁵ All Eyes on Wagner and Radio Free Europe/Radio Liberty, ‘Denis Pavlov, the man in Bangui’, *All Eyes on Wagner*, 7 Dec. 2023.

⁷⁶ Koena, J. F., ‘US firm Bancroft eyes Wagner Group’s influence in CAR’, *DW*, 4 Jan. 2023.

⁷⁷ Peltier, E., ‘Battle for influence rages in heart of Wagner’s operations in Africa’, *New York Times*, 26 Nov. 2023.

⁷⁸ Erturk, N., ‘France withdraws last troop from Central African Republic’, *Andalou Agency*, 15 Dec. 2022; ‘Last French troops leave Central African Republic amid closer Bangui-Moscow ties’, *France 24*, 15 Dec. 2022.

Малі

Після прибуття до Малі у 2021 р. Група Вагнера проводила спільні операції зі збройними силами Малі проти недержавних і джихадистських збройних угруповань. Проведене за дорученням Ради ООН з прав людини ретельне розслідування однієї такої спільної військової операції у березні 2022 р. в с. Мурі в районі Мопті в центральній частині Малі підтвердило незаконну страту щонайменше 500 осіб, переважно неозброєних цивільних, малійськими військами та “іноземним військовослужбовцем”, а також зґвалтування, сексуальне насильство, катування та жорстоке поводження із затриманими⁷⁹. *Human Rights Watch* і ЗМІ цитували численних виживших, які ідентифікували іноземних військовослужбовців, що брали участь в операції, як російськомовних, які, як вважають, належали до Групи Вагнера⁸⁰.

Зростаюча помітність та операції “Вагнера” в Малі контрастували з виведенням у 2022 р. французьких військ, які брали участь у французькій анти-терористичній операції *Barkhane*. Зростання напруженості між Францією і військовим урядом, що прийшов до влади у 2020 р., було пов’язане з затримкою хунтою відновлення цивільного правління та посиленням її співпраці з Групою Вагнера⁸¹. У 2023 р. хунта зажадала “невідкладно” вивести миротворчу місію ООН – Багатоцільову об’єднану стабілізаційну місію ООН у Малі (*MINUSMA*), – і було домовлено про виведення Місії до кінця 2023 р.⁸² “Вагнер” і збройні сили Малі зайняли бази на півночі Малі, покинуті миротворцями ООН, і започаткували операції проти сепаратистських і джихадистських угруповань, часто з порушеннями прав людини⁸³. У вересні *ACLEED* повідомив, що у 2023 р. насильство проти цивільних зросло на 38%, а у 29% інцидентів брали участь “збройні сили Малі та/або Група Вагнера”⁸⁴. Продовжували надходити повідомлення про порушення прав людини під час спільних операцій малійської армії та персоналу “Вагнера” наприкінці року, включаючи вбивство 17 пастухів у с. Ерсане в районі Гао 5 жовтня та страту дев’яти торговців і ще трьох пастухів в Анефіфі в районі Кідаль 9 жовтня⁸⁵.

Відносини Малі з “Вагнером” і Росією протягом 2023 р. розвивались як у військовій, так і в невійськовій сферах. Супутникові знімки підтвердили подальше розширення бази “Вагнера” поблизу міжнародного аеропорту

⁷⁹ United Nations, OHCHR, Rapport sur les événements de Moura du 27 au 31 mars 2022, May 2023.

⁸⁰ Human Rights Watch, ‘Mali: Massacre by army, foreign soldiers’, 5 Apr. 2022; Lorgerie, P., ‘Mali massacre survivors say white mercenaries involved in killings’, Reuters, 14 Apr. 2022.

⁸¹ *Le Monde* with AFP, ‘France completes military pullout from Mali’, *Le Monde*, 15 Aug. 2022.

⁸² Про розпуск *MINUSMA* див. підрозділ I розділу 3 цього видання. Про збройний конфлікт у Малі див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁸³ Bussolletti, F., ‘Mali, Wagner occupies the former MINUSMA base in Ber’, *Difesa & Sicurezza*, 5 Sep. 2023; Karr, L., ‘Mali’, B. Carter et al., ‘Salafi-Jihadi movement weekly update’, Institute for the Study of War, 13 Oct. 2023.

⁸⁴ *ACLEED*, ‘Attacks on civilians spike in Mali as security deteriorates across the Sahel’, Fact sheet, 21 Sep. 2023.

⁸⁵ Karr (посилання 83).

Модібо Кейта в Бамако⁸⁶. Повідомлялося, що Група Вагнера отримує \$10,8 млн на місяць в обмін на навчання малійських військових та інші послуги⁸⁷.

Фінансування Групи Вагнера здійснювалося за рахунок податкових надходжень від кількох міжнародних золотодобувних компаній, що працюють у Малі, яка є одним із провідних виробників золота в Африці⁸⁸. 28 серпня 2023 р. Президент А. Гойта (*Assimi Goita*) підписав закон про новий гірничий кодекс, який дозволяє уряду та місцевим інвесторам мати до 35% акцій (замість 20%) у гірничодобувних проєктах. Закон мав покласти край браку надходжень від видобутку шляхом збільшення частки держави у золотодобувних концесіях, підвищення прозорості видачі ліцензій на видобуток і припинення ухиляння від сплати податків золотодобувними компаніями⁸⁹. У промисловому видобутку золота в Малі домінують великі виробники золота зі штаб-квартирами на Заході, такі як *Barrick Gold*, *B2Gold*, *Resolute Mining*, *Allied Gold*, *Endeavour Mining* і *Hummingbird Resources*. У листопаді Малі підписала угоду з Росією про будівництво найкрупнішого у країні золотопереробного заводу в Бамако⁹⁰. Малі також підписала угоди з російською державною атомною енергетичною компанією *Rosatom* стосовно розвідки корисних копалин і виробництва ядерної енергії⁹¹.

Судан

Судан – третій, після ПАР та Гани, найкрупніший виробник золота в Африці; близько 80% видобутого у країні золота вивозиться за кордон контрабандою⁹². Група Вагнера діє у Судані з 2017 р., надаючи військову допомогу та підтримку колишньому Президенту Омару Хасану аль-Баширу (*Omar Hassan al-Bashir*), який шукав підтримки Росії, бо йому ставало дедалі складніше утримувати владу. Спочатку “Вагнер” займався охороною золотих копалень і власне режиму, але згодом група почала брати участь у придушенні демократичних протестів в останній рік правління аль-Башира. Натомість Група Вагнера і пов’язані з нею корпорації *M Invest* і *Meroe Gold* стали важливими гравцями у видобутку, обробці та експорті золота⁹³.

Росія і Група Вагнера підтримали військовий переворот у Судані у жовтні 2021 р. та забезпечили військову підготовку, озброєння та розвідувальну підтримку суданської армії і Сил швидкої підтримки (*Rapid Support Forces, RSF*) – воєнізованих формувань, які раніше використовував уряд Судану і

⁸⁶ Doxsee, C., Bermudez Jr, J. S. and Jun, J., ‘Base expansion in Mali indicates growing Wagner Group investment’, CSIS Commentary, 15 Aug. 2023.

⁸⁷ Irish, J. and Lewis, D., ‘Deal allowing Russian mercenaries into Mali is close-sources’, Reuters, 13 Sep. 2021; Bensimon, C. and Le Cam, M., ‘Malian state security suspected of financing Russian Wagner mercenaries’, *Le Monde*, 4 Feb. 2023.

⁸⁸ Berlin et al. (посилання 59), p. 30.

⁸⁹ Jones, F., ‘Mali’s president signs new mining code into law’, *Mining Technology*, 30 Aug. 2023.

⁹⁰ Diallo, T., ‘Mali signs agreement with Russia to build gold refinery’, Reuters, 22 Nov. 2023.

⁹¹ Howard, M., ‘Russia offers Mali nuclear pledge’, *African Energy*, no. 494, 5 Nov. 2023.

⁹² US Department of Commerce, International Trade Administration, ‘Extractive industries’, *Sudan-Country Commercial Guide*, 30 July 2022.

⁹³ ‘Russian mercenaries in Sudan: What is the Wagner Group’s role?’ *Al Jazeera*, 17 Apr. 2023.

які склалися переважно із загонів Джанджавід (*Janjaweed*). Натомість влада держави закривала очі на активну участь “Вагнера” у видобутку, обробці та експорті суданського золота через підставні суданські компанії⁹⁴. *M Invest* наймав для охорони суданську фірму *Aswar*, підконтрольну військовій розвідці. Дочірня компанія *M Invest, Meroe Gold*, видобувала золото на вигідних умовах на кількох золотодобувних об’єктах, на яких уряд Судану не став претендувати на свою 30% частку. Увага США до *Meroe Gold* змусила Росію шукати більш формальних відносин через створення іншої підставної компанії – суданської компанії *Al-Solag*, якій *Meroe Gold* намагалася передати свої активи. Цю передачу спочатку заблокував антикорупційний комітет Судану, але після військового перевороту антикорупційний комітет було ліквідовано, і до середини 2022 р. передача відбулася⁹⁵.

У лютому 2023 р. Рада ЄС наклала санкції на вісім осіб і сім організацій, пов’язаних з Групою Вагнера, у т. ч. на компанії *M Invest* і *Meroe Gold* у Судані і двох їхніх директорів, А. Манделя та М. Потепкіна, тісно пов’язаних з Пригожиным. За даними Ради ЄС, завдяки тісному зв’язку з суданськими військовими вони “забезпечували видобуток та експорт суданського золота до Росії”, а їх зв’язок із Групою Вагнера був пов’язаний із “серйозними порушеннями прав людини, зокрема з тортурами та позасудовими, груповими або довільними втратами і вбивствами в кількох країнах, включаючи Судан”⁹⁶.

15 квітня 2023 р. в Хартумі спалахнув збройний конфлікт між підрозділами, лояльними колишнім політичним союзникам – командувачу збройних сил Судану генералу А. Ф. Бурхану (*Abdel Fattah Burhan*) і ватажку підтримуваних державою *RSF* генерал-лейтенанту М. Х. Дагалю (*Mohammed Hamdan Dagalo*), відомому також як Хемедті (*Hemedti*)⁹⁷. Бурхан очолював правлячу хунту Судану, а Дагало був його заступником. Повідомлялося, що “Вагнер” запропонував *RSF* доставити до Судану автомати *AK-47* і переносні зенітно-ракетні комплекси (ПЗРК) з ЦАР⁹⁸. У травні Міністерство фінансів США звинуватило “Вагнер” у постачанні для *RSF* ракет “земля-повітря”⁹⁹.

Повідомлялося, що з моменту початку у квітні збройного конфлікту в Судані у країні діяли українські спецслужби, які брали участь у нападах на підтримувані “Вагнером” *RSF*¹⁰⁰. Вони нібито організували у вересні серію

⁹⁴ Elbagir, N. et al., ‘Russia is plundering gold in Sudan to boost Putin’s war effort in Ukraine’, CNN, 29 July 2022.

⁹⁵ Sharife, K. et al., ‘Documents reveal Wagner’s golden ties to Sudanese military companies’, Organized Crime and Corruption Reporting Project, 2 Nov. 2022.

⁹⁶ Council Implementing Regulation (EU) 2023/430 of 25 February 2023 implementing Regulation (EU) 2020/1998 concerning restrictive measures against serious human rights violations and abuses, *Official Journal of the European Union*, L1 59/423, 25 Feb. 2023.

⁹⁷ Walsh, D., ‘Rival generals unleash fighting in Sudan, dashing dreams of democracy’, Reportwire, 15 Apr. 2023. Про збройний конфлікт у Судані див. також розділ 2, підрозділ I цього видання.

⁹⁸ Malsin, J. and Faucon, B., ‘Russia’s Wagner offered arms to Sudanese general battling army’, *Wall Street Journal*, 21 Apr. 2023.

⁹⁹ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions the head of the Wagner Group in Mali’, Press release, 25 May 2023.

¹⁰⁰ Eydoux, T. and Savoye, L., ‘Quand les forces spéciales ukrainiennes combattent des mercenaires russes de Wagner au Soudan’, *Le Monde*, 19 Nov. 2023.

ударів безпілотниками і наземну операцію проти *RSF*. Ударів було завдано через два дні після того, як великий конвой з наданою “Вагнером” зброєю вирушив до Судану через гарнізон *RSF* в Аз-Зуругу поблизу кордону з Чадом¹⁰¹. Повідомлялося, що в листопаді український спецназ брав участь у конфлікті в передмісті Хартума Омдурман, яке намагалися захопити *RSF*. Але проведенне *Bellingcat* розслідування ударів по Омдурману не змогло підтвердити залучення українських сил спеціальних операцій¹⁰².

Нормативні підходи

У відносинах між державними суб'єктами і ПВОК вирізняють “держави-замовники”, що наймають ПВОК, “держави походження”, де ПВОК мають штаби чи базуються, та “держави дії”, на території яких ПВОК здійснюють свою діяльність¹⁰³. Головною нормативною подією у 2023 р. стало запровадження Росією державного контролю над купою “добровольчих батальйонів” і ПВОК, які виникли під час російсько-української війни. Багато з них були пов'язані із заможними особами, великими корпораціями чи працівниками російських спецслужб¹⁰⁴. Разом з тим, що Група Вагнера була найвідомішою у світі, а її засновник – найбільш відвертим у своїх поглядах, з'явилося багато інших ПВОК як спосіб уникнути вкрай непопулярної, додаткової до проведеної у 2022 р. примусової мобілізації для підтримання російської військової кампанії в Україні¹⁰⁵. Як зазначено вище, після придушення заколоту “Вагнера” і загибелі Пригожина російська держава встановила більш жорсткий контроль над внутрішнім сектором ПВОК. На кінець 2023 р. було небагато свідчень спроб регулювати діяльність “вагнерівців” з боку “держав дії”. Спроби суданських цивільних чиновників з антикорупційного комітету обмежити золотодобувну діяльність “Вагнера” через підставні компанії завершилися військовим переворотом у жовтні 2021 р.¹⁰⁶

Не було особливого прогресу і в розробці міжнародної або регіональної правової бази з регулювання діяльності ПВОК¹⁰⁷. Як повідомляла робоча група ООН з питань найманства після розгляду юридичних, правозахисних і гуманітарних норм у цій сфері, “багато держав не спроможні ефективно взаємодіяти і впроваджувати нормативні засади стосовно найманців, пов'язаних з

¹⁰¹ Butenko, V. et al., ‘Exclusive: Ukraine’s special services “likely” behind strikes on Wagner-backed forces in Sudan, a Ukrainian military source says’, CNN, 20 Sep. 2023.

¹⁰² van der Weide, Y. and Dreger, G., ‘Examining videos of suspected Ukrainian riflemen in Sudan’, Bellingcat, 7 Oct. 2023.

¹⁰³ Таку класифікацію використано в Документі Монтре. Див. ICRC and Swiss Federal Department of Foreign Affairs (FDFA), *The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of PMSCs during Armed Conflict* (ICRC/FDFA: Aug. 2009).

¹⁰⁴ Ivanova, P., Miller, C. and Seddon, M., ‘“Stream” and “Torch”: The Gazprom-backed militias fighting in Ukraine’, *Financial Times*, 1 June 2023.

¹⁰⁵ Krebs, K. et al., ‘Protests, drafting mistakes and an exodus: Putin’s mobilization off to a chaotic start’, CNN, 25 Sep. 2022.

¹⁰⁶ Knight, T. and Trad, R., ‘Sudan’s gold: The precious metal used to fund conflicts’, *New Arab*, 9 May 2023.

¹⁰⁷ Загальний огляд регламентації ПВОК див.: Маклеод С. “Поточна регламентація приватних військових та охоронних компаній”. – *Щорічник СІПІРІ 2023*, підрозділ III розділу 4.

ними суб'єктів, а також ПВОК, що завдає серйозної шкоди правам людини та міжнародному гуманітарному праву”¹⁰⁸. Також, замало держав взяли на себе зобов'язання стосовно багатосторонніх нормативних ініціатив “м'якого права”, до яких належать Документ Монтре, Міжнародний кодекс поведінки приватних постачальників послуг безпеки (*International Code of Conduct for Private Security Providers*), Добровільні принципи безпеки і прав людини (*Voluntary Principles on Security and Human Rights*), а також зусилля ООН з розробки зобов'язуючого договору про бізнес і права людини¹⁰⁹. Робоча група ООН з питань найманства дійшла висновку, що багато з цих ініціатив недостатньо відрізняють конкретні виклики з боку індустрії ПВОК, порівняно з іншими секторами бізнесу¹¹⁰.

Застосування санкцій

З огляду на слабе міжнародне регулювання діяльності ПВОК, держави інколи зверталися до санкцій як засобу стримування діяльності в цьому секторі, особливо стосовно Групи Вагнера. Так, у 2023 р. США запровадили на додаток до чинних низку нових двосторонніх санкцій. 26 січня Міністерство фінансів США визнало Групу Вагнера “транснаціональною злочинною організацією” через її участь у боях в Україні та серйозні порушення прав людини в ЦАР і Малі. Під санкціями опинилися вісім осіб, 16 організацій і чотири літаки в чотирьох країнах, переважно в Росії, але також організації та фізичні особи у ЦАР, Китаї та ОАЕ¹¹¹.

У лютому 2023 р. *Financial Times* повідомила, що за чотири роки перед вторгненням Росії в Україну Пригожин отримав понад чверть мільярда доларів від діяльності своєї бізнес-імперії, у т. ч. “сотні мільйонів” від видобутку нафти, газу, алмазів і золота, що ілюструє провал санкцій, застосованих з грудня 2016 р. проти нього та компаній, тісно пов'язаних з Групою Вагнера¹¹². Попри це, впродовж 2023 р. США та їх партнери з G7 поступово посилювали санкції.

По-перше, у травні Мінфін США оголосив про запровадження санкції проти І. Маслова, керівника операцій “Вагнера” в Малі, за підтримку Групою Вагнера війни Росії проти України у вигляді “спроб закуповувати військові системи в іноземних постачальників і постачати цю зброю через Малі як

¹⁰⁸ United Nations, General Assembly, ‘The regulatory environment for mercenaries, mercenary-related actors, and PMSC: A call to action’, Report of the working group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, A/78/535, 9 Oct. 2023, para. 1.

¹⁰⁹ Про ці ініціативи див., відповідно: Montreux Document (посилання 103); International Code of Conduct Association, International Code of Conduct for Private Security Providers, as amended 10 Dec. 2021; Voluntary Principles Initiative, The Voluntary Principles on Security and Human Rights; United Nations, OHCHR, ‘BHR treaty process’, [n.d.].

¹¹⁰ United Nations, General Assembly (посилання 108), para. 77.

¹¹¹ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions Russian proxy Wagner Group as a transnational criminal organization’, Press release, 26 Jan. 2023. Про санкції Заходу проти Росії загалом див. розділ 12, підрозділ II.

¹¹² Johnson, M., ‘Wagner leader generated \$250 mn from sanctioned empire’, *Financial Times*, 20 Feb. 2023.

третю сторону”¹¹³. По-друге, 27 червня Мінфін США запровадив санкції проти ще чотирьох компаній і однієї фізичної особи, пов’язаних із Групою Вагнера та Пригожиним. Чотири компанії – дві з ЦАР, одну з Росії та одну з ОАЕ – були звинувачені в участі в незаконному видобутку золота та торгівлі ним для фінансування діяльності Групи Вагнера в Україні та Африці, а обвинувачена особа була причетна до обладнання зі зброєю, видобутку корисних копалин та іншої діяльності “Вагнера” в Малі¹¹⁴. По-третє, 24 липня були застосовані санкції до трьох малійських урядових і військових чиновників за “сприяння розгортанню та розширенню” діяльності “Вагнера” в Малі¹¹⁵. По-четверте, у вересні Мінфін США запровадив “майже 100 санкцій до російської еліти та російської промисловості, фінансових установ і постачальників технологій”, звинувачених в отриманні вигоди, допомозі або підтримці війни в Україні¹¹⁶. Під санкції потрапили російська компанія з видобутку та обробки алмазів *AGD Diamonds*, її бельгійська дочка *Grib Diamonds* та співробітник Групи Вагнера В. В. Перфілев, який є радником президента ЦАР з національної безпеки. Нарешті, у грудні Мінфін і Держдепартамент США запровадили санкції проти понад 150 юридичних і фізичних осіб, звинувачених у матеріальній підтримці російської війни в Україні або в участі в “ухилянні від санкцій у багатьох третіх країнах”, що дозволило Росії продовжувати війну проти України. Серед цих організацій були дві китайські компанії, що постачали “Вагнеру” супутникові знімки та подібні послуги¹¹⁷.

ЄС у 2023 р. також запровадив проти Групи Вагнера нові санкції, на додаток до введених у 2021 р. У лютому 11 фізичних та сім організацій, у т. ч. золото- та алмазодобувні компанії з ЦАР і Судану – всі пов’язані з “Вагнером”, – були внесені до списку на заморожування активів та заборону поїздок, через порушення прав людини в ЦАР, Малі, Судані та Україні¹¹⁸.

У вересні Велика Британія теж визначила Групу Вагнера терористичною організацією, у зв’язку з чим належність до групи або її активна підтримка вважаються у Великій Британії кримінальним злочином, що тягне покарання до 14 років позбавлення волі¹¹⁹. Це було зроблено після доповіді парламентського комітету, який встановив, що намагання Великої Британії накласти

¹¹³ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions the head of the Wagner Group in Mali’, Press release, 25 May 2023.

¹¹⁴ US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions illicit gold companies funding Wagner forces and Wagner Group facilitator’, Press release, 27 June 2023.

¹¹⁵ US Department of the Treasury, ‘Treasury targets Malian officials facilitating Wagner Group’, Press release, 24 July 2023.

¹¹⁶ US Department of the Treasury, ‘With wide-ranging new sanctions, Treasury targets Russian military-linked elites and industrial base’, Press release, 14 Sep. 2023.

¹¹⁷ US Department of the Treasury, ‘Treasury imposes sanctions on more than 150 individuals and entities supplying Russia’s military-industrial base’, Press release, 12 Dec. 2023.

¹¹⁸ Council of the European Union, ‘Wagner Group: Council adds 11 individuals and 7 entities to EU sanctions lists’, Press release, 25 Feb. 2023.

¹¹⁹ British Home Office, ‘Wagner Group proscribed’, 15 Sep. 2023.

санкції на мережу Групи Вагнера дали “вкрай невтішний” результат¹²⁰. Британський уряд також повністю або частково погодився з багатьма іншими рекомендаціями парламентського розслідування діяльності мережі “Вагнера”, зокрема: (а) покращення збору розвідданих про діяльність мережі “Вагнера” в більшій кількості країн; (б) посилення санкцій проти пов’язаних з “Вагнером” фізичних і юридичних осіб; (в) врегулювання разом з “партнерами” (тобто державами, які погодилися співпрацювати з Великою Британією з питань безпеки тощо) питання про заборону подорожей для осіб, пов’язаних з “Вагнером”; (г) надання допомоги в галузі безпеки та інвестицій партнерам, які стикаються з мережею “Вагнера”; (д) збільшення допомоги нестабільним і постраждалим від конфлікту країнам; (е) більш стратегічна і комплексна відповідь уряду на виклики з боку мережі “Вагнера”; (є) заходи з руйнування цієї мережі; (ж) покращення розуміння Великою Британією інших ПВОК; (з) зміцнення міжнародно-правової бази; (и) підтримка проєкту принципів ООН стосовно ПВОК; (і) співпраця з іншими партнерами із запобігання взаємодії держав з мережею “Вагнера”. При цьому уряд Великої Британії не погодився з рекомендацією створити механізм координації зі США та ЄС санкцій проти “Вагнера”, зазначивши, що така координація уже існує¹²¹.

Попри спроби посилити санкції проти Групи Вагнера, їх ефективність залишається сумнівною. Пригожин уникав санкцій завдяки використанню широкої мережі фінансових посередників і підставних компаній з непрозорою власністю, через які могли здійснюватися транзакції у доларах США, незважаючи на блокування у фінансовій системі США¹²². Після російського вторгнення в Україну в лютому 2022 р. США та інші західні держави збільшили кількість цілеспрямованих санкцій проти осіб і компаній, пов’язаних з Групою Вагнера та її ширшою корпоративною мережею. Однак використання “Вагнером” складних і непрозорих корпоративних структур і зв’язків з державними установами дозволили обійти багато з них. Після загибелі Пригожина Росія стала частіше використовувати інші ПВОК, які здебільшого уникали такої уваги, як “Вагнер”. Тому лунають заклики до більш інтенсивного моніторингу діяльності Групи Вагнера та аналогічних ПВОК і до кращої координації збору та обміну інформацією між урядовими установами держав-однодумців¹²³.

¹²⁰ UK Foreign Affairs Committee, ‘Guns for gold: The Wagner Network exposed – Report summary’, 26 July 2023.

¹²¹ British House of Commons, Foreign Affairs Committee, ‘Guns for gold: The Wagner Network exposed’, Seventh report of 2022–23, 30 Oct. 2023.

¹²² US Department of the Treasury, ‘Treasury targets financier’s illicit sanctions evasion activity’, Press release, 15 July 2020; Donovan, K., Nikoladze, M. and Murphy, R., ‘Global sanctions dashboard: Sanctions alone won’t stop the Wagner Group’, Atlantic Council, 19 July 2023.

¹²³ Dalton, B., Rondeaux, C. and Weidt, M., ‘Targeting the Wagner Group: How the US can strengthen sanctions against Russia’, New America, Brief, 22 Feb. 2024.

Висновки

Останніми роками Група Вагнера відігравала важливу роль інструмента російської зовнішньої політики, а також військового, економічного та політичного гравця у постраждалих від конфлікту країнах, у яких вона працює. Невдале повстання “Вагнера” в Росії у червні 2023 р. призвело до змін в організації та переміщення багатьох її співробітників до Білорусі. Подальша загибель Пригожина та інших керівників групи в авіакатастрофі 23 серпня прискорила посилення контролю російської держави над діяльністю “Вагнера” та спроби інших ПВОК перебрати на себе частину її завдань. З метою стримування та перешкоджання зловмисній діяльності “Вагнера” західні держави використовували переважно санкції, але результати були обмеженими. Міжнародному співтовариству необхідно глибше зрозуміти діяльність і можливості ПВОК і їхні зв’язки з державами, а також посилити міжнародні та внутрішні зусилля з регламентації використання ПВОК, особливо там, де вони причетні до конфліктів і порушень прав людини.

II. Продовольчі системи та геополітика

КАРОЛІНА ДЕЛЬГАДО

Продовольчі системи можна розуміти як процеси, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, споживанням та утилізацією харчових продуктів, що стосуються кожної людини, а також ширші екологічні, політичні, соціальні та екологічні умови цієї діяльності. Головною характеристикою продовольчої системи є рівень продовольчої безпеки. “Продовольча безпека існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що відповідає їхнім дієтичним потребам і смакам, для активного та здорового життя”¹. Коли продовольчі системи перебувають у складному становищі, продовольча безпека погіршується. Продовольча небезпека визначається як відсутність регулярного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для нормального росту, розвитку, активного і здорового життя. Ініціатива Інтегрованої класифікації рівнів продовольчої небезпеки (*Integrated Food Insecurity Phase Classification, IPC*) вирізняє п'ять рівнів продовольчої небезпеки, від *ICP 1* (мінімальний/немає) до *ICP 5* (катастрофічний/голод)². У цьому підрозділі продовольча небезпека розглядається як наслідок і одночасно причина збройних конфліктів.

Взаємопов'язані чинники продовольчої небезпеки

Незаперечний зв'язок між продовольчими системами, насильницькими конфліктами та миром є критичною загальносвітовою проблемою. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (*Food and Agriculture Organization, FAO*), у 2022 р. 2,4 млрд людей, або 30% населення світу, відчували продовольчу небезпеку³. Це втричі більше, ніж у 2014 р. Ситуація є особливо серйозною у 59 найбільш постраждалих країнах, де у 2023 р. 282 млн осіб, порівняно з 193 млн у 2021 р., відчували гостру продовольчу небезпеку, що вимагало негайного втручання для зменшення ризиків голоду⁴. Станом на кінець 2023 р., майже всі ці країни або переживали жорстокі конфлікти, або оговтувалися після них. У 2023 р. на продовольчу безпеку у світі особливо вплинули три конфлікти: російсько-українська війна, громадянська війна в Судані та війна Ізраїлю з ХАМАС. Попри погіршення продовольчої безпеки в усьому світі, деякі країни та регіони продемонстрували у 2023 р. значне покращення. Зокрема, Південна Америка була одним із

¹ World Food Summit, Rome, 13-17 Nov. 1996, Plan of Action, para. 1.

² Integrated Food Insecurity Phase Classification (IPC), ‘IPC overview and classification system’, [n.d.].

³ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) et al., *The State of Food Security and Nutrition in the World 2023: Urbanization, Agrifood Systems Transformation and Healthy Diets Across the Rural-Urban Continuum* (FAO: Rome, 2023), p. vii. Див. також: FAO, ‘Hunger and food insecurity’, [n.d.].

⁴ Food Security Information Network (FSIN) and Global Network Against Food Crises, *Global Report on Food Crises 2024* (FSIN: Rome, 2024), p. 7.

небагатьох регіонів, де показники продовольчої безпеки покращилися, попри високий і зростаючий рівень насильства⁵.

Продовольча небезпека одночасно є і наслідком, і причиною насильницьких конфліктів. В основі цієї динаміки лежить порушення продовольчих систем. Збройні конфлікти згубно впливають на більшість елементів і процесів продовольчих систем, особливо на виробництво продуктів харчування, оскільки сільськогосподарські угіддя та прилеглі сільські території часто перебувають у центрі конфліктів. При погіршенні ситуації, за небезпечних умов, ресурси, державні витрати та приватні інвестиції часто відволікаються або скорочуються, що має тривалі наслідки для продовольчих систем і продовольчої безпеки. Крім того, збройний конфлікт негативно впливає на торгівлю та розподіл продовольства, що може становити серйозну загрозу для функціонування ринків та постачання продовольства як у сільській, так і в міській місцевості.

Продовольча небезпека, спричинена конфліктом, може загострити наслідки зміни клімату, стан довкілля та економічні потрясіння або сама загостритися через них. Ель-Ніньйо 2023-2024 рр., пік інтенсивності якого припав на другу половину 2023 р., призвів до посух, лісових пожеж, хвиль спеки, злив і повеней у всьому світі. Зокрема, на продовольчу безпеку вплинули сильні посухи в Центральній Америці, на півночі Південної Америки, у Південно-Східній Азії і на Тихоокеанському узбережжі, а також повені у Східній Африці⁶. На півдні Африки вплив на продовольчу безпеку повною мірою почне відчуватися лише наприкінці 2024 р., коли очікується скорочення врожаїв певних культур, деяких – дуже суттєве⁷. Хоча Ель-Ніньйо несуть як згубні, так і сприятливі наслідки для сільського господарства, історично вони призводили до зниження виробництва основних культур у світі, що тягне за собою підвищення цін⁸.

Зменшення пропозиції та високі ціни непропорційно впливають на доступ до їжі вразливих домогосподарств, особливо у країнах, що розвиваються, і в тих, які сильно залежать від імпорту. За даними Міністерства сільського господарства США, у багатьох таких країнах на продукти харчування витрачається в середньому близько 50% сімейного бюджету⁹. Попри зниження у листопаді 2023 р. індексу ФАО цін на продовольство на 10,7%, порівняно з попереднім роком, що пояснюється адаптацією світових ринків зерна до наслідків російсько-української війни та збереженням достатньої пропозиції

⁵ FAO et al. (посилання 3), p. xix; United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *UNODC Global Study on Homicide 2023: Homicide and Organized Crime in Latin America and the Caribbean* (UNODC: Vienna, 12 Dec. 2023).

⁶ ACAPS, 'El Nino overview: Anticipated humanitarian impact in 2024', 6 Feb. 2024, p. 3.

⁷ FAO and World Food Programme, 'El Nino's impact on food and nutrition security in Southern Africa: Lesson learned for improved coordination and response', 13 Feb. 2024, pp. 1, 6.

⁸ Iizumi, T. et al., 'Impacts of El Nino Southern Oscillation on the global yields of major crops', *Nature Communications*, vol. 5, 3712 (2014).

⁹ Cited in FAO and The World Bank, *Food Data Collection in Household Consumption and Expenditure Surveys: Guidelines for Low- and Middle-Income Countries*, (FAO/World Bank: Rome, 2018), p. vii, p. 1.

станом на листопад, інфляція внутрішніх цін на продовольство зберігалася¹⁰. У світі в червні 2023 р. вона в середньому становила 13%, а в деяких країнах, зокрема в Лівані та Венесуелі, рівень інфляції перевищував 100%¹¹.

Водночас комплексний вплив пандемії *Covid-19* і російсько-української війни на доступність продовольства і цін на нього, на корми та добрива спричинив сплеск експортних обмежень¹². Станом на грудень 2023 р. “19 країн запровадили 27 заборон на експорт продуктів харчування, а дев’ять запровадили 17 заходів з обмеження експорту”¹³. Крім посилення невизначеності поставок і нестабільності цін, заборони на експорт можуть спровокувати політичну нестабільність у залежних від імпорту країнах, причому ООН особливо застерігає від таких наслідків після заборони експорту рису з Індії у вересні¹⁴. Концентрація у світовій продовольчій системі також впливає на продовольчу безпеку¹⁵. У 2021-2022 рр. прибутки чотирьох найбільших компаній, що займаються торгівлею продуктами харчування, значно виростили¹⁶.

Продовольча небезпека може сприяти виникненню та затягуванню конфліктів. За деякими оцінками, зростання продовольчої небезпеки на 25% “підвищує ризик конфлікту на 36%”¹⁷. Найпоширенішими факторами ризику є “деградація довкілля та спричинений кліматом дефіцит продовольства, конкуренція за виробничі ресурси та невдоволення соціальними проблемами та цінами на продукти харчування”¹⁸. Наприклад, загострення кліматичної кризи та постійно зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію породжують конкурентні та насильницькі претензії на землю та шляхи розвитку сільських територій. У 2022 р. щонайменше 177 захисників навколишнього середовища у світі були вбиті під час спроб захистити землю¹⁹. У 2023 р. лише в Колумбії загинув 181 захисник²⁰.

Внаслідок цих взаємопов’язаних криз 110 млн осіб, або понад 1% населення світу, були вимушено переміщені, більшість із них опинились у тимчасових таборах або розсіялися в нових громадах у країнах з низькими й

¹⁰ FAO, ‘World food situation: FAO Food Price Index’, [n.d.]; Baffes, J. and Mekonnen, D., ‘Falling food prices, yet much higher than pre-Covid’, World Bank Data Blog, 16 Aug. 2023.

¹¹ Baffes and Mekonnen (посилання 10).

¹² World Trade Organization (WTO), ‘WTO members facilitate imports, reduce trade restrictions, but food export curbs persist’, WTO News, 27 July 2023.

¹³ World Bank, Food Security Update, 14 Dec. 2023, p. 15.

¹⁴ Peng, I., ‘High rice prices bring risk of social unrest, UN says’, Bloomberg, 22 Sep. 2023.

¹⁵ Clapp, J., Noyes, I. and Grant, Z., ‘The Food Systems Summit’s failure to address corporate power’, *Development*, vol. 64 (2021).

¹⁶ United Nations Conference on Trade and Development, ‘Food commodities, corporate profiteering and crises: Revisiting the international regulatory agenda, 2023’, *Trade and Development Report 2023-Growth, Debt and Climate: Realigning the Global Financial Architecture* (United Nations: Geneva, 2024), p. 73.

¹⁷ Institute for Economics & Peace (IEP), *Ecological Threat Report 2023: Analysing Ecological Threats, Resilience & Peace* (IEP: Sydney, Nov. 2023), p. 3.

¹⁸ Delgado, C., Murugani, V. and Tschunkert, K., *Food Systems in Conflict and Peacebuilding Settings: Pathways and Interconnections* (SIPRI: Stockholm, June 2021), p. 13.

¹⁹ Global Witness, *Standing Firm: The Land and Environmental Defenders on the Frontlines of the Climate Crisis* (Global Witness: London, Sep. 2023), p. 9.

²⁰ Columbian Ombudsman’s Office, ‘Durante el 2023, en Colombia fueron asesinados 181 líderes sociales y defensores de derechos humanos’, Press release, 9 Jan. 2024.

середніми доходами²¹. У 2022 р. понад 53 млн людей були внутрішньо переміщені у 25 країнах або територіях, де тривала продовольча криза. Майже 20 млн біженців і шукачів притулку опинились у 55 країнах (територіях), які переживали продовольчу кризу²². Посилення продовольчої небезпеки, конфлікти та зміна клімату лише збільшать ці цифри, створюючи серйозні проблеми для стабільності та погіршуючи перспективи миру.

Продовольчі системи під час конфліктів в умовах миротворчої діяльності у 2023 р.

Україна

У 2023 р. війна в Україні продовжувала руйнувати виробництво та постачання сільськогосподарської продукції²³. Негативні впливи включали прямі напади на сільськогосподарських робітників, крадіжку сільськогосподарської техніки, примусовий продаж зерна окупаційній владі, забруднення землі мінами та вибухонебезпечними залишками війни, окупацію основних регіонів виробництва зерна та удари по критичній інфраструктурі. На початок 2023 р. загальні збитки та втрати сільського господарства оцінювалися у понад \$9 млрд²⁴. Руйнування в червні Каховської греблі, яка відігравала важливу роль у постачанні енергії, води для побутових і промислових потреб, зрошення та річкового транспорту на півдні України, спричинило затоплення приблизно 1 378 га сільськогосподарських угідь і серйозне пошкодження зрошувальних систем, з переходом понад 306 500 га орних угідь на менш передбачуване дощове зрошення²⁵. Очікується, що врожайність впаде на 70%²⁶.

У 2023 р. фермерам по всій Україні було важко отримати такі виробничі ресурси, як паливо, насіння, добрива та пестициди, через високі ціни або відсутність цих ресурсів. Доступ до ринку був обмежений, покупці продукції теж мали обмежені можливості²⁷. Виробництво зерна в Україні у 2022-2023 рр. маркетинговому році впало на 29%, і очікується подальше падіння²⁸. Урожай зернових у 2023 р. прогнозується на 50% меншим за довоєнний у 2021 р.²⁹

²¹ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Refugee Data Finder, Status at 24 Oct. 2023.

²² FSIN and Global Network Against Food Crises, *Global Report on Food Crises 2023* (посилання 4), p. 9.

²³ Про російсько-українську війну див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

²⁴ World Bank et al., *Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment, February 2022-February 2023* (World Bank: Washington, DC, Mar. 2023), p. 19.

²⁵ Government of Ukraine and the United Nations, *Post-Disaster Needs Assessment: 2023 Kakhovka Dam Disaster, Ukraine* (Oct. 2023), pp. 55, 57-58.

²⁶ Government of Ukraine and the United Nations (посилання 25), p. 24.

²⁷ FAO, *Ukraine: Impact of the War on Agricultural Enterprises – Findings of a Nationwide Survey of Agricultural Enterprises with Land up to 250 hectares, January-February 2023* (FAO: Rome, 2023), pp. 18-22.

²⁸ European Council and Council of the European Union, 'How the Russian invasion of Ukraine has further aggravated the global food crisis', Infographic, Status at 23 Oct. 2023.

²⁹ FAO, 'The 2023 Ukraine Recovery Conference – FAO delivered its statement on the programme activities in Ukraine', FAO News, 28 June 2023.

Важливою подією стало рішення Росії у липні 2023 р. не продовжувати Чорноморську зернову ініціативу. Ця ініціатива мала важливе значення для поновлення експорту українського зерна. За рік існування вона дозволила вивезти з України близько 33 млн т зерна та продуктів харчування, сприяючи зниженню цін на основні продукти харчування у світі і збереженню світових поставок продовольства³⁰. Зупинка Чорноморської зернової ініціативи призвела до скасування гарантій безпеки судноплавства в північно-західній частині Чорного моря; Росія розглядає судна, які прямують до українських портів, як потенційні військові цілі³¹.

Паралельно Чорноморській зерновій ініціативі (а з липня – замість неї) з'явилися Шляхи солідарності (*Solidarity Lanes*) – альтернативний маршрут, що з'єднує Україну з країнами ЄС через Східну Європу та р. Дунай. Цей альтернативний маршрут дозволив з березня 2022 р. по листопад 2023 р. експортувати понад 58 млн т сільгосппродукції³². Разом із новими, хоч і дуже небезпечними, гуманітарними судноплавними коридорами в Чорному морі, про які Україна оголосила в серпні, Шляхи солідарності дозволили українському експорту сільськогосподарської продукції до кінця 2023 р. наблизитися до рівня, що був перед вторгненням³³. Проте після завершення Чорноморської зернової ініціативи Росія посилила удари по ключовій інфраструктурі, зокрема, по портових спорудах, складах і сховищах в Ізмаїлі та Рені на Дунаї. Ці удари знищили понад 270 тис. т зерна та значно підняли ставки фрахту. З липня по вересень ставки в Ізмаїльському порту зросли приблизно на 50%, і очікується, що продовження ударів ще більше погіршить цю тенденцію³⁴.

Обмеження постачання продовольства з України непропорційно вплинули на країни з низькими доходами, які суттєво залежать від імпорту. Такі країни, як Єгипет, Йорданія, Ліван, Марокко і Туніс, є основними імпортерами зернових, пшениці та продуктів харчування у світі, що робить їх особливо чутливими до наслідків триваючого конфлікту³⁵.

Станом на липень 2023 р. Всесвітня продовольча програма ООН (*UN World Food Programme, WFP*), найбільша у світі агенція гуманітарної продовольчої допомоги, здійснила 80% річних закупівель пшениці в Україні завдяки Чорноморській зерновій ініціативі. Ця пшениця призначалася передусім для розв'язання проблеми продовольчої небезпеки, включаючи голод, у таких потерпаючих від кризи країнах, як Афганістан, Джибуті, Ефіопія, Кенія,

³⁰ United Nations, Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre, 'The Black Sea Grain Initiative: What was achieved? Why was it important?', [n.d.].

³¹ US Naval Institute (USNI), 'Russia lays mines in Black Sea to block Ukrainian ports, NSC says', USNI News, 19 July 2023.

³² European Commission, 'EU-Ukraine Solidarity Lanes', [n.d.].

³³ FEWS NET, 'Ukrainian exports again reach pre-invasion levels in December 2023', Ukraine Key Message Update, Dec. 2023.

³⁴ FEWS NET, 'Impacts of the war on acute food insecurity remain highest near frontlines', Ukraine Targeted Analysis, Sep. 2023.

³⁵ Rauschendorfer, J. and Krivonos, E., *Implications of the War in Ukraine for Agrifood Trade and Food Security in the Southern and Eastern Mediterranean: Egypt, Jordan, Lebanon, Morocco and Tunisia* (FAO: Rome, Dec. 2022).

Сомалі, Судан і Ємен. Припинення ініціативи змусило *WFP* закуповувати зерно в більш віддалених портах за вищими цінами³⁶. Іншою проблемою *WFP* у 2023 р. стало значне зменшення фінансування, що змусило майже половину представництв *WFP* у країнах скоротити продовольчу, грошову та харчову допомогу на майже 50%³⁷.

Повномасштабні удари по українських сільгоспвиробниках і маршрутах постачання свідчать про навмисне використання Росією українського зерна як зброї³⁸. Під час вторгнення в Україну Росія використовувала також ряд тактик, пов'язаних із голодом: це облога, перешкоджання доступу гуманітарної допомоги, пограбування сільськогосподарської техніки та обстріл об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення. Докази цього не є беззаперечними, але ця тактика призвела до тверджень про те, що Росія цілеспрямовано намагається голодом змусити населення України підкоритися³⁹.

Судан

У 2023 р. різко зросла продовольча небезпека в Судані через збройний конфлікт, економічний спад і зростання цін на продовольство, а також суттєве скорочення допомоги. 15 квітня в Хартумі спалахнув збройний конфлікт між Збройними силами Судану та Силами швидкої підтримки (*Rapid Support Forces, RSF*). Боротьба за владу між воєначальниками переросла в загальнонаціональний конфлікт за участю повстанських угруповань, етнічних загонів та іноземних структур. Конфлікт швидко поширився на Дарфур і Кордофан, а до кінця 2023 р. вплинув на всі регіони країни⁴⁰. Із загостренням конфлікту погіршилася й гуманітарна ситуація. Конфлікт призвів до переміщення понад 7,4 млн осіб, що усугубило довоєнну кризу з чотирма мільйонами внутрішньо переміщених осіб (ВПО)⁴¹. У результаті Судан переживає найбільшу кризу переміщення населення у світі⁴².

3 грудня 2022 р. по серпень 2023 р. гостра продовольча небезпека зросла на 74%, вплинувши на майже 20,3 млн осіб, або понад 42% населення⁴³. Хоча прогнози передбачають тимчасове зменшення їх числа до 15 млн осіб, які відчуватимуть гостру продовольчу небезпеку в сезон збирання врожаю, з жовтня

³⁶ Borger, J., 'Turning food into a weapon: How Russia resorted to one of the oldest forms of warfare', *The Guardian*, 9 Aug. 2023.

³⁷ World Food Programme, 'A global food crisis', [n.d.].

³⁸ Global Rights Compliance (GRC), Starvation Mobile Justice Team, *Agriculture Weaponised: The Illegal Seizure and Extraction of Ukrainian Grain by Russia* (GRC: The Hague, 2023).

³⁹ Див., наприклад: Mykytenko, A. and Vishchyk, M., "'All our hope is in the famine": Why an investigation into starvation crimes in Ukraine is urgently needed', *OpinioJuris*, 9 Aug. 2022.

⁴⁰ Про громадянську війну в Судані див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁴¹ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Sudan: Nine months of conflict', *Key Facts and Figures*, 15 Jan. 2024.

⁴² United Nations International Organization for Migration (IOM), *Displacement Tracking Matrix (DTM) Sudan*, 'Sudan's internally displaced persons: 2023 estimates', Jan. 2024, p. 1.

⁴³ IPC, 'Sudan: IPC acute food insecurity snapshot: June 2023-February 2024', 2 Aug. 2023, p. 1. Див. також: FSIN and Global Network Against Food Crises, *2023 Global Report on Food Crises: Mid-Year Update* (FSIN: Rome, 2023).

2023 р. по лютий 2024 р., це все одно рекорд для такого періоду⁴⁴. Посилення продовольчої безпеки ускладнює вже наявну кризу продовольчої безпеки. Судан постійно переживає найсерйозніші продовольчі кризи у світі, спричинені тотальним макроекономічним спадом з 2017 р., громадянськими заворушеннями, які почалися у 2018 р., і триваючими конфліктами між громадами, а також постійною проблемою екстремальних погодних умов⁴⁵.

Хоча збройний конфлікт у 2023 р. точився переважно в містах, він суттєво вдарив по аграрному сектору. Фермери зіткнулися з прямими загрозами безпеці під час посівної, серйозними ускладненнями в отриманні основних ресурсів. Аналіз супутникових знімків показав помітне зменшення рослинності, особливо в штаті Хартум, що свідчить про серйозні порушення сільськогосподарської діяльності⁴⁶. Загальна посівна площа скоротилася на 15%, порівняно із середнім показником за останні п'ять років, і очікується, що врожай буде нижче середнього⁴⁷. На знімках також видно меншу за середню рослинність у районах з крупними сільськогосподарськими фермами у штатах Білий Ніл і Аль-Джазіра, що можна пояснити дефіцитом палива та ціновим шоком унаслідок конфлікту. Деякі східні регіони також демонструють перші ознаки посухи, що ще більше ускладнить сільське господарство⁴⁸.

Продовольчі ринки та виробництво продовольчої продукції по всьому Судану зруйновані та пограбовані, що безпосередньо зменшило доступність харчових продуктів. Багато зруйнованих або пошкоджених ринків у Хартумі та Дарфурі, від яких залежало багато роздрібних торговців і кінцевих споживачів, відігравали важливу роль у системі розподілу продуктів харчування в Судані⁴⁹. Насильство в Хартумі, столиці та економічному центрі країни, порушило внутрішні торговельні шляхи, створивши загрозу для імпорту та спровокувавши кризу готівки⁵⁰. Крім того, проникнення *RSF* до сусідніх районів під час конфлікту призвело до мародерства й насильства⁵¹.

Внаслідок громадянської війни в Судані різко подорожчали продукти першої необхідності. Так, наприкінці грудня 2023 р. середня ціна сорго була на 45% вищою за грудень 2022 р., і на 252% – за п'ятирічний показник. Ціна пшениці так само була на 65% вищою за грудень 2022 р., і на 250% – за п'ятирічний показник⁵². Зростання цін на продовольство перед війною значною мірою стало наслідком російсько-української війни, оскільки Судан

⁴⁴ IPC, 'Sudan: IPC acute food insecurity snapshot: June 2023–February 2024' (посилання 43), p. 1.

⁴⁵ FSIN and Global Network Against Food Crises (посилання 4), pp. 138–39.

⁴⁶ Mercy Corps, 'Sudan crisis analysis: Remote sensing to monitor impact of conflict on agriculture', Aug. 2023.

⁴⁷ FAO, 'The Sudan: Rapid assessment on the summer season agricultural performance', Nov. 2023, p. v.

⁴⁸ Mercy Corps (посилання 46).

⁴⁹ Insecurity Insight, 'The Sudan crisis, conflict and food insecurity', July 2023, p. 9.

⁵⁰ World Food Programme, 'Sudan', [n.d.].

⁵¹ Soliman, A. and Hassan, Y., 'Resolving Sudan's crisis means removing those fighting', Chatham House, 21 Apr. 2023.

⁵² FEWS NET, 'Expanding conflict and displacement drive even higher needs during the harvest', Food Security Outlook Update – Sudan, Dec. 2023.

імпортував до 80% пшениці з цих двох країн⁵³. У червні 2023 р. 30% населення Судану не могли дозволити собі місцевий продуктовий кошик⁵⁴.

Продовження і поширення насильства несе загрозу голоду мільйонам людей; фермерам буде важче вирощувати основні зернові культури, оскільки ціни на насіння, добрива та паливо різко зростають, а ланцюги постачання та шляхи транспортування товарів порушуються. Масштабне внутрішнє переміщення людей ризикує посилити конкуренцію за ресурси. Бойові дії між Збройними силами Судану і *RSF* загострили давні суперечки між фермерами та скотарями, включаючи вигнання місцевих фермерів-масалітів з їхніх земель у штаті Західний Дарфур силами *RSF* та загонів кочових племен⁵⁵. Незвичні переміщення худоби пояснюються як конфліктом, так і змінами режиму опадів⁵⁶. У Північному Дарфурі скотарів не допускають до пасовиськ.

Попри жакливу ситуацію в Судані, за оцінками *WFP*, вона була такою для “понад 6,5 млн людей з початку конфлікту”, порівняно з 9,3 млн у 2022 р.⁵⁷ Можливості скорочуються через брак коштів, надзвичайний рівень незахищеності та масове розкрадання продовольчої допомоги воюючими сторонами⁵⁸.

Вплив конфлікту на продовольчу безпеку виходить за межі Судану. За перші шість місяців близько 1,2 млн осіб втекли до сусідніх держав, у багатьох з яких теж відбуваються конфлікти та продовольча криза⁵⁹. Так, приплив понад 530 тис. людей до Південного Судану загострив існуючу кризу, адже там понад 46% із 12,6 млн населення відчують гостру нестачу продовольства⁶⁰. У червні 2023 р. ООН попередила, що “хвильові ефекти” конфлікту в Судані загрожують зірвати виконання Оновленої мирної угоди в Південному Судані, оскільки національні та міжнародні ресурси й зусилля переорієнтовані на подолання кризи біженців. У таких ключових прикордонних регіонах, як Ренк і Малакал, загострення конкуренції за обмежені ресурси, економічні труднощі та напруженість у суспільстві призвели до насильства за участю озброєної молоді⁶¹. Ці зіткнення посилили складність і нестабільність ситуації, створивши перешкоди для стабільності й безпеки в регіоні.

⁵³ OCHA, ‘Sudan’s imports of wheat and wheat flour from Russia and Ukraine’, Sudan Situation Report, 7 July 2022.

⁵⁴ OCHA, ‘Seven months of conflict’, Key Facts and Figures, 15 Nov. 2023, p. 2. “Місцевий продовольчий кошик” – це еталон правильно складеного кошика, критично важливого харчування постраждалих. Див.: World Food Programme, ‘The WFP food basket’, [n.d.].

⁵⁵ Insecurity Insight (посилання 49); Human Rights Watch, ‘Violence in Darfur: Human Rights Watch February 2023 submission to the UK Parliament’, News, 26 Nov. 2023; Kohnert, D., ‘On the impact of the 2023 Sudanese war on Africa and beyond’, SSRN, 21 June 2023.

⁵⁶ FAO, ‘The Sudan: Rapid assessment on the summer season agricultural performance’ (посилання 47), p. 7.

⁵⁷ World Food Programme, ‘Sudan’ (посилання 50); World Food Programme, ‘Sudan Annual Country Report 2022’, 2023.

⁵⁸ Insecurity Insight (посилання 49), p. 14.

⁵⁹ IOM, DTM Sudan, ‘Weekly displacement snapshot 06’, 10 Oct. 2023, p. 1.

⁶⁰ ICP, ‘South Sudan: ICP acute food insecurity and malnutrition analysis, September 2023–July 2024’, 6 Nov. 2023, pp. 2, 25.

⁶¹ United Nations, ‘Sudan crisis threatens to hobble South Sudan’s transition, UN mission chief says’, UN News, 20 June 2023.

Палестина

Новий спалах насильства в Палестині в жовтні 2023 р. перетворив і без того жахливу гуманітарну ситуацію на катастрофу. Окрім вбивств і переміщення цивільних осіб, війна завдала великої шкоди продовольчим системам на окупованих палестинських територіях, а Газі загрожує голод. Ще до нинішньої війни між Ізраїлем і ХАМАС рівень продовольчої небезпеки був високим: у 2022 р. 53% населення Газі відчували гостру продовольчу небезпеку, в т. ч. 63% серед домогосподарств, очолюваних жінками; на Західному березі р. Йордан – 11%⁶². Станом на грудень 2023 р. ініціатива *ICP* вважала, що 93% населення Газі відчуває гостру продовольчу небезпеку (*ICP 3* або вище); за прогнозами, до лютого 2024 р. цей показник сягне 100%; близько 80% вже перебували в надзвичайних (*ICP 4*) або катастрофічних (*ICP 5*) умовах. Остання група включала принаймні “кожне четверте домогосподарство” (понад півмільйона осіб)⁶³. Ініціатива зазначала: “Це найвища частка людей, які стикаються з високим рівнем гострої продовольчої небезпеки, яку ініціатива *ICP* коли-небудь класифікувала для будь-якої території чи країни”⁶⁴.

Продовольчі системи руйнувалися різними шляхами. Військові дії Ізраїлю спустошили сільськогосподарський Сектор Газі. До кінця листопада 2023 р. внаслідок бойових дій було пошкоджено понад третину сільськогосподарських угідь на півночі Газі⁶⁵. Відключення електроенергії вплинули на охолодження та зрошення посівів, від чого постраждали понад 15 тис. фермерів, а 10 тис. скотарів не могли отримати достатньої кількості кормів, що призвело до падіжу худоби⁶⁶. Ізраїльські удари зруйнували майже всю цивільну інфраструктуру на значній частині території Газі, включно з харчовою промисловістю⁶⁷. Через знищення всіх млинів, місцевого борошна в Газі в осяжному майбутньому не буде⁶⁸. Місцеві ринки “повністю закрилися”, а невеликі обсяги продовольства, які можна було знайти, продавалися за дуже високими цінами, та й від них було мало користі через неможливість готувати їжу⁶⁹. Інші фактори, які вже посилюють або можуть посилити гостру продовольчу небезпеку в Газі, включають обмеження імпорту, нездатність приватного сектора відновити комерційну діяльність, високий рівень урбанізації,

⁶² FSIN and Global Network Against Food Crises, *Global Report on Food Crises 2023* (посилання 4), р. 128; див. також World Food Programme, ‘Palestine’, [n.d.]. Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ I, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁶³ ICP, ‘Gaza Strip: ICP acute food insecurity, November 2023-February 2024’, 21 Dec. 2023, pp. 1-2; IPC Famine Review Committee, *Gaza Strip: Famine Review of the IPC Analysis: Conclusions and Recommendations* (IPC: 21 Dec 2023), pp. 1-2.

⁶⁴ ICP, ‘Gaza Strip: ICP acute food insecurity, November 2023-February 2024’, (посилання 63), p.1.

⁶⁵ Human Rights Watch, ‘Israel: Starvation used as weapon of war in Gaza’, News, 18 Dec. 2023.

⁶⁶ Euro-Med Human Rights Monitor, ‘Israel is waging an extensive war of starvation against Gaza’s civilian population’, 5 Nov. 2023.

⁶⁷ IPC Famine Review Committee (посилання 63).

⁶⁸ OCHA, ‘Hostilities in the Gaza Strip and Israel’, Flash Update No. 40, 15 Nov 2023.

⁶⁹ World Food Programme, ‘Gaza faces widespread hunger as food systems collapse, warns WFP’, News, 16 Nov. 2023.

обмеження на пересування та відсутність альтернативних джерел продовольства, оскільки існуючі запаси продовольства закінчуються⁷⁰.

Масштаби руйнувань призвели до того, що все населення Гази потребує термінової гуманітарної допомоги. Ізраїль пропустив до Гази лише 2% необхідної допомоги та продовольства⁷¹. Активні бої чи часткова облога завадили забезпечити не лише кілька територій із обмеженим доступом⁷². На початок грудня 2023 р. Ініціатива *ICP* оцінювала рівень продовольчої небезпеки *ICP 5* (голод) за числом постраждалого населення таким чином: 25% населення північного округу; в південному окрузі – 15% серед ВПО і 10% серед мешканців; очікується, що ці цифри зростуть⁷³. Комітет Ініціативи з аналізу голоду (*Famine Review Committee*) дійшов висновку, що ризик голоду зростає з кожним днем, в умовах обмеження гуманітарного доступу, і спрогнозував ризик голоду “до травня 2024 р., якщо поточна ситуація збережеться або погіршиться”, водночас зазначивши, що поріг голоду на рівні катастрофи (*IPC 5*) “вже перевищено”⁷⁴.

Дії Ізраїлю з навмисного блокування доставки води, продовольства та палива, перешкоджання гуманітарній допомозі, знищення сільськогосподарських угідь і позбавлення цивільного населення засобів існування дали підстави для заяв про те, що ізраїльський уряд використовує голод серед цивільних осіб як засіб ведення війни⁷⁵.

Нинішня криза сталася після десятиліть політичних та економічних потрясінь на Західному березі та 15-річної блокади Гази. Навіть до нинішньої війни обидві території імпортували 90% своїх ринкових потреб, і майже всі маршрути постачання контролювалися Ізраїлем⁷⁶. Ізраїльські військові обмежували доступ і періодично відключали воду палестинським фермерам, яким заборонено будувати водопровідні споруди та використовувати їх без дозволу військових⁷⁷. Така залежність від водних ресурсів Ізраїлю ще більше ускладнюється підвищенням температури та опустелюванням⁷⁸. Економічні наслідки пандемії *Covid-19* і швидке зростання цін унаслідок російсько-української війни додали тривалих фінансових труднощів, а надії на одужання руйнується поновленням конфлікту і занепадом продовольчих систем⁷⁹.

⁷⁰ ICP, ‘Gaza Strip: ICP acute food insecurity, November 2023-February 2024’ (посилання 63), pp. 1-2.

⁷¹ Euro-Med Human Rights Monitor (посилання 66).

⁷² Griffiths, M., UN under-secretary-general for humanitarian affairs and emergency relief coordination, Briefing to the Security Council, 31 Jan.2024; UNOCHA, ‘Hostilities in the Gaza Strip and Israel-reported impact, day 88’, 3 Jan. 2024.

⁷³ IPC Famine Review Committee (посилання 63), p. 1.

⁷⁴ IPC Famine Review Committee (посилання 63), p. 2.

⁷⁵ Human Rights Watch, ‘Israel: Starvation used as weapon of war in Gaza’ (посилання 65).

⁷⁶ Barron, E. ‘In focus: The interwoven roots of systemic food insecurity in Palestine’, Center for Climate & Security, 21 Sep. 2022.

⁷⁷ Human Rights Watch, ‘A threshold crossed: Israeli authorities and the crimes of apartheid and persecution’, 27 Apr. 2023.

⁷⁸ United Nations Palestine, ‘Environment’, Fact sheet, May 2022.

⁷⁹ Barron (посилання 76).

Латинська Америка

На тлі загострення глобальної продовольчої небезпеки у 2023 р. Латинська Америка вирізняється загальним зменшенням кількості людей, які відчували продовольчу небезпеку⁸⁰. Попри погіршення тенденцій у деяких країнах, зокрема в Гаїті, покращення в регіоні пояснюється розвитком ринку праці та дієвою політикою соціального захисту. Стикаючись із зростанням цін на продовольство через пандемію *Covid-19* та російсько-українську війну, Латинська Америка водночас виграла від підвищення світових цін на пшеницю, нафту та газ. Це збільшило доходи кількох країн регіону, зокрема Аргентини, Колумбії, Перу та Бразилії, дозволивши їм зберегти субсидії і зменшити податки на продукти харчування та енергоносії⁸¹.

Ще одним наслідком пандемії та російсько-української війни є зростання значення Латинської Америки у зміцненні глобальної продовольчої безпеки та задоволенні зростаючого попиту на продукти харчування, корми та паливо. Будучи провідним світовим нетто-експортером продовольства, цей регіон відіграв важливу роль у стабілізації світових поставок продовольства та цін на нього⁸². За прогнозами, завдяки величезним невикористаним орним землям Латинська Америка дасть зростання сільськогосподарського та рибного виробництва на 14% у наступні 10 років⁸³. Регіон також має хороші можливості для подолання дефіциту металу та енергії, спричиненого російсько-українською війною. Великі запаси металів і мінералів у Латинській Америці, в т. ч. приблизно 70% світових запасів літію, зробили її ключовим гравцем на світовій арені ресурсів⁸⁴. Очікується, що значні інвестиції у масштабні гірничодобувні проекти дозволять збільшити видобуток ресурсів у регіоні⁸⁵.

Проте, інтенсивне сільське господарство та видобувна діяльність завдають серйозної шкоди якості води, повітря та ґрунту і прискорюють руйнування лісних масивів і зменшення біорозмаїття. Це не лише ставить під загрозу місцеву продовольчу безпеку, а й створює передумови для потенційних глобальних наслідків у довгостроковій перспективі⁸⁶. Ці екологічні наслідки перетинаються з уже існуючою соціальною нерівністю, політичною нестабільністю та глибоко вкоріненою історією суперечок за землю та незаконного землекористування. Це складне мереживо факторів призвело до ескалації жорстоких конфліктів і загострення продовольчої небезпеки в регіоні. Яскраву ілюстрацію цього явища ми бачили в Колумбії у 2023 р.

⁸⁰ FSIN and Global Network Against Food Crises, *2023 Global Report on Food Crisis: Mid-Year Update* (посилання 43), pp. 32-33; FAO et al. (посилання 3), pp. 6-7.

⁸¹ 'Some Latin American economies have benefited from the war in Ukraine', *The Economist*, 6 June 2023.

⁸² Morris, M. et al., *Future Foodscapes: Re-imagining Agriculture in Latin America and the Caribbean* (World Bank: Washington, DC, 2020).

⁸³ Organisation for Economic and Co-operative Development (OECD) and FAO, 'Regional brief: Latin America and the Caribbean', *OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030*, 2021, p. 2.

⁸⁴ OECD, *Responsible Business Conduct in the Extractive and Minerals Sector in Latin America and the Caribbean* (OECD Publishing: Paris, 2022), p. 10.

⁸⁵ OECD (посилання 84), p. 11.

⁸⁶ OECD (посилання 84), p. 9.

З 2017 р. недержавні збройні угруповання стимулювали виробництво коки та перешкоджали виробництву продуктів харчування, що призвело до рекордного рівня виробництва коки і зробило маргіналізованих фермерів вкрай залежними від її вирощування. Але різке падіння цін на листя цієї рослини у 2022-2023 рр. спричинило колапс ринку коки у 2023 р. Це мало далекосяжні наслідки в районах вирощування коки в Колумбії, де цілі громади втратили засоби до існування та опинились у надзвичайній гуманітарній ситуації, що характеризується браком їжі та нездатністю дозволити собі найнеобхідніше. Ця тривожна ситуація виявила парадокс: колапс нелегальної економіки, яка підтримувала тривалий і жорстокий конфлікт, посилив кризу продовольчої безпеки для громад, які стикаються з тривалими наслідками конфлікту⁸⁷.

Згубний зв'язок між землею, їжею та насильством також увічнюється швидким розвитком скотарства серед недержавних збройних угруповань і великих землевласників, які прагнуть заробити на сприятливій земельній політиці та спекуляціях. Вони заохочують вирубку лісів, спонукаючи мешканців вирубувати дерева, займаються здирництвом фермерів, заохочують вирощування коки та погрожують захисникам навколишнього середовища⁸⁸. Як і скотарство, агропромисловість і видобуток корисних копалин теж часто відбуваються на спірних землях, у т. ч. на відокремлених і заповідних територіях, і історично пов'язані з вигнанням населення і жорстоким конфліктом у Колумбії. Навіть якщо цю діяльність здійснюють юридичні особи, у багатьох випадках вона ґрунтується на союзи та діях порушників закону⁸⁹. Компаніям вдається обходити правила, спрямовані на захист дрібних власників і запобігання концентрації земельних наділів⁹⁰. Ця корислива законна і незаконна діяльність спричинила хвилю цілеспрямованого насильства проти захисників навколишнього середовища та правозахисників. Офіс омбудсмена Колумбії повідомив, що у 2023 р. було вбито 181 правозахисника та громадського діяча, які в той чи інший спосіб захищали мирну угоду 2016 р., займалися рекультивацією землі, протистояли мегапроєктам і опиралися недержавним збройним угрупованням⁹¹.

⁸⁷ Isacson, A., 'Crisis and opportunity: Unraveling Colombia's collapsing coca markets', WOLA, 24 Aug 2023.

⁸⁸ Human Rights Watch, 'Colombia', *World Report 2024: Events of 2023* (Human Rights Watch: New York, 2024), p. 168.

⁸⁹ FAO, *Concentración y extranjerización de tierras productivas en Colombia* (FAO: Bogotá, 2017); OECD (посилання 84), p. 9; World Bank, *Indigenous Latin America in the Twenty-first Century: The First Decade* (World Bank: Washington, DC, 2015).

⁹⁰ Guerená, A. and Burgos, S., 'Smallholders at risk: Monoculture expansion, land, food and livelihoods in Latin America', Oxfam Briefing Paper, 23 Apr. 2014; Bratspies, R., "'Territory is everything": Afro-Colombian communities, human rights and illegal land grabs', *HLHR Online*, 27 May 2020.

⁹¹ Colombia Ombudsman's Office (посилання 20); див. також Indepaz, *Violencia en Colombia: Informe anual 2023* (Indepaz: Bogotá, 29 Dec. 2023).

Потреба комплексного реагування

Необхідність розв’язання проблем продовольчої безпеки у країнах, що потерпають від конфліктів, є незаперечною, враховуючи складний зв’язок між продовольчими системами, конфліктом і миром. Крім війн в Україні, Судані та Палестині, у 2023 р. організоване насильство і збройні конфлікти були головними причинами продовольчої небезпеки в Чаді, Буркіна-Фасо, Малі, ДРК, Ефіопії, Гаїті, Нігері, Сомалі, Південному Судані та Ємені⁹². У ДРК, Малі та Сомалі виведення або згорання міжнародних миротворчих місій ризикує створити “вакуум безпеки”, що може призвести до активізації недержавних збройних угруповань і нападів на цивільних і гуманітарні місії, що ще більше загострить продовольчу небезпеку⁹³. Через взаємозв’язок продовольчих систем, конфлікти породжують хвилеві ефекти далеко від епіцентру конфлікту. У 2023 р. на поставки пшениці вплинула як війна в Україні, так і обстріли єменськими хуситами контейнеровозів у Червоному морі. Особливо вразливими до спричиненого цим скороченням торгівлі країнами, залежними від імпорту пшениці з Європи та Причорномор’я, виявилися, зокрема, країни Східної Африки, Іран і Пакистан⁹⁴.

Складнощі, притаманні продовольчим системам, конфліктам і миротворчій діяльності, створюють проблеми для залучених організацій і суб’єктів, оскільки ті повинні орієнтуватися в різноманітних зацікавлених сторонах, багатогранних процесах і складних зворотних зв’язках.

Висновки

Збройний конфлікт є основною рушійною силою підвищення продовольчої безпеки у світі у 2023 р., включаючи війни в Україні, Судані та Палестині, а також нестабільність після конфлікту в Колумбії. Однак ці приклади демонструють, що спричинена конфліктом продовольча небезпека ускладнюється такими факторами, як зміна клімату, погіршення довкілля та економічні потрясіння. Наслідки цих війн виходять за їх безпосередні географічні межі: російсько-українська війна вплинула на глобальні ланцюги поставок продовольства, а біженці від війни в Судані – на продовольчу безпеку в інших країнах, зокрема в Південному Судані. Зміцнення продовольчих систем – підвищення їхньої якості і стабільності, в т. ч. шляхом зменшення деградації довкілля та протидії зміні клімату, – має першочергове значення для розриву згубного зв’язку між продовольчою безпекою та конфліктом. Це не лише покращить продовольчу безпеку, але й стане каталізатором ширших суспільних змін, які сприятимуть миру та стабільності.

⁹² World Food Programme and FAO, *Hunger Hotspots: FAO-WFP Early Warnings on Acute Food Insecurity, November 2023 to April 2024 Outlook* (FAO: Rome, 2023). Див. також підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁹³ World Food Programme and FAO (посилання 92), р. 3. Про скорочення миротворчих місій у цих країнах див. підрозділи I і II розділу 3 цього видання.

⁹⁴ Glauber, J. and Mamun, A., ‘Impacts of Red Sea shipping disruptions on global food security’, International Food Policy Research Institute Blog, 17 Jan. 2024.

III. Клімат, мир і безпека в Ємені

КЮНМІ КІМ, ІЕН ДЕЙВІС

Триваюча кліматична криза впливала на мир і безпеку, особливо у вражених конфліктом, уразливих країнах¹. Хоча причинно-наслідковий зв'язок між зміною клімату та конфліктом не є лінійним або наперед визначеним, наслідки зміни клімату кількома шляхами пов'язані з політичними, соціальними та екологічними проблемами, посилюючи вже існуючу нестабільність і напруженість². Збільшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ, зміна довгострокових кліматичних моделей і прискорена деградація довкілля можуть спричинити значні кризові явища та небезпеку на місцевому, національному й регіональному рівнях³.

У 2023 р. Ємен зіткнувся з одним із найгірших гуманітарних викликів у світі: поєднанням тривалого збройного конфлікту, економічної кризи та природних явищ, пов'язаних зі зміною клімату. Останні включали підвищення температури та зміну режиму опадів, що посилювало повені, посухи та деградацію ґрунтів. Усе це посилювало нестабільність, загрожувало життю та вплинуло на триваючі конфлікти в Ємені. Майже 20 років громадянської війни знизили захищеність населення країни від зміни клімату та завадили зусиллям з посилення кліматичної стійкості⁴.

У 2023 р. збройні зіткнення в Ємені значно зменшилися після досягнутого за посередництва ООН перемир'я – першої перерви з початку громадянської війни у 2004 р., – яке тривало з квітня по жовтень 2022 р. Попри закінчення перемир'я та відсутність його офіційного подовження, військові дії не загострилися до рівня, що спостерігався до перемир'я, що призвело до значного зменшення жертв серед цивільних (таблиця 4.1). Проте на окремих фронтах тривали періодичні сутички та перестрілки. Двома головними сторонами конфлікту є рух хуситів, підтримуваний Іраном, та уряд Ємену, підтримуваний військовою коаліцією під проводом Саудівської Аравії. Діють також самостійні місцеві збройні угруповання⁵.

Попри зменшення кількості збройних сутичок, у 2023 р., в Ємені тривала гуманітарна криза, і близько 21,6 млн осіб потребували гуманітарної допомоги⁶.

¹ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Working Group II Contribution to the IPCC Sixth Assessment Report (Cambridge University Press: Cambridge, 2022).

² Kim, K. and Garcia, T. F., 'Climate change and violent conflict in the Middle East and North Africa', *International Studies Review*, vol. 25, no. 4 (18 Sep. 2023).

³ von Uexkull, N. and Buhaug, H., 'Security implications of climate change: A decade of scientific progress', *Journal of Peace Research*, vol. 58, no. 1 (Jan. 2021); Busby, J., 'Taking stock: The field of climate and security', *Current Climate Change Reports*, vol. 4, no. 4 (Dec. 2018).

⁴ Samud, T.A. et al., *Country Risk Analysis: Yemen*, United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), E/ESCWA/CL6.GCP/2023/CP.2 (ESCWA: Beirut, July 2023).

⁵ ACLED, 'Little-known military brigades and armed groups in Yemen: A series', [n.d.].

⁶ UNHCR, 'Yemen: January-October 2023', Fact sheet, 6 Dec. 2023, p. 1.

Таблиця 4.1. Оцінка жертв конфліктів в Ємені за типами подій у 2015-2023 рр.

	Бойові дії	Вибухи/дистанційне наси́льство	Протести, заворушення та стратегічно важливі події	Насильство проти цивільних	Разом
2015	9 167	8 025	76	228	17 496
2016	8 505	6 900	14	242	15 661
2017	10 889	6 530	17	169	17 605
2018	21 811	12 001	40	419	34 271
2019	16 615	10 896	168	338	28 017
2020	14 794	4 295	85	626	19 800
2021	12 426	5 627	75	278	18 406
2022	3 576	3 265	28	291	7 160
2023	2 091	788	56	279	3 214

Примітки: Визначення типів подій див.: *Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED)*, ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019. 2015 р. є першим роком, за який є дані про Ємен в базі даних *ACLED*.

Джерело: *ACLED Dashboard*, accessed 20 Jan. 2024.

Більшість гуманітарних потреб виникає внаслідок тривалого збройного конфлікту. Наприклад, для 4,5 млн ВПО у Ємені наприкінці 2022 р. головною причиною переміщення був конфлікт; лише 693 тис. з цих переміщень пов’язані зі стихійними лихами⁷. Але останніми роками частішими та сильнішими стали кліматичні стихійні лиха: повені, посухи та циклони, – які змушують людей залишати домівки і порушують виробництво продуктів харчування. У 2023 р. повені вразили різні місця, які контролює різна влада, а від циклону Тедж постраждало близько 18 тис. домогосподарств на сході країни⁸. Конфлікти та напруженість між ворогуючими сторонами продовжують ускладнювати доставку гуманітарної допомоги.

У цьому розділі описано кліматичні ризики для миру й безпеки в Ємені з акцентом на ключових подіях 2023 р. Спочатку стисло викладено аналітичну структуру шляхів підвищення кліматичної небезпеки та представлено головні категорії аналізу: погіршення умов існування, зміна моделей міграції та мобільності, тактика збройних угруповань⁹. Далі розглядаються деякі соціально-економічні вразливості та наслідки тривалої громадянської війни в Ємені. Насамкінець розглянуто зв’язок зміни клімату в Ємені з кожною із трьох проаналізованих категорій.

⁷ Internal Displacement Monitoring Centre, ‘Country profile: Yemen’, 24 May 2023.

⁸ Relief Web, ‘Yemen: Situation update – Cyclone Tej, 5 November 2023’, Situation report, 6 Nov. 2023; UN Office for the Coordination of Human Affairs, ‘Yemen situation update: Cyclone Tej’, 5 Nov. 2023, p. 1.

⁹ Принципи аналізу, розроблені СІПІ, див.: Mobjork, M., Krampe, F. and Tarif, K., ‘Pathways of climate insecurity: Guidance for policymakers’, SIPRI Policy Brief, Nov. 2020; Kim, K. et al., ‘Yemen’, SIPRI and Norwegian Institute of International Affairs (NUPI) Climate, Peace and Security Fact Sheet, June 2023.

Зв'язок зміни клімату, конфліктів і небезпеки: три категорії аналізу

Зміни клімату впливають на конфлікти, мир і безпеку переважно непрямо і по-різному¹⁰. Національні та місцеві соціально-політичні системи, економічні умови та довкілля формують вразливість людей і суспільства до зміни клімату, і ці ж умови визначають межі витривалості та адаптивності. Системи управління, соціальні та культурні норми, структурна дискримінація можуть ще більше вплинути на здатність певних груп адаптуватися до зміни клімату та уникнути негативного впливу¹¹.

Коли кліматичні впливи спричиняють несприятливі суспільні наслідки, зокрема погіршення умов існування, міграцію, активізацію збройних угруповань, домінування еліт, ризик насильницького конфлікту може зрости¹². У потерпаючих від конфлікту й нестабільних країнах зміна клімату може ще більше посилити ці ризики та зашкодити врегулюванню конфліктів. Насильницькі конфлікти можуть, своєю чергою, посилити несприятливі соціальні наслідки, спричинені впливом клімату, що створює порочне коло насильницьких конфліктів, вразливості та зміни клімату¹³. Аналіз цих зв'язків зазвичай зосереджується на трьох категоріях: погіршення умов існування, моделі міграції та мобільності, й озброєні суб'єкти. Нижче ці категорії розглядаються крізь призму клімату та незахищеності.

Категорія “погіршення умов існування” є основною для оцінки впливу зміни клімату на безпеку. Сільське та лісове господарство, рибальство, енергетика, туризм є особливо вразливими до кліматичних змін і, вірогідно, зазнають негативного впливу, якщо заходи адаптації не зможуть підвищити стійкість у цих секторах¹⁴. Тому люди, чиї засоби існування і продовольча безпека залежать від природного середовища, особливо потерпають від зміни клімату. Маргіналізовані групи та люди з обмеженим доступом до ресурсів для подолання наслідків та адаптації є більш вразливими до короткострокових потрясінь і довгострокових змін, викликаних зміною клімату¹⁵. Підвищення рівня моря негативно впливає на дельти річок, прибережні рівнини та населені пункти, а хвилі спеки і брак води можуть призвести до занепаду туризму і промисловості¹⁶. Погіршення умов існування також може

¹⁰ Hendrix, C. S. et al., ‘Climate change and conflict’, *Nature Reviews Earth & Environment*, 4 Jan. 2023; Kim and Garcia (посилання 2); Tarif, K., ‘Climate change and violent conflict in West Africa: Assessing the evidence’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2022/3, Feb. 2022; Nordqvist, P. and Krampe, F., *Climate Change and Violent Conflict: Sparse Evidence from South Asia and South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Sep. 2018).

¹¹ Thomas, K. et al., ‘Explaining differential vulnerability to climate change: A social science review’, *WIREs Climate Change*, vol. 10, no. 2 (2019).

¹² Tarif, K. et al., ‘Insights on climate, peace and security’, SIPRI Climate, Peace and Security Research Paper, Dec. 2023.

¹³ Buhaug, H. and von Uexkull, N., ‘Vicious circles: Violence, vulnerability, and climate change’, *Annual Review of Environment and Resources*, vol. 46, no. 1 (Oct. 2021).

¹⁴ IPCC (посилання 1), p. 11.

¹⁵ Pande, R., ‘The climate crisis is a crisis of inequality’, *Science*, vol. 381, no. 6661 (31 Aug. 2023); Cappelli, F., Costantini, V. and Consoli, D., ‘The trap of climate change-induced “natural” disasters and inequality’, *Global Environmental Change*, vol. 70 (Sep. 2021).

¹⁶ Brown, S. et al., ‘Quantifying land and people exposed to sea-level rise with no mitigation and 1.5°C and 2.0°C rise in global temperatures to year 2300’, *Earth's Future*, vol. 6, no 3 (Mar. 2018).

вплинути на рішення людей мігрувати, хтось може вдатися до незаконної діяльності, зокрема, приєднатися до недержавних збройних формувань¹⁷.

Аналіз клімату та незахищеності також охоплює зміни в моделях міграції та мобільності. Окремі аналітики вважають міграцію стратегією адаптації до клімату, інші сумніваються у впливі міграції на добробут мігрантів¹⁸. Іноді аналіз пов'язує соціально-економічні та політичні наслідки міграції з конфліктом, в інших випадках такий зв'язок заперечується¹⁹. Погіршення умов існування може викликати короткострокову чи довгострокову міграцію з постраждалих регіонів і прискорити міграцію із села до міста, хоча добробут і умови життя мігрантів не завжди покращуються чи бодай зберігаються після переселення²⁰. Збільшення міграції до міст сприяло зростанню нестабільності в містах з нерозвиненою інфраструктурою громадських послуг²¹. Зміна клімату є чинником формування моделей мобільності груп, відповідно до їх засобів існування, зокрема скотарів і землеробів; зміни в цих моделях залежності від наявності пасовищ і води можуть призвести до зіткнень між громадами²². Жорстокі сутички між громадами та викрадення худоби з дедалі більшою кількістю жертв можуть посилитися через неналежну систему врядування, яка мала б ослабити міжгрупову боротьбу за ці ресурси²³.

Зміна умов довкілля може вплинути на тактику збройних угруповань (третя категорія), ще більше ускладнюючи владнання конфліктів та увічнюючи небезпеку. Наприклад, дослідження показують, що посухи та кліматичні катастрофи в Малі посилили підтримку недержавних збройних угруповань²⁴. Зміна опадів та рослинності також може змінювати спосіб ведення війн²⁵. У деяких конфліктах як держави, так і недержавні збройні

¹⁷ Seter, H., 'Connecting climate variability and conflict: Implications for empirical testing', *Political Geography*, vol. 53 (July 2016).

¹⁸ Schwerdtle, P. N. et al., 'Health and migration in the context of a changing climate: A systematic literature assessment', *Environmental Research Letters*, vol. 15, no. 10 (Oct. 2020); Rahaman, M. A. et al., 'Health disorder of climate migrants in Khulna City: An urban slum perspective', *International Migration*, vol. 56, no. 5 (Sep. 2018).

¹⁹ У Сирії, наприклад, зв'язок між наслідками міграції і конфліктом є предметом дебатів. Див.: Ash, K. and Obradovich, N., 'Climatic stress, internal migration, and Syrian civil war onset', *Journal of Conflict Resolution*, vol. 64, no. 1 (2020); Brzoska, M. and Fröhlich, C., 'Climate change, migration and violent conflict: Vulnerabilities, pathways and adaptation strategies', *Migration and Development*, vol. 5, no. 2 (2016).

²⁰ Vinke, K., *Unsettling Settlements – Cities, Migrants, Climate Change: Rural-Urban Climate Migration as Effective Adaption?*, Studien zur internationalen Umweltpolitik no. 18 (LIT: Münster, 2019).

²¹ Balsari, S., Dresser, C. and Leaning, J., 'Climate change, migration, and civil strife', *Current Environmental Health Reports*, vol. 7, no. 4 (2020).

²² Mohammed Ali, I. M., 'The ecological, socio-economic and political constraints on pastoralists' access to water, Blue Nile State (Sudan)', *Nomadic Peoples*, vol. 23, no. 2 (2019); Abroulaye, S. et al., 'Climate change: A driver of crop farmers-agro pastoralists conflicts in Burkina Faso', *International Journal of Applied Science and Technology*, vol. 5, no. 3 (June 2015).

²³ Detges, A., 'Close-up on renewable resources and armed conflict: The spatial logic of pastoralist violence in northern Kenya', *Political Geography*, vol. 42 (Sep. 2014).

²⁴ Benjaminsen, T. A. and Ba, B., 'Why do pastoralists in Mali join jihadist groups? A political ecological explanation', *Journal of Peasant Studies*, vol. 46, no. 1 (2019).

²⁵ Kishi, R., 'The rainy season and conflict in South Sudan', ACLED, 13 Nov. 2014; Salkida, A., 'How rainy season aids Boko Haram fighters', HumAngle, 20 Apr. 2020.

угруповання використовували воду як зброю проти цивільного населення та інших збройних угруповань²⁶. Воду можна використовувати як зброю трьома основними шляхами: це зниження якості води (забруднення), надлишок води (затоплення) або обмеження доступу до води (зневоднення), і всі вони використовувалися під час останніх війн у Сирії та Іраку²⁷. Крім того, з 2011 р. сталося щонайменше 180 навмисних нападів на водну інфраструктуру під час збройних конфліктів у Газі, Лівії, Сирії та Ємені²⁸. Обмежене та ненадійне постачання води через зміну клімату може стати додатковим стимулом для збройних угруповань використовувати воду як зброю та завдавати ударів по критичній водній інфраструктурі.

Соціально-економічні вразливості в Ємені

Ємен належить до найменш розвинених країн – групи країн з низьким рівнем доходу, які стикаються із серйозними структурними перешкодами для сталого розвитку. Такі країни є дуже вразливими до економічних та екологічних потрясінь і стикаються із серйозними структурними перешкодами для сталого розвитку. Висока залежність Ємену від сільського господарства та імпорту продуктів харчування була головним джерелом вразливості. В аграрному секторі зайнято 28% усього населення і майже 50% усіх працюючих жінок²⁹. Сільське господарство країни характеризується переважно дрібним землеробством з використанням дощової води, яка залежить від коливань обсягів опадів. Консервативні гендерні норми обмежують доступ жінок до базових послуг і ресурсів, підриваючи їх безпеку³⁰. Високе безробіття серед молоді змушує освічених людей емігрувати до інших країн³¹.

З 1970-х років поширилося зрошуване землеробство з використанням ґрунтових вод, завдяки поширенню використання дизельних насосів і субсидіям на дешеве паливо. Це дозволило єменським фермерам вирощувати вологолюбні культури, зокрема фрукти, овочі та кат (легальний наркотик, дуже популярний у Ємені)³². Фермери дедалі частіше вирощують кат, бо він дає

²⁶ Shumilova, O. et al., 'Impact of the Russia-Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure', *Nature Sustainability*, vol. 6, no. 5 (2023); King, M. D., 'The weaponization of water in Syria and Iraq', *Washington Quarterly*, vol. 38, no. 4 (2015).

²⁷ Lossow, T. von, 'The rebirth of water as a weapon: IS in Syria and Iraq', *International Spectator*, vol. 51, no. 3 (2 July 2016); Yedur, M. and Carpentier, E., 'The weaponization of water: Water politics in the Middle East', *Oxford Political Review*, 24 June 2023.

²⁸ Borgomeo, E. et al., *Ebb and Flow: Volume 2. Water in the Shadow of Conflict in the Middle East and North Africa* (World Bank, Washington, DC, 2021), p. 10; Sowers, J. L., Weinthal, E. and Zawahri, N., 'Targeting environmental infrastructures, international law, and civilians in the new Middle Eastern wars', *Security Dialogue*, vol. 48, no. 5 (Oct. 2017).

²⁹ 'Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) – Yemen, Rep.', World Bank Open Data, 2021.

³⁰ Rohwerder, B., 'Conflict and gender dynamics in Yemen', Institute of Development Studies K4D Helpdesk Report, 30 Mar. 2017.

³¹ 'Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (national estimate) – Yemen, Rep.', World Bank Open Data, 2023; Muthanna, A. and Guoyuan, S., 'Brain drain in higher education: Critical voices on teacher education in Yemen', *London Review of Education*, vol. 16, no. 2 (2018).

³² Weiss, M. I., 'A perfect storm: The causes and consequences of severe water scarcity, institutional breakdown and conflict in Yemen', *Water International*, vol. 40, no. 2 (2015).

прибуток навіть під час громадянської війни³³. Через короткий період вегетації катуню можна збирати кілька разів на рік, що робить його вигіднішим для фермерів за інші товарні культури³⁴. Мережі збуту катуню є скрізь, кожен сьомий єменець задіяний у ланцюгу створення вартості катуню³⁵. Десятиліття надмірного видобутку підземних вод призвели до виснаження їх запасів, що посилює вразливість сільськогосподарства до посух. Потрапляння солоної води до водоносних горизонтів ще більше обмежило доступ до води в прибережних районах, включаючи важливі сільськогосподарські регіони Ваді Забід і Ваді Ріма³⁶.

З роками Ємен ставав дедалі більш залежним від імпорту продовольства; у 2015 р. майже 90% потреб країни в продовольстві покривалися імпортом³⁷. Однак блокада головних портів призвела до значного зменшення імпорту продовольства після ескалації громадянської війни у 2014 р. Такому зменшенню сприяло падіння курсу місцевої валюти та руйнування портової інфраструктури, через що розвантаження вимагає більше часу. Усі вантажі проходять сувору обов'язкову перевірку в портах, контрольованих хуситами, що ще більше затримує процес. Високі вартість і ризики змусили багатьох комерційних операторів скасувати перевезення, залишивши на маршруті лише кількох гуманітарних і комерційних постачальників³⁸. Поки ворогуючі сторони вдаються до антагоністичних економічних кроків, щоб послабити іншу сторону, торгівля в Ємені стагне через обмеження та запровадження непомірних зборів і податків³⁹.

Затяжна громадянська війна в Ємені як чинник вразливості

Громадянська війна в Ємені посилює вразливість населення, безпосередньо загрожуючи безпеці людей, стимулюючи до переміщень, руйнуючи засоби існування та критичну інфраструктуру. Коріння цього конфлікту є складними та суперечливими⁴⁰. Заколот хуситів почався у 2004 р., коли лідер

³³ Coppi, G., 'The humanitarian crisis in Yemen: Beyond the man-made disaster', International Peace Institute, 30 Jan. 2018.

³⁴ Abdullah, K. and Al-Khadher, A., 'In Yemen, farmers choose narcotic over other crops, exacerbating climate woes', Reuters, 10 Nov. 2022.

³⁵ Murugani, V. et al., *Food Systems in Conflict and Peacebuilding Settings: Case Studies of Venezuela and Yemen* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2021), p. 20.

³⁶ Conflict and Environment Observatory, 'Yemen's agriculture in distress: A case study of wadis Zabid and Rima, the Tihamah', Oct. 2020.

³⁷ Baig, M. B. et al., 'Realizing food security through sustainable agriculture in the Republic of Yemen: Implications for rural extension', eds M. Behnassi, O. Pollman and H. Gupta, *Climate Change, Food Security and Natural Resource Management: Regional Case Studies from Three Continents* (Springer: Cham 2019), p. 33.

³⁸ Murugani et al. (посилання 35), p. 20.

³⁹ Grundberg, H., Special envoy of the secretary-general for Yemen, Briefing to the UN Security Council, 16 Aug. 2023.

⁴⁰ Дейвіс І. "Збройні конфлікти на Близькому Сході та в Північній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ V розділу 2. Див. також: Orkaby, A., 'Yemen's humanitarian nightmare: The real roots of the conflict', *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2017; al-Hamdani, R. and Lackner, H., 'Talking to the Houthis: How Europeans can promote peace in Yemen', European Council on Foreign Relations, Policy Brief, Oct. 2020.

шиїтів-зейдитів Х. Б. аль-Хусі (*Hussein Badreddin al-Houthi*) очолив повстання проти єменського уряду. Хоча аль-Хусі загинув під час повстання, повстанці відтоді є відомими як хусити (їх офіційна назва – Ансар Аллах, *Ansar Allah*). У 2004-2010 рр. конфлікт між рухом хуситів і урядом Ємену пройшов шість етапів і відомий як війна чи конфлікт Сааду.

Під час Арабської весни 2011 р. Єменом прокотилися масові демонстрації, викликані низкою причин, включаючи погані соціально-економічні умови та корупцію. Протести призвели до падіння уряду Ємену, який після об'єднання країни в 1990 р. очолював Президент А. А. Салех (*Ali Abdullah Saleh*).

У 2014 р., після кількох років розгулу насильства, країна опинилася на новому етапі громадянської війни між урядом Ємену під керівництвом нового Президента А. М. Гаді (*Abdrabbuh Mansur Hadi*) та суперечливим союзом підтримуваних Іраном хуситів і сил, вірних колишньому Президенту Салеху, який контролював столицю Сану і значну частину країни. Іншою потужною силою в той час була Аль-Каїда на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP*), яка контролювала величезні території у 2014-2015 рр. і залишалася загрозою в 2023 р.⁴¹

У березні 2015 р. коаліція під проводом Саудівської Аравії здійснила військову інтервенцію із залученням сухопутних військ і авіаударами на підтримку Президента Гаді. До коаліції, яку саму розривають конфлікти й суперництво, крім Саудівської Аравії, належать Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Кувейт, Катар (до 2017 р.), Марокко, Сенегал, Судан і ОАЕ. Коаліція також отримувала суттєву міжнародну підтримку (включаючи поставки озброєнь) від Канади, Франції, Великої Британії та США⁴². Ембарго ООН на поставки зброї Ємену, що забороняє передачу зброї недержавним структурам у цій країні, постійно порушується з моменту його введення у 2015 р.⁴³

⁴¹ Dass, R., 'Al-Qaeda in the Arabian Peninsula's drone attacks indicate a strategic shift', Lawfare, 20 Aug. 2023.

⁴² Про поставки озброєнь Саудівській Аравії див. підрозділи II і III розділу 6 цього видання. Див. також: Palik, J., Obermeir, A. M. and Rustad, S. A., *Conflict Trends in the Middle East, 1989-2021*, PRIO Paper (PRIO: Oslo, 2022). Список головних учасників конфлікту і збройних угруповань див.: United Nations, Human Rights Council, 'Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014', Report of the group of eminent international and regional experts on Yemen, A/HRC/48/20, 10 Sep. 2021, annex IV.

⁴³ United Nations, Security Council, 'Final report of the Panel of Experts on Yemen established pursuant to Security Council resolution 2140 (2014)', S/2023/833, 2 Nov. 2023, pp. 22-27. Про ембарго ООН на поставки зброї до Ємену див. підрозділ II розділу 12 цього видання.

Схема 4.1. Зони контролю і конфлікту в Ємені, станом на квітень 2023 р.

Джерело: Sameai, M., 'After 9 years of war, control of Yemen remains divided among 3 sides', Anadolu Agency, 14 Apr. 2023.

Очолювана Саудівською Аравією коаліція здійснила тисячі авіаударів, унаслідок яких загинули десятки тисяч людей, а також встановила морську, повітряну та сухопутну блокаду з метою економічної ізоляції сил хуситів. Хусити атакували об'єкти в Саудівській Аравії та ОАЕ балістичними ракетами і безпілотниками, завдаючи ударів по таких стратегічних об'єктах, як нафтові об'єкти, а також завдаючи поранень цивільним. Обидві сторони громадянської війни звинувачуються у вчиненні військових злочинів⁴⁴.

Останніми роками в Ємені було принаймні три основні зони конфліктів у цій великій інтернаціоналізованій громадянській війні (схема 4.1): (а) на

⁴⁴ Див., наприклад: United Nations, Security Council (посилання 43), pp. 28-35; United Nations, Human Rights Council (посилання 42).

півночі, між урядом Ємену, підтримуваним коаліцією, і силами хуситів, включаючи прикордонний конфлікт між Саудівською Аравією та Єменом; (б) на узбережжі Червоного моря, між хуситами та підтримуваними ОАЕ об'єднаними силами (які мають лише слабкі зв'язки з урядом Ємену); (в) на півдні, між урядом Ємену та Рухом Півдня – нестійкою коаліцією сепаратистських груп, що діють в Адені, Хадрамауті та Шабві і політично представлені Південною перехідною радою, яку підтримує ОАЕ. Іншим аспектом збройного конфлікту є антитерористична кампанія під проводом США проти радикальних збройних угруповань – головним чином проти *AQAP* і місцевої філії конкуруючої з нею Ісламської держави – які діють переважно на півдні. США регулярно завдають авіаударів по Аль-Каїді та її попередниках у Ємені принаймні з 2009 р., але останніми роками їх частота зменшилася⁴⁵.

Попри спроби припинити громадянську війну за посередництва ООН, включаючи Стокгольмську угоду 2018 р. та Ер-Ріадську угоду 2019 р., збройний конфлікт тривав до перемир'я у квітні 2022 р.⁴⁶ Відтоді конфлікт відбувався з меншою інтенсивністю. Мирні переговори тривали, хоча сторони все ще мають великі розбіжності⁴⁷. Цю загалом позитивну зміну можна пояснити потеплінням відносин між Іраном і Саудівською Аравією⁴⁸. Але новий спалах конфлікту між Ізраїлем і ХАМАС у жовтні 2023 р. ускладнив нормалізацію ірано-саудівських відносин⁴⁹. З одного боку, операція ХАМАС в Ізраїлі та дії підтримуваних Іраном груп, таких як Хезболла та збройні формування іракських шіїтів, посилили занепокоєння Саудівської Аравії намірами та діяльністю Ірану в регіоні. З іншого боку, Іран, і Саудівська Аравія закликали до припинення вогню та засудили військові дії Ізраїлю в Газі, демонструючи панісламську солідарність і спільну мету підтримання миру в Перській затоці⁵⁰. Крім того, напади хуситів на судна в Червоному морі й відповідь США та інших західних держав для захисту суден оживили примару ширшого конфлікту в регіоні⁵¹.

Нестійке перемир'я зменшило насильство в Ємені, але різні збройні угруповання продовжують контролювати різні регіони. Провідна роль місцевої влади та сила недержавних суб'єктів особливо помітні на півдні, де

⁴⁵ Airwars, 'US Forces in Yemen', [n.d.].

⁴⁶ Про Стокгольмську угоду див. Сміт Т. "Регіональні тенденції і розвиток миротворчих операцій". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ II розділу 3; United Nations Mission to support the Hodeidah Agreement (UNMHA), 'Stockholm Agreement', [n.d.]. Про Ер-Ріадську угоду див. Дейвіс І. "Збройний конфлікт і мирний процес у Ємені". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ V розділу 6.

⁴⁷ Nagi, A., 'Catching up on the back-channel peace talks in Yemen', International Crisis Group, 10 Oct. 2023. Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

⁴⁸ Orr, B. and Yaakoubi, A. E., 'Top Iranian, Saudi envoys meet in China in restoration of diplomatic ties', Reuters, 6 Apr. 2023.

⁴⁹ Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁵⁰ Cafiero, G., 'Is carnage in Gaza bringing Iran and Saudi Arabia closer?', New Arab, 27 Dec. 2023.

⁵¹ Cornwell, A. and Magid, P., 'Riyadh reluctant to derail Iran detente over US Red Sea taskforce', Reuters, 20 Dec. 2023; Clarkson, A., 'The Houthis mean business in the Red Sea', *World Politics Review*, 3 Jan. 2024.

губернатор має широкі владні повноваження⁵². Під час громадянської війни хусити поступово встановили контроль над місцевими органами влади, витіснивши центральні юридичні та адміністративні структури⁵³. Племінні загони продовжують конфліктувати за землю, воду і доступ до торгових шляхів і вступають у конфлікт із силами хуситів та єменського уряду, коли ті втручаються у справи їхніх громад⁵⁴.

Динаміка збройних конфліктів визначає вразливість людей до зміни клімату та можливості їх адаптації. У наступному підрозділі обговорюються кліматичні ризики для миру та безпеки в Ємені.

Кліматичні ризики для миру та безпеки в Ємені

Зміна клімату посилила ризик посух і повеней, які руйнують критично важливе агровиробництво. Ці кліматичні стихійні лиха є головними чинниками переміщень і збільшують ризик локальних конфліктів за життєво важливі земельні та водні ресурси. Локальні конфлікти за природні ресурси тісно пов'язані з ширшою динамікою конфлікту. Нижче спочатку окреслюються тенденції та прогнози впливу кліматичного ризику на Ємен, а далі розглядається вплив зміни клімату на три аналітичні категорії: погіршення умов існування, моделі міграції та мобільності, та тактика збройних угруповань.

Вразливість до кліматичних ризиків: тенденції та прогнози

Ємен має посушливий субтропічний клімат. Через великі топографічні відмінності у країні регіональні температури та рівні опадів сильно відрізняються. Середньорічна температура дещо перевищує 25°C, найспекотніший період триває з червня по серпень. На західному нагір'ї середня температура є значно нижчою, ніж у прибережних низовинах. З 1971 р. температура зростала з середньою швидкістю 0,42°C за 10 років. Згідно зі сценарієм з високим рівнем викидів Міжнародної комісії зі зміни клімату (*International Panel of Climate Change*) від 2021 р., температура в Ємені у 2040-2059 рр. може зрости на 1,64°C (1,00-2,42°C), до 27,02°C (26,16-28,00°C)⁵⁵. Очікується, що до 2050 р. кількість днів з екстремальними хвилями спеки, або температури вище 35°C, збільшиться від 4,62 до 26,89 днів⁵⁶.

Опади в Ємені мають сезонний характер, з короткочасними потужними буревіями, які змінюються тривалими сухими періодами. За 50-річний період 1971-2020 рр. річна кількість опадів у Ємені зменшувалася на 6,25 мм кожні

⁵² Morsy, A., 'Towards a renewed local social and political covenant in Libya, Syria and Yemen', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2022/10, Dec. 2022, p. 16.

⁵³ Morsy (посилання 52), p. 17.

⁵⁴ ACLED (посилання 5).

⁵⁵ Прогноз ґрунтується на сценарії високих викидів згідно з *SSP3-SSP7 (Shared Socio-economic Pathway)*; зростання температури у світі оцінюються у 1,5°C до 2040 р., 2,1°C до 2060 р. і 3,6°C до 2100 р. Градацію *SSP* див.: International Panel of Climate Change (IPCC), *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*, Working Group I Contribution to the IPCC Sixth Assessment Report (Cambridge University Press: Cambridge, 2021), p. 232. Див. також: World Bank, *Climate Risk Country Profile: Yemen* (World Bank: Washington, DC, 2023), p. 18.

⁵⁶ World Bank (посилання 55), p. 2.

10 років. Середньорічні опади у 1991-2020 рр. становили 190,01 мм. Зниження рівня опадів у країні в цілому, можливо, не було дуже суттєвим, але в окремих регіонах і в окремі роки зміни в структурі опадів у деяких місцях, зокрема в західних та південно-західних прибережних районах, були дуже різкими. Центр країни отримує дуже мало опадів, прибережні райони отримують найбільше. Тому Єменські нагір'я, швидше за все, зазнає значних змін, оскільки очікується загальне збільшення кількості опадів, але з більшою мінливістю. Південне коливання Ель-Ніньйо додатково посилює мінливість клімату, змінюючи структуру опадів у вологіші роки Ель-Ніньйо та сухіші роки Ла-Нінья⁵⁷.

Погіршення умов існування

Сільськогосподарський сектор Ємену, включаючи рибальство і скотарство, є важливим джерелом існування у країні. Зміна клімату збільшує вразливість сільськогосподарського сектору та продовольчу небезпеку постраждалого від конфлікту населення. Недостатнє агровиробництво погіршує продовольчу небезпеку у країні з початку громадянської війни. За оцінками, у 2023 р. від гострої продовольчої небезпеки потерпали 17 млн осіб або понад 53% населення⁵⁸.

Як зазначено вище, зміна клімату спричиняє підвищену мінливість опадів і тривалі посушливі періоди в Ємені, що негативно впливає на сільське господарство. Потужні зливи часто призводять до повеней, які мають негативним наслідком ерозію ґрунту, особливо загрожуючи поставкам продовольства від дрібних фермерів. До середини століття зміна клімату, швидше за все, спричинить екстремальні опади та збільшення дощів в окремих частинах країни, ускладнюючи боротьбу з повенями⁵⁹.

Ємен вже пережив низку руйнівних повеней у 2021-2023 рр. у різних частинах країни, контрольованих як хуситами, так і силами єменського уряду, змушуючи населення тікати та порушуючи агровиробництво. Повені 2022 р. були особливо руйнівними і вплинули на населення всієї країни, яке й без того потерпало від конфлікту⁶⁰. У 2023 р. циклон Тедж зруйнував багато сільськогосподарських угідь і зрошувальних споруд, а також пошкодив інфраструктуру на сході країни⁶¹.

Очікуване збільшення частоти та інтенсивності сухих періодів, імовірно, призведе до частіших повсюдних посух, що посилить ризик опустелювання та подальшої деградації земель у Ємені. Зниження кількості опадів в останні десятиліття вплинуло на важливі сільськогосподарські зони в західних та південно-західних прибережних районах⁶². Червень-серпень 2023 р. були

⁵⁷ World Bank (посилання 55), p. 11.

⁵⁸ World Food Programme, 'Emergency Dashboard – Yemen', Nov. 2023.

⁵⁹ World Bank (посилання 55), p. 3.

⁶⁰ International Committee of the Red Cross (ICRC) and Yemen Red Cross Society, 'Yemen: People taking stock of lives and livelihoods lost after weeks of record floods', ICRC press release, 24 Aug. 2022.

⁶¹ Human Rights Watch, 'Yemen: Warring parties deepen water crisis', Press release, 11 Dec. 2023.

⁶² Weiss (посилання 32).

набагато сухішими, липень 2022 р. – аж на 200%⁶³. Деякі райони отримували чимало опадів, але на решті території країни було мало чи зовсім не було дощів, часто ставалися посухи. Сухість зашкодила вегетації рослин, особливо на західному узбережжі, яке контролюють сили хуситів⁶⁴. Ці умови можуть ще більше зменшити агровиробництво, якщо не вжити заходів кліматичної адаптації.

Підйом рівня моря також загрожує прибережним районам і сільськогосподарським спорудам в дельтах річок. Потрапляння солонішої води до ґрунтових водних горизонтів спричиняє деградацію колись родючих сільськогосподарських земель, про що йшлося вище. Крім того, на продовольчу безпеку вплинуло поширене вирощування катуну, яке випереджає виробництво харчових культур і посилює водний дефіцит, оскільки ця культура потребує багато води⁶⁵. Прибуткові мережі збуту катуну теж підживлюють економіку конфлікту, оскільки збройні формування стягують плату в обмін на захист мереж збуту⁶⁶. Розглядалися варіанти заміни катуну іншими прибутковими культурами або стійкими до посух зерновими, але поки що вони не довели своєї ефективності⁶⁷.

Жінки в Ємені несуть непропорційний тягар соціально-економічних негараздів, що посилюються кліматом, оскільки вони не мають однакового доступу до ресурсів, захисту та базових послуг⁶⁸. У 2021 р. Ємен мав один із найгірших рейтингів гендерної рівності: 155-е місце з 156 у рейтингу Всесвітнього економічного форуму (*World Economic Forum*), і останнє (170-е) місце в індексі гендерної нерівності (*Gender Inequality Index*) Програми розвитку ООН⁶⁹. Гендерна нерівність обмежує здатність жінок протистояти кліматичному стресу та адаптуватися до зміни клімату.

Моделі міграції та мобільності

Зміна клімату може спричинити переселення та впливати на рішення мігрувати, тим самим змінюючи моделі мобільності⁷⁰. У Ємені внутрішньо переміщеними є приблизно 4,5 млн осіб, переважно – через пов'язане з конфліктом насильство⁷¹. Більшість ВПО мешкають у приблизно 250 таборах і стихійних поселеннях, що робить їх особливо вразливими до екстремальних

⁶³ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 'Yemen: Agrometeorological update', 23 Aug. 2023, p. 1.

⁶⁴ FAO (посилання 63).

⁶⁵ Murugani et al. (посилання 35).

⁶⁶ Murugani et al. (посилання 35).

⁶⁷ Gadain, H., 'Being the change in Yemen: Improving integrated water resources management for food security', FAO News, 22 Mar. 2023.

⁶⁸ Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF), 'Yemen: Women taking forward the climate/security/gender nexus agenda', *Women Speak: The Lived Nexus between Climate, Gender and Security* (DCAF: Geneva, 2022), p. 37.

⁶⁹ World Economic Forum, *Global Gender Gap Report 2021*, Insight Report (World Economic Forum: Geneva, Mar. 2021), p. 10; United Nations Development Programme, 'Gender Inequality Index (GII)', [n.d.].

⁷⁰ Mobjork et al. (посилання 9).

⁷¹ UNHCR (посилання 6), p. 1.

погодних умов і стихійних лих⁷². Після повеней 2022 р. переселилися ще 171 тис. осіб, які потребували притулку і продовольчої допомоги⁷³. Цим людям, переміщеним унаслідок кліматичних явищ, імовірно, можна було б допомогти, якби не ширша гуманітарна, міграційна та управлінська криза, спричинена громадянської війною.

Місця розміщення ВПО не захищені від кліматичних та природних явищ – злив, буревіїв, повеней, забруднення довкілля, спеки⁷⁴. В таборах ВПО вкрай бракує води. За одним з повідомлень, води може не бути більше тижня, що спричиняє суперечки серед ВПО⁷⁵. Водночас табори ВПО є вразливими до повеней – зокрема, під час циклону Тедж у 2023 р. серйозно постраждав з десяток центрів розміщення ВПО⁷⁶.

Оскільки зміна клімату негативно впливає на умови життя в Ємені, люди шукають альтернативних варіантів життєдіяльності, емігруючи з регіонів з несприятливим кліматом, що збільшує тиск на і без того перевантажену міську інфраструктуру Ємену⁷⁷. Сана, Аден, Таїз та інші великі міста останніми роками швидко зростають, але потерпають від занепаду інфраструктури внаслідок економічної блокади та пов'язаних з війною руйнувань⁷⁸. Так, мешканці Адена до початку громадянської війни мали надійне та доступне електропостачання і водозабезпечення. Сьогодні ж воду та електроенергію часто подають раз на два-три дні, або їх взагалі немає⁷⁹. У Таїзі, місті з населенням понад 2,6 млн, після ескалації конфлікту у 2015 р. постачання ґрунтових вод зі свердловин впало з 23 070 до 4 760 м³. Мешканці користувалися дорогими приватними водовозками, витрачаючи чверть свого скудного доходу на воду⁸⁰. Деякі з цих міст були центрами заворушень і демократичного повстання під час Арабської весни⁸¹. Збільшення потоку мігрантів з сіл до міст може ще більше посилити нестабільність у містах⁸².

Конфлікти за землю та воду стали важливою причиною насильства між громадами за участю племінних загонів⁸³. Суперечки за землю та воду між

⁷² REACH, 'CCCM Cluster, IDP hosting site monitoring dashboard', Nov. 2023; Murugani et al. (посилання 35).

⁷³ Дані про Ємен за 2023 р. отримані з Internal Displacement Monitoring Center (IDMC), Global Internal Displacement Database, IDMC Data Portal.

⁷⁴ Camp Coordination and Camp Management (CCCM) Cluster and REACH, 'Yemen: Site Monitoring Tool (SMT): Quarterly Trends Analysis Report–Q1 2023 (Round 1–Round 3)', May 2023, p. 5.

⁷⁵ Human Rights Watch, 'Yemen: Warring parties deepen water crisis' (посилання 61).

⁷⁶ UN OCHA, 'Yemen: Situation Update–Cyclone Tej' (OCHA: Aden, Nov 2023).

⁷⁷ World Bank, *Turn Down the Heat: Confronting the New Climate Normal*, Report no. 3 (World Bank: Washington, DC, Nov. 2014), p. 143.

⁷⁸ International Crisis Group (ICG), *Brokering a Ceasefire in Yemen's Economic Conflict*, Middle East Report no. 31 (ICG: Brussels, 20 Jan. 2022).

⁷⁹ Human Rights Watch, 'Yemen: Aden electricity, water cuts threaten rights', Press release, 16 Nov. 2023.

⁸⁰ Jafarnia, N., 'Death is more merciful than this life', Human Rights Watch, 11 Dec. 2023.

⁸¹ Hall, B., 'Yemen's failed transition: From peaceful protestors to war of "all against all"', D. della Porta et al., *Social Movements and Civil War: When Protests for Democratization Fail* (Routledge: Abingdon, 2018).

⁸² Human Rights Watch (посилання 79).

⁸³ Weiss (посилання 32); Heffez, A., 'How Yemen chewed itself dry', *Foreign Affairs*, 23 July 2013.

мігрантами та місцевими громадами часто перетворюються на більш масштабні конфлікти. Посилення напруженості між мігрантами і місцевими громадами може посилити ризик конфлікту між громадами, особливо там, де соціальні, політичні та економічні проблеми спричиняють конфлікти між різними соціальними групами⁸⁴.

Кліматична міграція у Ємені є не лише внутрішньою. Ємен – транзитна країна для мігрантів з Африканського Рогу до Аравійського півострова. Посухи в регіоні Африканського Рогу є одним із чинників міграції з Ефіопії та Сомалі⁸⁵.

Війська та озброєні суб'єкти

Коли зміна клімату впливає на доступність природних ресурсів, збройні угруповання часто відповідним чином адаптують свою тактику. Загострення дефіциту ресурсів може стимулювати державні та недержавні збройні формування вражати інфраструктуру для посилення важелів і ефекту, який може дати контроль над нею⁸⁶. Під час громадянської війни в Ємені часто відбувалися напади на водогони, установки каналізації, опріснення, очищення, перекачки та розподілу води, а також на дамби. Військова авіація під керівництвом Саудівської Аравії вражала водні об'єкти у контрольованих хуситами районах⁸⁷.

Люди зі зброєю іноді також прагнуть контролювати сільськогосподарські угіддя, місця риболовлі та пасовиська, щоб тримати під контролем місцеве населення на спірних територіях. У Ємені суперечки між громадами за участю племінних загонів переважно відбуваються через земельні та водні ресурси, включаючи високорентабельні іригаційні проекти з використанням підземних вод⁸⁸. Ці місцеві заgonи конфліктують також як з хуситами, так і урядовими силами за доступ до критичної інфраструктури, зокрема до доріг та іригаційних споруд. Сили хуситів активно намагаються здобути підтримку і легітимність в очах племінних і місцевих лідерів⁸⁹. З ростом місцевого опору на зайнятій хуситами території вирішення потреб племен і суперечок за землю стане ключовим завданням урядування⁹⁰.

⁸⁴ Ide, T., Kristensen, A. and Bartusevicius, H., 'First comes the river, then comes the conflict? A qualitative comparative analysis of flood-related political unrest', *Journal of Peace Research*, vol. 58, no. 1 (2021).

⁸⁵ Ali, A. et al., 'Ethiopia', SIPRI and NUPI Climate, Peace and Security Fact Sheet, June 2022.

⁸⁶ Sowers, J. L., Weinthal, E. and Zawahri, N., 'Targeting environmental infrastructures, international law, and civilians in the new Middle Eastern wars', *Security Dialogue*, vol. 48, no. 5 (Oct. 2017); Kim and Garcia (посилання 2).

⁸⁷ Sowers et al. (посилання 86).

⁸⁸ Weiss (посилання 32); Heffez (посилання 83).

⁸⁹ Morsy (посилання 52), pp. 16-17.

⁹⁰ Fuller, B., *Increasing Tribal Resistance to Houthi Rule* (ACLED: 2019).

Висновки

Ініційоване ООН перемир'я у квітні 2022 р. і постійні посередницькі зусилля дали у 2023 р. позитивні результати у вигляді подальшого зменшення числа жертв збройного конфлікту в Ємені. Однак збройний конфлікт залишається головною перешкодою для миру й безпеки в Ємені. Довгострокова реабілітація та адаптація до зміни клімату в Ємені вимагає припинення вогню в усій державі та участі воюючих сторін у політичному процесі зі стабілізації країни та відновлення держави, забезпечуючи контроль території та надання послуг.

Водночас такі екстремальні погодні явища, як повені, посухи та циклони, призвели не лише до руйнування сільськогосподарської діяльності та зрошувальних споруд, але й посилили продовольчу та загальну небезпеку в Ємені. Соціально-економічні проблеми, посилені зміною клімату, непропорційно впливають на єменських жінок. Зростання масштабів переміщення і нові моделі міграції та мобільності потенційно загрожують згуртованості суспільства. Хоча головною причиною цього є тривалий конфлікт, кліматичні катастрофи та гострий дефіцит води продовжували посилювати ці тенденції у 2023 р. За відсутності надійних систем урядування можна очікувати, що кліматичні явища підживлюватимуть і без того смертоносні суперечки за землю та воду в Ємені.

Гуманітарні та миротворчі зусилля можуть сприяти підвищенню кліматичної стійкості, якщо вони ретельно сплановані та реалізовані з урахуванням майбутніх кліматичних наслідків і вразливості населення до зміни клімату. В серпні 2023 р. Економічна і соціальна комісія ООН для Західної Азії (*UN Economic and Social Commission for Western Asia, ECSWA*) надала ряд політичних рекомендацій арабським державам, включаючи Ємен, з подолання пов'язаних з кліматом ризиків для безпеки⁹¹. Багато з цих рекомендацій стосуються заходів, які за підтримки міжнародних партнерів *ECSWA* можуть бути запроваджені в рамках стійкої до кліматичних явищ миротворчої діяльності та гуманітарної допомоги Ємену. Але, як і в грудні 2023 р., перспективи припинення вогню та політичної стабілізації, необхідні для виконання цих рекомендацій, є дуже малоймовірними.

⁹¹ UN Economic and Social Commission for Western Asia (ECSWA), *Climate, Peace and Security in the Arab Region*, Trends and Impacts in Conflict Settings no. 7 (ECSWA: Beirut, Aug. 2023), pp. 39-44. Див. також: ECSWA, 'Addressing climate, peace and security in the Arab region', Policy brief, E/ESCWA/CL6.GCP/2023/Policy brief.2, Nov. 2023, pp. 6-8.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2023 р.

Розділ 5. Військові витрати та зміни у виробництві озброєнь

Розділ 6. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 7. Світові ядерні сили

5. Військові витрати та зміни у виробництві озброєнь

Загальний огляд

У 2023 р. світові військові витрати зростали дев'ятий рік поспіль через російсько-українську війну та ширшу геополітичну напруженість і перевищили \$2,4 трлн. Однак, попри подальше зростання попиту на озброєння та постійні намагання задовольнити цей попит, збройовим компаніям було нелегко збільшувати виробництво.

Збільшення загальних військових витрат на 6,8% у 2023 р. відбувалося найбільшими з 2009 р. темпами і довело їх до найвищого рівня, зафіксованого в Базі даних СІПРІ про військові витрати (підрозділ I). У результаті світової військовий тягар (навантаження) – військові витрати як частка світового ВВП – зріс до 2,3%. Уряди країн світу виділяли на армію у середньому 6,9% свого бюджету, або \$306 на людину. Вперше з 2009 р. військові витрати зросли в усіх п'яти географічних регіонах (підрозділ II). Найбільше зростання фіксувалося у країнах Африки (на 22% у 2023 р.), найменше – Америки (2,2%).

Три чверті світових військових витрат припадали на 10 країн з найбільшими витратами, зміни в витратах яких впливають на світові тенденції. У 2023 р. всі ці країни збільшили військові витрати. США залишалися безумовним світовим лідером за військовими витратами – їх витрати в розмірі \$916 млрд перевищували сумарні витрати інших 9 країн Топ 10 і були у 3,1 рази більшими за витрати наступної за витратами країни, Китаю. Витрати США включали пов'язаний з Україною додатковий бюджет у розмірі \$35,7 млрд, з яких \$25,4 млрд були спрямовані на військову допомогу Україні.

У 2023 р. тенденція збільшення військових витрат європейських держав у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в Україну посилювалася: 39 із 43 європейських країн збільшили військові витрати. Зростання загальної суми витрат у Європі на 16% було спричинене їх зростанням в Україні на 51% і Росії на 24%. В результаті значного збільшення військових витрат країнами Центральної і Західної Європи 10 із 28 європейських країн-членів НАТО досягли або перевищили у 2023 р. орієнтир у 2% ВВП, що є найбільшим показником з моменту встановлення цього орієнтиру у 2014 р.

В Азії та Океанії – другому за витратами регіоні – військові витрати зростали 34-й рік поспіль, підвищивши регіональний обсяг на 4,4%. Половину обсягу складали витрати Китаю: у 2023 р. вони зросли на 6,0%, до \$296 млрд. Крім значного впливу на регіональну тенденцію, Китай впливав на рішення про збільшення військових витрат як у сусідніх країнах, так і в ширшому регіоні: багато країн регіону (Австралія, Індія, Японія, Тайвань)

пояснюють збільшення військових витрат збереженням напруженості та суперництва з Китаєм. Витрати Японії зросли на 11%, що стало найбільшим річним зростанням витрат з 1972 р.

Військові витрати на Близькому Сході у 2023 р. зросли на 9,0%, при цьому збільшення відбулось у всіх трьох країнах з найбільшими витратами у регіоні: у Саудівській Аравії, Ізраїлі та Туреччині. Війна Ізраїлю з ХАМАС стала головною причиною збільшення військових витрат Ізраїлю на 24%.

У 2022 р. – останньому році, за який є дані, – загальні надходження від озброєнь 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і військових послуг (Тор 100 СІПРІ) склали \$597 млрд. Зміни в доходах від продажу озброєнь не відповідали змінам військових витрат: якщо світові військові витрати у 2022 р. зросли на 3,6%, то загальні надходження від продажу озброєнь компаніями Тор 100 були на 3,5% нижчими, ніж у 2021 р. (підрозділ III). Це падіння сталося переважно через загальне зниження доходів від продажу озброєнь американських і російських компаній.

У 2022 р. доходи американських компаній з Тор 100 від продажу озброєнь впали на 7,9%, але США і далі домінують у цьому рейтингу, в якому присутні 42 компанії з сумарним доходом у \$302 млрд. Крім того, п'ять найкрупніших збройових компаній у 2022 р. були розташовані у США. Із 42 американських компаній у рейтингу 32, у т. ч. чотири з Тор 5, повідомили про падіння доходів від продажу озброєнь.

Прозорість російської оборонної промисловості продовжувала погіршуватися. Через брак доступних даних лише дві російські компанії можуть бути внесені до Тор 100 за 2022 р. Їх сумарні надходження від зброї склали \$20,8 млрд., що на 12% менше, ніж у 2021 р. Це можна пояснити затримкою платежів за поставки озброєнь, а також зосередженістю компаній на модернізації озброєнь замість виробництва нових. Попри санкції та торговельні обмеження Заходу, Росія все ще могла імпортувати компоненти (наприклад, мікросхеми) для збільшення виробництва озброєнь у відповідь на підвищення попиту. У компонентах, які Росія не могла опосередковано отримати з Заходу, вона покладалася на альтернативи китайського виробництва. Україна з метою задоволення своїх військових потреб розвивала міжнародне співробітництво з європейськими та американськими компаніями.

Загальний дисбаланс між зростанням попиту на зброю і падінням доходів від її продажу в Тор 100 вказує на тривалий розрив у часі між появою попиту на зброю та наступним збільшенням її виробництва та поставок збройовими компаніями. Якщо європейські та американські компанії лише намагалися перетворити високий попит на доходи, то багато компаній в Азії і на Близькому Сході, зокрема в Південній Кореї і Туреччині, схоже, змогли вирішити цю проблему (підрозділ IV).

НАНЬ ТЬЯНЬ

I. Зміни у світових військових витратах у 2023 р.

НАНЬ ТЬЯНЬ

Світові військові витрати у 2023 р. зростали дев'ятий рік поспіль і сягнули \$2 443 млрд.¹ Це збільшення на 6,8% з урахуванням інфляції є найшвидшим річним зростанням військових витрат у світі з 2009 р. За 10 років, у 2014-2023 рр., загальна сума зросла в реальних цінах на 27% (таблиця 5.1). Збільшення у 2023 р. пояснюється насамперед російсько-українською війною та ескалацією геополітичної напруженості в Азії та Океанії і на Близькому Сході.

Зростали як світові військові витрати, так і світовий ВВП, але темпи зростання військових витрат більш ніж удвічі перевищили темпи зростання ВВП². У результаті світовий військовий тягар (військові витрати у відсотках світового ВВП), збільшився у 2023 р. до 2,3%. До 2023 р. світовий військовий тягар мав низхідну тенденцію: від -2,5% у 2020 р. до -2,2% у 2022 р. У 2023 р. світові військові витрати крім того зростали швидше за населення світу, що призвело до чергового збільшення військових витрат на душу населення: з \$281 у 2022 р. до \$306 у 2023 р. Примітно, що реальні військові витрати на душу населення у 2023 р. були найвищими з 1990 р. Середні військові витрати як частка державних витрат – показник урядових пріоритетів – досягли 6,9% у 2023 р., що на 0,4 відсоткового пункту більше, ніж у 2022 р. (6,5%). Найбільшою мірою урядові пріоритети змінились у Європі, де середня частка військових витрат у витратах держави зросла з 4,2% у 2014 р. до 7,0% у 2023 р., тоді як в усіх інших регіонах вона дещо зменшилась.

Військові витрати зросли в усіх п'яти географічних регіонах (схема 5.1), чого не було з 2009 р. Найбільшим було зростання в Африці, де витрати зросли на 22%, до \$51,6 млрд. Далі йде Європа з суттєвим зростанням на 16%, до \$588 млрд. На Близькому Сході військові витрати зросли на 9,0%, до \$200 млрд. Зростання в Азії та Океанії було меншим, на 4,4%, військові витрати там досягли \$595 млрд. Найменшим зростання було в Америці – 2,2%, до \$1 009 млрд.

Підрозділ продовжується оглядом головних чинників, що вплинули на світові військові витрати у 2023 р., а далі описані глобальні тенденції військових витрат у 2014-2023 рр. Він завершується оглядом 15 країн з найвищими військовими витратами у 2023 р. Регіональні та субрегіональні тенденції та витрати окремих країн розглянуті в підрозділі II цього розділу. Слід пам'ятати, що військові витрати – це “вхідний” показник, безпосередньо не пов'язаний з “виходом” у військовій діяльності, чим є військова міць чи воєнна безпека. Але він дозволяє легко оцінити масштаб ресурсів, витрачених на військо³.

¹ Усі дані про витрати у 2023 р. наводяться в \$ США в поточних цінах 2023 р. Якщо не зазначено іншого, величини збільшення чи зменшення військових витрат наведені в \$ США в постійних цінах 2022 р. і часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Про джерела та методи, включаючи визначення військових витрат, див. SIPRI Military Expenditure Database, ‘Sources and methods’, [n.d.].

Із 168 країн, чії військові витрати у 2023 р. СІПРІ намагався оцінити, відповідні дані були знайдені для 153. Подробиці оцінки світових і регіональних сум див. у примітках до таблиці 5.1.

² International Monetary Fund (IMF), World Economic Outlook, Oct. 2023.

³ Докладніше про джерела й методи див. SIPRI Military Expenditure Database (посилання 1).

Таблиця 5.1. Військові витрати, військовий тягар та пріоритети урядових витрат за регіонами у 2014-2023 рр.

Регіональні та світові суми за 2014-2023 рр. наведені в \$ млрд в постійних (2022) цінах і за постійними обмінними курсами. Цифри за 2023 р. у правому стовпчику, позначені *, наведені в \$ млрд в поточних цінах. Цифри не завжди дають разом загальну суму через правила округлення.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023*
Світ загалом	1 883	1 908	1 915	1 935	1 990	2 073	2 149	2 164	2 242	2 394	2 443
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	47,7	(44,3)	41,7	40,9	38,5	39,2	40,6	41,5	39,5	48,4	51,6
Північна Африка	18,0	(18,3)	18,2	17,7	17,2	18,2	19,3	19,0	18,4	25,4	28,5
Субекваторіальна Африка	29,7	(26,0)	23,5	23,2	21,4	21,0	21,3	22,5	21,1	23,0	23,1
Америка	878	861	858	856	881	926	968	957	946	967	1 009
Центральна Америка і Карибський басейн	8,2	8,0	8,8	8,3	9,1	10,0	12,2	11,9	12,7	12,7	14,7
Північна Америка	819	804	802	798	821	866	906	897	886	907	943
Південна Америка	50,2	49,7	47,4	50,1	51,1	50,1	49,6	48,5	46,8	46,6	50,7
Азія та Океанія	417	443	465	486	506	531	550	564	583	609	595
Центральна Азія	1,9	2,0	1,7	1,7	1,8	2,3	2,0	2,1	1,7	1,6	1,8
Східна Азія	279	297	310	324	341	359	373	384	401	425	411
Океанія	25,8	28,3	31,0	31,1	30,6	31,9	33,4	35,2	35,4	35,1	35,5
Південна Азія	71,4	73,1	79,5	84,9	88,8	94,3	94,6	94,6	96,5	98,6	98,2
Південно-Східна Азія	38,8	42,5	43,0	44,6	43,2	43,9	46,5	47,6	48,8	48,0	47,8
Європа	351	361	374	364	370	389	410	420	489	569	588
Центральна і Західна Європа	262	265	273	280	287	302	320	328	340	374	407
Східна Європа	89,3	96,2	102	84,0	82,5	86,9	89,9	91,2	149	195	181
Близький Схід	189	(200)	(176)	(188)	(194)	(188)	(181)	(181)	(184)	(201)	(200)
<i>Світові військові витрати на душу населення (у поточних цінах у \$ США)</i>	255	252	250	251	256	265	274	275	281	306	

Військовий тягар (%)^a

Світ	2,4	2,5	2,5	2,4	2,3	2,4	2,5	2,3	2,2	2,3
Африка	2,1	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,9
Америка	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,2	1,2
Азія та Океанія	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,6	1,7	1,8	1,7	1,7
Європа	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8	1,7	2,3	2,8
Ближній Схід	4,6	5,3	5,1	4,8	4,5	4,4	4,5	4,3	3,7	4,2

Військові витрати як частка загальних урядових витрат (%)^b

Світ	6,4	6,6	6,7	6,5	6,3	6,4	6,2	6,4	6,5	6,9
Африка	7,3	7,5	7,7	7,3	6,9	6,9	6,9	7,1	6,6	7,2
Америка	4,1	4,2	4,0	4,1	4,0	4,2	4,0	3,8	3,7	3,8
Азія та Океанія	7,7	7,7	7,4	7,3	6,9	6,9	6,5	7,0	6,9	7,1
Європа	4,2	4,4	4,6	4,6	4,8	5,1	4,8	4,8	6,0	7,0
Ближній Схід	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,3	1,2

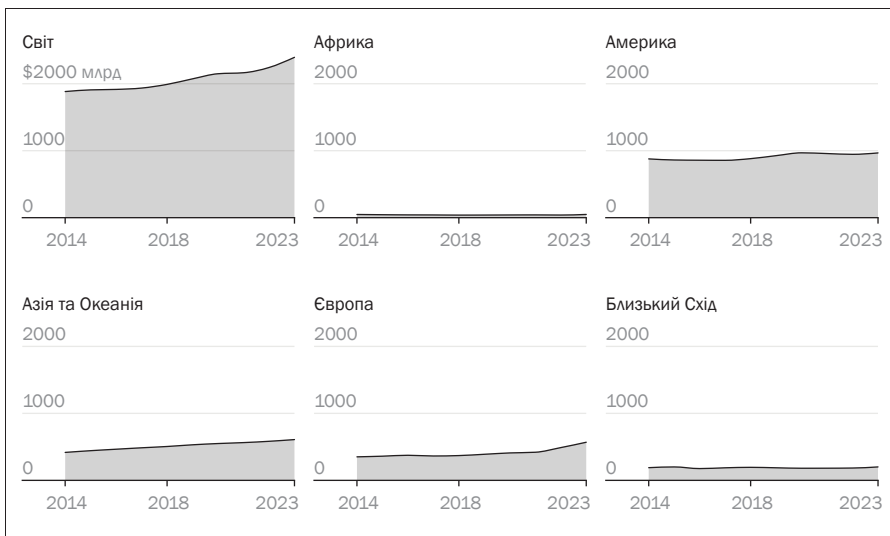
() – загальна сума ґрунтується на даних країн, що складають менше 90% регіональної сум.

Примітки: Загальні суми для світу та регіонів є оцінками, що ґрунтуються на Базі даних СІПРІ про військові витрати. Якщо дані військових витрат країни відсутні за кілька років, робляться оцінки, найчастіше на основі припущення, що темпи змін військових витрат цієї країни є такими самими, як і регіону, до якого вона належить. Якщо оцінку зробити неможливо, країни вилучаються з загальних даних. З усіх загальних даних тут вилучені наступні країни: Куба, Джибуті, Еритрея, Північна Корея, Лаос, Сомалі, Сирія, Туркменістан, Узбекистан і Ємен. Загальні дані для регіонів охоплюють однакові групи країн за всі роки. Дані військових витрат подаються СІПРІ за календарний рік і розраховуються на базі припущення про незмінність витрат протягом фінансового року. До загальносвітових даних за 2015-2023 рр. включені приблизні оцінки для Близького Сходу. Докладніше про джерела й методи див. *SIPRI Military Expenditure Database*, *Sources and methods*, [n.d.].

^a Військовий тягар регіону – це середній військовий тягар країн регіону, для яких є дані. Світовий військовий тягар розраховано як частку світових військових витрат у світовому ВВП у \$ США у поточних цінах.

^b Військові витрати як частка загальних урядових витрат для регіону (і для світу) розраховані, як середні військові витрати по відношенню до загальних урядових витрат тих країн регіону (і світу), для яких є дані.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати станом на квітень 2024 р.; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2023; International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Oct. 2023; та United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, World population prospects 2022; 2022.

Діаграма 5.1. Військові витрати за регіонами у 2014-2023 рр.

Примітка: у \$ млрд у постійних (2022) цінах.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати станом на квітень 2024 р.

Стан і чинники світових військових витрат у 2023 р.

Історичні тенденції витрат (особливо серед країн з найбільшими витратами у світі, див. нижче), погіршення геополітичної ситуації, інтенсивність і кількість збройних конфліктів були головними ймовірними чинниками зростання у 2023 р.⁴ Це збільшення витрат в усіх п'яти регіонах світу вказує на більш широку тенденцію, яка почалась у 2018 р., і можна очікувати, що світові військові витрати зростатимуть і найближчими роками.

Головним чинником зростання світових військових витрат стали кілька гострих міждержавних конфліктів і реакція сусідніх держав на них. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. означало грандіозну ескалацію цього конфлікту. Продовження війни у 2023 р., з українським контрнаступом, що перетворився на війну на виснаження, спричинило значне збільшення військових витрат Росії та України⁵. Через це продовжилася також тенденція збільшення військових витрат у Європі, що розпочалася як термінова реакція на вторгнення Росії у 2022 р., і багато європейських країн оголосили про подальше збільшення військових витрат у 2023 р.⁶ З 43 країн Європи 39 збільшили військові витрати у 2023 р., що значно вплинуло на світові витрати. Витрати США теж зазнали впливу, частково через додаткові витрати, пов'язані з цією війною. Оскільки витрати країни є

⁴ Про геополітичну ситуацію див. розділ 1 цього видання. Про кількість збройних конфліктів див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

⁵ Про російсько-українську війну див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

⁶ European Defence Agency (EDA), *Defence Data 2022: Key Findings and Analysis* (EDA: Brussels, 2023); Strupczewski, J., 'Exclusive: New rules would give Europe more scope for military spending post-Ukraine invasion', Reuters, 7 Sep. 2023.

найбільшими у світі, їхнє збільшення суттєво впливає на регіональні та глобальні тенденції.

У 2023 р. збройні конфлікти, переважно внутрішні, точилися ще в щонайменше 50 державах⁷. За винятком війни Ізраїлю з ХАМАС, більшість цих збройних конфліктів, схоже, слабо вплинули на світові військові витрати. Навіть за умов великих чи інтенсивних збройних конфліктів, військові витрати деяких постраждалих країн (зокрема ДРК, Індії, М'янми, Нігерії, Пакистану та Судану) були відносно невеликими, порівняно з загальносвітовими витратами. Однак значне збільшення на субнаціональному рівні дійсно впливає на регіональні витрати та відображає погіршення миру й безпеки в усьому світі.

Ще одним фактором, який серйозно вплинув на військові витрати у 2023 р., було загострення геополітичної напруженості, що вплинуло на рішення про військові витрати у відповідь. Зокрема, в умовах подальшої активізації Китаю, який намагається кинути виклик світовому лідерству США, у 2023 р. продовжували зростати військові витрати Китаю і деяких його сусідів, таких як Індія, Японія, Південна Корея і Тайвань⁸. Це підстегнуло зростання витрат в Азії та Океанії і в усьому світі.

Нарешті, високі ціни на нафту у 2022-2023 рр. сприяли збільшенню військових витрат у деяких країнах, залежних від доходів від вуглеводнів⁹. Так, збільшення надходжень від нафти та газу дозволило Алжиру та Саудівській Аравії виділяти більше коштів на збройні сили. Це збільшення суттєво вплинуло на висхідні регіональні і світові тенденції.

Тенденції військових витрат у 2014-2023 рр.

У 2023 р. світові військові витрати склали \$2 443 млрд, що на 27% перевищило показники 2014 р. Після скорочення витрат у 2014 р. наступні дев'ять років безперервного зростання можна розділити на два періоди. У першому, 2015-2017 рр., військові витрати були приблизно стабільними, із середньорічним зростанням лише на 0,9%. Після того, у 2018-2023 рр., за винятком аномального 2021 р., коли витрати не змінилися через пандемію *Covid-19*, відбулось явне збільшення темпів зростання в середньому на 4,2% щороку.

У 2014-2023 рр. відбулося помітне зростання концентрації світових військових витрат. У 2023 р. витрати США і Китаю становили половину загальносвітових витрат, що стало значним стрибком, порівняно з їх сумарною часткою в 44% у 2014 р. За той самий період сумарні військові витрати країн з *Top 10* зросли з 69% до 74% світових (таблиця 5.2). Це відображає тенденцію, згідно з якою більша частина абсолютного зростання витрат у світі припадає на держави з великими військовими бюджетами. Будь-які зміни у військових витратах країн з найбільшими витратами впливають на

⁷ Перелік цих конфліктів див. у підрозділі III розділу 2 цього видання.

⁸ Freeman, C. et al., 'Biden and Xi at APEC: Averting further crisis in US-China relations', US Institute of Peace, 16 Nov. 2023.

⁹ Про зв'язок цін на нафту та військових витрат див. Тянь Н. "Падіння цін на нафту та військові витрати". – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 9.

Таблиця 5.2. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2023 р.

Цифри витрат і ВВП наведені в \$ США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом \$ США (2022 р.).

Місце			Військові витрати, 2023 (\$ млрд)	Зміна (%)		Військові витрати як частка ВВП (%) ^b		Частка у світових військових витратах, 2022 (%)
2023	2023 ^a	Країна		2022-23	2014-23	2023	2014	
1	1	США	916	2,3	9,9	3,4	3,7	37
2	2	Китай	[296]	6,0	60	[1,7]	[1,7]	[12]
3	5	Росія	[109]	24	57	[5,9]	[4,1]	[4,5]
4	4	Індія	83,6	4,2	44	2,4	2,5	3,4
5	5	Саудівська Аравія	[75,8]	4,3	-18	[7,1]	[11]	[3,1]
Разом Top 5			1 481	..	..	..	..	61
6	6	Велика Британія	74,9	7,9	14	2,3	2,2	3,1
7	7	Німеччина	66,8	9,0	48	1,5	1,1	2,7
8	11	Україна	64,8	51	1 272	37	3,0	2,7
9	8	Франція	61,3	6,5	21	2,1	1,9	2,5
10	9	Японія	50,2	11	31	1,2	1,0	2,1
Разом Top 10			1 799	..	..	..	..	74
11	10	Південна Корея	47,9	1,1	34	2,8	2,5	2,0
12	12	Італія	35,5	-5,9	31	1,6	1,3	1,5
13	13	Австралія	32,3	-1,5	34	1,9	1,8	1,3
14	19	Польща	31,6	75	181	3,8	1,9	1,3
15	15	Ізраїль	27,5	24	44	5,3	5,6	1,1
Разом Top 15			1 974	..	..	..	..	81
Світ			2 443	6,8	27	2,3	2,4	100

[] – оцінка.

^a Рейтинги за 2022 р. ґрунтуються на скоригованих цифрах військових витрат за 2022 р. у поточній версії Баз даних СІПРІ про військові витрати. Тому вони можуть відрізнятися від рейтингів за 2022 р., наведених у *Щорічнику СІПРІ 2023* та в інших публікаціях СІПРІ за 2023 р.

^b Ці дані ґрунтуються на оцінках ВВП у *International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2023*; *International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Oct. 2023*.

Джерело: Бази даних СІПРІ військових витрат, станом на квітень 2024 р.

загальносвітові оцінки. Примітно, що у 2023 р. 5 із 10 лідерів мали військовий тягар, вищий за середньосвітовий показник у 2,3%.

Прискорення або уповільнення зростання світових військових витрат за 10 років теж можна безпосередньо пов'язати зі змінами витрат країн з найбільшими витратами. Наприклад, у 2015-2017 рр. вплив на світові військові витрати значного зростання у Китаї, Індії і Росії (у 2015 та 2016 рр.) та в Саудівській Аравії (у 2015 та 2017 рр.) був послаблений скороченням військових витрат США та Великої Британії у той же період. Крім того, зростання світових військових витрат у 2018-2020 рр. збіглося з поновленням

збільшення витрат у США і зростанням в усіх інших основних державах, крім Саудівської Аравії.

У 2014-2023 рр. військові витрати зросли в усіх регіонах. Найнижчі темпи зростання були в Африці (лише 1,5%), помірні – на Близькому Сході (5,9%) та в Америці (10%), і високі в Азії та Океанії (46%) та в Європі (62%). На субрегіональному рівні військові витрати зменшилися лише в Субекваторіальній Африці (-22%), Центральній Азії (-16%) та Південній Америці (-7,2%). П'ять найбільших субрегіональних приростів відмічені у Східній Європі (118%), Центральній Америці та Карибському басейні (54%), Східній Азії (52%), Центральній та Західній Європі (43%) і Північній Африці (41%). Військові витрати Росії та України стали єдиною причиною подвоєння витрат у Східній Європі. У Центральній Америці та Карибському басейні різке зростання стало результатом збільшення витрат Мексики. Зростання у Східній Азії можна пояснити вищими витратами в усьому субрегіоні.

Організація Північноатлантичного Договору

Сукупні військові витрати 31 країни НАТО у 2023 р. сягнули \$1 341 млрд, що на 5,2% більше, ніж у 2022 р., і на 19% – ніж у 2014 р. Загальні військові витрати НАТО становили 55% світових військових витрат. Збільшення пов'язане з приєднанням до НАТО нових країн-членів (Чорногорія у 2017 р., Північна Македонія у 2020 р., Фінляндія у 2023 р.), а також загальною тенденцією зростання військових витрат в усіх країнах НАТО. За 10 років країни, які були членами НАТО у 2014 р. (крім Ісландії, яка не має військових витрат), збільшили військові витрати в середньому на 92%. У 2023 р. лише три країни НАТО скоротили їх: Греція (-17%), Італія (-5,9%) і Румунія (-4,7%).

На саміті 2014 р. в Ньюпорті, Уельс, країни-члени НАТО погодилися збільшити до 2024 р. витрати на армію до 2% ВВП¹⁰. Цей орієнтир був переформульований на саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 р. на “постійне зобов'язання” щорічних військових витрат на рівні “щонайменше” 2% ВВП¹¹. У комюніке саміту додається: “Ми підтверджуємо, що в багатьох випадках знадобляться витрати понад 2% ВВП для усунення існуючих недоліків і задоволення вимог у всіх сферах, що впливають із ускладнення безпекової ситуації”. У 2023 р. військовий тягар членів НАТО становив 1,9%, хоча лише 11 членів із 31 виконали зобов'язання у 2%. Тим не менш це була найбільша кількість країн з моменту підписання угоди у 2014 р. – на чотири більше, ніж у 2022 р., і на вісім – ніж у 2014 р. У 2014-2023 рр. лише три країни-члени не збільшили військовий тягар: Туреччина (-0,4 відсоткового пункту), США (-0,3 відсоткового пункту) та Хорватія (без змін).

У 2014 р. члени НАТО також погодилися виділяти не менше 20% загальних військових витрат на основні види техніки¹². Після того кожна

¹⁰ North Atlantic Treaty Organization, Wales Summit Declaration , 5 Sep. 2014, para. 14.

¹¹ North Atlantic Treaty Organization, Vilnius Summit Communiqué , 11 July 2013, para. 27.

¹² North Atlantic Treaty Organization (посилання 10), para. 14.

країна-член збільшила частку витрат на техніку, яка в середньому зросла більш ніж удвічі, досягнувши 28% у 2023 р.¹³

Військовий тягар і пріоритети урядових витрат

Незважаючи на значне абсолютне збільшення світових військових витрат, світовий ВВП у середньому зростає швидшими темпами, тому світовий військовий тягар – військові витрати як частка світового ВВП – трохи зменшився, з 2,4% у 2014 р. до 2,3% у 2023 р.

Країни Близького Сходу мали найвищий середній військовий тягар у 2023 р. – 4,2% ВВП, порівняно з 4,6% у 2014 р. Європа мала другий за розміром середній військовий тягар – 2,8%, що на 0,5 відсоткового пункту більше, ніж у 2022 р., і на 1,3 – ніж у 2014 р. Це зростання пов'язане здебільшого з різким зростанням військового навантаження в Росії та Україні, а також у багатьох країнах, які продовжували збільшувати військові витрати у відповідь на триваючу війну. Середній військовий тягар країн Африки (1,9%), Азії та Океанії (1,7%) і Америки (1,2%) був значно нижчим, після незначного 10-річного падіння.

Середньосвітові військові витрати як частка державних витрат зросли у 2023 р. на 0,4 відсоткового пункту, до 6,9%. Серед географічних регіонів найвищий показник мав Близький Схід (12%). Далі йдуть Африка (7,2%), Азія та Океанія (7,1%), Європа (7,0%) та Америка (3,8%). У 2014-2023 рр. середні військові витрати як частка державних витрат суттєво зросли у Європі (на 2,8 відсоткових пункти), але дещо впали в усіх інших регіонах.

Країни з найбільшими військовими витратами у 2023 р.

15 країн з найбільшими у світі військовими витратами разом витратили \$1 974 млрд, що склало 81% загальносвітової суми. США, Китай і Росія, як і раніше, витратили найбільше. Україна збільшила військові витрати на 51% і посіла восьме місце, піднявшись на три позиції з 2022 р. Значне збільшення відбулося в Польщі, де витрати зросли на 75%, і вона стала 14-ю за витратами у 2023 р., вперше увійшовши до *Топ 15*.

З *Топ 15* країн усі, крім двох – Італії (-5,9%) та Австралії (-1,5%), – збільшили військові витрати у 2023 р. Найбільше відносно збільшення відбулося в Польщі та Україні, далі йдуть Ізраїль (24%) і Росія (24%). Примітно, що троє з цих держав були учасниками двох найбільш смертоносних конфліктів року – російсько-української війни та війни Ізраїлю з ХАМАС.

Майже всі країни з *Топ 15* упродовж десятиліття 2014-2023 рр. збільшили військові витрати. Єдиним винятком стала Саудівська Аравія, яка скоротила витрати на 18%. Найбільший приріст зафіксовано в Україні (1 272%), а також у Польщі (181%), Китаї (60%), Росії (57%), Німеччині (48%), Індії та Ізраїлі (по 44%).

¹³ North Atlantic Treaty Organization, 'Defence expenditure of NATO countries (2014-2023)', 7 July 2023. Див. також: Тянь Н., Лопеш да Сілва, Веземан П.Д. "Витрати європейських членів НАТО на військову техніку". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 8.

Військовий тягар у 13 країнах з *Top 15* у 2023 р. зріс. Найбільше зростання відбулося в Україні, де військові витрати як частка ВВП зросли у 2023 р. на 11 відсоткових пунктів, до 37%. За нею йде Польща зі зростанням на 1,6 відсоткових пунктів, до 3,8%, а також Росія зі зростанням на 1,2 відсоткових пункта, до 5,9%. Двома винятками, де військовий тягар у 2023 р. зменшився, були Італія і США.

У 2023 р. п'ять країн мали менший військовий тягар, ніж у 2014 р.: Китай, Індія, Ізраїль, Саудівська Аравія і США. Військові витрати Саудівської Аравії як частка ВВП за 10 років впали найбільше – з 11% до 7%. Помітне зростання спостерігалось в Україні, де військовий тягар виріс з 3,0% у 2014 р. до 37% у 2023 р. Для порівняння, військовий тягар Росії за той самий період виріс на 1,8 відсоткового пункта.

II. Регіональні зміни у військових витратах у 2023 р.

НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЄГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, СЯО ЛЯН,
ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, ЛАРА МАРІЯ Г. Г. КОШТА,
НОА ХАЙНЕМАНН

Світові військові витрати, які у 2023 р. зросли до \$2,4 трлн, розподілені по світу нерівномірно. На країни Америки припадає найбільша частка загальної суми – 41%, далі йде Азія та Океанія (24%), Європа (24%) і Близький Схід (8,2%). Найменша частка (2,1%) припадала на Африку¹.

У цьому підрозділі розглядаються основні тенденції військових витрат у 2023 р. та за десятиліття 2014-2023 рр. у регіональному розрізі. Тут описано, як конкретні події вплинули на прийняття державами рішень про військові витрати, а також показані субрегіональні та регіональні тенденції. Аналіз світових тенденцій див. у підрозділі I цього розділу.

Африка

У 2023 р. військові витрати в Африці склали \$51,6 млрд (таблиця 5.3)². Після зменшення у 2022 р., видатки у 2023 р. суттєво зросли – на 22% в реальних цінах, – завдяки збільшенню в Алжирі, ДРК і Південному Судані. Але регіональні витрати у 2023 р. були лише на 1,5% вищими, ніж у 2014 р. У 2023 р. витрати зросли як у Північній, так і в Субекваторіальній Африці (діаграма 5.2). На чотири країни Північної Африки припадає 55% військових витрат Африки, на 44 країни Субекваторіальної Африки – решта 45%.

Північна Африка

Військові витрати країн Північної Африки у 2023 р. склали \$28,5 млрд, що на 38% вище за показник 2022 р. і на 41% – ніж у 2014 р. Більшість військових витрат у субрегіоні припадає на Алжир і Марокко – разом 82% витрат субрегіону у 2023 р.

У 2023 р. військові витрати Алжиру, які є найбільшими у Північній Африці та в Африці в цілому, сягнули максимуму, після зростання на 76% за рік, найбільшого з 1974 р. За період 2014-2023 рр., його витрати зросли на 59%. Значне збільшення доходів від експорту газу до Європи дозволило Алжиру у 2023 р. збільшити всі державні витрати, в т. ч. військові³. Це зростання сталося в рік поглиблення Алжиром військової співпраці з Китаєм, включаючи закупівлю зброї у Китаю та ліцензійне виробництво китайської військової

¹ Усі дані про витрати у 2023 р. наводяться в \$ США в поточних цінах 2023 р. Якщо не зазначено іншого, величини збільшення чи зменшення військових витрат, наведені в \$ США в постійних цінах 2022 р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Про джерела та методи, включаючи визначення військових витрат, див. SIPRI Military Expenditure Database, ‘Sources and methods’, [n.d.].

² Загальні дані про Африку в цілому та Субекваторіальну Африку не включають Джибуті, Еритрею і Сомалі, про які даних немає.

³ Saleh, H., ‘Algeria struggles to meet rising demand for its gas after Russian invasion of Ukraine’, *Financial Times*, 20 Apr. 2022; Chikhi, L., ‘Confident Algeria rides gas high’, Reuters, 18 Aug. 2022.

Таблиця 5.3. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами у 2023 р.

Дані наведені в \$ млрд в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2022 р.).

Регіон/субрегіон	Витрати у 2023 р. (\$ млрд)	Зміни (%)		Значні зміни у 2023 (%) ^d				
		2022-23	2014-23	Збільшення		Зменшення		
Світ	2 443	6,8	27					
Африка ^b	51,6	22	1,5	ДРК	105	Зімбабве	-30	
Північна Африка	28,5	38	41	Південний Судан	78	Того	-24	
Субекваторіальна Африка ^b	23,1	8,9	-22	Алжир	76	Габон	-12	
Америка ^c				Бурунді	50	Кенія	-5,5	
	1 009	2,2	10	Болівія	46	Аргентина	-34	
	Центральна Америка та	14,7	-0,4	54	Домініканська Республіка	14	Гватемала	-9,1
	Карибський басейн				Гондурас	11	Сальвадор	-5,2
Північна Америка	943	2,4	11	Канада	6,6	Перу	-1,7	
Південна Америка	50,7	-0,3	-7,2					
Азія та Океанія ^{d,e,f}	595	4,4	46	Киргизстан	23	Таджикистан	-35	
Центральна Азія ^d	1,8	-5,3	-16	Монголія	22	Пакистан	-13	
Східна Азія ^e	411	6,2	52	Шрі-Ланка	14	Казахстан	-8,6	
Океанія	35,5	-0,9	36	Тайвань	11	Індонезія	-7,4	
Південна Азія	98,2	2,2	38					
Південно-Східна Азія ^f	47,8	-1,6	24					
Європа	588	16	62	Польща	75	Греція	-17	
Центральна та	407	10	43	Фінляндія	54	Італія	-5,9	
Західна Європа				Україна	51	Кіпр	-4,9	
Східна Європа	181	31	118	Албанія	49	Румунія	-4,7	
Близький Схід ^g	(200)	9,0	5,9	Туреччина	37	Єгипет	-12	
				Ізраїль	24	Ліван	-11	
				Саудівська Аравія	4,3	Кувейт	-8,8	

() – непевна оцінка.

^a У цьому списку наведені країни з найвищим збільшенням чи зменшенням військових витрат у кожному регіоні в цілому, а не в субрегіонах. Країни з військовими витратами у 2023 р. меншими за \$100 млн, або \$50 млн в Африці, не враховувалися.

^b Не враховані Джибуті, Еритрея і Сомалі.

^c Не врахована Куба.

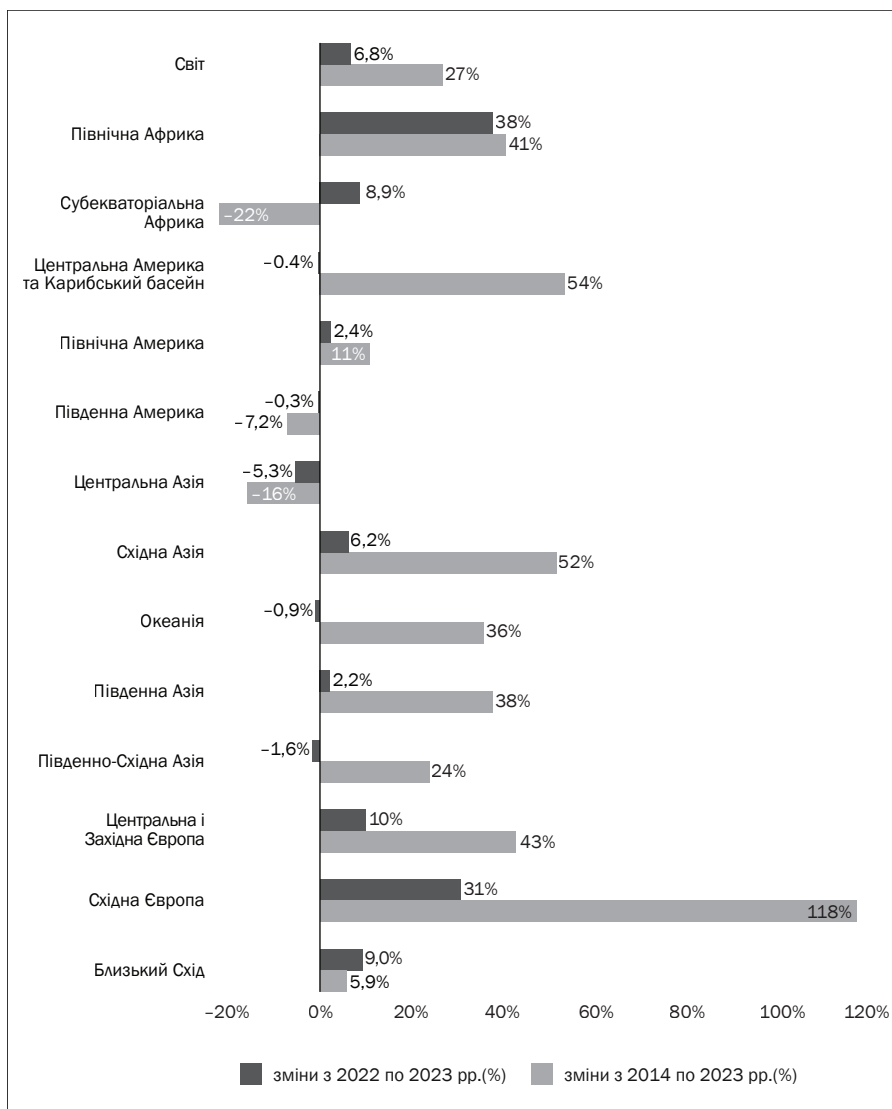
^d Не враховані Туркменістан та Узбекистан.

^e Не врахована Північна Корея.

^f Не врахований Лаос.

^g Не враховані Сирія та Ємен.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати станом на квітень 2024 р.

Діаграма 5.2. Зміни військових витрат у субрегіонах у 2014-2023 і 2022-2023 рр.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати станом на квітень 2024 р.

техніки⁴. Зростання у 2023 р. виглядає частиною запланованого збільшення асигнувань на армію, яке, як очікується, триватиме в наступні роки⁵.

Натомість військові витрати Марокко падали другий рік поспіль, на 2,5% у 2023 р., до \$5,2 млрд., але це все ще на 26% вище, ніж у 2014 р.

⁴ Charouz, L., 'President Abdelmadjid Tebboune's visit signals tighter China-Algeria ties', The Diplomat, 22 July 2023; 'China to deepen security, defence cooperation with Algeria', Reuters, 18 July 2023; 'Algeria embarks on manufacturing heavy Chinese weaponry', Military Africa, 28 June 2023.

⁵ 'Algeria: Defense budget of 21.6 billion dollars expected in 2024', Agenzia Nova, 4 Nov. 2023.

Субекваторіальна Африка

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2023 р. сягнули \$23,1 млрд, що на 8,9% більше, ніж у 2022 р., але на 22% менше, ніж у 2014 р. Збільшення у 2023 р. можна пояснити зростанням витрат у Нігерії, витрати якої є найбільшими у субрегіоні, а також у Буркіна-Фасо та Південному Судані.

У 2023 р. військові витрати Нігерії склали \$3,2 млрд і були на 20% вищими, ніж у 2022 р, і на 46% – ніж у 2014 р. Останніми роками витрати Нігерії суттєво коливалися. Після збільшення на 29% у 2020 р. та на 56% у 2021 р., у 2022 р. вони впали на 38%. Нестабільність спричинена коливаннями асигнувань на армію із щорічного додаткового бюджету, який скоротився з 3/4 основного оборонного бюджету у 2021 р. до нуля у 2022 р. У додатковому бюджеті на 2023 р. на армію було виділено більше, ніж на будь-який інший сектор – близько 34% початкового військового бюджету. Рішення про загальний розмір додаткового бюджету кожного року залежать від річних доходів (тобто доходів від нафти) і планів витрат⁶. Близько половини додаткового військового бюджету було виділено на внутрішні військові операції і придбання техніки для цих операцій⁷. Хоча конкретні військові операції не називаються, цілком імовірно, що вони пов'язані зі спробами розв'язати низку викликів безпеці, зокрема конфлікт між землеробами і скотарями, проблеми сепаратизму, що не дають спокою Нігерії останніми роками⁸.

Відносне збільшення військових витрат ДРК у 2023 р. було найбільшим у світі. Витрати ДРК у \$794 млн були на 105% вищими, ніж у 2022 р., і на 92% – ніж у 2014 р. Зростання військових витрат у 2023 р. відображає намір країни зміцнити збройні сили після рішення про поступове виведення Стабілізаційної місії ООН у ДРК (*United Nations Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*)⁹. Так, у 2023 р. ДРК придбала китайські БЛА для боротьби з довготривалим насильством бойовиків на сході країни, переважно пов'язаним із Рухом 23 березня (*Mouvement du 23 mars, M23*)¹⁰. Це зростання збіглося також із зростанням напруженості між ДРК та Руандою¹¹.

Друге за величиною відносне зростання військових витрат у світі у 2023 р. зафіксоване також у Субекваторіальній Африці: військові витрати Південного Судану зросли у 2023 р. на 78% та досягли \$1,1 млрд, після зростання на 108% у 2022 р. Військовий тягар Південного Судану становить 6,3% ВВП і

⁶ 'FG may prepare supplementary budget, says Edun', *Punch* (Lagos), 12 Dec. 2023.

⁷ Nigerian Federal Budget Office, '2023 supplementary budget', [n.d.], pp. 1-3.

⁸ Nextier, *Nigeria's Security Situation Analysis Report* (Nextier: Abuja, 2022); George, L., 'Nigeria's oil output at 32-year low as thieves hobble output', Reuters, 9 Sep. 2022. Про збройні конфлікти в Нігерії див. розділ 2, підрозділ I цього видання.

⁹ 'DRC: 2023 defense budget increased 300-fold amid confrontation with rebel groups', North Africa Post, 8 Nov. 2022. Про роль миротворчих операцій у ДРК і поетапне закриття MONUSCO див. розділ 3, підрозділи I і II цього видання.

¹⁰ 'Kinshasa receives first batch of three Chinese attack drones', Africa Intelligence, 22 May 2023; 'M23 rebels force massive rise in DRC military spending', Africa Intelligence, 14 Feb. 2023. Про збройний конфлікт у ДРК див. розділ 2, підрозділ I цього видання.

¹¹ Center for Preventive Action, 'Conflict in the Democratic Republic of Congo', Global Conflict Tracker, Council on Foreign Relations, 21 Feb. 2024.

був найвищим у субрегіоні. Нещодавнє зростання витрат можна пояснити ескалацією внутрішнього насильства та небезпекою внаслідок поширення громадянської війни в Судані¹².

Військові витрати Південноафриканської Республіки (ПАР), другі за розміром у субрегіоні, у 2023 р. продовжували падати третій рік поспіль – до \$2,8 млрд, що на 4,9% менше, ніж у 2022 р., і на 22% – ніж у 2014 р. Головною причиною скорочення військових витрат у вісім із 10 останніх років були погані економічні показники ПАР в останнє десятиліття¹³.

Військові витрати впали на 30% у Зімбабве та на 21% у Сьєрра-Леоне. В обох випадках зниження може бути пов'язане з повільним економічним зростанням, стрімким збільшенням витрат і падінням обмінного курсу¹⁴. Військові витрати Того у 2023 р. впали на 24%, до \$276 млн. Це було друге за величиною відносне зменшення в Африці після рекордного зростання на 76% у 2022 р., коли військові відповіли на жорстокі напади ісламістських бойовиків на півночі країни¹⁵.

Америка

Військові витрати країн Америки – \$1 009 млрд – у 2023 р. були на 2,1% вищими, ніж у 2022 р., і на 10% – ніж у 2014 р.¹⁶ У 2023 р. на дві країни Північної Америки (США та Канаду) припадало 94% загальних витрат регіону, 5,0% – на Південну Америку і 1,5% – на Центральну Америку та Карибський басейн (включно з Мексикою). Витрати у двох субрегіонах – у Центральній Америці та Карибському басейні і в Південній Америці – у 2023 р. майже не змінилися, а в третьому – в Північній Америці – зросли на 2,4%.

Північна Америка

Військові витрати Північної Америки у 2023 р. сягнули \$943 млрд. Це на 2,4% більше, ніж у 2022 р., і на 11% – ніж у 2014 р. Військові витрати Канади – \$27,2 млрд – були на 6,6% вищими, ніж у 2022 р., і на 49% – ніж у 2014 р. Попри збільшення витрат Канади останнім часом, військовий

¹² Machol, D., 'UN warns against losing sight of South Sudan peace process amid Sudan crisis', AP, 24 May 2023. Про війну в Судані див. розділ 2, підрозділ І цього видання.

¹³ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 'South Africa economic snapshot', Aug. 2022.

¹⁴ Adeoye A., "'We're suffering': Soaring costs create opening for Sierra Leone's opposition', *Financial Times*, 21 June 2023; Cotterill, J. and Musengi, K., 'Zimbabwe election offers regime a last chance to end financial isolation', *Financial Times*, 20 July 2023.

¹⁵ 'Togo Army says it was behind blast that killed several civilians', France 24, 15 July 2022. Про поширення насильства ісламістів на прибережні держави Західної Африки див. розділ 2, підрозділ І цього видання.

¹⁶ Загальні дані стосовно Америки загалом і Центральної Америки та Карибського басейну не включають Кубу, про витрати якої нема даних.

тягар країни становив 1,3% у 2023 р., що значно нижче орієнтиру НАТО у 2% ВВП (підрозділ I цього розділу)¹⁷.

Військові витрати США. Військові витрати США у 2023 ф. р. становили \$916 млрд, що на 2,3% більше, ніж у 2022 р., і на 9,9% – ніж у 2014 р. США, як і раніше, витрачають більше за всіх у світі; їх витрати більш ніж у три рази перевищували витрати Китаю, який посідає друге місце. Згідно з методологією СППРІ, військові витрати США включають витрати Міністерства оборони (МО), Міністерства енергетики, Державного департаменту, фінансування Національної розвідувальної програми та додаткові асигнування, пов'язані з Україною (таблиця 5.4).

Розподіл орієнтовних асигнувань у 2023 ф. р. за різними категоріями витрат дає змогу зрозуміти зміну пріоритетів у витратах США з часом і згідно із завданнями. У 2022-2023 рр. найбільшою мірою зросли витрати МО на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) – у реальних цінах на 9,4%; далі йде зростання на 4,8% витрат на оперативну діяльність та технічне обслуговування. Відносно збільшення в категоріях “закупівлі” та “особовий склад” було набагато меншим, тоді як витрати за категорією “інше” (що охоплює військове житло та будівництво) дещо знизилися. Для порівняння, у 2021-2022 рр. найбільшою мірою збільшилися витрати на особовий склад, які зросли на 0,6% у реальних цінах. Витрати в реальних цінах у всіх інших категоріях у 2021-2022 рр. впали, найбільше – на закупівлі (7,5%).

Приблизно з 2014 р. США надають перевагу НДДКР над закупівлями: у 2014 р. витрати МО на закупівлі були в 1,7 раза більшими, ніж на НДДКР; у 2023 р. це співвідношення впало до 1,2¹⁸. Зміна пріоритетів узгоджується зі зміщенням уваги МО від закупівлі зброї для операцій проти повстанців та асиметричної війни до розробки нових систем для потенційного конфлікту з противниками, які мають більш розвинені військові спроможності¹⁹. Однак найближчими роками знову очікується зростання витрат на закупівлі, оскільки МО планує розпочати закупівлю систем озброєнь, які зараз розробляються²⁰.

¹⁷ Scherer, S., ‘Canada pressured by allies to up military spending’, Reuters, 29 June 2023.

¹⁸ US Office of Management and Budget, ‘Historical tables: Table 3.2 – Outlays by function and subfunction 1962-2028’, Mar. 2023.

¹⁹ US Congressional Budget Office, ‘Long-term implications of the 2024 future years defense program’, Oct. 2023.

²⁰ US Congressional Budget Office (посилання 19).

Таблиця 5.4. Структура військових витрат США у 2019-2023 ф. р.

Якщо не зазначено іншого, дані наведено в \$ млрд у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Фінансовий рік у США триває 12 місяців до 30 вересня зазначеного року.

	2019	2020	2021	2022	2023
Міністерство оборони (МО)	654	690	718	726	776
Особовий склад	156	161	173	181	184
Оперативна діяльність та обслуговування	272	279	286	291	318
Закупівлі	125	139	141	136	142
НДДКР	89	100	106	107	122
Інше (будівництво, житло тощо)	11,7	11,1	11,7	11,2	10,7
Міністерство енергетики, військові витрати в галузі атомної енергетики	22,8	24,5	25,8	28,3	32,6
Національна розвідувальна програма	[45,2]	[47,0]	[45,6]	[49,3]	[53,3]
Держдепартамент, міжнародна допомога в підтриманні безпеки	6,8	6,7	6,7	6,7	6,6
Інша військова діяльність	9,3	9,7	10,5	10,9	11,8
Додаткові асигнування для МО	..	..	..	34,4	35,8
Додаткові асигнування для Держдепартаменту	..	..	..	4,7	..
Разом	738	778	806	861	916
Військові витрати як частка ВВП (%)	3,4	3,7	3,4	3,3	3,4

.. – не застосовується; [] – оцінка.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, Apr. 2024; US Department of Defense (DOD), Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller), різні документи за різні роки; Federation of American Scientists (FAS), Intelligence Resource Program, 'Intelligence budget data', [n.d.]; US Department of State, Congressional Budget Justification, різні роки; та McGarry, B. W., 'Department of Defense supplemental funding for Ukraine: A summary', Congressional Research Service (CRS) Insight, US Congress, 13 Feb. 2023.

Військова допомога Україні, яка склала 3,9% загальних військових витрат США у 2023 р., залишалася предметом особливих дискусій між Демократичною та Республіканською партіями²¹. Загалом демократи, включно з Президентом Дж. Байденом, виступають за продовження підтримки України, тоді як дедалі більше республіканців, які контролюють одну палату Конгресу, піддають сумніву масштаб цих зобов'язань і пов'язують майбутню військову допомогу Україні з іншими питаннями, особливо із ситуацією на кордоні США з Мексикою²².

У 2023 р. додаткові асигнування для МО, пов'язані з Україною, склали \$35,7 млрд, з яких \$25,4 млрд – військова допомога²³. Дещо більше половини

²¹ Nawaz, A. et al., 'The global implications of the US debate over Ukraine military assistance', *News Hour*, PBS, 5 Dec. 2023.

²² Cerda, A., 'About half of Republicans now say the US is providing too much aid to Ukraine', *Pew Research Center*, 8 Dec. 2023; Mascaro, L., 'The debate over Ukraine aid was already complicated. Then it became tangled up in US border security', *AP*, 25 Nov. 2023.

²³ Решта \$0,1 млрд додаткових асигнування для МО призначені для ліквідації наслідків стихійних лих.

військової допомоги (\$13,4 млрд або 53%) було спрямовано на поповнення запасів американської техніки, відправленої до України, тоді як інша половина (\$12,0 млрд або 47%) надавалася напряму – у формі коштів на навчання, матеріально-технічне забезпечення та на оплату закупівлі озброєнь – у рамках Ініціативи допомоги безпеці України (*Ukraine Security Assistance Initiative, USAI*)²⁴. Решта \$10,3 млрд включали витрати на підтримку операцій командування США в Європі, підтримку європейських союзників, фінансування збільшення потужностей з виробництва критичних боєприпасів та додаткові ресурси для операцій МО, пов'язаних з Україною²⁵. На відміну від 2022 р., військова допомога Україні у 2023 р. не включала витрати Держдепартаменту на Іноземне військове фінансування (*Foreign Military Finance, FMF*) і Міжнародну військову освіту та підготовку військ (*International Military Education and Training, IMET*)²⁶.

Розбіжності стосовно військових витрат, які історично є двопартійною проблемою, тривали під час обговорення витрат у 2024 ф. р. Демократи та республіканці не могли домовитися, чи має узгоджене заморожування державних витрат застосовуватися до військових витрат – демократи підтримали його включення, що мало призвести до певного скорочення військових витрат, а республіканці були проти²⁷. Ця розбіжність вказує на зростаючу ідеологічну поляризацію у політиці США, яка може вплинути на майбутні бюджетні обговорення в рік виборів – у 2024 р.

Центральна Америка і Карибський басейн

Загальні військові витрати в Центральній Америці та Карибському басейні у 2023 р. залишилися майже без змін – \$14,7 млрд, що на 0,4% менше, ніж у 2022 р. Проте впродовж 2014–2023 рр. витрати зросли на 54%. Через стабільно високий рівень бандитизму і злочинності в субрегіоні збройні сили дедалі частіше використовують для боротьби з бандами²⁸.

Військові витрати Мексики у 2023 р. склали \$11,8 млрд, що на 1,5% менше, ніж у 2022 р. За десятиліття з 2014 р. військові витрати Мексики зросли на 55%. Створення Національної гвардії у 2019 р. посприяло цій тенденції зростання. Якщо у 2019 р. на неї припадало лише 0,7% усіх військових витрат Мексики, то у 2023 р. цей показник збільшився до 11%. Лише у 2020 р. загальні військові витрати зросли на 31%, через збільшення асигнувань на Національну гвардію. Хоча у 2022 р. Конгрес схвалив підпорядкування Національної гвардії Секретаріату національної оборони (МО),

²⁴ US House of Representatives, Committee on Appropriations, 'Continuing appropriations and Ukraine supplemental appropriations act of 2023: Section-by-section summary', [n.d.]; US House of Representatives, Committee on Appropriations, 'Division M – Additional Ukraine supplemental appropriations act 2023', [n.d.].

²⁵ US House of Representatives (посилання 24); US House of Representatives (посилання 24).

²⁶ US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs – Fiscal Year 2024* (Department of State: Washington, DC, 2023), pp. 215–18.

²⁷ Morgan, D., Holland, S. and Cowan, R., 'No signs of progress from White House, Republicans in "tough" debt ceiling talks', Reuters, 23 May 2023; Tankersley, J., 'Military spending emerges as big dispute in debt-limit talks', *New York Times*, 25 May 2023.

²⁸ Про бандитизм у регіоні див. розділ 2, підрозділ І цього видання.

у 2023 р. Верховний суд визнав це рішення недійсним²⁹. Натомість через невдалу безпекову політику Президента А. М. Л. Обрадора (*Andrés Manuel López Obrador*) її знову повернули до Секретаріату безпеки та цивільного захисту. Рішення суду ілюструє занепокоєння зростанням ролі гвардії у цивільній поліції³⁰. Але попри це рішення, оперативний контроль над Національною гвардією залишився переважно за військовими.

Військові витрати Сальвадору у 2023 р. скоротилися в реальних цінах на 5,2%, до \$454 млн, але первинний бюджет чотири рази за рік переглядали в бік збільшення³¹. Додаткові кошти призначалися для фінансування Плану територіального контролю, що передбачав суттєві зміни в політиці безпеки, ініційовані у 2019 р. Президентом Н. Букеле (*Nayib Bukele*) для приборкання бандитизму та організованої злочинності, з посиленням ролі військових у поліцейській діяльності³².

Домініканська Республіка у 2023 р. збільшила військові витрати на 14%, до \$893 млн, продовживши стрімку тенденцію до зростання, яка спостерігається з 2021 р. Зростання пов'язане з політичною кризою у сусідньому Гаїті, яка почалась у 2021 р.³³ Протести в Гаїті у 2023 р. проти сплеску бандитизму посилювали напруженість і ускладнили наслідки економічного колапсу в цій країні³⁴.

Південна Америка

Загальні військові витрати в Південній Америці у 2023 р. майже не змінилися: витрати субрегіону зменшилися на 0,3%, до \$50,7 млрд. Середнє зростання у країнах регіону у 2023 р. становило 1,6%, і хоча в більшості країн зміни були мінімальними, за середнім значенням ховаються великі відмінності.

На одному полюсі – Болівія, де витрати підскочили на 46%. Імовірно, це сталося через перенесену у 2022 р. виплату надбавок до військових пенсій³⁵. Загалом Болівія у 2023 р. витратила \$644 млн. На іншому полюсі – Аргентина, чий військові витрати значно скоротилися – на 34%, до \$3,1 млрд. Це сталося завдяки поєднанню двох основних факторів. По-перше, кошти з бюджету ВМС Аргентини були передані Міністерству соціального розвитку на соціальні програми³⁶. По-друге, до падіння спричинилася галопуюча інфляція. Перемога на президентських виборах у листопаді 2023 р. Х. Мілея

²⁹ Capital 21, 'SCJN declaró inconstitucional que Guardia Nacional esté adscrita a la Sedena', 11 Apr. 2023.

³⁰ Human Rights Watch (HRW), 'México: La militarización de la seguridad pública amenaza los derechos humanos', 26 Aug. 2022.

³¹ Salvadorean Ministry of National Defence, 'Presupuesto actual', 2023.

³² Salvadorean Legislative Assembly, 'Refuerzan presupuesto 2023 para garantizar seguridad y financiar proyectos turísticos', 13 Dec. 2023; Nagovitch, P., 'Explainer: Nayib Bukele's Territorial Control Plan', Americas Society/Council of the Americas, 13 Feb. 2020.

³³ Cuevas, G., 'República Dominicana reitera que crisis en Haití "es una amenaza" para su seguridad nacional', *Diario Libre* (Santo Domingo), 1 Feb. 2023.

³⁴ 'Miles de personas marchan en Haití ante auge de violencia de pandillas', Voice of America, 7 Aug. 2023. Про ситуацію у Гаїті див. підрозділ I розділу 2 та підрозділ I розділу 3 цього видання.

³⁵ Bolivian Ministry of Economy and Public Finance, 'Ejecucion presupuestaria', [n.d.].

³⁶ Mary, G., 'Rossi explica reducción presupuesto Armada Argentina', Infodefensa, 15 June 2023.

(Javier Milei), який планує різко скоротити державні витрати, породила невідомість стосовно майбутнього фінансування армії³⁷.

Бразилія, яка витрачає найбільше в Південній Америці, у 2023 р. збільшила військові витрати на 3,1%, до \$22,9 млрд. Ініціативи уряду Президента Л. І. Лула да Сілви (Luiz Inacio Lula da Silva), який обійняв посаду на початку року, передвіщають ще більше зростання військових витрат Бразилії у майбутньому. Зокрема, в серпні 2023 р. Лула дав старт новій програмі прискореного зростання (*Programa de Aceleração do Crescimento, PAC*), що передбачає виділення у 2024-2027 рр. \$10,6 млрд на збройні сили³⁸. Крім того, члени Конгресу запропонували конституційну поправку, що дозволить збільшити військовий тягар Бразилії до 2% (з 1,1% у 2023 р.)³⁹. Аналогічні пропозиції висувалися у 2004 і 2016 рр., але безуспішно⁴⁰.

Азія та Океанія

Загальні військові витрати в Азії та Океанії у 2023 р. склали \$595 млрд, що на 4,4% більше, ніж у 2022 р., і на 46% – ніж у 2014 р. Це продовжує висхідну тенденцію, що триває як мінімум з 1989 р.⁴¹ Регіональне зростання відбулося насамперед за рахунок Китаю та його сусідів: якщо в усіх країнах Східної Азії, а також в Індії військові витрати зросли, то субрегіональні загальні показники Центральної Азії, Південно-Східної Азії та Океанії у 2023 р. знизилися.

Центральна Азія

Сумарні військові витрати Казахстану, Киргизстану та Таджикистану (єдиних трьох країн Центральної Азії, де доступні дані) падали другий рік поспіль, до \$1,8 млрд, що на 5,3% нижче, ніж у 2022 р., і на 16% – ніж у 2014 р.

Військові витрати Казахстану, що у 2023 р. становили \$1,1 млрд, скоротувалися четвертий рік поспіль, і зменшилися на 8,6%, порівняно з 2022 р., і на 39%, порівняно з 2014 р. Це зменшення стало наслідком зростання номінальних витрат через інфляцію.

Витрати Киргизстану зросли на 23%, до \$465 млн, що є найбільшим відносним зростанням в Азії та Океанії. Його витрати у 2023 р. були на 246%

³⁷ Higuera, J., 'Argentina's new president seeks stronger military amid fiscal troubles', *Defense News*, 15 Dec. 2023.

³⁸ Brazilian Ministry of Defence, 'Com novo PAC, Defesa investira R\$ 53 bilhões em tecnologias estratégicas que garantem a soberania nacional', 11 Aug. 2023.

³⁹ Senado Federal, Proposta de Emenda à Constituição n° 55, de 2023.

⁴⁰ Senado Federal, Proposta de Emenda à Constituição n° 49, de 2004, 19 Oct. 2004; Câmara dos Deputados, Proposta de Emenda à Constituição N° 197, De 2016, 23 Mar. 2016.

⁴¹ До загальних сум Азії та Океанії і відповідних субрегіонів не включені Північна Корея (Східна Азія), Лаос (Південно-Східна Азія), Туркменістан та Узбекистан (Центральна Азія), для яких нема даних за 2014-2023 рр. Нема даних для В'єтнаму (Південно-Східна Азія) за 2019-2023 рр. і для Афганістану (Південна Азія) за 2022-2023 рр. Оцінки для цих двох країн включені до загальних даних за ці роки.

Таблиця 5.5. Структура військових витрат Китаю у 2019-2023 рр.

Якщо не зазначено іншого, дані наведені в млрд юанів у поточних цінах.

	2019	2020	2021	2022	2023
<i>Китайські офіційні дані</i>					
Національний оборонний бюджет (центральний і місцеві)	1 213	1 292	1 378	1 475	1 581
<i>Додаткові статті, що враховуються СІПРІ в оцінці загальних військових витрат Китаю</i>					
Народна збройна міліція (центральна і місцева)	124	130	136	146	157
Берегова охорона Китаю	[11,1]	[11,8]	[12,7]	[13,8]	[14,8]
Виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам	140	189	162	169	181
Додаткові витрати на військові НДДКР ^a	[173]	[158]	[156]	[158]	[161]
Додаткові витрати на військове будівництво ^a	0,1	0,1	0,1	1,2	1,2
Імпорт озброєнь ^b	[0,5]	..	..	..	..
Разом (млрд юанів)	1 660	1 781	1 893	1 963	2 096
Разом (\$ млрд у поточних цінах)	240	258	286	292	296
Військові витрати як частка ВВП (%)	1,7	1,8	1,6	1,6	1,7

.. – витрат не було; [] – оцінка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

^a В оцінці основного національного оборонного бюджету враховуються також деякі витрати на військові НДДКР і військове будівництво.^b З 2020 р. вважається, що весь імпорт озброєнь оплачується за рахунок витрат на військову техніку, наведених в офіційному оборонному бюджеті.*Джерела:* База даних СІПРІ про військові витрати станом на квітень 2024 р.; Tian, N. and Su, F., *A New Estimate of China's Military Expenditure (SIPRI: Stockholm, Jan. 2021)*.

вищими, ніж у 2014 р. Країна багато зробила у плані переозброєння після кривавих зіткнень із сусіднім Таджикистаном у 2021 і 2022 рр.⁴²

Східна Азія

Військові витрати у Східній Азії у 2023 р. зросли на 6,2%, до \$411 млрд, продовжуючи безперервне зростання з 1995 р. За період 2014-2023 рр. військові витрати в субрегіоні зросли на 52%. Витрати зросли в усіх п'яти країнах субрегіону, для яких є дані.

Китай, який посідає друге місце у світі за військовими витратами, у 2023 р. витратив близько \$296 млрд. Дані СІПРІ про військові витрати Китаю відрізняються від офіційного оборонного бюджету країни: оцінка СІПРІ за 2023 р. на 33% (\$73 млрд) перевищує величину офіційного оборонного бюджету (таблиця 5.5). На Китай припадало 12% світових військових витрат і 50% військових витрат в Азії та Океанії. Це не лише головний фактор, що визначає

⁴² Olmos, F., 'Kyrgyzstan's path to rearmament', The Diplomat, 12 Aug. 2023. Про минулі сутички на кордоні див. Дейвіс І. "Головні загальні події у регіоні". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ І розділу 4; Гован Р. "Глобальні та регіональні тенденції та події у збройних конфліктах". – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ І розділу 2.

регіональну тенденцію; розуміння зростання військової могутності Китаю сусідніми країнами також є головним чинником підвищення їхніх витрат.

Військові витрати Китаю збільшувалися протягом 29 років поспіль, що є найдовшим періодом для будь-якої країни в Базі даних СІПРІ про військові витрати. Вони виросли на 6,0% у 2023 р. і на 60% за 2014-2023 рр. Однак його військовий тягар протягом цих десяти років залишався відносно стабільним – 1,6-1,8%; у 2023 р. він становив 1,7% ВВП.

Хоча підвищення на 60% за 10 років було найвищим у Східній Азії, це значно нижче, ніж під час швидкого економічного зростання Китаю в 1990-х і 2000-х рр.: за 1994-2003 рр. військові витрати Китаю зросли на 149%, а за 2004-2013 рр. – ще на 148%. Військові витрати Китаю зростали загалом пропорційно до економічного зростання країни, що сприяло стабільному проведенню військової модернізації в останні 30 років⁴³.

Програма військової модернізації Китаю триває, попри уповільнення зростання військових витрат, і має завершитись у 2035 р.⁴⁴ При цьому близько 40% військових витрат Китаю спрямовується на закупівлі, з метою збільшення військового потенціалу (в т. ч. ядерного), розвитку вітчизняної оборонної промисловості та запровадження нових військових технологій (включно з військовим застосуванням штучного інтелекту)⁴⁵.

Японія у 2023 р. виділила на військові цілі \$50,2 млрд, що на 11% більше, ніж у 2022 р., і на 31% – ніж у 2014 р. Річне зростання у 2023 р. стало найбільшим з 1972 р. Військовий тягар Японії у 1,2% ВВП четвертий рік поспіль перевищує 1,0% – неофіційний поріг, якого країна дотримувалась кілька десятиліть, – і був найвищим з 1960 р.⁴⁶ На тлі уявлень про загрози безпеці у Східній Азії, її бюджет на 2023 р. відзначає перший рік найбільшої програми нарощування військового потенціалу Японії після Другої світової війни. На відміну від повоєнної стратегії “пасивної оборони”, ця програма спрямована на зміцнення контрударних спроможностей Японії шляхом значних інвестицій у літаки, кораблі та ракети великої дальності⁴⁷. Для фінансування запланованих закупівель в останній Білій книзі МО йдеться про збільшення у 2023-2027 рр. майже удвічі, порівняно з 2019-2023 рр., номінальних військових витрат⁴⁸. Відповідно, уряд також прагне довести до 2027 р. витрати на “оборону та інші видатки” до 2% ВВП.

⁴³ Maizland, L., ‘China’s modernizing military’, Council on Foreign Relations, 5 Feb. 2020; Bommakanti, K. and Amjad, H., *China’s Military Modernisation: Recent Trends*, Observer Research Foundation (ORF) Occasional Paper no. 398 (ORF: New Delhi, Apr. 2023).

⁴⁴ Chinese Government, [Supporting the great revival of the Chinese nation with the modernization of national defence and the military], 31 July 2023 (in Chinese).

⁴⁵ UN Office for Disarmament Affairs, ‘China’, Military Expenditures database, accessed Feb. 2024; and Two Sessions, [Draft planning outline: Accelerate the modernization of national defence and the military to achieve unity of a prosperous country and a strong military], Xinhua, 3 May 2021 (in Chinese). Про розвиток китайської військової промисловості див. підрозділ III цього розділу.

⁴⁶ Nose, M., ‘Japan defense spending isn’t bound by 1% GDP cap, Suga says’, Nikkei Asia, 13 Aug. 2021.

⁴⁷ Japanese Ministry of Defense, ‘Other basic policies’, [n.d.]; Japanese Ministry of Defense, ‘Defense Buildup Program’, 16 Dec. 2022.

⁴⁸ Japanese Ministry of Defense (MOD), *Defense of Japan 2023* (MOD: Tokyo, 2023).

Військові витрати Південної Кореї у 2023 р. склали \$47,9 млрд. Це на 1,1% більше, ніж у 2022 р., коли витрати впали в реальних цінах вперше з 1999 р. У 2023 р. Південна Корея оприлюднила новий план витрат, який передбачає постійне їх збільшення протягом 2023-2027 рр.⁴⁹ Значна частина бюджету піде на придбання озброєнь для превентивної оборони, протиповітряної оборони та контрударів – сфери, які разом утворюють “трюхосову систему” протидії ракетно-ядерному потенціалу Північної Кореї⁵⁰.

Військові витрати Тайваню у 2023 р. зросли на 11%, до \$16,6 млрд, що на 56% більше, ніж у 2014 р. Через зрозумілі загрози та погіршення відносин з Китаєм, його військовий тягар досяг найвищого рівня з 2009 р. – 2,2% ВВП⁵¹. Для нарощування потенціалу ВПС і ВМС Тайвань у 2021 р. створив два позабюджетні фонди, призначені для закупівлі бойових літаків *F-16* і військово-морських систем; у 2023 р. ці кошти разом становили 21% всіх військових витрат⁵².

Океанія

Сукупні військові витрати в Океанії у 2023 р. склали \$35,5 млрд. Це на 0,9% менше, ніж у 2022 р., але на 36% більше, ніж 2014 р.

Субрегіональні зміни визначає Австралія, на яку припадає 91% загальної суми; її витрати насамперед пояснюються розумінням загрози з боку Китаю⁵³. Зменшення витрат на 1,5% до \$32,3 млрд у 2023 р. пояснюється інфляцією, оскільки в номінальному вираженні витрати зросли. Загальна сума включала частину \$6,0 млрд на початкові заходи із закупівлі атомних підводних човнів у рамках партнерства Австралія-Велика Британія-США (*AUKUS*), розподілені на чотири роки⁵⁴. На підтримку заявленої “фінансової нейтральності” *AUKUS* уряд надає пріоритет морським і ударним засобам великої дальності, що призвело до скорочення витрат в інших сферах⁵⁵. Наприклад, плани закупівлі бойових машин піхоти зменшилися з 450 до 129 одиниць⁵⁶.

⁴⁹ South Korean Ministry of National Defense, [23–27 Medium-Term Defence Plan: 331.4 trillion over the next five years], Press release, 28 Dec. 2022 (in Korean).

⁵⁰ Про ядерні сили Північної Кореї див. підрозділ VIII розділу 7 цього видання.

⁵¹ Taiwanese Ministry of National Defense (MND), *ROC National Defense Report 2023* (MND: Taipei, Sep. 2023).

⁵² Taiwanese Ministry of National Defense (MND), [Ministry of National Defense press release on the Executive Yuan's approval of the financial year 2023 budget for the Ministry of National Defense], 25 Aug. 2022 (in Chinese). Про поставки зброї Тайваню див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

⁵³ Australian Department of Defence, *2020 Defence Strategic Update* (Australian Government: Canberra, 2020), p. 11.

⁵⁴ Watt, D. and Brangwein, N., ‘Defence: Budget resources’, Australian Parliament, May 2023.

⁵⁵ Australian Department of Defence, Press conference, 14 Mar. 2023.

⁵⁶ Hurst, D., ‘Australia to dramatically scale back spending on infantry fighting vehicles in major defence overhaul’, *The Guardian*, 21 Apr. 2023.

Південна Азія

Військові витрати в Південній Азії зросли у 2023 р. до \$98,2 млрд, що на 2,2% більше, ніж у 2022 р., і на 38% – ніж у 2014 р. За винятком 2021 р., витрати зростали щороку з 1993 р.

Індія, яка посідає перше місце за витратами у Південній Азії та четверте у світі, збільшила військовий бюджет на 4,2%, до \$83,6 млрд. Це на 44% більше, ніж у 2014 р. Витрати збільшуються щороку, починаючи з 2012 р., крім 2021 р. У 2023 р. найбільше зросли витрати на персонал і операційні витрати, які склали 78% загального військового бюджету Індії. Для порівняння, їх частка становила близько 64% у Китаї, 62% в Японії та в середньому 66% у країнах НАТО⁵⁷. Це відображає увагу індійського уряду до забезпечення оперативної готовності збройних сил на тлі постійної напруженості з Китаєм і Пакистаном⁵⁸.

Непевність в імпорті з Росії – найкрупнішого іноземного постачальника зброї Індії – теж вплинула на збільшення операційних витрат на утримання наявної техніки⁵⁹. Паралельно Індія впевнено рухалася до самодостатності в розробці та виробництві зброї⁶⁰. Вона виділила вітчизняним постачальникам рекордні 75% капітальних витрат на фінансування військових закупівель (що становило решту 22% бюджету Індії у 2023 р.). У 2022 р. ця частка склала 68%, а у 2021 р. – 61%.

Військові витрати Пакистану у 2023 р. склали \$8,5 млрд, що на 13% менше, ніж у 2022 р. Зменшення стало результатом триваючої економічної кризи та високої інфляції на тлі політичних заворушень, що почались у 2022 р. Попри економічні труднощі, пакистанська армія продовжує модернізацію та закупівлю нової зброї, переважно завдяки посиленню військових зв'язків з Китаєм⁶¹.

Південно-Східна Азія

Загальні військові витрати країн Південно-Східної Азії у 2023 р. скоротилися на 1,6%, до \$47,8 млрд. За період 2014-2023 рр. витрати зросли на 24%. У Південно-Східній Азії розташовані дві країни, які виділяють найбільшу частку державного бюджету на військові потреби в Азії та Океанії: це М'янма (21%) і Сінгапур (18%).

Сінгапур, який витрачає найбільше в субрегіоні, у 2023 р. збільшив військові витрати на 1,4%, до \$13,2 млрд. Це був третій рік поспіль збільшення

⁵⁷ UN Office for Disarmament Affairs (посилання 45); Japanese Ministry of Defense, 'Defense programs and budget of Japan: Overview of FY2023 budget', 30 Mar. 2023; North Atlantic Treaty Organization, 'Defence expenditure of NATO countries (2014-2023)', 7 July 2023.

⁵⁸ Indian Ministry of Defence, 'Defence gets Rs 5.94 lakh crore in Budget 2023-24, a jump of 13% over previous year', Press release, 1 Feb 2023.

⁵⁹ Sen, S. R. and Chatterjee, A., 'Russian arms sales to India stall due to fears over US sanctions', *Economic Times*, 21 Apr. 2023. Про поставки зброї Індії див. підрозділи II і III розділу 6 цього видання.

⁶⁰ Indian Ministry of Defence, 'Self reliance in defence sector', Press release, 19 Dec. 2022.

⁶¹ 'China completes warship deliveries to Pakistan as military alliance grows', Reuters, 11 May 2023; Lalwani, S. P., 'A threshold alliance: The China-Pakistan military relationship', Special Report no. 517, US Institute of Peace, Mar. 2023.

військових витрат – переважно через триваючу модернізацію збройних сил, які у 2023 р. оголосили про плани придбати нову партію бойових літаків F-35⁶². Для порівняння, Індонезія і Таїланд, які посідають друге і третє місце за витратами в субрегіоні, скоротили витрати на 7,4% і 6,5%, відповідно. Зменшення в обох випадках було викликано необхідністю відкласти програми закупівель через тривалі економічні складнощі після пандемії Covid-19⁶³.

М'янма у 2023 р. витратила на військові цілі \$2,5 млрд. Її військовий тягар становив 3,8% ВВП і є найвищим в Азії та Океанії з 2021 р., коли повстання, що тривали десятиліттями, переросли у великий збройний конфлікт після військового перевороту в лютому того року⁶⁴.

Європа

Загальні військові витрати в Європі у 2023 р. зросли на 16%, до \$588 млрд, що на 62% більше, ніж у 2014 р. Російсько-українська війна продовжувала спричиняти суттєве збільшення військових витрат обох сторін, змушуючи країни Європи збільшувати військові витрати (див. також пункт про НАТО у підрозділі І).

Центральна і Західна Європа

Військові витрати в Центральній і Західній Європі у 2023 р. виросли на 10%, до \$407 млрд, тобто на 43% за 10 років. На Західну Європу припадало 86% субрегіональних військових витрат; за ці 10 років їх частка зросла з 12% до 14% і була найвищою з часів завершення Холодної війни.

Велика Британія зберігає найбільший військовий бюджет у Центральній та Західній Європі – \$74,9 млрд. У 2023 р. він виріс на 7,9%. З 2014 р. британські військові витрати зросли на 14%, що є одним із найнижчих показників у всій Європі. Однак військовий тягар Великої Британії протягом цих 10 років зростав і досяг у 2023 р. 2,3% ВВП. Згідно з Оглядом 2023 р. оборонної стратегії Великої Британії на 2021-2025 рр., військовий тягар у довгостроковій перспективі буде збільшений до 2,5% ВВП, а прогноз британських витрат на оборону буде переглянутий після 2025 р.⁶⁵ У короткостроковій перспективі британський уряд оголосив про виділення у 2024-2025 рр. ще \$6,2 млрд на збільшення запасів боєприпасів, модернізацію ядерного арсеналу та фінансування в рамках AUKUS⁶⁶.

⁶² Tham, T., 'SAF must continue investing steadily to build its capabilities & people: Dr. Ng', Singaporean Ministry of Defence, 24 Feb. 2023.

⁶³ 'Indonesia delays buying used fighter jets, cites fiscal limits', Reuters, 3 Jan. 2024; Nanuam, W., 'Jet purchases delayed as funds diverted', *Bangkok Post*, 4 Oct. 2023.

⁶⁴ Про збройний конфлікт у М'янмі див. підрозділ І розділу 2 цього видання.

⁶⁵ British Government, *Integrated Review Refresh 2023: Responding to a More Contested and Volatile World*, CP 811 (HM Stationery Office: London, Mar. 2023), p. 3.

⁶⁶ British Government (посилання 65), p. 3; British Government, 'PM announces major defence investment in launch of Integrated Review Refresh', 13 Mar. 2023. Про модернізацію британської ядерної зброї див. підрозділ III розділу 7 цього видання.

Військові витрати Німеччини зростали другий рік поспіль – у 2023 р. на 9,0%, до \$66,8 млрд, що на 48% більше, ніж у 2014 р. У 2022 р. уряд Німеччини створив позабюджетний фонд у розмірі \$108 млрд з метою виконання до 2025 р. зобов'язання НАТО стосовно 2% ВВП⁶⁷. З кінця 2023 р. уряд щороку реалізує політику досягнення порогу в 2%⁶⁸. Але хоча у 2023 р. із фонду виділили \$9,2 млрд, фактично було витрачено лише \$6,3 млрд, і військовий тягар залишився на рівні 1,5% ВВП⁶⁹. Екстраполюючи нинішній план з доведення військового бюджету до 2% ВВП, МО Німеччини передбачає, що у 2028 р., коли позабюджетний фонд буде вичерпано, дефіцит фінансування становитиме \$59,4 млрд⁷⁰. Для досягнення орієнтиру 2% ВВП у 2028 р., потрібно буде суттєво збільшити основний військовий бюджет⁷¹.

У 2023 р. збільшення військових витрат Франції було найвищим з 2009 р. – на 6,5%, до \$61,3 млрд (2,1% ВВП); країна посіла третє місце за військовими витратами в Центральній і Західній Європі. У 2023 р. Франція розмістила великі замовлення на закупівлю техніки на суму \$21,9 млрд⁷². Закон про військове планування 2023 р. (*Loi de Programmation Militaire, LPM*) визначає пріоритети військових витрат на загальну суму \$432 млрд на період 2024-2030 рр.⁷³ Якщо попередній закон на 2019-2025 рр. мав на меті заповнити прогалини в існуючих спроможностях збройних сил, то в новому законі зазначається “поворот до війни високої інтенсивності”⁷⁴. Він також збільшує витрати на технічне обслуговування на 40% і передбачає фінансування розробки БЛА, новітніх технологій ППО, розвідки та кібернетичних засобів⁷⁵.

Військові витрати Італії скорочувалися другий рік поспіль – на 5,9%, до \$35,5 млрд у 2023 р. Скорочення здебільшого пояснюється реальним скороченням на 8,5% витрат на персонал і на 15% – на закупівлі. Військовий тягар залишився на рівні 1,6%. Після того, як попередній уряд відклав досягнення орієнтиру НАТО у 2% з 2024 р. на 2028 р., Міністр оборони Італії наприкінці 2023 р. попередив інші країни НАТО, що Італії буде важко досягти його

⁶⁷ German Bundestag, Budget Committee, ‘Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung eines „Sondervermögens Bundeswehr“ (Bundeswehrsondervermögensgesetz–BwSVermG)’, Recommended resolution and report, Drucksache no. 20/2090, 1 June 2022, p. 3. Див. також: von der Burchard, H., ‘5 things to know about Germany’s historic military investment fund’, Politico, 30 May 2022.

⁶⁸ Scholz, O., German chancellor, ‘Zeitenwende gestalten’ conference, Speech, 10 Nov. 2023.

⁶⁹ German Government, *Integrated Security for Germany*, National Security Strategy (Federal Foreign Office: Berlin, June 2023), p. 33; German Ministry of Defence, ‘Verteidigungshaushalt und Sondervermögen für 2023 weisen Weg in die Zukunft’, 11 Nov. 2022.

⁷⁰ Gebauer, M. and Korbaki, M., ‘Bundeswehr steuert auf 56-Milliarden-Euro-Loch zu’, *Der Spiegel*, 31 Jan. 2024.

⁷¹ Hauck, U., ‘Die Milliardenuche’, *Tagesschau*, 31 Jan. 2024.

⁷² French Ministry of Armed Forces, Directorate General of Armament (DGA), ‘Les commandes auprès de l’industrie de défense passées par la DGA atteignent un niveau historique en 2023’, 24 Jan. 2024.

⁷³ Law no. 2023-703 of 1 Aug. 2023 on Military Planning for 2024-30 and on Various Provisions Relating to Defence, *Journal officiel de la République française*, 2 Aug. 2023.

⁷⁴ Tenenbaum, É., *High-Intensity Warfare: What Challenges for the French Armed Forces?*, Notes de l’Ifri (French Institute of International Relations (Ifri): Paris, July 2023), p. 6.

⁷⁵ Machi, V., ‘Macron sends \$438 billion military budget plan to French parliament’, *Defense News*, 4 Apr. 2023.

навіть до 2028 р.⁷⁶ Тим не менш, Італія оголосила про збільшення бюджету закупівель на 43% до 2025 р. та ініціювала закупівлю у 2023 р. більшої кількості основних озброєнь⁷⁷.

Польща у 2023 р. продовжила нарощувати військові витрати до \$31,6 млрд. Порівняно з минулим роком, вони зросли на 75% – найвищий показник у Європі – і на 181% за 2014-2023 рр. Попри подвоєння військового тягара до 3,8% ВВП, Польща у 2023 р. не досягла оголошеної нею мети – 4%⁷⁸. Протягом року уряд продовжував збільшувати військові витрати шляхом збільшення оборонного бюджету, а також через позабюджетні державні фонди. Через рік після заснування Фонду підтримки збройних сил, який частково наповнюється шляхом випуску державних облігацій для інвесторів, у 2023 р. він покритив 27% загальних військових витрат країни⁷⁹.

Фінляндія у квітні 2023 р. стала 31-м членом НАТО. Збільшення військових витрат на 54% у 2023 р. стало найвищим річним зростанням у Фінляндії. З військовими витратами у \$7,3 млрд, військовий тягар досяг 2,4% ВВП – найвищого показника у країні з 1963 р. вищого за двовідсотковий поріг НАТО. Збільшення відбулося переважно через майже потрійне зростання витрат на закупівлі для посилення військового потенціалу Фінляндії. Це включало асигнування на купівлю нових систем (зокрема, бойових літаків F-35 і наземних систем висотної ППО) та заміну озброєнь, що постачаються в Україну⁸⁰. Бюджет Фінляндії враховує як військові витрати в Альянс і витрати на розробку сумісних систем командування та управління⁸¹.

Після багатьох років щорічного збільшення військових витрат, Греція у 2023 р. найбільше в Європі скоротила військові витрати та військовий тягар. Військові витрати впали на 17%, до \$7,5 млрд, а військовий тягар зменшився з 4,0% до 3,2% ВВП. Але військовий тягар Греції все одно був другим за величиною серед усіх європейських членів НАТО, крім Польщі. За десятиліття 2014-2023 рр. Греція збільшила військові витрати на 51%, переважно за рахунок контрактів на закупівлі, що значно збільшило видатки у 2021 і 2022 рр.⁸²

Східна Європа

Військові витрати у Східній Європі у 2023 р. зросли на 31%, до \$181 млрд, що є найвищим показником з часів розпаду Радянського Союзу. Сплеск відбувся здебільшого через військові витрати Росії та України на другий

⁷⁶ 'Italy to struggle to meet NATO 2% defence spending target-minister', Reuters, 7 Nov. 2023.

⁷⁷ Domingo, J., 'Italy's budget outlines massive defense upgrades', Defence Post, 20 Oct. 2023.

⁷⁸ 'Poland to ramp up defense budget to 4% of GDP', Deutsche Welle, 30 Jan. 2023.

⁷⁹ Cislak, J., 'Poland to borrow billions for defence, beyond the budget', Defence 24, 4 Oct. 2023.

⁸⁰ Finnish Ministry of Defence, 'Defence capability improvements to continue', Press release, 5 Aug. 2022; Finnish Ministry of Defence, 'Defence Forces receives additional funding to replace materiel provided to support Ukraine', Press release, 2 Feb. 2023.

⁸¹ Finnish Ministry of Defence, 'NATO membership fees to be included in General Government Fiscal Plan', Press release, 23 Mar. 2023.

⁸² Dean, S. E., 'Major Hellenic defence acquisition programmes', European Security & Defence, 24 May 2023. Довгострокову перспективу закупівель європейськими членами НАТО див.: Тянь Н., Лопеш да Силва, Веземан П. Д. "Витрати європейських членів НАТО на військову техніку". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 8.

рік російсько-української війни. Порівняно з 2014 р., військові витрати у Східній Європі зросли на 118%, набагато перевищивши зростання в інших субрегіонах.

Військові витрати Росії. Військові витрати Росії у 2023 р. оцінюються у \$109 млрд, що на 24% більше, ніж у 2022 р., і на 57% – ніж у 2014 р., коли Росія анексувала Крим. Збільшенню російських військових витрат сприяли кращі, ніж очікувалось, економічні показники та призупинення урядом правил бюджетного дефіциту⁸³. Військовий тягар Росії у 5,9% ВВП і частка військових витрат у загальних державних витратах у 16% досягли максимуму після розпаду Радянського Союзу.

Дані про військові витрати Росії у 2023 р. є дуже непевними, враховуючи зменшення прозорості російських фінансів після повномасштабного вторгнення в Україну. Якщо до 2022 р. російський військовий бюджет деталізувався за статтями (зокрема, збройні сили, мобілізація, НДДКР), то в бюджеті на 2023 р. ці статті відсутні⁸⁴. Складності додають внески регіональних бюджетів і підприємств, організацій і окремих осіб, не враховані у федеральному бюджеті. Хоча вони, ймовірно, становлять невеликі суми, але існування таких позабюджетних фондів означає, що офіційні дані російських військових витрат занижені.

Згідно з бюджетом на 2023-2025 рр., очікується, що російські військові витрати сягнуть піку у 2023 р. і скоротяться наступними роками. Однак трирічні бюджетні документи Росії дають реалістичне розуміння лише першого року; так, прогнози витрат на 2024-2025 рр. в бюджеті на 2024-2026 рр. були збільшені⁸⁵. Примітно, що в структурі військових видатків у проєкті бюджету на 2023 р. видатки за статтею “національна оборона” переміщені до статті “національна безпека, правопорядок” (яка, порівняно з 2022 р., зросла на 58%), що може вказувати на очікування завершення війни в Україні, зі зміщенням акцентів на контроль території⁸⁶. У разі можливої переоцінки перебігу війни, в законі про бюджет суму зменшили на 19%. Частина коштів була переадресована на соціальну політику – цей розділ суттєво збільшився, засвідчуючи, що попри зростання військових витрат, російський уряд не переводитиме економіку повністю на військові рейки.

Дійсно, у рік перед президентськими виборами 2024 р. російський уряд намагався захистити російське суспільство від наслідків війни, дотримуючись звичайних підходів⁸⁷. У 2023 р. обмеження цін на нафту та санкції змусили Росію переадресувати свою продукцію до країн Азії, зокрема Китаю та

⁸³ International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: A Rocky Recovery* (IMF: Washington, DC, Apr. 2023); International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Navigating Global Divergences* (IMF: Washington, DC, Oct. 2023); International Monetary Fund (IMF), ‘Moderating inflation and steady growth open path to soft landing’, *World Economic Outlook Update*, Jan. 2024.

⁸⁴ Cooper, J., ‘Another budget for a country at war: Military expenditure in Russia’s federal budget for 2024 and beyond’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/11, Dec. 2023.

⁸⁵ Міністерство фінансів Російської Федерації, Бюджетні пропозиції до проєкту Федерального закону про федеральний бюджет на 2024 р. і на плановий період 2025-2026 рр. (Мінфін: Москва, листопад 2023 р.).

⁸⁶ Cooper, J., ‘Russia’s military expenditure during its war against Ukraine’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/07, June 2023, p. 6.

⁸⁷ Про вплив війни у 2023 р. див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

Індії⁸⁸. Хоча це зменшило доходи від експорту російської нафти і газу, скорочення було повністю компенсоване зростанням не нафтогазових доходів⁸⁹. Імовірно, це експорт металів, нафтохімічної та сільськогосподарської продукції⁹⁰. Хоча Росія зіткнулася з проблемами переадресації поставок газу і стабілізації курсу рубля, уряд у короткостроковій перспективі все ще міг покладатися на суверенний фонд національного добробуту та державні позики для фінансування дефіциту витрат⁹¹.

Враховуючи, що Росія могла б витратити ще більшу частку свого ВВП на військові потреби та здійснити глибші зміни в економіці, схоже, що їй вдалося значною мірою обмежити наслідки війни для економіки та бюджету⁹². Така відносно обмежена економічна реакція відображає саму відмову публічно визнати характер російсько-української війни, використовуючи натомість наратив “спеціальна військова операція”.

Військові витрати України. Військові витрати України у 2023 р. виросли на 51% і досягли \$64,8 млрд (що еквівалентно 59% витрат Росії). Це становило 37% ВВП (у 2022 р. – 26%). За період 2014–2023 рр. її витрати зросли на 1 272%, в результаті чого Україна посіла восьме місце за витратами у світі. Через війну з Росією значно зросло фінансування термінових потреб із забезпечення Збройних сил і придбання військової техніки⁹³.

Протягом року Україна отримувала фінансову та військову допомогу у вигляді техніки від понад 20 країн, насамперед від США, Великої Британії, Німеччини та ЄС. Більша частина військової допомоги надходила у формі двосторонніх домовленостей про поставку озброєнь, навчання та іншу підтримку⁹⁴. За оцінками, фінансова військова допомога Україні, врахована у витратах країни-донора, а не України, у 2023 р. становила щонайменше \$35 млрд (що еквівалентно 54% власних витрат України). Найбільшою її складовою були \$25,4 млрд від США.

Військові витрати склали у 2023 р. понад половину (58%) українських державних витрат, і ця картина повторюється в бюджеті на 2024 р., який схвалили наприкінці 2023 р.⁹⁵ Дефіцит бюджету України – різниця між доходами та витратами – зріс у 2023 р. на 30% і має погіршитися у 2024 р.: у грудні 2023 р. український уряд оцінив дефіцит бюджету у 2024 р. у понад

⁸⁸ Norstrand, E. V. and Morris, A., ‘Phase two of the price cap on Russian oil: Two years after Putin’s invasion’, US Department of the Treasury, 23 Feb. 2024; ‘Russia’s oil and gas budget revenue down 24% in 2023’, Reuters, 11 Jan. 2024.

⁸⁹ ‘Russia’s oil and gas budget revenue down 24% in 2023’ (посилання 88); Yermakov, V., ‘Following the money: Understanding Russia’s oil and gas revenues’, Oxford Institute for Energy Studies, Mar. 2024, pp. 8–10.

⁹⁰ Yermakov (посилання 89), pp. 8–10. Про торгові санкції проти Росії див. підрозділ II розділу 12 цього видання.

⁹¹ Cooper (посилання 86).

⁹² Cooper (посилання 86), p. 18; Sonne, P., ‘Russia tries to bolster ruble as inflation adds to economic woes’, *New York Times*, 10 Aug. 2023.

⁹³ Про попит на військову техніку див. підрозділ IV цього розділу.

⁹⁴ Про поставки зброї Україні див. підрозділи I і III розділу 6 цього видання. Про допомогу ЄС див. підрозділ IV розділу 12 цього видання.

⁹⁵ ‘Ukraine plans big rise in defence spending in 2024 draft budget’, Reuters, 15 Sep. 2023.

\$40 млрд⁹⁶. Україна збільшила надходження до бюджету завдяки збільшенню податків, запозиченням і міжнародній фінансовій допомозі⁹⁷. В умовах воєнного стану невійськові державні витрати України покриваються переважно за рахунок міжнародної фінансової допомоги⁹⁸. Пакети фінансової допомоги від Західної Європи і США у 2022-2023 рр. мали вирішальне значення для вивільнення ресурсів, які Україна змогла виділити на свою армію⁹⁹. На третій рік повномасштабної війни Україна залишається дуже залежною від зовнішньої підтримки у здійсненні як військових, так і невійськових витрат.

Близький Схід

Військові витрати на Близькому Сході у 2023 р. зросли на 9,0%, приблизно до \$200 млрд¹⁰⁰. Це був найвищий річний приріст у регіоні за десятиліття 2014-2023 рр. Ізраїль і Туреччина – друга і третя країни за військовими витратами в регіоні – суттєво збільшили їх у 2023 р., значною мірою визначивши регіональне зростання.

Саудівська Аравія, яка витрачає найбільше на Близькому Сході, також збільшила військові витрати, але меншою мірою – на 4,3%, приблизно до \$75,8 млрд. З початку інтервенції проти сил хуситів у Ємені у 2015 р. військові витрати Саудівської Аравії були відносно стабільними, за винятком різкого скорочення у 2016 р. через зниження доходів від нафти¹⁰¹. Порівняно з 2014 р., у 2023 р. військові витрати Саудівської Аравії були на 18% нижчими. Військовий тягар країни також зменшився з 11% ВВП у 2014 р. до 7,1% у 2023 р. Зіткнення очолюваної Саудівською Аравією коаліції із силами хуситів у 2023 р. дещо стихли, після мирних переговорів за посередництва Омана¹⁰².

Війна Ізраїлю в секторі Газа після нападу ХАМАС 7 жовтня стала головною причиною збільшення військових витрат країни у 2023 р. на 24%, до \$27,5 млрд, або 5,3% ВВП¹⁰³. Ізраїль щомісяця надає дані про виконання бюджету, які чітко показують фінансові витрати на військову кампанію у Газі. До вересня виконання бюджету відбувалося з темпом у середньому \$1,7 млрд на місяць; фактичні видатки почали зростати в жовтні; у грудні 2023 р. вони

⁹⁶ Markuts, Y. et al., 'Fiscal digest 2023', Kyiv School of Economics, Center of Public Finance and Governance, 2024; Harmash, O., 'Ukraine approves 2024 wartime budget, aims to strengthen army', Reuters, 9 Nov. 2023; Harmash, O., 'Will Western aid plug Ukraine's gaping budget deficit in 2024?', Reuters, 15 Dec. 2023.

⁹⁷ Coi, G. and Mackenzie, L., 'Ukraine's funding gap – By the numbers', Politico, 25 Jan. 2024.

⁹⁸ Harmash, 15 Dec. 2023 (посилання 96).

⁹⁹ Про зв'язок між допомогою і військовими витратами див.: Tian, N. and Lopes da Silva, D., 'Military spending and official development assistance in recipient states: Is there a relationship?', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2020/8, Aug. 2020.

¹⁰⁰ Загальна сума для Близького Сходу не враховує Сирію і Ємен, для яких нема даних, але враховує оцінки для Катару та ОАЕ.

¹⁰¹ Про збройний конфлікт у Ємені див. підрозділ I розділу 2 та підрозділ III розділу 4 цього видання.

¹⁰² Про мирний процес у Ємені див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

¹⁰³ Livni, E. and Gupta, G., 'What we know about the war between Israel and Hamas', *New York Times*, 21 Feb. 2024; Al-Mughrabi, N. and Barbakh, A., 'Hezbollah, Israel appear to signal no desire to spread Gaza war', Reuters, 3 Jan. 2024. Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

досягли \$4,7 млрд. До кінця року виконаний бюджет МО Ізраїлю перевищив початковий бюджет на 21%.

Військові витрати Ірану у 2023 р. залишалися відносно стабільними – на рівні \$10,3 млрд, після невеликого збільшення на 0,6%. З роками структура військових витрат Ірану змінилася, відображаючи стратегічні пріоритети Ірану та розширення його впливу в регіоні. Зокрема, витрати на Корпус стражів іранської революції (КСІР), який відіграє ключову роль у відносинах країни з його проксі (Хезболлою у Лівані та хуситами в Ємені) зросли з 27% загальних військових витрат у 2019 р. до 37% – у 2023 р.¹⁰⁴ Бюджетні витрати, пов'язані з закупівлею авіатехніки в Іранської авіабудівної компанії (*HESA*), яка виробляє БЛА для КСІР, за період 2019-2023 рр. зросли на 27%¹⁰⁵.

¹⁰⁴ 'Iran's Revolutionary Guards', Council on Foreign Relations, 8 Jan. 2024.

¹⁰⁵ Про поставки БПЛА для КСІР див. US Department of the Treasury, 'Treasury sanctions multinational network supporting Iran's UAV and military aircraft production', 19 Sep. 2023.

III. 100 найбільших компаній-виробників зброї і постачальників військових послуг світу у 2022 р. за даними СІПРІ: Регіональні та національні зміни

СЯО ЛЯН, ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО,
НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА

Збройова промисловість – це сегмент промисловості, який займається розробкою та виробництвом озброєнь для армії та наданням військових послуг. Оскільки вона є галуззю з нечітко визначеними межами, охоплює кілька секторів офіційної промислової статистики, то відстежувати та аналізувати події у світовій збройовій промисловості доволі важко. Тому СІПРІ веде власну базу даних найкрупніших компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг¹. Це, разом із даними про військові витрати (підрозділи I і II цього розділу) та міжнародні поставки озброєнь (розділ 6), дозволяє оцінити розмір, структуру та розвиток світового військового сектора. У цьому підрозділі розглядаються головні події у переліку 100 найкрупніших виробників озброєнь і військових послуг у 2022 р., обраних за розміром доходів від зброї – *Top 100* СІПРІ за 2022 р.: спочатку розглянуті загальні тенденції, а далі – регіональні тенденції².

Сумарний дохід від зброї компаній *Top 100* СІПРІ у 2022 р. склав \$597 млрд (таблиця 5.6). У реальних цінах це на 3,5% менше, ніж аналогічний показник 2021 р. (таблиця 5.7)³. Це зменшення стало головним чином результатом загального зниження доходів від продажу озброєнь американськими та російськими компаніями з *Top 100*. Але якщо подивитися на тенденцію у *Top 100* кожного року, то 2022 р. став другим поспіль роком падіння, значно сильнішого (-4,5%), ніж попереднє, що спостерігалось у 2021 р. і було незначним – на 0,3%.

Загалом дохід від зброї компаніями *Top 100* за 2022 р. був на 14% вищим, ніж за 2015 р. Зниження у 2022 р. є досить вражаючим, враховуючи зростання попиту на зброю після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. (підрозділ IV). Великі затримки виконання замовлень і різке зростання попиту на зброю протягом 2022-2023 рр. свідчать про те, що загальний дохід від зброї компаній *Top 100* наступними роками може суттєво зрости.

¹ База даних СІПРІ про виробництво озброєнь, грудень 2023 р.

² “Доходи від зброї” означають дохід компанії від продажу військових товарів і послуг військовим клієнтам усередині країни та за кордоном. Останнім роком, за який доступні узгоджені дані про доходи компаній *Top 100* від продажу зброї, є 2022 р. Перелік *Top 100* див. у Базі даних СІПРІ про виробництво озброєнь станом на грудень 2023 р., <<https://www.sipri.org/databases/armsindustry>>. Про джерела й методи, включаючи визначення термінів, див.: *SIPRI Arms Industry Database, 'Sources and methods'*, [n.d.].

³ Якщо не зазначено іншого, всі фінансові показники, включно з даними про продажі озброєнь, у цьому підрозділі подаються в номінальних (поточних) цінах 2020 р. у \$ США, а зміни та частки у відсотках – у постійних цінах 2020 р. у \$ США (тобто в реальних цінах).

Таблиця 5.6. Тенденції продажів зброї компаніями *Top 100* СІПРІ у 2013-2022 рр.

“Зміни” означають різницю (у %) між сумарним продажем зброї різним складом компаній *Top 100* за кожен рік, порівняно з попереднім роком.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
<i>Продажі зброї у поточних цінах та за поточними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд.)	406	399	452	465	484	516	556	571	605	597
Зміни (%)	0,2	-1,7	..	2,9	4,2	6,4	7,8	2,8	5,9	-1,3
<i>Продажі зброї у постійних (2022 р.) цінах та за постійними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд.)	450	439	522	543	552	572	616	627	625	597
Зміни (%)	-2,3	-2,6	..	4,0	1,8	3,6	7,7	1,8	-0,3	-4,5

Примітка: Послідовність даних переривається між 2014 р. і 2015 р., коли китайські компанії були вперше внесені до масиву даних.

Джерело: База даних СІПРІ про виробництво озброєнь, станом на грудень 2023 р.

Сполучені Штати Америки

Як і в будь-який інший рік у Базі даних СІПРІ, в *Top 100* за 2022 р. найбільше представлена Північна Америка, чії 43 компанії зафіксували доходи від продажу зброї у розмірі \$304 млрд (51% загальної суми першої сотні). Лише одна з цих компаній є канадською; у рейтингу продовжують домінувати 42 компанії, розташовані в США. Попри те, що їх сумарний дохід від зброї у 2022 р. впав на 7,9%, до \$302 млрд, це все одно більше половини загальної суми.

П'ять найкрупніших у 2022 р. збройових компаній розташовані у США. Разом їх дохід від зброї склав 32% загального доходу *Top 100*. У 2022 р. у чотирьох з них доходи від зброї скоротилися. *Lockheed Martin* знову очолила рейтинг, попри падіння доходів на 8,9%, до \$59,4 млрд. Зниження відбулося переважно через проблеми в ланцюгах поставок⁴. Компанія *Raytheon Technologies* (2-га в рейтингу) повідомила про падіння доходів від зброї на 12%, порівняно з 2021 р. *Boeing* (4-та в рейтингу) зафіксувала зниження на 19% через зменшення обсягів виробництва військових літаків⁵. Доходи *General Dynamics* (5-те місце) зменшилися на 5,6%. Лише компанія *Northrop Grumman* (3-тє місце) з незмінним доходом не зафіксувала зменшення доходів від зброї у 2022 р.

У 2022 р. багато збройових компаній у США все ще потерпали від нестачі робочої сили та обмежень у ланцюжках поставок через *Covid-19*. Із 42 американських компаній у рейтингу 32 повідомили про падіння доходів від зброї. Хоча 16 із цих 32 компаній зафіксували номінальний річний приріст, якщо врахувати інфляцію, яка досягла рекордного рівня у США у 2022 р., але в реальних цінах їх доходи від зброї зменшилися.

⁴ Lockheed Martin Corp., *2022 Annual Report* (Lockheed Martin: Bethesda, MD, 2023), p. 16.

⁵ Boeing Company, *Annual Report for 2022: Today, Tomorrow and Beyond* (Boeing: Arlington, VA, Feb. 2023), p. 36.

Таблиця 5.7. Регіональні та національні частки продажів зброї компаніями *Top 100* СІПРІ у 2021-2022 рр.

Дані про продаж зброї наведені в постійних (2022) цінах у \$ США, а зміни у 2020-2021 рр. – у реальних цінах на основі постійного (2022) курсу \$ США. Дані за 2021 р. стосуються компаній *Top 100* за 2022 р., а не компаній *Top 100* за 2021 р. – тоді склад компаній був іншим. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Кількість компаній	Регіон/країна ^a	Продажі зброї (\$ млн)		Зміни у продажах зброї, 2021-2022 (%)	Частка у продажах <i>Top 100</i> , 2022 (%)
		2022	2021		
43	Північна Америка	303 800	329 814	-7,9	51
42	США	302 380	328 495	-7,9	51
1	Канада	1 420	1 318	7,7	0,2
26	Європа (крім Росії)	120 660	119 624	0,9	20
7	Велика Британія	41 820	40 765	2,6	7,0
5	Франція	26 010	27 055	-3,9	4,4
4	Німеччина	9 090	8 990	1,1	1,5
3	Транс'європейська ^b	19 670	17 954	9,6	3,3
2	Італія	15 290	16 190	-5,6	2,6
1	Швеція	3 700	3 720	-0,5	0,6
1	Польща	1 600	1 409	14	0,3
1	Україна	1 260	1 400	-10	0,2
1	Норвегія	1 230	1 095	12	0,2
1	Іспанія	990	1 045	-5,3	0,2
22	Азія та Океанія	134 070	130 047	3,1	22
8	Китай	107 930	105 056	2,7	18
4	Японія	7 140	7 068	1,0	1,2
4	Південна Корея	6 870	6 934	-0,9	1,2
3	Індія	6 380	5 940	7,4	1,1
1	Тайвань	2 590	1 904	36	0,4
1	Сінгапур	2 180	2 221	-1,8	0,4
1	Австралія	980	925	6,0	0,2
7	Близький Схід	17 930	16 190	11	3,0
4	Туреччина	5 490	4 511	22	0,9
3	Ізраїль	12 440	11 679	6,5	2,1
2 ^c	Росія	20 760	23 483	-12	3,5
100	Разом	597 220	619 157	-3,5	100,0

^a Дані про країни чи регіони означають обсяги продажу зброї компаніями з *Top 100* із штаб-квартирою у відповідній країні чи регіоні, включно з дочірніми компаніями в іншій країні чи регіоні. Дані не відображають продажу зброї, фактично виготовленої у цій країні чи регіоні.

^b Транс'європейські компанії – компанії, чії структури та керівні органи розташовані в кількох європейських країнах. Трьома транс'європейськими компаніями є *Airbus*, *MBDA* і *KNDS*.

^c Через брак даних про окремі російські компанії, одна з двох російських компаній є холдинговою компанією *Ростех*, що контролює сім збройових компаній, про які СІПРІ мав дані раніше: *Высокоточные комплексы*, *Радиоэлектронные технологии*, *Росэлектроника*, *Вертолёты России*, *Объединённая авиастроительная корпорация*, *Объединённая двигателестроительная корпорация* та *Уралвагонзавод*.

Джерело: База даних СІПРІ про виробництво озброєнь, станом на грудень 2023 р.

Європа (без Росії)

До *Top 100* за 2022 р. належать 26 збройових компаній з Європи (крім Росії). Їхні сумарні доходи від зброї зросли на 0,9% і досягли \$121 млрд, що становить 20% загального доходу від зброї компаній першої сотні.

Сім компаній з Великої Британії разом мали найбільшу частку в доходах від зброї серед європейських компаній *Top 100*. З \$26,9 млрд доходу від продажу зброї у 2022 р., що становить дві третини сукупного доходу британських компаній, *BAE Systems* (6-те місце) залишилася найбільшою європейською збройовою компанією. Більшість продажів компанії припадає на її неєвропейських дочок, зокрема у США (44%), Саудівській Аравії (11%) та Австралії (4%)⁶. Хоча доходи *BAE* від зброї у реальних цінах у 2022 р. не змінилися, її портфель замовлень виріс на 58%, до \$45,7 млрд, що вказує на імовірне зростання доходу від зброї у 2023 р. й пізніше.

Зменшення сукупного доходу від продажу зброї п'ятьма компаніями *Top 100*, розташованими у Франції, відбулося переважно через зменшення доходів *Dassault Aviation* (23-тє місце) і *Safran* (34-тє місце). Обидві компанії займаються виробництвом бойових літаків *Rafale*. Попри зростання останніми роками кількості замовлень на *Rafale*, у 2022 р. було поставлено 14 одиниць (у 2021 р. – 25). Обидві компанії також повідомили про зброї в ланцюжках поставок, пов'язані з війною в Україні⁷.

У *Top 100* за 2022 р. присутні три транс'європейські компанії: *Airbus*, *MBDA* та *KNDS*. З цих трьох у 2022 р. дохід від продажу зброї найбільше виріс у компанії *Airbus* (14-е місце) – на 17%, до \$12,1 млрд. Компанія *KNDS* (44-тє місце) також збільшила дохід від продажу зброї на 11%, до \$3,2 млрд, переважно завдяки поставкам великих обсягів боєприпасів і бронетехніки до Франції та Угорщини⁸. Натомість дохід *MBDA* (32-тє місце) впав до \$4,4 млрд, що на 7,3% менше, ніж у 2021 р.

Падіння реального сукупного доходу від продажу зброї у 2022 р. на 5,6% двох італійських компаній визначалося зменшенням доходів більшої з них – *Leonardo* (13-е місце). Падіння її доходів від зброї на 7,0%, до \$12,5 млрд, частково пов'язане із затримкою поставки бойових літаків *Eurofighter Typhoon* Кувейту⁹.

Сумарні доходи від продажу зброї чотирьох німецьких компаній з *Top 100* у 2022 р. зросли, але одна з них, *ThyssenKrupp* (62 місце), показала зменшення доходів. Її дохід впав на 16%, до \$1,9 млрд, через поставку меншої кількості кораблів, ніж минулого року.

Лише одна збройова компанія *Top 100* розташована в Польщі – *PGZ* (71-ше місце). У 2022 р. вона підписала угоди про співпрацю з двома компаніями з Південної Кореї (*Hanwha Aerospace* і *Hyundai Rotem*) на ліцензійне

⁶ BAE Systems, *Annual Report 2022* (BAE: London, 2023), p. 2.

⁷ Dassault Aviation, *Annual Report 2022* (Dassault: Paris, Mar. 2023), p. 2; Safran, 'Safran reports full-year 2022 results', 17 Feb. 2023.

⁸ KNDS, 'KNDS reports another year of growth', Press release, 19 June 2023.

⁹ Leonardo, *Integrated Annual Report 2022* (Leonardo: Rome, 2023), p. 57.

виробництво бронетехніки, артсистем і ракет у Польщі¹⁰. Ці угоди стали кроком із значного нарощування військового потенціалу Польщі у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в Україну (підрозділ II).

Доходи від зброї єдиної української компанії з *Топ 100, УкрОборонПрому* (81-ше місце), у 2022 р. впали на 10%, до \$1,3 млрд. Це сталося переважно через стрімке зростання інфляції в Україні (номінальна виручка компанії від виробництва зброї у 2022 р. зросла на 8,7%). Для нарощування спроможностей України з виробництва озброєнь і боєприпасів *УкрОборонПром* створив спільні підприємства зі збройовими компаніями країн НАТО (підрозділ IV)¹¹.

Російська Федерація

У *Топ 100* за 2022 р. фігурують лише дві російські компанії. На відміну від попередніх років, до рейтингу 2022 р. потрапила холдингова компанія *Ростех* (10-те місце з виручкою від продажу озброєнь у \$16,8 млрд). Холдингові компанії зазвичай не включаються до *Топ 100*, оскільки вони не мають власних виробничих потужностей і тому не відповідають визначенню збройової компанії. *Ростех* потрапив до рейтингу, бо він контролює сім компаній – *Высокоточные комплексы, Радиоэлектронные технологии, Росэлектроника, Вертолёты России, Объединённая авиастроительная корпорация, Объединённая двигателестроительная корпорация* та *Уралвагонзавод*, які були в попередніх списках *Топ 100*, але для яких не вдалось отримати дані за 2022 р.

Таким чином, включення *Ростеха* разом з *Объединённой судостроительной корпорацией (ОСК; 36-е місце)* до *Топ 100* дає приблизне уявлення про розмір російської військової промисловості у 2022 р. Сукупний дохід від зброї цих двох російських компаній у 2022 р. склав \$20,8 млрд, що на 12% менше, ніж у 2021 р.

У другій половині 2022 р. уряд Росії вжив заходів зі зміцнення збройних сил і збільшення військового виробництва, що зумовило збільшення військових витрат протягом року¹². Однак, за даними *Ростеха* і *ОСК*, істотного зростання доходів від зброї не відбулося навіть у номінальному вираженні: надходження *Ростеха* від продажу зброї у реальних цінах впали на 9,9%, хоча номінально зросли; дохід *ОСК* від зброї впав на 18%, до приблизно \$4,0 млрд. Крім того, частка доходу від зброї в загальному доході обох компаній у 2022 р. залишилася стабільною – 55% для *Ростеха* і 79% для *ОСК*.

Хоча ця очевидна розбіжність збіглася з високими темпами інфляції та скороченням експорту зброї, інші фактори теж могли зіграти свою роль¹³. По-перше, через зниження прозорості до *Топ 100* за 2022 р. не увійшли дані компанії *Алмаз-Антей* (дохід від продажу зброї \$7,6 млрд у 2020 р. – останньому році, за який є дані) та корпорації *Тактическое ракетное*

¹⁰ Cucino, A. and Scarazzato, L., 'The impact of the war in Ukraine on Polish arms industrial policy', SIPRI Commentary, 2 June 2023.

¹¹ *УкрОборонПром*, Брифінг від 18 листопада 2022 р.

¹² Cooper, J., 'Russia's military spending during its war against Ukraine', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/07, June 2023, pp. 3-5.

¹³ Про військовий експорт Росії у 2019-2023 рр. див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

вооружение (дохід \$4,8 млрд у 2021 р.), які обидві не належать до *Ростеха*¹⁴. Обидві компанії виробляють види техніки, що користується високим попитом через війну, зокрема системи та ракети протиповітряної оборони, тому, ймовірно, їх доходи значно зросли¹⁵. По-друге, як це часто буває у Росії, державні виплати збройовим компаніям могли бути затримані, і тому доходи від цього виробництва з'являться лише наступними роками, після оплати¹⁶. По-третє, компанії могли повідомляти про роботи з відновлення озброєнь із запасів радянських часів як про нову продукцію. Звітний дохід від таких робіт не такий високий, як від виготовлення аналогічних нових озброєнь¹⁷.

Азія та Океанія

До *Top 100* за 2022 р. увійшли 22 компанії з Азії та Океанії. Їх сукупні доходи від зброї сягнули \$134 млрд – на 3,1% більше, ніж у 2021 р.

До *Top 100* увійшли вісім китайських компаній, три з яких увійшли до *Top 10*. Їх доходи від зброї забезпечили Китаю другу за величиною частку продажів у *Top 100* після США. Зростання сукупних доходів Китаю від зброї у 2022 р. на 2,7% стало четвертим річним зростанням поспіль. Шість із восьми компаній збільшили доходи від зброї у 2022 р. *China North Industries Group Corporation (NORINCO, 7-ме місце)*, виробник наземних систем, є найбільшою китайською збройовою компанією. Її дохід від зброї виріс у 2022 р. на 4,4%, до \$22,1 млрд. *Aviation Industry Corporation of China (AVIC)*, головний китайський виробник військових літаків, є другою за величиною китайською збройовою компанією і восьмою у *Top 100*. Її дохід від зброї виріс на 4,7%, до \$20,6 млрд, через збільшення виробництва бойових літаків четвертого покоління і поставки бойових літаків п'ятого покоління китайським збройним силам¹⁸. Найбільший відносний приріст доходів від зброї серед китайських компаній у 2022 р. показала корпорація *China South Industries Group (CSGC, 21-ше місце)*, виробник бронетехніки та боєприпасів. Її доходи від зброї зросли на 12% і досягли \$6,5 млрд.

Найбільший японський виробник озброєнь *Mitsubishi Heavy Industries (43-тє місце)* показав у 2022 р. зниження доходів від продажу зброї на 6,1%, до \$3,3 млрд. Усі чотири японські виробники з *Top 100* повідомили про

¹⁴ Для порівняння, дані про Росію за 2021 р. у таблиці 5.7 не враховують продажі озброєнь корпорацією *Тактическое ракетное вооружение* (яка востаннє посіла 37-ме місце у *Top 100* за 2021 р.) або *Алмаз-Антей* (що востаннє займала 20-те місце в *Top 100* за 2020 р.). База даних СІПРІ про виробництво озброєнь (посилання 1).

¹⁵ Про використання Росією ракет у війні з Україною див. підрозділ III розділу 10 цього видання.

¹⁶ Рогозин: Предприятия ОПК до января погасят 200 млрд рублей долга по кредитам 2016 года, ТАСС, 8 сентября 2017.

¹⁷ Cranny-Evans, S., 'Russia's defence industry gears up for a long war', *European Defence Review*, 9 Jan. 2024; Luzin, P., 'Spring 2023 outlook for Russian arms manufacturing', *Eurasia Daily Monitor*, 6 Apr. 2023.

¹⁸ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2022*, Annual report to Congress (DOD: Washington, DC, Oct. 2022), p. 59.

зростання внутрішніх замовлень у 2022 р. та очікують значного збільшення доходів від зброї, починаючи з 2023 р.¹⁹

У Південній Кореї дохід від зброї *Hanwha Aerospace* (48-ме місце) впав на 8,5%, до \$2,8 млрд, через проблеми з глобальними ланцюгами поставок²⁰. Прагнучи утвердитися як виробник усіх видів озброєнь, вона придбала у 2022 р. підрозділ боєприпасів корпорації *Hanwha* та контрольний пакет акцій суднобудівної компанії *DSME* у 2023 р. Ці дві компанії входили до попередніх списків *Top 100*²¹. Усі чотири південнокорейські компанії, які залишились у *Top 100*, повідомили про різке зростання у 2022 р. портфелю замовлень, переважно через внутрішній попит і великі контракти на поставки озброєнь, підписані з Польщею та ОАЕ, що вказує на значне зростання найближчими роками (підрозділ IV)²².

Три компанії з *Top 100* за 2022 р. базуються в Індії. Це на одну більше, ніж у 2021 р. *Mazagon Dock Shipbuilders* (89-те місце) вперше увійшла до *Top 100*, збільшивши доходи від зброї на 28% завдяки постачанню військових кораблів і підводних човнів ВМС Індії. Тайванський Національний інститут науки і технологій у Чун-Шані (*National Chung-Shan Institute of Science and Technology, NCSIST*, 50-те місце) показав найбільше відносне зростання доходів від зброї серед компаній Азії та Океанії. У 2022 р. його дохід від зброї виріс на 36%, до \$2,6 млрд. Це зумовлено підвищенням внутрішнього попиту на літаки, підводні човни та БЛА²³.

Близький Схід

Близький Схід став регіоном з найбільшим відносним зростанням доходів від зброї у *Top 100*. Сукупний дохід семи компаній регіону, які представляють лише дві країни, Туреччину та Ізраїль, виріс на 11%, до \$17,9 млрд. Доходи зросли всіх семи компаній, але найбільшою мірою – чотирьох турецьких компаній (на 22%).

Сумарні продажі зброї чотирьох турецьких компаній склали \$5,5 млрд. Дві з них у 2022 р. вперше увійшли до *Top 100*: *Baykar* (76-те місце) і *Roketsan* (100-те місце). Надходження *Baykar* від продажів зброї зросли на 94%, що є найбільшим зростанням серед усіх компаній *Top 100*, завдяки зростанню продажів БЛА *Bayraktar TB2*, які активно використовувала Україна на початку російсько-української війни²⁴. *Roketsan* і *Turkish Aerospace Industries (TAI*,

¹⁹ Kawasaki Heavy Industries (KHI), *Consolidated Financial Statements for the Years ended March 31, 2023 and 2022* (KHI: Tokyo, June 2023), pp. 9-11. Про військові витрати Японії див. підрозділ II цього розділу.

²⁰ Hanwha Aerospace, '4Q 2022 earnings release', Jan. 2023, p. 8.

²¹ Lee, J., 'South Korea's Hanwha group officially acquires DSME', *NavalNews*, 19 Dec. 2022; Greavatt, J., 'Update: Hanwha announces defence consolidation', *Janes*, 2 Aug. 2022.

²² Lee, J. and Smith, J., 'Insight: Inside South Korea's race to become one of the world's biggest arms dealers', *Reuters*, 29 May 2023; Seung, S. and Kim, M., 'LIG Nex1 to post record earnings on missile exports in 2022', *Pulse*, 28 Dec. 2022.

²³ National Chung-Shan Institute of Science and Technology (NCSIST), [Звіт з оцінкою показників діяльності за 2022 р.] (NCSIST: Тайбей, червень 2023), сс. 8-9 (китайською мовою).

²⁴ Helou, A., 'With Turkish drones in the headlines, what happened to Ukraine's Bayraktar TB2s?', *Breaking Defense*, 6 Oct. 2023.

82-ге місце) також значно збільшили доходи від зброї у 2022 р. – на 17% і 14%, відповідно.

Сукупний дохід від зброї трьох ізраїльських компаній з *Top 100* виріс у 2022 р. на 6,5%, до \$12,4 млрд. *Elbit Systems* (24 місце) збільшила дохід від зброї на 4,0%, до \$5,0 млрд. Це зумовлено збільшенням продажів артсистем і бронетехніки, в т. ч. до європейських країн²⁵. Після зростання на 5,5% за рік дохід від зброї *Israel Aerospace Industries* (35-те місце) у 2022 р. сягнув \$4,1 млрд. Портфель замовлень на озброєння також суттєво виріс – до \$15,6 млрд. Зростання доходів від зброї *Rafael* на 12% (42-ге місце з доходом від зброї у \$3,4 млрд) стало найбільшим відносним зростанням серед ізраїльських компаній з *Top 100*.

²⁵ Elbit Systems, Annual report for 2022, Form 20-F, US Securities and Exchange Commission (SEC), 1 May 2022, p. 43.

IV. Військова промисловість в умовах підвищення попиту

ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, НАНЬ ТЬЯНЬ, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА,
СЯО ЛЯН*

Світова збройова промисловість відчуває зростання попиту. Насамперед це пояснюється російсько-українською війною і найбільше стосується двох сторін цього конфлікту, але значною мірою це також пов'язано зі зміною думок багатьох інших країн Європи стосовно потреб у поповненні та модернізації військової техніки. Зростаючий попит проявляється у зміні військових витрат по всій Європі – 39 із 43 європейських країн у 2023 р. збільшили витрати (розділи I і II цього розділу) – та у збільшенні імпорту основних озброєнь європейськими державами (див. розділ 6)¹.

У цьому зв'язку широко обговорюється питання, як збройова промисловість може задовольнити зростаючий попит. Зниження у 2022 р. сукупного доходу від зброї *Top 100 СІПРІ* компаній-виробників зброї і надання військових послуг (підрозділ III) вказує на досить тривалий розрив у часі між появою попиту на озброєння та наступним збільшенням її виробництва і постачання збройовими компаніями. Ці затримки загострюються через суттєвий брак виробничих потужностей. Тому, хоча повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р. спонукало ряд європейських урядів оголосити плани широкомасштабних закупівель, їх вплив на доходи від зброї у 2022 р. залишався обмеженим.

У цьому підрозділі досліджується реакція збройової промисловості на цей підвищений попит. Він починається з огляду труднощів у нарощуванні – тобто раптовому та різкому збільшенні – виробництва зброї. Потім розглядається, як ці труднощі позначилися на спробах Заходу поставити Україні артилерійські 155-мм боєприпаси та на виробництві зброї Росією під санкціями. Потім у підрозділі на прикладі Південної Кореї і Туреччини описано різний досвід збройової промисловості в інших країнах, після чого наводяться стислі висновки.

Намагання збільшити виробництво зброї на Заході

Збільшення виробництва зброї загалом потребує багато часу і коштів². Будівництво нових виробничих потужностей – складна справа, яка може зайняти тривалий час і вимагає значних інвестицій, зокрема для утворення нових підприємств, закупівлі необхідного обладнання, найму та навчання

¹ Про інші аспекти російсько-української війни див. розділ 1, підрозділ I розділу 2, підрозділ I розділу 6, підрозділи II і III розділу 10 і підрозділ II розділу 12 цього видання.

² Cranny-Evas, S., 'Ramping up: What will it take to boost the UK's magazine depth', Royal United Services Institute (RUSI), 6 Dec. 2022; Gould, J., 'Pentagon, industry wrestle with how to boost weapons production for Ukraine', *Defense News*, 19 Apr. 2022.

* Автори вдячні Еун Чой (Yeoun Choi) та Ееро Крістіану Зільду (Eero Kristjan Sild) за цінну допомогу в дослідженнях для цього підрозділу.

додаткових працівників³. Збільшити виробництво можна швидше – шляхом активнішого використання наявних потужностей за рахунок збільшення кількості працівників і додавання виробничих черг, або за рахунок підвищення ефективності завдяки автоматизації. Однак це все також потребує часу та ресурсів і залежить від обмежень у ланцюгах постачання, посилених високою залежністю від імпорту.

У 2022 р. багато збройових компаній в Європі і США все ще намагалися подолати довгострокові наслідки пандемії *Covid-19*, що перешкоджало спробам наростити виробництво для задоволення підвищеного попиту. Наприклад, *Lockheed Martin* пояснює нижчий дохід від зброї триваючими перебоями в ланцюзі постачання та браком робочої сили через пандемію⁴. *Dassault Aviation* сповістила, що вплив російського вторгнення в Україну, зокрема на доступ до сировини та інфляцію, ускладнив існуючі проблеми в ланцюгах постачання⁵.

Іншим поясненням труднощів зі збільшення випуску продукції є обмеженість підходу на основі ощадливого виробництва, поширеного в сучасній індустрії. Цей підхід ґрунтується на низьких запасах і своєчасній доставці деталей і компонентів безпосередньо від постачальників головному підряднику в потрібний час і в потрібній кількості. Це знижує витрати, особливо складські, і підвищує надійність поставлених компонентів⁶, але водночас зумовлює сильну залежність від темпів поставок, що стає головним обмеженням для задоволення раптового та швидкозростаючого попиту. Зусилля з нарощування виробництва можуть призвести до збільшення запасів необхідних деталей і компонентів, а це тривалий і дорогий процес, не останньою чергою через складське зберігання⁷. Збройові компанії неохоче вкладали кошти у нові об'єкти або збільшення потужностей наявних підприємств без твердих урядових гарантій збереження високого попиту і після війни в Україні⁸. Ці обмеження та виклики призвели до закликів щодо

³ Cook, C., 'Reviving the arsenal of democracy: Steps for surging defense industrial capacity', Center for Strategic and International Studies (CSIS), Mar. 2023; Aries, H., Giegerich, B. and Lawrenson, T., 'The guns of Europe: Defence-industrial challenges in a time of war', *Survival*, vol. 65, no. 3 (June-July 2023).

⁴ Lockheed Martin Corporation, *2022 Annual Report* (Lockheed Martin: Bethesda, MD, 2023), p. 16.

⁵ Dassault Aviation, *Annual Report 2022* (Dassault: Paris, Mar. 2023), p. 2.

⁶ Singh, G. and Ahuja, I. S., 'Just-in-time manufacturing: Literature review and directions', *International Journal of Business Continuity and Risk Management*, vol. 3, no. 1 (Jan. 2012); Baluch, A. and Bottorff, C., 'What is just in time inventory (JIT)?', *Forbes*, 12 May 2023.

⁷ Cook, C. and Aldisert, A., 'Don't blame "just-in-time" production for challenges in US manufacturing industrial base', Center for Strategic and International Studies (CSIS), 19 July 2023; Chavez, S., 'Munitions put into focus as stockpiles dwindle', *Financial Times*, 19 July 2023.

⁸ Mille, R., 'Boom in the woods: Inside a munitions group's fight to boost production', *Financial Times*, 25 Aug. 2023; Martin, T., 'Nammo warns ammo industry could "break their neck" without longer production contracts', *Breaking Defense*, 10 Oct. 2023.

переформатування збройової промисловості або відмови від згаданого підходу до управління запасами⁹.

Це пояснює, чому зростання попиту на зброю у світі, яке ще не позначилося на доходах у 2022 р., було більш помітним у замовленнях і портфелях компаній, що, ймовірно, принесе доходи в майбутньому. Деякі компанії, чий дохід від зброї знизився у 2022 р., очікують суттєвого зростання в коротко- та середньостроковій перспективі, виходячи з замовлень, отриманих протягом року. Наприклад, компанія *Saab* (з доходом від продажу зброї у \$3,7 млрд) повідомила про отримання у 2022 р. замовлень на загальну суму \$6,2 млрд, що на 35% більше, ніж у попередньому році¹⁰. У 2022 р. компанія також мала рекордний портфель замовлень у \$12,6 млрд (включаючи невелику частку невійськової продукції), від яких протягом року очікувалося отримати дохід у \$4,0 млрд. Згідно з одним опитуванням, портфель замовлень 15 крупних збройових компаній, включно з *Northrop Grumman*, *BAE Systems* і *Hanwha Aerospace*, збільшився з \$701 млрд 2020 р. до \$778 млрд на кінець 2022 р.¹¹

На відміну від європейських та американських компаній, багато компаній *Top 100* з Азії і Близького Сходу змогли скористатися вищим попитом у 2022 р. для збільшення доходу. Ізраїльська *Rafael*, турецька *Baykar* і південнокорейська *Hyundai Rotem* повідомили про зростання доходів від зброї та виграли від збільшення замовлень з Європи через російсько-українську війну. Компанії з Ізраїлю та Південної Кореї часто мають більш гнучкі виробничі потужності, ніж компанії в інших країнах, і можуть швидше нарощувати виробництво для виконання замовлень, що з'явилися раптово¹². Деякі азійські та близькосхідні компанії, зокрема в Китаї, Індії та Туреччині, мають також довгострокову підтримку урядів у підвищенні самозабезпеченості та локалізації виробництва озброєнь¹³.

Реагування на термінову потребу України в 155-мм боєприпасах

Труднощі американських і європейських збройових компаній у нарощуванні виробництва зброї особливо проявились у випадку 155-мм артилерійських снарядів¹⁴. Ця категорія боєприпасів потрібна артилерії (зокрема, гаубицям),

⁹ Wall, R., 'Defence production: Is just-in-time just too late?', *Military Balance Blog*, International Institute for Strategic Studies (IISS), 9 June 2023; Vergun, D., 'Official says just-in-time deliveries fail in high-end competition', US Department of Defense, 16 Mar. 2023; Phogat, S., 'The trouble with JIT in military operations: A review', *International Journal of Latest Research in Science and Technology*, vol. 2, no. 6 (Nov.-Dec. 2013).

¹⁰ Saab, 'Year-end report 2022: Strong order intake and delivering on our outlook', Press release, 10 Feb. 2023. *Saab* отримав майже 90% доходу від військових продажів.

¹¹ Pfeifer, S. and Sugiura, E., 'Global defence orders surge as geopolitical tensions mount', *Financial Times*, 27 Dec. 2023.

¹² Arthur, G., 'How South Korea's defense industry transformed itself into a global player', *Breaking Defense*, 6 Dec. 2023; Bogaisky, J., 'South Korea has quietly become one of the world's biggest weapons suppliers' *Forbes*, 7 Nov. 2022.

¹³ Beraud-Sudreau, L. et al., *Arms Production Capabilities in the Indo-Pacific Region: Measuring Self-reliance* (SIPRI: Stockholm, Oct. 2022); Indian Ministry of Defence, 'Self reliance in defence sector', Press release, 19 Dec. 2022.

¹⁴ Ryan, M., Horton, A. and DeYoung, K., 'As Ukraine flies through artillery rounds, US races to keep up', *Washington Post*, 21 Aug. 2023; Clapp, S. and Przetacznik, J., 'Question time: State of play – Ammunition plan for Ukraine', European Parliamentary Research Service, Nov. 2023.

що є одним із найпоширеніших видів озброєнь в Україні¹⁵. Після російського вторгнення західні постачальники надали Україні артилерійські системи, які використовують 155-мм боеприпаси – стандартний калібр НАТО, – зменшивши її залежність від стандартних 152-мм боеприпасів радянських часів. Попит України на 155-мм боеприпаси, відповідно, зріс і став серйозною проблемою для західних постачальників¹⁶.

Потребу України спочатку задовольняли поставками боеприпасів зі складів у США та Європи¹⁷. Після цього з'явилися замовлення країн-постачальників на нову продукцію як для поставок Україні, так і для поповнення власних запасів. Оцінки потреб України в 155-мм боеприпасах різняться у відкритих джерелах і відрізняються за часом. У квітні 2023 р. українські посадовці оцінювали, що Україна витрачає 6 000-8 000 155-мм снарядів на добу¹⁸. Якщо екстраполювати, це означає потребу в 180-240 тис. снарядів на місяць і 2-3 млн на рік. На початку 2022 р. сумарні виробничі потужності США, Великої Британії, Норвегії і країн-членів ЄС складали близько 350 тис. на рік – менше 20% від прогнозованих річних потреб України на квітень 2023 р.¹⁹

Таким чином, західні арсенали скорочувалися швидше, ніж промисловість могла їх поповнити. Зокрема, до грудня 2023 р. США надали Україні близько 2 млн 155-мм боеприпасів, а на травень 2023 р. вони передали Україні більше 155-мм боеприпасів, ніж закупили за останні 10 років²⁰.

Таку невідповідність між можливостями збройових компаній виробляти 155-мм боеприпаси та потребами України можна пояснити тим, що боеприпаси не користуються великим попитом у мирний час або для тих видів військових операцій західних країн після завершення Холодної війни (зокрема, експедиційних кампаній). У США припускали, що великий конфлікт більше не потребуватиме багато артилерії калібру 155 мм²¹. Оскільки останні конфлікти за участю західних держав були здебільшого асиметричними конфліктами в Афганістані, на Близькому Сході та в Субекваторіальній Африці, де використовувалися переважно високоточні ударні засоби, то промислові

¹⁵ Copp, T., 'Why the 155 mm round is so critical to the war in Ukraine', AP, 23 Apr. 2023.

¹⁶ Copp (посилання 15); Warrick, T. S., 'Jets and rockets are important, but Ukraine also needs faster munitions deliveries', Atlantic Council, 29 Sep. 2023; Saw, D., 'The 155 mm artillery marketplace evolves', European Security & Defence, 27 Mar. 2023.

¹⁷ Lendon, B. et al., 'Western ammo stocks at "bottom of the barrel" as Ukraine war drags on, NATO official warns', CNN, 4 Oct. 2023.

¹⁸ Levy, M., 'Unprepared for long war, US Army under gun to make more ammo', AP, 23 Apr. 2023; Martin (посилання 8); Hall, B., "'Bottom of barrel": Ukraine's counteroffensive at risk from US aid delays', *Financial Times*, 12 Oct. 2023.

¹⁹ Davis, M. T., 'American industrial mobilization: We're now learning what we already knew', RealClear Defense, 22 Sep. 2022; Clapp, S., 'Act in support of ammunition production (ASAP)', European Parliament Research Service, 4 Sep. 2023; 'Rheinmetall: Ammunition shortage keeps orders rolling in', *Financial Times*, 10 Aug. 2023.

²⁰ US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, 'US security cooperation with Ukraine', Fact sheet, 27 Dec. 2023; Pettyjohn, S. and Dennis, H., *Production is Deterrence: Investing in Precision-guided Weapons to Meet Peer Challengers* (Center for New American Security: Washington, DC, 28 June 2023), p. 18.

²¹ US Marine Corps, *Force Design 2030* (US Department of the Navy: Washington, DC, Mar. 2020), p. 3; Lynn, S. M., 'Learning not to kick with our Achilles heel: The case against a counterinsurgency-focused military', *Journal of Public and International Affairs*, vol. 21 (spring 2010), pp. 77-78.

потужності були адаптовані відповідним чином²². У мирний час боєприпаси потрібні в основному для навчання. Оскільки зберігання боєприпасів коштує дорого, а термін їх зберігання обмежений, компанії працювали з малими обсягами виробництва та тривалими термінами виконання замовлень²³. У Франції проміжок від замовлення до поставки 155-мм снарядів становив 10-20 місяців²⁴.

До кінця 2023 р., тобто майже через два роки після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, виробники зброї та уряди вжили ряд заходів, щоб налагодити виробництво 155-мм боєприпасів у більшій відповідності до нових темпів їх споживання. Ці кроки описані нижче.

Реакція США

Уряд США здійснив ряд кроків з метою збільшення виробництва 155-мм боєприпасів для України. Більшість 155-мм снарядів у США виробляють підприємства, що належать державі та експлуатуються підрядниками²⁵. У 2023 р. армія США почала будівництво нових заводів і складальних ліній, придбала нове обладнання та вклалась в автоматизацію виробництва²⁶. Крім того, були укладені контракти на боєприпаси з іноземними виробниками на постачання 155-мм боєприпасів безпосередньо в Україну, включно з угодами з Болгарією і Південною Кореєю²⁷. Також були укладені виробничі контракти з неамериканськими фірмами – *Nitro-Chem* з Польщі, *Solar Industries* з Індії та *IMT Defense* з Канади – для збільшення світових потужностей з виробництва 155-мм снарядів²⁸.

У довгостроковій перспективі уряд США відмовився від деяких вимог до закупівель і дозволив укладати багаторічні контракти на боєприпаси з метою заохочення промисловості розширювати потужності без побоювань залишитися з надлишковими потужностями після завершення війни²⁹. Крім того, з метою сприяння нарощуванню потенціалу та подолання обмежень у ланцюгах поставок і виробництва ключових систем озброєнь і витратних

²² Ismay, J. and Lipton E., 'Pentagon will increase artillery production sixfold for Ukraine', *New York Times*, 24 Jan. 2023.

²³ Taylor, T., 'Implications of the Ukraine war for US munitions supply management', Royal United Services Institute (RUSI), 19 Apr. 2023; Cancian, M. F., 'Rebuilding US inventories: Six critical systems', Center for Strategic and International Studies (CSIS), 9 Jan. 2023.

²⁴ French National Assembly, National Defence and Armed Forces Committee, 'Rapport d'information sur les stocks de munitions', 15 Feb. 2023, p. 57.

²⁵ Pettyjohn and Dennis (посилання 20).

²⁶ Hurd, C., 'Strengthened army industrial base doubles artillery production', *US Army News Service*, 14 Nov. 2023.

²⁷ Schwartz, F. and Miller, C., 'US faces hurdles in ramping up munitions supplies for Ukraine war effort', *Financial Times*, 1 Aug. 2023.

²⁸ Judson, J., 'US Army awards \$1.5B to boost global production of artillery rounds', *Defense News*, 6 Oct. 2023.

²⁹ Cancian (посилання 23); Harris B., 'Congress supersedes munitions production with emergency authorities', *Defense News*, 13 Dec. 2022; Roque, A., 'House, Senate defense authorizers agree to multi-year munitions buys', *Breaking Defense*, 7 Dec. 2022.

матеріалів, включаючи 155-мм боеприпаси, МО США створило спільну групу з прискорення виробництва (*Joint Production Accelerator Cell*)³⁰.

Завдяки цим зусиллям у листопаді 2023 р. виробництво 155-мм боеприпасів у США подвоїлося до 28 тис. снарядів на місяць, маючи за мету до середини 2024 р. досягти рівня 60 тис. снарядів на місяць і 100 тис. на місяць до 2025 р.³¹ Якщо припустити, що вся ця продукція піде в Україну, а не буде частково призначена для поповнення запасів у США, це все одно забезпечить лише близько 40-55% розрахункових потреб України. Таким чином, потрібна додаткова підтримка з боку європейських та інших країн-виробників боеприпасів (зокрема, Південної Кореї, про що йтиметься нижче).

Довгострокові зусилля США з подолання проблем швидкого збільшення виробництва озброєнь, у т. ч. боеприпасів, знайшли відбиття в їхній першій повномасштабній національній оборонно-промисловій стратегії, розробленій у 2023 р. й оприлюдненій у січні 2024 р.³² Маючи за довгострокову мету створення “більш різноманітної, динамічної та стійкої сучасної системи оборонної промисловості”, стратегія зосереджується на чотирьох ключових напрямках: стійкі ланцюги поставок, готовність робочої сили, гнучкі системи закупівлі та економічне стримування³³. Розв’язання проблем у ланцюгах поставок передбачає збільшення запасів критично важливих систем, диверсифікацію джерел постачання для оборонної промисловості, розширення методів виробництва та усунення кіберзагроз у ланцюгах постачання³⁴.

Реакція у Центральній і Західній Європі

ЄС, Норвегія і Велика Британія також вживали заходів із задоволення потреб України в 155-мм боеприпасах.

20 березня 2023 р. Рада ЄС погодила спільно закупити та поставити Україні 1 млн 155-мм артилерійських снарядів до березня 2024 р., а відтоді збільшити річні виробничі потужності ЄС до 1 млн³⁵. План передбачав три шляхи. Перший – підтримка негайних поставок Україні. Для цього розмір Європейського фонду миру (ЄФМ, *European Peace Facility, EPF*) збільшили на €1 млрд (\$1,1 млрд) для відшкодування державам безоплатних поставок військової техніки Україні³⁶. Другим шляхом є організація країною-членом

³⁰ LaPlante, W. A., US under secretary of defense for acquisition and sustainment, ‘Establishment of the Joint Production Accelerator Cell’, Memorandum, US Department of Defense, 10 Mar. 2023; Weisgerber, M., ‘Pentagon creates cell to oversee expansion of weapon production lines’, Defense One, 15 Mar. 2023.

³¹ Hurd (посилання 26); Judson (посилання 28).

³² US Department of Defense (DOD), *National Defense Industrial Strategy* (DOD: Washington, DC, 16 Nov. 2023).

³³ US Department of Defense (посилання 32), pp. 8, 10.

³⁴ Vergun, D., ‘DOD aims to publish 1st national defense industrial strategy’, US Department of Defense, 20 Oct. 2023; Clark, J., ‘DOD releases first defense industrial strategy’, US Department of Defense, 12 Jan. 2024.

³⁵ Council of the European Union, General Secretariat, ‘Delivery and joint procurement of ammunition for Ukraine’, 7632/23, 20 Mar. 2023.

³⁶ Council of the European Union, ‘Ukraine: Council agrees on further support under the European Peace Facility’, Press release, 17 Oct. 2022. Про ЄФМ див. також підрозділ IV розділу 12 цього видання.

або Європейським оборонним агентством (*European Defence Agency, EDA*) спільної закупівлі 155-мм артилерійських снарядів для доставки в Україну³⁷. Відшкодування витрат на будь-які контракти за цією дворічною прискореною процедурою здійснюватиметься через ЄФМ³⁸. Третій шлях, що його реалізує Європейська комісія, спрямований на збільшення виробничих потужностей у Європі в майбутньому. Цьому має сприяти Закон про підтримку виробництва боєприпасів (*Act on Supporting Ammunition Production, ASAP*), ухвалений у липні 2023 р.³⁹

Головним регуляторним заходом *ASAP* є виділення у 2023-2025 рр. €500 млн (\$540 млн) для фінансування розширення потужностей збройових компаній з виробництва 155-мм боєприпасів і ракет⁴⁰. Діяльність, що дає право на підтримку, включає вдосконалення або модернізацію наявних чи створення нових виробничих потужностей; “створення транскордонних промислових партнерств”; а також “створення та забезпечення зарезервованих потужностей для виробництва відповідної оборонної продукції”⁴¹.

Попри відносно швидке ухвалення ЄС цих нових інструментів, стислі часові рамки та фізичні обмеження значно ускладнили досягнення цілі в 1 млн снарядів до березня 2024 р. Вже у квітні 2023 р. прогнозувалося, що поставка артснарядів у рамках ініціативи може забрати від 1 до 3 років⁴².

До серпня 2023 р. Велика Британія надала Україні близько 300 тис. артилерійських снарядів⁴³. З метою продовження поставок, а також поповнення власних запасів, британський уряд у вересні 2023 р. збільшив початковий контракт на £280 млн (\$340 млн) з *BAE Systems* до £410 млн (\$340 млн) для будівництва додаткових потужностей з виготовлення 155-мм снарядів⁴⁴. За новим контрактом планується значно збільшити виробництво 155-мм артилерійських снарядів і патронів калібру 30 і 5,56 мм.

Уряд Норвегії також надав фінансову підтримку для збільшення власних потужностей з виробництва озброєнь, переважно через співфінансування проєктів *ASAP* для придбання артилерійських боєприпасів у *Nammo*⁴⁵.

³⁷ European Defence Agency (EDA), ‘Collaborative procurement of ammunition: Frequently asked questions (FAQ)’, 30 June 2023.

³⁸ European Defence Agency (EDA), ‘EDA brings together EU countries and Norway for joint procurement of ammunition’, 20 Mar. 2023.

³⁹ Regulation (EU) 2023/1525 of the European Parliament and of the Council of 20 July 2023 on supporting ammunition production (*ASAP*), *Official Journal of the European Union*, L 185, 24 July 2023.

⁴⁰ European Commission, ‘Defence: €500 million and new measures to urgently boost EU defence industry capacities in ammunition production’, Press release, 3 May 2023.

⁴¹ Regulation (EU) 2023/1525 (посилання 39), Article 8(3).

⁴² Armament Industry European Research Group (ARES), *War in Ukraine: How to Gear up European Defence and Propel the European Defence and Technological Industrial Base?*, Seminar report (ARES: Brussels, May 2023).

⁴³ British Ministry of Defence, ‘Defence Secretary pledges tens of thousands of more artillery shells for Ukraine’, Press release, 19 Sep. 2023.

⁴⁴ McNeil, H., ‘BAE Systems secures boost as UK MOD expands munitions contract to £410m’, *Army Technology*, 18 Sep. 2023.

⁴⁵ Norwegian Government, ‘Norway allocates two billion Norwegian kroner to increase production capacity of ammunition’, 17 Jan. 2024; Norwegian Government, ‘The Norwegian government will increase the production capacity of ammunition and missiles with one billion Norwegian kroner (NOK)’, 13 Dec. 2023.

Адаптація української військової промисловості до вимог війни

Намагаючись адаптувати власну оборонну промисловість до вимог війни, уряд України у червні 2023 р. перетворив великий державний концерн з виробництва озброєнь *УкрОборонПром* на акціонерне товариство *Українська оборонна промисловість (УОП)*⁴⁶. Серед головних причин цієї реорганізації український уряд називав наміри розширити потужності з виробництва боєприпасів і деяких видів військової техніки (включаючи бронетехніку та ракетні установки), продовжити структурні реформи і подолати корупцію⁴⁷. Залишаючись у державній власності, нова структура буде відкритою для інвесторів⁴⁸.

У червні 2023 р. *УкрОборонПром* мав потужності з виробництва 122-мм і 152-мм боєприпасів і будував потужності з виробництва власних 155-мм боєприпасів⁴⁹. Крім того, він розширив міжнародну співпрацю, прикладом чого є створення спільних підприємств між кількома європейськими та українськими компаніями. Так, у жовтні 2023 р. *Rheinmetall* і *УОП* створили спільне підприємство, спочатку для обслуговування військової техніки, а потім для спільного виробництва в Україні деяких видів продукції *Rheinmetall*, зокрема 155-мм артилерійських боєприпасів⁵⁰. Аналогічні угоди *УОП* уклав з *BAE Systems*⁵¹. Уряд США також активізував зусилля з підтримки української оборонної промисловості шляхом спільного виробництва озброєнь, зокрема систем ППО⁵².

Виробництво озброєнь у Росії в умовах санкцій

Не дивно, що вторгнення в Україну у 2022 р. вплинуло на виробництво озброєнь у Росії. Головна тенденція у російському виробництві озброєнь після лютого 2022 р. полягала в тому, що, хоча обсяг виробництва в цілому залишився на тому ж рівні або зріс, але більшу його частину складали оновлені

⁴⁶ Ukrainian Government, 'UkrOboronProm will be transformed into the Ukrainian Defence Industry Joint Stock Company, says Denys Shmyhal', 21 Mar. 2023; Ponomarenko, I., 'Ukraine's state defense conglomerate UkrOboronProm transformed into stock company', *Kyiv Independent*, 29 Mar. 2023.

⁴⁷ Shandra, A., 'Goodbye UkrOboronProm, hello Ukrainian Defense Industry', Euromaidan Press, 2 July 2023.

⁴⁸ UkrOboronProm, Про реформи, [n.d.].

⁴⁹ 'UkrOboronProm to set up production of NATO-type 155mm artillery rounds', Army Recognition, 8 June 2023; Helfrich, E., 'Ukraine's locally produced artillery shells have reached the front', War Zone, 3 Jan. 2023.

⁵⁰ Fiorenza, N., 'Ukraine conflict: Rheinmetall and Ukrainian Defense Industry form joint venture', Janes, 26 Oct. 2023; Rheinmetall, 'Joint venture with Ukrainian partner: Rheinmetall to produce artillery ammunition in Ukraine', Press release, 19 Feb. 2024.

⁵¹ 'Ukraine says it's working with BAE to set up weapons production facility', Reuters, 30 May 2023.

⁵² Gill, J., 'Pentagon "beginning to pivot" to rebuilding Ukraine's industrial base: LaPlante', Breaking Defense, 25 Oct. 2023; Harmash, O., 'Ukraine to launch joint weapons production with US, Zelenskiy says', Reuters, 22 Sep. 2023.

та модернізовані військові запаси, а не нові зразки⁵³. Крім необхідності коригувати ланцюги поставок через санкції, багато збройових компаній шукали нових працівників, щоб не затримувати контракти на нову техніку та ремонт зразків, що повертаються пошкодженими з України⁵⁴.

Здатності Росії наростити виробництво особливо завадив брак робочої сили⁵⁵. Віцепрем'єр Ю. Борисов у середині 2022 р. оцінював брак робочої сили в російській військовій промисловості приблизно у 400 тис. працівників, особливо кваліфікованих, зокрема операторів верстатів⁵⁶.

Зростання попиту на робочу силу у військовій промисловості Росії має ширші суспільні наслідки. Завдяки вищим зарплатам і звільненню від військової служби робітники масово переходять з цивільних виробництв до військової промисловості⁵⁷. Це призвело до хронічного браку робочої сили в цивільних галузях, таких, як інформаційні технології (ІТ), гірничодобувна промисловість і транспорт⁵⁸. Попри дедалі більший приплив працівників і запровадження цілодобового графіку роботи, збройові компанії залишаються недоукомплектованими, і більшість з них працюють не на повну потужність⁵⁹.

Торгові обмеження та інші санкції, запроваджені США, ЄС та їх однодумцями, також обмежили здатність Росії виробляти нові, особливо високотехнологічні системи, такі як бойові літаки⁶⁰. Однак російській військовій промисловості вдалося відносно добре адаптуватися до системи санкцій, при цьому імпорт деяких товарів, зокрема напівпровідників, продовжувався у 2022 р.⁶¹ Обмеження на поставки озброєнь і товарів подвійного призначення

⁵³ Watling, J. and Reynolds, N., 'Russian military objectives and capacity in Ukraine through 2024', Royal United Services Institute (RUSI), 13 Feb. 2024; Bergman, M. and Dolbaia T., 'Russia is gearing up for a long war: Will the West follow suit?', *Defense News*, 4 Dec 2023; Д. Ю. Левичев, Сколько и каких танков, БМП и БТР произведено в России в 2021, 2022 и 2023, *Дзен*, 2 мая, 2023.

⁵⁴ Оцінку кадрового дефіциту у військовій промисловості див.: Lenta.ru, 24 июля 2023; И. Сидорова, Оборонные компании назвали основные трудности из-за новых санкций, РБК, 30 мая 2022.

⁵⁵ Starchak, M., 'Russia's maxed-out arms makers face labor, tech shortages', *Defense News*, 22 Feb. 2024; А. Козлов, Д. Гринкевич, Кадровый голод и локальная безработица: что ждет рынок труда в 2023 году, *Ведомости*, 18 января, 2023; Военные заводы России столкнулись с нехваткой 20 тысяч рабочих на фоне войны в Украине, *Moscow Times*, 25 ноября, 2022.

⁵⁶ Борисов: дефицит кадров на предприятиях ОПК в РФ будет составлять около 400 тыс. человек, ТАСС, 29 июня, 2022; Е. Шукаева, Дома его почти не видят: В Екатеринбурге не хватает рабочих рук, *Радио Свобода*, 23 октября, 2023.

⁵⁷ Д. Хлебов, Кризис на рынке труда превращает Россию в страну работающих бедных, Eurasianet, 31 марта 2023; Stognei, A. and Ivanova, P., 'Russia's war economy leaves businesses starved of labour', *Financial Times*, 9 Nov. 2023; Roth, A., 'A lot higher than we expected: Russian arms production worries Europe's war planners', *The Guardian*, 15 Feb. 2024.

⁵⁸ Шукаева (посилання 56).

⁵⁹ Luzin, P., 'Western sanctions and personnel shortages plague Russia's aircraft industry', *Eurasia Daily Monitor*, 8 Sep. 2023; Luzin, P., 'Russia's defense industry growing increasingly turbulent', *Eurasia Daily Monitor*, 17 Nov. 2022; 'Russia defense industrial companies to adopt a 12-hour working schedule', *Defense Express*, 21 Dec. 2022.

⁶⁰ Sytas, A., 'Sanctions hamper Russia's ability to make advanced weapons, NATO says', Reuters, 17 Sep. 2022; US Department of State, 'Responding to two years of Russia's full-scale war on Ukraine and Navalny's death', 23 Feb. 2024; Lyngaas, R., 'Sanctions and Russia's war: Limiting Putin's capabilities', US Department of the Treasury, 14 Dec. 2023.

⁶¹ Gilchrist, K., 'How US microchips are fueling Russia's military – Despite sanctions', CNBC, 7 Aug. 2023. Про суть торгових обмежень і спроби їх обійти див. також розділ 12, підрозділ II цього видання.

до Росії були запроваджені лише 39 державами, і компанії в деяких з них досі можуть постачати компоненти до Росії⁶². Крім того, багато компаній в інших країнах звинувачувалися у придбанні підсанкційних товарів і технологій у цих 39 державах і їх наступному реекспорті до Росії⁶³.

Особливою перешкодою для виробництва стало обмеження доступу до високотехнологічних компонентів. Хоч у 2023 р. доступ до передових технологій і підконтрольних товарів все ще був можливий, нехай іншими, ніж до війни, торговими маршрутами, російські фірми часто були змушені використовувати менш сучасні альтернативи, часто виготовлені в Китаї⁶⁴. У доповіді, де оцінювалися російські компанії, чиї вироби були виявлені в російській зброї, зазначалося, що близько три чверті їх продукції імпортувалося через Китай як посередника, порівняно з 22% до 2022 р.⁶⁵ Крім того, Росія досі може отримувати компоненти зі США: за окремим дослідженням потоку напівпровідників американського виробництва до Росії, 75% мікросхем, що надійшли до Росії у 2022 р., були поставлені з Китаю через малі та середні компанії, утворені після повномасштабного вторгнення в Україну⁶⁶. Обходячи санкції через такі країни, як Китай і Туреччина, Росія збільшила кількість угод і вартість імпорту з \$1,8 млрд у 2021 р. до \$2,4 млрд. у 2022 р.⁶⁷

В інших випадках Росія була змушена використовувати запаси старої техніки, яку можна адаптувати для використання в існуючих системах. Одним із прикладів цього є оптика. До кінця 2010-х рр. Росія значною мірою використовувала високоякісні приціли французьких виробників озброєнь, зокрема *Thales*; тепер вона змушена використовувати або оптику з розуккомплектованих старих машин, або простіші альтернативи⁶⁸.

Крім дефіциту компонентів до систем озброєнь, Росія зіткнулася з дефіцитом компонентів до устаткування з виробництва озброєнь. До них належать, зокрема, підшипники та верстати, які завжди імпортувалися з Заходу⁶⁹. Після 2014 р. Росія намагалася диверсифікувати західних постачальників цих

⁶² Bienkowski, S. et al., *Effectiveness of US Sanctions Targeting Russian Companies and Individuals* (Free Russia Foundation: Washington, DC, Jan. 2023), pp. 46-61.

⁶³ Moller-Nielsen, T., 'EU sanctions on Russia "massively circumvented" via third countries, study finds', Euractiv, 26 Feb. 2024; Ruffino, G., 'Turkey faces scrutiny as exports to Russia surge, fueling concerns of sanctions evasion', Euronews, 27 Nov. 2023.

⁶⁴ Fabino, A., 'Russia dramatically increased weapons production in 2023 despite sanctions', *Newsweek*, 1 Jan. 2024; Williams, M. and O'Donnell, J., 'Ukraine says it is finding more Chinese components in Russian weapons', Reuters, 17 Apr. 2023.

⁶⁵ Bilousova, O. et al., International Working Group on Russian Sanctions, 'Strengthening sanctions to stop Western technology from helping Russia's military industrial complex', Working Group Paper no. 12, 3 July 2023, pp. 20-21.

⁶⁶ 'Special report: How US-made chips are flowing into Russia', Nikkei Asia, 12 Apr. 2023.

⁶⁷ Bienkowski, S. et al., *Effectiveness of US Sanctions Targeting Russian Companies and Individuals* (Free Russia Foundation: Washington, DC, Jan. 2023).

⁶⁸ European Parliament, 'French shipments of military equipment to Russia despite EU embargo and the violation of rule of law principles', Priority question to the Commission for written answer P-001087/2022, 16 Mar. 2022; AFP, 'France's Thales accused of selling to Russia despite sanctions, denied by company', Barron's, 22 Apr. 2022; Bergmann, M. et al., *Out of Stock? Assessing the Impact of Sanctions on Russia's Defense Industry* (Center for Strategic and International Studies: Washington, DC, Apr. 2023), p. 13.

⁶⁹ Aris, B., 'Russia's sanctions soft underbelly: Precision machine tools', Intellinews, 13 June 2021; Санкции и развитие станкостроения в России, PanorHub.ru, 23 ноября 2022.

компонентів, але безуспішно⁷⁰. З 2022 р. їй довелося повністю перейти на вітчизняних виробників (ініціативи імпортозаміщення) і на імпорт з таких країн, як Китай⁷¹. Раптовий вимушений перехід від західних до китайських виробників викликав занепокоєння галузевих експертів та аналітиків стосовно сумісності цих компонентів у виробничому процесі, що може вплинути на якість і надійність виготовленої техніки⁷².

Деякі сектори російської військової промисловості менше постраждали від західних санкцій. За словами російських посадовців, виробництво основних боєприпасів зросло у 12 разів, порівняно з 2021 р.⁷³ Також Росія, за оцінками, подвоїла виробництво артилерійських снарядів⁷⁴. Згідно з відкритими джерелами, виробництво вдосконаленого основного бойового танка *T-90M* зросло на 54%, з приблизно 26 танків у 2021 р. до щонайменше 40 з лютого 2022 р. по березень 2023 р.⁷⁵ Іншим прикладом є виробництво гіперзвукових ракет, яке, за словами керівника російського державного збройового конгломерату *Ростех*, зросло, порівняно з довоєнним⁷⁶.

Російська військова промисловість суттєво адаптувалася після повномасштабного вторгнення в Україну. Попри видиме зростання виробництва озброєнь, кількість ресурсів, які Росія виділяє на військовий сектор (див. підрозділ II), і стурбованість браком робочої сили викликають питання стосовно довгострокового впливу такої політики на російську економіку та суспільство.

Збільшення виробництва озброєнь в інших частинах світу

Виробництво озброєнь в інших частинах світу демонструвало іншу динаміку. У деяких країнах, зокрема в Південній Кореї, історія конфліктів і напруженості призвела до появи гнучких виробничих потужностей, здатних за потреби збільшити виробництво озброєнь. В інших країнах, зокрема в Туреччині, військова промисловість скористалася державною підтримкою політики самодостатності, що для деяких видів виробництва дало надійніший ланцюжок поставок.

Південна Корея: налаштованість на задоволення зростаючого попиту

Військова промисловість Південної Кореї зростала ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Сумарний дохід від зброї чотирьох

⁷⁰ Bergmann et al. (посилання 68), p. 14.

⁷¹ Luzin, P., 'Chinese machine tools serve as Russia's safety net', *Eurasia Daily Monitor*, 22 Jan. 2024.

⁷² Leahy, J. et al., 'China's advanced machine tool exports to Russia soar after Ukraine invasion', *Financial Times*, 2 Jan. 2024.

⁷³ В правительстве отчитались о 12-кратном росте производства боеприпасов, *Moscow Times*, 24 июля, 2023.

⁷⁴ Barnes, J. E., Schmitt, E. and Gibbons-Neff, T., 'Russia overcomes sanctions to expand missile production, officials say', *New York Times*, 13 Sep. 2023.

⁷⁵ Miller, S., 'T-90Ms are appearing on the Eastern front – What is the threat?', Wavell Room, 10 Mar. 2023.

⁷⁶ "Глава "Ростеха" Чemezov заявил об увеличении производства "Кинжалов" с начала СВО", *Взезда*, 18 февраля, 2023. Про використання Росією ракет у війні див. підрозділ III розділу 10 цього видання.

південнокорейських компаній, які увійшли до *Top 100* СППРІ за 2022 р., за період 2015-2022 рр. виріс на 27%, тоді як експорт основних озброєнь з Південної Кореї у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., збільшився на 12%⁷⁷. Зростання виробництва частково пояснюється збільшенням попиту збройних сил Південної Кореї через відчуття загрози з боку Північної Кореї. Багато інших урядів, особливо в Південно-Східній Азії, надають перевагу південнокорейським військовим літакам і кораблям, вважаючи їх більш економічною альтернативою західним системам⁷⁸. З початку 2022 р. південнокорейські компанії уклали угоди з низкою європейських країн НАТО (в т. ч. з Естонією, Фінляндією, Норвегією і Польщею) та з іншими країнами (Австралією, Єгиптом), які традиційно були клієнтами американських і європейських компаній⁷⁹. Це – переважно нові замовлення на боєприпаси, артилерію та інші наземні системи, що використовуються в російсько-українській війні⁸⁰.

Як і у компаній зі США та Європи, більшість доходів південнокорейських фірм у 2022 р. були отримані від замовлень, укладених ще до війни в Україні. Однак ці фірми вирізняля здатність долати проблеми в ланцюгах поставок і виробничі обмеження, щоб швидше перетворити замовлення на прибуток. *LIG Nex1* і *Hyundai Rotem* – дві південнокорейські компанії, які спеціалізуються на боєприпасах, артилерії та інших наземних системах, що користуються великим попитом після вторгнення в Україну в 2022 р., – показали у 2022 р. зростання на десятки відсотків. Після підписання угоди на танки та гаубиці з Польщею у липні 2022 р. *Hyundai Rotem* поставив першу партію у грудні 2022 р.⁸¹ Крім того, переорієнтувавши виробництво, спочатку призначене для ВПС Кореї, *Korea Aerospace Industries (KAI)* зуміла протягом 10 місяців після підписання угоди у вересні 2022 р. поставити Польщі 12 навчально-тренувальних легких літаків *FA-50*⁸².

Здатність Південної Кореї розширювати або модифікувати виробничі лінії можна пояснити двома головними факторами. По-перше, непередбачувана військова діяльність Північної Кореї вимагала від південнокорейських компаній тримати “завжди гарячими” виробничі лінії для швидкого нарощування потенціалу збройних сил Південної Кореї у надзвичайних ситуаціях⁸³. Це дозволило *Hanwha Aerospace* у 2022 р. подвоїти річне виробництво

⁷⁷ Про південнокорейські компанії з *Top 100* виробників озброєнь і постачальників військових послуг див. підрозділ III цього розділу. Про експорт озброєнь Південної Кореї див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁷⁸ Wezeman, S. T., *Arms Flows to South East Asia* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019), p. 18; Lee, J., ‘Understanding the recent Southeast Asian arms build-up: A commitment to a minimum military response capability’, Asan Institute for Policy Studies, 20 Dec. 2023.

⁷⁹ Behrendt, P., ‘South Korea makes good on chink in European arms market’, Institute for Security and Development Policy, 17 Feb. 2023; Yeo, M., ‘Australia selects South Korea’s Hanwha in military vehicle competition’, *Defense News*, 27 July 2023; ‘Egypt signs major arms deal with South Korea’, *Egypt Defence Expo*, 8 Feb. 2023.

⁸⁰ ‘Czołgi, haubice i samoloty z Korei dla Sił Zbrojnych RP’, <https://www.wojsko-polskie.pl> [n.d.].

⁸¹ ‘Poland received the first K2 tanks and K9 Thunder self-propelled guns’, Ukrainian Military Center, 6 Dec. 2022.

⁸² Donald, D., ‘KAI unveils first “gap-filler” light fighter for Poland’, *AIN*, 11 Mar. 2023.

⁸³ Arthur (посилання 12).

самохідних гаубиць K9 і запланувати нове подвоєння у 2023 р.⁸⁴ По-друге, унікальна безпекова ситуація Південної Кореї також змушує галузь надавати пріоритет виробництву боєприпасів і артилерії для забезпечення відповідності великим запасам цих видів зброї у Північній Кореї⁸⁵. Хоча така гнучкість і спеціалізація виробництва слугують насамперед внутрішньому попиту, його можна легко переорієнтувати на експорт, щоб швидко задовольнити зростання зовнішнього попиту⁸⁶.

Туреччина: Локалізація ланцюгів постачання

Турецький експорт БЛА стрімко виріс у 2019-2023 рр.⁸⁷ Лише у 2022 р. дохід *Baykar* від продажу озброєнь виріс на 94%, переважно завдяки продажам БЛА *Bayraktar TB2*, які, зокрема, Україна використовувала у війні з Росією⁸⁸. Здатність *Baykar* швидко задовольнити попит зумовлена тривалим процесом локалізації турецької військової промисловості під проводом держави. В останні 20 років Туреччина у виробництві озброєнь дедалі більше звертається до внутрішніх джерел і власних розробок⁸⁹. Ці зусилля супроводжувалися більш активною зовнішньою політикою Партії справедливості та розвитку Президента Р. Т. Ердогана (*Recep Tayyip Erdoğan*), яка домінує у турецькій політиці з 2002 р. Зміцнення військової промисловості мало важливе значення для просування амбіцій Туреччини як регіональної держави⁹⁰.

Туреччина зуміла значною мірою досягти самодостатності у виробництві БЛА⁹¹. Виробництво *TB2*, наприклад, є переважно вітчизняним. У 2021 р. компанія *Baykar* зіткнулася з труднощами при імпорті компонентів і технологій з Канади через побоювання використання її технологій у конфліктах, зокрема в Нагірному Карабаху⁹². У 2022 р. *Baykar* зумів успішно інтегрувати у виробництві *TB2* вітчизняні альтернативи, зокрема, двигун *TEI-PD170* виробництва *Turkish Aerospace Industries (TAI)*⁹³.

⁸⁴ Arthur (посилання 12).

⁸⁵ Lee, M. Y. and Kim, M., 'South Korea faces "Sophie's choice" over sending weapons to Ukraine', *Washington Post*, 13 Apr. 2023.

⁸⁶ Shin, H., 'South Korea to lend 500,000 rounds of artillery shells to US: Report', *Reuters*, 12 Apr. 2023.

⁸⁷ SIPRI Arms Transfers Database, Mar. 2024, <<https://www.sipri.org/databases/armstransfers>>. Про турецький експорт зброї див. також підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁸⁸ Masri, L. and Ismail, A., 'Western firms have supplied critical components to Turkish drones', *Reuters*, 10 Oct. 2023.

⁸⁹ Bağcı, H. and Kurg, 9., 'Turkey's strategic choice: Buy or make weapons?', *Defence Studies*, vol. 17, no. 1 (2017).

⁹⁰ Bağcı and Kurg (посилання 89).

⁹¹ Gurini, F., 'Turkey's unpromising defense industry', *Sada*, Carnegie Endowment for International Peace, 9 Oct. 2020.

⁹² Sevunts, L., 'Armenia claims it found Canadian tech on downed Turkish drone', *CBC*, 20 Oct. 2020; Walker-Munro, B., 'The dual-use conundrum', *The Interpreter*, Lowy Institute, 24 Oct. 2023. Про конфлікт у Нагірному Карабаху див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

⁹³ Aksan, S., 'Gokyuzunun yeni oyuncusu yerli motorla gelecek', *TRT Haber*, 30 Oct. 2020; Weapon Detective, 'Bayraktar TB2 unmanned combat aerial vehicle: The banner bearer of the Turkish defence industry', *Medium*, 31 Mar. 2022; Dangwal, A., 'TB-3 drones: After Bayraktar TB2, Turkey ready to unleash its cutting edge naval UAVs very soon – Reports', *Eurasian Times*, 6 Nov. 2022.

Хоча турецька військова промисловість, безумовно, досягла прогресу в локалізації виробництва БЛА, загалом вона ще далека від самодостатності. Країна все ще значною мірою покладається на іноземних партнерів, про що свідчить проєкт Національного бойового літака (*TF-X*). *TF-X* розробляється *TAI* спільно з британською *BAE Systems*, а його двигун виробляє спільне підприємство турецької *Kale* та британської *Rolls-Royce*⁹⁴. Цей альянс затьмарюють економічні негаразди. Зростання інфляції і зовнішнього боргу в останні роки змусили Туреччину для зменшення витрат шукати іноземних партнерів, зокрема Малайзію, для проєкту *TF-X*⁹⁵.

Тривала залежність від іноземних постачальників іноді дозволяла їм обмежувати доступ Туреччини до ключових технологій чи озброєнь. Наприклад, після того, як у 2019 р. Туреччина придбала російську систему ППО *C-400*, США виключили її зі спільної програми ударного літака *F-35*, а деякі європейські країни наклали ембарго на окремі сектори турецької військової промисловості через військові дії Туреччини в Сирії у 2020 р.⁹⁶ Через таку вразливість Туреччині може бути важко повторити свій успіх швидкого збільшення виробництва БЛА для більш складних систем озброєнь.

Висновки

Світова військова промисловість переживає поворотний момент зростання попиту через російсько-українську війну і пов'язану з нею переоцінку військових потреб. Загалом наведені тут зміни в конкретних країнах показують, як світова військова промисловість відреагувала на швидкі зміни попиту та геополітичні потрясіння з лютого 2022 р. Попри такі структурні проблеми, як тривалі терміни виконання замовлень, обмежені виробничі потужності та своєчасність виробництва зброї, які вплинули на західних виробників і на тягар санкцій проти Росії, виробництво озброєнь почало збільшуватися в усьому світі. Тому ми очікуємо, що світове виробництво озброєнь як за обсягом, так і за вартістю, ймовірно, різко зросте найближчими роками, повторюючи тенденцію зростання світових військових витрат.

⁹⁴ Bekdil, B. E., 'Rolls-Royce, Kale to develop engine for Turkish fighter', *Defense News*, 14 Mar. 2022.

⁹⁵ Bekdil, B. E., 'Turkey seeks partners for TF-X fighter program amid fiscal uncertainty', *Defense News*, 31 Aug. 2023.

⁹⁶ Дейвіс І., Фазіль Ш. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ II розділу 8; Mehta, A., 'Turkey officially kicked out of F-35 program', *Defense News*, 17 July 2019; Gurini (посилання 91).

6. Міжнародні поставки озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь в останні 15 років залишався відносно стабільним. У 2019-2023 рр. він був на 3,3% нижчим, ніж у 2014-2018 рр., але на 3,2% вищим, ніж у 2009-2013 рр. Ці рівні з 2009 р. були значно вищими, ніж 15 років тому, і найвищими з часу завершення Холодної війни, але все ще приблизно на 35% нижчими за загальні показники п'ятирічок у період 1974-1988 рр., коли поставки озброєнь сягнули максимуму. Однак тенденції для різних регіонів, субрегіонів та окремих постачальників і одержувачів значно відрізнялися.

Головними чинниками, що спонукають держави купувати зброю, часто за кордоном, є міждержавні та внутрішні збройні конфлікти, а також політична напруженість між державами (підрозділ I). Такі конфлікти й напруженість зберігаються або зростають у більшості регіонів, особливо в Європі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., що спричиняє збереження або зростання попиту на основні озброєння, який задовольнятиметься переважно за рахунок міжнародних поставок.

Варто відзначити увагу, яку багато держав приділяють наявності у своїх арсеналах далекобійних ударних озброєнь. Цю роль традиційно виконують сучасні бойові літаки, які продовжують становити значну частку загального обсягу поставок основних озброєнь. Проте в останні 10 років спостерігається зростання інтересу держав до сучасних ракет, а також значно простіших і дешевіших ударних безпілотних літаків і ракет зі схожими характеристиками (підрозділ I).

У 2019-2023 рр. СІПРІ нараховував 66 держав-експортерів основних озброєнь, але більшість із них є дрібними експортерами. На 25 найкрупніших постачальників припадало 98% усього експорту, а на п'ятірку лідерів – США, Францію, Росію, Китай і Німеччину – 75% (підрозділ II). З 1950 по 2019 рр. США і Росія (до 1992 р. – Радянський Союз) постійно і з великим відривом були найкрупнішими постачальниками. Однак останніми роками частка США у світовому експорті зросла, а частка Росії знизилася. У 2019-2023 рр. експорт озброєнь зі США був на 17% вищим, ніж у 2014-2018 рр., а їх частка у світовому експорті зросла з 34% до 42%, що набагато вище, ніж у будь-якого іншого експортера. Навпаки, російський експорт озброєнь різко скоротився – на 53%, а його частка в загальносвітовому обсязі впала з 21% до 11%. Експорт Франції у 2019-2023 рр. зріс на 47%, порівняно з 2014-2018 рр., завдяки чому Франція стала другим за обсягами експортером основних озброєнь у 2019-2023 рр., а Росія опустилася на третє місце. Падіння російського експорту принаймні частково відбувається через переорієнтацію її головних клієнтів на власне виробництво основних озброєнь, а також через політику США та інших країн, спрямовану на відмову від

закупок російської зброї. Санкції проти Росії, запроваджені з 2022 р., ймовірно, теж почали негативно впливати на російський експорт озброєнь. Експорт Китаю стабілізувався, але у 2019-2023 рр. все ж скоротився на 5,3%, порівняно з 2014-2018 рр.; експорт Німеччини скоротився на 14%.

Відомі плани майбутніх поставок переконливо свідчать, що США залишаться безперечним найкрупнішим експортером озброєнь, а Франція зміцнить свою другу позицію. Вони також вказують на те, що російський експорт озброєнь цілком може ще більше скоротитися, а експорт деяких інших нинішніх 10 найкрупніших експортерів, ймовірно, залишиться стабільним або зросте, і через кілька років Росія, можливо, ще більше опуститься в рейтингу експортерів.

У 2019-2023 рр. СІПРІ нараховував 170 держав-імпортерів основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими імпортерами були Індія, Саудівська Аравія, Катар, Україна та Пакистан, на які разом припадало 35% всього імпорту озброєнь (підрозділ III). Серед регіонів найкрупніший обсяг поставок основних озброєнь у 2019-2023 рр. отримала Азія та Океанія, на яку припало 37% загального обсягу, далі йдуть Близький Схід (30%), Європа (21%), Америка (5,7%) та Африка (4,3%). Потік озброєнь до Європи 2019-2023 рр. зріс на 94%, порівняно з 2014-2018 рр., а до всіх інших регіонів зменшився: до Африки (-52%), Азії та Океанії (-12%), Близького Сходу (-12%) та Америки (-7,2%). Азія та Океанія є регіоном з найвищою часткою світового імпорту озброєнь з 1989-1993 рр., а частка Близького Сходу, попри зменшення імпорту, залишається однією з найвищих з 1989-1993 рр. Хоча частка Африки значно зменшилася, її імпорт у 2019-2023 рр. був вищим, ніж за будь-який із чотирьох п'ятирічних періодів у 1989-2008 рр. Навпаки, імпорт Америки був найнижчим з 1984-1988 рр.

Багато зі 170 імпортерів прямо втягнуті до збройних конфліктів або мають напружені відносини з іншими державами, в чому імпортовані основні системи озброєнь відіграють важливу роль. Багато експортерів прямо зацікавлені чи є учасниками принаймні деяких конфліктів і напружених ситуацій, і це частково пояснює, чому вони готові постачати зброю, навіть якщо поставки можуть суперечити проголошеній ними політиці експорту озброєнь. Варто також відзначити, що для більшості постачальників експорт озброєнь становить лише невелику частину фінансової вартості загального експорту. Згідно з інформацією, оприлюдненою більшістю великих експортерів за 2022 р. (останній рік, за який є дані), фінансова вартість світового експорту озброєнь склала близько \$138 млрд. Це менше 0,5% загальносвітової торгівлі.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН

I. Світові тенденції поставок зброї у 2019-2023 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ,
ЗАЙН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2019-2023 рр. був на 3,3% меншим, ніж у 2014-2018 рр., але на 3,2% більшим, ніж у 2009-2013 рр.¹ Ці дані вказують на тенденцію до стабільно високих рівнів поставок озброєнь за останні 15 років (2009-2023 рр.), значно вищих, ніж у попередні 15 років (1994-2008 рр.). Рівень 2019-2023 рр. є другим найвищим рівнем після Холодної війни (діаграма 6.1), але все ще приблизно на 35% нижчим за пік періоду 1974-1988 рр., у розпал Холодної війни².

Попри падіння імпорту основних озброєнь державами Азії та Океанії на 12% у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., це був регіон з найбільшим обсягом імпорту озброєнь з 1989-1993 рр. – 37% загальносвітового обсягу (діаграма 6.2)³.

Потік озброєнь до держав Близького Сходу 2019-2023 рр. також зменшився на 12%, порівняно з 2014-2018 рр., але частка цього регіону в загальносвітовому обсязі (30%) залишилася однією з найвищих за будь-який із семи послідовних п'ятирічних періодів після 1983-1987 рр., майже на 80% вище, ніж у двох п'ятирічках у 2003-2012 рр.

Імпорт озброєнь до Африки та Америки у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 52% і 7,2%, відповідно, і частки цих регіонів у загальносвітових поставках озброєнь зменшилися. Однак в Африці рівень імпорту у 2019-2023 рр. був все ж таки вищим, ніж за будь-який із чотирьох послідовних п'ятирічних періодів у 1989-2008 рр. Навпаки, в Америці рівень імпорту був найнижчим з усіх восьми послідовних п'ятирічних періодів, починаючи з 1984-1988 рр.

Імпорт основних озброєнь європейськими державами у 2019-2023 рр. зріс на 94%, порівняно з 2014-2018 рр., переважно через розуміння більшістю європейських країн зростання загрози з боку Росії з 2014 р. Російсько-українська війна почала впливати на загальний обсяг поставок озброєнь у 2019-2023 рр.⁴ За два роки Україна стала четвертим найкрупнішим імпортером основних озброєнь. Крім того, у 2022-2023 рр. більшість європейських держав суттєво збільшили замовлення на імпорт озброєнь і оголосили про плани нових замовлень у 2024 р. та в наступні роки, що переконливо вказує

¹ У цьому розділі терміни “експорт/імпорт озброєнь” означають, згідно з визначенням СІПРІ, міжнародні поставки основних озброєнь. Ці визначення та опис методу оцінки обсягу поставок див. у врізці 6.1.

² Якщо не зазначено іншого, інформація про поставки та замовлення озброєнь у цьому розділі взята з Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь. Оскільки поставки рік від року можуть коливатися, СІПРІ порівнює послідовні багаторічні періоди – як правило, п'ятирічні. Це забезпечує більш стабільний показник тенденцій поставок основних озброєнь. Наведені тут дані можуть відрізнятися від даних у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, оскільки База даних про поставки озброєнь щороку оновлюється.

³ Визначення регіонів і субрегіонів у СІПРІ див.: SIPRI, ‘Regional coverage’, SIPRI Databases, [n.d.].

⁴ Про російсько-українську війну див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

Врізка 6.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь

База даних СІПРІ про поставки озброєнь (*SIPRI Arms Transfers Database*) містить інформацію про поставки основних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним збройним (тобто повстанським) угрупованням упродовж 1950-2023 рр. Новий масив даних публікується щороку, замінюючи дані в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* та інших публікаціях СІПРІ.

Визначення

Визначення “поставки” у СІПРІ охоплює продажі, ліцензії на виробництво, допомогу, передачу в дар і більшість позик та лізингу. Майно повинно мати військове призначення: одержувачем мають бути збройні сили чи воєнізовані формування або розвідувальні відомства іншої країни, недержавне збройне угруповання чи міжнародна організація.

У Базі даних СІПРІ міститься інформація лише про озброєння, що підпадають під поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) більшість літальних апаратів (в т. ч. безпілотні); (б) зенітні ракетні системи та зенітні гармати великого калібру; (в) системи дозаправки в повітрі; (г) більшість броньованих машин; (р) артилерія калібру ≥ 100 мм; (д) двигуни для військової авіації та інших великих літаків, бойових кораблів, великих допоміжних суден і бронетехніки; (е) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; більшість кораблів; (є) засоби виявлення (радары, сонари, пасивні електронні датчики); (ж) більшість кораблів; (з) корабельна артилерія, ракетні пускові установки та протичовнові озброєння; (и) розвідувальні супутники; (і) більшість оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехніки.

Якщо система дозаправки у повітрі, двигун, засіб виявлення, морська гармата чи інша корабельна система або башта (категорії в, д, є, з, і) встановлені на платформі (машині, літаку чи кораблі), їх передача рахується в Базі даних як поставка однієї одиниці, якщо вона надійшла від іншого постачальника, ніж платформа.

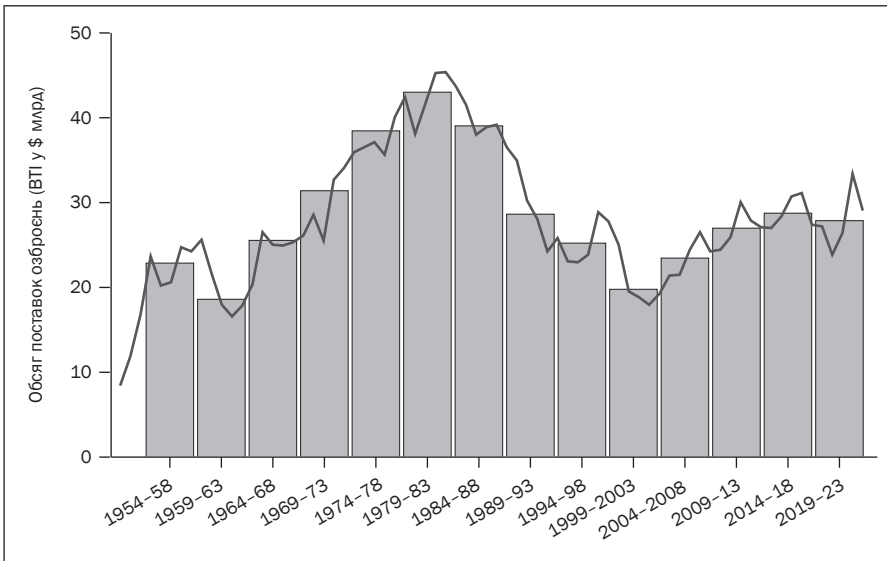
Вартісний тренд-індикатор СІПРІ

Для оцінки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, що використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). ВТІ призначений для оцінки передачі військових ресурсів. Кожен зразок озброєнь має свій специфічний ВТІ. Озброєнням, що були у використанні та суттєво модернізованим озброєнням, що були у використанні, присвоюється знижений ВТІ. СІПРІ обчислює обсяг поставок шляхом перемноження ВТІ, специфічного для зразка озброєння, на кількість зразків, переданих протягом року. Значення ВТІ СІПРІ не відображають фінансову вартість поставлених озброєнь.

Джерело: SIPRI, 'Sources and methods', База даних СІПРІ про поставки озброєнь.

на подальше зростання імпорту озброєнь державами Європи в наступні 10 років.

П'ятьма найкрупнішими експортерами озброєнь у 2019-2023 рр. у низхідному порядку були США, Франція, Росія, Китай і Німеччина – ті самі держави, що й у двох попередніх п'ятирічках, але в іншому порядку (підрозділ II). П'ятьма найкрупнішими імпортерами озброєнь за цей період, також у низхідному порядку, були Індія, Саудівська Аравія, Катар, Україна та Пакистан (підрозділ III). Чотири з них також належали до п'ятірки найкрупніших імпортерів у 2014-2018 рр., а Катар став новачком у цій групі.

Діаграма. 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2023 рр.

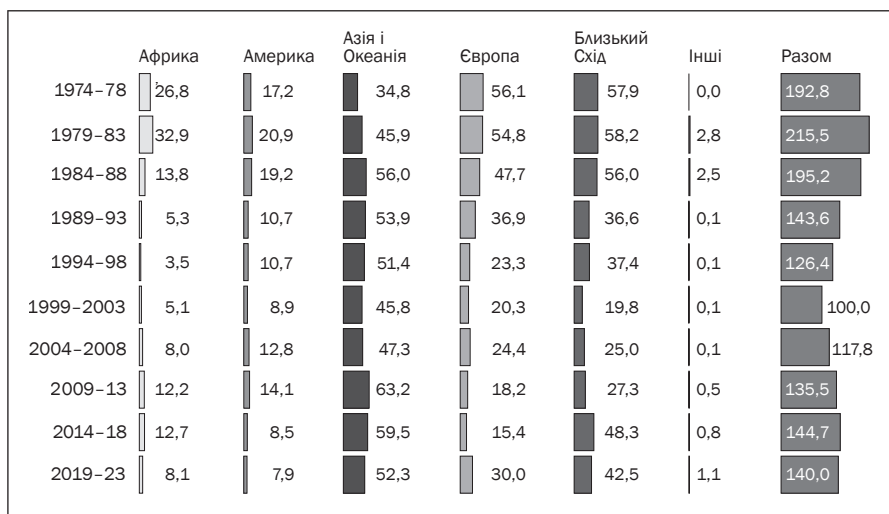
Примітка: Діаграма показує середній обсяг поставок озброєнь за 5-річні періоди з 1954 р., а лінійний графік – річні обсяги з 1950 р. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора (ВТІ) СІПРІ див. у врізці 6.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь станом на березень 2024 р.

Збільшення і зменшення, навіть значні, експорту озброєнь окремими постачальниками за п'ятирічні періоди не є рідкістю та, як правило, ще не визначають тенденцію, особливо для середніх і малих постачальників. Такі зміни часто бувають пов'язані з непередбачуваністю ринків з відносно невеликою групою можливих покупців великих обсягів основних озброєнь, де покупці готові змінювати постачальників. Конкуренція на більшості ринків основних озброєнь є дуже великою, і виграш або програш одного чи кількох великих контрактів може мати велике значення. Прикладом є збільшення експорту Франції на 47% у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., значною мірою пов'язане з її успіхом в отриманні великих замовлень на бойові літаки *Rafale* у боротьбі з конкурентами (включаючи *Typhoon*, запропонований Німеччиною, Італією, Іспанією і Великою Британією), які перемагали раніше. Водночас падіння експорту Росії є більш довгостроковою тенденцією, пов'язаною далеко не лише з отриманням чи неотриманням одного чи кількох великих замовлень. Експорт Росії та її попередника, Радянського Союзу, ніколи з 1950 р. не був таким низьким ні в абсолютних обсягах, ні як частка загальносвітового експорту. Детальніше про ці зміни див. у підрозділі II.

Важливість далекобійних ударних озброєнь

Здатність використовувати звичайні озброєння для ураження наземних цілей у глибині території противника давно є частиною воєнних доктрин. Після Першої світової війни головним засобом таких ударів була авіація, після Другої світової війни її доповнили керовані ракети. Попри безперервний

Діаграма 6.2. Тенденції міжнародних поставок основних озброєнь, імпорту за регіонами у 1974-2023 рр.

Примітка: Дані наведені в значеннях вартісного тренд-індикатора (ВТІ) СІПРІ в \$ млрд. Пояснення стосовно ВТІ див. у вірші 6.1. Визначення СІПРІ регіонів і субрегіонів див. у SIPRI, 'Regional coverage', SIPRI Databases, [n.d.].

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

розвиток різноманітних засобів захисту від літаків і ракет, і ті, й інші регулярно використовувалися у війнах, і зараз вони залишаються ключовими компонентами військових арсеналів для дальніх ударів по наземних цілях, що тут означає літаки та ракети з ефективним корисним навантаженням для ударів по наземних цілях на відстані не менше 500 км, здатні проникати в добре захищений повітряний простір противника, а також для неядерного стримування. Водночас існує занепокоєння впливом літаків і особливо ракет на міжнародну стабільність⁵.

Принаймні з 1950 р. на ударні бойові літаки великої дальності припадає значна частка світових поставок озброєнь. З 1990-х рр. їх дедалі частіше постачають разом з керованими ракетами та високоточними бомбами, а також зі спроможностями завдавати ударів без заходу в зону дії протиповітряної оборони (ППО).

У 2004-2013 рр. було поставлено 1 381 ударний літак великої дальності, здатні завдавати ударів по наземних цілях, що склало 22% усіх поставок основних озброєнь⁶. У 2014-2023 рр. усього поставлено 1 451 літак, що склало 24%. Сучасні бойові літаки дорого коштують, їх складно розробляти

⁵ Про розповсюдження ракет і заходи контролю над їх експортом див. підрозділ III розділу 10 цього видання.

⁶ Такі бойові літаки внесені до Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь як "літаки FGA" (винищувач/штурмовик) і "бомбардувальники". Однак не всі літаки цих двох категорій здатні завдавати ударів по наземних цілях на великій відстані. У наведених тут даних не враховані дані про озброєння, що не відповідають критеріям, до яких, окрім дальності, належить здатність долати сучасну ППО.

й виробляти. В обидва періоди лише вісім держав (Китай, Франція, Німеччина, Італія, Росія, Швеція, Велика Британія і США) постачали іноземним одержувачам нові бойові літаки власної розробки, ще одна (Пакистан) постачала нові літаки, вироблені за ліцензією (Китаю)⁷. Кілька інших держав експортували старі літаки, але зазвичай це відбувалося лише з дозволу країни-виробника. Крім того, Південна Корея розробляє бойові літаки та отримала на них експортне замовлення. В осяжному майбутньому збережеться високий попит на бойові літаки: понад 30 держав замовили близько 1 700 одиниць у восьми держав з поставками найближчими роками, і багато держав планують розмістити замовлення на такі літаки найближчим часом.

Поставки далекобійних ракет, під якими тут розуміються ракети дальністю понад 250 км, відбуваються з 1950-х рр. (зокрема, поставки США ракет *Thor* Великій Британії десь у 1958 р., французькі поставки *Jericho* Ізраїлю в 1970-х рр. і радянські поставки великої кількості *R-17*, або *Scud-B*, більше ніж 10 державам з 1960-х років), але вони обмежувалися переважно ракетами наземного/корабельного базування з низькою точністю. У 1990-х рр. і на початку 2000-х рр. далекобійних ракет постачалося небагато. Однак в останні 10 років кількість переданих таких ракет, а також їх одержувачів і постачальників помітно зросла і тепер включає багато ракет повітряного базування. Особливо це помітно в тенденціях поставок ракет для враження наземних цілей на відстані 250-999 км. У 2004-2013 рр. 12 держав отримали такі ракети від семи країн-постачальників; у 2014-2023 рр. 21 держава та одне недержавне угруповання отримали їх від 12 країн-постачальників. Дані про загальну кількість поставлених ракет є непевними, оскільки постачальники та одержувачі часто тримають ці дані в секреті, але, за оцінками СІПРІ, в кожному з цих періодів було поставлено близько 2 200 ракет. В обидва періоди головним експортером ракет були США.

Зростання попиту помітне у категорії ракет для враження наземних цілей на відстані понад 1000 км, якщо порівняти кількість замовлень за 20 років. У 2004-2013 рр. єдина поставка таких ракет, помічена СІПРІ, відбулася до Великої Британії, яка імпортувала 68 ракет *Tomahawk* зі США на додачу до 85, поставлених 10 роками раніше. Цими ракетами оснащені британські підводні човни, і вони використовувалися для ударів під час військових операцій у Косово, Афганістані, Іраку та востаннє у 2011 р. в Лівії⁸.

У 2014-2023 рр. вісім держав замовили або попередньо обрали ракети з дальністю понад 1 000 км. Велика Британія у 2014 р. замовила ще 20 ракет *Tomahawk* для своїх підводних човнів, а Польща у 2016 р. замовила 60 ракет повітряного базування *JASSM-ER*. У 2023 р. Японія замовила 400 *Tomahawk* для кораблів, підводних човнів і, можливо, літаків, а також вирішила придбати 50 *JASSM-ER*. Австралія замовила 220 *Tomahawk* для надводних кораблів, підводних човнів і літаків та 80 *JASSM-ER*; Німеччина замовила 75 *JASSM-ER*; Фінляндія замовила 200 *JASSM-ER*. Канада купує *Tomahawk* для надводних кораблів, а Нідерланди купують *Tomahawk* для кораблів і

⁷ Літаки, що постачаються Німеччиною, Італією і Великою Британією, *Typhoon*, також відомі як *Eurofighter* – спільної розробки цих трьох держав та Іспанії.

⁸ British Royal Navy, 'Submarine service's Tomahawk missiles receive £265m revamp', Royal Navy News, 31 May 2022.

підводних човнів та *JASSM-ER* для літаків, хоча їх кількість невідома. Всі ці замовлення – зі США.

Також зріс попит на озброєння, що є альтернативою дорогим і складним в експлуатації бойовим літкам або сучасним далекобійним ракетами. До них належать ударні безпілотні літальні апарати (БЛА), здатні повертатися на свої бази, а також одноразова зброя, аналогічна БЛА. Останні мають технічні характеристики, подібні до БЛА, які не завжди легко визначити на основі відкритих джерел, і їх часто називають “безпілотними боеприпасами”, “дронами-камікадзе”, але, по суті, це дуже повільні, часто невеликі далекобійні ракети класу “земля-земля” з гвинтовим двигуном, які можна грубо назвати “літаючими бомбами”⁹. Поставки таких озброєнь у 2023 р., з дальністю кількасот кілометрів, включали БЛА *Bayraktar TB-2* з Туреччини Україні для використання проти російських військ, а також поставку Іраном понад 1 000 подібних до БЛА ударних ракет *Shahed-136* Росії для використання проти України. Останніми роками ударні БЛА набули популярності в державах, які мали проблеми з пошуком коштів на бойові літаки чи ракети. Лише у 2023 р. ударні БЛА з дальністю не менше 250 км були поставлені до 35 держав, у т. ч. дев’яти у Субекваторіальній Африці. Більшість цих держав Субекваторіальної Африки використовують їх проти недержавних збройних угруповань, і для більшості вони є єдиним далекобійним засобом. Хоча ударні БЛА великої дальності та ракети, аналогічні БЛА, потрапили на перші шпальти газет у контексті багатьох недавніх конфліктів та іноді відігравали важливу, але обмежену роль (наприклад, в Україні та вірмено-азербайджанському конфлікті), загалом їх цінність як у грошовому, так і у військовому вимірах (і, таким чином, у значенні вартісного тренд-індикатора СПІРІ) залишається значно нижчою, ніж у бойових літаків і більш досконалих далекобійних ракет. Тому навіть ті тисячі БЛА, що були поставлені у 2014-2023 рр., становлять невелику частку світових поставок основних озброєнь.

Конфлікти, напруженість і поставки озброєнь

Активні збройні конфлікти і зростання напруженості між державами, очевидно, є для багатьох держав головними стимулами придбання озброєнь¹⁰. Більшість із 40 головних імпортерів основних озброєнь у 2019-2023 рр. і багато з інших 130 імпортерів використовували імпорту зброю у бойових діях. Маються на увазі операції проти інших держав (зокрема, у 2023 р. під час російсько-української війни, на кордоні Індії та Пакистану, Ізраїлю проти сирійських урядових сил та іранських військ у Сирії; а також у війні Азербайджану та Вірменії). Проте більшість основних озброєнь у 2019-2023 рр. використовувалися у внутрішніх конфліктах державних сил проти недержавних (повстанських) угруповань на їх території (зокрема, у 2023 р.

⁹ Типовим прикладом таких озброєнь є *Shahed-136*. Він важить 200 кг, несе невелику боеголовку вагою 40 кг і має швидкість понад 185 км/год. Дальність дії версії, яку Іран постачає Росії, оцінюють у 600 км, але вона може бути набагато більше. Через такі характеристики СПІРІ класифікує її як ракету класу “земля-земля”.

¹⁰ Перелік держав і територій, де відбувалися збройні конфлікти у 2023 р., див. у таблиці 2.8 розділу 2 цього видання.

у М'янмі, Малі, Нігерії, Пакистані, Індії та Ефіопії). Багато таких внутрішніх конфліктів інтернаціоналізуються через збройне втручання третіх сторін на підтримку однієї чи кількох сторін конфлікту, в результаті чого дедалі більше імпортерів озброєнь використовують основні озброєння в конфліктах за межами своїх територій. Декілька з 40 найкрупніших імпортерів основних озброєнь у 2019-2023 рр. брали участь у зовнішній інтервенції на підтримку інших держав проти недержавних збройних угруповань (зокрема, у 2023 р.: Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) у Ємені, Туреччина і США в Сирії).

У багатьох із цих випадків держави є дуже залежними від іноземних постачальників основних озброєнь, часто імпортованих роки й десятиліття тому. Це показує, що основні озброєння, як правило, мають тривалий термін служби, а рішення про їх постачання зберігають вплив багато років.

Інші імпортери, в т. ч. три із *Топ 10* (Китай, Японія і Південна Корея), хоч і не брали участі у збройних конфліктах, але були втягнуті в міждержавну напруженість різної інтенсивності, зокрема, у 2023 р.: Китай у Південно-Китайському морі та проти Тайваню; Японія і Китай у Східно-Китайському морі; Китай та Індія на спірному кордоні та в Індійському океані; Японія та Південна Корея проти Північної Кореї. Багато інших імпортерів теж існують в умовах міждержавної напруженості, включно з Європою, де після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. більшість держав відчували значне зростання імовірності війни з Росією.

Зв'язок між придбанням озброєнь і конфліктом або напруженістю у відносинах з іншими державами дуже помітний у багатьох із 170 держав, яких СІПРІ вважає одержувачами основних озброєнь у 2019-2023 рр. Часто держави спеціально зазначають, що поставки призначені для протидії реальним чи ймовірним загрозам з боку інших держав або недержавних збройних угруповань. Але також зрозуміло, що не обов'язково існує прямий зв'язок між рівнем імпорту основних озброєнь і рівнем конфліктності чи напруженості. Наприклад, Субекваторіальна Африка у 2019-2023 рр. була регіоном з найбільшою кількістю держав з активними збройними конфліктами; у багатьох країнах у цей період спостерігалася внутрішня і двостороння напруженість¹¹. Багато держав не приховують, що купують зброю майже завжди за кордоном для реального використання проти недержавних угруповань. Однак жодна держава Субекваторіальної Африки не належала у той період до 40 найкрупніших імпортерів, а загальний імпорт озброєнь державами Субекваторіальної Африки у 2019-2023 рр. був значно нижчим, ніж у попередні періоди. Це вказує не на те, що конфлікти та напруженість там нижчої інтенсивності, ніж в інших регіонах, а більшою мірою на те, що державам бракує ресурсів для придбання та використання більшої кількості озброєнь, і що ці конфлікти часто ведуться переважно за допомогою стрілецьких озброєнь і легкого озброєння¹².

¹¹ Про збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці у 2023 р. див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹² Див., наприклад: Varisco, A. E., Wezeman, P. D. and Kuimova, A., *Illicit Small Arms and Light Weapons in Sub-Saharan Africa: Using UN Reports on Arms Embargoes to Identify Sources, Challenges and Policy Measures*, SIPRI Policy Report (SIPRI: Stockholm, Dec. 2022); Tar, U. A. and Onwurah, C. P. (eds), *The Palgrave Handbook of Small Arms and Conflicts in Africa* (Palgrave Macmillan: London, 2021).

Зв'язок між поставками озброєнь і конфліктами або напруженістю докладніше висвітлюється в підрозділі III цього розділу. Єдиним регіоном, відносно вільним від збройних конфліктів, є Південна Америка, де дані СІПРІ показують значне зниження останніми роками імпорту озброєнь державами. Імпортні озброєння використовуються переважно в поліцейських операціях збройних сил проти злочинних угруповань. Хоча такі конфлікти можуть бути інтенсивними (у 2023 р. СІПРІ класифікував їх як активні збройні конфлікти у трьох державах), основними озброєннями там були переважно легкі броньовані машини та вертольоти, які разом складають лише невелику частину загального імпорту основних озброєнь в усьому світі або навіть у державах регіону¹³.

Країни-експортери озброєнь часто прямо чи опосередковано втягнуті у конфлікти або напруженість і впливають на держави, яким вони постачають основні озброєння. Це частково пояснює, чому деякі експортери готові постачати зброю (іноді як військову допомогу), навіть якщо заявлена ними політика та правила поставок озброєнь передбачають обмеження її експорту до регіонів чи держав, де триває активний конфлікт або існує ризик загострення внутрішніх конфліктів і міждержавна напруженість. Про це свідчать, зокрема, поставки основних озброєнь сторонам конфлікту у війнах Росії з Україною, Ізраїлю з ХАМАС, а також громадянської війни в Ємені. Ці поставки описані в підрозділах II і III.

Поставки озброєнь і російсько-українська війна

Після повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. як мінімум 30 держав постачали Україні основні озброєння, і у 2023 р. Україна якийсь час була найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. У 2019-2023 рр. США забезпечили 39% українського імпорту озброєнь, далі йдуть Німеччина (14%) і Польща (13%). Більшу частину основних озброєнь, поставлених Україні у 2023 р., становили ракети, включаючи ракети для реактивної артилерії, протитанкових комплексів та систем ППО. З метою посилення військового потенціалу України постачальники почали переглядати свою відмову постачати певні види озброєнь¹⁴. Зокрема, у 2023 р. кілька держав почали постачати далекобійні системи, включаючи бойові літаки та ракети для враження наземних цілей. Польща і Словаччина поставили 27 вживаних бойових літаків *MiG-29*, Франція і Велика Британія – ракети повітряного базування *Storm Shadow/SCALP* з дальністю 300 км, а США – ракети наземного базування *ATACMS* такої ж дальності. Крім того, протягом 2023 р. Бельгія, Данія, Нідерланди та Норвегія почали готувати понад 50 вживаних бойових літаків *F-16* для поставки з 2024 р.¹⁵ У 2023 р. Україна також поступово отримувала дедалі більше видів сучасних важких озброєнь, зокрема: 31 танк *M-1A1* від США, 14 танків *Challenger-2* від Великої Британії та 50 танків

¹³ Про збройні конфлікти в Америці у 2023 р. див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹⁴ Веземан С.Т., Веземан П.Д. “Світові тенденції поставок зброї у 2018-2022 рр.” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ I розділу 6.

¹⁵ Dutch Ministry of Defence, ‘Defence to make first 18 F-16 fighter aircraft available to Ukraine’, News, 22 Dec. 2023.

Leopard-2 різних модифікацій від інших семи країн. Хоча поставки Україні у 2022-2023 рр. різних основних озброєнь і додаткові поставки, заплановані на 2024 р., відігравали або відіграватимуть важливу роль у захисті України від російського вторгнення, вони також необхідні для швидкого поповнення втрат в українському арсеналі. Як наслідок, Україна додала до власних, переважно радянських, запасів дуже широкий набір зразків західних стандартів у більшості категорій основних озброєнь, а також великий обсяг різноманітних боєприпасів, запасних частин та інших комплектуючих. Багато з них є новими для України, і це, а також різноманіття типів (наприклад, існує щонайменше 11 різних типів танків, часто в кількох варіантах), значно ускладнює їх активне використання, технічне обслуговування та ремонт¹⁶. У 2023 р. Україна запросила іноземні держави та компанії приєднатися до “Альянсу оборонних промисловостей” для створення в Україні спроможностей у співпраці з досі потужною вітчизняною оборонною промисловістю для обслуговування поставленої техніки та виробництва нових озброєнь¹⁷. Кілька великих компаній вже почали технічне обслуговування в Україні та планують у 2024 р. розпочати виробництво нових озброєнь іноземних зразків, зокрема танків та іншої бронетехніки, артилерії та боєприпасів¹⁸.

Більшість основних озброєнь, поставлених Україні, були вживаними та надійшли безпосередньо з арсеналів держав-постачальників. Деякі основні системи озброєнь були новими, виготовленими на замовлення інших держав (наприклад, у 2022 р. Канада поставила 39 броньованих машин *LAV-6 ASCV*, виготовлених для неї самої), або були спеціально виготовлені для України¹⁹. За деякими винятками, основні озброєння, що постачаються Україні, надавались як допомога, що фінансується постачальником, або як поставки озброєнь однією державою з фінансуванням іншими державами чи ЄС через Європейський фонд миру. Зокрема, станом на початок 2024 р., ЄС виділив €6,1 млрд для оплати військової техніки та послуг, включаючи основні озброєння, а також іншу військову техніку, боєприпаси та навчання²⁰. Оскільки конфлікт швидко переріс у війну на виснаження, Україна витратила велику кількість боєприпасів для основних озброєнь, які вона мала до 2022 р., а також поставлених у 2022-2023 рр. Хоча поставки таких боєприпасів не включаються до статистики СІПРІ про поставки озброєнь, вони заслуговують на увагу, оскільки стали важливим елементом військової підтримки України і

¹⁶ База даних СІПРІ про поставки озброєнь (посилання 2); International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2024* (Routledge: London, 2024), p. 211.

¹⁷ Зеленський В., “Ми закладаємо фундамент арсеналу вільного світу”, промова на першому Міжнародному форумі оборонної промисловості, Київ, 30 вересня 2023 р.; ‘Ukraine: Five Italian companies joined the Alliance of Defence Industries’, Defence Industry Europe, 17 Nov. 2023.

¹⁸ Rheinmetall, ‘Rheinmetall: A powerful partner at Ukraine’s side’, 6 Feb. 2024; Vincent, E., ‘French arms manufacturers seek to establish a status in Ukraine’, *Le Monde*, 30 Sep. 2023; ‘British arms maker BAE Systems sets up in Ukraine’, *The Guardian*, 1 Sep. 2023; Hrudka, O., ‘Ukraine ramps up weapons production with US, Italian support’, *Euromaidan Press*, 9 Dec. 2023. Про виробництво озброєнь в Україні див. підрозділ IV розділу 5 цього видання.

¹⁹ Butler, C., ‘Canada to send 39 London, Ont.-made armoured vehicles to Ukraine to help war efforts’, CBC News, 7 July 2022.

²⁰ Council of the European Union, ‘EU action in support of Ukraine’, Fact sheet, 16 Feb. 2024.

потребували великих зусиль для збільшення виробництва боєприпасів у Європі та США²¹.

Росія використовувала насамперед основні озброєння власного виробництва. Однак у 2022-2023 рр. вона імпортувала принаймні кілька ударних БЛА *Mohajer-6* і понад 1 000 дронів-камікадзе *Shahed-136* (див. вище). У 2023 р. Росія також імпортувала балістичні ракети з Північної Кореї, порушуючи ембарго ООН на постачання озброєнь (що забороняє Північній Кореї як експортувати, так і імпортувати зброю, а будь-якій іншій державі – імпортувати зброю з Північної Кореї)²². У Росії також, очевидно, закінчувалися ракети та інші боєприпаси, і США та союзники у 2022-2023 рр. не раз стверджували, що Росія імпортує артилерійські снаряди та ракети з Північної Кореї та намагається придбати балістичні ракети “земля-земля” в Ірані²³. До кінця 2023 р. з’явилися чіткі докази того, що поставки з Північної Кореї надходили до Росії та використовувалися проти України, але деталі щодо типів і кількості залишалися нез’ясованими²⁴. Також були чітко ідентифіковані іранські БЛА *Mohajer-6* і *Shahed-136*, які використовувалися Росією у 2022-2023 рр. *Shahed-136* використовувався у великій кількості (не менше 1 000), і Росія навіть почала власне виробництво їх вдосконаленої версії²⁵. Однак Іран заперечував постачання балістичних ракет, а незалежного публічного підтвердження таких поставок у 2022-2023 рр. не було. Кілька джерел, у т. ч. неназвані іранські офіційні особи, припускали, що Іран почав постачати балістичні ракети лише в січні 2024 р.²⁶

Поставки озброєнь і війна на Близькому Сході у 2023 р.

Поставки озброєнь на Близькому Сході продовжували відігравати важливу роль у розвитку конфліктів і напруженості в регіоні.

Війна між Ізраїлем і ХАМАС, яка поновилася 7 жовтня 2023 р., і наслідки триваючого конфлікту між Ізраїлем і Хезболлою суттєво не вплинули на загальні обсяги поставок основних озброєнь у 2023 р., але, ймовірно, вони матимуть більший вплив наступними роками²⁷. (Поставки озброєнь Ізраїлю з початку війни описані у пункті про Близький Схід підрозділу III цього

²¹ Про спроби збільшити виробництво боєприпасів див. підрозділ IV розділу 5 цього видання.

²² Про ембарго на зброю для Північної Кореї див. підрозділ II розділу 12 цього видання.

²³ Gangitano, A., ‘White House: North Korea has provided Russia with 1K containers of military equipment, munitions’, *The Hill*, 13 Oct. 2023; Mason, J. and Holland, S., ‘White House: Iran may be considering providing ballistic missiles to Russia’, *Reuters*, 21 Nov. 2023. Про використання ракет у російсько-українській війні див. також підрозділ III розділу 10 цього видання.

²⁴ Conflict Armament Research, ‘Documenting a North Korean missile in Ukraine’, *Ukraine Field Dispatch*, Jan. 2024. Див. також: Herskovitz, J., ‘North Korea appears to be sending its newest missiles to Russia’, *BNN Bloomberg*, 5 Jan. 2024.

²⁵ Bennett, D. and Ilyushina, M., ‘Inside the Russian effort to build 6,000 attack drones with Iran’s help’, *Washington Post*, 17 Aug. 2023; ‘Russia has fired 7,400 missiles, 3,700 Shahed drones in war so far, Kyiv says’, *Reuters*, 21 Dec. 2023.

²⁶ Негайна офіційна відповідь Ірану на ці заяви полягала в тому, що Іран не постачав балістичні ракети, але жодних юридичних обмежень на такі продажі немає. Hafezi, P. et al., ‘Exclusive: Iran sends Russia hundreds of ballistic missiles’, *Reuters*, 21 Feb. 2024; ‘Iran denies providing ballistic missiles to Russia’, *Reuters*, 23 Feb. 2024.

²⁷ Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ I, підрозділ I розділу 2 і підрозділ II розділу 10 цього видання.

розділу). ХАМАС і Хезболла використовували зброю, включно з основними системами озброєнь, які, безумовно, надходили від іноземних постачальників, але джерела поставок залишалися до кінця 2023 р. нез'ясованими.

Конфлікт між Саудівською Аравією і хуситами, що триває з 2015 р., змусив держави Перської затоки, що входять до коаліції під проводом Саудівської Аравії (у 2023 р. вона складалася з Бахреїну, Кувейту, Саудівської Аравії та ОАЕ), які воюють з хуситами, продовжувати або збільшувати імпорту основних озброєнь з акцентом на літаки, ракети та бронетехніку. Держави коаліції використовували імпортовану зброю в Ємені проти хуситів, включаючи бойові літаки *F-15*, *F-16*, *Mirage-2000-9* і *Typhoon*, а також керовані бомби та ракети для цих літаків²⁸.

Останніми роками хусити публічно демонстрували багато нових озброєнь, зокрема різні типи ракет, які часто дуже нагадують іранські розробки²⁹. США, Саудівська Аравія та інші держави стверджують, що багато основних озброєнь, що їх використовували хусити, поставлені Іраном, що підтверджується численними перехопленнями незареєстрованих суден без прапорів, які перевозили різні види озброєнь, включаючи легкі ракети та деталі більших ракет, ймовірно, з Ірану хуситам³⁰. Демонстрації озброєнь хуситами, заяви та перехоплення свідчать про, ймовірно, значний, але таємний потік озброєнь з Ірану до хуситів. Проте багато джерел, у т. ч. розслідування Комітету ООН зі спостереження за ембарго на постачання озброєнь Ємену, наводили чіткі докази поставок принаймні деяких основних озброєнь хуситам з Ірану³¹. Серед них: балістичні та крилаті ракети для враження наземних цілей, протикорабельні ракети та ракети “земля-повітря”, хоч і незрозуміло, у якій кількості вони були поставлені. З кінця 2023 р. хусити використовують ці протикорабельні та наземні ракети для нападу на торговельні судна в Червоному морі у відповідь на війну Ізраїлю з ХАМАС³². Так, удари викликали побоювання ширшого конфлікту на Близькому Сході та вплинули на світову економіку, порушивши транспортування Червоним морем³³.

Оцінка майбутніх поставок озброєнь на основі відомих замовлень

Багато держав нещодавно розмістили або найближчим часом планують розмістити замовлення на основні озброєння, але в більшості випадків інформація про це залишається обмеженою. Тому вкрай важко навіть приблизно спрогнозувати світові тенденції закупівлі озброєнь як на короткий, так і на

²⁸ Про війну в Ємені див. розділ 1, підрозділи I і II розділу 2 та підрозділ III розділу 4 цього видання. Див. також Yemen Conflict Observatory, [n.d.]; Campaign Against Arms Trade, ‘UK arms used in Yemen’, 13 July 2023.

²⁹ Див., наприклад: Hinz, F., ‘Little and large missile surprises in Sanaa and Tehran’, IISS, 17 Oct. 2023; ‘Houthi showcase large arsenal of missiles, drones at Sana’a military parade’, MEMRI TV, 21 Sep. 2023.

³⁰ United States Institute of Peace, ‘Timeline: US seizures of Iranian weapons at sea’, 15 Feb. 2024.

³¹ United Nations, Security Council, Panel of Experts on Yemen, Final report, S/2023/833, 2 Nov. 2023.

³² ‘Who are the Houthis and why are they attacking Red Sea ships?’, BBC, 15 Mar. 2024; ‘Mapping the Red Sea attacks’, Al Jazeera, [n.d.] (accessed 9 Apr. 2024).

³³ ‘Mapping the Red Sea attacks’ (посилання 32); United Nations, ‘Security Council strongly condemns Houthi attacks on Red Sea shipping’, UN News, 10 Jan. 2024.

Таблиця 6.1. Окремі основні системи озброєнь, замовлені або обрані для майбутніх замовлень у 10 найкрупніших постачальників озброєнь з поставкою після 2023 р.

Дані наведені в одиницях основних озброєнь.

Постачальник	Бойові літаки ^a	Бойові вертольоти ^b	Великі кораблі ^c	Підводні човни	ЗРС ^d	Танки	Інші бронемашини	Артилерія
США	1 071	390	5	3	35	561	>2 848	718
Франція	223	1	13	7	2	—	498	141
Росія	78	—	4	1	>16	464	8	—
Китай	94	—	—	8	2	566	1	>126
Німеччина	—	—	7	18	>37	241	1 314	31
Італія	52	31	8	—	—	98	1 757	—
Велика Британія	8	—	29	3	—	—	20	—
Іспанія	—	—	1	—	—	—	558	12
Ізраїль	18	—	—	—	>30	19	>45	>95
Південна Корея	142	—	3	3	>10	972	>609	>1 233

.. — немає даних; — — немає замовлень; ЗРС — зенітні ракетні системи.

^a Бойові літаки включають навчально-бойові літаки та протичовнові літаки.^b Бойові вертольоти включають протичовнові вертольоти.^c Великі кораблі включають авіаносці, корвети, есмінці та фрегати.^d ЗРС включають лише системи наземного базування і не включають переносні зенітні ракетні комплекси (ПЗРК) малої дальності.*Джерело:* База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

довгий термін. Тим не менш, є ознаки — особливо розуміння багатьма державами зростання загроз безпеці (що є рушієм поставок озброєнь) і постійне зростання військових витрат (що сприяє цьому), — які свідчать, що попит на основні озброєння найближчими роками буде зростати³⁴. Значна частина цього попиту буде задоволена за рахунок імпорту озброєнь, оскільки багато держав все ще не мають спроможностей для вітчизняного виробництва всіх потрібних основних озброєнь.

Прогнозувати тенденції складно, але дані про замовлення можуть дати приблизну картину того, які держави будуть найкрупнішими експортерами найближчими роками. Особливо показовими є дані про бойову авіацію і великі бойові кораблі, які мають високу військову цінність. Як видно з таблиці 6.1, США майже напевно залишаться найкрупнішим експортером основних озброєнь після 2023 р., адже вони постачатимуть близько 60% усіх замовлених наразі бойових літаків. Росія, яка була третім експортером озброєнь у світі у 2019–2023 рр., має небагато незавершених поставок і скоро може поступитися цим місцем іншим експортерам. Зокрема, Китай, Німеччина, Італія і Південна Корея наразі мають більші портфелі замовлень, ніж Росія.

³⁴ Про тенденції військових витрат див. розділ 5 цього видання.

II. Зміни у групі постачальників основних озброєнь у 2019-2023 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ,
ЗАЇН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

У 2019-2023 рр. СІПРІ нарахував 66 держав-експортерів основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими експортерами у цей період (у низхідному порядку) були: США, Франція, Росія, Китай і Німеччина, – на яких припадало понад три чверті (75%) всього експорту озброєнь (таблиця 6.2). Експорт озброєнь зі США та Франції з 2014-2018 та 2019-2023 рр. зростав, а російський, китайський і німецький експорт озброєнь впав. У 2019-2023 рр. на 25 найкрупніших експортерів припадало 98% світового експорту озброєнь. На держави Північної Америки та Європи разом припадало 87% усього експорту озброєнь у цей період. П'ятьма найкрупнішими експортерами у Західній Європі (у низхідному порядку) були: Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія та Іспанія, – на яких припадало близько чверті (24%) загальносвітового експорту озброєнь у 2019-2023 рр.

Сполучені Штати Америки

Експорт озброєнь зі США у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., виріс на 17%, а їх частка в загальносвітовому експорті озброєнь зросла з 34% до 42%. США у 2019-2023 рр. постачали основні озброєння до 107 держав, що більше, ніж два наступні найкрупніші експортери разом. Обсяг експорту озброєнь зі США у 2019-2023 рр. був на 282% більшим, ніж у Франції, другого експортера озброєнь у світі.

У 2019-2023 рр. найбільша частка експорту озброєнь зі США припадала на держави Близького Сходу (38%) (таблиця 6.3). Це набагато менше, ніж у 2014-2018 рр. (50%), після зменшення експорту американських озброєнь до цього регіону між цими періодами на 11%. Чотири країни Близького Сходу у 2019-2023 рр. увійшли до *Топ 10* одержувачів озброєнь зі США: на Саудівську Аравію припадало 15% експорту американських озброєнь, на Катар – 8,2%, на Кувейт – 4,5%, на Ізраїль – 3,6%.

Експорт озброєнь зі США до держав Азії та Океанії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., загалом виріс на 14%, причому у 2019-2023 рр. на цей регіон припало 31% усього експорту озброєнь США, приблизно так само, як у 2014-2018 рр. Три держави регіону, які мають двосторонні військові альянси зі США, належали до *Топ 10* одержувачів американських озброєнь у 2019-2023 рр.: на Японію припадало 9,5% усього експорту озброєнь зі США, на Австралію – 7,1% і на Південну Корею – 5,3%. У 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., спостерігалось зростання експорту американських озброєнь до Японії (на 161%), Південної Кореї (35%) та Австралії (9,2%), переважно через відчуття зростання загрози з боку Китаю, яке поділяють всі ці три одержувачі і США.

Таблиця 6.2. 25 найкрупніших експортерів основних систем озброєнь і їхні головні одержувачі, 2019–2023 рр.

Місце	Частка у світовому експорті (%) ^a			Зміни в обсязі (%) у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр. ^a		Головні одержувачі (частка в загальному експорті експортера, %), 2019-2023 рр. ^a					
	2019-2023	2014-2018	Експортер	2019-2023	2014-2018	1-й	2-й	3-й			
1	1	США	42	34	17	Саудівська Аравія	15	Японія	9,5	Катар	8,2
2	3	Франція	11	7,2	47	Індія	29	Катар	17	Єгипет	6,4
3	2	Росія	11	21	-53	Індія	34	Китай	21	Єгипет	7,5
4	5	Китай	5,8	5,9	-5,3	Пакистан	61	Бангладеш	11	Тайланд	6,0
5	4	Німеччина	5,6	6,3	-14	Єгипет	20	Україна	12	Ізраїль	12
6	9	Італія	4,3	2,2	86	Катар	27	Єгипет	21	Кувейт	13
7	6	Велика Британія	3,7	4,1	-14	Катар	23	США	20	Україна	8,5
8	8	Іспанія	2,7	2,7	-3,3	Саудівська Аравія	21	Австралія	20	Туреччина	18
9	7	Ізраїль	2,4	3,1	-25	Індія	37	Філіппіни	12	США	8,7
10	11	Південна Корея	2,0	1,7	12	Польща	27	Філіппіни	19	Індія	15
11	14	Туреччина	1,6	0,7	106	ОАЕ	15	Катар	13	Пакистан	11
12	10	Нідерланди	1,2	2,2	-46	США	28	Мексика	12	Пакистан	8,6
13	15	Швеція	0,8	0,7	15	Бразилія	22	США	20	Пакистан	20
14	35	Польща	0,7	0,1	1 138	Україна	96	Швеція	2,1	Індія	0,6
15	16	Канада	0,6	0,5	20	Саудівська Аравія	37	Україна	22	ОАЕ	15
16	21	Австралія	0,6	0,3	88	Канада	32	Чилі	28	США	11
17	13	Швейцарія	0,5	1,0	-47	Данія	17	Іспанія	16	Австралія	16
18	12	Україна	0,4	1,4	-73	Китай	59	Саудівська Аравія	12	Індія	11
19	17	Норвегія	0,4	0,4	-16	США	26	Україна	20	Литва	9,9
20	18	ОАЕ	0,3	0,4	-24	Йорданія	33	Єгипет	26	Алжир	10
21	22	ПАР	0,3	0,3	3,0	США	24	ОАЕ	23	Індія	13
22	37	Бельгія	0,3	<0,05	430	Саудівська Аравія	38	Канада	25	Пакистан	22
23	19	Білорусь	0,2	0,4	-34	В'єтнам	30	Сербія	22	Уганда	17
24	23	Бразилія	0,2	0,2	-3,5	Франція	28	Нігерія	16	Португалія	16
25	34	Іран	0,2	0,1	276	Росія	75	Венесуела	16	Хусити (Ємен)	7,4

<0,05 – від 0 до 0,05; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати, ПАР – Південноафриканська Республіка.

^a Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.^b Порядок постачальників у 2014–2018 рр. відрізняється від порядку, наведеного в Щорічнику SIPRI 2019, через наступний перегляд даних за ці роки.

Джерело: SIPRI Arms Transfers Database, Mar. 2024.

Таблиця 6.3. Постачання основних озброєнь до регіонів *Тор 10* експортерами у 2019-2023 рр.

Дані – відсотки основних озброєнь, поставлених до кожного з регіонів, в експорті 10 найкрупніших постачальників у 2019-2023 рр.

	США	Франція	Росія	Китай	Німеччина	Італія	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Південна Корея
Африка	1,7	4,0	10	9,9	3,5	4,4	0,1	2,1	5,9	0,3
Америка	1,2	6,7	–	0,4	5,3	7,6	26	13	12	5,0
Азія та Океанія	31	42	68	85	28	6,1	18	24	59	54
Європа	28	9,1	8,7	2,2	25	10	22	19	22	40
Близький Схід	38	34	13	2,5	39	71	31	41	–	1,4

– – не було поставок.

Примітка: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел. Підсумок може не дорівнювати 100% через правила округлення і через те, що деякі постачальники експортували невеликі обсяги основних озброєнь невизначеним отримувачам чи міжнародним організаціям, яких не можна прив'язати до конкретного регіону.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

28% американського експорту озброєнь у 2019-2023 рр. було спрямовано до держав Європи – значно більше за 11% у 2014-2018 рр. Експорт озброєнь зі США до цього регіону за ці два періоди виріс дещо більше, ніж на 200%. На Україну припадало 4,7% усього експорту озброєнь зі США (підрозділ I), і 17% їх експорту до Європи.

Значну частину загального експорту озброєнь США зазвичай складають бойові літаки (таблиця 6.4). У 2019-2023 рр. США поставили 420 бойових літаків. 249 з них – сучасні літаки *F-35*, які постачалися до 10 країн і склали 24% усього експорту озброєнь зі США. США мають багато очікуваних замовлень на експорт озброєнь, у т. ч. на 1 071 бойовий літак (таблиця 6.1 підрозділу I), 785 з яких – *F-35*.

США розглядають поставки озброєнь як важливий інструмент зовнішньої політики, який, на їх думку, має “потенційні довгострокові наслідки для регіональної і глобальної безпеки”, і використовували цей аргумент, щоб відігравати активну роль у розповсюдженні озброєнь у всьому світі¹. Хоча США бачать у Росії серйозну загрозу, довгостроковою загрозою вони вважають Китай². Військова та зовнішня політика США великою мірою спрямована на підтримку союзників та інших держав-партнерів, які бачать або фактично мають такі ж самі загрози³.

¹ US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, ‘Fiscal year 2023 US arms transfers and defense trade’, Fact sheet, 29 Jan. 2024.

² Vergun D., ‘Milley says war with China, Russia not inevitable’, US Department of Defense, News, 23 Mar. 2023.

³ Див., наприклад: US Department of State, ‘US-Japan extended deterrence dialogue’, Media note, 7 Dec. 2023.

Таблиця 6.4. Поставки за категоріями основних озброєнь *Топ 10* постачальниками у 2019-2023 рр.Дані – відсоток кожної категорії основних озброєнь в експорті постачальника^a.

Категорія озброєнь	США	Франція	Росія	Китай	Німеччина	Італія	Велика Британія	Іспанія	Південна Корея	Ізраїль	Світ ^b
Авіація	61	56	43	31	6,6	38	32	41	7,7	13	46
Бойові літаки ^c	45	38	34	25	0,4	18	24	4,2	2,7	12	31
Бойові вертольоти ^d	5,7	0,7	4,2	–	–	8,3	1,8	0,6	–	–	3,5
Системи ППО	3,6	1,7	9,0	3,0	5,1	0,1	0,8	0,2	15	–	3,7
Броне-техніка	8,2	1,8	13	19	12	5,8	2,0	2,0	0,8	7,5	10
Артилерія	0,4	1,1	0,1	2,9	1,5	0,9	3,9	1,0	4,3	35	1,8
Двигуни	2,0	4,6	14	0,2	9,5	0,2	13	–	–	–	4,3
Ракети	19	11	17	12	10	4,4	18	0,2	40	3,2	15
Озброєння ВМС	0,9	0,3	1,0	–	–	2,8	–	–	1,3	–	0,7
Супутники	–	0,3	0,3	–	–	–	–	–	–	–	0,1
Засоби виявлення	3,9	3,4	2,5	1,6	7,9	3,3	1,3	2,1	20	–	4,3
Кораблі	0,6	20	–	31	47	44	7,0	54	3,9	42	13
Великі бойові кораблі ^e	–	5,5	–	26	19	39	–	34	–	22	6,8
Підводні човни	–	9,8	–	1,0	23	–	–	–	–	5,3	2,6
Інше	<0,05	0,1	0,1	<0,05	–	–	23	0,1	7,0	–	1,2

– – не було поставок; <0,05 – від 0 до 0,05.

^a Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел. Про категорії основних озброєнь див. вірзку 6.1 у підрозділі I цього розділу.^b “Світ” означає частку кожної категорії для всіх постачальників у світі.^c До бойових літаків належать навчально-бойові літаки та протичовнові літаки.^d До бойових вертольотів належать протичовнові вертольоти.^e До великих кораблів належать авіаносці, корвети, есмінці та фрегати.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

Франція

Франція дещо випередила Росію і стала другим у світі експортером основних озброєнь у 2019-2023 рр. Французький експорт озброєнь у цей період становив 11% усіх поставок озброєнь і збільшився на 47%, порівняно з 2014-2018 рр. У 2019-2023 рр. Франція постачала основні озброєння до 64 держав; найкрупнішим одержувачем була Індія, на яку припадало 29% французького експорту. Основна частина експорту озброєнь Франції у 2019-2023 рр. потрапила до країн Азії та Океанії (42%) і Близького Сходу (34%).

Франція вважає, що експорт озброєнь має важливе значення для підтримки самодостатнього національного виробництва озброєнь, оскільки експорт збільшує обсяг виробництва і відповідно зменшує витрати на одиницю продукції. Проте, за Президента Е. Макрона Франція також намагалася позиціонувати свою збройову промисловість у рамках стратегічної автономії Європи, підтримуючи експорт озброєнь до інших європейських держав⁴. Але в останні 30 років на європейські країни припадало лише 11% усього французького експорту озброєнь, а у 2019-2023 рр. – лише 9,1%. Більше половини її європейського експорту озброєнь (53%) у 2019-2023 рр. припало на Грецію – завдяки поставкам 17 бойових літаків *Rafale*.

Різке збільшення поставок бойових літаків *Rafale* стало головним чинником зростання французького експорту озброєнь у 2019-2023 рр. Французький експорт *Rafale* – 23 одиниці у 2014-2018 рр. – виріс до 94 у 2019-2023 рр., що склало дещо менше третини (31%) обсягу французького експорту озброєнь за останній період. Станом на кінець 2023 р. було замовлено ще 193 літаки *Rafale*. Більшість літаків (96 із 117) Франція вже поставила, а ті, що ще мають бути поставлені (178 із 193), призначені для країн за межами Європи – Єгипту, Індії, Індонезії, Катару та ОАЕ. Це засвідчує проблему, з якою стикається Франція, продаючи основні озброєння європейським державам, зумовлену сильною конкуренцією з боку США і тим, що п'ять основних користувачів бойової авіації у Європі – Німеччина, Італія, Іспанія, Швеція, Велика Британія – самі виробляють бойові літаки, які задовольняють більшість їхніх потреб. Примітно, що 8 з 10 європейських держав, які замовляли бойові літаки у 2019-2023 рр., обрали американські *F-16* або *F-35*, і лише Хорватія і Греція віддали перевагу *Rafale*.

Крім збільшення продажів бойових літаків, Франція у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., на 14% наростила експорт військових кораблів і озброєння для них.

Зважаючи на великий портфель замовлень озброєнь (у т. ч. на 223 бойові літаки та 20 великих бойових кораблів), Франція у найближчі роки залишиться другим найкрупнішим світовим експортером озброєнь.

Росія

У 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., експорт озброєнь з Росії впав на 53% і склав 11% загальносвітового. У 2019-2023 рр. вона постачала основні озброєння 41 державі та одному недержавному збройному угрупованню (Палаті представників у Тобруку, одному із двох конкуруючих урядів Лівії).

У 2019 р. річний обсяг російського експорту озброєнь був на такому ж рівні, як і в кожен з попередніх 20 років. Але у 2020-2022 рр. обсяги експорту були значно нижчими, ніж у 2019 р., а у 2023 р. – на 52% нижчими, ніж у 2022 р. Іншим свідченням занепаду Росії як світового постачальника озброєнь є те, що у 2019 р. основні озброєння з Росії отримала 31 держава, а у

⁴ French Government, 'Revue nationale stratégique 2022', 9 Nov. 2022, p. 41; Parly, F., 'Déclaration de Mme Florence Parly, ministre des armées, sur les exportations d'armement de la France, à Paris le 1er juin 2020', 1 June 2020.

2022 р. – лише 14; у 2023 р. їх число впало до 12. Таке скорочення експорту може частково пояснити попит на зброю збройних сил самої Росії для війни в Україні, особливо у 2022-2023 рр. Але триваюча російсько-українська війна обмежує спроможність Росії експортувати зброю і в інший спосіб. Широкі торговельні обмеження, накладені на Росію іншими державами, впливають на здатність Росії купувати компоненти та отримувати платежі за експортовану зброю. Крім того, США та їх союзники чинили тиск на держави, щоб ті не купували російську зброю⁵.

У 2019-2023 рр. 68% усього експорту російських озброєнь отримали країни Азії та Океанії, країни Близького Сходу та Африки – 13% і 10%, відповідно. Дещо менше двох третин російського експорту озброєнь у 2019-2023 рр. припадало на три країни: Індію (34%), Китай (21%) і Єгипет (7,5%). Індія була найкрупнішим одержувачем російських озброєнь й у 2014-2018 рр., але у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., експорт до Індії скоротився на 34%, експорт до Китаю – на 39%, до Єгипту – на 54%. Зменшення експорту до Індії і Китаю значною мірою пов'язане з досягненням обома країнами більшої самодостатності у виробництві озброєнь (а також з переходом Індії на озброєння від інших постачальників), про що йдеться в підрозділі III.

Третім і четвертим найкрупнішим одержувачем російських озброєнь у 2014-2018 рр. були Алжир і В'єтнам, однак за останню п'ятирічку експорт до Алжиру та В'єтнаму значно впав – на 83% та 91%, відповідно.

Головна російська експортна компанія *Рособоронекспорт* заявила, що наприкінці 2023 р. портфель замовлень на експорт військової техніки досяг рекорду за останні 23 роки⁶. Однак низький обсяг відомих замовлень основних озброєнь з Росії свідчить про те, що російський експорт, імовірно, залишатиметься значно нижчим за рівень, досягнутий у 2014-2018 рр., принаймні найближчим часом.

Китай

У 2019-2023 рр. Китай був четвертим найкрупнішим експортером озброєнь, з часткою у 5,8% загальносвітового експорту. Порівняно з 2014-2018 рр., його експорт озброєнь скоротився на 5,3%. Основну частку китайського експорту озброєнь (85%) отримали країни Азії та Океанії, далі йдуть країни Африки (9,9%). У 2019-2023 рр. Китай постачав основні озброєння до 40 держав, але більше половини його експорту (61%) надійшло лише до однієї держави – Пакистану (підрозділ III). Бангладеш був другим за обсягами одержувачем (11%), на Китай припадало близько 70% імпорту цієї країни за всі п'ятирічні періоди з 2004-2008 рр. Третім найкрупнішим клієнтом Китаю у 2019-2023 рр. була М'янма (6,7%), але тут Китай змагається з Росією як головним постачальником озброєнь з 1990-х рр. (підрозділ III).

⁵ Про обмеження торгівлі з Росією див. підрозділ II розділу 12 цього видання. Про вплив цих обмежень на виробництво озброєнь у Росії див. підрозділ IV розділу 5 цього видання. Див. також: Веземан С.Т., Веземан П.Д. “Світові тенденції поставок зброї у 2018-2022 рр.” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ I розділу 6; Веземан С.Т., Веземан П.Д. “Зміни у групі постачальників основних озброєнь у 2018-2022 рр.” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ II розділу 6.

⁶ ‘Rosoboronexport says portfolio of orders at record high \$55 bln’, TASS, 5 Feb. 2024.

Німеччина

Експорт озброєнь з Німеччини у 2019-2023 рр. склав 5,6% загальносвітового обсягу. Він був на 14% нижчим, ніж у 2014-2018 рр., але на 7,7% вищим, ніж у 2009-2013 рр. Найбільші частки експорту озброєнь з Німеччини у 2019-2023 рр. отримали країни Близького Сходу (39%), Азії та Океанії (28%) і Європи (25%).

Хоча річні тенденції поставок озброєнь можуть бути оманливими, але німецький експорт озброєнь у 2023 р. був набагато вищим, ніж у 2019-2022 рр., і дещо нижчим за максимум після завершення Холодної війни, зафіксований у 2007 р. Високий рівень у 2023 р. пояснюється переважно зростанням поставок озброєнь Україні, особливо систем ППО, танків і бронетехніки, а також постачанням двох фрегатів Єгипту, двох фрегатів Ізраїлю, двох підводних човнів Сінгапуру та одного підводного човна Туреччині.

Кораблі та бронетехніка вже давно є тими категоріями основних озброєнь, на які припадає головна частина німецького експорту озброєнь. На відміну від інших чотирьох експортерів озброєнь з *Top 5*, бойові літаки становлять дуже малу частку німецького експорту озброєнь. Німеччина бере участь у спільному виробництві бойових літаків *Typhoon* (з Італією, Іспанією та Великою Британією), але, згідно з умовами угод про те, які партнери відповідають за остаточне складання та маркетинг *Typhoon* у різних частинах світу, вона не експортувала літаки відтоді, як поставила 15 літаків до Австрії у 2009 р. За експортні контракти на 136 *Typhoon* з 2007 р. відповідали Італія і Велика Британія, а німецькі компанії поставили багато компонентів для цих літаків.

Італія

У 2019-2023 рр. на Італію припадало 4,3% світового експорту озброєнь. Її експорт у 2019-2023 рр. був на 86% вищим, ніж у 2014-2018 рр. 71% італійського експорту озброєнь ішов на Близький Схід. 61% італійського експорту озброєнь припадав на три держави: Катар (27%), Єгипет (21%) і Кувейт (13%). Стрімке зростання експорту італійських озброєнь стало наслідком кількох великих контрактів з цими трьома державами, включно з поставками у 2019-2023 рр. чотирьох фрегатів і двох корветів Катару, двох фрегатів Єгипту і 13 бойових літаків Кувейту.

Велика Британія

Експорт озброєнь з Великої Британії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 14%. Це пояснюється тим, що експорт до Саудівської Аравії, який у 2019-2023 рр. становив 5,3% британського експорту озброєнь, впав на 90%, порівняно з 2014-2018 рр. (коли він складав 44% британського експорту). У 2014-2018 рр. Велика Британія поставила 38 сучасних бойових літаків *Typhoon*, які разом з їх озброєнням склали майже 90% британського експорту до Саудівської Аравії. Після 2018 р. *Typhoon* не постачався частково через те, що Німеччина у 2019 р. заборонила постачання озброєнь до

Саудівської Аравії, зупинивши виконання її замовлення на 48 літаків *Typhoon* у відповідь на військові дії Саудівської Аравії в Ємені та її причетність до вбивства журналіста Дж. Хашогджі (*Jamal Khashoggi*) у 2018 р.⁷ Однак, у відповідь на зусилля Саудівської Аравії у перемовинах з хуситами з припинення вогню та її дипломатичні спроби зупинити ескалацію війни Ізраїлю з ХАМАС, Німеччина переглянула пріоритети своєї зовнішньої політики і скасувала у 2023 р. деякі з цих обмежень на зброю, що може відкрити шлях для нового замовлення на *Typhoon* у Великої Британії⁸.

Найбільша частка британського експорту у 2019-2023 рр. припадала на Катар (23%). Перше замовлення від Катару на основні озброєння з 1996 р. надійшло у 2015 р. Відтоді були замовлення на ракети, бомби та літаки, включаючи *Hawk-100* і *Typhoon*.

До кінця 2023 р. наявні замовлення на британські озброєння вказували на те, що її експорт навряд чи швидко зросте. Велика Британія має значні замовлення на військово-морську техніку, включаючи 29 фрегатів: для Австралії (9), Канади (15), Індонезії (2) і Польщі (3), – а також три атомні підводні човни для Австралії, але з поставкою переважно у 2030-х і на початку 2040-х років.

Іспанія

Експорт озброєнь з Іспанії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 3,3%. Кораблі (насамперед чотири фрегати для Саудівської Аравії, один есминець для Австралії та один великий десантний корабель/авіаносець для Туреччини) становили 53% загального обсягу іспанського експорту, а транспортні літаки – 35%. Однак через невеликий портфель замовлень основних озброєнь обсяг експорту найближчими роками, ймовірно, ще більше зменшиться.

Ізраїль

Експорт озброєнь з Ізраїлю у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 25%. У 2019-2023 рр. більша частина ізраїльського експорту основних озброєнь ішла до країн Азії та Океанії (59%), у т. ч. в Індію – 37%, Філіппіни – 12%.

Але падіння ізраїльського експорту озброєнь не слід розглядати як тенденцію. Експорт у 2019-2023 рр. все ще був значно вищим, ніж за будь-який п'ятирічний період у 1994-2013 рр., та інтерес до ізраїльських основних озброєнь залишається високим. Ізраїльський експорт озброєнь до Європи скоротився на 34%, але зростання попиту на зброю в Європі у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. пішло на користь

⁷ Веземан С.Т., Куїмова А., Веземан П.Д. “Події у сфері поставок озброєнь у 2016-2020рр.” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 9; Von der Burchard, H., ‘Germany loosens arms export restrictions to Saudi Arabia – but not on fighter jets’, Politico, 12 July 2023; Hille, P., ‘Germany makes U-turn on weapons deliveries to Saudi Arabia’, Deutsche Welle, 10 Jan. 2024; ‘Germany rewards Saudi Arabia for its ‘constructive’ Israel stance by lifting arms export ban’, Middle East Eye, 8 Jan. 2024.

⁸ Von der Burchard (посилання 7).

Врізка 6.2. Фінансові аспекти поставок озброєнь

Експорт озброєнь часто здійснюється з економічних міркувань – або для отримання прибутку безпосередньо від зовнішньої торгівлі, або для збільшення обсягу виробництва і зменшення витрат на закупівлю одиниці вітчизняної продукції. Для деяких держав економічний зиск від експорту озброєнь має важливе значення, особливо у випадку дрібних виробників, тоді як для великих виробників економічні вигоди можуть бути підпорядковані іншим міркуванням, здатним обмежити експорт озброєнь. Для кращого розуміння таких економічних факторів СІПРІ, на додачу до значень вартісних тренд-індикаторних поставок озброєнь, збирає і публікує дані про фінансову вартість торгівлі озброєннями.

Уряди більшості основних держав-експортерів озброєнь публікують фінансові дані експорту озброєнь. Згідно зі статистикою СІПРІ поставок озброєнь, на держави, які надають офіційні дані про фінансову вартість свого збройового експорту, припадає понад 90% загального обсягу поставок основних озброєнь. У використанні цих даних існують значні обмеження. Одна з проблем полягає у відсутності узгодженого на міжнародному рівні визначення поняття “озброєння”, і тому уряди використовують різні списки, не завжди прозорі та послідовні. Інша проблема полягає в тому, що одні держави звітують про те, що вони називають експортними “угодами”, другі – про видані або використані експортні ліцензії, треті – про фактичний експорт, і ці методики можуть з часом змінюватися. Однак ці дані можуть бути використані для отримання приблизних показників відносної важливості експорту озброєнь для національної і світової економіки^a.

Оцінка фінансової вартості міжнародної торгівлі озброєннями за 2022 р. – останній рік, за який доступні відповідні дані, – становила щонайменше \$138 млрд. Дані свідчать про значне зростання її обсягу в реальних цінах – зі \$125 млрд у 2013 р. (у постійних цінах у \$ США у 2022 р.).

Попри зростання, оціночна вартість світової торгівлі озброєннями, як і раніше, становить лише незначну частку загальної торгівлі всіма продуктами та послугами: у 2022 р. вона складала менше 0,5% вартості всієї світової торгівлі^b.

^a Пояснення методики СІПРІ для цього масиву даних, різні питання стосовно офіційних фінансових даних про експорт озброєнь та дані за період 1994-2022 рр. див.: *SIPRI, 'Financial value of the global arms trade', SIPRI Databases*.

^b Вартість загальносвітової торгівлі всіма продуктами та послугами у 2022 р. складала \$32,1 трлн. *World Trade Organization (WTO), Global Trade Outlook and Statistics* (WTO: Geneva, Apr. 2023), p. 11.

ізраїльській збройовій промисловості. У 2023 р. Німеччина придбала сучасну ізраїльську систему ППО/ПРО *Arrow-3*, а ряд інших європейських держав купували ізраїльську артилерію, далекобійні ракети для ударів по наземних цілях і протитанкові ракети.

Після нормалізації відносин Ізраїлю з деякими державами Близького Сходу та Північної Африки згідно з Авраамовими угодами (*Abraham Accords*), підписаними у 2020 р., на ізраїльські озброєння надійшов ряд замовлень від цих держав. Офіційні ізраїльські дані фінансової вартості угод з експорту озброєнь (врізка 6.2) також вказують на збільшення замовлень з країн-учасниць Авраамових угод, на які припадає 24% усіх замовлень (не поставок) у 2022 р.⁹ Ці замовлення включали зенітні ракетні системи (ЗРС), супутники та безпілотні літальні апарати (БЛА) для Марокко і ЗРС для ОАЕ. Поставки ЗРС до Марокко почались у 2022 р.

⁹ Fabian, E., 'Israeli arms sales doubles in a decade, hit new record of \$12.5 billion in 2022', *Times of Israel*, 14 June 2023.

Південна Корея

Експорт озброєнь з Південної Кореї у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., зріс на 12%, що дало їй частку в 2,0% загальносвітового обсягу у 2019-2023 рр. Азія та Океанія залишається основним регіоном-одержувачем, на який у 2019-2023 рр. припало 54% південнокорейського експорту. Проте експорт до Європи у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., подвоївся і становив 40% усього експорту Південної Кореї. Більшість нових замовлень, підписаних за останні п'ять років, також надійшли від європейських держав. Південна Корея за кілька років прагне стати одним із провідних експортерів озброєнь, і державні кредити покупцям південнокорейської озброєнь є важливим елементом цієї політики. Однак експортні замовлення останніми роками перевищили бюджет на кредити, і на початок 2024 р. його планується значно збільшити¹⁰.

Інші експортери

Більшість із 56 держав-експортерів, що не увійшли до *Top 10*, експортували невеликі обсяги основних озброєнь. Лише на дві з них припадало понад 1% загальносвітового експорту (Туреччина – 1,6%, і Нідерланди – 1,2%), а 27 мали лише 0,1% чи менше кожна. Багато дрібних експортерів мають добре розвинену збройову промисловість і протягом десятиліть експортували значні обсяги основних озброєнь, іноді навіть потрапляли до *Top 10* експортерів (Нідерланди та Швеція). Інші є відносними новачками як серед виробників, так і серед експортерів, і деякі з них реалізують активну експортну політику з амбіціями швидко стати крупними експортерами та, можливо, увійти до *Top 10*. До них належать Туреччина, Індія та Австралія, які наразі посідають 11, 16 та 28 місця серед експортерів, відповідно¹¹. Із них найкрупнішим успішним експортером основних озброєнь є Туреччина. При майже повній відсутності експорту основних озброєнь у 1990-х рр., її експорт у 2014-2018 рр., порівняно з 2009-2023 рр., виріс більш ніж удвічі, і ще раз удвічі у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр. Протягом цих 15 років турецький експорт озброєнь ішов переважно до Азії та Океанії і Близького Сходу, але у 2019-2023 рр. важливим місцем призначення стала Африка (підрозділ III). У 2019-2023 рр. Туреччина завдяки експорту ударних БЛА потрапила на перші шпальти новин, але асортимент її експорту озброєнь був значно ширшим, від простих легких бронемашин до сучасних бойових вертольотів і фрегатів, причому усе це – власного виробництва. Попри те, що Індія має потужнішу збройову промисловість, ніж Туреччина, і виробляє більший спектр основних озброєнь, Індія не спромоглась експортувати їх у такому ж обсязі.

¹⁰ Kim, H-K, 'Hanwha expected to sign \$751 mn howitzer deal with Romania', *Korea Economic Daily*, 26 Feb. 2024; Lee, J. and Kim, C., 'Financing uncertainty clouds South Korea's push for massive arms deals', *US News*, 7 Feb. 2024; Yi, W., 'New Polish FM vows to respect defense deal with Seoul signed under previous gov't', *Yonhap News Agency*, 15 Mar. 2024. Про військову промисловість Південної Кореї див. підрозділ IV розділу 5 цього видання.

¹¹ 'Turkey to allocate 150% more to defense budget in 2024 – minister', Reuters, 17 Oct. 2023; Verma, A., 'Govt policies & incentives driving India's defence manufacturing, R&D, exports', *Economic Times*, 14 Nov. 2023; Australian Department of Defence, 'Defence export strategy', 2018.

III. Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2019-2023 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, КАТАРІНА ДЖОКІЧ, МЕТЬЮ ДЖОРДЖ,
ЗАЙН ХУССЕЙН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

У 2019-2023 рр. СІПРІ нарахував 170 держав-імпортерів основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими імпортерами (у низхідному порядку) були: Індія, Саудівська Аравія, Катар, Україна та Пакистан, на які припадало 35% загальносвітового імпорту озброєнь за цей період (таблиця 6.5). На держави Азії та Океанії припадало 37% усього імпорту озброєнь у 2019-2023 рр., далі йдуть Близький Схід (30%), Європа (21%), Америка (5,7%) та Африка (4,3%) (діаграма 6.2 та таблиця 6.6).

Крім 170 держав-імпортерів, основні озброєння у 2019-2023 рр. отримували дві міжнародні організації (НАТО та Африканський Союз), а також недержавні збройні угруповання в Лівії, Сирії та Ємені. З них лише НАТО отримала значний обсяг (0,7% загальносвітового).

У цьому підрозділі розглядаються значні зміни серед головних одержувачів основних озброєнь у кожному регіоні.

Африка

Імпорт основних озброєнь державами Африки у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 52%¹. Падіння сталося насамперед через різке скорочення імпорту озброєнь двома найкрупнішими імпортерами в регіоні – Алжиром (-77%) і Марокко (-46%). Головними постачальниками до Африки у 2019-2023 рр. були Росія, на яку припадає 24% африканського імпорту основних озброєнь, США (16%), Китай (13%) і Франція (10%).

Субекваторіальна Африка

На держави Субекваторіальної Африки припадало 2% усього імпорту основних озброєнь у 2019-2023 рр. Сукупний імпорт озброєнь був на 9% меншим, ніж у 2014-2018 рр. Трьома найкрупнішими імпортерами озброєнь у субрегіоні у 2019-2023 рр. були Нігерія (16% імпорту Субекваторіальної Африки), Ангола (9,2%) і Сенегал (9,2%).

Субекваторіальна Африка отримує основні озброєння від різних постачальників, які змагаються за вплив у субрегіоні. З часткою субрегіонального імпорту озброєнь у 19%, Китай дещо обігнав Росію (17%) і став найкрупнішим постачальником основних озброєнь до Субекваторіальної Африки у 2019-2023 рр. Проте, у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., спостерігалося помітне зниження імпорту озброєнь як з Китаю (-23%), так і з Росії (-44%). Франція у 2019-2023 рр. була третім найкрупнішим постачальником до Субекваторіальної Африки з часткою 11% імпорту озброєнь субрегіону. Четвертим постачальником була Туреччина з часткою 6,3%, переважно завдяки поставкам бойових вертольотів Нігерії, а також навчально-бойових літаків і БЛА кільком державам.

¹ До Африки не включено Єгипет, який СІПРІ відносить до Близького Сходу.

Таблиця 6.5. 40 найкрупніших імпортерів основних озброєнь і їхні головні постачальники, 2019-2023 рр.

Місце			Частка у світовому імпорті (%) ^a		Зміна обсягу (%) ^b		Головні постачальники і їхні частки у загальному імпорті імпортера (%), 2019-2023 ^a						
2019-2023	2014-2018	Імпортер	2019-2023	2014-2018	2019-2023	2014-2018	порівняно з 2019-2023 ^a	1-й	2-й	3-й			
1	2	Індія	9,8	9,1	4,7			Росія	36	Франція	33	США	13
2	1	Саудівська Аравія	8,4	11	-28			США	75	Франція	7,1	Іспанія	7,0
3	20	Катар	7,6	1,5	396			США	45	Франція	25	Італія	15
4	80	Україна	4,9	0,1	6 633			США	39	Німеччина	14	Польща	13
5	10	Пакистан	4,3	2,9	43			Китай	82	Швеція	4,0	Туреччина	3,8
6	19	Японія	4,1	1,5	155			США	97	Велика Британія	1,8	Німеччина	0,4
7	3	Єгипет	4,0	5,3	-26			Німеччина	27	Італія	22	Росія	20
8	6	Австралія	3,7	4,6	-21			США	80	Іспанія	15	Швейцарія	2,3
9	11	Південна Корея	3,1	2,8	6,5			США	72	Німеччина	15	Франція	9,3
10	4	Китай	2,9	4,9	-44			Росія	77	Франція	13	Україна	8,2
11	15	США	2,8	1,6	67			Велика Британія	25	Нідерланди	12	Франція	10
12	28	Кувейт	2,7	1,0	169			США	70	Італія	20	Франція	8,6
13	16	Велика Британія	2,4	1,6	41			США	89	Південна Корея	4,0	Ізраїль	2,7
14	7	ОАЕ	2,4	3,3	-31			США	57	Туреччина	9,9	Франція	9,2
15	14	Ізраїль	2,1	2,0	5,1			США	69	Німеччина	30	Італія	0,9
16	57	Нідерланди	1,9	0,2	751			США	99	Фінляндія	0,6	Німеччина	0,6
17	13	Туреччина	1,6	2,2	-29			Іспанія	31	Італія	23	Росія	15
18	33	Норвегія	1,6	0,8	92			США	89	Південна Корея	4,8	Італія	3,6
19	42	Польща	1,6	0,4	253			США	45	Південна Корея	34	Велика Британія	4,4
20	24	Сінгапур	1,5	1,3	17			Німеччина	32	Франція	27	США	26

21	5	Алжир	1,1	4,8	-77	Росія	48	Німеччина	15	Китай	14
22	40	Філіппіни	1,0	0,5	105	Південна Корея	37	Ізраїль	28	США	14
23	12	Індонезія	1,0	2,4	-60	США	27	Південна Корея	18	Франція	17
24	21	Італія	0,9	1,4	-37	США	95	Німеччина	1,8	Франція	1,4
25	29	Греція	0,9	0,9	-4,2	Франція	58	США	21	Велика Британія	11
26	25	Бангладеш	0,9	1,2	-31	Китай	72	Туреччина	9,7	Велика Британія	5,5
27	36	Бразилія	0,8	0,6	26	Франція	40	Швеція	23	Італія	13
28	26	Таїланд	0,8	1,1	-30	Китай	44	Південна Корея	13	США	9,9
29	22	Марокко	0,8	1,4	-46	США	69	Франція	14	Ізраїль	11
30	100	НАТО ^c	0,7	<0,05	1638	Франція	68	США	17	Велика Британія	15
31	69	Бахрейн	0,7	0,1	562	США	93	Туреччина	3,0	Італія	1,9
32	56	Румунія	0,6	0,2	180	США	71	Швейцарія	11	Португалія	6,3
33	30	Казахстан	0,6	0,9	-30	Росія	94	Франція	1,4	Іспанія	1,4
34	58	Німеччина	0,6	0,2	188	США	63	Ізраїль	16	Велика Британія	5,7
35	27	Канада	0,6	1,1	-44	Австралія	32	США	27	Іспанія	22
36	54	Франція	0,6	0,3	112	Велика Британія	38	США	20	Італія	18
37	51	Данія	0,6	0,3	99	США	70	Швейцарія	16	Німеччина	10
38	34	М'янма	0,6	0,7	-20	Росія	38	Китай	26	Індія	18
39	63	Нова Зеландія	0,5	0,1	338	США	69	Південна Корея	12	Велика Британія	11
40	47	Білорусь	0,5	0,4	30	Росія	100	..	..	..	..

.. – даних немає або вони не придатні для використання; <0,05 – від 0 до 0,05; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

^a Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.

^b Порядок імпортерів у 2014–2018 рр. відрізняється від порядку, наведеного в Щорічнику СІПРІ 2019, через наступний перегляд даних за ці роки.

^c Дані імпорту самої організації, а неsuma імпорту країн-членів НАТО.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

Таблиця 6.6. Імпорт основних озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2014-2018 рр. і 2019-2023 рр.Величини обсягів імпорту – значення вартісного тренд-індикатору (ВТІ) СППРІ^d.

Регіон-одержувач	Обсяг імпорту (ВТІ)		Зміна обсягів у 2019-2022, порівняно з 2014-2018 (%)	Частка в загальному імпорті (%)	
	2014-2018	2019-2023		2014-2018	2019-2023
<i>Африка</i>	12 736	6 081	-52	8,8	4,3
Північна Африка	9 379	3 018	-68	6,5	2,2
Субекваторіальна Африка	3 355	3 053	-9,0	2,3	2,2
<i>Америка</i>	8 538	7 925	-7,2	5,9	5,7
Центральна Америка та Карибський басейн	1 356	447	-67	0,9	0,3
Північна Америка	3 920	4 837	23	2,7	3,5
Південна Америка	3 262	2 641	-19	2,3	1,9
<i>Азія та Океанія</i>	59 521	52 324	-12	41	37
Центральна Азія	2 409	1 559	-35	1,7	1,1
Східна Азія	15 767	14 798	-6,1	11	11
Океанія	6 795	6 112	-10	4,7	4,4
Південна Азія	20 533	21 896	6,6	14	16
Південно-Східна Азія	14 017	7 957	-43	9,7	5,7
<i>Європа</i>	15 441	29 991	94	11	21
Центральна Європа	1 567	5 525	253	1,1	3,9
Східна Європа	3 396	8 391	147	2,3	6,0
Західна Європа	10 479	16 074	53	7,2	11
<i>Близький Схід</i>	48 282	42 544	-12	33	30
<i>Інші^c</i>	221	1 114	404	0,2	0,8
Разом	144 740	139 978	-3,3		

^a ВТІ СППРІ – це показник обсягу поставок озброєнь, а не їх фінансової вартості. Методику розрахунку ВТІ див. у врізці 6.1 підрозділу І цього розділу.

^b Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.

^c “Інші” – нез’ясовані одержувачі чи міжнародні організації, які не можна прив’язати до конкретного регіону.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

Нігерія

Обсяг імпорту озброєнь Нігерією у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 19%, але залишився на відносно високому рівні, порівняно з 1990-ми та початком 2000-х рр. Значне збільшення імпорту озброєнь Нігерією почалося з повстанням Боко Харам у 2009 р., а також стало реакцією на дестабілізацію та насильство, що зростає в інших частинах країни². Найкрупнішим постачальником озброєнь у 2009-2023 рр. був Китай, на який

² Nigerian Air Force, ‘President Tinubu reaffirms commitment to end insecurity, inducts new combat helicopters into NAF inventory’, 6 Feb. 2024. Про збройні конфлікти в Нігерії див. Obadare, E., ‘Escalating violence is putting Nigeria’s future on the line’, Council on Foreign Relations, 9 June 2022; підрозділ І розділу 2 цього видання.

припадало 36% імпорту Нігерії. Відносини з Китаєм у сфері озброєнь почалися ще у 2005 р. із замовлення 15 бойових літаків (поставлених у 2010 р.), а з 2014 р. продовжували розвиватися з постачанням 14 БЛА, трьох патрульних кораблів, 18 танків, 380 інших бронемашин і артилерії. Однак у цей же період Нігерія отримувала зброю від різних постачальників, зокрема з Росії (15% від її загального імпорту, але з 2020 р. поставки припинилися), США (9,9%), Італії (5,6%), Франції (4,3%), Пакистану (3,8%) і Бразилії (3,7%). У 2021 р. США припинили продажі озброєнь Нігерії через занепокоєння можливими порушеннями прав людини, але наразі, схоже, відносини між ними у сфері озброєнь відновлюються³. Станом на кінець 2023 р. очікувалося виконання США кількох замовлень, у т. ч. на 12 бойових вертольотів.

Сенегал

За останні 20 років Сенегал пройшов шлях від держави, яка майже не імпортує основні озброєння, до одного з найкрупніших імпортерів у Субекваторіальній Африці. Її імпорт основних озброєнь у період 2019-2023 рр. виріс більш ніж удвічі, порівняно з 2014-2018 рр., і майже втричі перевищив загальний імпорт за 10-річний період 2004-2013 рр. Найкрупнішою угодою стала купівля трьох швидкісних ударних катерів у Франції, два з яких були поставлені у 2023 р. (третій ще очікується). Уряд Сенегалу виправдовував збільшення закупівель озброєнь необхідністю протидії загрозам насильницького екстремізму в регіоні Сахеля та гарантування безпеки на морі, включаючи протидію піратству та контрабанді наркотиків⁴.

Ефіопія

Попри внутрішній конфлікт у районі Тиграй (2020-2022 рр.), імпорт озброєнь Ефіопією продовжував скорочуватися⁵. Його обсяг у 2019-2023 рр. був на 6,2% меншим, ніж у 2014-2018 рр., і на 69% меншим, ніж у 2009-2013 рр. Майже всі імпортовані основні озброєння в цей період надходили від трьох постачальників: Росії (46%), Китаю (41%) і Туреччини (6,4%). Найціннішою технікою, яку Ефіопія отримала у 2019-2023 рр., стали чотири ЗРС *Панцирь* з Росії та 32 САУ *SH-15* калібру 155 мм з Китаю. Проте низька прозорість закупівель озброєнь ускладнює визначення фактичного обсягу їх імпорту, типів і кількості зразків, які отримала Ефіопія.

Америка

Імпорт озброєнь країнами Америки у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., зменшився на 7,2%. Трьома найкрупнішими імпортерами основних

³ Oladipo, D. and Stone, M., 'Proposed US arms sale to Nigeria on "hold" over human rights concerns – sources', Reuters, 30 July 2021.

⁴ Kaba, S., 'Allocution prononcée par monsieur Sidiki Kaba ministre des forces armées à l'occasion de la cérémonie de passage sous pavillon senegalais de l'OPV Walo', Senegalese Ministry of Armed Forces, 21 June 2023.

⁵ Про збройні конфлікти в Ефіопії див. підрозділ І розділу 2 цього видання.

озброєнь у регіоні у 2019-2023 рр. були США (50% регіонального обсягу), Бразилія (15%) і Канада (11%).

У 2019-2023 рр. 89% імпорту озброєнь США надходило від їх союзників, у т. ч. 78% – від європейських країн. Однак обсяг імпорту з Європи становить лише 19% експорту США до Європи, що вказує на триваючу залежність Європи від військових технологій США.

Імпорт озброєнь Канадою у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 44%, але вона має замовлення на 102 військові літаки (88 *F-35A* і 14 *P-8A*) зі США та 15 фрегатів з Великої Британії. Ці закупівлі відповідають оновленій у 2023 р. оборонній політиці Канади, з наголосом на нових викликах для безпеки Канади з боку Китаю і Росії, особливо в Арктиці⁶.

Імпорт озброєнь державами Південної Америки у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 19%. Скорочення відбулося попри збільшення у 2019-2023 рр. імпорту озброєнь на 26% і 39% двома найкрупнішими імпортерами, відповідно, Бразилією (44% імпорту субрегіону) і Чилі (23%). Через відсутність великих міждержавних конфліктів або напруженості, в державах Південної Америки було небагато великих програм закупівлі озброєнь.

40% бразильського імпорту припадає на Францію, яка у 2022 р. поставила підводний човен *Scorpene*, торпеди та ракети для нього. 40 бойових літаків *Gripen-E*, вісім з яких були поставлені у 2020-2023 рр., отримані Бразилією у рамках її триваючої програми закупівель, становили основну частину імпорту від її другого за розміром постачальника, Швеції (23%).

Головними постачальниками до Південної Америки у 2019-2023 рр. були Франція (23% субрегіонального імпорту), США (14%) і Велика Британія (12%). Росія постачала значні обсяги основних озброєнь до Південної Америки у 2006-2017 рр., але у 2019-2023 рр. поставок не було.

Азія та Океанія

Імпорт основних озброєнь державами Азії та Океанії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 12%, переважно через різке падіння імпорту озброєнь з Китаю. Однак Азія та Океанія залишалися регіоном, що імпортує найбільше озброєнь; шість країн цього регіону належали до *Топ 10* світових імпортерів у 2019-2023 рр. – Індія, Пакистан, Японія, Австралія, Південна Корея і Китай. Головними постачальниками до регіону були США з часткою регіонального імпорту 34%, Росія (19%) і Китай (13%).

Індія і Пакистан

Індія і Пакистан протягом десятиліть були серед найкрупніших імпортерів озброєнь, головним чином через напруженість між ними, а у випадку Індії – останнім часом і з Китаєм. Протягом 40-річного періоду 1984-2023 рр. Індія була найкрупнішим у світі імпортером основних озброєнь з 8,7%

⁶ Canadian Government, Standing Senate Committee on National Security, Defence and Veterans Affairs, 'Defence policy update', 19 Nov. 2023; Edvardsen, A., 'Canada with defense policy update on the horizon', *High North News*, 23 Nov. 2023.

загальносвітового обсягу, а Пакистан – восьмим (2,9%). Обидві країни продовжують реалізовувати великі програми імпорту озброєнь.

Імпорт озброєнь Індії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., виріс на 4,7%, що у 2019-2023 рр. знову зробило її найкрупнішим у світі імпортером озброєнь з часткою у 9,8% загальносвітового імпорту. Росія залишилася головним постачальником до Індії, але її частка в індійському імпорті озброєнь скоротилася з 76% у 2009-2013 рр. до 58% у 2014-2018 рр., і до 36% у 2019-2023 рр. Натомість у задоволенні попиту на основні озброєння Індія дедалі більше покладається на західних постачальників – передусім Францію і США, – та на власну збройову промисловість. Ця зміна помітна і в нових замовленнях Індії, багато з яких були розміщені у західних постачальників або індійських підприємств, а також у її планах закупівлі озброєнь, у яких, схоже, майже не видно замовлень з Росії.

Імпорт озброєнь Пакистаном у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., збільшився на 43% і склав 4,3% загальносвітового обсягу, що робить його п'ятим найкрупнішим у світі імпортером озброєнь. Імпорт Пакистану останніми роками був вищим, ніж будь-коли з 1950 р. Він досяг історичного максимуму у 2009-2013 рр., більш ніж удвічі перевищивши рівень за всі п'ятирічні періоди, крім одного, з 1954 р. Хоча імпорт озброєнь Пакистаном у 2014-2018 рр. впав на 41%, він все ще був вищим, ніж у будь-який період до 2009 р., і у 2019-2023 рр. був лише на 10% нижчим, ніж у 2009-2013 рр. Пакистан продовжував зміцнювати відносини з Китаєм у сфері закупівель озброєнь: 82% його імпорту у 2019-2023 рр. надходило з Китаю, порівняно з 69% у 2014-2018 рр. і 51% у 2009-2013 рр. Імпорт озброєнь зі США, які залишалися другим за обсягом постачальником до Пакистану у 2009-2018 рр., впав до лише 0,3% у 2019-2023 рр., і ця країна стала одинадцятим постачальником до Пакистану. Таке падіння експорту США до Пакистану відбиває погіршення політичних відносин між двома країнами останніми роками⁷.

Східна Азія

Імпорт озброєнь державами Східної Азії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., зменшився на 6,1%, але Китай, Японія і Південна Корея у 2019-2023 рр. входили до *Топ 10* імпортерів основних озброєнь у світі, попри те, що всі вони мають розвинену вітчизняну оборонну промисловість.

Падіння імпорту у Східній Азії значною мірою пов'язане з його зменшенням у Китаї на 44%. Китай опустився з 4-го місця за імпортом озброєнь у 2014-2018 рр. (4,9% світового імпорту) на 10-е у 2019-2023 рр. (2,9%). Як і в усі п'ятирічні періоди з 1989 р., більшість китайського імпорту озброєнь у 2019-2023 рр. надходила з Росії (77%). Падіння китайського імпорту є результатом зростаючої здатності Китаю самостійно розробляти та виробляти основні озброєння. З подальшим розвитком спроможностей його імпорт озброєнь, імовірно, і далі скорочуватиметься.

⁷ Afzal, M., 'The Biden administration's two-track Pakistan policy misses the mark', Brookings Commentary, 2 Mar. 2023; Kronstadt, K. A., 'Pakistan and US-Pakistan relations', Congressional Research Service Report, R47565, 22 May 2023.

І Японія, і Південна Корея нарощують свій військовий потенціал головним чином через напруженість у відносинах з Китаєм і Північною Кореєю. Японія (на 155%) і Південна Корея (на 6,5%) збільшили імпорту озброєнь у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр. США є головним постачальником для обох держав, на них припадає 97% імпорту озброєнь Японії і 72% – Південної Кореї. Обидві держави вкладають значні кошти в ударні засоби великої дальності. У 2019-2023 рр. США поставили 29 бойових літаків Японії та 34 – Південній Кореї. У 2023 р. Японія також замовила у США 400 далекобійних ракет для ураження наземних цілей, що вперше дасть Японії можливість вражати цілі у глибині Китаю чи Північної Кореї.

Імпорт озброєнь Тайванем у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 69%, попри загострення напруженості у відносинах з Китаєм. Частково це сталося через технічні затримки з поставкою 66 бойових літаків *F-16*, замовлених у США⁸. У 2019-2023 рр. США забезпечили понад 99% тайванського імпорту озброєнь і планують великі поставки до Тайваню в наступні п'ять років, включаючи всі 66 літаків *F-16*, 108 танків і 460 протикорабельних ракет, оскільки вони бачать нагальну потребу посилення здатності Тайваню захиститися від можливого нападу Китаю⁹.

Південно-Східна Азія

Імпорт озброєнь державами Південно-Східної Азії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 43%, але напруженість, передусім у відносинах з Китаєм, продовжувала стимулювати закупівлі озброєнь багатьма державами субрегіону. Зокрема, зростання імпорту озброєнь спостерігалось на Філіппінах (на 105%) і в Сінгапурі (на 17%). Індонезія, Малайзія і Сінгапур у 2019-2023 рр. розмістили великі замовлення на бойові літаки та кораблі. Меншою мірою до імпорту озброєнь кількома державами Південно-Східної Азії спонукали внутрішні конфлікти та напруженість.

Кілька внутрішніх збройних конфліктів протягом десятиліть тривають у М'янмі, причому один з них (з етнічною групою рохінджа) спеціальний доповідач ООН з прав людини у М'янмі назвав "геноцидним"¹⁰. Ці конфлікти досягли кульмінації після військового перевороту, під час нинішньої громадянської війни (з 2021 р.)¹¹. М'янма залежить від імпорту майже всіх основних озброєнь; у 2019-2023 рр. на неї припадало 10% усього імпорту озброєнь Південно-Східної Азії. Вона імпортувала зброю переважно з Росії (38%), Китаю (26%) та Індії (18%). В цей період основні озброєння М'янми постачали також Австрія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея та Україна.

Імпортовані озброєння широко використовувалась у збройних конфліктах, що викликало питання про заявлену політику постачальників, а також про

⁸ Garamone, J., 'US strengthening deterrence in Taiwan Strait', US Department of Defense (DOD) News, 19 Sep. 2023.

⁹ Garamone (посилання 8).

¹⁰ United Nations, General Assembly, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in Myanmar, A/78/527, 12 Oct. 2023.

¹¹ Про громадянську війну у М'янмі див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

законність поставок у світлі повідомлень про масові й дедалі частіші порушення законів війни¹².

Океанія

Імпорт озброєнь державами Океанії у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 10%. У цьому регіоні лише Австралія (з 2009-2013 рр. у *Топ 10* імпортерів) і Нова Зеландія мають значні збройні сили, і обидві бачать у Китаї зростаючу військову загрозу¹³.

Імпорт озброєнь Австралією у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., впав на 21% через завершення поставок за деякими програмами закупівлі основних озброєнь останнього десятиліття. Однак обсяг імпорту в кожному з трьох п'ятирічних періодів з 2009 р. був значно вищим, ніж у будь-якому з попередніх п'ятирічних періодів, починаючи з 1950 р. Останніми роками були розміщені значні замовлення на додаткові основні озброєння, в т. ч. на далекобійні ракети для ураження наземних цілей (підрозділ I). У 2023 р. Австралія уклала угоду з Великою Британією і США про імпорт або ліцензійне виробництво щонайменше шести (можливо, восьми) атомних підводних човнів у 2030-2040-х рр, що продовжить тенденцію останнього десятиліття з модернізації та нарощування військово-морського потенціалу Австралії¹⁴.

Нова Зеландія у 2019-2023 рр. збільшила імпорт озброєнь на 338% до найвищого рівня з 1950 р. У цей період на Нову Зеландію припадало 0,5% світового імпорту, що стало ще одним рекордом для країни з 1950 р. Основну частину імпорту склали чотири протичовнові літаки зі США, один корабель забезпечення з Південної Кореї, а також ракети та РЛС для модернізації двох фрегатів.

У 2019-2023 рр., як і в минуле десятиліття, і для Австралії, і для Нової Зеландії основним постачальником були США (на них припадало 80% і 69% їхнього імпорту, відповідно).

Європа

Імпорт озброєнь державами Європи у 2019-2023 рр. був на 94% вищим, ніж у 2014-2018 рр. 23% імпорту озброєнь до регіону у 2019-2023 рр. припадало на Україну. Вона була, безперечно, найкрупнішим імпортером озброєнь у Європі і четвертим у світі (підрозділ I). Велика Британія, на яку припадало 11% європейського імпорту озброєнь, і Нідерланди (9%) були наступними найкрупнішими імпортерами в регіоні. 55% європейського імпорту озброєнь у 2019-2023 рр. надійшло зі США, порівняно з 35% у 2014-2018 рр.

¹² United Nations, Human Rights Council, 'The billion dollar death trade: The international arms networks that enable human rights violations in Myanmar', A/HRC/53/CRP.2, 17 May 2023; Human Rights Watch, 'Myanmar: Military abuses against civilians intensify', News, 30 Jan. 2024.

¹³ Australian Government, *National Defence: Defence Strategic Review* (Australian Government: Canberra, 2023); Pearce, A., 'New Zealand's message to China in new defence strategy, minister rejects country on "path to war"', *New Zealand Herald*, 4 Aug. 2023.

¹⁴ Briggs, P., 'How many nuclear-powered submarines for Australia?', *The Strategist*, 12 Oct. 2023; Conroy, P., Australian Minister for Defence Industry, 'Address to the National Press Club', Canberra, 28 Nov. 2023.

Наступними за обсягами постачальниками до регіону були Німеччина і Франція, на які припадало відповідно 6,4% і 4,6% європейського імпорту озброєнь.

Такий високий і зростаючий імпорт зі США контрастує з зусиллями ЄС з підтримки військово-технічної та промислової бази ЄС для забезпечення його більшої автономії у сфері військових технологій, і спонукає до активізації цих зусиль, які тривають уже понад 20 років і у 2022-2023 рр. отримали більшу політичну підтримку в ЄС і в кількох його великих країнах-членах¹⁵.

Держави Західної і Центральної Європи

Перше вторгнення Росії в Україну у 2014 р. збільшило попит на озброєння у країнах Західної і Центральної Європи, особливо на бойову авіацію та системи ППО. Зокрема, до кінця 2023 р. ці держави замовили в іноземних постачальників, переважно у США, 791 бойових літаків і вертольотів. У відповідь на російські ракетні удари по Україні багато держав Західної і Центральної Європи поставили Україні системи ППО, а деякі розмістили нові імпортні замовлення або прискорили існуючі процедури закупівлі¹⁶. У 2023 р. Польща замовила у США 12 систем ППО, а Німеччина замовила в Ізраїлі єдину, але дуже ефективну систему ППО. У 2022-2023 рр. Австрія, Естонія, Латвія і Словенія замовили системи ППО в Німеччині; Фінляндія і Словаччина замовили ізраїльські системи, а Литва й Нідерланди – норвезькі. Крім того, окремі держави замовили ракети вітчизняного виробництва або їх додаткові запаси для наявних систем. Так, у 2023 р. Польща і Норвегія замовили ракети у Великій Британії і США, відповідно, для нових вітчизняних систем; Німеччина замовила 500, а Румунія – 200 ракет у США для наявних у них систем.

Близький Схід

Імпорт озброєнь державами Близького Сходу у 2019-2023 рр. був на 12% нижчим, ніж у 2014-2018 рр. Три країни Близького Сходу – Саудівська Аравія, Катар і Єгипет – у 2019-2023 рр. були в *Топ 10* світових імпортерів озброєнь.

На США припадало 52% близькосхідного імпорту озброєнь. Наступними за обсягами постачальниками були Франція (12%), Італія (10%) і Німеччина (7,1%). Експорт кожного з цих чотирьох постачальників збільшився, порівняно з 2009-2013 рр., як за обсягом, так і за часткою у загальному близькосхідному імпорті. Експорт з Росії і Китаю у 2009-2023 рр. скоротився: з Росії – на 55%, при чому її частка зменшилась з 16% до 4,6%, а з Китаю – на 68%, зі зменшенням його частки з 2,0% до 0,5%. За винятком Сирії та Ірану, країни

¹⁵ European Commission, 'Commission unveils significant actions to contribute to European defence, boost innovation and address strategic dependencies', 15 Feb. 2022; Csernaton, R., 'The EU's defense ambitions: Understanding the emergence of a European defense technological and industrial complex', Carnegie Europe Working Paper, 6 Dec. 2021; European Parliament, Directorate-General for External Policies, Policy Department, 'The impact of the "defence package" directives on European defence', Study EP/EXPO/B/SEDE/FWC/2013-08/Lot6/01, June 2015.

¹⁶ Про використання Росією ракет у російсько-українській війні див. підрозділ III розділу 10 цього видання.

регіону були крупними клієнтами США та західноєвропейських держав, і судячи з відомих замовлень і планів з придбання основних озброєнь, так буде і в осяжному майбутньому.

Єгипет

Імпорт озброєнь до Єгипту у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., скоротився на 26%, тоді як у 2014-2018 рр., порівняно з 2009-2013 рр., він виріс на 209%. Єгипет опустився з третього місця за імпортом у світі у 2014-2018 рр. на сьоме у 2019-2023 рр. Протягом десятиліть Єгипет мав дуже диверсифікованих постачальників основних озброєнь і у 2019-2023 рр. імпортував основні озброєння з 10 держав, у т. ч. з п'яти найкрупніших постачальників у світі.

Головними постачальниками до Єгипту у 2019-2023 рр. були Німеччина (27% єгипетського імпорту озброєнь), Італія (22%), Росія (20%), Франція (17%) і США (6,5%). Росія була найкрупнішим постачальником Єгипту (37%) у 2009-2013 рр. і другим (31%) у 2014-2018 рр., але її роль як постачальника до Єгипту падає – на Росію все ще припадало 20% єгипетського імпорту озброєнь, але у 2021-2023 рр. вона не постачала основні озброєння, і немає даних про очікувані поставки чи нові замовлення з Росії.

На тлі напруженості між Єгиптом та Ефіопією через воду Нілу, а також морських суперечок у східному Середземномор'ї, Єгипет значно посилив свої військові спроможності із завдання ударів на велику відстань¹⁷. У 2019-2023 рр. він імпортував 3 фрегати й 2 підводні човни з Німеччини; 2 фрегати з Італії; 20 бойових літаків з Росії; 3 фрегати і далекобійні ракети з Франції. Крім них імпорт у 2014-2018 рр. включав 23 бойових літаки і 2 фрегати з Франції, 30 бойових літаків з Росії; 2 підводні човни з Німеччини, 12 бойових літаків і 2 корвети зі США. Станом на кінець 2023 р. незавершені поставки Єгипту включали 30 бойових літаків з Франції та 1 фрегат з Німеччини.

Іран

Приблизно з 1993 р. імпорт озброєнь Іраном був зовсім невеликим, порівняно з іншими імпортерами озброєнь у регіоні Перської затоки. Імпорт Ірану, особливо в останні 20 років, коли ООН запровадила до нього ембарго, яким були заборонені поставки багатьох основних озброєнь, зводився переважно до обмеженого ліцензійного виробництва деяких основних озброєнь російського та китайського походження¹⁸. У 2004-2023 рр. імпорт озброєнь Іраном становив лише 5,1% імпорту його головного конкурента в районі Перської затоки – Саудівської Аравії – і ледь перевищував показники крихітного Бахрейну.

¹⁷ Веземан С.Т., Веземан П.Д. “Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2018-2022 рр.” – *Щорічник СПІРІ 2023*, підрозділ III розділу 6; Hall, N., ‘Guardians of the Nile: No interstate war, no peace’, Center for Strategic and International Studies, 11 July 2023.

¹⁸ Про зміни в ембарго ООН на постачання озброєнь Ірану див. Базу даних СПІРІ про ембарго на поставки озброєнь. Див. також підрозділ III розділу 8 і підрозділ II розділу 12 цього видання.

Однак є ознаки того, що найближчими роками імпорт озброєнь Іраном значно зросте. У 2023 р. Іран розмістив у Росії найкрупніше за 20 років імпортне замовлення на 24 бойові літаки *Су-35С*, що стало першою значною закупівлею бойових літаків з початку 1990-х рр. Ще однією подібною поставкою була закупівля у 2022 р. у Росії 24 навчально-бойових літаків *Як-130*, першої закупки Іраном основних озброєнь після закінчення у 2020 р. ембарго ООН на постачання озброєнь Ірану. Перші два *Як-130* були поставлені у 2023 р. Такі обсяги поставок є значно меншими, ніж у багатьох інших країн Перської затоки: Саудівська Аравія за останні 20 років отримала 237 бойових літаків і замовила 31, ОАЕ замовили 80. Повідомлялося, що Іран обговорює з Росією додаткові замовлення, включно з ЗРС *С-400*, бойовими вертольотами та супутниками, але стан цих домовленостей до кінця 2023 р. залишався неясним¹⁹. Поставки російських озброєнь та обговорення додаткових замовлень збіглися з постачанням Іраном БЛА та ракет Росії для використання проти України (підрозділ І).

Ізраїль

У 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., імпорт озброєнь Ізраїлем дещо збільшився (на 5,1%). Як і в будь-який інший період з кінця 1960-х рр., головним постачальником основних озброєнь Ізраїлю були США – у 2009-2013 рр. на них припадало 69% ізраїльського імпорту. Німеччина забезпечила 30%. Багато поставок зі США та Німеччини повністю або частково надавалися як військова допомога. Останніми роками Ізраїль щороку отримував від США майже \$4 млрд військової допомоги, переважно у формі “іноземного військового фінансування”, що покриває більшу частину придбаних Ізраїлем озброєнь американського виробництва²⁰. Німеччина частково профінансувала ізраїльські замовлення німецьких підводних човнів і фрегатів²¹. Очікувані поставки основних озброєнь включають 61 бойовий літак *F-35* і *F-15* і 12 бойових вертольотів *АН-64* зі США, а також чотири підводні човни *Dolphin* і *Dakar* з Німеччини.

Імпортовані озброєння, зокрема бойові літаки *F-15*, *F-16* і *F-35*, а також бойові вертольоти *АН-64* і ракети та керовані бомби до них, отримані від США, роками використовувалися у військових діях Ізраїлю проти ХАМАС та інших угруповань бойовиків у Газі, Хезболли в Лівані, проти Сирії та іранських сил у Сирії. Ці озброєння, а також фрегати, нещодавно імпортовані з Німеччини, використовувалися також у війні Ізраїлю з ХАМАС, що поновилося у 2023 р.²² Крім того, з жовтня 2023 р. США швидко поставили Ізраїлю

¹⁹ Avdaliani, E., ‘Iran and Russia enter a new level of military cooperation’, Stimson Commentary, 6 Mar. 2024.

²⁰ US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, ‘US security cooperation with Israel’, Fact sheet, 19 Oct. 2023.

²¹ ‘Israel to buy 3 submarines from Thyssenkrupp’, Deutsche Welle, 20 Jan. 2022; Ben Zion, I., ‘Israel buying 4 new warships from Germany, PM confirms’, *Times of Israel*, 25 Dec. 2014.

²² Decker, A., ‘US rushed new F-35 capabilities to Israel after Hamas attack’, Defense One, 12 Dec. 2023. Див. також підрозділ II розділу 10 цього видання.

тисячі керованих бомб і ракет для використання в Газі та почали обговорювати додаткову військову допомогу²³.

Катар

У 2019-2023 рр. Катар був третім найкрупнішим імпортером озброєнь у світі з часткою в 7,6% за рахунок того, що його імпорт озброєнь у 2019-2023 рр., порівняно з 2014-2018 рр., виріс на 396%. Його основними постачальниками у 2019-2023 рр. були США, на які припадало 45% імпорту озброєнь Катару, Франція (25%) та Італія (15%). Імпорт озброєнь Катаром у цей період включав 88 сучасних бойових літаків (36 *Rafale* з Франції, 36 *F-15QA* зі США і 16 *Typhoon* з Великої Британії), а також 4 фрегати з Італії.

Катар залишатиметься крупним імпортером у наступні роки, оскільки має значні невиконані замовлення основних озброєнь, включаючи 20 бойових літаків (12 *F-15QA* із США та 8 *Typhoon* з Великої Британії), а також плани з придбання 24 бойових літаків і майже 500 бойових машин піхоти²⁴.

Саудівська Аравія

У 2019-2023 рр. Саудівська Аравія була другим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі з часткою 8,4%. Її імпорт озброєнь впав на 28% після піку у 2014-2018 рр. США забезпечили 75% імпорту озброєнь Саудівської Аравії у 2019-2023 рр., що включав поставку 67 бойових літаків і сотень ракет для ураження наземних цілей. Наступними за обсягами експортерами озброєнь до Саудівської Аравії були Франція (7,6%) та Іспанія (7%).

У 2019-2023 рр. Саудівська Аравія отримала від США системи ППО, зокрема, три комплекси *Patriot*. Вона також отримала системи ППО/ПРО оборони від Франції (*VL-MICA*) і замовила додаткові системи ППО у Франції, Південній Кореї (систему ППО *Cheongung*) і США (систему ПРО *THAAD*). Ці системи частково призначені для захисту від ракетних атак хуситів у Ємені та частково – для боротьби з імовірною ракетною загрозою з боку Ірану.

Туреччина

У 2019-2023 рр. імпорт озброєнь до Туреччини склав 1,6% світового імпорту озброєнь, і вона була 17-м найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. Порівняно з 2014-2018 рр. (коли вона посідала 13 місце), її імпорт зменшився на 23%. Чотирма найкрупнішими експортери озброєнь до Туреччини у 2019-2023 рр. були Іспанія (31% турецького імпорту озброєнь), Італія (23%), Росія (15%) і Німеччина (14%).

Туреччина дедалі більше покладається на вітчизняну оборонну промисловість з метою зменшення залежності від іноземних озброєнь, але все ще

²³ Kampeas, R., '§14b US aid package for Israel crafted with eye to "multi-front war", not just Gaza', *Times of Israel*, 21 Feb. 2024.

²⁴ 'Qatar : vers une nouvelle commande de Rafale pour Dassault Aviation', *La Tribune*, 25 July 2023; 'Nexter back in the competition to supply its VBCI IFV to Qatar Army', *Army Recognition*, 9 Mar. 2023; Binnie, J., 'Qatar displays upgraded VAB APCs on exercise', *Jane's Defence Weekly*, 14 June 2023, p. 15.

мусить імпортувати зброю та її компоненти або вдаватися до виробництва за ліцензіями інших країн, щоб досягти своїх військових пріоритетів²⁵. У 2019-2023 рр. імпорт основних озброєнь включав літаки (39%), кораблі (33%) і ракети (11%).

Турецький імпорт озброєнь з деяких держав зменшився, особливо зі США. У 2014-2018 рр. експорт США до Туреччини покривав 57% турецького імпорту озброєнь, що робило їх головним постачальником озброєнь Туреччині, але у 2019-2023 рр. експорт зі США склав лише 14%. Це падіння частково пов'язане з напруженістю між США і Туреччиною через придбання останньою ЗРС *C-400* у Росії у 2019 р. та їх різними підходами до регіональних конфліктів²⁶. Попри цю напруженість, поставки озброєнь зі США до Туреччини у 2019-2023 рр. не припинилися повністю і включали вертольоти, ракети та керовані авіаційні бомби, а також двигуни для основних озброєнь турецької розробки.

Імпорт озброєнь Туреччиною мотивується військовими пріоритетами, що включають безпеку в Чорному морі, захист геополітичних інтересів у Середземному морі, а також конфліктом з курдськими збройними угрупованнями в Іраку та Сирії. Так, Туреччина використовувала бойові літаки *F-16* для ударів по курдських бойовиках у Сирії²⁷.

²⁵ Bastien, J., 'Turkey: An emerging global arms exporter. Growing competitiveness and strategic recalibration of the Turkish defense industry', Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) Comment no. 6/2024, Feb. 2024.

²⁶ Zanotti, J. and Thomas, C., 'Turkey: Background and US relations', Congressional Research Service Report R41368, 22 Dec. 2022.

²⁷ Iddon, P., 'Syrian Kurdish opposition to Turkish F-16 sale isn't first time Kurds worried about American fighter exports', *Forbes*, 30 Dec. 2023.

7. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2024 р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Північна Корея та Ізраїль – разом мали приблизно 12 121 одиницю ядерної зброї, 9 585 з яких вважалися потенційно придатними для бойового використання. Біля 3 904 боєприпасів перебували у військах (таблиця 7.1), близько 2 100 з них зберігались у стані високої бойової готовності – приблизно на 100 більше, ніж минулого року.

Загальна кількість ядерних боєголовок у світі продовжує зменшуватись, але це відбувається лише завдяки демонтажу знятих з озброєння боєголовок у США та в Росії. Скорочення кількості боєголовок, що перебувають на озброєнні у світі, схоже, зупинилось, і їх число знову збільшується. І США, і Росія, які разом володіють приблизно 90% всієї ядерної зброї, мають далекосяжні програми заміни та модернізації своїх ядерних боєголовок, ракетних, авіаційних та підводних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II).

Китай провадить масштабну модернізацію і збільшення свого ядерного арсеналу (підрозділ V). Очікується, що в наступному 10-річчі його ядерний арсенал продовжуватиме зростати, і за деякими прогнозами, Китай розгорне принаймні стільки ж міжконтинентальних балістичних ракет, скільки Росія чи США в цей період. Тим не менш, очікується, що загальні запаси ядерних боєголовок Китаю залишаться меншими, ніж у будь-якої з цих держав.

Ядерні арсенали інших ядерних держав є ще меншими (підрозділи III-IV, VI-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі наміри. Індія і Пакистан, як вважається, теж збільшують свої арсенали; про намір збільшити ядерний арсенал заявила Велика Британія. Військова ядерна програма Північної Кореї залишається основою її Стратегії національної безпеки; вона могла зібрати до 50 ядерних боєголовок і може виготовити ще більше. Ізраїль продовжує дотримуватися давньої політики ядерної непрозорості, зберігаючи невизначеність стосовно кількості та характеристик його ядерної зброї.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможностей ядерних держав є дуже різною. У деяких випадках оцінки можуть ґрунтуватися на кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану, – які країна могла виробити (підрозділ X), та на спостереженнях за ядерними силами.

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА

Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними і ґрунтуються на оцінках авторів. Наведені оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації та містять деякі невизначеності, що відображено у примітках до таблиць 7.1-7.10.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Запас боєголовок ^a			Знятих з озброєння боєголовок	Загальні запаси
		Розгорнуті ^b	На зберіганні ^c	Усього		
США	1945	1 770 ^d	1 938 ^e	3 708	1 336 ^f	5 044
Росія	1949	1 710 ^g	2 670 ^h	4 380 ⁱ	1 200 ^f	5 580
Велика Британія	1952	120	105	225	—	225
Франція	1960	280	10	290	..	290
Китай	1964	24 ^j	476	500	—	500
Індія	1974	—	172	172	..	172
Пакистан	1998	—	170	170	..	170
Північна Корея	2006	—	50	50	..	50 ^k
Ізраїль	..	—	90	90	..	90
Разом		3 904	5 681	9 585	2 536	12 121

.. — даних немає або вони непридатні для використання; — — нуль або незначна кількість.

Примітки: СППРІ щороку переглядає дані про світові ядерні сили та оновлює попередні оцінки з урахуванням отриманої нової інформації. Дані за січень 2024 р. замінюють усі раніше опубліковані СППРІ дані про світові ядерні сили.

^a У деяких державах, наприклад, США, офіційний термін “запаси” (*stockpile*) вживають на позначення цієї підгрупи боєголовок, тоді як в інших, зокрема, у Великій Британії, термін “запаси” часто стосується всього облікованого ядерного арсеналу (*inventory*). СППРІ вживає термін “запаси” на позначення всіх розгорнутих боєголовок, а також боєголовок на централізованому зберіганні, що потенційно можуть бути розгорнуті після певної підготовки.

^b Боєголовки, розміщені на ракетах або розташовані на базах у військах.

^c Боєголовки на централізованому зберіганні, що вимагають певної підготовки (наприклад, транспортування та завантаження на пускові установки) до того, як вони стануть повністю боєготовими.

^d Ця величина враховує приблизно 1 370 боєголовок, розміщених на балістичних ракетах, і близько 300 на базах бомбардувальників у США, а також близько 100 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, імовірно розміщених за межами США на 6 авіабазах 5 держав-членів НАТО (Бельгія, Німеччина, Італія, Нідерланди, Туреччина). За збереження цих нестратегічних бомб відповідають США.

^e Ця величина враховує приблизно 100 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США. Решта — стратегічні ядерні боєголовки.

^f Ця величина означає зняті з озброєння, але ще не демонтовані боєголовки.

^g Ця величина враховує приблизно 1 510 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і приблизно 200 на базах важких бомбардувальників.

^h Ця величина враховує приблизно 1 112 стратегічних і 1 558 нестратегічних боєголовок на централізованому зберіганні.

ⁱ СППРІ вважає, що Росія у січні 2024 р. мала більше стратегічних боєголовок, ніж у січні 2023 р., але оціночна кількість нестратегічних боєголовок зменшена на основі нових оцінок, що відбулося в загальному скороченні російських військових запасів приблизно на 109 боєголовок, порівняно з оцінкою попереднього року.

^j За оцінкою СППРІ, в січні 2024 р. Китай міг розпочати розміщення невеликої кількості боєголовок (приблизно 24) на пускових установках.

^k Інформація про стан і потужність ядерного арсеналу Північної Кореї є непевною. Північна Корея могла виробити достатньо розщеплюваних матеріалів, щоб зібрати до 90 ядерних боєголовок, однак, імовірно, зібрано менше боєголовок, можливо, близько 50.

I. Ядерні сили США

ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

На січень 2024 р. у військових запасах США налічувалося близько 3 708 ядерних боеголовок – так само, як і минулого року. Приблизно 1 770 із них – у т. ч. близько 1 670 стратегічних і 100 нестратегічних (тактичних) боеголовок – були розгорнуті на балістичних ракетах і базах бомбардувальників. Крім того, близько 1 938 боеголовок зберігались у резерві та приблизно 1 336 виведених з бойового складу боеголовок чекали на демонтаж (на 200 менше за оцінку попереднього року), що дає загальну кількість у приблизно 5 044 ядерні боеголовки (таблиця 7.2).

Наведені тут оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про ядерні арсенали США та оцінках авторів¹. Хоча у 2021 р. США на нетривалий час поновили політику розсекречування розміру своїх ядерних запасів і кількості демонтованих за рік боеголовок, у 2022-2023 рр. такі дані не публікувалися².

Очікується, що в наступне 10-річчя запаси США будуть і далі потроху скорочуватися мірою зосередження програм ядерної модернізації на окремих типах ядерної зброї. У квітні 2023 р. Міністерство енергетики США повідомило, що воно “докладає зусиль для завершення до кінця 2022 ф. р. [фінансового року] повного демонтажу боеприпасів, знятих з озброєння до кінця 2009 ф. р.”, але пандемія *Covid-19* “затримала демонтаж невеликої кількості цих знятих з озброєння боеголовок до кінця 2022 ф. р.”³. Що стосується боеголовок, знятих з озброєння протягом і після 2009 ф. р., то в листопаді 2023 р. Міністерство енергетики повідомило, що “боеголовки, які очікують на демонтаж, становлять значну частину загальної кількості боеголовок”, і Міністерство планує “вилучити додаткові зняті з озброєння боеголовки з . . . об’єктів [МО (Міністерства оборони) США]” і “демонтувати кілька [вилучених] систем озброєнь”⁴.

У цьому підрозділі детально описані американські запаси ядерної зброї, як стратегічної (авіаційного, наземного і морського базування), так і нестратегічної. Перед цим розглядається виконання США зобов’язань за двосторонніми договорами про контроль над озброєннями, окреслена роль ядерної зброї у військовій доктрині США та описані американські потужності з виробництва боеголовок.

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘*Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources*’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² US Department of State, ‘*Transparency in the US nuclear weapons stockpile*’, Fact sheet, 5 Oct. 2021; Kristensen, H. M., ‘*While advocating nuclear transparency abroad, Biden administration limits it at home*’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 31 July 2023.

³ US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2023 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Apr. 2023), p. 2-12. Фінансовий рік у США закінчується 30 вересня зазначеного року.

⁴ US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2024 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Nov. 2023, pp. 2-12, G-6).

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженні для цієї публікації.

Виконання США Нового СНО

У 2023 р. США, схоже, продовжували дотримуватись обмежень на розгорнуті стратегічні ядерні сили, згідно з Договором 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)⁵. За Договором, РФ і США зобов'язані двічі на рік обмінюватися даними про свої ядерні сили. Хоча на початку 2023 р. Росія припинила публікувати та обмінюватися даними за договорами (підрозділ II цього розділу), США у травні 2023 р. оприлюднили свої дані, публічно повідомивши, що, станом на 1 березня 2023 р., вони мають 1 419 боєголовок, приписаних до 662 розгорнутих балістичних ракет і важких бомбардувальників⁶. США заявили, що вони добровільно оприлюднили ці дані “на знак прозорості та відданості США відповідальній ядерній поведінці”⁷. Однак США не надали сукупні дані за вересень 2023 р., а в січні 2024 р. натомість повторно опублікували дані за березень 2023 р.⁸

Крім припинення США оприлюднення зведених даних за Новим СНО, у червні 2023 р. вони оголосили про чотири контрзаходи у відповідь на порушення Росією Договору: США (а) не надавати двічі на рік дані про ядерні сили; (б) не надавати повідомлень (зокрема, про розташування і стан розгорнутих ракет і пускових установок); (в) не сприяти російським інспекціям на території США; (г) не надавати телеметричну інформацію про випробувальні пуски американських міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) і балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ). Держдепартамент США заявив, що контрзаходи відповідають міжнародному праву та мають на меті спонукати Росію повернутися до виконання Договору⁹.

Як і в Росії, багато стратегічних систем доставки США несуть боєголовок менше за максимальне навантаження з метою дотримання обмежень Нового СНО. У той час як Новий СНО обмежує кількість ядерних боєголовок США, Закон про асигнування на національну оборону (*National Defense Appropriations Act, NDAA*) на 2024 ф. р. наказує Військово-повітряним силам (ВПС) США “розробити план скорочення періоду часу, необхідного для устанівки додаткових боєголовок на міжконтинентальні балістичні ракети, на випадок, якщо Президент накаже реалізувати такий план”¹⁰. Крім того, в доповіді двопартійної Комісії з питань стратегічного потенціалу (*Strategic Posture Commission*) Конгресу США (яка не є елементом офіційної політики

⁵ Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про пов'язані з ним події див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

⁶ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘US New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 12 May 2023, p. 2.

⁷ US Department of State (посилання 6).

⁸ US Department of State, Bureau of Arms Control, Deterrence, and Stability, ‘2023 report to Congress on implementation of the New START treaty’, 31 Jan. 2024, p. 4.

⁹ US Department of State, Bureau of Arms Control, Deterrence, and Stability, ‘US countermeasures in response to Russia’s violation of the New START treaty’, Fact sheet, 1 June 2023.

¹⁰ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2024, US Public Law 118-31, signed into law on 22 Dec. 2023, HR 2670, pp. 466-67.

США), оприлюдненій у жовтні 2023 р., рекомендувалося терміново підготуватися до “встановлення частини або всіх” резервних боеголовок країни¹¹.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині США

Огляд ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*) 2022 р., оприлюднений адміністрацією Президента Дж. Байдена, підтвердив три завдання американської ядерної зброї: “стримування стратегічного нападу; надання гарантій союзникам і партнерам; і досягнення цілей США, якщо стримування не спрацює”¹². У ньому зазначено, що “Сполучені Штати розглядатимуть застосування ними ядерної зброї лише за крайніх обставин, для захисту життєво важливих інтересів США або їх союзників і партнерів”; при цьому не розкривається, що саме становить “життєво важливі інтереси”, а також не визначено “союзників і партнерів”¹³. У *NPR 2022* також, здається, положення про можливу роль ядерної зброї проти неядерного стратегічного нападу сформульовано стриманіше, ніж в *NPR 2018*, оприлюдненому адміністрацією Президента Д. Трампа, де цю роль намагалися розширити¹⁴.

Загальні завдання ядерної зброї США, викладені в *NPR 2022*, відповідають довгостроковій політиці, але структура сил, необхідних для виконання цих завдань, схоже, змінюється. Адміністрація Президента Б. Обами (2009-2017 рр.) ініціювала загальну програму модернізації ядерної зброї, яку адміністрація Трампа (2017-2021 рр.) намагалася розширити, додавши до неї боєприпаси малої потужності та тактичну ядерну зброю (див. нижче)¹⁵. Хоча в *NPR 2022* відмовилися від деяких з цих нововведень, але у 2023 р. адміністрація Байдена зазнавала дедалі більшого тиску, спрямованого на зміну позиції США і врівноваження розвитку ядерної зброї у Росії та Китаї. Наприклад, у жовтні 2023 р. Комісія Конгресу з питань стратегічного потенціалу рекомендувала широкий перелік термінових оновлень для стратегічних і регіональних ядерних сил США¹⁶.

Виробництво боеголовок

Після завершення Холодної війни США покладалися на модернізацію існуючих типів боеголовок для підтримання ядерного арсеналу. Національне управління ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*)

¹¹ Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States, *America's Strategic Posture: Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States* (Institute for Defense Analyses, IDA: Alexandria, VA, 2023), p. 48.

¹² US Department of Defense (DOD), *2022 National Defense Strategy of the United States of America* (DOD: Washington, DC, Oct. 2022), 2022 Nuclear Posture Review, p. 7.

¹³ US Department of Defense (посилання 12), p. 9.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 12), p. 7; US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018). Про *NPR 2018* див.: Крістенсен Х. М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СІПІ 2019*, підрозділ I розділу 6. *NPR* є публічним документом, а детальні вимоги до ролі ядерної зброї описані в ряді документів Білого дому та МД США, які залишаються секретними.

¹⁵ Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СІПІ 2023*, підрозділ I розділу 7.

¹⁶ Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States (посилання 11), p. 48.

у 2023 р. передало американським військовим понад 200 модернізованих ядерних боєприпасів¹⁷. Останніми роками США переключились на амбітніший план виробництва нових або суттєво модернізованих боєголовок. Оскільки цей план значною мірою залежить від здатності виробляти нові плутонієві сердечники – центральний елемент ядерної зброї – *NNSA* намагалося збільшити потужності з виробництва сердечників з приблизно 10 до 30 на рік до 2026 р. і як мінімум 80 на рік до 2030 р.¹⁸ Однак у 2022 р. *NNSA* визнало нереалістичність цього плану¹⁹. Як наслідок, деякі з програм ядерної зброї, описаних нижче, можуть бути затримані, або нові системи доставки можуть бути спочатку розгорнуті з існуючими боєголовками²⁰.

Стратегічні ядерні сили

Наступальні стратегічні ядерні сили США складаються з важких літаків, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР). Ця тріада сил мало змінилася у 2023 р. За оцінкою СІПРІ, до тріади всього приписано 3 508 ядерних боєголовок, близько 1 670 з яких розміщені на балістичних ракетах та авіабазах важких бомбардувальників.

Літаки та авіаційне озброєння

Станом на січень 2024 р., ВПС США мали на озброєнні важкі бомбардувальники *B-1B*, *B-2A* і 87 *B-52H*. 66 із них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю, але не всі вони є постійно боєготовими. *B-2A* можуть нести авіабомби (*B61-7*, *B61-11*, *B61-12* і *B83-1*), а *B-52H* здатні нести крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) *AGM-86B/W80-1*. За оцінкою СІПРІ, до стратегічних бомбардувальників приписано приблизно 788 боєприпасів, близько 300 з яких перебувають на авіабазах у готовності до досить швидкої доставки. США модернізують ядерні бомбардувальники шляхом вдосконалення їх спроможностей командування та управління, розробки вдосконаленої ядерної зброї (авіабомб *B61-12* і КРПБ великої дальності, що запускаються без заходу в зону ППО (*Long-Range Standoff Weapon*, *LRSO*) і побудови нових бомбардувальників (*B-21 Raider*).

Перші шість *B-21* мають надійти на озброєння у 2027 р.; ці літаки поступово замінять бомбардувальники *B-1B* та *B-2*²¹. *B-21* здійснив свій перший

¹⁷ US National Nuclear Security Administration (NNSA), '2023: Year in review: Making our vision a reality', Feb. 2024.

¹⁸ US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'Plutonium pit production', Fact sheet, Apr. 2019; US Government Accountability Office (GAO), *Nuclear Weapons: NNSA Should Further Develop Cost, Schedule, and Risk Information for the W87-1 Warhead Program*, Report no. GAO-20-73 (GAO: Washington, DC, Sep. 2020), pp. 7-8, 14-15.

¹⁹ Докладніше див. Крістенсен і Корда (посилання 15).

²⁰ US Air Force (USAF), *Report on Development of Ground-Based Strategic Deterrent Weapon*, Report to eight congressional committees (USAF: [Washington, DC,] May 2020), p. 4.

²¹ Tirpak, J. A., 'B-21 Raider first flight now postponed to 2023', *Air and Space Forces Magazine*, 20 May 2022; US Air Force, 'B-21 bomber to be unveiled Dec. 2', 20 Oct. 2022.

політ у листопаді 2023 р.²² Очікується, що ВПС США придбають як мінімум 100 (можливо, 145) нових бомбардувальників, вартість експлуатації яких, за останніми оцінками, складе близько \$203 млрд за весь 30-річний термін служби, при оціночній вартості будівництва одного літака \$550 млн, але деякі важливі статті витрат залишаються засекреченими²³. Для розміщення нових *B-21* кількість баз для ядерних бомбардувальників у США має зрости з двох у січні 2024 р. до п'яти на початку 2030-х рр.²⁴ Знімки з комерційних супутників показують, що на авіабазі Барксдейл, Луїзіана, будується новий об'єкт для зброї, що після завершення будівництва дозволить відновити колишні можливості зберігання ядерної зброї²⁵.

Схоже, *B-21* матиме трохи менше озброєння, ніж *B-2*. Він зможе нести чотири типи ядерної зброї: керовані атомні бомби *B61-12* і *B61-13*; атомну бомбу глибокого проникнення *B61-11*; і КРПБ *AGM-181 LRSO*, що зараз розробляється. *AGM-181 LRSO* замінить КРПБ *AGM-86B* на початку 2030-х рр. і матиме ядерну боеголовку *W80-4* – модифіковану версію боеголовки *W80-1*, встановленої на *AGM-86B*. У березні 2023 р. *NNSA* дозволило розпочати етап виробничого проектування *W80-4*, перша серійна боеголовка має бути готова до 2027 ф. р. (вересень 2027 р.), а не до 2025 ф. р., як спочатку планувалося²⁶. Виробництво планується завершити у 2031 ф. р.²⁷

Раніше *B61-12* розглядалася як заміна для всіх інших наявних авіабомб, включаючи *B61-7*, *B61-11* і *B83-1*, призначених для стратегічних бомбардувальників. Однак у жовтні 2023 р. адміністрація Байдена оголосила про плани розробки нової модифікації авіабомби *B61* – *B61-13*, можливо, з метою отримання дозволу Конгресу на зняття з озброєння *B83-1*²⁸. Повідомлялося, що *B61-13* буде оснащена боеголовкою від *B61-7*, яку знімають з озброєння, отже вона матиме таку ж максимальну потужність, 360 кт, але отримає нові характеристики захисту та управління і хвостовий блок керування для підвищення точності і полегшення націлювання по площинних цілях²⁹. За даними МО США, американські арсенали не збільшаться за рахунок *B61-13*, оскільки

²² Stone, M. and Swanson, D., 'US Air Force's new B-21 Raider "flying wing" bomber takes first flight', Reuters, 11 Nov. 2023.

²³ Capaccio, A., 'Under-wraps B-21 bomber is seen costing \$203 billion into 2050s', Bloomberg, 17 Nov. 2021; Tirpak, J. A., 'A new bomber vision', *Air Force Magazine*, 1 June 2020; Stone and Swanson (посилання 22).

²⁴ Dawkins, J. C., Commander, 8th Air Force and Joint-Global Strike Operations Center, Barksdale Air Force Base, 'B21 General Dawkins intro', YouTube, 19 Mar. 2020, 01:35; Kristensen, H. M., 'USAF plans to expand nuclear bomber bases', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 17 Nov. 2020.

²⁵ Knight, M., 'Construction of new nuclear weapons facility at Barksdale AFB', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 20 Feb. 2024.

²⁶ US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'W80-4 life extension program enters phase 6.4, production engineering', 1 May 2023.

²⁷ Leone, D., 'Two-year delay for first LRSO warhead, but NNSA says will still deliver on-time to Air Force', Defense Daily, 4 Aug. 2022.

²⁸ Kristensen, H. and Korda, M., 'Biden administration decides to build a new nuclear bomb to get rid of an old bomb', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 27 Oct. 2023.

²⁹ US Department of Defense, 'Department of Defense announces pursuit of B61 gravity bomb variant', Press release, 27 Oct. 2023.

кількість вироблених *B61-12* (приблизно 480) “буде зменшена на кількість вироблених *B61-13*”³⁰.

Ракети наземного базування

Станом на січень 2024 р., США мали 400 МБР *LGM-30G Minuteman III*, розгорнутих у 450 шахтних пускових установках (ШПУ) у складі трьох ракетних крил³¹. Ще 50 порожніх ШПУ утримуються в готовності, до них у разі потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні. За оцінкою СІПРІ, до сил МБР приписано 800 боєголовок, 400 з яких встановлені на ракетах. Кожна МБР *Minuteman III* має або 335-кт боєголовку *W78/Mk12A*, або 300-кт боєголовку *W87/Mk21*. МБР з *W87-0* можуть нести лише одну боєголовку, а на ракетах з *W78* можна встановити ще до двох боєголовок – максимально три в роздільній головній частині з блоками індивідуального наведення (РГЧ БІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRV*)³². Останніми роками, особливо у 2023 р., уряд США зазнає тиску зсередини країни з вимогами встановлення РГЧ ІН на деяких з розгорнутих у США МБР³³.

У ВПС США планується початок заміни *Minuteman III* на МБР наступного покоління у 2028 р. із завершенням заміни до 2036 р., хоча тут можливі затримки³⁴. Перший випробувальний пуск нової МБР *LGM-35A Sentinel* спочатку планувався на 2023 р., але технічні та кадрові проблеми спричинили затримки, змусивши перенести пускове та перше повне функціональне випробування на 2024 ф. р. та 2025 ф. р., відповідно³⁵. У 2023 р. на комерційних супутникових знімках було видно, що на авіабазі Ванденберг у Каліфорнії будується ШПУ для випробувань МБР. Це один з понад 600 об’єктів, які потребуватимуть модернізації у рамках програми *Sentinel*³⁶. Складнощі модернізації інфраструктури спричинили затримки та перевитрати програми: ВПС США в січні 2024 р. повідомили, що розгортання *Sentinel* затримається на два роки й коштуватиме приблизно на 37% більше, ніж спочатку очікувалося³⁷. Масштаби перевитрат змусили звернутися до закону Нанна-МакКерді (*Nunn-McCurdy Act*) 1982 р., що потенційно може призвести до припинення програми. Щоб уникнути цього, Міністр оборони

³⁰ US Department of Defense, ‘Fact sheet on B61 variant development’, Fact sheet, 27 Oct. 2023.

³¹ US Air Force, ‘LGM-30G Minuteman III’, Fact sheet, accessed 15 Mar. 2024.

³² Про боєголовки та їх потужність див. також: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ І розділу 10.

³³ Kristensen, H. M. et al., ‘Strategic Posture Commission report calls for broad nuclear buildup’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 12 Oct. 2023.

³⁴ Richard, C. A., Commander, US Strategic Command, Statement before the US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p. 9. Про *Sentinel* див. також Крістенсен і Корда (посилання 32).

³⁵ ‘LGM-35A Sentinel intercontinental ballistic missile, USA’, Airforce Technology, 29 July 2022; US Government Accountability Office (GAO), *Weapon Systems Annual Assessment*, Report no. GAO-23-106059 (GAO: Washington, DC, June 2023).

³⁶ US Government Accountability Office (посилання 35); оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

³⁷ Tirpak, J. A., ‘New ICBM has “critical” cost and schedule overruns, needs SecDef certification to continue’, *Air and Space Forces Magazine*, 18 Jan. 2024.

США має розслідувати причину перевитрат, вжити заходів і повторно сертифікувати програму, як важливу для національної безпеки³⁸.

Кожна *Sentinel* зможе нести до двох боеголовок, при цьому ВПС США планують виготовити суттєво модифіковану боеголовку на базі тієї ж конструкції, що й *W87-0*, під назвою *W87-1*. Вартість програми модернізації боеголовки *W87-1* оцінювалася у \$11,9-15,9 млрд у “тогорічних” цінах (тобто з урахуванням інфляції), але ця сума не враховувала значні витрати на виробництво плутонієвих сердечників для боеголовки³⁹. Програма офіційно вийшла на етап розробки у травні 2023 р., а виготовлення першого серійного виробу очікується у 2031-2032 ф.рр. (хоча спочатку планувалося на 2030 ф.р.)⁴⁰. Однак вчасне виробництво *W87-1* згідно із запланованим графіком розгортання *Sentinel* залежало від прогнозованого *NNSA* обсягу виробництва щонайменше 80 плутонієвих сердечників на рік до 2030 р. (див. вище). Визнання *NNSA* нереальності цієї мети означає, що *Sentinel* спочатку будуть розгортатися з існуючими боеголовками *W87-0*⁴¹.

Очікується також, що *Sentinel* зможе нести новий тип головної частини (т. зв. головну частину наступного покоління, *Next Generation Re-entry Vehicle, NGRV*). Бюджет ВПС США на 2024 ф.р. передбачає “завчасне фінансування придбання” *NGRV*. Щоб нівелювати затримки, що впливатимуть на виробництво боеголовки *W87-1*, *NGRV* зможе оснащуватися як існуючими, так і перспективними боеголовками⁴².

Ракети морського базування

ВМС США мають на озброєнні 14 АПЧ БР класу *Ohio*, 12 з яких, як вважається, за звичайних умов перебувають у бойовому складі, а два постійно перебувають на обслуговуванні. Вісім АПЧ БР базуються на базі підводних човнів Кітсап штат Вашингтон, на Тихому океані, а шість – на базі підводних човнів Кінгс-Бей, штат Джорджія, в Атлантиці. Останню заміну ядерного палива завершили у 2022 р., тобто всі 14 підводних човнів зараз можуть бути задіяні аж до 2027 р., коли планується вивести з бойового складу перший підводний човен класу *Ohio*⁴³.

Кожен АПЧ БР класу *Ohio* може бути оснащений 24 БРПЧ *Trident II*, але для дотримання обмежень розгорнутих пускових установок, згідно з Новим СНО, чотири з 24 трубних пускових контейнерів на кожному підводному човні були дезактивовані, щоб 12 АПЧ БР, які зазвичай перебувають у

³⁸ Knight, M., “‘Critical’ overrun of Sentinel ICBM program demands government transparency”, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 2 Feb. 2024.

³⁹ US Department of Energy (посилання 4), pp. 8-27, 8-32.

⁴⁰ US Department of Energy (посилання 4), pp. 1-6, 2-10, 2-11, 8-6.

⁴¹ Докладніше див. Крістенсен і Корда (посилання 15).

⁴² US Department of Defense (DOD), *Department of Defense Fiscal Year (FY) 2024 Budget Estimates*, Justification Book, vol. 3 of 4, Research, Development, Test and Evaluation, Air Force (DOD: Washington, DC, Mar. 2023).

⁴³ Puget Sound Naval Shipyard and Intermediate Maintenance Facility, ‘Louisiana back underway: Project team completes the final engineering refueling overhaul for an Ohio-class ballistic missile submarine’, US Navy, Naval Sea Systems Command, 8 Mar. 2023.

бойовому складі, могли нести не більше 240 ракет⁴⁴. 8-10 АПЧ БР постійно перебувають у морі, 4-5 з них – на бойовому патрулюванні в заданому районі в готовності до пуску ракет протягом 15 хв після отримання команди. Впродовж року флот американських АПЧ БР у рамках політики стримування виконує близько 30 патрулювань⁴⁵.

БРПЧ *Trident II D5* несуть два основні типи боєголовок: 455-кт *W88* та *W76*, яка існує у двох варіантах: 90-кт *W76-1* та *W76-2* малої потужності⁴⁶. В *NNSA* почали модернізацію застарілої боєголовки *W88*; першу серійну *W88 Alt 370* зібрали 1 липня 2021 р., і боєголовка офіційно надійшла до арсеналів у 2023 р.⁴⁷ Кожна БРПЧ може нести до восьми боєголовок, але зазвичай має у середньому чотири або п'ять. За оцінкою СПІРІ, станом на січень 2024 р., до флоту АПЧ БР були приписані орієнтовно 1 920 боєголовок, приблизно 970 з яких встановлені на БРПЧ⁴⁸.

Боєголовка малої потужності *W76-2*, яка надійшла на озброєння наприкінці 2019 р. і зараз перебуває на озброєнні АПЧ БР в Атлантичному і Тихому океанах, є модифікацією 8-кт *W76-1*⁴⁹. *NPR 2022* залишив відкритою імовірність зняття з озброєння в середньостроковій перспективі боєголовки *W76-2*, мірою надходження на озброєння в наступні 10 років засобів малої потужності *B61-12* та *LRSO*⁵⁰.

У ВМС США з 2017 р. триває заміна БРПЧ *Trident II D5* на більш потужну версію *D5LE* (*LE* означає *life extension* – з подовженим терміном служби), оснащену новою системою наведення *Mk6*. Модернізація має завершитись у 2025 р.⁵¹ Ними будуть озброєні АПЧ БР класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (до 2042 р.), а також британські підводні човни *Trident* (підрозділ ІІІ).

У процесі побудови перебувають 12 нових АПЧ БР класу *Columbia*, якими плануються замінити АПЧ БР класу *Ohio*. Головний човен нового класу *District of Columbia* має розпочати патрулювання у 2031 р.⁵² Кожен

⁴⁴ US Navy Office of Information, 'Fleet ballistic missile submarines – SSBN', Fact file, 25 May 2021.

⁴⁵ Див., наприклад: Kristensen, H., 'US SSBN patrols steady, but mysterious reduction in Pacific in 2017', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 24 May 2018.

⁴⁶ Старіший варіант *W76-0* вже зняли чи знімають з озброєння. Про ці боєголовки див. Крістенсен і Корда (посилання 32).

⁴⁷ US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'NNSA completes first production unit of W88 Alteration 370', 13 July 2021; US Department of Energy (посилання 4), p. 2-1.

⁴⁸ US Department of State (посилання 6).

⁴⁹ Arkin, W. M. and Kristensen, H. M., 'US deploys new low-yield nuclear submarine warhead', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 29 Jan. 2020; US Department of Defense, 'Statement on the fielding of the W76-2 low-yield submarine launched ballistic missile warhead', Press release, 4 Feb. 2020; приватні розмови американських військових з авторами, 2019-2020 pp.

⁵⁰ US Department of Defense (посилання 12), p. 20.

⁵¹ Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, 'US nuclear weapons policy, programs, and strategy in review of the defense authorization request for fiscal year 2020 and the Future Years Defense Program', Statement before the US Senate, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 1 May 2019, p. 4.

⁵² Wolfe (посилання 51), p. 8.

АПЧ БР класу *Columbia* нестиме 16 ракет, спочатку – *D5LE*, але з 2039 р. їх замінять модернізованими БРПЧ *D5LE2*.⁵³

Для оснащення *D5LE2* в *NNSA* започаткували конструкторську розробку нової ядерної боеголовки, відомої як *W93*. Це буде перша цілком нова боеголовка, розроблена у США після завершення Холодної війни. Боеголовка *W93* буде встановлена у новій головній частині *Mk7* із захисним корпусом, якою також будуть оснащені британські АПЧ БР класу *Dreadnought* (підрозділ III). *W93* має спочатку доповнити, а не замінити *W76-1* і *W88*. Ці боеголовки планується замінити іншою новою боеголовкою. Завершення виробництва першої *W93* попередньо заплановане на 2034-2036 рр.⁵⁴

Нестратегічні ядерні сили

Станом на січень 2024 р., США мали у запасах один основний тип нестратегічної авіаційної зброї: авіабомбу *B61* (у версіях *B61-3*, *B61-4* і в новій версії *B61-12*, яка до 2026 р. має замінити дві старі версії)⁵⁵.

За оцінкою СІПРІ, арсенал налічував 200 бомб *B61*, з яких 100 (всі – версії *B61-3/-4*) перебували у Європі і призначалися для використання бойовими літаками США та їх союзників. Ці бомби, які залишаються під контролем ВПС США, розміщені на шести авіабазах п'яти держав-членів НАТО: Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Бюхель у Німеччині; Авіано та Геді в Італії; Волкел у Нідерландах; Інжирлік у Туреччині⁵⁶. Решта (приблизно 100) авіабомб *B61*, як вважають, зберігаються на авіабазі Кіртленд, штат Нью-Мексико, для потенційного використання американськими літаками, зокрема, можливо, у Східній Азії⁵⁷. До базованих у США бойових літаків, призначених для виконання цього завдання, належать *F-15E* з 366-го винищувального авіакрила на авіабазі Маунтін-Хом, штат Айдахо⁵⁸.

У 2022-2023 рр. з'являлося дедалі більше свідчень, що США модернізують ядерні сховища та відповідну інфраструктуру на авіабазі британських ВПС Лейкенхіт у Великій Британії для можливого зберігання на цій базі ядерної зброї за непередбачених обставин⁵⁹. Ця модернізація відбувається в рамках

⁵³ Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, 'FY2021 budget request for nuclear forces and atomic energy defense activities', Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 3 Mar. 2020, p. 5.

⁵⁴ US Department of Energy (посилання 3), p. 2-10.

⁵⁵ Ще один варіант *B61* – *B61-10* – зняли з озброєння у вересні 2016 р. US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2018 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Nov. 2017), figures 1.1-1.7, p. 1-13.

⁵⁶ Детальний огляд програм літаків подвійного використання США та їх союзників по НАТО див. у Kristensen (посилання 14), pp. 299-300; Andreassen, S. et al., *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (Nuclear Threat Initiative: Washington, DC, Jan. 2018).

⁵⁷ US Department of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (посилання 14), p. 48.

⁵⁸ Heflin, L., '53rd Wing WSEP incorporates NucWSEP, enhances readiness for real world operations', Press release, Air Combat Command, 9 Sep. 2021.

⁵⁹ Kristensen, H. M., 'Lakenheath air base added to nuclear weapons storage site upgrades', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 11 Apr. 2022; Korda, M. and Kristensen, H. M., 'Increasing evidence that the US Air Force's nuclear mission may be returning to UK soil', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 28 Aug. 2023; Diver, T., 'US to station nuclear weapons in UK to counter threat from Russia', *Daily Telegraph*, 26 Jan. 2024.

ширшого плану модернізації до 180 ядерних сховищ по всій Європі, включно з усіма діючими сховищами, а також десятками законсервованих сховищ на інших базах⁶⁰.

Повномасштабне виробництво *B61-12* почалося наприкінці 2022 р., а перші бомби були офіційно прийняті на озброєння у США у 2023 р., і весь процес заміни планується завершити до 2026 р.⁶¹ Після початку розгортання на базах у Європі бомби *B61-3* і *B61-4*, які зараз розміщені на цих базах, поступово будуть вивезені до США та демонтовані. На відміну від старих версій, *B61-12* мають хвостовий блок керування, що дозволяє *B61-12* точніше вражати цілі, отже, вони можуть мати меншу потужність і, відповідно, спричиняти менше радіоактивних опадів⁶².

У 2023 р. тривали роботи з інтеграції нових *B61-12* на семи типах літаків, які використовують США або їх союзники по НАТО: *B-2A*, нові *B-21*, *F-15E*, *F-16C/D*, *F-16MLU*, *F-35A* та *PA-200 (Tornado)*⁶³. У жовтні 2023 р. *F-35A* пройшли технічну сертифікацію для доставки *B61-12*, відкривши шлях підрозділам ВПС США в Європі для завершення сертифікації ядерних гарантій перед отриманням нових бомб⁶⁴. *F-35A* замінюють усі бельгійські, голландські та американські літаки *F-16*, а також німецькі та італійські *Tornado*, як носії ядерної зброї.

Огляд ядерного стану 2018 р. за адміністрації Трампа включав плани розробки нової ядерної крилатої ракети морського базування (*SLCM-N*), що мала увійти до нестратегічного ядерного арсеналу США. В Огляді за 2022 р., оприлюдненому адміністрацією Байдена, схоже, відмовилися від цих планів. Однак у 2023 р. Конгрес США виступив проти рішення адміністрації Байдена, дозволивши фінансування подальших досліджень і повернувши *SLCM-N* до програми ядерної модернізації. Незважаючи на сильну спочатку протидію адміністрації Байдена, *NDAA* дозволило виділити у 2024 ф. р. 190 млн доларів на цю ракету і боеголовку для неї з метою досягнення оперативної готовності в 2034 р.⁶⁵ Розробка *SLCM-N* порушує зобов'язання США від 1992 р. не розробляти такої зброї та потенційно призведе до першого суттєвого збільшення розмірів запасів ядерної зброї США після 1996 р.⁶⁶

⁶⁰ 'Request for information: Vault modernization program', System for Award Management (SAM.gov), Notice ID FA9422_VMP, 29 Aug. 2023.

⁶¹ Meub, K., 'B61-12 production begins', *Sandia LabNews*, Sandia National Laboratories, 11 Feb. 2022; US Department of Energy (посилання 4), p. 2-1.

⁶² Kristensen, H. M. and McKinzie, M., 'Video shows earth-penetrating capability of B61-12 nuclear bomb', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Jan. 2016.

⁶³ US Air Force (USAF), *Acquisition Annual Report Fiscal Year 2018: Cost-effective Modernization* (USAF: Washington, DC, [n.d.]), p. 24.

⁶⁴ Marrow, M., 'EXCLUSIVE: F-35A officially certified to carry nuclear bomb', *Breaking Defense*, 8 Mar. 2024.

⁶⁵ Executive Office of the President, Office of Management and Budget, 'Statement of administration policy: HR 2670 – National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2024', 10 July 2023; and US National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2024 (note 10), pp. 460-62.

⁶⁶ Bush, G. W., US president, 'Address before a joint session of the Congress on the state of the union', 28 Jan. 1992.

Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип носіїв	Назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки × потужність	Кількість боеголовок ^b
Стратегічні ядерні сили		746				3 508^c
<i>Літаки (бомбардувальники)</i>		107/66 ^d				788 ^e
B-52H	Stratofortress	76/46	1961	16 000	20 × КРПБ AGM-86B 5-150 кт ^f	500 ^g
B-2A	Spirit	20/20	1994	11 000	16 × бомб B61-7, -11, -12, B83-1 ^h	288
<i>Ракети наземного базування (МБР)</i>		400				800 ⁱ
LGM-30G	Minuteman III					
	Mk12A	200	1979	13 000	1-3 × W78 335 кт	600 ^j
	Mk21 SERV	200	2006	13 000	1 × W87-0 300 кт	200 ^k
<i>Ракети морського базування (БРПЧ)</i>		14/280 ^l				1 920 ^m
UGM-133A	Trident II D5LE					
	Mk4	..	1992	>12 000	1-8 × W76-0 100 кт	— ⁿ
	Mk4A	..	2008	>12 000	1-8 × W76-1 90 кт	1 511
	Mk4A	..	2019	>12 000	1 × W76-2 ^o 8 кт	25
	Mk5	..	1990	>12 000	1-8 × W88 455 кт	384
Нестратегічні ядерні сили						200^p
F-15E	Strike Eagle	..	1988	3 840	5 × B61-3, -4	80
F-35A	Lightning II	..	2023	>2 200	2 × B61-12	..
F-16C/D	Falcon	..	1987	3 200 ^q	2 × B61-3, -4	60
F-16MLU	Falcon ^r	..	1985	3 200	2 × B61-3, -4	30
PA-200	Tornado ^r	..	1983	2 400	2 × B61-3, -4	30
Усього запасів						3 708
Розгорнуті боеголовки						1 770
Резервні боеголовки						1 938
Зняті з озброєння боеголовки, що чекають на демонтаж						1 336^s
Усього в наявності						5 044^t

.. – дані недоступні або непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; КРПБ – крилата ракета повітряного базування; кт – кілотонна; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; *SERV* – головна частина з підвищеним захистом.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання бойових завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Ця величина означає загальну кількість боеголовок, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них перебуває на ракетах і авіабазах, як пояснюється у примітках нижче.

^c Приблизно 1 670 з цих стратегічних боеголовок були встановлені на балістичні ракети наземного і морського базування чи перебували на авіабазах. Решта боеголовок перебували на централізованому зберіганні. Ця кількість відрізняється від кількості розгорнутих стратегічних боеголовок, що рахується за російсько-американським Договором 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новим СНО), оскільки Договір рахує один боеприпас на один бомбардувальник у бойовому складі, навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї. Крім того, в Договорі не враховуються боеприпаси, що зберігаються на авіабазах, а деякі атомні підводні човни з балістичними ракетами (АПЧ БР) у певний період часу мають не повний боекомплект і тому не враховуються згідно з Договором. США припинили публікацію зведених даних про стратегічні ядерні сили, обмежені Новим СНО.

^d Перша величина – загальна кількість бомбардувальників на озброєнні; друга – кількість бомбардувальників, що вважаються носіями ядерної зброї згідно з Новим СНО. США заявляли, що постійно матимуть у бойовому складі не більше 60 ядерних бомбардувальників, але, як правило, боеготовими є лише приблизно 50 літаків, решта перебувають у ремонті.

^e Із приблизно 788 боеприпасів для бомбардувальників, біля 300 (200 КРПБ і 100 бомб) знаходились на авіабазах, решта – на централізованому зберіганні. Багато авіабомб вже не повністю боеготові й заплановані до зняття з озброєння після надходження *B61-12* в середині 2020-х рр.

^f *B-52H* вже не обладнаються для доставки атомних бомб.

^g У 2006 р. Міністерство оборони США вирішило скоротити кількість КРПБ до 528 ракет. Див.: Burg, R., Director of Strategic Security in the Air, Space and Information Operations, 'ICBMs, helicopters, cruise missiles, bombers and warheads', Statement before the US Senate, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 28. Mar. 2007, р. 7. Далі їх кількість, імовірно, поступово зменшилася до приблизно 500, бо деякі ракети й боеголовки могли бути використані для випробувань на руйнування.

^h Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 кт, *B61-11* – 400 кт, *B83-1* – 1200 кт. Однак усі ці бомби, крім *B-11*, можуть мати й меншу потужність. Більшість *B83-1* виведено в резерв, і навчання на *B-2A* рідко проводяться з цими бомбами. *B61-12* офіційно прийняті на озброєння у 2023 р. і приписані до бомбардувальників *B-2A*.

ⁱ З 800 боеголовок для МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта боеголовок перебувають на централізованому зберіганні.

^j Лише 200 з цих боеголовок *W78* розгорнуті, оскільки бойове навантаження всіх МБР було зменшене для доставки лише однієї боеголовки; решта боеголовок перебувають на централізованому зберіганні.

^k За оцінкою СІПРІ, ще 340 боеголовок *W87* можуть перебувати на довгостроковому зберіганні не у складі запасів для використання у програмі заміни *W78* на *W87-1*.

^l Перша величина – загальна кількість АПЧ БР у складі американського флоту; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Проте, хоча 14 АПЧ БР можуть нести до 280 ракет, два човни зазвичай постійно перебувають у ремонті з заміною ядерного палива чи на довгостроковому обслуговуванні і не мають приписаних до них ракет. Решта 12 АПЧ БР можуть нести до 240 ракет, але 1 чи 2 з них зазвичай постійно проходять обслуговування і можуть не мати ракет.

^m З 1920 боеголовок для БРПЧ лише приблизно 970 у січні 2024 р. були розгорнуті на підводних човнах; решта перебували на централізованому зберіганні. Хоча кожна ракета *D5* рахувалася, згідно з Договором 1991 р. про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, як носій 8 боеголовок і була випробовувана з 14-ма, у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшено в середньому до 4-5 боеголовок. За оцінкою, ракети *D5*, оснащені новою боеголовкою малої потужності *W76-2*, несуть лише по одній боеголовці.

ⁿ Тут приймається, що всі боеголовки *W76-0* замінені на *W76-1*.

^o За даними американських військових, нова боеголовка малої потужності W76-2 зазвичай буде встановлюватись як мінімум на двох АПЧ БР на патрулюванні в Атлантичному та Тихому океанах.

^p Вважається, що із 200 нестратегічних бомб близько 100 розміщені за межами США на 6 авіабазах 5 країн-членів НАТО (Бельгія, Німеччина, Італія, Нідерланди й Туреччина), хоча за збереження цих боеприпасів відповідають ВПС США. Орієнтовно решта 100 бомб перебувають на централізованому зберіганні у США. Після надходження на озброєння *B61-12* старіші варіанти *B61* будуть демонтовані. Максимальна потужність тактичних авіабомб – 170 кт у *B61-3* і 50 кт у *B61-4*. Усі вони можуть налаштовуватись на меншу потужність. *B61-10* знята з озброєння у 2016 р.

^q У більшості джерел зазначається радіус польоту без дозаправки 2 400 км, але за даними *Lockheed Martin* (виробника *F-16*), вона становить 3 200 км.

^r Ці літаки подвійного призначення використовуються іншими членами НАТО з авіабаз поза межами США.

^s До 2018 р. уряд США кожного року оприлюднював кількість демонтованих боеголовок, але адміністрація Президента Д. Трампа припинила цю практику. Адміністрація Президента Дж. Байдена на якийсь час відновила прозорість, але опубліковані дані за 2018-2020 рр. засвідчили, що було розібрано набагато менше боеголовок, ніж вважалося (зокрема, у 2020 р. – лише 184). Тим не менш, демонтаж боеголовок тривав, і в січні 2024 р. на демонтаж чекали ще близько 1 336 боеголовок.

^f На додачу до цих зібраних боеголовок, понад 20 тис. плутонієвих сердечників зберігалися на заводі *Pantex* у Техасі, і близько 4 000 вторинних уранових елементів – на об'єкті *Y-12* в Оук-Рідж, штат Теннессі.

Джерела: Міністерство оборони США, різні бюджетні доповіді і плани, пресрелізи та документи, отримані згідно із Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді і плани; особисте спілкування з посадовими особами ВПС, ВМС і Міністерства енергетики США; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Станом на січень 2024 р. Російська Федерація утримувала військовий арсенал розміром близько 4 380 ядерних боеголовок. Орієнтовно 2 822 з них – стратегічні боеголовки, 1 710 з яких були розгорнуті на балістичних ракетах наземного і морського базування та на авіабазах бомбардувальників. Росія також мала орієнтовно 1 558 нестратегічних (тактичних) ядерних боеголовок, які всі, як вважалося, перебували на централізованому зберіганні. Хоча, за оцінкою авторів, у січні 2024 р. Росія мала більше стратегічних боеголовок, ніж у січні 2023 р., оціночна кількість нестратегічних боеголовок була переглянута в бік зменшення на основі нових оцінок, що призвело до загального скорочення російських військових запасів приблизно на 109 боеголовок, порівняно з оцінкою попереднього року. На січень 2024 р. ще 1 200 знятих з озброєння боеголовок чекали на демонтаж (на 200 менше за оцінку попереднього року, виходячи з припущення про нинішні темпи демонтажу), що дає загальні запаси Росії орієнтовно в 5 580 ядерних боеголовок (таблиця 7.3 наприкінці цього підрозділу).

Ці оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про російський ядерний арсенал та оцінках авторів. Через брак прозорості оцінкам та аналізу змін у ядерній зброї Росії властива суттєва невизначеність, особливо стосовно чималого арсеналу російських нестратегічних ядерних озброєнь. Але, аналізуючи супутникові знімки та іншу інформацію з відкритих джерел, офіційні заяви, галузеві видання та інтерв'ю російських урядовців державним ЗМІ, можна зробити обґрунтовану оцінку процесу ядерної модернізації Росії¹.

У цьому підрозділі підраховані запаси російської стратегічної та нестратегічної ядерної зброї повітряного, наземного та морського базування. Але спочатку розглядається дотримання Росією її двосторонніх зобов'язань з контролю над озброєннями та роль ядерної зброї у російській військовій доктрині.

Дотримання Росією Нового СНО

У лютому 2023 р. Президент В. Путін заявив про намір Росії “призупинити” участь в останньому двосторонньому договорі з питань контролю над стратегічними озброєннями між Росією і США – у Договорі 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)². Цей Договір обмежує кількість розгорнутих стратегічних ядерних сил Росії та США та дозволяє проводити інспекції на місці для перевірки його дотримання³.

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Послання Президента Росії Федеральним зборам, 21 лютого 2023 р.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

³ Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про пов'язані з ним події див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

Хоча Путін у 2023 р. заявив, що Росія планує у цілому залишатися у встановлених Новим СНО межах, рішення про призупинення інспекцій (згідно з Договором) на невизначений термін означало, що США не могли перевірити дотримання Росією зобов'язання мати не більше 1 550 розгорнутих стратегічних боеголовок⁴. Тим не менш, у США оцінювали, що Росія, “імовірно, у 2023 р. не перевищила ліміт розгорнутих боеголовок, передбачений Новим СНО”⁵.

Останній двосторонній обмін даними в рамках Договору відбувся у вересні 2022 р. Росія заявила про наявність у неї 1 549 розгорнутих боеголовок, приписаних до 540 стратегічних носіїв, що відповідає лімітам Нового СНО⁶. Так само, як і у США, з метою дотримання лімітів Нового СНО багато російських стратегічних систем доставки несуть менше боеголовок, ніж максимально здатні. Якщо Росія вирішить припинити дотримання обмежень Договору або якщо термін дії Договору закінчиться без нової угоди, то Росія (як і США) може встановити резервні боеголовки на ракетах і бомбардувальниках і потенційно подвоїти кількість розгорнутих стратегічних ядерних боеприпасів⁷.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Росії

Офіційна російська політика стримування, востаннє оновлена указом від 2020 р., визначає чіткі умови, за яких Росія може застосувати ядерну зброю: (а) отримання достовірних даних про пуски балістичних ракет по території Росії або її союзників; (б) використання ядерної зброї чи інших видів зброї масового ураження проти Росії чи її союзників; (в) напад на критично важливі урядові чи військові об'єкти Росії, дезорганізація яких призведе до підриву ядерних сил; (г) агресія проти Росії із застосуванням звичайних озброєнь, коли саме існування держави опиниться під загрозою⁸. Це формулювання цілком узгоджується з попередніми публічними інтерпретаціями російської ядерної політики за Президента Путіна, яка відійшла від політики заборони використання ядерної зброї першими та негативних гарантій безпеки.

Російсько-українська війна порушила питання про ядерну доктрину Росії та про те, де, коли, як і за яких умов Росія може застосувати ядерну зброю. Кілька промов Президента Путіна та російських високопосадовців і аналітиків, які натякали на можливе використання ядерної зброї у конфлікті, лише

⁴ ‘Russia suspends START arms inspections over US travel curbs’, Reuters, 8 Aug. 2022; Atwood, K. and Hansler, J., ‘Russia postpones nuclear arms control talks with US, State Department says’, CNN, 28 Nov. 2022; US Department of State, ‘Report to Congress on implementation of the New START Treaty’, Jan. 2024.

⁵ US Department of State (посилання 4), p. 6.

⁶ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Sep. 2022.

⁷ Korda, M. and Kristensen, H., ‘If arms control collapses, US and Russian strategic nuclear arsenals could double in size’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 7 Feb. 2023. Про переговори стосовно подовження Нового СНО див. підрозділ 1 розділу 8 цього видання.

⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Basic principles of state policy of the Russian Federation on nuclear deterrence’, Approved by Russian Presidential Executive Order no. 355, 2 June 2020.

додали невизначеності⁹. Так, у січні 2023 р. колишній Президент Росії Д. Медведєв, нині – заступник голови Ради Безпеки Росії, заявив в інтерв'ю, що “поразка ядерної держави у звичайній війні може спровокувати ядерну війну”. Але використання ядерної зброї в Україні виходить за межі умов указу 2020 р., оскільки програв війни в Україні не загрожує існуванню російської держави¹⁰.

Стратегічні ядерні сили

У січні 2024 р. Росія, за оцінками, мала 2 822 боєголовки, призначені для потенційного використання за допомогою стратегічних носіїв: дальніх бомбардувальників, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ). Це приблизно на 149 боєголовок більше, ніж у січні 2023 р. через зміни розмірів арсеналу внаслідок розгортання новіших МБР з роздільною головною частиною з блоками індивідуального наведення (РГЧ БІН), а також з надходженням на озброєння нового атомного підводного човна з балістичними ракетами (АПЧ БР).

Авіація та озброєння Повітряно-космічних сил

Станом на січень 2024 р. Командування дальньої авіації Росії мало на озброєнні орієнтовно 67 важких бомбардувальників: 15 *Ty-160 (Blackjack)* і 52 *Ty-95MC (Bear)*¹¹. За оцінками СІПРІ, можливо, лише 58 із них вважаються розгорнутими відповідно до Нового СНО. Максимально можливе корисне навантаження бомбардувальників становить близько 650 ядерних боєприпасів; але оскільки окремі бомбардувальники є не повністю боєготовими, припускається, що Росія не виготовила такої кількості боєприпасів для своїх бомбардувальників. За оцінками СІПРІ, бомби є лише для розгорнутих бомбардувальників – 586 боєприпасів. Імовірно, близько 200 таких боєприпасів зберігаються на двох базах стратегічних бомбардувальників: Енгельс у Саратовській обл. та Українка в Амурській обл. Росія завжди тримала всі свої стратегічні бомбардувальники на цих двох базах, але комерційні супутникові знімки показали, що у 2023 р. Росія передислокувала багато бомбардувальників на авіабази Біла (Іркутська обл.) і Оленья (Мурманська обл.) після кількарізних атак авіабази Енгельс українськими безпілотниками¹².

У 2023 р. тривала, хоч із затримками, модернізація бомбардувальників, що передбачає оновлення авіоніки, двигунів, ядерних і неядерних крилатих ракет

⁹ Див., наприклад: Президент Російської Федерації, Послання Президента Росії Федеральним зборам 24 лютого 2022 р.; Президент Російської Федерації, Послання Президента Росії Федеральним зборам 21 вересня 2022 р.; ‘Russia can defend new regions with nuclear weapons: Medvedev’, Al Jazeera, 22 Sep. 2022.

¹⁰ Faulconbridge, G. and Light, F., ‘Putin ally warns NATO of nuclear war if Russia is defeated in Ukraine’, Reuters, 19 Jan. 2023.

¹¹ Для ракет, літаків і підводних човнів, розглянутих у цьому підрозділі, в дужках наводиться позначення НАТО (наприклад, *Blackjack*) після російського позначення (наприклад, *Ty-160*).

¹² Tiwari, S., ‘After Tu-95 bomber, Russia’s Tu-22 M3 Backfire destroyed in Ukraine drone attack – reports’, Eurasian Times, 21 Aug. 2023.

великої дальності¹³. Стратегічні бомбардувальники *Tu-160* і *Tu-95* зараз оснащені крилатими ракетами повітряного базування (КРПБ) *X-55 (AS-15)*, але на модернізованих бомбардувальниках вони замінюються новими КРПБ *X-102 (AS-23B)*. Схоже, всі *Tu-160* (включаючи щонайменше 10 абсолютно нових бомбардувальників *Tu-160M2*) і більшість *Tu-95* зрештою будуть модернізовані, і флот бомбардувальників складатиметься з 50-60 боєготових літаків. Ці модернізовані бомбардувальники мають стати тимчасовим переходом до російського бомбардувальника наступного покоління *ПАК-ДА*, серійне виробництво якого планується розпочати у 2028-2029 рр.¹⁴ *ПАК-ДА* піде також на заміну всіх бомбардувальників *Tu-22М3М (Backfire-C)* нестратегічних сил (див. нижче)¹⁵.

Під час візиту північнокорейського лідера Кім Чен Ина на російський аеродром Кневичі (поблизу Владивостока) у вересні 2023 р. Росія показала літак *Tu-160*, оснащений “новими” крилатими ракетами *X-БД*, які є вдосконаленою версією існуючих *X-102*. Не ясно, однак, чи надійшла нова ракета на озброєння, чи вона все ще перебувала в розробці наприкінці 2023 р.¹⁶

Ракети наземного базування

Станом на січень 2024 р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) – вид збройних сил РФ, оснащений МБР наземного базування, – склалися з 12 ракетних дивізій, зведених у три армії, що оціночно мали на озброєнні 329 МБР різних типів і модифікацій (таблиця 7.3)¹⁷. Ці МБР можуть нести до 1 244 боєголовок, але, за оцінкою СІПРІ, їх навантаження зменшене до 872 боєголовок для дотримання ліміту розгорнутих стратегічних боєголовок за Новим СНО. Ці МБР несуть близько половини з 1 710 оціночно розгорнутих російських стратегічних боєголовок.

Росія близька до завершення заміни старих радянських МБР новими типами, хоча цей процес забрав набагато більше часу, ніж очікувалося. На грудень 2023 р., за повідомленнями, було модернізовано близько 88% сил МБР¹⁸. Програма модернізації насамперед стосувалася *РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)* – варіанту *РС-12М1/2 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* з РГЧ БІН. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2024 р., кількість розгорнутих *РС-24* збільшилася орієнтовно до 204 мобільних і шахтних ракет *РС-24* у складі всіх

¹³ President of Russia, ‘Meeting with workers of Gorbunov Kazan aviation factory and Tu-160M pilots’, 25 Jan. 2018; Ignatyeva, L., ‘New Kazan strategic bombardier hits the sky’, *Realnoe Vremya*, 11 Jan. 2023; Президент Російської Федерації, “Засідання колегії Міністерства оборони”, 21 грудня 2022 р.

¹⁴ ‘PAK DA demonstrational model to be ready by 2023 –Source’, TASS, 2 Aug. 2021; ‘Russia begins construction of the first PAK DA strategic bomber – Sources’, TASS, 26 May 2020; А. Лавров, Р. Крецуль и А. Рамм, “ПАКетное соглашение: новейшему бомбардировщику назначили сроки выхода в серию”, *Известия*, 14 января, 2020; ‘Russia tests engine for next-generation strategic missile-carrying bomber’, TASS, 31 Oct. 2022.

¹⁵ ‘Russia to test next-generation stealth strategic bomber’, TASS, 2 Aug. 2019.

¹⁶ Cook, E., ‘What is Kh-BD? Russian Tu-160 bombers armed with new long range missiles’, *Newsweek*, 19 Sep. 2023.

¹⁷ Одна з цих дивізій МБР, восьма ракетна дивізія в Юр’ї Кіровської обл., проходила модернізацію разом з рештою сил МБР, однак вважається, що МБР *Сирена-М* цієї дивізії є резервними передавачами коду запуску і тому не несуть ядерної зброї.

¹⁸ С.В. Каракаев, Интервью *Красной Звезде*, “Стратегическая мощь России крепнет” , Dzen News, 16 декабря, 2023.

шести дивізій, укомплектованих мобільними МБР (у Барнаулі, Іркутську, Нижньому Тагілі, Новосибірську, Виползово та Йошкар-Олі)¹⁹. Переозброєння всіх цих дивізій означає, що до кінця 2023 р. всі стратегічні мобільні сили МБР у Росії були переозброєні ракетами пострадянського періоду²⁰.

Розгортання шахтних *РС-24* триває в Козельську Калузької обл.; один полк з 10 ШПУ укомплектували у 2018 р., другий полк – у 2020 р.²¹ Третій полк розпочав бойове чергування у грудні 2021 р., і СІПРІ вважає, що до чотирьох його ШПУ ракети були завантажені наприкінці 2023 р.²² Імовірно, 60 ШПУ *РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* у Татіщеві Саратовської обл. згодом теж будуть модернізовані під *РС-24*.

Росія завершує переозброєння перших двох полків радянських МБР *РС-20В (SS-18 Mod 5 Satan)* у Домбаровському Оренбурзької обл. на ракети *РС-18 (SS-19 Mod 4)* з гіперзвуковим маневреним бойовим блоком *Авангард*. Переозброєння першого полку завершилося у грудні 2021 р., другого, за повідомленнями – у грудні 2023 р., хоча на супутникових знімках видно, що наприкінці року будівництво ще тривало²³.

Росія також розробляє нову “важку” рідкопаливну шахтну МБР, відому як *РС-28 Сармат (SS-X-29)*, на заміну *РС-20В*. Відомо, що Росія лише двічі провела пускові випробування МБР *РС-28*: у квітні 2022 р. та у лютому 2023 р., причому останнє випробування, ймовірно, було невдалим²⁴. Тим не менш, супутникові знімки та офіційні заяви 2023 р. вказують на те, що *РС-28* надійде на озброєння найближчим часом²⁵. Першою МБР *РС-28* отримає дивізія в Ужурі, Красноярський край²⁶. Супутникові знімки вказують на те, що старіші *РС-20В* одного полку вже вилучено для підготовки до отримання МБР *РС-28*, і будівництво щонайменше чотирьох ШПУ завершено до кінця 2023 р., хоча не ясно, чи завантажені в ці шахти МБР *РС-28*.

Кілька нових програм розвитку МБР і маневрених бойових блоків, які можуть встановлюватись на модифікованих МБР, імовірно, перебувають на ранніх етапах. Повідомлялося, що ці програми включають *Ярс-М* (МБР зі

¹⁹ Каракаєв (посилання 18); оцінки авторів.

²⁰ Каракаєв (посилання 18); оцінки авторів.

²¹ “Два полка РВСН в 2021 году будут перевооружены на ракетные комплексы “Ярс””, ТАСС, 21 декабря, 2020; С. В. Каракаєв, Интервью Р. Бирюлину, Д. Андрееву и А. Резнику, “Ядерный щит России по-прежнему надежен”, *Красная звезда*, 16 декабря, 2022; оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

²² С. В. Каракаєв, Интервью Р. Бирюлину и Д. Андрееву “Бесспорный аргумент России”, *Красная звезда*, 17 декабря, 2021; оцінки авторів.

²³ Президент Росії, “Розширене засідання колегії МО”, 21 декабря, 2021; Каракаєв (посилання 18); оцінки авторів.

²⁴ President of Russia, ‘Test launch of Sarmat ICBM’, 20 Apr. 2022; Liebermann, O. and Bertrand., N., ‘US believes Russia had failed intercontinental ballistic missile test around when Biden was in Ukraine’, CNN, 22 Feb. 2023.

²⁵ Korda, M. and Kristensen, H., ‘Upgrade underway for Russian silos to receive new Sarmat ICBM’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 19 Oct. 2023; Минобороны России (@mod_russia), Telegram, 7 Oct. 2023, <https://t.me/mod_russia/31220>; ‘First Sarmat ICBMs regiment to go on combat duty in December 2023-Source’, TASS, 19 Nov. 2023.

²⁶ Каракаєв (посилання 21).

стартовим прискорювачем, здатну нести РГЧ БІН), *Осину-РВ* (на базі *РС-24*) і *Кедр* (система наступного покоління, що має замінити *РС-24*)²⁷.

У грудні 2023 р. Росія оголосила про плани провести у 2024 р. сім випробувальних пусків МБР, але враховуючи, що останніми роками Росія запустила значно менше МБР, ніж планувалося, вона може не досягти цієї мети²⁸.

Ракети морського базування

Станом на січень 2024 р., ВМФ Росії мав на озброєнні 12 АПЧ БР з ядерною зброєю, у т. ч. 5 АПЧ БР радянських часів класу *Дельфин* (проект 667БДРМ або *Delta IV*) і 7 АПЧ БР класу *Борей* (проект 955/955А, *Юрий Долгорукий*). Кілька з них постійно перебувають у ремонті і вважаються обмежено боєготовими.

Росія планує замінити останні 5 АПЧ БР класу *Дельфин* новими АПЧ БР *Борей-А* (проект 955А). Ймовірно, планується мати всього 12 АПЧ БР класу *Борей*. Половина з них увійде до Північного флоту (у Північному Льодовитому океані), друга половина – до Тихоокеанського флоту²⁹. Після багаторічних затримок через технічні проблеми в останні чотири роки Росія передавала флоту в середньому один новий АПЧ БР *Борей-А* на рік. Один новий АПЧ БР *Борей-А* – *Император Александр III* – передали флоту у 2023 р., передача решти запланована на кінець 2020-х – початок 2030-х рр.³⁰ У 2022 р. було представлено нову концепцію конструкції наступного АПЧ БР під назвою *Арктур*. Він буде меншим за нинішній *Борей*, нести менше балістичних ракет і, в разі затвердження проекту, почне надходити на заміну АПЧ БР *Борей* наприкінці 2030-х рр.³¹

Кожен з 12 АПЧ БР у бойовому складі може мати 16 балістичних ракет, а всього російський флот АПЧ БР може нести до 992 боєголовок³². Але, як правило, один чи два АПЧ БР постійно перебувають у ремонті чи на обслуговуванні і не мають озброєння. Число боєголовок на деяких ракетах також могло бути зменшене для дотримання загального ліміту боєголовок за Новим СНО. Тож, за оцінкою СІПРІ, розгорнуто лише близько 640 з 992 боєголовок.

²⁷ Каракаев (посилання 18); MilitaryRussia.Ru (@militaryrussia.ru), Telegram, 15 May 2023, <<https://t.me/militaryrussiaru/5673>> and <<https://t.me/militaryrussiaru/5674>>; К. Рябков, ““Ярс-М” и “Осина-РВ”. Направления развития стратегического ракетного комплекса”, TopWar, 18 мая, 2023; M51.4ever (@M51_4ever), X, 20 Nov. 2023, <https://twitter.com/M51_4ever/status/1725181990062719000>; Richard, C. A., Commander, US Strategic Command, Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee on Strategic Forces, 1 Mar. 2022.

²⁸ Каракаев (посилання 18).

²⁹ ‘Sevmash shipyard ready to continue construction of Borei-A nuclear subs – CEO’, TASS, 16 Mar. 2023.

³⁰ Russian Federation, ‘Ceremony for raising naval flags on nuclear-powered submarines Emperor Alexander III and Krasnoyarsk’, 11 Dec. 2023; Севмаш, “На Севмаше заложили атомные подводные крейсера “Дмитрий Донской” и “Князь Потемкин””, 23 августа, 2021.

³¹ “Атомную подлодку “Арктур” оснастят новым оружием, сообщило КБ “Рубин””, РИА Новости, 16 августа, 2022; С. Сафранов, “В конструкторском бюро назвали сроки появления в ВМФ новых атомных подлодок”, РИА Новости, 21 июня, 2023.

³² АПЧ БР класу *Дельфин* несуть БРПЧ *РСМ-54 Синева/Лайнер (SS-N-23 M2/3) (SS-N-23 M3)*, а АПЧ БР *Борей* та *Борей-А* несуть БРПЧ *РСМ-56 Булава (SS-N-32)*. Кожна *РСМ-54* може нести до 4 боєголовок, а кожна *РСМ-56* – до 6 боєголовок. Припускають, що навантаження *РСМ-56* було зменшене до 4 боєголовок для дотримання лімітів Нового СНО.

Вважається, що АПЧ БР *Дельфин* несе БРПЧ РСМ-54, або *Синева* (SS-N-23 М2), або модифікований варіант, *Лайнер* (SS-N-23 М3), а АПЧ БР *Борей* та *Борей-А* несуть новішу БРПЧ РСМ-56 *Булава* (SS-N-32).

У 2023 р. для ВМФ Росії продовжувалася розробка *Посейдона*, або *Статус-6* (*Каньон*) – стратегічної торпеди великої дальності з атомним двигуном для озброєння двох нових типів підводних човнів спецпризначення: К-329 *Белгород* (проекту 09852) – переробленого атомного ракетного підводного човна (SSGN) класу *Антей* (проекту 949А, *Oscar II*); і класу *Хабаровск* (проект 09851)³³. Систему *Посейдон*, за повідомленнями, двічі випробовували у 2023 р.³⁴

Белгород офіційно передали ВМС Росії у липні 2022 р.³⁵ Хабаровск наприкінці 2023 р., ймовірно, перебував на завершальній стадії побудови на верфі *Севмаш*³⁶. Ще один підводний човен спеціального призначення планують поставити до 2027 р. – всього буде щонайменше три підводні човни, кожен з яких зможе нести до шести торпед *Посейдон*³⁷. Однак їх озброєння навряд чи буде боеготовим ще кілька років³⁸. Росія модернізує сховище боеголовок на базі підводних човнів Тихоокеанського флоту в Камчатському краї, де розмістять щонайменше два підводні човни спеціального призначення з системою озброєння *Посейдон*³⁹.

Нестратегічні ядерні сили

Нестратегічні ядерні озброєння Росії мають головним чином компенсувати уявну слабкість її звичайних сил, порівняно з силами НАТО, забезпечити регіональні (а не міжконтинентальні) засоби стримування та в цілому підтримувати паритет із загальним рівнем ядерних сил США⁴⁰. Серед західних

³³ Sutton, H. I., 'Khabarovsk-class-submarine', Covert Shores, 20 Nov. 2020; Sutton, H. I., 'Poseidon torpedo', Covert Shores, 22 Feb. 2019.

³⁴ "АПЛ "Белгород" завершила бросковые испытания макета торпеды "Посейдон"", ТАСС, 9 января, 2023; Cook, E., 'Russia successfully tests secret nuclear-powered "Poseidon" torpedo', *Newsweek*, 10 June 2023.

³⁵ 'Shipbuilders deliver special-purpose sub with nuclear-powered drones to Russian Navy', ТАСС, 8 July 2022.

³⁶ 'Submarine force armed with Poseidon torpedoes to come into operation in Kamchatka in 2025', ТАСС, 3 Apr. 2023.

³⁷ 'First batch of nuclear-armed drones Poseidon manufactured for special-purpose sub Belgorod', ТАСС, 16 Jan. 2023.

³⁸ "Вторую подлодку-носитель "Посейдонов" планируют спустить на воду весной-летом 2021 года", ТАСС, 6 ноября, 2020.

³⁹ 'Base for Poseidon nuclear super-torpedoes to go on stream in Kamchatka next year – Source', ТАСС, 27 Mar. 2023; оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

⁴⁰ Не існує загальноприйнятого визначення "тактичної", "нестратегічної" ядерної зброї або ядерної зброї "для ТВД". Ці терміни зазвичай застосовують до озброєнь малої дальності, на які не поширюються угоди про контроль над озброєннями, що регулюють стратегічні сили великої дальності.

посадовців та експертів було багато дискусій про роль нестратегічної ядерної зброї в ядерній стратегії Росії, включаючи можливе її використання першим⁴¹.

Розвідууправління МО США (*US Defense Intelligence Agency*) у 2021 р. оцінювало, що Росія має 1 000-2 000 нестратегічних боєголовок; ця оцінка повторюється у доповіді Держдепартаменту США американському Конгресу в травні 2023 р.⁴² За оцінкою СПІРІ, станом на січень 2024 р., Росія мала майже 1 560 боєголовок для можливого використання нестратегічними силами – це оцінка є нижчою, ніж у січні 2023 р., через перегляд оцінки авторів на основі нових припущень. Однак ця нова оцінка все ще дуже непевна. Більшість російських систем доставки нестратегічної ядерної зброї мають подвійне призначення – вони також можуть нести звичайні боєголовки, призначені для використання з кораблів, підводних човнів, літаків, системами протиповітряної та протиракетної оборони та ракетами сухопутних військ.

Поставка ядерної зброї Білорусі

Росія і Білорусь у 2023 р. неодноразово заявляли про розміщення в Білорусі нестратегічної ядерної зброї. У березні Президент Путін оголосив, що Росія обладнала 10 білоруських літаків *Су-25 (Frogfoot)* для доставки ядерної зброї та передала Білорусі балістичні ракети малої дальності (БРМД) *9К720 Іскандер-М (SS-26)*⁴³. Підготовка російських пускових екіпажів, очевидно, була завершено до квітня, а наприкінці грудня 2023 р. Президент Білорусі О. Лукашенко заявив, що Росія завершила доставку ядерної зброї до Білорусі⁴⁴. У другій половині 2023 р. білоруські залізничники повідомляли, що “російська тактична ядерна зброя та обладнання для неї” вже надійшли до Білорусі у кілька етапів⁴⁵.

Попри ці офіційні заяви та деякі можливі ознаки, взяті з відкритих джерел, залишається кілька питань стосовно статусу цього розгортання. Хоча відкриті джерела та супутникові знімки вказують на те, що боєголовки можуть зберігатися в новому захищеному сховищі поблизу Осиповичів Могилевської обл.,

⁴¹ Про ці дискусії див., наприклад: US Department of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018), p. 30; Kofman, M. and Fink, A. L., ‘Escalation management and nuclear employment in Russian military strategy’, *War on the Rocks*, 23 June 2020; Oliker, O., ‘Moscow’s nuclear enigma: What is Russia’s arsenal really for?’, *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2018; Stowe-Thurston, A., Korda, M. and Kristensen, H. M., ‘Putin deepens confusion about Russian nuclear policy’, *Russia Matters*, Harvard Kennedy School, 25 Oct. 2018; Tertrais, B., ‘Russia’s nuclear policy: Worrying for the wrong reasons’, *Survival*, vol. 60, no. 2 (Apr. 2018); Ven Bruusgaard, K., ‘The myth of Russia’s lowered nuclear threshold’, *War on the Rocks*, 22 Sep. 2017; Kaushal, S. and Cranny-Evans, S., ‘Russia’s nonstrategic nuclear weapons and its views on limited nuclear war’, *Royal United Services Institute*, 21 June 2022.

⁴² Berrier, S., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 26 Apr. 2021; US Department of State, ‘Report to the Senate on the status of tactical (nonstrategic) nuclear weapons negotiations pursuant to subparagraph (A)(12)(b) of the Senate resolution of advice and consent to ratification of the New START Treaty’, May 2023.

⁴³ “Интервью Владимира Путина Павлу Зарубину”, *Smotrim*, 25 марта 2023.

⁴⁴ ASTRA (@astrapress), Telegram, 4 Apr. 2023, <<https://t.me/astrapress/24412>>; ‘Belarus leader says Russian nuclear weapons shipments are completed, raising concern in the region’, AP, 25 Dec. 2023.

⁴⁵ Сообщество железнодорожников Беларуси, “Очередной этап ввоза в Беларусь компонентов российского тактического ядерного оружия и связанного с ним оборудования”, 12 сентября, 2023; Сообщество железнодорожников Беларуси, “Порядок ввоза российского ядерного оружия в Беларусь”, 27 июня, 2023.

на січень 2024 р. не було переконливих візуальних доказів розміщення в Білорусі російських ядерних боеголовок і персоналу.

Озброєння ВМФ

ВМФ Росії оціночно має понад 780 боеголовок для оснащення крилатих ракет, призначених для ударів по наземних цілях, протикорабельних крилатих ракет, протичовнових ракет, глибинних бомб і торпед надводних кораблів, підводних човнів і морської авіації.

Серед останніх модифікацій – крилата ракета морського базування (КРМБ) подвійного використання великої дальності *Калибр*, призначена для ударів по наземних цілях, відома також як *3М-14 (SS-N-30A)*, та КРМБ подвійного використання *3М55 (SS-N-26)*⁴⁶. Ці ракети замінюють ракети радянських часів і встановлюються на різні типи надводних кораблів і ударних підводних човнів⁴⁷. Серед цих кораблів – нові атомні ракетні підводні човни проєкту *855/855М Ясень/Ясень-М (Северодвинск)*, чотири з яких вже боеготові, після того, як останній – *Красноярск* – надійшов на озброєння у грудні 2023 р. Ще п'ять будуються. Перший з них під назвою *Архангельск* покинув верф *Севмаш* у листопаді 2023 р. для підготовки до пускових і ходових випробувань⁴⁸. Повідомлялося, що Росія розглядає можливість будівництва ще трьох атомних ракетних підводних човнів проєкту *855М*, хоча офіційно це не підтверджено⁴⁹.

Озброєння Повітряно-космічних сил

Понад 330 нестратегічних ядерних боеприпасів, за оцінками, приписані до повітряно-космічних сил (ПКС) Росії для використання бомбардувальниками проміжної дальності *Ту-22М3М (Backfire-C)*, винищувачами-бомбардувальниками *Су-24М (Fencer-D)*, *Су-34 (Fullback)* та винищувачами-перехоплювачами *МиГ-31К (Foxhound)*⁵⁰. Нові бойові літаки *Су-57 (Felon)* теж мають подвійні задачі. Поставки ПКС *Су-57* тривали у 2023 р., 22 літаки мають надійти до кінця 2024 р.⁵¹

МиГ-31К оснащено новою аеробалістичною ракетою (АБР) *9А-7760 Кинжал*. У 2022 р. вони перебували на озброєнні Південного воєнного округу

⁴⁶ Існує багато плутанини у тому, що зазвичай називають ракетою *Калибр*. *Калибр* фактично означає не конкретну ракету, а пускову установку для сімейства озброєнь, яке, крім варіанту для враження наземних цілей *3М-14 (SSN30/A)*, включає протикорабельну крилату ракету *3М-54 (SS-N-27)* і протичовнову ракету *91R*. Докладніше див. US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp. 34-35.

⁴⁷ Варто зауважити, що хоча дедалі більше кораблів можуть запускати *3М-14* подвійного призначення, не ясно, скільки з них мають ядерні завдання.

⁴⁸ MilitaryRussia.Ru (@DnKornev), X, 24 Jan. 2024, <<https://twitter.com/DnKornev/status/1750366578200178964>>.

⁴⁹ Д. Корнев, “Спрос с “Ясень”: что даст флоту строительство новых атомных подлодок”, *Известия*, 26 Nov. 2023; Источник сообщил, что число АПЛ семейства “Ясень” доведут до 12”, ТАСС, 18 ноября 2023.

⁵⁰ US Department of Defense, ‘US nuclear deterrence policy’, 1 Apr. 2019, p. 3; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2021* (Routledge: London, 2021); оцінки авторів. Не виключено, що *Су-30СМ* теж може нести ядерну зброю.

⁵¹ D’Urso, S., ‘First serial production Su-57 Felon delivered to the Russian Aerospace Forces’, *The Aviationist*, 30 Dec. 2020; Rob Lee (@RALee85), Twitter, 3 Feb. 2022, <<https://twitter.com/RALee85/status/1489302156729593869>>; Объединённая авиастроительная корпорация (ОАК), ОАК передала Минобороны очередную партию серийных самолётов пятого поколения Су-57, 28 декабря 2022.

та Північного флоту, і надійдуть до Західного та Центрального воєнних округів до 2024 р.⁵² Звичайні *Кинжалы* використовували проти України⁵³. У лютому 2023 р. Президент Путін оголосив, що Росія прискорить серійне виробництво *Кинжалов*⁵⁴.

Росія також приймає на озброєння ракету подвійного використання “повітря-земля” *X-32 (AS-4A)*. Це модернізація *X-22N (AS-4)*, якою оснащуються *Ту-22МЗ*⁵⁵.

Озброєння сил протиповітряної, берегової та протиракетної оборони

До російських сил протиповітряної, берегової та протиракетної оборони, за оцінкою, приписано приблизно 345 ядерних боеголовок, хоча ця оцінка дуже непевна. Більшість із них призначені для використання в комплексах подвійного призначення *C-300 (SA-20)* та *C-400 (SA-21)* військ протиповітряної оборони та в системі протиракетної оборони Москви *A-135*. Як вважають, невелика кількість ядерної зброї приписана до російських частин берегової оборони для боротьби з кораблями. У 2023 р. Державний департамент США у своїй оцінці припускав, що Росія продовжує використовувати нестратегічні ядерні боеголовки для “протиповітряних” і “протиракетних систем”⁵⁶.

Запаси боеприпасів сил протиповітряної, берегової та протиракетної оборони Росії, імовірно, зменшаться через підвищення можливостей звичайних засобів ППО, включаючи системи *Нудоль* та *Аэролат*, що розроблялись у 2023 р., та зняття з озброєння старих боеприпасів.

Озброєння Сухопутних військ

Російські сухопутні війська мають приблизно 95 боеголовок для БРМД подвійного використання *9K720 Искандер-М (SS-26)* і крилатих ракет наземного базування (КРНБ) *9M729 (SSC-8)*. Станом на січень 2024 р., *Искандер-М* повністю замінили БРМД *Точка (SS-21)* у 12 ракетних бригадах⁵⁷. *9M728 (SSC-7)* може також нести ядерний заряд.

КРНБ подвійного призначення *9M729* у США називали головною причиною свого виходу з Договору 1987 р. про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) у 2019 р.⁵⁸ За оцінкою СІПРІ, чотири чи п'ять дивізіонів *9M729* вже розгорнуті спільно з чотирма чи п'ятьма бригадами *Искандер-М*.

⁵² Президент Росії (посилання 23); ‘Russia’s upgraded MiG-31 fighters to provide security for Northern Sea Route’, TASS, 26 Nov. 2021; Р. Крецуль, А. Черепанова, Прибавить гиперзвук: еще один военный округ вооружат “Кинжалами”, *Известия*, 7 июня, 2021.

⁵³ ‘Shoigu reveals Kinzhal hypersonic missile was used three times during special operation’, TASS, 21 Aug. 2022.

⁵⁴ ‘Russia to continue mass production of Kinzhal hypersonic systems—Putin’, TASS, 22 Feb. 2023.

⁵⁵ US Department of Defense (посилання 41), р. 8.

⁵⁶ US Department of State (посилання 42).

⁵⁷ Оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків і російських повідомлень.

⁵⁸ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘INF Treaty at a glance’, Fact sheet, 8 Dec. 2017. Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див. у підрозділі III додатку А цього видання. Див. також: Топічанов П., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 11. Кайл Ш. Н. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю” – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ II розділу 7.

Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × навантаження	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні ядерні сили	590				2 822^c
<i>Літаки (бомбардувальники)</i>	<i>67^d</i>				<i>568^e</i>
Ту-95МС/М (Bear-H) ^f	52	1984/2015	6 500-10 500	6-14 × 200 кт КРПБ Х-55 (AS-15A) або Х-102 (AS-23В)	430 ^g
Ту-160М1/М2 (Blackjack)	15	1987/2021	10 500-13 200	12 × 200 кт КРПБ Х-55 або Х-102, бомби	156 ^h
<i>Ракети наземного базування (МБР)</i>	<i>329</i>				<i>1 244ⁱ</i>
РС-20В Воевода (SS-18 Satan)	34	1988	11 000-15 000	10 × 500-800 кт ^j	340
Авангард (SS-19 Mod 4) ^k	10	2019	10 000	1 ГМББ	10
РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/моб.)	18	2006	10 500	1 × [800 кт]	18
РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/шахт.)	60	1997	10 500	1 × [800 кт]	60
РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/моб.)	180	2010	10 500	[4 × 250 кт] ^l	720
РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахт.)	24	2014	10 500	4 × [250 кт]	96
РС-28 Сармат (SS-29)	..	[2024]	>10 000	[10 × 500 кт]	—
Сирена-М ^m	3	2022	-	Командна ракета	—
<i>Ракети морського базування (БРПЧ)</i>	<i>12/192ⁿ</i>				<i>992°</i>
РСМ-54 Синева/Лайнер (SS-N-23 М2/3) ^p	5/80	2007/2014	9 000	4 × 100 кт ^q	320 ^r
РСМ-56 Булава (SS-N-32)	7/112	2012	>8 050	[6 × 100 кт] ^s	672
Нестратегічні ядерні сили					1 558^t
<i>ВМФ</i>	<i>..</i>				<i>784</i>
ПЧ/надводні кораблі/авіація	..	Крилаті ракети для враження наземних цілей, КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди ^u			784
<i>Повітряно-космічні сили</i>	<i>289</i>				<i>334</i>
Ту-22М3М (Backfire-C)	57	1974	..	2 ракети повітря-земля, бомби	114
Су-24М/М2 (Fencer-D)	68	1974	..	2 бомби	68 ^v
Су-34 (Fullback)	122	2006		2 бомби	122 ^v

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × навантаження	Кількість боєголовок ^b
Су-57 (Felon)	18	[2024]	..	[бомби, ракети повітря-земля]	18
МиГ-31К (Foxhound)	24	2018	..	1 АБР	12
ПРО, ППО, берегова оборона	882				345
53Т6 (SH-08 Gazelle)	68	1986	30	1 × 10 кт	68
С-300/400 (SA-20/21)	750 ^w	1992/2007	..	1 × малої потужності	250
3М55/Р-800 Оникс (SS-N-26 Strobile), 3К55/К300-Р Бастион (SSC-5 Stooage)	56	2015	>400	1 × [10-100 кт]	23
СПУ-35Б Редут (SSC-1B Sepal)	8 ^x	1973	500	1 × 350 кт	4
Сухопутні війська	170				95
9К720 Искандер-М (SS-26 Stone)	150	2005	350	1 × [10-100 кт]	75 ^y
9М728 Искандер-К (SSC-7 Southpaw)					
9М729 (SSC-8 Screwdriver)	20	2016	2 350	1 × [10-100 кт]	20 ^z
Усього запасів					4 380
Розгорнуті стратегічні боєголовки					1 710
Резервні боєголовки					2 670
Стратегічні					1 112
Нестратегічні					1 558
Зняті з озброєння боєголовки, що чекають на демонтаж					1 200
Усього в наявності					5 580

. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; [] – приблизна оцінка СПРІ; АБР – аеробалістична ракета; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; ГМББ – гіперзвуковий маневрений бойовий блок; КРМБ – крилата ракета морського базування; КРПБ – крилата ракета повітряного базування; кт – кілотонна; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; ППО (ПРО) – протиповітряна (протиракетна) оборона; ПЧО – протичовнова оборона.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Ця величина означає загальну кількість боєголовок, приписаних орієнтовно до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них перебувають на ракетах і авіабазах, як пояснюється у примітках нижче.

^c Приблизно 1 710 з цих стратегічних боєголовок були розміщені на балістичних ракетах наземного та морського базування та авіабазах. Решта боєголовок перебували на централізованому зберіганні. Ця кількість відрізняється від кількості розгорнутих стратегічних боєголовок, що рахується за російсько-американським Договором 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО), оскільки Договір рахує один боеприпас на один бомбардувальник у бойовому складі, навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї. Крім того, в Договорі не враховуються боеприпаси, що зберігаються на авіабазах, а деякі атомні підводні човни з балістичними ракетами (АПЧ БР)

мають неповний боєзапас і тому не враховані згідно з Договором. Росія припинила публікацію загальних даних про стратегічні ядерні сили, обмежені Новим СНО.

^d Всі російські дальні стратегічні бомбардувальники можуть нести ядерну зброю. Лише приблизно 58 з них враховані як такі, що перебувають у бойовому складі, за Новим СНО. Через триваючу модернізацію бомбардувальників залишається значна невизначеність стосовно кількості боєготових бомбардувальників.

^e Максимально можливе загальне навантаження бомбардувальників оцінюється приблизно у 650 ядерних боєприпасів, але, оскільки лише окремі з бомбардувальників є повністю боєготовими, СППРІ вважає, що до них приписано лише близько 580 боєприпасів, 200 з яких можуть зберігатися на двох базах стратегічних бомбардувальників. Решта боєприпасів, як вважається, перебувають на централізованому зберіганні.

^f Російсько-американський Договір 1991 р. про скорочення стратегічних озброєнь (СНО) розрізняв два варіанти *Ту-95МС*: *Ту-95МС6 (Bear-H6)*, який може нести 6 КРПБ, і *Ту-95МС16 (Bear-H16)*, здатний нести ще 10 КРПБ на пілонах під крилами, загалом 16 КРПБ. Однак незрозуміло, чи досі використовується конфігурація *МС16*, або зовнішні пілони були видалені, що фактично перетворило модифікацію *МС16* на *МС6*. *Ту-95МС* модернізують до рівня *Ту-95МСМ*. Під час модернізації додають 4 пілони, що дозволяє літаку нести 8 ракет *X-101/102 (AS-23A/B)* на зовнішній підвісі та, потенційно, 6 ракет *X-55 (AS-15B)* всередині, загалом 14 КРПБ.

^g У цій оцінці припускається, що орієнтовно 20 літаків *Ту-95МС* були модернізовані і разом можуть нести до 280 боєприпасів (див. примітку ^f), а приблизно 25 *Ту-95МС6* можуть нести до 150 боєприпасів. Також припускається, що 7 літаків перебувають у ремонті з метою технічного обслуговування або модернізації.

^h У цій оцінці припускається, що два літаки *Ту-160 (Blackjack)* перебувають у ремонті з метою технічного обслуговування або модернізації; решта 13 можуть нести до 156 боєприпасів.

ⁱ Ці МБР загалом можуть нести приблизно 1 244 боєголовки, але, за оцінкою СППРІ, їх навантаження зменшене до приблизно 872 боєголовки, а решта боєголовки перебувають на зберіганні.

^j На січень 2024 р. *РС-20В (SS-18 Mod 5 Satan)* могли мати лише по 5 боєголовки для дотримання ліміту розгорнутих стратегічних боєголовки за Новим СНО.

^k У цій ракеті використовується модифікований прискорювач МБР *РС-18 (SS-19 Stiletto)* з гіперзвуковим маневреним бойовим блоком у якості корисного навантаження.

^l Можливо, в січні 2024 р. з метою дотримання ліміту розгорнутих стратегічних боєголовки за Новим СНО *РС-24 (SS-27 Mod 2)* мали лише по 3 боєголовки.

^m Дивізія в Юр'ї оснащена новим комплексом командних ракет для ядерних сил *Сирена-М*, створеним на базі МБР *РС-24*. Ракети не несуть ядерного боєприпасу, а виконують функцію модулю зв'язку для екстреного пуску. Вони враховані в таблиці, оскільки на їх пускові установки поширюються обмеження згідно з Новим СНО.

ⁿ Перша величина – загальна кількість підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) в російському флоті; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. З 12 АПЧ БР у бойовому складі Росії (на січень 2024 р.), один чи два постійно перебувають у ремонті та не несуть приписаних до них ядерних ракет і боєголовки (див. примітку ^o).

^o Вважається, що кількість боєголовки на БРПЧ зменшена для дотримання Росією лімітів за Новим СНО. Крім того, один чи два АПЧ БР постійно перебувають у ремонті й не несуть ядерної зброї. Тому, за нашою оцінкою, на БРПЧ встановлені лише приблизно 640 з 992 боєголовки.

^p Поточною версією БРПЧ *РСМ-54* може бути *Лайнер (SS-N-23 М3)*, модифікація попередньої версії *Синева (SS-N-23 М2)*. Однак Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center; NASIC*) не враховує *Лайнер* у доповіді про загрозу балістичних і крилатих ракет за 2020 р., і є певна невизначеність стосовно статусу та можливостей цієї ракети.

^q У 2006 р. американська розвідка припускала, що ракета *РСМ-54* може нести до 10 боєголовки, але у 2009 р. зменшила оцінку до 4. Середня кількість боєголовки на кожній ракеті, ймовірно, обмежується 4 роздільними блоками індивідуального наведення для дотримання ліміту за Новим СНО.

^r За оцінкою СІПРІ, лише 256 з цих боеголовок постійно перебувають на чотирьох підводних човнах класу *Дельфін (Delta IV)* у бойовому складі, п'ятий човен перебуває у ремонті. Фактична кількість може бути ще меншою, бо два човни часто проходять обслуговування одночасно.

^s На січень 2024 р. *PCM-56 Булава (SS-N-32)* могли мати лише по чотири боеголовки, для дотримання Росією ліміту розгорнутих стратегічних боеголовок за Новим СНО.

^t За даними російського уряду, нестратегічні ядерні боеголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються у сховищах. Окремі сховища розташовані поблизу операційних баз. Можуть існувати й інші нестратегічні ядерні системи, про які не повідомляється.

^u Вважається, що ядерні торпеди приписані лише до підводних човнів.

^v За нашою оцінкою, половина літаків має ядерні завдання.

^w На січень 2024 р. в Росії було щонайменше 80 позицій *C-300/C-400 (SA-20/21)*, на кожній в середньому 12 пускових установок, кожна з 2-4 ракетами ППО. Кожна пускова установка має кілька боекомплектів, імовірно, неядерних.

^x Вважається, що всі *СПВ-35В Редут (SSC-1B Sepal)*, крім єдиної ШПУ у Криму, до січня 2024 р. були замінені на *K-300П Бастіон (SSC-5 Stoooge)*.

^y У цій оцінці приймається, що приблизно половина пускових установок подвійного призначення мають додаткові ядерні завдання. У доповіді за 2020 р. *NASIC* вказував *9M728 (SSC-7 Southpaw)* як "звичайну, з можливістю виконання ядерних завдань".

^z У цій оцінці приймається, що розгорнуто 5 дивізіонів *9M729 (SSC-8 Screwdriver)* з 4 пусковими установками кожен. Оскільки кожна ПУ має 4 ракети, це означає 80 ракет у дивізіоні (можливо, 160, з урахуванням запасного боекомплекту ракет). Однак тут вважається, що до кожної пускової установки приписана в середньому лише одна ядерна боеголовка (а решта несуть звичайні боеприпаси) – загалом 20 боеголовок у 5 дивізіонах.

Джерела: Міністерство оборони Росії, різні пресрелізи; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; New START, узагальнені дані за різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020); US Department of Defense (DOD), *2022 National Defense Strategy of the United States of America* (DOD: Washington, DC, Oct. 2022); US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (DOD: Washington, DC, Mar. 2020); МО США, свідчення у Конгресі; BBC Monitoring; російські ЗМІ; вебсайт Стратегічних ядерних сил Росії; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; Cochran, T. B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol. 4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; US Naval Institute, *Proceedings*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

III. Ядерні сили Великої Британії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Станом на січень 2024 р. ядерний арсенал Великої Британії складався з приблизно 225 боеголовок (таблиця 7.4) – так само, як і попереднього року. За оцінками СІПРІ, близько 120 з них призначені для доставки балістичними ракетами на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5*, причому близько 40 знаходяться на атомному підводному човні з балістичними ракетами (АПЧ БР), який постійно перебуває на патрулюванні. Очікується, що наступними роками Велика Британія збільшить кількість боеголовок.

Ці оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про британський ядерний арсенал і розмовах авторів з британськими посадовими особами. Велика Британія загалом є прозорішою у ядерній діяльності, ніж багато інших ядерних держав, але вона ніколи не розсекречувала історію своїх запасів чи фактичну кількість боеголовок, яку вона має, а у 2021 р. заявила, що припиняє оприлюднення даних про оперативні запаси країни, розгорнуті боеголовки та ракети¹.

У цьому підрозділі стисло описана роль ядерної зброї у британській воєнній доктрині, а потім характеризуються її ракети морського базування і програма модернізації ядерної зброї.

Роль ядерної зброї у британській воєнній доктрині

У 2023 р. британський уряд оприлюднив “оновлений” Комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики (*Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*), останній з яких був виданий у 2021 р. Документ містить майже ті самі формулювання стосовно ядерної зброї, що і його попередник, зазначаючи, що негативні гарантії безпеки Великої Британії “залишаються незмінними”, і Британія “розглядатиме застосування . . . ядерної зброї лише за крайніх обставин самооборони, включаючи оборону . . . союзників [по НАТО]”². Попри такі формулювання, британський уряд заявляв, що він зберігає “навмисну невизначеність стосовно того, коли саме, як саме і в якому масштабі [він] вважав би за доцільне застосувати ядерну зброю”³. Обіцяна Оборонна ядерна стратегія, що передбачає конкретизацію політики рекапіталізації британського “оборонного ядерного

¹ British Government, *Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*, CP 403 (Her Majesty's Stationery Office: London, Mar. 2021), pp. 76-77. Про складнощі збору інформації про світові ядерні сили див.: Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² British Government, CP 403 (посилання 1), p. 76; British Government, *Integrated Review Refresh 2023: Responding to a More Contested and Volatile World*, CP 811 (His Majesty's Stationery Office: London, Mar. 2023), p. 33.

³ 10th NPT Review Conference, National report of the United Kingdom, NPT/CONF.2020/33, 5 Nov. 2021, para. 13.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

комплексу”, який несе “колективну відповідальність за розробку, розбудову, підтримання і . . . забезпечення” британських засобів ядерного стримування, до кінця 2023 р. так і не видавалася⁴.

Велика Британія, як і США, використовує свої підводні човни з ненаціленими ракетами, хоча для введення координат цілей знадобиться лише кілька секунд. На відміну від американських АПЧ БР, які можуть здійснити пуск за лічені хвилини, Велика Британія стверджує, що її підводні човни “перебувають у кількадесяті готовності до пуску”⁵.

Ракети морського базування

Велика Британія є єдиною ядерною державою, яка має один тип ядерної зброї – засоби ядерного стримування морського базування. Велика Британія володіє чотирма АПЧ БР типу *Vanguard*, що базуються у Фаслейні на західному узбережжі Шотландії, кожен з яких може нести до 16 БРПЧ *Trident II D5*. Згідно зі Стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), яка є чинною з 1969 р., на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧ БР, що несе орієнтовно 40 боєголовок⁶. Другий і третій АПЧ БР перебувають у порту і можуть швидко вийти в море у разі кризи. Четвертий – перебуває на капітальному ремонті і не може бути задіяний.

У Комплексному огляді безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики, оприлюдненому в березні 2021 р., британський уряд оголосив про значне збільшення верхньої межі запасів ядерної зброї – до 260 боєголовок⁷. До того, згідно з оглядами стратегічної оборони та безпеки Великої Британії (*strategic defence and security review, SDSR*) 2010 р. і 2015 р., метою було довести запаси ядерної зброї Великої Британії до 180 боєголовок до середини 2020-х рр.⁸ Британські посадовці у 2021 р. роз’яснили, що мета у 180 боєголовок, заявлена в *SDSR*, “дійсно, ставилася, але вона ніколи не була досягнута”⁹. Натомість у заяві на 10-й Оглядовій конференції Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), яка відбулась у 2022 р., британський уряд заявив, що нова, більша кількість у 260 боєголовок – це “верхня межа, а не ціль і не наш нинішній запас”¹⁰. Хоча очікується, що

⁴ British Government, CP 811 (посилання 2), р. 34.

⁵ British Ministry of Defence, ‘The UK’s nuclear deterrent: What you need to know’, 17 Feb. 2022.

⁶ British Ministry of Defence, ‘UK’s nuclear deterrent (CASD)’, 17 Mar. 2021.

⁷ British Government, CP 403 (посилання 1), р. 76. Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Великої Британії” – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ III розділу 10.

⁸ British Government, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (Her Majesty’s Stationery Office: London, Oct. 2010), р. 38; British Government, *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom*, Cm 9161 (Her Majesty’s Stationery Office: London, 2015), р. 34. Див. також: Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘United Kingdom nuclear weapons, 2021’, *Nuclear notebook, Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 77, no. 3 (May 2021).

⁹ Aidan Liddle (@AidanLiddle)Twitter, 16 Mar. 2021, <<https://twitter.com/aidanliddle/status/1371912132141445120>>. Цю інформацію пізніше підтвердили й інші британські посадовці в розмовах з ваторами у травні 2021 р.

¹⁰ 10th NPT Review Conference, NPT/CONF.2020/33 (посилання 3), para. 22.

британський ядерний арсенал з часом зростає, СІПРІ вважає, що станом на січень 2024 р. розмір арсеналу не змінився.

Заміна підводних човнів

Чотири британські АПЧ БР класу *Vanguard* надійшли на озброєння з грудня 1994 р. по лютий 2001 р., кожна з плановим терміном служби 25 років¹¹. У *SDSR 2015* заявлено про намір уряду замінити підводні човни класу *Vanguard* чотирма новими АПЧ БР класу *Dreadnought*¹². Будівництво третього човна, *HMS Warspite*, започатковане в лютому 2023 р.¹³

Спочатку очікувалося надходження на озброєння нових підводних човнів до 2028 р., але його відклали як мінімум до початку 2030-х рр. Згідно з доповідями за 2023 р., виробництво ключових компонентів, включаючи активні зони реакторів, відстає від графіка на кілька років, а витрати значно перевищують передбачений бюджет¹⁴. Термін служби АПЧ БР класу *Vanguard*, відповідно, збільшили приблизно до 37-38 років¹⁵. Роботи з модернізації старіючих АПЧ БР також відбувалися із затримками та перевищенням бюджету. Наприклад, модернізація головного АПЧ БР Великої Британії, *HMS Vanguard* завершилася у травні 2023 р., а ходові випробування – до кінця року¹⁶. Вартість модернізації *Vanguard* зросла з початково прогнозованих у 2015 р. £200 млн (\$307 млн) до понад £500 млн (\$688 млн) у 2021 р., а переобладнання тривало 89 місяців – на 6 місяців довше за будівництво човна¹⁷. Наступний АПЧ БР, що має пройти планову модернізацію, *HMS Victorious*, прибув до порту в червні 2023 р.¹⁸

Через затримку модернізації *Vanguard* патрулювання трьох інших британських АПЧ БР довелося подовжити. Повідомлялося, що тривалість перебування британських АПЧ БР у морі зросла з приблизно 60-70 днів у 1970-х рр. до 150-200 днів в останні роки, а у вересні 2023 р. повідомили, що один з британських АПЧ БР повернувся з 195-денного патрулювання¹⁹. Така велика тривалість патрулювання могла бути причиною помилок у роботі, нещасних випадків і проблем з персоналом, які переслідують ядерні сили

¹¹ Mills, C., *Replacing the UK's Strategic Nuclear Deterrent: Progress of the Dreadnought Class*, Research Briefing no. 8010 (House of Commons Library: London, 3 May 2023), p. 10.

¹² British government, Cm 9161 (посилання 8), para. 4.73.

¹³ Mills (посилання 11), p. 5.

¹⁴ UK National Audit Office (NAO), *The Equipment Plan 2023-2033: Ministry of Defence* (NAO: London, 4 Dec. 2023), pp. 8, 17, 38; Nuclear Information Service, 'Increasing risk of problems in Derby delaying Dreadnought schedule', 7 Aug. 2023.

¹⁵ Mills (посилання 11), p. 10.

¹⁶ Nuclear Information Service, 'HMS Vanguard leaves Devonport after 7 years of maintenance', 7 July 2023.

¹⁷ British Ministry of Defence, 'British jobs secured through upgrade to nuclear deterrent', 4 Dec. 2015; 'HMS Vanguard finally sails from Devonport after more than 7 years', Navy Lookout, 10 May 2023.

¹⁸ Royal Navy, 'HMS Victorious arrives in Plymouth for major refit in boost to 1,000 local jobs', 26 June 2023.

¹⁹ Sabbagh, D. and Edwards, R., 'Safety fears as UK Trident submarines are put to sea for longest-ever patrols', *The Guardian*, 6 Dec. 2022; 'Royal Navy nuclear deterrent submarines conducting increasingly long patrols', Navy Lookout, 22 Sep. 2023.

Великої Британії останніми роками²⁰. Під час останнього інциденту в листопаді 2023 р. несправний глибиномір, за повідомленнями, ввів екіпаж АПЧ БР в оману, змусивши його подумати, що човен перебуває на постійній глибині під час занурення, що мало не спровокувало катастрофу²¹.

Ракети та боеголовка

Враховуючи, що Велика Британія отримує БРПЧ зі спільного пулу зі США, вона користується результатами програми ВМС США з продовження терміну служби ракети *Trident II D5*. Перша і друга версії з подовженим терміном служби відомі як *D5LE* та *D5LE2*, відповідно; *D5LE* перебуватиме на озброєнні до початку 2060-х рр., а *D5LE2* – до середини 2080-х рр. (див. підрозділ I цього розділу)²².

Боеголовка *Trident II D5* називається *Holbrook*. Вона виробляється у Великій Британії, але ґрунтується на конструкції американської боеголовки *W76*. Її встановлюють у більш ефективному захисному корпусі *Mk4A* американського виробництва²³. Можливо, що вже до кінця 2021 р. було виготовлено достатню кількість модернізованих боеголовок *Mk4A* для озброєння британських АПЧ БР класу *Vanguard*; але модернізація ще повністю не завершена²⁴.

Британський уряд у 2020 р. заявив про намір замінити *Holbrook* новою боеголовкою, яка використовуватиме корпус *Mk7*, який розробляється для нової американської боеголовки *W93* (див. підрозділ I)²⁵. За повідомленням Міністерства оборони Великої Британії, нова боеголовка – це “не зовсім така ж сама боеголовка [як *W93*], але . . . існує дуже тісний зв'язок, з точки зору конструкції і виробництва”²⁶.

Поки у США обговорюють майбутнє програми *W93*, британські посадовці у 2021 р. заявили, що британська програма заміни боеголовок буде реалізовуватися незалежно від стану програми *W93* у США²⁷. Вважається, що і у

²⁰ Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Великої Британії” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ III розділу 7.

²¹ Starkey, J., ‘Deep trouble: Major malfunction on Royal Navy nuclear submarine plunges warship into “danger zone” almost crushing 140 crew to death’, *The Sun*, 19 Nov. 2023; Beale, J., ‘Nucleararmed submarine suffered malfunction’, BBC, 20 Nov. 2023.

²² Mills (посилання 11), р. 11.

²³ Докладніше про покращення спроможностей зброї шляхом модернізації див.: Cullen, D., *Extreme Circumstances: The UK's New Nuclear Warhead in Context* (Nuclear Information Service: Reading, Aug. 2022).

²⁴ NukewatchUK, ‘Warhead convoy movements summary 2021’, 2021; British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: 2022 update to Parliament’, 8 Mar. 2023.

²⁵ Wallace, B., British Secretary of State for Defence, ‘Nuclear deterrent’, Written statement HCWS125, British House of Commons, 25 Feb. 2020; Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, ‘FY2022 budget request for nuclear forces and atomic energy defense activities’, Statement before the US Senate, Armed Forces Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 12 May 2021, pp. 6-7. Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Великої Британії” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ III розділу 10.

²⁶ Lovegrove, S., Permanent Secretary, Ministry of Defence, Statement, British House of Commons, Defence Committee, Oral evidence: MOD annual report and accounts 2019-20, HC 1051, 8 Dec. 2020, Q31.

²⁷ Mehta, A., ‘UK official: American warhead decision won’t impact British nuclear plans’, *Defense News*, 13 Apr. 2021.

Великій Британії, і у США рішення про запровадження нових боєголовок пояснюється сильним внутрішньополітичним тиском з метою вдосконалення ядерної інфраструктури та спроможностей²⁸. У 2022 р. програма заміни боєголовок перебувала на етапі розробки “концепції” – першому з шести етапів придбання озброєнь у МО²⁹.

У Великій Британії офіційні оцінки вартості або графіку виконання програми не оприлюднювалися, але схоже, що нова боєголовка надійде на озброєння наприкінці 2030-х або на початку 2040-х рр.³⁰

²⁸ Cullen (посилання 23), р. 6.

²⁹ British Ministry of Defence (посилання 24).

³⁰ Cullen (посилання 23), р. 4.

Таблиця 7.4. Британські ядерні сили, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Боеголовок× потужність	Кількість боеголовок
<i>Ракети морського базування (БРПЧ)</i>	4/6 ^a				120
Trident II D5	48 ^b	1994	>10 000 ^c	1-8 × 100 кт ^d	120
Усього боеголовок у бойовому складі					120^e
<i>Інші боеголовки на зберіганні</i>					105 ^f
Усього в наявності					225^g

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні.

^a Перша величина – загальна кількість АПЧ БР у британських ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них є меншою (див. примітку *b*). Один з чотирьох АПЧ БР постійно перебуває у ремонті.

^b Три боеготові АПЧ БР можуть нести всього 48 БРПЧ *Trident*. Велика Британія придбала право на отримання 58 ракет з пулу, яким вона користується спільно з ВМС США.

^c Ракети *Trident II D5* на британських АПЧ БР ідентичні ракетах *Trident II D5* на АПЧ БР ВМС США, які під час пускових випробувань продемонстрували дальність у понад 10 000 км.

^d Британська боеголовка називається *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боеголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

^e Приблизно 40 із 120 боеготових боеголовок розміщені на єдиному АПЧ БР, який постійно перебуває у морі, решта боеголовок приписані до двох інших АПЧ БР, які можуть бути застосовані.

^f Ця величина враховує зняті з озброєння боеголовки, які ще не демонтовані. Схоже, що вони будуть відновлені та увійдуть до британських запасів наступними роками (див. примітку ^g). Вважається, що багато боеголовок на зберіганні, які ще не зняті з озброєння, проходять модернізацію з версії *Mk4* до *Mk4A*.

^g Британський уряд у 2010 р. заявив, що запаси не перевищуватимуть 225 боеголовок, і що Велика Британія зменшить їх кількість у ядерному арсеналі до не більше 180. Попри ці заявлені наміри, британські ядерні запаси, схоже, залишалися на рівні 225 боеголовок. Комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики Великої Британії, опублікований на початку 2021 р., запровадив новий ліміт – 260 боеголовок.

Джерела: British Ministry of Defence, Білі книги, пресрелізи та вебсайт; British House of Commons, *Hansard*, пізні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, пізні випуски; оцінки авторів.

IV. Ядерні сили Франції

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Станом на січень 2024 р. ядерний арсенал Франції налічував приблизно 290 боєголовок, так само, як і в січні 2023 р. Носіями боєголовок є 48 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) і приблизно 50 крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) для літаків військово-повітряних сил і палубної авіації (таблиця 7.5). Однак вважається, що 10 боєголовок, приписаних до французьких палубних літаків, утримуються на централізованому зберіганні та у звичайних умовах не розгорнуті.

Оцінка арсеналу ядерної зброї Франції ґрунтується на загальнодоступній інформації¹. Франція доволі прозора у багатьох своїх програмах ядерної зброї і в минулому повідомляла про розміри своїх запасів та про ядерну діяльність².

Підрозділ починається аналізом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Франції та її програм ядерної модернізації. Далі описані її авіаційні та морські озброєння.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Франції

Франція заявляла, що її ядерна зброя залишається не націленою в мирний час і не спрямована проти будь-якої конкретної країни, а призначена для застосування проти “будь-якої держави” згідно з концепцією ядерного стримування “по всіх азимутах”³. Франція вважає всю свою ядерну зброю стратегічною і призначеною для захисту “життєвих інтересів” Франції⁴. До її життєвих інтересів належать “цілісність [її] . . . території та захист [її] . . . населення”, але “не можуть обмежуватися національними масштабами, тому що Франція не планує свою оборонну стратегію ізольовано, навіть у ядерній сфері”⁵. Це було підкреслено у 2020 р., коли Президент Е. Макрон запросив партнерів Франції з ЄС до “стратегічного діалогу”. . . про роль ядерного стримування Франції у колективній безпеці⁶. Однак припущення про європейський вимір ядерного стримування викликає суперечки, оскільки залишається незрозумілим, яким чином ця місія взаємопов’язана з існуючою практикою передачі ядерної зброї НАТО. У 2022 р. радник Макрона пояснив, що пропозиція європейського стратегічного діалогу залишається в силі, але йдеться

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Див., наприклад: Macron, E., French President, Speech on defence and deterrence strategy, École de Guerre, Paris, 7 Feb. 2020.

³ Macron (посилання 2); French Government, *Defense and National Security Strategic Review 2017* (French Government: Paris, 2017); Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no. 04/2020 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Feb. 2020), pp. 15-16.

⁴ Tertrais (посилання 3) pp. 25-29, 62-63.

⁵ French Government (посилання 3), p. 52.

⁶ Macron (посилання 2), p. 10.

* Автори вдячні Е. Джонс (Eliana Johns) і М. Найту (MacKenzie Knight) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

про поєднання “ядерного стримування та європейських інтересів”, а не про “спільне стримування”⁷.

Крім заяви в жовтні 2022 р. про те, що “життєво важливі інтереси Франції . . . не опиняться під загрозою, якщо в Україні чи в регіоні буде здійснено ядерний балістичний удар”, Франція свідомо неоднозначно оцінює обставини, за яких вона застосувала б свою ядерну зброю⁸. У січні 2023 р. начальник штабу збройних сил Франції генерал Т. Буркхард (*Thierry Burkhard*) заявив, що доктрина Франції “не є доктриною невикористання першою чи з єдиною метою” – концепція, за якою єдиною метою ядерної зброї є стримування застосування ядерної зброї іншими країнами, – і що французьке стримування “не прив’язане до поняття порогу застосування, оскільки це дозволить нашим противникам свідомо маніпулювати ним та обходити наше стримування, “піднімаючи ставки””⁹.

Франція залишає за собою право зробити “одне-єдине ядерне попередження”, тобто може застосувати ядерну зброю по військовій, політичній чи символічній цілі як сигнал потенційному противнику¹⁰. Хоча французька доктрина передбачає таке “ядерне попередження” як потенційну прелюдію до загального застосування ядерної зброї, її давня політика полягає у тому, що вона “ніколи не вступатиме в ядерну битву чи будь-які форми поступової відповіді”¹¹. Натомість французька доктрина, схоже, ґрунтується на стримуючій цінності масованої відплати у формі одного удару¹².

Літаки та авіаційне озброєння

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з літаків аеродромного і палубного базування. Військово-повітряні сили Франції мають на озброєнні 40 літаків-носіїв ядерної зброї *Rafale B*, які базуються на авіабазі Сен-Дізьє на північному сході Франції. До авіаційних ядерних сил ВМС Франції (*Force Aéronavale Nucléaire, FANu*) належить ескадрилья з 10 літаків *Rafale M* на борту авіаносця *Charles de Gaulle*. *FANu* та їх ядерні ракети постійно не розміщуються на борту авіаносця, але можуть бути швидко доставлені за наказом Президента Франції для забезпечення ядерних

⁷ Schuller, K., ‘Nukleare Abschreckung: Frankreich erneuert das Angebot, mit der EU über Atomwaffen zu reden’, *Frankfurter Allgemeine*, 14 Jan. 2022.

⁸ ‘Avec Emmanuel Macron’, *L’événement*, France 2, 12 Oct. 2022. Про французьку політику невизначеності див., наприклад: 10th NPT Review Conference, National report of France, NPT/CONF.2020/42/Rev.1, 1 Aug. 2022, p. 3.

⁹ Burkhard, T., Statement before the Committee on National Defence and the Armed Forces, French National Assembly, 11 Jan. 2023.

¹⁰ 10th NPT Review Conference, NPT/CONF.2020/42/Rev.1 (посилання 8), p. 4.

¹¹ Macron (посилання 2), p. 10.

¹² Tertrais, B., “‘*Destruction assurée*’: The origins and development of French nuclear strategy, 1945-1981”, ed. H. D. Sokolski, *Getting Mad: Nuclear Mutual Assured Destruction, Its Origins and Practice* (US Army War College, Strategic Studies Institute: Carlisle, PA, 2004), p. 66.

операцій¹³. У 2023 р. Франція почала модернізацію літаків *Rafale* до нового стандарту *F4*; модернізацію планується повністю завершити до 2025 р.¹⁴

Літаки *Rafale* озброєні крилатими ракетами повітряного базування середньої дальності “повітря-земля” (*air-sol moyenne portée-améliorée, ASMP-A*), які зараз модернізуються¹⁵. В березні 2022 р. Франція провела друге успішне польотне випробування її нової версії, *air-sol moyenne portée-améliorée rénovée (ASMPA-R)*. Згодом було схвалено початок серійного виробництва ракет і середньострокову модернізацію оновленого їх арсеналу, що дозволить мати *ASMPA* на озброєнні до 2035 р.¹⁶ Ракети *ASMPA-R* мали надійти на озброєння в жовтні 2023 р., але можлива затримка до 2024 р.¹⁷ Ці ракети оснащені такою ж самою боеголовкою, що й *ASMPA, tête nucléaire aéroportée (TNA, авіаційна ядерна боеголовка)*, яка, за твердженнями виробника ракети (*MBDA*), має “середню” потужність¹⁸.

Міністерство збройних сил розробляє наступну ядерну ракету “повітря-земля” 4-го покоління (*air-sol nucléaire de 4e génération, ASN4G*) зменшеної помітності та підвищеної маневреності для подолання удосконаленої системи протиповітряної оборони¹⁹. *ASN4G* має почати надходити на озброєння з 2035 р. для заміни *ASMPA-R* і спочатку встановлюватиметься на літаках наступного покоління *Rafale F5*, а потім – на літаках, що замінять *Rafale*²⁰.

Ракети морського базування

Головним компонентом ядерних сил Франції є Океанські стратегічні сили (*Force océanique stratégique, FOST*). Вони складаються з чотирьох АПЧ БР класу *Triomphant*, що базуються на півострові Іль-Лонг (*Île Longue*) поблизу Бреста на північному заході Франції. Кожен з них може нести 16 БРПЧ. Франція має на озброєнні 48 БРПЧ, чого достатньо для озброєння трьох боеготових АПЧ БР. Четвертий АПЧ БР перебуває на ремонті та обслуговуванні та не має зброї.

ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі – один АПЧ БР завжди перебуває на патрулюванні. В березні 2022 р.

¹³ Pintat, X. et al., ‘Rapport d’information fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées par le groupe de travail “La modernisation de la dissuasion nucléaire”’, Report no. 560, French Senate, 23 May 2017.

¹⁴ Mille, S. and Bellanger, J., Statements before the Committee on National Defence and the Armed Forces, French National Assembly, 25 Jan. 2023; Hoyle, C., ‘“Now fight connected”: Why F4-standard Rafale is a game-changer for France’, FlightGlobal, 19 June 2023; Machi, V., ‘France receives first new Rafale fighter jet after four-year pause’, *Defense News*, 11 Jan. 2023.

¹⁵ Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Франції” – Щорічник СІПРІ 2021, підрозділ IV розділу 10.

¹⁶ Mills, C., *Nuclear Weapons at a Glance: France*, Research Briefing no. 9074 (House of Commons Library: London, 28 July 2022), p. 10; Scott, R., ‘Successful flight test of upgraded ASMPA missile paves way for refurbishment’, *Janes*, 30 Mar. 2022.

¹⁷ Mille and Bellanger (посилання 14); Air and Space Force (@Armee_de_lair), X, 26 Jan. 2024, <https://twitter.com/Armee_de_lair/status/1750839921529507871>.

¹⁸ MBDA, ‘ASMPA: Air-to-ground missile, medium range, enhanced’, Jan. 2015.

¹⁹ French Ministry of the Armed Forces, ‘La dissuasion nucléaire’, *Actu Défense*, 14 June 2018, p. 1; Tran, P., ‘France studies nuclear missile replacement’, *Defense News*, 29 Nov. 2014.

²⁰ Mille and Bellanger (посилання 14); Medeiros, J., ‘“Faire FAS”: 55 ans de dissuasion nucléaire aéroportée’, *Air Actualités*, Oct. 2019, p. 36.

повідомлялося, що ВМС Франції вперше з 1980-х рр. задіяли більше одного АПЧ БР, можливо, у відповідь на вторгнення Росії в Україну²¹.

Французькі БРПЧ, *M51*, проходять модернізацію. Ракета оснащена роздільною головною частиною з блоками індивідуального наведення (РГЧ БІН); її перший варіант, *M51.1*, може нести до шести боеголовок *TN-75* потужністю по 100 кт. Другий варіант, *M51.2*, несе нову боеголовку, *tête nucléaire océanique* (*TNO*, морська ядерна боеголовка), що, як вважається, має потужність 100 кт²². У квітні 2023 р. французький підводний човен *Le Terrible* випробував БРПЧ *M51* після тривалої модернізації до стандарту *M51.2*²³. Виходячи з останніх заяв французьких офіційних осіб, СППРІ вважає, що лише один з чотирьох французьких АПЧ БР, *Le Vigilant*, ще не був модернізований під БРПЧ *M51.2* з боеголовкою *TNO*²⁴. Для підвищення гнучкості націлювання деякі БРПЧ французьких АПЧ БР мають менше боеголовок за інші²⁵. Франція також почала розробку ще однієї модифікації, *M51.3*, підвищеної точності. Франція провела перше пускове випробування *M51.3* в листопаді 2023 р.; ця ракета має надійти на озброєння у 2025 р.²⁶

Програма виробництва АПЧ БР третього покоління, *SNLE 3G*, офіційно стартувала на початку 2021 р.²⁷ *SNLE 3G* будуть оснащені новою модифікацією БРПЧ *M51*, *M51.4*²⁸. Будівництво першого з чотирьох підводних човнів цього класу мало розпочатись у 2023 р., але до кінця року роботи не почалися²⁹. Перший підводний човен має бути готовий до 2035 р., а інші три надходять за графіком – один човен на п'ять років³⁰.

²¹ Jézéquel, S., 'Pourquoi la France a-t-elle fait appareiller trois sous-marins nucléaires au départ de l'Île-Longue?', *Le Télégramme*, 21 Mar. 2022.

²² Groizeleau, V., 'Dissuasion : 25 milliards en cinq ans pour le renouvellement des deux composantes', *Mer et Marine*, 2 Oct. 2019; Groizeleau, V., 'Dissuasion: F. Hollande détaille sa vision et l'arsenal français', *Mer et Marine*, 20 Feb. 2015.

²³ Belhamiti, M., 'Avis fait au nom de la commission de la défense nationale et des forces armées sur le projet de loi de finances pour 2024, Tome VII, Défense: Equipement des forces – Dissuasion', no. 1680, French National Assembly, 26 Oct. 2023.

²⁴ Salvetti, V., Director of Military Applications at the French Alternative Energies and Atomic Energy Commission (CEA); Jacq, F., General Administrator of the CEA; заяви на Комітеті з питань національної оборони та збройних сил Національної асамблеї Франції 18 січня 2023 р.

²⁵ Tertrais (посилання 3), p. 57.

²⁶ Sébastien Lecornu (@SebLecornu), X, 18 Nov. 2023, <<https://twitter.com/seblecornu/status/1725964236780621950>>. Див. також: French Ministry of the Armed Forces, 'Missiles balistiques stratégiques (MSBS)', 28 Jan. 2020; Parly, F., French Minister of the Armed Forces, Speech (in French), ArianeGroup, Les Mureaux, 14 Dec. 2017.

²⁷ French Ministry of the Armed Forces, 'Florence Parly, ministre des armées, annonce le lancement en réalisation des sous-marins nucléaires lanceurs d'engins de 3e génération (SNLE 3G)', 19 Feb. 2021; Mackenzie, C., 'France to begin building new ballistic missile subs', *Defense News*, 22 Feb. 2021.

²⁸ Tertrais (посилання 3), pp. 56, 60, 65.

²⁹ 'La première tôle des futurs sous-marins nucléaires lanceurs d'engins sera découpée fin 2023', *La Presse de la Manche*, 18 Feb. 2023.

³⁰ French Ministry of the Armed Forces (посилання 27); Groizeleau, 'Dissuasion: 25 milliards en cinq ans' (посилання 22); Mackenzie (посилання 27).

Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовок × потужність	Кількість боеголовок
<i>Літаки наземного базування</i>					
Rafale BF3/4 ^b	40	2010-11	2 000	1 × [<300 кт] TNA ^c	40
<i>Палубні літаки</i>					
Rafale MF3/4 ^b	10	2010-11	2 000	1 × [<300 кт] TNA ^c	10 ^d
<i>Ракети морського базування(БРПЧ)</i>					240
M51.1	16	2010	>6 000	4-6 × 100 кт TN 75	80
M51.2 ^f	32	2016	>9 000 ^g	4-6 × 100 кт TNO	160
M51.3 ^h	–	[2025]	>[9 000]	[до 6] × 100 кт TNO	–
Усього запасів					290ⁱ

– – нуль або незначна кількість; [] – непевна оцінка СІПРІ; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; кт – кілотонна; TNA – авіаційна ядерна боеголовка (*Tête Nucléaire Aéroportée*); TNO – океанічна ядерна боеголовка (*Tête Nucléaire Océanique*).

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Літаки *Rafale BF3* і *MF3* несуть крилату ракету повітряного базування (КРПБ) *ASMP-A* (*air-sol moyenne portée-améliorée*). Більшість джерел вказують дальність *ASMP-A* у 500-600 км, хоча деякі припускають, що вона може перевищувати 600 км. У 2023 р. Франція почала модернізацію літаків *Rafale BF3* і *MF3* до нового стандарту *F4*; модернізацію планується повністю завершити до 2025 р.

^c Існує невизначеність стосовно потужності нової боеголовки *TNA*. Деякі неофіційні джерела продовжують подавати потужність *TNA* у 300 кт, так само, як і попередньої боеголовки *TN81*, яку несе ракета *ASMP*. Однак *MBDA*, виробник ракети *ASMPA*, яка несе *TNA*, заявив, що боеголовка має “середню енергетичну” потужність, тобто менше 300 кт. Схоже, також, що *TNA* базується на тій самій конструкції, що й *TNO*, яка, за оцінками, має потужність 100 кт. За відсутності офіційних чи узгоджених авторитетних повідомлень ці оцінки слід розглядати як непевні.

^d Вважається, що 10 боеголовок, приписаних до французьких палубних літаків, перебувають на централізованому зберіганні і за звичайних умов не розгорнуті.

^e Перша величина – загальна кількість АПЧ БР у французьких ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них менша. Один з чотирьох АПЧ БР постійно перебуває у ремонті. Франція має на озброєнні 48 БРПЧ – достатньо для озброєння трьох боеготових АПЧ БР.

^f За оцінкою СІПРІ, один АПЧ БР, *Le Vigilant*, ще має пройти модернізацію під БРПЧ *M51.2* та боеголовки *TNO*.

^g За даними Міністерства збройних сил Франції, *M51.2* має “набагато більшу дальність”, ніж 6000 км у *M51.1*.

^h *M51.3* розробляється і ще не надійшла на озброєння.

ⁱ У лютому 2020 р. Президент Е. Макрон підтвердив, що “арсенал зараз складає до 300 ядерних боеприпасів”. Вважається, що невелика кількість боеголовок постійно перебуває на обслуговуванні та дослідженні.

Джерела: Промови Президентів і Міністрів оборони Франції французькою мовою: Е. Макрон, Промова про стратегію оборони та стримування, Військова академія, Париж, 7 лютого 2020 р.; Міністр оборони Франції Ф. Парлі, промова перед *ArianeGroup* в Ле-Мюро 14 грудня 2017 р.; Ф. Олланд, Промова про ядерне стримування, авіабаза Істр, 19 лютого 2015 р.; Н. Саркозі, Промова про нову оборонну політику, Порт де Версаль, 17 червня 2008 р.; Н. Саркозі, Промова про Білу книгу національної оборони та безпеки, ядерне стримування та нерозповсюдження ядерної зброї, Шербур, 21 березня 2008 р.; Ж. Ширак, Промова про оборонну політику Франції, Іль-Лонг, Брест, 19 січня 2006 р. Інші джерела: Міністерство оборони, Міністерство збройних сил Франції, різні публікації; Національні збори Франції, різні оборонні законопроєкти; *Air Actualités*, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no. 04/2020 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Feb. 2020); оцінки авторів.

V. Ядерні сили Китаю

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

У січні 2024 р. Китай оціночно мав усього близько 500 ядерних боєприпасів – на 90 більше за оцінку СІПРІ попереднього року, хоча 40 боєприпасів можуть бути приписані до носіїв, які ще виробляються. Китайські боеголовки приписані до розгорнутих балістичних ракет наземного і морського базування та літаків-носіїв ядерної зброї (таблиця. 7.6). Попри те, що ядерні запаси Китаю, за прогнозами, зростатимуть у наступне десятиліття, а кількість китайських міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) може зрівнятися чи навіть перевищити їх кількість у РФ чи США, загальні запаси ядерних боеголовок у Китаї, як очікується, все ж залишатимуться меншими, ніж у цих державах. Довгий час вважалося, що в мирний час Китай зберігає ядерні боеголовки окремо від розгорнутих носіїв. Проте, нещодавні кроки країни з розміщення твердопаливних ракет у ШПУ, проведення морського патрулювання з метою стримування та ймовірний розвиток спроможностей пуску за попередженням (*launch-on-warning, LOW*) свідчать про те, що Китай, можливо, почав встановлювати невелику кількість боеголовок (можливо, близько 24, що відповідає одній ракетній бригаді або одному повністю спорядженому підводному човну з балістичними ракетами) на носіях.

Оцінка СІПРІ в 500 боеголовок ґрунтується на загальнодоступній інформації про китайський ядерний арсенал¹. Оскільки Китай ніколи не оголошував розмір свого ядерного арсеналу, багато оцінок тут спираються на дані МО США, і до них слід ставитися обережно. Зокрема, в доповіді Конгресу США 2023 р. про збройні сили та безпеку Китаю МО США прогнозувало, що Китай може мати приблизно 1 000 боеголовок до 2035 р.² Але цей прогноз спирається на кілька припущень стосовно майбутнього стану військ і виробництва плутонію у Китаї – залишається перевірити їх точність³. До помітних подій 2023 р. належали масштабне будівництво на китайському ядерному випробувальному полігоні Лобнор, а також завершення будівництва та початок експлуатації нових китайських бридерних реакторів на швидких нейтронах *CFR-600* з російським паливом, які можна використати для збільшення запасів плутонію у Китаї⁴.

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., 'Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources', SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2023*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 19 Oct. 2023), p. 104.

³ Sokolski, H. D. (ed.), *China's Civil Nuclear Sector: Plowshares to Swords?*, Nonproliferation Policy Education Center (NPEC) Occasional Paper no. 2102 (NPEC: Arlington, VA, Mar. 2021).

⁴ Lewis, J., 'Nuclear test sites are too damn busy', *Arms Control Wonk*, 23 Sep. 2023; Babiarz, R., 'Satellite imagery of the Lop Nur site', *New York Times*, 20 Dec. 2023; Kobayashi, Y., 'China's fast breeder reactor operating? Possibility of accelerating nuclear arms race', *SPF China Observer*, 30 Nov. 2023; Zhang, H., 'China started operation of its first CFR-600 breeder reactor', *IPFM Blog*, International Panel on Fissile Materials, 15 Dec. 2023.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

У цьому підрозділі розглядаються роль ядерної зброї у воєнній доктрині Китаю і запаси ядерної зброї повітряного, наземного й морського базування, що складає три компоненти китайської ядерної тріади, яка зараз формується.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Китаю

Заявлена мета китайського уряду – підтримувати ядерний потенціал на рівні, мінімально необхідному для захисту національної безпеки з метою “втримання інших країн від застосування чи погроз застосування ядерної зброї проти Китаю”⁵. Китай давно дотримується політики відмови від застосування чи погроз застосування ядерної зброї проти неядерних держав чи без’ядерних зон⁶.

Серйозні зміни в ядерній політиці Китаю, особливо розгортання в ШПУ твердопаливних ракет з можливістю швидкого пуску та ймовірний розвиток спроможностей пуску за попередженням, викликає широкі дискусії про давні елементи китайської ядерної доктрини, включно з її заявленою політикою “незастосування ядерної зброї першим”⁷. МО США з 2022 р. вважає, що Китай реалізує стратегію “швидкого контрудару”, аналогічну концепції “пуску за попередженням”, з використанням наземних і космічних засобів виявлення для забезпечення швидкого пуску ракет до того, як противник зможе їх знищити⁸. За даними МО США, для реалізації цієї стратегії Китай запустив щонайменше три супутники раннього попередження⁹.

Попри постійне зростання складності та розмірів ядерного арсеналу Китаю, а також відсутність чіткого підтвердження політики незастосування ядерної зброї першим у пропозиції Китаю стосовно “Реформи та розвитку глобального управління” від вересня 2023 р., немає жодних офіційних публічних доказів відходу китайського уряду від усталених принципів ядерної політики, включаючи політику незастосування ядерної зброї першим¹⁰. Крім того, у доповіді за 2023 р. МО США заявило, що Китай, “імовірно, вважає, що концепція *LOW* відповідає його політиці незастосування ядерної зброї першим”¹¹.

Китайська ядерна стратегія завжди передбачала процедуру розміщення боеголовки на носіях під час кризи, але окреме зберігання боеголовки, ракет і

⁵ Chinese State Council, *China's National Defense in the New Era* (Information Office of the State Council: Beijing, July 2019), chapter 2.

⁶ ‘China reiterates non-first-use principle of nuclear weapons’, Xinhua, 18 Feb. 2018; US Department of Defense (посилання 2), p. 105.

⁷ Див. наприклад: Havren, S. A., ‘China’s no first use of nuclear weapons policy: Change or false alarm?’, Royal United Services Institute (RUSI), 13 Oct. 2023; Kulacki, G., ‘Would China use nuclear weapons first in a war with the United States?’, The Diplomat, 27 Apr. 2020.

⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 112.

⁹ US Department of Defense (посилання 2), p. 112.

¹⁰ Chinese Ministry of Foreign Affairs, Proposal of the People’s Republic of China on the Reform and Development of Global Governance, 13 Sep. 2023.

¹¹ US Department of Defense (посилання 2), p. 112.

носіїв у мирний час¹². Проте, згідно з доповіддю МО США за 2022 р., китайські підводні човни з балістичними ракетами здійснюють “майже безперервне патрулювання у рамках політики стримування на морі”, а невелика кількість ракетних частин наземного базування проводять навчання з “чергування в бойовій готовності” та “чергування в підвищеній готовності”, що, “очевидно, передбачає перебування ракетного дивізіону в готовності до пуску з переміщенням на резервні позиції принаймні щомісяця протягом невизначених періодів часу”¹³. МО США також відзначає, що такий стан готовності дозволяє ракетним військам Народно-визвольної армії Китаю (РВ НВАК) “підтримувати частину підрозділів у стані підвищеної готовності, залишаючи іншу частину у стані мирного часу з утриманням окремо пускових установок, ракет і босголовок”, що вказує на те, що кілька китайських босголовок розміщені на пускових установках¹⁴.

Літаки та авіаційне озброєння

З 1960-х рр. і до 2017 р. окремі китайські бомбардувальники середньої дальності *Hong-6* або *H-6* (*B-6*), імовірно, утримувалися в резерві для виконання ядерних завдань за надзвичайних обставин¹⁵. У 2018 р., однак, МО США повідомило, що Військово-повітряні сили (ВПС) НВАК “знову отримали ядерні завдання”¹⁶. *H-6N* (*B-6N*), що надійшов на озброєння у 2020 р., є, очевидно, “першим [китайським] ядерним бомбардувальником з можливістю дозаправки у повітрі”¹⁷. Крім того, ВПС НВАК розробляють перший дальній стратегічний бомбардувальник *H-20* (*B-20*) з заявленою дальністю польоту понад 10 000 км, побудований за технологією “стелс”, подвійного призначення, тобто здатний нести як звичайну, так і ядерну зброю¹⁸.

¹² Stokes, M. A., *China's Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p. 8; Li, B., ‘China's potential to contribute to multilateral nuclear disarmament’, *Arms Control Today*, vol. 41, no. 2 (Mar. 2011); US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2022*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 29 Nov. 2022), p. 95.

¹³ US Department of Defense (посилання 2), pp. 106, 108.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 2), p. 106.

¹⁵ Для розглянутих тут літаків, ракет і підводних човнів назва в дужках (у цьому випадку – *B-6*) після китайської назви (у цьому випадку – *H-6*) є американською назвою.

¹⁶ US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2018*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 16 May 2018), p. 75.

¹⁷ US Department of Defense (посилання 2), pp. 62-63.

¹⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 92; US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (US Department of Defense: Washington, DC, Mar. 2020), figure 1.1, p. 3.

Для оснащення *H-6N* Китай розробляє дві нові аеробалістичні ракети (АБР), одну з яких у США вважають потенційним носієм ядерної зброї¹⁹. МО США у доповіді 2023 р. зазначило, що ядерні сили ВПС НВАК все ще “використовують тактику і процедури” виконання ядерних завдань, і зауважило, що такі спроможності дають Китаю можливість сформувати ядерну тріаду²⁰. За оцінкою СІПРІ, на січень 2024 р. до літаків ВПС НВАК було приписано близько 20 ядерних боєприпасів.

Ракети наземного базування

За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2024 р. до китайських балістичних ракет наземного базування було приписано приблизно 346 ядерних боєголовок. Цей арсенал зазнав значної модернізації, оскільки Китай доповнює свої старі шахтні ракети на рідкому паливі великою кількістю нових мобільних і шахтних твердопаливних ракет²¹. Однак надійність деяких із цих новіших ракет викликає сумніви після того, як у 2023 р. з'явилися повідомлення про те, що поширена в РВ НВАК корупція могла зірвати програму модернізації. У 2023 р. відбулося кілька чисток в керівництві РВ НВАК, а оцінки розвідки США свідчили про те, що через високий рівень корупції деякі ШПУ були погано побудовані, що вплинуло на можливість ефективного пуску ракет²².

Міжконтинентальні балістичні ракети

У 2021 р. комерційні супутникові знімки показали, що Китай започаткував будівництво сотень нових ШПУ на півночі Китаю²³. До січня 2024 р. кількість нових шахт, що будуються, склала приблизно 350 в трьох великих рівнинних районах півночі Китаю і трьох гірських районах на сході та в центрі Китаю. Вважається, що ШПУ на півночі призначені для твердопаливних МБР *Dongfeng (DF)*, вірогідно, шахтної версії *DF-31A (CSS-10 Mod 2)* або *DF-41 (CSS-20)* та, можливо, *DF-41 (CSS-20)*, тоді як високогірні об'єкти призначені для шахтної версії рідкопаливних МБР *DF-5B (CSS-4 Mod 3)*

¹⁹ US Department of Defense (посилання 2), p. 63; Ashley, R., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 6 Mar. 2018, p. 8; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p. 7; Stewart, V. R., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 9 Feb. 2016. Див. також: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Китаю” – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ V розділу 10.

²⁰ US Department of Defense (посилання 2), p. 63.

²¹ Дальність ракет тут наводиться згідно з західними визначеннями. В Китаї дальність ракет визначають інакше: мала – <1 000 км; середня – 1 000-3 000 км; велика – 3 000-8 000 км; міжконтинентальна – >8 000 км.

²² ‘China’s defense purge strikes at heart of Xi’s military reforms’, Bloomberg, 4 Jan. 2024; Martin, P. and Jacobs, J., ‘US intelligence shows flawed China missiles led Xi to purge army’, Bloomberg, 4 Jan. 2024.

²³ Lewis, J. and Eveleth, D., ‘Chinese ICBM silos’, Arms Control Wonk, 2 July 2021; Korda, M. and Kristensen, H. M., ‘China is building a second nuclear missile silo field’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 26 July 2021; Lee, R., ‘PLA likely begins construction of an intercontinental ballistic missile silo site near Hanggin Banner’, China Aerospace Studies Institute, 12 Aug. 2021.

і *DF-5C (CSS-4 Mod 4)*²⁴. До січня 2024 р. будівництво ШПУ на півночі було в основному завершено, з внутрішньою і зовнішньою огорожею по периметру, стовпами електропостачання та зв'язку і системами ППО²⁵. У своєму звіті за 2023 р. МО США припустило, що Китай “завантажив принаймні кілька МБР до цих шахт”²⁶. Цікаво, що позиції нових китайських ШПУ на півночі розташовані глибоко всередині Китаю, включно з новими ШПУ у східному та центральному Китаї, що робить їх – на відміну від інших відомих баз МБР – менш вразливими для ударів звичайними засобами великої дальності²⁷.

За оцінкою звіту МО США за 2023 р., Китай мав приблизно 500 пускових установок МБР із 350 ракетами, хоча СІПРІ вважає, що тут, ймовірно, крім бойових пускових установок, враховані навчальні пускові установки та пускові установки, що будуються²⁸.

Якщо Китай врешті-решт заповнить кожен зі споруджуваних шахт ракетою з однією боеголовкою, то за 10 років він зможе розгорнути приблизно 650 боеголовок на своїх МБР. Якщо в кожній шахті встановити ракету оснащену РГЧ БІН з трьома боеголовками, ця кількість могла б перевищити 1 200 боеголовок. Але станом на січень 2024 р. плани Китаю з використання нових ШПУ залишалися незрозумілими: чи всі вони будуть заповнені; будуть там розміщені МБР *DF-31*, *DF-41*, чи вони обидві; скільки боеголовок нестиме кожна ракета; та чи може частина з них потенційно бути призначена для завдання удару неядерними боеголовками²⁹.

Китай має три основні типи МБР: *DF-5*, *DF-31* і *DF-41*, кожна з яких має свої модифікації. У більшості з них моноблочна головна частина, меншість може нести кілька боеголовок, але таких ракет стає все більше.

Станом на січень 2024 р., за оцінкою СІПРІ, кількість розгорнутих МБР сімейства *DF-5 (CSS-4)* була приблизно такою ж, як і попереднього року, але вона може збільшитись, оскільки Китай, ймовірно, почав розміщувати модернізовані варіанти в нових шахтах, які зараз будуються на сході і в центрі. Варіант *DF-5B* здатний, за повідомленнями, нести до п'яти боеголовок, а *DF-5C* має потужність у кілька мегатонн³⁰.

У доповіді за 2023 р. МО США підтвердило висновок ряду неурядових організацій, що Китай, ймовірно, збільшує кількість пускових установок у деяких бригадах мобільних МБР удвічі, з 6 до 12, хоча деякі нові бази, схоже, мають лише 8 пускових установок³¹. Вважається, що Китай розгорнув

²⁴ US Department of Defense (посилання 2), р. 104; оцінки авторів.

²⁵ Оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

²⁶ US Department of Defense (посилання 2), р. 104.

²⁷ Korda and Kristensen (посилання 23).

²⁸ US Department of Defense (посилання 2), р. 67.

²⁹ Оцінка можливих завдань звичайного удару ґрунтується на непрямих свідченнях: Lee, R., ‘A case for China’s pursuit of conventionally armed ICBMs’, The Diplomat, 17 Nov. 2021, а також на думці МО США про те, що Китай “може планувати розробку ракетних міжконтинентальних систем зі звичайним озброєнням”. US Department of Defense (посилання 2), р. 67.

³⁰ US Department of Defense (посилання 2), pp. 67, 107.

³¹ US Department of Defense (посилання 2), р. 107; Decker Eveleth (@dex_eve), Twitter, 3 Nov. 2021, <https://twitter.com/dex_eve/status/1456009540982374404>; assessments based on the authors’ observations.

щонайменше дві мобільні бригади *DF-41*, у третій – процес наближається до завершення; загальна кількість пускових установок у них становитиме 28³². Схоже, що також триває підготовка до створення у складі РВ НВАК додаткових бригад *DF-41*. МО США оцінює, що Китай може зрештою планувати розгортання версій *DF-41* як в автомобільному, шахтному та залізничному варіантах у деяких або всіх нових районах ШПУ³³. За даними МО США, *DF-41* може нести не більше трьох боєголовок³⁴.

У доповіді МО США 2023 р. зазначено, що Китай також почав розробку нової ракети під назвою *DF-27* з дальністю 5 000-8 000 км³⁵. Однак відкритої інформації про цю нову ракету мало, а інші китайські МБР можуть мати й більшу дальність. Це означає, що *DF-27* зрештою може буде використовуватися для звичайних ударів – МО США вважало, що в Китаї можуть вивчати таку можливість³⁶.

У серпні 2021 р. Китай, за повідомленнями, провів випробування низько-орбітальної ударної системи (*fractional orbital bombardment system, FOBS*) з використанням гіперзвукового маневреного бойового блоку³⁷. За даними МО США, випробувана система наблизилася до позиції нанесення удару по цілі після повного оберту навколо земної кулі – приблизно 40 000 км – за понад 100 хв³⁸. Хоча даних про цю нову систему мало, якщо початкові повідомлення є достовірними, вона може бути спрямована на протидію розвитку протиракетної оборони США. Китай заперечував розробку такої системи, назвавши її “космічним апаратом”³⁹.

Балістичні ракети проміжної та середньої дальності

Китай розгортає ядерні балістичні ракети проміжної і середньої дальності ще з 1960-х рр., у т. ч. модернізовану версію ракети середньої дальності *DF-21 (CSS-5)* – з початку 1990-х рр., і ракети середньої дальності *DF-26 (CSS-18)* – принаймні з 2016 р. Проте останніми роками Китай переозброїв кілька бригад *DF-21* ракетами великої дальності. У 2023 р. у річній доповіді МО США Конгресу США вперше не згадані *DF-21* як носії ядерної зброї, що дозволяє припустити, що на озброєнні залишаються лише *DF-21C* та *DF-21D*, оснащені звичайними боєзарядами⁴⁰. Таким чином, *DF-26* з подвійними спроможностями вважаються єдиним типом ракет проміжної та середньої дальності з ядерними завданнями в арсеналі Китаю. Маючи

³² US Department of Defense (посилання 2), p. 107; Rod Lee (@roderick_s_lee), Twitter, 28 Dec. 2021, <https://twitter.com/roderick_s_lee/status/1475885536254599172>; оцінки авторів.

³³ US Department of Defense (посилання 12), p. 65; US Department of Defense (посилання 2), p. 107.

³⁴ US Department of Defense (посилання 2), pp. 67, 107.

³⁵ US Department of Defense (посилання 2), p. 67.

³⁶ US Department of Defense (посилання 2), p. 67.

³⁷ Sevastopulo, D., ‘China conducted two hypersonic weapons tests this summer’, *Financial Times*, 20 Oct. 2021. Див. також: Раджу Н. “Розвиток безпеки в космосі” – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ V розділу 13.

³⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 103.

³⁹ ‘China denies report of hypersonic missile test, says tested space vehicle’, Reuters, 18 Oct. 2021.

⁴⁰ US Department of Defense (посилання 2), pp. 66-67.

оціночну дальність 3 000–4 000 км, ракета може вражати цілі в Індії, Росії, Південно-Китайському морі та західній частині Тихого океану, ймовірно, включно з базами США на о. Гуам⁴¹. Ракета оснащена маневреною головною частиною (*MaRV*), яку можна швидко замінити іншою боеголовкою. Це теоретично дозволяє РВ НВАК доволі швидко міняти завдання ракети – точного звичайного чи ядерного удару по наземних цілях або навіть звичайного удару по морських цілях⁴².

Враховуючи ймовірне завершення ядерних завдань *DF-21*, схоже, що тепер вони перейшли до *DF-26*. У доповіді за 2023 р. МО США зазначило, що в ядерних силах Китаю *DF-26* є системою, яка “в найближчій перспективі”, найімовірніше, нестиме боеголовку меншої потужності, хоча залишається незрозумілим, чи були виготовлені такі версії ракети для ядерних сил Китаю, і що таке “менша” потужність (це не обов’язково “боеголовка малої потужності”)⁴³.

МО США у доповіді за 2023 р. оцінювало, що Китай може мати на озброєнні до 250 пускових установок і 500 або більше ракет *DF-26*⁴⁴. Однак це більше, ніж передбачає видима робоча інфраструктура бази; тому оцінка МО США може враховувати пускові установки, що будуються, або з інших причин ще не повністю готові. Протягом 2023 р. цю ракету було помічено на кількох базах бригад РВ НВАК, і СІПРІ вважає, що шість бригад *DF-26*, схоже, вже функціонують із приблизно 216 пусковими установками, хоча лише приблизно половина з них може мати ядерні завдання.

Ракети морського базування

У 2023 р. Китай продовжував рухатися до довгострокової стратегічної мети, визначеної ще з початку 1980-х рр., – створити й розгорнути морські ядерні сили. Військово-морський флот НВАК (ВМФ НВАК) має наразі шість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) типу 094 (класу *Jin*), два з яких належать до типу 094А – оновленого варіанту первсної конструкції⁴⁵. У доповіді МО США за 2023 р. ці шість АПЧ БР у бойовому складі вважаються “першим надійним засобом ядерного стримування морського базування” Китаю⁴⁶. Китайський флот АПЧ БР базується на о. Хайнань у Південно-Китайському морі.

Кожен китайський підводний човен типу 094 може нести до 12 триступеневих твердопаливних балістичних ракет для підводних човнів (БРПЧ) *Julang-2 (JL)*, що існує у двох версіях: *JL-2 (CSS-N-14)* та *JL-3 (CSS-N-20)*. Китай, імовірно, почав заміну *JL-2* на *JL-3*, і цей процес міг завершитися до

⁴¹ US Department of Defense (посилання 2), р. 66.

⁴² Pollack, J. H. and LaFoy, S., ‘China’s DF-26: A hot-swappable missile?’, Arms Control Wonk, 17 May 2020; Deng, X., ‘China deploys Dongfeng-26 ballistic missile with PLA Rocket Force’, *Global Times*, 26 Apr. 2018; US Department of Defense (посилання 2), р. 67.

⁴³ US Department of Defense (посилання 2), pp. 111–12.

⁴⁴ US Department of Defense (посилання 2), р. 67.

⁴⁵ Chan, M., ‘China’s new nuclear submarine missiles expand range in US: Analysts’, *South China Morning Post*, 2 May 2021.

⁴⁶ US Department of Defense (посилання 2), р. 55.

січня 2024 р.⁴⁷ *JL-3* може нести кілька боеголовок і має оціночну дальність понад 10 000 км⁴⁸. Але, якщо ця дальність не буде значно перевищувати 10 000 км, *JL-3* не зможе вразити континентальну частину США з Південно-Китайського моря. Крім того, АПЧ БР з цією ракетою не зможе вразити Вашингтон, не обійшовши спочатку північно-східну Японію, де він буде особливо вразливим для протичовнової оборони США.

Було чимало припущень стосовно того, чи оснащені ракети на китайських АПЧ БР ядерними боеголовками за звичайних умов. МО США у доповіді Конгресу США за 2022 р. зазначило, що Китай, “імовірно, у 2021 р. розпочав майже безперервне патрулювання в рамках політики стримування на морі”. У доповіді МО за 2023 р. зазначалося, що Китай, “імовірно, продовжував” таке патрулювання у 2022 р.⁴⁹ Це формулювання означає, що Китай, можливо, почав періодичне патрулювання з ядерною зброєю на борту, що є суттєвою зміною в його давній доктрині.

Оскільки АПЧ БР типу 094 має відносно шумну конструкцію, передбачалося, що Китай припинить виробництво цього типу ПЧ і почне будівництво наступного покоління – типу 096, який має бути більшим, тихішим і потенційно може мати більше ракетних пускових установок. Однак у доповіді МО США за 2023 р. зазначено, що, можливо, через затримки в розробці типу 096 Китай продовжує будувати АПЧ БР типу 094⁵⁰. Враховуючи очікувану тривалість служби нинішніх АПЧ БР типу 094 і наступного покоління типу 096, очікується, що ВМФ НВАК буде використовувати обидва типи одночасно⁵¹.

Залишається неясним, скільки АПЧ БР зрештою планує використовувати ВМФ НВАК. Супутникові знімки від липня 2023 р. показують, що Китай наближається до завершення будівництва двох нових пірсів на військово-морській базі Лонпо. Це збільшить загальну кількість потенційних причалів для підводних човнів на цій базі з 8 до 12, хоча деякі з них можуть бути призначені для ударних підводних човнів.

⁴⁷ Capaccio, A., ‘China has put longer-range ICBMs on its nuclear subs, US says’, Bloomberg, 19 Nov. 2022; US Department of Defense (посилання 2), p. 55.

⁴⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 59.

⁴⁹ US Department of Defense (посилання 12), p. 96; US Department of Defense (посилання 2), p. 108.

⁵⁰ US Department of Defense (посилання 2), p. 108.

⁵¹ US Department of Defense (посилання 2), p. 59.

Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
<i>Літаки</i>	20 ^d				20
H-6K (B-6)	10	2009	3 100	1 авіабомба	10
H-6N (B-6N)	10	2020	3 100	1 АБР	10
H-20 (B-20)	—	[2030]	..	..	—
<i>Ракети наземного базування</i>	350				346
DF-5A (CSS-4 Mod 2)	6	1981	12 000	1 × 4-5 Мт	6
DF-5B (CSS-4 Mod 3)	12	2015	13 000	5 × 200-300 кт	60
DF-5C (CSS-4 Mod 4)	..	[2024]	13 000	1 × кілька Мт	..
DF-21A/E (CSS-5 Mod 2/6)	..	2000/2016	>2 100 ^e	1 × 200-300 кт	— ^f
DF-26 (CSS-18)	216	2016	>3 000	1 × 200-300 кт	108 ^g
DF-27 (CSS-X-24)	—	[2026]	5 000-8 000	..	— ^h
DF-31 (CSS-10 Mod 1)	..	2006	7 200	1 × 200-300 кт	.. ⁱ
DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2) ^j	88	2007/2018	11 200	1 × 200-300 кт	88
DF-41 (мобільний варіант) (CSS-20)	28 ^k	2020	12 000	3 × 200-300 кт	84
DF-41 (шахтний варіант) (CSS-20)	..	[2025]	12 000	[до 3 × 200-300 кт]	..
<i>Ракети морського базування (БРПЧ)</i>	6/72 ^l				72
JL-2 (CSS-N-14)	—	2016	>7 000	1 × 200-300 кт	—
JL-3 (CSS-N-20)	72 ^m	2022	>10 000	[багато]	72
<i>Інші боєголовки на зберіганніⁿ</i>					[62]
Усього запасів	442				500ⁿ

.. — даних немає або вони непридатні для використання; — — нуль або незначна кількість; [] — непевна оцінка СІПРІ; АБР — аеробалістична ракета; БРПЧ — балістична ракета на підводному човні; ГМББ — гіперзвуковий маневрений бойовий блок; кт — кілотонна; Мт — мегатонна; РГЧ БІН — роздільна головна частина з блоками індивідуального наведення.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність боєголовок наведена лише для ілюстрації. Реальна потужність не відома, крім того, що старіші ракетні боєголовки мали мегатонні боєголовки. Новіші боєголовки для ракет великої дальності, ймовірно, мають потужність у кількості кілотонн, а деякі можуть мати ще меншу потужність.

^c Дані ґрунтуються на таких оцінках: 1 боєголовка на 1 пускову установку ядерних ракет, крім РГЧ БІН для DF-5B (CSS-4 Mod 3), яка оціночно може нести до п'яти боєголовок, та для DF-41 (CSS-20), яка оціночно має три боєголовки. Всі оцінки є приблизними.

Віддавна вважалося, що китайські боєголовки не встановлені на носіях за звичайних обставин, а зберігаються у сховищах; однак, станом на січень 2024 р., СІПРІ вважає, що Китай міг розпочати розміщення невеликої кількості боєголовок (близько 24) разом з пусковими установками.

^d Враховані лише бомбардувальники, що, як вважається, мають ядерні завдання. Бомбардувальники H-6 (B-6) використовувалися для доставки ядерної зброї за програмою перевірки китайської ядерної зброї (під час однієї перевірки використовувався винищувач-бомбардувальник), а макети атомних бомб демонструють у військових музеях. Вважається

(але точно не відомо), що кілька бомбардувальників *H-6* раніше мали додаткове завдання доставки атомних бомб за надзвичайних обставин. МО США у 2018 р. повідомляло, що до ВПС НВАК знов отримали ядерні функції, що пов'язано переважно з появою нової китайської АБР подвійного призначення.

^e Дальність попередніх версій *DF-21* (див. примітку^f), *DF-21A* (*CSS-5 Mod 2*) та *DF-21E* (*Mod 6*) у ядерному спорядженні вважається більшою за 1 750 км, яку наводили для знятої з озброєння первісної версії *DF-21* (*CSS-5 Mod 1*). ВПС США вважають, що їх дальність становить 2 150 км.

^f Останніми роками Китай переозброїв кілька бригад *DF-21* на ракети більшої дальності. У 2023 р. до річної доповіді МО США Конгресу США вперше не потрапили *DF-21* в ядерному спорядженні, що дозволяє припустити, що решта китайських *DF-21* тепер виконують функції винятково неядерного удару.

^g *DF-26* (*CSS-18*) – пускова установка (ПУ) подвійного призначення. Вважається, що деякі бригади *DF-26* успадкували ядерні завдання *DF-21A/E* (див. примітку^f), і, можливо, станом на січень 2024 р. до половини з них приписані ядерні боєприпаси. До кожної ракети *DF-26* з ядерними завданнями приписано лише по одній ядерній боеголовці, а решту боєкомплекту складають звичайні боеголовки.

^h Дальність *DF-27* (*CSS-X-24*) дещо перевищує потрібну для ядерних завдань, оскільки таку дальність легко перекривають китайські МБР. Це, разом з оцінкою МО США від 2023 р. про те, що Китай “може планувати розробку ракетних систем міжконтинентальної дальності зі звичайною зброєю”, свідчить про те, що *DF-27* може служити винятково для звичайних ударів, хоча це не підтверджено. *DF-31* (*CSS-10 Mod 1*) не згадується в доповіді МО Конгресу США за 2023 р., і вважається, що її знято з озброєння.

ⁱ Вважається, що ПУ *DF-31AG* несе таку саму ракету, як і *DF-31A* (обидві мають американське позначення *CSS-10 Mod 2*). Шахтний варіант *DF-31A/AG*, можливо, з тим самим позначенням, може наближатися до готовності для завантаження до нових китайських ШПУ твердопаливних ракет.

^k Ця кількість ґрунтується на припущенні, що на січень 2024 р. у бойовому складі були щонайменше дві бригади.

^l Перша величина – загальна кількість боеготових АПЧ БР у ВМФ Китаю; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести.

^m У листопаді 2022 р. командувач Тихоокеанського флоту США казав, що Китай замінює свої розгорнуті БРПЧ *JL-2* на БРПЧ *JL-3*. Це, ймовірно, відбувається під час ротації, коли кожен підводний човен повертається до порту для планового обслуговування та ремонту. Вважається, що ця система також призначена для озброєння майбутніх АПЧ БР типу 094, а також типу 096, якого не буде ще кілька років.

ⁿ На додачу до приблизно 438 боеголовки, які вважаються приписаними до бойових сил, СІПРІ вважає, що приблизно 62 боеголовки могли бути виготовлені для ракет, які скоро надійдуть на озброєння, що дає загальні запаси у приблизно 500 боеголовки. Очікується, що китайські запаси боеголовки зростатимуть і надалі.

Джерела: US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; USAF Global Strike Command, різні документи; US Central Intelligence Agency, різні документи; US Defense Intelligence Agency, різні документи; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*, Annual Report to Congress, різні роки; Kristensen, H. M., Norris, R. S. and McKinzie, M. G., *Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; супутникові знімки Google Earth; оцінки авторів.

VI. Ядерні сили Індії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Станом на січень 2024 р. зростаючий арсенал Індії, за оцінками, налічував приблизно 172 одиниці ядерної зброї – трохи більше, ніж попереднього року (таблиця 7.7). Ця зброя приписана до ядерної тріади – літаків, ракет наземного базування та підводних човнів з балістичними ракетами (ПЧ БР), – що зараз формується. Тривалий час вважалося, що в мирний час Індія зберігає ядерні боеголовки окремо від розгорнутих носіїв. Однак нещодавні кроки країни в напрямі розміщення ракет у контейнерах і морського патрулювання стримування свідчать про те, що Індія може рухатися до розміщення в мирний час частки боеголовок безпосередньо на носіях.

Оцінка числа боеголовок ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію (підрозділ X цього розділу), оціночній кількості боеготових систем доставки ядерної зброї, ядерній доктрині Індії, загальнодоступній інформації про індійський ядерний арсенал та приватних розмовах з військовими¹. Уряд Індії надає небагато публічної інформації про розмір своїх ядерних сил, окрім демонстрацій окремих систем на парадах і повідомлень про випробувальні пуски ракет.

Підрозділ починається з аналізу ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Індії. Далі наводяться подробиці про індійські запаси ядерної зброї – літаки та авіаційне озброєння, ракети наземного та морського базування.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Індії

До початку 2010-х рр. через обмежену дальність перших індійських ядерних систем їх єдиним реальним завданням було стримування Пакистану. Однак з розробкою наступними роками ракет більшої дальності, здатних вражати цілі на всій території Китаю Індія, схоже, приділяє дедалі більше уваги стримуванню Китаю.

Індія з 1999 р. дотримується політики невикористання першою ядерної зброї, але у 2003 р. до цього зобов'язання додалося застереження (підтверджене у 2018 р.), що Індія може застосувати ядерні сили у відповідь на удари з використанням неядерної зброї масового ураження (ЗМУ)². Дебати про відданість Індії політиці невикористання першою ядерної зброї активізувалися після 2018 р., з появою свідчень про утримання частини індійського ядерного арсеналу у значно вищому стані боеготовності, включно з розміщенням у

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., 'Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources', SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Indian Ministry of External Affairs, 'The Cabinet Committee on Security reviews [o]perationalization of India's nuclear doctrine', Press release, 4 Jan. 2003; Indian Ministry of External Affairs, 'Draft report of National Security Advisory Board on Indian nuclear doctrine', 17 Aug. 1999; Indian Prime Minister's Office, 'Prime Minister felicitates crew of INS Arihant on completion of nuclear triad', Press release, 5 Nov. 2018.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

мирний час частки боеголовок безпосередньо на носіях³. Це викликає питання, чи не може Індія перейти до стратегії обмеженої ядерної протидії з ударом по ядерним засобам противника на ранніх етапах кризи, ще до того, як та може бути застосована⁴.

Аналогічно Пакистану (підрозділ VII цього розділу), Індія давно дотримується політики відмови від використання чи погрози використання ядерної зброї проти неядерних держав⁵. Але враховуючи заяву Індії від 2003 р. про можливість використання нею ядерної зброї проти нападу із застосуванням неядерної зброї масового ураження, умови цього зобов'язання є розпливчастими.

Літаки та авіаційне озброєння

Індія має декілька типів бойових літаків, включаючи *Mirage 2000H*, *Jaguar IS* і *Rafale*, характеристики яких дозволяють використовувати їх для доставки ядерної зброї. Але за винятком *Mirage 2000H*, стосовно якого є принаймні одне варте довіри джерело, де описано, як цей літак модернізували у 1990-х рр. під задачі ядерного удару⁶, немає офіційних джерел, які підтверджували б їх ядерні задачі. СІПРІ вважає, що до індійських літаків станом на січень 2024 р. приписано приблизно 48 атомних бомб.

Ракети наземного базування

На озброєнні Командування стратегічних сил Сухопутних військ Індії перебуває п'ять типів мобільних балістичних ракет, здатних нести ядерний заряд: малої дальності – *Prithvi-II* та *Agni-I*; середньої дальності – *Agni-II*; і проміжної дальності – *Agni-III* та *Agni-IV*. За оцінкою СІПРІ, Індія станом на січень 2024 р. мала на озброєнні приблизно 80 таких ракет. Принаймні три нові балістичні ракети наземного базування розроблялись: *Agni-P* середньої дальності та *Agni-V* проміжної дальності наближалися до надходження на озброєння, а варіант міжконтинентальної ракети *Agni-VI*, перебував на етапі проєктування⁷. У 2023 р. з'явилися непідтверджені повідомлення про те, що

³ Докладніше див. Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Індії” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ VI розділу 10.

⁴ Clary, C. and Narang, V., ‘India’s counterforce temptations: Strategic dilemmas, doctrine, and capabilities’, *International Security*, vol. 43, no. 3 (winter 2018/19); Kaushal, S. et al., ‘India’s nuclear doctrine: The Agni-P and the stability-instability paradox’, Royal United Services Institute (RUSI), 8 July 2021; Rajagopalan, R., *India and Counterforce: A Question of Evidence*, ORF Occasional Paper no. 247 (Observer Research Foundation: New Delhi, May 2020).

⁵ Див., наприклад: Indian Ministry of External Affairs, ‘The Cabinet Committee on Security reviews [o]perationalization of India’s nuclear doctrine’ (посилання 2); Indian Ministry of External Affairs, ‘India statement delivered by Secretary (West) at the annual high level meeting on “International Day for The Total Elimination of Nuclear Weapons”’, 27 Sep. 2023, accessible via Internet Archive.

⁶ Kampani, G., ‘New Delhi’s long nuclear journey: How secrecy and institutional roadblocks delayed India’s weaponization’, *International Security*, vol. 38, no. 4 (spring 2014), pp. 94, 97-98. Докладніше див.: Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Індії” – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ VI розділу 10.

⁷ Vikas, S. V., ‘Why India may not test Agni 6 even if DRDO is ready with technology’, OneIndia, 10 July 2019.

Індія може переробити деякі з ядерних балістичних ракет середньої дальності на ракети зі звичайним спорядженням. Але за відсутності додаткової інформації залишається незрозумілим, чи станеться це⁸.

У 2023 р. Індія провела випробувальні пуски старих ракет і важливе випробування однієї з нових ракет, що розробляється. У червні 2023 р. *Agni-P* пройшла перше пускове випробування перед прийняттям на озброєння (і четверте випробування системи загалом), що, за словами МО Індії, “відкрило шлях для надходження системи до збройних сил”⁹. Проте, ймовірно, Індія проведе додаткові випробування *Agni-P* до прийняття її на озброєння.

МО Індії називає *Agni-P* балістичною ракетою “нового покоління”, здатною нести ядерну зброю. Повідомляється, що в ній використано технології, розроблені спеціально для програми *Agni-V*, включаючи вдосконалену систему навігації та нову мобільну контейнерну систему пуску, що скоротить час, необхідний для переведення ракет у боеготовий стан під час кризи¹⁰. Твердопаливна *Agni-P*, за повідомленнями, може маневрувати після повернення в атмосферу, що дозволяє ракеті уникати засобів протиракетної оборони держав регіону (тобто Китаю і Пакистану). Неназване джерело в уряді спочатку заперечувало, що *Agni-P* має замінити старіші ракети *Agni*¹¹.

У 2023 р. Індія провела також випробувальні пуски *Prithvi-II* та *Agni-I*, які обидві МО Індії називає “перевіреними системами”¹².

Індія розробляє варіант наземного базування балістичної ракети на підводному човні (БРПЧ) малої дальності *K-15*, відомий як *Shaurya*¹³, але через високий рівень невизначеності статусу цієї ракети вона не врахована в оцінці СПІРІ, станом на січень 2024 р.¹⁴

Схоже, що Індія розробляє роздільну головну частину з блоками індивідуального наведення (РГЧ БН), але станом на січень 2024 р. статус цієї програми залишається невідомим. За повідомленнями, ця технологія була перевірена на *Agni-P*, і потенційно може бути використана на ракеті проміжної дальності *Agni-V*, а також на міжконтинентальній *Agni-VI*, що зараз розробляється¹⁵. *Agni-VI* викликає суперечки, оскільки її імовірна дальність є набагато більшою за відстань до можливих регіональних цілей Індії у

⁸ Dubey, A. K., ‘After Pralay, defence forces may opt for medium-range ballistic missiles in conventional roles for rocket force’, ANI, 5 Nov. 2023.

⁹ Indian Ministry of Defence, “‘Agni Prime’ ballistic missile successfully flight-tested by DRDO off Odisha coast”, Press release, 8 June 2023.

¹⁰ Indian Ministry of Defence, ‘DRDO successfully flight tests new generation Agni P ballistic missile’, Press release, 28 June 2021; Rout, H. K., ‘India test fires new generation nuclear capable Agni-Prime missile off Odisha coast’, *New Indian Express*, 28 June 2021.

¹¹ Philip, S. A., ‘Agni Prime is the new missile in India’s nuclear arsenal. This is why it’s special’, *ThePrint*, 30 June 2021; Zhen, L., ‘India’s latest Agni-P missile no great threat to China: Experts’, *South China Morning Post*, 1 July 2021.

¹² Indian Ministry of Defence, ‘Successful training launch of short-range ballistic missile, Prithvi-II, carried out off Odisha coast’, Press release, 10 Jan. 2023; Indian Ministry of Defence, ‘Successful training launch of Agni-1 ballistic missile’, Press release, 1 June 2023.

¹³ Див., наприклад: Press Trust of India, ‘India successfully test-fires nuclear capable hypersonic missile Shaurya’, *Hindustan Times*, 3 Oct. 2020; Gupta, S., ‘Govt okays induction of nuke-capable Shaurya missile amid Ladakh standoff’, *Hindustan Times*, 6 Oct. 2020.

¹⁴ Докладніше див.: Крістенсен і Корда (посилання 6).

¹⁵ Rout, H. K., ‘India to conduct first user trial of Agni-V missile’, *New Indian Express*, 13 Sep. 2021.

Пакистані та Китаї. У 2023 р. з'явилися повідомлення про те, що вчений, який раніше працював в індійській Оборонній науково-дослідній організації (*Defence Research and Development Organization, DRDO*), заявив, що пускова установка *Agni-VI* вітчизняної розробки ніби успішно пройшла випробування. Однак до цієї заяви, яка пролунала під час суду над вченим за звинуваченням у шпигунстві, слід ставитися обережно, оскільки дуже ймовірно, що до розгортання системи залишилося кілька років¹⁶.

Ракети морського базування

З метою створення гарантованої спроможності другого удару Індія продовжує розвивати морський компонент новоствореної триади ядерних сил і буде флот з чотирьох-шести АПЧ БР¹⁷. Перший АПЧ БР, *INS Arihant*, здійснив у 2018 р. перше, за формулюванням індійського уряду, “патрулювання для стримування”, хоча сумнівно, щоб його ракети на той час мали ядерні боеголовки¹⁸. Другий АПЧ БР, *INS Arihant*, був спущений на воду в листопаді 2017 р. і пройшов ходові випробування у 2021-2022 рр., але його введення до складу було затримане і зараз очікується орієнтовно у 2024 р.¹⁹ Супутникові знімки показують, що кожен човен має чотиритрубну систему вертикального пуску, і кожен може нести до 12 двоступеневих БРПЧ малої дальності *K-15* (які могли перейменувати на *B-05*)²⁰. За оцінкою СІПРІ, 12 ядерних боеголовок вже поставлено для можливого розгортання на *INS Arihant*, і ще 12 виготовлені для *INS Arighat*.

Запланована побудова щонайменше ще двох підводних човнів класу *Arihant*; третій індійський АПЧ БР, відомий наразі як проєкт *S4*, як повідомляється, був спущений на воду в листопаді 2021 р., а четвертий перебуває на етапі будівництва з можливим спуском на воду у 2024 р.²¹ Останні човни виглядають значно більшими за перші два; супутникові знімки показують, що вони є приблизно на 20 м довшими²². Повідомляється, що вони матимуть вісім трубних пускових установок для 24 ракет *K-15* або 8 ракет *K-4*²³. Були повідомлення про розробку АПЧ БР наступного покоління, відомого як

¹⁶ Inamdar, N., ‘Honey-trapped DRDO scientist shared details of India’s missile, drone programmes’, *Hindustan Times*, 8 July 2023.

¹⁷ Davenport, K., ‘Indian submarine completes first patrol’, *Arms Control Today*, vol. 48, no. 10 (Dec. 2018).

¹⁸ Peri, D., ‘Now, India has a nuclear triad’, *The Hindu*, 18 Oct. 2016; Indian Prime Minister’s Office (посилання 2); Davenport (посилання 17); Joshi, Y., ‘Angels and dangles: Arihant and the dilemma of India’s undersea nuclear weapons’, *War on the Rocks*, 14 Jan. 2019.

¹⁹ Gupta, S., ‘Aircraft carrier INS Vikramaditya is back on high seas’, *Hindustan Times*, 19 Feb. 2023.

²⁰ Indian Defence Research and Development Organisation (DRDO), ‘MSS – Achievements’, 6 Sep. 2019.

²¹ Chris Biggers (@CSBiggers), Twitter, 28 Dec. 2021, <<https://twitter.com/CSBiggers/status/1476048094580117509>>; Unnithan, S., ‘A peek into India’s top secret and costliest defence project, nuclear submarines’, *India Today*, 10 Dec. 2017; Bhattacharjee, S., ‘Third Arihant class submarine quietly launched in November’, *The Hindu*, 4 Jan. 2022.

²² Sutton, H. I., ‘Indian Navy’s third ballistic missile submarine doubles missile armament’, *Covert Shores*, 29 Dec. 2021.

²³ Bhattacharjee (посилання 21). Див. також Крістенсен і Корда (посилання 6).

проект *S5*²⁴. Ракета *K-4* розробляється, але, для її надходження на озброєння знадобиться, ймовірно, кілька років. Два випробувальні пуски *K-4* у 2022 р. могли бути, ймовірно, зірвані через присутність поблизу китайських розвідувальних кораблів, а у 2023 р. жодних випробувань цієї ракети не проводилося, хоча у липні 2023 р. Індія здійснила випробувальний пуск БРПЧ *K-15*²⁵.

Перша морська ядерна зброя Індії, ракета малої дальності *Dhanush*, є варіантом ракети подвійного призначення *Prithvi-II*, яку можна запускати з двох морських патрульних кораблів класу *Sukanya*²⁶. Враховуючи низьку швидкість і високу вразливість кораблів типу *Sukanya*, система, ймовірно, буде знята з озброєння з просуванням програми АПЧ БР з ракетами більшої дальності.

²⁴ Див., наприклад: Sterk, R., 'India levels up in nuclear submarines', *Defense and Security Monitor*, 1 May 2023.

²⁵ 'Chinese spy ships may complicate India's missile test plans in Indian Ocean for the second month in a row', *Swarajya*, 7 Dec. 2022; 'DRDO test fires short range B-05LV missile from Kalam Island', *Pragativadi*, 2 July 2023.

²⁶ 'Nuke-capable Dhanush and Prithvi-II launched', *New Indian Express*, 12 Mar. 2011; Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2018-19* (MOD: New Delhi, 2019), p. 100.

Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними, деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
<i>Літаки</i> ^d	84				48
Mirage 2000H	32	1985	1 850	1 авіабомба 12 кт	32
Jaguar IS	16	1981	1 600	1 авіабомба 12 кт	16
Rafale	36	2022	2 000	..	–
<i>Ракети наземного базування</i>	80				80
Prithvi-II	24	2003	250 ^e	1 × 12 кт	24
Agni-I	16	2007	>700	1 × 10-40 кт	16
Agni-II	16	2011	>2 000	1 × 10-40 кт	16
Agni-III	16	2018	>3 200	1 × 10-40 кт	16
Agni-IV	8	2022	>3 500	1 × 10-40 кт	8
Agni-V	..	[2024]	>5 000	1 × 10-40 кт	..
Agni-VI	–	[2027]	>6 000	1 × 10-40 кт [можливо, РГЧ БІН]	–
Agni-P	–	[2025]	1 000-2 000	[1 × 10-40 кт]	–
<i>Ракети морського базування</i>	3/14 ^f				16
Dhanush	2	2013	400	1 × 12 кт	4 ^g
K-15 (B-05) ^h	12 ⁱ	2018	700	1 × 12 кт	12
K-4	– ^j	[2025]	3 500	1 × 10-40 кт	–
<i>Інші боєголовки на зберіганні</i> ^k					[28]
Усього запасів	178				172^k

[] – непевна оцінка СІПРІ; кт – кілотонна; РГЧ БІН – роздільна головна частина з блоками індивідуального наведення.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.^b Потужність індійських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998 р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того на озброєння могли надійти боєголовки більшої потужності, можливо, до 40 кт. У відкритих джерелах не було даних про розробку Індією двофазних термоядерних боєголовок.^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення – вони можуть бути оснащені або звичайними, або ядерними боєголовками. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на носій. Всі оцінки є приблизними.^d *Rafale* вказано як потенційний носій ядерної зброї. Можливо, він спочатку замінить *Jaguar* у цій ролі. Однак через відсутність інформації в офіційних чи авторитетних джерелах СІПРІ, станом на січень 2024 р., не рахує літаки *Rafale* як носії ядерної зброї. До інших літаків, що потенційно можуть мати другорядну ядерну роль, належать *Su-30MKI*.^e Часто подають дальність *Prithvi-II* у 350 км. Однак Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center*), що вона дорівнює 250 км.^f Перша величина – кількість кораблів у бойовому складі: два надводні кораблі та один АПЧ БР; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Індія спустила на воду три АПЧ БР, але станом на січень 2024 р. боєготовим вважається лише АПЧ БР *INS Arihant*,

хоча, ймовірно, має обмежені бойові спроможності. Інший АПЧ БР – *INS Arighat* – пройшов ходові випробування і міг надійти на озброєння у 2024 р. Третій, відомий як *S4*, був, ймовірно, спущений на воду в листопаді 2021 р., але станом на січень 2024 р. його статус залишається невідомим.

g Вважається, що кожен сторожовий корабель класу *Sukanya*, озброєний ракетами *Dhanush*, може мати один запасний боєкомплект.

h *K-15* могли перейменувати на *B-05*. У деяких джерелах ракета *K-15* іменується *Sagarika*. Це назва проєкту розробки ракети, а не самої ракети.

i Кожен з перших двох індійських АПЧ БР має 4 трубні пускові установки для ракет, кожна з яких розрахована на 3 балістичні ракети для підводних човнів (БРПЧ) *K-15*; усього 12 ракет на АПЧ БР. Станом на січень 2024 р. лише один АПЧ БР вважається боєздатним (див. примітку *f*).

j Кожна з восьми трубних пускових установок для ракет третього і четвертого з індійських АПЧ БР зможе містити три БРПЧ *K-15* або одну БРПЧ *K-4* (після надходження цієї ракети на озброєння).

k На додачу до приблизно 144 боєголовок, що вважаються приписаними до боєготових сил, СІПРІ вважає, що ще приблизно 28 боєголовок могли бути виготовлені для ракет, що скоро надійдуть на озброєння, включаючи *Agni-V* і *Agni-P* (приблизно 16 боєголовок) та *K-15* (приблизно 12 боєголовок для *INS Arighat*); загальні оціночні запаси – приблизно 172 боєголовки. Очікується, що індійські запаси боєголовок і далі зростатимуть.

Джерела: Indian Ministry of Defence, річні доповіді та пресрелізи; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; повідомлення індійських ЗМІ; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

VII. Ядерні сили Пакистану

ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

За оцінками СІПРІ, Пакистан у січні 2024 р. мав близько 170 ядерних боеприпасів – так само, як і попереднього року (таблиця 7.8). Ця зброя була приписана до новосформованої пакистанської тріади у складі літаків, балістичних і крилатих ракет наземного базування та крилатих ракет морського базування. Розробка кількох нових систем доставки та накопичення розщеплюваних матеріалів у Пакистані (підрозділ X цього розділу) вказують на те, що його арсенал ядерної зброї та запаси розщеплюваних матеріалів у наступні 10 років, імовірно, зростатимуть, хоча прогнози суттєво різняться¹.

Уряд Пакистану ніколи публічно не розкривав розміру свого ядерного арсеналу. Аналізу кількості та типів пакистанських боеголовок і засобів доставки властива невизначеність, через обмеженість загальнодоступної офіційної інформації та часто перебільшені оцінки в повідомленнях преси про пакистанську ядерну зброю. Тому оцінки СІПРІ ядерних сил Пакистану є менш певними, порівняно з оцінками більшості інших ядерних країн². Оцінки у цьому підрозділі ґрунтуються на аналізі авторами ядерної стратегії Пакистану, виробництва розщеплюваних матеріалів, аналізі комерційних супутникових знімків, публічних заявах західних діячів і приватних розмовах з пакистанськими посадовцями.

Підрозділ починається з аналізу ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Пакистану. Далі описані авіаційні, наземні та нові морські засоби доставки ядерної зброї Пакистану.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Пакистану

Пакистан не має доктрини “незастосування першим ядерної зброї” і залишає за собою право першим застосувати ядерну зброю під час війни, насамперед через визнання ним диспаритету з Індією у звичайних озброєннях. Пакистан зробив наголос на нестратегічній ядерній зброї саме у відповідь на індійську

¹ Див., наприклад: Sundaresan, L. and Ashok, K., ‘Uranium constraints in Pakistan: How many nuclear weapons does Pakistan have?’, *Current Science*, vol. 115, no. 6 (25 Sep. 2018); Salik, N., ‘Pakistan’s nuclear force structure in 2025’, *Regional Insight*, Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016; Jones, G. S., ‘Pakistan’s nuclear material production for nuclear weapons’, *Proliferation Matters*, 16 Feb. 2021. Див. також: Berrier, S., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 26 Apr. 2021. Про пакистанські запаси розщеплюваних матеріалів див. Кайл Ш.Н., Крістенсен Х. М. “Ядерні сили Пакистану” – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VII розділу 6; International Panel on Fissile Materials, ‘Pakistan’, 31 Aug. 2021.

² Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, *SIPRI Commentary*, 14 June 2021.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

доктрину “холодного старту”³. Навіть не маючи доктрини “незастосування першим ядерної зброї”, Пакистан регулярно виступає співавтором резолюцій ГА ООН з метою гарантувати неядерним державам, що він не використовуватиме проти них ядерну зброю і не погрожує їй застосуванням⁴.

Пакистан розробляє і розгортає нову ядерну зброю і системи доставки в рамках “концепції повного спектру спроможностей для стримування” Індії⁵. У травні 2023 р. радник Національного командування Пакистану (*Pakistan's National Command Authority*), яке відповідає за ядерну доктрину і програми озброєння, пояснив, що “повного спектру спроможностей для стримування” означає наявність у Пакистану “стратегічної, оперативної та тактичної” ядерної зброї широкого діапазону потужностей, і зазначив, що вона може бути застосована проти “повного спектру цілей” в Індії, включаючи стратегічні, оперативні та тактичні цілі⁶.

Літаки та авіаційне озброєння

Станом на січень 2024 р. Пакистан оціночно мав невеликий запас атомних бомб і розробляв крилаті ракети.

На доповнення цього запасу розроблялися два варіанти крилатої ракети повітряного базування (КРПБ) *Ra'ad (Hatf-8)*, що надасть ВПС Пакистану можливості доставки ядерних боєприпасів на дальності 350-600 км без заходу в зону дії ППО⁷. Станом на січень 2024 р. жодної КРПБ не було на озброєнні.

Пакистан має кілька типів бойових літаків, характеристики яких роблять їх придатними для доставки ядерної зброї, включаючи *Mirage III*, *Mirage V*, *F-16* і *JF-17*. Однак офіційні джерела не підтверджували їх ядерні завдання.

³ Про доктрину, згідно з якою Індія планує підтримувати здатність здійснювати масштабні звичайні удари або вторгнення на територію Пакистану на рівні, нижчому за поріг відповіді Пакистану із застосуванням ядерної зброї, див.: Kidwai, K., Advisor, Pakistani National Command Authority, Keynote address and discussion session, 7th South Asian Strategic Stability workshop, ‘Deterrence, nuclear weapons and arms control’, International Institute for Strategic Studies (IISS) and Centre for International Strategic Studies (CISS), London, 6 Feb. 2020; Saalman, L. and Topychkanov, P., *South Asia's Nuclear Challenges: Interlocking Views from India, Pakistan, China, Russia and the United States* (SIPRI: Stockholm, Apr. 2021). Оцінку американською дипломатією індійської стратегії “холодного старту” див.: Roemer, T., US Ambassador to India, ‘Cold Start: A mixture of myth and reality’, Cable New Delhi 000295, 16 Feb. 2010, via WikiLeaks. Хоча індійські посадовці раніше заперечували існування доктрини “холодного старту”, Начальник штабу Сухопутних військ Індії підтвердив її існування в інтерв’ю у 2017 р.: Unnithan, S., “We will cross again”, *India Today*, 4 Jan. 2017.

⁴ Див., наприклад: United Nations, General Assembly, ‘Conclusion of effective international arrangements to assure non-nuclear-weapon states against the use or threat of use of nuclear weapons’, A/C.1/75/L.22, 7 Oct. 2020.

⁵ Kidwai (посилання 3). Докладну оцінку ядерного стану Пакистану див.: Tasleem, S. and Dalton, T., ‘Nuclear emulation: Pakistan's nuclear trajectory’, *Washington Quarterly*, vol. 41, no. 4 (winter 2019). Див. також Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Пакистану” – *Щорічник СІПРІ* 2023, підрозділ VII розділу 7.

⁶ Kidwai, K., Advisor, Pakistani National Command Authority, Speech at ‘25 years of Yom Takbeer: Promoting Peace, Stability and Development’ seminar, Arms Control and Disarmament Centre, Institute of Strategic Studies Islamabad, Islamabad, 24 May 2023.

⁷ Докладніше про КРПБ *Ra'ad* див. Крістенсен Х. М., Корда М. “Ядерні сили Пакистану” – *Щорічник СІПРІ* 2021, підрозділ VII розділу 10.

Враховуючи таку невизначеність, СІПРІ припускає, що найбільш імовірними носіями ядерної зброї є *Mirage III* та, можливо, *Mirage V*. *Mirage III* використовувався для випробувальних пусків КРПБ *Ra'ad*, яка може нести ядерний заряд, а *Mirage V*, імовірно, має завдання з доставки невеликого арсеналу пакистанських атомних бомб⁸.

Коли літаки *Mirage* будуть зрештою зняті з озброєння, *JF-17* можуть перебрати на себе їх ядерні завдання у ВПС Пакистану, і КРПБ *Ra'ad* буде інтегрована з *JF-17*⁹. У березні 2023 р. вперше з'явився знімок *JF-17*, який ніс щось схоже на КРПБ *Ra'ad*, що свідчить про потенційну подвійну роль цього літака, хоча, станом на січень 2024 р., це не було офіційно підтверджено¹⁰.

Ракети наземного базування

Станом на січень 2024 р. арсенал балістичних ядерних ракет Пакистану оціночно складався зі 126 систем малої і середньої дальності.

Пакистан має на озброєнні чотири типи твердопаливних мобільних балістичних ракет малої дальності: *Abdali* (або *Hatf-2*), *Ghaznavi* (*Hatf-3*), *Shaheen-I/IA* (*Hatf-4*) та *Nasr* (*Hatf-9*). Крім *Abdali*, всі ці ракети були показані на річних парадах на День Пакистану у 2021 і 2022 рр. (у 2023 р. запланований парад не відбувся), що дозволяє припустити їх перебування на озброєнні¹¹. *Abdali* – найстаріша пакистанська балістична ракета – не демонструвалася на цих парадах і не випробовувалася з 2013 р., що може свідчити про заміну цієї ракети новішими системами.

У пакистанському арсеналі перебувають також два типи балістичних ракет середньої дальності: рідкопаливна мобільна *Ghauri* (*Hatf-5*) і двоступенева твердопаливна мобільна *Shaheen-II* (*Hatf-6*)¹². Варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, наразі розробляється, і випробувальні пуски здійснювалися щонайменше тричі – у 2015 р., 2021 р. і у квітні 2022 р., – але станом на січень 2024 р. вона, ймовірно, ще не надійшла на озброєння¹³. Ця ракета має

⁸ International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2022* (Routledge: London, 2022), p. 297; Dominguez, G., 'Pakistan test-launches longer-range variant of Ra'ad II ALCM', Janes, 19 Feb. 2020. Докладніше про ядерні спроможності *F-16* див. Крістенсен Х. М., Кайл Ш.Н. "Ядерні сили Пакистану" – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ VII розділу 10.

⁹ 'Ra'ad ALCM: The custodian of Pakistan's airborne nuclear deterrence', PakDefense, 6 Dec. 2020; Pakistan Strategic Forum, 'Update on Pakistan: "JF-17 Thunder's integration with RA'AD II ALCM"', 8 July 2020.

¹⁰ 'Pakistani Thunder', Scramble, 21 Mar. 2023.

¹¹ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan Day Parade: 23 March 2022', ISPR Official, YouTube, 24 Mar. 2022; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan Day Parade: March 2021', ISPR Official, YouTube, 25 Mar. 2021.

¹² United States Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p. 25; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted successful training launch of surface to surface ballistic missile Shaheen-II', Press release no. PR-104/2019-ISPR, 23 May 2019.

¹³ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Shaheen 3 missile test', Press release no. PR-61/2015-ISPR, 9 Mar. 2015; Jamal, S., 'Pakistan tests nuclear-capable Shaheen-III ballistic missile', *Gulf News*, 20 Jan. 2021; DG ISPR (@OfficialDGISPR), Twitter, 9 Apr. 2022, <<https://twitter.com/OfficialDGISPR/status/1512710884518359042>>.

заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною на цей час у Пакистані. *Ghauri*, *Shaheen-II* і *Shaheen-III* були показані на параді на День Пакистану у 2022 р.

У жовтні 2023 р. Пакистан здійснив другий випробувальний пуск (і перший з 2017 р.) дослідної балістичної ракети середньої дальності *Ababeel*, яка, за повідомленнями, може нести роздільну головну частину з блоками індивідуального наведення (РГЧ БН)¹⁴. Уряд Пакистану заявив, що випробування “мали за мету повторну перевірку різних конструкцій, технічних параметрів і оцінку роботи різних підсистем системи озброєння”, що свідчить про те, що станом на січень 2024 р. *Ababeel* ще не надійшла на озброєння¹⁵. Прагнення Пакистану отримати технологію РГЧ БН, швидше за все, є відповіддю на купівлю Індією сучасних систем протиракетної оборони, включаючи систему *C-400*, придбану у Росії¹⁶.

Крім розширення арсеналу балістичних ракет наземного базування, Пакистан продовжив розробку крилатої ракети наземного базування (КРНБ) *Babur* (*Hatf-7*), здатної нести ядерну зброю, з орієнтовною дальністю 350 км¹⁷. *Babur* випробовувалася приблизно 12 разів з 2005 р. і використовувалася під час польових навчань сухопутних військ з 2011 р., що є ознакою ймовірного знаходження системи на озброєнні, – хоча не зовсім ясно, чи є на озброєнні її ядерна версія. Її модернізований варіант із заявленою дальністю 450 км, відомий як *Babur-1A*, демонструвався на параді на День Пакистану у 2022 р.¹⁸ Варіант під назвою *Babur-2* (іноді його ще називають *Babur-1B*) має заявлену дальність 900 км і востаннє випробовувалася у грудні 2021 р.¹⁹

Загалом у 2022-2023 рр. Пакистан провів значно менше випробувальних пусків ракет, ніж попередніми роками, що може бути пов’язано з триваючою політичною і військовою нестабільністю Пакистану після усунення І. Хана (*Imran Khan*) з поста Прем’єр-міністра у 2022 р. та його арешту у 2023 р.²⁰

¹⁴ ‘Pakistan conducts successful flight test of Ababeel weapon system’, Radio Pakistan, 18 Oct. 2023; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), Press release no. PR-34/2017-ISPR, 24 Jan. 2017. У Національному центрі аерокосмічної розвідки США також зазначили, що у 2017 р. була випробувана “версія *Ababeel* з РГЧ БН”. US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2017* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2017), p. 25. Про *Ababeel* див. також Кайл і Крістенсен (посилання 1).

¹⁵ ‘Pakistan conducts successful flight test of Ababeel weapon system’ (посилання 14).

¹⁶ SIPRI Arms Transfers Database, Mar. 2024.

¹⁷ US Air Force (посилання 14), p. 37.

¹⁸ Pakistani Inter Services Public Relations, ‘Pakistan Day Parade: 23 March 2022’ (посилання 11); Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), ‘Press release no. PR24/2021, Pak conducted successful launch of Babur cruise missile – 11 Feb 2021(ISPR)’, ISPR Official, YouTube, 11 Feb. 2021.

¹⁹ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), ‘Pakistan conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile’, Press release no. PR-142/2018-ISPR, 14 Apr. 2018; Gupta, S., ‘Pakistan’s effort to launch 750km range missile crashes’, *Hindustan Times*, 23 Mar. 2020; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), ‘Pakistan conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile 1B’, Press release no. PR-222/2021-ISPR, 21 Dec. 2021.

²⁰ Turak, N., ‘Former Pakistani Prime Minister Imran Khan arrested amid tensions with military’, CNBC, 9 May 2023.

Ракети морського базування

Намагаючись забезпечити можливість нанесення другого удару, Пакистан прагне створити ядерну тріаду, побудувавши ядерні сили морського базування. Крилата ракета для підводних човнів (КРМБ) *Babur-3* має надати ядерні спроможності трьом дизель-електричним підводним човнам *Agosta-90B* ВМС Пакистану²¹. Пакистан проводив пускові випробування *Babur-3* у 2017 і 2018 рр.²²

²¹ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), Press release no. PR-10/2017-ISPR, 9 Jan. 2017; Panda, A. and Narang, V., 'Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile. What now?', *The Diplomat*, 10 Jan. 2017.

²² Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted another successful test fire of indigenously developed submarine launched cruise missile Babur having a range of 450 kms', Press release no. PR-125/2018-ISPR, 29 Mar. 2018. Повідомлення про випробування крилатої ракети з корабля у 2019 р. могли стосуватися іншої ракети. Gady, F.-S., 'Pakistan's Navy test fires indigenous anti-ship/ land-attack cruise missile', *The Diplomat*, 24 Apr. 2019.

Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними, деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
<i>Літаки</i> ^d	36				36
Mirage III/V	36 ^e	1998	2 100	1 бомба × 5-12 кт або КРПБ Ra'ad ^f	36
[JF-17]	—	..	..	КРПБ Ra'ad ^f	—
<i>Ракети наземного базування</i>	126 ^g				126
Abdali (Hatf-2)	10	2002	200	1 × 5-12 кт	10
Ghaznavi (Hatf-3)	16	2004	300	1 × 5-12 кт	16
Shaheen-I/IA (Hatf-4) ^h	16	2003/2022	750/900	1 × 5-12 кт	16
Shaheen-II (Hatf-6)	24	2014	2 000	1 × 10-40 кт	24
Shaheen-III ⁱ	—	[2024]	2 750	1 × 10-40 кт	—
Ghauri (Hatf-5)	24	2003	1 250	1 × 10-40 кт	24
Nasr (Hatf-9)	24	2013	70	1 × 5-12 кт	24
Ababeel	—	..	2 200	[РГЧ або РГЧ БІН] ^j	—
КРНБ Babur-1A (Hatf-7) ^k	12	2014/[початок 2020х]	350/450	1 × 5-12 кт	12
КРНБ Babur-2/-1B ^l	—	..	900	1 × 5-12 кт	—
<i>Ракети морського базування</i>					
КРМБ Babur-3	—	[2025]	450	1 × 5-12 кт	—
<i>Інші боєголовки на зберіганні</i> ^m					[8]
Усього запасів	162				170^m

.. — даних немає або вони непридатні для використання; — — нуль або незначна кількість; [] — непевна оцінка СПІРІ; КРПБ/НБ/МБ — крилата ракета повітряного/наземного/морського базування; РГЧ — роздільна головна частина; РГЧ БІН — роздільна головна частина з блоками індивідуального наведення.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрацій; фактична дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність пакистанських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998 р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того на озброєння могли надійти боєголовки більшої потужності. У відкритих джерелах не було даних про те, чи розробив Пакистан двофазні термоядерні боєголовки.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення, тобто можуть нести звичайні або ядерні боєголовки. Носії крилатих ракет (повітряного, наземного і морського базування) можуть нести більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на носій. Пакистан не встановлює боєголовки на носіях, а зберігає їх у сховищах.

^d Були невідтверджені повідомлення про те, що деякі з 40 закуплених у США в 1980-х рр. бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї. Однак ми вважаємо, що приписана до літаків ядерна зброя призначена для використання літаками *Mirage*. Коли *Mirage III* та *V* будуть зняті з озброєння, їх ядерні завдання у ВПС Пакистану можуть перейти до *JF-17*.

^e Пакистан має набагато більше за 36 літаків *Mirage*, але в цій таблиці враховані лише ті, що, на нашу думку, мають завдання доставки ядерної зброї.

^f КРПБ *Ra'ad* (*Hatf-8*) має заявлену дальність 350 км і оціночну потужність 5-12 кт. Однак немає свідчень, які дозволили б припустити, що *Ra'ad* надійшла на озброєння, тому вона не віднесена до числа боеготових боеголовок. У 2017 р. пакистанські військові показали варіант *Ra'ad-II* із заявленою дальністю 600 км. Вона вперше пройшла польотні випробування у 2020 р. і для її надходження на озброєння знадобляться ще кілька випробувальних пусків. У 2023 р. вперше з'явилися знімки *JF-17*, що ніс щось схоже на КРПБ *Ra'ad*, що свідчить про потенційну подвійну роль цього літака, хоча станом на січень 2024 р. це не було офіційно підтверджено.

^g Окремі пускові установки можуть мати боскомплект у кілька ракет.

^h Неясно, чи має *Shaheen-1A* таке ж позначення *Hatf-4*, що й *Shaheen-1*.

ⁱ Позначення *Shaheen-III* невідоме.

^j Пакистанські військові у 2017 р. заявляли, що *Ababeel* може нести кілька боеголовок, використовуючи технологію РГЧ БІН, але відтоді не надавали додаткової інформації.

^k Пакистан модернізує первісні КРНБ *Babur* до рівня *Babur-1A*, вдосконалюючи авіоніку та системи націлювання, щоб мати можливість вражати як наземні, так і морські цілі. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США рахує дальність *Babur* у 350 км; Пакистан заявляє, що дальність вдосконаленої *Babur-1A* – 450 км.

^l КРНБ *Babur-2* іноді називають *Babur-1B*.

^m Крім приблизно 162 боеголовок, приписаних до бойових сил, за оцінкою СІПРІ, орієнтовно 8 боеголовок було виготовлено для майбутніх *Shaheen-III*, що дає загальну оціночну кількість у приблизно 170 боеголовок. Очікується, що пакистанські запаси боеголовок і надалі зростатимуть.

Джерела: Pakistani Ministry of Defence, пізні документи; US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, пізні роки; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, пізні роки; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', пізні випуски; оцінки авторів.

VIII. Ядерні сили Північної Кореї

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Північна Корея реалізує активну, але вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2024 р., Північна Корея мала близько 50 ядерних боєприпасів (таблиця 7.9), але, ймовірно, має достатньо розщеплюваних матеріалів для виготовлення 90 ядерних пристроїв, залежно від конструкції боєголовки. Судячи з заяв керівника Північної Кореї Кім Чен Ина (*Kim Jong Un*) та нарощування її збройних сил, Північна Корея, ймовірно, має намір значно збільшити запаси ядерних боєголовок.

Такі оцінки ґрунтуються на розрахунках кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану (ВЗУ), – які Північна Корея могла виробити для використання у ядерній зброї (див. підрозділ X цього розділу), історії випробувань ядерної зброї, спостереженнях за її ракетними силами та оцінках авторів. Аналіз кількості та типів північнокорейських боєголовок і засобів доставки пов’язаний з невизначеністю через обмеженість чи недостовірність доступних даних. Значна частина наведених тут даних отримані не з північнокорейських джерел, включаючи супутникові знімки, доповіді та заяви уряду США (які теж можуть бути упередженими) та експертний аналіз, а також повідомлення державних ЗМІ¹.

Північна Корея здійснила всього шість випробувальних ядерних вибухів: у 2006, 2009, 2013, 2016 рр. (двічі) і, востаннє, у 2017 р.² Незважаючи на будівельні роботи на ядерному полігоні Пунґе-рі у 2023 р. та інші очевидні заходи підготовки до сьомого ядерного випробування, до кінця року такого випробування не було³. Північна Корея стверджує, що має на озброєнні нестратегічну (тактичну) ядерну зброю та “надвелику водневу бомбу”, чи “бомби”⁴.

Підрозділ продовжується аналізом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Північної Кореї. Далі розглянуті спроможності країни з виробництва розщеплюваних матеріалів і ядерних боєголовок, а потім описані її ракетно-ядерні програми.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Північної Кореї

Північна Корея неодноразово доводила – у доктринальних документах, випробовуючи нові засоби, – що вона продовжуватиме розвивати ядерні засоби великої і малої дальності, як для стримування, так і для потенційної відповіді на будь-яку можливу загрозу.

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Федченко В. “Ядерні вибухи у 1945-2017 рр.” – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ XI розділу 6.

³ Bermudez Jr., J. S., Cha, V. and Jun, J., ‘Punggye-ri update: New activity at tunnel no. 4’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 4 May 2023.

⁴ Korean Central News Agency, ‘On report made by Supreme Leader Kim Jong Un at eighth Party Congress of WPK’, KCNA Watch, 9 Jan. 2021.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Згідно із Законом КНДР 2022 р. про політику стосовно ядерної зброї (який оновив і замінив Закон 2013 р.), ядерні сили Північної Кореї повинні бути “постійно готові до дій”⁵. У новому Законі також роз’яснено, що ядерну зброю можна застосовувати превентивно – всупереч попередньому зобов’язанню від жовтня 2020 р. – у відповідь на ймовірний ядерний або неядерний напад на керівництво або командну структуру ядерних сил Північної Кореї, або інший серйозний удар по стратегічній цілі⁶. Він також містить натяк, що Північна Корея може застосувати ядерну зброю для “захоплення ініціативи” у воєнний час⁷. У вересні 2022 р. Кім Чен Ин оголосив, що цей Закон “безповоротно” визначає статус Північної Кореї як ядерної держави, і що вона “ніколи не віддасть” свою ядерну зброю⁸. Північна Корея внесла зміни до конституції у вересні 2023 р., закріпивши в ній свій статус ядерної держави⁹.

Доктрина Північної Кореї передбачає певну форму негативних гарантій безпеки. Відповідно до Закону 2022 р., Північна Корея “не буде погрожувати ядерною зброєю неядерним державам та не застосовуватиме ядерну зброю проти них, якщо вони не приєднаються до агресії або нападу на Північну Корею у змові з іншими державами, які володіють ядерною зброєю”, очевидно, маючи на увазі Південну Корею і Японію¹⁰. У грудні 2022 р. пленарне засідання Центрального комітету Трудової партії Кореї (ТПК) зазначило, що першим завданням ядерних сил Північної Кореї є “стримування війни та захист миру і стабільності”, але якщо стримування не спрацює, вони “виконають друге завдання, і це буде не оборона”¹¹.

Виробництво розщеплюваних матеріалів і боєголовок

Потужності з виробництва та виділення плутонію

Північнокорейські потужності з виробництва та виділення плутонію для ядерної зброї розташовані в Центрі ядерних досліджень у Йонгбені у провінції Пхьонан-Північ¹². Після того, як інспектори МАГАТЕ були вимушені

⁵ Закон КНДР про політику стосовно ядерної зброї, ухвалений Верховними народними зборами 8 вересня 2022, Ст. 7. Англійський переклад див. Korean Central News Agency, ‘Law on DPRK’s policy on nuclear forces promulgated’, DPRK Today, 9 Sep. 2022. Про Закон 2013 р. див. Крістенсен Х.М., Корда М. “Ядерні сили Північної Кореї” – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ VIII розділу 7.

⁶ Закон КНДР (посилання 5), Ст. 6. Про попередню обіцянку не використовувати ядерну зброю “превентивно” див. ‘Kim Jong Un’s October speech: More than missiles’, 38 North, 13 Oct. 2020.

⁷ Закон КНДР (посилання 5), Ст. 6.

⁸ *Rodong Sinmun*, State administration speech by dear comrade Kim Jong Un at the 7th session of the 14th Supreme People’s Assembly of the Democratic People’s Republic of Korea 8 September Juche 111 (2022), KCNA Watch, 9 Sep. 2022

⁹ Korean Central News Agency, ‘9th session of 14th SPA of DPRK held’, KCNA Watch, 28 Sep. 2023.

¹⁰ Закон КНДР (посилання 5), Ст. 5.

¹¹ ‘Report on 6th enlarged plenary meeting of 8th WPK Central Committee’, *Minju Choson*, 1 Jan. 2023. Див. Закон КНДР (посилання 5), Ст. 1.

¹² Оцінку об’єктів та інфраструктури Північної Кореї з виробництва ядерної зброї див. у Hecker, S. S., Carlin, R. L. and Serbin, E. A., ‘A comprehensive history of North Korea’s nuclear program: 2018 update’, Stanford University, Center for International Security and Cooperation, 11 Feb. 2019.

залишити країну у 2009 р., Агентство моніторить ядерну програму Північної Кореї, використовуючи інформацію з відкритих джерел і комерційні супутникові знімки¹³.

У комплексі Йонгбень розташований старіючий 5-МВт графітовий дослідницький реактор, за допомогою якого можна виділяти плутоній. Реактор працює з кінця 2021 р. з паузами на обслуговування або переробку плутонію¹⁴. Остання така пауза була у вересні 2023 р., коли спільна оцінка розвідки Південної Кореї та США, за повідомленнями, показала, що Північна Корея зупинила роботу реактора, щоб знову розпочати переробку¹⁵.

Наразі не ясно, чи поновила Північна Корея будівництво 50-МВт реактора в Йонгбені, започатковане у 1980-х рр., але різноманітна діяльність, помітна на об'єкті завдяки супутниковим знімкам, підказує, що будівництво могли поновити на початку 2022 р. Однак відтоді масштабного будівництва там не спостерігалось¹⁶.

Упродовж останніх 10 років Північна Корея також будувала експериментальний легководний реактор (ELWR) у Йонгбені¹⁷. У грудні 2023 р. Генеральний директор МАГАТЕ Р. Гроссі (*Rafael Grossi*) підтвердив повідомлення з відкритих джерел про те, що викид теплої води, який спостерігався на комплексі, вказує, що реактор досяг критичної потужності та, ймовірно, працює¹⁸. Хоча переробляти паливо, отримане з легководних реакторів, складніше, ніж з газографітових реакторів, Північна Корея, за оцінками, починаючи з 2025 р. зможе додатково виробляти приблизно 20 кг збройового плутонію на рік на експериментальному легководному реакторі – приблизно у 4-5 разів більше, ніж на 5-МВт реакторі¹⁹.

Дати достовірну оцінку запасів плутонію у Північній Кореї дуже складно, оскільки важко оцінити ефективність, потужність і режим роботи відповідних реакторів, а також кількість плутонію, витраченого під час кожного ядерного випробування Північної Кореї і для виробництва боеголовок. Різні

¹³ Dixit, A., 'IAEA ready to undertake verification and monitoring in North Korea', International Atomic Energy Agency (IAEA), 4 Mar. 2019.

¹⁴ United Nations, Security Council, Midterm report of the Panel of Experts submitted pursuant to Resolution 2680 (2023), S/2023/656, 12 Sep. 2023.

¹⁵ Shin, J., 'Yongbyon nuclear reactor could yield weapon-grade plutonium', *Dong-a Ilbo*, 5 Oct. 2023.

¹⁶ Lewis, J., Pollack, J. and Schmerler, D., 'North Korea resuming construction at the Yongbyon 50 MW(e) reactor', *Arms Control Wonk*, 10 May 2022.

¹⁷ У раніших заявах північнокорейських посадовців та останніх заявах офіційних осіб Заходу цей реактор називають легководним, але Північна Корея впродовж багатьох років прямо не називала його так. Деякі аналітики припускають, що ця зміна в термінології може означати, що Північна Корея переробила реактор для виробництва збройового, а не реакторного плутонію. Sokolin, A., 'North Korea regularly operating new nuclear reactor at Yongbyon: Report', *NK News*, 26 Jan. 2024.

¹⁸ International Atomic Energy Agency (IAEA), 'IAEA director general statement on recent developments in the DPRK's nuclear programme', 147/2023, Press release, 21 Dec. 2023; Lewis, J. and Schmerler, D., 'North Korea's ELWR now appears operating', *Arms Control Wonk*, 21 Dec. 2023.

¹⁹ Albright, D. et al., 'North Korea's ELWR: Finally operational after a long delay', Institute for Science and International Security, 23 Jan. 2024; Park, S. and Puccioni, A., 'North Korea's pursuit of an ELWR: Potential power in nuclear ambitions?', 38 North, 24 Jan. 2024.

припущення для кожного з цих факторів дають різні оцінки запасів²⁰. Але згідно з більшістю оцінок, на кінець 2023 р. Північна Корея, імовірно, мала запас плутонію у 60-80 кг, і цей запас зростає²¹.

Потужності зі збагачення урану

Загалом вважається, що КНДР зосередила увагу на виробництві ВЗУ для ядерних боєголовок, щоб компенсувати обмежені можливості з виробництва збройового плутонію. Однак стосовно спроможностей зі збагачення урану та запасів ВЗУ Північної Кореї існує значна невизначеність.

Північна Корея виробляє урановий концентрат – сировину для паливних стрижнів реактора – на заводі з виробництва уранового концентрату в Пхьонгсані (Хімічний комплекс Нам-чон) у провінції Північне Хванхе²². У серпні 2023 р. Генеральний директор МАГАТЕ зазначав, що Північна Корея продовжує експлуатувати вдосконалену уранозбагачувальну установку на газових центрифугах у Йонгбені, а також, можливо, приховану установку центрифужного збагачення в Кансоні на південний захід від Пхеньяна²³.

Аналітики погоджуються, що Північна Корея має потужності з виробництва ВЗУ, але є багато непевності стосовно обсягів виробленого ВЗУ, особливо враховуючи невизначеність навколо діяльності на об'єкті в Кансоні та можливе існування інших прихованих збагачувальних об'єктів. Оцінка запасів, використана СІПРІ для оцінки арсеналу ядерної зброї Північної Кореї, перебуває у діапазоні 280-1 500 кг ВЗУ (підрозділ Х).

Виробництво ядерних боєголовок

Немає ясності, скільки ядерних боєприпасів виготовила КНДР з наявних розщеплюваних матеріалів, скільки їх встановлено на ракетах і якими є характеристики цих боєприпасів. Північна Корея лише раз, у 2017 р., продемонструвала здатність виготовити термоядерний боєприпас (випробування ядерного пристрою, що міг мати термоядерну потужність)²⁴. Крім того, більшість

²⁰ Verification Research, Training and Information Centre (VERTIC) and James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS), 'Estimating North Korea's nuclear material inventory', 2023.

²¹ South Korean Ministry of National Defense (MND), [2022 defence white paper] (MND: Seoul, 24 Feb. 2023) (in Korean); Dr Jeffrey Lewis (@ArmsControlWonk), Twitter, 19 Feb. 2023, <<https://twitter.com/ArmsControlWonk/status/1627399193936678913>>; Park, Y. and Lee, S., 'North Korea's nuclear warhead quantity estimates and prospects', Korea Institute for Defense Analyses, 2023 (in Korean); de Trouilloud de Lanversin, J. and Kutt, M., 'Verifying North Korea's plutonium production with nuclear archaeology', *Science and Global Security*, vol. 29, no. 3 (2021), pp. 145-66; Albright, D., 'North Korean nuclear weapons arsenal: New estimates of its size and configuration', Institute for Science and International Security, 10 Apr. 2023.

²² Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., 'Current status of the Pyongsan Uranium Concentrate Plant (Nam-chon Chemical Complex) and January Industrial Mine', Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 8 Nov. 2021; Bermudez, J. S., Cha, V. and Kim, D., 'Recent activity at the Pyongsan Uranium Concentrate Plant (Nam-chon Chemical Complex) and January Industrial Mine', Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 26 Mar. 2021.

²³ International Atomic Energy Agency, Board of Governors and General Conference, 'Application of safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report by the Director General, GOV/2023/41-GC(67)/20, 25 Aug. 2023.

²⁴ Федченко (посилання 2).

ядерних випробувань Північної Кореї мали потужність у діапазоні 5-15 кт²⁵. Тому СІПРІ вважає, що Північна Корея використала лише невелику частину свого ВЗУ для термоядерної зброї, а більшу частину, ймовірно, використала для виготовлення більшої кількості однофазних боєприпасів, призначених для доставки балістичними ракетами середньої або проміжної дальності (БРСД/БРПД)²⁶.

За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2024 р., Північна Корея з наявних запасів розщеплюваних матеріалів могла виготовити до 90 одиниць ядерної зброї, але кількість боєголовок на озброєнні, ймовірно, є меншою – близько 50. Більшість із цих боєголовок, ймовірно, є зброєю на основі простої реакції поділу з потужністю 10-20 кт, подібною до тих, що були продемонстровані під час випробувань 2013 і 2016 рр.; можливо, існує кілька більш потужних ураново-плутонієвих збірок або простих термоядерних конструкцій. За оцінкою СІПРІ, арсенал боєготової ядерної зброї Північної Кореї складається з 20-60 боєголовок, як це зазначено в останніх загальнодоступних оцінках розвідки, оприлюднених Південною Кореєю (у 2018 р.) і США (у 2020 р.), відповідно²⁷. Кількість ядерних боєголовок, які реально має Північна Корея, дуже непевна. У 2023 р. Кім Чен Ин зробив кілька заяв, що вказують на плани “експоненціального” збільшення ядерного арсеналу Північної Кореї²⁸. Виходячи з цих заяв та ймовірного подальшого прискорення темпів виробництва розщеплюваних матеріалів у країні, очікується, що запаси ядерної зброї Північної Кореї у найближчі роки зростуть.

Нестратегічна ядерна зброя

Хоча ЗМІ приділяли багато уваги розробці Північною Кореєю ядерної зброї для стратегічних ракет великої дальності, останніми роками Кім Чен Ин явно робив акцент на “виготовленні меншої та легшої ядерної зброї, придатної для тактичного використання”²⁹. Це може свідчити про бажання мати можливість обмежено відповісти на загрози, які не досягають порогу повномасштабного ядерного нападу. Можливе розгортання тактичної зброї викликає також питання про командування та управління ядерними силами Північної Кореї, зокрема, чи передав Кім попередньо делеговані повноваження із застосування ядерної зброї командирам у військах.

У березні 2023 р. державні ЗМІ показали, як Кім Чен Ин інспектує 10 об’єктів, де, як він казав, утримуються “тактичні” ядерні пристрої *Hwasan-31*, сумісні принаймні з вісьмома різними системами доставки, хоча це могли

²⁵ Федченко В. “Ядерні вибухи в період 1945-2016 рр.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ IV розділу 11.

²⁶ Балістичні ракети зазвичай діляться на чотири категорії: малої дальності (менше 1 000 км), середньої дальності (1 000-3 000 км), проміжної дальності (3 000-5 500 км) та міжконтинентальні (>5 500 км).

²⁷ Kim, H., ‘Seoul: North Korea estimated to have 20-60 nuclear weapons’, AP, 2 Oct. 2018; US Army, *North Korean Tactics*, Army Techniques Publication no. 7-100.2 (Headquarters, US Department of the Army: Washington, DC, July 2020), p. 1-11.

²⁸ Див., наприклад: Korean Central News Agency, ‘Respected comrade Kim Jong Un guides work for mounting nuclear warheads on ballistic missiles’, KCNA Watch, 28 Mar. 2023.

²⁹ Korean Central News Agency (посилання 4); ‘Respected comrade Kim Jong Un guides military drills of KPA units for operation of tactical nukes’, *Rodong Sinmun*, 10 Oct. 2022.

бути макети³⁰. Однак розробка сумісних боеголовок сповнена труднощів, враховуючи відмінності між системами у розмірі, формі, масі, центрі ваги та багатьох інших технічних характеристиках. Хоча тактична ядерна зброя Північної Кореї, імовірно, має нижчу потужність, ніж боеголовки, розроблені для систем великої дальності. У доповіді групи експертів ООН 2023 р. припускається, що ця зброя може мати змінну потужність³¹. Тактична ядерна зброя зі змінним налаштуванням потужності розроблена в Росії та США, але невідомо, наскільки на це спроможна Північна Корея.

Ракети наземного базування

Північна Корея збільшує і модернізує арсенал балістичних ракет, що складається з ракетних систем власного виробництва дальністю від кількох сотень до понад 12 000 км (таблиця 7.9)³². З 2016 р. вона розробляє і виробляє кілька ракетних систем дедалі більшої дальності і з дедалі досконалішими спроможностями доставки³³. Існує значна невизначеність стосовно типів північнокорейських ракет, здатних нести ядерну зброю, а також стосовно оперативного статусу північнокорейських БРПД та МБР, особливо з огляду на те, що кілька систем, які були продемонстровані або здійснили випробувальні пуски останніми роками, можливо, призначалися саме для демонстрації технологій, а не для оперативного розгортання. Згідно з незалежними оцінками, Північна Корея могла розмістити ракети великої дальності на кількох ракетних базах³⁴.

Слід підкреслити, що внесення тієї чи іншої північнокорейської ракети до наступного загального огляду (та до таблиці 7.9) не обов'язково означає підтвердження, що вона може нести ядерний боєзаряд чи має ядерні завдання.

Балістичні ракети малої дальності

Станом на січень 2024 р. Північна Корея мала кілька типів БРМД, включаючи старі рідкопаливні системи, що, імовірно, розроблені на основі радянських ракет *P-17 Scud*, і новіші твердопаливні ракети власної розробки. У США цим новішим ракетам дали позначення *KN23*, *KN24* і *KN25*, і перші дві з них відомі за північнокорейським позначенням *Hwasong-11* (з різними індексами для кожного типу ракет). З початку 2019 р. до кінця 2023 р. ці ракети були випробувані чи запущені приблизно 70 разів, можливо, набагато

³⁰ Korean Central News Agency (посилання 28); United Nations, S/2023/656 (посилання 14).

³¹ United Nations, S/2023/656 (посилання 14).

³² US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020).

³³ James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS), CNS North Korea Missile Test Database, Nuclear Threat Initiative, as of 24 Mar. 2022.

³⁴ Bermudez, J. S. and Cha, V., 'Undeclared North Korea: The Yusang-ni missile operating base', Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 9 May 2019; Frank, M., 'Continued construction at Yusang-ni missile base', Open Nuclear Network, 26 July 2021; United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts submitted pursuant to Resolution 2515 (2020), S/2021/211, 4 Mar. 2021, annexes 16-18.

більше³⁵. Вони випробувались у різних варіантах базування, включаючи колісні та гусеничні транспортно-пускові контейнери, залізничні, підводні та наземні пускові установки³⁶. У березні 2023 р. Північна Корея, імовірно, провела перше випробування БРМД зі, схоже, примітивної шахти, що є помітною зміною, порівняно з тривалим пріоритетом мобільного базування ракет³⁷. Північна Корея також модернізує старі БРМД, оснащуючи їх маневреними боеголовками, призначеними для ухилення від систем протиракетної оборони сусідніх держав (зокрема, Південної Кореї та Японії)³⁸.

Балістичні ракети середньої та проміжної дальності

Північна Корея має чотири типи БРСД: *Hwasong-7 (Nodong/Rodong)*, *Hwasong-9 (KN04)*, *Pukguksong-2 (KN15)* і два варіанти *Hwasong-12 (Ga i Na)* з різними типами гіперзвукового маневреного блоку³⁹. Усі вони, крім *Hwasong-12*, імовірно, були на озброєнні в січні 2024 р. Якщо припустити, що Північна Корея може виготовити досить компактну боеголовку, то ці БРСД є її найімовірнішими системами доставки⁴⁰. Усі три ракети, що є на озброєнні, мають дальність 1 000-1 200 км, тобто вони можуть вражати цілі у будь-якій точці Південної Кореї чи Японії⁴¹.

БРПД *Hwasong-10 (BM-25/Musudan)*, оціночна дальність якої перевищує 3 000 км, не проходила пускових випробувань у 2016-2017 рр. Імовірно, її замінили більш складними ракетними програмами, зокрема, одноступеневою рідкопаливною БРПД *Hwasong-12 (KN17)* у транспортно-пусковому контейнері на автомобільному шасі⁴². Через це *Hwasong-10* вилучена з оцінки СІПРІ за січень 2024 р. У державних ЗМІ Північної Кореї демонструвалося, як Кім Чен Ин оглядає щонайменше 26 незібраних БРПД *Hwasong-12* у січні 2023 р.⁴³

Два варіанти БРСД *Hwasong-12*, які вперше випробувані у 2021 і 2022 рр., імовірно, складаються з модифікованих прискорювачів *Hwasong-12*, які

³⁵ James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 33); United Nations, S/2023/656 (посилання 14); Zwirko, C., 'North Korea reveals internal names for several missile systems: Analysis', NK News, 3 Apr. 2023; Colin Zwirko (@ColinZwirko), X, 27 July 2023, <https://twitter.com/colinzwirko/status/1684458112441540608?s=12&t=JpCAcqmOTgFYzs5XwS_Hg>.

³⁶ United Nations, S/2023/656 (посилання 14).

³⁷ Joseph Dempsey (@JosephHDempsey), Twitter, 19 Mar. 2023, <<https://twitter.com/JosephHDempsey/status/1637605502262673408>>; Zwirko, C., 'New North Korean film reveals secret Kim Jong Un visits to weapons factories', NK News, 15 Jan. 2024.

³⁸ Panda, A., 'Introducing the KN21, North Korea's new take on its oldest ballistic missile', The Diplomat, 14 Sep. 2017.

³⁹ Для ракет і підводних човнів, розглянутих у цьому підрозділі, позначення в дужках (наприклад, *Nodong/Rodong*) після північнокорейського позначення (наприклад, *Hwasong-7*) використовується МО США. Про *Pukguksong-2* див. Крістенсен Х.М., Корда М. "Ядерні сили Північної Кореї" – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IX розділу 10.

⁴⁰ Про потенційні спроможності Північної Кореї з мініатюризації боеголовки див.: Кайл Ш.Н., Крістенсен Х.М. "Ядерні сили Північної Кореї" – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IX розділу 6; Robles, P. and Choe, S., 'Why North Korea's latest nuclear claims are raising alarms', *New York Times*, 2 June 2023.

⁴¹ US Air Force (посилання 32), p. 25.

⁴² James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 33).

⁴³ NK News (@nknewsorg), Twitter, 1 Jan. 2023, <<https://twitter.com/nknewsorg/status/1609439952093446145>>.

несуть різне корисне навантаження – гіперзвуковий маневрений блок (*Hwasong-12Na*) і конічну маневрену головну частину (*Hwasong-12Ga*), що дозволяє їм здійснювати маневр, який у Північній Кореї називають “штопором”⁴⁴.

У листопаді 2023 р. Північна Корея оголосила, що вона успішно провела наземні випробування нових твердопаливних двигунів першого та другого ступенів нової БРПД, що розробляється⁴⁵.

Міжконтинентальні балістичні ракети

Північна Корея показала п'ять типів МБР: *Hwasong-13* (KN08/KN14), -14 (KN20), -15 (KN22), -17 (KN28) і -18 (американське позначення невідоме). Вона надає пріоритет створенню й розгортанню МБР, яка потенційно могла б доставляти ядерну боеголовку до цілей на континентальній частині США. Зберігається значна невизначеність в американських оцінках спроможностей північнокорейських ракет великої дальності. Хоча Північна Корея ніколи не проводила випробувань МБР на максимальну дальність по оперативній траєкторії, дуже імовірно, що принаймні деякі з цих систем є на озброєнні. Схоже, що *Hwasong-13* замінили більш складні програми МБР, і тому цю систему вилучено з таблиці 7.9⁴⁶. Можливо, що *Hwasong-14* також була замінена.

Hwasong-15, яка, на думку СІПРІ, є на озброєнні, має значно більший другий ступінь і потужніші розгінні двигуни, ніж *Hwasong-14*⁴⁷. *Hwasong-15* у 2023 р. випробували один раз у рамках “тренування з раптового пуску МБР” для демонстрації бойової готовності пускової установки⁴⁸. *Hwasong-17* може бути достатньо великою, щоб нести кілька боеголовок, але ця здатність станом на січень 2024 р. не була продемонстрована⁴⁹. Випробувальні пуски *Hwasong-17* здійснювалися принаймні двічі, востаннє – в березні 2023 р. на можливу відстань приблизно 15 000 км⁵⁰. У квітні 2023 р. в Північній Кореї здійснили випробувальний пуск нової твердопаливної МБР *Hwasong-18*, яку

⁴⁴ Chongnyon Chonwi, ‘Distinguished feat of WPK in history of leading Juche-based defence industry success in another hypersonic missile test-fire respected comrade Kim Jong Un watches test-fire in field’, KCNA Watch, 12 Jan. 2022; Liebermann, O., Muntean, P. and Starr, B., ‘US grounded planes as a “precaution” after a North Korean missile launch’, CNN, 11 Jan. 2022.

⁴⁵ Rodong Sinmun, ‘New IRBM solid-fuel engine test conducted in DPRK’, KCNA Watch, 16 Nov. 2023.

⁴⁶ NK News, ‘North Korea military parade 2020: Livestream & analysis’, YouTube, 10 Oct. 2020.

⁴⁷ Крістенсен Х.М., Корда М. “Ядерні сили Північної Кореї” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IX розділу 10.

⁴⁸ DPRK Today, ‘ICBM launching drill staged in DPRK’, KCNA Watch, 20 Feb. 2023.

⁴⁹ Ankit Panda (@nktpond), Twitter, 13 Oct. 2021, <<https://twitter.com/nktpond/status/1448073861363290124>>.

⁵⁰ 24 березня 2022 р. Північна Корея заявила про випробувальний пуск *Hwasong-17* на можливу відстань близько 15 000 км. Однак деякі аналітики вважають, що випробування МБР 16 березня могло бути невдалим, а 24 березня натомість могла бути випробувана ракета *Hwasong-15*. Zwirko, C., ‘Imagery casts doubt over North Korea’s Hwasong-17 ICBM claims’, NK News, 25 Mar. 2022.

державні ЗМІ назвали “майбутнім основним засобом стратегічних сил КНДР”⁵¹. Згодом цю систему випробували ще двічі, у липні і грудні 2023 р.⁵²

Те, що державні ЗМІ Північної Кореї назвали останні випробування *Hwasong-15*, *-17* і *-18* “пусковими тренуваннями”, а не “випробувальними пусками” для перевірки технічних характеристик, свідчить про те, що всі три системи вже є на озброєнні⁵³. Враховуючи відмінності між трьома ракетами, схоже, що всі вони мають використовуватися одночасно, а не як заміна одна одній.

Цікаво, що на військовому параді Північної Кореї у лютому 2023 р. було продемонстровано 16 важких транспортно-пускових контейнерів для МБР – безпрецедентна кількість, що свідчить про подолання країною, можливо, попередніх обмежень місцевого виробництва важких транспортно-пускових контейнерів⁵⁴. Це потенційно може забезпечити швидший розвиток мобільних сил МБР Північної Кореї наступними роками.

Крилаті ракети

До кінця 2023 р. Північна Корея розробила як мінімум дві крилаті ракети для враження наземних цілей, спеціально призначені для доставки ядерної зброї: *Hwasal-1* і *Hwasal-2*. На кінець 2023 р. ці дві крилаті ракети були випробувані всього щонайменше 12 разів. Хоча Північна Корея називає ці крилаті ракети “стратегічною зброєю”, у жовтні 2022 р. вона пояснила, що ці ракети “розгорнуті у військових частинах Корейської народної армії для застосування тактичних ядерних боєприпасів”⁵⁵. Обидва типи крилатих ракет були успішно випробувані у березні 2023 р. на дальності від 1 500 до 1 800 км. Те, що державні ЗМІ Північної Кореї назвали випробування “пусковими тренуваннями” для того, щоб “підрозділи стратегічних крилатих ракет ознайомилися з методами дій і поведінням з технікою через постійну практику”, свідчить, що обидві системи вже є на озброєнні⁵⁶.

⁵¹ *Minju Choson*, ‘Another mighty entity showing continuous development of strategic force unveiled in DPRK. Respected comrade Kim Jong Un guides first test-fire of new-type ICBM Hwasongpho-18 on spot’, KCNA Watch, 14 Apr. 2023.

⁵² Korean Central News Agency, ‘Respected comrade Kim Jong Un guides test-fire of ICBM Hwasongpho-18’, KCNA Watch, 13 July 2023; Korean Central News Agency, ‘Clear display of DPRK strategic forces’ toughest retaliation will and overwhelming strength launch drill of ICBM Hwasongpho-18 conducted’, KCNA Watch, 19 Dec. 2023.

⁵³ DPRK Today, ‘ICBM launching drill staged in DPRK’, KCNA Watch, 20 Feb. 2023; *Rodong Sinmun*, ‘Demonstration of toughest response posture of DPRK’s strategic forces ICBM Hwasongpho-17 launched’, KCNA Watch, 17 Mar. 2023; Korean Central News Agency, ‘Respected comrade Kim Jong Un guides test-fire of ICBM Hwasongpho-18’ (посилання 52).

⁵⁴ Korean Central Television (KCTV), ‘North Korean Military Parade February 8, 2023 (KCTV)’, YouTube, 12 Feb. 2023.

⁵⁵ Shin, H. and Smith, J., ‘N. Korea tests first “strategic” cruise missile with possible nuclear capability’, Reuters, 13 Sep. 2021. Див. також: Крістенсен і Корда (посилання 39); ‘Respected comrade Kim Jong Un guides test-fire of long-range strategic cruise missiles’, Korea Central News Agency, 13 Oct. 2022.

⁵⁶ Korean Central News Agency, ‘Important weapon test and firing drill conducted in DPRK’, KCNA Watch, 24 Mar. 2023.

Ракети морського базування

Північна Корея кілька років мала лише один підводний човен з балістичними ракетами (ПЧ БР) – експериментальний підводний човен класу *Gorae (Sinpo)* під назвою 8.24 *Yongung*. Цей ПЧ може нести й запускати лише одну балістичну ракету⁵⁷. Однак у вересні 2023 р. Північна Корея спустила на воду “новозбудований . . . тактичний атомний підводний човен № 841 під назвою “Герой Кім Кун Ок” (*Kim Kun Ok*)”, який, схоже, є глибоко модифікованим дизель-електричним підводним човном проєкту 633 (*Romeo*) з 10 вертикальними трубними ракетними пусковими установками: чотирма для БРПЧ великого діаметру *Pukguksong* і шістьма для ракет меншого діаметру⁵⁸. Хоча у цього ПЧ радянських часів суттєво збільшене корисне навантаження, він має шумну конструкцію та обмежений радіус дії під водою. У промові під час спуску на воду нового підводного човна Кім Чен Ін оголосив про “план перетворення всіх наявних підводних човнів середнього розміру на ударні підводні човни, оснащені тактичною ядерною зброєю”⁵⁹.

Північна Корея продовжила розробку сімейства твердопаливних БРПЧ *Pukguksong (Polaris)*: останніми роками були показані чи випробувані принаймні шість дедалі крупніших версій *Pukguksong*⁶⁰. Однак Північна Корея провела відносно мало випробувань БРПЧ, і цілком імовірно, що країна і далі віддаватиме перевагу наземним силам над силами морського базування.

Північна Корея розробляє нову крилату ракету підводного базування під назвою *Pulhwasal-3-31*. Цю систему називають “стратегічною крилатою ракетою” – що означає її ядерний статус – і державні ЗМІ зазначали, що ракета пройшла випробування в контексті “ядерного озброєння нашого флоту”⁶¹. Позначення *Pulhwasal* свідчить, що ця ракета належить до того ж сімейства, що й крилаті ракети *Hwasal-1* і *Hwasal-2* наземного базування, але на січень 2024 р. це не було підтверджено. Через високий рівень невизначеності статусу системи *Pulhwasal-3-31* вона не внесена до таблиці 7.9.

У 2023 р. Північна Корея показала і випробувала кілька нових версій “підводного ядерного ударного безпілотної” сімейства *Haeil*. Північнокорейські ЗМІ писали, що завданнями системи є “непомітне проникнення в оперативні води і створення величезного радіоактивного цунамі за допомогою підводного вибуху для знищення військово-морських ударних угруповань і основних оперативних портів противника”⁶². Північна Корея стверджує, що десятки разів випробувала різні версії системи *Haeil*, деякі – тривалістю від 40 до 70 годин. Однак СІПРІ вважає, що станом на січень 2024 р. ця система не надійшла на озброєння⁶³.

⁵⁷ Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., ‘Sinpo-class submarine damaged during October 19 test launch’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 7 Jan. 2022.

⁵⁸ Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., ‘North Korea launches new ballistic missile submarine’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 11 Sep. 2023.

⁵⁹ *RodongSinmun*, ‘Respected comrade Kim Jong Un makes congratulatory speech at ceremony for launching newly-built submarine’, KCNA Watch, 9 Sep. 2023.

⁶⁰ Про попереднє сімейство північнокорейських ракет *Pukguksong* див. Крістенсен і Корда (посилання 47).

⁶¹ *Minju Choson*, ‘Respected comrade Kim Jong Un guides test-fire of submarine-launched strategic cruise missile’, KCNA Watch, 29 Jan. 2024.

⁶² Korean Central News Agency (посилання 56).

⁶³ Korean Central News Agency (посилання 56); Naenara, ‘An underwater strategic weapon system test conducted’, KCNA Watch, 8 Apr. 2023.

Таблиця 7.9. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів. Згадування ракети в цій таблиці не обов'язково означає, що відомо про її ядерне призначення. Деякі системи не враховані в таблиці через низьку ймовірність того, що вони мають ядерні завдання чи перебувають на озброєнні.

Тип/ Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
<i>Ракети наземного базування</i>			
Hwasong-5/-6 (Scud-B/-C)	1984/1990	300/500	Одноступенева рідкопаливна БРМД, що запускається з 4-вісної колісної ТПУ. <i>NASIC</i> оцінює кількість пускових установок <i>Hwasong-5</i> і <i>-6</i> до 100. На озброєнні.
.. (KN18/KN21)	2017	250/450	Варіанти Hwasong-5 і -6 з роздільною маневреною боеголовкою. Пускові випробування у травні та серпні 2017 р. з колісної та гусеничної ТПУ. Статус невідомий; могла бути замінена новішою твердопаливною БРМД.
Hwasong-11A/B ^a (KN23/KN24) .. (KN25)	2018/2019	380-800	Нове покоління твердопаливних БРМД. Нагадують російські <i>Искандер-М</i> , південнокорейські <i>Hyunmoo-2B</i> та американські БРМД <i>ATACMS</i> .
Hwasong-7 (Nodong/ Rodong)	1993	>1 200	Одноступенева рідкопаливна БРСД, що запускається з 5-вісної колісної ТПУ. <i>NASIC</i> оцінює кількість пускових установок <i>Hwasong-7</i> до 100. Два випробувальні пуски 18 грудня 2022 р. На озброєнні.
Hwasong-9 (KN04/Scud-ER)	2016	1 000	Одноступеневий рідкопаливний варіант БРСД <i>Scud</i> більшої дальності, що запускається з 4-вісної колісної ТПУ. Пускові випробування у 2016 р. Імовірно, на озброєнні.
Pukguksong-2 (KN15)	2017	>1 000	Двоступенева твердопаливна БРСД на гусеничній ТПУ. Наземний варіант БРПЧ <i>Pukguksong-1</i> . Пускові випробування у 2017 р. Імовірно, на озброєнні.
Hwasal-1, -2	2021	1 500/2 000	Крилаті ракети наземного базування. Багато пускових випробувань у 2021-2023 р. з колісної ТПУ. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
Hwasong-12A/B ^b	2021	>1 000	Два варіанти гіперзвукового маневреного бойового блоку, який несе вкорочений прискорювач <i>Hwasong-12</i> . Одноступенева рідкопаливна БРПД, що запускається з 6-вісної колісної ТПУ. Після короткої серії пусків у 2021-2022 рр., у 2023 р. випробувальних пусків не було. Розробляється.

Тип/ Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
Hwasong-12 (KN17)/ БРПД “нового типу”	2017	>4 500	Одноступенева рідкопаливна БРПД, що запускається з 8-вісної колісної ТПУ. Кілька пускових випробувань у 2017 р. з перемінним успіхом. Останнє відоме випробування 30 січня 2022 р. Варіант БРПД “нового типу”, що дуже нагадує існуючу <i>Hwasong-12</i> , але з можливим удосконаленням обтічника та двигуна. Пускове випробування 4 жовтня 2022 р. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
Hwasong-14 (KN20)	2017	>10 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 8-вісної колісної ТПУ. Два успішні пускові випробування у 2017 р. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
Hwasong-15 (KN22)	2017	>13 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 9-вісної колісної ТПУ. Пускові випробування в лютому 2023 р. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
Hwasong-17 (KN28) ^C	2020	15 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 11-вісної колісної ТПУ. Можливо, здатна нести РГЧ БІН і засоби подолання системи ПРО. Пускове випробування в березні 2023 р. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
Hwasong-18	2023	15 000	Триступенева твердопаливна МБР, що запускається з 9-вісної колісної ТПУ (такої самої, як і <i>Hwasong-15</i>). Показана і тричі випробувана в 2023 р., останнє випробування назване “пусковим тренуванням”. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
<i>Ракети морського базування</i>			
Pukguksong-1 (KN11)	2014	>1 000	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Кілька пускових випробувань у 2015 і 2016 рр. з перемінним успіхом. Показана на виставці у жовтні 2021 р. Статус невідомий; могла бути замінена.
Pukguksong-3 (KN26)	2017	1 900-2 500	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Успішні пускові випробування у жовтні 2019 р. Статус невідомий; імовірно, ще не на озброєнні.
Pukguksong-4	2020	3 500-5 400	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Виглядає ширшою за <i>Pukguksong-1</i> і коротшою за <i>Pukguksong-3</i> . Про пускові випробування не відомо. Показана на параді у жовтні 2020 р. Статус невідомий; імовірно, ще не на озброєнні.
Pukguksong-5	2021	..	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Приблизно такої ж довжини, як <i>Pukguksong-3</i> , з видовженим обтічником; можливо, здатна нести РГЧ БІН і засоби подолання системи ПРО. Про пускові випробування не відомо. Показана на параді у січні 2021 р. і на виставці у жовтні 2021 р. Статус невідомий; імовірно, ще не на озброєнні.

Тип/ Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
Мала БРПЧ “нового типу”	2021	400-600	Схоже, відрізняється від традиційної конструкції БРПЧ <i>Pukguksong</i> , але схожа на БРМД <i>KN23</i> . Показана на виставці у жовтні 2021 р. і успішно випробувана тижнем пізніше. Статус невідомий; імовірно, ще не на озброєнні.
Невідома БРПЧ	2022	..	Показана на військовому параді у квітні 2022 р. Назва ще не оголошена, але, імовірно, належить до сімейства БРПЧ <i>Pukguksong</i> , можливо, <i>Pukguksong-6</i> . Про пускові випробування не відомо. Статус невідомий; імовірно, ще не на озброєнні.
Усього боєголовок			50^d

NASIC – Національний центр аерокосмічної розвідки США; БРМД – балістична ракета малої дальності; БРПД – балістична ракета проміжної дальності; БРСД – балістична ракета середньої дальності; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; РГЧ БІН – роздільна головна частина з блоками індивідуального наведення; ТПУ – транспортно-пускова установка.

Примітки. Інформації про стан і можливості північнокорейських ракет властива значна невизначеність. До цієї таблиці внесені балістичні ракети, які потенційно можуть нести ядерну зброю, незалежно від наявності чи відсутності підтверджень, що вони оснащені ядерними боєголовками чи мають ядерні завдання. Кілька ракет могли бути призначені для розробки технологій, згодом застосованих на новіших ракетах. Підтверджень з відкритих джерел, що Північна Корея виготовила боєголовку для доставки МБР, немає.

^a Північна Корея позначає *KN24 “Hwasong-11Na”*, що можна сприймати подібно до *Hwasong-11A, -B*, оскільки *Ga* і *Na* – перша і друга літери корейської абетки (хангиль). Це означає, що ці ракети є вдосконаленням або заміною оригінальної БРМД *Hwasong-11 (KN02 Toksa)*.

^b Раніше державні ЗМІ Північної Кореї називали ці ракети *Hwasong-8*, але десь у 2021-2023 рр. вони отримали позначення *Hwasong-12Ga* і *-12Na*. Як і у випадку з *Hwasong-11* (див. примітку ^a), ці позначення можна вважати аналогічними *Hwasong-12A* та *-12B*. В офіційних документах підтверджено лише індекс *Na* для варіанту *Hwasong-12*, що несе гіперзвуковий маневрений блок; однак СІПРІ вважає, що варіант *Hwasong-12*, який несе конічну головну частину (позначений як *Hwasong-12Na*), ймовірно, має індекс *Ga*.

^c Раніше вважалося, що ця ракета має позначення *Hwasong-16*; однак у жовтні 2021 р. вона була показана на виставці оборонних розробок Північної Кореї під назвою *Hwasong-17*.

^d За оцінкою СІПРІ, Північна Корея могла виробити достатню розщеплюваних матеріалів для виготовлення до 90 ядерних боєголовок; однак, імовірно, зібрано менше, можливо, близько 50, лише декілька з яких можуть бути термоядерними боєголовками, а абсолютна більшість – однофазні боєголовки малої потужності, на основі реакції поділу.

Джерела: US Department of Defense (DOD), *2019 Missile Defense Review* (DOD: Washington, DC, 2019); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні видання; Hecker, S., Stanford University, особисте спілкування, 2020; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; опубліковані аналітичні оцінки експертів; оцінки авторів. Оціночну кількість боєголовок див. також: Hecker, S., ‘What do we know about North Korea’s nuclear program?’, Presentation, Dialogue on DPRK Denuclearization Roadmaps and Verification, Kyung Hee University, Global America Business Institute (GABI) and Natural Resources Defense Council (NRDC), 20 Oct. 2020; ‘Estimating North Korea’s nuclear stockpiles: An interview with Siegfried Hecker’, 38 North, 30 Apr. 2021; Fedchenko, V. and Kelley, R., ‘New methodology offers estimates for North Korean thermonuclear stockpile’, *Janes Intelligence Review*, Sep. 2020, pp. 44-49.

ІХ. Ядерні сили Ізраїлю

ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МЕТТ КОРДА*

Станом на січень 2024 р. Ізраїль, за оцінкою, мав приблизно 90 ядерних боеголовок (таблиця 7.10), так само, як і в січні 2023 р. Ця оцінка є близькою до мінімальної, але інші аналітики гадають, що кількість ядерних боеприпасів може сягати 300¹. Вважається, що у мирний час Ізраїль зберігає боеголовки окремо від носіїв.

Ізраїль продовжує дотримуватися давньої політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи і не спростовуючи наявність у нього ядерної зброї². Через таку непрозорість дуже важко визначити розміри ядерного арсеналу Ізраїлю, потужність і характеристики його боеприпасів³. Наша оцінка ґрунтується переважно на розрахунках ізраїльських запасів збройового плутонію (підрозділ Х цього розділу) та кількості систем доставки ядерної зброї у бойовому складі. Розташування сховищ боеголовок, які, як вважається, зберігаються в не повністю зібраному стані, невідоме.

Підрозділ продовжується коротким описом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю. Далі розглянуті спроможності країни з виробництва розщеплюваних матеріалів та озброєння авіаційного, наземного і морського базування.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю

Ізраїльський уряд з кінця 1960-х рр. стверджує, що Ізраїль “не стане першим, хто розмістить ядерну зброю на Близькому Сході”. Але в поданні відомого факту володіння Ізраїлем чималого ядерного арсеналу ізраїльські політики раніше тлумачили “розміщення ядерної зброї” як випробування, публічне визнання або фактично застосування ядерного потенціалу, чого, згідно з наявними відкритими джерелами, Ізраїль досі не робив⁴.

З огляду на те, що Ізраїль офіційно не визнає очевидного володіння ядерною зброєю, обставини, за яких він може її застосувати, є дуже неясними. Повідомлення, засновані на інтерв'ю з ізраїльським генералом у відставці, свідчать, що Ізраїль міг би розглянути можливість застосування ядерної зброї, якби боявся поразки в арабо-ізраїльській війні 1967 р.⁵ Крім того, наприкінці

¹ Див., наприклад: Luscombe, B., ‘10 questions: Jimmy Carter’, *Time*, 30 Jan. 2012; Clifton, E., ‘Powell acknowledges Israeli nukes’, *Lobe Log*, 14 Sep. 2016.

² Про політику “стратегічної невизначеності” Ізраїлю див. також: Cohen, A., ‘Israel’, eds H. Born, B. Gill and H. Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

³ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

⁴ Докладніше див. Крістенсен Х.М., Корда М. “Ядерні сили Ізраїлю” – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ VIII розділу 10.

⁵ Див., наприклад: Broad, W. and Sanger, D., “‘Last secret’ of 1967 war: Israel’s doomsday plan for nuclear display”, *New York Times*, 3 June 2017.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) і М. Найту (*MacKenzie Knight*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

2023 р. кілька ізраїльських політиків і коментаторів, включно з міністром, який пізніше полишив уряд, пропонували Ізраїлю застосувати ядерну зброю проти бойовиків ХАМАС у Газі⁶. Ці два випадки заслуговують на увагу, оскільки це рідкісні приклади того, як високопоставлені ізраїльські чиновники фактично визнають існування ядерного арсеналу Ізраїлю.

Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення

Розсекречені документи уряду США свідчать, що Ізраїль почав створювати запаси ядерної зброї на початку 1960-х рр., використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким реактором №2 (IRR-2) в Центрі ядерних досліджень Негев (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона на півдні Ізраїлю⁷. Цей важководний реактор не контролюється МАГАТЕ. Відкритої інформації про досвід його експлуатації та потужність небагато (підрозділ X)⁸. Комерційні супутникові знімки свідчать про масштабне будівництво всередині та поблизу Центру ядерних досліджень Негев з 2021 р., але мета цих робіт невідома.

На початок 2023 р. Ізраїль, за оцінкою, мав 750-1 110 кг плутонію – залежно від продуктивності роботи реактора для виробництва тритію (підрозділ X). Виходячи з цієї оцінки і вважаючи, що арсенал ізраїльських боєголовок, імовірно, складається з заснованих на реакції поділу однофазних боєприпасів підвищеної потужності, Ізраїль міг зібрати орієнтовно від 187 до 277 ядерних боєприпасів, рахуючи приблизно 4 кг плутонію на боєприпас. Однак, як і інші ядерні держави, Ізраїль навряд чи використав весь свій плутоній на боєголовки і, швидше за все, має ядерні боєприпаси лише для обмеженої кількості носіїв. Крім того, запаси тритію, необхідного для посилення потужності боєголовок, є ще одним обмеженням кількості боєприпасів, які Ізраїль міг би виготовити. Таким чином, за оцінкою СІПРІ, Ізраїль станом на січень 2024 р. має не кількасот, а приблизно 90 боєголовок.

Літаки та авіаційне озброєння

Приблизно 30 ізраїльських ядерних боєприпасів – це авіабомби, призначені для доставки літаками *F-16I* або *F-15*. Статус ізраїльських *F-15* невідомий, але у 2019 р. один американський посадовець приватно говорив про них, як про ізраїльську “ядерну ескадрилью”⁹. Атомні бомби без ядерного спорядження, ймовірно, зберігаються у сховищах поблизу однієї чи двох авіабаз

⁶ Bachner, M., ‘Far-right minister says nuking Gaza an option, PM suspends him from cabinet meetings’, *Times of Israel*, 5 Nov. 2023. Докладніше про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁷ Історію ізраїльської програми ядерної зброї див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Burr, W. and Cohen, A., ‘Duplicity and self-deception: Israel, the United States, and the Dimona inspections, 1964-65’, Briefing Book no. 733, National Security Archive, 10 Nov. 2020; Cohen, A. and Burr, W., ‘How Israel built a nuclear program right under the Americans’ nose’, *Haaretz*, 17 Jan. 2021. Див. також Крістенсен і Корда (посилання 4).

⁸ Glaser, A. and Miller, M., ‘Estimating plutonium production at Israel’s Dimona reactor’, 52nd annual meeting of the Institute of Nuclear Materials Management (INMM), 17-21 July 2011.

⁹ US military official, Interview with the author (H. M. Kristensen), Oct. 2019.

(Тель-Ноф в центрі Ізраїлю та Хатцерім у пустелі Негев). Ізраїль також купує у США 50 бойових літаків *F-35*. США та окремі їх союзники по НАТО планують для *F-35A* ядерні завдання (див. підрозділ I), але невідомо, чи планує Ізраїль такі завдання для своїх *F-35*¹⁰.

Ракети наземного базування

До 50 боеголовок вважаються призначеними для доставки балістичними ракетами наземного базування *Jericho*, хоча уряд Ізраїлю ніколи публічно не підтверджував, що має ці ракети. Вважають, що ракети разом з мобільними транспортно-пусковими установками (ТПУ) базуються в печерах чи бункерах на авіабазі Сдот-Міха поблизу Зехарії, приблизно за 25 км на захід від Єрусалиму. СІПРІ вважає, що в кожному з 23 бункерів можуть бути розміщені дві пускові установки. Розташований поблизу комплекс з внутрішнім периметром має чотири тунелі до підземних споруд, які можуть використовуватися для зберігання боеголовок, хоча СІПРІ вважає, що ядерне спорядження зберігається в іншому місці.

Ізраїль переводить ракетний арсенал з твердопаливних двоступеневих балістичних ракет середньої дальності *Jericho II* на тріступеневі ракети *Jericho III* більшої дальності – понад 4 000 км. Останні надійшли на озброєння у 2011 р. і, можливо, вже замінили *Jericho II*¹¹. Останніми роками Ізраїль здійснив кілька випробувальних пусків, як він це називає, “ракетних силових установок”. Вони можуть бути пов’язані з модернізацією його ракетних сил або з розробкою ізраїльських космічних ракет, що використовують твердопаливні двигуни¹².

Ракети морського базування

Ізраїль має на озброєнні п’ять побудованих у Німеччині дизель-електричних підводних човнів класу *Dolphin* (*Dolphin-I* і *Dolphin-II*)¹³. Ці човни базуються в Хайфі на Середземноморському узбережжі. Були непідтверджені повідомлення, що всі чи окремі з цих підводних човнів обладнані для пуску ядерного варіанту крилатої ракети морського базування (КРМБ) *Porcupine* власного виробництва, що забезпечує Ізраїлю морські спроможності ядерного удару¹⁴. Уряд Німеччини заперечував, що ці підводні човни можуть нести ядерні боеголовки¹⁵. Але якщо підводні човни оснащені ядерними ракетами, СІПРІ вважає, що підводний флот може мати близько 10 боеголовок для крилатих ракет.

¹⁰ Lockheed Martin, ‘Israel’s 5th generation fighter’, [n.d.].

¹¹ O’Halloran, J. C. (ed.), ‘Jericho missiles’, *IHS Jane’s Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane’s: Coudson, 2015), p. 53.

¹² Israeli Ministry of Defense (@Israel MOD), Twitter, 31 Jan. 2020, <https://twitter.com/Israel_MOD/status/1223172528992149504>; Lewis, J., ‘Israeli rocket motor test’, *Arms Control Wonk*, 23 Apr. 2021.

¹³ SIPRI Arms Transfers Database, Mar. 2024.

¹⁴ Bergman, R. et al., ‘Israel’s deployment of nuclear missiles on subs from Germany’, *Der Spiegel*, 4 June 2012. Див. також Frantz, D., ‘Israel’s arsenal is point of contention’, *Los Angeles Times*, 12 Oct. 2003; Sutton, H. I., ‘History of Israeli subs’, *Covert Shores*, 20 May 2017.

¹⁵ Fisher, G., ‘Israel’s German-built submarines are equipped with nuclear weapons, *Der Spiegel* reports’, *Times of Israel*, 3 June 2012.

Шостий підводний човен, *INS Drakon*, був спущений на воду в серпні 2023 р., але до кінця року так і не надійшов на озброєння. Хоча *INS Drakon* належить до класу *Dolphin-II*, він відрізняється від інших підводних човнів цього класу. Зокрема, на перших знімках видно, що човен може бути довшим і, ймовірно, мати систему вертикального пуску, вбудовану в рубку, яка може бути призначена для іншого типу ракети, яку підводний човен матиме на додаток до крилатої ракети морського базування *Popeye*¹⁶.

На початку 2022 р. Ізраїль підписав угоду з Німеччиною про закупівлю трьох нових підводних човнів класу *Dakar* для заміни трьох найстаріших човнів класу *Dolphin-I*¹⁷. Конструкція підводних човнів класу *Dakar* має збільшену рубку, яка, як і на *INS Drakon*, імовірно, буде оснащена системою вертикального пуску існуючих або майбутніх типів ракет¹⁸.

¹⁶ Sutton, H. I., 'Israel launches new submarine, first in world with modern missiles in sail', *Naval News*, 14 Aug. 2023.

¹⁷ 'Israel signs \$3.4 bln submarines deal with Germany's Thyssenkrupp', *Reuters*, 20 Jan. 2022.

¹⁸ Newdick, T., 'Our first look at Israel's new Dakar class submarine reveals a very peculiar feature', *The Drive*, 20 Jan. 2022.

Таблиця 7.10. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2024 р.

Усі дані є приблизними; деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Кількість боеголовок
<i>Літаки</i>	<i>125/50^b</i>			<i>30</i>
F-16I	100/25	1980	1 600	30
F-15	25/25	1998	4 450	.. ^c
<i>Ракети наземного базування</i>	<i>50^d</i>			<i>50</i>
Jericho II	25	1990	>1 500	25
Jericho III ^e	25	[2011]	[>4 000]	25
<i>Ракети морського базування</i>	<i>5/20^f</i>			<i>10</i>
КРМБ Poreye Turbo	20	[2002]	[<1 500]	10
Усього запасів	120			90^g

.. – даних немає або вони непридатні для використання; [] – непевна оцінка СППРІ; КРМБ – крилата ракета морського базування.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Перша величина – загальна кількість літаків на озброєнні, друга – кількість літаків, які можуть бути обладнані для здійснення ядерних ударів. За оцінкою, літаки двох ескадрилей можуть мати ударні ядерні завдання.

^c Невідомо, чи подали ВПС Ізраїлю ядерні можливості літакам *F-15*, як це зроблено у США, але один американський посадовець приватно казав про ізраїльські *F-15* як про “ядерну ескадрилью”.

^d На комерційних супутникових знімках видно, ймовірно, 23 печери чи бункери для мобільних пускових установок *Jericho* на авіабазі Сдот-Міха. На супутникових знімках з високим розрізненням, що з’явилися у 2021 р., видно, що кожна печера має два входи, що дозволяє припустити, що в кожній печері можуть бути розміщені до двох пускових установок. Якщо всі 23 печери заповнені, це становить 46 пускових установок.

^e *Jericho III* поступово надходять на заміну, якщо вже не замінили, старіші *Jericho II*. Може розроблятися варіант збільшеної дальності з новим твердопаливним ракетним двигуном.

^f Перша величина – загальна кількість підводних човнів класу *Dolphin* у ВМС Ізраїлю; друга – максимальна оціночна кількість ракет великого діаметру, яку вони можуть нести. Крім шести стандартних 533-мм торпедних труб, підводні човни, за повідомленнями, оснащені чотирма додатковими 650 мм пусковими установками спеціальної конструкції, які потенційно можуть бути використані для пуску ядерних КРМБ. Шостий підводний човен, *INS Drakon* спушений на воду в серпні 2023 р., але до кінця року так і не надійшов на озброєння. Він може мати систему вертикального пуску для додаткових ракет.

^g Враховуючи унікальну відсутність загальнодоступної інформації про ядерний арсенал Ізраїлю, ця оцінка є дуже приблизною.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); US National Security Archive, різні збірники розсекречених документів уряду США про ізраїльську програму ядерної зброї; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., ‘Israeli ballistic missile capabilities’, *Physics and Society*, vol. 19, no. 3 (July 1990); *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear Notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2023 р.

ФРІДЕРІКЕ ФРІСС, МОРИЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ
МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх типів ядерних зарядів, від атомної зброї першого покоління на основі реакції поділу до складних термоядерних боєприпасів, потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію поділу. Найпоширенішими з цих розщеплюваних матеріалів є високозбагачений уран (ВЗУ) і плутоній. У цьому підрозділі наведені дані про військові та цивільні запаси, станом на початок 2023 р., для ВЗУ (таблиця 7.11) і виділеного плутонію (таблиця 7.12), у т. ч. в боєприпасах, і дані про існуючі потужності з виробництва цих матеріалів (таблиці 7.13 і 7.14). Інформація у таблицях ґрунтується на оцінках, підготовлених для Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*). Останні річні декларації цивільних запасів плутонію і ВЗУ для МАГАТЕ (*INFCIRC/549*) містять дані станом на 31 грудня 2022 р.

Виробництво і ВЗУ, і плутонію починається з природного урану. Природний уран майже повністю складається з ізотопу урану-238 (*U-238*), що не підтримує ланцюгову реакцію, і лише приблизно 0,7% урану-235 (*U-235*). Концентрацію *U-235* можна збільшити шляхом збагачення, зазвичай за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до рівня нижче 20% *U-235* (зазвичай 3-5%) – т. зв. низькозбагачений уран (НЗУ) – можна використовувати в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до рівня понад 20% *U-235* – ВЗУ – приймають за мінімально прийнятний по концентрації для використання у зброї. Але щоб зменшити масу ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% *U-235*.

Плутоній виробляють у ядерних реакторах, піддаючи *U-238* опроміненню нейтронами. Потім плутоній хімічно виділяють з використаного палива під час операції з переробки. Плутоній одержують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких придатні для зброї. Розробники зброї переважно воліють працювати із сумішшю, що містить плутоній-239 (*Pu-239*), через її відносно низький рівень спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання та низьке виділення тепла під час альфа-розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу *Pu-239*. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50-60% *Pu-239*, але придатний для виготовлення зброї, навіть першого покоління.

Усі країни з цивільною ядерною промисловістю (тобто ті, де працюють ядерний реактор або уранозбагачувальна установка) мають певні можливості виробляти розщеплювані матеріали, які можна використати у зброї. Критерієм для визначення належності розщеплюваних матеріалів до зазначених у таблицях 7.11 і 7.12 категорій є придатність цих матеріалів для військових цілей. Матеріали, віднесені до “безпосередньо непридатних для зброї” – це або матеріали, що виробляються поза межами військових програм, або пов’язані зі зброєю матеріали, які держави зобов’язуються не

використовувати у зброї. На ці матеріали, однак, не поширюються міжнародні гарантії безпеки (МАГАТЕ чи Євратому) та заходи двостороннього моніторингу. Категорія “підлягають заходам безпеки/моніторингу” охоплює матеріали, що підлягають такому контролю. Дані у таблицях 7.11 і 7.12 стосуються лише неопромінених розщеплюваних матеріалів – категорії, що відповідає визначенню МАГАТЕ “неопроміненого матеріалу безпосереднього застосування”.

Таблиця 7.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2023 р.

Усі дані наведені в тоннах неопроміненого ВЗУ, станом на початок 2022 р. Більшість цих матеріалів є збагаченим до 90-93% ураном-235 (*U-235*), що зазвичай вважається придатним для виготовлення зброї. Важливі винятки супроводжуються поясненнями. Сумарні значення округлені до найближчих 5 т.

Держава	Усього запасів	У зброї або придатні для зброї	Прямо непридатні для зброї		Стан виробництва
			Не підпадають під гарантії безпеки	Підпадають під гарантії безпеки/моніторинг	
Китай	14	14 ± 3	— ^a	—	Зупинене у 1987-1989
Франція ^b	29	25 ± 6	—	38	Зупинене у 1996
Індія ^c	5	—	53 ± 2	—	Триває
Іран ^d	0,1	—	0,09	—	Триває
Ізраїль ^e	0,3	0,3	—	—	Невідомо
Північна Корея ^f	Невідомо	Невідомо	—	—	Невідомо
Пакистан ^g	5	51 ± 15	—	—	Триває
Росія ^h	680	672 ± 120	6 ⁱ	—	Триває ^j
Велика Британія ^k	23	22	0,6 ^l	—	Зупинене у 1962
США ^m	483	361	122,1	—	Зупинене у 1992
Інші держави ⁿ	>39	—	—	>39	
Разом	1 245	1 100	135	10	

^a Китай отримує від Росії ВЗУ як паливо для своїх реакторів на швидких нейтронах. Оскільки вважається, що це паливо опромінюють недовзі після доставки, тут воно не враховане.

^b Аналіз 2014 р. дає підстави для значно нижчої оцінки запасів збройового ВЗУ у Франції (від 6±2 т до 10±2 т), виходячи зі свідчень, що збагачувальна установка у П'єррлатті могла працювати значно менший час і мати менші потужності з виробництва збройового ВЗУ, ніж вважалося раніше.

^c Вважається, що Індія виробляє ВЗУ (збагачений до 30-45%) для використання як паливо корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^d Дані для Ірану є оцінками МАГАТЕ станом на 11 лютого 2023 р. (87,5 кг). Іран почав збагачувати уран до 20% 4 січня 2021 р., і збагачувати ВЗУ до 60% 17 квітня 2021 р.

^e Ізраїль міг незаконно придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965 р. Частина цих матеріалів могла бути використана для виробництва тритію.

^f Відомо, що Північна Корея має уранозбагачувальні установки в Йонгбені та, можливо, ще в інших місцях. Незалежні оцінки спроможностей зі збагачення урану та виробництва ВЗУ, екстрапольовані на початок 2023 р., дозволяють припустити, що КНДР могла накопичити запаси ВЗУ в діапазоні 280-1 500 кг.

^g Ця оцінка для Пакистану передбачає виробництво загалом 5,2 т ВЗУ, з яких приблизно 100 кг були використані під час випробувань ядерної зброї.

^h Ця оцінка передбачає, що Радянський Союз припинив усе виробництво ВЗУ у 1988 р. Тому кількість ВЗУ в Росії може бути занижена (див. також примітку^j).

ⁱ Вважається, що ці матеріали використовують у різних цивільних і військових дослідницьких закладах.

^j Радянський Союз зупинив виробництво збройового ВЗУ у 1988 р., але продовжував виробництво ВЗУ для цивільного і незбройового військового використання. Росія продовжує цю практику. Вважається, що ВЗУ для корабельних та інших реакторів є щойно виробленим матеріалом.

^k Оцінка для Великої Британії враховує декларування 21,9 т ВЗУ військового призначення станом на 31 березня 2002 р.; усереднених оцінок рівня його збагачення не наводилось.

^l Ця величина (550 кг) взята з британської декларації для МАГАТЕ *INFCIRC/549* станом на кінець 2022 р. Оскільки Велика Британія вийшла з ЄС, ці матеріали вже не підпадають під гарантії безпеки Євратому.

^m Кількість американського ВЗУ наведена у фактичній вазі (т), а не в еквіваленті 93% збагачення. У 2016 р. США заявили, що станом на 30 вересня 2013 р. їх запаси ВЗУ склали 585,6 т, у т. ч. 499,4 т – “для програм національної безпеки та інших програм, що стосуються ядерної зброї, корабельних силових установок, ядерної енергетики та науки”. За оцінкою, ці матеріали склалися з приблизно 360,9 т ВЗУ у зброї і для зброї, 121,1 т ВЗУ резервного корабельного палива та 17,3 т ВЗУ резервів для дослідницьких реакторів. Решта 86,2 т в декларації 2013 р. склалися з 41,6 т “для можливого збіднення до рівня НЗУ або, якщо це було неможливим, для утилізації як відходи низької активності”, і 44,6 т відпрацьованого ядерного палива. На кінець 2022 р. наявна кількість зменшилася до приблизно 468,2 т, до яких, за оцінкою, належать 89,5 т ВЗУ резервів ВМС та 14,6 т резервів для дослідницьких реакторів. За оцінкою, наприкінці 2022 р. кількість матеріалів, призначених для збіднення, зменшилася до 18 т.

ⁿ У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2021 р. зазначено, що, станом на кінець 2021 р., в державах, які не володіють ядерною зброєю, під гарантіями безпеки перебували 156 значних партій ВЗУ. Для ВЗУ значною кількістю вважається 25 кг *U-235*, проте не знаючи точного рівня збагачення, це означає, що ці держави мають щонайменше 3,9 т ВЗУ.

У *INFCIRC/912* (2017 р.) понад 20 держав зобов'язалися скоротити цивільні запаси ВЗУ і надавати регулярні звіти. Наразі лише дві країни звітують за цією схемою. Наприкінці 2018 р. (час останнього декларування) Норвегія мала менше 4 кг ВЗУ цивільного призначення. Станом на 30 червня 2019 р. Австралія мала 2,7 кг ВЗУ цивільного призначення.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022). *Китай:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Франція:* International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Communication received from France concerning its policies regarding the management of plutonium’, *INFCIRC/549/Add.5/27*, 7 Sep. 2023; Philippe, S. and Glaser, A., ‘Nuclear archaeology for gaseous diffusion enrichment plants’, *Science & Global Security*, vol. 22, no. 1 (2014). *Іран:* IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report of the director general, *GOV/2023/8*, 28 Feb. 2023. *Ізраїль:* Myers, H., ‘The real source of Israel's first fissile material’, *Arms Control Today*, vol. 37, no. 8 (Oct. 2007), p. 56; Gilinsky, V. and Mattson, R. J., ‘Revisiting the NUMEC affair’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 66, no. 2 (Mar./Apr. 2010). *Північна Корея:* Hecker, S. S., Braun, C. and Lawrence, C., ‘North Korea's stockpiles of fissile material’, *Korea Observer*, vol. 47, no. 4 (winter 2016). *Росія:* Podvig, P. (ed.), *The Use of Highly-Enriched Uranium as Fuel in Russia* (IPFM: Washington, DC, 2017). *Велика Британія:* British Ministry of Defence, ‘Historical accounting for UK defence highly enriched uranium’, Mar. 2006; IAEA, ‘Communications received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium’, *INFCIRC/549/Add.8/26*, 16 Nov. 2023. *США:* US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration, *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, Jan. 2001); White House, ‘Transparency in the US highly enriched uranium inventory’, Fact sheet, 31 Mar. 2016; US DOE, *FY 2021 Congressional Budget Request*, vol. 1, *National Nuclear Security Administration* (DOE: Washington, DC, Feb. 2020), p. 593; US DOE, *Tritium and Enriched Uranium Management Plan through 2060*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Oct. 2015). *Інші держави:* IAEA, *IAEA Annual Report 2022* (IAEA: Vienna, 2022), annex, table A4, p. 171; IAEA, ‘Communication dated 19 July 2019 received from the Permanent Mission of Norway concerning a joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, *INFCIRC/912/Add.3*, 15 Aug. 2019; IAEA, ‘Communication dated 23 January 2020 received from the Permanent Mission of Australia concerning the joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, *INFCIRC/912/Add.4*, 5 Mar. 2020.

Таблиця 7.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2023 р.

Усі дані наведені в тоннах неопроміненого плутонію, станом на початок 2022 р. Важливі винятки супроводжуються поясненнями. Сумарні значення округлені до найближчих 5 т.

Держава	Усього запасів	У зброї або придатні для зброї	Прямо непридатні для зброї ^a		
			Не підпадають під гарантії безпеки	Підпадають під гарантії безпеки/ моніторинг	Стан виробництва у військових цілях
Китай	3	2,9 ± 0,6	0,04 ^b	–	Зупинене в 1991 р.
Франція	98	6 ± 1,0	–	91,9	Зупинене в 1992 р.
Індія	10	0,68 ± 0,16	9,2 ± 5,3 ^c	0,4	Триває
Ізраїль ^d	0,9	0,85 ± 0,1	–	–	Триває
Японія ^e	45,1	–	–	45,1	–
Північна Корея ^f	0,04	0,04	–	–	Триває
Пакистан ^g	0,54	0,54 ± 0,18	–	–	Триває
Росія	193	88 ± 8	89,5 ^h	15 ⁱ	Зупинене у 2010 р.
Велика Британія	119,6	3,2	116,4	–	Зупинене в 1995 р.
США ^j	87,6	38,4	46,2	3 ^k	Зупинене в 1988 р.
Разом	555	140	260	155	

^a За винятком Індії, дані про цивільні запаси ґрунтуються на деклараціях *INFCIRC/549* МАГАТЕ. Дані про Францію, Японію, Росію, Велику Британію і США наведені на кінець 2022 р. і відображають їх останні декларації *INFCIRC/549* для МАГАТЕ. Деякі країни з цивільними запасами плутонію не подають декларацій *INFCIRC/549*. З цих країн Нідерланди, Іспанія і Швеція зберігають плутоній за кордоном, але загальні обсяги є надто малими, щоб враховувати їх у таблиці.

^b Ці дані ґрунтуються на декларації Китаю *INFCIRC/549* для МАГАТЕ на кінець 2016 р. Станом на березень 2024 р., це остання декларація.

^c Індійський цивільний матеріал, що не підпадає під гарантії безпеки, є плутонієм, виділеним з відпрацьованого палива енергетичних реакторів. Хоча такий реакторний плутоній, у принципі, може використовуватися у зброї, тут він позначається як “Прямо непридатний для зброї”, оскільки він призначається для палива бродячих реакторів. Він був залишений поза гарантіями безпеки згідно з Угодою про гарантії “для Індії”, підписаною урядом Індії та МАГАТЕ 2 лютого 2009 р. Індія не подає до МАГАТЕ декларацію *INFCIRC/549*.

^d Вважається, що Ізраїль експлуатує реактор з виробництва плутонію у м. Дімона. Оцінка передбачає застосування реактора, зокрема, для виробництва тритію з 1997 р. Оцінка станом на кінець 2022 р. Без урахування виробництва тритію запаси можуть складати 1 110 кг.

^e З японських запасів плутонію 35,9 т зберігаються за кордоном у Франції (14,1 т) і Великій Британії (21,8 т), решта 9,2 т перебувають в Японії та підпадають під гарантії безпеки МАГАТЕ.

^f Північна Корея, за повідомленнями, задекларувала запаси плутонію в 37 кг у червні 2008 р. Вважається, що згодом вона ще тричі розвантажувала 5-МВт реактор – у 2009, 2016 і 2018 рр. Оцінка запасів була знижена з урахуванням шести ядерних випробувань країни. У 2021 р. північнокорейські переробні потужності працювали п’ять місяців.

^g На початок 2023 р. Пакистан мав чотири робочі реактори з виробництва плутонію в Хушабі. У цій оцінці приймається, що Пакистан виділяє плутоній з усіх чотирьох реакторів.

^h Ці матеріали – 64,5 т виділеного плутонію, задекларованого в російській декларації *INFCIRC/549* 2022 р., як цивільний. Росія не піддає гарантіям безпеки МАГАТЕ плутоній, задекларований нею як цивільний. До цих матеріалів належать також 25 т плутонію зі зброї, що зберігається у сховищі розщеплюваних матеріалів Бидняк, який Росія зобов’язалась не використовувати у військових цілях.

ⁱ Цим матеріалом є збройовий плутоній, вироблений з 1 січня 1995 р. по 15 квітня 2010 р., коли було заглушено останній російський реактор, що виробляв плутоній. Згідно з умовами американо-російської угоди 1997 р. про реактори з виробництва плутонію, його не можна використовувати у зброї. Зараз ці матеріали зберігаються у м. Железнодорожск і підлягають контролю з боку американських інспекторів.

^j У 2012 р. США задекларували належні уряду запаси плутонію обсягом 95,4 т, станом на 30 вересня 2009 р. У декларації *INFCIRC/549* про запаси, станом на 31 грудня 2022 р., США задекларували у своїх запасах 49,2 т неопроміненого плутонію (виділеного і у складі змішаного оксидного палива) як надлишкові для військових цілей.

^k США поставили близько 3 т свого надлишкового плутонію, що зберігається в зоні К сховища на заводі в Саванна-Рівер, під гарантії безпеки МАГАТЕ.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022). *Цивільні запаси (крім Індії):* International Atomic Energy Agency (IAEA), 'Communication received from certain member states concerning their policies regarding the management of plutonium', *INFCIRC/549*, різні дати. *Китай:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Ізраїль:* Glaser, A. and de Troulloud de Lanversin, J., 'Plutonium and tritium production in Israel's Dimona reactor, 1964-2020', *Science & Global Security*, vol. 29, no. 2 (2021). *Північна Корея:* Kessler, G., 'Message to US preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; Hecker, S. S., Braun, C. and Lawrence, C., 'North Korea's stockpiles of fissile material', *Korea Observer*, vol. 47, no. 4 (winter 2016); IAEA, Board of Governors and General Conference, 'Application of safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report by the Acting Director General, GOV/2019/33-GC(63)/20, 19 Aug. 2019. *Росія:* Russian-US Agreement Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amendment signed 5 Sep. 2006, entered into force 13 July 2011. *США:* National Nuclear Security Administration (NNSA), *The United States Plutonium Balance, 1944-2009* (NNSA: Washington, DC, June 2012); Gunter, A., 'K-Area overview/update', US Department of Energy, Savannah River Site, 28 July 2015.

Таблиця 7.13. Крупні уранозбагачувальні об'єкти та потужності у світі, станом на 2023 р.

За винятком двох об'єктів (помічених *), де для збагачення урану до ізоотопу уран-235 (*U-235*) продовжують використовувати газову дифузію, на всіх об'єктах використовують технології сепарації ізоотопів за допомогою газового центрифугування.

Країна	Назва або місце знаходження об'єкту	Тип	Стан	Потужність (тис. ОРР/рік) ^a
Аргентина ^b	Pilcaniyeu*	Цивільний	Невідомо	20
Бразилія	Resende	Цивільний	Збільшує потужність	50-60
Китай ^c	Lanzhou	Цивільний	Працює	4 400
	Hanzhong (Shaanxi)	Цивільний	Працює	2 700
	Emeishan	Цивільний	Працює	4 000
	Heping*	Подвійного використання	Працює	230
Франція	Georges Besse II	Цивільний	Працює	7 500
Німеччина	Urenco Gronau ^d	Цивільний	Працює	3 600
Індія	Ratthalli	Військовий	Працює	15-30
Іран ^e	Natanz	Цивільний	Збільшує потужність	27
	Qom (Fordow)	Цивільний	Збільшує потужність	2,5
Японія	Rokkasho ^f	Цивільний	Не працює	..
Північна Корея	Yongbyon ^g	Невідомо	Працює	8
Нідерланди	Urenco Almelo ^d	Цивільний	Працює	5 100
Пакистан	Gadwal	Військовий	Працює	..
	Kahuta	Військовий	Працює	15-45
Росія	Ангарск	Цивільний	Працює	4 000
	Новоуральск	Цивільний	Працює	13 300
	Северск	Цивільний	Працює	3 800
	Зеленогорск ^h	Цивільний	Працює	7 900
Велика Британія	Capenhurst ^d	Цивільний	Працює	4 500
США	Urenco Eunice	Цивільний	Працює	4 400
	American Centrifuge Plant	Цивільний	Працює	4,5

^a Одиниця робіт з розділення на рік (ОРР/рік) – одиниця вимірювання робіт, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно. Якщо показана вилка потужностей, це означає, що оцінка є приблизною або потужність об'єкта збільшується.

^b У грудні 2015 р. Аргентина повідомила про відновлення роботи уранозбагачувального заводу за технологією газової дифузії у Пільканьєу, закритого у 1990-х рр. Даних про фактичне виробництво немає.

^c Оцінка збагачувальних потужностей Китаю у 2023 р. передбачала додавання нових збагачувальних заводів, що значно збільшує загальні потужності, порівняно з попередніми оцінками. Дані про Китай наведені станом на грудень 2023 р.

^d Потужність об'єкту *Urenco* наведена станом на березень 2024 р., згідно з тогочасними даними, наведеними на вебсайті компанії.

^e Дані про Іран наведені станом на листопад 2023 р. Після виходу США у 2018 р. зі Спільного всеохопного плану дій (СВПД), в якому були погоджені обмеження для іранської ядерної програми та заходи підвищення її прозорості, Іран збільшує потужності та рівень збагачення на об'єктах в Натанзі та Фордоу. У квітні 2023 р. Іран повідомив МАГАТЕ про плани створення нових виробничих ліній для досліджень і розробок у будівлі *A1000* у Натанзі.

^f Згідно зі звітом *Japan Nuclear Fuel Limited* від 31 березня 2024 р., з 2019 р. збагачений уран не вироблявся.

^g КНДР повідомила про уранозбагачувальний об'єкт Йонгбень у 2010 р. Станом на 2020 р., він вважався діючим. Вважається, що КНДР має щонайменше ще один уранозбагачувальний об'єкт.

^h У Зеленогорську працює центрифужний каскад з виробництва ВЗУ-палива для реакторів на швидких нейтронах і дослідницьких реакторів.

Джерела: Indo-Asian News Service (IANS), 'Argentina president inaugurates enriched uranium plant', *Business Standard* (New Delhi), 1 Dec. 2015; Nuclear Engineering International, 'Brazil's INB launches new centrifuge cascade', 25 Nov. 2021; Zhang, H., 'China's uranium enrichment complex', *Science & Global Security*, vol. 23, no. 3 (2015); Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (International Panel on Fissile Materials, IPFM: Princeton, NJ, 2017); Zhang, H., 'China started operation of two new enrichment plants in 2023', IPFM Blog, 15 Dec. 2023; International Atomic Energy Agency (IAEA), Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Report by the director general, GOV/2023/57, 15 Nov. 2023; Albright, D., Burkhard, S. and Faragasso, S., 'Updated highlights of comprehensive survey of Iran's advanced centrifuges', Institute for Science and International Security, 21 Mar. 2023; Albright, D. et al., 'Analysis of IAEA Iran Verification and Monitoring Report: November 2023', Institute for Science and International Security, 20. Nov. 2023; Japan Nuclear Fuel Limited, 'Operational status at uranium enrichment plant', 31 Mar. 2024; Hecker, S. S., Carlin, R. L. and Serbin, E. A., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program: 2018 update', Stanford University, Center for International Security and Cooperation, 11 Feb. 2019; 'Enrichment operations start at US HALEU plant', World Nuclear News, 12 Oct. 2023. Enrichment capacity data is further based on IAEA, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); Urenco, 'Global operations'; US Department of Energy (DOE), *Tritium and Enriched Uranium Management Plan through 2060*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Oct. 2015); а також IPFM, *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022).

Таблиця 7.14. Крупні потужності повторної переробки у світі, станом на 2023 р.

Країна	Назва або місце розташування об'єкта	Паливо	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу/рік) ^a
Китай ^b	Пілотна установка Jiuquan	ЛВР	Цивільний	Працює	50
Франція	La Hague UP2	ЛВР	Цивільний	Працює	1 000
	La Hague UP3	ЛВР	Цивільний	Працює	1 000
Індія ^c	Kalpakkam	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Tarapur	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Tarapur-II	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Trombay	ВВР	Військовий	Працює	50
Ізраїль	Dimona	ВВР	Військовий	Працює	40-100
Японія	Rokkasho	ЛВР	Цивільний	Пуск планується у 2025 р. ^d	800
Північна Корея	Yongbyon	РГО	Військовий	Працює	100-150
Пакистан	Chashma	ВВР	Військовий	Запускається	50-100
	Nilore	ВВР	Військовий	Працює	20-40
Росія	Маяк РТ-1, Озерск	ЛВР	Цивільний	Працює	400
	EDC, Железногорск ^e	ЛВР	Цивільний	Запускається	250
Велика Британія	Sellafield ^f	–	Цивільний	Заглушений	–
США	H-canyon, Savannah River	ЛВР	Цивільний	Працює	15

ВВР – важководний реактор; ЛВР – легководний реактор; РГО – реактор з газовим охолодженням.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити; вимірюється в тоннах важких металів на рік; тонни важких металів – це кількість важких металів, у цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактичний вихід часто є значно меншим за проектну потужність. Відпрацьоване паливо легководних реакторів містить приблизно 1% плутонію, паливо важководних і графітових реакторів – приблизно 0,4% плутонію.

^b Китай будує пілотний переробний завод поблизу м. Цзіньта, провінція Ганьсу, потужністю 200 т важких металів на рік. Його планують ввести в експлуатацію у 2025 р. Там само планується побудувати другий переробний завод з такою ж потужністю.

^c У рамках індо-американської Ініціативи 2005 р. співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики Індія вирішила не відкривати для інспекторів МАГАТЕ жодного зі своїх переробних заводів.

^d Будівництво об'єкта почалось у 1993 р. Відтоді заплановану дату пуску постійно відтермінують.

^e Росія продовжує будівництво пілотного експериментального центру потужністю 250 т важких металів на рік у Железногорську. Пілотна лінія повторної переробки потужністю 5 т важкого металу на рік була запущена у червні 2018 р.

^f У Великій Британії працювали дві великі цивільні установки з повторної переробки THORP і B205 у Селлафілді. Ці об'єкти були закриті у 2018 і 2022 рр., відповідно.

Джерела: 'Japan approves 70-year plan to scrap nuclear reprocessing plant', Kyodo News, 13 June 2018; Suzuki, T., 'Japan's never ending reprocessing saga', IPFM Blog, 23 Nov. 2023; "Росатом готов начать "зелёную" переработку отработанного ядерного топлива", РИА Новости, 29 мая, 2018; Sellafield Ltd and Nuclear Decommissioning Authority, 'Job done: Sellafield plant safely completes its mission', 19 July 2022. Дані про проєктну потужність базуються на даних МАГАТЕ, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); та International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022).

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2023 р.

- Розділ 8. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження**
- Розділ 9. Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров'я**
- Розділ 10. Контроль над звичайними озброєннями і регламентація “негуманної” зброї**
- Розділ 11. Міжнародна регламентація штучного інтелекту, кіберпростору та космосу**
- Розділ 12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю**

8. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

Російсько-українська війна продовжувала негативно впливати на двосторонню та багатосторонню взаємодію у контролі над ядерною зброєю у 2023 р. Попри скромні позитивні кроки в інших напрямках, зокрема між США та Китаєм, загалом війна зменшила можливості для виходу з тривалого глухого кута у контролі над ядерною зброєю і зміни тривожної тенденції розробки й розгортання нових систем озброєнь ядерними державами (розділ 7).

Постійні удари Росії по критичній інфраструктурі України у 2023 р. додали викликів захисту ядерних об'єктів, ядерній безпеці та гарантіям ядерного нерозповсюдження (підрозділ IV). Часті відключення української електромережі, викликані такими ударами, створили навантаження на українські АЕС, а руйнування Каховської греблі в червні поставило під загрозу постачання охолоджувальної води на Запорізьку атомну електростанцію (ЗАЕС) і вимагало тимчасового реагування. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) зберігало постійну присутність в Україні протягом 2023 р. Спираючись на свої “сім незмінних засад ядерної безпеки”, МАГАТЕ також сформулювало та почало застосовувати п'ять конкретних принципів роботи ЗАЕС.

Двосторонній російсько-американський контроль над озброєннями значно погіршився в лютому 2023 р. (розділ I), коли Росія призупинила членство в Новому договорі 2010 р. про скорочення стратегічних озброєнь (Новий СНО). Це сталося після висновку США в січні про те, що вони більше не можуть перевірити дотримання Росією деяких умов Договору, головним чином через відмову Росії дозволити відновлення інспекцій на своїх об'єктах, пов'язаних з ядерною зброєю. Спроби відновити дипломатію – включно з принципами контролю над озброєннями після завершення чинності Нового СНО, – зупинилися, оскільки Росія не бажає “відокремлювати” ядерні дискусії від ширших питань. У листопаді Росія відкликала ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), посилаючись на “дисбаланс” із США, які не спромоглися ратифікувати Договір з моменту його відкриття для підписання в 1996 р. (підрозділ II). Однак Росія підтвердила, що залишиться учасником і продовжить роботу в Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

За відсутності прогресу в контролі над озброєннями між Росією і США (які мають найбільші ядерні арсенали) Китай не виявив великої зацікавленості у двосторонньому чи тристоронньому контролі над озброєннями. Однак візит держсекретаря США Е. Блінкена (Antony Blinken) до Пекіна в червні 2023 р. відкрив шлях для діалогу з низки питань, з надією США на те, що згодом він охопить і контроль над озброєннями (підрозділ I). Ближче до кінця року сторони домовилися відновити зв'язок між військовими.

Події в Україні та в інших місцях ускладнюють також давні спроби відновити Спільний всеохопний план дій (СВПД) стосовно іранської ядерної програми. Поставка Іраном безпілотних літальних апаратів (БЛА) Росії продовжувала псувати його відносини із Заходом. Через це Франція, Німеччина та Велика Британія в жовтні розширили санкції на іранський експорт озброєнь у рамках своєї національної політики навіть після закінчення терміну ембарго ООН на постачання озброєнь для цієї країни (підрозділ III). Неформальна двостороння домовленість Ірану та США в червні 2023 р. спочатку ніби зменшила напруженість і знизила ризик конфлікту. Це сприяло тіснішій співпраці Ірану з МАГАТЕ та розморожуванню США іранських активів. Але початок війни Ізраїлю з ХАМАС у жовтні перекреслив цю домовленість, оскільки напади проіранських угруповань на американські війська в Іраку та Сирії, очевидно, поклали край ірано-американським дипломатичним зусиллям. Війна також завадила залученню Ізраїлю до Конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження (підрозділ II).

Скорочений цикл огляду Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) розпочався в липні 2023 р. із сесії робочої групи зі зміцнення процесу огляду та першої сесії підготовчого комітету Оглядової конференції 2026 р. в серпні (підрозділ II). Робоча група не змогла досягти консенсусу, оскільки пропозиції з підвищення прозорості та підзвітності ядерного роззброєння розділили неядерні держави та п'ять визнаних ДНЯЗ ядерних держав. Водночас обговорення в підготовчому комітеті стали продовженнями багатьох дебатів на попередній Оглядовій конференції, включаючи відсутність прогресу в ядерному роззброєнні та російсько-українську війну. Деструктивні процедурні маневри кількох держав у конференц-залі додали ще одного рівня невизначеності до й без того насиченого циклу огляду.

На противагу цьому, друга зустріч держав-учасниць Договору 2017 р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) ухвалила два підсумкові документи: пакет практичних рішень і політичну декларацію, де підкреслено зростання ядерних ризиків і засуджуються домовленості про передачу ядерної зброї (підрозділ II). Зустріч також започаткувала новий міжсесійний консультативний процес з проблем безпеки держав у рамках ДЗЯЗ, аби “кинути виклик парадигмі безпеки, заснованій на ядерному стримуванні”. Попри ці позитивні зрушення, жодна з держав, що має ядерну зброю, не забажала приєднатися до процесу ДЗЯЗ.

Динаміка ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження стає дедалі складнішою. Наразі не схоже, що ключові гравці зможуть погодитися відокремити ядерні проблеми від ширшого геополітичного контексту та зупинити зростаючу хвилю ядерних ризиків.

ВІЛФРЕД ВАН, ВЛАДИСЛАВ ЧЕРНАВСЬКИХ,
ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

I. Контроль над ядерною зброєю за участю Китаю, Росії та США

ВІЛФРЕД ВАН

Двосторонні та багатосторонні заходи з контролю над ядерною зброєю за участю Китаю, Росії та США мало просунулися вперед у 2022 р., зазнавши серйозних невдач.

Російсько-українська війна продовжувала перешкоджати відновленню двостороннього діалогу про стратегічну стабільність між Росією та США¹. Це, своєю чергою, зашкодило переговорам стосовно потенційних наступних принципів взамін Договору 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО), термін дії якого закінчується в лютому 2026 р. Рішення США, ніби Росія не виконує окремі пункти Договору, призвело до призупинення Росією участі в Договорі в лютому 2023 р.

Паралельні дипломатичні ініціативи, висунуті США пізніше того ж року стосовно Росії та Китаю, мали на меті відокремити контроль над озброєннями і стратегічну стабільність від інших питань геополітики й безпеки. В листопаді 2023 р. Китай і США вперше з 2018 р. провели діалог з низки ядерних питань, але він не приніс реальних результатів.

На багатосторонньому рівні Росія у серпні 2023 р. перебрала на себе головування в процесі, що об'єднує п'ять постійних членів Ради Безпеки (РБ) ООН (P5), до яких, крім Китаю, Росії та США, належать також Франція і Велика Британія. P5 – це п'ятірка держав, визнаних ядерними відповідно до Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*). Це сталося після суперечливої першої сесії підготовчого комітету Оглядової конференції ДНЯЗ 2026 р. Росія сприяла залученню експертів у рамках процесу P5, але не скликала нових зустрічей у 2023 р.²

У підрозділі розглядаються ці події, спочатку – двосторонній контроль над ядерною зброєю за участю Росії та США, а далі – за участю США та Китаю. Він завершується аналізом перспектив на кожному з цих напрямів.

Контроль Росії та США над ядерною зброєю

Призупинення Нового СНО

Новий СНО – це останній Договір, що обмежує розмір і склад найбільших у світі ядерних арсеналів Росії та США³. Попри погіршення дипломатичних відносин через триваючу війну в Україні, і Росія, і США висловлювали

¹ Про російсько-українську війну та її вплив на російсько-американські відносини див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

² 'Russia, as chair of Big Five nuclear powers, pushes meetings into 2024 – deputy minister', Reuters, 28 Nov. 2023.

³ Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про ядерні сили США та Росії див. підрозділи I і II розділу 7 цього видання.

незмінну прихильність обмеженням, запровадженим Договором⁴. Однак дискусія навколо Договору змінилася в січні 2023 р., коли Держдепартамент США у щорічній доповіді Конгресу США про виконання Нового СНО зробив висновок, що він “не може підтвердити виконання Російською Федерацією” певних умов Договору⁵.

У доповіді згадується відмова Росії дозволити інспекції на своїй території через “незаконне застосування положення про “тимчасовий виняток””⁶. Через пандемію *Covid-19* з березня 2020 р. за взаємною згодою інспекції на місцях були поставлені на паузу. Але коли в серпні 2022 р. США надіслали повідомлення про намір провести інспекцію, Росія повідомила США, що тимчасово призупиняє інспекції на місцях, пославшись при цьому на пов’язані з війною в Україні американські обмеження, які закрили повітряний простір для російських інспекторів і ускладнили оформлення віз, всупереч “принципам паритету та рівності сторін”⁷. Крім згадки про заборону інспекцій, у звіті США зазначено, що Росія “не виконала зобов’язання стосовно своєчасного скликання сесії Двосторонньої консультативної комісії (*Bilateral Consultative Commission, BCC*)”⁸. Це сталося після того, як Росія на невизначений термін відклала сесію *BCC*, заплановану на листопад 2022 р.⁹

Держдепартамент США у своїй доповіді також висловив занепокоєння з приводу дотримання Росією ліміту Нового СНО у 1 550 розгорнутих боеголовок через неповноту перевірки¹⁰. Однак, на його думку, “Росія не здійснювала масштабної діяльності з перевищенням обмежень Договору”, а розмір її запасів наприкінці 2022 р, “імовірно, був у межах ліміту Нового СНО на боеголовки”¹¹. Загалом у доповіді визначено, що невиконання Росією вимог, насамперед стосовно інспекцій і *BCC*, не загрожує інтересам національної безпеки США, і зроблено висновок, що “відновлення Росією інспекційної діяльності США відповідно до умов Договору поверне Росію до виконання цих положень і усуне питання про їх недотримання”¹².

Росія відкинула ці звинувачення. У публічній заяві МЗС від 8 лютого вона повторила твердження, що санкції США перешкоджають виїзним інспекціям на території США, даючи США “очевидні односторонні переваги”¹³. Підтвердивши “непохитну відданість” Новому СНО, Росія також зауважила, що ширший контекст унеможливує “ведення справ у звичайному режимі”. У заяві, зокрема, згадані поставки Україні зброї зі США та інших країн НАТО, а США звинувачені у розв’язанні “тотальної гібридної війни” проти

⁴ Ван В. “Двосторонній і багатосторонній контроль ядерних озброєнь за участю Китаю, Росії та США”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ I розділу 8.

⁵ US Department of State, ‘Report to Congress on implementation of the New START Treaty’, 31 Jan. 2023, p. 5.

⁶ US Department of State (посилання 5), p. 5.

⁷ Russia Ministry of Foreign Affairs, Statement on New START, 8 Aug. 2022.

⁸ US Department of State (посилання 5), p. 5.

⁹ Wan (посилання 4), p. 345.

¹⁰ US Department of State (посилання 5), p. 6.

¹¹ US Department of State (посилання 5), p. 16.

¹² US Department of State (посилання 5), p. 7.

¹³ Заява МЗС Росії від 8 лютого 2023 р. про ситуацію з Договором про заходи з подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь.

Росії. Також зазначено, що збільшення кількості американських систем протиракетної оборони (ПРО) підірвало дію Договору. Нарешті, у заяві згадані сумніви Росії стосовно давніх тверджень США про те, що вони переобладнали зайві важкі бомбардувальники та пускові установки балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ); Росія зазначила, що це є засобом “нелегітимного вилучення [цих систем] із правил підрахунку” Нового СНО¹⁴.

У своїй щорічній промові перед Федеральними зборами 21 лютого 2023 р. Президент В. Путін оголосив, що Росія “призупиняє своє членство” в Новому СНО¹⁵. Він дав зрозуміти, що це не вихід з Договору; у заяві МЗС, оприлюдненій того ж дня, було зазначено, що Росія “продовжить чітко дотримуватися кількісних обмежень” стратегічних наступальних озброєнь згідно з Новим СНО і “продовжить обмінюватися повідомленнями про запуски [міжконтинентальних балістичних ракет (МБР)] і БРПЧ” відповідно до угоди 1988 р.¹⁶ У заяві США звинувачуються також у “суттєвому порушенні” кількісних обмежень Договору, повторюючи твердження, що вони не дозволили належним чином перевірити свої заходи з переобладнання¹⁷. У своїй промові Путін частково виправдав призупинення, повторивши, що США прагнуть “завдати стратегічної поразки Росії”¹⁸. Він також дав розпорядження готуватися до проведення ядерних випробувань, але зауважив, що Росія “не зробить цього першою” (підрозділ II). Далі він припустив, що перед обговоренням майбутнього Нового СНО необхідно врахувати стратегічні арсенали Франції та Великої Британії, оскільки “об’єднаний наступальний потенціал” НАТО, на думку МЗС, “є одним цілим”¹⁹. Після ратифікації обома палатами Федеральних зборів РФ Путін 28 лютого підписав федеральний закон про призупинення дії Нового СНО²⁰.

У березні 2023 р. Росія не брала участі в піврічному обміні даними про охоплені Договором об’єкти та ядерні сили, як того вимагає Новий СНО. На Конференції з роззброєння Росія також звинуватила США в допомозі Україні атакувати “російські стратегічні об’єкти, оголошені такими відповідно до Договору, для “перевірки” їхньої захищеності, маючи на увазі удари по авіабазах *Дягилево* та *Енгельс* у грудні 2022 р.”²¹ Наприкінці місяця США

¹⁴ Заява МЗС Росії (посилання 13). Про сумніви Росії див.: Заява МЗС Росії від 5 лютого 2018 р.

¹⁵ В. Путін, Послання Президента до Федеральних зборів від 21 лютого 2023 р.

¹⁶ Заява МЗС Росії від 21 лютого 2023 р. у зв’язку з призупиненням Російською Федерацією дії Договору про заходи з подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО); Soviet-US Agreement on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-launched Ballistic Missiles, signed and entered into force 31 May 1988.

¹⁷ Заява МЗС Росії (посилання 16).

¹⁸ В. Путін (посилання 15).

¹⁹ В. Путін (посилання 15); Заява МЗС Росії (посилання 16). Про ядерні сили Великої Британії та Франції див. підрозділи III і IV розділу 7 цього видання.

²⁰ Федеральний закон РФ № 38-ФЗ від 28 лютого 2023 р. “Про призупинення Російською Федерацією дії Договору між Російською Федерацією і Сполученими Штатами Америки про заходи з подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь”.

²¹ Заява заступника міністра закордонних справ Росії С. Рябкова на Конференції ООН з роззброєння 2 березня 2023 р.

оголосили призупинення дії Договору Росією “юридично нікчемним”²². Рада національної безпеки США посилялася на міжнародне право під час вжиття, на її думку, “пропорційних та оборотних контрзаходів”. Зокрема, США не надали дані під час запланованого обміну даними 30 березня, хоча у травні вони оприлюднили зведені дані про свої стратегічні ядерні сили та заявили, що, крім піврічного обміну даними, продовжуватимуть “надавати всі необхідні відомості”²³. Однак 1 червня США вирішили не надавати інші відомості згідно з Договором (зокрема, оновлену інформацію про стан і розташування ракет і пускових установок), не сприяти інспекціям на території США та не надавати телеметричну інформацію про пуски своїх МБР і БРПЧ (кількість яких погоджена ВСС)²⁴.

Спроби оживити дипломатію

Наступного дня радник Президента США з національної безпеки Дж. Салліван (*Jake Sullivan*) спробував вдатися до дипломатії у промові на щорічному форумі Асоціації з контролю над озброєннями (*Arms Control Association*)²⁵. Салліван наполягав на необхідності нових стратегій зменшення ризику ядерного конфлікту, зокрема шляхом посилення контролю над озброєннями та вжиття заходів зменшення ризику, відокремлюючи водночас ці питання стратегічної стабільності від ширших геополітичних питань. Він заявив, що “поки це робитиме Росія”, США мають намір дотримуватися головних обмежень Нового СНО, а також відзначив можливість скасування оголошених раніше контрзаходів. Крім того, він знову висловив “готовність США брати участь у двосторонніх обговореннях контролю над озброєннями з Росією і Китаєм без попередніх умов”, а також готовність до негайної роботи разом із Росією над “розробкою засад контролю над озброєннями після 2026 р.”. Він також висловив підтримку США “нових багатосторонніх зусиль з контролю над озброєннями” в рамках Р5²⁶.

Слова Саллівана отримали холодну відповідь із боку Росії. Речник Кремля Д. Песков назвав ці коментарі “важливими й позитивними”, але висловив сподівання, що вони “будуть підкріплені кроками . . . по дипломатичних каналах”²⁷. Однак пропозиції розділити ці питання послідовно відхилялися. Прес-секретарка МЗС Росії М. Захарова зазначила, що відокремлення контролю над озброєннями від загального політичного контексту – “не варіант”²⁸.

²² Kirby, J., US National Security Council spokesperson, quoted in Holland, S. and Mohammed, A., ‘US to stop exchanging nuclear data with Russia after Moscow’s treaty suspension’, Reuters, 28 Mar. 2023.

²³ US Department of State, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 12 May 2023; Holland and Mohammed (посилання 22).

²⁴ US Department of State, ‘US countermeasures in response to Russia’s violations of the New START treaty’, Fact sheet, 1 June 2023.

²⁵ Sullivan, J., US national security advisor, Remarks at the Arms Control Association annual forum, 2 June 2023.

²⁶ Sullivan (посилання 25).

²⁷ Peskov, D., Kremlin spokesperson, quoted in Bugos, S., ‘Russia to consider US arms control proposal’, *Arms Control Today*, vol. 23, no. 6 (July/Aug. 2023).

²⁸ Захарова М., речниця МЗС Росії, Відповіді на запитання ЗМІ з приводу коментарів радника з питань національної безпеки США, 3 червня 2023 р.

Подібну думку висловив і заступник міністра закордонних справ С. Рябков, який вважає, що ситуація не змінилася; він заявив, що США мають відмовитися від “принципово ворожої політики” стосовно Росії для повернення до всеохопного виконання Нового СНО²⁹. Росія у серпні 2023 р. виступила з подібними коментарями на першій сесії комітету з підготовки Оглядової конференції ДНЯЗ 2026 р., заявивши, що процес контролю над озброєннями “не можна відокремити від стану міжнародної безпеки та військово-стратегічного контексту” (підрозділ II)³⁰.

У жовтні США, за повідомленнями, надіслали Росії неофіційний документ про усунення ядерних ризиків³¹. Виходячи з попередніх зауважень Саллівана, в документі також пропонувалося почати обговорення засад контролю озброєнь після Нового СНО. Росія підтвердила, що отримала документ і розглядає пропозицію, але станом на кінець 2023 р. інших заяв з її боку не було³².

Контакти Китаю і США з питань контролю над ядерною зброєю

Ставлення США до нарощування Китаєм ядерних сил спричинило збереження напружених відносин між цими країнами на початку 2023 р.³³ Упродовж року було мало ознак зміни Китаєм своєї позиції стосовно контролю над озброєннями та участі у двосторонніх чи багатосторонніх переговорах про скорочення ядерної зброї, поки Росія та США суттєво не скоротять свої запаси³⁴.

У травні лідери країн Великої сімки (G7) у своєму Хіросімському баченні ядерного роззброєння (*Hiroshima Vision on Nuclear Disarmament*) закликали Китай (і Росію) до “змістовної участі у відповідних багатосторонніх і двосторонніх форумах”³⁵. У відповідь МЗС Китаю засудило “переведення стрілок” і “брехливий наратив” про прискорене нарощування Китаєм ядерної зброї. Воно також звернуло увагу на плани ядерної модернізації США та їх вихід із двох двосторонніх договорів із Росією: з Договору 1972 р. про протиракетну оборону (ПРО) та Договору 1987 р. про ліквідацію ракет середньої дальності та меншої дальності (РСМД)³⁶. Аналогічною була й перша публічна реакція

²⁹ Ryabkov, S., Russian deputy foreign minister, quoted in Camut, N., ‘Moscow could return to nuclear arms treaty if US gives up “hostile policy”, Russian official says’, Politico, 3 June 2023.

³⁰ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by the Russian Delegation, 3 Aug. 2023.

³¹ Gordon, M. R., ‘China, US to meet for rare nuclear arms-control talks’, *Wall Street Journal*, 1 Nov. 2023.

³² ‘Russia assessing informal US proposals on strategic stability, senior diplomat says’, TASS, 25 Oct. 2023; Bugos, S., ‘Russia mulls US arms control proposal’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 10 (Dec. 2023).

³³ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2022*, Annual report to Congress (DOD: Washington, DC, Nov. 2022), p. 94.

³⁴ Ван (посилання 4).

³⁵ Group of Seven (G7), G7 Leaders’ Hiroshima Vision on Nuclear Disarmament, Hiroshima Summit, 19 May 2023. Стислий опис і список членів G7 див. у підрозділі I додатку Б цього видання.

³⁶ Mao, N., Chinese Ministry of Foreign Affairs spokesperson, Regular press conference, 22 May 2023. Про ядерну модернізацію США див. підрозділ I розділу 7 цього видання. Загальний огляд та інші деталі договорів про ПРО та РСМД див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про вихід США з договорів див.: Топічанов П. і Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ I розділу 11.

Китаю на червневу пропозицію радника Президента США з національної безпеки стосовно обговорення контролю над озброєннями без попередніх умов (див. вище). Як зазначив речник посольства Китаю у Вашингтоні, через відмінність “ядерних потенціалів” Китаю з одного боку, і Росії та США з іншого, “для [Китаю] ще не прийшов час приєднатися до переговорів стосовно контролю над ядерною зброєю, як дехто пропонує”³⁷.

Візит Держсекретаря США до Китаю

Держсекретар США Е. Блінкен планував відвідати Китай у лютому, щоб обговорити, як казали у США, “двосторонні відносини, які найбільшою мірою впливають на світ”³⁸. Однак після того, як наприкінці січня – на початку лютого висотна повітряна куля з Китаю пролетіла повітряним простором США, що було названо “неприйнятним порушенням суверенітету США”, напруженість між країнами зросла³⁹. США збили, за їх словами, “китайську розвідувальну повітряну кулю”, хоча в Китаї стверджували, що це була метеорологічна куля, яка збилася з курсу⁴⁰. Цей інцидент призвів до скасування візиту Блінкена.

За словами Міністра закордонних справ Китаю Цінь Гана (*Qin Gang*), перенесений на червень візит Блінкена до Пекіну дав можливість обом сторонам переглянути їх відносини, що досягли “найнижчої точки з моменту їх встановлення”⁴¹. Обидві сторони назвали перемовини Блінкена з китайськими високопосадовцями, включно з Цінь Ганом, Ван Ї (головним дипломатом Китаю і колишнім міністром закордонних справ) і керівником країни Сі Цзіньпіном, відвертими й конструктивними⁴². Сторони згадали про спільне розуміння необхідності стратегічного зв’язку та регулярних консультацій, про що Сі Цзіньпін і Президент США Дж. Байден домовилися під час першої особистої зустрічі в ранзі керівників на Балі в листопаді 2022 р.⁴³ Перемовини в Пекіні підкреслили важливість стабільних американо-китайських відносин⁴⁴. Візит Блінкена відкрив шлях для наступних контактів сторін.

³⁷ Liu, P., quoted in Solomon, J., ‘China rejects nuclear talks with the US as it looks to strengthen its own arsenal’, *Semafor*, 9 June 2023.

³⁸ Kirby, J., US National Security Council spokesperson, quoted in Kyodo News, ‘Blinken to raise war in Ukraine during upcoming trip to China’, 1 Feb. 2023.

³⁹ Garamone, J., ‘F-22 safely shoots down Chinese spy balloon off South Carolina coast’, US Department of Defense, 4 Feb. 2023.

⁴⁰ Garamone (посилання 39).

⁴¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Qin Gang holds talks with US Secretary of State Antony Blinken’, 18 June 2023.

⁴² Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 41); US Department of State, ‘Secretary Blinken’s visit to the People’s Republic of China (PRC)’, 19 June 2023.

⁴³ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping meets with US President Joe Biden in Bali’, 14 Nov. 2022; White House, Readout of President Joe Biden’s meeting with Chinese President Xi Jinping, 14 Nov. 2022.

⁴⁴ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping meets with US Secretary of State Antony Blinken’, 19 June 2023.

Продовження обережної дипломатії

У жовтні 2023 р. Ван Ї, відновлений на посаді міністра закордонних справ Китаю, відвідав Вашингтон, де провів переговори з Блінкеном, Салліваном і Президентом Байденом. Ці розмови охоплювали широке коло глобальних і регіональних проблем, включаючи триваючу війну Ізраїлю з ХАМАС⁴⁵. Сторони висловили готовність найближчими тижнями підготувати ґрунт для “додаткових контактів і консультацій, у т.ч. з питань контролю над озброєннями”⁴⁶. Це зробило можливою зустріч у Вашингтоні в листопаді 2023 р. помічниці держсекретаря США з питань контролю над озброєннями, верифікації та дотримання М. Стюарт (*Mallory Stewart*) і генерального директора Департаменту контролю над озброєннями МЗС Китаю Сунь Сяобо (*Sun Xiaobo*).

Водночас у США продовжували висловлювати стурбованість китайською ядерною програмою. Жовтнева доповідь двопартійної комісії Конгресу закликала США модифікувати стратегічні ядерні сили з метою одночасного стримування і Росії, і Китаю, на тій підставі, що “стратегія США не має розглядати ядерні сили Китаю як “меншу” загрозу”⁴⁷. Там же було зазначено, що Китай нарощує ядерні сили “в масштабах і темпах, не бачених з часів американо-радянської гонки ядерних озброєнь”⁴⁸. Крім того, в жовтневій доповіді Міністерства оборони США припускається, що станом на травень 2023 р. Китай мав на озброєнні понад 500 боєголовок – значно більше за оцінки експертів – і “рухається до перевищення попередніх прогнозів”⁴⁹.

Тим не менш, обидві держави назвали листопадову зустріч М. Стюарт і Сунь Сяобо конструктивною. США відзначили необхідність “запобігти необмеженій гонці озброєнь”, а Китай заявив, що обидві сторони повинні “залишатися відданими захисту міжнародної системи контролю над озброєннями та нерозповсюдження”⁵⁰. Сторони обговорили подовження контактів, але, схоже, домовленості стосовно конкретних наступних кроків досягнуто не було. Крім того, наприкінці місяця Дж. Байден і Сі Цзіньпін зустрілися на полях саміту Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, *Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) у Сан-Франциско. Згідно з протоколами, обговорення охоплювало багато тем, і сторони погодилися відновити зв’язок між військовими та зміцнити діалог і співпрацю з питань

⁴⁵ Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁴⁶ US Department of State, ‘Secretary Blinken’s meeting with People’s Republic of China Director of the Chinese Communist Party (CCP) Central Foreign Affairs Commission and Foreign Minister Wang Yi’, 27 Oct. 2023; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Wang Yi holds talks with US Secretary of State Antony Blinken’, 28 Oct. 2023.

⁴⁷ Congressional Commission on the US Strategic Posture, *America’s Strategic Posture*, Final report (US Congress: Washington, DC, Oct. 2023), p. 96.

⁴⁸ Congressional Commission on the US Strategic Posture (посилання 47), p. 8.

⁴⁹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2023*, Annual report to Congress (DOD: Washington, DC, Oct. 2023), p. viii. Про ядерні сили Китаю див. підрозділ V розділу 7 цього видання.

⁵⁰ US Department of State, ‘Assistant Secretary Mallory Stewart’s meeting with the People’s Republic of China’s (PRC) Ministry of Foreign Affairs Director-General of Arms Control Sun Xiaobo’, 7 Nov. 2023; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘China and the United States hold consultations on arms control and non-proliferation’, 8 Nov. 2023.

штучного інтелекту (ШІ), морських питань та інших ключових аспектів безпеки, включно з контролем над озброєннями та нерозповсюдженням⁵¹.

Висновки

Попри скромні позитивні кроки у відносинах між Китаєм і США, перспективи нових двосторонніх або багатосторонніх угод про контроль над ядерною зброєю у 2023 р. не покращилися. Китай продовжує демонструвати підтримку й участь у ширшому “процесі міжнародного контролю над ядерною зброєю”, хоча його погляд на власну роль у цих процесах залишається принципово незмінним⁵². У своїй ядерній доктрині він і далі сповідує політику “невикористання [ядерної зброї] першим” і мінімального ядерного стримування як свій внесок у стратегічну стабільність – Китай “не бере участі в жодній формі гонки озброєнь”⁵³. Той факт, що велика частина американської оборонної спільноти очікує швидкого збільшення ядерних сил Китаю завдяки заходам, які “затмарюють попередні спроби як за масштабом, так і за складністю”, і реагує, закликаючи до відповідного зміцнення збройних сил США як за “розміром, так і за складом” виглядає явною перешкодою для руху вперед, навіть якщо дипломатичні “вікна” з’являтимуться й надалі⁵⁴.

Водночас бажання США повернутися до обговорення питань контролю над озброєннями і стратегічної стабільності з Росією контрастує з рішучою відмовою Росії відокремити ці питання від ширших аспектів безпеки, зокрема її війни з Україною. Призупинення Росією дії Нового СНО та контрзаходи США ще більше підірвали прозорість стратегічних ядерних сил двох держав. Ще однією перешкодою для повернення до повного виконання Договору є озвучена Росією позиція, згідно з якою ядерний потенціал Великої Британії, Франції та США потрібно розглядати разом. Спроби обговорення багатостороннього контролю над озброєннями також не захищені від гальмування шляхом обговорення ширшого контексту безпеки, як це видно зі стагнації процесу в рамках P5.

Наразі і Росія, і США висловили готовність дотримуватися кількісних обмежень Нового СНО. Але, як видно з інших положень Договору, немає гарантії, що це триватиме довго. Враховуючи, що термін його дії закінчується в лютому 2026 р., а також відсутність прогресу навіть стосовно початку обговорення подальших дій, контроль над озброєннями, схоже, рухається до нової небезпечної фази.

⁵¹ White House, Readout of US President Joe Biden’s meeting with Chinese President Xi Jinping, 15 Nov. 2023; Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping meets with US President Joe Biden’, 16 Nov. 2023.

⁵² 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, 1st session, Remarks by Ambassador Li Song on nuclear disarmament, 3 Aug. 2023, p. 3.

⁵³ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, 1st session, ‘Upholding the authority of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, serving international security and development’, Statement by Sun Xiaobo, director-general of the Department of Arms Control of the Chinese Ministry of Foreign Affairs, Aug. 2023.

⁵⁴ US Department of Defense (посилання 49), p. viii; Congressional Commission on the US Strategic Posture (посилання 47), p. 96.

II. Багатосторонні договори та ініціативи стосовно контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження

ВЛАДИСЛАВ ЧЕРНАВСЬКИХ

Є три основні багатосторонні договори про контроль над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження: Договір 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*); Договір 1996 р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty, CTBT*); Договір 2017 р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*). Регіональний контекст контролю над ядерною зброєю обговорюється також на Конференції ООН зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження (*United Nations Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction*). У цьому підрозділі розглядаються події 2023 р. на цих чотирьох напрямках. По черзі розглянуто відкликання Росією ратифікації ДВЗЯВ і занепокоєння стосовно майбутнього норми із заборони ядерних випробувань, підготовку до наступної Оглядової конференції ДНЯЗ, щорічну сесію Близькосхідної конференції та другу зустріч держав-учасниць (2MSP) ДЗЯЗ. Контроль над ядерною зброєю за участю Китаю, Росії та США розглядається в підрозділі I, а події, пов'язані з багатосторонньою ядерною дипломатією з Іраном – у підрозділі III.

Події, пов'язані з Договором про всеосяжну заборону ядерних випробувань

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) забороняє країнам-учасникам проводити “будь-які випробування ядерної зброї або будь-які інші ядерні вибухи” в будь-якій точці світу¹. Хоча ДВЗЯВ ще не набув чинності, Підготовча комісія Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ) працює над створенням режиму верифікації дотримання ДВЗЯВ. Після завершення роботи він складатиметься з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) у складі 321 сейсмічної, гідроакустичної, інфразвукової та радіонуклідної моніторингових станцій і 16 лабораторій у всьому світі та Міжнародного інформаційного центру (*International Data Centre*) для обробки та аналізу даних, зареєстрованих моніторинговими станціями, і їх передачі державам-учасникам. Станом на 1 січня 2024 р., 306 з цих 337 об'єктів були сертифіковані для роботи².

У 2023 р. Договір ратифікували Соломонові Острови та Шрі-Ланка і підписала Сомалі; наприкінці року загальна кількість ратифікацій досягла 177,

¹ СТБТ, Article 1 (1). Загальний огляд та інші деталі ДВЗЯВ див. у підрозділі I додатку А цього видання.

² СТБТО, ‘Station profiles’, [n.d.].

а кількість держав-підписантів – 187³. Але для набуття чинності ДВЗЯВ його мають ратифікувати 44 держави, зазначені в Додатку 2, які мали ядерні енергетичні чи дослідницькі реактори на момент відкриття Договору для підписання. Вісім із цих 44 держав – Китай, Єгипет, Іран, Ізраїль і США (що підписали Договір, але не ратифікували його), а також Індія, Північна Корея і Пакистан (що не підписали Договір), – не ратифікували ДВЗЯВ. Набуттю чинності Договором заважає ще одна з цих 44 держав, Росія, яка ратифікувала Договір у 2000 р., але відкликала ратифікацію у листопаді 2023 р.

Відкликання Росією ратифікації ДВЗЯВ

У лютому 2023 р., коли Президент Росії В. Путін оголосив, що Росія призупинить членство в американсько-російському Новому договорі 2010 р. про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО; підрозділ I), він заявив, що США розглядають можливість поновлення випробувальних ядерних вибухів у рамках розробки “інноваційної ядерної зброї”⁴. Можливо, він мав на увазі ядерну боеголовку *W93*, призначену для оснащення БРПЧ до 2040 р.⁵ Згодом Путін доручив державній атомній енергетичній корпорації *Росатом* і Міністерству оборони Росії “підготувати все для проведення Росією ядерних випробувань” (див. нижче), але підкреслив, що Росія “не буде першою, хто піде далі”, і проведе випробування, лише якщо США зроблять це першими⁶.

Росія висловлює занепокоєння можливістю ядерних випробувань у США принаймні з 2018 р., коли в Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review*, *NPR*) США було зазначено, що адміністрація Президента Д. Трампа “не наполягатиме” на ратифікації ДВЗЯВ⁷. Ця стурбованість посилилась у 2020 р. через повідомлення ЗМІ про те, що американські високопосадовці обговорюють можливість проведення “демонстраційного” ядерного вибуху⁸. Попри те, що в *NPR 2022* було заявлено, що адміністрація Президента Дж. Байдена тепер “має працювати над набуттям чинності” ДВЗЯВ, Росія продовжувала стверджувати, що США не вживають жодних реальних кроків для цього⁹.

³ Повний список держав, що підписали або ратифікували ДВЗЯВ, див. у підрозділі I додатку А цього видання.

⁴ В. Путін, Послання Президента Федеральним зборам, 21 лютого 2023 р.

⁵ Starchak, M., ‘Russia’s withdrawal from the Nuclear Test Ban Treaty is an own goal’, Carnegie Endowment for International Peace, 24 Oct. 2023. Про цю та інші зміни в ядерних силах США див. розділ 7, підрозділ I цього видання.

⁶ В. Путін (посилання 4).

⁷ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018), p. 63; Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Russia’s assessment of the US Department of State’s report on adherence to and compliance with arms control, nonproliferation, and disarmament agreements and commitments’, 4 Apr. 2018.

⁸ Ерастю Т., Кайл Ш. Н., Федченко В. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ III розділу II.

⁹ US Department of Defense (DOD), *2022 Nuclear Posture Review* (DOD: Washington, DC, 2018), p. 18; 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Russia, 7 Aug. 2023.

5 жовтня 2023 р. Путін заявив, що не готовий заявити про потребу Росії у проведенні ядерних випробувань у зв'язку з розробкою власних нових стратегічних ядерних систем. Але він прозоро натякнув, що натомість можна розглянути відкликання ратифікації ДВЗЯВ, як “адекватну відповідь” на нератифікацію Договору США¹⁰. За кілька днів після цих зауважень проєкт закону про скасування ратифікації ДВЗЯВ був внесений до Федеральних зборів РФ, швидко пройшов погодження обидвох палат і 2 листопада був підписаний Путіним¹¹.

На думку російського уряду, відкликання ратифікації мало усунути “дисбаланс між Росією і США стосовно обсягу зобов'язань за Договором”¹². Але до того, як Договір набуде чинності – а це може відбутися лише за умови його ратифікації і Росією, і США, – і держави, що підписали ДВЗЯВ, і держави, що ратифікували його, однаково “зобов'язані” . . . утримуватися від дій, які порушують предмет і мету Договору, включаючи ядерні випробування”¹³. Держави, що підписали ДВЗЯВ, мають більшість прав і зобов'язань, що й держави, які ратифікували його, включаючи участь у Підготовчій комісії ОДВЗЯВ, фінансові внески, можливість розміщення станцій *IMS* і доступ до верифікаційних даних.

В офіційному повідомленні про рішення відкликати ратифікаційну грамоту Росія підтвердила, що залишиться підписантом ДВЗЯВ і буде й далі брати участь у роботі ОДВЗЯВ¹⁴. Відповідно, на державному рівні Росія лише скасувала ст. 1 Федерального закону про ДВЗЯВ, яка містила положення про його ратифікацію¹⁵. Положення решти документа та інших указів, які покладають на уряд обов'язки з виконання Договору, були збережені¹⁶. Тому з практичної точки зору, відкликання Росією ратифікації Договору саме по собі напевно не матиме значний вплив на функціонування ОДВЗЯВ або договірний режим верифікації.

Як зазначив виконавчий секретар ОДВЗЯВ Р. Флойд (*Robert Floyd*), Росія відіграє важливу роль у роботі Організації, у т. ч. маючи другий за величиною сегмент Міжнародної моніторингової системи – 31 моніторингову станцію та одну радіонуклідну лабораторію¹⁷. Створення цього сегменту було офіційно завершено у грудні 2023 р. з побудовою і сертифікацією додаткової

¹⁰ Путін В., Президент Росії, Промова на зустрічі Валдайського міжнародного дискусійного клубу, 5 жовтня 2023 р. Про розвиток ядерних сил Росії див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹¹ Федеральний закон № 508-ФЗ від 2 листопада 2023 р. “Про внесення змін до Федерального закону “Про ратифікацію Договору про всеохопну заборону ядерних випробувань””.

¹² Президент Росії “Закон скасовує ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань”, 2 листопада 2023 р.

¹³ Koplow, D. A., ‘Russia, the CTBT, and International Law’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 9 (Nov. 2023).

¹⁴ United Nations, Secretary-General, ‘Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty, New York, 10 September 1996 – Russian Federation: Withdrawal of the instrument of ratification’, C.N.463.2023. TREATIES-XXVI.4, 8 Nov. 2023.

¹⁵ Федеральний закон № 72-ФЗ від 27 травня 2000 р. “Про ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань”.

¹⁶ Chalmers, H., ‘Commentary on re-ratification of the CTBT by Russia’, Verification Research, Training and Information Centre (VERTIC), 20 Oct. 2023.

¹⁷ Floyd, R., CTBTO executive secretary, Statement, 6 Oct. 2023.

сейсмічної станції в *Южно-Сахалинске*¹⁸. Російські офіційні особи підтвердили, що країна має намір дотримуватися мораторію на ядерні випробування та залишається відданою Договору, включаючи роботу всіх об'єктів Міжнародної моніторингової системи на її території та обмін їхніми даними з країнами-учасниками¹⁹.

У 2019 р. деякі експерти та ЗМІ висловлювали занепокоєння можливістю навмисного припинення Росією надання даних від засобів моніторингу Міжнародної моніторингової системи на своїй території після вибуху на ракетному полігоні Ненокса²⁰. Росія заявила, що передача даних була припинена через технічні проблеми, водночас зазначивши, що надання даних від станцій Міжнародної моніторингової системи до набуття чинності ДВЗЯВ здійснюється добровільно, і держави-учасниці мають право не допускати розголошення конфіденційної інформації і даних, “не пов’язаних з Договором”²¹.

Стурбованість діяльністю на ядерних полігонах

Рішенню Росії відкликати ратифікацію ДВЗЯВ передували повідомлення про істотне збільшення активності та будівництва на ядерних полігонах у Китаї, Росії та США²². Ці дії можуть бути спрямовані на забезпечення докритичних ядерних експериментів, дозволених ДВЗЯВ, або можуть свідчити про спроби зберегти готовність до відновлення випробувальних ядерних вибухів у випадку ухвалення такого політичного рішення.

У щорічній доповіді Державного департаменту США про дотримання договору за 2023 р. кілька разів повторюються занепокоєння і твердження з попередніх доповідей. Висловлено “занепокоєння” тим, що Китай може здійснювати діяльність, яка не відповідає його мораторію на випробування ядерної зброї, якщо оцінювати його за стандартом нульової потужності²³. За цим стандартом, ДВЗЯВ забороняє усі ядерні вибухи, що викликають самопідтримувану надкритичну ланцюгову реакцію з будь-якою потужністю вище нуля. Цей стандарт, який підтримують США, прямо не зазначений у тексті ДВЗЯВ, і офіційного міжнародно узгодженого його визначення не існує. У доповіді також стверджується, що Росія провела “надкритичні випробування ядерної зброї”²⁴. І Китай, і Росія раніше заперечували ці звинувачення, не підтверджені загальнодоступними доказами²⁵.

¹⁸ CTBTO, ‘Russia’s last Global Monitoring System station is installed, sending data’, 14 Dec 2023.

¹⁹ ‘Moratorium on nuclear tests remains – Russian MFA’, TASS, 10 Oct. 2023.

²⁰ Ерастьо Т. і Кайл Ш. Н. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ IV розділу 11.

²¹ Ерастьо, Кайл (посилання 2).

²² Lewis, J., ‘Nuclear test sites are too damn busy’, Arms Control Wonk, 23 Sep. 2023; Broad, W. J., Buckley, C. and Corum, J., ‘China quietly rebuilds secretive base for nuclear tests’, *New York Times*, 20 Dec. 2023.

²³ US Department of State, *Adherence to and Compliance with Arms Control, Nonproliferation, and Disarmament Agreements and Commitments* (Department of State: Washington, DC, Apr. 2023), pp. 17–18.

²⁴ US Department of State (посилання 23), p. 17.

²⁵ Ерастьо та ін. (посилання 8).

Росія, своєю чергою, заявила, що США ведуть підготовку, яка дозволить провести ядерне випробування на полігоні в Неваді (*Nevada National Security Site*)²⁶. У червні 2023 р. Національне управління ядерної безпеки США (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) оголосило, що воно готове запросити міжнародних спостерігачів на об'єкт у Неваді, а також співпрацює з Китаєм і Росією для розробки режиму взаємного спостереження за докритичними експериментами один одного з метою підтвердження їх "відповідності ДВЗЯВ"²⁷. Представники *NNSA* публічно заявили, що Китай і Росія не відповіли на пропозиції США стосовно "спільних взаємних дій" з підвищення прозорості ядерних полігонів²⁸. Заступник міністра закордонних справ Росії С. Рябков заперечив, що Росія отримувала "якісь запрошення" від США. Він також заявив, що незалежно від того, чи будуть США надсилати будь-які пропозиції, зі США не можна "вести справи, як зазвичай" з питань контролю над озброєннями, враховуючи їх "принципово ворожу політику стосовно Росії"²⁹.

Хоча повернення до випробувальних ядерних вибухів будь-якої з трьох держав наразі виглядає малоімовірним, але невизначеність навколо ДВЗЯВ останнім часом руйнує довіру між його підписантами та може зрештою послабити міжнародну норму відмови від ядерних випробувань³⁰.

Перша сесія комітету з підготовки Оглядової конференції 2026 р. Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

Держави-учасниці ДНЯЗ зазвичай збираються кожні п'ять років на оглядові конференції дії Договору³¹. Але через пандемію *Covid-19* 10-ту Оглядову конференцію було перенесено з квітня-травня 2020 р. на серпень 2022 р. Для компенсації цієї затримки держави-учасниці погодилися тимчасово скоротити поточний цикл огляду зі звичайних п'яти років до чотирьох і провести наступну оглядову конференцію у 2026 р.³² Як було домовлено ще у 1995 р., оглядовим конференціям передують засідання підготовчого комітету, який розглядає процедурні, змістовні питання та дає рекомендації для наступної оглядової конференції. Підготовчий комітет Оглядової конференції 2026 р. провів свою першу сесію у Відні 31 липня – 11 серпня 2023 р. Також 24-28 липня відбулося засідання робочої групи з підвищення ефективності процесу огляду. Обидві зустрічі пройшли під головуванням посла Я. Війнанена (*Jarmo Viinanen*) з Фінляндії.

²⁶ 'Senior Russian diplomat points to recent US preparations for nuclear tests in Nevada', TASS, 10 Oct. 2023.

²⁷ Hruby J., NNSA administrator, Remarks at the CTBT: Science and Technology 2023 conference, 19 June 2023.

²⁸ Tirone, J., 'US offers nuclear-test inspections to ease Russia, China tension', Bloomberg, 28 Sep. 2023.

²⁹ Черненко Е. "Россия и США идут неиспытанными путями", *Коммерсантъ*, 2 октября 2023.

³⁰ Sood, R. et al., 'Unpacking Russia's de-ratification of the CTBT', Asia-Pacific Leadership Network, 31 Oct. 2023.

³¹ Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ див. у підрозділі I додатку А цього видання.

³² 10th NPT Review Conference, 'Decision on the next review cycle', NPT/CONF.2020/DEC.2, 26 Aug. 2022. Див. також: Ван В. "10-а Оглядова конференція Договору про нерозповсюдження". – *Щорічник СІПІРІ 2023*, підрозділ II розділу 8.

Робоча група з подальшого вдосконалення процесу огляду ДНЯЗ

10-а Оглядова конференція ДНЯЗ утворила робочу групу з подальшого вдосконалення процесу огляду з мандатом виробляти рекомендації для підготовчого комітету стосовно заходів, які “підвищать ефективність, результативність, прозорість, підзвітність, координацію і безперервність процесу огляду Договору”³³. Як повідомляється, обговорення в робочій групі, яка була відкритою для всіх держав-учасниць, продемонстрували “широкий збіг поглядів . . . на шляхи вдосконалення процесу огляду”³⁴. Однак учасники не змогли дійти консенсусу, і головуючий опублікував проєкт рекомендацій самостійно, у вигляді робочого документа³⁵.

У документі багато уваги приділяється шляхам підвищення прозорості та підзвітності ядерного роззброєння³⁶. Пропонувалося змінити структуру та формат звітності п’яти ядерних держав (Китаю, Франції, Росії, Великої Британії та США) про виконання їхніх зобов’язань з роззброєння згідно з ДНЯЗ та присвятити час на майбутніх оглядових зустрічах обговоренню таких звітів³⁷. Як зазначено в робочому документі головуючого, ядерним державам пропонувалося прийняти стандартний шаблон звітності³⁸. Він забезпечив би більш узгоджену структуру та деталізацію їхніх національних звітів, порівняно з поточною структурою. Національні звіти мали б містити також конкретну інформацію про їхні ядерні арсенали та всі вжиті заходи з роззброєння і зменшення ризику. Пропонувалось обговорити частоту та обсяг такого звітування, а також бажаність залучення до обговорення громадянського суспільства³⁹. Франція, Велика Британія і США підтримали заклики стосовно цілеспрямованого обговорення національних звітів у процесі огляду та виявили певну готовність до подальшого розгляду заходів з підвищення прозорості. Різно виступили проти Китай і Росія⁴⁰. Росія заявила, що кожна ядерна держава повинна мати право визначати власні обмеження на прозорість звітності. Китай зазначив, що не підтримує “порядок денний ядерної

³³ 10th NPT Review Conference, NPT/CONF.2020/DEC.2 (посилання 32).

³⁴ Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation, ‘The 2023 NPT preparatory committee and the working group: What transpired and what comes next?’, 17 Oct. 2023.

³⁵ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Working Group on Further Strengthening the Review Process of the NPT, ‘Recommendations to the preparatory committee that would improve the effectiveness, efficiency, transparency, accountability, coordination and continuity of the review process of the Treaty’, Working paper submitted by the chair, NPT/CONF.2026/PC.I/WP.34, 3 Aug. 2023.

³⁶ Potter, W. C., ‘Behind the scenes: How not to negotiate an enhanced NPT review process’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 8 (Oct. 2023). Див. також: European Leadership Network, ‘An overview of state parties’ proposals submitted to the working group on further strengthening the NPT review process’, July 2023.

³⁷ Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation (посилання 34). Про визначення ядерної держави в ДНЯЗ: ними є ті п’ять держав, які виготовили й підірвали ядерний вибуховий пристрій до 1 січня 1967 р.: NPT (посилання 31), Article IX (3); підрозділ I додатку А цього видання.

³⁸ 2026 NPT Review Conference, NPT/CONF.2026/PC.I/WP.34 (посилання 35), recommendation 16.

³⁹ Potter (посилання 36).

⁴⁰ Potter (посилання 36).

прозорості”, і запропонував винести формат звітності на добровільні консультації між п'ятьма ядерними державами⁴¹.

Інші пропозиції, відображені в робочому документі головуючого, містили переважно процедурні заходи, спрямовані на спрощення процесу огляду. Серед них було запровадження практики, за якою головуючі перших двох сесій підготовчого комітету готували б доповіді, в яких визначали б напрями зближення поглядів та рекомендували теми для цілеспрямованого обговорення на наступних сесіях⁴².

Перша сесія підготовчого комітету

Дискусії у підготовчому комітеті багато в чому продовжували або повторювали дебати стосовно 10-ї Оглядової конференції – у них домінували питання, пов'язані з відсутністю прогресу в ядерному роззброєнні на тлі міжнародної напруженості, проявом якої стала російсько-українська війна⁴³.

У цьому зв'язку делегації висловили глибоку стурбованість відновленням ядерної загрози та підвищеним ризиком застосування ядерної зброї⁴⁴. Багато держав-учасниць прямо говорили про Росію та її “безрозсудну ядерну риторичку”⁴⁵. Делегації також висловили підтримку Нового СНО та занепокоєння призупиненням Росією його виконання (див. підрозділ I). Російська делегація повторила обґрунтування призупинення, а делегація США, своєю чергою, закликала Росію “повернутися до дотримання” Нового СНО та підтвердила, що вона готова “брати участь у двосторонніх обговореннях контролю над озброєннями” з Росією і Китаєм⁴⁶.

Останніми роками неядерні держави, особливо прихильники Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), дедалі більше критикують концепцію ядерного стримування в безпековій політиці ядерних держав, яка виправдовує збереження ядерної зброї для стримування звичайного або ядерного нападу іншої держави⁴⁷. Тому в заявах ряду делегацій наголос на ядерному стримуванні називали шкідливим для роззброєння і нерозповсюдження, а також джерелом постійного екзистенціального ризику⁴⁸. Усі ядерні держави і ряд

⁴¹ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Working Group on Further Strengthening the Review Process of the NPT, Statement by China, 24 July 2023.

⁴² 2026 NPT Review Conference, NPT/CONF.2026/PC.I/WP.34 (посилання 35), recommendation 13. Перший такий звіт вийшов (див. нижче) як 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Reflections by the chair of the 1st session on potential areas for focused discussion at the 2nd session, NPT/CONF.2026/PC.I/WP.38, 11 Aug. 2023.

⁴³ Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation (посилання 34). Про війну див. розділ I, підрозділ I розділу 2 і підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

⁴⁴ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Mexico on behalf of the New Agenda Coalition, 31 July 2023; 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Burkina Faso on behalf of the African Group, 31 July 2023.

⁴⁵ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Norway, 31 July 2023; 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Ireland, 1 Aug. 2023.

⁴⁶ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by the United States, 3 Aug. 2023.

⁴⁷ Erästö, T. and Cronberg, T., ‘Opposing trends: The renewed salience of nuclear weapons and nuclear abolitionism’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2018/5, Sep. 2018, p. 6.

⁴⁸ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by South Africa, 3 Aug. 2023; 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Austria, 31 July 2023.

союзників США неявно захищали практику стримування, стверджуючи, що ядерне роззброєння не можна розглядати окремо від міжнародної безпеки та військово-стратегічної ситуації⁴⁹. Проти цього активно виступали неядерні держави, стверджуючи, що виконання зобов'язань за ДНЯЗ є безумовним⁵⁰.

Багато держав-учасниць засудили також концепцію передачі ядерної зброї, коли держава, що володіє ядерною зброєю, розміщує свою ядерну зброю на території союзника і в разі війни, дозволяє приймаючій державі застосувати її⁵¹. Заявлене Росією розміщення нестратегічної ядерної зброї у Білорусі у 2023 р. викликало різку критику з боку США та їх союзників по НАТО⁵². Водночас вони знову наголосили, що домовленості НАТО про передачу ядерної зброї повністю відповідають ДНЯЗ⁵³. Схоже, що намагаючись не критикувати Росію, Китай змінив свою звичайну риторику – замість засудження передачі ядерної зброї у цілому, він закликав до виведення ядерної зброї, “розгорнутої за кордоном”⁵⁴.

Фактологічне резюме та рекомендації головуючого

Починаючи з 2000 р. від головуючого на сесії підготовчого комітету очікують підготовки фактологічного резюме обговорень для включення до сесійної доповіді⁵⁵. Якщо досягти консенсусу у формулюваннях резюме не вдається, головуючий зазвичай видає його самостійно, як робочий документ⁵⁶. У 2023 р. чимало держав-учасниць з різних причин виступили проти формулювань проєкту резюме головуючого. Тому очікувалося, що він вийде як робочий документ і, як зазвичай, увійде до переліку документів підсумкової сесійної доповіді⁵⁷. Проте іранська делегація виступила проти включення документа головуючого до доповіді незалежно від формату. На думку Ірану, резюме негативно виділяло його та містило упереджений погляд Заходу на

⁴⁹ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Russia, 3 Aug. 2023; 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Poland, 1 Aug. 2023.

⁵⁰ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement on behalf of the New Agenda Coalition (посилання 44); 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by the Philippines, 3 Aug. 2023.

⁵¹ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Indonesia on behalf of the Non-Aligned Movement, 4 Aug. 2023.

⁵² Про ядерні сили Росії та їх заявлене розміщення в Білорусі див. підрозділ II розділу 7 цього видання.

⁵³ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by Estonia, Latvia and Lithuania, 31 July 2023. Про ядерні сили США і передачу ними ядерної зброї див. підрозділ I розділу 7 цього видання.

⁵⁴ 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Statement by China, 31 July 2023.

⁵⁵ Hernandez, G. I. R., Huang, J. K. and Kimball, D., ‘NPT meeting underscores chronic divisions’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 9 (Sep. 2023).

⁵⁶ Potter (посилання 36).

⁵⁷ Varela, L., ‘Report on the draft report of the PrepCom’, *NPT News in Review*, 11 Aug. 2023, pp. 13-14.

його ядерну програму. У результаті головуєчий вилучив фактологічне резюме з переліку документів⁵⁸.

Окремі проекти рекомендацій головуєчого, які так само піддавалися критиці з боку кількох держав-учасниць, все ж були видані як робочий документ і включені до списку документів сесії⁵⁹. Головуєчий рекомендував кілька напрямів цілеспрямованого обговорення на другій сесії підготовчого комітету, у т. ч. покращення стандартних форм звітування ядерних держав, роль ядерної зброї у військових доктринах, гуманітарні наслідки використання ядерної зброї та прогрес у наданні неядерним державам негативних гарантій безпеки з боку ядерних держав.

Друге засідання підготовчого комітету було заплановане на 22 липня – 2 серпня 2024 р. в Женеві під головуванням посла А. Рахметулліна з Казахстану. Однак безпрецедентна неспроможність першої підготовчої зустрічі домовитися про публікацію фактологічного резюме в будь-якому форматі не віщує нічого доброго для решти підготовчих зустрічей, та й для самої Оглядової конференції 2026 р.

Четверта сесія Конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження

У 2018 р. ГА ООН вирішила щорічно скликати Конференцію зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження (ЗМУ). Хоча цей процес ґрунтується на спробах, започаткованих ще в 1995 р. в рамках огляду ДНЯЗ, він не залежить від ДНЯЗ і проходить під керівництвом ООН⁶⁰. Четверта сесія Конференції відбулася в Нью-Йорку 13-17 листопада 2023 р. У ній взяли участь 23 держави – 22 члени Ліги Арабських Держав (*League of Arab States*) та Іран⁶¹. Як спостерігачі були присутні Китай, Франція, Росія і Велика Британія, а також зацікавлені міжнародні організації, у т. ч. МАГАТЕ. Як і попередніми роками, ані Ізраїль – єдина ядерна держава регіону, – ані США не взяли участі в зустрічі, незважаючи на запрошення.

Дискусії на четвертій сесії відображали розгортання геополітичної кризи в регіоні, при цьому більшість держав-учасниць у своїх виступах згадували війну Ізраїлю з ХАМАС та гуманітарну кризу в Газі⁶². Зокрема, присутні

⁵⁸ Potter (посилання 36); 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Report of the first session, NPT/CONF.2026/PC.I/6, 11 Aug. 2023, section II. С. Проект резюме роздали делегатам, як документ Конференції. 2026 NPT Review Conference, Preparatory committee, Draft factual summary, NPT/CONF.2026/PC.I/CRP.3, 10 Aug. 2023.

⁵⁹ 2026 NPT Review Conference, NPT/CONF.2026/PC.I/WP.38 (посилання 42).

⁶⁰ Ерастьо Т. та Федченко В. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СПІРІ 2022*, підрозділ III розділу 11.

⁶¹ United Nations, Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction, Report of 4th session, A/CONF.236/2023/4, 20 Nov. 2023, para. 2. Список членів Ліги Арабських Держав див. у підрозділі II додатку Б цього видання.

⁶² Conference on the Establishment of a Middle East Zone Free of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction, Statement by the United Kingdom, 13 Nov. 2023; Statement by Iran, 13 Nov. 2023. Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділ II розділу 10 цього видання.

делегатії засудили “ядерні погрози з боку високопосадовців Ізраїлю”, включаючи заяву з погрозами застосувати ядерну зброю проти Гази, зроблену 5 листопада⁶³. Делегатії також закликали Ізраїль приєднатися до ДНЯЗ і взяти участь у Конференції.

Участь Ізраїлю була б критично важливою для успіху зусиль зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ЗМУ. Однак залучення Ізраїлю до процесу виявилось складним, оскільки це означало б однозначне визнання його статусу ядерної держави та прихильність до мети ядерного роззброєння. Але щорічна Конференція продовжує бути важливим форумом для обговорення та регіональним механізмом зміцнення довіри. У 2023 р. тематичні дебати дозволили державам обмінятися думками про мирне використання ядерних, біологічних і хімічних технологій, про регіональне технічне співробітництво, а також про обсяг і механізми верифікації ядерної діяльності в рамках майбутнього договору⁶⁴.

П'ята сесія Конференції запланована на 18-22 листопада 2024 р. в Нью-Йорку. До того робочий комітет Конференції, серед інших тем, розглядатиме питання верифікації ядерної діяльності⁶⁵.

Друга зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї

Договір 2017 р. про заборону ядерної зброї (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*) є першим багатостороннім договором про повну заборону ядерної зброї, включаючи її розробку, розгортання, володіння, застосування та погрозу застосуванням⁶⁶. Він набув чинності 22 січня 2021 р.⁶⁷ У 2023 р. до Договору приєдналася Шрі-Ланка, і кількість держав-учасниць зросла до 69. Оскільки Багамські Острови та Джибуті також підписали ДЗЯЗ, кількість держав-підписантів, які ще не ратифікували його, зросла до 28. Однак жодна з дев'яти ядерних держав не підписала Договір і не приєдналася до нього.

Друга зустріч держав-учасниць (*Meeting of States Parties, MSP*) відбулася 27 листопада – 1 грудня 2023 р. у Нью-Йорку під головуванням посла Х. Р. де ла Фуенте (*Juan Ramon de la Fuente*) з Мексики. У ній взяли участь 59 держав-учасниць і 35 спостерігачів, у т. ч. чотири країни – Австралія, Бельгія, Німеччина та Норвегія, – які мають домовленості про розширене ядерне стримування зі США⁶⁸. Цікаво, що Фінляндія, Нідерланди і Швеція, які брали участь у 1 MSP у червні 2022 р. як спостерігачі, не взяли участь у 2 MSP.

⁶³ United Nations, A/CONF.236/2023/4 (посилання 61), para. 14; Lederer, E. M., ‘China, Iran, Arab nations condemn Israeli minister’s statement about dropping a nuclear bomb on Gaza’, AP, 14 Nov. 2023.

⁶⁴ United Nations, A/CONF.236/2023/4 (посилання 61), paras 23-43.

⁶⁵ United Nations, A/CONF.236/2023/4 (посилання 61), para. 20.

⁶⁶ Загальний огляд та інші деталі ДЗЯЗ, включаючи список сторін і підписантів, див. у підрозділі I додатку А цього видання.

⁶⁷ TPNW (посилання 66), Article 8. Про переговори та набуття чинності ДЗЯЗ див. Кайл Ш. Н. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 7; Ерастьо Т. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IV розділу 7; Ерастьо та ін. (посилання 8); Ерастьо, Федченко (посилання 60).

⁶⁸ 2nd TPNW Meeting of States Parties, List of participants, TPNW/MSP/2023/INF/5, 15 Dec. 2023.

Фінляндія приєдналася до НАТО в квітні 2023 р., Швеція подала заявку на вступ у травні 2022 р., а Нідерланди є членом НАТО і мають на своїй території американську ядерну зброю.

Міжсесійні повідомлення про виконання ДЗЯЗ

У рамках огляду прогресу виконання Віденського плану дій, схваленого 1 MSP, на 2 MSP розглядалися звіти та попередні результати кількох міжсесійних процесів⁶⁹. Працювали три неформальні робочі групи; координатор з гендерних питань; неофіційні координатори з питань взаємодоповнюваності ДЗЯЗ та існуючого режиму нерозповсюдження та роззброєння; і Науково-консультативна група.

Три міжсесійні робочі групи були створені для сприяння прогресу у сферах (а) ядерного роззброєння (відповідно до ст. 4 ДЗЯЗ); (б) допомоги жертвам і відновлення навколишнього середовища (ст. 6) і міжнародної співпраці та допомоги (ст. 7); (в) універсалізації Договору (ст. 12). Окрім держав-учасниць, засідання робочих груп були відкриті для сторонніх експертів і представників громадянського суспільства. Робоча група з питань ст. 4 досліджувала технічні аспекти, конкретні кроки та дедлайни, що відповідають верифікації шляхів приєднання до ДЗЯЗ ядерних держав. Є два таких шляхи: або держава спочатку ліквідує свій ядерний арсенал, а потім приєднується до Договору, або ліквідує свій арсенал після приєднання. Робоча група також рекомендувала державам-учасницям застосовувати “поступовий підхід” до призначення міжнародного органу чи органів для переговорів, звітування та верифікації роззброєння відповідно до ДЗЯЗ. Вона стверджувала, що Договір дає гнучкість і адаптивність в ухваленні рішення, як виконати зобов’язання з роззброєння. У звіті зроблено висновок, що в наступний міжсесійний період знадобляться додаткові дослідження з цього та інших дотичних питань⁷⁰. Робоча група з питань ст. 6 і 7 представила принципи та формат добровільних національних звітів про виконання цих статей⁷¹. Пізніше їх попередньо схвалила 2 MSP⁷².

У доповіді координатора з гендерних питань були представлені висновки стосовно гендерних аспектів впливу іонізуючого випромінювання. У ній містився заклик до подальших досліджень врахування гендерних принципів і гендерних аспектів допомоги жертвам у рамках інших договорів із питань роззброєння. Попри отримання доповіддю широкої підтримки держав-учасниць, окремі делегації піддали її критиці за використання “невизначених

⁶⁹ 1st TPNW Meeting of States Parties, Vienna Action Plan, annex II of TPNW/MSP/2022/6, 21 July 2022.

⁷⁰ 2nd TPNW Meeting of States Parties, Informal working group on the implementation of Article 4, Report of the of the co-chairs, TPNW/MSP/2023/7, 26 Oct. 2023.

⁷¹ 2nd TPNW Meeting of States Parties, Informal working group on victim assistance, environmental remediation, international cooperation and assistance, Report of the co-chairs, TPNW/MSP/2023/3, 16 Oct. 2023.

⁷² 2nd TPNW Meeting of States Parties, Report, TPNW/MSP/2023/14, 13 Dec. 2023, annex II, decision 3.

формулювань гендера” та наголошували, що, на їх думку, гендер є бінарним⁷³.

У доповіді неофіційних координаторів аналізувалося технічне та юридичне взаємодоповнення ДЗЯЗ з існуючими засадами роззброєння на базі подібних або спільних цілей, зобов’язань і підходів – це ДНЯЗ, ДВЗЯВ, МАГАТЕ та договори про зони, вільні від ядерної зброї⁷⁴. Держав-учасниць закликали й надалі виявляти та досліджувати інші аспекти взаємодоповнюваності ДЗЯЗ і ДНЯЗ, у т. ч. гендерні, екологічні, допомоги жертвам, прав людини тощо.

Для науково-технічних консультацій з виконання Договору була створена міжнародна Науково-дорадча група (*Scientific Advisory Group*)⁷⁵. Її доповідь містить наукові оцінки та всебічний аналіз існуючих досліджень методів верифікації ядерного роззброєння, гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї і ризиків ядерної зброї⁷⁶. Доповідь також рекомендувала ГА ООН замовити глобальне наукове дослідження кліматичних, екологічних, фізичних і соціальних наслідків ядерної війни та закликала провести ще одне дослідження для комплексної оцінки радіологічних та екологічних наслідків ядерних випробувань на місцевому і регіональному рівнях⁷⁷.

Підсумкові документи 2 MSP

2 MSP завершилась одностайним ухваленням державами двох підсумкових документів: спільної політичної декларації та пакету рішень.

У спільній декларації 2 MSP наголошується, що ядерні ризики зростають через зростання ролі ядерної зброї у військових стратегіях у поєднанні з “триваючою якісною модернізацією і кількісним збільшенням ядерних арсеналів”⁷⁸. У ній також відкинуто “спроби нормалізувати ядерну риторику й саме поняття т. зв. “відповідального” поведіння з ядерною зброєю”. Зазначено, що “відновлена підтримка . . . ядерного стримування як законної безпекової доктрини несе хибне уявлення про цінність ядерної зброї для національної безпеки та небезпечно підвищує ризик . . . розповсюдження ядерної зброї”.

Остаточний текст містить також засудження “будь-якого розміщення ядерної зброї на території неядерних держав” і заклик до всіх країн зробити рішучі кроки для підписання та ратифікації ДВЗЯВ і підтримати набуття ним чинності⁷⁹. За повідомленнями, держави-учасниці не дійшли згоди стосовно внесення до декларації конкретної критики США за їхні домовле-

⁷³ Varella, L., ‘Gender provisions’, *Nuclear Ban Daily*, 3 Dec. 2023, pp. 19-20.

⁷⁴ 2nd TPNW Meeting of States Parties, Report of the informal facilitators to further explore and articulate the possible areas of tangible cooperation between the TPNW and the NPT and other relevant nuclear disarmament and non-proliferation instruments, TPNW/MSP/2023/5, 17 Oct. 2023.

⁷⁵ Ерастыо Т. “Перша зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ III розділу 8.

⁷⁶ 2nd TPNW Meeting of States Parties, Scientific Advisory Group, Report on the status and developments regarding nuclear weapons, nuclear weapon risks, the humanitarian consequences of nuclear weapons, nuclear disarmament and related issues, TPNW/MSP/2023/8, 27 Oct. 2023.

⁷⁷ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/8 (посилання 76), paras 60, 67.

⁷⁸ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex I.

⁷⁹ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex I.

ності про передачу ядерної зброї та нератифікацію ДВЗЯВ, тоді як окремі європейські держави-учасниці наполягали лише на згоді про нещодавні дії Росії з цих двох питань⁸⁰. В результаті в тексті не згадана жодна з цих країн.

Ухвалений 2 *MSP* пакет рішень розширив існуючу міжсесійну програму дій на період до наступної зустрічі⁸¹. 2 *MSP* також започаткувала новий міжсесійний процес консультацій держав з питань безпеки в рамках ДЗЯЗ за координації Австрії⁸². Це має знайти відбиття у доповіді для 3 *MSP*, яка буде прагнути “кинути виклик парадигмі безпеки, заснованій на ядерному стримуванні, демонструючи та просуваючи нові наукові докази про гуманітарні наслідки та ризики ядерної зброї, поєднуючи їх з ризиками та припущеннями, властивими ядерному стримуванню”.

Як зазначено вище, держави-учасниці схвалили також рекомендований формат звітності та принципи добровільного звітування про виконання ст. 6 (допомога жертвам і відновлення навколишнього середовища) і ст. 7 (міжнародне співробітництво та допомога)⁸³. Міжсесійна робоча група проведе тематичні обговорення доцільності та засад створення міжнародного трастового фонду для допомоги жертвам і відновлення довкілля, з метою подання доповіді для 3 *MSP*⁸⁴. 3 *MSP* відбудеться 3-7 березня 2025 р. у Нью-Йорку під головуванням посла А. Рахметулліна з Казахстану.

На відміну від недавніх зустрічей у рамках огляду ДНЯЗ, держави-учасниці ДЗЯЗ продемонстрували здатність знаходити консенсус, ставити чіткі цілі та успішно їх реалізовувати. Структура міжсесійного процесу виявилася ефективною для генерування ідей і подальшого обговорення питань гендера, гуманітарних та екологічних наслідків ядерної зброї та допомоги жертвам, які зазвичай ретельно не розглядаються на інших ядерних форумах. Залучення ядерних держав та їх союзників залишається найбільшою проблемою ДЗЯЗ, але зі збільшенням кількості держав-учасниць зростатиме і його вплив на глобальне сприйняття ядерної зброї та роззброєння.

⁸⁰ Knight, M., ‘TPNW2MSP: Overview and key takeaways’, Federation of American Scientists, 8 Dec. 2023.

⁸¹ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex II, decision 1.

⁸² 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex II, decision 5.

⁸³ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex II, decision 3.

⁸⁴ 2nd TPNW Meeting of States Parties, TPNW/MSP/2023/14 (посилання 72), annex II, decision 4.

III. Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Вікно можливостей для відновлення Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) стосовно ядерної програми Ірану, яке відкрилось у 2021 р. з інавгурацією Президента США Дж. Байдена, схоже, зачинилося у 2023 р. Після невдалих спроб відновити СВПД дипломатичний імпульс поступово втрачався з серпня 2022 р., тоді як інші політичні події, зокрема поставки Іраном зброї Росії, додали перешкод для взаємодії Заходу з Іраном¹. Тим не менш, Іран і США у червні 2023 р. досягли неофіційної угоди про запобігання ескалації, але її поставила під сумнів війна Ізраїлю з ХАМАС у Газі, яка спровокувала зіткнення між США та проіранськими угрупованнями Іраку та Сирії².

Цей підрозділ починається зі стислої довідки про СВПД та дипломатичні зусилля з його відновлення. Далі розглядаються події 2023 р., пов'язані з ядерною програмою Ірану, включаючи обмежений прогрес, досягнутий Іраном і МАГАТЕ стосовно ядерних гарантій. Потім ідеться про політичні події, з акцентом на переговорах між Іраном і США та їхніх намаганнях не допустити ескалації.

Історична довідка

СВПД укладений у 2015 р. між, з одного боку, Іраном і, з іншого боку, ЄС і трьома європейськими державами (Францією, Німеччиною і Великою Британією, *Е3*) та Китаєм, Росією і США³. Він ґрунтувався на компромісі, за яким Іран погоджувався на тимчасові обмеження та суворий контроль над його діяльністю, критичною для ядерного розповсюдження, в обмін на скасування міжнародних санкцій стосовно його ядерної програми. Зокрема, СВПД встановив обмеження до 2030 р. на рівень збагачення Іраном ядерних матеріалів – 3,67% ізотопу урану-235⁴. Це мало запобігти отриманню Іраном високозбагаченого урану (ВЗУ), придатного для виробництва ядерної зброї всупереч Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)⁵.

Однак у травні 2018 р. адміністрація Президента США Д. Трампа припинила виконання угоди та запровадила односторонні санкції проти Ірану. Ці екстериторіальні заходи також обмежили здатність інших сторін СВПД зняти санкції та практично відрізали Іран від світової фінансової системи.

¹ Ерастьо Т. “Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ IV розділу 8. Про поставки Іраном зброї Росії див. підрозділ I розділу 6 і підрозділ III розділу 10 цього видання.

² Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

³ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, reproduced as annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

⁴ Joint Comprehensive Plan of Action (посилання 3), paras 3-5.

⁵ Загальний огляд та інші деталі Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї див. у підрозділі I додатку А цього видання.

Своєю чергою, з травня 2019 р. Іран поступово обмежував виконання своїх зобов'язань за СВПД. Іран активізував ядерну діяльність, піднявши рівень збагачення і збільшивши потужності збагачення за рахунок використання сучасних центрифуг⁶. У січні 2021 р. він підняв рівень збагачення з 5% до 20%, а згодом, у квітні – до 60%⁷. Хоча останній матеріал класифікують як ВЗУ, він не досягає 90%-го порогу, за яким уран вважається придатним для виготовлення ядерної бомби. Водночас Іран стверджував, що повернеться до повного виконання СВПД, як тільки інші сторони зроблять те саме⁸.

У лютому 2021 р. Іран також призупинив участь у додаткових заходах прозорості в рамках СВПД, зокрема в Додатковому протоколі до Угоди про всеохопні гарантії (*Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*)⁹. Якщо *CSA* базується на деклараціях держави про її ядерну діяльність і ядерні матеріали, верифіковані МАГАТЕ, то Додатковий протокол розширює повноваження Агентства з перевірки за межі заявлених об'єктів з метою кращого виявлення можливої прихованої діяльності¹⁰. Попри це, відеоспостереження на іранських ядерних об'єктах тривало на основі тимчасової угоди між Іраном і МАГАТЕ. Воно припинилося в червні 2022 р., коли Іран вирішив прибрати камери спостереження у відповідь на резолюцію Ради керуючих МАГАТЕ, яка перевіряла країну через брак співпраці у розв'язанні нез'ясованих питань, пов'язаних з його минулою ядерною діяльністю¹¹. З моменту видалення камер та іншого моніторингового обладнання в червні 2022 р. МАГАТЕ неодноразово попереджало про складність відновлення інформації про ядерну діяльність Ірану¹².

Події, пов'язані з ядерною програмою Ірану

Збагачення урану

У 2023 р. Іран продовжував збагачувати уран до 60%, хоча обсяг виробництва цього ВЗУ тимчасово зменшився в червні, можливо, у відповідь на

⁶ Про угоду та її виконання див.: Ерастьо (посилання 1); відповідні розділи видань *Щорічника СІПРІ 2016–2022*.

⁷ Ерастьо Т. “Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ II розділу 11.

⁸ ‘Iran takes final step by abandoning JCPOA restrictions’, Islamic Republic News Agency (IRNA), 5 Jan. 2020; ‘Iran says 60% enrichment meant to show nuclear prowess, is reversible’, Reuters, 20 Apr. 2021.

⁹ IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report by the Director General, GOV/INF/2021/13, 16 Feb. 2021.

¹⁰ IAEA, ‘IAEA safeguards overview: Comprehensive safeguards agreements and additional protocols’, Fact sheet, [n.d.]; Protocol Additional to the Agreement between the Islamic Republic of Iran and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed 18 Dec. 2003, no yet in force, provisionally applied 16 Jan. 2016–22 Feb. 2021, IAEA INFCIRC/214/Add.1, 4 Mar. 2016.

¹¹ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2022/34, 8 June 2022; Ерастьо (посилання 1).

¹² IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report by the director general, GOV/2022/39, 7 Sep. 2022, paras 62, 8.

неофіційну угоду між Іраном і США, яка діяла в той час¹³. До жовтня запаси збагаченого до 60% урану в Ірані досягли 128 кг¹⁴. Його запаси урану, збагаченого до 20%, на той час становили 567 кг, а оцінка МАГАТЕ загальних запасів збагаченого урану в Ірані, включаючи уран, збагачений до 5%, та уран, збагачений до 20% і 60%, зросла з 3 761 кг у лютому до 4 486 кг у жовтні¹⁵. Це приблизно в 15 разів перевищує ліміт СВПД у 300 кг.

Як зазначалося в листопадовій заяві ЕЗ, іранські запаси ВЗУ втричі перевищували “значну кількість”, за визначенням МАГАТЕ, тобто “приблизну кількість ядерного матеріалу, для якого не можна виключити можливість виготовлення ядерного вибухового пристрою”¹⁶. Навпаки, обмеження СВПД мали б збільшити т. зв. “час прориву” – тобто час, який потрібен Ірану, щоб виробити достатню кількість розщеплюваного матеріалу для одного ядерного боєприпасу, – до одного року¹⁷.

У січні 2023 р. МАГАТЕ виявило сліди урану, збагаченого до 83,7%, на паливозбагачувальному заводі у Фордоу (*Fordow Fuel Enrichment Plant, FFER*), провінція Кум¹⁸. Іран пояснив це “ненавмисними коливаннями” рівня збагачення, що могло статися під час заміни циліндра подачі на установці¹⁹. Оцінивши цю та додаткову інформацію, у березні МАГАТЕ дійшло висновку, що у нього більше немає питань з цього приводу. Воно також зазначило, що не виявило ознак накопичення урану, збагаченого вище 60%, на заводі у Фордоу²⁰.

Заходи безпеки

4 березня 2023 р. Іран і МАГАТЕ оприлюднили спільну заяву, в якій погодилися розширити діяльність Агентства з верифікації й моніторингу в Ірані та врегулювати невирішені питання гарантій²¹. Цьому передувала заява МАГАТЕ в лютому про те, що “безперервність обізнаності” про ядерну діяльність Ірану неможливо відновити через прогалину в даних моніторингу з червня 2022 р.²²

Відповідно до спільної заяви, у квітні й травні МАГАТЕ встановило пристрої для моніторингу збагачення на паливозбагачувальному заводі у Фордоу та на експериментальному паливозбагачувальному заводі (*Pilot Fuel*

¹³ IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Reports by the director general, GOV/2023/8, 28 Feb. 2023; GOV/2023/24, 31 May 2023; GOV/2023/39, 4 Sep. 2023; GOV/2023/57, 15 Nov. 2023; Davenport, K., ‘Iran sends mixed messages on nuclear activities’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 8 (Oct. 2023).

¹⁴ IAEA, GOV/2023/57 (посилання 13), para. 19.

¹⁵ IAEA, GOV/2023/8 (посилання 13), para. 61; IAEA, GOV/2023/57 (посилання 13), para. 19.

¹⁶ France, Germany and the UK (E3), Joint statement on the JCPOA at the IAEA Board of Governors, 23 Nov. 2023; IAEA, *IAEA Safeguards Glossary*, 2022 edn, International Nuclear Verification Series no. 3 (Rev. 1) (IAEA: Vienna, 2022), pp. 30-31.

¹⁷ Obama, B., US president, Statement on Iran, 17 Jan. 2016.

¹⁸ IAEA, GOV/2023/24 (посилання 13), para. 36.

¹⁹ IAEA, GOV/2023/24 (посилання 13), para. 37.

²⁰ IAEA, GOV/2023/24 (посилання 13), para. 40.

²¹ Atomic Energy Organization of Iran (AEOI) and IAEA, Joint statement, 4 Mar. 2023.

²² IAEA, GOV/2023/8 (посилання 13), para. 11.

Enrichment Plant, PFEP) в Натанзі, провінція Ісфахан²³. Хоча МАГАТЕ вже мало регулярний доступ до цих та інших ключових ядерних об'єктів Ірану, очікувалося, що ці пристрої допоможуть швидше виявляти будь-які коливання рівнів збагачення урану в цих місцях²⁴. У травні МАГАТЕ також встановило камери в Ісфахані в цехах, де Іран виробляв компоненти центрифуг для збагачення урану²⁵. Нові камери були встановлені на об'єктах ядерної програми Ірану вперше з червня 2022 р.

МАГАТЕ визнало ці кроки у травневій доповіді про заходи безпеки в Ірані, але наступні доповіді МАГАТЕ засвідчили брак подальшого прогресу в реалізації заходів прозорості, оголошених у березні. Дві сторони, схоже, по-різному тлумачили суть спільної заяви: МАГАТЕ бажало отримати доступ до записів камер з об'єктів в Ісфахані, а Іран стверджував, що про це не було домовленості в спільній заяві²⁶. Згідно з попередньою тимчасовою угодою про моніторинг, за якою Іран з лютого 2021 р. по червень 2022 р. дозволив МАГАТЕ контролювати свої ядерні об'єкти за допомогою камер спостереження, Агентство отримує доступ до записів лише в разі дипломатичного рішення про відновлення СВПД²⁷.

У березні 2023 р., також відповідно до спільної заяви, було досягнуто певного прогресу у врегулюванні нез'ясованих питань, пов'язаних із ядерною діяльністю Ірану до 2004 р., у трьох місцях, не задекларованих у МАГАТЕ²⁸. Зокрема, Іран надав додаткову інформацію про одне з цих місць, Маріван, після чого у МАГАТЕ більше не було запитань про нього²⁹. Залишилися нез'ясованими питання стосовно двох інших місць, Туркузабада та Вараміну. У 2023 р. Іран не надав додаткової інформації про ці місця³⁰.

Політичні події

У квітні 2021 р. Іран і США за посередництва ЄС почали непрямі переговори про відновлення СВПД. Після кількох раундів переговорів, у серпні 2022 р., вони, здавалося, наблизилися до укладення угоди. Однак додаткові вимоги Ірану, які нібито включали припинення розслідування МАГАТЕ його минулої ядерної діяльності та недопущення будь-яких подальших розслідувань цього питання, очевидно, завадили на той час дипломатичному прориву³¹. Подальшу втрату політичного імпульсу наприкінці 2022 р. зумовили жорстоке придушення Іраном протестів у країні та його військова

²³ IAEA, Board of Governors, 'NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran', Report by the director general, GOV/2023/26, 31 May 2023, para. 22.

²⁴ IAEA, 'IAEA director general's introductory statement to the Board of Governors', 5 June 2023.

²⁵ IAEA, GOV/2023/26 (посилання 23), para. 21.

²⁶ IAEA, NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran, GOV/2023/58, 15 Nov. 2023, para. 24, p. 6; Davenport, K., 'IAEA head calls for diplomacy with Iran as nuclear activities advance', Arms Control Now, 25 Jan. 2024.

²⁷ Ерастьо (посилання 1).

²⁸ Ерастьо (посилання 1).

²⁹ IAEA, GOV/2023/26 (посилання 23), para. 18.

³⁰ IAEA, GOV/2023/58 (посилання 26), para. 24.

³¹ Davenport, K., 'Iran nuclear talks stall again', Arms Control Now, 28 Sep. 2022. Див. також Ерастьо (посилання 1).

співпраця з Росією, що створило додаткові політичні перешкоди для ядерних переговорів³².

У 2023 р. відносини між Іраном і Заходом продовжували погіршуватися через поставки Іраном безпілотних літальних апаратів (БЛА) Росії³³. ЕЗ і США вважали ці поставки порушенням ембарго на постачання іранської зброї, яке було збережено РБ ООН при схваленні СВПД³⁴. Попри завершення 18 жовтня 2023 р. останнього пункту багатостороннього ембарго на постачання зброї – через вісім років з дати схвалення СВПД, – ЕЗ зберегли санкції на експорт іранської зброї у рамках своєї національної політики³⁵. США також продовжили свої санкції стосовно Ірану. Та й будь-яка спроба адміністрації Байдена відмовитися від санкцій у рамках офіційної угоди про відновлення СВПД, швидше за все, була б заблокована Конгресом, схвалення яким вимагається відповідно до Закону про перегляд ядерної угоди з Іраном (*Iran Nuclear Agreement Review Act, INARA*) 2015 р.³⁶

Після непрямих переговорів між Іраном і США в Омані у травні, в червні з'явилося повідомлення про досягнення двосторонньої домовленості, яка передбачає поступки з обох сторін³⁷. Ці заходи були спрямовані не на розв'язання ядерної проблеми чи інших суперечок між двома країнами, а на деескалацію напруженості і зниження ризику військового конфлікту. Хоча жодна зі сторін публічно не оприлюднила зміст неофіційної угоди, вона, як повідомлялося, охоплювала зобов'язання Ірану звільнити громадян США, затриманих в Ірані, розширити співпрацю з МАГАТЕ, не збагачувати уран понад 60%, утриматися від продажу ракет Росії, а також зупинити удари своїх проксі по підрядниках США в Іраку та Сирії. США, зі свого боку, мали розморозити іранські активи для використання їх винятково в гуманітарних цілях, утриматися від додаткових односторонніх санкцій проти Ірану, не домагатися резолюцій ООН або МАГАТЕ, які обмежуватимуть ядерну діяльність Ірану, і не арештовувати іноземні танкери, що транспортують іранську нафту³⁸. На думку ряду аналітиків, неформальний характер угоди дозволив уникнути її зриву Конгресом США, посиляючись на *INARA*³⁹.

Були ознаки виконання цієї неофіційної домовленості. Іран співпрацював з МАГАТЕ у заходах прозорості та тимчасово знизив рівень збагачення ВЗУ, як зазначено вище. У червні США відмовилися від своїх вимог, що дозволило

³² Ерастыо (посилання 1). Див. також: 'Iran protests 2022: Detailed report of 82 days of nationwide protests in Iran', Human Rights Activists News Agency, Sep-Dec 2022; 'US warns of expanding Iran, Russia defence "partnership"', Al Jazeera, 9 Dec. 2022.

³³ Див., наприклад: US Institute of Peace, 'Timeline: Iran-Russia collaboration on drones', Iran Primer, 10 Aug. 2023. Про поставки іранської зброї Росії див. також підрозділ I розділу 6 цього видання.

³⁴ UN Security Council Resolution 2231 (посилання 3), para. 7 and annex B, para. 4.

³⁵ British Foreign, Commonwealth and Development Office, 'Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) transition day', Statement, 18 Oct. 2023; France, Germany and the UK, 'E3 statement ahead of Joint Comprehensive Plan of Action transition day', 14 Sep. 2023. Про ембарго на поставки озброєнь див. також підрозділ II розділу 12 цього видання.

³⁶ Iran Nuclear Agreement Review Act of 2015, US Public Law 114-17, signed into law 22 May 2015.

³⁷ Crowley, M., Fassihi, F. and Bergman, R., 'Hoping to avert nuclear crisis, US seeks informal agreement with Iran', *New York Times*, 14 June 2023.

³⁸ Crowley et al. (посилання 37).

³⁹ Goldsmith, J., 'Can Biden sidestep Congress on an Iran nuclear deal?', *Lawfare*, 21 June 2023.

Іраку повернути Ірану борг на суму \$2,7 млрд⁴⁰. Крім того, у вересні Іран і США обмінялися в'язнями, а США розморозили іранські активи на \$6 млрд. Ці кошти були переведені з Південної Кореї до Катару, де Іран матиме доступ до них винятково на гуманітарні цілі⁴¹. Приблизно тоді ж, у вересні, верховний лідер Ірану А. Хаменеї (*Ali Khamenei*) дозволив прямі переговори між Іраном і США⁴². Після виходу США з СВПД іранські чиновники могли контактувати зі своїми американськими колегами лише за посередництва ЄС, Оману та Катару.

Майбутнє ірано-американського двостороннього порозуміння було поставлено під сумнів нападом ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня та подальшою війною в Газі⁴³. Через військову підтримку ХАМАС Іраном попереднє рішення адміністрації Байдена розморозити іранські кошти зазнало критики всередині країни. В середині жовтня Катар і США домовилися заблокувати “в осяжному майбутньому” доступ Ірану до коштів⁴⁴. У листопаді Палата представників США ухвалила двопартійну резолюцію, яка закликала адміністрацію безстроково припинити доступ Ірану до коштів, хоча до кінця року голосування в Сенаті з цього питання не проводилося⁴⁵. Крім того, починаючи з 17 жовтня підтримувані Іраном угруповання почали напади на сили США в Іраку та Сирії, і США відповіли контрударами 26 жовтня та 8 листопада по об'єктах у Сирії, що їх використовував Корпус стражів ісламської революції (КСІР)⁴⁶. Схоже, це був кінець короткочасної ірано-американської домовленості про деескалацію.

Перспективи

Хоча неофіційна угода між Іраном і США від червня 2023 р. безпосередньо не стосувалася СВПД, вона, схоже, сприяла частковому врегулюванню пов'язаних питань ядерних гарантій. У разі її повної реалізації неофіційна угода також могла б відкрити шлях для продовження переговорів про відновлення СВПД після президентських виборів у США 2024 р. Однак ця угода, схоже, розвалилася вже наприкінці 2023 р. через війну в Газі, оскільки обіцянка США розморозити іранські кошти та обіцянка Ірану стримувати своїх регіональних проксі від нападів на американські сили були порушені.

Невизначеність, пов'язана з потенційним розширенням конфлікту на Близькому Сході та подальшою військовою підтримкою Іраном Росії в Україні, ймовірно, створить додаткові виклики для потенційних майбутніх спроб відновлення СВПД. Здається, дедалі важче відокремити будь-які ядерні дискусії від цих ширших питань.

⁴⁰ Crowley et al. (посилання 37).

⁴¹ Reuters, ‘US-Iran prisoner swap: The detainees freed in exchange agreement’, *The Guardian*, 18 Sep. 2023.

⁴² ‘Scoop: Khamenei “grants permission” for direct Iran-US nuclear talks’, *Amwaj.media*, 26 Sep. 2023.

⁴³ Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділ II розділу 10 цього видання.

⁴⁴ Crowley, M. and Rappeport, A., ‘US and Qatar deny Iran access to \$6 billion from prisoner deal’, *New York Times*, 12 Oct. 2023.

⁴⁵ Amiri, F., ‘House passes resolution to block Iran’s access to \$6 billion from prisoner swap’, *AP*, 30 Nov. 2023.

⁴⁶ Finucane, B. et al., ‘Understanding the risks of US-Iran escalation amid the Gaza conflict’, *International Crisis Group*, 10 Nov. 2023, p. 1.

IV. Напади на ядерні об'єкти в Україні та місії Міжнародного агентства з атомної енергії, як відповідь

ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

В Україні працюють 15 ядерних реакторів на чотирьох атомних електростанціях (АЕС). У 2023 р. всі чотири АЕС, як і інші ядерні об'єкти, зазнали збоїв, спричинених або прямими військовими ударами, або ударами (зокрема, ракетними) по українській електромережі. Запорізька АЕС (ЗАЕС) – найбільша в Європі – залишається окупованою російськими військами. Крім того, велика штучна водойма – Каховське водосховище, – яка використовувалася як джерело води для охолодження ЗАЕС, була знищена після руйнування в червні 2023 р. Каховської греблі. Ця подія завдала значної екологічної, соціальної та економічної шкоди регіону, а також створила ще один ризик ядерній безпеці вже серйозно пошкодженій ЗАЕС. Напади, збої та анексія території Росією продовжували створювати надзвичайні виклики у сфері ядерної безпеки, захисту та ядерних гарантій для персоналу українських об'єктів, органів державної влади та МАГАТЕ¹.

У цьому підрозділі спочатку розглянуті напади та інші виклики, яких зазнали українські ядерні об'єкти у 2023 р. Далі описані регуляторні пропозиції, місії реагування та інші заходи, вжиті МАГАТЕ для реагування на надзвичайні ризики для ядерної безпеки та захисту ядерних об'єктів в Україні.

Події на українських ядерних об'єктах у 2023 р.

У 2023 р. тривали напади на ядерні об'єкти в Україні та інші події, які загрожували безпеці українських реакторів (таблиця 8.1). Багато відомих збоїв були спричинені проблемами не на самих АЕС, а в українській електромережі через російські обстріли. Здатність АЕС постійно отримувати електроенергію з мережі важлива для ядерної безпеки з двох причин². По-перше, на відміну від інших джерел енергії, АЕС вимагають значного охолодження навіть після зупинки. Одразу після зупинки, ядерне паливо в реакторі такого розміру, як на ЗАЕС, продовжує виділяти близько 200 МВт енергії залишкового тепла³. Ця величина швидко падає, але реактор треба охолоджувати місяцями. По-друге, ядерні енергетичні реактори не розраховані на часті різкі зміни вихідної потужності, які спричиняють навантаження на ядерні паливні стрижні та сам реактор⁴.

¹ Стислий опис і список членів МАГАТЕ див. у підрозділі I додатку Б цього видання. Про російсько-українську війну див. також розділ I, підрозділ I розділу 2 та підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

² IAEA, *Electric Grid Reliability and Interface with Nuclear Power Plants*, IAEA Nuclear Energy Series no. NG-T-3.8 (IAEA: Vienna, 2012), pp. 8-9.

³ Schnieder, M. et al., *World Nuclear Industry: Status Report 2022* (Mykle Schneider Consulting: Paris, Oct. 2022), p. 245.

⁴ IAEA (посилання 2), p. 9.

Таблиця 8.1. Напади та інші серйозні інциденти на українських ядерних об'єктах, 2023 р.^a

Об'єкт	Дата	Характер нападу чи інциденту
<i>Чорнобильська АЕС</i>		
Шість енергоблоків (енергоблоки 1-3 заглушені; енергоблок 4 частково знищений внаслідок аварії 26 квітня 1986 р.; енергоблоки 5-6 не вводились в експлуатацію)	9 березня	Порушення зовнішнього енергопостачання через порушення роботи електромереж
Два тимчасових сховища для відпрацьованого палива (СВЯП-1 і СВЯП-2)		
Численні об'єкти зберігання радіоактивних відходів на території АЕС і в ширшій Чорнобильській зоні відчуження		
<i>Хмельницька АЕС</i>		
Два енергоблоки працюють (по 950 МВт)	14 січня	Превентивне зниження потужності через ракетні удари по електромережі
Два енергоблоки будуються	9 березня	Превентивне зниження потужності через порушення роботи електромереж
	25 жовтня	Вибухи поблизу АЕС спричинили незначні ушкодження майданчику АЕС і порушили енергопостачання розташованої окремо станції вимірювання радіації
<i>Рівненська АЕС</i>		
Чотири енергоблоки працюють (два по 950 МВт, один 381 МВт і один 376 МВт)	14 січня	Превентивне зниження потужності через ракетні удари по електромережі
	9 березня	Превентивне зниження потужності через порушення роботи електромереж
<i>Південноукраїнська АЕС</i>		
Три енергоблоки працюють (по 950 МВт)	14 січня	Превентивне зниження потужності через ракетні удари по електромережі
	1 березня	Превентивне зниження потужності через порушення роботи електромереж
	9 березня	Превентивне зниження потужності через ракетні удари по електромережі; проліт крилатої ракети та обстріли поблизу
	22 травня	Аварійне відключення через порушення роботи електромереж
	2 червня	Аварійне відключення через порушення роботи електромереж
<i>Запорізька АЕС^б</i>		
Шість енергоблоків (по 950 МВт), заглушені з вересня 2022 р.	7 січня	Запасна лінія електропередач 330 кВ відремонтована після ушкодження під час обстрілу 29 грудня 2022 р.

Об'єкт	Дата	Характер нападу чи інциденту
<i>Запорізька АЕС (продовження)</i>		
	26 січня	Вибухи поблизу без шкоди для об'єкту
	9 березня	Повна втрата зовнішнього енергопостачання на 11 год через порушення роботи електромереж
	8 квітня	Вибухи за периметром АЕС
	22 травня	Повна втрата зовнішнього енергопостачання на 5 год через обрив лінії електропередач
	6 червня	Рівень води у водосховищі, що забезпечує охолодження АЕС, впав після руйнування Каховської греблі
	3 липня	Головна лінія зовнішнього електропостачання 750 кВ до АЕС обірвана (відновлена 5 липня)
	15 листопада	Відключення живлення 6 енергоблоку на 90 хв змусило скористатися резервним генератором, щоб забезпечити електроенергію для охолодження та інших життєво важливих функцій
	26 листопада	Ракетно-артилерійський обстріл поблизу; головна лінія зовнішнього електропостачання 750 кВ до ЗАЕС обірвана (відновлена 28 листопада)
	29 листопада	Порушено зовнішнє енергопостачання (відновлено 2 грудня)
<i>Київський інститут ядерних досліджень</i>		
Дослідницький реактор ВВР-М	14 січня	Пожежа у приміщеннях внаслідок авіаудару

^a Загальний огляд ударів по українських ядерних об'єктах у 2022 р. див.: Fedchenko, V., 'Nuclear security during armed conflict: lessons from Ukraine', SIPRI Research Policy Paper, Mar. 2023, p. 2.

^b МАГАТЕ продовжує вважати ЗАЕС українською відповідно до резолюції ГА ООН *ES-11/4* "Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН" від 12 жовтня 2022 р.

Джерела: IAEA, *Nuclear Safety, Security and Safeguards in Ukraine: February 2022–February 2023* (IAEA: Vienna, Feb. 2023); IAEA, Board of Governors, 'Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine', Reports by the director general, GOV/2023/30, 31 May 2023, GOV/2023/44, 5 Sep. 2023, і GOV/2023/59, 16 Nov. 2023; та Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Nuclear Energy Agency (NEA), 'Ukraine: Current status of nuclear power installations', 22 Dec. 2023.

ЗАЕС отримувала воду для охолодження з Каховського водосховища, яке слугувало “кінцевим поглиначем тепла”, що визначається МАГАТЕ як “середовище, яке завжди може прийняти передане залишкове тепло, навіть якщо всі інші засоби відведення тепла втрачені або недостатні”⁵. Водосховище розташоване за Каховською греблею, нижче за течією Дніпра в Херсонській обл. Окрім охолодження ЗАЕС, гребля та водосховище, будівництво яких було завершено у 1956 р. ще в Радянському Союзі, забезпечували водою гідроелектростанції, зрошення і судноплавство.

Каховська гребля була зруйнована 6 червня 2023 р. потужним вибухом⁶. Крім затоплення щонайменше 40 населених пунктів нижче за течією Дніпра, від чого постраждали понад 16 тис. осіб і були зруйновані сільське господарство та рибальство, прорив греблі завдав екологічної, соціальної та економічної шкоди всій Україні та Чорному морю і став “справжнім екоцидом” та “гуманітарною катастрофою”⁷. Вплинув він і на ядерну безпеку ЗАЕС, яка і без того перебувала в небезпечній ситуації⁸.

Втрата кінцевого поглиначя тепла потенційно може призвести до наслідків, аналогічних аварії на АЕС Фукусіма-Даїчі у 2011 р.⁹ На ЗАЕС зуміли пом’якшити брак охолоджувальної води в короткостроковій і середньостроковій перспективі за рахунок використання наявних джерел води та будівництва свердловин для отримання підземних вод. Річка Конка, яка до руйнування дамби була частиною Каховського водосховища, тепер протікає вздовж майданчика ЗАЕС і може використовуватися як додаткове джерело води¹⁰. У вересні 2023 р. МАГАТЕ дійшло висновку, що для охолодження ЗАЕС “великих запасів води вистачить на багато місяців”¹¹. Довгострокового розв’язання проблеми поки що немає.

Правова та нормативна реакція МАГАТЕ на напади на ядерні об’єкти в Україні

МАГАТЕ і його директивні органи (Генеральна конференція та Рада керуючих) та Секретаріат МАГАТЕ на чолі з генеральним директором не визнають приналежності ЗАЕС Росії¹². Ситуація для МАГАТЕ є унікальною.

⁵ IAEA, *Design of the Reactor Coolant System and Associated Systems for Nuclear Power Plants, Specific Safety Guide*, IAEA Safety Standards Series no. SSG-56 (IAEA: Vienna, 2020), p. 5.

⁶ Glanz, J., Santora, M. and Pérez-Pena, R., ‘Internal blast probably breached Ukraine dam, experts say (cautiously)’, *New York Times*, 6 June 2023; Borger, J. and Sauer, P., ‘Seismic data adds to evidence Ukraine’s Kakhovka dam was blown up’, *The Guardian*, 9 June 2023.

⁷ Schaubenberg, T., ‘Ukraine: Destroyed Kakhovka dam amounts to “ecocide”’, *Deutsche Welle*, 7 June 2023.

⁸ IAEA, ‘Update 162 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press Release 52/2023, 7 June 2023.

⁹ IAEA, *The Fukushima Daiichi Accident*, Technical vol. 1/5, Description and Context of the Accident (IAEA: Vienna, Aug. 2015), pp. 2-32.

¹⁰ Л. Ржеутська, “ЗАЕС без води Каховського водосховища: чого очікувати?”, *Deutsche Welle*, 13 червня 2023 р.

¹¹ IAEA, Board of Governors, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine’, Report by the director general, GOV/2023/44, 5 Sep. 2023, para. 39.

¹² Про раніші події див.: Федченко В., Максимова І. та Синовець П. “Напади на ядерні об’єкти в Україні та місії Міжнародного агентства з атомної енергії у відповідь”. – *Щорічник СІПІРІ* 2023, підрозділ V розділу 8.

Секретаріат МАГАТЕ в усій своїй роботі з ядерної безпеки, захисту ядерних об'єктів і ядерних гарантій продовжував розглядати ЗАЕС як українську, хоча російський ядерний регулятор *Ростехнадзор* постійно присутній на ЗАЕС і у 2023 р. провів кілька інспекцій станції, у т. ч. у присутності МАГАТЕ¹³.

Генеральна конференція підтримала позицію МАГАТЕ в резолюції від 28 вересня 2023 р. з питань ядерної безпеки, захисту ядерних об'єктів і ядерних гарантій в Україні¹⁴. Ця резолюція визнає належність ЗАЕС Україні – на основі попередніх резолюцій РБ і ГА ООН¹⁵ – і закликає терміново вивести військовий та інший несанкціонований персонал з АЕС і негайно повернути її Україні. Крім того, резолюція Генеральної конференції політично підтримала реакцію МАГАТЕ на збройний конфлікт в Україні: вона схвалює постійну присутність персоналу МАГАТЕ на українських АЕС, Місію МАГАТЕ з підтримки та допомоги в забезпечення захисту та безпеки джерел радіації в Україні (*IAEA Support and Assistance Mission on the Safety and Security of Radioactive Sources in Ukraine, ISAMRAD*), а також надання Україні через МАГАТЕ обладнання та іншої технічної підтримки державами-членами МАГАТЕ.

Сім засад і п'ять принципів

2 березня 2022 р. Генеральний директор МАГАТЕ Р. Гроссі (*Rafael Grossi*) запропонував концептуальні засади “семи незмінних стовпів ядерної безпеки”: це фізична непорушність об'єктів; функціонування систем і обладнання ядерної безпеки; автономність оперативного персоналу; безпека зовнішнього електропостачання; безперебійність ланцюгів поставок; ефективний радіаційний моніторинг і готовність до надзвичайних ситуацій і реагування на них; надійний зв'язок з регулятором¹⁶. МАГАТЕ швидко виробило цей набір принципів для подолання наслідків ударів по ядерних об'єктах в Україні з метою підтримання трьох основних функцій забезпечення безпеки ядерних установок – зберігання, контролю та охолодження – в умовах збройного конфлікту. У 2023 р. МАГАТЕ активно застосовувало концепцію семи стовпів як орієнтир для моніторингу та оцінки ситуації з ядерною безпекою та захистом на всіх ядерних об'єктах України, особливо на АЕС¹⁷. Однак

¹³ Загальну інформацію про ЗАЕС див.: Kovchegin, D., ‘Russia attempts to normalize the operation of Ukrainian nuclear and radiation facilities under Russian control’, VA/EE, Substack, 2 Feb. 2024.

¹⁴ IAEA, General Conference, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine’, Resolution GC(67)/RES/16, 28 Sep. 2023.

¹⁵ UN General Assembly Resolution ES-11/4, ‘Territorial integrity of Ukraine: Defending the principles of the Charter of the United Nation’, 12 Oct. 2022; IAEA, Board of Governors, ‘The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine’, Resolution GOV/2022/71, 17 Nov. 2022.

¹⁶ Grossi, R. M., IAEA director general, Introductory statement to the IAEA Board of Governors, 2 Mar. 2022. Див. також: Федченко та ін. (посилання 12); обговорення з питань концептуальних засад та їх контекст див.: Fedchenko, V., *Nuclear Security during Armed Conflict: Lessons from Ukraine* (SIPRI, Stockholm: Mar. 2023), pp. 8-11.

¹⁷ IAEA, *Nuclear Safety, Security and Safeguards in Ukraine: February 2022-February 2023* (IAEA: Vienna, Feb. 2023), pp. 10, 14, 19.

МАГАТЕ також підкреслило, що ці сім стовпів були спеціально вироблені для безпрецедентних обставин в Україні на основі існуючих стандартів захисту ядерних об'єктів і керівних документів МАГАТЕ з ядерної безпеки, отже не є новими керівними принципами¹⁸.

Широкі дипломатичні зусилля зі створення зони ядерної безпеки та захисту навколо ЗАЕС, започатковані Гроссі у 2022 р., тривали й у 2023 р., але досі не дали результату. За повідомленнями, первісна ідея зони передбачала “заборону розташування важкого озброєння на станції та запровадження зони припинення вогню в межах конкретно визначеного радіусу”, але згодом змінилася на “достовірні зобов'язання . . . не атакувати станцію”¹⁹. На початку 2023 р. стало зрозуміло, що ні Росія, ні Україна не готові погодитися на створення такої зони²⁰. Обидві держави, в принципі, згодні з цією ідеєю, але не можуть домовитися про конкретні деталі: площу зони та можливість допуску до неї військової техніки²¹.

Замість подальшого просування ідеї зони захисту, 30 травня 2023 р. Гроссі повідомив РБ ООН про новий підхід. МАГАТЕ працювало як з Росією, так і з Україною над більш конкретним застосуванням семи стовпів для запобігання будь-якому небезпечному викиду радіоактивних матеріалів або ядерному інциденту на ЗАЕС. В результаті цієї роботи Гроссі висунув наступні п'ять конкретних принципів для ЗАЕС:

1. “Не повинно бути будь-яких нападів ні з території станції, ні на станцію, включаючи реактори, сховища відпрацьованого палива, іншу критичну інфраструктуру або персонал”.

2. ЗАЕС “не повинна використовуватися як сховище чи база важкого озброєння” (зокрема, реактивних систем залпового вогню, артилерійських систем і боеприпасів, танків) або “військового персоналу, який можна використати для нападу з території АЕС”.

3. “Зовнішнє живлення станції не повинно бути під загрозою. Слід докласти всіх зусиль для забезпечення постійної наявності та безпеки зовнішнього живлення”.

4. “Усі конструкції, системи та компоненти, необхідні для безпечної та надійної роботи ЗАЕС, повинні бути захищені від атак або диверсій”.

5. “Не можна вживати жодних заходів, які підривають ці принципи”²².

Далі Гроссі повідомив, що співробітники МАГАТЕ у складі Місії МАГАТЕ з підтримки та допомоги в Запоріжжі (*IAEA Support and Assistance Mission to Zaporizhzhya, ISAMZ*) отримали завдання контролювати та звітувати про дотримання цих принципів.

¹⁸ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11).

¹⁹ Liechtenstein, S. and Hudson, J., ‘IAEA chief pushes plan to secure nuclear plant ahead of Ukraine offensive’, *Washington Post*, 22 May 2023; Grossi, R. M., Paul C. Warnke lecture on international security, Council on Foreign Relations, 22 Mar. 2023.

²⁰ Liechtenstein and Hudson (посилання 19); Grossi (посилання 19).

²¹ ‘Differences over Zaporizhzhia safety zone prospects’, *World Nuclear News*, 7 Mar. 2023.

²² United Nations, Security Council, Record of 9334th meeting, S/PV.9334, 30 May 2023, Statement by R. M. Grossi, IAEA director general, pp. 2-3.

П'ять принципів отримали широку міжнародну підтримку, в т. ч. з боку всіх членів G7, країн ЄС і Китаю²³. Однак ані Росія, ані Україна прямо не взяли на себе зобов'язання дотримуватися цих п'яти принципів, але й не відкинули їх. Посол України в ООН закликав доповнити принципи наступними положеннями: “виведення військ і всього іншого російського персоналу, незаконно присутнього на станції”; “гарантіями безперебійного електропостачання електростанції з підконтрольної уряду України території”; запровадження “гуманітарного коридору для забезпечення чергування керівного, оперативного та ремонтного персоналу” ЗАЕС²⁴. Своєю чергою, посол Росії в ООН заявив, що ці п'ять принципів відповідають політиці Росії²⁵.

Генеральний директор МАГАТЕ зазначив, що ці п'ять принципів підкріплені не правовим механізмом, а скоріше “політичним зобов'язанням, яке було викристалізовано на засіданні РБ ООН”²⁶. Тобто після невдачі з визнанням захищеної зони Гроссі досяг більшого успіху – або принаймні незаперечення – завдяки іншому, більш практичному підходу до застосування семи стовпів до конкретних обставин ЗАЕС.

Довгострокові наслідки для захисту ядерних об'єктів і ядерної безпеки

МАГАТЕ не лише знайшло коротко- та середньострокові відповіді на виклики ядерній безпеці України у вигляді місій і технічної допомоги. Воно також ініціювало аналіз проблем застосування існуючих стандартів захисту ядерних об'єктів і ядерної безпеки та настанов на випадок збройних конфліктів на довгострокову перспективу²⁷. У 2023 р. МАГАТЕ поширило цей аналіз на всі типи ядерних об'єктів і види діяльності та розпочало перегляд головних стандартів із захисту ядерних об'єктів і рекомендацій з ядерної безпеки²⁸. Воно також ініціювало розробку Технічного документа МАГАТЕ, започаткувавши обговорення проблем запровадження вимог до захисту ядерних об'єктів і ядерної безпеки під час збройного конфлікту, з використанням досвіду України з лютого 2022 р.²⁹ Цей процес підготовки тексту та коментарів держав-учасниць може забрати кілька років.

²³ Group of Seven (G7), Foreign Ministers' Meeting, Statement, 19 Sep. 2023; EU Delegation to the International Organizations in Vienna, 'EU statement at IAEA Board of Governors on nuclear safety, security and safeguards in Ukraine', 7 June 2023; United Nations, S/PV.9334 (посилання 22), Statement by Geng Shuang, Chinese ambassador to the UN, pp. 11-12. Список членів G7 та ЄС див. у підрозділах I і II додатку Б цього видання.

²⁴ United Nations, S/PV.9334 (посилання 22), Statement by S. Kyslytsya, Ukrainian ambassador to the UN, pp. 15-16.

²⁵ United Nations, S/PV.9334 (посилання 22), Statement by V. Nebenzya, Russian ambassador to the UN, p. 6.

²⁶ 'Grossi reports on situation at Zaporizhia NPP', *Nuclear Engineering International*, 16 June 2023.

²⁷ Про недостатність існуючої регламентації цього питання див. Fedchenko (посилання 16), p. 16.

²⁸ IAEA, Board of Governors, 'Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine', Report by the director general, GOV/2023/30, 31 May 2023, annex I, para. 1.

²⁹ IAEA, GOV/2023/30 (посилання 28), annex I, para. 2.

Реакція МАГАТЕ та місії допомоги Україні

Безпека та захист атомних електростанцій

У 2022 р. МАГАТЕ організувало кілька спеціальних місій підтримки і допомоги на українських АЕС та інших ядерних об'єктах, деякі з них очолював сам Гендиректор. В одній з місій – *ISAMZ* – Агентство підтримувало безперервну присутність свого персоналу на ЗАЕС з 1 вересня 2022 р.

У грудні 2022 р. воно домовилося з українським урядом про аналогічну присутність на всіх інших українських АЕС³⁰. Ці чотири місії працювали на Чорнобильській, Хмельницькій, Рівненській і Південноукраїнській АЕС з 16 по 23 січня 2023 р.³¹ П'ять груп загальною чисельністю до 13 співробітників МАГАТЕ постійно перебували в Україні протягом 2023 р.

Метою усіх п'яти місій підтримки та допомоги є сприяння зниженню ризику ядерної аварії. Групи МАГАТЕ зустрічаються та опитують керівництво і персонал АЕС, а також спостерігають за основними територіями станцій з метою оцінки ситуації з ядерною безпекою та захистом на АЕС, а також потреб в обладнанні та іншій технічній допомозі. Згідно з концепцією семи стовпів, МАГАТЕ оцінює інформацію, зібрану групами та отриману безпосередньо від урядів України та Росії. У 2023 р. всі квартальні звіти Генерального директора МАГАТЕ Раді керуючих стосовно ядерної безпеки, захисту і гарантій в Україні містили оновленні оцінки ситуації на АЕС за кожною складовою³².

ЗАЕС – найбільш проблемна з усіх українських атомних електростанцій – перебуває в унікальній ситуації, що визначає особливий характер *ISAMZ*. Крім описаних вище завдань, ця Місія контролює також дотримання п'яти принципів захисту ЗАЕС, причому в дуже складних умовах³³. *ISAMZ* повідомляла про небажання російської влади співпрацювати – у вигляді відмов або тривалих затримок у підтвердженні доступу до важливих об'єктів на майданчику ЗАЕС³⁴. МАГАТЕ також висловлювало стурбованість укомплектованістю персоналу ЗАЕС, який на кінець 2023 р. становив менше половини від 11 500 працівників, що працювали там у 2021 р.³⁵ У 2023 р. Росія замінила працівників ЗАЕС, найнятих українським національним оператором *Енергоатом*, новонабраним персоналом³⁶.

Відновлення та безпека джерел радіації

28 квітня 2023 р. Державна інспекція ядерного регулювання України (ДІЯР) звернулася до МАГАТЕ з проханням допомогти в покращенні радіаційної

³⁰ Федченко та ін. (посилання 12).

³¹ IAEA, Board of Governors, 'Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine', Report by the director general, GOV/2023/59, 16 Nov. 2023, para. 14.

³² IAEA, Board of Governors, 'Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine', Report by the director general, GOV/2023/10, 22 Feb. 2023; IAEA, GOV/2023/30 (посилання 28); IAEA, GOV/2023/59 (посилання 31); IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11).

³³ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), paras 11-12.

³⁴ IAEA, GOV/2023/59 (посилання 31), paras 7, 9.

³⁵ IAEA, GOV/2023/59 (посилання 31), paras 47-48.

³⁶ 'Energoatom staff banned from ZNPP', Modern Power Systems, 6 Feb. 2024.

безпеки та захисту джерел радіації в Україні. В результаті була створена Місія МАГАТЕ з підтримки та допомоги з безпеки та захисту джерел радіації в Україні (*IAEA Support and Assistance Mission on the Safety and Security of Radioactive Sources in Ukraine*)³⁷. У період з 23 липня по 1 серпня 2023 р. *ISAMRAD* здійснювала дослідницьку місію для оцінки ризиків і потреб, пов'язаних з джерелами радіації в Україні. Це стосувалося пошуку та вивезення покинутих джерел радіації, виявлення та забезпечення ядерних та інших радіоактивних матеріалів, що опинилися поза регуляторним контролем, а також транспортування та зберігання джерел радіації.

ДІЯР реалізує стратегічний план пошуку та забезпечення покинутих джерел радіації в Україні, в т. ч. на деокупованій території³⁸. МАГАТЕ планує сприяти ДІЯР у реалізації цього плану, особливо в тому, що стосується високоактивних джерел радіації категорій 1-3 (надзвичайно небезпечні, дуже небезпечні та небезпечні для людини)³⁹. Тим часом *Ростехнадзор* почав працювати з організаціями, які використовують джерела радіації на окупованому сході України⁴⁰.

Медичні місії

У лютому-березні 2023 р. МАГАТЕ оцінило медичні послуги на трьох діючих українських АЕС, майданчику Чорнобильської АЕС, а також спроможності сусідніх медичних закладів. Була виявлена потреба в допомозі в ряді сфер, частково через те, що медичні послуги там планувалися для мирного часу⁴¹.

26 квітня Президент України В. Зеленський і Гендиректор МАГАТЕ обговорили вплив на здоров'я тяжких умов, у яких доводиться працювати обслуговуючому персоналу всіх ядерних об'єктів України під час активного збройного конфлікту⁴². Вони домовилися розпочати нову програму МАГАТЕ з надання медичної допомоги персоналу українських АЕС, яка буде спрямована на підтримку в збереженні фізичного та психічного здоров'я персоналу, а отже, його придатності до роботи в умовах збройного конфлікту. Таким чином, така програма медичної допомоги сприяла б одному з семи стовпів: "операційний персонал має бути здатним виконувати свої обов'язки з безпеки та захисту"⁴³.

Першу місію допомоги в рамках цієї програми співробітники медичної служби МАГАТЕ та Департаменту заходів захисту МАГАТЕ провели 3-16 червня 2023 р. Вони оцінили можливості медичного обстеження та нагляду на Хмельницькій, Рівненській і Південноукраїнській АЕС та ознайомилися з проблемами, з якими стикаються медичні служби АЕС у постійному

³⁷ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), paras 25-27, 100-103.

³⁸ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), para. 102.

³⁹ IAEA, GOV/2023/59 (посилання 31), para. 119. Про 5 категорій екранованих джерел радіації див. IAEA, *Categorization of Radioactive Sources*, Safety Guide no. RS-G-1.9 (IAEA: Vienna, 2005), pp. 30-33.

⁴⁰ Kovcheghin (посилання 13).

⁴¹ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), paras 104-108.

⁴² IAEA, 'Update 155 – IAEA director general statement on situation in Ukraine', Press release 36/2023, 28 Apr. 2023.

⁴³ Grossi (посилання 16).

підтриманні фізичного та психічного здоров'я і догляду за обслуговуючим персоналом під час збройного конфлікту. Місія також визначила види, масштаби та пріоритети допомоги, яку має надати МАГАТЕ. МАГАТЕ оцінило загальну вартість необхідної медичної допомоги приблизно в €15 млн (\$16,2 млн)⁴⁴.

Друга місія надання та координації медичної допомоги працювала 6-10 листопада 2023 р. на майданчику Чорнобильської АЕС та в медичних закладах м. Славутич. Виходячи з її висновків, МАГАТЕ зосередилося на збільшенні спроможностей з підтримки психічного здоров'я на всіх діючих українських АЕС і Чорнобильському майданчику, зокрема на допомозі тамтешньому персоналу в подоланні наслідків стресу, посттравматичного стресового розладу та життя в умовах збройного конфлікту⁴⁵.

Місія МАГАТЕ з підтримки та допомоги в Херсонській області

9 червня 2023 р., через три дні після руйнування Каховської греблі, Гендиректор МАГАТЕ оголосив нову програму допомоги Україні у використанні ядерних технологій для подолання наслідків руйнування греблі й наступного затоплення Херсонської обл. Пропозиція МАГАТЕ стосовно Місії підтримки та допомоги в Херсонській області (*IAEA Support and Assistance Mission to the Kherson Oblast, ISAMKO*) була представлена Президенту України та схвалена ним 13 червня 2023 р.⁴⁶

МАГАТЕ запропонувало закупівлю та доставку обладнання, технічні консультації та навчання з метою сприяння оцінці цілісності цивільної інфраструктури, безпеки питної води, здоров'я людей і сільського господарства в регіоні. Загальна вартість цієї допомоги оцінюється у близько €9 млн (\$9,7 млн)⁴⁷. До кінця року успіхів було мало.

Висновки

У 2023 р. більшість ядерних об'єктів в Україні продовжували потерпати від військових ударів або їх наслідків. Порівняно з 2022 р., було менше прямих нападів (ракетних ударів чи обстрілів) і менше прямих збитків через бойові дії. Подібні напади все ще мали місце у 2023 р., разом із продовженням окупації ЗАЕС, але більшість збоїв на АЕС були спричинені ударами по українській електромережі, що призводило до раптових і частих змін потужності або зупинок реакторів. Наймасштабнішою подією з наслідками для ядерної безпеки у 2023 р. стало руйнування Каховської греблі, що вимагало термінових заходів із забезпечення охолоджувальної води для вже пошкодженої ЗАЕС.

У 2023 р. МАГАТЕ продовжило та розширило допомогу Україні. Воно вирішило питання юридичної власності ЗАЕС після її захоплення Росією:

⁴⁴ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), paras 21-23, 108.

⁴⁵ IAEA, GOV/2023/59 (посилання 31), paras 121-24.

⁴⁶ IAEA, GOV/2023/44 (посилання 11), paras 110-12.

⁴⁷ IAEA, 'IAEA director general statement on assistance to Ukraine', 9 June 2023; IAEA, 2023/44 (посилання 11), paras 20, 81, 110-12.

спираючись на резолюцію ГА ООН, Рада керуючих і Генеральна конференція МАГАТЕ ухвалили резолюції, що визнають анексію незаконною і підтверджують, що в усій роботі МАГАТЕ з ядерної безпеки, захисту та гарантій ЗАЕС слід розглядати як українську станцію.

Допомога Україні з боку МАГАТЕ відбувається у формі як адміністративних механізмів, так і концептуального планування. Що стосується конкретних заходів ядерної безпеки, МАГАТЕ запровадило постійну присутність власного персоналу на всіх українських АЕС, у т. ч. на ЗАЕС. Це безпрецедентне залучення ресурсів МАГАТЕ для забезпечення ядерної безпеки та захисту ядерних об'єктів в Україні. Крім того, МАГАТЕ започаткувало програму допомоги в підтриманні фізичного та психічного здоров'я обслуговуючого персоналу українських АЕС і запропонувало окрему місію для оцінки цілісності цивільної інфраструктури, безпеки питної води, здоров'я людей і сільського господарства в Херсонській обл. після руйнування Каховської греблі. Окрема програма МАГАТЕ спрямована на вилучення джерел радіації, які опинились поза регуляторним контролем, що є особливо актуальною проблемою у Чорноморському регіоні загалом і в Україні зокрема через наявність там окупованих або спірних територій⁴⁸.

Через особливо нестабільну ситуацію на ЗАЕС Генеральний директор МАГАТЕ застосував попередню концептуальну основу "семи незмінних стовпів ядерної безпеки та захисту", сформулювавши п'ять конкретних принципів, які допоможуть забезпечити ядерну безпеку та захист ЗАЕС з метою запобігання аварії та забезпечення цілісності станції. Підхід на основі п'яти принципів замінив невдалу пропозицію зі створення охоронної зони ядерної безпеки навколо ЗАЕС. Попри те, що принципи не є юридично зобов'язуючими або настільки ж надійними, як офіційна угода про зону захисту, очікується, що принципи допоможуть реалізації концепції семи стовпів на майданчику ЗАЕС. Співробітники *ISAMZ* контролюють дотримання цих п'яти принципів і звітують перед МАГАТЕ.

⁴⁸ Fedchenko, V. and Anthony, I., *Nuclear Security in the Black Sea Region: Contested Spaces, National Capacities and Multinational Potential*, SIPRI Policy Paper no. 49 (SIPRI: Stockholm, Dec. 2018).

9. Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров'я

Загальний огляд

Дискусії на основних міжнародних форумах у 2023 р. із запобігання розповсюдженню хімічної та біологічної зброї характеризувалися блокуванням рішень і дезінформацією з боку невеликої кількості держав. Це контрастувало з окремими позитивними зрушеннями у сфері охорони здоров'я і хімічного роззброєння.

Розслідування Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) імовірного використання хімічної зброї у Сирії у 2023 р. тривало на тлі постійних спроб кількох суб'єктів оскаржити повноваження та завадити роботі слідчих груп (підрозділ I). Жодне з 20 нез'ясованих до кінця 2022 р. питань, пов'язаних із деклараціями Сирії до ОЗХЗ, не вдалося прояснити у 2023 р. З метою усунення триваючого занепокоєння стосовно виконання Сирією своїх зобов'язань, засідання Конференції країн-учасниць ОЗХЗ ініціювало у 2023 р. додаткові заходи згідно ст. XII КЗХЗ для виправлення ситуації: державам-учасницям ОЗХЗ було рекомендовано вжити колективних заходів із запобігання постачанню, продажу або передачі Сирії певних «хімічних прекурсорів і виробничих потужностей та обладнання подвійного використання, а також відповідних технологій». Засідання звернулося до Генерального директора ОЗХЗ з проханням довести це питання до відома Генеральної асамблеї та Ради Безпеки (ГА та РБ) ООН. Однак, як і у випадку з іншими рішеннями, пов'язаними з використанням хімічної зброї у Сирії, Конференція держав-учасниць не змогла дійти консенсусу: 69 держав-учасниць проголосували за це рішення, 10 – проти, і 45 утрималися. Упродовж 2023 р. з'являлися нові підозри в незаконній хімічній діяльності, включно з використанням Росією поліцейських хімічних речовин для ведення війни. Ці звинувачення та розбіжності стосовно розслідування використання хімічної зброї у Сирії, швидше за все, продовжать впливати на роботу ОЗХЗ та ускладнювати її.

Звинувачення Росією інших держав у недотриманні ними заборони на біологічну зброю, а також зловживання нею інструментами роззброєння з метою дезінформації тривало у 2023 р. на всіх відповідних форумах (підрозділ II). Її стратегічна кампанія зі зриву та гальмування роботи головного такого форуму – Конвенції 1972 р. про заборону біологічної та токсинної зброї (КБТЗ) – створює значні проблеми для функціонування та довіри до Конвенції. Попри це, у 2023 р. вдалось обговорити кілька попередніх і нових пропозицій стосовно відповідності та верифікації. Новостворена робоча група зі зміцнення КБТЗ протягом року збиралася тричі, хоча жодних колективних висновків чи конкретних рекомендацій від неї не надходило.

У 2023 р. здійснювалися також важливі заходи з біологічного роззброєння та нерозповсюдження в Першому комітеті ГА ООН і на зустрічі держав-учасниць КБТЗ. Однак зустріч була зірвана процедурними маневрами Росії. У результаті не було загальних дебатів, і міжнародні та неурядові організації не могли виступити із заявами, всупереч давній практиці. Поведінка Росії може суттєво підірвати міжнародну архітектуру протидії розповсюдженню та використанню біологічної зброї та відвернути увагу від реальної роботи зі зміцнення КБТЗ.

Завдяки поєднанню національних і спільних зусиль 2023 р. став рекордним для ліквідації інфекційних захворювань (підрозділ III). Дві надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я, що викликали міжнародне занепокоєння на початку року – Covid-19 і мавпяча віспа – були оголошені завершеними. Походження пандемії Covid-19 залишалося нез'ясованим, але перемовини стосовно нової міжнародної угоди про посилення запобігання пандемії, готовність та реагування на неї тривали.

УНА ЯКОБ, ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

I. Звинувачення у застосуванні хімічної зброї і реакція на них

УНА ЯКОБ*

У 2023 р. тривало розслідування попередніх звинувачень у застосуванні хімічної зброї у громадянській війні в Сирії та невідповідностей у деклараціях Сирії до Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*)¹. Крім того, у 2023 р. почастишали звинувачення в незаконній хімічній діяльності та використанні поліцейських хімічних речовин у війні в Україні². Обидві теми залишаються проблемними в діяльності ОЗХЗ³.

Хімічне роззброєння та розслідування в Сирії

ОЗХЗ продовжувала розслідувати минулі випадки ймовірного застосування хімічної зброї у Сирії та з'ясовувати, чи могла Сирія не повністю розкрити свою діяльність і запаси хімічної зброї. Після приєднання Сирії до КЗХЗ у 2013 р. всі декларовані країною об'єкти та запаси хімічної зброї були знищені до 2016 р. під контролем ОЗХЗ. Проте залишаються побоювання, що декларації Сирії були неповними та неточними. Крім того, аж до 2019 р. з'являлися повідомлення про атаки з використанням хімічної зброї.

У 2023 р. ОЗХЗ продовжила свою діяльність із розв'язання проблеми хімічної зброї у Сирії через Місію із встановлення фактів (*Fact-finding Mission, FFM*), Групу оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*) і Групу розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*), а також інспекції на об'єктах, визначених попередніми розслідуваннями ОЗХЗ та ООН (таблиця 9.1). Цю діяльність підтримував Трастовий фонд ОЗХЗ для місій у Сирії, створений у листопаді 2015 р., який станом на вересень 2023 р. отримав загалом €40,9 млн (\$44,2 млн) від 23 держав-учасниць КЗХЗ та ЄС⁴.

Також у вересні 2023 р. Технічний секретаріат ОЗХЗ видав документ, у якому окреслив події за 10 років після приєднання Сирії до КЗХЗ і поточний стан хімічного роззброєння Сирії⁵.

¹ Див. також: Якоб У. "Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії". – *Щорічник СППРІ 2022*, підрозділ III розділу 12; Якоб У. "Звинувачення у застосуванні хімічної зброї і реакція на них". – *Щорічник СППРІ 2023*, підрозділ IV розділу 9.

² Якоб, *Щорічник СППРІ 2023* (посилання 1).

³ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї (КБТЗ) та про їх знищення див. у підрозділі I додатку А цього видання. Про пов'язані з КБТЗ події 2023 р. див. підрозділ II цього розділу.

⁴ OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report by the director-general, EC-105/DG.3, 22 Dec. 2023, para. 36.

⁵ OPCW, Technical Secretariat, 'Accession of the Syrian Arab Republic to the Chemical Weapons Convention: Ten years on', S/2213/2023, 27 Sep. 2023.

* Авторка хотіла б відзначити цінну допомогу у дослідженні Е. Бух (*Henrike Buch*) для цього підрозділу.

Таблиця 9.1. Загальний огляд спеціальних механізмів Організації із заборони хімічної зброї для вирішення питання хімічної зброї в Сирії

Механізм	Тривалість	Мандат	Ким створено
Група оцінки декларацій (<i>DAT</i>)	з 2014	З'ясування виявлених прогалин і невідповідностей у деклараціях Сирії	Створено Генеральним директором ОЗХЗ
Місія із встановлення фактів (<i>FFM</i>)	з 2014	Встановлення фактів, пов'язаних із заявами про застосування хімічної зброї у Сирії	Створено Генеральним директором ОЗХЗ, схвалено Виконавчою радою ОЗХЗ і РБ ООН ^a
Спільний механізм розслідувань ОЗХЗ-ООН (<i>JIM</i>)	2015-2017	Встановлення винуватців хімічних ударів, виявлених <i>FFM</i>	Резолюція РБ ООН 2235 ^b
Група розслідування та ідентифікації (<i>IIT</i>)	з 2018	Встановлення причетних до випадків застосування хімічної зброї, виявлених <i>FFM</i> , але не розслідуваних <i>JIM</i>	Рішення Конференції держав-учасниць ОЗХЗ ^c

^a OPCW, Executive Council, 'Reports of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria', Decision EC-M-48/DEC.1(2015), 4 Feb. 2015; та UN Security Council Resolution 2209, 6 Mar. 2015.

^b UN Security Council Resolution 2235, 7 Aug. 2015.

^c OPCW, Conference of the States Parties, 'Addressing the threat from chemicals weapons use', Decision C-SS-4/DEC.3, 27 June 2018.

Джерела: OPCW, 'Syria and the OPCW', [n.d.]; Якоб У. "Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії". – *Щорічник СІПРІ 2022*, таблиця 12.1 у підрозділі III розділу 12.

Прояснення декларацій Сирії та висновки наступних інспекцій

Як і у попередні роки, Група оцінки декларацій (*DAT*) продовжила з'ясовувати всі невирішені питання стосовно початкових і наступних декларацій, поданих Сирією. З початку роботи *DAT* Сирія подала 17 уточнень до початкових декларацій⁶. Однак Сирія все ще не повною мірою співпрацювала з Технічним секретаріатом. За словами Генерального директора ОЗХЗ Ф. Аріаса (*Fernando Arias*), Сирія "не задекларувала виробництво і стан значних кількостей і типів бойових хімічних речовин. Вона також не задекларувала належним чином велику кількість авіаційних бомб, спеціально розроблених для доставки бойових хімічних речовин. Крім того, деякі об'єкти, пов'язані з хімічною зброєю, і відповідна діяльність були не задекларовані або задекларовані не повністю"⁷.

Хоча певна взаємодія між Технічним секретаріатом і сирійським урядом відбувалася (через *DAT*), і Сирія надала деяку додаткову інформацію у 2023 р., Секретаріат дійшов висновку, що нез'ясовані питання "викликають занепокоєння через можливість існування незадекларованих запасів хімічної зброї, діяльності та/або об'єктів"⁸. Як і у попередні роки, було зазначено, що "враховуючи виявлені прогалини, невідповідності та розбіжності, які

⁶ OPCW, Conference of the States Parties, Opening statement by the director-general, C-28/DG.21, 27 Nov. 2023, para. 39.

⁷ OPCW, C-28/DG.21 (посилання 6), para. 39.

⁸ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), para. 22.

залишаються не вирішеними, Секретаріат вважає, що заява, подана [Сирією], не може вважатися точною і повною”⁹.

До початку 2023 р. відбулося 24 раунди консультацій між членами *DAT* і сирійською владою, але 25-й раунд консультацій був призупинений з квітня 2021 р. Частково це сталося через відмову Сирії надати візу для провідного члена *DAT*¹⁰. Крім постійного обміну письмовими нотами, *DAT* у скороченому складі провела два раунди “обмеженої діяльності у країні” в січні та квітні 2023 р., включаючи опитування, візити на місця та збір зразків для перевірки сирійських декларацій. Під час відряджень ця група *DAT* скороченого складу не проводила змістовних консультацій із сирійською владою. Аналіз проб, відібраних на двох об’єктах у квітні, “виявив наявність неочікуваних хімічних речовин”, що може, як повідомив Генеральний директор Виконавчій раді в жовтні 2023 р., “свідчити про незаявлену діяльність на цих об’єктах”¹¹. Тому Технічний секретаріат запросив реальні перевірені пояснення цих фактів. Сирія надала додаткову інформацію з цих та інших питань, останнє з яких *DAT* все ще розглядала на момент написання підрозділу¹².

Крім цих обмежених заходів, делегації Технічного секретаріату ОЗХЗ та Сирії зустрілися в Лівані в червні 2023 р. для обговорення відновлення повноцінних консультацій¹³. У жовтні 2023 р. уряд Сирії погодився на проведення 25-го раунду консультацій “без будь-яких умов” з 30 жовтня по 5 листопада 2023 р. в Дамаску¹⁴. Попри відновлення консультацій, упродовж 2023 р. не було з’ясовано жодне з 20 не вирішених питань із 24, спочатку визначених *DAT*. На думку Технічного секретаріату, ці питання стосуються “неперевіреної кількості хімічної зброї”, “незадекларованого виробництва хімічної зброї”, а також того, що Сирія задекларувала не всі свої запаси хімічної зброї та об’єкти¹⁵.

Окрім інших видів діяльності, Технічний секретаріат також продовжував виконувати свій мандат на об’єктах Барза і Джамрая Сирійського науково-дослідницького центру (*Syrian Scientific Studies and Research Centre, SSRC*)¹⁶. Під час третього раунду інспекцій на цих об’єктах у листопаді 2018 р. інспектори виявили хімічну речовину зі списку 2.B.04 КЗХЗ¹⁷.

⁹ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), para. 27.

¹⁰ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report of the director-general, EC-103/DG.3, 25 Apr 2023, para. 11.

¹¹ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report of the director-general, EC-105/DG.1, 25 Oct. 2023, para. 14. Див. також OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report of the director-general, EC-105/DG.2, 24 Nov. 2023, para. 13.

¹² OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report of the director-general, EC-105/DG.6, 24 Jan. 2024, para. 11.

¹³ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), p. 5.

¹⁴ OPCW, EC-105/DG.2 (посилання 11), paras 11, 12, 14.

¹⁵ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), para. 21.

¹⁶ OPCW, Executive Council, ‘OPCW-United Nations Joint Investigative Mechanism reports on chemical weapons use in the Syrian Arab Republic’, Decision EC-83/DEC.5, 11 Nov. 2016, para. 11.

¹⁷ Цей хімікат не вказано в загальнодоступних звітах, але “Згідно зі звітами двох акредитованих лабораторій, виявлений хімікат міг бути основним продуктом гідролізу хімікату Списку 1.A.01 або 1.A.03”. Див.: OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report of the director-general, EC-91/DG.14, 24 June 2029, para. 13.

Знахідку було додано до списку невирішених питань, і до кінця 2023 р. воно так і залишалося невирішеним, оскільки Сирія не надала достатніх пояснень присутності цього хімікату¹⁸. Крім того, під час дев'ятого раунду перевірок у вересні 2022 р. інспектори виявили велику кількість хімічної речовини подвійного призначення. На запит Технічного секретаріату Сирія надала певну інформацію, але інспекційна група продовжувала співпрацювати з сирійською владою з цього питання у 2023 р.¹⁹ Секретаріат провів 10-й раунд інспекцій на об'єктах Барза та Джамрая у грудні 2023 р.²⁰

Ще одна нерозв'язана проблема стосувалася двох балонів із хлором, пов'язаних із хімічною атакою в Думі поблизу Дамаска у квітні 2018 р. Сирія повідомила, що ці два балони були знищені під час атаки в липні 2021 р. Однак під час перевірки Технічним секретаріатом у листопаді 2020 р. балони зберігалися на значній відстані від місця нападу в липні 2021 р. У 2023 р. у відповідь на неодноразові запити Секретаріату надати роз'яснення стосовно несанкціонованого переміщення балонів з місця інспекції до місця нападу, Сирія надала кілька фотографій пошкодженої будівлі, у якій, як вона стверджувала, балони були під час нападу²¹. Однак наприкінці 2023 р. Технічний секретаріат повідомив, що Сирія досі не виконала прохання про повне роз'яснення інциденту²².

Поточна діяльність Місії із встановлення фактів

Протягом 2023 р. Місія із встановлення фактів (*FFM*) продовжувала розслідувати випадки ймовірного застосування хімічної зброї у Сирії. Як повідомляв Технічний секретаріат у вересні 2023 р., з моменту створення у 2014 р. "*FFM* розслідувала 71 заяву та опублікувала 20 звітів. У 14 випадках *FFM* підтвердила використання хлору, у трьох випадках – сірчаного іприту, а в трьох випадках – зарину"²³. *FFM* не має повноважень визначати відповідальних за ці напади або встановлювати їх особу.

У 2023 р. *FFM* опублікувала один новий звіт про розслідування ймовірних хімічних атак у Харбіт-Массасне, провінція Хама, 7 липня та 4 серпня 2017 р. У жовтні 2017 р. уряд Сирії звернувся до Технічного секретаріату ОЗХЗ із проханням розслідувати два випадки, як було зазначено, "мінометних обстрілів із застосуванням отруйного газу"²⁴. *FFM* чотири рази відвідувала Сирію у 2017, 2018, 2019 і 2021 рр., для розслідування цих інцидентів. У звіті за 2023 р. група зазначила, що, виходячи з наявної інформації, вона не може

¹⁸ OPCW, EC-105/DG.3 (посилання 4), para. 16.

¹⁹ OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report of the director-general, EC-104/DG.19, Sep. 2023, para. 24; and OPCW, EC-105/ DG.3 (note 4), para. 17.

²⁰ OPCW, EC-105/DG.3 (посилання 4), para. 14.

²¹ OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report of the director-general, EC-103/DG.2, 24 Mar. 2023, paras 23-24.

²² OPCW, EC-105/DG.3 (посилання 4), para. 19.

²³ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), p. 5.

²⁴ OPCW, Technical Secretariat, 'Report of the OPCW Fact-Finding Mission regarding incidents of alleged use of toxic chemicals as a weapon in Kharbit Massasneh, Syrian Arab Republic on 7 July and 4 August 2017', S/2186/2023, 28 June 2023, para. 1.1.

підтвердити вплив певного хімікату на сімох постраждалих. Крім того, у звіті перелічено кілька проблем, з якими зіткнулася *FFM* під час розслідування; зокрема: неможливість відвідати місця ймовірних нападів через проблеми безпеки; ненадання фотографій чи відеозаписів про повідомлені інциденти або боєприпаси; відсутність зразків крові та одягу поранених; відсутність зразків навколишнього середовища з місць інцидентів²⁵. *FFM* дійшла висновку, що “інформація, отримана та проаналізована відповідно до її повноважень . . . не надає достатніх підстав зробити висновок, що в повідомлених інцидентах . . . в Харбіт-Массасне . . . 7 липня 2017 р. та 4 серпня 2017 р. токсичні хімікати використовувалися як зброя”²⁶.

Станом на грудень 2023 р., *FFM* все ще розглядала щонайменше 18 інцидентів, що, як повідомлялося, сталися з березня 2016 р. по травень 2019 р.²⁷ Протягом 2023 р. група продовжувала шукати додаткову інформацію про деякі з цих інцидентів, зокрема шляхом відряджень та обміну вербальними нотами (дипломатичними меморандумами) з урядом Сирії. Одне відрядження до Алеппо, заплановане на травень 2023 р., довелося відкласти “з міркувань логістики та безпеки”²⁸. Відповідно до звіту Технічного секретаріату, Сирія справді надала інформацію про ймовірні інциденти в Харбіт-Массасне, про які *FFM* повідомляла на початку року, але стосовно інших розслідуваних інцидентів вона або заперечувала, що вони взагалі мали місце, або звинувачувала “Захід” у фабрикуванні даних про ці інциденти, щоб звинуватити в них сирійський уряд²⁹.

Сирійський уряд також роками подавав численні заяви до Технічного секретаріату, в яких він звинувачував збройні угруповання в Сирії у діяльності, пов’язаній з хімічною зброєю, включаючи її зберігання, переміщення та наміри використання, або в інсценуванні застосування хімічної зброї³⁰. Технічний секретаріат не зміг встановити жодного зв’язку між цими звинуваченнями сирійського уряду та будь-якими звинуваченнями, що їх розглядає *FFM*³¹.

Діяльність Групи розслідування та ідентифікації і спроби відновити дотримання Сирією Конвенції

Конференція держав-учасниць (*Conference of states parties, CSP*) ОЗХЗ створила Групу розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*) у 2018 р., після закінчення терміну дії мандату Спільного механізму розслідувань ОЗХЗ-ООН (*JIM*), що залишило міжнародне співтовариство без механізму визначення відповідальності за хімічні атаки в Сирії³².

²⁵ OPCW, S/2186/2023 (посилання 24), para. 1.6.

²⁶ OPCW, S/2186/2023 (посилання 24), para. 1.9.

²⁷ OPCW, Technical Secretariat, ‘Summary update of the activities carried out by the OPCW Fact Finding Mission in Syria’, S/2232/2023, 21 Dec. 2023, para. 1.18. У додатку до цього звіту перелічені всі 146 заявлених хімічних атак, про які було повідомлено ОЗХЗ з грудня 2015 по травень 2019 рр.

²⁸ OPCW, S/2232/2023 (посилання 27), para. 1.8.

²⁹ OPCW, S/2232/2023 (посилання 27), paras 1.7, 1.9, 1.10.

³⁰ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), para. 47.

³¹ OPCW, S/2213/2023 (посилання 5), para. 48.

³² OPCW, Conference of the States Parties, ‘Addressing the threat from chemicals weapons use’, Decision C-SS-4/DEC.3, 27 June 2018.

У січні 2023 р. *ИТ* видала третій звіт із висновком про те, що були “обґрунтовані підстави вважати”, що атаку в Думі 7 квітня 2018 р. із застосуванням хлору здійснили ВПС Сирії³³.

У 2019 р., реагуючи на попередні звіти *ИТ*, держави-учасниці ОЗХЗ позбавили Сирію деяких прав як члена Організації на підставі п. 2 ст. XII КЗХЗ. На засіданні 2023 р. *CSP*, застосовуючи положення п. 3 і 4 ст. XII, рекомендувала державам-учасникам КЗХЗ вжити колективних заходів із запобігання постачанню, продажу або передачі Сирії певних “хімічних прекурсорів і виробничих потужностей та обладнання подвійного використання, а також відповідних технологій”³⁴. У цьому рішенні до Сирії застосовано той самий список хімічних речовин та обладнання, який РБ ООН застосовує до Північної Кореї³⁵. Крім того, згідно з рішенням *CSP*, держави-учасниці КЗХЗ зобов’язані (а) вжити інших належних заходів стосовно передачі Сирії токсичних хімікатів і прекурсорів, а також потенційних засобів доставки та пов’язаних матеріалів; (б) надавати максимальну допомогу у кримінальних розслідуваннях або кримінальних провадженнях, пов’язаних з атаками з використанням хімічної зброї у Сирії; та (в) підтримувати міжнародні зусилля із забезпечення підзвітності, включаючи зусилля Міжнародного неупередженого та незалежного механізму (*International, Impartial, and Independent Mechanism, ІІМ*)³⁶. Цей механізм створений ГА ООН у 2016 р. “для допомоги в розслідуванні та переслідуванні осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини згідно з міжнародним правом, скоєні в [Сирії] з березня 2011 р.”³⁷. Нарешті, посилаючись на “особливу серйозність ситуації”, у рішенні міститься прохання до Генерального директора ОЗХЗ довести це питання до відома ГА ООН і РБ ООН і закликати ці два органи “вжити належних заходів для нормалізації ситуації та забезпечення відповідальності”³⁸. Це означає, що *CSP* вже застосувала всі засоби, зазначені в ст. XII КЗХЗ, щоб вирішити занепокоєння дотриманням Конвенції.

Як і у випадках з іншими рішеннями, пов’язаними із застосуванням хімічної зброї у Сирії, через відсутність консенсусу, по суті, було проведено голосування. Співавторами проєкту рішення виступила міжрегіональна група з 52 держав-учасниць. Загалом за проєкт рішення проголосували 69 держав, 10 – проти, 45 – утрималися³⁹.

³³ OPCW, Technical Secretariat, ‘Douma (Syrian Arab Republic) – 7 April 2018’, 3rd report by the OPCW Investigation and Identification Team, S/2125/2023, 27 Jan. 2023.

³⁴ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Addressing the threat from chemical weapons use and the threat of future use’, Decision C-28/DEC.12, 30 Nov. 2023, para. 7(a).

³⁵ Про список у рішенні *CSP* див.: United Nations, Security Council, Letter dated 1 November 2006 from the chair of the 1718 Committee to the president of the Security Council, S/2006/853, 7 Nov. 2006. Про режим санкцій стосовно Північної Кореї див.: United Nations, Security Council Committee established pursuant to resolution 1718 (2006), [n.d.]; див. також підрозділ II розділу 12 цього видання.

³⁶ OPCW, Decision C-28/DEC.12 (посилання 34), para. 7(b-c).

³⁷ UN General Assembly Resolution 71/248, ‘International, Impartial and Independent Mechanism to assist in the investigation and prosecution of persons responsible for the most serious crimes under international law committed in the Syrian Arab Republic since March 2011’, 21 Dec. 2016.

³⁸ OPCW, Decision C-28/DEC.12 (посилання 34), para. 9.

³⁹ OPCW, Conference of the States Parties, Report of the 28th session, C-28/5, para 9.24.

Перед голосуванням держави, які виступали за рішення, зазначали, що триваюче недотримання Сирією КЗХЗ може завдати “серйозної шкоди завданням і меті Конвенції” та вимагає додаткових заходів⁴⁰. Сирія не брала участі в голосуванні, оскільки її право голосу було призупинено у 2021 р.⁴¹ Проте сирійський представник прокоментував це рішення, згадавши головним чином процедурні аспекти голосування, та зазначив, на думку Сирії, посилення поляризації та політизації ОЗХЗ. Він також назвав звинувачення Сирії, наведені в рішенні, “безпідставними”⁴². Пояснюючи утримання від голосування, Болівія виступила проти процесу голосування не на основі консенсусу, тоді як Малайзія зазначила необхідність більшої співпраці, враховуючи, що 25-й раунд консультацій відбувся всього кілька тижнів тому (див. вище). З країн, які пояснили свою незгоду з цим рішенням, Китай, Пакистан та Іран підтвердили свою відому позицію проти *ІТ*, робота якої вплинула на формулювання проєкту рішення, а Росія у більш загальному плані звинуватила західні країни в політизації ОЗХЗ у власних інтересах і використанні процесу для “покарання”. Пакистан і Палестина висловили невдоволення пізнім внесенням проєкту рішення, що не дало делегаціям достатньо часу на формування власної позиції⁴³.

Звинувачення в незаконній хімічній діяльності в російсько-українській війні

Звинувачення в застосуванні хімічної зброї у війні в Україні тривали і в 2023 р.⁴⁴ Якщо попередні звинувачення 2022 р. стосувалися переважно навмисних ударів по хімічній інфраструктурі та можливості т. зв. атак під чужим прапором, то у 2023 р. Росію звинувачували у використанні поліцейських хімічних речовин у війні⁴⁵. Хоча КЗХЗ не забороняє поліцейські хімічні речовини, вона однозначно забороняє їх використання у війні.

Упродовж 2023 р. Україна подала три вербальні ноти Технічному секретаріату ОЗХЗ – у травні, серпні та вересні, – в яких звинуватила Росію у використанні “боєприпасів, що містять хімічну речовину”, а також у використанні поліцейських хімічних речовин як засобу ведення війни⁴⁶. У цих вербальних

⁴⁰ OPCW, Conference of the States Parties, Statement by the European Union, 27 Nov.-1 Dec. 2023. Див. також: OPCW, Conference of the States Parties, Statement by Canada on behalf of Australia, Canada and New Zealand, 29 Nov. 2023; Statement by Germany, 29 Nov. 2023; та Statement by the USA, 24 Nov. 2023.

⁴¹ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic’, Decision C-25/DEC.9, 21 Apr. 2021, para. 7.

⁴² OPCW, Conference of the States Parties, Morning session, 30 Nov. 2023, Video recording, Oral statement by Syria, starting at 2:53.

⁴³ Пояснення з питань голосування див.: OPCW (посилання 42), starting at 2:36.

⁴⁴ Про інші аспекти цієї війни див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділи II і III розділу 10 цього видання. Про заяви щодо застосування біологічної зброї див. підрозділ III цього розділу.

⁴⁵ Про звинувачення 2022 р. див.: Якоб, *Щорічник СІПРІ 2023* (посилання 1). Про звинувачення 2023 р. див., наприклад: OPCW, Conference of the States Parties, Statement by Canada, 15 Jan. 2024.

⁴⁶ Ukrainian Permanent Representation to the OPCW, Notes verbales no. 61219/35-196/50-61363, 28 May 2023, no. 61219/35-196/50-92525, 7 Aug. 2023, no. 61219/35-196/50-107892, 11 Sep. 2023; все це див.: OPCW, ‘Compendium of correspondence shared by states parties on Ukraine’, [n.d.]. Див. також: OPCW, Conference of the States Parties, Statement by Ukraine, 27 Nov.-1 Dec. 2023.

нотах Україна повідомила Технічний секретаріат, що вона розслідує інциденти та має намір поінформувати Секретаріат про результати “в належний час”.

Росія заперечила будь-яке застосування хімічної зброї та сама звинуватила Україну у використанні звинувачень проти Росії з метою: виправдання власної діяльності, пов’язаною з хімічною зброєю; у плануванні нападів із застосуванням хімічної зброї за підтримки західних країн, щоб звинуватити в них Росію; і, можливо, у підготовці обмежених “провокацій” з використанням хімічної зброї⁴⁷.

6 жовтня 2023 р. Німеччина від імені шести інших країн застосувала ст. IX КЗХЗ, яка передбачає, що держави-учасниці можуть вимагати роз’яснення ситуацій, які викликають занепокоєння через можливість недотримання Конвенції іншою державою-учасницею. Сім країн вимагали від Росії відповісти на два запитання: чи використовували “російські збройні сили поліцейські хімічні речовини в бойових діях під час конфлікту в Україні?”; і як вона пояснить репортаж російського телебачення про “застосування сльозогінного газу російськими збройними силами в бойових діях у Донецькій області?”⁴⁸.

У своїй відповіді Росія заперечувала використання поліцейських хімічних речовин в Україні та стверджувала, що в повідомленні йшлося про запальні боєприпаси, а не про хімічну зброю; вона також стверджувала, що граната зі сльозогінним газом, показана російським телебаченням, насправді була українського походження⁴⁹. Росія також повторила звинувачення, ніби Україна за підтримки західних країн підготувала та здійснила “провокації” з токсичними хімікатами. Крім того, Росія запросила у Німеччини інформацію про інциденти, про які Україна згадувала у двох своїх вербальних нотах стосовно ймовірного застосування Росією хімічної зброї⁵⁰. Німеччина, знову від імені шести інших держав, прийняла до відома відповідь Росії, але не вважала її вичерпною відповіддю на свої запитання. Стосовно запиту Росії про роз’яснення до Німеччини, остання заявила, що не має інформації про згадані інциденти та відклала подальшу реакцію на потім⁵¹.

Цей обмін, імовірно, триватиме й у 2024 р. Хоча процедури роз’яснення відповідно до ст. IX КЗХЗ здебільшого ґрунтуються на консультаціях між державами-учасницями, Виконавча рада може відігравати у цьому допоміжну роль, а Технічний секретаріат теоретично може долучитися до цього процесу кількома способами. Відповідно до ст. IX.4(е) КЗХЗ, Виконавча рада може попросити Генерального директора “створити групу експертів із Технічного секретаріату” для вивчення ситуації та надання фактологічного звіту. Держави-учасниці також можуть, наприклад, звернутися до

⁴⁷ Russian Permanent Representation to the OPCW, Notes verbales no. 6, 3 Mar. 2023, no. 12, 8 Apr. 2023, no. 54, 12 Dec. 2023, все це див.: OPCW, ‘Compendium’ (посилання 46).

⁴⁸ German Permanent Representation to the OPCW, Note Verbale no. 41/2023, published as OPCW, Executive Council, EC-104/NAT.6, 6 Oct. 2023.

⁴⁹ Russian Permanent Representation to the OPCW, Note Verbale no. 38, published as OPCW, Executive Council, EC-104/NAT.7, 12 Oct. 2023.

⁵⁰ Russian Permanent Representation to the OPCW (посилання 49).

⁵¹ German Permanent Representation to the OPCW, Note Verbale no. 44/2023, published as OPCW, Executive Council, EC-105/NAT.1, 26 Oct. 2023.

Секретаріату з проханням здійснити візит технічної допомоги (*technical assistance visit, TAV*) відповідно до ст. VIII.38(е) КЗХЗ або розслідувати ймовірне використання поліцейських хімічних речовин у війні (процедура такого розслідування викладена в частині XI Додатку до КЗХЗ про верифікацію).

Прогноз

Після насиченого подіями 2023 р. ОЗХЗ чекає ряд викликів і можливостей у 2024 р. Завершення знищення всіх задекларованих запасів дозволить організації зайнятися запобіганням повторній появі хімічної зброї. Це вимагатиме подальшого коригування її діяльності з верифікації, разом зі збереженням досвіду знищення та перевірки, оскільки в майбутньому можуть з'явитися раніше не задекларовані запаси хімічної зброї.

Твердження про використання хімічної зброї в Україні, недотримання Сирією своїх зобов'язань із роззброєння та невирішені питання стосовно ймовірного застосування хімічної зброї в Сирії та пов'язані з цим політичні конфлікти, вірогідно, і далі впливатимуть та ускладнюватимуть роботу політичних органів ОЗХЗ. Залишається з'ясувати, чи вплине на поведінку Сирії посилення тиску з боку Конференції держав-учасниць із метою відновлення виконання її зобов'язань.

Хоча 5-та Оглядова конференція КЗХЗ завершилася без обов'язкових рішень для майбутніх дій, вона дала корисні рекомендації для спільної діяльності і пріоритетів для майбутніх напрямів роботи, які можна трансформувати в ефективні дії. Це стосується, зокрема, коригування перевірок промисловості, географічного представництва та зусиль із запобігання та протидії хімічному тероризму. Середньостроковий план, підготовлений Технічним секретаріатом на 2024-2028 рр., "задає напрям процесу щорічного планування" ОЗХЗ стосовно семи основних цілей: ліквідація та нерозповсюдження хімічної зброї; допомога та захист від хімічної зброї; міжнародне співробітництво для сприяння розвитку; впровадження КЗХЗ на національному рівні; універсалізація КЗХЗ; виконання всіх положень КЗХЗ⁵². Значною мірою завдяки роботі консультативних органів Технічний секретаріат і держави-учасниці мають багато наукових і технічних питань і проблем, які потрібно вирішити на практиці. Це стосується, зокрема, діяльності в галузі біотоксинів, хімічної криміналістики та ролі допоміжних технологій, таких, як штучний інтелект (ШІ) та 3D-друк.

Отже, у той час як політичні процеси забезпечення та відновлення відповідності КЗХЗ та всі пов'язані з цим аспекти, ймовірно, залишатимуться поляризованими та ускладнюватимуться політичними конфліктами, поточна діяльність ОЗХЗ з верифікації, міжнародного співробітництва та допомоги триватиме. Крім того, є можливості для подальшого зміцнення наукової бази та співробітництва в рамках КЗХЗ.

⁵² OPCW, Executive Council, 'Medium-term plan of the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons 2024-2028', Note by the Technical Secretariat, EC-104/S/1 and C-28/S/1, 14 Aug. 2023, para. 1 and annex.

II. Біологічне роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї

ФІЛІППА ЛЕНТЗОС

Головним правовим інструментом протидії біологічній зброї є Конвенція 1972 р. про біологічну і токсинну зброю (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention, BWC*)¹. Вона стала більш універсальною у 2023 р. – з долученням Південного Судану кількість держав-учасниць сягнула 186². Ще чотири держави підписали, але не ратифікували Конвенцію; залишилося лише вісім держав, які не підписали і не ратифікували її.

У 2022 р. на 9-й Оглядовій конференції КБТЗ було створено робочу групу зі зміцнення Конвенції, відкриту для всіх держав-учасниць, яка мала працювати на основі консенсусу³. Перші три сесії цієї групи відбулися у 2023 р. – тривалістю загалом 17 днів у березні, серпні та грудні. Інші ключові заходи з біологічного роззброєння та нерозповсюдження у 2023 р. відбувалися у рамках Першого комітету ГА ООН і Зустрічі держав-учасниць (*Meeting of States Parties, MSP*) КБТЗ. Ці форуми дали можливість Російській Федерації продовжити кампанію з підриву міжнародної архітектури протидії біологічній зброї.

У цьому підрозділі розглядаються ці події, починаючи з останніх звинувачень у недотриманні КБТЗ. Далі розглянуті останні пропозиції стосовно створення механізму верифікації та дотримання КБТЗ, а після того – сесії робочої групи та *MSP*. Він завершується короткою оцінкою перспектив міжнародної архітектури протидії розповсюдженню та застосуванню біологічної зброї.

Звинувачення в недотриманні Конвенції про біологічну зброю

У 2023 р. на всіх форумах, пов'язаних із біологічною зброєю, Росія продовжувала свої звинувачення у недотриманні заборони біологічної зброї, зловживаючи дезінформацією з посиланням на інструменти роззброєння. Її давня кампанія звинувачень у неналежній діяльності в західних “біолабораторіях” активізувалася ще у 2022 р., що змусило у вересні того ж року провести офіційну консультативну зустріч відповідно до ст. V КБТЗ та кілька раундів обговорень у РБ ООН. Це завершилося в жовтні 2022 р. безпрецедентним запитом Росії до РБ ООН стосовно розслідування “військової біологічної діяльності в Україні”. Однак інші члени РБ, за винятком Китаю, не визнали докази Росії переконливими і відхилили пропозицію Росії⁴. На перший погляд, той факт, що 10 непостійних членів РБ утрималися від

¹ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсинної зброї і про їх знищення (КБТЗ) див. у підрозділі I додатку А цього видання.

² Повний список учасників КБТЗ див. у підрозділі I додатку А цього видання.

³ 9th BWC Review Conference, Final document, BWC/CONF.IX/9, 22 Dec. 2022, part II, paras 8, 11.

⁴ Лентзос Ф. “Звинувачення у застосуванні біологічної зброї”. – *Щорічник СППРІ 2023*, підрозділ II розділу 9.

голосування – при трьох голосах “проти” (Франція, Велика Британія та США) і двох голосах “за” (Китай і Росія) – може вказувати на те, що Росія мала певну підтримку, але це не так: утримання від голосування було протестом проти дипломатичних маневрів Росії, а не ознакою нерішучості чи байдужості членів РБ ООН⁵.

Тим не менш у 2023 р. кількість звинувачень із боку Росії подвоїлася. Так, у серпні Росія подала на другу сесію нової робочої групи КБТЗ робочий документ (див. нижче), у якому висловила занепокоєння недотриманням США та Україною зобов'язань за КБТЗ⁶. Делегації США та України під час зустрічі усно заперечили це. Так само на третій сесії робочої групи у грудні один із робочих документів, поданих Росією, стосувався “Військово-біологічної діяльності США та України на території України в порушення Конвенції”⁷. Це знову викликало різке спростування з боку США та України. США повторили, що вони ретельно вивчили безпідставну стурбованість, висловлену Росією на офіційній консультативній зустрічі КБТЗ у 2022 р., і зауважили, що:

із самого початку процесу згідно зі ст. V було зрозуміло, що Росія ніколи не збиралася конструктивно співпрацювати з Україною і США. У перший же день зустрічі нам стало відомо, що російська делегація вже ухвалила рішення та розповсюдила проєкт спільної заяви обраних делегацій про результати цих консультацій відповідно до ст. V. У цьому проєкті Російська Федерація чітко робить висновок, що Україна і США не змогли відповісти на запитання про діяльність біологічних лабораторій в Україні – цей висновок був зроблений нею ще навіть до початку спільної презентації США та України⁸.

Насамкінець США зазначили, що вони не мають наміру далі обговорювати це питання з Росією, вважаючи процес консультацій “завершеним і закритим”. Україна також відкинула звинувачення Росії, назвавши їх “провокативними, брехливими та безпідставними”⁹. Україна також підкреслила, що формальна консультативна зустріч “переконливо розвінчала” звинувачення Росії, і що вона вважає процес “завершеним”.

Тим часом на Першому комітеті ГА ООН з розгляду питань роззброєння та міжнародної безпеки, що відбувся з 2 жовтня по 3 листопада 2023 р. в Нью-Йорку, Росія знову заговорила про “військово-біологічну програму”

⁵ Littlewood, J. and Lentzos, F., ‘Russia (again) peddles its debunked US-Ukrainian bioweapons claims at the United Nations’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 15 Nov. 2022.

⁶ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Questions of the Russian Federation to the United States and Ukraine regarding the compliance with their obligations under the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (BTWC) in the context of the activities of biological laboratories in the territory of Ukraine’, Submitted by Russia, BWC/WG/2/WP.25, 18 Aug. 2023.

⁷ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Military biological activities of the United States and Ukraine on the Ukrainian territory in violation of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction’, Submitted by Russia, BWC/WG/3/WP.3, 28 Nov. 2023.

⁸ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, US right of reply to Russia, BWC/WG/3/WP.12, 6 Dec. 2023.

⁹ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, Ukraine’s comments on working paper BWC/WG/3/WP.3 submitted by Russia, BWC/WG/3/WP.15, 8 Dec. 2023.

в Україні за підтримки “Пентагону та пов’язаних із ним структур, включаючи приватні компанії”, в порушення КБТЗ¹⁰. Вона заявила, що її “обґрунтовані запитання” . . . досі залишаються без відповіді . . . і вимагають вирішення”. Іран також звинуватив США в розробці біологічної зброї та закликав їх зняти застереження стосовно Женевського протоколу 1925 р., який забороняє використання хімічної та біологічної зброї¹¹. Іран також заявив, що США повинні “утриматися від протидії” режиму верифікації за КБТЗ.

Важливе місце в тематичному кластері Першого комітету “Інша [тобто неядерна] зброя масового ураження” посідали також дезінформація, звинувачення в порушеннях і розслідування ймовірних нападів із застосуванням біологічної зброї¹². США, як і раніше, заявляли про “глибоку стурбованість” тим, що деякі країни, маючи на увазі Росію, “продовжують використовувати біологічну зброю всупереч КБТЗ”¹³. Росія була більш однозначною, знову звинувативши США в участі у “військовій біологічній програмі” в Україні та розробці компонентів біологічної зброї в безпосередній близькості від російської території¹⁴. Росія наполягала, що її питання стосовно американської програми залишаються невирішеними й потребують відповіді. Підтримуючи Росію, Китай заявив, що “міжнародне співтовариство висунуло низку питань стосовно військової біологічної діяльності Сполучених Штатів, але [уряд США] не надав змістовних роз’яснень і не вжив заходів для підвищення прозорості”¹⁵. Китай “підтримує міжнародне співтовариство в його постійній увазі до серйозного і справедливого дотримання вимог із боку США”¹⁶.

США відповіли Росії, що вони “повністю дотримуються своїх зобов’язань за КБТЗ, не розробляють і не мають такої зброї в Україні чи будь-де ще”, і що держави-учасниці КБТЗ дали чітко зрозуміти на офіційній консультативній зустрічі КБТЗ 2022 р., що претензії Росії до США та України нічим не підтверджені¹⁷. США дали зрозуміти, що вони вважають процеси згідно зі ст. V КБТЗ (про консультації) та ст. VI (про розслідування) “завершеними та закритими”. Кілька держав, зокрема Австралія, Австрія, Канада, Чехія, Німеччина, Іспанія, Україна та Великобританія, а також ЄС, засудили Росію за її дезінформацію¹⁸.

¹⁰ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Russia, 4 Oct. 2023.

¹¹ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Iran, 6 Oct. 2023. Загальний огляд та інші деталі Женевського протоколу 1925 р. див. у підрозділі I додатку А цього видання. Як і деякі інші держави, США залишають за собою право застосувати відповідні дії проти держави, яка порушує заборони Протоколу.

¹² Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, 21 Oct. 2023, p. 21.

¹³ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by the USA, 18 Oct. 2023.

¹⁴ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Russia, 18 Oct. 2023.

¹⁵ United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Biological, chemical agents of war morally repugnant, terrorist breeding ground, say First Committee speakers, pointing fingers at convention offenders’, Press release, GA/DIS/3721, 18 Oct. 2023.

¹⁶ Lentzos (посилання 12), p. 22.

¹⁷ Lentzos (посилання 12), p. 22; та Lentzos (посилання 4).

¹⁸ Lentzos (посилання 12), p. 22.

Щорічна резолюція стосовно КБТЗ була прийнята Першим комітетом, як зазвичай, без голосування 30 жовтня 2023 р.¹⁹ Окрім кількох нових пунктів, що відображають результати 9-ї Оглядової конференції КБТЗ, резолюція містить більш суперечливий параграф про скаргу Росії до РБ ООН згідно зі ст. VI КБТЗ. У цьому пункті зазначено, що Росія поставила питання перед США та Україною стосовно “виконання ними відповідних зобов’язань за Конвенцією у контексті діяльності біологічних лабораторій в Україні”. Крім того, зазначено, що Росія звернулася до РБ ООН з проханням розглянути можливість створення комісії для розслідування її претензій до США та України. У цьому параграфі в нейтральній і прагматичній формі описано, як РБ розглядала скаргу, і “2 листопада 2022 р. вжила заходів стосовно проекту резолюції, поданого Російською Федерацією, і він не був прийнятий”, без жодних подробиць голосування (див. вище).

Нарешті, на зустрічі держав-учасниць у грудні 2023 р. (див. нижче), Росія знову подала робочий документ, в якому повторюються заяви про “військову біологічну діяльність” США в Україні всупереч КБТЗ, а також доповідь російської парламентської комісії на 64 сторінках про розслідування фінансованих США біологічних лабораторій в Україні²⁰. США та Україна знову заперечили наведені в робочому документі звинувачення, наводячи такі ж аргументи, як і попереднього тижня в робочій групі²¹.

Пропозиції стосовно механізму дотримання та верифікації Конвенції про біологічну зброю

Попри чітке висловлення переважною більшістю держав зацікавленості та підтримки посиленню верифікаційних заходів у рамках КБТЗ, прогрес у цьому напрямі з початку 2000-х рр. був обмеженим²². Механізм Генерального секретаря ООН з розслідування ймовірного використання хімічної та біологічної зброї (*UN Secretary-General's Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons, UNSGM*) залишається єдиним незалежним міжнародним інструментом розслідування звинувачень у застосуванні

¹⁹ United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction’, Draft resolution, A/C.1/78/L.59, 12 Oct. 2023. Пізніше цей проект був схвалений без голосування Резолюцією ГА ООН 78/67 від 4 грудня 2023 р.

²⁰ 2023 Meeting of BWC States Parties, ‘Military biological activities of the United States and Ukraine on the Ukrainian territory in violation of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction’, BWC/MSP/2023/WP.3, 28 Nov. 2023; та 2023 Meeting of BWC States Parties, ‘Outcome report of the parliamentary commission of the Russian Federation on the investigation into the circumstances related to the creation of biological laboratories by United States specialists on the territory of Ukraine. Moscow, 2023’, BWC/MSP/2023/WP.1/Rev.1, 5 Dec. 2023.

²¹ 2023 Meeting of BWC States Parties, Statement by the USA, BWC/MSP/2023/WP.6, 13 Dec. 2023; та 2023 Meeting of BWC States Parties, Ukraine’s comments on working papers BWC/MSP/2023/WP.1/Rev.1 and BWC/MSP/2023/WP.3 submitted by Russia, BWC/MSP/2023/WP.28/Rev.1, 14 Dec. 2023.

²² Див., наприклад: Littlewood, J., ‘A stepping stone approach’, Revisiting BWC Verification Policy Briefs no. 1, King’s College London, Aug. 2018; інші повідомлення з цієї серії.

біологічної зброї²³. У 2023 р. на зустрічах, пов'язаних із біологічною зброєю, обговорювали кілька старих і нових пропозицій стосовно дотримання та верифікації.

Під час загальних дебатів у Першому комітеті біологічна зброя згадувалася у виступах семи груп держав і 72 окремих держав – в обох випадках це було більше, ніж у 2022 р.²⁴ Більшість держав підкреслили важливість КБТЗ, і багато з них підтвердили відданість Конвенції та висловили підтримку її універсалізації. У заяві Руху неприєднання (*Non-Aligned Movement, NAM*) повторювалися знайомі формулювання стосовно необхідності механізму верифікації КБТЗ та наголошувалося на зобов'язаннях за ст. X (про мирну співпрацю держав-учасниць КБТЗ у сфері біотехнологій)²⁵. Це було підтримано рядом інших держав, зокрема Білоруссю, Кубою, Ганою, Непалом, Росією, ПАР і Таїландом, а також Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*) та Співдручністю країн Латинської Америки та Карибського басейну (*Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños, CELAC*)²⁶.

Росія, продовжуючи обговорення верифікації КБТЗ, стверджувала, що «існує нагальна потреба зміцнення *UNSGM*»²⁷. Вона повідомила, що 14 червня 2023 р. надіслала ноту Генеральному секретарю із закликом організувати перегляд поточних принципів і процедур *UNSGM* з метою їх оновлення. Кілька держав, у т. ч. Чилі, Норвегія, Португалія, Словаччина та ПАР, відкинули необхідність перегляду *UNSGM*²⁸. У 2023 р. в Першому комітеті резолюції про *UNSGM* не вносилися, але Росія дала зрозуміти, що у 2024 р. вона може повернутися до свого проєкту резолюції, який уже тричі не пройшов²⁹.

«Дотримання та верифікація» були серед головних тем обговорень на грудневому засіданні робочої групи КБТЗ. Три робочі документи, подані на сесію Росією, стосувалися заходів зміцнення довіри в рамках КБТЗ, можливого

²³ Про *UNSGM* див.: UN Office for Disarmament Affairs, 'Secretary-General's Mechanism for Investigation of Alleged Use of Chemical and Biological Weapons (UNSGM)', [n.d.].

²⁴ Lentzos, F., 'Biological weapons', *First Committee Monitor*, 7 Oct. 2023, p. 13; Lentzos, F., 'Biological weapons', *First Committee Monitor*, 14 Oct. 2023, p. 14; Lentzos, F., 'Biological weapons', *First Committee Monitor*, 8 Oct. 2022, p. 13; Lentzos, F., 'Biological weapons', *First Committee Monitor*, 15 Oct. 2022, p. 17.

²⁵ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Indonesia on behalf of the Non-Aligned Movement, 2 Oct. 2023. Стислий опис і список членів Руху неприєднання див. у підрозділі І додатку Б цього видання.

²⁶ Всі заяви див. на вебсайті UN Office for Disarmament Affairs (UNODA) Meetings Place.

²⁷ United Nations, Statement by Russia (посилання 10). Про цей наратив див.: Lentzos, F. and Francese, T., 'Biological Weapons Convention: In the crosshairs of geopolitical tensions', *Georgetown Journal of International Affairs*, 17 May 2023.

²⁸ Lentzos, 14 Oct. 2023 (посилання 24), p. 14.

²⁹ Lentzos, F. and Littlewood, J., 'How Russia worked to undermine UN bioweapons investigations', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 11 Dec. 2020.

механізму верифікації та досвіду верифікаційної діяльності з 1990-х рр.³⁰ У робочому документі США стосовно їхнього підходу до зміцнення КБТЗ визнавалося, що “проблема верифікації у сфері біологічної зброї є унікальною, порівняно з іншими класами зброї масового ураження (ЗМУ) і вимагає іншого підходу до її розв’язання”³¹. Тож у робочому документі наголошувалося на наявності відмінностей між заходами верифікації та заходами прозорості, а також було викладено “інструментальний” підхід до верифікації. У ньому також підкреслювалася незмінна думка США, що періодичні інспекції “біологічних об’єктів – визначених у щорічних поданнях про заходи зміцнення довіри або відібраних за іншими критеріями – не надають інформації, необхідної для верифікації дотримання Конвенції державною-учасницею”³².

Два з трьох робочих документів ЄС стосувалися зміцнення довіри та верифікації³³. Велика Британія подала робочий документ, у якому пропонувалися концептуальні засади підходу до дотримання, зміцнення довіри та верифікації, а також деякі керівні принципи обговорень у робочій групі³⁴. Китай, зазначивши, що “останніми роками суперечки між державами-учасницями з питань дотримання . . . показали необхідність і терміновість створення механізму верифікації”, подав робочий документ із викладенням свого бачення механізму верифікації та рекомендацій стосовно майбутньої роботи³⁵. Іран подав робочий документ, у якому стверджується, що “пріоритетність [юридично] зобов’язуючих рамок має важливе значення для заміни односторонніх підходів спільним і примусовим механізмом”³⁶.

³⁰ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Proposal to enhance the format of confidence-building measures under the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction’, Submitted by Russia, BWC/WG/3/WP.4, 29 Nov. 2023; BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Conceptual and methodological aspects of a possible mechanism of verification of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction’, Submitted by Russia, BWC/WG/3/WP.5, 29 Nov. 2023; та BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Contemporary problems of verification under the BTWC. Historic work experience of the VEREX and the Ad Hoc Group of States Parties to the BTWC’, Submitted by Russia, BWC/WG/3/WP.13, 6 Dec. 2023.

³¹ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘US approach to the working group on the strengthening of the Biological Weapons Convention’, Submitted by the USA, BWC/WG/3/WP.9/Rev.1, 4 Jan. 2024, para. 3.

³² BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, BWC/WG/3/WP.9/Rev.1 (посилає 31), para. 13.

³³ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Position of the European Union on transparency and confidence-building within the Biological and Toxin Weapons Convention’, Submitted by the EU, BWC/WG/3/WP.16, 8 Dec. 2023; та BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Position of the European Union on compliance with and verification under the Biological and Toxin Weapons Convention’, Submitted by the EU, BWC/WG/3/WP.17, 8 Dec. 2023.

³⁴ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Building global biosecurity via confidence in compliance with the Biological and Toxin Weapons Convention’, Submitted by the UK, BWC/WG/3/WP.6, 30 Nov. 2023.

³⁵ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Verification mechanism of the Biological Weapons Convention under new circumstances’, Submitted by China, BWC/WG/3/WP.10, 4 Dec. 2023.

³⁶ BWC Working Group on the Strengthening of the Convention, ‘Strengthening compliance with the Biological Weapons Convention through a legally binding instrument’, Submitted by Iran, BWC/WG/3/WP.11, 5 Dec. 2023.

На зустрічі держав-учасниць у грудні 2023 р. Росія подала спільну заяву, спочатку подану до Першого комітету кількома державами, що поділяють погляди Росії на “зусилля зі зміцнення” *UNSGM*³⁷. З аналогічною аргументацією вона подала також робочий документ від імені Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), де чітко викладено деякі стратегічні цілі Росії у біологічному роззброєнні:

Держави-члени ОДКБ вважають неприйнятним створення міжнародних механізмів, що дублюють функції КБТЗ в обхід РБ ООН. Зокрема, вони виступають проти спроб використання т. зв. “добровільних оціночних візитів” на мікробіологічні об’єкти подвійного призначення як альтернативи верифікації під егідою КБТЗ, а також проти створення структурного підрозділу в Секретаріаті ООН для розслідувань імовірного застосування біологічної зброї³⁸.

Висновки та прогноз

Поточна геополітична напруженість продовжує впливати на зусилля з роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї. Стратегічна кампанія Росії зі зриву та гальмування діяльності КБТЗ і *UNSGM* посилилась у 2023 р. і, схоже, продовжиться.

Стратегічна кампанія Росії в галузі біологічного роззброєння – з активним використанням постійної дезінформації про біологічні лабораторії та “військову біологічну діяльність” – пов’язана з війною в Україні та стала “одним із аспектів зіткнення двох різних світоглядів”³⁹. Зрештою, кампанія Росії може суттєво підірвати міжнародну архітектуру проти розповсюдження та використання біологічної зброї.

Агресивна поведінка Росії на майданчику КБТЗ є лише частиною загальної картини, оскільки подібним чином вона діє і в інших органах із питань роззброєння в Женеві.

³⁷ 2023 Meeting of BWC States Parties, ‘Joint statement in support of the efforts to strengthen the United Nations Secretary-General’s Mechanism for Investigation of the alleged use of chemical and biological weapons’, Submitted by Russia, BWC/MSP/2023/WP.20/Rev.1, 14 Dec. 2023.

³⁸ 2023 Meeting of BWC States Parties, Working material of the Secretariat of the Collective Security Treaty Organization, Submitted by Russia, BWC/MSP/2023/WP.49, 14 Dec. 2023. Стислий опис та іншу інформацію про ОДКБ див. у підрозділі II додатку Б цього видання.

³⁹ Lentzos and Francese (посилання 27), part 2; 9th BWC Review Conference, Oral statement by the North Atlantic Treaty Organization, 29 Nov. 2022, UN Web TV, 2:34-2:53.

III. Безпека у сфері охорони здоров'я

ФІЛІППА ЛЕНТЗОС

Охорона здоров'я у світі базується на сильних і стійких системах із запобігання, виявлення та реагування на загрози інфекційних захворювань у будь-якій точці світу. До ризиків безпеки у сфері охорони здоров'я належать поява та поширення нових інфекційних хвороб (часто цьому сприяє глобалізація подорожей і торгівлі) та розвиток стійких до ліків хвороботворних мікроорганізмів¹. Зміна клімату також може змінювати активність і поширення хвороб². За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), 2023 р. став рекордним у ліквідації хвороб – завдяки поєднанню національних і міжнародних зусиль кілька країн покінчили з інфекційними захворюваннями³. У 2023 р. були дві надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я міжнародного характеру: *Covid-19* і *тпрох* (знана до 2022 р. як мавпяча віспа). Було оголошено, що обидві вони закінчились у 2023 р. У цьому підрозділі спочатку розглядається розвиток цих двох надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, а далі стисло обговорюються поточні зусилля з укладання договору про пандемії.

Оновлена інформація про пандемію *Covid-19* і дослідження походження *SARS-CoV-2*

До кінця 2023 р. понад 770 млн людей у світі були інфіковані новим коронавірусом (*SARS-CoV-2*), що викликає хворобу *Covid-19*. Наслідки пандемії для здоров'я, політики та безпеки відчуються у країнах по всьому світу з 2020 р., а її уроки все ще вивчаються⁴. Однак на брифінгу для преси 5 травня 2023 р. Генеральний директор ВООЗ А. Г. Тедрос (*Tedros Adhanom Ghebreyesus*) оголосив, що *Covid-19* вже не є надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я міжнародного характеру. Він сказав: “Вже понад рік пандемія показує тенденцію зниження, імунітет населення зростає завдяки вакцинації та інфікуванню, знижується смертність і послаблюється тиск на системи охорони здоров'я. Ця тенденція дозволила більшості країн повернутися до життя, яке ми знали до *Covid-19*”⁵.

Кількість випадків *Covid-19*, зафіксованих у 2023 р., була значно нижчою, ніж у 2022 і 2021 рр. Протягом 2023 р. загальна кількість випадків *Covid-19* у світі, відомих ВООЗ, зросла на 40 млн⁶, тоді як за 2022 р. їх кількість зросла на 440 млн – з 290 млн до 730 млн. На 31 грудня 2023 р. ВООЗ повідомила

¹ Centers for Disease Control and Prevention, ‘What is global health security?’, 18 May 2022.

² Teirstein, Z., ‘The link between climate change and a spate of rare disease outbreaks in 2023’, *Grist*, 22 Dec. 2023.

³ WHO, ‘Global health achievements 2023: Reasons for hope’, 20 Dec. 2023.

⁴ Про її вплив на охорону здоров'я, наприклад, в Африці див.: Nash, K., ‘The African Union and emerging patterns of global health governance’, *Global Studies Quarterly*, vol. 3, no. 3 (July 2023). Про інші наслідки див. відповідні розділи в *Щорічниках СІПРІ 2021-2023*.

⁵ Tedros, A. G., WHO director-general, Opening remarks at media briefing, 5 May 2023.

⁶ WHO Covid-19 dashboard, as of 31 Dec. 2023.

про 279 млн випадків у Європі, 193 млн в Америці, 208 млн у західній частині Тихого океану (з Китаєм), 61,2 млн у Південно-Східній Азії (з Індією), 23,4 млн у Східному Середземномор'ї (ширший Близький Схід) і 9,6 млн в Африці⁷. П'ятьма країнами з найбільшою сукупною кількістю зафіксованих випадків у 2020-2023 рр. залишилися, у низхідному порядку, США, Китай, Індія, Франція і Німеччина.

До кінця 2023 р. число смертей від *Covid*, про які стало відомо ВООЗ, досягла 7 млн, у т. ч. 3,0 млн в Америці: 2,3 млн в Європі, 0,8 млн у Південно-Східній Азії, 0,4 млн у Західній частині Тихого океану, 4 млн у Східному Середземномор'ї і 0,2 млн в Африці⁸. Проте, як зазначив А. Г. Тедрос у травні, “ми знаємо, що втрати є в кілька разів вищими – щонайменше 20 млн”⁹. П'ятьма країнами з найбільшою сукупною кількістю зареєстрованих смертей за 2020-2023 рр. залишаються, у низхідному порядку, США, Бразилія, Індія, Росія і Мексика¹⁰.

Скасування надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я міжнародного характеру для *Covid-19* означало кінець гострої фази пандемії. Але це не означає, що *Covid-19* вже не є глобальною загрозою здоров'ю. Як зазначив А. Г. Тедрос, “минулого тижня *Covid-19* забирав життя що три хвилини – і це лише ті смерті, про які ми знаємо. Поки ми розмовляємо, тисячі людей у всьому світі борються за життя у відділеннях інтенсивної терапії. І ще мільйони людей продовжують жити з виснажливими наслідками після *COVID-19*”¹¹. Він хотів донести думку, що “Вірус залишається. Він досі вбиває і досі змінюється. Залишається ризик появи його нових варіацій, які викликають нові сплески захворювань і смертей”. Зменшення кількісних показників просто означає, що “країнам час переходити від режиму надзвичайної ситуації до боротьби з *Covid-19* разом з іншими інфекційними хворобами”.

За три роки після оголошення *Covid-19* пандемією не було особливого прогресу в розумінні, звідки взявся коронавірус *SARS-CoV-2* і як він уперше заразив людей. У 2021 р. ВООЗ створила Науково-консультативну групу з вивчення походження нових патогенів (*Scientific Advisory Group for the Origins of Novel Pathogens, SAGO*) для визначення та організації досліджень походження нових і рецидивних патогенів, що мають епідемічний і пандемічний потенціал, та для незалежної оцінки походження *SARS-CoV-2*¹². У доповіді від червня 2022 р. *SAGO* навела список досліджень, які треба провести, щоб зрозуміти, як почалася пандемія *Covid-19*¹³. У 2023 р. нових результатів

⁷ WHO Covid-19 dashboard (посилання 6). Визначення цих регіонів, які не збігаються з визначенням в інших розділах цього видання, див.: WHO, ‘Countries’, [n.d.].

⁸ WHO Covid-19 dashboard (посилання 6).

⁹ Tedros (посилання 5).

¹⁰ WHO Covid-19 dashboard (посилання 6).

¹¹ Tedros (посилання 5).

¹² WHO, Scientific Advisory Group for the Origins of Novel Pathogens (SAGO), Terms of reference, 20 Aug. 2021. Див. також: Лентзос, *Щорічник СІПІ 2022* (посилання 4).

¹³ WHO, Scientific Advisory Group for the Origins of Novel Pathogens (SAGO), Preliminary report, 9 June 2022.

рекомендованих досліджень не з'явилося, і до кінця року *SAGO* не робила остаточних висновків про походження пандемії.

Спалах *тroph*

У липні 2022 р. ВООЗ визнала спалах у світі вірусу *тroph* надзвичайною ситуацією в галузі охорони здоров'я міжнародного характеру¹⁴. За 10 місяців, у травні 2023 р., вона заявила, що надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я більше немає.

Генеральний директор ВООЗ зазначив, що ВООЗ відомо про 87 тис. випадків і 140 смертей у 111 країнах, але спостерігається постійний прогрес у боротьбі зі спалахом, і “за останні три місяці зареєстровано майже на 90% менше випадків, ніж за попередні три місяці¹⁵. Зниження загрози від *тroph*, на думку А. Г. Тедроса як і у випадку з *Covid-19*, не означає, що робота закінчена. *Тroph* продовжує створювати серйозні проблеми для охорони здоров'я, які потребують надійної, випереджальної та постійної відповіді”¹⁶.

Договір про пандемії

З метою запобігання повторенню медичних, соціальних та економічних наслідків пандемії *Covid-19*, у грудні 2021 р. керівний орган ВООЗ, Всесвітня асамблея охорони здоров'я (*World Health Assembly, WHA*), створила міжурядовий переговорний орган (*intergovernmental negotiating body, INB*) для обговорення договору про пандемії з метою покращення профілактики, готовності та реагування на пандемії у світі¹⁷. У 2023 р. уряди продовжували обговорювати та виробляти проєкт угоди. На своєму сьомому засіданні, яке відбулось у штаб-квартирі ВООЗ у Женеві у грудні, *INB* (відкритий для всіх країн-учасниць ВООЗ) завершив розгляд тексту, представленого шістьма членами його бюро (з шести регіонів, визначених ВООЗ)¹⁸. Особливою проблемою є забезпечення виконання договору державами¹⁹. Перемовини мали продовжитись у 2024 р.

Паралельно з обговоренням договору про пандемії уряди також обговорюють поправки до Міжнародних медико-санітарних правил (ММСП, *International Health Regulations, IHR*). ММСП, востаннє переглянуті у 2005 р., запроваджують узгоджені підходи та зобов'язання країн із підготовки до

¹⁴ WHO, 'WHO director-general declares the ongoing monkeypox outbreak a public health emergency of international concern', News release, 23 July 2022.

¹⁵ Tedros, A. G., World Health Organization (WHO) director-general, Opening remarks at media briefing, 11 May 2023.

¹⁶ Tedros (посилання 15).

¹⁷ World Health Assembly, 'The World Together: Establishment of an intergovernmental negotiating body to strengthen pandemic prevention, preparedness and response', Decision SSA2(5), 1 Dec. 2021. Див. також: Лентзос, *Щорічник СІПРІ 2022*, *Щорічник СІПРІ 2023* (посилання 4).

¹⁸ WHO, Intergovernmental Negotiating Body on a Pandemic Agreement, 'Proposal for negotiating text of the WHO Pandemic Agreement', A/INB/7/3, 30 Oct. 2023.

¹⁹ Hannon, E., Schwalbe, N. and Lehtimäki, S., 'WHO member states are negotiating a pandemic treaty. But will countries follow the new rules?', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 15 Feb. 2024.

спалахів захворювань та інших гострих ризиків для здоров'я та з реагування на них²⁰. Під час активного обговорення на шести засіданнях з лютого по грудень 2023 р. робоча група з питань поправок до ММСП розглянула понад 300 запропонованих поправок до 33 із 66 статей ММСП і п'ять із дев'яти додатків до них, а також шість нових статей і два нові додатки²¹. Усі вони були представлені у відповідь на виклики пандемії *Covid-19*. Запропоновані поправки мають розглянути і схвалити на засіданні *WHA* у травні 2024 р.

²⁰ WHO, *International Health Regulations (2005)*, 3rd edn (WHO: Geneva, 2005).

²¹ WHO, 'Governments hold first detailed discussions on proposed amendments to the International Health Regulations (2005)', 23 Feb. 2023; WHO, 'Sixth meeting of the working group on amendments to the International Health Regulations (2005)', 7-8 Dec. 2023; та WHO, 'Working group on amendments to the International Health Regulations (2005)', [n.d.].

10. Контроль над звичайними озброєннями і регламентація “негуманної” зброї

Загальний огляд

Багатосторонні зусилля із заборони або обмеження використання зброї, яка вважається негуманною чи спричиняє інші гуманітарні проблеми, відбуваються на кількох форумах (підрозділ I). Головним багатостороннім договором, що регулює негуманну зброю, є Конвенція 1981 р. про “негуманну” зброю (КНЗ), а також Конвенція 1997 р. про протипіхотні міни (Конвенція про ППМ) і Конвенція 2008 р. про касетні боєприпаси (ККБ). Оскільки режим КНЗ діє на основі консенсусу, купка держав, які вирішили зберегти, розробляти або використовувати зброю, яку інші вважають негуманною, неодноразово накладали вето або гальмували зміцнення Конвенції. У 2023 р. прогрес блокувала головним чином Російська Федерація.

Інші категорії звичайних озброєнь, які викликають гуманітарні проблеми, розглядаються в рамках інших політико-правових процесів. Зокрема, використання вибухової зброї в населених районах (*explosive weapons in populated areas, EWIPA*) розглядається в єдиній політичній декларації, ухваленій у 2022 р. Необхідність захисту цивільних від EWIPA та іншої негуманної зброї продемонстрували у 2023 р. війни Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС. В обох війнах можна спостерігати явні небезпечні зловживання вибуховою зброєю та інші порушення міжнародного гуманітарного права (підрозділ II).

Міжнародна незалежна слідча комісія ООН у справах України дійшла висновку, що російські збройні сили скоїли численні невідбіркові та непропорційні удари з використанням EWIPA. Масове використання касетних боєприпасів в Україні як російськими, так і українськими військами, а також нові поставки цієї зброї Україні Сполученими Штатами Америки затімили завершення у 2023 р. знищення всіх запасів касетних боєприпасів країнами-учасницями ККБ. Більшість задокументованих випадків використання ППМ в Україні пов'язані з російськими військами, хоча розслідувалися і звинувачення в обмеженому застосуванні їх Україною. Росія не є стороною Конвенції про ППМ, але Україна є, і, якщо це підтвердиться, використання нею ППМ буде серйозним порушенням Конвенції.

Напад ХАМАС 7 жовтня порушив численні закони війни, тоді як подальші бомбардування та обстріли Гази з боку Ізраїлю здебільшого виглядали невідбірковими або непропорційними. Високопосадовці ООН вже дійшли висновку, що воєнні злочини були скоєні обома сторонами, а група експертів ООН попередила про ризик геноциду в Газі.

Захист цивільного населення вимагає не лише дотримання фундаментальних принципів вибору цілей – розрізнення, пропорційності та обережності, – але й застосування обмежень на типи зброї та боєприпасів, які можна використовувати під час збройного конфлікту. Проте, попри їх широке

використання в Україні та, меншою мірою, в Газі, ракети зі звичайним зарядом та безпілотні літальні апарати (БЛА) здебільшого не регламентуються (підрозділ III). Деякі заходи зміцнення довіри залишаються двосторонніми угодами про сповіщення про пуски ракет між державами, що мають ядерну зброю, або діють у рамках багатостороннього Гаазького кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет (Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCoC) 2002 р. Проте роботі HCoC продовжували заважати наслідки війни в Україні та поглиблення геополітичних розломів. Через обмежену участь Росії у контролі над ракетними озброєннями перспективи майбутніх угод залишаються туманними.

Європа є єдиним регіоном, де створено цілісну архітектуру контролю над звичайними озброєннями. Однак на рубежі століть, у період після Холодної війни, режим зруйнувався або втратив актуальність. Він фактично припинився у 2023 р., з виходом Росії з Договору 1990 р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty; підрозділ IV). До кінця 2023 р. 19 із 29 держав-учасниць офіційно повідомили Нідерланди як депозитарія про призупинення дії ДЗЗСЄ. Після завершення Холодної війни Договір суттєво сприяв демілітаризації Європи і зміцненню стабільності і взаємної довіри завдяки обмеженням, інспекціям та обміну інформацією між державами-учасницями. Будь-який новий режим контролю над озброєннями потребуватиме також урахування таких військових технологій, як високоточна зброя великої дальності та безпілотні системи, які стають дедалі більш актуальними для сучасної війни та раптових нападів.

У 2023 р. був створений новий Глобальний інструмент поводження зі звичайними боеприпасами протягом усього терміну служби (Global Framework for Through-life Conventional Ammunition Management), що усунуло одну нормативну прогалину в цій сфері (підрозділ V). Глобальний інструмент – це добровільний комплекс політичних зобов'язань з покращення безпечного, надійного і сталого поводження зі звичайними боеприпасами. Окрім контролю над озброєннями, міжнародну безпеку можна також покращити, якщо держави зміцнюватимуть взаємну довіру завдяки прозорості процесів озброєння. Це можна зробити шляхом обміну інформацією про закупівлю озброєнь або військові витрати (підрозділ VI). Участь в інструментах прозорості ООН стосовно звичайних озброєнь і військових витрат у 2023 р. значно зросла.

У неспокійному світі потрібні нові зусилля для збереження досягнень багатостороннього контролю над звичайними озброєннями та поширення норм, які зменшують людську ціну їх застосування. Як зазначено в Новій програмі миру Генерального секретаря ООН, це вимагатиме від держав відмови від надмірно безпекових і мілітарних підходів до миру та переходу до договорів про контроль над озброєннями, що ґрунтуються на базових принципах довіри, солідарності та універсальності.

ІЕН ДЕЙВІС

I. Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань

ІЕН ДЕЙВІС

Багатосторонні зусилля із заборони або обмеження використання зброї, яка вважається негуманною чи спричиняє інші гуманітарні проблеми, відбуваються на кількох форумах. Це й офіційні переговорні форуми, такі як Конференція з роззброєння в Женеві та Перший комітет Генеральної асамблеї (ГА) ООН у Нью-Йорку, зустрічі в рамках таких договорів, як Конвенція 1981 р. про певні види звичайних озброєнь (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Certain Conventional Weapons Convention CCW Convention*), Конвенція 1997 р. про протипіхотні міни (Конвенція про ППМ, *Anti-Personnel Mine Convention, APM*) і Конвенція 2008 р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*). Тематика кількох форумів перетинається. Наприклад, ППМ заборонені відповідно до Конвенції про ППМ і водночас регулюються (але не заборонені) доповненим Протоколом II КНЗ, разом із протитанковими мінами, мінами-пастками та саморобними вибуховими пристроями. Саморобні вибухові пристрої також обговорюються на Першому комітеті, в т. ч. шляхом подання резолюцій на розгляд ГА ООН, а всі типи вибухових залишків війни, включаючи ППМ, нерозірвані боєприпаси та покинуті вибухонебезпечні боєприпаси, регулюються Протоколом V КНЗ. Женевські конвенції 1949 р. та два додаткові протоколи до неї 1977 р., а також рішення міжнародних судів та інших міжнародних органів теж мають значення для обмеження використання певних видів зброї (як показано в підрозділі II цього розділу на прикладі війн Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС)¹.

Інші категорії звичайних озброєнь, що викликають гуманітарні занепокоєння, розглядаються в рамках інших правових і політичних процесів. Зокрема, використання вибухової зброї в населених районах (*explosive weapons in populated areas, EWIPA*) розглядається в єдиній політичній декларації, ухваленій у 2022 р. Натомість стрілецька зброя та легкі озброєння (СЗЛО) регулюються низкою регіональних і субрегіональних договорів, Протоколом ООН 2001 р. про вогнепальну зброю і двома політично зобов’язуючими угодами: Програмою дій ООН стосовно СЗЛО (*Programme of Action on SALW*) 2001 р. та Міжнародним інструментом відстеження

¹ Загальний огляд та інші деталі Женевської конвенції (IV) про захист цивільних під час війни і Додаткових протоколів I і II див. підрозділ I додатку А цього видання.

(*International Tracing Instrument, ITI*) 2005 р.² СЗЛО також підпадають під дію Договору 2013 р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*)³. Лунали заклики до подальшого, жорсткішого регулювання СЗЛО, особливо боєприпасів (підрозділ V).

Аналогічним чином, ударні безпілотні літальні апарати (БЛА, дрони), включно з баражуючими боєприпасами, певною мірою розглядалися на ГА ООН, у рамках Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ) і ДТЗ⁴. Генеральний секретар ООН А. Гутерреш також попереджав про небезпеку зловживання ударними БЛА в Новій програмі миру (*A New Agenda for Peace*), опублікованій у липні 2023 р. в рамках підготовки до Саміту майбутнього ООН у 2024 р.⁵ Однак спеціального багатостороннього процесу регулювання ударних БЛА немає, і (як показано в підрозділах II і III) тисячі ударних дронів використовувалися у 2023 р. у війнах Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС⁶.

У цьому підрозділі розглядаються ключові події та переговори у 2023 р. в рамках договорів стосовно зброї, яка вважається негуманною чи викликає гуманітарне занепокоєння. Спочатку розглянуті події у рамках конвенцій про “негуманну” зброю, касетні боєприпаси та ППМ, а потім обговорюється подальша робота над Декларацією *EWIPA* 2022 р.

Конвенція про певні види звичайних озброєнь

Як зазначено вище, КНЗ регламентує зброю, котра, як вважається, завдає непотрібних або невинуватених страждань комбатантам або невибірково вражає цивільних⁷. Вона є рамковим документом; домовленості про додаткові типи зброї можуть укладатися у вигляді нових протоколів. Чинні протоколи охоплюють фрагменти, які неможливо виявити (Протокол I), міни, пастки та інші пристрої (Протокол II і доповнений Протокол II), запалювальну

² Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), opened for signature 2 July 2001, entered into force 3 July 2005; United Nations, General Assembly, Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, A/CONF.192/15, 20 July 2001; United Nations, General Assembly, International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons, adopted by the UN General Assembly 8 Dec. 2005, A/60/88, annex. Про регіональні та субрегіональні договори, що регламентують СЗЛО, див. підрозділ II додатку А цього видання.

³ Про пов'язані з ДТЗ події у 2023 р. див. підрозділ I розділу 12 цього видання. Загальний огляд та інші деталі ДТЗ див. підрозділ I додатку А цього видання.

⁴ Про подолання розвитку регуляторної політики в цій сфері див.: Дейвіс І., Малетта Дж. “Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ I розділу 13. Про події у рамках РКРТ див. підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁵ United Nations, *A New Agenda for Peace, Our Common Agenda Policy Brief no. 9* (United Nations: New York, July 2023), p. 5.

⁶ ‘How are “kamikaze” drones being used by Russia and Ukraine?’, BBC, 3 Jan. 2023. Про міжнародні поставки БЛА сторонам конфліктів див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

⁷ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ), див. підрозділ I додатку А цього видання.

Таблиця 10.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2023 р.

Дати	Зустріч
6-10 березня	Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь
15-19 травня	Група урядових експертів з питань летальних автономних систем озброєнь
8 листопада	Неформальні відкриті консультації з питань Протоколу V
9-10 листопада	Група експертів з питань зміненого Протоколу II
13 листопада	17-а річна конференція сторін Протоколу V
14 листопада	25-а річна конференція сторін зміненого Протоколу II
15-17 листопада	Зустріч Високих договірних сторін

Примітка: Всі зустрічі відбувалися в Женеві.

зброю (Протокол III), лазерну зброю (Протокол IV) і вибухові залишки війни (Протокол V).

Оскільки режим КНЗ діє на основі консенсусу, купка держав, які вирішили зберегти, розробляти або використовувати зброю, котру інші вважають негуманною, просто накладали вето або гальмували зміцнення Конвенції⁸.

Унаслідок цього постійного глухого кута в режимі в останні роки, регуляторний прогрес у деяких сферах продовжували шукати поза процесом КНЗ. Зокрема, у 2022 р. процес розв’язання проблеми використання *EWIPA* під керівництвом Ірландії призвів до ухвалення нової політичної декларації з цього питання (див. нижче). Значні міжурядові зусилля в рамках режиму КНЗ з розв’язання проблем, пов’язаних з автономними системами озброєнь (АСО) і штучним інтелектом, можуть так само призвести до появи окремого процесу⁹.

Станом на 31 грудня 2023 р., сторонами КНЗ і принаймні двох із п’яти протоколів до неї були 127 держав¹⁰. У вересні 2023 р. до Конвенції та протоколів I, III і IV приєднався Сінгапур, ставши єдиною новою державою-учасницею, яка приєдналася протягом року. Загалом у 2023 р. сторони провели сім зустрічей у рамках КНЗ (таблиця 10.1).

Щорічна зустріч Високих договірних сторін у листопаді 2023 р. знову продемонструвала слабкі сторони консенсусного процесу. Він не забезпечив суттєвого прогресу, а вето делегації однієї країни-учасниці, Росії, перекреслила інтереси та пріоритети більшості інших, попри нагальність багатьох питань порядку денного зустрічі¹¹. Стосовно питання запалювальної зброї, наприклад, багато делегацій висловили занепокоєння наслідками її використання, окрема в Лівані, Газі, Сирії та Україні; вони закликали відобразити ці

⁸ Див., наприклад, обговорення на 5-й Оглядовій конференції КНЗ: Дейвіс І. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016 р.” – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ II розділу 14; про наступні події – у виданнях *Щорічника СІПРІ* за 2018-2023 рр.

⁹ Про штучний інтелект і АСО див. підрозділ I розділу 11 цього видання.

¹⁰ Список держав-учасниць Конвенції і початкових, змінених і додаткових протоколів до неї див. підрозділ I додатку А цього видання.

¹¹ Varella, L. and Acheson, R., ‘CCW operates in the dark for lowest common denominator outcomes’, *CCW Report*, 20 Nov. 2023. Документи й заяви Зустрічі сторін 2023 р. див. у UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Convention on Certain Conventional Weapons – Meeting of High Contracting Parties’, UNODA Meetings Place, 2023.

занепокоєння та підтвердити важливість Протоколу III в підсумковому звіті¹². Однак, як і у 2022 р., в підсумковій доповіді не було жодної згадки про запалювальну зброю¹³.

Вибухові залишки війни

Вибухові залишки війни (ВЗВ) – це успадкована від збройних конфліктів загроза, яка становить небезпеку для цивільного населення ще тривалий час після припинення військових дій. Неформальні відкриті консультації з питань Протоколу V, що відбулися в листопаді 2023 р., торкалися допомоги постраждалим і технічної допомоги в очищенні територій від ВЗВ¹⁴. 17-та щорічна конференція сторін Протоколу V також зосереджувала увагу на цих питаннях, а також на національній звітності та універсалізації Протоколу¹⁵. У робочому документі, поданому Україною, викладені проблеми, пов'язані із забрудненням ВЗВ унаслідок війни з Росією¹⁶.

У листопаді 2023 р. Велика Британія оголосила, що планує ратифікувати Протокол V – вона стане останньою державою з п'яти постійних членів РБ ООН, яка має зробити це¹⁷.

Саморобні вибухові пристрої

На зустрічі в листопаді 2023 р. група експертів Доповненого протоколу II продовжила обговорення саморобних вибухових пристроїв (СВП). Основна увага, як і раніше, приділялася добровільному обміну інформацією про загрозу від СВП, нових типів пристроїв, а також передовому досвіду національних і багатосторонніх заходів з ідентифікації, гуманітарного розмінування та захисту цивільних¹⁸.

За даними *Action on Armed Violence (AOAV)*, упродовж 2013-2022 рр. сталося 11 099 нападів з використанням СВП, які спричинили 114 478 жертв серед цивільних у 93 країнах¹⁹. Зі 100 найбільш кривавих атак із застосуванням

¹² Див., наприклад: Meeting of the CCW High Contracting Parties, 'Working paper on incendiary weapons', Submitted by Austria, Belgium, Costa Rica, Ireland, Mexico, New Zealand, Norway and Switzerland, CCW/MSP/2023/WP.2, 17 Nov. 2023.

¹³ Varella and Acheson (посилання 11); Meeting of the CCW High Contracting Parties, Final report, CCW/MSP/2023/7, 23 Nov. 2023.

¹⁴ 17th CCW Protocol V Annual Conference, Report on the informal open consultations on Protocol V, CCW/PV/CONF/2023/2, 9 Nov. 2023.

¹⁵ 17th CCW Protocol V Annual Conference, Final document, CCW/PV/CONF/2023/5, 23 Nov. 2023.

¹⁶ 17th CCW Protocol V Annual Conference, 'Ukraine's implementation of Protocol V on Explosive Remnants of War to the CCW', Submitted by Ukraine, CCW/PV/CONF/2023/WP.3, 15 Nov. 2023.

¹⁷ Meeting of the CCW High Contracting Parties, Statement by the United Kingdom, 15 Nov. 2023.

¹⁸ 25th CCW Amended Protocol II Annual Conference, Report on improvised explosive devices, CCW/AP.II/CONF.25/2, 13 Nov. 2023.

¹⁹ Torelli, C. and Overton, I., 'A decade of mass civilian casualty events from improvised explosive devices (IEDs): Themes, patterns and outcomes examined', Evidence to CCW Amended Protocol II Group of Experts, Action on Armed Violence, 9 Nov. 2023. Див. також повну доповідь: Overton, I. and Torelli, C., *A Decade of Mass Civilian Casualty Events from Improvised Explosive Devices (IEDs): Themes, Patterns and Outcomes Examined* (Action on Armed Violence: London, 2023).

СВП у 14 країнах за ці 10 років угруповання Ісламська держава та її осередки відповідальні за 44 атаки з 10 740 жертвами серед цивільних.

Росія та Україна подали робочі документи до 25-ї щорічної конференції сторін доповненого Протоколу II про імовірні порушення протоколу іншою стороною²⁰. Але в центрі підсумкового документа зустрічі залишилися мета універсалізації протоколу, процедурні питання та робота експертної групи з обміну інформацією²¹.

Конвенція про касетні боєприпаси

Гуманітарні наслідки застосування касетних боєприпасів, які розсіюють суб-боєприпаси на великій території, причому не всі з них негайно детонують, а також шкоду, яку вони завдають цивільному населенню, розглядає ККБ 2008 р.²² Вона повністю забороняє касетні боєприпаси. Вона також вимагає від держав-учасниць знищити їх запаси протягом восьми років після набуття нею чинності (ст. 3), очистити території, забруднені залишками касетних боєприпасів, протягом 10 років (ст. 4) і надати допомогу жертвам такої зброї (ст. 5).

На 31 грудня 2023 р. учасницями ККБ були 112 держав, 12 – підписали її; серед них – колишні основні виробники та користувачі касетних боєприпасів, а також постраждали держави. У 2023 р. до неї приєдналися дві нові держави: Нігерія і Південний Судан. У грудні 2023 р. 148 держав-учасниць ООН проголосували за дев'яту резолюцію ГА ООН на підтримку ККБ, при одному голосі проти (Росія)²³.

Застосування та виробництво

Україна була єдиною у світі країною, де у 2022-2023 рр. активно використовувалися касетні боєприпаси, переважно Росією, але також і Україною (підрозділ II). Нові окремі випадки їх використання були зафіксовані в М'янмі та Сирії²⁴. Жодна з цих чотирьох країн не є стороною ККБ. Жодна держава-учасниця ККБ не використовувала касетні боєприпаси з моменту ухвалення Конвенції, і більшість держав, які ще не приєдналися до неї, де-факто дотримуються заборони на використання та виробництво цієї зброї. Після

²⁰ 25th CCW Amended Protocol II Annual Conference, 'Situation with regard to compliance with the norms and principles of international humanitarian law during the special military operation in Ukraine', Submitted by Russia, CCW/AP.II/CONF.25/WP.2, 17 Nov. 2022; 25th CCW Amended Protocol II Annual Conference, 'Ukraine's implementation of Amended Protocol II on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices to the CCW in the situation of Russia's armed aggression', Submitted by Ukraine, CCW/AP.II/CONF.25/WP.1, 15 Nov. 2023.

²¹ 25th CCW Amended Protocol II Annual Conference, Final document, CCW/AP.n/CONF.25/5, 23 Nov. 2023.

²² Загальний огляд та інші деталі ККБ див. підрозділ I додатку А цього видання.

²³ UN General Assembly Resolution 78/32, 'Implementation of the Convention on Cluster Munitions', 4 Dec. 2023; UN Digital Library, 'Implementation of the Convention on Cluster Munitions: Resolution adopted by the General Assembly', 2023.

²⁴ Cluster Munition Coalition (CMC), *Cluster Munition Monitor 2023* (International Campaign to Ban Landmines-CMC: Geneva, Aug. 2023), pp. 13-17; Human Rights Watch, 'Northwest Syria: Government uses cluster munitions', 5 Nov. 2023. *Cluster Munition Monitor 2023* охоплює 2022 календарний рік з інформацією по серпень 2023 р., де це можливо.

набуття чинності ККБ у серпні 2010 р. касетні боєприпаси використовували 10 держав, які не підписали Конвенцію: Вірменія та Азербайджан у 2020 р.; Лівія у 2011, 2015 і 2019 рр.; М'янма у 2022-2023 рр.; Росія у 2014-2015 і 2022-2023 рр.; Саудівська Аравія у 2015-2017 рр.; Судан у 2012-2015 р.; Сирія у 2012-2023 рр.; Таїланд у 2011 р.; та Україна у 2014-2015 і 2022-2023 рр.²⁵

У коаліції заборони касетних боєприпасів (*Cluster Munition Coalition*) – 16 держав, які виробляли їх, але ще не зобов'язалися більше цього не робити: Бразилія, Китай, Єгипет, Греція, Індія, Іран, Ізраїль, Північна Корея, Південна Корея, Пакистан, Польща, Румунія, Росія, Сінгапур, Туреччина і США²⁶. Жодна з них не є стороною ККБ. Росія продовжувала виробляти нові касетні боєприпаси, а її війська застосовували в Україні у 2022-2023 рр. щонайменше два їх нові типи²⁷. Через брак прозорості не ясно, чи якась з інших 15 країн зі списку активно виробляла касетні боєприпаси у 2022-2023 рр. Хоча останній приватний американський виробник касетних боєприпасів припинив виробництво у 2016 р., повідомлялося, що уряд США розробляє і виробляє системи зброї на їх заміну. Це, зокрема, артилерійські боєприпаси площинної дії (*Cannon-Delivered Area Effects Munitions, C-DAEM*) та альтернативна боеголовка для реактивної системи залпового вогню (*GMLRS AW*), які можуть підпадати під визначення касетних боєприпасів, заборонених Конвенцією²⁸. У липні 2023 р. США також оголосили, що передадуть Україні невизначену кількість касетних боєприпасів (підрозділ II).

Розмінування і знищення запасів касетних боєприпасів

Знищення запасів касетних боєприпасів є одним із головних успіхів ККБ, і у 2023 р. чотири держави-учасниці (із 43), які декларували їх наявність, доповіли про знищення запасів: Болгарія – наприкінці червня 2023 р.; Словаччина – до вересня 2023 р.²⁹; ПАР – 7 вересня³⁰; Перу – 15 грудня. Чотири країни разом знищили 11 594 касетних боєприпасів і 747 839 суббоєприпасів³¹. Таким чином, усі 1,5 млн касетних боєприпасів зі 179 млн суббоєприпасів, задекларовані державами-учасницями ККБ, були знищені до кінця 2023 р.³²

Кількість касетних боєприпасів в арсеналах країн, що не підписали ККБ, невідома. Неможливо точно оцінити і територію, забруднену залишками касетних боєприпасів, але касетними боєприпасами ще забруднені як мінімум

²⁵ Cluster Munition Coalition (посилання 24), p. 13.

²⁶ Cluster Munition Coalition (посилання 24), p. 18.

²⁷ Cluster Munition Coalition (посилання 24), p. 18.

²⁸ Cluster Munition Coalition (посилання 24), pp. 18-19.

²⁹ 11th CCM Meeting of States Parties, Statement by Bulgaria, 12 Sep. 2023; 11th CCM Meeting of States Parties, Slovakia, 12 Sep. 2023.

³⁰ 11th CCM Meeting of States Parties, Final report, CCM/MSP/2023/11, 29 Sep. 2023, para. 25.

³¹ Human Rights Watch, 'Cluster munitions: Peru destroys stockpiled weapons', 18 Dec. 2023.

³² Cluster Munition Coalition (посилання 24), pp. 23-29; Human Rights Watch (посилання 31).

25 країн-членів ООН і три інші держави чи території³³. 31 серпня 2023 р. Боснія і Герцеговина стала 13 країною (і 11 державою-учасницею), яка оголосила свою територію очищеною від залишків касетних боєприпасів³⁴.

11-а зустріч держав-учасниць

11-а зустріч держав-учасниць ККБ, що пройшла в Женеві 11-14 вересня 2023 р., стала другим офіційним засіданням у рамках Конвенції після схвалення Лозаннського плану дій на другій Оглядовій конференції ККБ у 2021 р. План дій – це п'ятирічна (2021-2026 рр.) дорожня карта повної універсалізації та імплементації ККБ³⁵.

На зустрічі розглядалися результати виконання Лозаннського плану дій, і була висловлена “серйозна стурбованість” застосуванням касетних боєприпасів в Україні³⁶. На зустрічі також надали відстрочку Іраку (до 2028 р.) і Мавританії (до 2026 р.) для завершення розмінування та знищення залишків касетних боєприпасів, як того вимагає ст. 4 ККБ³⁷.

Конвенція про протипіхотні міни

ППМ – це міни, що детонують від контакту з людиною; вони заборонені Конвенцією 1997 р. про ППМ³⁸. Станом на 31 грудня 2023 р., учасницями Конвенції були 164 держави; нові країни не приєднувалися до неї з 2017 р. У 2022-2023 рр. у деяких державах-учасниках (зокрема, Еритреї, Естонії, Фінляндії, Латвії та Литві) вперше відбувалася відкрита дискусія про вихід з Конвенції³⁹. У чотирьох європейських країнах ці дебати були пов'язані з відчуттям загрози з боку Росії⁴⁰. В Еритреї це могло бути пов'язано з недотриманням Конвенції протягом кількох років. Однак жодна з держав не вийшла

³³ 9 з 25 держав є учасницями ККБ (Афганістан, Чад, Чилі, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Мавританія та Сомалі), 2 підписали її (Ангола та ДРК), 14 держав її не підписали (Вірменія, Азербайджан, Камбоджа, Грузія, Іран, Лівія, Сербія, Південний Судан, Судан, Сирія, Таджикистан, Україна, В'єтнам і Ємен). Ще три держави та території не є членами ООН: Косово, Нагірний Карабах і Західна Сахара. Див.: Cluster Munition Coalition (посилання 24), pp. 42-43, 49-57. Див. також: Mine Action Review, *Clearing Cluster Munition Remnants 2023* (Norwegian People's Aid: Oslo, 1 Aug. 2023).

³⁴ Bosnia and Herzegovina, CCM Article 4 Declaration of Compliance, 31 Aug. 2023; Mine Action Review (посилання 33), p. 7.

³⁵ 2nd CCM Review Conference, Final report, CCM/CONF/2021/6, 6 Oct. 2021, annex II, 'Lausanne Action Plan'. Див. також Davis and Maletta (посилання 4), pp. 522-23.

³⁶ 11th Meeting of CCM States Parties, CCM/MSP/2023/11 (посилання 30), para. 21; 11th Meeting of CCM States Parties, 'Monitoring progress in implementing the Lausanne Action Plan', CCM/MSP/2023/8, 17 July 2023.

³⁷ 11th Meeting of CCM States Parties, CCM/MSP/2023/11 (посилання 30), paras 29, 34.

³⁸ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ) див. підрозділ І додатку А цього видання.

³⁹ International Campaign to Ban Landmines (ICBL), *Landmine Monitor 2023* (ICBL-Cluster Munition Coalition: Geneva, Nov. 2023), p. 22. *Landmine Monitor 2023* охоплює 2022 календарний рік з інформацією до жовтня 2023 р. там, де це можливо.

⁴⁰ Vantinen, P., 'Growing calls for Finland to withdraw from Ottawa Mine Ban Treaty', Euractiv, 4 Mar. 2022; 'Defense ministry: Anti-personnel landmines would hinder NATO allies', ERR, 15 Nov. 2022; 'Riigikogu rejects bill allowing rearmament of anti-personnel mines', ERR, 12 Jan. 2023; 'Latvian Army opposes possible withdrawal from Ottawa Convention', LSM, 22 Jan. 2024.

з Конвенції, тим самим, як не дивно, посиливши її норми. Так, Еритрея повернулася до зустрічей у рамках Конвенції після багатьох років неучасті та попросила офіційно подовжити строки знищення запасів ППМ, які вона раніше ігнорувала (див. нижче).

Застосування та виробництво протипіхотних мін у 2022-2023 рр.

У 2022 р., останньому році, за який є порівняльні дані, 4 710 осіб загинули або отримали поранення від ППМ і ВЗВ у 51 країні та регіоні – це був сьомий рік поспіль з великим числом втрат. Серед відомих втрат 85% складають цивільні. Двома державами з найбільшим числом жертв у 2022 р. стали Сирія (834) та Україна (608)⁴¹.

Нові випадки застосування ППМ державами зараз трапляються дуже рідко. За даними Міжнародної кампанії за заборону протипіхотних мін (*International Campaign to Ban Landmines, ICBL*), лише три держави – М'янма, Росія (обидві не є учасницями Конвенції про ППМ) та Україна – використовували ППМ з 2022 р. до середини 2023 р. Росія використовувала щонайменше 13 типів ППМ у багатьох районах України з моменту повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., тоді як українська влада розслідує обставини використання її військами ППМ в Ізюмі та на його околицях у 2022 р., коли місто було під контролем Росії (про що йдеться в розділі II). У М'янмі ППМ застосовувалися щороку принаймні з 1999 р., коли почалася звітність *ICBL*; після військового перевороту в лютому 2021 р. значно збільшилося, за оцінкою, використання нових мін⁴².

У минулому ППМ вироблялися понад 50 державами, але зараз *ICBL* нараховує лише 12 можливих виробників (на одного більше, ніж у 2022 р. – додалася Вірменія), і лише п'ять, імовірно, є активними виробниками: Індія, Іран, М'янма, Пакистан і Росія⁴³. У червні 2022 р. США оголосили нову політику стосовно ППМ, фактично заборонивши їх виробництво, придбання та поставки⁴⁴.

Хоч у більшості держав світу діє фактичний мораторій на виробництво та використання ППМ, але застосування цієї зброї, включно із саморобними наземними мінами (або ж саморобні вибухові пристрої, що активуються жертвою), недержавними збройними угрупованнями під час конфліктів є постійно зростаючою проблемою⁴⁵. З середини 2022 р. до жовтня 2023 р. такі угруповання використовували ППМ щонайменше в п'яти країнах: Колумбії, Індії, М'янмі, Таїланді та Тунісі. Крім того, помічено їх використання

⁴¹ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 2, 52-56.

⁴² International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 1, 8-17.

⁴³ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 2, 23-25. Інші 7 виробників у списку: Вірменія, Китай, Куба, Північна Корея, Південна Корея, Сінгапур і В'єтнам.

⁴⁴ Дейвіс І. та Малетта Дж. “Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань” – *Щорічник СППРІ 2023*, підрозділ II розділу 10.

⁴⁵ Див., наприклад: Anfinson, A. and Al-Dayel, N., ‘Landmines and improvised explosive devices: The lingering terror of the Islamic State’, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 46, no. 2 (2023). Див. також: 21st Meeting of the APM Convention States Parties, ‘Anti-personnel mines of an improvised nature and the Anti Personnel Mine Ban Convention’, Submitted by the president, APLC/MSP.21/2023/5, 15 Nov. 2023.

невеликими ісламістськими недержавними збройними угрупованнями в ДРК та семи країнах африканського регіону Сахель або на його межах⁴⁶.

Розмінування і знищення запасів протипіхотних мін

За оцінками, у 2022 р. від ППМ було очищено 219 км² території (порівняно із середнім показником у 145 км² за попередні три роки), понад 169 тис. ППМ було знищено (проти в середньому 125 тис. за попередні три роки)⁴⁷. У 2022 р. найбільшу територію очистила Камбоджа (88,5 км²), далі йде Хорватія (40,2 км²). Туреччина у 2022 р. розмінувала та знищила найбільшу кількість наземних мін (ППМ і саморобних мін): 58 078 на 1,3 км². Серед 60 держав та інших територій, забруднених мінами – 33 є державами-учасниками Конвенції про ППМ, у т. ч. деякі з найбільш постраждалих від мін країн світу: Афганістан, Боснія і Герцеговина, Камбоджа, Хорватія, Ефіопія, Ірак, Туреччина, Україна та Ємен⁴⁸. За оцінками, забрудненою ППМ є територія 22 держав, що не приєдналися до Конвенції, і п'яти інших територій з недостатньо з'ясованим ступенем забруднення⁴⁹. Однією з таких територій є Нагірний Карабах, де, за оцінками, на землях, визволених Азербайджаном у 2020 р., залишилося як мінімум 1 млн мін⁵⁰.

З моменту набуття Конвенцією чинності держави-учасниці знищили загалом понад 55 млн ППМ⁵¹. Лише дві держави-учасниці мають невиконані зобов'язання зі знищення їх запасів: Греція (0,3 млн) та Україна (3,3 млн). Обидві порушують угоду через затримку термінів знищення. У квітні 2023 р. Україна повідомила, що наявні у неї ППМ “будуть знищені відповідно до взятих зобов'язань після завершення бойових дій і відновлення територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах”⁵². У червні 2023 р. вона повідомила на міжсесійних зустрічах Конвенції ППМ у Женеві, що їй потрібен час для аудиту та інвентаризації запасів, чому заважає перебування деяких запасів мін на складах на окупованій території⁵³. Загальносвітовий запас ППМ у державах, що не є сторонами Конвенції, оцінюється менше ніж у 50 млн, порівняно з 160 млн у 1999 р. За винятком України, найбільші їх

⁴⁶ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 1, 17-21. До 7 країн країн Сахелю належать: Алжир, Бенін, Буркіна-Фасо, Малі, Нігер, Нігерія і Того. Див. також: Bajon, T., ‘Proliferation and use of improvised explosive devices in West Africa: A sub-regional approach to the intensity of proliferation and the nature of use’, *Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*, vol. 5, no. 3 (2023). Про конфлікти в Сахелі і ДРК див. підрозділи I і III розділу 2 цього видання.

⁴⁷ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 56-61. Див. також Mine Action Review, *Clearing the Mines 2023* (Norwegian People's Aid: Oslo, 6 Nov. 2023).

⁴⁸ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 36-45; Mines Action Review (посилання 47), p. 1.

⁴⁹ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 50-52. On the extent of APM contamination in non-signatory states see Mines Action Review (посилання 47), pp. 408-565.

⁵⁰ Shiriyev, Z., ‘Defusing Azerbaijan's landmine challenge’, International Crisis Group, 31 May 2023.

⁵¹ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), p. 2.

⁵² Ukrainian Permanent Mission in Geneva, APM Convention Article 7 report, 25 Apr. 2023. Див. також International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), p. 27.

⁵³ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), p. 27.

запаси накопичені в державах, які не підписали документ: Росія (26,5 млн), Пакистан (6 млн), Індія (4-5 млн), Китай (5 млн) і США (3 млн)⁵⁴.

Загальносвітовий обсяг фінансування протимінної діяльності, включаючи розмінування, знищення запасів, освіту та допомогу жертвам, у 2022 р. виріс до \$914 млн, що на 52% більше, ніж у 2021 р., – головним чином завдяки значному збільшенню внесків двома найкрупнішими донорами, США та ЄС⁵⁵. Із загальної суми, виділеної на протимінну діяльність протягом звітного періоду, 18% (\$162 млн) було спрямовано на протимінну діяльність в Україні. Фінансування допомоги постраждалим, порівняно з 2021 р., зросло на 47%, до \$38 млн, але все ще становило менше 5% загального фінансування протимінної діяльності.

21-а Зустріч держав-учасниць

21-а Зустріч держав-учасниць Конвенції про ППМ, яка відбулася 20-24 листопада 2023 р. у Женеві, дозволила подовжити термін виконання зобов'язань з розмінування згідно зі ст. 5 – Еритреї до 31 грудня 2024 р. та Україні до 1 грудня 2033 р.⁵⁶ Випадок України обговорювався особливо активно, оскільки були різні думки, особливо стосовно термінів відстрочки – на 5 чи 10 років. Зрештою, було надано відстрочку на 10 років, з графіком проміжних термінів звітування іншим державам-учасницям⁵⁷.

Держави-учасниці обговорили також такі гострі питання, як саморобні наземні міни, що підпадають під дію Конвенції про ППМ, екологічні міркування та гендерні аспекти реалізації Конвенції. Новий план дій з виконання Конвенції буде розроблено на п'ятій Оглядовій конференції Конвенції про ППМ, яка відбудеться в Камбоджі у 2024 р.

Політична декларація про застосування вибухової зброї у населених районах

У 2023 р. масово тривало застосування вибухової зброї, що спричинило серйозні руйнівні наслідки для цивільних осіб і громад у всьому світі. *Explosive Weapons Monitor* повідомив про щонайменше 34 263 жертви серед цивільних у 62 країнах і територіях світу у 2023 р.⁵⁸ Це означає збільшення шкоди цивільному населенню світу від пов'язаного з вибухами насильства на 65%, порівняно з 2022 р. (20 793 жертви серед цивільних), і другий рік поспіль зростання числа жертв (порівняно з 11 343 жертвами серед цивільних у 2021 р.). Збільшення у 2023 р. значною мірою було зумовлено російсько-українською війною (підрозділ II), війною Ізраїлю з ХАМАС – близько 39% усіх цивільних жертв, зафіксованих *Explosive Weapons Monitor*,

⁵⁴ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 26-28.

⁵⁵ International Campaign to Ban Landmines (посилання 39), pp. 4, 85-103.

⁵⁶ Про перебіг, документи та заяви держав-учасниць див.: APM Convention, '21st Meeting of the States Parties (21MSP)', 20-24 Nov. 2023. On the deadline extensions see 21st Meeting of the APM Convention States Parties, Final report, APLC/MSP.21/2023/18, 23 Nov. 2023, paras 14, 44-48.

⁵⁷ 21st Meeting of the APM Convention States Parties, APLC/MSP.21/2023/18 (посилання 56), para. 46.

⁵⁸ Explosive Weapons Monitor, Monthly update, Dec. 2023.

zareєстровано на окупованих палестинських територіях (див. також підрозділ II), – внутрішніми війнами у М'янмі та Судані та ескалацією збройних конфліктів у Сомалі та Сирії, а також ширшим використанням там вибухової зброї у населених районах⁵⁹.

Гуманітарні наслідки використання вибухової зброї у населених районах визнані в Політичній декларації про посилення захисту цивільного населення від гуманітарних наслідків застосування вибухової зброї у населених районах (Декларація *EWIPA*), яку у 2022 р. ухвалили 83 держави⁶⁰. Декларація стала основою співпраці громадянського суспільства, міжнародних організацій та інших зацікавлених сторін у зміцненні стандартів захисту цивільного населення та уникнення бомбардувань і обстрілів у містах та інших населених пунктах. Одним із найважливіших нововведень Декларації є визнання масштабу та серйозності непрямих (віддалених) наслідків *EWIPA*.

Окрім ухвалення політичної декларації, практичного прогресу у 2023 р. було мало. У Новій програмі миру Генеральний секретар ООН закликав усі держави посилити захист цивільного населення в населених районах у зонах конфлікту, зокрема шляхом переносу бойових дій “за межі міських районів узагалі” та виконання Декларації *EWIPA*⁶¹. На Першому комітеті ГА ООН кілька держав теж публічно визнали серйозну шкоду цивільним і громадам від використання *EWIPA*, закликали до дій з розв'язання цієї проблеми та звернулися до інших держав із закликом про підтримку ними Декларації *EWIPA*⁶². Аналогічні заклики лунали на зустрічі Високих договірних сторін Конвенції про “негуманну” зброю, особливо у зв'язку з використанням *EWIPA* в Газі та Україні⁶³.

Висновки

Останній аналіз свідчить про те, що переговори в 1970-х рр. про укладання Конвенції про “негуманну” зброю були організовані кількома потужнішими державами для створення слабкої інституції без механізмів перевірки чи примусу⁶⁴. Частково внаслідок цієї слабкості, в останні десятиліття зросла напруженість між пріоритетом гуманітарних вимог і військовими потребами певних держав. Через це в 1990-х і 2000-х рр. менші групи держав домовилися

⁵⁹ Explosive Weapons Monitor (посилання 58). Про ці конфлікти див. розділ 2, підрозділи I і III цього видання.

⁶⁰ Political Declaration on Strengthening the Protection of Civilians from the Humanitarian Consequences Arising from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas, Irish Department of Foreign Affairs, 17 June 2022. Про рішення, що призвели до угоди, див.: Дейвіс І. “Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями” – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 13; Дейвіс І. “Глобальні та регіональні інструменти контролю над звичайними озброєннями” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 13; Дейвіс, Малетта (посилання 4); Дейвіс, Малетта (посилання 44).

⁶¹ United Nations (посилання 5), р. 22.

⁶² Young, K., ‘Explosive weapons in populated areas’, *First Committee Monitor*, 14 Oct. 2023, pp. 20-21; Young, K., ‘Explosive weapons in populated areas’, *First Committee Monitor*, 7 Oct. 2023, pp. 19-20.

⁶³ Varella and Acheson (посилання 11).

⁶⁴ Mantilla, G., ‘Deflective cooperation: Social pressure and forum management in cold war conventional arms control’, *International Organization*, vol. 77, no. 3 (summer 2023). Див. також Sims, N., ‘The prohibition of inhumane and indiscriminate weapons’, *SIPRI Yearbook 1981*, pp. 452-53.

заборонити ППМ і касетні боєприпаси в договорах поза рамками КНЗ, а нещодавно це призвело і до появи Декларації *EWIPA*. Однак навіть ці більш суворі конвенції не зможуть пройти випробування війною, якщо Україна та, можливо, інші держави забажають повернутися до використання ППМ.

У неспокійному світі потрібні нові зусилля для збереження досягнень багатостороннього контролю над звичайними озброєннями та поширення норм, які зменшують людську ціну застосування зброї. Як зазначено в Новій програмі миру Генерального секретаря ООН, це вимагатиме від держав відмови від надмірно безпекових і мілітарних підходів до миру та переходу до договорів про контроль над озброєннями, заснованих на базових принципах довіри, солідарності та універсальності.

II. Вибухова зброя і захист цивільних під час війни Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС

ІЕН ДЕЙВІС

Захист цивільних під час збройних конфліктів є головним елементом міжнародного гуманітарного права: цивільні особи та всі некомбатанти не повинні ставати навмисними цілями. Проте, використання важкої артилерії, військової авіації, стрілецької зброї та легких озброєнь (СЗЛО) у збройних конфліктах часто спричиняє численні жертви та важкі поранення, переміщення цивільного населення, руйнування інфраструктури та установ. Протипіхотні міни (ППМ), касетні боєприпаси та саморобні вибухові пристрої (СВП) також широко використовуються в конфліктах, спричиняючи загибель і поранення тисяч мирних жителів щороку, як під час активних бойових дій, так і після їх завершення (підрозділ I цього розділу). Сучасний бій передбачає нові військові стратегії, дистанційні та гібридні форми ведення війни, а також використання ударних безпілотних літальних апаратів (БЛА) і найманців; усе це породжує нові етичні та моральні проблеми й виклики для захисту цивільних¹.

Ці питання вийшли на перший план під час двох найжорстокіших суперечливих збройних конфліктів 2023 р.: російсько-української війни (яка почалась у 2014 р.) та останньої війни Ізраїлю з ХАМАС (яка почалась у жовтні 2023 р. і є продовженням тривалого ізраїльсько-палестинського конфлікту). Крізь туман звинувачень і контрзвинувачень у веденні обох війн можна виявити явні та тривожні зловживання неправомірним використанням вибухової зброї та інші порушення міжнародного гуманітарного права.

У цьому підрозділі розглядається зброя і тактика цих двох війн. Тут же обговорюється ступінь дотримання сторонами конфлікту правил і принципів – або норм – захисту цивільних, а також міжнародні зусилля із забезпечення дотримання цих норм, і містяться деякі висновки стосовно їх статусу. Підрозділ починається з викладення правил і принципів захисту цивільних під час збройних конфліктів.

Правила і принципи захисту цивільних осіб під час збройних конфліктів

У збройному конфлікті всі сторони – і державні, і недержавні суб'єкти – зобов'язані дотримуватися таких норм і принципів міжнародного гуманітарного права як гуманність, розрізнення, пропорційність, військова необхідність і обережність². Принцип розрізнення цілей, наприклад, визначає межу між цивільними та комбатантами, забороняючи будь-який напад безпосередньо

¹ Див, наприклад: MacLachlan, K., 'Protection of civilians: A constant in the changing security environment', NATO Review, 17 June 2022; Mahanty, D., 'Five ways to protect civilians in contemporary armed conflict', SIPRI Commentary, 29 Aug. 2023. Про етичні міркування сучасної війни із застосуванням штучного інтелекту див. також підрозділ I розділу 11 цього видання.

² Diakonia International Humanitarian Law Centre, 'Basic principles of IHL', [n.d.]; International Committee of the Red Cross (ICRC), International Humanitarian Law Databases, <<https://ihl-databases.icrc.org/en>>.

на цивільних осіб або цивільні об'єкти. Ці правила базуються на чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. і двох додаткових протоколах до них, ухвалених у 1977 р. і доповнених рішеннями міжнародних судів та інших міжнародних інстанцій³. Основа норм, що містяться в цих документах, розглядається як звичаєве міжнародне право, тобто воно є обов'язковим для кожної держави та суб'єкта, незалежно від того, чи ратифікували вони конкретні договори або приєдналися до них⁴.

Інші договори забороняють використання певних видів зброї та військових тактик і захищають деякі категорії людей і майна. Один із головних багатосторонніх договорів, покликаних регламентувати озброєння – Конвенція 1981 р. про певні види звичайних озброєнь (КНЗ) – стосується зброї, котра, як вважається, завдає непотрібних або невинуватих страждань комбатантам або невибірково вражає цивільне населення⁵. З усіх видів зброї, що викликають гуманітарне занепокоєння, сфера застосування Конвенції та п'яти протоколів до неї поширюється на наземні міни, запалювальну зброю та вибухові залишки війни (підрозділ I).

Але режим КНЗ має три істотні недоліки. По-перше, попри те, що він має змінюватися з розвитком військових технологій і тактики, його рішення ґрунтуються на консенсусі, що робить майже неможливим оновлення Конвенції чи додавання нових протоколів⁶. По-друге, будучи заснованою на балансі вищезазначених принципів (включно з військовою необхідністю), КНЗ майже ніколи не забороняє повністю жоден вид зброї, якщо його можна використувати відповідно до міжнародного гуманітарного права⁷. По-третє, їй бракує дієвих механізмів верифікації та примусу до виконання⁸.

Ці недоліки КНЗ і зростаючий вплив концепції гуманітарного роззброєння – людиноцентричного підходу до роззброєння, що зосереджується на запобіганні та полегшенні людських страждань і шкоди навколишньому середовищу, – призвели до заборони ППМ і касетних боєприпасів у документах, погоджених державами поза межами КНЗ. Цими документами є дві конвенції – Конвенція 1997 р. про ППМ і Конвенція 2008 р. про касетні боєприпаси (ККБ), – унікальні принаймні з двох важливих причин: вони

³ Загальний огляд та інші деталі Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни, Протоколу I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, і Протоколу II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, зі списками держав-учасниць, див. підрозділ I додатку А цього видання.

⁴ Про звичайний характер цих правил див., наприклад: International Court of Justice (ICJ), *Legality of the Threat of Nuclear Weapons*, Advisory opinion (ICJ: The Hague, 8 July 1996), para. 79; International Court of Justice (ICJ), *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, Judgment (ICJ: The Hague, 27 June 1986), paras 218–19.

⁵ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ), див. підрозділ I додатку А цього видання.

⁶ Про проблему консенсусу див.: Docherty, B., 'Countering consensus through humanitarian disarmament: Incendiary weapons and killer robots', Human Rights Watch, 21 Dec. 2021. Див. також підрозділ I цього розділу.

⁷ Зокрема, про запалювальну зброю див.: Human Rights Watch and Harvard Law School International Human Rights Clinic (IHRC), 'Incendiary weapons: Recent developments and use', May 2023.

⁸ Mantilla, G., 'Deflective cooperation: Social pressure and forum management in cold war conventional arms control', *International Organization*, vol. 77, no. 3 (summer 2023).

накладають загальну та всеохопну заборону цієї зброї, а не лише її використання; і вони діють за будь-яких обставин, не лише під час збройного конфлікту⁹. Що стосується використання вибухової зброї в населених районах (*EWIPA*), то політична декларація, ухвалена у 2022 р. – теж поза межами КНЗ – спрямована на посилення стандартів захисту цивільних і зобов'язує держави запроваджувати ці стандарти через зміни національної політики і практики¹⁰. Нарешті, гуманітарні завдання виконують кілька інших договорів, особливо ті, що стосуються зброї масового ураження (ЗМУ)¹¹.

Як зазначив один науковець, міжнародне гуманітарне право та конвенції проти негуманної зброї є “концептуальною огорожею від когнітивної дегуманізації, тонкою червоною лінією, яка допомагає звичайним людям розрізнати “цивілізоване” насильство та відверте варварство”¹². Але попри цю огорожу, реальність є такою, що цивільні продовжують найбільшою мірою страждати від наслідків збройного насильства.

Озброєння, що використовується у російсько-українській війні

Російсько-українська війна, яка почалася в лютому 2014 р. з вторгнення РФ до Криму та його анексії, переросла в повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. Протягом більшої частини 2023 р., попри літній контрнаступ України, це була жорстока війна на виснаження, з жертвами, руйнуваннями та супутніми збитками, з переміщенням населення в масштабах, небачених у Європі з часів Другої світової війни¹³. За повідомленнями, у 2022-2023 рр. Росія запустила по Україні близько 7 400 ракет і 3 700 ударних дронів-камікадзе *Shahed*¹⁴.

Дані про число загиблих у війні військових і цивільних важко перевірити та підтвердити. За оцінками Проекту даних про місця та події у збройних конфліктах (*ACLEDA*), з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2023 р. в Україні загинули від конфлікту приблизно 64 320 осіб (цивільних і військових):

⁹ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ) і про ККБ див. підрозділ I додатку А цього видання.

¹⁰ Political Declaration on Strengthening the Protection of Civilians from the Humanitarian Consequences Arising from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas, Irish Department of Foreign Affairs, 17 June 2022. Про події 2023 р., що стосуються КНЗ, Конвенції про ППМ, ККБ і Політичної декларації стосовно *EWIPA*, див. підрозділ I цього розділу.

¹¹ Цими документами є: Конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту і два протоколи до неї; Конвенція 1972 р. про заборону біологічної і токсинної зброї (КБТЗ); Конвенція 1993 р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ); Факультативний протокол 2000 р. до Конвенції про права дитини стосовно участі дітей у збройних конфліктах; Договір 2017 р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ). Стислі відомості та окремі деталі стосовно КБТЗ, КЗХЗ та ДЗЯЗ див. підрозділ I додатку А цього видання. Про події 2023 р., пов'язані з КЗХЗ та КБТЗ, див. розділ 9 цього видання; про ДЗЯЗ див. підрозділ II розділу 8 цього видання.

¹² Carpenter, C., ‘The laws of war matter – Now more than ever’, *World Politics Review*, 7 Nov. 2023.

¹³ ‘Why Ukraine may be choosing a war of attrition’, *The Economist*, 3 Aug. 2023; Freedman, L., ‘Attrition before breakthrough’, *Comment is Freed*, 8 July 2023; Watling J. and Reynolds, N., *Meatgrinder: Russian Tactics in the Second Year of its Invasion of Ukraine* (Royal United Services Institute: London, 19 May 2023). Про перебіг війни у 2023 р. див. також розділ I і підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹⁴ ‘Russia has fired 7,400 missiles, 3,700 Shahed drones in war so far, Kyiv says’, *Reuters*, 21 Dec. 2023. Про використання ракет у війні див. підрозділ III цього розділу.

33 189 – від бойових дій; 29 746 – від вибухів і дистанційного насильства; 1 378 – від насильства проти мирного населення; і 7 – унаслідок протестів або стратегічно важливих подій¹⁵. Згідно з окремими даними, зібраними Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), за цей період в Україні загинуло 10 191 цивільних¹⁶. Це може бути мінімальною оцінкою числа загиблих, бо інші публічні джерела дають набагато вищі показники жертв. За той же період *ACLED* зафіксував 362 жертви конфлікту на території Росії: 166 – від вибухів і дистанційного насильства; 88 – від бойових дій; 60 – від насильства проти мирного населення; і 48 – унаслідок протестів або стратегічно важливих подій¹⁷. Число біженців унаслідок конфлікту, станом на 31 грудня 2023 р., склало близько 6,4 млн, що менше за пікове значення – понад 8,2 млн у травні 2023 р.¹⁸

Незалежна міжнародна слідча комісія (*Independent International Commission of Inquiry, COI*) в Україні, створена Радою ООН з прав людини в березні 2022 р., задокументувала численні невинуваті напади з використанням звичайної зброї (переважно з боку російських збройних сил, про що йдеться нижче)¹⁹. Вона також дійшла висновку, що російська влада скоїла воєнні злочини: навмисні вбивства, катування, гвалтування та інше сексуальне насильство, а також депортацію дітей до Росії. Воєнні злочини також вважаються серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Вибухова зброя у населених районах

Упродовж усього збройного конфлікту військові удари із застосуванням вибухової зброї площинної дії завдавали по великих містах України, у т. ч. віддалених від лінії фронту. Вони стали головною причиною загибелі, поранень цивільних і руйнувань під час війни. За даними неурядової організації (НУО) *Action on Armed Violence (AOAV)*, число цивільних жертв насильства з використанням вибухівки з початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. і до 20 грудня 2023 р. сягнуло 18 216, у т. ч. 5 337 убитих (52% усіх загиблих серед цивільного населення, зафіксованих УВКПЛ) і 12 879 поранених. 95% цивільних жертв (17 299) припали на населені пункти²⁰. Такі удари завдавали шкоди і руйнували лікарні, школи, критичну інфраструктуру та тисячі житлових будинків. У містах, які особливо постраждали від бойових дій, зокрема в Чернігові, Ізюмі, Харкові та Маріуполі, часті обстріли

¹⁵ *ACLED* Dashboard, accessed 8 Feb. 2024. Число загиблих оцінюється, за методикою *ACLED*, для чотирьох типів подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див.: *Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED)*, ‘*ACLED definitions of political violence and protest*’, 11 Apr. 2019.

¹⁶ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Ukraine: Protection of civilians in armed conflict – December 2023 update’, 15 Jan. 2024.

¹⁷ *ACLED* Dashboard (посилання 15).

¹⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘Ukraine refugee situation’, 31 Dec. 2023.

¹⁹ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, Conference room paper, A/HRC/52/CRP.4, 29 Aug. 2023; United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/78/540, 19 Oct. 2023.

²⁰ Action on Armed Violence (AOAV), ‘Ukraine: AOAV explosive violence data on harm to civilians’, 20 Dec. 2023.

та авіаудари знищували цілі квартали. Інші подібні удари вражали цивільні об'єкти в містах і селищах далеко від лінії фронту.

Слідча комісія дійшла висновку, що російські збройні сили вчинили численні невибіркові та непропорційні удари з використанням вибухової зброї у населених районах всупереч міжнародному гуманітарному праву. Навіть там, де військову ціль можна було ідентифікувати в атакованому населеному пункті, застосована вибухова зброя була некерованою, неточною або мала площинну дію. Слідча комісія ідентифікувала три типи зброї, яку використовували російські війська, настільки потужної, що її дію не можна було обмежити, або неточної, або площинної дії: це протикорабельні ракети великої дальності Х-22 і Х-32 з літаків по наземних цілях; некеровані фугасні авіабомби; і касетні боєприпаси (див. нижче) та реактивні системи залпового вогню (РСЗВ)²¹. Крім того, слідча комісія встановила, що масштабні удари сотнями ракет великої дальності та ударними БЛА російських збройних сил по українській енергетичній інфраструктурі в період з 10 жовтня 2022 р. по 26 січня 2023 р. були масовими, систематичними і також можуть вважатися злочинами проти людства²². Удари по енергетичній інфраструктурі під час війни – не новизна: так було, наприклад, під час війни в Перській затоці в 1990-1991 рр. і під час вторгнення до Іраку у 2003 р.²³

Слідча комісія також задокументувала обмежене використання ракет з касетною бойовою частиною і ППМ для ударів по населених пунктах, що перебували під контролем російських збройних сил (про це йдеться нижче). Не маючи змоги остаточно визначити відповідальних за ці інциденти, слідча комісія вирішила, що їх, імовірно, запускали Збройні сили України. Встановлено, що деякі удари по Ізюму були невибірковими, а отже, порушували міжнародне гуманітарне право²⁴.

Застосування вибухової зброї у населених районах та порушення міжнародного гуманітарного права в конфлікті пов'язане переважно з артилерією та ракетами, але у зв'язку зі значними змінами в тактиці та засобах ведення війни обидві сторони активно використовують також ударні БЛА²⁵. Обидві сторони нараховують розробки та виробництво БЛА і планують прийняття на озброєння нових БЛА та інших видів автономної зброї та засобів радіоелектронної боротьби²⁶. Така зброя може спричинити нові гуманітарні проблеми, попри її потенційно високу точність. У 2023 р. Україна дедалі частіше завдавала ударів ракетами та БЛА по військових об'єктах далеко за

²¹ United Nations, A/HRC/52/CRP.4 (посилання 19), paras 126-246.

²² United Nations, A/HRC/52/CRP.4 (посилання 19), paras 267-82. Про наслідки цих нападів на українські ядерні об'єкти див. розділ 8, підрозділ IV цього видання.

²³ Див. наприклад: Human Rights Watch, *Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq* (Human Rights Watch: New York, 2003), pp. 42-45; Griffith, T. E., *Strategic Attack of National Electrical Systems* (Air University Press: Maxwell Air Force Base, AL, Oct. 1994).

²⁴ United Nations, A/HRC/52/CRP.4 (посилання 19), paras 247-66.

²⁵ Franke, U., 'Drones in Ukraine and beyond: Everything you need to know', European Council on Foreign Relations, 11 Aug. 2023; Gettinger, D., 'One way attack: How loitering munitions are shaping conflict', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 5 June 2023.

²⁶ Hudson, J. and Khudov, K., 'The war in Ukraine is spurring a revolution in drone warfare using AI', *Washington Post*, 26 July 2023; Saballa, J., 'After "army of drones" Ukraine now wants "army of robots"', *Defense Post*, 11 Aug. 2023; 'Ukraine plans to ramp up monthly drone output by year-end – Minister', *Reuters*, 25 Oct. 2023.

лінією фронту – на півдні Росії, у Москві та в анексованому Росією Криму. Масштаби цих ударів зростали, хоч і були меншими за масштаби російських ударів по українських містах²⁷.

Касетні боєприпаси

Україна – єдина країна світу, де у 2022-2023 рр. активно використовувалися касетні боєприпаси²⁸. Ні Росія, ні Україна не є сторонами Конвенції про касетні боєприпаси, але невибіркова дія цієї зброї може порушувати загальне міжнародне гуманітарне право²⁹.

Застосування касетних боєприпасів як Росією, так і Україною задокументовано НҀО, ЗМІ та COI. Регулярне використання під час війни касетних боєприпасів російськими сухопутними військами (у вигляді керованих і некерованих ракет та артилерійських снарядів) та авіацією призвело до жертв серед цивільного населення, пошкодження цивільної інфраструктури та забруднення сільськогосподарських угідь, – так само як і менш поширене використання касетних боєприпасів українськими силами³⁰. Попри наявність свідчень, Росія загалом заперечує використання касетних боєприпасів в Україні, але погрожувала зробити це у відповідь на використання такої зброї Україною³¹. Україна заперечувала окремі звинувачення в їх використанні, а у відповідь на інші стверджувала, що суворо дотримується норм міжнародного гуманітарного права³². З огляду на те, що українські офіційні особи публічно домагаються нових поставок касетних боєприпасів, а також на суперечливу передачу США касетних боєприпасів Україні в липні 2023 р. (про що йдеться нижче), це можна вважати неявним визнанням використання таких боєприпасів³³.

²⁷ ‘Can Ukrainian drone attacks hurt Russia?’, *The Economist*, 5 Jan. 2024; Frederick, B., Cozad, M. and Stark, A., *Understanding the Risk of Escalation in the War in Ukraine* (RAND Corp.: Santa Monica, CA, Sep. 2023).

²⁸ Про більш обмежене використання касетних боєприпасів, зафіксоване у М’ямі та Сирії у цей період, див. підрозділ I цього розділу.

²⁹ Boothby, W. H., ‘Cluster munitions and the Ukraine war’, *Articles of War*, US Military Academy, Lieber Institute, 28 Feb. 2022.

³⁰ Cluster Munition Coalition (CMC), *Cluster Munition Monitor 2023* (International Campaign to Ban Landmines-CMC: Geneva, Aug. 2023), pp. 13-15; Human Rights Watch, ‘Ukraine: Civilian deaths from cluster munitions’, 6 July 2023; Human Rights Watch, ‘Cluster munition use in Russia- Ukraine war’, Briefing paper, June 2023; Human Rights Watch, *Intense and Lasting Harm: Cluster Munition Attacks in Ukraine* (Human Rights Watch: New York, 11 May 2022); Gibbons-Neff, T. and Ismay, J., ‘To push back Russians, Ukrainians hit a village with cluster munitions’, *New York Times*, 18 Apr. 2022; United Nations, A/HRC/52/CRP.4 (посилання 19), pp. 42-48.

³¹ ‘Putin says Russia has stockpiled cluster bombs and will use them in Ukraine if it has to’, Reuters, 16 July 2023; ‘Russia says it may use similar weapons if US supplies cluster bombs to Ukraine’, Reuters, 11 July 2023.

³² Gibbons-Neff and Ismay (посилання 30); К. Македонський, Генеральний штаб Збройних сил України, ‘Щодо застосування касетних боєприпасів українськими збройними силами’, лист до *Human Rights Watch*, 22 червня 2023.

³³ Наприклад, віце-прем’єр-міністр України О. Кубраків і міністр закордонних справ Д. Кулеба на Мюнхенській конференції з безпеки закликали надати Україні касетні боєприпаси; див.: ‘Spotlight: Ukraine’, 17 Feb. 2023. Див. також: ‘NATO secretary general rejects Ukraine’s demand for cluster munitions’, *Ukrainska Pravda*, 18 Feb. 2023; Bertrand, N., Marquardt, A. and Cohen, Z., ‘Biden administration weighs Ukrainian requests for access to US stockpile of controversial cluster munitions’, CNN, 8 Dec. 2022.

З лютого 2022 р. до середини 2023 р. в Україні від касетних боєприпасів постраждали щонайменше 916 осіб: 890 (294 убитих і 596 поранених) – від ударів касетними боєприпасами, і 26 – від залишків касетних боєприпасів, з яких 23 цивільні особи та 3 сапери³⁴. Після цих втрат українців у 2022 р. *Cluster Munition Monitor* зафіксував найвищу загальну кількість втрат від касетних боєприпасів (1 172) за рік від початку обліку у 2010 р. Крім того, Україна випередила Сирію (яка постійно була лідером за річним загальним числом жертв касетних боєприпасів у 2012-2021 рр.)³⁵.

Використання касетних боєприпасів в Україні піддали загальному осуду багато держав в національних або спільних заявах в ООН, а також ЄС, Генеральний секретар НАТО, Верховний комісар ООН з питань прав людини, спеціальні доповідачі ООН з прав людини, експерти та НУО³⁶. В багатьох заявах західних урядів і НАТО згадувалося лише про їх використання Росією³⁷.

США (не будучи стороною ККБ) висловили стурбованість використанням касетних боєприпасів Росією, але в липні 2023 р. вони самі почали поставки Україні невідомої кількості своїх 155-мм удосконалених звичайних боєприпасів подвійного призначення (*Dual-purpose Improved Conventional Munitions, DPICM*) для артилерії³⁸. Адміністрація США стверджувала, що касетні боєприпаси допоможуть Україні захищатися та контратакувати, особливо з огляду на явний брак боєприпасів³⁹. Міністр оборони України О. Резніков привітав поставки та назвав п'ять “ключових принципів”, якими Україна керуватиметься при використанні касетних боєприпасів: використання цієї зброї лише на території України; застосування її лише поза міськими районами проти російських військ; облік використання; пріоритет розмінування цих територій після конфлікту; звітність перед партнерами⁴⁰. Згодом американські посадовці підтвердили використання наданих США касетних бомб проти російських військових цілей⁴¹.

Попри ці зобов'язання, покликані зменшити ризики, американські поставки викликали широкі дебати та певну критику як усередині США, так і

³⁴ Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp. 48-49.

³⁵ Cluster Munition Coalition (посилання 30), pp. 41-42.

³⁶ Bachelet, M., UN high commissioner for human rights, Statement on Ukraine, UN Human Rights Council, 30 Mar. 2022.

³⁷ Див., наприклад: Jean-Pierre, K., White House press secretary, and Kirby, J., US National Security Council coordinator for strategic communications, Press briefing, White House, 7 July 2023; Wallace, B., Secretary of state for defence, Oral statement on war in Ukraine, British House of Commons, 11 May 2023; Stoltenberg, NATO secretary-general, Press conference following extraordinary meeting of NATO ministers of foreign affairs, 4 Mar. 2022.

³⁸ Kahl, C., US under secretary of defense for policy, Press briefing, US Department of Defense, 7 July 2023; US Department of Defense, ‘Biden administration announces additional security assistance for Ukraine’, Press release, 7 July 2023.

³⁹ Аргументи на користь передачі див. також: Zeigler, S., ‘Why Biden was justified to send cluster munitions to Ukraine’, Lawfare, 13 Aug. 2023; Watling, J. and Bronk, J., ‘Giving Ukraine cluster munitions is necessary, legal and morally justified’, Royal United Services Institute (RUSI), 10 July 2023.

⁴⁰ Reznikov, O. (@oleksiireznikov), Twitter, 7 July 2023, <<https://twitter.com/oleksiireznikov/status/1677410470108471298>>.

⁴¹ ‘Ukraine has begun deploying cluster bombs against Russian forces, says White House’, *The Guardian*, 21 July 2023; Jakes, L. and Schmitt, E., ‘Ukrainians embrace cluster munitions, but are they helping?’, *New York Times*, 7 Sep. 2023.

за кордоном⁴². Критика стосувалася довгострокового гуманітарного ризику для цивільного населення через часті відмови, тобто велику кількість суббоєприпасів, які не детонують під час влучення або після заданої затримки часу і, таким чином, перетворюються на вибухові залишки війни, а також через загальну норму проти використання касетних боєприпасів⁴³. Хоча представники МО США стверджували, що частота відмов суббоєприпасів *DPICM* становить менше 2,35% (на підставі секретних даних випробувань), у минулому фіксувалися набагато вищі показники відмов (6-14% або й більше) в умовах бойових дій⁴⁴. Держави-учасниці ККБ зобов'язуються ніколи та за жодних обставин “не допомагати, не заохочувати та не спонукати будь-кого брати участь у будь-якій діяльності, забороненій державі-учасниці згідно з цією Конвенцією” (ст. 1), і мають “перешкоджати всіма можливими способами використанню, розробці, виробництву, накопиченню та поставкам касетних боєприпасів і [закликають] тих, хто продовжує це робити, негайно припинити це” (Дія 11 Лозаннського плану дій)⁴⁵. Однак кілька держав-учасниць ККБ або висловили підтримку рішення США, або утрималися від його критики, навіть висловлюючи загальну незгоду з застосуванням касетних боєприпасів⁴⁶.

Інші країни також могли постачати Україні касетні боєприпаси у 2022-2023 рр. У червні 2023 р., наприклад, голова Комітету начальників штабів США генерал М. Міллі (*Mark Milley*) казав, що неназвані “інші європейські держави” нещодавно надали Україні касетні боєприпаси⁴⁷. Якби держава-постачальник була стороною ККБ, це було б порушенням Конвенції. Однак до

⁴² Singh, K. and Roulette, J., ‘Congressional Democrats raise concerns on cluster bombs’, Reuters, 9 July 2023; ‘North Korea condemns US plan to send cluster munitions to Ukraine as “criminal”’, Reuters, 11 July 2023; Glucroft, W. N., ‘Germany keeps distance from US cluster bombs for Ukraine’, Deutsche Welle, 12 July 2023; ‘Spain says cluster bombs should not be sent to Ukraine’, Reuters, 8 July 2023; Cluster Munitions Coalition, ‘Campaign shocked by US decision to transfer banned cluster munitions to Ukraine’, 7 July 2023.

⁴³ Docherty, B., ‘US cluster munition transfer to Ukraine ignores history of civilian harm’, Just Security, 14 July 2023; Kimball, D. G., ‘Why President Biden should not transfer prohibited cluster bombs to Ukraine’, Just Security, 3 July 2023.

⁴⁴ Ismay, J., ‘Cluster weapons US is sending Ukraine often fail to detonate’, *New York Times*, 7 July 2023. Див. також Norwegian People’s Aid (NPA), ‘NPA’s reactions to the US transfer of cluster munitions to Ukraine’, [n.d.]; Kerr, P. K. and Feickert, A., *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS), Report for Congress RS22907 (US Congress, CRS: Washington, DC, 25 Oct. 2023), pp. 2, 9-11.

⁴⁵ Лозаннський план дій, у якому перераховано конкретні кроки з виконання ККБ у період 2022-2026 рр., схвалили на 2-й Конференції з огляду ККБ у вересні 2021 р. 2nd CCM Review Conference, Final report, CCM/CONF/2021/6, 6 Oct. 2021, annex II, ‘Lausanne Action Plan’.

⁴⁶ ‘Japan not opposed to US plan to supply cluster munitions to Ukraine’, Kyodo News, 10 July 2023; AP, ‘US decision to send cluster munitions to Ukraine could put Canada, others on the spot’, CBC, 7 July 2023; AFP, ‘Germany should not “block” US sending cluster munitions to Ukraine: President’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 9 July 2023. Про етичну сторону поставки див. також: Watling and Bronk (посилання 39).

⁴⁷ Roque, A., ‘White House weighing controversial cluster munitions deliveries to Ukraine’, *Breaking Defense*, 30 June 2023.

кінця 2023 р. були докази поставки касетних боєприпасів Україні лише з Туреччини (яка не є стороною ККБ)⁴⁸.

Протипіхотні міни

Застосування нових ППМ державами відбувається наразі дуже рідко – лише М'янма, Росія та Україна, за повідомленнями, використовували ППМ у 2021-2022 рр. та на початку 2023 р. (див. підрозділ І). З цих трьох держав лише Україна є стороною Конвенції про ППМ.

Використання ППМ державою, що не є стороною Конвенції, а саме Росією, на території держави-учасниці, України, є безпрецедентним, причому *Human Rights Watch* задокументувала використання російськими військами щонайменше 13 типів ППМ в 11 з 27 регіонів України з 24 лютого 2022 р.⁴⁹ Повідомляється, що таке масштабне застосування ППМ, а також застосування російськими військами численних мін-пасток, що приводяться в дію жертвою, перетворили Україну на найбільш заміновану країну світу⁵⁰. Оскільки приблизно 30% території країни безпосередньо постраждало від конфлікту, очікується її велике забруднення вибуховими залишками війни, що серйозно вплине на продовольчу безпеку⁵¹. За 20 місяців з 24 лютого 2022 р. по 31 жовтня 2023 р. щонайменше 260 мирних жителів загинули та понад 570 отримали поранення під час понад 560 інцидентів з ППМ або вибуховими залишками війни, залишеними внаслідок бойових дій в Україні⁵². Світовий банк оцінює вартість розмінування України у \$37,6 млрд.⁵³

На початку 2023 р. *Human Rights Watch* стверджувала, що, потенційно порушуючи міжнародне гуманітарне право та договірні зобов'язання України не використовувати цей тип зброї, українські сили обстріляли “тисячами” ППМ окуповану Росією території “у та навколо” м. Ізюм на сході України під час його окупації російськими військами у квітні-вересні 2022 р.⁵⁴ Міжнародна слідча комісія теж дійшла висновку, що ЗСУ, імовірно,

⁴⁸ Detsch, J. and Gramer, R., ‘Turkey is sending cold war-era cluster bombs to Ukraine’, *Foreign Policy*, 10 Jan. 2023; Soylu, R., ‘Russia-Ukraine war: Turkey denies supplying Kyiv with cluster munitions’, *Middle East Eye*, 14 Jan. 2023; ‘Ukrainian armed forces use Turkish-made M483A1 cluster munitions’, *Sundries*, 18 May 2023; Skove, S., ‘Documents confirm that Ukraine is importing Turkish cluster munitions’, *Defense One*, 26 Oct. 2023.

⁴⁹ Human Rights Watch, ‘Landmine use in Ukraine’, Briefing paper, June 2023; Human Rights Watch, ‘Landmine use in Ukraine’, Background briefing, June 2022; International Campaign to Ban Landmines (ICBL), *Landmine Monitor 2023* (ICBL-Cluster Munition Coalition: Geneva, Nov. 2023), pp. 1, 8-14.

⁵⁰ Sampson, E. and Granados, S., ‘Ukraine is now the most mined country. It will take decades to make safe’, *Washington Post*, 22 July 2023.

⁵¹ Boffey, D., ‘Ukraine desperate for help clearing mines, says defence minister’, *The Guardian*, 13 Aug. 2023; Riquier, M. and Garbino, H., ‘War in the breadbasket: Landmines and food security in Ukraine’, *SIPRI Commentary*, 16 Nov. 2023.

⁵² ‘More than 260 civilians killed after stepping on mines, explosives – Ukraine’, *Reuters*, 1 Nov. 2023.

⁵³ World Bank, Ukrainian Government, European Union and United Nations, *Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment February 2022-February 2023* (World Bank: Washington, DC, Mar. 2023), pp. 122-25. Див. також: Osmolovska, J., *Walking on Fire: De-mining in Ukraine* (Globsec: Kyiv, Apr. 2023); United Nations, ‘Demining Ukraine: Bringing lifesaving expertise back home’, *UN News*, 8 July 2023.

⁵⁴ Human Rights Watch, ‘Ukraine: Banned landmines harm civilians’, 31 Jan. 2023.

використовували ППМ в Ізюмі⁵⁵. У червні 2023 р. Україна пообіцяла ретельно розслідувати повідомлення про використання ППМ і прозоро звітувати про це на форумах Конвенції про ППМ⁵⁶. Але незалежний громадський моніторинговий проєкт *Mine Action Review* назвав це найбільш серйозним порушенням Конвенції про ППМ за її 25-річну історію і зазначив, що відсутність рішучої реакції переважної більшості держав-учасниць Конвенції загрожує послабити міжнародну норму, яка забороняє будь-якій державі-учасниці використовувати ППМ за будь-яких обставин⁵⁷.

Запалювальна зброя

Запалювальна зброя регулярно використовується в російсько-українській війні⁵⁸. І Росія, і Україна є сторонами Протоколу III Конвенції про “негуманну” зброю, але він не забороняє запалювальну зброю як таку, а також не забороняє використання запалювальної зброї наземними засобами в місцях скупчення цивільних.

Human Rights Watch розглянула візуальні докази щонайменше 82 обстрілів із застосуванням запалювальної зброї з землі в період з лютого 2022 р. по квітень 2023 р. і підтвердила виявлення залишків некерованих запалювальних ракет 9M22C (їх використовує РСЗВ *Град*) на деяких постраждалих ділянках. Однак *Human Rights Watch* не змогла визначити відповідальних за ці удари, оскільки цей тип запалювальної зброї мають і Росія, і Україна⁵⁹. Цей тип запалювальної зброї раніше застосовували на сході України у 2014 р. та в Сирії у 2013-2019 рр.

Озброєння, що використовується у війні Ізраїлю з ХАМАС

Ізраїльсько-палестинський конфлікт має політичне коріння, що сягає принаймні часів Декларації Бальфура (*Balfour Declaration*) 1917 р. Історія окупації Ізраїлем Гази, Голанських висот і Західного берега р. Йордан (територій, які він захопив під час арабо-ізраїльської війни 1967 р.) є добре відомою і

⁵⁵ United Nations, A/HRC/52/CRP.4 (посилання 19), р. 49.

⁵⁶ Human Rights Watch, ‘Ukraine promises inquiry into landmine use’, 30 June 2023; APM Convention Intersessional Meeting, Statement by Ukraine, 21 June 2023. Під час 21-ї Зустрічі держав-учасниць Конвенції про ППМ Україна також повідомила про перебіг знищення своїх запасів. Див. підрозділ I цього розділу.

⁵⁷ Mine Action Review, *Clearing the Mines 2023* (Norwegian People’s Aid: Oslo, 6 Nov. 2023), pp. 1, 3, 359-76. Про виробництво та поточне використання ППМ Збройними силами України див. Grynspan, E., ‘Dans le Donbass, les soldats ukrainiens en panne de munitions’, *Le Monde*, 14 Dec. 2023.

⁵⁸ Див., наприклад: ‘White phosphorus munitions fired in eastern Ukraine: AFP’, France 24, 14 Mar. 2023; ‘Burning munitions cascade down on Ukrainian steel plant, video shows’, Reuters, 15 May 2022; Ott, H., ‘What is white phosphorous, and what does it mean that Russia may be using it in Ukraine?’, CBS News, 25 Mar. 2022.

⁵⁹ United Nations, General Assembly, First Committee, Joint civil society statement on incendiary weapons, Human Rights Watch, 18 Oct. 2022; Human Rights Watch and Harvard Law School (посилання 7).

водночас суперечливою⁶⁰. Тим не менш, кілька резолюцій РБ ООН вимагали виведення ізраїльських військ з цих територій⁶¹. Хоча Ізраїль пішов із Гази у 2005 р., він зберіг майже повний контроль над її кордонами та економікою. У 2007 р. в результаті внутрішньопалестинської суперечки Газа, окремо від інших палестинських територій, перейшла під управління озброєного націоналістичного ісламістського руху ХАМАС⁶². На жовтень 2023 р. ХАМАС мав близько 15-30 тис. бойовиків у складі військового крила та використовував мережу підземних тунелів по всій Газі⁶³.

У 2008-2021 рр. у Газі чотири рази точилася війна Ізраїлю з ХАМАС⁶⁴. Більше половини жертв конфлікту з 24 січня 2008 р. по 30 вересня 2023 р. загалом, включаючи Газу, Західний берег й Ізраїль, були цивільними. Згідно з підрахунком жертв Управлінням ООН з координації гуманітарних питань (*Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA*), 177 (57%) із 308 загиблих ізраїльтян були цивільними, і так само були цивільними щонайменше 3 808 (59%) із 6 413 загиблих палестинців (статус ще 1 582 загиблих є спірним)⁶⁵. Підтвердженням асиметричного характеру цього конфлікту є те, що палестинці становлять 95% загальної кількості загиблих.

7 жовтня 2023 р. конфлікт знову загострився – ХАМАС здійснив найбільш кривавий напад палестинських бойовиків на Ізраїль, після чого Ізраїль завдав потужних авіаударів по Газі та почав наземне вторгнення⁶⁶. Як і багато іншого в цьому конфлікті, дані про втрати, надані офіційними особами сторін, є спірними. Під час нападу 7 жовтня було вбито понад 1 000 ізраїльських цивільних, понад 350 військових і поліцейських, у т. ч. 260 цивільних на музичному фестивалі⁶⁷. Крім того, близько 240 ізраїльських військовослужбовців і мирних жителів, у т. ч. 30 дітей, вивезли до Гази як заручників⁶⁸. Станом на 31 грудня 2023 р., в Газі під час наступних ударів або наземних операцій Ізраїлю загинуло понад 22 тис. палестинців, дві третини з них – жінки та

⁶⁰ Shlaim, A., *The Iron Wall: Israel and the Arab World* (W. W. Norton: New York, 2014); Thrall, N., *The Only Language They Understand: Forcing Compromise in Israel and Palestine* (Metropolitan Books: New York, 2017); Anziska, S., *Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2018).

⁶¹ UN Security Council resolutions 242, 22 Nov. 1967; 2334, 23 Dec. 2016.

⁶² ХАМАС визнаний терористичною організацією рядом держав, у т.ч. США, Велика Британія і ЄС. Див.: Robinson, K., 'What is Hamas?', Backgrounder, Council on Foreign Relations, 31 Oct. 2023.

⁶³ Gambrell, J., 'A possible Israeli ground war looms in Gaza. What weapons are wielded by those involved?', AP, 12 Oct. 2023; 'What is happening in Israel and Gaza, and what is Hamas?', BBC, 6 Nov. 2023.

⁶⁴ Ізраїль і ХАМАС воювали 23 дні у 2008-2009 рр.; 8 днів у 2012 р.; 50 днів у 2014 р.; 11 днів у 2021 р.

⁶⁵ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Data on casualties, accessed 6 Nov. 2023.

⁶⁶ Ширше обговорення війни та її наслідків див. у розділі 1 та підрозділі 1 розділу 2 цього видання.

⁶⁷ McKernan, B., 'Israel and Hamas at war rafter surprise attacks from Gaza Strip', *The Guardian*, 7 Oct. 2023; 'Israel revises death toll from Oct. 7 Hamas assault, dropping it from 1,400 to 1,200', *Times of Israel*, 11 Nov. 2023.

⁶⁸ Vinograd, C. and Kershner, I., 'Israel's attackers took about 240 hostages. Here's what to know about them', *New York Times*, 20 Nov. 2023.

діти⁶⁹. На початку грудня Ізраїль заявив, що 5 000 з них були бойовиками ХАМАС, але визнав, що загинули і принаймні 10 тис. мирних жителів⁷⁰. До кінця 2023 р. жодні з цих даних не були незалежно підтверджені. Хоча Ізраїль ставить під сумнів дані про кількість смертей, надані Міністерством охорони здоров'я Гази, яким керує ХАМАС, загалом вони вважаються точними⁷¹. На 31 грудня 2023 р. також було вбито 142 гуманітарні працівники ООН, що робить цей конфлікт найбільш смертоносним за всю історію ООН за такий короткий проміжок часу; загинуло також принаймні 77 журналістів і працівників ЗМІ, порівняно з 68 убитими у всьому світі у 2022 р.⁷²

Озброєння і тактика ХАМАС

Безпрецедентний напад ХАМАС на Ізраїль розпочався із 20-хвилинного обстрілу близько 2 200 ракетами – близько 25% оціночного ракетного арсеналу ХАМАС, – унаслідок чого загинуло не менше п'яти осіб⁷³. За повідомленнями, більшість ракет були виготовлені в Газі в невеликих майстернях за технічної допомоги та фінансування Ірану й Хезболли⁷⁴. Для виведення з ладу ізраїльських спостережних постів, а також для враження танків і кораблів використовувалися ударні БЛА⁷⁵. Одночасно близько 3 000 легко озброєних бійців ХАМАС прорвали, перетнули або обігнули огорожу по периметру Гази, використовуючи різні транспортні засоби, в т. ч. парашути та десантні катери⁷⁶. У прикордонних ізраїльських населених пунктах вони свідомо розстрілювали цивільних, а також атакували військові бази.

Напад ХАМАС 7 жовтня порушив численні закони війни. Ракетні обстріли Ізраїлю (що з перервами тривали у наступні тижні конфлікту, незважаючи на бомбардування Ізраїлем у відповідь) не розрізняли військові та цивільні

⁶⁹ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 'Hostilities in the Gaza Strip and Israel', Flash Update no. 83, 3 Jan. 2024.

⁷⁰ Bush, D., 'Israel says it killed 5,000 fighters in Gaza war on Hamas', *Newsweek*, 4 Dec. 2023.

⁷¹ Grim, R. and Thakker, P., 'Biden's conspiracy theory about Gaza casualty numbers unravels upon inspection', *The Intercept*, 31 Oct. 2023. Див. також Petti, M., 'Media amplified US, Israeli narrative on Palestinian deaths', *Responsible Statecraft*, 20 Nov. 2023.

⁷² UN Relief and Works Agency for Palestine Refugees (UNRWA), Situation Report no. 59 on the situation on the Gaza Strip and the West Bank, including East Jerusalem, 2 Jan. 2024; Farge, E., Tetrault-Farber, G. and Alkousaa, R., 'UN mourns record death toll in war with over 100 employees killed in Gaza', *Reuters*, 10 Nov. 2023; Jones, K., 'Israel-Gaza war brings 2023 journalist killings to devastating high', *Committee to Protect Journalists*, [n.d.].

⁷³ Дані про 2 200 ракет базується на ізраїльських джерелах; ХАМАС стверджував, що запустив 5 000 ракет. McKernan (посилання 67). У 2021 р. арсенал ракет ХАМАС оцінювався у 8 000 ракет. Див.: Kingsley, P. and Bergman, R., 'Israel's military inflicted a heavy toll. But did it achieve its aim?', *New York Times*, 16 June 2021.

⁷⁴ Debre, I., 'How did Hamas grow its arsenal to strike Israel?', *AP*, 20 May 2021; Kingsley, P., Bergman, R. and Saad, H., 'Rockets from Lebanon point to growing Hamas cooperation with Hezbollah', *New York Times*, 8 Apr. 2023; Nakhoul, S., 'How Hamas secretly built a "mini army" to fight Israel', *Reuters*, 16 Oct. 2023.

⁷⁵ Chavez, K. and Swed, O., 'How Hamas innovated with drones to operate like an army', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 1 Nov. 2023.

⁷⁶ Burke, J., 'A deadly cascade: How secret Hamas attack orders were passed down at last minute', *The Guardian*, 7 Nov. 2023; Fabian, E. and Pacchiani, G., 'IDF estimates 3,000 Hamas terrorists invaded Israel in Oct. 7 onslaught', *Times of Israel*, 1 Nov. 2023.

цілі⁷⁷. Вбивства мирних жителів бойовиками ХАМАС і захоплення заручників також є порушенням загальної для Женевських конвенцій ст. 3 (про конфлікти неміжнародного характеру). Ці інциденти також порушують положення ст. 7 і 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) про воєнні злочини та злочини проти людства⁷⁸. Попри деякі суперечки стосовно того, як класифікувати цей конфлікт – як міжнародний (враховуючи статус Ізраїлю як держави-окупанта) чи неміжнародний (враховуючи статус ХАМАС як недержавного суб'єкта), – Римський статут застосовується до обох типів конфлікту⁷⁹.

Озброєння і тактика, що їх використовує Ізраїль

Ст. 51 Статуту ООН, яка регулює застосування сили для самооборони, надає державам право відповісти на збройний напад⁸⁰. Чинне звичаєве право і практика передбачають, що самооборона має обмежуватися принципом достатності, що робить використання збройної сили незаконним, якщо є інші, пропорційні шляхи відсічі нападу⁸¹. Кабінет безпеки Ізраїлю офіційно оголосив стан війни – вперше після оголошення Ізраїлем Шестиденної війни у 1973 р.,⁸² – з метою “знищення військових і управлінських спроможностей ХАМАС та Палестинського ісламського джихаду”⁸³. Були розбіжності в думках про законність такого підходу. Багато правників вважали мету Ізраїлю знищити ХАМАС законною, але інші побоювалися, що сила, необхідна для досягнення цієї мети, буде непропорційною через ситуацію у Газі, а отже, нелегітимною⁸⁴.

Одночасно з очищенням від бійців ХАМАС півдня Ізраїлю Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) почала інтенсивні авіаційні та артилерійські удари по Газі перед наземним штурмом⁸⁵. Майже через тиждень після нападу на Ізраїль

⁷⁷ International Committee of the Red Cross (ICRC), Customary International Humanitarian Law (IHL) Database, Rule 2, ‘Violence aimed at spreading terror among the civilian population’, [n.d.].

⁷⁸ Загальний огляд та інші деталі Римського статуту див. підрозділ I додатку А цього видання.

⁷⁹ Sadat, L., ‘Explainer: The Israel-Hamas war and the International Criminal Court’, Jurist, 25 Jan. 2024.

⁸⁰ Charter of the United Nations, signed 26 June 1945, entered into force 24 Oct. 1945. Israel’s ‘right to self-defence’ also hinges on the status of its occupation of Gaza, which is contested. Див. Kmietek, C., ‘Israel claims it is no longer occupying the Gaza Strip. What does international law say?’, Atlantic Council, 31 Oct. 2023; ‘Does Israel have the “right to self-defence” under international law in its war on Gaza?’, New Arab, 7 Nov. 2023.

⁸¹ Dworkin, A., ‘Israel, Hamas, and the laws of war’, European Council on Foreign Relations, 21 Nov. 2023.

⁸² Israeli Prime Minister’s Office, [The Security Cabinet approved the state of war], 8 Oct. 2023 (in Hebrew). See also ‘Israel officially declares war on Hamas after surprise attack’, Voice of America, 8 Oct. 2023.

⁸³ ‘Security Cabinet says Israel will destroy military, governmental abilities of Hamas, Islamic Jihad’, *Times of Israel*, 8 Oct. 2023.

⁸⁴ ‘Is Israel acting within the laws of war?’, *The Economist*, 14 Oct. 2023; Kashner, A., ‘Israel’s laws of war’, *Foreign Affairs*, 27 Oct. 2023; Purohit, K., ‘Does Israel have the right to self-defence in Gaza?’, Al Jazeera, 17 Nov. 2023.

⁸⁵ Про інші важливі аспекти конфлікту, зокрема блокаду Ізраїлем Газі та інтенсивну дипломатію, яка призвела до 7-денної гуманітарної паузи наприкінці листопада та звільнення кількох заручників, див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

ЦАХАЛ повідомив ООН, що все населення північної частини Гази (1,1 млн осіб) має евакуюватися до півдня Гази протягом 24 годин⁸⁶. Попри наказ про евакуацію, ізраїльські війська продовжували обстрілювати південні райони⁸⁷. У грудні ЦАХАЛ розвинув наступ на південь Гази, на півночі тривали запеклі бої.

На час написання матеріалу, відсутність доступу до Гази заважала правозахисним організаціям і агентствам ООН відстежувати, які боєприпаси та військову техніку ЦАХАЛ використовує у Газі. Однак неодноразове використання ЦАХАЛ вибухової зброї у населених районах можна простежити з відкритих даних про ізраїльський арсенал, поставки зброї і про попереднє використання цієї зброї під час війни з ХАМАС у 2021 р., разом із повідомленнями ЗМІ про руйнування багатьох районів Гази ударами авіації та артилерії⁸⁸.

Основними видами зброї, які ЦАХАЛ використовував під час 11-денної війни у 2021 р., були бойові літаки *F-16* і *F-35* з високоточними бомбами та ракетами, ударні БЛА, артилерія і танки⁸⁹. ЦАХАЛ також широко практикував у конфлікті авіаудари важкими боєприпасами з потужною вибухівкою. За 11-денну війну Ізраїль, як повідомляється, здійснив 1 500 “ударів” по Газі⁹⁰. У поточному конфлікті до кінця листопада було здійснено понад 15 тис. “ударів”⁹¹. Повідомлялося також, що Ізраїль скинув на Газу за перші шість тижнів війни понад 29 тис. бомб – стільки ж, скільки США скинули на Ірак під час вторгнення в цю країну у 2003 р.⁹²

Після війни 2021 р. запаси керованих боєприпасів ЦАХАЛ були поповнені за рахунок поставок зброї зі США на суму \$735 млн⁹³. Наприкінці 2023 р.

⁸⁶ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Israel must rescind evacuation order for northern Gaza and comply with international law: UN expert’, Press release, 13 Oct. 2023; Debre, I., Lederer, E. M. and Shurafa, W., ‘Palestinians flee northern Gaza after Israel orders 1 million to evacuate as ground attack looms’, AP, 14 Oct. 2023; ‘Israel says North Gaza shelters “not safe” in new evacuation warning’, New Arab, 28 Oct. 2023.

⁸⁷ Gritten, D., ‘Dozens killed as Israeli strikes hit southern Gaza refugee areas’, BBC, 17 Oct. 2023.

⁸⁸ Якщо США оприлюднювали детальні списки зброї, наданої Україні, то публічна інформація про зброю, надану Ізраїлю, була більш обмеженою. Див.: Klippenstein, K., ‘US weapons transfers to Israel shrouded in secrecy – But not Ukraine’, *The Intercept*, 7 Nov. 2023. Див. також: Hartung, W. D., ‘Israel’s war in Gaza, subsidized by the USA’, *The Nation*, 10 Nov. 2023; Young, K., ‘Unprecedented harm to civilians in Gaza: Death and injury from the use of air-dropped explosive weapons in densely populated Gaza’, *Fragments*, vol. 1, no. 2 (Dec. 2023); ‘Artillery shells transfer’, Oxfam Policy Brief, Oct. 2023. Про поставки зброї Ізраїлю див. також розділ 6, підрозділ III цього видання.

⁸⁹ Roblin, S., ‘Israel’s bombardment of Gaza: Methods, weapons and impact’, *Forbes*, 26 May 2021.

⁹⁰ Roblin (посилання 89).

⁹¹ Leatherby, L., ‘Gaza civilians, under Israeli barrage, are being killed at historic pace’, *New York Times*, 25 Nov. 2023; Bob, Y. J., ‘IDF special joint operations carries out 10,000 airstrikes’, *Jerusalem Post*, 3 Dec. 2023. Не зовсім ясно, що мається на увазі під “ударами” в цих репортажах. Імовірно, це застосування однієї авіаційної ракети або бомби, але підрахунок артилерійських ударів виглядає менш зрозумілим.

⁹² Bertrand, N. and Bo Lillis, K., ‘Nearly half of the Israel munitions dropped on Gaza are imprecise “dumb bombs”, US intelligence assessment finds’, CNN, 14 Dec. 2023; Human Rights Watch (посилання 23), pp. 42–45.

⁹³ Demirjian, K., Hudson J. and Alemany, J., ‘Biden administration approves \$735 million weapon sale to Israel’, *Washington Post*, 17 May 2021.

було оголошено про нові поставки⁹⁴. Також вважалося, що Ізраїль мав близько 100 протибункерних бомб *GBU-28* з лазерним наведенням і, можливо, кілька більш досконалих *GBU-72*⁹⁵. Були повідомлення про використання протибункерних боєприпасів під час поточного конфлікту⁹⁶. Під час ударів по Газі можливо використовувалась і запалювальна зброя: за даними *Human Rights Watch*, Ізраїль обстрілював Газу та Ліван снарядами з білим фосфором під час удару у відповідь, але Ізраїль це заперечував⁹⁷.

Використання більш сучасних платформ, точніших ракет і керованих бомб не означає автоматичного зменшення числа загиблих серед цивільного населення. До факторів, що зумовлюють ризики для цивільних від “точного” удару, належать вибухова потужність ракети чи бомби, кількість використаних засобів, підготовка та досвід операторів, якість розвідувальних даних про цілі та оперативну обстановку, в якій завдаються удари⁹⁸. Крім того, за оцінкою американської розвідки, майже половина бомб, використаних Ізраїлем у Газі, були некерованими⁹⁹.

Схема бомбардувань і обстрілів Ізраїлем Газі (підтверджена картою руйнувань) і повна блокада, схоже, не розрізняли цивільних і комбатантів, а також цивільні та військові об’єкти¹⁰⁰. Представник ЦАХАЛ 10 жовтня визнав, що “хоч ми шукаємо баланс між точністю та обсягом шкоди, зараз ми надаємо пріоритет засобам завдання найбільшої шкоди”¹⁰¹. Це може порушувати кілька правил ведення воєнних дій, включаючи заборону невибіркових ударів¹⁰². Кілька міжнародних неурядових організацій критикували дії ізраїльських військ за нехтування захистом цивільних¹⁰³.

⁹⁴ Bisht, I. S., ‘US rushes “smart” bombs to Israel as Hamas holds dozens hostage’, *Defense Post*, 11 Oct. 2023; ‘US set to sign off on \$320 million sale of precision-guided bombs to Israel’, *Times of Israel*, 7 Nov. 2023; Wong, E., ‘State Department bypasses Congress to approve Israel’s order for tank ammunition’, *New York Times*, 9 Dec. 2023.

⁹⁵ Borger, J., ‘Obama administration “supplied bunker-busting bombs to Israel”’, *The Guardian*, 27 Sep. 2011; Egozi, A., ‘Israel to request America’s new GBU-77 bunker buster bomb’, *Breaking Defense*, 22 Oct. 2021.

⁹⁶ Nuki, P. and Vasilyeva, N., ‘Israel bombs Gaza refugee camp in strike targeting top Hamas commander’, *The Telegraph*, 31 Oct. 2023; Williams, B. G., ‘Hamas-Israel war: The tunnel war begins’, *Real Clear Defense*, 4 Nov. 2023.

⁹⁷ Human Rights Watch, ‘Questions and answers on Israel’s use of white phosphorus in Gaza and Lebanon’, 12 Oct. 2023; Wintour, P., ‘Israel denies using white phosphorous munitions in Gaza’, *The Guardian*, 13 Oct. 2023.

⁹⁸ Lee, P., ‘Modern warfare: “Precision” missiles will not stop civilian deaths – Here’s why’, *The Conversation*, 19 Nov. 2021.

⁹⁹ Bertrand and Bo Lillis (посилання 92).

¹⁰⁰ ICRC Customary IHL Database, Rule 1, ‘The principle of distinction between civilians and combatants’, та Rule 7, ‘The principle of distinction between civilian objects and military objects’, [n.d.]. Див. також: Ballinger, O., ‘A new tool allows researchers to track damage in Gaza’, *Bellingcat*, 15 Nov. 2023; ‘Gaza in ruins: Satellite imagery researchers say Israel has destroyed or damaged 56,000 buildings’, *Democracy Now*, 22 Nov. 2023.

¹⁰¹ Cited by McKernan, B. and Kierszenbaum, Q., ‘“We’re focused on maximum damage”: Ground offensive into Gaza seems imminent’, *The Guardian*, 10 Oct. 2023.

¹⁰² ICRC Customary IHL Database, Rule 11, ‘Indiscriminate attacks’, [n.d.].

¹⁰³ Save the Children, ‘Save the Children calls for a ceasefire in Gaza as casualties soar and water runs out’, 17 Oct. 2023; Amnesty International, ‘Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza’, 20 Oct. 2023.

Багато ударів з використанням вибухової зброї у населених районах були невибілковими або непропорційними – зокрема, авіаудари по табору біженців Джабалія 31 жовтня та 4 листопада¹⁰⁴. Крім того, окремі удари, схоже, не були спрямовані на військові об'єкти та, можливо, навмисне спрямовувалися по цивільних, як-от авіаудар по колонії медичної допомоги 3 листопада. ЦАХАЛ визнав завдання авіаудару, але стверджував (без жодних доказів), що машина швидкої допомоги “використовувалася терористичним осередком ХАМАС у безпосередній близькості від їх позиції в зоні бойових дій”, додавши, що під час удару “були вбиті кілька бойовиків ХАМАС”¹⁰⁵.

У заяві від 27 грудня ЦАХАЛ частково відповів на критику його дій. У ній були окреслені принципи планування цілей ЦАХАЛ, військова необхідність, заходи евакуації, вибір зброї та контроль ударів. ЦАХАЛ також виправдовував використання некерованих боєприпасів і зброї площинної дії¹⁰⁶. Заява не торкалась оцінки ЦАХАЛ пропорційності – обсягу шкоди цивільним, прийняттого для військової цілі.

Генеральний секретар ООН А. Гутерреш казав, що кількість загиблих мирних жителів у секторі Газа свідчить про те, що з військовими операціями Ізраїлю щось “явно не так”¹⁰⁷. Реагуючи на удари по таборах біженців Джабалія і Бурейдж і “в повідомленнях про використання вибухової зброї площинної дії у ряді щільно населених районів Гази”, УВКПЛ ООН висловило “серйозне занепокоєння невиконанням обома сторонами принципів розрізнення та пропорційності”¹⁰⁸. Занепокоєння посилювалися повідомленнями про використання штучного інтелекту (ШІ) для вибору цілей¹⁰⁹. Тим часом дослідження ізраїльської газети показало, що авіаудари по Газі були найбільш невибілковими за кількістю жертв серед цивільних з усіх збройних конфліктів у світі за останні роки¹¹⁰.

¹⁰⁴ Al-Mughrabi, N. and Rose, E., ‘Israel strikes dense Gaza camp, says it kills Hamas commander’, Reuters, 31 Oct. 2023; Al-Mughrabi, N., Lewis, S. and Al-Khalidi, S., ‘Arab leaders press Blinken for Gaza ceasefire after school blasts’, Reuters, 4 Nov. 2023; ICRC Customary IHL Database, Rule 11 (посилання 102) and Rule 14, ‘Proportionality in attack’, [n.d.].

¹⁰⁵ Da Silva, C., ‘Israel says it hit an ambulance used by Hamas. Gaza officials say it was carrying the wounded’, NBC News, 4 Nov. 2023.

¹⁰⁶ Tischler, (Brig. Gen), Statement, Israel Defense Forces, 27 Dec. 2023. Аналіз цієї заяви див. у Garlasco, M., ‘Legal questions answered and unanswered in Israel’s air war in Gaza’, Lawfare, 2 Jan. 2024.

¹⁰⁷ Galloni, A., ‘UN chief says Gaza deaths show something “wrong” with Israel tactics’, Reuters, 8 Nov. 2023. Див. також United Nations, ‘Secretary-general’s remarks to the Security Council – On the Middle East’, 24 Oct. 2023.

¹⁰⁸ United Nations, ‘Israel-Palestine crisis: “It’s the innocent civilians who are losing”’, UN News, 3 Nov. 2023. Див. також: Eboe-Osuji, C., ‘Calibrating proportionality and self-defense in Gaza’, Lawfare, 7 Dec. 2023.

¹⁰⁹ Abraham, Y., ‘“A mass assassination factory”: Inside Israel’s calculated bombing of Gaza’, +972 Magazine, 30 Nov. 2023; Sylvia, N., ‘Israel’s targeting AI: How capable is it?’, Royal United Services Institute (RUSI), 8 Feb. 2024.

¹¹⁰ Levy, Y., ‘The Israeli Army has dropped the restraint in Gaza, and the data shows unprecedented killing’, Haaretz, 9 Dec. 2023.

Питання людських щитів

Два найбільш суперечливих звинувачення під час конфлікту стосуються використання ХАМАС цивільних як живого щита для запобігання ударам і перешкоджання цивільним особам залишити північ Гази – обидва звинувачення ХАМАС заперечує¹¹¹. Використання живого щита у війні забороняється¹¹². Хоча згідно з міжнародним гуманітарним правом бойовики ХАМАС чітко вважаються комбатантами, насправді вони є частиною місцевого населення Гази. Це ускладнює для ЦАХАЛ розрізнення комбатантів і цивільних, особливо через проблему “безпосередніх живих щитів”, тобто цивільних осіб або об’єктів, які, як вважає атакуюча сторона, навмисно використовуються в якості щита через їх наближеність до учасників бойових дій¹¹³. Однак міжнародне право не визнає такого пояснення, і в разі сумнівів Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) рекомендує вважати таких осіб та об’єкти цивільними і захищати їх¹¹⁴. Тому якщо цивільні особи ховаються там, де, на думку однієї з воюючих сторін, є комбатанти протилежної сторони, вона має або надіслати коригувальників вогню до місця розташування цілі (принцип розрізнення), або, у випадку повітряного удару, довести присутність комбатантів і показати, що випадкові жертви були пропорційними отриманій військовій вигоді (принцип пропорційності).

Деякі з найбільш частих звинувачень у використанні “живого щита” стосувалися тверджень, ніби ХАМАС і Палестинський ісламський джихад використовують окремі лікарні в Газі та тунелі під ними для маскування й забезпечення своїх військових операцій і утримання заручників. Так, Ізраїль, спираючись на оцінки розвідки США, стверджував, що ХАМАС має командний пункт під лікарнею Аш-Шифа¹¹⁵. Персонал лікарні та ХАМАС спростовували це, і в лікарні було знайдено лише невелика кількість стрілецької зброї і замало свідчень про наявність там командного пункту¹¹⁶.

Спеціальний захист, на який мають право лікарні, не припиняється, якщо вони не використовуються для вчинення, поза своїми гуманітарними функціями, “дій на шкоду противнику”¹¹⁷. У разі сумніву слід вважати, що спеціальний захист зберігається. Якщо медичний заклад втратив охоронний статус, то

¹¹¹ Beaumont, R, ‘What is a human shield and how has Hamas been accused of using them?’, *The Guardian*, 30 Oct. 2023; Fabian, E., ‘IDF releases new intel detailing Hamas use of hospitals for terror purposes’, *Times of Israel*, 5 Nov. 2023.

¹¹² ICRC Customary IHL Database, Rule 97, ‘Human shields’, [n.d.]; Bouchie de Belle, S., ‘Chained to cannons or wearing targets on their T-shirts: Human shields in international humanitarian law’, *International Review of the Red Cross*, vol. 90, no. 872 (Dec. 2008).

¹¹³ Gordon, N. and Perugini, N., ‘Proximate “human shields” and the challenge for humanitarian organizations’, *Humanitarian Law & Policy*, International Committee of the Red Cross (ICRC), 18 Nov. 2021.

¹¹⁴ ICRC Customary IHL Database, Rule 6, ‘Civilians’ loss of protection from attack’, and Rule 10, ‘Civilian objects’ loss of protection from attack’, [n.d.].

¹¹⁵ Fabian, E. and Magid, J., ‘IDF forces raid Gaza’s main hospital, find weapons, “concrete evidence” of Hamas use’, *Times of Israel*, 15 Nov. 2023; Jean-Pierre, K., White House press secretary, and Kirby, J., US National Security Council coordinator for strategic communications, Press gaggle, White House, 14 Nov. 2023.

¹¹⁶ Fabian and Magid (посилаання 115); Borger, J., ‘IDF evidence so far falls well short of al-Shifa hospital being Hamas HQ’, *The Guardian*, 17 Nov. 2023.

¹¹⁷ ICRC Customary IHL Database, Rule 28, ‘Medical units’, [n.d.].

перед будь-яким нападом на нього треба зробити попередження¹¹⁸. Крім того, атакуючі сили все одно повинні враховувати ризик для цивільних, а шкода, непропорційна військовій меті, робить атаку незаконною¹¹⁹.

Забезпечення норм захисту цивільних під час збройного конфлікту

Прагнення до ефективного дотримання та забезпечення виконання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів залишається актуальнішим, ніж будь-коли, враховуючи дедалі більш руйнівну силу сучасної конвенційної зброї. Порушення правил захисту цивільних останніми роками, схоже, зростають. У 2022 р. ООН зафіксувала щонайменше 16 988 смертей серед цивільного населення у 12 збройних конфліктах, що на 53% більше, ніж у 2021 р.¹²⁰ Така велика кількість цивільних жертв може свідчити про невибіркові або непропорційні удари. *ACLEDA* у 2020-2022 рр. також фіксувала збільшення нападів на цивільних за рік – 42 500 інцидентів у 2022 р., порівняно з 33 300 у 2020 р.¹²¹ Крім того, у 2023 р. спостерігалось значне збільшення використання вибухової зброї у населених районах і кількості жертв серед цивільних від застосування вибухової зброї державними суб'єктами (див. підрозділ I)¹²².

Через застосування законодавства про захист цивільних в умовах екстремального насильства, реалізувати його завжди важко. Труднощів додають нинішні геополітичні розбіжності в міжнародній системі¹²³. Ці розбіжності часто призводять до паралічу міжнародних механізмів, призначених для запобігання чи пом'якшення масштабних військових дій (зокрема, РБ ООН), або для притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах і сприяння їх запобігання (МКС). Але міжнародне гуманітарне право спирається не лише на міжнародні карні механізми. Загальна ст. 1 Женевських конвенцій і Додатковий протокол I вимагають від кожної держави-учасниці “забезпечення поваги” до міжнародного гуманітарного права з боку своїх представників і союзників. Ця відповідальність іноді відображається в національній

¹¹⁸ ICRC Customary IHL Database, Rule 28 (посилання 117).

¹¹⁹ International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘The protection of hospitals during armed conflicts: What the law says’, 2 Nov. 2023; Schmitt, M. N., ‘Israel-Hamas 2023 symposium – The legal protection of hospitals during armed conflict’, *Articles of War*, US Military Academy, Lieber Institute, 29 Dec. 2023.

¹²⁰ United Nations, Security Council, ‘Protection of civilians in armed conflict’, Report of the secretary-general, S/2023/345, 12 May 2023, para. 5.

¹²¹ Lay, T., *ACLEDA Year in Review: Global Disorder in 2022* (Armed Conflict Location and Event Data Project: Grafton, WI, Jan. 2023), p. 15; Lay, T., *ACLEDA 2021: The Year in Review* (Armed Conflict Location and Event Data Project: Grafton, WI, Mar. 2022), p. 2.

¹²² Torelli, C., ‘Explosive violence: Projections for 2024’, *Action on Armed Violence (AOAV)*, 9 Jan. 2024.

¹²³ Про параліч міжнародної системи, в т. ч. РБ ООН, спричинений суперництвом великих держав, які мають право вето, див.: Сміт Д. “Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2022 р.”. – *Щорічник СППРІ 2023*, розділ I.

політиці, спрямованої на зменшення шкоди цивільним. Примітно, що США оприлюднили такий політичний документ вперше у 2023 р.¹²⁴

Однак багато урядів, у т. ч. найбільш потужних держав, відмовляються дотримуватися цих правил, коли їм це вигідно. Багато недержавних суб'єктів, таких як ХАМАС, роблять те саме. У ширшому плані спустошення міських районів до того, як туди увійдуть наземні війська (т. зв. *counter-urban destruction* – руйнування населених пунктів), залишається елементом війни, в т. ч. сучасної – у Фаллуджі (2004 р.) і Мосулі (2016 р.) в Іраку та Рацці (2017 р.) в Сирії¹²⁵. Таке узвичаєння втрат життів під час бойових дій у містах спонукало занепокоєні держави та громадські організації до розробки Політичної декларації стосовно вибухової зброї у населених районах (*EWIPA*). Є надія, що з часом це змусить навіть найпотужніші держави посилити свої стандарти націлювання та пропорційності ударів з метою зменшення побічної шкоди цивільним у населених районах. З цією метою у жовтні 2023 р. НУО *International Network on Explosive Weapons (INEW)* закликала 83 держави, які схвалили Політичну декларацію стосовно *EWIPA*, виконати зобов'язання “активно просувати” Декларацію і “домогатися дотримання своїх зобов'язань” Ізраїлем і ХАМАС, у т. ч. через публічні заяви¹²⁶.

Обидві війни, про які тут ідеться, розгорталися на фоні спадщини важливих минулих подій і повідомлень про серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Так, військовому вторгненню Росії в Україну у 2014 р. передувала її інтервенція у Чечні, Грузії та Сирії, де були широко задокументовані порушення міжнародного гуманітарного права¹²⁷. Це свідчить про традиції насильства та безкарності в російських збройних силах. З моменту вторгнення у 2022 р. відомо лише про один випадок, коли Росія арештувала одного зі своїх військових за підозрою у вбивстві мирних українських громадян¹²⁸. Ізраїль і ХАМАС також дають приклади нездатності захистити цивільних під час збройного насильства всупереч міжнародному гуманітарному праву¹²⁹.

¹²⁴ US Department of Defense (DOD), ‘Civilian harm mitigation and response’, DOD Instruction no. 3000.17, 21 Dec. 2023; Garlasco, M., ‘Pentagon releases first-ever policy on civilian harm reduction’, *Lawfare*, 22 Dec. 2023.

¹²⁵ McCarthy, R. and Beaumont, P., ‘Civilian cost of battle for Falluja emerges’, *The Guardian*, 14 Nov. 2023; George, S. et al., ‘Mosul is a graveyard: Final IS battle kills 9,000 civilians’, *AP*, 21 Dec. 2017; Amnesty International (AI), ‘*War of Annihilation*’: Devastating Toll on Civilians, *Raqqa – Syria* (AI: London, June 2018).

¹²⁶ International Network on Explosive Weapons (INEW), ‘Open letter to states that have endorsed the Political Declaration’, 26 Oct. 2023; Political Declaration on Strengthening the Protection of Civilians from the Humanitarian Consequences Arising from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas (посилання 10), para. 4.8.

¹²⁷ Наприклад, United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/43/57, 28 Jan. 2020; European Court of Human Rights, ‘Armed conflicts’, Fact sheet, Jan. 2023.

¹²⁸ Sauer, P., ‘Russian soldiers accused of killing family of nine in Ukraine’, *The Guardian*, 31 Oct. 2023.

¹²⁹ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, ‘Human rights in Palestine and other Arab occupied territories’, Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict, A/HRC/12/48, 25 Sep. 2009.

Три аспекти російсько-української війни вселяють певний оптимізм. По-перше, 43 держави закликали МКС розслідувати ймовірні військові злочини в Україні¹³⁰. Це дозволило розпочати найбільше в історії МКС розслідування.

По-друге, стриманість, проявлена Україною, схоже, дозволила поки що обмежити кількість імовірних порушень міжнародного гуманітарного права її військовими під час конфлікту. Україна також погодилася відповісти на заяви про використання ППМ¹³¹. Така її стриманість може бути пов'язана з тим, що війна здебільшого триває на її території, через репутаційні міркування чи тиск союзників. Однак поширення конфлікту на прикордонні регіони Росії та збільшення кількості жертв серед цивільного населення від українських БЛА та ракетних ударів по російській території свідчить про те, що стриманість вдається дедалі важчою¹³².

По-третє, використання касетних боєприпасів у війні може, як не парадоксально, посилити норму проти їх використання в довгостроковій перспективі. Хоча жодна із задіяних держав (Росія, Україна і США) не є стороною ККБ, але моральна сила цієї норми затримала нові поставки цієї зброї та змусила США і Україну пояснювати, що їх дії були крайнім способом, який супроводжується заходами з мінімізації ризику для цивільних¹³³.

Менше підстав для оптимізму надає війна Ізраїлю з ХАМАС. Ізраїле-палестинський конфлікт був непідсудним протягом десятиліть, і лише в березні 2021 р. МКС розпочав офіційне розслідування¹³⁴. У травні 2021 р. Рада ООН з прав людини ініціювала окреме розслідування ситуації у Палестині, яке в жовтні 2023 р. дійшло висновку про “наявність чітких доказів” скоєння ХАМАС і ЦАХАЛ військових злочинів¹³⁵. Верховний комісар ООН з прав людини Ф. Тюрк (*Volker Türk*) також заявив, що військові злочини скоювали обидві сторони, а група експертів ООН попередила Раду з прав людини про ризик геноциду в Газі¹³⁶. 29 грудня 2023 р. ПАР порушила справу проти Ізраїлю у головному судовому органі ООН – Міжнародному суді (МС) – у зв'язку з імовірними порушеннями Ізраїлем зобов'язань згідно з

¹³⁰ International Criminal Court, ‘Ukraine’, [n.d.].

¹³¹ Human Rights Watch (посилання 56); APM Convention Intersessional Meeting, Statement by Ukraine (посилання 56).

¹³² Rosolovskaya, K. and Gurcov, N., ‘Importing instability: How the war against Ukraine makes Russia less secure’, Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), 9 Nov. 2023.

¹³³ Carpenter, C., ‘The norm against cluster bombs is in better shape than it seems’, World Politics Review, 18 July 2023.

¹³⁴ Про спроби Палестини звернутися до МКС див.: Brody, R., ‘Gaza – Where is the law?’, *The Nation* (New York), 10 Nov. 2023; Meloni, C., ‘The war in Gaza: International law is nothing if it is not applied’, *Justice in Conflict*, 3 Nov. 2023.

¹³⁵ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Commission of Inquiry collecting evidence of war crimes committed by all sides in Israel and Occupied Palestinian Territories since 7 October 2023’, 10 Oct. 2023. Комісія була створена Резолюцією Ради ООН з прав людини S-30/1; див.: ‘Ensuring respect for international human rights law and international humanitarian law in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and in Israel’, 27 May 2021.

¹³⁶ United Nations, ‘At Rafah crossing, Türk says both Israel and Hamas have committed war crimes’, UN News, 8 Nov. 2023; Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘Gaza: UN experts call on international community to prevent genocide against the Palestinian people’, Press release, 16 Nov. 2023.

Конвенцією 1948 р. про геноцид стосовно палестинців у Газі¹³⁷. Хоча МС для остаточних висновків можуть знадобитися роки, але в січні 2024 р. він виніс попереднє рішення про те, що Ізраїль має вжити заходів із запобігання актам геноциду, і закликав ХАМАС звільнити заручників¹³⁸. Однак суд не наказав негайно припинити вогонь. Нарешті, у кількох західних державах, зокрема в Нідерландах, Великій Британії та США, також відбулися національні судові процеси, на яких оскаржувалися поставки звичайних озброєнь до Ізраїлю¹³⁹.

Висновки

Протягом тисячоліть людство намагалось обмежити війни, що призвело до сучасної правової та моральної еволюції міжнародного гуманітарного права, а також до міжнародних конвенцій, які регулюють засоби та методи ведення війни. Спроби визначення обмежень типів зброї та способів її використання під час збройного конфлікту залишаються незавершеними, не останньою чергою через те, що ці норми та правила міжнародного гуманітарного права змінюються на тлі випереджувального розвитку військових технологій. За останні десятиліття було досягнуто значних успіхів, зокрема, в гуманітарному роззброєнні, метою якого є захист людей під час і після збройних конфліктів.

Захист цивільного населення вимагає не лише дотримання фундаментальних принципів націлювання, пропорційності та обережності, а й обмеження типів зброї та боєприпасів, які можна використовуватися під час збройного конфлікту. З урахуванням постійних змін і порушень правил захисту цивільних під час війни їх необхідно оновлювати та домагатися їх відповідності новим тактикам і технологіям, а їхні стримувальні та захисні функції треба посилювати.

Норми захисту цивільних є обов'язковими, а не опцією. Вони залишаються важливою перепорою від ексцесів війни, тому їх потрібно визнавати та зміцнювати.

¹³⁷ International Court of Justice (ICJ), 'The Republic of South Africa institutes proceedings against the State of Israel and requests the Court to indicate provisional measures', Press Release no. 2023/77, 29 Dec. 2023; South African Government, Application instituting proceedings and request for the indication of provisional measures, International Court of Justice, 29 Dec. 2023. Загальний огляд та інші деталі Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього див. підрозділ I додатку А цього видання. Стислий опис МС див. підрозділ I додатку Б цього видання.

¹³⁸ International Court of Justice (ICJ), 'Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)', Order, 26 Jan. 2024.

¹³⁹ Наприклад, Abdul, G., 'UK government faces legal challenge over arms exports to Israel', *The Guardian*, 6 Dec. 2023; 'Dutch court dismisses war crimes case against military supplies to Israel', *Al Jazeera*, 13 Dec. 2023; Youssef, N. A. and Salama, V., 'US blocks shipment of rifles to Israel over concerns of West Bank settler violence', *Wall Street Journal*, 13 Dec. 2023.

III. Контроль над озброєннями, нерозповсюдження та застосування ракет

КОЛЬЯ БРОКМАНН

Ракети – це і потужна звичайна зброя, і основний засіб доставки ядерної зброї. Значною мірою через їх здатність нести ядерну, біологічну та хімічну зброю, різні інструменти контролю над озброєннями та нерозповсюдження заборонили певні класи ракет, ввели численні обмеження чи скорочення або запровадили заходи прозорості та довіри. Однак ракети у звичайному спорядженні здебільшого вважаються законним засобом ведення війни, і нема жодної угоди, яка б повністю забороняла їх розробку, поставки чи використання.

Розвиток контролю, нерозповсюдження та використання ракет у 2023 р. визначалися російсько-українською війною і триваючою кризою контролю над озброєннями. Під час війни в Україні тривало масове використання звичайних балістичних і крилатих ракет, а також безпілотних літальних апаратів (БЛА), які використовувалися або в поєднанні з ними або для доповнення ракет в ударах¹. Цей конфлікт сприяв зростанню попиту на ракети для поповнення їх запасів і придбання нових типів ракет, БЛА та систем протиракетної оборони.

Війна Ізраїлю з ХАМАС, яка почалась у відповідь на напад ХАМАС 7 жовтня 2023 р., призвела до масового використання ракет ХАМАС і активності ізраїльської системи протиповітряної і протиракетної оборони (ППО/ПРО). Ізраїль теж використовував ракети для обстрілу цілей у Газі². Через загрозу вступу в конфлікт Хезболли та ракетних нападів хуситів на судна в Червоному морі посилилася увага до передачі ракет недержавним суб'єктам. Водночас геополітична ситуація, зокрема відносини США з Китаєм і Росією, не сприяла створенню будь-яких нових інструментів контролю та нерозповсюдження ракет.

У цьому розділі спочатку обговорюється використання ракет, включаючи балістичні та крилаті ракети, але виключаючи реактивну артилерію, протитанкові та зенітні ракети, у російсько-українській війні та наслідки для контролю та нерозповсюдження ракетних озброєнь. Далі описується розвиток Гаазького кодексу 2002 р. протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCoC*), після чого наводяться деякі висновки стосовно перспектив регулювання розповсюдження та використання ракет.

Застосування ракет у російсько-українській війні

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що почалося 24 лютого 2022 р., супроводжувалось активним використанням широкого спектру ракетних

¹ Про російсько-українську війну див. також підрозділ II цього розділу; розділ 1 і підрозділ I розділу 2 цього видання.

² Kreitenberg, Z., 'Missile defense in the Israel-Hamas war', *Lawfare*, 8 Dec. 2023; Allison, B., 'Hezbollah's precision threat to Israel', *Lawfare*, 31 Oct. 2023. Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. також підрозділ II цього розділу; розділ 1 і підрозділ I розділу 2 цього видання.

систем і БЛА Росією і, меншою мірою, Україною. Досвід конфлікту показав корисність та обмеження різних високоточних систем – бойової авіації та артилерії, баражуючих боєприпасів і дронів-камікадзе, – але головна увага тут надається балістичним і крилатим ракетами. Війна також довела ефективність систем ППО/ПРО у знищенні багатьох із цих систем.

З початку вторгнення Росія кілька разів змінювала тактику використання ракет, зокрема, змінилися цілі ракетних ударів. Спочатку Росія застосовувала ракети, літаки, БЛА та далекобійну артилерію для пригнічення ППО України та ударів по інших військових об'єктах, але згодом переключилася на цивільну інфраструктуру та органи управління, лише спорадично цілячи по аеродромах та іншій військовій інфраструктурі³. У 2023 р. російські ракетні обстріли забрали життя багатьох цивільних, вражали лікарні, цивільні будинки, інфраструктуру та інші цілі, захищені міжнародним гуманітарним правом (див. підрозділ II)⁴. Російські сучасні крилаті та балістичні далекобійні ракети, схоже, були доволі точними, але українські сили, зокрема артилерія, авіація і підрозділи ППО, ефективно використовували тактику зміни позиції одразу після виконання бойових завдань або виявлення ворожою розвідкою⁵. Це робило багато російських ударів неефективними, оскільки українські військові залишали позицію, перш ніж потрапити під удар⁶.

Також змінився тип і кількість ракетних комплексів, які використовує Росія. Як не дивно, вона почала використовувати значну кількість сучасних ракет подвійного призначення, включно з балістичною ракетою повітряного базування 9А-7760 *Кинжал*, і старіших, часто неточних систем подвійного призначення для тактичних ударів⁷. Це вказувало на вичерпаність російських запасів ракет з потрібними характеристиками, а також засвідчило готовність Росії як погодитися з витратами на використання високотехнологічних систем, так і ігнорувати вплив використання неточних старих систем на цивільне населення в населених пунктах (див. також підрозділ II)⁸.

Інтенсивне використання ракет змусило Росію збільшити виробництво та імпорту ракетних систем, БЛА і компонентів для забезпечення своїх сил і

³ Bronk, J. with Reynolds, N. and Watling, J., *The Russian Air War and Ukrainian Requirements for Air Defence* (Royal United Services Institute: London, 7 Nov. 2022), p. 28.

⁴ Janowski, K., 'Civilian deaths in Ukraine war top 10,000, UN says', UN Ukraine, Press release, 21 Nov. 2023; Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Ukraine conflict monitor', accessed 9 Jan. 2024; World Health Organization, 'WHO records more than 1000 attacks on health care in Ukraine over the past 15 months of full-scale war', Media release, 30 May 2023.

⁵ Axe, D., 'In Avdiivka, Ukrainian Caesar Howitzers shoot and scoot to foil Russian assaults', *Forbes*, 30 Oct. 2023.

⁶ Bronk et al. (посилання 3), p. 28; Myre, G., 'To protect against Russian airstrikes, Ukraine's defenders "shoot and scoot"', *National Public Radio*, 6 July 2023.

⁷ Alberque, W., 'What has the war on Ukraine revealed about Russia's non-strategic missiles?', *International Institute for Strategic Studies (IISS)*, 6 Mar. 2023; 'Russian Su-34 uses Kinzhal hypersonic missile in special op – official', *TASS*, 4 Sep. 2023; 'Russia repurposes S-300 surface- to-air missiles for ground attacks against the city of Kharkiv', *Army Recognition*, 5 Jan. 2024; Gregory, A., 'Ukraine provides evidence of dummy warheads fired by Russia using nuclear-capable missile', *The Independent*, 2 Dec. 2022.

⁸ Williams, I., *Putin's Missile War: Russia's Strike Campaign in Ukraine* (Center for Security and International Studies: Washington, DC, May 2023), pp. 9-11, 33.

поповнення запасів⁹. Для заміни та поповнення ракет, використаних для ударів по Україні, Росія продовжувала імпортувати у великій кількості дрони-камікадзе *Shahed-136* з Ірану, а також почала нарощувати внутрішнє виробництво цих БЛА за допомогою Ірану¹⁰. Крім того, Північна Корея разом з іншою військовою технікою передала Росії балістичні ракети малої дальності, які Росія почала використовувати в грудні 2023 р.¹¹

Ефективність ракетної війни Росії

Загалом, військову ефективність ракетної війни Росії піддають сумніву багато західних аналітиків. Вони аргументують це обмеженою кількістю розгорнутих і використаних ракет (порівняно з великою кількістю військових цілей під час повномасштабного вторгнення), низькою надійністю російських ракетних систем і успіхами української ППО/ПРО¹².

Щоб обійти українську ППО або перенаситити її, Росія використовувала кілька ракет великої дальності, оснащених засобами електронної протидії, або випускала залпами старіші крилаті ракети *X-55/555* (таблиця 10.2)¹³. Українські засоби ППО/ПРО повільно, але неухильно поповнювалися та посилювалися західними системами¹⁴. Таким чином, конфлікт став також полігоном для перевірки ефективності цих систем проти російських ракет і БЛА. Згідно з даними, оприлюдненими командуванням Повітряних сил ЗСУ, ППО досягла високих показників перехоплення, іноді збиваючи майже 80% балістичних ракет повітряного та наземного базування по всій країні та до 100% балістичних ракет у районах розміщення систем *Patriot*¹⁵. Слід зазначити, що деякі російські ракети, особливо для старих російських систем, зараховані як перехоплені, можуть бути невдалим пуском, підривом у повітрі

⁹ Sputnik International, 'Russia to increase production of Kinzhal hypersonic missiles', 19 Sep. 2023. Про виробництво зброї у Росії див. також підрозділ IV розділу 5 цього видання.

¹⁰ Kirby, J., US National Security Council coordinator for strategic communications, On-the-record press gaggle, White House, 20 Oct. 2022; Mason, J. and Holland, S., 'Russia received hundreds of Iranian drones to attack Ukraine, US says', Reuters, 10 June 2023; Bennet, D. and Ilyushina, M., 'Inside the Russian effort to build 6,000 attack drones with Iran's help', *Washington Post*, 17 Aug. 2023; Albright, D. and Burkhardt, S., 'Visible progress at Russia's Shahed drone production site: Satellite imagery update and call for action', Institute for Science and International Security, 13 Nov. 2023. Про іранські поставки Росії див. також розділ 6, підрозділ I цього видання.

¹¹ Kim, E., 'S. Korean military says N. Korea might have provided Russia with short-range ballistic missiles', *Yonhap News*, 2 Nov. 2023; Lendon, B., 'Russia is using North Korean missiles in Ukraine, US says. That's bad news for Asia', CNN, 5 Jan. 2024; Jean-Pierre, K., White House press secretary, and Kirby, J., US National Security Council coordinator for strategic communications, Press briefing, White House, 4 Jan. 2024. Про поставки Росії з Північної Кореї див. також підрозділ I розділу 6, підрозділ VIII розділу 7 і підрозділ II розділу 12 цього видання.

¹² Williams (посилання 8), pp. 16-24; Schneider, M. B., 'Lessons from Russian missile performance in Ukraine', *Proceedings of the US Naval Institute*, vol. 148, no. 10 (Oct. 2022); Rostker, S., 'The right and wrong lessons to learn from missile defense in Ukraine', Center for Arms Control and Non-Proliferation, 19 Oct. 2023.

¹³ Ismay, J., 'Russia deploys a mystery munition in Ukraine', *New York Times*, 14 Mar. 2022; Williams (посилання 8), p. 23; British Ministry of Defence (@DefenceHQ), 'Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 26 November 2022', Twitter, 26 Nov. 2022; Harward, C. et al., 'Russian offensive campaign assessment', Institute for the Study of War, 29 Dec. 2023.

¹⁴ Про поставки зброї Україні див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

¹⁵ Williams, I., 'Russia isn't going to run out of missiles', Center for Security and International Studies (CSIS), 28 June 2023.

або відхиленні від курсу до цілі¹⁶. Використовувані українцями системи ПРО *Patriot*, надані США (а пізніше Німеччиною), навіть кілька разів успішно перехоплювали розрекламовану російську ракету *Кинжал*¹⁷.

Постачання західних ракет Україні

У 2023 р. країни Заходу почали озброювати Україну крилатими ракетами повітряного базування, балістичними ракетами наземного базування та БЛА великої дальності. У травні Велика Британія почала постачання Україні невідомої кількості крилатих ракет повітряного базування *Storm Shadow*¹⁸. Франція наслідувала її приклад, оголосивши в липні, що поставить Україні французький варіант тієї ж ракети – *SCALP-EG*¹⁹. У вересні 2023 р. США дозволили поставку Україні оперативно-тактичних балістичних ракет *ATACMS*.

Ці поставлені Заходом системи дозволили Україні завдавати ударів по російських цілях набагато глибше всередині окупованих територій. Зокрема, надані США ракети *ATACMS* використали у жовтні для ударів по контрольованих Росією аеродромах на сході України²⁰.

Наслідки російсько-української війни для контролю та нерозповсюдження ракетних озброєнь

Принаймні з 1990-х рр. кілька великих держав надавали ракетним системам першочергову роль у звичайних бойових діях. Як зазначено вище, Росія – ключовий учасник режиму контролю та нерозповсюдження ракетних озброєнь – широко використовувала ракети, в т. ч. проти цивільних цілей, у війні в Україні. Пов'язане з цим збільшення виробництва та імпорту ракет, компонентів і БЛА ще більше сприяє і без того негативній тенденції. Усе це завдає шкоди перспективам майбутнього контролю та нерозповсюдження ракетних озброєнь.

З двох основних двосторонніх російсько-американських інструментів контролю над озброєннями, покликаних обмежувати ракети певної дальності, здатні нести ядерні боеголовки, один закінчився, а інший зіткнувся з проблемами у 2023 р. Перший з них – Договір 1987 р. про ліквідацію ракет середньої дальності та меншої дальності (*Treaty on the Elimination of Intermediate-range and Shorter-range Missiles, INF Treaty*) – був останнім договором з контролю над озброєннями, що забороняв розгортання певного класу ракет (балістичних і крилатих ракет наземного базування дальністю

¹⁶ Stewart, P., 'Exclusive: US assesses up to 60% failure rate for some Russian missiles, officials say', Reuters, 25 Mar. 2023.

¹⁷ Mitchell, P., 'Hypersonic hype? Russia's Kinzhal missiles and the lessons for air defense', US Military Academy, Modern War Institute, 23 May 2023; Goldstein, L. and Waechter, N., 'China evaluates Russia's use of hypersonic 'Daggers' in the Ukraine war', The Diplomat, 11 Jan. 2024.

¹⁸ Wright, T., 'UK to supply Storm Shadow missile to Ukraine', International Institute for Strategic Studies (IISS), 16 May 2023.

¹⁹ Irish, J., 'France to supply Ukraine with long-range cruise missiles', Reuters, 11 July 2023.

²⁰ Gwadera, Z. and Wright, T., 'Ukraine targets Russian airfields with US-supplied ATACMS missile', International Institute for Strategic Studies (IISS), 26 Oct. 2023.

Таблиця 10.2. Ракетні системи, що їх використовували російські та українські війська у 2022-2023 рр.

Ракета ^а	Позначення НАТО/США	Тип	Дальність (км)
Росія			
<i>Балістичні ракети</i>			
9М723 <i>Искандер-М</i>	<i>SS-26 Stone</i>	БРМД	500
9А-7760 <i>Кинжал</i>	<i>AS-24 Killjoy</i>	АБР	1 500-2 000
ОТР-21 <i>Точка</i>	<i>SS-21 Scarab</i>	БРМД	70-120
<i>Hwasong-11</i>	<i>KN23 або KN24^б</i>	БРМД	380-900 ^б
С-300 (по наземних цілях)	<i>SA-10 Grumble</i>	ЗРК	..
<i>Крилаті ракети</i>			
Х-22 <i>Буря</i>	<i>AS-4 Kitchen</i>	КРПБ	80-330
Х-32	<i>AS-4А Kitchen mod 2</i>	КРПБ	600-1000
3М14 <i>Калибр</i>	<i>SS-N-30А Sagaris</i>	КРНУ (морського базування)	1 500-2 500
Р-800 <i>Оникс</i>	<i>SS-N-26 Strobile</i>	ПКР (для враження наземних цілей)	>400
9М728 <i>Искандер</i>	<i>SSC-7 Southpaw</i>	КРНБ	500
9М729	<i>SSC-8 Screwdriver</i>	КРНБ	2 350
Х-55/555	<i>AS-15 Kent</i>	КРПБ	2 500
Х-101	<i>AS-23А Kodiak</i>	КРПБ	2 500-2 800
Україна			
<i>Балістичні ракети</i>			
<i>ATACMS Block I</i>	..	БРМД	165
<i>Точка-У</i>	<i>SS-21 Scarab В</i>	БРМД	70-120
<i>Крилаті ракети</i>			
<i>Storm Shadow/SCALP-EG</i>	..	КРМД	140-550

БРМД – балістична ракета малої дальності; ЗРК – зенітно-ракетний комплекс; КРМД – крилата ракета малої дальності; КРН/ПБ – крилата ракета наземного/повітряного базування; КРНУ – крилата ракета для ураження наземних цілей; ПКР – протикорабельна ракета.

^а Позначення ракет стосуються сімейств ракетних систем, якщо не визначено конкретний варіант, оскільки в більшості випадків важко встановити, які варіанти використовували сторони конфлікту.

^б На момент написання залишається незрозумілим, який варіант сімейства *Hwasong-11* – *KN23* чи *KN24* – був наданий Північною Кореєю та використаний Росією у грудні 2023 р. Наведена дальність базується на даних американського уряду. Докладніше про ці ракети див. підрозділ VIII розділу 7 цього видання.

Джерела: Alberque, W., ‘What has the war on Ukraine revealed about Russia’s non-strategic missiles?’, International Institute for Strategic Studies (IISS), 6 Mar. 2023; Williams, I., *Putin’s Missile War: Russia’s Strike Campaign in Ukraine* (Center for Security and International Studies: Washington, DC, May 2023), pp. 25-32; Center for Security and International Studies (CSIS), Missile Defence Project, ‘Missiles of Russia’, 10 Aug. 2021; та Jean-Pierre, K., White House press secretary, and Kirby, J., US National Security Council coordinator for strategic communications, Press briefing, White House, 4 Jan. 2024.

500-5 500 км). Він втратив чинність у 2019 р.²¹ Другий – Новий Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 2010 р. (Новий СНО, *New Strategic Arms Reduction Treaty, New START*) – встановлює верхню межу кількості міжконтинентальних балістичних ракет Росії та США (для доставки ядерної зброї) та їх пускових установок²². Однак у рамках Нового СНО не передбачено подальших скорочень, і його майбутнє є дуже невизначеним, враховуючи, що в січні 2023 р. США не підтвердили дотримання Росією усіх умов Договору, а в лютому Росія оголосила про призупинення його виконання²³.

Верифікація виконання попередніх угод про контроль над озброєннями частково базувалася на взаємних інспекціях. Однак використання у російсько-українській війні ракет подвійного призначення та ракет, які раніше призначалися для доставки ядерної зброї, а також швидке переміщення російських ракетних підрозділів між регіонами піддає сумніву корисність певних ознак, що використовуються в цих угодах. Росія вже давно навмисно використовує неоднозначність і плутанину в питаннях з ракетними системами подвійного призначення. Ракетні системи, здатні нести як звичайне, так і ядерне навантаження, ускладнюють для держави, що може зазнати нападу, розрізнення звичайного чи ядерного удару, що може мати особливо дестабілізуючі або ескалаційні наслідки у конфлікті між ядерними державами²⁴. Разом з тим, широке використання систем подвійного призначення і навіть демонтованих систем доставки ядерної зброї, робить визначення масштабу майбутніх режимів інспекцій ще складнішим. Швидке переміщення російських ракетних сил між ТВД (зокрема, з Далекого сходу Росії до її західних кордонів) означає також, що регіональні ознаки, які обговорювалися під час переговорів, що передували Договору про РСМД, і в пропозиції Росії про мораторій на розгортання в Європі своїх ракет 9М729, є здебільшого неефективними²⁵.

Тенденції розповсюдження ракет, про які свідчать поставки до Росії та України, схоже, вказують на триваючу політичну боротьбу в деяких великих державах-виробниках ракет з приводу доцільності постачання ракет (особливо більшої дальності) для самооборони держави та на небажання постачати ракетні комплекси до зони конфлікту²⁶. Хоча країни Заходу спочатку виявляли певну стриманість у передачі ракет Україні, постачаючи лише невелику кількість ракет малої дальності, мірою затягуванням війни ця стриманість тане²⁷.

²¹ Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див. підрозділ III додатку А цього видання. Про його завершення див.: Топчиков П., Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 11.

²² Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. підрозділ III додатку А цього видання.

²³ Про події, пов’язані з Новим СНО у 2023 р., див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

²⁴ Acton, J. M., ‘Escalation through entanglement: How the vulnerability of command-and-control systems raises the risk of inadvertent nuclear war’, *International Security*, vol. 43, no. 1 (summer 2018), pp. 97-98.

²⁵ Alberque (посилання 7); US Department of State, ‘INF Treaty: Narrative’, [n.d.].

²⁶ Наприклад, Larson, C., ‘Why Germany is rattled about sending its Taurus missile to Ukraine’, *Politico*, 12 Oct. 2023.

²⁷ Hockstader, L., ‘How the West’s waffling undermines Ukraine’s war effort’, *Washington Post*, 10 Jan. 2024.

Але хоча ці держави дедалі більше бачать у цих ракетах дієвий засіб самооборони України, вони все ще постачають їх у відносно невеликих кількостях²⁸.

Поставки Росії ракет і БЛА з Ірану та Північної Кореї можуть мати глибокий вплив на зусилля із запобігання розповсюдженню ракет. Серйозне порушення Росією повного ембарго на постачання озброєнь до/з Північної Кореї потенційно може підбадьорити Північну Корею ширше продавати свою продукцію, а також зменшити стримуючий ефект для інших держав, зацікавлених у придбанні північнокорейської зброї²⁹. Обмеження та ембарго ООН на ракетну програму Ірану були зняті 18 жовтня 2023 р.³⁰ Іран раніше постачав ракети та технології недержавним угрупованням, і його здатність робити це в майбутньому може зрости за рахунок розширення його торгівлі зброєю та військовою співпраці з Росією³¹. Є також ознаки того, що Росія могла почати тіснішу співпрацю в галузі ракетно-космічних технологій, зокрема з Іраном та Північною Кореєю, в обмін на поставку ними зброї та боєприпасів, включаючи БЛА та ракети³².

Одним із наслідків відсутності взаємних обмежень контролю над озброєннями у цій сфері стала увага, яку опоненти Росії приділяють контролю над її експортом і торгівлею зброєю з метою обмеження її здатності поповнювати свої арсенали ракет (та іншої військової техніки). Аби запобігти подальшому використанню Росією іноземних компонентів і технологій у виробництві, зокрема, сучасних ракет та іншої військової техніки, багато держав, що підтримують Україну, запровадили санкції та торгові обмеження на товари військового та подвійного призначення³³. Це стримує здатність Росії поповнювати запаси за рахунок внутрішнього виробництва³⁴. Проте докази переходу Росії до інших, зокрема китайських, постачальників і обходу нею санкцій, використовуючи реекспорт через сусідні країни та скуповуючи запаси – зокрема, електроніки – у оптовиків, також демонструють обмеженість цих інструментів³⁵.

²⁸ Hardie, J. and Bowman, B., 'On ATACMS for Ukraine, don't settle for a job half done', *Breaking Defense*, 9 Nov. 2023.

²⁹ Про збройове ембарго до Північної Кореї див. підрозділ II розділу 12 цього видання.

³⁰ Про збройове ембарго до Ірану див. підрозділ III розділу 8 і підрозділ II розділу 12 цього видання.

³¹ Про підтримку Іраном ракетних спроможностей хуситів див.: Hinz, F., 'Houthi anti-ship missile systems: Getting better all the time', *Military Balance Blog*, International Institute for Strategic Studies (IISS), 8 Jan. 2024.

³² Reuters, 'US sees more indication of Russia, Iran defense cooperation', 16 May 2023; International Institute for Strategic Studies (IISS), 'The surge of activity in relations between North Korea and Russia', *Strategic Comments*, vol. 29, no. 30 (Oct. 2023).

³³ Conflict Armament Research, 'Component commonalities in advanced Russian weapon systems', *Ukraine Field Dispatch*, Sep. 2022. Про ці торговельні обмеження див. розділ 12, підрозділ II цього видання.

³⁴ Bilousova, O. et al., International Working Group on Russian Sanctions, *Strengthening Sanctions to Stop Western Technology from Helping Russia's Military Industrial Complex*, Working Group Paper no. 12 (Stanford University: Stanford, CA, 3 July 2023).

³⁵ Alberque (посилання 7); Bilousova, O., Shapoval, N. and Vlasuk, V., International Working Group on Russian Sanctions, *Strengthening Sanctions on Foreign Components in Russian Military Drones*, Working Group Paper no. 13 (Stanford University: Stanford, CA, 23 Aug. 2023).

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет

Більшість ще діючих основних інструментів контролю над звичайними озброєннями в ракетній галузі – це заходи прозорості та зміцнення довіри у формі двосторонніх угод про передпускове сповіщення між ядерними державами (таблиця 10.3). Винятком є Гаазький Кодекс 2002 р. протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCoC*), відкритий для підписання всіма державами. У 2023 р. всі чотири зазначені в таблиці 10.3 угоди про передпускове сповіщення залишалися чинними, але роботу *HCoC* і далі ускладнювали наслідки війни в Україні та поглиблення геополітичних розломів. Повідомлялося, що США розглядають “пропозицію про обмін повідомленнями про пуски ракет з Китаєм” після зустрічі Президента США Дж. Байдена і лідера Китаю Сі Цзіньпіна, але її перспективи залишаються незрозумілими³⁶.

HCoC – це багатосторонній інструмент забезпечення прозорості та зміцнення довіри, що стосується програм, політики та діяльності, пов’язаної з балістичними ракетами та носіями космічних апаратів. Він виник з дискусій у рамках Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*) у 2002 р. і перетворився на незалежний, політично зобов’язуючий інструмент, що допомагає контролю та нерозповсюдженню ракетних озброєнь³⁷. У серпні 2023 р. Сан-Томе і Принсіпі став 144-ю державою, яка підписала *HCoC*³⁸. Цікаво, що Росія також є підписантом *HCoC* і бере участь у його регулярних засіданнях.

Підписуючи Кодекс, держави заявляють про політичну підтримку кількох заходів прозорості, включаючи надання неpubлічних щорічних декларацій про національну політику і ракетні та космічні програми. Декларації поширюються через вебсайт з обмеженим доступом, яким керує Австрія, як головна контактна особа *HCoC* (Виконавчий секретаріат)³⁹. Держави-підписанти також обмінюються передстартовими сповіщеннями про пуски та випробувальні польоти балістичних ракет і космічних носіїв на тому ж вебсайті⁴⁰. Проте *HCoC* не має механізму перевірки декларацій і сповіщень держав-підписантів.

HCoC провів своє чергове 22-е щорічне засідання у Відні 15-16 червня 2023 р. під головуванням Ірландії. Попри підтвердження багатьма державами-підписантами твердої прихильності *HCoC*, їм не вдалося узгодити публічну заяву⁴¹. Принаймні одна з них – імовірно, Росія – навіть завадила публікації

³⁶ Nakamura, R., ‘US considers missile launch notification framework with China’, Nikkei Asia, 11 Dec. 2023.

³⁷ Brockmann, K., *Controlling Ballistic Missile Proliferation: Assessing Complementarity between the HCoC, MTCR and UNSCR1540*, HCoC Research Paper no. 7 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, June 2020). Про події у РКРТ див. підрозділ III розділу 12 цього видання; стислий опис і список держав-партнерів див. підрозділ III додатку Б цього видання.

³⁸ Повний список підписантів *HCoC* див. підрозділ III додатку Б цього видання.

³⁹ Hague Code of Conduct, ‘Description of HCoC’, Oct. 2020.

⁴⁰ Hague Code of Conduct, ‘How to join HCoC’, Nov. 2018.

⁴¹ Остання на цей час узгоджена публічна заява вийшла в липні 2021 р. Hague Code of Conduct, ‘Press releases about HCoC’, Nov. 2020.

Таблиця 10.3. Загальний огляд угод про попереднє сповіщення про ракетні та космічні пуски

Угода	Рік укладання або поновлення	Учасники	Предмет	Тип сповіщення
Російсько-американська угода про сповіщення про пуски балістичних ракет	1988 р. Додатковий меморандум про порозуміння підписаний у 2000 р.	Росія, США	Балістичні ракети	Перед пуском
Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет	2002 р.	144 держави-учасниці	Балістичні ракети та носії космічних апаратів	Перед пуском і за підсумками року
Індо-пакистанська угода про попереднє сповіщення про льотні випробування балістичних ракет	2005 р. Поновлена у 2011 р.	Індія, Пакистан	Балістичні ракети	Перед пуском
Китайсько-російська угода про взаємне сповіщення про пуски балістичних ракет і носіїв космічних апаратів	2009 р. Поновлена у 2020 р.	Китай, Росія	Балістичні ракети та носії космічних апаратів	Перед і після пуску

Джерела: Soviet-US Agreement on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-launched Ballistic Missiles, signed and entered into force 31 May 1988; Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCoC), adopted 25 Nov. 2002; India-Pakistan Agreement on Pre-notification of Flight Testing of Ballistic Missiles, signed and entered into force 3 Oct. 2005; Угода між урядом Російської Федерації та урядом Китайської Народної Республіки стосовно сповіщень про пуски балістичних ракет і носіїв космічних апаратів; підписана 3 жовтня 2009 р., набула чинності 15 грудня 2010 р., подовжена 15 грудня 2020 р.

резюме чи заяви голови, що стало повторенням невтішних результатів попередньої зустрічі⁴².

Головними проблемами держав-підписантів залишаються універсалізація *HCoC*, повне впровадження та дотримання його положень, а також дієве застосування цих положень. У брифінгу до щорічної зустрічі Управління ООН з питань роззброєння (*UNODA*) акцент робився на навчанні з питань нерозповсюдження та роззброєння, а також на підтримці молоді та дослідників і практиків нового покоління⁴³. Ознак наближення чи досягнення консенсусу в дискусії про можливе включення крилатих ракет до сфери дії *HCoC* немає⁴⁴. Було оголошено й про відсутність прогресу в питаннях тлумачення

⁴² Fondation pour la Recherche Stratégique (FRS), 'Looking back on the Nigerian chairmanship of the HCOC', *Supporting the Hague Code of Conduct Newsletter*, no. 1 (July 2023), p. 2.

⁴³ Fondation pour la Recherche Stratégique (посилання 42), p. 1; Fondation pour la Recherche Stratégique (FRS), 'Youth Group – 1st workshop: Ballistic missile proliferation', *Supporting the Hague Code of Conduct*, 25-27 Oct. 2023.

⁴⁴ Про раніші дебати див. Delory, S., Maitre, E. and Masson, J., *Opening HCoC to Cruise Missiles: A Proposal to Overcome Political Hurdles*, HCoC Research Paper no. 5 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Feb. 2019).

Таблиця 10.4. Частки держав, які підписали Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет, за регіонами

Регіон	Кількість держав у регіоні	Кількість держав-підписантів	Частка в регіоні (%)
Африка	53	42	79
Америка	35	23	66
Азія та Океанія	44	28	64
Європа	48	48	100
Близький Схід	15	3	20
Разом	195	144	74

Примітка: Держави в кожному регіоні – це держави-члени ООН, а також Острови Кука та Ватикан (які обидві підписали Кодекс).

Джерело: Hague Code of Conduct, ‘Subscribing states’, Aug. 2023. Повний список держав-підписантів див. у підрозділі III додатку Б цього видання.

положень *HCoC*, включно з порушеними попередніми роками конкретними питаннями стосовно надання передпускових сповіщень⁴⁵.

22-23 червня 2023 р. в Абуджі відбувся Африканський регіональний семінар *HCoC* за участю понад 100 представників різних держав, у т. ч. 12 африканських⁴⁶. Регіональний семінар і підписання Кодексу Сан-Томе і Принсіпі відображають нещодавні успіхи *HCoC* в Африці: 79% африканських держав вже підписали Кодекс, серед них – п’ять із шести останніх підписантів (таблиця 10.4)⁴⁷.

Висновки

Події 2023 р. малюють похмуру картину у сфері контролю над озброєннями та нерозповсюдження ракет. Російсько-українська війна справила глибокий вплив на запаси ракет в обох країнах і в державах-постачальниках. Вона не лише збільшила попит на ракети та БЛА: уроки використання ракет в Україні можуть як кількісно, так і якісно стимулювати подальші закупівлі. Зокрема, очевидно високі показники українських систем ППО/ПРО можуть призвести до закупівлі більш досконалих ракет, БЛА та високоточних боєприпасів з більшою вірогідністю подолання цієї оборони і враження. Використання ракет і БЛА у війні Ізраїлю з ХАМАС з жовтня 2023 р., імовірно, посилить ці тенденції.

Очевидне розширення російської торгівлі зброєю і співробітництва з Іраном і Північною Кореєю в ракетно-космічних технологіях може сприяти подальшому розповсюдженню як по вертикалі – через передачу технологій і ноу-хау, – так і по горизонталі, – заохочуючи ці дві держави постачати свої

⁴⁵ Брокман К., О. Л. “Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ V, розділу 10.

⁴⁶ Fondation pour la Recherche Stratégique (FRS), ‘Dealing with missile proliferation: Security and arms control perspectives’, Supporting the Hague Code of Conduct, 22-23 June 2023.

⁴⁷ Fondation pour la Recherche Stratégique (FRS), ‘The HCOC and African states’, *Supporting the Hague Code of Conduct Newsletter*, no. 2 (Nov. 2023).

ракети та технології іншим державам. Росія явно відійшла від своєї попередньої ролі партнера в багатосторонньому контролі над ракетними озброєннями та в нерозповсюдженні. Без участі Росії перспективи майбутніх угод про контроль над ракетними озброєннями виглядають непереконливо.

НСоС, як єдиний багатосторонній інструмент прозорості та зміцнення довіри стосовно ракет, перебуває під впливом міжнародної тупикової ситуації, що зберігається внаслідок конфлікту в Україні та ширших геополітичних тенденцій. Кількість держав, які підписали *НСоС*, продовжує повільно й поступово зростати, але немає ознак будь-якого прогресу в подальшому впровадженні заходів прозорості та зміцнення довіри, підвищенні прозорості (як для громадськості, так і між державами) у функціонуванні Кодексу, або розширенні чи принаймні уточненні сфери його дії. Спроби розглянути можливу двосторонню угоду про передпускові сповіщення між Китаєм і США дають невеликий пробіс надії, але можливий майбутній успіх явно залежить від покращення китайсько-американських відносин і глобальної геополітичної ситуації у найближчі кілька років.

IV. Кінець Договору про звичайні збройні сили в Європі

АЛЕКСАНДР ГРАЄФ

Договір 1990 р. про звичайні збройні сили у Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*), який часто називали “наріжним каменем європейської безпеки”, розвалився у 2023 р., що фактично поклало край режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі після Холодної війни¹. У травні Президент РФ В. Путін підписав закон про вихід з Договору, який набув чинності 7 листопада². У відповідь НАТО оголосило про призупинення її членами участі в ДЗЗСЄ “на стільки часу, скільки буде необхідно”, оскільки “ситуація, за якої держави-члени [НАТО] дотримуються Договору, а Росія ні, є нестійкою”³.

Вихід Росії з режиму ДЗЗСЄ не став несподіванкою – він просто відобразив невдалі спроби побудувати всеохопну пан’європейську архітектуру безпеки після завершення Холодної війни. У цьому підрозділі спочатку розглядається ця спроба і структурні причини припинення дії Договору. Далі обговорюється рішення про вихід Росії та відповідь НАТО, а потім – наслідки цього для європейської безпеки.

Довгий шлях виходу Росії з ДЗЗСЄ

ДЗЗСЄ був підписаний у листопаді 1990 р. тодішніми державами-членами НАТО, з одного боку, та державами Організації Варшавського договору (ОВД) на чолі з СРСР, з іншого. Договір визначив рівні колективні граничні кількості танків, артилерії, бойових броньованих машин, бойових літаків і бойових вертольотів між двома групами держав. Це вимагало серйозних заходів роззброєння, включаючи знищення, конверсію або переміщення основних систем озброєнь. Загалом Договір призвів до знищення понад 70 тис. одиниць техніки, обмеженої Договором (ТОД)⁴. Він також створив комплексну систему військової прозорості та режим перевірки на місцях у межах зони його застосування, яка простягалася від Атлантичного океану до Уральських гір. Він розділив Європу на чотири концентричні зони з центром у Німеччині з різними обмеженнями сил, включаючи спеціальну зону, яка охоплювала прикордонні райони Радянського Союзу, Туреччини та Норвегії – т. зв. фланги. Ця структура мала на меті обмежити можливість масштабних раптових атак

¹ Загальний огляд та інші деталі ДЗЗСЄ див. підрозділ II додатку А цього видання. Опис див., наприклад також: 1st CFE Treaty Review Conference, Final document, 15-31 May 1996, para. 1.

² Федеральний закон № 179-03 “Про денонсацію Російською Федерацією Договору про звичайні збройні сили в Європі”, 29 травня 2023 р.

³ NATO, North Atlantic Council, Statement on response to Russia’s withdrawal from the CFE Treaty, 7 Nov. 2023.

⁴ Оцінки варіюють від 50 тис. до понад 70 тис. одиниць ТОД, залежно від обраного проміжку часу. Див., наприклад: British House of Commons, Select Committee on Committee, Memorandum and supplementary memorandum submitted by the Foreign and Commonwealth Office on arms control, 10 Sep. 1998; Gottemoeller, R., Acting US under secretary for arms control and international security, ‘Revitalizing conventional arms control in Europe’, 4 Sep. 2012.

звичайними засобами. Для подальшого зміцнення цієї логіки та забезпечення стабільності в Європі 10 липня 1992 р. держави-учасниці ДЗЗСЄ підписали Угоду *CFE-IA* про встановлення індивідуальних, політично зобов'язуючих обмежень чисельності сухопутних військ⁵.

На момент набуття чинності ДЗЗСЄ у листопаді 1992 р. Радянський Союз і ОВД вже розпалися, що піддало сумніву саму структуру режиму Договору. Росія та Україна, зокрема, були незадоволені фланговими сублімітами, які поширилися на їхні національні території, зменшуючи гнучкість переміщення військ і техніки. У травні 1996 р. це питання було врешті розглянуто у Фланговому документі, узгодженому на першій Оглядовій конференції ДЗЗСЄ. Документ врегулював географічно флангові зони, не змінюючи їх кількісних лімітів⁶.

Однак після рішення НАТО у грудні 1996 р. запросити “зацікавлені держави”, включаючи колишніх членів ОВД, розпочати переговори з альянсом про приєднання до Договору, актуальною стала більш глибока адаптація Договору до нових геополітичних обставин⁷. Офіційні переговори про адаптацію Договору почалися на початку 1997 р., і на Стамбульському саміті ОБСЄ у листопаді 1999 р. учасники Договору схвалили Угоду про адаптацію ДЗЗСЄ⁸.

Адаптований ДЗЗСЄ міг би покласти край початковій блоковій структурі сторін, замінити концентричні зони, включно з фланговими зонами, національними та територіальними лімітами та відкрити Договір для всіх країн-учасниць ОБСЄ. Він також запроваджував принцип, за яким розгортання іноземних звичайних озброєнь і техніки на території держави-учасниці вимагає або попередньої чіткої згоди приймаючої держави, або відповідної резолюції РБ ООН⁹. Окрім тексту юридично зобов'язуючого договору, Стамбульський саміт погодив набір політично обов'язкових зобов'язань. До них належали повне виведення Росією залишків військ і озброєнь з Молдови і Грузії. Причому, якщо Білорусь, Казахстан, Росія та Україна ратифікували Угоду про адаптацію в період з серпня 2000 р. до липня 2004 р., то країни НАТО відмовилися зробити це до виконання Росією Стамбульських зобов'язань¹⁰. Хоча Росія скоротила запаси боєприпасів у Молдові та зрештою у березні 2006 р. підписала угоду з Грузією про виведення військ, але ситуація залишалася остаточно не розв'язаною через неврегульованість статусу

⁵ Загальний огляд та інші деталі Заключного акту переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода *CFE-IA*) див. підрозділ II додатку А цього видання.

⁶ Про Фланговий документ 1996 р. див.: US Senate, ‘F flank Document Agreement to the CFE Treaty’, Treaty Document no. 105-5, 7 Apr. 1997; підрозділ II додатку А цього видання.

⁷ NATO, North Atlantic Council, Final communiqué of ministerial meeting, 10 Dec 1996.

⁸ Загальний огляд та інші деталі Угоди про адаптацію ДЗЗСЄ див. підрозділ II додатку А цього видання. Див. також: W. Boese, ‘Executive summary of the Adapted Conventional Armed Forces in Europe Treaty’, *Arms Control Today*, vol. 29, no. 7 (Nov. 1999). Стислий опис і список країн-учасниць ОБСЄ див. підрозділ II додатку Б цього видання.

⁹ Agreement on Adaptation of the CFE Treaty (посилання 8), Article 2 (Article I(3) of the adapted treaty).

¹⁰ NATO, North Atlantic Council, Prague summit declaration, 21 Nov 2022, para. 15. Україна офіційно не передавала ратифікацію депозитарію.

сепаратистських регіонів Абхазії та Південної Осетії у Грузії і Придністров'я у Молдові¹¹.

На позачерговій конференції всіх держав-учасниць ДЗЗСЄ у червні 2007 р. Росія вимагала поступок за шістьма пунктами, включаючи скорочення членами НАТО загальних дозволених запасів ТОД і набуття чинності Адаптованим ДЗЗСЄ або принаймні його тимчасове застосування¹². Однак на конференції жоден із цих пунктів не отримав повної підтримки¹³. Натомість країни НАТО розробили пакет заходів реагування на деякі занепокоєння Росії, одночасно прагнучи ратифікації Адаптованого ДЗЗСЄ і розв'язання решти питань, пов'язаних з російськими силами та об'єктами в Молдові та Грузії¹⁴. Ці заходи були запропоновані Росії наприкінці 2007 р., але перед тим, у липні, Президент Путін оголосив про призупинення виконання Росією ДЗЗСЄ, яке набуло чинності через 150 днів, 12 грудня¹⁵. Згодом Росія припинила надавати щорічні дані з належним рівнем деталізації, повідомлення про зміни даних і зупинила інспекційну діяльність. Водночас вона заявила, що продовжить на знак “доброї волі” надавати зведені дані про загальні запаси звичайних озброєнь¹⁶.

Після грузинсько-російської війни 2008 р. подальший розгляд питання про чинність адаптованого ДЗЗСЄ припинився. Однак у 2010-2011 рр., за часів Президента США Б. Обами, політика перезавантаження відносин з Росією призвела до відновлення неформальних дискусій між 30 сторонами ДЗЗСЄ та 6 новими членами НАТО, які не були учасниками Договору (Албанія, Хорватія, Естонія, Латвія, Литва та Словенія)¹⁷. Ці переговори не призвели до компромісу стосовно статусу триваючих конфліктів у Грузії та Молдові. Згодом країни НАТО припинили виконання своїх зобов'язань за ДЗЗСЄ стосовно Росії, але продовжили їх виконувати стосовно всіх інших держав-учасниць ДЗЗСЄ¹⁸. Крім того, Росія продовжила брати участь у засіданнях Спільної консультативної групи (СКГ, *Joint Consultative Group, JCG*) – спільного

¹¹ Socor, V., ‘Agreements signed on Russian military withdrawal from Georgia’, *Eurasia Daily Monitor*, Jamestown Foundation, 4 Apr. 2006; Richter, W., *A Framework for Arms Control, Current Status of and Requirements for Conventional Arms Control in Europe* (Austrian Federal Ministry of Defence: Vienna, 2021), pp. 52-57.

¹² Виступ керівника делегації Російської Федерації на Надзвичайній конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ, 12 червня 2007 р. Див. також: Wilcox, M. R., ‘The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe and Russian foreign and security policy’, *Doctoral dissertation*, Kansas State University, 2020, pp. 327-29.

¹³ NATO, ‘CFE Extraordinary Conference concludes’, 15 June 2007.

¹⁴ NATO, North Atlantic Council, Statement on CFE, 28 Mar. 2008.

¹⁵ Указ Президента Російської Федерації № 872 “Про призупинення Російською Федерацією дії ДЗЗСЄ і пов'язаних з ним міжнародних договорів”, 13 липня 2007 р. Див. також: Президент Російської Федерації, Пояснювальна записка до Указу № 872 від 13 липня 2007 р.

¹⁶ Wilcox (посилання 12), p. 344.

¹⁷ Ані Албанія, ані Югославія (до якої до 1992 р. входили Хорватія і Словенія) не були членами ОВД і тому не брали участі в первісних переговорах стосовно ДЗЗСЄ. Естонія, Латвія і Литва вийшли з ДЗЗСЄ після виходу з Радянського Союзу в 1991 р. Див.: W. Zellner, ‘Conventional arms control in Europe: Is there a last chance?’, *Arms Control Today*, vol. 42, no. 2 (Mar. 2012).

¹⁸ US Department of State, ‘Implementation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe’, Press statement, 22 Nov. 2011. Див. також NATO, North Atlantic Council, Final statement of the meeting of foreign ministers, 7 Dec 2011.

форуму сторін ДЗЗСЄ з розгляду правил і їх дотримання. Вона вийшла з СКГ лише в березні 2015 р. після анексії Криму, на хвилі військового конфлікту на сході України – Донбасі¹⁹.

Рішення Росії про вихід і реакція НАТО

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. радикально змінило військово-політичну ситуацію в Європі та ще більше підірвало існуючу архітектуру контролю над озброєннями. Так, у лютому 2023 р. Росія призупинила участь у двосторонньому американо-російському Новому Договорі 2010 р. про скорочення стратегічних озброєнь (Новий СНО, *New Strategic Arms Reduction Treaty, New START*)²⁰. Невдовзі, у березні, Росія публічно підтвердила, що більше не надаватиме інформацію про свої збройні сили в рамках щорічного обміну військовою інформацією (*annual exchange of military information, AEMI*) згідно з Віденським документом про заходи зміцнення довіри та безпеки²¹.

Російсько-українська війна також усунула останні сумніви стосовно перспектив повернення Росії до ДЗЗСЄ чи майбутнього набуття чинності Адаптованим ДЗЗСЄ. Ситуація погіршилась у березні 2023 р., коли Польща призупинила виконання Договору стосовно Білорусі через її підтримку дій Росії в Україні²². У жовтні Білорусь призупинила дію Договору стосовно Польщі та Чехії, оскільки, за словами білоруських законодавців, остання повідомила Білорусь у серпні 2022 р. про призупинення своїх зобов'язань за ДЗЗСЄ²³.

Водночас, 10 травня 2023 р. Президент Путін ініціював внутрішній юридичний процес денонсації ДЗЗСЄ, призначивши заступника міністра закордонних справ С. Рябкова своїм офіційним представником у Федеральних зборах РФ з цього питання²⁴. 16 травня Державна Дума (нижня палата) одногосно підтримала денонсацію ДЗЗСЄ; Рада Федерації (верхня палата)

¹⁹ 'Russia suspends joint consultations on Treaty on Conventional Armed Forces in Europe', TASS, 10 Mar. 2015.

²⁰ Про події, пов'язані з Новим СНО, див. підрозділ I розділу 8 цього видання. Загальний огляд Нового СНО див. підрозділ III додатку А цього видання.

²¹ Рішення Росії стосовно *AEMI* було доведено до країн-учасниць ОБСЄ ще в січні 2022 р. Див.: Hernandez, G. R, 'Russia refuses annual Vienna Document data exchange', Mar. 2023. Одночасно Росія призупинила всі заходи верифікації згідно з Віденським документом; див.: Дейвіс І. "Російсько-українська війна та контроль над звичайними озброєннями у Європі". – *Щорічник СППІ 2023*, підрозділ I розділу 10. Загальний огляд та інші деталі Віденського документа 2011 р. див. підрозділ II додатку А цього видання. Про заходи прозорості ОБСЄ див. також підрозділ VI цього розділу.

²² Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Wniosek o udzielnie zgody Rady Ministrów na niewykonanie przez Rzeczpospolitą Polską artykułów: V ust. 2, IX ust. 2, X ust. 1, X ust. 8, X ust. 11, XI ust. 3, XI ust. 7, XII ust. 2, XIII, XIV Traktatu o konwencjonalnych siłach zbrojnych w Europie, podpisanego w Paryżu dnia 19 listopada 1990 r. (Dz. U. z 1995 r. poz. 73) w stosunku do Republiki Białorusi, z powodu jej udziału w agresji na Ukrainę wraz z projektem zapisu protokolarnego, 21.03.2023.

²³ Закон Республіки Білорусь "Про припинення дії ДЗЗСЄ у відносинах з Республікою Польща і Чеською Республікою", 16 жовтня 2023 р. (білоруською); Belarusian Government, 'Belarus suspends CFE Treaty with Poland, Czechia', Belarus.by, 19 Sep. 2023.

²⁴ Указ Президента Російської Федерації № 140-рп, 10 травня 2023 р.

зробила те саме 24 травня; 29 травня Президент Путін підписав відповідний федеральний закон²⁵. Невдовзі, 9 червня Росія надіслала іншим державам-учасникам повідомлення про свій вихід з Договору через 150 днів²⁶.

В офіційному повідомленні рішення про вихід пов'язується з трьома обставинами: вступом кількох держав до НАТО “без відповідної зміни складу держав-учасниць ДЗЗСЄ і груп держав-учасниць”; нератифікацією Угоди про адаптацію державами-членами НАТО; та “іншими діями . . . що суперечать цілям Договору, зокрема діями з передачі звичайних озброєнь” (імовірно, Україні)²⁷. За словами Рябкова, “події останніх місяців – відмова Гельсінкі і Стокгольма від військової позаблоковості, вступ до Альянсу Фінляндії і . . . реальна перспектива розміщення військ США на території Фінляндії . . . – унеможливили подовження нашої участі в Договорі”²⁸.

На обов'язковій конференції держав-учасниць 29 червня 2023 р. після повідомлення Росії про вихід з Договору кілька держав-учасниць ДЗЗСЄ підтвердили свої зобов'язання стосовно ефективного контролю над звичайними озброєннями та засудили дії Росії²⁹. Рябков, своєю чергою, зазначив, що Росія не змінить свого рішення, і “якщо ДЗЗСЄ в майбутньому припинить чинність . . . , то вся провина за такий результат ляже на США та їхніх союзників”³⁰.

Вихід Росії набув чинності 7 листопада 2023 р. Того ж дня Північно-атлантична рада, головний політичний орган НАТО, оголосила, що всі держави НАТО “призупиняють дію ДЗЗСЄ настільки, наскільки буде необхідно”³¹. Проте подальші заяви окремих держав-членів продемонстрували певні розбіжності. Туреччина, наприклад, підкреслила триваючу “потребу в засадах і фундаментальних принципах юридично зобов'язуючого Договору ЗЗСЄ”³². Польща, навпаки, заявила, що призупиняє дію ДЗЗСЄ “на невизначений термін і в повному обсязі” та не “виключає подальших юридичних кроків у майбутньому, включно з денонсацією ДЗЗСЄ”³³. Крім того, окремі члени НАТО стверджували, що рішення про призупинення дії Договору ще можна переглянути, але пов'язували його потенційний перегляд з поверненням Росії до Договору або завершенням російсько-української війни³⁴. Національні

²⁵ Федеральний закон № 179-03 (посилання 2).

²⁶ Dutch Ministry of Foreign Affairs, Notification by the Russian Federation of withdrawal from the CFE Treaty, 9 June 2023.

²⁷ Dutch Ministry of Foreign Affairs (посилання 26); Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry statement on Russia sending notifications to states-parties to the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE)’, 9 June 2023.

²⁸ П. Ларионов, “Сергей Рябков: Запад пошел путем конфронтации с Россией”, *Парламентская газета*, 15 травня 2023 р.

²⁹ Conference of the CFE Treaty States Parties, Statements by Denmark, Norway and the United States, 29 June 2023.

³⁰ Конференція держав-учасниць ДЗЗСЄ, Заключне слово заступника міністра закордонних справ Росії С. Рябкова, 29 червня 2023 р.

³¹ NATO (посилання 3).

³² Turkish Ministry of Foreign Affairs, ‘Press release regarding the Russian Federation’s decision to withdraw from the CFE Treaty coming into force as of today’, 7 Nov 2023.

³³ Polish Ministry of Foreign Affairs, Statement on the suspension of the CFE Treaty, 7 Nov. 2023.

³⁴ Turkish Ministry of Foreign Affairs (посилання 32); US Department of State, Note verbale, 7 Nov. 2023.

графіки призупинення дії ДЗЗСЄ також відображають цю різноманітність поглядів. Якщо Польща припинила його виконання негайно, то США, наприклад, вирішили застосувати 30-денний період, який закінчився на початку грудня; Німеччина дотримувалася 150-денного періоду повідомлення, відклавши призупинення до квітня 2024 р., згідно з періодом повідомлення про вихід, зазначеним у ДЗЗСЄ³⁵.

До кінця 2023 р. 19 із решти 29 держав-учасниць Договору офіційно повідомили Нідерланди як депозитарія про призупинення дії ДЗЗСЄ. Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан і Молдова публічно не оголосили ні про призупинення, ні про припинення дії Договору, тоді як Україна фактично припинила виконання Договору з початком повномасштабного російського вторгнення в лютому 2022 р. Крім того, Угорщина, Польща, Іспанія і Туреччина офіційно схвалили рішення Північноатлантичної ради призупинити виконання ДЗЗСЄ, але публічних нот про їх повідомлення депозитарію немає. Водночас кілька держав НАТО зазначили, що вони продовжать виконувати елементи Договору разом із партнерами і проводити інспекції поза рамками ДЗЗСЄ, щоб зберегти практичний досвід³⁶.

Наслідки і прогноз

Вихід Росії з ДЗЗСЄ та його призупинення членами НАТО фактично поклали край режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі після завершення Холодної війни. Обидва рішення відбивають неспроможність побудувати всеохопну пан'європейську архітектуру безпеки. Оскільки російсько-українська війна триває, обмеження збройних сил і заходи військової прозорості дедалі більше сприймаються як не вигідні для національних інтересів, зокрема Росії та України, а також кількох держав НАТО, розташованих ближче до лінії фронту.

По суті, інструменти контролю над озброєннями, запроваджені в Європі після Холодної війни, були створені для підтвердження військово-політичного статус-кво 1990-х рр. і поступового руху до нової системи європейської безпеки, прийнятої для всіх держав, включно з Росією. Коли стало очевидно, що реалізація цього бачення неможлива, оскільки сторони не змогли досягти згоди стосовно статусу і ролі Росії в Європі, значення інструментів епохи після Холодної війни для політики військової безпеки зменшилося. Водночас суттєва реформа в цьому контексті, включаючи адаптацію ДЗЗСЄ та інших угод до технологічних змін, виявилася нездійсненною через непримиренні політичні розбіжності. Однак без реформування вони ставали дедалі менш актуальними.

Тим не менш, ДЗЗСЄ історично мав великий успіх. Це був значний внесок у демілітаризацію Європи після завершення Холодної війни, він дозволив підвищити стабільність і взаємну довіру через обмеження, інспекції та обмін інформацією між державами-учасниками. У майбутньому, після завершення

³⁵ German Federal Foreign Office, Note verbale, 10 Nov. 2023; Hernandez, G. I. R. and Graef, A., 'The CFE Treaty's demise and the OSCE: Time to think anew?', Just Security, 13 Dec. 2023.

³⁶ German Federal Foreign Office, Statement on the suspension of the CFE Treaty, 7 Nov. 2023.

російсько-української війни, контроль над звичайними озброєннями може знову стати політично корисним. Коли це станеться, будь-який новий режим контролю має охоплювати також такі військові технології, як високоточна зброя великої дальності та безпілотні системи, які стають дедалі більш актуальними для сучасної війни та раптових нападів³⁷. Тим часом, за відсутності режиму контролю над озброєннями, європейські держави можуть спробувати включити заходи зменшення ризику та зв'язку на випадок криз до своїх стратегій стримування та оборони, щоб краще впоратися зі сценаріями ескалації.

³⁷ Про використання цих систем див. підрозділи II і III цього розділу.

V. Глобальна система поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну служби

ДЖОВАННА МАЛЕТТА, СЕЛЬМА МУСТАФІЧ

Неналежне поводження зі зброєю і боєприпасами створює серйозну проблему для миру, безпеки та розвитку. Попри це, жоден міжнародний документ конкретно не розглядав цю проблему, і існує постійний опір спробам включити боєприпаси до сфери Програми дій ООН 2001 р. із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (*UN Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects, UNPOA*)¹. Цей нормативний недолік визнала і група урядових експертів, створена ГА ООН у 2020 р. для розгляду проблем, пов'язаних з накопиченням надлишкових запасів звичайних боєприпасів². Як наслідок, у 2021 р. Генасамблея створила відкриту робочу групу (ВРГ) з повноваженнями “розробити комплекс політичних зобов'язань як нову глобальну систему, що дозволить усунути існуючі недоліки в поводженні з боєприпасами протягом усього терміну їх служби”³.

ВРГ завершила свою роботу у 2023 р., провівши у 2022-2023 рр. чотири основні сесії за участю представників держав. Також відбулася низка неформальних консультацій із залученням міжнародних і регіональних організацій, неурядових організацій (НВО) та інших недержавних суб'єктів. Результатом цього процесу став розроблений ВРГ комплекс рекомендацій зі створення нового Глобального інструменту поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну їх служби (*Global Framework for Through-life Conventional Ammunition Management*)⁴. Цей інструмент був офіційно схвалений ГА ООН у грудні 2023 р.⁵

Глобальний інструмент – це добровільний “комплекс політичних зобов'язань зі зміцнення та просування існуючих ініціатив та усунення наявних недоліків у поводженні зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну

¹ Дефвіс І., Малетта Дж. “Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань”. – *Щорічник СПІРІ 2023*, підрозділ II розділу 10; United Nations, General Assembly, Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, A/CONF.192/15, 20 July 2001, pp. 7-22.

² UN General Assembly Resolution 72/55, ‘Problems arising from the accumulation of conventional ammunition stockpiles in surplus’, 4 Dec. 2017; United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts established pursuant to General Assembly resolution 72/55 on problems arising from the accumulation of conventional ammunition stockpiles in surplus, A/76/324, 14 Sep. 2021, paras 83-85.

³ UN General Assembly Resolution 76/233, ‘Problems arising from the accumulation of conventional ammunition stockpiles in surplus’, 30 Dec. 2021, paras 17-20. Див. також: Дейвіс, Малетта (посилання 1).

⁴ United Nations, General Assembly, Final report of the open-ended working group to elaborate a set of political commitments as a new global framework that will address existing gaps in through-life ammunition management, A/78/111, 16 June 2023.

⁵ UN General Assembly Resolution 78/47, ‘Through-life conventional ammunition management’, 4 Dec. 2023.

їх служби”⁶. Підрозділ продовжується описом цілей і змісту Глобального інструменту. Далі викладено розбіжності, що виникли під час його розробки і схвалення. Підрозділ завершується оглядом майбутньої реалізації та перегляду інструменту.

Цілі і зміст

Глобальний інструмент – це політично зобов’язуючий документ, що запроваджує комплексний підхід до поводження з усіма типами звичайних боєприпасів протягом усього їх життєвого циклу⁷. Цей підхід сформульовано у 15 цілях “безпеки, захисту і надійного поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну їх служби”, які є основою цього інструменту (врізка 10.1).

Для кожної цілі визначені заходи з усунення ризиків для безпеки, які можуть бути спричинені неналежним поводженням з боєприпасами, а також інші комплексні заходи. Заходи поділяються на дві групи: “загальні захисні заходи”, яких зобов’язуються вжити всі держави; і “можливі допоміжні заходи”, які держави можуть вживати, виходячи зі своїх можливостей, конкретних потреб і пріоритетів⁸.

Заходи безпеки включають заходи, спрямовані на зменшення ризику потрапляння не за призначенням, у т. ч. використання документації кінцевого користувача, посилення процедур маркування та відстеження, а також добровільний обмін відповідною інформацією⁹.

Заходи захисту переважно спрямовані на запобігання непередбаченим вибухам та іншим ризикам у місцях зберігання боєприпасів. До них належать, зокрема, спостереження за національними запасами для оцінки стану боєприпасів і вдосконалення заходів зменшення ризику. Останнє може включати обмеження кількості вибухових речовин, які можуть перебувати в місцях зберігання боєприпасів, або забезпечення їх безпечної відстані від людей або критичної інфраструктури¹⁰. Згадки про процеси зменшення ризику, досить поширені в контексті гуманітарної протимінної діяльності, є новими для поводження зі зброєю та боєприпасами.

Комплексні заходи охоплюють розвиток відповідних існуючих інструментів і механізмів (зокрема, Міжнародних технічних рекомендацій стосовно боєприпасів, *International Ammunition Technical Guidelines, IATG*), посилення гендерного підходу та ефективне залучення жінок до поводження з боєприпасами, а також співпрацю з ключовими зацікавленими сторонами, включаючи неурядові організації, промисловість і наукові кола.

⁶ UN General Assembly Resolution 78/47 (посилання 5), para. 2.

⁷ United Nations, General Assembly, First Committee, Briefing by the chairperson of the open-ended working group on ammunition, 23 Oct. 2023. Див. також Davis and Maletta (посилання 1), pp. 460-61.

⁸ United Nations, A/78/111 (посилання 4), section III, paras 12-14.

⁹ United Nations, Briefing by the chairperson of the OEWG (посилання 7); United Nations, A/78/111 (посилання 4), annex.

¹⁰ United Nations, Briefing by the chairperson of the OEWG (посилання 7); United Nations, A/78/111 (посилання 4), annex.

Врізка 10.1. Цілі безпечного, захищеного та надійного поводження зі звичайними боєприпасами протягом усього терміну їх служби

1. Використовувати, пропагувати та покращувати, де це доречно, чинні міжнародні стандарти, настанови та передові методи безпечного, захищеного і надійного поводження зі звичайними боєприпасами протягом їхнього життєвого циклу.
2. Впроваджувати стабільні, орієнтовані на конкретні потреби підходи до міжнародного співробітництва та надання допомоги, що враховують національні, субрегіональні та регіональні умови; вважати пріоритетним забезпечення всебічної участі одержувачів допомоги та їх відповідальності.
3. Підтримувати, за можливості, регіональні та субрегіональні механізми, що займаються питаннями поводження зі звичайними боєприпасами протягом їхнього життєвого циклу.
4. Надавати пріоритетну увагу підтриманню потенціалу компетентних національних органів у справі поводження зі звичайними боєприпасами протягом їх життєвого циклу.
5. Прагнути до належного систематичного та стабільного нагляду за національними запасами звичайних боєприпасів.
6. Впроваджувати адекватні процеси зменшення ризику в поводженні з національними запасами звичайних боєприпасів.
7. Створити належні державні системи поводження з запасами звичайних боєприпасів, їх контролю та обліку протягом усього життєвого циклу.
8. Підвищувати прозорість ланцюгів поставок з метою мінімізації ризиків і послаблення наслідків незаконної переадресації під час надання дозволів на поставки звичайних боєприпасів.
9. Зменшити ризик незаконної переадресації звичайних боєприпасів після їх передачі, у т. ч. за допомогою сертифікатів кінцевого користувача та функціонально рівноцінних документів, на основі двосторонніх домовленостей.
10. Унеможливити для неуповноважених одержувачів, включаючи злочинців, організовані злочинні групи та терористів, доступ до придатних до використання захованих, залишених та не знешкоджених звичайних боєприпасів і їх компонентів.
11. Зміцнювати процеси маркування та відстеження звичайних боєприпасів у межах національної відповідальності та контролю.
12. Заохочувати добровільний обмін інформацією про випадки переадресації та незаконного обігу звичайних боєприпасів на субрегіональному, регіональному та міжнародному рівнях.
13. Розвивати, згідно з національними законами, збір та аналіз компетентними національними органами даних про переадресацію звичайних боєприпасів.
14. Зміцнювати гендерний підхід і повну, рівноправну, значиму та дієву участь жінок у поводженні зі звичайними боєприпасами протягом усього життєвого циклу.
15. Заохочувати співпрацю з зацікавленими сторонами, включаючи неурядові організації, громадянське суспільство, наукові кола, дослідницькі установи та промисловість, з метою вдосконалення поводження зі звичайними боєприпасами протягом їх життєвого циклу.

Джерело: Цитата з джерела: United Nations, General Assembly, Final report of the open-ended working group to elaborate a set of political commitments as a new global framework that will address existing gaps in through-life ammunition management, A/78/111, 16 June 2023, annex, p. 9.

Глобальний інструмент містить розділ, присвячений міжнародному співробітництву та допомозі у сфері поводження з боєприпасами, що вважається корисним для успішного виконання визначених цілей¹¹. Він заохочує держави,

¹¹ United Nations, A/78/111 (посилання 4), annex, section IV.

які потребують цього, звертатися за допомогою, а держави, які в змозі це зробити, – реагувати на ці запити. Інструмент також передбачає можливість для держав звертатися за допомогою через програму ООН *SaferGuard* з питань поводження з боєприпасами, інші міжнародні та регіональні організації, двосторонні механізми співробітництва або НУО.

Нарешті, держави домовилися про низку подальших заходів¹². Зокрема, планується скликати зустріч держав у 2027 р., якій передуватиме підготовча зустріч у 2025 р. Водночас держави доручили Управлінню ООН з питань роззброєння (*UNODA*), яке виконує функції секретаріату, що координує цей процес, розробити форму добровільного першого звіту про кроки, зроблені державами для впровадження Глобального інструменту.

Нормативна прогалина заповнюється, але розбіжності зберігаються

Основний міжнародний інструмент співпраці з регулювання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) – *UNPOA* – не охоплює боєприпаси. Тому створення Глобального інструменту у справах боєприпасів заповнює нормативну прогалину в міжнародній системі контролю над СЗЛО. Глобальний інструмент охоплює усі типи звичайних боєприпасів, “від малокаліберних до найбільших звичайних боєприпасів”¹³. Ряд держав Південної Америки та Африки, які найбільшою мірою постраждали від незаконного розповсюдження СЗЛО та боєприпасів, вважали охоплення боєприпасів малого калібру особливо важливим¹⁴.

Однак під час розробки та ухвалення Глобального інструменту між державами виникли певні розбіжності. Так, Білорусь і Росія відкрито відмежувалися від підсумкової доповіді ВРГ. При цьому вони висловили застереження, про які мовчали під час її підготовки та попередніх обговорень. Росія, зокрема, виступила проти внесення до неї нерелевантних, на її думку, гендерних формулювань, і відсутності “категоричної заборони” на передачу боєприпасів “суб’єктам, не уповноваженим урядом держави-одержувача”¹⁵. Ще один спірний момент стосувався формулювання про добровільний характер зазначених зобов’язань. Деякі держави, зокрема Іран, наполягали на тому, щоб це було зазначено у преамбулі і в змістовних положеннях тексту¹⁶. Але це не вважали необхідним, наприклад, країни-члени ЄС¹⁷.

Ці та інші розбіжності знову виникли в листопаді 2023 р. під час голосування за проект резолюції стосовно Глобального інструменту на щорічній

¹² United Nations, A/78/111 (посилання 4), annex, section V.

¹³ United Nations, Briefing by the chairperson of the OEWG (посилання 7).

¹⁴ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Statement by Colombian, 5 June 2023; United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Opening statement by Brazil, 5 June 2023; United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Statement by South Africa, 5 June 2023.

¹⁵ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Statement by Russia, 9 June 2023.

¹⁶ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Statement by Iran, 9 June 2023.

¹⁷ United Nations, General Assembly, Open-ended Working Group on Ammunition, Statement by the European Union, 13-17 Feb. 2023.

сесії Першого комітету ГА ООН. Зокрема, вимагалось окреме голосування за частину преамбули, де прямо згадуються дискусії про боєприпаси на інших форумах, зокрема в рамках Договору 2013 р. про торгівлю зброєю (ДТЗ) та *UNPOA*¹⁸. Це делікатне питання, яке не раз порушувалося на засіданнях ВРГ, оскільки не всі держави є учасниками ДТЗ, а боєприпаси залишаються поза сферою дії *UNPOA*¹⁹. Зрештою преамбула була збережена, а резолюція в цілому ухвалена як Першим комітетом, так і Генасамблеєю²⁰. В обох випадках майже всі країни проголосували “за”, жодна не голосувала “проти” і лише п’ять держав утрималися: Білорусь, Північна Корея, Росія, Саудівська Аравія та Сирія²¹. Саудівська Аравія вважала, що питання контролю над боєприпасами слід вирішувати на національному рівні, а Сирія утрималася від участі в Інструменті, який, на її думку, не ухвалений на основі консенсусу²².

Погляд у майбутнє: складнощі виконання

Імплементатії Глобального інструменту загрожують ті ж проблеми, що й іншим подібним інструментам. Так само як ДТЗ, *UNPOA* та Реєстр звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*), Глобальний інструмент з часом вимагатиме від держав подання звітів. Але деякі держави вже відчують “втому від звітності” до наявних інструментів²³.

Крім того, Глобальний інструмент не має чіткого зв’язку з дотичними інструментами (такими, як *UNPOA* та ДТЗ), реалізація яких, очевидно, відповідає багатьом його цілям, зокрема забезпеченню прозорості та запобіганню ризику переадресації. Це може посилити труднощі в забезпеченні синергії між ключовими інструментами.

Нарешті, Глобальний інструмент має забезпечувати надання міжнародної допомоги на основі наявних ресурсів та інструментів, розроблених на інших форумах з питань СЗЛЮ, з метою уникнення дублювання та перетинання.

¹⁸ United Nations, General Assembly, ‘General and complete disarmament’, Report of the First Committee, A/78/409, 10 Nov. 2023, para. 62. Про пов’язані з ДТЗ події див. розділ 12, підрозділ I цього видання. Загальний огляд та інші деталі ДТЗ див. підрозділ I додатку А цього видання.

¹⁹ United Nations, Second session of the open-ended working group on conventional ammunition, Statement by Russia, Geneva, 15-19 August 2022.

²⁰ United Nations, A/78/409 (посилання 18), para. 62.

²¹ Namuroy, A., ‘Small arms and light weapons’, *First Committee Monitor*, vol. 21, no. 5 (4 Nov. 2023), p. 44; United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Through-life conventional ammunition management’, Draft resolution, A/C.1/78/L.41, 11 Oct. 2023; United Nations, Digital Library, ‘Through-life conventional ammunition management: Resolution adopted by the General Assembly’, 4 Dec. 2023.

²² Namuroy (посилання 21), p. 44.

²³ Про звітність у рамках ДТЗ та *UNROCA* у 2023 р. див., відповідно, підрозділ I розділу 12 цього видання і підрозділ VI цього розділу.

VI. Міжнародна прозорість закупівель зброї та військових витрат як захід зміцнення довіри

ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН, СИМОН Т. ВЕЗЕМАН

Для контролю над озброєннями і зміцнення довіри між державами світові та регіональні багатосторонні організації створили інструменти забезпечення прозорості закупівель зброї та військових витрат. На глобальному рівні двома такими інструментами ООН є Реєстр звичайних озброєнь ООН (*UN Register of Conventional Arms, UNROCA*) та Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures, UNMILEX*); третій, регіональний, – механізми прозорості ОБСЄ¹.

У цьому підрозділі міститься стисла оцінка подій у рамках цих трьох інструментів у 2023 р. з акцентом на звіти про поставки озброєнь, запаси зброї та військові витрати, подані державами до 31 грудня 2023 р., де містяться дані переважно за 2022 р.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

ГА ООН створила *UNROCA* у 1991 р. Його головними цілями є зміцнення довіри між державами, “запобігання надмірному і дестабілізуючому накопиченню озброєнь”, “заохочення стриманості” під час поставок і виробництва озброєнь і “сприяння превентивній дипломатії”².

Країни-учасниці ООН заохочуються надавати щороку на добровільній основі у стандартизованому форматі інформацію про свій експорт та імпорт за попередній рік семи категорій основних озброєнь: танків, бойових броньованих машин, артилерійських систем великого калібру, бойових літаків, ударних вертольотів, бойових кораблів, ракет і ракетних пускових установок³. З 2003 р. держави також можуть надавати інформацію про поставки восьмої категорії – стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО). Охоплення звітністю СЗЛО було пов’язане насамперед з намаганням запобігти незаконній торгівлі цією зброєю, а не з функцією *UNROCA* як заходу довіри між державами⁴. Крім того, “держави, здатні це зробити”, запрошуються – що вказує на менш категоричне зобов’язання, – надати інформацію про свої запаси основних озброєнь і закупівлю таких систем у національних виробників⁵.

¹ Інші механізми прозорості, які також можуть сприяти зміцненню довіри між державами, включають багатосторонню звітність про експорт зброї відповідно до Договору про торгівлю зброєю, Доповідь ЄС про експорт зброї та національні звіти про експорт зброї. Про це див., відповідно, підрозділи I і IV розділу 12 цього видання; SIPRI, ‘National reports on arms exports’, [n.d.].

² UN General Assembly Resolution 46/36L, ‘Transparency in armaments’, 6 Dec. 1991, para. 2; UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘UN Register of Conventional Arms’, [n.d.].

³ United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/71/259, 29 July 2016, para. 61(g).

⁴ Див., наприклад: United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/58/274, 13 July 2003, paras 94, 107.

⁵ UN General Assembly Resolution 77/69, ‘Transparency in armaments’, 7 Dec. 2022, para. 5.

Кількість держав, які подали звіти до *UNROCA*, у 2023 р. зросла до 70, що помітно більше рівня у 2022 р. (56) і найнижчого за весь час у 2021 р. (41). Однак на початку 2000-х рр. щороку звітували понад 110 держав⁶. З 70 держав, що звітували у 2023 р., 37 розташовані в Європі, 15 в Америці, 9 в Азії та Океанії, 7 в Африці, й 2 на Близькому Сході.

Більшість держав, які СІПРІ вважає крупними експортерами основних озброєнь, постійно надавали звіти *UNROCA*⁷. З 10 найкрупніших експортерів у 2018-2022 рр. лише один не звітував у 2023 р. про експорт за 2022 р. – це Росія, яка є другим крупнішим у світі експортером основних озброєнь. Це був лише другий випадок, коли Росія не надала звіт до *UNROCA* – першим був 2011 р. Після того, як у 2022 р. США не звітували через кадрові проблеми, у 2023 р. вони подали звіти і за 2021 р., і за 2022 р.⁸

Чотири з 10 найкрупніших імпортерів озброєнь у 2018-2022 рр. не надали звіти до *UNROCA* за 2022 р.: Саудівська Аравія, Катар, Єгипет і Пакистан⁹. Саудівська Аравія не звітувала ніколи, Єгипет звітував лише раз (за 1992 р.), а Катар – лише тричі. Пакистан звітував 22 рази, але припинив звітувати після 2015 р.

Виходячи з інформації з інших джерел, у деяких звітах, як і протягом усього часу існування *UNROCA*, були значні прогалини. Так, звіт США за 2022 р. охоплює поставки загалом 44 бойових літаків семи країнам, тоді як інші публічно доступні звіти показують, що у 2022 р. США поставили ще щонайменше 12 бойових літаків Катару, 4 – Південній Кореї та 1 – Індії¹⁰.

Низьким залишався рівень звітності про військові запаси та про закупівлю озброєнь у національних виробників. Із 70 звітів за 2022 р. лише в 12 є дані про військові запаси, і лише 4 містять інформацію про закупівлі у національних виробників.

Доповідь ООН про військові витрати

У 1980 р. ГА ООН домовилася запровадити річну доповідь про військові витрати, до якої усі країни-учасниці ООН могли б добровільно надавати дані про свої військові витрати за попередній рік¹¹. Метою цієї Доповіді (*UNMILEX*) є “підвищення прозорості у військових питаннях, посилення

⁶ Подання до *UNROCA* оприлюднюються в річних звітах, останній з них (з більшістю подань за 2022 р., зроблених у 2023 р.) див.: United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms’, Report of the secretary-general, A/78/165, 12 July 2023. Більшість цих подань, а також подання, отримані після підготовки річного звіту, можна знайти в онлайн базі даних *UNROCA*. Оскільки жодне з цих джерел не є вичерпним, усі наведені тут дані ґрунтуються на узагальненні звітів з обох джерел і на спілкуванні з Управлінням ООН з питань роззброєння. Наведені дані відповідають загальнодоступним звітам, наявним на 31 грудня 2023 р.

⁷ Про найкрупніших експортерів основних озброєнь у 2019-2023 рр. див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁸ Official, US Department of State, Communication with author, 10 Jan. 2023.

⁹ Про найкрупніших імпортерів основних озброєнь у 2019-2023 рр. див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

¹⁰ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2024 р.

¹¹ UN General Assembly Resolution 35/142 B, ‘Reduction of military budgets’, 12 Dec. 1980; United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts to review the operation and further development of the United Nations Report on Military Expenditures, A/72/293, 4 Aug. 2017, paras 2-5.

передбачуваності військової діяльності, зменшення ризику військового конфлікту та підвищення обізнаності громадян з питань роззброєння”¹².

До 31 грудня 2023 р. 62 із 193 країн-учасниць ООН подали інформацію про свої військові витрати у 2022 р.¹³ Це непоганий рівень звітності, якщо порівнювати з попередніми п'ятьма роками, коли кількість таких країн коливалася від 30 до 46 (враховуючи запізнілі звіти). Але це нижче за максимальний рівень участі в *UNMILEX*, коли 81 держава звітувала за 2001 р.¹⁴

Із 62 держав, що звітували за 2022 р., 36 розташовані в Європі, 12 в Америці, 10 в Азії та Океанії, 3 на Близькому Сході та 1 в Африці. Чотири з п'яти держав, які, за оцінками СПІРІ, мали найвищі військові витрати у 2022 р., не надали звітів до *UNMILEX* за 2022 рік: США (жодного звіту, крім як за 2015 р.), Китай (жодного разу з 2021 р.), Росія (жодного разу з 2020 р.) і Саудівська Аравія (не звітувала ніколи)¹⁵.

Механізми прозорості ОБСЄ

Одна з цілей ОБСЄ – “сприяти зменшенню небезпеки збройного конфлікту внаслідок непорозуміння або неправильної оцінки військової діяльності, яка може викликати побоювання”¹⁶. Один із шляхів це зробити – сприяння обміну інформацією між 57 країнами-учасницями.

Віденський документ 2011 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки вимагає від країн ОБСЄ участі у щорічному обміні інформацією про свої збройні сили та основні озброєння¹⁷. Ця інформація не оприлюднюється. У 2023 р. таку інформацію надала 51 країна-учасниця¹⁸.

Крім того, країни-учасниці ОБСЄ домовились обмінюватись інформацією про імпорт та експорт основних озброєнь на основі категорій і у форматі *UNROCA*¹⁹. З 2017 р. ці подання є у відкритому доступі на вебсайті ОБСЄ²⁰. У 2023 р. 36 з 57 держав повідомили ОБСЄ про свої поставки озброєнь у 2022 р., порівняно з 40 державами, які звітували за 2021 р. Найпомітнішим винятком у 2023 р. була Росія, тоді як США поновили звітування після

¹² United Nations, A/72/293 (посилання 11), para. 3.

¹³ UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Military expenditures’. Figures are according to the public records available on 31 Dec. 2023.

¹⁴ United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on the operation and further development of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures’, A/66/89, 14 June 2011, table 1, p. 26.

¹⁵ Країни розташовані в порядку зменшення витрат. Про військові витрати див. підрозділи I і II розділу 5 цього видання.

¹⁶ Conference on Security and Co-operation in Europe, ‘Document on confidence-building measures and certain aspects of security and disarmament’, Final act, Helsinki, 1 Aug. 1975, p. 10. Короткий опис і список країн-учасниць ОБСЄ див. у додатку В, підрозділ II цього видання.

¹⁷ Vienna Document 2011, paras 9-12 and annex III. Загальний огляд та інші деталі Віденського документа 2011 р. див. підрозділ II додатку А цього видання. Див. також: OSCE, ‘Ensuring military transparency – The Vienna Document’, [n.d.].

¹⁸ Спількування автора з посадовцем ОБСЄ 5 березня 2024 р.

¹⁹ OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no. 13/97, 16 July 1997; OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no. 8/98, 4 Nov 1998; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Updating the reporting categories of weapon and equipment systems subject to the information exchange on conventional arms transfers’, Decision no. 8/08, 16 July 2008.

²⁰ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Information Exchange on Conventional Arms Transfer’.

пропуску 2022 р. Сім країн-учасниць ОБСЄ подали звіт за 2022 р. до *UNROCA*, але не до ОБСЄ, а три – подали звіт до ОБСЄ, але не до *UNROCA*.

Що стосується військових витрат, то заходи зміцнення довіри ОБСЄ вимагають від країн-учасниць щорічно обмінюватися інформацією про військові бюджети. Ця інформація не оприлюднюється²¹. З 57 країн-учасниць ОБСЄ 46 надали звіти за 2022 р., 47 – за 2021 р., і 47 – за 2020 р.²²

Висновки

У той час як у 2023 р. обсяги поставок озброєнь у військові витрати у світі зросли, як зазначено в інших частинах цього видання, з'явилося й усвідомлення важливості міжнародної прозорості у військових питаннях. Участь в інструментах прозорості ООН стосовно звичайних озброєнь і військових витрат у 2023 р. значно зросла. Зокрема, США повернулися до своєчасного звітування до *UNROCA*.

Рівні збільшення участі в інструментах прозорості за регіонами були різними. Збільшення участі в *UNROCA* з 57 держав до 70 сталося насамперед завдяки ще 10 країнам Американського континенту, які звітували до Реєстру. Навпаки, збільшення кількості звітів до *UNMILEX* відзначено в усьому світі, особливо в Європі, Азії та Океанії, а також в Америці. Збільшення відбулося після спроб Управління ООН з питань роззброєння (*UNODA*) заохотити участь в *UNROCA* та *UNMILEX*²³. Водночас обмін інформацією в ОБСЄ помітно скоротився.

Найбільш помітними недоліками прозорості у військових питаннях у 2023 р. було те, що Росія не звітувала до *UNROCA*, *UNMILEX* та ОБСЄ; Китай не звітував до *UNMILEX*; США продовжують не надавати звітів до *UNMILEX*; приблизно 3/5 усіх держав не брали участі в жодному інструменті прозорості.

²¹ Vienna Document 2011 (посилання 17), paras 15.3-15.4.

²² Official, OSCE, Communication with author, 5 Feb. 2024.

²³ United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the secretary-general, A/78/158, 11 July 2023, paras 5-6; United Nations, A/78/165 (посилання 6), paras 7-11.

11. Міжнародна регламентація штучного інтелекту, кіберпростору та космосу

Загальний огляд

Нові проривні технології, зокрема штучний інтелект (ШІ), синтетична біологія та квантові технології, мають глибокий вплив на безпеку. Зусилля із запровадження міжнародних принципів відповідального використання цих технологій набирають обертів. Цей розділ зосереджується на цих зусиллях у трьох пріоритетних технологічних сферах: ШІ, кіберпростір і космос.

2023 р. був важливим у регламентації штучного інтелекту на міжнародному рівні, принаймні у трьох аспектах (підрозділ I). По-перше, Група урядових експертів з питань автономних систем озброєнь (АСО), відповідно до Конвенції 1981 р. про “негуманну” зброю (КНЗ), погодила формулювання, яке могло б лягти в основу дворівневого регулювання АСО. КНЗ також схвалила мандат, який міг би поставити крапку в обговореннях АСО в контексті КНЗ. Одночасно держави схвалили новий напрям обговорень під егідою Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, що може стати основою нового спеціального процесу, який доповнить або замінить процес реалізації КНЗ.

По-друге, держави офіційно визнали необхідність поширити дискусію про ризики ШІ за межі АСО, з метою охоплення інших шляхів перетворення розвитку ШІ на виклик для міжнародного миру й безпеки. Ці зрушення знайшли відображення в першому в історії засіданні Ради Безпеки ООН стосовно ШІ в липні 2023 р. та появи двох нових дискусійних форумів: міжнародного саміту стосовно відповідального ШІ у військовій сфері (Responsible AI in the Military Domain, REAIM) і саміту з безпеки ШІ.

По-третє, розмови одночасно досягли глибшого технічного та вищого політичного рівнів. Так, у рамках REAIM, держави широко обговорювали проблеми прозорості, тлумачення та упередженості, пов'язані з використанням ШІ на основі машинного навчання, а саміт з безпеки ШІ призвів до широкого обговорення та готовності до перевірки та оцінки передових систем ШІ. Водночас ці дискусії мобілізували керівників на набагато вищих політичних рівнях, ніж будь-коли раніше. Генеральний секретар ООН і кілька глав держав особисто займалися цим питанням. Також слід зазначити, що ШІ був однією з тем обговорення на двосторонній зустрічі Президента США Дж. Байдена та керівника Китаю Сі Цзіньпіна у листопаді 2023 р.

Важливу роль у зовнішньополітичній і військовій діяльності держав та інших суб'єктів у 2023 р. продовжували відігравати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) (підрозділ II). Кіберспроможності часто використовували у поєднанні з іншими інструментами, механізмами та видами діяльності. Кібероперації були актуальними у війнах в Україні та Секторі Гази, у вигляді розподілених атак з відмовою в обслуговуванні

(DDoS) і пошкодження вебсайтів, а також кампаній дезінформації та операцій впливу. Ще однією особливістю кібероперацій у 2023 р. були дії РФ проти союзників України.

Поза межами збройних конфліктів відбувся зсув у бік ширшого використання кіберспроможностей для тривалого збору інформації за допомогою менш масштабних або разових операцій. У 2023 р. деякі держави середньої потужності вдосконалили методи та операції кібершпигунства. Кіберзлочинність і використання програмного забезпечення для стеження продовжували впливати на окремих осіб і організації по всьому світу.

Геополітичний клімат продовжував створювати проблеми для багатосторонності як засобу розробки додаткових норм або інструментів регулювання в кіберпросторі, але з деякими напрямками у 2023 р. було досягнуто прогресу. Тривало обговорення майбутнього договору ООН про кіберзлочинність, попри занепокоєння його можливим негативним впливом на права людини; набула чинності Конвенція Малабо; органи ЄС розробили Закон про кіберстійкість; Міжнародний кримінальний суд оголосив про намір розглянути докази кіберзлочинів; з'явилося багато урядових і неурядових ініціатив, спрямованих на конкретні кіберзагрози. Цей фрагментарний підхід до регулювання в кіберпросторі є найбільш імовірним шляхом подальшого просування, але важливо, щоб ініціативи включали механізми підзвітності та прозорості.

На форумах ООН у 2023 р. були також розглянуті кілька багатосторонніх ініціатив з космічної безпеки (підрозділ III). Комісія ООН із роззброєння схвалила консенсусом звіт про заходи прозорості та зміцнення довіри в космосі з практичними рекомендаціями стосовно їх впровадження. Після 10 років безвиході в багатосторонніх дискусіях про космічну безпеку було продемонстровано, що можна досягти згоди з вужчих питань. Однак у відкритій робочій групі ООН з питань зменшення космічних загроз, яка зібралася на останню сесію у 2023 р., держави не змогли досягти консенсусу стосовно звіту. Проте, ці засідання робочої групи висвітлили ключові питання майбутніх обговорень, а саме: захист цивільних осіб; запобігання випробуванням протисупутникової зброї з утворенням уламків; регулювання некінетичних нападів на космічні системи; схвалення заходів з обміну інформацією; з'ясування ролі комерційних структур у конфліктах з використанням космічних систем. У листопаді 2023 р. була скликана Група урядових експертів ООН для обговорення подальших практичних заходів із запобігання гонитві озброєнь у космосі, а ГА ООН запропонувала дві нові відкриті робочі групи.

Існування багатьох процесів в ООН загрожує подальшою поляризацією та дублюванням дискусій про безпеку в космосі. Тому держави мають діяти сумлінно та докладати зусиль для забезпечення взаємодоповнюваності та координації у запобіганні подальшому погіршенню динаміки регулювання безпеки в космосі.

ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЕЛЛІСОН ПИТЛАК, НІВЕДІТА РАДЖУ

I. Регулювання впливу штучного інтелекту на міжнародний мир та безпеку

ВІНСЕНТ БУЛАНІН

Вже 10 років міжнародний політикум обговорює вплив штучного інтелекту (ШІ) на міжнародний мир і безпеку майже виключно крізь призму автономних систем озброєнь (АСО)¹, оскільки саме АСО залишалися основною технологією, що викликає занепокоєння, навіть попри те, що ШІ дозволяє робити їх більш досконалими. У 2023 р. ситуація змінилася. ШІ став серйозною проблемою сам по собі, оскільки міжнародний політикум зрозумів, що ШІ може впливати на міжнародний мир і безпеку багатьма іншими шляхами, крім розвитку АСО.

Ці зрушення на політичному рівні засвідчила низка подій, які не лише поклали край монополії Конвенції 1981 р. про певні види звичайної зброї (Конвенція про “негуманну” зброю) на дипломатичне обговорення ШІ, але й розширили та підняли рівень міжурядових дебатов². До цих подій належали перше в історії засідання Ради Безпеки (РБ) ООН у липні 2023 р., присвячене ШІ, та поява двох нових дискусійних форумів: міжнародного саміту стосовно відповідального ШІ у військовій сфері (*Responsible AI in the Military Domain, REAIM*) і саміту з безпеки ШІ³. *REAIM* став форумом для обговорення державами ризиків впровадження ШІ у військовій сфері, крім АСО, а саміт з безпеки ШІ дав державам можливість обговорити проблеми, які цивільні засоби ШІ, особливо його найдосконаліші форми, можуть створити для миру та безпеки. І в *REAIM*, і в саміті з безпеки ШІ у 2023 р. брали участь високопосадовці – міністри, а в деяких випадках і глави держав, – що засвідчило політичну важливість цієї теми.

У підрозділі детально розглядається ця еволюція. Після аналізу політичних подій, пов’язаних з АСО, у хронологічному порядку розглянуто саміт *REAIM*, першу сесію РБ ООН, присвячену ШІ, та саміт з безпеки ШІ. Підрозділ завершується обговоренням значення цих подій для міжнародного регулювання ШІ.

¹ “Міжнародний політикум” використовується тут як коротке спільне позначення урядових і неурядових експертів, зокрема громадянського суспільства та наукових кіл, які беруть участь в обговоренні питань міжнародної політики на міжнародних форумах під егідою ООН або регіональних організацій, таких як ЄС. Попередні дискусії про регулювання АСО див. у відповідних розділах *Щорічників СІПРІ 2014-2023*.

² Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ), зі списками держав-учасниць, які ратифікували оригінальні, змінені та додаткові протоколи, див. підрозділ I додатку А цього видання. Про інші події у 2023 р., пов’язані з КНЗ, див. підрозділ I розділу 10 цього видання.

³ United Nations, ‘International community must urgently confront new reality of generative artificial intelligence, speakers stress as Security Council debates risks, rewards’, Meetings coverage, 9381st meeting (AM), SC/15359, 18 July 2023; Dutch Government, ‘About REAIM 2023’, [n.d.]; AI Safety Summit website.

Вирішення проблем автономних систем озброєнь

У 2023 р. Конвенція про “негуманну” зброю залишалася в епіцентрі між-урядової дискусії про АСО, але вона втратила свою монополію, коли дебати про АСО вийшли за межі обговорень КНЗ у Женеві. Коста-Рика, Тринідад і Тобаго та Філіппіни ініціювали обговорення АСО на регіональному рівні на конференціях, орієнтованих на країни Латинської Америки, Карибського басейну та Індो-Тихоокеанського регіону⁴. Ще важливіше, що Перший комітет (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) Генеральної Асамблеї (ГА) ООН ухвалив резолюцію, яка офіційно внесла АСО до порядку денного майбутніх засідань ГА в Нью-Йорку.

Зустрічі Групи урядових експертів з питань КНЗ у 2023 р.

У 2023 р. міжурядові дебати про АСО в рамках КНЗ відзначили своє 10-річчя. З 2017 р. обговорення ведуться у Групі урядових експертів (ГУЕ). Зустріч ГУЕ у 2023 р. під головуванням посла Ф. С. Даміко (*Flavio Soares Damico*) з Бразилії мала розглянути нові конкретні пропозиції з розробки “нормативної та оперативної бази регулювання АСО”⁵. Зокрема, голова ГУЕ очікував, що Група розгляне цінність і доцільність дворівневого підходу до регулювання. Такий підхід, з одного боку, забороняв би певні типи АСО, а з іншого – запроваджував би конкретні обмеження та вимоги до розробки й використання всіх інших типів АСО. ГУЕ вже обговорювала цей підхід у 2022 р., але не змогла прийти до спільного знаменника щодо цього питання⁶.

6-10 березня і 15-19 травня 2023 р. Група зібралась на дві п’ятиденні сесії⁷. Перша сесія була присвячена пропозиціям і заходам держав, причому перший день був відведений для загальних заяв, а решту тижня обговорення відбувалися за (звичайними) тематичними напрямками⁸. Давнім спостерігачам за ГУЕ було важко не відчутися сильне почуття дежавю. За кожним тематичним напрямком у ГУЕ повторилися минулі суперечки: (а) до чого має прагнути ГУЕ – до юридично зобов’язуючого інструмента чи добровільних заходів;

⁴ Conferencia Latinoamericana y del caribe sobre el impacto social y humanitari de las armas autonomas, la Ribera de Belén, Costa Rica, 23-24 Feb. 2023; Caricom Conference 2023: The Human Impact of Autonomous Weapons, Port of Spain, Trinidad and Tobago, 5-6 Sep. 2023; Philippine Department of Foreign Affairs, ‘Philippines calls for Indo-Pacific voices to address lethal autonomous weapons systems risk’, Press release, 15 Dec. 2023.

⁵ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems (GGE on LAWS), Report of the 2023 session, CCW/GGE.1/2023/2, 24 May 2023, para. 1.

⁶ Буланін В. “Міжурядові спроби вирішити проблеми автономних систем озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ III розділу 10; Acheson, R., ‘Denial cannot stop the reality of momentum’, *CCW Report*, vol. 10, no. 9 (28 July 2022).

⁷ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/2 (посилання 5), para. 3.

⁸ Item 5 on the agenda: Topic 1 Characterization of LAWS – definitions and scope; Topic 2: Application of International Humanitarian Law (IHL): Possible prohibitions and regulations; Topic 3: Human-machine interaction/meaningful human control/human judgments and ethical considerations; Topic 4: Responsibility and accountability; Topic 5: Legal reviews; Topic 6: Risk mitigation and confidence-building measures; Topic 7: Any other subjects raised by delegations. CCW Convention, GGE on LAWS, Indicative timetable for the first session of the group, 22 Feb. 2023; CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/2 (посилання 5), paras 13-14.

(б) чи є визначення АСО необхідною умовою для початку переговорів про їх регулювання; (в) чи повинні нові регуляторні заходи керуватися лише міжнародним гуманітарним правом (МГП), чи виходити також з етичних міркувань, які ще не закріплені в законодавстві; (г) чи має контроль людини бути головним концептом; (д) чи потрібні подальші рекомендації стосовно проведення юридичних оглядів і вжиття заходів зі зменшення ризиків, і чи слід залишити це на розсуд держав.

Попри ці триваючі розбіжності, відчутним був певний прогрес, принаймні з погляду політичної активності. Більшість держав продемонстрували чітку підтримку дворівневого підходу, і більшість письмових пропозицій, поданих напередодні зустрічі, виходили з цього підходу, як правило, зазначаючи елементи, які були визнані явно забороненими, а також елементи, які сформулювали позитивні та негативні зобов'язання стосовно розвитку та використання всіх АСО. Більшість держав також продемонстрували готовність діяти конструктивно та шукати мову компромісів, що дозволило б ГУЕ досягти відчутних результатів.

Розгляд проекту доповіді голови ГУЕ

Велика кількість пропозицій та активне спілкування дозволили голові Групи повернутися до другої сесії ГУЕ у травні з амбітним проектом доповіді, в якому він намагався знайти компроміс для трьох елементів: (а) характеристика АСО; (б) підстави, на яких АСО можуть вважатися забороненими; (в) заходи, необхідні для забезпечення дотримання МГП, норм етики та підзвітності, а також для зменшення ризиків ненавмисної атаки⁹.

У проекті доповіді голови ГУЕ АСО описані як системи зброї, “здатні після активації ідентифікувати, вибирати, відстежувати та застосовувати силу до цілей без подальшого втручання”¹⁰. Запропоноване формулювання мало влаштувати ті держави, які бажали концептуальної ясності, зокрема Туреччину та Індію¹¹. Хоча формулювання відображало найбільш поширене робоче визначення АСО, воно не знайшло консенсусу. Проти виступили Китай і Росія. Для Китаю формулювання було недостатньо зрозумілим, а на думку Росії Група недостатньо обговорила характеристику АСО для використання такого формулювання в доповіді¹².

Стосовно підстав для заборони АСО, голова ГУЕ запропонував формулювання на основі МГП: “Такі системи зброї не можна розгортати або використовувати, якщо результат їх дії неможливо передбачити та контролювати, як того вимагає міжнародне гуманітарне право за обставин їх використання”¹³.

⁹ CCW Convention, GGE on LAWS, Draft report of the 2023 session, CCW/GGE.1/2023/CRP.2, 6 May 2023.

¹⁰ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CRP.2 (посилання 9), para. 19.

¹¹ CCW Convention, GGE on LAWS, Third meeting, First session, 7 March 2023, UN Web TV, 00:10:50-00:11:50 (Türkiye) and 01:27:00-01:29:00 (India).

¹² CCW Convention, GGE on LAWS, Third meeting, Second session, 16 May 2023, UN Web TV, 02:30:00-02:38:00.

¹³ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CRP.2 (посилання 9), para. 20.

Відсутність будь-яких згадок про етику та контроль людини – через недостатню підтримку – критикували багато держав, зокрема Австрія, Куба, Данія, Еквадор, Німеччина, Гватемала, Палестина, Пакистан, Панама, Перу, Філіппіни, Шрі-Ланка та Швеція¹⁴. Решта обговорень цього пункту стосувалася вживання слів “передбачити та контролювати”. Деякі держави, зокрема Еквадор, Австрія та Куба, вимагали подальших уточнень і пропонували таке формулювання: “зброя, яка не може бути передбачуваною, надійною, зрозумілою, пояснюваною й відстежуваною, має бути заборонена”¹⁵. США виступили проти цього доповнення на тій підставі, що ці терміни відсутні в існуючих вимогах МГП, а Росія запропонувала взагалі вилучити це речення¹⁶. Зрештою, ГУЕ погодила відредаговане, досить тавтологічне формулювання, де, по суті, стверджується, що держави не повинні використовувати незаконну зброю: “Системи зброї, засновані на новітніх технологіях ЛАСО (*lethal autonomous weapons systems*), не повинні використовуватися, якщо вони не можуть бути використані відповідно до МГП”¹⁷.

Велика частина проекту доповіді була присвячена визначенню меж і вимог до розробки та використання АСО. Вона включала кілька пунктів і підпунктів, які визначали конкретні обмеження та вимоги до розробки і використання АСО з дотриманням МГП та підзвітності, а також для зменшення ризику ненавмисної атаки. Це могло створити враження, ніби голова вважав другий рівень більш важливим, з нормативного погляду. Текст проекту ґрунтувався на МГП, але містив елементи, що опосередковано задовольняли етичні вимоги.

У зв’язку з цим слід зазначити, що у проекті тексту були згадані деякі етичні принципи відповідальної розробки ІІІ, зокрема надійність, можливість пояснення та відстеження: “Під час оцінки ефективності системи зброї в очікуваних умовах її використання необхідно забезпечити, щоб система була достатньо *передбачуваною, надійною, зрозумілою, пояснюваною й відстежуваною*”¹⁸.

Ці поняття отримали багато уваги. Цікаво, що включенню цих елементів найбільшою мірою опиралися саме ті країни, зокрема США та Велика Британія, які вже схвалили такі принципи на національному рівні¹⁹. Однак на багатосторонньому рівні обидві держави вважали, що ці принципи не слід

¹⁴ CCW Convention, GGE on LAWS, third Meeting, Second session (посилання 12), 02:00:00-02:02:00.

¹⁵ CCW Convention, GGE on LAWS, Third meeting, Second session (посилання 12), 02:05:00-02:07:00.

¹⁶ CCW Convention, GGE on LAWS, Third meeting, Second session (посилання 12), 02:30:00-02:38:00.

¹⁷ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/2 (посилання 5), para. 21(b).

¹⁸ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CRP.2 (посилання 9), para. 21(d) (*курсив* – Авт.).

¹⁹ Міністерство оборони (МО) США першим запровадило етичні принципи відповідального використання ІІІ у військовій сфері. До них належать відповідальність, неупередженість, відстежуваність, надійність і керованість; див.: US DOD, ‘DOD adopts ethical principles for artificial intelligence’, Press release, 24 Feb. 2020. Велика Британія схвалила Стратегію використання ІІІ у сфері оборони (*Defense AI Strategy*), яка запроваджує деякі принципи “амбітного, безпечного та відповідального” впровадження ІІІ в МО і збройних силах; див.: UK Ministry of Defence, ‘Ambitious, safe, responsible: Our approach to the delivery of AI-enabled capability in Defence’, Policy paper, 15 June 2022.

включати, оскільки вони не ґрунтуються на МГП²⁰. Росія та Ізраїль наполягали на вилученні цих згадок з тих самих причин. Держави, які бажали зберегти це формулювання, зокрема Австрія та Мексика, зазначали, що МГП не слід використовувати для обмеження прийняття нових вимог, і що метою КНЗ є саме продовження систематизації МГП²¹.

Схожі дискусії виникли під час обговорення в ГУЕ формулювань конкретних вимог до взаємодії людини з машиною. Початкова пропозиція голови полягала в тому, що “особи, відповідальні за використання системи озброєння, заснованої на новітніх технологіях, у сфері, ЛАСО, повинні бути в змозі, за можливості, переривати, вимикати або іншим чином контролювати систему чи її функції, якщо це необхідно для дотримання МГП”²².

США та Велика Британія стверджували, що МГП не вимагає, щоб людина була “в змозі переривати”, і що воно встановлює вищий стандарт, ніж існує зараз для інших систем зброї. Тому вони запропонували формулювання, що більшою мірою відповідає існуючому формулюванню МГП, зокрема принципу обережності під час атаки²³. Зрештою, після кількох розглядів і неофіційних консультацій, держави погодилися на більш абстрактне формулювання, яке лише підтверджувало, що “Контроль . . . потрібен для дотримання міжнародного права, зокрема МГП, включно з принципами та вимогами розрізнення цілей, пропорційності та обережності під час атаки”²⁴.

Деякі держави, як-от Австрія, висловили жаль з приводу вилучення визначника “людський” перед словом “контроль”, але це був компроміс, щоб зберегти чітке посилання на поняття контролю в переліку вимог²⁵.

Запропоновані головою формулювання стосовно підзвітності та зменшення ризиків мали більш драматичну долю. Стосовно підзвітності у проєкті зазначалося, що держави повинні забезпечити, серед іншого: функціонування АСО “в рамках відповідального ланцюга командування та управління”; конструкція системи має “забезпечувати визначення відповідальності”; “адекватне навчання користувачів”; “механізми звітності та розслідування інцидентів”²⁶. Запропоноване формулювання стосовно зменшення ризику ненавмисної атаки передбачало, що системи мають бути “достатньо передбачуваними та надійними, щоб розуміти очікувані наслідки” використання АСО²⁷. Жодне з цих формулювань не витримало обговорення, за винятком згадки про “навчання” операторів. Росія була однією з держав, які виступали проти включення цих елементів на тій підставі, що вони є прерогативою

²⁰ CCW Convention, GGE on LAWS, Fourth meeting, Second session, 16 May 2023, UN Web TV, 02:12:00-02:13:00.

²¹ CCW Convention, GGE on LAWS, Fourth meeting, Second session (посилання 20), 00:40:00-00:42:00.

²² CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CPR.2 (посилання 9), para. 23.

²³ CCW Convention, GGE on LAWS, Fourth meeting, Second session (посилання 20).

²⁴ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/2 (посилання 5), para. 21(c).

²⁵ CCW Convention, GGE on LAWS, Eighth meeting, Second session, 18 May 2023, UN Web TV, 00:30:50-00:31:14.

²⁶ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CPR.2 (посилання 9), para. 24.

²⁷ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CPR.2 (посилання 9), para. 26.

самих держав і нема потреби їх стандартизувати²⁸. Індія також критикувала формулювання, які торкалися визначення відповідальності, і виступала проти запропонованого механізму розслідування інцидентів²⁹.

Зрештою держави погодили ряд висновків, по суті, яких було значно менше, ніж передбачалося спочатку, але вони все ж відбивали дух дворівневого підходу. В останній день другої сесії ГУЕ довелося узгоджувати новий мандат, щоб рухатися вперед³⁰. Як і попередніми роками, суперечку викликала достатність формулювання поточного мандату та доцільність схвалення державами більш амбітного формулювання. США вважали, що можливості поточного мандату ще не вичерпані, і мандат є достатньо гнучким, щоб врахувати різні погляди на бажаний політичний результат. Інші, зокрема Австрія, Куба, Панама та Філіппіни, хотіли, щоб новий мандат поклав початок переговорам про юридично зобов'язуючий інструмент. Голова ГУЕ в дусі компромісу рекомендував Групі “розробити єдиний комплекс заходів”, але це формулювання піддали сумніву США та кілька інших держав³¹.

ГУЕ не вдалося дійти консенсусу стосовно змісту нового мандату, тому обговорення завершилися на зустрічі Високих договірних сторін КНЗ у листопаді. Зрештою держави погодилися на компромісне формулювання, що дає ГУЕ повноваження розглядати та формувати шляхом консенсусу заходи з розв'язання проблем АСО, “включаючи набір складових інструменту без шкоди для його сутності”³². Зустріч надала ГУЕ 20 днів протягом двох років для завершення її роботи та очікує, що Група вчасно надасть доповідь до 7-ї Оглядової конференції КНЗ, запланованої на грудень 2025 р.

Від Женеви до Нью-Йорка: як не перетворити КНЗ на “слабку ланку”

Для держав, які очікували більш відчутного прогресу на шляху до юридично зобов'язуючого інструменту стосовно АСО, результат ГУЕ був невтішним. Кілька держав роками попереджали, що якщо ГУЕ й надалі недопрацюватиме, вони перенесуть політичне обговорення на інший форум. У 2023 р. це було офіційно зроблено.

У жовтні 2023 р. група держав на чолі з Австрією внесла резолюцію стосовно АСО на 78-й сесії Першого комітету ГА ООН³³. Резолюція мала на меті озвучити різноманітні занепокоєння, пов'язані з АСО, а не лише гуманітарні проблеми, а також офіційно внести цю тему до порядку денного

²⁸ CCW Convention, GGE on LAWS, Sixth meeting, Second session, 17 May 2023, UN Web TV, 01:44:00-01:47:00.

²⁹ CCW Convention, GGE on LAWS, Sixth meeting, Second session (посилання 28), 00:02:40-00:03:20.

³⁰ CCW Convention, GGE on LAWS, 10th meeting, Second session, 19 May 2023, UN Web TV.

³¹ CCW Convention, CCW/GGE.1/2023/CPR.2 (посилання 9), para. 30(a); CCW Convention, GGE on LAWS, 10th meeting, second session (посилання 30), 02:46:00-02:47:00.

³² CCW Convention, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW Convention, Final report, CCW/MSP/2023/7, 23 Nov. 2023, para. 20.

³³ United Nations, General Assembly, First Committee, 78th session, Agenda item 99, ‘Lethal autonomous weapons systems’, Draft resolution by Austria et al., A/C1.78/L.56, 12 Oct. 2023 .

майбутніх сесій Генасамблеї³⁴. Як перший крок, резолюція звертається до Генерального секретаря ООН з проханням дізнатися думки держав-учасниць і підготувати доповідь до 79-ї сесії ГА ООН у жовтні 2024 р.³⁵

Держави-учасниці переважною більшістю голосів схвалили резолюцію 1 листопада 2023 р.: 164 проголосували за; 5 – проти (Білорусь, Індія, Малі, Нігер і Росія); 8 утрималися (Китай, Іран, Ізраїль, Північна Корея, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина та ОАЕ)³⁶. Список держав, які були проти або утрималися під час голосування, частково збігається зі списком держав-учасниць КНЗ, які виступили проти прийняття нових регуляторних заходів стосовно АСО. У зв'язку з цим варто зазначити, що такі розвинуті у військовому сенсі держави, як США, Велика Британія та Франція, підтримали резолюцію, хоча й обумовили це згадкою про ГУЕ як головний форум з обговорення АСО. Їхнє схвалення можна розуміти як визнання того, що перетворення КНЗ на слабку ланку в регулюванні АСО зумовить неприйнятні наслідки³⁷. Початок обговорення в рамках ГА ООН не лише зумовлює певну надмірність нинішніх зусиль урядів із регулювання АСО, але й надає державам час і простір для обговорення викликів, не охоплених мандатом КНЗ, зокрема питань стратегічної стабільності та розповсюдження.

Ще зарано говорити, чи зможуть обговорення на ГА ООН призвести до спеціального регулювання АСО. Резолюція лише знаменує початок офіційної розмови, якій, імовірно, заважатимуть ті ж концептуальні та політичні суперечки, що й процесу КНЗ. Тож шлях буде важким, але той факт, що Генасамблея не зобов'язана діяти на основі консенсусу, може дати державам простір для роботи з більш суттєвими результатами, ніж у рамках КНЗ³⁸.

Саміт із відповідального штучного інтелекту у військовій сфері

Саміт із відповідального ШІ у військовій сфері (*Summit on Responsible Artificial Intelligence in the Military Domain, REAIM*) був першим міжнародним самітом, повністю присвяченим військовому використанню ШІ. Саміт, що відбувся в Гаазі 15-16 лютого 2023 р., спільно організували Нідерланди та Південна Корея.

Саміт став результатом рішення парламенту Нідерландів від 2021 р., яке зобов'язало уряд взяти на себе провідну роль у запровадженні глобальних

³⁴ У резолюції висловлюється занепокоєння “можливими негативними наслідками і впливом АСО на світову безпеку, регіональну та міжнародну стабільність, включаючи ризик гонки озброєнь, зниження порогу конфлікту та розповсюдження зброї, у т. ч. її надходження до недержавних суб'єктів”. United Nations, General Assembly, A/C1./78/L.56 (посилання 33), р. 1.

³⁵ United Nations, General Assembly, A/C1./78/L.56 (посилання 33), para. 2.

³⁶ United Nations, General Assembly, First Committee, 78th session, ‘First Committee approves new resolution on lethal autonomous weapons, as speaker warns “an algorithm must not be in full control of decision involving killing”’, Meetings coverage, 28th meeting (AM), GA/DIS/3731, 1 Nov. 2023.

³⁷ Слабка ланка – це поняття в техніці, яке означає частину системи, яка в разі збою призведе до зупинки роботи всієї системи.

³⁸ На відміну від КНЗ, яка діє на основі консенсусу, ГА ООН може працювати за правилом більшості у дві третини голосів. Крім того, КНЗ охоплює лише держави-учасниці Конвенції, а Генасамблея – усіх членів ООН.

норм відповідального використання ШІ у військовій сфері³⁹. Тому уряд Нідерландів вирішив організувати масштабний захід, який мав би стати “першим кроком у глобальному діалозі” на цю тему⁴⁰. Цей захід мав би доповнювати, а не повторювати експертні дискусії з питань АСО в рамках КНЗ⁴¹. Планувалося обговорити переваги та ризики, пов’язані з усім спектром військових застосувань ШІ, а не лише з використанням ШІ в АСО. Ці програми обговорень охоплюють використання ШІ для командування та управління, тилового та технічного забезпечення, управління персоналом, захисту цивільного населення та пошуково-рятувальних операцій⁴².

Саміт загалом виконав цілі, поставлені організаторами, а саме: (а) “підвищити пріоритетність у політичному порядку денному теми відповідального використання штучного інтелекту у військовій сфері”; (б) мобілізувати та залучити широке коло зацікавлених сторін для здійснення конкретних кроків; (в) заохочувати та збільшувати знання шляхом обміну досвідом, найкращими практиками та рішеннями⁴³.

Саміт став резонансною та актуальною подією, в якій взяли участь представники 80 урядів, деякі – на рівні міністрів. Його кульмінацією став “заклик до дії” – закласти основу для міжнародного діалогу про відповідальне використання ШІ у військовій сфері. Ключовим елементом заклику, який підтримали 57 із 80 держав-учасниць, було створення глобальної комісії з питань ШІ “для підвищення загальної обізнаності, роз’яснення, як визначити ШІ у військовій сфері, та визначення шляхів відповідального розвитку, виробництва та застосування цієї технології”⁴⁴. США скористалися цією нагодою також для того, щоб представити політичну декларацію, над якою вони працювали разом із кількома іншими країнами, про відповідальне військове використання ШІ та автономії зброї⁴⁵.

Саміт, що зібрав 2 500 представників урядів, приватного сектору, наукових кіл і громадянського суспільства, був набагато масштабнішим і різноманітнішим за будь-які зустрічі та заходи під егідою ООН, присвячені регламентації ШІ⁴⁶. Так, на засіданнях ГУЕ, зазвичай присутні близько 200 учасників, переважно від урядів.

³⁹ Quell, M., ‘Countries sign military AI pact at historic summit, but is it enough?’, *Courthouse News Service*, 16 Feb. 2023.

⁴⁰ De Han, T., REAIM Programme Coordinator at the Dutch Ministry of Foreign Affairs, quoted in de Boer, Y. ‘Preparing for the military deployment of AI’, *NOW*, 7 Feb. 2023.

⁴¹ Sterling, T. and van den Berg, S., ‘Dutch host first summit on “responsible” use of AI in the military’, *Reuters*, 14 Feb. 2023.

⁴² Див., наприклад: Saltini, A., *AI and Nuclear Command, Control and Communications: P5 Perspectives* (European Leadership Network: London, Nov. 2023); Grand-Clément, S., *Artificial Intelligence Beyond Weapons: Application and Impact of AI in the Military Domain* (UNIDIR: Geneva, Oct. 2023).

⁴³ Dutch Ministry of Foreign Affairs, ‘About REAIM 2023’, [n.d.].

⁴⁴ Dutch Government, ‘Call to action on responsible use of AI in the military domain’, News item, 16 Feb. 2023.

⁴⁵ US Department of State, Bureau of Arms Control, Deterrence and Stability, ‘Political declaration on the responsible military use of artificial intelligence and autonomy’, [n.d.].

⁴⁶ Dutch Government, ‘Call to action on responsible use of AI in the military domain’ (посилання 44); REAIM Summit, Twitter, 17 Feb. 2023, <<https://x.com/REAIMsummit/status/1626497947914407936?s=20>>.

Формат саміту сприяв також обміну інформацією та дискусіям, спрямованим на пошук рішень. Програма була щільною та дуже відрізнялася від традиційних зустрічей у рамках контролю над озброєннями. Вона складалася з пленарних сесій, секційних засідань, онлайн ток-шоу, наукового форуму, штабних ігор та демонстрації продукції. Ці різні елементи охоплювали широкий спектр тем, зокрема розвіювання міфів про ШІ, відповідальне використання ШІ та проблеми управління⁴⁷.

Хоча саміт *REAIM*, схоже, досяг цілей, що їх ставив уряд Нідерландів, слід звернути увагу на три зауваження до цієї події⁴⁸. По-перше, деякі учасники, переважно від громадянського суспільства, були незадоволені організацією заходу, який, на їх думку, надто зосереджувався на військових перевагах ШІ. Дехто вважав, наприклад, що компанії-виробники зброї, демонструючи свою продукцію, подали невірний сигнал та узаконили військове використання ШІ. Інші зазначали, що у “заклику до дії” йшлося про військове використання ШІ в дуже позитивному ключі, без розгляду теми АСО⁴⁹.

По-друге, представники деяких держав нарікали, що процес розробки “заклику до дії” не був інклюзивним, оскільки в ньому брала участь лише обмежена група переважно західних держав. Остаточний текст також розповсюдили дуже пізно, що завадило деяким державам належним чином вивчити його. Цю проблему ускладнював той факт, що прихильниками заклику називалися держави, якщо вони активно не були проти. Серед держав, які вирішили не підтримувати заклик, були Індія, Бразилія та ПАР.

По-третє, кілька спостерігачів визнали зміст заклику слабким, бо він не виходив за межі вже погоджених державами 11 керівних принципів АСО, схвалених КНЗ у 2019 р.⁵⁰ Коаліція неурядових організацій *Stop Killer Robots*, що прагне негайної заборони АСО, зазначила, що “заклик до дії” не лише є юридично не обов’язковим, але й означає втрачену можливість розпочати серйозне обговорення нових правил та обмежень⁵¹.

Південна Корея, яка прийматиме наступний саміт *REAIM* у 2024 р., схоже, частково дослухалася до критики. Хоча Південна Корея ще не представила порядок денний і формат саміту 2024 р., у грудні 2023 р. вона оголосила, що у 2024 р. проведе регіональні консультації з метою забезпечити більшу інклюзивність процесу⁵². Результати наступного саміту *REAIM* залежатимуть від підсумків цих консультацій. Відкритим залишається питання, чи спробує Південна Корея використати політичну декларацію, представлену США на першому саміті, як основу для більш суттєвого результату. Станом на грудень

⁴⁷ Dutch Ministry of Foreign Affairs (посилання 43).

⁴⁸ Особисті спостереження автора як учасника саміту.

⁴⁹ Qiao-Franco, G., ‘Has REAIM “re-aimed” AI applications in the military domain?’, *AutoNorms*, 24 Feb. 2023.

⁵⁰ Qiao-Franco (посилання 49); CCW Convention, GGE on LAWS, Report of the 2019 session, CCW/GGE.1/2019/3, 25 Sep. 2019, annex IV.

⁵¹ DeGeurin, M., ‘The first-ever international killer robots summit was human rights flop’, *Gizmodo*, 18 Feb. 2023.

⁵² Announcement made at the 22nd Republic of Korea-United Nations Joint Conference on Disarmament and Non-Proliferation, which focused on military AI. United Nations, ‘UN, Republic of Korea host twenty-second Joint Conference on Disarmament and Non-Proliferation, focusing on military artificial intelligence’, Press release no. DC/3865, 4 Dec. 2023.

2023 р. роль запропонованої глобальної комісії з питань ШІ залишається незрозумілою: ані її склад, ані програма роботи не були оголошені.

Лише час покаже, чи стане саміт *REAIM* дієвим інструментом міжнародного регулювання ШІ, але його перший акт започаткував глобальну дискусію про військове використання ШІ поза межами АСО.

Засідання Ради Безпеки ООН з питань штучного інтелекту

18 липня 2023 р. РБ ООН за ініціатииви Великої Британії, яка головувала у той час, провела своє перше в історії офіційне засідання стосовно ШІ, міжнародного миру та безпеки. Внесення питань ШІ до порядку денного частково стало результатом двох пов'язаних подій, які відбулися з інтервалом у кілька місяців.

По-перше, у листопаді 2022 р. американська організація *OpenAI* випустила безплатну попередню версію чат-бота ШІ, *ChatGPT*, яка знайшла широке висвітлення у ЗМІ та мільйони підписників. Цей успіх і розвиток інших інструментів генерації ШІ значно підвищили обізнаність про розробки ШІ серед політиків і громадськості⁵³.

По-друге, у березні 2023 р. Інститут *Future of Life* поширив відкритого листа, підписаного відомими діячами в галузі ШІ, із закликом призупинити на шість місяців “гігантські” експерименти з ШІ⁵⁴. Лист попереджав, що поточні та майбутні досягнення ШІ можуть “становити серйозні ризики для суспільства та людства”. Інститут також зазначив у своїх політичних рекомендаціях, що інструменти генерації ШІ можуть бути зловмисно використані для “недорогої розробки хімічної, біологічної та кібернетичної зброї”⁵⁵. Фахівці з ШІ неоднозначно поставилися до запропонованої паузи. Дехто піддавав сумніву цю думку, зокрема твердження про екзистенційні ризики від “розвиненого” ШІ, або “загального штучного інтелекту” (ЗШІ, *artificial general intelligence, AGI* – спірний термін, що стосується систем ШІ загального призначення, які перевершують людські здібності у широкому діапазоні завдань), початковою формою якого, на думку окремих фахівців, і є *ChatGPT*⁵⁶. Інші висловлювали сумніви в досяжності та дієвості паузи⁵⁷. Проте, ця пропозиція привернула увагу до розмов про ризик ШІ. Це викликало хвилю думок та інтерв'ю експертів у популярних ЗМІ по всьому світу про небезпеку ШІ та необхідність регулювання цієї сфери⁵⁸. Публічна дискусія також викликала реакцію у політичній спільноті аж до рівня ООН.

⁵³ Про потенційні зміни поля бою генеративним ШІ див.: Feldstein, S., ‘The consequences of generative AI for democracy, governance and war’, *Survival*, vol. 65, no. 5 (2023).

⁵⁴ Future of Life Institute, ‘Pause giant AI experiments: On open letter’, 22 Mar. 2023.

⁵⁵ Future of Life Institute, ‘Policymaking in the pause: What can policymakers do *now* to combat risks from advanced AI systems?’, Apr. 2023, p. 4.

⁵⁶ Про обговорення див.: Bender, E., Twitter, 29 Mar. 2023, <https://x.com/emilymbender/status/16409209366_00997889?s=20>. Див. також: Rogers, R., ‘What’s AGI, and why are AI experts skeptical?’, *Wired*, 20 Apr. 2023.

⁵⁷ DeepLearning.AI, ‘Yann LeCun and Andrew Ng: Why the 6-month AI pause is a bad idea’, YouTube, 7 Apr. 2023.

⁵⁸ Див., наприклад: Marcus, G. and Reuel, A., ‘The world needs an international agency for artificial intelligence, say two AI experts’, *The Economist*, 18 Apr. 2023; 60 Minutes, “‘Godfather of AI’ Geoffrey Hinton: The 60 Minutes interview”, YouTube, 9 Oct. 2023.

Дискусія в РБ ООН 18 липня 2023 р. зосереджувалася на генерації ШІ та можливості використання таких його інструментів, як *ChatGPT*, у зловмих політичних цілях. Генеральний секретар ООН А. Гуттереш зазначив у своєму виступі на засіданні, що початок генерації ШІ “може стати визначальним моментом для дезінформації та ворожнечі”, а його структурний вплив може посилити чинні “соціальні, цифрові та економічні лінії поділу”⁵⁹. Один із запрошених експертів, співзасновник компанії *Anthropic* з безпеки та досліджень ШІ Дж. Кларк (*Jack Clark*), звернув увагу на те, що оскільки генерація ШІ, здебільшого має подвійне призначення, його можна використати й для розробки систем зброї, включаючи зброю масового ураження, зокрема біологічну зброю⁶⁰.

Обговорення торкалося також ризиків, пов’язаних із військовим використанням ШІ, зокрема ризику руйнування глобальної стабільності внаслідок розвитку та впровадження певних можливостей ШІ в управління ядерними силами.

Не всі члени РБ ООН схвалювали це обговорення. Росія поставила під сумнів статус цього органу для обговорення ризиків ШІ та зазначила, що належним форумом для обговорення військового використання ШІ є КНЗ⁶¹.

Серед основних тем обговорення було також питання, чи можна довіряти спільноті ШІ, особливо комерційним організаціям, відповідально розробляти ШІ. Експерт із ШІ від приватного сектору Дж. Кларк вважав, що розробку ШІ не можна залишати винятково приватному сектору, і держави повинні об’єднатися для регулювання та контролю його розвитку⁶². Кілька держав підтримали цю думку, вказавши у своїх виступах на нормативні заходи, що відбуваються на національному та регіональному рівнях. Франція, наприклад, згадала дискусію в ЄС навколо прийняття Закону ЄС про штучний інтелект (*EU Artificial Intelligence Act*), який має на меті поставити певні перешкоди для розробки та використання систем ШІ⁶³.

Генеральний секретар ООН у своєму виступі також оголосив про створення консультативного органу високого рівня з питань ШІ для вивчення можливих варіантів його регулювання на міжнародному рівні⁶⁴. Таку групу сформуvalи у жовтні 2023 р., і вона мала представити свої висновки та рекомендації влітку 2024 р.⁶⁵ Велика Британія, яка головуvalа на засіданні, у червні 2023 р. оголосила, що проведе перший великий саміт із безпеки ШІ⁶⁶.

⁵⁹ United Nations, SC/15359 (посилання 3).

⁶⁰ United Nations, SC/15359 (посилання 3); UN Security Council, ‘Artificial intelligence: Opportunities and risk for international peace and security – Security Council, 9381st meeting’, 18 July 2023, UN Web TV, 00:16:00-00:17:00.

⁶¹ UN Security Council (посилання 60), 02:00:00-02:01:00.

⁶² UN Security Council (посилання 60), 00:18:00-00:22:00.

⁶³ UN Security Council (посилання 60), 01:35:00-01:36:00. The EU’s draft Artificial Intelligence Act was agreed in December 2023. Див.: Council of the EU, ‘Artificial Intelligence Act: Council and Parliament strike a deal on the first rules for AI in the world’, Press release, 9 Dec. 2023.

⁶⁴ United Nations, ‘Secretary-general urges Security Council to ensure transparency, accountability, oversight in first debate on artificial intelligence’, Press release no. SG/SM/21880, 18 July 2023.

⁶⁵ United Nations, Office of the Secretary-General’s Envoy on Technology, ‘High-level Advisory Body on Artificial Intelligence’, [n.d.].

⁶⁶ British Government, Office of the Prime Minister, ‘UK to host first global summit on artificial intelligence’, Press release, 7 June 2023.

Саміт із безпеки ШІ

Саміт із безпеки ШІ відбувся в Блетчлі-парку, Велика Британія, 1-2 листопада 2023 р. Оголошення саміту Прем'єр-міністром Р. Сунаком (*Rishi Sunak*) пояснювалося його бажанням показати Велику Британію важливим гравцем у сфері ШІ⁶⁷. Саміт заслуговує на увагу, принаймні з п'яти причин.

По-перше, він мав досить вузьку тематику, зосередившись на можливостях і ризиках, пов'язаних із “проривними системами ШІ”. Їх визначили, як “високопотужні моделі штучного інтелекту загального призначення, які можуть виконувати широкий спектр завдань і бути аналогічними або перевищувати можливості найдосконаліших моделей сучасності”⁶⁸.

Саміт також розглядав лише цивільне застосування таких систем і не торкався військового кінцевого використання. Така вузька зосередженість означала спробу уникнути дублювання або конкуренції з чинними процесами, зокрема із загальною дискусією в ЄС, із питань регулювання ШІ, а також із дебатами про військове використання ШІ, в рамках КНЗ та в РБ ООН. Саміт також розглядався як відображення зростаючого інтересу політикуму до обговорення екзистенційних ризиків ЗШІ, до яких можуть призвести “проривні” системи ШІ.

По-друге, саміт був відносно ексклюзивним, зібравши разом “провідні країни, технологічні компанії, дослідників і громадські організації у сфері ШІ”⁶⁹. Ймовірно, це рішення пояснюється тим, що лише обмежена кількість зі згаданих суб'єктів має спроможності з розробки проривних систем ШІ. Саміт був поділений на два сегменти: обговорення експертів із залученням багатьох зацікавлених сторін у перший день, та обговорення на високому рівні за участю лише провідних представників урядів і приватного сектору у другий день.

По-третє, головні цілі саміту мали технічний і функціональний характер. Його мета полягала не в обговоренні можливих регуляторних перешкод, а в узгодженні “новаторського плану тестування безпеки ШІ”⁷⁰. План, оприлюднений наприкінці саміту, передбачає обов'язок компаній тестувати новітні системи ШІ до та після їх розгортання, й визнає роль держав у цьому процесі у формі інвестування в розвиток потенціалу державного сектору для тестування та безпеки систем ШІ.

По-четверте, головним підсумком саміту стало підписання Декларації Блетчлі (*Bletchley Declaration*) 28 державами, в т. ч. двома головними гравцями у сфері ШІ – США та Китаєм⁷¹. Враховуючи рівень конкуренції та невпевни між Великою Британією та Китаєм у цій сфері, це може розглядатися

⁶⁷ Woollacott, E., ‘UK announces AI Safety Summit’, *Forbes*, 17 Aug. 2023.

⁶⁸ British Government Office for Science, *Future Risks of Frontier AI*, Technology & Sciences Insights and Foresight paper, Oct. 2023, p. 2. Про складнощі регулювання проривних систем ШІ див.: Anderljung, M. and Korinek, A., ‘Frontier AI regulation: Safeguards amid rapid progress’, *Lawfare*, 4 Jan. 2024.

⁶⁹ Вебсайт Саміту з безпеки ШІ.

⁷⁰ British Government, Office of the Prime Minister and Department for Science, Innovation and Technology, ‘World leaders, top AI companies set out plan for safety testing of frontier AI as first global AI Safety Summit concludes’, Press release, 2 Nov. 2023.

⁷¹ British Government, ‘The Bletchley Declaration by countries attending the AI Safety Summit’, Policy paper, 1 Nov. 2023.

як велика перемога британського уряду⁷². Слід визнати, що з погляду політичних зобов'язань, Декларація є відносно слабкою: вона лише визнає, що проривний ШІ створює виклики, які треба вирішувати на міжнародному рівні. Але вона містить деякі нормативні елементи, зокрема, що “ШІ слід проєктувати, розробляти, розгортати та використовувати в безпечний . . . людиноцентричний, надійний і відповідальний спосіб”. У Декларації також визнається, що “багато ризиків, зумовлених ШІ, за своєю природою є міжнародними” і мають бути розв’язані завдяки міжнародному співробітництву⁷³. В умовах зростання конкуренції такі зобов’язання є позитивними.

По-п’яте, саміт дав можливість деяким важливим гравцям зробити важливі політичні заяви. За день до саміту Президент США оприлюднив указ про “захищений, безпечний і надійний” ШІ, яким були запроваджені зобов’язання та нові стандарти в різних сферах, включаючи тестування систем ШІ⁷⁴. Того ж дня Велика сімка (G7) представила підсумки свого “Хіросімського процесу” (*Hiroshima process*), метою якого є запровадження керівних принципів і кодексу поведінки для організацій, що розробляють передові системи ШІ⁷⁵.

Саміт у листопаді 2023 р. став першим у серії зустрічей, які відбуватимуться кожні шість місяців. Наступні дві зустрічі відбудуться у квітні та листопаді 2024 р. в Південній Кореї та Франції, відповідно. Зміст і форма цих зустрічей ще не відомі, але, ймовірно, в центрі уваги залишаться ризики, пов’язані з проривними системами ШІ. Відкритим залишається питання, чи матимуть майбутні саміти більш тематичну спрямованість, враховуючи, що Декларація Блетчлі визначила три сфери, що викликають особливе занепокоєння: (а) подання хибної інформації без наміру або з наміром введення в оману (*misinformation or disinformation*) та мова ненависті (*hate speech*); (б) кібербезпека (*cyber-security*); (в) біозахист (*biosecurity*).

Висновки: Поворотний рік для регулювання ШІ на міжнародному рівні?

Це був насичений подіями рік для регулювання ШІ на міжнародному рівні. Цілком імовірно, що 2023 р. запам’ятається як поворотний у політичній історії ШІ, принаймні з трьох причин.

По-перше, ГУЕ КНЗ вдалося внести до остаточної доповіді формулювання, яке могло б лягти в основу дворівневого регулювання АСО. КНЗ також схвалила мандат, який може визначити потенційну кінцеву точку обговорень АСО в контексті КНЗ. Одночасно держави започаткували новий напрям обговорення під егідою ГА ООН, який міг би послужити основою майбутнього

⁷² Meacci, L. and Husch, P., ‘How China and the UK are seeking to shape the global AI discourse’, Royal United Services Institute (RUSI) Commentary, 25 Sep. 2023; Jing Cheng, J. and Zeng, J., ‘Shaping AI’s future? China in global AI governance’, *Journal of Contemporary China*, vol. 32, no. 143 (2023).

⁷³ Other key outcomes include an AI testing plan, the commission of a report by one of the ‘godfathers’ of AI, Yoshua Bengio, and the launch of an AI Safety Institute. British Government, ‘The Bletchley Declaration’ (посилання 71).

⁷⁴ White House, ‘President Biden issues executive order on safe, secure and trustworthy artificial intelligence’, Briefing Room Fact Sheet, 30 Oct. 2023.

⁷⁵ G7, ‘Hiroshima Process international code of conduct for advanced AI systems’, 30 Oct. 2023; G7, ‘Hiroshima Process international guiding principles for advanced AI system’, 30 Oct. 2023.

спеціального процесу, здатного доповнити результат процесу в рамках КНЗ або замінити його, якщо останній зазнає невдачі.

По-друге, держави офіційно визнали необхідність розширити дискусію про ризики ШІ за межі АСО з метою охоплення інших способів, за допомогою яких, досягнення у сфері ШІ можуть створювати виклики для міжнародного миру та безпеки. У цьому сенсі *REAIM* і Саміт з безпеки ШІ дають різні можливості для обговорення двох основних шляхів розвитку загроз. *REAIM* дозволяє міжнародному співтовариству розглянути ряд гуманітарних і стратегічних ризиків, пов'язаних із можливим безвідповідальним впровадженням ШІ у військовій сфері, а Саміт із безпеки ШІ є платформою для обговорення ризиків, пов'язаних із розвитком систем ШІ цивільного призначення, зокрема зловживань цивільним ШІ у політиці та кіберпросторі, а також в інших злочинних цілях.

По-третє, відбулося поглиблення та підвищення рівня обговорень. Поява нових форумів дозволила державам вивчити це питання на глибшому технічному рівні. Так, на *REAIM* держави широко обговорювали проблеми прозорості, тлумачення та упередженості, пов'язані з використанням ШІ, заснованого на машинному навчанні. Саміт із безпеки ШІ забезпечив широке обговорення та продемонстрував позитивне сприйняття тестування та оцінки передових систем ШІ. Водночас ці дискусії мобілізували політичних діячів набагато вищих політичних рівнів, ніж будь-коли раніше. Генеральний секретар ООН і декілька глав держав особисто опікувалися цим питанням. Також слід відзначити, що ШІ став однією з важливих тем на двосторонній зустрічі Президента США Джо Байдена та керівника Китаю Сі Цзіньпіна у листопаді 2023 р.⁷⁶ Ці події чітко свідчать, що проблема ШІ у 2023 р. стала одним із найважливіших політичних питань для міжнародної спільноти.

⁷⁶ Hsu, J., 'How the US and China talking AI safety could reduce nuclear war risk', *New Scientist*, 16 Nov. 2023.

II. Регулювання кіберпростору та зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій

ЕЛЛІСОН ПИТЛАК

У 2023 р. інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) продовжували відігравати активну роль у зовнішній політиці й військовій діяльності держав та інших суб'єктів. Відповідно до загальної тенденції останнього часу, уряди, схоже, для виконання різноманітних завдань, використовують свої кіберспроможності переважно в поєднанні з іншими інструментами, механізмами та діями або доповнюючи їх. Безумовно, кіберспроможності мають руйнівну дію під час війни та конфлікту, що добре описано та задокументовано в контексті, зокрема, російсько-української війни; але вони використовуються й у мирний час або в умовах тривалого суперництва та конкуренції між країнами, що не перебувають у стані війни. Таке використання кіберспроможностей включає порушення критичної інфраструктури, шпигунство, крадіжку даних, а також операції впливу на виборчі процеси.

Масштаби та характер кіберзагроз змінюються. Вплив штучного інтелекту (ШІ) на кібербезпеку був актуальною темою у 2023 р., як і в багатьох інших аспектах повсякденного життя (підрозділ I). Коли йдеться про кібербезпеку, багато хто вважає ШІ палицею з двома кінцями, оскільки він може як посилити кіберзахист, так і зробити більш шкідливими та руйнівними напади та зловмисну діяльність. Крім того, вчені та уряди приділяють більше уваги перетину космосу з кіберпростором. Взаємозв'язок між цими двома сферами на практиці означає існування як спільних загроз, так і спільних можливостей для зміцнення стійкості та управління¹.

Регулювання кіберпростору здійснюється через систему заходів та ініціатив, що впроваджуються на багатьох рівнях із залученням багатьох учасників. У деяких випадках це забезпечує більшу точність і цілеспрямовану реакцію, але одночасно може призвести до прогалин у врядуванні. Можна також сказати, що, хоча деякі інструменти з арсеналу дипломатичних засобів є досить ефективними, але непослідовність у їх застосуванні та наслідки цього сприяють зростанню дефіциту підзвітності.

У цьому підрозділі міститься неповний огляд ключових подій у кіберпросторі та тенденцій 2023 р., включаючи роль кіберспроможностей не лише у збройних конфліктах, але й у мирній діяльності та відносинах між державами. Далі розглядаються події у сфері регулювання кіберпростору на міжнародному, регіональному та інших рівнях, включаючи деякі дії неурядових суб'єктів.

¹ Про регулювання космосу див. підрозділ III цього розділу.

Загальні тенденції зловмисного використання ІКТ

Кібероперації у війнах Росії з Україною та Ізраїлю з ХАМАС

У 2023 р. тривали кібероперації у російсько-українській війні, хоч і меншою мірою, ніж роком раніше². Обсяг руйнівних кібератак, характерних для ранніх етапів повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р., зменшився: корпорація *Microsoft* повідомляла, що “майже 50% деструктивних російських [кібератак], помічених проти українських мереж, відбулися в перші шість тижнів війни”³. Однак, як і у 2022 р., Інститут *CyberPeace* повідомив, що найбільше нападів припадало на такі сектори, як: державне управління, засоби масової інформації та ІКТ, далі йшли фінанси та торгівля, причому операції розподіленої відмови в обслуговуванні (*DDoS*) становили переважну більшість усіх відомих інцидентів у 2023 р.⁴ Інститут також відзначив, що спотворення вебсайтів стало більш поширеною формою дій проти російських організацій із території України, а з обох сторін конфлікту протягом 2023 р. відбулися помітні зміни в суб’єктах і організаціях, залучених до операцій⁵. У квітні 2023 р. Росія звинуватила країни НАТО, в т. ч. США, у здійсненні з 2022 р. понад 5 000 кібератак із території України на її критичну інфраструктуру⁶. В іншому аналізі помічено зміни у 2023 р. в бік посилення атак на союзників України, через зловмисну кіберактивність різного роду, яка зачіпала, зокрема, Канаду, Нову Зеландію, Польщу, Швейцарію та НАТО⁷.

Помітним винятком на фоні зниження агресивної кіберактивності став резонансний інцидент у грудні 2023 р. проти Київстару, найбільшого телекомунікаційного оператора України, який надає послуги мобільного зв’язку та Інтернету понад половині українського населення. Повідомлялося, що наслідками інциденту були порушення роботи систем оповіщення про повітряні тривоги, банків, банкоматів і торгових терміналів, а користувачі Київстару залишилися без мобільного зв’язку та Інтернету. Водночас було здійснено *DDoS*-атаку на український Монобанк, яка призвела до порушення доступу до сайту банку. МО Великої Британії назвало цей інцидент “однією з

² Про російсько-українську війну див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділи II та III розділу 10 цього видання.

³ Microsoft Threat Intelligence, *Microsoft Digital Defense Report 2023* (Microsoft: Oct. 2023), p.48.

⁴ CyberPeace Institute, *Cyber Dimensions of the Armed Conflict in Ukraine: Quarterly Analysis Report, Q3 July-September 2023* (CyberPeace Institute: Geneva, Dec. 2023), p. 3. Операція *DDoS* передбачає, що зловмисник перевантажує сервер інтернет-трафіком, щоб запобігти доступу користувачів до підключених онлайн-сервісів і сайтів.

⁵ CyberPeace Institute (посилання 4), p. 9.

⁶ Toulas, B., ‘Russia accuses NATO of launching 5,000 cyberattacks since 2022’, *Bleeping Computer*, 14 April 2023.

⁷ Mueller, G. B. et al., ‘Cyber operations during the Russo-Ukrainian war: From strange patterns to alternative futures’, Centre for Strategic and International Studies (CSIS), 13 July 2023; Blackwell, T., ‘“Trudeau’s being cocky”: Russian hackers claim attacks on PM, Pearson airport and others’, *National Post*, 14 Apr. 2023; ‘Parliament of New Zealand cyber attack by NoName in response to sanctions against Russia’, *Cyber Express*, 17 July 2023; Greenberg, A., ‘The cheap radio hack that disrupted Poland’s railway system’, *Wired*, 27 Aug. 2023; ‘Swiss websites hit by DDoS attack ahead of Zelenskiy video address’, Reuters, 12 June 2023; Millar, M. and Cerulus, L., ‘How Russian hackers targeted NATO’s Vilnius summit’, Politico, 21 Aug. 2023.

наймасштабніших підричних кібератак на українські мережі з початку повномасштабного вторгнення Росії”⁸.

Помітна роль недержавних суб’єктів у кіберопераціях з обох сторін російсько-української війни – чи то державних проксі, чи патріотичних цивільних хакерів – призвела, за визначенням Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), до “тривожної тенденції”, яка стала більш помітною у 2023 р.⁹ МКЧХ зауважив, що зростання кількості цивільних хакерів і посилення ролі приватного сектору в кіберопераціях під час збройного конфлікту стирають межу між цивільною особою та комбатантом, що потенційно може призвести до втрати правового захисту цивільних осіб. У жовтні 2023 р. МКЧХ розробив вісім правил для цивільних хакерів під час війни та чотири зобов’язання для держав з їх стримування, що викликало неоднозначну реакцію у світі¹⁰.

Ще одне помітне спостереження стосовно ролі ІКТ у російсько-українській війні стосується зростання дезінформації та операцій впливу. Це не є новою тактикою, але ІКТ та інші технології прискорюють її поширення і можуть посилити її вплив¹¹.

Кібероперації також зіграли свою роль у поновленому конфлікті між Ізраїлем і ХАМАС, який спалахнув 7 жовтня 2023 р. і все ще тривав, станом на кінець грудня 2023 р.¹² Є свідчення, що значна частина діяльності на сьогодні припадала на DDoS-атаки та пошкодження вебсайтів, а також кампанії дезінформації з обох сторін конфлікту¹³. Компанія *Cloudflare* повідомила, що головною мішенню були ізраїльські вебсайти ЗМІ, проти яких було здійснено 56% зафіксованих DDoS-атак, а найбільш помітною була операція, відповідальність за яку взяла на себе *Anonymous Sudan*¹⁴. Іншими цілями в Ізраїлі були ІКТ, освіта, енергетика, фінанси, системи врядування та транспорт¹⁵.

Цілями кібероперацій у Палестині були різні підприємства та галузі. Інститут *CyberPeace* виявив дві підтверджені DDoS-атаки проти двох неурядових організацій, які надають цивільні послуги палестинцям¹⁶. Нестабільне підключення до Інтернету також впливало на цивільне населення Гази, що було проблемою ще до початку бойових дій. Військові операції Ізраїлю, включаючи авіаудари, вплинули на послуги зв’язку та Інтернету й призвели до повного припинення цих послуг 27 жовтня 2023 р.¹⁷ Правозахисні та інші

⁸ Див., наприклад: British Ministry of Defence, ‘Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine’, X, 16 Dec. 2023, <<https://twitter.com/DefenceHQ/status/1735993232247476720>>.

⁹ Rodenhauser, T. and Vignati, M., ‘Eight rules for “civilian hackers” during war, and 4 obligations for states to restrain them’, Humanitarian Law & Policy Blog.

¹⁰ Rodenhauser, T. and Vignati (посилання 9); Tidy, J., ‘Rules of engagement issued to hacktivists after chaos’, BBC, 3 Oct. 2023.

¹¹ Microsoft Threat Intelligence (посилання 3), p. 48.

¹² Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ I, підрозділ I розділу 2 і підрозділ II розділу 10 цього видання.

¹³ Scroxton, A., ‘What are the cyber risks from the latest Middle Eastern conflict?’, *Computer Weekly*, 18 Oct. 2023.

¹⁴ Schappert, S., ‘Anonymous Sudan targets Israel premier and Mossad’, *Cyber News*, 15 Nov. 2023.

¹⁵ Wagner, T., ‘Escalation of threats in the Middle East’, CyberPeace Institute Blog, 6 Nov. 2023.

¹⁶ Wagner (посилання 15).

¹⁷ Burgess, M., ‘The destruction of Gaza’s internet is complete’, *Wired*, 27 Oct. 2023.

організації засудили відключення зв'язку¹⁸. Цей осуд відображав зростаюче занепокоєння наслідками відключення Інтернету в інших частинах світу у 2023 р., особливо в умовах кризи або політичної нестабільності¹⁹.

Кібершпигунство

У 2023 р. держави використовували свої кіберспроможності для досягнення різних цілей і поза межами збройних конфліктів. Деякі аналітики помітили активніше використання кіберспроможностей для довготривалих операцій зі збору інформації та шпигунства, при меншій кількості масштабних одно-разових атак. Одним із найвідоміших прикладів є виявлення *Microsoft* кампанії кібершпигунства в Китаї, яка дозволила одному з проксі Китаю, групі *Storm-0558*, отримати доступ до облікових записів електронної пошти клієнтів у травні 2023 р. Серед зламаних облікових записів були міністр торгівлі США та посол США в Китаї, а також інші співробітники Держдепартаменту США, Міністерства торгівлі, інших державних установ. За оцінками, загалом було викрадено 60 тис. електронних листів з 10 акаунтів, що належали Держдепартаменту США²⁰.

Деякі аналітики помітили вдосконалення методів і операцій держав середнього рівня. *Microsoft*, наприклад, помітила, що “державні структури Ірану та Північної Кореї починають скорочувати відрив від державних кіберструктур Росії та Китаю”²¹. Інша організація задокументувала, як у 2023 р. основні іранські групи *APT (Advanced Persistent Threat)* здійснювали дедалі досконаліші та складніші фішингові атаки з оновленим шкідливим програмним забезпеченням на організації у США та Саудівській Аравії, а також кібершпигунство в супутниковій, оборонній і фармацевтичній галузях²². Кібероперації проти Індії, ймовірно, з боку Пакистану, посилились у 2023 р. на фоні суперництва між двома країнами²³.

Microsoft також повідомляла про сплеск кіберактивності, спрямованої на Латинську Америку та Субекваторіальну Африку у 2023 р.²⁴ Зокрема, національне виборче агентство Еквадору заявило, що кібератаки, які походять із Бангладеш, Китаю, Індії, Індонезії, Пакистану, Росії та України спричинили труднощі для виборців, які не голосували під час загальних виборів у 2023 р.²⁵

¹⁸ AFP, ‘Gaza info blackout “risks providing cover for mass atrocities”’: HRW’, *Economic Times*, 28 Oct. 2023.

¹⁹ Станом на травень 2023 р., *Access Now* попередньо ідентифікував принаймні 80 відключень у 21 країні у 2023 р.; 18 із цих відключень тривали з 2022 р. Див.: ‘Who is shutting down the internet in 2023? A mid-year update’, *Access Now*, 31 July 2023.

²⁰ Heiligenstein, M. X., ‘Microsoft data breaches: Full timeline through 2023’, *Firewall Times*, 28 Sep. 2023.

²¹ Microsoft Threat Intelligence (посилання 3), p. 50.

²² Cyfirma, ‘APT quarterly highlights – Q3: 2023’, 2 Nov. 2023.

²³ CSIS, ‘Significant cyber incidents’, Timeline, [n.d.].

²⁴ Microsoft Threat Intelligence (посилання 3), p. 51.

²⁵ ‘Alleged cyberattacks mar online voting in Ecuador’, *DigWatch Update*, 22 Aug. 2023.

Кіберзлочинність

У 2023 р. продовжувала стрімко зростати кіберзлочинність. Вона впливає, переважно, на окремих осіб і приватні компанії, але може мати наслідки й для міжнародного миру та безпеки. Виступаючи на сесії відкритої робочої групи ООН (*OEWG*) з питань ІКТ у грудні 2023 р., представник Німеччини зауважив, що коли кіберзлочинність перетинає певний рівень тяжкості, вона може становити загрозу національній і міжнародній безпеці²⁶. Після серії операцій із використанням програм-вимагачів проти урядових установ Тринідаду та Тобаго на початку року, прем'єр-міністр країни у листопаді 2023 р. назвав кіберзлочинність “загрозою національній безпеці”²⁷. Злам *MOVEit*, який вважають однією з головних кіберподій 2023 р., вплинув на понад 2 000 організацій, “викрадання даних торкнулося понад 62 млн осіб”²⁸. Це, зокрема, були персональні дані, які зберігали державні установи в Канаді, Великій Британії та США, що негативно вплинуло на довіру до цих установ і завадило їхній роботі.

Північна Корея регулярно фінансує свою незаконну програму розробки зброї шляхом крадіжки криптовалют та інших кіберзлочинів²⁹. У 2023 р. це спонукало Японію, Південну Корею та США створити нову тристоронню робочу групу, “з метою протидії кіберзагрозам із боку КНДР і запобігання обходу нею санкцій за допомогою кіберзасобів”³⁰. У грудні 2023 р. Південна Корея запровадила санкції проти керівника розвідувальних служб Північної Кореї та ще сімох осіб за “заробляння іноземної валюти шляхом незаконної кібердіяльності та крадіжки технологій” для “отримання доходу для північно-корейського режиму та здобуття коштів для його ядерної та ракетної діяльності”³¹.

Шпигунські програми та кібернайманці

У 2023 р. було виявлено багато випадків використання програмного забезпечення для стеження в комунікаційних мережах (шпигунського програмного забезпечення). Минулі звіти та розслідування, як правило, висвітлювали дії держав проти діячів громадянського суспільства, але більшість досліджень, опублікованих у 2023 р., зокрема, стосовно використання шпигунської програми *Predator*, яку розробив та продає на комерційній основі альянс *Intellexa*, показали масштаб впливу на політичних лідерів. У звіті *Amnesty International* за жовтень 2023 р., детально описані результати розслідування

²⁶ United Nations, Open-ended Working Group on ICT, Sixth substantive session, First meeting, 11 Dec. 2023, UN Web TV, 01:58:20.

²⁷ ‘Trinidad’s state telecoms company hit by cyberattack’, Caribbean Council, 17 Nov. 2023.

²⁸ Davis, W., ‘MOVEit cyberattacks: Keeping tabs on the biggest data theft of 2023’, *The Verge*, 11 Nov. 2023; див. також: Page C., ‘MOVEit, the biggest hack of the year, by the numbers’, *TechCrunch*, 26 Aug. 2023.

²⁹ Gramer, R. and Iyengar, R., ‘How North Korea’s hackers bankroll its quest for the bomb’, *Foreign Policy*, 17 Apr. 2023.

³⁰ White House, ‘The spirit of Camp David: Joint statement of Japan, the Republic of Korea, and the United States’, Briefing Room Statement, 18 Aug. 2023.

³¹ ‘South Korea sanctions North Korean spy chief over illicit cyber activities’, *Al Jazeera*, 27 Dec. 2023.

використання шпигунської програми клієнтом *Intellexa*, проти акаунтів соціальних мереж з лютого по червень 2023 р.³² Цілями операції були берлінський незалежний вебсайт новин, політичні діячі в Європарламенті, Європейській комісії, науковці, аналітичні центри; були також спроби атакувати посадовців ООН, Президента Тайваню, членів Сенату та Палати представників США, дипломатів³³. У звіті стверджувалося, що шпигунське програмне забезпечення *Predator* та його ребрендингові варіанти мають бути заборонені назавжди, оскільки вони є дуже агресивними та надають доступ до необмеженої кількості даних, а тому не відповідають правам людини. Окремий звіт *Citizen Lab*, опублікований на основі даних *Microsoft Threat Intelligence*, показує, як хакерські інструменти ізраїльської фірми використовувалися проти журналістів, опозиційних діячів і організацій щонайменше в 10 країнах, у т. ч. в Північній Америці та Європі, що у 2023 р. призвело до закриття фірми-виробника³⁴.

Глобальні події у сфері регулювання кіберпростору

У 2023 р. регулювання кіберпростору діяло й розвивалось через низку ініціатив, багато з яких доповнюють одна одну. Деякі з них є керовані державою та вбудовані в чинні міжнародні організації та структури, певною мірою відкриті для участі неурядових суб'єктів. Інші більше стосуються функцій і обов'язків технічної спільноти та приватного сектору. Різними, але значною мірою взаємодоповнюючими шляхами, ці зусилля допомагають краще зрозуміти застосування міжнародного права до кіберпростору та виробити норми та принципи регулювання поведінки держав та інших суб'єктів. Нижче наведено кілька важливих подій 2023 р.

Розробка в ООН договору про кіберзлочинність

Країни-учасниці ООН з травня 2021 р. обговорюють міжнародну угоду з протидії кіберзлочинності у спеціальному комітеті, якому доручено розробити “широку міжнародну конвенцію з протидії використанню ІКТ у злочинних цілях”³⁵.

У 2023 р. відбулися три офіційні сесії комітету (у січні, квітні та серпні) та два раунди неформальних міжсесійних консультацій (у березні й червні). Сесії пройшли у Відні та Нью-Йорку під головуванням Ф. Б. Мебаркі (*Faouzia Boumaiza Mebarki*) з Алжиру, за підтримки Управління ООН з питань наркотиків і злочинності. Попередні сесії дозволили розробити консолідований переговорний документ, який покладено в основу січневої та квітневої сесій. Країни-учасниці обмінялися думками в неформальних переговорних групах із питань, які потребують найбільшої уваги, включаючи

³² Amnesty International, *The Predator Files: Caught in the Net – The Global Threat from ‘EU Regulated’ Spyware* (Amnesty International: London, Oct. 2023), p. 9.

³³ Amnesty International (посилання 32), p. 10.

³⁴ Marczak, B. et al., ‘Sweet QuDreams: A first look at spyware vendor QuDream’s exploits, victims, and customers’, *Citizen Lab*, 11 Apr. 2023.

³⁵ Комітет був створений Резолюцією ГА ООН 74/247 від 27 грудня 2019 р., якою був також визначений процес розробки конвенції.

криміналізацію, загальні положення, процесуальні заходи, правоохоронну та міжнародну співпрацю, а також механізми реалізації³⁶.

Проект тексту конвенції був підготовлений до шостої сесії комітету в серпні-вересні 2023 р.³⁷ Під час сесії учасники розглянули текст, а також зустрілися неформально для обговорення суперечливих питань. Оскільки ця сесія була останньою перед фінальними переговорами, запланованими на лютий 2024 р., учасники намагалися розв'язати невирішені розбіжності та знайти консенсус. Однак, досягнення згоди виглядає непростим завданням³⁸.

Західні та інші правозахисні групи висловили занепокоєння, що проект може виявитися “руйнівним для прав людини”³⁹. Урядові та неурядові учасники з самого початку процесу були стурбовані потенційним негативним впливом нової конвенції на права людини. Процес у комітеті був ініційований резолюцією, внесеною Росією до Третього комітету ГА ООН, відповідального за права людини⁴⁰. Деякі держави вважали цей процес поспішним, що не враховує думки всіх країн-учасниць⁴¹. Характер цих занепокоєнь змінювався під час подальших переговорів, але вони стосувалися переважно наступних питань: (а) визначення кіберзлочинності, включаючи наслідки надто широкого визначення свободи вираження поглядів; (б) підтримки жертв; (в) збереження чинних юридичних зобов'язань⁴². Із самого початку процесу також виникали питання стосовно здатності нового інструменту взаємодіяти з чинним законодавством про кіберзлочинність, зокрема з Будапештською конвенцією Ради Європи про кіберзлочинність (*Budapest Convention on Cybercrime of the Council of Europe*), а також з іншими регіональними інструментами⁴³.

Водночас інші країни, включаючи Росію та Китай, висловили занепокоєння, що проект не відповідає мандату комітету. Інші суперечки стосувалися різного розуміння масштабів криміналізації, міжнародного співробітництва

³⁶ UN Office on Drugs and Crime, Ad hoc committee to elaborate a comprehensive international convention on countering the use of information and communications technologies for criminal purposes (AHC on cybercrime), ‘Co-facilitated informal negotiations’, [n.d.].

³⁷ UN General Assembly, AHC on cybercrime, ‘Draft text of the Convention’, A/AC.291/22, 29 May 2023, annex.

³⁸ Див., наприклад: Kazakova, A., Swift, K. and Kovac, B., ‘Key takeaways from the sixth UN session on cybercrime treaty negotiations’, DigWatch Analysis, 13 Sep. 2023.

³⁹ Kazakova, Swift and Kovac (посилання 38).

⁴⁰ UN General Assembly Resolution 74/247 (посилання 35).

⁴¹ United Nations, ‘General Assembly adopts resolution outlining terms for negotiating cybercrime treaty amid concerns over “rushed” vote at expense of further consultations’, Meetings coverage, GA/12328, 26 May 2021.

⁴² Див., наприклад: ‘Multistakeholder manifesto prioritizing human-centric equities within the proposed UN cybercrime treaty’, CyberPeace Institute, 30 Sep. 2021; Hakmeh, J., ‘Can a cybercrime convention for all be achieved?’, Chatham House, 31 Mar. 2022.

⁴³ Hakmeh, J. and Peters, A., ‘A new UN cybercrime treaty? The way forward for supporters of an open, free, and secure internet’, Council on Foreign Relations, 13 Jan. 2020; Council of Europe, Convention on Cybercrime, ETS No. 185, opened for signature 23 Nov. 2000, entered into force 1 July 2004 (Budapest Convention).

та взаємної правової допомоги, а також використання поняття “сталість” (*sustainability*)⁴⁴.

На завершальній сесії комітету, яка має відбутися в Нью-Йорку з 29 січня по 9 лютого 2024 р., держави розглянуть доопрацьований проєкт конвенції⁴⁵. Зберігаються занепокоєння стосовно здатності досягти консенсусу або наслідків ухвалення поточного проєкту. Подальші сесії не є обов’язковими, тому, якщо консенсус не буде знайдений, тим державам, які виступають за договір, може знадобитися мандат на подальші переговори, або договір може бути ухвалений шляхом голосування на ГА ООН. Якщо проєкт конвенції буде ухвалений, він стане першим зобов’язуючим інструментом ООН з кіберпитань і забезпечить важливі правові засади для співпраці у боротьбі з кіберзлочинністю⁴⁶.

Відкрита робоча група ООН з безпеки ІКТ

У 2020 р. Перший комітет Генеральної Асамблеї створив другу Відкриту робочу групу (ВРГ) з безпеки та використання ІКТ. Група почала роботу у 2021 р. і працюватиме до 2025 р. під головуванням Б. Гафура (*Burhan Gafoor*) з Сінгапуру. Вона замінила попередню ВРГ з безпеки ІКТ 2019-2021 рр. і продовжує роботу, проведену шістьма групами урядових експертів ООН з питань ІКТ, які збиралися протягом останніх 20 років і заклали фундамент того, що тепер називається Принципами ООН відповідальної поведінки держав у використанні ІКТ (*UN Framework for Responsible State Behavior in Using ICT*). Ці Принципи спираються на розуміння, що до дій держав у кіберпросторі застосовується міжнародне право, і містять 11 добровільних норм.

Друга ВРГ з питань безпеки ІКТ уповноважена розглянути шість пунктів порядку денного: загрози; правила, норми та принципи; застосовність міжнародного права; розбудова спроможностей; заходи довіри; регулярний інституційний діалог. З часом різноманітність і глибина представництва та обміну думками покращилися, хоча залишаються проблеми участі неурядових організацій в офіційних засіданнях Групи⁴⁷.

У 2023 р. відбулися три змістовні сесії ВРГ. Березнева сесія передувала липневій переговорній сесії, на якій держави схвалили другий річний звіт

⁴⁴ Kazakova, Swift and Kovac (посилання 38). Детальніший аналіз шостої сесії спеціального комітету див.: Tropina, T., ‘UN cybercrime negotiations: No outcome may be the best outcome’, Internet Governance Project; ‘The UN Cybercrime Treaty: Is it a crime?’, Panel discussion, Stimson Center, 26 Sep. 2023; Global Initiative Against Transnational Organized Crime, ‘UN cybercrime treaty’, Briefing note, Nov. 2023.

⁴⁵ UN Office on Drugs and Crime, AHC on cybercrime, ‘Concluding session of the Ad Hoc Committee’, [n.d.].

⁴⁶ Wilkinson, I., ‘What is the UN cybercrime treaty and why does it matter?’, Chatham House, 2 Aug. 2023.

⁴⁷ Більше про відкриту робочу групу з безпеки використання ІКТ 2021-2025 рр. (OEWG on ICT security) див.: ‘Overview’, [n.d.]. Історію цього процесу див.: Питлак Е. “Кіберпростір і зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ V розділу 13.

Групи про її діяльність⁴⁸. Груднева сесія фактично відкрила новий цикл роботи перед схваленням чергового річного звіту у 2024 р.

Другий річний звіт ВРГ відображав різні пропозиції, подані та обговорені протягом року. Серед них був документ, у якому викладено засади розробки та набуття чинності новим глобальним каталогом контактних осіб в урядах, що вважається одним із найбільш конкретних результатів роботи Групи⁴⁹. Хоча каталог контактних осіб отримав досить широку підтримку держав, деякі з них “висловили занепокоєння дублюванням чинних довідників, здатністю [ООН] підтримувати їх та різними уявленнями про мандат каталогу контактних осіб (технічний чи політичний)”⁵⁰.

Важливо, що в річному звіті зазначено, що наступного року відбудуться три спеціальні міжсесійні засідання, на яких обговорюватимуться три з шести пунктів порядку денного: загрози; правила, норми та принципи; застосовність міжнародного права⁵¹. До розділу річного звіту про розбудову спроможностей були внесені, зокрема, такі кроки: навчання з планування під керівництвом Секретаріату ООН з фінальним звітом; міжсесійний глобальний круглий стіл із розбудови потенціалу безпеки ІКТ; і продовження обговорення пропозиції Індії про створення глобального порталу співпраці у сфері кібербезпеки⁵². Інші пропозиції, як-от пропозиція Кенії створити репозиторій кіберзагроз, а також пропозиція інших учасників про розробку глосарія технічних термінів ІКТ, не отримали достатньої підтримки для внесення до річного звіту, але знову обговорювалися на грудневій сесії⁵³.

Важлива динаміка у ВРГ стосується тривалої дискусії про вимоги ухвалення юридично зобов’язуючого інструмента. У 2023 р. Росія разом із невеликою групою держав (Білорусь, Північна Корея, Нікарагуа, Сирія та Венесуела) подали оновлений варіант попередньої концептуальної записки до конвенції ООН про забезпечення “міжнародної інформаційної безпеки”⁵⁴. Більшість країн-учасниць ООН, особливо західні, висловили несприйняття юридично зобов’язуючих заходів і переконання, що нинішніх Принципів ООН достатньо⁵⁵.

Питання юридично зобов’язуючого договору вийшло на перший план під час п’ятої сесії ВРГ у липні. Держави, які підтримують договір, хотіли більше згадок у проєкті річного звіту про пропозицію до конвенції стосовно потенційного правового інструмента. Держави, які виступають проти договору, хотіли звести до мінімуму не лише такі згадки, але й час, на

⁴⁸ Second annual report of the OEWG on ICT security in United Nations, General Assembly, 78th session, ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, A/78/265, 1 Aug. 2023.

⁴⁹ Second annual report of the OEWG on ICT security (посилання 48), pp. 12-14.

⁵⁰ Pytlak, A., ‘Discord and diplomacy: Reviewing outcomes from the UN’s cyber working group’, Stimson Center, 14 Aug. 2023.

⁵¹ Second annual report of the OEWG on ICT security (посилання 48), paras 22, 27, 35.

⁵² Second annual report of the OEWG on ICT security (посилання 48), paras 43-51.

⁵³ Pytlak (посилання 50); див. також: McDonald, E. ‘Shaky consensus at the OEWG: Where next for UN discussions on state behaviour in cyberspace?’, Global Partners Digital, 10 Aug. 2023.

⁵⁴ OEWG on ICT, Sixth session, ‘Updated concept of the convention of the United Nations on ensuring international information security’, Working paper submitted by Russia, 15 Dec. 2023.

⁵⁵ Pytlak (посилання 50).

обговорення майбутніми сесіями ВРГ правових заходів. Зрештою, шлях із глухого кута був знайдений через використання приміток до річного звіту, що дозволило ухвалити документ консенсусом⁵⁶. Однак це питання і надалі ускладнюватиме роботу ВРГ.

Програма дій ООН

Ще однією глобальною ініціативою, яка набула популярності у 2023 р., стала пропозиція розробити нову Програму дій ООН для заохочення відповідальних дій держав із використання ІКТ. Концепція програми кібернетичних дій, яка вперше була представлена Єгиптом і Францією на другій ВРГ з безпеки ІКТ у 2020 р., потроху формувалася після ухвалення у 2022 р. резолюції Генасамблеї, яка закликала Генерального секретаря ООН з'ясувати думки держав-членів про обсяг, структуру та зміст Програми дій, а також про підготовку та порядок її розробки⁵⁷. Загалом, більшість країн ООН бачать корисність Програми дій, як “постійного, інклюзивного, практичного механізму”, який сприятиме втіленню Принципів ООН, включаючи заходи зі зміцнення довіри та розбудови спроможностей⁵⁸. Але існують розбіжності стосовно поширення повноважень програми кібернетичних дій на запровадження нових норм і її практичного функціонування.

Країни-учасниці ООН представили свої погляди з цих питань письмово та під час кількох регіональних консультацій, скликаних Секретаріатом ООН на початку 2023 р. Позиції країн були узагальнені у доповіді Генерального секретаря ООН у квітні 2023 р.⁵⁹ Неурядові суб'єкти брали участь у деяких регіональних консультаціях, а також були запрошені подати свої думки в рамках паралельного процесу, скликаного Інститутом ООН з дослідження роззброєння (*UN Institute for Disarmament Research, UNIDIR*)⁶⁰.

На 78-й сесії Першого комітету у 2023 р. країни-учасниці прийняли нову резолюцію про Програму дій у сфері кібербезпеки, яку пізніше схвалила ГА ООН: 161 голосом “за”, при 9 – “проти” та 11 – що утрималися⁶¹. Резолюція визначає наступний механізм Програми ООН: він запроваджується після завершення роботи ВРГ з кібербезпеки 2021-2025 рр., але “не пізніше 2026 р.”; “обсяг, структура, зміст і модальності” цього майбутнього механізму мають “ґрунтуватися на консенсусних результатах” роботи ВРГ⁶². Цей мандат фактично пов'язує розробку механізму з можливими консенсусними домовленостями в рамках ВРГ. Попри доцільність максимізації можливостей,

⁵⁶ Pytlak (посилання 50).

⁵⁷ UN General Assembly Resolution 77/37, 7 Dec. 2022.

⁵⁸ Resolution 77/37 (посилання 57), para. 1.

⁵⁹ United Nations, General Assembly, First Committee, 78th Session, ‘Programme of action to advance responsible State behaviour in the use of information and communications technologies in the context of international security’, Report of the secretary-general, A/78/76, 18 Apr. 2023.

⁶⁰ UNIDIR Security and Technology Programme, *Drawing Parallels: A Multi-Stakeholder Perspective on the Cyber POA Scope, Structure and Content* (UNIDIR: Geneva, Sep. 2023).

⁶¹ United Nations, ‘General Assembly adopts 56 First Committee texts as geopolitical realities test sustainability of non-proliferation regime, scuttle consensus’, Meetings coverage, GA/12568, 4 Dec. 2023; UN General Assembly Resolution 78/16, 6 Dec. 2023.

⁶² UN General Assembly Resolution 78/16 (посилання 61), para. 4.

наданих ВРГ та її засіданнями, включно з постійним пунктом порядку денного про “регулярний інституційний діалог”, існують ризики обмеження простору для розробки та обговорення Програми дій на власних умовах.

Інші ініціативи ООН

У травні 2023 р. Албанія та США організували в РБ ООН зустріч за формулою Аррії за спільної підтримки Еквадору та Естонії, яка не є членом Ради. На зустрічі йшлося про відповідальність і реагування держав на кібератаки на критичну інфраструктуру⁶³. На ній державам було запропоновано прокоментувати дії, які РБ може вжити для протидії кібератакам держав на критичну інфраструктуру; роль Ради в забезпеченні безпечного та мирного кіберпростору; а також форми та механізми тіснішого партнерства між державними та приватними структурами для захисту від кібератак і реагування на них.

У рамках процесу, що передував Саміту майбутнього ООН (*UN's Summit of the Future*) у 2024 р., Генеральний секретар ООН у 2023 р. оприлюднив нову аналітичну записку з пропозиціями Нової програми миру (*A New Agenda for Peace*)⁶⁴. Кіберпростору стосувалися наступні рекомендації: (а) розробити на міжнародному та національному рівнях структури регулювання “з метою мінімізувати шкоду та усунути наскрізні ризики, спричинені конвергенцією технологій”; (б) створити “незалежний багатосторонній механізм притягнення до відповідальності за зловмисне використання державами кіберпростору з метою зменшення стимулів такої поведінки” та “покращити дотримання узгоджених норм і принципів відповідальної поведінки держав”⁶⁵.

Інші регіональні, двосторонні та національні ініціативи

Регіональні ініціативи

У 2023 р. набула чинності Конвенція Африканського союзу (АС) про кібербезпеку та захист персональних даних (Конвенція Малабо), через дев'ять років після її ухвалення Асамблеєю АС у 2014 р.⁶⁶ Метою Конвенції Малабо є створення всеохопної правової бази у сферах електронної комерції, захисту даних, кіберзлочинності та кібербезпеки на африканському континенті шляхом гармонізації національного законодавства країн-учасниць АС у цих сферах. Конвенція може також послужити базою для узгодження позицій в інших процесах або на інших форумах, зокрема у спеціальному комітеті ООН з кібербезпеки. Конвенція Малабо є єдиною конвенцією з кібербезпеки,

⁶³ Security Council Report, ‘Arria-formula meeting on ‘the responsibility and responsiveness of states to cyberattacks on critical infrastructure’ ’, *What's in Blue*, 25 May 2023; Grzegorzewski, M. and Holden, W., ‘911? We have an emergency: Cyberattacks on emergency response systems’, *Lawfare*, 3 May, 2023.

⁶⁴ United Nations, *A New Agenda for Peace*, Our Common Agenda Policy Brief no. 9 (United Nations: New York, July 2023).

⁶⁵ United Nations (посилання 64), Action 11, pp. 26, 27.

⁶⁶ African Union Convention on Cyber Security and Data Protection (Malabo Convention), adopted 27 June 2014, entered into force 8 June 2023.

яка охоплює кібербезпеку, кіберзлочинність, електронні транзакції та захист даних. Хоча набуття нею чинності широко вітається, але деякі оглядачі вважають, що вона, можливо, вимагатиме оновлення з урахуванням змін після 2014 р., а також висловлюють занепокоєння перспективами приєднання до неї решти країн-учасниць АС (лише 15 із 55 держав зробили це)⁶⁷.

У листопаді 2023 р. органи ЄС попередньо узгодили текст запропонованого Закону ЄС про кіберстійкість (*Cyber Resilience Act, CRA*)⁶⁸. Метою *CRA* є захист фізичних та юридичних осіб під час придбання або використання продуктів чи програмного забезпечення з “цифровим елементом” (цей широкий термін охоплює як апаратні засоби, так і програмне забезпечення). Закон запроваджує обов’язкові вимоги кібербезпеки до виробників і роздрібних продавців таких продуктів, що сприяє більшій узгодженості правил і засад для регулювання планування, проєктування, розробки та обслуговування продукції. Хоча *CRA* отримав широку підтримку, його положення стосовно повідомлення про уразливості продукту спонукали понад 50 осіб звернутися з відкритим листом, де стверджувалося, що зобов’язання публічного повідомлення про вразливості протягом 24 год і до їх усунення загрожує використанням цих вразливостей іншими. Автори листа запропонували або надати довший термін для повідомлення (72 год), з вимогою робити це лише після усунення вразливостей, або повністю прибрати це положення⁶⁹.

Національні та двосторонні ініціативи

Односторонній розвиток національної політики може мати наслідки для глобального управління. Одним із таких заходів було започаткування у США в березні 2023 р. нової Національної стратегії кібербезпеки (*National Cybersecurity Strategy*). Стратегія спирається на п’ять принципів: захист критичної інфраструктури; знешкодження та ліквідація суб’єктів загроз; формування ринкових сил для підвищення стійкості; інвестування у стійке майбутнє; налагодження міжнародного партнерства⁷⁰. Після цього МО США в липні 2023 р. оприлюднило Кіберстратегію, яка “реалізує пріоритети” Національної стратегії кібербезпеки⁷¹. Обидві стратегії продовжують інколи суперечливу американську практику “випереджального захисту”, згідно з якою, США мають “зупиняти зловмисні кібердії у зародку, включаючи дії нижче рівня збройного конфлікту”⁷². Несекретне резюме Кіберстратегії МО

⁶⁷ Див., наприклад: ‘Continental cyber security policymaking: Implications of the entry into force of the Malabo Convention for digital financial systems in Africa’, Carnegie Endowment for International Peace event report, 10 July 2023; Ifeanyi-Ajufo, N., ‘Cyber governance in Africa is weak. Taking the Malabo Convention seriously would be a good start’, The Conversation, 31 July 2023.

⁶⁸ Council of the European Union, ‘Cyber resilience act: Council and Parliament strike a deal on security requirements for digital products’, Press release, 30 Nov. 2023.

⁶⁹ Budington, B. and Galperin, E., ‘EFF and other experts join in pointing out pitfalls of proposed EU Cyber-Resilience Act’, 3 Oct. 2023.

⁷⁰ US Government, *National Cybersecurity Strategy* (White House: Washington, DC, Mar. 2023). Див. також: Healy, J., ‘Twenty-five years of White House cyber policies’, Lawfare, 2 June 2023.

⁷¹ US Department of Defense (DOD), *Summary: 2023 Cyber Strategy of the Department of Defense*, (DOD: Washington, DC, July 2023), p. 1.

⁷² US Cyber Command, ‘CYBER 101 – Defend forward and persistent engagement’, News, 25 Oct. 2022.

було однією з тем двосторонньої зустрічі США та Китаю у вересні, що розглядалася як механізм зміцнення довіри між двома державами⁷³.

Іншою важливою подією національного рівня став проєкт рамкового закону Чилі про кібербезпеку та критичну інформаційну інфраструктуру, що був схвалений Національним конгресом у грудні 2023 р. та чекав на затвердження Сенатом⁷⁴. У разі ухвалення, законопроект, зокрема, запровадить інституційні засади та загальні правила структурування, регулювання та координації дій урядових установ Чилі; запровадить мінімальні вимоги із запобігання та реагування на інциденти у сфері кібербезпеки; забезпечить створення нових установ, відповідальних за кібербезпеку. Цей законопроект може надати приклад іншим країнам регіону⁷⁵.

У 2023 р. уряди ще кількох країн, зокрема, Коста-Ріки, Фінляндії, Ірландії та Нової Зеландії, оприлюднили свої погляди на застосування міжнародного права до використання ними ІКТ⁷⁶. Близько 30 країн вже зробили це, щоб покращити розуміння та передбачуваність заходів на міжнародному та національному рівнях; інші оголосили про свій намір зробити це у ВРГ з безпеки ІКТ або на інших майданчиках.

Публічне визначення кібератак та операцій дедалі частіше стає інструментом, який використовують уряди на національному рівні або у співпраці з державами-однодумцями⁷⁷. Однак наслідки такого публічного визначення для покращення підзвітності є незрозумілими, оскільки урядам необхідно покращити координацію своїх підходів до такого визначення⁷⁸.

Інші ініціативи

Важливою подією для зміцнення застосовності та дотримання міжнародного права стала заява 2023 р. головного прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) К. Хана (*Karim Khan*) про те, що його офіс розпочне збирати та перевіряти докази неправомірних дій у кіберпросторі, що можуть становити злочини, підсудні МКС⁷⁹.

⁷³ US DOD, 'US and PRC hold working level meeting on 2023 DOD Cyber Strategy Unclassified Summary and related cyber issues', Press release, 22 Sep. 2023.

⁷⁴ 'Chile: Chamber of Deputies approves cybersecurity law, presented for Senate consideration', One Trust Data Guidance, 12 Dec. 2023.

⁷⁵ Hurel, L. M., 'The political cybersecurity blindfold in Latin America', Lawfare, 26 Apr. 2023.

⁷⁶ Costa Rican Ministry of External Relations and Worship, 'Costa Rica's position on the application of international law in cyberspace', 21 July 2023; Finnish Ministry of Foreign Affairs, 'National position on international law and cyberspace', 24 July 2023; Irish Department of Foreign Affairs, 'Position paper on the application of international law to cyberspace', 7 July 2023; Government of New Zealand, 'The application of international law to state activity in cyberspace', 24 July 2023.

⁷⁷ Див., наприклад: British Foreign, Commonwealth and Development Office, 'UK exposes attempted Russian cyber interference in politics and democratic processes', 7 Dec. 2023, Press release; British National Cyber Security Centre, 'UK and US call out Russia for SolarWinds compromise', News, 15 Apr. 2021; Gritten, B., 'Albania severs diplomatic ties with Iran over cyber attack', BBC, 7 Sep. 2022.

⁷⁸ Pytlak, A., 'Clue, Monopoly, or Risk?', Stimson Center, 16 Jan. 2024.

⁷⁹ Khan, K. A.A., 'Technology will not exceed our humanity', *Digital Front Lines: A Sharpened Focus on the Risks of, and Responses to, Hybrid Warfare* (FP Analytics and Microsoft: 20 Aug, 2023), p. 50.

Під час шостого Паризького Форуму миру в листопаді 2023 р., на сесії, що розглядала “Паризький заклик до довіри та безпеки в кіберпросторі” (*Paris Call for Trust and Security in Cyberspace*), була висвітлена поточна робота учасників Форуму з розв’язання двох важливих проблем кібербезпеки: кібернайманці та атаки на критичну інфраструктуру. Форум опублікував нові доповіді з обох тем, а також просунувся до розробки політичних зобов’язань на 2024 р. з питань комерційних шпигунських програм і ринку найманства⁸⁰. Ця робота ґрунтується на інших зусиллях і зобов’язаннях, зокрема на указі Президента США Дж. Байдена від березня 2023 р., що забороняє уряду США використовувати “комерційне шпигунське програмне забезпечення, яке становить загрозу національній безпеці”⁸¹. Після цього очолювана США Коаліція за свободу в Інтернеті (*Freedom Online Coalition*) – група з 36 урядів, що займається захистом тих же прав людини в Інтернеті, що й у реальному житті, – розробила Керівні принципи використання урядами технологій стеження (*Guiding Principles on Government Use of Surveillance Technologies*). На другому Саміті за демократію, що відбувся у США в березні 2023 р., 44 країни-учасниці заявили про підтримку Керівних принципів⁸².

У 2023 р. члени очолюваної США Міжнародної ініціативи з протидії програмам-вимагачам (*Counter Ransomware Initiative, CRI*) провели свою третю зустріч. З моменту заснування у 2021 р. учасниками цієї ініціативи стали 50 держав. На останній зустрічі увага зосереджувалася на наступних питаннях: розвиток спроможностей зі знищення нападників та інфраструктури, що використовується для проведення атак; посилення кібербезпеки шляхом обміну інформацією та іншої співпраці та координації; боротьба з користувачами програм-вимагачів, зокрема, через зобов’язання не платити викуп та допомагати іншим членам *CRI*⁸³.

Різноманітні неурядові організації продовжують виконувати важливу роботу з підтримки регулювання кіберпростору. Королівський об’єднаний інститут оборонних досліджень (*Royal United Services Institute, RUSI*) започаткував Глобальне партнерство за відповідальну поведінку в кіберпросторі (*Global Partnership for Responsible Cyber Behaviour*), що об’єднує експертів різних галузей і регіонів, щоб відобразити практичне розуміння відповідальної кіберповедінки шляхом проведення доказових досліджень⁸⁴. *Global Partners Digital* видали інструментарій із вказівками з розробки норм кіберповедінки з урахуванням інтересів окремих соціальних груп⁸⁵. Ще кілька організацій, які просувають гендерне різноманіття в кіберполітиці в контексті

⁸⁰ Paris Peace Forum, ‘Protecting critical infrastructures against systemic harms: A path forward to overcome national discrepancies?’, Issue Brief, 10 Nov. 2023; Paris Peace Forum, ‘Taming the cyber mercenary market a multistakeholder blueprint towards increased transparency and cyber stability’, Blueprint, 10 Nov. 2023.

⁸¹ White House, ‘President Biden signs executive order to prohibit US government use of commercial spyware that poses risks to national security’, Briefing Room Fact Sheet, 27 Mar. 2023.

⁸² US Department of State, ‘Guiding Principles on Government Use of Technology’, Media Note, 30 Mar. 2023.

⁸³ White House, ‘International Counter Ransomware Initiative 2023 Joint Statement’, Briefing Room Statement, 1 Nov. 2023.

⁸⁴ RUSI, ‘Global Partnership for Responsible Cyber Behaviour (GP-RCB)’, [n.d.].

⁸⁵ Global Partners Digital (GPD), *Inclusive Cyber Norms: Toolkit* (GPD: London, 19 July 2023).

кіберзлочинності та кібербезпеки, продовжували відстоювати на політичних форумах людиноцентричні підходи до кібербезпеки⁸⁶.

Глобальний форум із кібермайстерності (*Global Forum on Cyber Expertise, GFCE*) разом зі Світовим банком, Інститутом кібермиру, Всесвітнім економічним форумом і Міністерством зв'язку та цифровізації Гани, організував першу всесвітню конференцію з розбудови кіберспроможностей. Конференція зібрала спільноти кібернетичного та соціально-економічного розвитку під загальною темою кібернетичної стійкості стосовно розвитку. Її результатом став Аккрський заклик до кіберстійкого розвитку (*Accra Call for Cyber Resilient Development*), в якому визначено 16 бажаних напрямів дій⁸⁷.

У грудні *Cybil Portal GFCE* оголосив про співпрацю з *UNIDIR* і його Порталом кіберполітики (*Cyber Policy Portal, CPP*), об'єднавши свої дані з розбудови спроможностей з *CPP*. *CPP* дає вичерпний огляд кіберполітики в усіх країнах ООН і деяких міжурядових організаціях⁸⁸.

Висновки

Поява комплексного загальносвітового інструмента з регулювання кіберпростору виглядає малоімовірною, принаймні найближчим часом. У 2023 р. геополітичний клімат продовжував заважати багатосторонності як засобу розробки додаткових норм чи інструментів; готовність до тривалих переговорів була низькою; виклики кібертехнологій та ІКТ залишаються надто складними для того, щоб держави домовилися про їх комплексне розв'язання за допомогою єдиного інструмента. Натомість зберігся нинішній “клаптиковий” підхід з кількома ініціативами на різних рівнях. Але й цей підхід може ще багато чого запропонувати за умов зосередження ініціатив на зобов'язаннях, викладених у Принципах ООН, уникаючи створення лазівок чи суперечностей, та поширення інструментів регулювання кіберпростору на механізми підзвітності та прозорості, без яких стимулів стримувати шкідливу кіберповедінку буде недостатньо.

⁸⁶ Див., наприклад: ‘Joint civil society input to the revised zero draft of the second annual progress report of the OEWG 2021-2025’, 24 July 2023.

⁸⁷ Global Conference on Cyber Capacity Building (GC3B), Accra, Ghana, 29-30 Nov. 2023; див. ‘Cyber resilience for development’, [n.d.].

⁸⁸ Global Forum on Cyber Expertise, ‘UNIDIR and GFCE joined forces to enhance knowledge and information on cyber capacity building globally’, News, 18 Nov. 2023.

III. Події у сфері регулювання безпеки в космосі

НІВЕДІТА РАДЖУ

У 2023 р. завершився багатосторонній процес ООН з космічної безпеки та розпочався інший. Відкрита робоча група (ВРГ) зі зменшення космічних загроз провела третю та четверту сесії й 1 вересня 2023 р. завершила роботу¹. На сесіях відбувся корисний обмін думками, що показало високий рівень взаємодії держав із різних регіонів, проте через нездатність держав досягти консенсусу навіть з процедурних питань, ВРГ завершила роботу без підсумкової доповіді. Пізніше, на 78-й сесії ГА ООН, Велика Британія та Росія запропонували нові багатосторонні процеси у формі ВРГ, причому обидві групи мали почати роботу найближчими роками. Нові ініціативи з безпеки в космосі вітаються, враховуючи постійний глухий кут на Конференції ООН із роззброєння та швидкі зміни в космічній сфері, включно зі зростанням конкуренції, розвитком озброєнь і диверсифікації суб'єктів, а також видів діяльності. Водночас оскільки кілька процесів ООН відбуваються одночасно, існує ризик подальшої поляризації, дублювання зусиль і неспроможності держав брати участь у паралельних процесах.

У цьому підрозділі міститься огляд подій у ВРГ ООН зі зменшення космічних загроз у 2023 р., аналіз ключових проблем і результатів останньої сесії. Він завершується оцінкою впливу обмінів думками у ВРГ та двох запропонованих нових багатосторонніх процесів на майбутнє регулювання безпеки в космосі.

Регулювання космічної безпеки в ООН

Космічні системи надають важливі військові та цивільні послуги. Питання регулювання космічного простору, зокрема безпеки та запобігання гонитві озброєнь у космосі (*prevention of an arms race in outer space, PAROS*), десятиліттями обговорюються на різних форумах ООН², у т. ч. на Конференції з роззброєння, ГА ООН і в кількох групах урядових експертів (ГУЕ). Однак, держави мають різні погляди на механізми забезпечення космічної безпеки, на доцільність/недоцільність і способи регулювання тих чи інших спроможностей³. Тому успіх нових заходів регулювання космічної безпеки був обмеженим, тоді як космічні технології та діяльність у космосі продовжували розвиватися. На тлі загострення геополітичної напруженості та регіональних конфліктів зростає можливість ескалації та навіть конфлікту в космосі.

У 2021 р. Велика Британія, в намаганні подолати різні погляди держав і вжити заходів зі зменшення загроз космічним системам, ініціювала ухвалення резолюції ГА ООН про відповідальні та безвідповідальні дії у космосі зі

¹ Документи та заяви всіх сесій ВРГ зі зменшення космічних загроз доступні в Інтернеті за адресами, відповідно: <<https://meetings.unoda.org/meeting/57866/documents>> та <<https://meetings.unoda.org/meeting/57866/statements>>.

² Raju, N., 'Space security governance: Steps to limit the human costs of military operations in outer space', Humanitarian Law & Policy Blog, 22 Aug. 2023.

³ West, J. and Azcarate Ortega, A., *Space Dossier 7 – Norms for Outer Space: A Small Step or a Giant Leap for Policy-making?* (UNIDIR: Geneva, Mar. 2022), pp. 9-10.

створенням відповідної ВРГ⁴. Ця ВРГ збиралася двічі у 2022 р. й завершила роботу ще двома сесіями у 2023 р. Але попри конструктивні дискусії, держави не змогли досягти консенсусу навіть із процедурних питань. Згідно з повідомленнями, невелика група держав, насамперед Росія, а також Іран, Китай, Венесуела та інші, висували різні заперечення⁵. Деякі з цих держав, зокрема Іран і Росія, виступили проти підходу ВРГ та її націленості на відповідальні дії для зниження загроз космічним системам⁶.

Попри складність досягнення консенсусу у ВРГ, Комісія ООН з роззброєння у 2023 р. консенсусом схвалила її доповідь із рекомендаціями стосовно заходів прозорості та зміцнення довіри в космосі⁷. Доповідь ґрунтується на рекомендаціях попередньої консенсусної доповіді ГУЕ ООН про заходи прозорості та зміцнення довіри у космічній діяльності від 2013 р. та містить рекомендації з практичного впровадження таких заходів, з метою запобігання гонитві озброєнь у космосі. Це показує, що результати для космічної безпеки, отримані на основі консенсусу, не є неможливими й можуть бути досягнуті з конкретних питань, попри поточні політичні складнощі.

У вересні, після завершення роботи ВРГ, в листопаді 2023 р. відбулося засідання нової ГУЕ з подальших практичних заходів *PAROS*, з метою підготовки доповіді, розрахованої на консенсусне схвалення у 2024 р.⁸ Ця ГУЕ відрізняється від ВРГ як форматом, так і кількістю держав-учасниць. ВРГ була відкрита для всіх держав, і резолюція про створення цієї робочої групи чітко дозволяла участь міжнародних організацій, громадянського суспільства та наукових кіл. На відміну від неї, ГУЕ проводить закриті засідання експертів з 25 держав, включаючи п'ять постійних членів РБ ООН; решта держав-учасниць визначаються на основі географічного представництва.

На додачу до поточної ГУЕ, на 78-й сесії ГА ООН, яка розпочала роботу 5 вересня 2023 р., були запропоновані два нові багатосторонні процеси з різними завданнями із забезпечення космічної безпеки. Велика Британія запропонувала резолюцію стосовно дворічної ВРГ (на 2025-2026 рр.), яка має розробити норми відповідальних дій для пом'якшення космічних загроз, спираючись на роботу попередньої ВРГ, а Росія запропонувала резолюцію

⁴ UN General Assembly Resolution 76/231, 24 Dec. 2021.

⁵ Див., наприклад: Hitchens, T., 'Russia spikes UN effort on norms to reduce space threats', *Breaking Defense*, 1 Sep. 2023.

⁶ OEWG on reducing space threats, Third session, 'On the consolidated OEWG Chair's elements paper on reducing space threats through norms, rules and principles of responsible behaviours, dated 20 July 2023', Working Paper submitted by Iran, A/AC.294/2023/WP.20, 22 Aug. 2023; 'Document of the Russian Federation regarding the possible elements of the final report of the open-ended working group, established by the UNGA resolution 76/231, prepared by the Chair on agenda item 6(c)', Working Paper submitted by Russia, A/AC.294/2023/WP.19, 22 Aug. 2023.

⁷ UN Disarmament Commission, Working Group II, 'Recommendations to promote the practical implementation of transparency and confidence-building measures in outer space activities with the goal of preventing an arms race in outer space, in accordance with the recommendations set out in the report of the group of governmental experts on transparency and confidence-building measures in outer space activities', 20 Apr. 2023.

⁸ UN General Assembly Resolution 77/250, 9 Jan. 2023. Попередня ГУЕ з таким мандатом збиралась у 2018-2019 рр., але не змогла досягти консенсусу. Див.: Поррас Д. "На шляху до гонки озброєнь у космосі". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ III розділу 13.

стосовно чотирирічної ВРГ (на 2024-2028 рр.), націлену на юридично зобов'язуючу ініціативу із заборони зброї та застосування сили в космосі⁹.

Через одночасне започаткування двох різних процесів, деякі делегації висловили занепокоєння можливістю подальшої поляризації та фрагментації регулювання безпеки в космосі¹⁰. Дійсно, питання космічної безпеки вже розглядаються на кількох форумах ООН, включаючи Конференцію з роззброєння, Комісію з роззброєння та попередні ГУЕ, а питання безпечного космосу та сталого розвитку обговорюються в Комітеті ООН з використання космічного простору в мирних цілях. Через діяльність одночасно двох нових ВРГ, ці процеси можуть помилково сприйматися як конкуруючі або суперечливі. Для уникнення дублювання та забезпечення суттєвого прогресу на кожному форумі знадобиться ретельна координація. Одночасні процеси також можуть становити проблеми для держав з обмеженими можливостями та ресурсами.

Загалом, відсутність консенсусу на останній сесії ВРГ зі зменшення космічних загроз у 2023 р. та наявність кількох майбутніх процесів вказують, що на регулювання безпеки в космосі очікує важкий шлях попереду.

Ключові питання третьої сесії відкритої робочої групи зі зменшення космічних загроз

Попри відсутність консенсусу, деякі обміни думками в рамках ВРГ були корисними, оскільки виявили питання, які, по суті, можна було б успішно розглянути в цих майбутніх процесах. Якщо перша та друга сесії ВРГ у 2022 р. були зосереджені на підбитті підсумків поточної програми дій та оцінці загроз космічним системам, то третя сесія закликала держави надати рекомендації стосовно можливих норм, правил і принципів відповідальних дій¹¹. Обговорення, по суті, на третій сесії спочатку відклали, бо Росія виступила проти участі в офіційних обговореннях недержавних організацій, у т. ч. міжнародних¹². Ці заперечення відбивають зростаючі настрої невеликої купки держав, які виступають проти участі недержавних організацій, зокрема громадянського суспільства, в офіційних багатосторонніх дискусіях¹³.

На третій сесії обговорювалися кілька тем для вироблення рекомендацій державам стосовно норм, правил і принципів, у т. ч. тих, що впливають з чинних міжнародно-правових та інших нормативних засад, які охоплюють

⁹ UN General Assembly Resolution 78/20, 6 Dec. 2023; UN General Assembly, First Committee, 'Further practical measures for the prevention of an arms race in outer space', Draft resolution, A/C.1/78/L.55, 12 Oct. 2023; UN General Assembly, 'Prevention of an arms race in outer space', Report of the First Committee, A/78/407, 10 Nov. 2023.

¹⁰ United Nations, 'Consensus scuttled in First Committee over two competing draft resolutions on space security, creating parallel processes, polarization, say speakers', Meetings coverage, GA/ DIS/3730, 31 Oct. 2023.

¹¹ Про сесії ВРГ у 2022 р. див.: Раджу Т., Саалман Д. "Події у сфері регулювання діяльності в космосі та кіберпросторі, наслідки війни в Україні". – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділи III та IV розділу 11.

¹² OEWG on reducing space threats, Third session, First meeting, 30 January 2023, UN Web TV; OEWG on reducing space threats, Third session, Second meeting, 30 January 2023, UN Web TV, 00:24:00-00:26:22.

¹³ Див, наприклад: Річардс Л. "Кіберпростір і зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ III розділу 12.

загрози типів Земля-космос, Земля-Земля, космос-Земля та космос-космос. На третій сесії також розглядалися рекомендації з регулювання засобів подвійного призначення, запобігання розміщенню зброї та застосування чи загрози застосування сили в космосі. Держави також обмінялися думками стосовно заходів з обміну інформацією, повідомлень про зменшення ризиків і посилення міжнародного співробітництва. Попри різний ступінь згоди між державами по кожній темі, вдалося визначити наступні питання як потенційну основу для розробки майбутніх заходів.

Сумісність норм, правил і принципів з юридично зобов'язуючими договорами

Багато держав визнали, що норми, правила та принципи є не лише несумісними з юридично зобов'язуючим договором із питань космічної безпеки, але й можуть закласти основу для такого договору. Це є помітною зміною, оскільки трансформує уявлення про конкуренцію цих двох підходів. Підвищення загальної прийнятності норм і необов'язкових заходів може спонукати держави прийняти такі заходи як відправну точку для відновлення довіри та впевненості, а зрештою підштовхнути їх до визначення більш прийнятної бази для юридично зобов'язуючих заходів. У ВРГ цю думку про сумісність норм із зобов'язуючими договорами висловлювали багато держав із різних регіонів, включно з тими, що постійно виступають за юридично зобов'язуючий договір для *PAROS*. Серед цих держав був, зокрема, Китай. Попри те, що Китай продовжує разом із Росією виступати за їх спільний проєкт договору про запобігання розміщенню зброї у космосі, він визнав, що “жорстке право” та “м'яке право” (заходи прозорості та зміцнення довіри) можуть доповнювати одне одного, підкресливши водночас, що заходи прозорості та зміцнення довіри не замінять зобов'язуючі договори¹⁴. Такий наголос на сумісності свідчить про можливість визначення пріоритетності заходів прозорості та зміцнення довіри на багатосторонній, двосторонній чи навіть односторонній основі, можливо, як перший крок, одночасно обговорюючи юридично зобов'язуючі заходи контролю над озброєннями.

Захист цивільних

З моменту створення Космічних систем вони використовувалися як у військових, так і в цивільних цілях. Наразі вони мають важливе значення для широкого кола цивільних застосувань, включаючи надання послуг зв'язку, транспорту, навігації, охорони здоров'я, боротьби зі стихійними лихами, моніторингу зміни клімату. Тому, ураження космічних систем, загрожує значною шкодою цивільному населенню. На засіданнях ВРГ Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) підкреслює важливість цивільного використання космічних систем і роз'яснює їх захищений статус згідно з

¹⁴ OEWG on reducing space threats, Third session, Working paper submitted by China, A/AC.294/2023/WP.2, 19 Jan. 2023, pp. 2-3.

міжнародним правом, міжнародними космічними договорами, а також міжнародним гуманітарним правом (МГП)¹⁵.

Договір 1967 р. про відкритий космос (*Outer Space Treaty*) передбачає застосування до космосу норм міжнародного права, а у випадку збройного конфлікту – і МГП¹⁶. Однак, деякі держави, включно з Китаєм, Кубою та Росією, вважають обговорення питань МГП у ВРГ спірним. Зокрема, Росія визнала в робочому документі, що “МГП діє скрізь, де є збройний конфлікт, у т. ч. за межами національної юрисдикції”, але потім стверджувала, що обговорення МГП у робочій групі є “контрпродуктивним”, оскільки це відкриває “схрещу Пандори” і дає світові “хибний сигнал” про можливість війни в космосі¹⁷. Однак, як стверджує МКЧХ, роз’яснення стосовно застосування МГП до космосу не легітимізують і не заохочують застосування сили, мілітаризацію чи розміщення зброї у космосі, а радше посилюють чинні обмеження на космічну діяльність, що, своєю чергою, допомагає мінімізувати ризик шкоди цивільному населенню та сприяє запобіганню конфліктам загалом¹⁸. Стосовно обговорення МГП у ВРГ існували деякі розбіжності між позиціями Китаю та Росії. Якщо Росія висловила категоричну відмову обговорювати МГП, то Китай, хоч і стверджував, що обговорення МГП не є завданням ВРГ, але брав участь в обговоренні деяких юридичних питань застосування до космічного простору принципів МГП стосовно розрізнення цілей і пропорційності реакції¹⁹.

Цивільне використання космічних систем і необхідність обмеження потенційної шкоди цивільним, стали предметом рекомендацій багатьох держав. Рекомендації Бразилії, Канади, Мексики, Перу, США, а також країн ЄС припускають можливість вжиття заходів із захисту критичних космічних систем та інфраструктури²⁰. Це дозволяє зосередитися на конкретних галузях з отримання комічних послуг; зокрема, визначити роль космічних систем на транспорті та уточнити, що не допускаються атаки або порушення роботи

¹⁵ OEWG on reducing space threats, Third session, ‘Preliminary recommendations on possible norms, rules and principles of responsible behaviours relating to threats by States to space systems’, Working paper submitted by the ICRC, A/AC.294/2023/WP.7, 31 Jan. 2023.

¹⁶ Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty), Article III. Загальний огляд та інші деталі Договору про космічний простір див. у підрозділі I додатку А цього видання.

¹⁷ OEWG on reducing space threats, Third session, ‘Considerations concerning the counter-productivity of considering the applicability of international humanitarian law (IHL) to space activities’, Working paper submitted by Russia, A/AC.294/2023/WP.11, 2 Feb. 2023, paras 1, 11.

¹⁸ Див., наприклад: OEWG on reducing space threats, First session, ‘Constraints under international law on military operations in, or in relation to, outer space during armed conflicts’, Working paper submitted by the ICRC, A/AC.294/2022/WP.4, 11 May 2022, para. 8.

¹⁹ OEWG on reducing space threats, Third session, Fifth Meeting, 1 Feb. 2023, UN Web TV, 02:48:20-02:56:52 (China).

²⁰ Див. робочі документи та заяви у ВРГ зі зменшення космічних загроз: Third session: ‘Destructive anti-satellite weapons’, Working paper submitted by Brazil, A/AC.294/2023/WP.13, 2 Feb. 2023; Statement by Canada, 3 Feb. 2023; ‘Comentarios del Peru en atención al papel que contiene elementos sobre las cuestiones 6(a) y 6(b)’ (Non-paper), 20 Feb. 2023; ‘Proposals of the United States of America regarding responsible state behaviour for outer space activities’, Working paper submitted by the USA, A/AC.294/2023/WP.5, 26 Jan. 2023; ‘EU joint contribution on the works of the [OEWG] – Fourth part: Recommendations on possible norms, rules and principles of responsible behaviour relating to threats by States to space systems’, Working paper submitted by the EU on behalf of its member states, A/AC.294/2023/WP.18, 14 June 2023. Див. також OEWG on reducing space threats, Fourth session, ‘Chairperson’s summary’, A/AC.294/2023/WP.22, 1 Sep. 2023, p. 9.

навігаційних супутникових систем цивільного призначення. Філіппіни також підкреслили необхідність захисту космічних систем, що використовуються для моніторингу та пом'якшення наслідків зміни клімату, як ще одного прикладу критичної інфраструктури, причому такі системи особливо актуальні для країн, що розвиваються²¹. Можливим кроком уперед на основі цих рекомендацій держав було б обговорення переліку космічних систем, що належать до критичної інфраструктури, з метою мінімізації ризику завдання шкоди цивільному населенню під час військових операцій у космосі²². Примітно, що одним із пунктів мандату майбутньої ВРГ зі зменшення космічних загроз, запланованої на 2025-2026 рр., є “Захист критично важливих для цивільного населення космічних послуг, а також послуг з підтримання гуманітарних операцій”²³.

Руйнівні випробування протисупутникової зброї

Після запропонованої США резолюції ГА ООН 77/41 від 2022 р. про заборону руйнівних ракетних випробувань протисупутникової зброї прямого влучання (*direct-ascent anti-satellite, DA-ASAT*), що утворюють уламки, за яку проголосували 155 держав, кілька держав взяли на себе зобов'язання не проводити таких випробувань²⁴. У 2023 р. нові держави, включно з країнами ЄС, взяли на себе такі зобов'язання, в результаті чого, загальна кількість цих держав у 2023 р. досягла 37²⁵. У випробуваннях *DA-ASAT* використовується наземна кінетична протисупутникова зброя, у т. ч. зі складу систем протиракетної оборони²⁶. У ВРГ деякі держави міркували, як досягти заборони випробувань, зокрема заохочуючи тих, що утрималися або голосували проти Резолюції, приєднатися до зобов'язань проти випробувань *DA-ASAT*. Попри значну більшість голосів за Резолюцію 77/41, США та ще три держави, які випробовували *DA-ASAT* – Китай і Росія, які проголосували проти резолюції, та Індія, яка утрималася, – не взяли на себе такого зобов'язання. Китай піддав критиці рамки Резолюції за те, що мораторій не поширювався на розробку, розміщення чи фактичне використання такої зброї²⁷. Така аргументація свідчить, що держави, які не голосували “за”, можуть бути більш схильні розглянути можливість приєднання, якщо сфера дії заборони *DA-ASAT* буде розширена за межі випробувань і включатиме згадані питання. Але це викликало б питання одночасного регулювання засобів протиракетної оборони (ПРО), враховуючи, що ці технології можуть бути використані

²¹ OEWG on reducing space threats, Third session, General exchange of views on agenda item 6(c), topic 6, Statements by the Philippines, 2 Feb. 2023, p. 2.

²² Raju, N. and Wan, W., ‘Escalation risks at the space-nuclear nexus’, SIPRI Research Policy Paper, Feb. 2024.

²³ UN General Assembly Resolution 78/20 (посилання 9), para. 4(d).

²⁴ UN General Assembly Resolution 77/41, 7 Dec. 2022.

²⁵ Див., наприклад, UN OEWG on reducing space threats, Third session, Working paper submitted by the European Union, A/AC.294/2023/WP.18, 14 June 2023, p. 2.

²⁶ Grego, L., ‘Outer space and crisis risk’, eds C. Steer and M. Hersch, *War and Peace in Outer Space: Law, Policy and Ethics* (Oxford University Press: Oxford, 2020), p. 275.

²⁷ OEWG on reducing space threats, First session, Statement by China, 9 May 2022, p. 4.

як *DA-ASAT*²⁸. Питання ПРО, своєю чергою, пов'язане з ширшими побоюваннями держав стосовно загального стратегічного балансу та глобального контролю над озброєннями²⁹.

Проте, все ще можна вжити заходів з обмеження *DA-ASAT* в космосі, враховуючи невибірккову дію уламків, утворених унаслідок випробувань або використання протисупутникової зброї. За припущеннями окремих американських експертів, наступним кроком буде висунення пропозиції стосовно юридично зобов'язуючої угоди про заборону випробувань *DA-ASAT*³⁰. Окремі фахівці натомість рекомендували двосторонні обміни думками між США та Китаєм про можливі варіанти заборони випробувань *DA-ASAT*, з метою посилення взаємної довіри до цієї ініціативи³¹.

Некінетичні загрози космічним системам

Держави, що підтримали заборону випробувань *DA-ASAT*, підкреслили також шкідливий вплив некінетичних збоїв і втручання в космічні системи. Некінетичні протисупутникові засоби включають електронні перешкоди та кібератаки, а також енергетичні атаки за допомогою лазерів або мікрохвильових імпульсів³². У цих випадках збій у роботі космічних систем може бути тимчасовим, причому немає єдиної думки про те, чи будуть подібні напади розцінені як застосування сили відповідно до міжнародного права. Дійсно, держави дедалі частіше вважають постановку перешкод та спотворення навігаційних сигналів, а також втручання в космічні системи шляхом кібератак інструментами сучасної війни. Проте некінетичні форми втручання в космічні системи можуть бути надзвичайно дестабілізуючими та загрожувати цивільному населенню. У цьому відношенні Велика Британія була серед кількох держав, які наголошували на необхідності уникати перешкод, спотворення навігаційних сигналів чи інших некінетичних атак, які впливають на цивільне використання космічних систем³³. Австралія, Бразилія, Єгипет і Німеччина спільно з Філіппінами були серед держав, які відзначали загрозу втручання в космічні системи³⁴. США також попередили, що втручання може призвести до непорозуміння, зазначивши потенційні ризики ескалації від втручання в системи, що використовуються для командування, управління

²⁸ Raju, N. and Erästö, T., 'The role of space systems in nuclear deterrence', SIPRI Background Paper, Sep. 2023, pp. 12-13.

²⁹ Raju and Wan (посилання 22).

³⁰ Samson, V. and Weeden, B., 'A window of opportunity for space security?', Stimson Grand Strategy Blog, 30 Oct. 2023.

³¹ Див., наприклад: Zhao, T., 'Managing the impact of missile defense on US-China strategic stability', eds T. Zhao and D. Stefanovich, *Missile Defence and the Strategic Relationship among the United States, Russian and China* (American Academy of Arts and Science: Cambridge, MA, 2023), p. 23.

³² Weeden, B. and Samson, V. (eds), *Global Counterspace Capabilities: An Open Source Assessment* (Secure World Foundation: Washington, DC, 2023).

³³ Див., наприклад: OEWG on reducing space threats, Third session, 'Reaffirming the existing legal regime for space and building on it through new non-binding norms, rules and principles of responsible space behaviours', Working paper submitted by the United Kingdom, A/AC.294/2023/WP.4, 25 Jan. 2023, para. 10.

³⁴ Working papers submitted to the OEWG on reducing space threats, Third session, by Australia, A/AC.294/2023/WP.14, 6 Feb. 2023; Brazil, A/AC.294/2023/WP.13, 2 Feb. 2023; Egypt, A/AC.294/2023/WP.12, 2 Feb. 2023; Germany and the Philippines, A/AC.294/2023/WP.1, 19 Jan. 2023.

та зв'язку ядерних сил, а також потенційний вплив втручання в системи, що використовуються для забезпечення управління космічним рухом або для підтримки критичної інфраструктури³⁵.

Цікаво, що ст. IX Договору про відкритий космос містить термін “шкідливе втручання”, але не визначає його³⁶. Ст. IX покладає на держави обов'язок брати участь у консультаціях, якщо вони мають “підстави вважати”, що певні дії спричинять потенційно шкідливе втручання в діяльність інших держав. З очевидної суб'єктивності цього формулювання випливає, що корисними кроками вперед були б уточнення, що саме вважається шкідливим втручанням, та обставин, за яких держави повинні брати участь у консультаціях. Рекомендації ВРГ свідчать про готовність держав брати участь у вдосконаленні регулювання некінетичних форм атак на космічні системи, зосереджуючись на наслідках, тобто однозначно забороняючи некінетичні атаки, які загрожують цивільним.

Механізми обміну інформацією та повідомлення

У ВРГ державами підкреслювалася необхідність удосконалення обміну інформацією про космічну діяльність. Не одноразово згадувалися рекомендації доповіді ГУЕ за 2013 р. про заходи прозорості та зміцнення довіри в космічній діяльності, причому деякі держави припускали, що запропоновані заходи допоможуть зменшити непорозуміння та прорахунки³⁷. Пропоновані заходи з обміну інформацією охоплювали широкий спектр: від односторонніх заходів, таких як повідомлення перед пуском (зокрема, згідно з Гаазьким кодексом поведінки) та публікації національної космічної політики та військових космічних витрат, до двосторонніх або багатосторонніх заходів, як-от канали зв'язку для деескалації, обмін даними стосовно ситуації у космосі та вдосконалення практики реєстрації космічних об'єктів згідно з Конвенцією про реєстрацію 1976 р.³⁸ ЄС також згадав свою Космічну стратегію безпеки та оборони (*Space Strategy for Security and Defence*), оприлюднену в березні 2023 р., щоб підкреслити корисність публікації такої інформації не лише для підвищення прозорості, але й для заохочення інших робити те саме³⁹.

Занепокоєння багатьох держав постійно викликало також нескоординоване зближення космічних об'єктів, коли космічна система маневрує біля космічної системи країни-суперника без попереднього повідомлення. Нескоординоване зближення може бути дуже небезпечним і загрожувати ненавмисною ескалацією через непорозуміння чи прорахунки на основі найгіршого сценарію, якщо вважати, що наближення космічного об'єкта суперника призведе до атаки на цінний актив. За відсутності попередніх сповіщень

³⁵ OEWG on reducing space threats, Third session, ‘Working paper submitted by the USA, A/AC.294/2023/WP.5 (посилання 20), п. 3.

³⁶ Raju, N., ‘Diluted disarmament in space: Towards a culture for responsible behaviour’, SIPRI Commentary, 17 Nov. 2020.

³⁷ United Nations, General Assembly, GGE on transparency and confidence-building measures in outer space activities, Report, A/68/189, 29 July 2013.

³⁸ Про події навколо Гаазького кодексу поведінки див. підрозділ III розділу 10 цього видання.

³⁹ European Commission and EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, ‘European Union Space Strategy for Security and Defence’, Joint Communication to the European Parliament and the Council, JOIN(2023) 9 final, 10 Mar. 2023.

або інформації про маневр, держава може розглянути можливість превентивної атаки на космічний об'єкт суперника.

Останніми роками зросла кількість інцидентів нескординованого зближення, в т. ч. за участю космічних об'єктів Китаю, Росії та США⁴⁰. Під час обговорення необхідності регулювання нескординованих зближень окремі держави пропонували відмовитися від нескординованих зближень без попереднього повідомлення або спілкування з іншою стороною. Також пропонувалося сповіщати про неконтрольоване повернення ракет, і деякі держави позитивно сприйняли спільну заяву Китаю та Філіппін 2023 р., згідно з якою, дві держави готові створити систему сповіщень про пуски ракет і працювати на двосторонній основі над процедурами збирання та повернення космічного сміття⁴¹. Загалом, ці обговорення у ВРГ свідчать про можливість розробки заходів з обміну інформацією на двосторонній чи багатосторонній основі, або готовність держав надавати повідомлення в односторонньому порядку.

Роль і регулювання діяльності комерційних організацій

У 2022 р. Росія робила войовничі заяви в ООН про те, що квазіцивільна космічна інфраструктура може бути законною ціллю, ймовірно, маючи на увазі роль комерційних структур, зокрема *SpaceX*, у війні в Україні. *SpaceX* надала Україні термінали *Starlink*, і Росія критикувала її за роль у війні⁴². У лютому 2023 р. президент *SpaceX* Г. Шотвелл (*Gwynne Shotwell*) оголосила, що *SpaceX* обмежила здатність України використовувати *Starlink* для наступальних дій дронів, заявивши, що “це не було наміром *SpaceX* при наданні послуг *Starlink*”⁴³. Проте, під час обміну думками у ВРГ у 2023 р., Росія повторила заяви про “квазіцивільну інфраструктуру”⁴⁴. Китай також висловив занепокоєння роллю комерційних організацій у збройних конфліктах, нагадавши державам про їх юридичне зобов'язання згідно зі ст. VI Договору про відкритий космос надавати дозвіл і постійно контролювати дії своїх неурядових організацій⁴⁵. США відповіли, що і Китай, і Росія брали участь у подібній діяльності, заявивши, що Росія купувала супутникові фото у китайських комерційних фірм для використання у збройному конфлікті⁴⁶. Згідно з заявами США, були повідомлення, ніби китайські фірми надали супутникові зображення пов'язаних з Росією Групі Вагнера для бойових дій в Україні, а також у Лівії, Малі, ЦАР і Судані⁴⁷.

⁴⁰ Weeden and Samson (посилання 32).

⁴¹ Chinese and Philippine governments, Joint Statement, Beijing, 5 Jan. 2023.

⁴² Raju and Saalman (посилання 11), pp. 498-99.

⁴³ Roulette, J., ‘SpaceX curbed Ukraine’s use of Starlink internet for drones: Company president’ Reuters, 10 Feb. 2023.

⁴⁴ Remarks of Russia in the general exchange of views at the OEWG on reducing space threats, Third session, Fifth meeting, 1 Feb. 2023, UN Web TV, 2:18:40-2:20:17.

⁴⁵ OEWG on reducing space threats, Third session, A/AC.294/2023/WP.2 (посилання 14), p. 3.

⁴⁶ United States remarks on the morning session of day 2 at the OEWG on reducing space threats, Third session, Third meeting, 31 January 2023, UN Web TV, 02:53:14-02:54:02.

⁴⁷ Jones, A., ‘US sanctions Chinese satellite firm for allegedly supplying SAR imagery to Russia’s Wagner Group’, *SpaceNews*, 27 Jan. 2023; ‘Chinese firm sold satellites for intelligence to Russia’s Wagner – Contract’, *Moscow Times*, 5 Oct 2023. Про роль Групи Вагнера див. підрозділ I розділу 4 цього видання.

Такий обмін думками між Китаєм, Росією та США про роль комерційних структур у військових космічних операціях і збройних конфліктах, вказує на відсутність спільного розуміння правових засад цього питання. Цей брак ясності викликає занепокоєння, оскільки незрозуміло, як дії комерційної організації можуть вплинути на нейтральний статус держави у поточному конфлікті⁴⁸. Деякі експерти також стверджують, що навмисне сплетіння військових служб з комерційними космічними системами веде до ескалації та, за певних обставин, – до порушення МГП⁴⁹. Оскільки суб'єкти приватного сектору й далі відіграватимуть ключову роль у наданні космічних послуг, державам може знадобитися уточнення загальної нормативно-правової бази, що регулює діяльність цих суб'єктів, з метою обмеження можливості ескалації через їх дії.

Висновки

Держави не змогли досягти консенсусу у ВРГ зі зменшення космічної загрози навіть стосовно звіту з процедурних питань. Цей результат свідчить не лише про ускладнення, що тривають десятиріччями та пов'язані з регулюванням безпеки в космосі, але й вказує на постійне погіршення міждержавних відносин і поточні виклики для багатосторонності. Проте, змістовні дискусії у ВРГ свідчать про можливість досягти консенсусу хоча б стосовно заходів прозорості та зміцнення довіри. У спільному поданні 34 держав стосовно “між-регіональної ініціативи на підтримку” ВРГ зазначено, що консенсус можна знайти з конкретних тем, включаючи чинне законодавство про космос, заходи прозорості та зміцнення довіри, загрози для космічних об'єктів від утворення уламків, нескоординовані зближення космічних об'єктів і захист критично важливих для цивільного населення космічних послуг⁵⁰. Імовірно, ці питання обговорюватимуть у рамках майбутніх процесів ООН, а деякі з цих питань будуть згадані в мандаті наступної ВРГ зі зменшення космічних загроз⁵¹. Рекомендації Комісії ООН з роззброєння, ухвалені консенсусом, також вказують на існування потенціалу для вжиття заходів з конкретних питань.

Однак, помітний сплеск одночасних процесів – проведення ГУЕ з питань *PAROS*, майбутня чотирирічна ВРГ з *PAROS* і майбутня дворічна ВРГ зі зменшення космічних загроз – потребуватимуть цілеспрямованих зусиль і сумлінної участі держав для того, щоб багатосторонні заходи регулювання безпеки в космосі просувались у взаємодоповнюючі та скоординовані способи.

⁴⁸ Wang, G. ‘The complex neutrality of commercial space actors in armed conflict’, *Humanitarian Law & Policy Blog*, 16 Nov. 2023.

⁴⁹ Koplow, D., ‘Reverse distinction: A US violation of the law of armed conflict in space’, *Harvard National Security Journal*, vol. 13, no. 25 (2022).

⁵⁰ OEWG on reducing space threats, Third session, ‘On a cross-regional initiative in support of [the OEWG]’, Working paper submitted by Brazil, Germany, the Netherlands and the Philippines on behalf of 34 states, A/AC.294/2023/WP.21, 1 Sep. 2023, p. 1.

⁵¹ UN General Assembly Resolution 78/20 (посилання 9).

12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У 2023 р. ряд глобальних, багатосторонніх і регіональних зусиль були спрямовані на зміцнення контролю над торгівлею військовою продукцією і товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайною, хімічною, біологічною, ядерною зброєю і засобами її доставки. Членство в різноманітних міжнародних і багатосторонніх інструментах, що мають на меті запровадження та підтримання узгоджених стандартів торгівлі зброєю і товарами подвійного використання, залишалися незмінними.

Російсько-українська війна продовжувала впливати на багатостороннє співробітництво у сфері експортного контролю. Держави Заходу розширили пакети санкцій та ембарго на постачання зброї з метою послабити військовий потенціал РФ і змінити поведінку Росії та Білорусі. У 2023 р. європейські держави, США та їхні союзники також посилили координацію і контроль над дотриманням ембарго на постачання зброї, зокрема, через продовження співпраці між ЄС і США в рамках Ради з питань торгівлі та технологій (Trade and Technology Council, TTC) і нового, створеного в червні партнерства Export Enforcement Five (E5, партнерства держав-членів Five Eyes – Австралії, Канади, Нової Зеландії, Великої Британії та США – з питань посилення експортного контролю до Росії та Білорусі).

Зростання геополітичної напруженості та швидкий прогрес у ключових технологічних сферах також спонукають постійно посилювати експортний контроль з метою досягнення цілей національної економіки та безпеки. Одним із головних прикладів цього стало запровадження США з кінця 2010-х рр. обмежень на поставки напівпровідників до Китаю. На початку 2023 р. Нідерланди та Японія у тісній координації зі США запровадили національні заходи контролю над поставками напівпровідників. У червні 2023 р. Європейська комісія опублікувала проєкт Стратегії європейської економічної безпеки (European Economic Security Strategy) з наголосом на запровадженні нових, більш гармонізованих заходів контролю над передачею нових технологій, що свідчить про зростаючу важливість такого контролю в зусиллях ЄС з досягнення ширшого набору цілей зовнішньої політики та безпеки.

Питання, наскільки основні аспекти наявної багатосторонньої архітектури експортного контролю зберігаються в умовах погіршення геополітичної ситуації, залишається відкритим і значною мірою визначатиметься перебігом російсько-української війни та методами використання деякими державами експортного контролю у відповідь на дії Росії, та в змаганні з Китаєм.

21-25 серпня 2023 р. відбулася дев'ята Конференція держав-учасниць (CSP9) Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) під головуванням Південної Кореї (підрозділ I). Головною темою була роль промисловості у відповідальній

міжнародній торгівлі зброєю. Держави-учасниці обговорили перегляд формату та обсягу зустрічей у рамках ДТЗ, а також те, як продовжити обговорення ефективного виконання Договору. На CSP9 вплив російсько-української війни на обговорення ДТЗ не був особливо помітним, якщо не брати до уваги деякі заяви, переважно європейських та інших західних держав, які закликали припинити поставки зброї до Росії. Тим не менш, Договір продовжував стикатися з проблемами зниження звітності та фінансовими труднощами. Його універсалізація також сповільнюється, оскільки у 2023 р. до ДТЗ не приєдналася жодна нова держава.

У 2023 р. були чинними 14 ембарго ООН і 22 ембарго ЄС на поставки зброї (підрозділ II). До Глобальної коаліції з експортного контролю (Global Export Control Coalition, GECC), створеної у 2022 р., належать 39 держав, які запровадили ембарго на поставки зброї до Білорусі та Росії. У 2023 р. нових багатосторонніх ембарго на постачання зброї запроваджено не було, хоча ембарго ООН стосовно Сомалі було змінено на ембарго на поставки зброї винятково збройному угрупованню Аш-Шабаб. Окрім цих подій, залишалися розбіжності – насамперед між Китаєм, Росією і кількома африканськими державами, з одного боку, та іншими членами Ради Безпеки ООН, з іншого, – стосовно застосування санкцій загалом і контролю над закупівлею зброї урядовими силами в Південному Судані, Судані та ЦАР зокрема. У 2023 р. ефективність ембарго ООН на поставки зброї залишалася сумнівною на тлі широко поширених звинувачень Росії у закупівлі зброї в Північній Кореї та неефективності ембарго стосовно Лівії.

Наслідки російсько-української війни продовжували суттєво впливати на роботу багатосторонніх режимів експортного контролю – Австралійської групи (з хімічної та біологічної зброї), Режиму контролю над ракетними технологіями, Групи ядерних постачальників і Вассенаарської домовленості з контролю над експортом звичайних озброєнь і товарів та технологій подвійного використання (підрозділ III). Останні три режими, учасницею яких є Росія, продовжували відчувати труднощі в досягненні консенсусу з таких ключових рішень, як пленарні заяви, призначення голів і схвалення нових категорій контрольних списків. Однак вони все ще могли ефективно функціонувати, поступово оновлювати контрольні списки та вести технічні обговорення.

З метою імплементації цих чотирьох режимів на власному єдиному ринку, ЄС створив спільну правову основу для контролю над експортом, посередництвом, транзитом та перевалкою товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання, а також, певною мірою, військових товарів (підрозділ IV). У 2023 р. вживалися заходи з імплементації нової версії регламенту ЄС про товари подвійного використання, зокрема розробка настанов з контролю над засобами кіберспостереження та зобов'язань звітності. ЄС також провів цільову консультацію з оцінки та перегляду Регламенту перевірки прямих іноземних інвестицій. У 2023 р. Європейська служба з питань зовнішньої діяльності та країни ЄС продовжили підготовку до перегляду спільної позиції ЄС з експорту зброї, що має завершитись у 2024 р.

I. Договір про торгівлю зброєю

ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛОРІАНА О*

Договір про торгівлю зброєю 2013 р. (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) – це перша юридично зобов'язуюча міжнародна угода, що запроваджує стандарти регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та запобігання незаконним поставкам зброї¹. Станом на 31 грудня 2023 р., учасниками ДТЗ були 113 держав, ще 28 підписали, але не ратифікували його. Вдруге за останні три роки нових держав-учасниць у 2023 р. не було.

У 2023 р. три робочі групи, створені в рамках ДТЗ – з ефективного виконання Договору (*Working Group on Effective Treaty Implementation, WGETI*), з прозорості та звітності (*Working Group on Transparency and Reporting, WGTR*) і з універсалізації Договору (*Working Group on Treaty Universalization, WGTU*) – провели в Женеві дві серії міжсесійних зустрічей 14-17 лютого та 9-12 травня 2023 р. Дві неформальні зустрічі з підготовки до дев'ятої Конференції держав-учасниць (*CSP9*) були скликані одночасно з робочими групами 17 лютого і 12 травня 2023 р.²

CSP9 відбулася 21-25 серпня 2023 р. в Женеві під головуванням Південної Кореї. Її темою, визначеною головуєчим, була “роль промисловості у відповідальних міжнародних поставках звичайних озброєнь”. У Конференції взяли участь 111 держав і 52 делегації недержавних організацій (включно з регіональними та міжнародними організаціями, громадськими організаціями, дослідницькими інститутами, галузевими асоціаціями та національними виконавчими органами)³.

Під час *CSP9*, майже через 10 років після ухвалення ДТЗ, держави приділили багато часу формату та розкладу зустрічей ДТЗ з метою визначення їх пріоритету залежно від просування дискусій про реалізацію Договору. На ці дискусії вплинула робота Керівного комітету, якому було доручено розробити пропозицію про перегляд програми роботи ДТЗ для вирішення фінансових і часових проблем. Тимчасове рішення, до якого мають повернутися на 10-й Конференції держав-учасниць (*CSP10*), вдвічі скоротило кількість засідань робочих груп ДТЗ (з двох до одного на рік).

¹ Загальний огляд та інші деталі Договору про торгівлю зброєю див. у підрозділі Додатку А цього видання. Протокол ООН про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) 2001 р. є також юридично обов'язковим, але стосується лише контролю над торгівлею вогнепальною зброєю. UN General Assembly Resolution 55/255, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005.

² Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Final report’, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2, 25 Aug. 2023, paras 5-6.

³ Arms Trade Treaty, ATT Secretariat, ‘List of participants’, ATT/CSP9/2023/SEC/772/Conf.PartList.Rev1, 25 Aug. 2023.

* Автори вдячні інтерну СІПІ М. Хазаріці (*Monalisa Hazarika*) за проведення попередніх досліджень для цього підрозділу.

CSP9 закінчилась обранням Румунії головуючою країною на CSP10⁴. Румунський головуючий обрав темою CSP10 “Роль співробітництва між інституціями” у виконанні Договору⁵.

Виконання Договору

Роль промисловості у відповідальних міжнародних поставках звичайних озброєнь

Промисловість брала участь в обговоренні ДТЗ, і в преамбулі Договору визнається її роль у його виконанні. Діяльність різних суб’єктів міжнародної торгівлі зброєю – зокрема, виробників зброї, посередників, перевізників і постачальників фінансових послуг, – є об’єктом регулювання і дій держави з виконання на національному рівні зобов’язань за ДТЗ⁶. Тому, хоча відповідальними за виконання Договору залишаються держави, промисловість відіграє важливу роль у досягненні його цілей і загалом в ефективному регулюванні міжнародної торгівлі зброєю. Відзначаючи дедалі меншу залученість промисловості до процесу ДТЗ, південнокорейський головуючий вирішив зосередитися на обговоренні “ролі промисловості у відповідальних міжнародних поставках звичайних озброєнь”. Головуючий підготував проєкт робочого документа з серією рекомендацій для поживавлення взаємодії промисловості в рамках ДТЗ і сприяння обміну національним досвідом інформування промисловості з питань ДТЗ⁷.

Державні та інші учасники ДТЗ обмінялися думками про можливий внесок промисловості у виконання Договору, та, навпаки, про користь для ДТЗ від поновлення взаємодії з промисловістю. Ці обговорення стосувалися й ролі промисловості в інформуванні про заходи протидії потраплянню зброї не в ті руки та її поглядів на тенденції міжнародної торгівлі зброєю. Також йшлося про відповідальне ведення бізнесу, особливо в дотриманні прав людини⁸. Зокрема, представники неурядових організацій (НУО) і багатьох держав наголосили на зобов’язаннях збройових компаній з проведення належної перевірки дотримання прав людини відповідно до вимог таких міжнародних правових інструментів, як Керівні принципи ООН з прав людини (*UN Guiding*

⁴ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 39.

⁵ Romanian Ministry of Foreign Affairs, ‘Romania took over the presidency of the 10 th Conference of the States Parties to the Arms Trade Treaty’, Press release, 4 Sep. 2023.

⁶ Holtom, P. and Mensah, A., *Brainstorming Workshop on ‘The Role of Industry in Responsible International Transfers of Conventional Arms’: Elaborating the Thematic Issue of the Ninth Conference of States Parties to the Arms Trade Treaty* (UNIDIR: Geneva, 2023), p. 12.

⁷ Arms Trade Treaty, CSP9 president, ‘The role of industry in responsible international transfers of conventional arms’, Draft working paper, ATT/CSP9/2023/PRES/766/Conf.WRIInd, 21 July 2023.

⁸ Control Arms, ‘ATT working group meetings and 1st CSP9 informal preparatory meeting: 14-17 February 2023, Geneva, Switzerland’, Summary Analysis Report, Mar. 2023, pp. 13-15; Control Arms, ‘ATT working group meetings and 2nd CSP9 informal preparatory meeting: 09-12 May 2023, Geneva, Switzerland’, Summary Analysis Report, May 2023, pp. 16-17.

Principles)⁹. Ці виступи доповнювали обговорення на інших форумах, таких як Рада ООН з прав людини¹⁰.

З метою підкреслення важливості цих питань під час дискусії, напередодні CSP9 Австрія, Ірландія і Мексика подали на розгляд Конференції спільний робочий документ “Відповідальні дії бізнесу та Договір про торгівлю зброєю”¹¹. У документі детально розглядається “взаємодоповнення ДТЗ та інших відповідних механізмів, норм і стандартів”, зокрема Керівних принципів ООН¹². Там же викладені рекомендації для держав-учасниць ДТЗ стосовно шляхів покращення відповідальної ділової поведінки під час торгівлі зброєю, зокрема шляхом обміну досвідом впровадження державами і промисловістю Керівних принципів ООН, роз’яснюється, яким чином процеси належної перевірки дотримання прав людини можуть включати заходи забезпечення виконання ДТЗ, а також викладені робочі настанови різним комерційним організаціям з оцінки в їх діяльності ризиків, пов’язаних з правами людини¹³.

CSP9 схвалила документ головуючого та його рекомендації промисловості стосовно заходів підвищення обізнаності промисловості про ДТЗ, а також стосовно розробки актуального документа, в якому зібрано джерела, що допоможуть забезпечити дотримання промисловістю ДТЗ або її відповідальні дії в торгівлі зброєю у цілому¹⁴. З урахуванням спільного робочого документа, поданого Австрією, Ірландією і Мексикою, у підсумковому звіті CSP9 було схвалено лише деякі його рекомендації. Окремі найбільш амбітні пропозиції були залишені поза увагою, включно з розробкою згаданих вище робочих настанов і прямим посиланням на інформаційну записку про відповідальні дії бізнесу в секторі озброєнь Робочої групи ООН з питань бізнесу і прав людини¹⁵. Ці упущення відображали різні погляди держав-учасниць на роль промисловості в ДТЗ. Зважаючи на те, що документ було розповсюджено на пізньому етапі циклу CSP9, деякі держави стверджували, що їм забракло часу для належного обговорення формулювань з посиланнями на документи ООН, і просили вилучити текст з остаточного звіту¹⁶.

⁹ United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework* (United Nations: New York, 2011; OHCHR, Working Group on Business and Human Rights, ‘Mandatory human rights due diligence (mHRDD)’, [n.d.].

¹⁰ Control Arms, Summary Analysis Report, March 2023 (посилання 8), pp. 13-15; Control Arms, Summary Analysis Report, May 2023 (посилання 8), pp. 16-17.

¹¹ Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Responsible business conduct and the Arms Trade Treaty’, Working paper submitted jointly by Austria, Ireland and Mexico, ATT/CSP9/2023/AUT-IRL-MEX/774/Conf. WP, 10 Aug. 2023.

¹² Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/AUT-IRL-MEX/774/ConfWP (посилання 11), p. 1.

¹³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/AUT-IRL-MEX/774/ConfWP (посилання 11), pp. 2-3.

¹⁴ Arms Trade Treaty, CSP9, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), paras 22-23; Arms Trade Treaty, CSP9 president (посилання 7), pp. 3-4.

¹⁵ Arms Trade Treaty, CSP9, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 22.

¹⁶ Власні спостереження авторів на зустрічах.

Події у Робочій групі з ефективного виконання Договору

На зустрічах у рамках ДТЗ держави зазвичай, за кількома помітними винятками, не бажають відкрито обговорювати поставки зброї до небезпечних місць або вплив поточних збройних конфліктів на рішення держав про поставки зброї. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р. призвело до змістовних обмінів думками на зустрічах CSP8¹⁷. Однак під час CSP9 конфлікт не так сильно вплинув на обговорення держав. Як детальніше показано нижче, конфлікт вплинув на прозорість і звітність. Крім того, кілька держав повторили заклики до інших сторін утриматися від експорту зброї до Росії¹⁸. До того ж, через неучасть Росії в обговореннях ДТЗ (оскільки вона не є його стороною) такі заяви можна було робити без будь-якого помітного спротиву.

Під час циклу зустрічей CSP9 WGETI, як і раніше, поділялась на три робочі підгрупи з питань різних аспектів виконання ДТЗ, а саме ст. 6 (“Заборона”) і 7 (“Експорт та оцінка експорту”), ст. 9 (“Транзит або перевалка”) та ст. 11 (“Потрапляння зброї не за призначенням”, далі “переадресація”). Модератор робочої підгрупи з питань ст. 6 і 7 взяв на себе роль голови WGETI, за відсутності інших кандидатів. Він також виконував функції модератора робочої підгрупи з питань ст. 11, оскільки на цю роль “не було жодної прийнятної та охочої” держави-учасниці¹⁹. Робоча підгрупа з питань ст. 6 і 7 продовжила роботу над розробкою добровільних для виконання настанов з надання допомоги державам-учасникам у виконанні цих статей і завершила розробку глави 2 (“Заборони”) ²⁰. До інших заходів належало спільне засідання з робочою підгрупою з питань ст. 9 для обговорення зв’язку між ст. 6, 7 і 9²¹. Робота над главою 3 (“Експорт та оцінка експорту”) цих настанов розпочнеться у 2024 р., напередодні CSP10.

Під час циклу засідань CSP9 робоча підгрупа з питань ст. 9 завершила підготовку добровільних для виконання настанов з імплементації цього положення Договору та завершила свій мандат²².

Робота робочої підгрупи з питань статті 11 мала завершитися на CSP8, але держави-учасниці вирішили продовжити її мандат на один рік, щоб продовжити обмін думками на тему співпраці після поставки зброї, що було однією з тем німецького головування на CSP8²³. Обговорення зосереджувалося на оперативних заходах із запровадження заходів контролю після

¹⁷ Малетта Дж. та О. Л. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ І розділу 12.

¹⁸ Див. наступні заяви на CSP9 ДТЗ, Женева, 21-25 серпня 2023 р.: European Union, General Statement, 21 Aug. 2023, p. 2; Australia, General Debate Statement, p. 1; Canada, Statement to the General Debate, p. 1; Italy, General Debate Statement, 21 Aug. 2023, pp. 2-3; Netherlands, Statement to the General Debate, 21 Aug. 2023, p. 2.

¹⁹ Arms Trade Treaty, WGETI, ‘Chair’s draft report to CSP9’, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep, 21 July 2023, p. 2.

²⁰ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), para. 29.

²¹ Control Arms, Summary Analysis Report, Mar. 2023 (посилання 8), pp. 1-3.

²² Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), paras 15, 31-34.

²³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), para. 20; Maletta and Heau (посилання 17), p. 516.

відвантаження, як зазначено в документі головуючого CSP8, на тему співпраці після поставки. Ці заходи як додаток були внесені до “Добровільного для виконання документа з описом елементів оцінки ризику переадресації” (*Voluntary paper outlining the elements of a process for assessing the risk of diversion*)²⁴. На CSP9 робота робочої підгрупи з питань ст. 11 завершилася²⁵.

Голова WGETI ініціював розгляд наступних кроків для обговорення державами виконання Договору і представив проєкт пропозиції з перебудови роботи групи, який держави-учасниці розглянули до початку CSP9²⁶. Пропозиція базувалася на припущенні, що дискусії про виконання ДТЗ готові перейти від підходу на основі статей до підходу на основі напрямів загальних етапів виконання Договору, починаючи з приєднання до ДТЗ нових учасників, його національної адаптації, а закінчуючи заходами після поставки²⁷. Держави-учасниці загалом підтримували цю ініціативу²⁸. Цікаво, що такі обміни думками відбувалися паралельно з обговоренням пропозиції Керівного комітету скоротити сесії робочих груп (див. нижче про перегляд програми роботи ДТЗ). Розробка наступного плану роботи WGETI триватиме у 2024 р. Тим часом WGETI домовилася завершити розробку добровільних для виконання настанов із питань ст. 6 і 7, а також ініціювала практичне обговорення конкретних аспектів виконання Договору²⁹.

Форум з обміну інформацією про переадресацію поставок зброї (потрапляння зброї не за призначенням)

Форум з обміну інформацією про переадресацію поставок зброї (*Diversion Information Exchange Forum, DIEF*) є допоміжним органом, створеним CSP6 з метою надання державам можливостей обмінюватися на конфіденційній і добровільній основі інформацією про випадки ймовірної або фактичної переадресації звичайних озброєнь³⁰. Протягом циклу CSP9 DIEF збирався двічі. Хоча зміст обговорень DIEF не є публічним, його голова повідомив CSP9, що під час цих зустрічей чотири держави (Аргентина, Бразилія, Франція і Нідерланди) погодилися надати інформацію про випадки переадресації. Виходячи з інформації, яку голова DIEF міг оприлюднити – а її було більше, ніж у попередніх звітах, – ці випадки вплинули як на держави-імпортери, так і на держави-експортери, що підкреслює важливість їхньої

²⁴ Arms Trade Treaty, WGETI, ‘Possible measures to prevent and address diversion’, Voluntary Paper, July 2018; Arms Trade Treaty, ATT/CSP9WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), paras 35-37.

²⁵ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), para. 38.

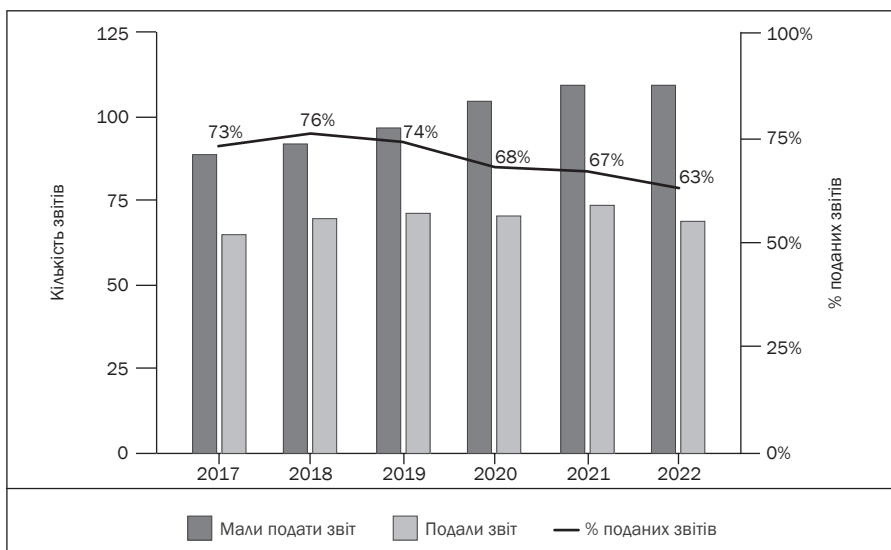
²⁶ Arms Trade Treaty, WGETI, ‘Draft proposal: WGETI configuration and substance’, ATT/CSP9. WGETI/2023/CHAIR/756/M2.Prop, 3 May 2023; Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), annex D.

²⁷ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), annex D, para. 8.

²⁸ Control Arms, Summary Analysis Report, May 2023 (посилання 8), pp. 8-10.

²⁹ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGETI/2023/CHAIR/767/Conf.Rep (посилання 19), annex D, para. 11.

³⁰ Arms Trade Treaty, Diversion Information Exchange Forum, ‘Terms of reference’, Aug. 2020, p. 2, para. 1.

Діаграма 12.1. Кількість держав-учасниць ДТЗ, які подавали річні звіти у 2017-2022 рр.

Джерело: ATT Secretariat, 'Annual reports', accessed 4 Jan. 2024.

співпраці для запобігання або зменшення ризику переадресації³¹. Як важливі напрями розв'язання проблеми переадресації згадувалися також міжнародне співробітництво та співпраця між різними відомствами на національному рівні³². Однак представники цих відомств часто не беруть безпосередньої участі в засіданнях ДТЗ.

CSP9 доручила DIEF розглянути результативність його засідань і повноваження та надати звіт CSP10 для ухвалення рішення³³.

Прозорість і звітність

Ст. 13(1) ДТЗ вимагає від держав-учасниць надати Секретаріату ДТЗ перший звіт і річні звіти. Перші звіти повинні містити деталі "заходів, вжитих для виконання" Договору, і надаватися протягом одного року після набуття чинності Договору на національному рівні. Дві держави, Філіппіни та Габон, мали подати Секретаріату свій перший звіт у 2023 р, після їх приєднання до ДТЗ у 2022 р., але це зробили лише Філіппіни³⁴. Три держави – Барбадос, Бразилія і Лесото – теж подали перші звіти у 2023 р. з порушенням термінів³⁵. Як наслідок, станом на 31 грудня 2023 р., свій перший звіт подала

³¹ Власні спостереження авторів на зустрічах.

³² Control Arms, Summary Analysis Report, May 2023 (посилання 8), р. 19.

³³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 27.

³⁴ ATT Secretariat, 'Initial reports', Status at 12 Jan. 2024.

³⁵ ATT Secretariat, 'Initial reports' (посилання 34).

91 держава-учасниця зі 112, які мали це зробити³⁶. Ст. 13 також вимагає від держав звітувати за необхідності “про будь-які нові заходи, вжиті для виконання” Договору, але у 2023 р. жодна держава не подала оновленого першого звіту³⁷.

Річні звіти повинні містити деталі “дозволеного або фактичного експорту та імпорту звичайних озброєнь” протягом календарного року та мають бути подані до 31 травня наступного року. Зі 110 держав, які мали подати річний звіт у 2023 р., 69 (63%) зробили це до 31 грудня 2023 р. (діаграма 12.1). Це на одну більше, ніж на ту ж дату у 2022 р. Але оскільки кілька держав подали у 2023 р. прострочені річні звіти, що охоплюють попередні роки, цифри за попередні роки тепер є вищими. Зокрема, Секретаріат отримав п’ять нових річних звітів за 2020 р. (загалом 71) і шість нових річних звітів за 2021 р. (загалом 74)³⁸. Як і попередніми роками, кілька держав продовжували узагальнювати дані (наприклад, про імпорт-експорт, типи зброї), що обмежувало прозорість їхніх звітів³⁹. Крім того, своєчасність звітування теж помітно знизилася – з 71% у 2022 р. до 55% у 2023 р. (вчасно були подані 38 річних звітів)⁴⁰. Кілька держав причинами затримки звітів назвали російсько-українську війну, обмеження доступу до їхніх річних звітів іншим державам-учасницям і приховування певної інформації в інтересах національної безпеки⁴¹.

Попри ці обставини, тенденція обмеження доступу громадськості до звітів, схоже, сповільнилася. Хоча доступ до 9 із 13 первинних звітів, поданих у 2018-2022 рр., був обмеженим, чотири держави, які подали перші звіти у 2023 р., вирішили їх оприлюднити. Що стосується річних звітів, то тут теж відбулося невелике покращення: 28% звітів, поданих у 2023 р., не були оприлюднені, порівняно з 32% у 2022 р. Крім того, три держави-учасниці (Сальвадор, Кіпр і Болгарія) зробили свої річні звіти публічними, після надсилання звітів з обмеженим доступом у минулому.

³⁶ Дані за попередні роки (тобто звіти, подані у 2022 р. і раніше) можуть відрізнятися від даних у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*. Це пов’язано з тим, що держави-учасниці ДТЗ можуть подавати звіти після кінцевого терміну подання, тобто приймаються прострочені звіти.

³⁷ Arms Trade Treaty, ‘Arms Trade Treaty: Status of reporting’, Presentation by T. Nijs, Policy Officer of the ATT Secretariat, 23 Feb. 2024, slide 3.

³⁸ ATT Secretariat, ‘Annual reports’, Status at 13 Mar. 2024.

³⁹ Arms Trade Treaty-Baseline Assessment Project (ATT-BAP), ‘2022 Arms Trade Treaty annual reporting: In the shadow of Ukraine’, Stimson Center, Nov. 2023, p. 24.

⁴⁰ Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Arms Trade Treaty: Status of reporting’, Presentation by D. Dladla, Head of the ATT Secretariat, 23 Aug. 2023, slide 11.

⁴¹ Див., наприклад: Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Transparency and reporting’, Statement delivered by the United Kingdom, Aug. 2023. Див. також ATT-BAP (посилання 39).

Таблиця 12.1. Ратифікація, приєднання та підписання ДТЗ, за регіонами

Регіон	Держави	Держави-учасниці	Підписали	Не підписали
Африка	53	29	11	13
Америка	35	27	3 ^a	5
Азія	29	7	6	16
Європа	48 ^b	42	1	5 ^b
Ближній Схід	16 ^c	2 ^c	4	10
Океанія	16 ^d	6 ^e	3	7 ^f
Разом	197	113	28	56

Примітки: Договір був відкритий для підписання до набуття ним чинності у грудні 2014 р. Підписанти можуть висловити згоду, схвалити або ратифікувати Договір, щоб стати його учасниками. Держава, що не підписала Договір, тепер має приєднатися до Договору на пряму, щоб стати його учасницею.

^a До них належать США. 18 липня 2019 р. США повідомили про намір не набувати статусу держави-учасниці Договору.

^b З урахуванням Ватикану.

^c З урахуванням Палестини.

^d З урахуванням Ніуе та Островів Кука.

^e З урахуванням Ніуе.

^f З урахуванням Островів Кука.

Джерело: United Nations Treaty Collection, Status of treaties, 'ch. XXVI Disarmament: 8. Arms Trade Treaty'.

Оскільки жодна держава не змогла чи не побажала очолити *WGTR*, на засіданнях робочої групи головував Секретаріат ДТЗ. Під час *CSP9 WGTR* обговорили впровадження інструментів, розроблених для підвищення прозорості і звітності ДТЗ. Група зазначила, що онлайн-платформа, яка дозволяє державам-учасникам обмінюватися інформацією та подавати звіти, використовується недостатньо (наприклад, у 2023 р. лише 10 держав використали інструмент онлайн-звітності для річних звітів за 2022 р.)⁴². Другий рік поспіль держави-учасниці ДТЗ мали можливість позначити свої річні звіти ДТЗ, щоб дозволити використовувати їх як основу звітів до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UN Register of Conventional Arms, UNROCA*)⁴³. До початку *CSP9* цією можливістю у звітуванні за 2022 р. скористалася 31 держава, після 29 держав за 2021 р., що демонструє позитивне сприйняття нової функції⁴⁴.

Для розв'язання існуючих проблем зі звітністю, *WGTR* заохочувала держави користуватися наявними програмами допомоги, включно з фінансуванням із Добровільного цільового фонду ДТЗ (*Voluntary Trust Fund, VTF*). З 2017 р. 12 держав отримали фінансування *VTF* для проєктів звітності, що, ймовірно, допомогло деяким державам вирішити проблему затримки звітів⁴⁵. Крім того, Голова і Секретаріат ДТЗ спільно впроваджують стратегію

⁴² Arms Trade Treaty, 'Arms Trade Treaty: Status of reporting' (посилання 40), slide 12.

⁴³ Докладніше про *UNROCA* і рівні звітності див. розділ 10, підрозділ VI цього видання.

⁴⁴ Arms Trade Treaty, 'Arms Trade Treaty: Status of reporting' (посилання 40), slide 15.

⁴⁵ ATT Secretariat, 'Voluntary Trust Fund (VTF)-Projects', Status at 31 Dec. 2023.

охоплення звітністю, впливаючи на держави, що не виконали своїх зобов'язань і заохочуючи їх у кулуарах засідань робочих груп до взаємного обміну інформацією. Секретаріат ДТЗ також розробляє новий проєкт “добровільної двосторонньої та регіональної допомоги у звітності (між учасниками)”. CSP9 висловила йому підтримку та попросила продовжити його розробку⁴⁶. Нарешті, у 2023 р. ЄС схвалив друге рішення Ради на підтримку Секретаріату ДТЗ, що передбачає фінансування розбудови спроможностей зі звітування в рамках ДТЗ⁴⁷.

У підсумковому звіті CSP9 держави-учасниці знову висловили “занепокоєння постійно низьким рівнем виконання” зобов'язань звітності та схвалили запропоноване подовження мандату WGTR на наступний цикл CSP⁴⁸. CSP9 також попросила WGTR “вивчити можливість узгодження своєї роботи з основною роботою WGETP”⁴⁹.

Універсалізація Договору та міжнародна допомога

Стан універсалізації Договору

У 2023 р. жодна нова держава не приєдналась і не ратифікувала ДТЗ, в результаті чого число учасників Договору (113) залишилося незмінним (таблиця 12.1). Говорячи про рівень участі в ДТЗ під час засідань робочої групи та на CSP9, Секретаріат ДТЗ зазначив, що останніми роками загальний рівень універсалізації значно впав, і що Азійсько-Тихоокеанський регіон має найнижчий рівень участі в ДТЗ⁵⁰. WGTU під співголовуванням CSP9 і CSP8 продовжила роботу з універсалізації Договору, зокрема в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Заходи охоплення та інші відповідні кроки включали організацію семінару для регіону АСЕАН в Індонезії та продовження зусиль під проводом Південної Кореї з перекладу Інструментарію універсалізації ДТЗ і пакета запрошень (*ATT Universalization Toolkit and Welcome Pack*) мовами усіх країн АСЕАН⁵¹.

Після обговорень під час циклу CSP8 ролі та роботи WGTU німецький співголова підготував документ про “Покращення роботи Робочої групи ДТЗ з універсалізації Договору”⁵². У документі пропонується багаторічний плановий підхід до роботи WGTU та міститься заклик до індивідуальних підходів у підтримці ратифікації та приєднання, які враховували б довгостроковий характер цих процесів, а також розширення регіональних зусиль з

⁴⁶ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 26(f).

⁴⁷ Council Decision (CFSP) 2023/2296 of 23 October 2023 on Union support for activities of the Arms Trade Treaty Secretariat in support of the implementation of the Arms Trade Treaty', *Official Journal of the European Union*, L2023/2296, 24 Oct. 2023.

⁴⁸ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 26(c), (h).

⁴⁹ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 26(h).

⁵⁰ Control Arms, Summary Analysis Report, March 2023 (посилання 8), p. 7; Control Arms, Summary Analysis Report, May 2023 (посилання 8), p. 11; Arms Trade Treaty, ATT Secretariat, 'Arms Trade Treaty: Status of participation', Presentation by D. Dladla, Head of the ATT Secretariat, 22 Aug. 2023.

⁵¹ Arms Trade Treaty, WGTU, 'Co-chairs draft report to CSP9', ATT/CSP9.WGTU/2023/CHAIR/769/Conf.Rep, 21 July 2023, para. 5(a).

⁵² Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGTU/2023/CHAIR/769/Conf.Rep (посилання 51).

універсалізації, шляхом визначення “регіональних лідерів”⁵³. Перший проєкт документа викликав певне занепокоєння серед держав-учасниць з приводу фінансових наслідків цих заходів та ризиків перевантаження регіональних координаторів⁵⁴. *CSP9* зрештою схвалила переглянута версія документа, зазначивши, що роль регіональних лідерів буде добровільною, і доручила *WGTU* зосередити зусилля на державах, які підписали Договір. *CSP9* також схвалила інші рекомендації *WGTU*, в т. ч. стосовно способів долучення промисловості до діяльності з універсалізації⁵⁵.

Міжнародна допомога

Фонд *VTF* було створено у 2016 р. для підтримки імплементації Договору державами. У 2023 р. Секретаріат ДТЗ відібрав 13 нових проєктів допомоги з 28 заявок для фінансування з *VTF*, збільшивши загальну кількість таких проєктів до 81⁵⁶. З 2016 р. *VTF* отримав майже \$12 млн у вигляді добровільних фінансових внесків від 28 держав-учасниць, у т. ч. \$127 850 для просвітницької діяльності з підвищення обізнаності про сферу та функціонування *VTF*⁵⁷.

У 2023 р. Секретаріат ДТЗ завершив оцінку фінансованих *VTF* проєктів 2017 р.⁵⁸ Оцінка дала можливість винести уроки з кожного проєкту, усунути недоліки та відзначила, що фінансовані *VTF* проєкти були позитивно сприйняті їх бенефіціарами⁵⁹. У звіті Секретаріату зазначено, що оцінка проєктів *VTF*, фінансованих в інших циклах, може стосуватися таких конкретних питань, як уроки *Covid-19* і реалізація багаторічних проєктів⁶⁰.

У рамках фінансованого ЄС проєкту підтримки реалізації ДТЗ, Секретаріат ДТЗ провів регіональні навчальні семінари в Африці та на Американському континенті, з метою підвищення кваліфікації національних і регіональних експертів ДТЗ⁶¹. Ці семінари охоплювали можливості використання *VTF* для підтримки виконання та універсалізації ДТЗ⁶². У рамках того ж проєкту Секретаріат запровадив на *CSP9* “Базу даних відповідності

⁵³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.WGTU/2023/CHAIR/769/Conf.Rep (посилання 51), paras 5-7 and annex A.

⁵⁴ Control Arms, Summary Analysis Report, March 2023 (посилання 8), p. 6; Control Arms, Summary Analysis Report, May 2023 (посилання 8), p. 12.

⁵⁵ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 23.

⁵⁶ З початку першого циклу фінансування *VTF* було схвалено 81 заявку на фінансування, з яких дев'ять пізніше було відкликано і дві припинено. Див.: ATT Secretariat, ‘Voluntary Trust Fund (VTF)-Projects’ (посилання 45).

⁵⁷ ATT Secretariat, ‘Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2022 to August 2023’, ATT/VTF/2023/CHAIR/770/Conf.Rep, 21 July 2023, para. 7 and annex A.

⁵⁸ ATT Secretariat, ATT/VTF/2023/CHAIR/770/Conf.Rep (посилання 57), annex L.

⁵⁹ ATT Secretariat, ATT/VTF/2023/CHAIR/770/Conf.Rep (посилання 57), annex L, para. 38.

⁶⁰ ATT Secretariat, ATT/VTF/2023/CHAIR/770/Conf.Rep (посилання 57), annex L, para. 39.

⁶¹ Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Report on the ATT Secretariat’s work for the period 2022/2023’, ATT/CSP9/2023/SEC/762/Conf.SecRep, 21 July 2023, para. 17.

⁶² ATT Secretariat, ATT/VTF/2023/CHAIR/770/Conf.Rep (посилання 57), para. 26.

потреб і ресурсів ДТЗ”⁶³. База даних дозволяє державам надсилати як запити на допомогу, так і пропозиції стосовно підтримки імплементації ДТЗ. Вона має допомогти Секретаріату ДТЗ виконати покладене на нього завдання – “Сприяти узгодженню пропозицій і запитів про допомогу для реалізації Договору”⁶⁴. Другий етап проєкту підтримки виконання ДТЗ буде фінансуватися згідно з другим рішенням Ради ЄС про підтримку Секретаріату (див. обговорення вище в підрозділі “Прозорість і звітність”).

Інші питання, пов’язані з функціонуванням Договору

Фінансовий стан ДТЗ

У 2023 р. фінансовий стан ДТЗ ще більше погіршився. Станом на 31 жовтня 2023 р. 56 із 155 держав не сплатили обов’язкові внески, створивши кумулятивний дефіцит у \$530 636, порівняно з 58 державами у 2022 р.⁶⁵ При цьому 12 держав сплатили прострочені внески у 2023 р., а 10 держав, які раніше виконували свої фінансові зобов’язання, не сплатили внесків за 2023 р.⁶⁶ CSP9 знову висловила “глибоке занепокоєння” фінансовим станом ДТЗ і наголосила на “ризиках, з якими зіткнеться процес ДТЗ та його основна діяльність, включаючи організацію майбутніх зустрічей ДТЗ”, якщо держави не виконають своїх фінансових зобов’язань⁶⁷. CSP9 закликала держави здійснити “швидкі та своєчасні” платежі та укласти фінансову угоду відповідно до процедур, узгоджених на CSP7, щоб допомогти у врегулюванні заборгованості⁶⁸.

Огляд програми роботи ДТЗ

На CSP8 Керівному комітеті, до якого належать голова CSP та один представник держави-учасниці від кожної регіональної групи ООН, було доручено переглянути ефективність програми роботи ДТЗ і запропонувати CSP9 рішення⁶⁹. Огляд був призначений для врахування шляхів оптимізації внутрішньої підтримки ДТЗ; забезпечення фінансової ефективності; внесення

⁶³ Arms Trade Treaty, ATT Needs and Resources Matching Database, [n.d.]; ATT Secretariat and the EU, Invitation to launch of the Arms Trade Treaty Needs and Resources Matching Database, 22 Aug. 2023; Council Decision (CFSP) 2021/649 of 16 April 2021 on Union support for activities of the ATT Secretariat in support of the implementation of the Arms Trade Treaty, *Official Journal of the European Union*, L133, 20 Apr. 2021.

⁶⁴ Arms Trade Treaty, Article 18(3)(c).

⁶⁵ ATT Secretariat, ‘Status of contributions to ATT budgets’, Status at 31 Oct. 2023.

⁶⁶ Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д’Івуар, Гана, Гайана, Ямайка, Ліван, Мозамбік, Нігерія, Панама, Парагвай і Тувалу сплатили прострочені внески у 2023 р., у деяких випадках за кілька років. Бахрейн, Кабо-Верде, Гамбія, Гондурас, Ісландія, Кірібаті, Мадагаскар, Чорногорія, Палау, ОАЕ та Зімбабве не сплатили внесків за 2023 р., але сплачували їх раніше.

⁶⁷ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 34.

⁶⁸ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 34.

⁶⁹ Arms Trade Treaty, ‘Management Committee’, [n.d.]; Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Draft elements for consideration: Review of the Arms Trade Treaty programme of work’, Background paper submitted by the Management Committee, ATT/CSP9.MC/2023/MC/747/PM1.BackgrPaper, 31 Jan. 2023, para. 1.

провадженнь до насиченого календаря роззброєння; забезпечення досягнення цілей універсалізації та впровадження ДТЗ⁷⁰.

Обміни, пов'язані з розглядом програми роботи ДТЗ, відбувалися протягом усього циклу *CSP9* і зосереджувались як на зміні структури та змісту зустрічей, так і на їх тривалості. У багатьох заявах наголошувалося на необхідності орієнтації дискусій на більш практичні заходи виконання та на обмін національним досвідом і передовою практикою⁷¹. Делегації також обговорили майбутнє трьох робочих груп, і хоча збереження цих органів було кращим варіантом, лунали пропозиції стосовно покращення їх допомоги предметному виконанню ДТЗ та поліпшенню співпраці⁷². Одна з головних розбіжностей стосувалася формату зустрічей. Деякі держави вказували на погіршення фінансового стану ДТЗ і неучасть у поточних засіданнях як причини скорочення їх кількості та тривалості. Інші держави та багато громадських організацій підкреслювали, що результати огляду мають визначатися цілями Договору, а не його фінансовим станом⁷³.

На *CSP9* держави-учасниці досягли тимчасового компромісу. Вони домовилися спробувати провести протягом року лише одну зустріч робочих груп тривалістю чотири дні. Підготовчі зустрічі, як і раніше, триватимуть два дні, але вони проходитимуть послідовно протягом одного тижня. Крім того, робочі групи та підготовчі зустрічі будуть відокремлені та рознесені в часі, щоб “уникнути дублювання”⁷⁴. Це рішення узгоджувалось із проектом пропозиції Керівного комітету, поданого в липні 2023 р.⁷⁵ *CSP9* доручила Керівному комітету розглянути цю нову програму роботи ДТЗ протягом циклу *CSP10*⁷⁶. Серйозних змін у структурі робочих груп не було, але *CSP9* доручила *WGETI*, яка вже ініціювала паралельну дискусію про організацію обговорення виконання Договору, розробити новий багаторічний план роботи і звернути увагу на практичні питання імплементації Договору⁷⁷. Крім того, *CSP9* схвалила мандат *WGTR* на *CSP10* і підкреслила необхідність для *WGTR* вивчити шляхи узгодження своєї роботи з роботою *WGETI*⁷⁸.

Висновки та перспективи *CSP10*

Упродовж 2023 р. та циклу зустрічей *CSP9*, ДТЗ відчував старі недоліки, зокрема тенденції зниження звітності та погіршення фінансового стану. Засідання були мало відвідувані, а збільшення кількості держав, які мають

⁷⁰ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.MC/2023/MC/747/PM1.BackgrPaper (посилання 69), para. 1.

⁷¹ Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Review of the Arms Trade Treaty programme of work’, Management Committee Initial Draft Recommendations (Proposal), ATT/CSP9.MC/2023/MC/754/PM2.Prop, 3 May 2023.

⁷² Arms Trade Treaty, CSP9, ‘Review of the Arms Trade Treaty programme of work’, Management Committee Draft Proposal, ATT/CSP9.MC/2023/MC/765/Conf.Prop, 21 July 2023, paras 7-9.

⁷³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.MC/2023/MC/765/Conf.Prop (посилання 72), paras 10-14; Control Arms, ‘Management Committee paper response’, ATT Preparatory Conference Statement delivered by C. Ebbs to the Arms Trade Treaty, CSP9, 12 May 2023.

⁷⁴ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 35.

⁷⁵ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9.MC/2023/MC/765/Conf.Prop (посилання 72).

⁷⁶ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 36.

⁷⁷ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 24(f).

⁷⁸ Arms Trade Treaty, ATT/CSP9/2023/SEC/773/Conf.FinRep.Rev2 (посилання 2), para. 24(h).

заборгованість за своїми фінансовими зобов'язаннями, також звузило коло держав, які мають право обіймати посади, що ще більше ускладнило пошук голів і модераторів робочих груп. Наближаючись до десятиліття з набуття чинності у 2014 р., ДТЗ стикається також зі стагнацією універсалізації.

У цих складних умовах перегляд програми роботи ДТЗ та формату зустрічей став головною темою обговорень під час *CSP9*. Виникли варіанти як обговорення виконання Договору, так і підвищення ефективності зустрічей. З одного боку, паралельні дискусії стосовно формату зустрічей (під проводом Керівного комітету) та виконання Договору (в рамках *WGETI*) загрожують розбіжностями між масштабом зустрічей ДТЗ та їх фактичним форматом. З іншого боку, реформа формату та обсягу зустрічей у рамках ДТЗ дає можливість перейти до предметних дискусій про виконання Договору, на чому наполягає багато НУО та інших зацікавлених сторін, але їх голосів досі не вистачає.

Обговорення, по суті, вимагатиме участі національних фахівців, які щодня працюють над практичними аспектами виконання Договору. Однак зустрічі в рамках ДТЗ, не останньою чергою через обмеженість ресурсів, часто відвідують женевські дипломати, яким бракує такого практичного досвіду. Залишається побачити, чи зможе новий формат усунути один із головних недоліків ДТЗ – неучасть багатьох держав, – що впливає на стан безпеки в міжнародній торгівлі зброєю та на здатність ДТЗ серйозно впливати на ситуацію.

Деякі, переважно західні, держави та ЄС закликали припинити поставки зброї Росії. Але, оскільки ні Росія, ні держави, від яких вона отримує зброю, не є сторонами ДТЗ, нормативний вплив цих дій залишається сумнівним. Складніше випробування для Договору постане у 2024 р., коли НУО та деякі держави, ймовірно, порушать питання поставок зброї Ізраїлю, державі-підписанту, зважаючи на війну Ізраїлю з ХАМАС, що поновилась у жовтні 2023 р.⁷⁹ Підписанти та держави-учасниці ДТЗ є серед постачальників основних звичайних озброєнь Ізраїлю, а Палестина є державою-учасницею. Це може зробити дискусії набагато складнішими та суперечливішими.

Нарешті, ще одним питанням порядку денного для держав-учасниць ДТЗ під час циклу *CSP10* буде призначення нового голови Секретаріату.

⁷⁹ Про війну Ізраїлю з ХАМАС див. розділ 1, підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 10 цього видання.

II. Багатосторонні ембарго на поставки зброї

МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Ембарго на поставки зброї – це обмеження на передачу озброєнь і відповідних послуг та, у деяких випадках, товарів подвійного використання до конкретних місць чи одержувачів. У цьому підрозділі розглянуті зміни в багатосторонніх ембарго на поставки зброї, запроваджених ООН, ЄС та іншими міжнародними організаціями чи групами держав. Зокрема, в підрозділі розглядається впровадження або обговорення змін до ембарго. Також наводяться приклади фактичних або ймовірних порушень ембарго, про які повідомлялось у розслідуваннях ООН або які обговорювала Рада Безпеки (РБ) ООН¹. У підрозділі також ідеться про Глобальну коаліцію з контролю над експортом (*Global Export Control Coalition, GECC*) і заборону на поставки зброї та товарів подвійного використання до Білорусі та РФ, про яку домовилися члени коаліції.

Обсяг міжнародних ембарго на поставки зброї у 2023 р.

Багатосторонні ембарго на поставки зброї різняться за переліком продукції, заходами та суб'єктами, яких вони стосуються. Більшість із них охоплюють зброю, військову техніку та супутні послуги. Деякі ембарго охоплюють також товари подвійного використання, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виробництва, обслуговування чи застосування звичайної, біологічної, хімічної чи ядерної зброї². Деякі ембарго ЄС на поставки зброї охоплюють також техніку, яка може бути використана для внутрішніх репресій, і деякі види обладнання для стеження в комунікаційних мережах. Усі ембарго на поставки зброї охоплюють експорт підконтрольної продукції, а деякі – також посередництво, імпорт, транзит, перевалку і реекспорт. Окремі ембарго забороняють усі поставки відповідній державі, інші – поставку недержавному суб'єкту чи їх групі. Окремі ембарго ООН є “частковими”, тобто дозволяють поставку уряду держави, стосовно якої діє ембарго, за умови отримання державою-постачальником чи одержувачем дозволу або оповіщення відповідного Комітету з санкцій ООН чи РБ ООН. *GECC*, ЄС та ОБСЄ – на відміну від ООН, – не мають системних механізмів незалежного моніторингу дотримання своїх ембарго на поставки зброї.

¹ Див., наприклад: Varisco, A. E., Wezeman, P. D. and Kuimova, A., *Illicit Small Arms and Light Weapons in Sub-Saharan Africa: Using UN Reports on Arms Embargoes to Identify Sources, Challenges and Policy Measures* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2022).

² Ембарго ООН та ЄС стосовно Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків Групи ядерних постачальників (ГЯП) та Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Ембарго ООН та ЄС стосовно Сомалі стосуються деяких товарів подвійного використання з контрольних списків Вассенаарської домовленості, які можуть бути використані для виробництва, обслуговування та використання саморобних вибухових пристроїв. Ембарго ЄС стосовно Росії стосується поставок військовим кінцевим користувачам всіх позицій зі списку продукції подвійного використання ЄС. Докладніше про ГЯП, РКРТ та Вассенаарську домовленість див. підрозділ III цього розділу і підрозділ III додатку Б цього видання.

РБ ООН користується своїми повноваженнями згідно з Главою VII Статуту ООН – запроваджувати ембарго на поставки зброї, обов’язкові для всіх членів ООН, як елемент “санкційних заходів” ООН³. У 2023 р. діяло 14 ембарго ООН на поставки зброї (таблиця 12.2).

У відповідь на триваючу агресивну війну Росії проти України 39 держав у 2023 р. зберігали ембарго на поставки зброї Білорусі та Росії. Ці держави координували свої дії стосовно охоплення та впровадження ембарго під егідою GECC. І GECC, і заборона поставок Білорусі та Росії є важливим кроком у колективному застосуванні державами ембарго на поставки зброї як інструментів досягнення спільних політичних цілей.

ЄС запроваджує ембарго на поставки зброї згідно зі своєю Спільною зовнішньою політикою та політикою безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Вони є обов’язковими для країн ЄС та елементом “обмежувальних заходів” ЄС⁴. Упродовж 2023 р. діяли 22 ембарго ЄС на постачання зброї, з яких 11 відповідали за обсягом ембарго ООН на поставки зброї, три (стосовно Ірану, Південного Судану і Судану) були ширшими за тривалістю, географічним охопленням або типами озброєнь, а вісім не мали відповідника ООН. Крім того, діяло одне добровільне багатостороннє ембарго, запроваджене ОБСЄ, на постачання зброї учасникам бойових дій у районі Нагірного Карабаху⁵. Попри односторонній наступ Азербайджану у вересні 2023 р., який поклав край фактичній самостійності цього анклаву, у 2023 р. ембарго ОБСЄ на поставки зброї не зазнало суттєвих змін⁶. Статус ембарго на постачання зброї Сирії, запровадженого Лігою Арабських Держав (ЛАД, *Arab League*) у 2011 р., виглядає суперечливим. У 2023 р. Сирію знову прийняли до ЛАД, з якої її виключили в листопаді 2011 р. (одночасно із запровадженням ембарго на поставки зброї)⁷. Хоча жодної офіційної заяви про скасування ембарго не було, нема й ознак, що воно залишається чинним.

У 2023 р. закінчився термін одного ембарго на постачання зброї – ембарго ООН стосовно Ірану, і були скасовані вимоги сповіщення про поставки зброї урядам ЦАР та Сомалі, згідно з ембарго ООН⁸. Ембарго ООН на постачання зброї Гаїті змінили з ембарго на всю зброю для конкретних суб’єктів на територіальне ембарго на постачання стрілецької зброї та легких озброєнь до Гаїті, за винятком поставок уряду Гаїті та місіям ООН⁹.

³ United Nations, Security Council, ‘Sanctions’, [n.d.].

⁴ Вони є елементом т. зв. “обмежувальних заходів” ЄС. Див.: European Council and Council of the EU, ‘How and when the EU adopts sanctions’, [n.d.].

⁵ Під час запровадження першого ембарго, ОБСЄ мала назву “Нарада з безпеки та співробітництва в Європі” (НБСЄ). Див. CSCE, Committee of Senior Officials, Statement, Annex 1 to Journal no. 2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

⁶ Broers, L., ‘The Nagorno-Karabakh wars are over, but their fallout will be lasting’, *World Politics Review*, 25 Oct. 2023. Див. також розділ 2, підрозділ І цього видання.

⁷ Council of the League of Arab States at the ministerial level, Resolution 8914 on developments of the situation in Syria, C01/E(23/05)/05-R(10728), 7 May 2023; див. також Qreima, S., ‘Arab foreign ministers announce resumption of participation in Arab League meetings’, SANA, 7 May 2023.

⁸ Про ембарго ООН на поставки зброї стосовно Ірану див.: Веземан П. Д. “Багатостороннє ембарго на поставки зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2023*, підрозділ ІІ розділу 12.

⁹ UN Security Council Resolution 2699, 2 Oct. 2023. Про конфлікт у Гаїті див. також підрозділ І розділу 2 і підрозділ І розділу 3 цього видання.

У 2023 р. не було запроваджено жодного нового багатостороннього ембарго на поставки зброї, попри загострення збройних конфліктів у кількох країнах і військові перевороти в Нігері та Габоні, – що в попередні роки могло б призвести до запровадження багатосторонніми організаціями ембарго на поставки зброї¹⁰. Заклик уряду Судану запровадити ембарго ООН на постачання зброї силам повстанців, зокрема Силам швидкої підтримки (*Rapid Support Forces*), загарбникам і найманцям, залишився без реакції¹¹.

Ембарго ООН на поставки зброї: зміни та проблеми дотримання

У 2023 р. ООН скасувала одне ембарго на поставки зброї та внесла зміни до кількох чинних ембарго. Останній елемент ембарго ООН на постачання зброї Ірану добіг кінця 18 жовтня 2023 р. – через вісім років після ухвалення Спільного всеосяжного плану дій (СВПД) стосовно ядерної програми Ірану¹². Цей підрозділ містить загальний огляд найбільш помітних подій в ембарго ООН на поставки зброї у 2023 р. до ЦАР, Північної Кореї, Лівії, Сомалі, Південного Судану і Судану (Дарфур). У ньому також висвітлюються помітні порушення та заяви про порушення ембарго ООН на поставки зброї у 2023 р., насамперед на основі звітів експертних комісій ООН і груп експертів, які здійснюють моніторинг цих ембарго.

Ембарго ООН на постачання зброї ЦАР, Сомалі, Південному Судану та Судану (Дарфур) є “частковими” в тому сенсі, що вони забороняють будь-які поставки зброї недержавним збройним угрупованням, зберігаючи при цьому систему дозволів або сповіщень про поставки зброї урядовим силам цих країн. У 2023 р. в РБ ООН зберігалися розбіжності стосовно цих систем дозволів, сповіщень і використання санкцій загалом¹³. Як зазначено нижче, Китай, Росія та африканські члени РБ ООН не раз висловлювалися проти обмежень на постачання зброї урядовим силам. Наприклад, у випадку санкцій стосовно Судану (Дарфур) Китай на засіданні РБ у березні 2023 р. знову закликав “провести комплексну оцінку існуючих режимів санкцій Ради та сформулювати чіткі й реальні критерії припинення санкцій”¹⁴. Наприкінці 2023 р. зміни в обмеженнях на постачання зброї до Сомалі (див. нижче), здавалося, вказували на те, що принаймні деякі розбіжності можна подолати, якщо чіткіше розрізняти контроль над постачанням зброї урядам і повне ембарго на зброю для збройних угруповань, а також ефективно оцінюючи прогрес у використанні зброї та боєприпасів державними силами.

¹⁰ Про збройні конфлікти у 2023 р. див. розділ 2 цього видання.

¹¹ United Nations, ‘Sudan requests Security Council to impose arms embargo on rebel forces; sanctions committee chair briefs members on latest developments’, Meetings coverage, 9503rd meeting (PM), SC/15525, 12 Dec. 2023.

¹² Про події, пов’язані з СВПД, див. підрозділ III розділу 8 цього видання.

¹³ Про попередні розбіжності див.: Веземан (посилання 8).

¹⁴ United Nations, Security Council, 9278th meeting, New York, 8 Mar. 2023, Provisional meeting record S/PV.9278, p. 4.

Центральноафриканська Республіка

ООН поступово послаблювала систему дозволів та оповіщень, пов'язану з ембарго на постачання зброї ЦАР, і в липні 2023 р. ухвалили резолюцію про зняття всіх обмежень на постачання зброї урядовим силам безпеки¹⁵. Повне ембарго на поставки зброї збройним угрупованням у ЦАР діяло до липня 2024 р. Хоча всі члени РБ ООН підтримали збереження ембарго на поставки збройним угрупованням і зняття будь-яких обмежень на закупівлю зброї Урядом ЦАР, залишалися значні розбіжності стосовно резолюції. Росія і Китай утрималися від голосування за резолюцію, стверджуючи, що її формулювання означає посягання на суверенітет ЦАР.

Заяви Росії та Китаю після голосування продемонстрували великі розбіжності стосовно ролі та відповідності ембарго ООН на постачання зброї та санкцій загалом для розв'язання конфліктів і питань безпеки. Росія стверджувала, що ситуація у ЦАР показує, що будь-які форми санкцій за дії уряду ЦАР із забезпечення її національної безпеки мають бути скасовані¹⁶. США відповіли, що положення резолюції означають, що "Росія залишається зобов'язаною повідомляти Комітет про всі поставки зброї та ресурсів своїм найманцям Групи Вагнера" в ЦАР¹⁷. Китай стверджував, що резолюція не повністю відповідає бажанням ЦАР і країн регіону стосовно повного скасування санкцій. Китай зауважив, що, на його думку, африканські держави загалом хочуть побачити скасування санкцій РБ та ембарго на постачання зброї, оскільки вони вважають, що такі заходи негативно вплинули на безпекові можливості Африки¹⁸. Остання заява надійшла від ЦАР, яка піддала критиці резолюцію як "заплутану й нечітку" та наголосила, що її слід було назвати "ембарго на постачання зброї озброєним угрупованням", які діють у ЦАР, а не "ембарго на постачання зброї до ЦАР"¹⁹.

Північна Корея

Ембарго ООН на постачання зброї стосовно Північної Кореї забороняє поставку до/з Північної Кореї зброї та виробів, що стосуються розробки ядерної зброї чи балістичних ракет. Це безстрокове ембарго, яке може бути скасоване лише рішенням РБ ООН. У 2023 р. Росія скоїла порушення ембарго на постачання зброї, придбавши ракети та, можливо, значну кількість інших видів зброї у Північної Кореї; це порушення має особливе значення, оскільки Росія є одним із п'яти постійних членів РБ ООН.

У 2023 р. група експертів ООН продовжила розслідування ймовірного експорту військового обладнання зв'язку та боєприпасів з Північної Кореї, а також ініціювала низку розслідувань можливих випадків продажу країною зброї чи інших видів військової підтримки державам-членам ООН.

¹⁵ UN Security Council Resolution 2693, 27 July 2023.

¹⁶ United Nations, Security Council, 9388th meeting, New York, 27 July 2023, Provisional meeting record S/PV.9388, p. 2. Про інтереси Росії у ЦАР, особливо дії Групи Вагнера, див. підрозділ І розділу 4 цього видання.

¹⁷ United Nations, Security Council, S/PV.9388 (посилання 16), p. 3.

¹⁸ United Nations, Security Council, S/PV.9388 (посилання 16), p. 4.

¹⁹ United Nations, Security Council, S/PV.9388 (посилання 16), p. 6.

Розслідувані випадки включали повідомлення про експорт військових радіостанцій до Ефіопії, ракет і бомб до Судану та бомб до М'янми. Але група не прийшла до остаточних висновків стосовно цього ймовірного експорту²⁰.

Група продовжила розслідувати заяви США про експорт Північної Кореєю у листопаді 2022 р. артилерійських боєприпасів, керованих і некерованих ракет до Росії для Групи Вагнера, яка воювала в Україні за наказом російського уряду²¹. У відповідь Росія заявила: що фото залізничних вагонів зі зброєю, представлені США як доказ, “не є вичерпними доказами і не свідчать про порушення міжнародних обмежувальних заходів, запроваджених проти Пхеньяна”; що вона дотримується санкцій, заборон і обмежень РБ ООН; і що “компетентні російські органи не виявили порушень”²². До кінця вересня 2023 р. група експертів ООН “не отримала додаткових доказів і досі [не змогла] підтвердити, що потяг на наданих фото використовувався для перевезення боєприпасів”²³.

У 2023 р. США знову звинувачували Росію у закупівлі зброї у Північній Кореї. У липні міністр оборони Росії відвідав виставку озброєнь у Північній Кореї, ймовірно для обговорення збільшення імпорту зброї з Північної Кореї²⁴. У жовтні США заявили, що Північна Корея передала Росії понад 1 000 контейнерів військової техніки та боєприпасів²⁵. Жодне незалежне публічне джерело не могло повністю підтвердити отримання Росією цих поставок із Північної Кореї, і жодних доказів цього на полях битв в Україні не виявлено.

Проте були переконливі докази того, що Росія придбала у Північній Кореї балістичні ракети. На початку січня 2024 р. США заявили, що Росія закупила у Північної Кореї кілька десятків балістичних ракет дальністю 900 км і застосувала частину з них проти України наприкінці грудня 2023 р. та на початку січня 2024 р.²⁶ Претензії США підтримали 47 держав, які виступили зі спільною заявою, в якій засудили експорт цих ракет Північною Кореєю та їх використання Росією проти України та закликали обидві держави дотримуватися відповідних резолюцій РБ ООН²⁷. Вивчивши знайдені в Україні уламки ракет,

²⁰ United Nations, Security Council, Midterm report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), S/2023/656, 12 Sep. 2023, paras 93-95.

²¹ United Nations, Security Council, S/2023/656 (посилання 20), para. 96. Про роль Групи Вагнера в Україні див. розділ 4, підрозділ I цього видання. Про російсько-українську війну див. розділ I, розділ 2, підрозділ I, і розділ 10, підрозділи II та III цього видання.

²² United Nations, Security Council, S/2023/656 (посилання 20), para. 96 and p. 276 (annex 57).

²³ United Nations Security Council, S/2023/656 (посилання 20), para. 96.

²⁴ Yim, H. and Smith, J., ‘North Korea’s Kim shows off banned missiles to Russian minister’, Reuters, 27 July 2023; Madhaani, A., ‘White House says top Russian official pitched North Korea on increasing sale of munitions to Moscow’, AP, 3 Aug. 2023.

²⁵ Gangitano, A., ‘White House: North Korea has provided Russia with 1K containers of military equipment, munitions’, *The Hill*, 13 Oct. 2023.

²⁶ White House, Press briefing by Press Secretary Karine Jean-Pierre and NSC Coordinator for Strategic Communications John Kirby, 4 Jan. 2024.

²⁷ US Department of State, ‘Joint statement on DPRK-Russia ballistic missile transfers’, Media note, 9 Jan. 2024.

незалежна дослідницька група дійшла висновку, що Росія дійсно використовувала ракети з Північної Кореї²⁸.

Лівія

Ембарго ООН на постачання зброї Лівії забороняє поставки зброї та технічну допомогу, пов'язану з військовою діяльністю, недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки Уряду національної згоди (*Government of National Accord*), що увійшов до Уряду національної єдності (*Government of National Unity, GNU*) у 2021 р., за умови, що поставки наперед схвалені Комітетом з санкцій ООН по Лівії. Однак група експертів по Лівії у своєму звіті за вересень 2023 р. дійшла висновку, що ембарго продовжує бути абсолютно неефективним, і що деякі країни-учасниці “безкарно ігнорують відповідні резолюції Ради”²⁹.

Сомалі

Ембарго ООН на постачання зброї Сомалі заборонило поставки зброї та технічну допомогу, пов'язану з військовою діяльністю, недержавним збройним угрупованням, але дозволило поставки міжнародно визнаному уряду після повідомлення Комітету з санкцій ООН. У грудні 2023 р. РБ ООН одноголосно ухвалила рішення скасувати ембарго на поставки зброї³⁰. Скасування ембарго було пов'язане з прогресом у контрольних показниках, який показав, що уряд Сомалі покращив контроль над зброєю і боєприпасами³¹. Одночасно зі скасуванням ембарго РБ продовжила ембарго на постачання зброї до Аш-Шабаб³². Підхід, застосований у Сомалі, стосовно якого зараз діє одне ембарго на постачання зброї, яке поширюється винятково на певне збройне угруповання, контрастує з підходом у ЦАР, де ембарго на постачання зброї досі поширюється на всю країну, але виключає поставки уряду.

Південний Судан

Ембарго ООН на постачання зброї Південному Судану дозволяє поставки зброї урядовим силам, якщо їх попередньо схвалить Комітет ООН з санкцій. У 2023 р. РБ ООН вирішила продовжити ембарго на поставки зброї ще на рік, оскільки більшість членів РБ продовжували розглядати його як інструмент боротьби з триваючим насильством у Південному Судані³³. Під час голосування за резолюцію, Китай і Росія, як і у 2022 р., утрималися; Габон, Гана

²⁸ Conflict Armament Research, ‘Documenting a North Korean missile in Ukraine’, Ukraine Field Dispatch, Jan. 2024. See also Herskovitz, J., ‘North Korea appears to be sending its newest missiles to Russia’, BNN Bloomberg, 5 Jan. 2024. On the role of missiles in the Russia – Ukraine war see chapter 10, section III, in this volume.

²⁹ United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1973 (2011) concerning Libya’, S/2023/673, 15 Sep. 2023, p. 2.

³⁰ UN Security Council Resolution 2714, 1 Dec. 2023.

³¹ United Nations, Security Council, Letter dated 15 September 2023 from the secretary-general addressed to the president of the Security Council, S/2023/676, 15 Sep. 2023.

³² UN Security Council Resolution 2713, 1 Dec. 2023.

³³ UN Security Council Resolution 2683, 30 May 2023.

та Мозамбик також утрималися у 2023 р. Усі п'ять держав стверджували, що санкції ООН стосовно Південного Судану, які включають також заборону на поїздки та заморожування активів окремих осіб, мають негативні соціально-економічні наслідки та перешкоджають розвитку збройних сил Південного Судану³⁴.

Судан

У 2023 р. існували також розбіжності стосовно ембарго ООН на постачання зброї Судану, відповідно до якого військові поставки уряду Судану в регіон Дарфур потребують попереднього схвалення Комітету з санкцій ООН. У березні 2023 р. РБ ООН ухвалила розроблену США резолюцію, яка змінила ембарго з безстрокового на обмежене в часі. Резолюція продовжила дію санкцій до 12 вересня 2024 р., після чого вони закінчуються, якщо РБ не домовиться про їх подовження³⁵. Росія і Китай утрималися від голосування, заявивши, що ембарго на постачання зброї слід скасувати, оскільки ситуація у Дарфурі покращилась, і що санкції обмежують можливості суданських сил безпеки підтримувати стабільність у Дарфурі та захищати цивільне населення³⁶. Китай наголосив, що ЛАД, Організація Ісламського співробітництва (*Organization of Islamic Cooperation*) і Група Африканських держав закликали скасувати санкції проти Судану. Три африканські члени РБ – Габон, Гана та Мозамбик – разом із ОАЕ запропонували під час розробки резолюції припинити дію санкцій у лютому 2024 р. Попри відсутність цієї пропозиції в остаточному проєкті резолюції, вони проголосували за нього. ОАЕ пояснили свою згоду компромісом у вигляді зміни режиму санкцій на тимчасовий³⁷.

Ємен

Ембарго ООН на постачання зброї Ємену забороняє поставки зброї недержавним структурам, зокрема силам хуситів³⁸. Проте, надходили повідомлення про постійні порушення ембарго з моменту його запровадження у 2015 р. Група експертів ООН у справах Ємену в жовтні 2023 р. повідомила про масштабні порушення ембарго на постачання зброї, зокрема балістичних, крилатих, протикорабельних ракет, ударних безпілотних літальних апаратів (БЛА) і саморобних морських мін, які були показані хуситами на військових парадах наприкінці 2022 р. Також повідомлялося, що з листопада 2022 р. по червень 2023 р. уряд Ємену перехопив поставки 254 БЛА, 100 двигунів для них, “майже 5 т” хімікатів-прекурсорів вибухових речовин, два підводні самохідні апарати та різну військову техніку; і що в міжнародних водах військово-морські сили США, Франції та Великої Британії вилучили кілька тисяч автоматів, велику кількість патронів, компоненти для

³⁴ United Nations, Security Council, 9332nd meeting, New York, 30 May 2023, Provisional meeting record S/PV.9332.

³⁵ UN Security Council Resolution 2676, 8 Mar. 2023.

³⁶ United Nations, Security Council, S/PV.9278 (посилання 14), pp. 2-4.

³⁷ United Nations, Security Council, 9278th meeting, S/PV.9278 (посилання 14), p. 4.

³⁸ Про війну в Ємені див. розділ 2, підрозділ I, і розділ 4, підрозділ III цього видання.

електронно-оптичних систем спостереження та балістичних ракет середньої дальності³⁹. Група дійшла висновку, що багато вилучених засобів мали технічні характеристики та маркування, подібні до виготовлених в Ірані, а інші, за її повідомленням, мали характеристики, подібні до зброї з Болгарії, Китаю, Угорщини, Румунії та Росії⁴⁰.

Ембарго Глобальної коаліції з контролю над експортом: заходи координації та складнощі виконання

Учасницями *GECC* є 39 держав, які домовилися про “аналогічно суворі заходи експортного контролю” стосовно Росії та Білорусі у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії за підтримки Білорусі в Україну в лютому 2022 р.⁴¹ Її створили у 2022 р. як неформальне об’єднання держав, що базуються на політичних, а не юридичних зобов’язаннях, за загальної координації США⁴². Перелік виробів подвійного використання, які держави *GECC* погодилися контролювати, поступово розширюється та охоплює широкий спектр продукції, що не належить до контрольних списків багатосторонніх режимів експортного контролю, включно з комерційними напівпровідниками, інтегральними схемами та модулями радіочастотних приймачів. Діапазон виробів є також ширшим, ніж було передбачено ембарго, накладеним західними державами на радянський блок під час Холодної війни в рамках Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*)⁴³. Цей процес залежить від виявлення частин і компонентів, вироблених цивільною промисловістю країн Заходу, у БЛА, ракетах та інших системах озброєнь, які Росія використовує в Україні⁴⁴. Крім припинення цих поставок і обмеження виробничих потужностей російської військової промисловості, ці зусилля мають “спричинити економічні витрати для Росії” та “показати солідарність і підтримку України”⁴⁵.

Конкретний зміст торгових обмежень, а також види та обсяг заходів із забезпечення їх дотримання в різних країнах є різними. Держави, які приєдналися до *GECC*, були звільнені від деяких екстериторіальних експортних заходів, запроваджених США в рамках їхніх санкцій проти Росії та Білорусі. Це стосується звільнення від вимог правил США прямої поставки іноземних товарів (*foreign direct product, FDP*) Росії та Білорусі, які обмежують експорт

³⁹ United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts on Yemen established pursuant to Security Council Resolution 2140 (2014)’, S/2023/833, 2 Nov. 2023, p. 3.

⁴⁰ United Nations, Security Council, S/2023/833 (посилання 39), paras 64-98.

⁴¹ До цих 39 держав належать 27 країн ЄС, Австралія, Велика Британія, Ісландія, Канада, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, США, Тайвань, Швейцарія, Японія.

⁴² US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, ‘Commerce announces addition of Iceland, Liechtenstein, Norway, and Switzerland to Global Export Controls Coalition’, Press release, 8 Apr. 2022.

⁴³ Mastanduno, M., *Economic Containment: CoCom and the Politics of East-West Trade* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 1992).

⁴⁴ Axelrod, M. S., US Assistant Secretary for Export Enforcement, Keynote speech at the Federal Office for Economic Affairs and Export Control-Bureau of Industry and Security (BAFA-BIS) Export Control Forum, 28 Sep. 2023.

⁴⁵ US Department of Commerce et al., ‘Exporting commercial goods: Guidance for industry and academia’, 26 Sep. 2023, p. 1.

неамериканськими компаніями виробів, виготовлених за американськими технологіями, військовим і невійськовим кінцевим споживачам у Росії та Білорусі⁴⁶. Процес узгодження заходів контролю, схвалених державами *GECC*, і координацію зусиль з виконання їх дотримання забезпечують інші багатосторонні органи, зокрема ЄС, партнерство з контролю над експортом *Export Enforcement Five (E5)*, див. нижче), Рада з питань торгівлі та технологій ЄС-США (*Trade and Technology Council, TTC*, див. підрозділ IV) та *G7*⁴⁷.

Попри ці зусилля з координації та примусу, звіти на основі митних даних та інших джерел вказують на те, що Росія продовжує купувати велику кількість підконтрольних компонентів, вироблених у країнах *GECC*. Виробництво військової техніки в Росії триває, попри запровадження санкцій Заходу, і навіть збільшується в деяких галузях. Наприклад, у вересні 2023 р. промисловий директор російської державної корпорації *Rostech*, яка контролює більшу частину російської військової промисловості, заявив, що виробництво систем протиповітряної оборони, бронетехніки та ракет у 2023 р. зросло⁴⁸. Загальну картину збільшення виробництва зброї в Росії у 2023 р. підтверджують заяви західних офіційних осіб і незалежні джерела новин⁴⁹.

У 2023 р. надходили повідомлення про постачання компаніями з Естонії, Німеччини та Нідерландів напівпровідників та інших підконтрольних виробів подвійного використання напряму кінцевим споживачам у Росії, пов'язаним із російською військовою промисловістю⁵⁰. В інших повідомленнях йшлося про те, що Росія купує більшість західних компонентів через постачальників у третіх країнах, які не належать до *GECC*, зокрема в Китаї, Казахстані та Киргизстані⁵¹. Значна частина цих товарів не підлягає заходам експортного контролю, прийнятим державами *GECC*, а це означає, що багато з цих поставок не потребували б ліцензії на експорт на момент їх здійснення.

Зусилля, спрямовані на усунення цих лазівок, включали спроби розширити групу держав, які приєдналися до заходів *GECC*, і переконати держави, які не приєдналися, надавати інформацію про компанії та постачальників, що займаються реекспортом, і взагалі підтримувати зусилля з виконання санкцій⁵². Вони також включали підвищення спроможностей правоохоронних органів, яким доручено виявляти, розслідувати та припиняти спроби обійти

⁴⁶ US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security (посилання 42). Див. також US Department of Commerce, Bureau of Industry and Security, 'Russia and Belarus rule', Fact Sheet, 24 Feb. 2022.

⁴⁷ US Department of the Treasury, 'G7 Enforcement Coordination Mechanism deputies meeting', Press release, 27 Apr. 2023.

⁴⁸ 'Russia ramps up output of some military hardware by more than tenfold-state company', Reuters, 19 Sep. 2023.

⁴⁹ Див., наприклад: Barnes, J. E., Schmitt, E. and Gibbons-Neft, T., 'Russia overcomes sanctions to expand missile production, officials say', *New York Times*, 13 Sep. 2023. Див. також підрозділ IV розділу 5 цього видання.

⁵⁰ Weiss, M., 'Short circuit. How Europe turns a blind eye to Russia smuggling dual-use microchips', *The Insider*, 21 Aug. 2023.

⁵¹ Див. 'Special report: How US-made chips are flowing into Russia', *Nikkei Asia*, 12 Apr. 2023; Weiss (посилання 50); Bekmurzaev, N., 'Perspectives: Central Asian states walking fine line on Russian sanctions', *Eurasianet*, 31 Dec. 2023.

⁵² Fleming, S. et al., 'West presses UAE to clamp down on suspected Russia sanctions busting', *Financial Times*, 2 Mar. 2023.

торговельні обмеження та інші санкції, запроваджені проти Росії та Білорусі. США були особливо активними в цьому відношенні, збільшивши ресурси, які вони виділяють на санкції та посилення експортного контролю; зокрема на початку 2023 р. вони створили Спеціальну групу з питань руйнівних технологій (*Disruptive Technology Task Force*) і призначили додатково 25 прокурорів для роботи в цій сфері⁵³. Спроби країн ЄС застосувати санкції та посилити експортний контроль традиційно були більш обмеженими та фрагментарними, ніж заходи США⁵⁴. Однак у 2023 р. були ознаки посилення активності в цій сфері і з боку деяких країн ЄС. У серпні прокуратура Німеччини оголосила про арешт громадянина Німеччини та Росії, підозрюваного в експорті підконтрольних електронних компонентів російській компанії з виробництва військової техніки⁵⁵. В жовтні суд у Нідерландах засудив чоловіка з подвійним громадянством Нідерландів і Росії за незаконний продаж через Мальдіви напівпровідників компаніям, пов'язаним з оборонним сектором Росії⁵⁶.

Держави *GECC* також намагалися обмежити поставки підконтрольних товарів до Росії та Білорусі, закликавши компанії у відповідних галузях розробити та впровадити більш амбітний і масштабний підхід до розробки та впровадження заходів безпеки і вивчення клієнтів, тобто робити більше, ніж передбачено національними законами та правилами, для виявлення, розслідування та розгляду випадків передачі або можливої передачі постачальниками частин і компонентів для певного кінцевого використання або певних кінцевих користувачів у Росії. У вересні 2023 р. Австралія, Канада, Нова Зеландія, Велика Британія і США (*E5*) видали настанови з питань експорту комерційних товарів для промисловості та наукових кіл⁵⁷. В документі, зокрема, перераховано “додаткові заходи контролю”, яких експортери повинні вживати при експорті товарів, на які поширюються торговельні обмеження стосовно Росії, клієнтам з країн, що не належать до *GECC*⁵⁸. Ці заходи включають оцінку “дати реєстрації клієнта”, “кінцевого користувача та кінцевого використання продукту”, “випадків, коли фізичне місцезнаходження та загальнодоступний вебсайт клієнта викликають певні підозри”, а також надають “особливу увагу до аномального збільшення обсягу чи вартості замовлень”⁵⁹.

Ембарго ЄС на поставки зброї: зміни і проблеми дотримання

У 2023 р. ЄС запровадив значні зміни до своїх чинних ембарго на постачання зброї Росії та Білорусі, ухваливши 10-й, 11-й та 12-й пакети санкцій⁶⁰. Заходи,

⁵³ Monaco, L., US Deputy Attorney General, Speech to the American Bar Association National Institute on White Collar Crime, 2 Mar. 2023.

⁵⁴ Див. Bauer, S. and Bromley, M., *Detecting, Investigating and Prosecuting Export Control Violations: European Perspectives on Key Challenges and Good Practices* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2019).

⁵⁵ German Federal Prosecutor General, ‘Neuer Haftbefehl wegen des Verdachts von Verstößen gegen das Außenwirtschaftsgesetz’, Press release, 29 Aug. 2023.

⁵⁶ Shagina, M., ‘Why can’t the West stop supplying technology for Russian weapons?’, *Foreign Policy*, 27 Nov. 2023.

⁵⁷ US Department of Commerce et al. (посилання 45).

⁵⁸ US Department of Commerce et al. (посилання 45), pp. 4-5.

⁵⁹ US Department of Commerce et al. (посилання 45), p. 5.

⁶⁰ Див. записи за 15 лютого, 23 червня та 18 грудня 2023 р.: Ashurst, ‘Russia sanctions tracker – EU’, [n.d].

ухвалені в рамках 11-го та 12-го пакетів, засвідчили готовність сприяти міжнародній координації санкцій і боротися з ухиляннями від них як за допомогою “вторинних санкцій”, тобто заходів, що застосовуються до держав, на які не поширюються санкційні заходи, так і через “контроль реекспорту”, тобто обмеження подальшої передачі товарів, що постачаються до держав, які не підпадають під санкції. Як вторинні санкції, так і контроль реекспорту вже давно є ключовими компонентами контролю торгівлі та санкційної політики США, але раніше ЄС уникав їх ухвалення та, в деяких випадках, критикував США за готовність їх застосувати⁶¹.

11-й пакет санкцій, ухвалений у червні 2023 р., містив ряд “заходів із запобігання ухилянню”, які розширюють використання експортного контролю для обмеження як прямих, так і непрямих поставок підконтрольних товарів державам і організаціям, які підпадають під обмежувальні заходи ЄС⁶². Цей пакет передбачає контроль над поставками товарів подвійного використання компаніям у третіх країнах, які сприяють постачанню товарів з ЄС до Росії, та створює механізм застосування санкцій до держав, які не співпрацюють у ліквідації цих лазівок. 12-й пакет санкцій, схвалений у грудні 2023 р., має на меті обмежити ухиляння від санкцій шляхом запровадження додаткових обмежень на реекспорт підконтрольних товарів⁶³. Нові заходи вимагають від компаній країн ЄС, при постачанні підконтрольних товарів компаніям у країнах, що не входять до *GECC*, додавати до своїх контрактів пункти, які забороняють реекспорт товарів до Росії.

У 2023 р. ЄС також продовжив і розширив ембарго на постачання зброї Ірану. Рада ЄС у липні, зважаючи на військову підтримку Іраном Росії, вирішила заборонити експорт товарів і технологій, які можуть сприяти розвитку можливостей Ірану виробляти БЛА⁶⁴. Рада ЄС вирішила зберегти обмежувальні заходи в рамках режиму нерозповсюдження ЄС стосовно Ірану після “перехідної дати” (18 жовтня 2023 р.), вважаючи, що Іран не виконав своїх зобов’язань у рамках СВПД.

У 2023 р. ЄС продовжив розробку широкого кола ініціатив, спрямованих на краще дотримання його ембарго на постачання зброї та обмежувальних заходів загалом. У червні Рада ЄС опублікувала проєкт закону про уніфікацію кримінальних злочинів і покарань за порушення санкцій ЄС⁶⁵. У грудні Європейська Рада та Європарламент завершили обговорення змісту нового закону⁶⁶. Після ухвалення закон зобов’яже держави-члени карати за певні дії

⁶¹ European Commission, ‘Extraterritoriality (blocking statute): Protecting EU operators, reinforcing European strategic autonomy’, [n.d.]; Tudosia, M., ‘ITAR-related obstacles to exports’, European Security & Defence, 13 Oct. 2022.

⁶² Див. запис за 23 червня 2023 р.: Ashurst (посилання 60).

⁶³ Council Decision (CFSP) 2023/2874 of 18 December 2023 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L/2023/2874, 18 Dec. 2023.

⁶⁴ Council of the EU, ‘Iran: EU adopts new restrictive measures for military support to Syria and Russia’s war of aggression against Ukraine’, Press release, 20 July 2023.

⁶⁵ Council of the EU, ‘Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures – general approach’, 9312/23, 17 May 2023.

⁶⁶ Council of the EU, ‘Council and Parliament reach political agreement to criminalise violation of EU sanctions’, Press release, 12 Dec. 2023.

та запровадити суворіші покарання за порушення обмежувальних заходів, у т. ч. стосовно експорту товарів військового та подвійного призначення. Однак закон зберігає всі повноваження з його виконання за державами-членами. Останніми роками Європейська комісія внесла пропозиції, спрямовані на те, щоб ухвалення рішень, пов'язаних з обмежувальними заходами ЄС, відбувалося голосуванням кваліфікованою більшістю на рівні ЄС. Це означатиме, що окремі держави-члени не зможуть накласти вето на рішення про запровадження, зміну чи скасування обмежувальних заходів, як це відбувається зараз. Однак серед країн ЄС зберігається серйозна опозиція цьому кроку⁶⁷.

Висновки

Дієвість і корисність ембарго ООН на постачання зброї викликали багато сумнівів у 2023 р., головним чином через повідомлення про імпорт Росією зброї з Північної Кореї в порушення ембарго ООН на постачання зброї. Усі порушення ембарго ООН на постачання зброї підривають заснований на правилах міжнародний порядок, покликаний захистити міжнародні мир і безпеку. Як постійний член РБ ООН, Росія несе особливу відповідальність за дотримання цього порядку.

Крім того, у 2023 р. зберігалися розбіжності – переважно між Росією, Китаєм і кількома африканськими державами з одного боку та іншими членами РБ ООН з іншого – стосовно застосування санкцій загалом, а також обмежень і контролю, зокрема, закупівлі зброї урядовими збройними силами Південного Судану та Судану і зміни ембарго на постачання зброї ЦАР. Скасування умов для постачання зброї уряду Сомалі та переорієнтація ембарго на Аш-Шабаб стали рідкісним випадком згоди. І в ЦАР, і в Сомалі досягненню згоди сприяло, можливо, визначення оціночних критеріїв.

Розширення обмежень, накладених державами *GECC* на Білорусь і Росію, ще більше ускладнює багатостороннє ембарго на поставки зброї та торговельну політику в цілому. Попри активізацію у 2023 р. зусиль із забезпечення ефективного впровадження цих обмежень, повідомлялося, що Росія продовжувала обходити важливі санкції.

ЄС здійснив ряд заходів з метою підвищення ефективності своїх ембарго на постачання зброї Росії та Білорусі, включаючи припущення про можливість запровадження як “вторинних санкцій”, так і “контролю над реекспортом”. Разом з нинішнім процесом уніфікації покарань за порушення ембарго на постачання зброї та обмежувальних заходів, ці дії відображали зростаючу готовність ЄС використовувати торговельні обмеження для досягнення ширших стратегічних цілей. Водночас держави ЄС, здається, як ніколи прагнуть залишити за собою останнє слово стосовно змісту цих заходів і гарантувати, що відповідальність за їх виконання залишиться за державами.

⁶⁷ European Parliament, ‘Follow-up by the European Council, the European Parliament and the Council to the Commission’s initiative calling for a more efficient decision-making for the EU’s Common Foreign and Security Policy’, Legislative Train Schedule, 20 Aug. 2023.

Таблиця 12.2. Ембарго ООН і ЄС на поставки зброї, чинні впродовж 2023 р.

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата введення ембарго (тривалість, вид)	Охоплені засоби ^a	Головні зміни у 2023 р.
<i>Ембарго ООН на поставки зброї</i>			
Афганістан (Талібан: НУС)	16 січня 2002 р. (безстрокове)	Зброя і пов'язані засоби та послуги	
ЦАР (уряд: часткове; НУС)	5 грудня 2013 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка (крім стрілецької зброї для уряду)	Обмеження на поставки зброї уряду скасовані 27 липня 2023; ембарго на поставки зброї НУС подовжене до 31 липня 2024 р.
ЦАР (НУС)	28 липня 2003 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка	Подовжене до 1 серпня 2024 р.
Гаїті (НУС)	21 жовтня 2022 р. (обмежене)	СЗЛО	2 жовтня 2023 р. ембарго на всі озброєння для визначених суб'єктів змінене на територіальне ембарго на постачання СЗЛО будь-кому (крім уряду); подовжене до 19 жовтня 2024 р.
Іран (вся країна: часткове)	23 грудня 2006 р. (обмежене)	Товари, пов'язані з системами доставки ядерної зброї; товари, що використовуються в ядерному паливному циклі	Термін чинності сплив 18 жовтня 2023 р.
Ірак (НУС)	6 серпня 1990 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
ІДІЛ (<i>Da'esh</i>), Аль-Каїда та пов'язані з ними особи та організації (НУС)	16 січня 2002 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
Північна Корея (вся країна)	15 липня 2006 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка; товари, пов'язані з ядерними, балістичними ракетами та іншими програмами зброї масового ураження	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
Лівія (уряд: часткове; НУС)	26 лютого 2011 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
Сомалі (уряд: часткове; НУС)	23 січня 1992 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка; компоненти для саморобних вибухових пристроїв	1 грудня 2023 р. обмеження на поставки зброї уряду скасовані та замінені на ембарго на поставки зброї для Аш-Шабаб
Південний Судан (уряд: часткове; НУС)	13 липня 2018 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка	Подовжене до 31 травня 2024 р.
Судан (Дарфур: часткове)	30 липня 2004 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка	Змінене з безстрокового на обмежене

Ємен (НУС)	14 квітня 2015 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
<i>Ембарго Європейського Союзу на поставки зброї без відповідника ООН або ширше за ембарго ООН стосовного того ж об'єкта</i>			
Білорусь (вся країна)	20 червня 2011 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка; товари подвійного використання; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжено до 28 лютого 2024 р.
Китай ^b (вся країна)	27 червня 1989 р. (безстрокове)	Зброя	
Єгипет ^b (вся країна)	21 серпня 2013 р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій	
Іран (вся країна)	27 лютого 2007 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка; техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	З 20 липня 2023 р. поширено на компоненти для виробництва безпілотних літальних апаратів
М'янма (вся країна)	29 липня 1991 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжено до 30 квітня 2024 р.
Росія (вся країна)	31 липня 2014 р. (обмежене)	Зброя і військова техніка; товари подвійного використання	Подовжено до 31 січня 2024 р.
Південний Судан (вся країна)	18 липня 2011 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
Судан (вся країна)	15 березня 1994 р. (безстрокове)	Зброя і військова техніка	
Сирія (вся країна)	9 травня 2011 р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжено до 1 червня 2024 р.
Венесуела (вся країна)	13 листопада 2017 р. (обмежене)	Зброя і техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжено до 14 травня 2024 р.
Зімбабве (вся країна)	18 лютого 2002 (обмежене)	Зброя і військова техніка	Подовжено до 20 лютого 2024 р.
ІДІЛ – Ісламська Держава Іраку та Леванту; НУС – неурядові сили; часткове – ембарго дозволяє поставки поставки відповідній державі за умови, що держава-постачальник чи одержувач отримала дозвіл або повідомила відповідний Комітет з санкцій ООН чи РБ ООН; обмежене – обмежене певним часом; СЗЛО – стрілецька зброя та легкі озброєння.			
^a Об'єкт, суб'єкти, територія і засоби могли змінитися після запровадження ембарго. Об'єкт, суб'єкти та засоби зазначені у цій таблиці станом на кінець 2023 р.			
^b Ембарго ЄС стосовно Китаю і Єгипту є політичними деклараціями, тоді як інші ембарго є правовими актами, введеними рішеннями Ради ЄС та регламентами Ради ЄС.			
<i>Джерела:</i> UN Security Council, 'Sanctions', [n.d.]; Council of the EU, 'EU sanctions map', [n.d.]. Архів СІПРІ з питань ембарго на поставки зброї містить докладний загальний огляд більшості багатосторонніх ембарго на поставки зброї, що діяли з 1950 р., разом з головними інструментами запровадження чи внесення змін до ембарго. Див. SIPRI, 'Arms embargoes', [n.d.].			

III. Багатосторонні режими експортного контролю

КОЛЬЯ БРОКМАН, ЛОРІАНА О

Існують чотири основні багатосторонні режими експортного контролю: Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) і Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, WA*)¹. Ці чотири режими є неофіційними групами держав-учасниць, які узгоджують принципи впровадження експортного контролю товарів і технологій у сферах: хімічної та біологічної зброї; ракет та інших систем доставки зброї масового ураження (ЗМУ); технологій ядерного паливного циклу і ядерної зброї; звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного призначення (таблиця 12.3). Держави-учасниці координують контроль і політику торгівлі, діляться передовим досвідом їх впровадження та обмінюються інформацією про випадки розповсюдження, спроби незаконного придбання та відмови в ліцензіях, а в деяких випадках – і про видані ліцензії.

Однією з головних функцій кожного режиму є постійне оновлення контрольних списків режиму та обговорення з цією метою відповідних технологічних розробок. Крім того, режими є важливими форумами для обміну інформацією між чиновниками з питань національної політики та ліцензування, технічними експертами та співробітниками правоохоронних органів і спецслужб. Попри те, що принципи, контрольні списки та належні практики режимів узгоджені на основі консенсусу між державами-учасницями, вони мають лише політичну, а не юридичну силу. Імплементация встановленого режимом торговельного контролю та політики залежить від кожної держави-учасниці та здійснюється нею через її національне законодавство та національну систему експортного контролю.

Коли пандемія *Covid-19* в основному вщухла, у 2023 р. всі багатосторонні режими експортного контролю повернулися до своїх звичайних програм роботи і графіків зустрічей. Проте, російсько-українська війна продовжувала створювати глибокий розкол між РФ і більшістю інших держав-учасниць, зокрема Україною та її західними союзниками. Дослідники та колишні посадовці, насамперед із США, продовжували порушувати питання про необхідність подолання політичного блокування та довгострокову життєздатність режимів, особливо тих, до яких належить Росія (тобто РКРТ, ГЯП і ВД), а дехто пропонує створити п'ятий режим².

¹ Стислий опис і список держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділі III додатку Б цього видання.

² Див., наприклад: Wolf, K., 'Advancing national security and foreign policy through sanctions, export controls, and other economic tools', Testimony before the US Senate Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs, 28 Feb. 2023, pp. 13, 17; Casey, C. A., 'Export controls – international coordination: Issues for Congress', Congressional Research Service report no. R47684, 8 Sep. 2023; Shivakumar, S., Wessner, C. and Tomoshige, H., 'Toward a new multilateral export control regime', Center for Strategic & International Studies (CSIS), 10 Jan. 2023.

Таблиця 12.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників ^a	Пленарні сесії 2023 р.	
			Головуючий	Місце, дата
Австралійська група (1985)	Обладнання, матеріали, технології та програмне забезпечення, що можуть допомогти у розробці хімічної та біологічної зброї	43	Австралія	Париж, 5-9 червня
Режим контролю над ракетними технологіями (1987)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	Бразилія	Ріо-де-Жанейро, 30 жовтня - 3 листопада
Група ядерних постачальників (1974)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення і технології	48 ^b	Аргентина ^c	Буенос-Айрес, 10-14 липня
Вассенаарська домовленість (1996)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Індія	Відень, 30 листопада

^a Кількість учасників на 31 грудня 2023 р.

^b Крім того, постійними спостерігачами в Групі ядерних постачальників (ГЯП) є ЄС і голова Комітету Цангера (*Zangger Committee*).

^c ГЯП змінила регламент, і тепер держави-учасниці приймають у себе пленарне засідання наприкінці свого терміну головування. На пленарному засіданні ГЯП 2023 р. Аргентина передала головування Бразилії на період 2023-2024 рр.

Джерела: Australia Group; Missile Technology Control Regime; Nuclear Suppliers Group; Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies. Див. також підрозділ III додатку Б цього видання.

Однак було доволі складно публічно визнати чи обговорити ці питання, або вирішити їх силами учасників цих режимів. Китай, а з ним і кілька країн, що розвиваються, продовжували виступати з ледь прихованою критикою режимів у Першому комітеті ООН, стверджуючи, що режими запроваджують необґрунтовані обмеження на експорт до країн, що розвиваються, “в мирних цілях”, і закликаючи до альтернативного підходу до багатостороннього контролю торгівлі³. Попри ці складнощі, усі режими продовжували важливу роботу у своїх допоміжних органах і принаймні обмежено оновлювали свої контрольні списки.

Австралійська група

АГ – це форум, на якому держави-учасниці координують і гармонізують заходи з контролю над експортом хімічної та біологічної зброї та пов'язаних з нею товарів і технологій подвійного використання. Держави-учасниці АГ прагнуть знизити ризик розповсюдження хімічної та біологічної зброї⁴. На початку 1984 р. розслідування ООН виявило, що хімічна зброя, яку

³ Bromley, M., Mustafić, S. and Yuan, J., ‘China takes aim at the export control regimes: Targeted critique or misguided attack?’, *WorldECR*, no. 125 (Dec. 2023/Jan. 2024).

⁴ Australia Group, ‘Introduction’, [n.d.]; Australia Group, ‘Objectives of the Group’, [n.d.].

використовували в ірано-іракській війні 1980-1988 рр., була виготовлена з використанням хімікатів-прекурсорів, обладнання та матеріалів, закуплених в ряді західних держав⁵. Це дало потужний імпульс для посилення заходів контролю торгівлі з метою нерозповсюдження хімічної зброї, та австралійська ініціатива призвела до створення АГ у 1985 р. Спочатку увага АГ надавалася переважно хімічній зброї та прекурсорам, але згодом її діяльність поширилася на біологічну зброю і широкий спектр обладнання, матеріалів і технологій, пов'язаних із розробкою, виробництвом і застосуванням хімічної та біологічної зброї⁶. В АГ постійно головує Австралія, вона ж керує неофіційним секретаріатом, розташованим у Міністерстві закордонних справ і торгівлі Австралії.

АГ налічує 43 учасники, включно з ЄС, що є учасником з повноцінним правом голосу. Нові учасники АГ у 2023 р. не приймалися, останньою до неї приєдналась Індія у 2018 р.⁷ АГ і далі заохочує не охоплені держави схвалювати в односторонньому порядку керівні принципи АГ, спільні контрольні списки та повідомляти головуючого про своє “політичне зобов’язання дотримуватись” їх, щоб офіційно вважатися прихильником АГ. Єдиною державою, яка стала таким прихильником після запровадження цієї процедури є Казахстан, але це ще не свідчить про масштаб схвалення стандартів АГ (чи інших багатосторонніх режимів експортного контролю) у світі⁸. ЄС, США та інші учасники продовжували сприяти зміцненню національних систем експортного контролю держав, що не належать до складу АГ, що зазвичай передбачає схвалення версії спільних контрольних списків (наприклад, спільного контрольного списку ЄС), і допомагають державам виконувати свої зобов’язання відповідно до резолюції РБ ООН 1540 про наявність дієвої системи експортного контролю⁹.

У рамках річної програми роботи АГ провела 22-24 лютого 2023 р. міжсесійну зустріч у Римі, Італія, в офлайн форматі. Міжсесійна діяльність включала інформаційну сесію, в якій взяли участь кілька держав, що не є учасниками Групи¹⁰. 5-9 червня 2023 р. АГ провела чергове щорічне пленарне засідання в Парижі, Франція, під головуванням Австралії. Під час пленарного засідання учасники обговорили міжнародні події у сфері розповсюдження та використання хімічної та біологічної зброї, а також роль АГ у сприянні міжнародному контролю над озброєннями та зусиллям з нерозповсюдження, зокрема Конвенції про заборону біологічної зброї та Конвенції про заборону хімічної зброї¹¹. На пленарному засіданні під час експертної зустрічі АГ з

⁵ Australia Group, ‘History’, [n.d.].

⁶ Australia Group, ‘History’ (посилання 5).

⁷ Australia Group, ‘Australia Group participants’, [n.d.].

⁸ Australia Group, ‘Australia Group adherents’, [n.d.]; Michel, Q. and Paile, S., ‘Countries having adopted the EU dual-use list as national control list’, European Studies Unit, University of Liège, Working document, [n.d.].

⁹ UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004, para. 3.

¹⁰ Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2023 Australia Group plenary’, 9 June 2023, para. 21.

¹¹ Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2023 Australia Group plenary’ (посилання 10), paras 3-16. Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону хімічної зброї та Конвенції про заборону біологічної зброї див. у підрозділі I додатку А цього видання; про події 2023 р. див. підрозділи I і III розділу 9, відповідно.

ліцензування та правозастосування (*licensing and enforcement experts meeting, LEEM*) відбувся обмін досвідом, зокрема з проблем правозастосування та отриманих уроків, насамперед у галузі нематеріальної передачі технологій (*intangible transfers of technology, ITT*)¹². В АГ тривали технічні дискусії, та їх учасники погодилися додати до списку прекурсорів хімічної зброї дипропіламін, а також домовилися про “мінімальний поріг виявлення” для датчиків контролю токсичних газів і систем моніторингу у списку хімічних виробничих потужностей та обладнання подвійного призначення з відповідними технологіями і програмним забезпеченням.

У 2023 р. голова та секретаріат АГ виконували просвітницькі завдання, зокрема в рамках Азійського семінару з експортного контролю в лютому 2023 р. та організованого США семінару з питань всеохопного контролю у квітні 2023 р.¹³ АГ також продовжила практику запрошення експертів до виступів на пленарному засіданні. У 2023 р. серед експертів-доповідачів були представники Інтерполу, які розповіли про “відстеження спроможностей недержавних суб’єктів із набуття біологічної зброї”, а також СППРІ з доповіддю про “відповідальні дослідження та висновки вчених стосовно підвищення обізнаності з питань безпеки”¹⁴.

Режим контролю над ракетними технологіями

Метою РКРТ є запобігання розповсюдженню ракет та інших безпілотних систем доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї. РКРТ був утворений у 1987 р. групою семи провідних індустріальних держав (G7) з метою сприяння запобігання розповсюдженню ядерної зброї, шляхом розробки гармонізованих заходів контролю над експортом товарів і технологій, пов’язаних із ракетами, здатними нести таку зброю¹⁵. Згодом сфера діяльності РКРТ поширилася на балістичні та крилаті ракети та на всі типи безпілотних літальних апаратів (БЛА), здатних нести зброю масового ураження¹⁶. Держави-учасниці РКРТ – їх називають “партнерами” – погодилися дотримуватися суворих обмежень і застосовувати “безумовну презумпцію відмови від розповсюдження”, відступаючи від неї лише в “окремих випадках” передачі виробів, внесених до категорії I контрольного списку РКРТ¹⁷. Категорія I охоплює ракети та БЛА, “здатні доставляти корисне навантаження не менше 500 кг на відстань не менше 300 км”, або призначені для доставки ЗМУ. Передача товарів категорії II залежить від індивідуальних ліцензійних рішень урядів

¹² Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2023 Australia Group plenary’ (посилання 10), para. 17.

¹³ Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘The 29th Asian Export Control Seminar’, 1 Mar. 2023; United Arab Emirates (UAE) Executive Office for Control and Non-proliferation, ‘“Regional Conference on Dual-Use Trade Control” discusses ways to achieve compliance in export controls and enhance cooperation in combating the proliferation of weapons of mass destruction’, 17 Nov. 2022; Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2023 Australia Group plenary’ (посилання 10), para. 21.

¹⁴ Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2023 Australia Group plenary’ (посилання 10), para. 23.

¹⁵ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’, [n.d.]. До G7 належать Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція і Японія.

¹⁶ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 15).

¹⁷ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 15).

держав-партнерів за умов суворой презумпції відмови, якщо вони “призначені для доставки ЗМУ”¹⁸. Категорія II охоплює ракети та БЛА максимальною дальністю не менше 300 км і широкий спектр менш критичних товарів, матеріалів і технологій подвійного використання для ракет, БЛА і космічних апаратів¹⁹.

Кількість членів РКРТ після його створення виросла з 7 до 35 держав; останньою у 2016 р. приєдналася Індія. Кілька заявок чекають розгляду²⁰. У 2014 р. РКРТ запровадив формалізовану систему визнання “прихильниками” принципів і контрольних списків РКРТ для держав, які не є його партнерами. РКРТ заохочує усі держави подавати заявки на приєднання координатору РКРТ, яким є Франція. Режим також пропонує стимули для прихильників, включаючи запрошення на технічні інформаційні зустрічі, брифінги про зміну контрольних списків, зустрічі з головою РКРТ та доступ до деяких презентацій *LEEM* РКРТ²¹. У 2023 р. заявку на приєднання подав Кіпр, долучившись до Естонії, Казахстану та Латвії як четвертий офіційний прихильник РКРТ²².

19-20 квітня РКРТ провів у Парижі, Франція, розширену міжсесійну контактну зустріч. РКРТ запросив СПІРІ представити погляд ззовні на адаптацію РКРТ до поточних і майбутніх викликів під час додаткового заходу, спільно організованого Францією, Німеччиною та Швейцарією. Згідно з домовленістю партнерів наприкінці 2022 р., головування в РКРТ перейшло від Швейцарії до Бразилії, яка перебрала головування на період 2023-2024 рр. Річне пленарне засідання РКРТ у 2023 р. відбулося 30 жовтня – 3 листопада в Ріо-де-Жанейро. Другий рік поспіль партнери не змогли домовитися на пленарному засіданні про публічну заяву, та, схоже, не було згоди стосовно головування на період 2024-2025 рр. Бразилія заявила, що “прагне сприяти балансу між контролем чутливих ракетних технологій і правом на обмін, доступ і розвиток цих технологій для законних цілей”, особливо космічних програм²³. Це, зокрема, привернуло увагу до теми *NewSpace*, яка була в центрі обговорень на попередньому пленарному засіданні, та викликало нову хвилю критики з боку країн, що розвиваються, через те, що РКРТ та інші багатосторонні режими експортного контролю перешкоджають їх доступу до передових технологій²⁴.

Під час головування Швейцарія здійснила візити до Сінгапуру 22 травня та Малайзії 23 травня 2023 р. – відповідно, п'яту та четверту офіційні місії

¹⁸ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 15).

¹⁹ Missile Technology Control Regime, ‘MTCR guidelines and the equipment, software and technology annex’, [n.d.].

²⁰ Missile Technology Control Regime, ‘Partners’, [n.d.].

²¹ Missile Technology Control Regime, ‘Adherence policy’, [n.d.].

²² Missile Technology Control Regime, ‘Partners’ (посилання 20).

²³ Brazilian Ministry of Foreign Affairs, ‘Plenary meeting of the Missile Technology Control Regime (MTCR)-Rio de Janeiro, October 30-November 3, 2023’, Press Release no. 509, 1 Nov. 2023.

²⁴ Брокманн К. “Багатосторонні режими експортного контролю”. – *Щорічник СПІРІ 2023*, підрозділ IV розділу 12.

РКРТ до цих двох держав²⁵. Крім того, 16 червня 2023 р. РКРТ провів технічну інформаційну зустріч в Осло, Норвегія, з 11 країнами, які не є партнерами²⁶. Ця зустріч також дала можливість для обмінів думками з режимами ГЯП і Вассенаарської домовленості та взаємодії з Комітетом з питань Резолюції РБ ООН 1540. Просвітницька діяльність містила також презентації голови РКРТ та (спів)голів експертної групи на 29-му Азійському семінарі з експортного контролю²⁷. Голова РКРТ провів брифінги для ЄС, НАТО, а також на щорічній зустрічі Гаазького кодексу²⁸.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом запровадження керівних принципів експортного контролю до поставок ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій. Її було створено як "Лондонський клуб" (*London Club*) семи держав - головних ядерних постачальників, у відповідь на перше ядерне випробування в Індії у 1974 р. – перший вибух ядерного боєприпасу державою, не визнаною ядерною в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*)²⁹. Спочатку учасники ГЯП розробили ряд керівних принципів з переліком товарів, що вимагають вжиття гарантій безпеки нерозповсюдження Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), з дещо іншим змістом, ніж список, розроблений раніше Комітетом Цангера³⁰. З 1978 р. по 1991 р. ГЯП майже не проявляла активності. Однак, на виконання рекомендацій, ухвалених на Оглядовій конференції ДНЯЗ 1990 р., на пленарному засіданні ГЯП у 1992 р. було визначено керівні принципи передачі ядерного обладнання, матеріалів і технологій подвійного використання, обміну інформацією, повідомленнями про відмову та вимоги до повномасштабної угоди про гарантії для одержувачів товарів із цього списку³¹. Станом на 31 грудня 2023 р., учасниками ГЯП були 48 урядів; статус постійних спостерігачів мають Єврокомісія та голова Комітету Цангера. Нових держав до Групи не приймали з 2013 р.³² Індія продовжувала лобіювати схвалення урядами держав-учасниць її заявки та отримала підтримку

²⁵ Missile Technology Control Regime, 'Report by the MTCR Chair: Fifth outreach visit to Singapore', MTCR News, 1 Sep. 2023; Missile Technology Control Regime, 'Report by the MTCR Chair: Fourth outreach visit to Malaysia', MTCR News, 1 Sep. 2023.

²⁶ MTCR Chair, Twitter, 20 June 2023, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1671084956414619649>; United Nations 1540 Committee, 'Event: Missile Technology Control Regime (MTCR) Technical Outreach Meeting (TOM)', Information note, [n.d.].

²⁷ MTCR Chair, Twitter, 16 Nov. 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1592913226395963393> та 16 Feb. 2023, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1626144742558822412>; UAE Executive Office for Control and Non-proliferation (посилання 13).

²⁸ MTCR Chair, Twitter, 17 Mar. 2023, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1636746027213500417> та 16 June 2023, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1669710128008839168>.

²⁹ Nuclear Suppliers Group, 'About the NSG', [n.d.].

³⁰ Zangger Committee, 'History', [n.d.].

³¹ International Atomic Energy Agency, 'Communication received from the Permanent Mission of the Argentine Republic to the International Atomic Energy Agency on behalf of the participating governments of the Nuclear Suppliers Group', Information Circular 539 (revised), INFCIRC/539/Rev.8, 28 July 2022.

³² Nuclear Suppliers Group, 'Participants', [n.d.].

США у спільній заяві Президента Дж. Байдена та Прем'єр-міністра Н. Моді в червні 2023 р.³³

10-14 липня 2023 р. ГЯП провела щорічний пленарний тиждень у Буенос-Айресі. На пленарному засіданні міністр закордонних справ Аргентини підкреслив важливість ядерного розвитку для індустріалізації та роль ГЯП як гаранта мирного використання ядерної енергії³⁴. Подібний аргумент навела наступна бразильська головуєча, окреслюючи пріоритети свого головування³⁵. Уряди-учасники, як і у 2022 р., не змогли досягти консенсусу в ухваленні публічної заяви, і нова головуєча обмежилась інформуванням у “куточку” вебсайту голови ГЯП. Там головуєча з Бразилії повідомила про намір зосередитись на “подальшій взаємодії ГЯП з промисловістю”, зокрема з малими та середніми підприємствами ядерного сектору³⁶. На Азійському семінарі з експортного контролю ГЯП зробила презентацію про попередню діяльність як для азійських учасників, так і для урядів, що не є її учасниками³⁷.

Уряди держав-учасниць ГЯП узгодили кілька невеликих змін до керівних принципів ГЯП, а також у контрольному списку: в частині 1 (у списку товарів, що безпосередньо вимагають застосування гарантій) і в частині 2 (у списку продукції подвійного використання). В поясненнях стосовно обмежень зазначалося, що дейтерій, важка вода і ядерний графіт підлягають експортному контролю, якщо вони призначені для використання в реакторах. До частини 1 контрольного списку було додано три нові процеси: виробництва важкої води, збагачення важкої води, а також колон або башт із каталізатором обміну ізотопів водню³⁸. Зміни до списку продукції подвійного використання ГЯП обмежили контроль лише над платинованими каталізаторами, що використовуються для відновлення тритію і для виробництва або збагачення важкої води, а також скорегували діаметр підконтрольних композитних трубок для підконтрольних центрифуг. Було внесено зміни до контролю водневих/кріогенних дистиляційних колон з урахуванням нових технологій виробництва важкої води³⁹.

Вассенаарська домовленість

Вассенаарська домовленість є основним багатостороннім режимом експортного контролю, що стосується звичайних озброєнь і широкого спектра товарів і технологій подвійного використання. Вона з'явилась у 1996 р.

³³ White House, ‘Joint statement from the United States and India’, Briefing Room Statement, 22 June 2023.

³⁴ Argentinian Ministry of Economy, ‘Argentina recibe al plenario del Grupo de Proveedores Nucleares que conforman 48 países’, 13 July 2023.

³⁵ Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’, [n.d.].

³⁶ Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’ (посилання 35).

³⁷ Japanese Ministry of Foreign Affairs (посилання 13).

³⁸ Nuclear Suppliers Group, ‘Explanation and comparison table of changes – Guidelines for nuclear transfers and annexes A, B and C of the guidelines for nuclear transfers (NSG Part 1 Guidelines)’, Revision 14, July 2023.

³⁹ Nuclear Suppliers Group, ‘Explanation and comparison table of changes – Guidelines for nuclear transfers and the annex of the guidelines for nuclear transfers (INFCIRC/254/Part 2)’, Revision 12, July 2023.

замість Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*) часів Холодної війни, за допомогою якого західні держави обмежували поставки військової техніки та товарів подвійного використання східному блоку. Поява ВД ознаменувала прощання з підходом *COCOM* – використання експортного контролю проти конкретної групи ворожих держав. Натомість держави-учасниці ВД намагаються запобігти поставкам, які ведуть до “дестабілізуючого накопичення” звичайної зброї, товарів і технологій подвійного використання, що можуть загрожувати міжнародній і регіональній безпеці та стабільності. Згодом сфера дії ВД поширилася на запобігання поставок терористам. За допомогою ВД держави-учасниці також намагаються сприяти “прозорості та більшій відповідальності” постачання звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання. Станом на кінець 2023 р., 42 держави були учасниками ВД, яка не розширювалася після вступу Індії у 2017 р.⁴⁰

30 листопада 2023 р. у Відні відбулося річне пленарне засідання ВД, і її голова згодом оприлюднив заяву про його результати⁴¹. Був оновлений список товарів і технологій подвійного використання та боєприпасів додаванням нових засобів контролю над обладнанням, що використовується для виробництва певних електронних компонентів; зміни торкнулися також контролю над високоефективним електронним обладнанням⁴². Вони містили також роз’яснення позицій контрольного списку, що стосуються гідролокаторів, оптичних датчиків, певних технологій ракетних двигунів, шифрування/дешифрування та технологій законного перехоплення повідомлень у комунікаційних мережах⁴³. ВД також внесла незначні зміни до двох методичних матеріалів: до “Зasad контролю перевезень звичайних озброєнь між третіми країнами” (*Elements for controlling transportation of conventional arms between third countries*) та “Переліку консультативних питань для промисловості” (*List of advisory questions for industry*)⁴⁴. Ці оновлення і звіт про зустріч експертної групи, що відбулась у жовтні 2023 р., свідчать, що основна робота, в т. ч. технічні обміни, в рамках режиму все ще триває⁴⁵.

Водночас згоди з питань контролю над ключовими новітніми технологіями, що обговорюються в рамках ВД вже кілька років, досягти не вдається⁴⁶. Узгодження своєчасних оновлень контрольних списків ускладнюють як швидкі темпи технологічних змін, так і певні геополітичні розбіжності. Повідомлялося, що Росія заблокувала пропозиції США стосовно контролю

⁴⁰ Wassenaar Arrangement, ‘About us’, 1 Dec. 2023.

⁴¹ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair on 2023 outcomes, Vienna, 30 Nov. 2023.

⁴² Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair on 2023 outcomes (посилання 41), р. 1.

⁴³ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair on 2023 outcomes (посилання 41), р. 2.

⁴⁴ Wassenaar Arrangement, ‘Elements for controlling transportation of conventional arms between third countries’, 1 Dec. 2023; Wassenaar Arrangement, ‘List of advisory questions for industry’, 1 Dec. 2023.

⁴⁵ Permanent Mission of the Republic of Türkiye to the United Nations in Vienna, X, 5 Oct. 2023, <https://twitter.com/TR_UNVienna/status/1709835497462231351>.

⁴⁶ Брокманн (посилання 24).

над певними квантовими технологіями⁴⁷. Нідерланди зазначили, що запропонують нові засоби контролю над обладнанням з виробництва сучасних напівпровідників і відповідного програмного забезпечення та технологій на основі національних заходів контролю, запроваджених у березні 2023 р. (підрозділ IV). Однак міністр зовнішньої торгівлі та співробітництва у сфері розвитку Нідерландів казав, що консенсус у ВД є малоімовірним і така пропозиція може бути заблокована Росією⁴⁸. У зв'язку з цим зберігалось загальне занепокоєння недостатньою ефективністю ВД і лунали заклики, здебільшого з боку офіційних осіб США та оглядачів, замінити або доповнити її новим режимом⁴⁹. Однак ця критика стосувалася переважно питань геополітичної конкуренції та національної безпеки, а не мети ВД – міжнародної стабільності.

Уперше з 2018 р. головуєчий ВД запровадив процедуру розширених технічних брифінгів. На цих брифінгах, які зазвичай проходять у Відні, державам, які не є учасниками ВД, представляються оновлені контрольні списки, а також відбувається обмін інформацією з практичних питань ліцензування і правозастосування⁵⁰. У брифінгу взяли участь близько 20 партнерів, у т. ч. деякі експортери та імпортери основних озброєнь⁵¹. Як і попередніми роками, голова та секретаріат ВД надали інформацію фахівцям ООН з питань роззброєння під час їх візиту до Відня⁵². ВД виступила із заявами на 9-й конференції держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю та 29-му Азійському семінарі з експортного контролю⁵³. Нарешті, ВД взяла участь у публікації Світової організації торгівлі (СОТ) про міжнародний експортний контроль та у відкритті Громадського форуму СОТ⁵⁴.

На пленарному засіданні 1 січня 2024 р. Індія передала головування Італії⁵⁵. Австрія перебрала головування в загальній робочій групі, а Канада – на зустрічі з питань ліцензування та правозастосування. Мексика продовжувала головувати в групі експертів.

⁴⁷ Center for Security and Emerging Technology (CSET), 'Fireside chat with Under Secretary Alan Estevez: Full event', YouTube, 1:04:20-1:04:54.

⁴⁸ Dutch Minister for Foreign Trade and Development Cooperation, 'Aankondiging aankomende exportcontrolemaatregelen voor geavanceerde productieapparatuur voor halfgeleiders', Media release, 8 Mar. 2022.

⁴⁹ Див., наприклад: Benson, E. and Mouradian, C., *Establishing a New Multilateral Export Control Regime*, CSIS Project on Trade and Technology report (CSIS: Washington, DC, Nov. 2023; US Congress Select Committee on the Strategic Competition between the United States and the Chinese Communist Party, 'Reset, prevent, build: A strategy to win America's economic competition with the Chinese Communist Party', 12 Dec. 2023; CSET (посилання 47), 1:05:35-1:06:55.

⁵⁰ Wassenaar Arrangement, 'Outreach', Updated 1 Dec. 2023.

⁵¹ Wassenaar Arrangement, Head of Secretariat, General Statement to the Ninth Conference of States Parties to the Arms Trade Treaty, Geneva, 21-25 Aug. 2023.

⁵² Wassenaar Arrangement, 'Outreach' (посилання 50).

⁵³ Wassenaar Arrangement, Head of Secretariat (посилання 51); Japanese Ministry of Foreign Affairs (посилання 13).

⁵⁴ Wassenaar Arrangement, 'Outreach' (посилання 50); Wassenaar Arrangement Secretariat, 'Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies', World Trade Organization (WTO), *International Export Regulations and Controls: Navigating the Global Framework beyond WTO Rules* (WTO: Geneva, 2023).

⁵⁵ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair on 2023 outcomes (посилання 41), p. 2.

Висновки

Наслідки російсько-української війни продовжували суттєво впливати на роботу трьох багатосторонніх режимів експортного контролю, в яких бере участь Росія, особливо на політичному рівні. Росія завадила досягненню консенсусу з ключових рішень, включаючи домовленості про наступних голову-ючих у режимах і пленарні заяви, ще більше порушуючи крихку політичну згоду між режимами. Попри це, всім режимам вдавалося поступово оновлювати свої контрольні списки та продовжувати серйозні обговорення технічних досягнень, наголошуючи на важливості цього аспекта роботи режимів.

З чотирьох режимів Росія не є членом лише АГ. В інших трьох режимах дуже невелика кількість держав-учасниць були прийнятними для Росії в ролі головуючих, і головування Бразилії у РКРТ і ГЯП упродовж періодів, які значною мірою збігаються, відображає цю складність. Режими раніше мали проблеми з відсутністю держав, які добровільно брали на себе обов'язки головуючого та виділяли необхідні ресурси, але ситуація змінилася на протилежну: якщо держави добровільно й пропонували свої послуги в різних режимах, то консенсус блокувала одна чи декілька держав-учасниць. Попри намагання Бразилії впоратися з цим викликом у короткостроковій перспективі, відсутність згоди стосовно наступних головуючих кількох режимів свідчить про нові труднощі в майбутньому.

Аргентина і Бразилія вирішили особливо підкреслити роль режимів у забезпеченні безпечної торгівлі критичними технологіями та необхідність збалансувати цілі нерозповсюдження та міжнародної безпеки з потенційним впливом на технологічний і промисловий розвиток держав. Демонстрація обізнаності та інтересу держав-учасниць до цих питань видається особливо важливою у світлі критики легітимності режимів державами, що розвиваються, та Китаєм. Продовжувалася також загальна критика ефективності режимів із боку різних зацікавлених сторін, зокрема у США. Уряд США ініціював серію обмежених санкцій і механізмів контролю над торгівлею (підрозділ IV) для досягнення своїх політичних цілей стосовно Китаю поза рамками режимів. Зокрема, в галузі сучасного обладнання для виробництва мікросхем ці механізми, як правило, були продовженням попередніх підходів США до Китаю.

Попри низькі очікування значних змін у режимах за складних геополітичних обставин, які не сприяли досягненню домовленостей з нерозповсюдження та контролю над озброєннями, режими все ж продовжували свою роботу, не маючи в найближчому майбутньому реальної альтернативи чи перспектив припинення їх існування.

IV. Події в ЄС у сфері контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

ЄС є наразі єдиною регіональною організацією, що має спільну правову базу з питань контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. Головними елементами цієї правової бази є ембарго ЄС на поставки озброєнь (розглядаються у підрозділі II цього розділу), Регламент стосовно виробів подвійного використання (*Dual-use Regulation*), Регламент перевірки прямих іноземних інвестицій (III, *Foreign Direct Investment Screening Regulation*), Спільна позиція стосовно експорту озброєнь (*Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки в межах ЄС (*Intra-Community Transfers Directive*) і Регламент протидії катуванням (*Anti-Torture Regulation*). У 2023 р. ЄС вжив додаткових заходів з реалізації нової версії Регламенту стосовно виробів подвійного використання, що набув чинності у 2021 р. ЄС також повідомляв про зростання інтересу до використання заходів контролю торгівлі для регулювання експорту передових і новітніх технологій в рамках запропонованої Єврокомісією Європейської стратегії економічної безпеки (*European Economic Security Strategy, EESS*), оприлюдненої у червні 2023 р. ЄС повідомляв про вжиті заходи з реалізації Регламенту стосовно перевірки ПІІ, що набув чинності у 2020 р., та продовжував координувати зі США заходи експортного контролю, зокрема в рамках Ради з питань торгівлі та технологій (*Trade and Technology Council, TTC*). ЄС також продовжив роботу з перегляду Спільної позиції, яка має завершитись у 2024 р. Суттєвих змін у Директиві про поставки в межах ЄС чи Регламенті протидії катуванням не було.

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання охоплює контроль над експортом, реекспортом, посередництвом і транзитом товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання. Цей Регламент є законом прямої дії у державах-членах ЄС, але реалізується і виконується через національні системи контролю. Його нова версія, Регламент (ЄС) 2021/821, набув чинності у вересні 2021 р., запровадивши кілька нових елементів і процедур консультування¹. У 2023 р. ЄС продовжив розробку і

¹ Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast), *Official Journal of the European Union*, L206, 11 June 2021. Докладний аналіз змісту Регламенту (ЄС) 2021/821 див.: Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. “Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IV розділу 14; Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. “Події в галузі контролю Європейського Союзу над торгівлею товарами подвійного використання та зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IV розділу 14; Bromley, M. and Brockmann, K., ‘Implementing the 2021 recast of the EU dual-use regulation: Challenges and opportunities’, Nonproliferation and Disarmament Paper no. 77, EU Non-proliferation and Disarmament Consortium, Sep. 2021.

впровадження цих нових елементів і процедур. Схоже, що, як і у 2022 р., прогресу цих зусиль заважала увага посадових осіб з питань експортного контролю в ЄС і державах-членах до розробки та впровадження торгових обмежень стосовно Білорусі та Російської Федерації (підрозділ II), а також до нової *EESS* (див. обговорення передачі контролю нижче)².

Засоби кіберстеження

Однією з найбільш значущих змін, запроваджених Регламентом (ЄС) 2021/821, став новий “всебічний контроль” над експортом засобів кіберстеження, не внесених до контрольного списку. Згідно з новим всеохопним контролем, засоби кіберстеження, які не увійшли до списку ЄС товарів подвійного використання, вимагають ліцензії, “якщо експортер був проінформований компетентним органом про те, що [ці засоби] можуть призначатися, повністю або частково, для внутрішніх репресій та/або вчинення серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права”³. У списку ЄС товарів подвійного використання детально описано товари, які підлягають контролю згідно з Регламентом стосовно виробів подвійного використання; він є компіляцією контрольних списків, прийнятих багатосторонніми режимами експортного контролю (підрозділ III вище). Експортери також зобов’язані інформувати свої національні органи влади, якщо їм “згідно з [їх] результатами перевірки” стане відомо про будь-які подібні ризики⁴.

Регламент (ЄС) 2021/821 також зобов’язав Європейську комісію і Раду ЄС розробити настанови для експортерів з дотримання нового всеохопного контролю. У березні 2023 р. ЄС опублікував проєкт керівних принципів і запросив зацікавлені сторони долучитися до його обговорення⁵. Проєкт мав прояснити деякі терміни, вжиті для визначення засобів кіберстеження та всеохопного контролю, зокрема: “спеціально розроблені”, “таємне стеження”, “внутрішні репресії”, “обізнаність”, “є призначеними для”. Єврокомісія зазначила, що в більшості відгуків зацікавлені представники промисловості просили надати “конкретні практичні приклади”, що ілюструють “поняття, визначені в керівних принципах”, та “інформацію про конкретні процеси, яких слід дотримуватися під час експорту над засобами кіберстеження”, з відповідними прикладами⁶. Єврокомісія зазначила, що остаточну версію керівних принципів буде оприлюднено у другій половині 2023 р., але станом на 31 грудня 2023 р. жоден документ не з’явився⁷.

Ці керівні принципи мали визначати обов’язок компаній подавати заявки для отримання ліцензій на експорт засобів кіберстеження, які не належать до

² Бромлі М., Брокманн К., Малетта Дж. “Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПІ 2023*, підрозділ V розділу 12; представник країни ЄС, розмова з автором, 22 березня 2024 р.

³ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 5(1).

⁴ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 5(2).

⁵ European Commission, ‘Guidelines on the export of cyber-surveillance items under Article 5 of Regulation (EU) No. 2021/821’, 31 Mar. 2023.

⁶ European Commission, ‘Public consultation, Guidelines on the export of cyber-surveillance items under Article 5 of Regulation (EU) No 2021/821, Factual summary report’, 25 July 2023, p. 4.

⁷ European Commission, Factual summary report (посилання 6), p. 4.

списку. Вони не мають на меті визначати чи узгоджувати практику держав-членів із видачі ліцензій на експорт засобів кіберстеження, включених чи не включених до списку. Парламентарі та неурядові організації (НУО) стверджували, що впровадження цих засобів контролю країнами ЄС часто було непослідовним, і наводили приклади схвалення експорту засобів кіберстеження до країн, де їх могли використовувати з порушенням прав людини⁸.

Взаємодоповнюючий контроль і контроль над “новітніми технологіями”

Регламент (ЄС) 2021/821 також запровадив нові механізми, які дозволяють ЄС “швидко реагувати на серйозне зловживання існуючими технологіями або на нові ризики, пов’язані з новітніми технологіями”⁹. Згідно зі ст. 9, до переліку підстав, які держави-члени можуть використовувати для запровадження контролю над передачею засобів, не внесених до списку ЄС товарів подвійного використання, Регламент додав “запобігання актам тероризму”. Ст. 10 створює новий процес “контролю над передачею”, який означає, що заходи контролю, вжиті однією державою-членом згідно зі ст. 9, можуть бути використані іншою державою-членом для всеохопного контролю та обмеження передачі цих засобів шляхом інформування експортерів про необхідність подачі заявки на отримання експортної ліцензії¹⁰.

У жовтні 2023 р. Єврокомісія опублікувала зведений перелік категорій національних контрольних списків, не охоплених списком ЄС товарів подвійного використання, ухваленим державами-членами відповідно до ст. 9¹¹. Перелік включав заходи контролю, які Іспанія запровадила у травні 2023 р., а Нідерланди – у червні 2023 р. Заходи контролю, запроваджені Іспанією, стосуються обладнання 3D-друку для виробництва різних типів вибухових речовин і палив, квантових комп’ютерів, технологій отримання зображень і виробництва сучасних напівпровідників¹². Контроль над обладнанням 3D-друку для виробництва вибухових речовин і палив обговорювався в рамках Режиму контролю над ракетними технологіями та Вассенаарської домовленості (ВД) з 2014 р., а в Групі ядерних постачальників – принаймні з 2016 р., але так і не був схвалений. Повідомлялося, що впровадженню засобів контролю над обладнанням 3D-друку заважає швидкість розвитку технологій, що може призвести до швидкого старіння будь-якого контролю, а також складність визначення відповідних технічних параметрів¹³. Контроль над

⁸ Див., наприклад: Amnesty International, ‘New EU Dual Use Regulation agreement “a missed opportunity” to stop exports of surveillance tools to repressive regimes’, 25 Mar. 2021.

⁹ Regulation 2021/821 (посилання 1), Preamble para. 10.

¹⁰ Council of the EU, ‘New rules on trade of dual-use items agreed’, Press release, 9 Nov. 2020.

¹¹ Compilation of national control lists under Article 9(4) of Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, C/2023/441, 20 Oct. 2023.

¹² Compilation of national control lists (посилання 11).

¹³ Brockmann, K., Additive Manufacturing for Missiles and Other Uncrewed Delivery Systems: Challenges for the Missile Technology Control Regime (SIPRI: Stockholm, Oct. 2021), p. 16; Brockmann, K. and Kelley, R., The Challenge of Emerging Technologies to Non-proliferation Efforts: Controlling Additive Manufacturing and Intangible Transfers of Technology (SIPRI: Stockholm, Apr. 2018), pp. 29-30.

квантовими комп'ютерами обговорюється у ВД вже кілька років, але держави не можуть дійти згоди стосовно набору технічних характеристик, які б визначали їх параметри¹⁴. У грудні 2023 р. США повідомили, що вони внесли до ВД пропозицію стосовно контролю над квантовими комп'ютерами, яка була б прийнята, якби не вето Росії (підрозділ III цього розділу).

Заходи контролю, прийняті Нідерландами, стосуються обладнання для виробництва сучасних напівпровідників за допомогою екстремальної ультрафіолетової літографії, а також відповідного програмного забезпечення та технологій¹⁵. Обладнання, що підлягає контролю, виробляє *ASML Holding* – голландська багатонаціональна компанія, яка є найбільшим у світі виробником обладнання для виготовлення сучасних напівпровідників. З кінця 2010-х рр. США обмежують експорт сучасних напівпровідників і відповідного виробничого обладнання до Китаю, використовуючи правові та дипломатичні важелі для переконання або примушення іноземних компаній та урядів погодитись на подібні заходи контролю¹⁶. На початку 2023 р. США, Нідерланди та Японія, яка також є одним із світових лідерів у цій галузі, домовилися запровадити нові заходи контролю над експортом техніки і програмного забезпечення для виробництва сучасних напівпровідників¹⁷. Якщо США заявляли, що їх заходи контролю спрямовані на обмеження поставок Китаю, то Нідерланди та Японія, описуючи свої засоби контролю, наголошували на їх застосовуванні до всього експорту, незалежно від місця призначення¹⁸.

У червні 2023 р. Єврокомісія опублікувала проєкт стратегії економічної безпеки ЄС (*EESS*), що передбачає запровадження нових, більш гармонізованих засобів контролю над передачею новітніх технологій¹⁹. *EESS* описує набір “ризиків і вразливостей у наших суспільствах, економіках і компаніях, яких не було кілька років тому”, і пропонує низку заходів реагування, включаючи підвищення ефективності та узгодженості експортного контролю над товарами подвійного використання в ЄС²⁰. У жовтні 2023 р. Єврокомісія продовжила публікацію *EESS*, запропонувавши початковий список із чотирьох технологій – передових напівпровідникових технологій, штучного інтелекту, квантових технологій і біотехнологій, – які “уособлюють найбільш чутливі

¹⁴ European Commission, ‘Emerging technologies developments in the context of dual-use export controls’, Fact sheet, Sep. 2021, p. 14; Fleuriot, V., Presentation delivered at the EUP2P Third Dialogue on Export Control Governance, Brussels, 25 Oct. 2022.

¹⁵ Compilation of national control lists (посилання 11), pp. 2-1.

¹⁶ McCarthy, T. J. et al., ‘BIS imposes new controls to limit the development and production of advanced computing and semiconductor capabilities in China’, Akin Gump Strauss Hauer & Feld Alert, 27 Oct. 2022.

¹⁷ Alper, A. and Shepardson, D., ‘US official acknowledges Japan, Netherlands deal to curb chipmaking exports to China’, Reuters, 1 Feb. 2023.

¹⁸ White House, ‘Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on the Biden-Harris Administration’s National Security Strategy’, Briefing Room Speeches and Remarks, 13 Oct. 2022.

¹⁹ European Commission and EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, ‘Joint communication to the European Parliament, the European Council and the Council on “European Economic Security Strategy”’, JOIN(2023) 20 final, 20 June 2023.

²⁰ European Commission and EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy (посилання 19), p. 4.

та безпосередні ризики, пов'язані з технологічною безпекою”²¹. Вона також започаткувала процес консультацій з державами-членами з визначення потенційної потреби в додатковому контролі²².

Публічна звітність

Регламент (ЄС) 2021/821 запровадив також нові зобов'язання публічної звітності про експорт над товарами подвійного використання. ЄС уже публікує зведені щорічні дані про такий експорт, використовуючи дані, добровільно надані державами-членами²³. Новий Регламент запровадив чітку вимогу до ЄС – публікувати в щорічному звіті дані про “дозволи, відмови та заборони, а також інформацію про адміністрування та застосування заходів контролю”²⁴. Стосовно засобів кіберстеження ЄС зобов'язується публікувати щорічні дані про заявки на отримання ліцензій із зазначенням найменувань товарів, їх походження і призначення²⁵. Єврокомісії та Раді ЄС також доручено розробити методiku збору та публікації даних²⁶. У січні 2023 р. Єврокомісія започаткувала публічні консультації, під час яких зацікавленим сторонам було запропоновано відповісти на питання про те, яку інформацію потрібно збирати та повідомляти²⁷. Однак станом на 31 грудня 2023 р. ані нові дані, ані методика не були опубліковані. Дані про експорт товарів подвійного використання, опубліковані Комісією у жовтні 2023 р., охоплювали експортні ліцензії, видані у 2021 р., і повторювали дані, вже оприлюднені у 2022 р.²⁸

Регламент стосовно перевірки прямих іноземних інвестицій

Регламент ЄС 2019 р. стосовно перевірки ПІІ має допомогти ЄС і державам-членам виявляти та, за потреби, реагувати на випадки, коли ПІІ можуть дозволити іноземним компаніям та урядам отримати у власність чи взяти під контроль критичну інфраструктуру або отримати доступ до даних і технологій, що можуть підлягати чи не підлягати заходам експортного контролю, але здатні посилити їхню оборону та безпеку, і діяти відповідно. Хоча Регламент стосовно перевірки ПІІ не спрямований проти якоїсь конкретної держави, що не є членом ЄС, його розробили на тлі підвищеної стурбованості ПІІ з Китаю. Російсько-українська війна також призвела до посилення уваги до ПІІ з Росії та Білорусі.

²¹ European Commission, ‘Commission recommends carrying out risk assessments on four critical technology areas: Advanced semiconductors, artificial intelligence, quantum, biotechnologies’, Press release No. IP/23/4735, 3 Oct. 2023.

²² European Commission, Press Release No. IP/23/4735 (посилання 21).

²³ European Commission, ‘Statistical update on dual-use export control (2021)’, Commission Staff Working Document, SWD(2023) 341 final, 19 Oct. 2023, p. 2.

²⁴ European Commission, SWD(2023) 341 final (посилання 23), p. 2; Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 26(2).

²⁵ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 26(2).

²⁶ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 26(2).

²⁷ European Commission, Director-General for Trade, ‘Commission launches stakeholder consultation on how data is collected around export controls’, News, 27 Jan. 2023; European Commission, SWD(2023) 341 final (посилання 23), p. 2.

²⁸ European Commission, SWD(2023) 341 final (посилання 23).

23 жовтня 2023 р. Єврокомісія опублікувала третій річний звіт про впровадження Регламенту стосовно перевірки ПІІ за 2022 р.²⁹ Регламент перевірки ПІІ не вимагає від держав-членів мати таку систему перевірки. Однак після появи звіту відбулося значне збільшення кількості країн ЄС, які запровадили такий контроль: з 11 у 2017 р. до 22 наприкінці 2023 р. Інші п'ять держав-членів (Болгарія, Хорватія, Кіпр, Греція та Ірландія) перебували у процесі розробки або ухвалення нового законодавства, яке запровадить систему перевірки ПІІ³⁰.

Регламент стосовно перевірки ПІІ вимагає від держав-членів повідомляти Єврокомісію та інші держави-члени “про будь-які прямі іноземні інвестиції на їх території, які проходять перевірку”³¹. Держави-члени також можуть коментувати перевірки ПІІ в іншій державі-члені, а Єврокомісія може видавати не зобов'язуючі висновки³². Повідомлення від держав-членів продовжують надходити нерівномірно, причому на шість держав-членів (Австрію, Данію, Францію, Німеччину, Італію та Іспанію) у 2022 р. припадало понад 90% усіх повідомлень³³. Однак такий розподіл може відображати той факт, що й самі ПІІ нерівномірно розподілені в ЄС. Можливо, більш важливим є те, що кількість держав-членів, що надавали повідомлення, зросла з 11 у 2020 р. до 13 у 2021 р. та до 17 у 2022 р.³⁴

У червні-липні 2023 р. ЄС провів цільові консультації для оцінки та перегляду Регламенту стосовно перевірки ПІІ³⁵. Єврокомісія отримала 47 відгуків від урядів, промисловості та громадськості, в т. ч. 18 – від держав-членів³⁶. Респонденти відзначили важливість регулювання перевірки ПІІ, але мали неоднозначні думки стосовно того, чи призвело воно до зближення поглядів держав-членів на ризики для безпеки чи громадського порядку, і як ці ризики оцінювати³⁷. Крім того, більшість респондентів зазначили, що Регламент не сприяв зближенню з питань “процедурних аспектів національних механізмів перевірки”³⁸. Цільові консультації мали стати основою для розробки нової редакції Регламенту³⁹. Станом на 31 грудня 2023 р., проєкт нового Регламенту не оприлюднювався.

²⁹ European Commission, ‘Third annual report on the screening of foreign direct investments into the Union’, Report to the European Parliament and the Council, COM(2023) 590 final, 19 Oct. 2023.

³⁰ Barth, C. et al., ‘Proposals to reform EU FDI screening regulation imminent’, Linklaters Blog, 22 Jan. 2024).

³¹ Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union, *Official Journal of the European Union*, L79 I, 21 Mar. 2019, Article 6(1).

³² Regulation (EU) 2019/452 (посилання 31), Preamble paras 16-19.

³³ European Commission, COM(2023) 590 final (посилання 29), p. 14.

³⁴ European Commission, COM(2023) 590 final (посилання 29), p. 12.

³⁵ European Commission, ‘Summary results of the targeted consultation on the evaluation and revision of Regulation (EU) 2019/452 (the “FDI Screening Regulation”)', 28 Nov. 2023.

³⁶ European Commission, ‘Summary results of the targeted consultation’ (note 35), pp. 2, 5.

³⁷ European Commission, ‘Summary results of the targeted consultation’ (посилання 35), p. 2.

³⁸ European Commission, ‘Summary results of the targeted consultation’ (посилання 35), p. 7.

³⁹ European Commission, COM(2023) 590 final (посилання 29), p. 24.

Співпраця ЄС і США в галузі експортного контролю

У 2021 р. ЄС і США заснували Раду з питань торгівлі та технологій (*Trade and Technology Council, TTC*), де вони обговорюють скоординовану політику з низки питань, пов'язаних з експортним контролем. У травні 2023 р. ЄС і США провели у Лüleо, Швеція, четверту зустріч *TTC* на рівні міністрів. Разом з обговоренням штучного інтелекту, стандартів електронної мобільності, напівпровідників і ланцюгів постачання, зустріч продовжила поточну роботу *TTC* у сфері експортного контролю, включно з координацією питань, пов'язаних із запровадженням до Росії та Білорусі торговельних обмежень, та зусиль з усунення “проблем правозастосування та ризиків обходу”⁴⁰. На зустрічі обговорювалися також визначення конкретних компонентів, що використовуються в системах озброєнь і мають підлягати контролю, а також координація просвітницьких заходів, спрямованих на те, щоб переконати більше держав погоджуватися на контроль і допомагати в його здійсненні. *TTC* також продовжила зусилля з роз'яснення та спрощення “процедур реекспорту на користь експортерів і вироблення спільного розуміння того, як правила ЄС і США застосовуються на обох берегах Атлантики”⁴¹. Ймовірно, у відповідь на нещодавню критику Китаєм режимів і національних заходів експортного контролю, ЄС і США підкреслили “провідну роль багатосторонніх режимів експортного контролю” у зв'язку із заходами нерозповсюдження, а також зобов'язалися допомагати формуванню “середовища, в якому наука, технології та законна наукова співпраця зможуть процвітати”⁴².

Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь

Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь (Спільна позиція) охоплює контроль над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою військової техніки та технологій⁴³. Дискусії держав-членів ЄС з питань виконання Спільної позиції регулярно відбуваються в Робочій групі Ради ЄС з експорту звичайних озброєнь (*Council Working Party on Conventional Arms Exports, COARM*) під головуванням Європейської служби зовнішніх справ (*European External Action Service, EEAS*).

У грудні 2023 р. Рада ЄС схвалила 25-й річний звіт ЄС про експорт зброї, який містить деталізовані дані про фінансову вартість і кількість експортних ліцензій держав-членів, вартість їх фактичного експорту та зведені дані про

⁴⁰ European Commission, ‘Joint statement EU-US Trade and Technology Council of 31 May 2023 in Lulea, Sweden’, Statement, 31 May 2023.

⁴¹ European Commission, ‘Joint Statement EU-US Trade and Technology Council of 31 May 2023 in Lulea, Sweden’ (посилання 40).

⁴² European Commission, ‘Joint Statement EU-US Trade and Technology Council of 31 May 2023 in Lulea, Sweden’ (посилання 40). Більше про критику Китаєм режимів експортного контролю див.: Bromley, M., Mustafić, S. and Yuan, J., ‘China takes aim at the export control regimes: Targeted critique or misguided attack?’, *WorldECR*, no. 123, Dec. 2023. Див. також підрозділ III цього розділу.

⁴³ Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008.

відмови у видачі ліцензій у 2022 р.⁴⁴ Процесу складання звіту були притаманні все ті ж недоліки, попри низку заходів, ухвалених у 2019 р. після перегляду спільної позиції ЄС для підвищення прозорості експорту зброї державами-членами⁴⁵. Зокрема, визначення кінцевого терміну подання країнами ЄС інформації до *EEAS* для складання річного звіту (до 30 червня кожного року) лише трохи вплинуло на своєчасність звіту. Після деяких покращень, досягнутих після розгляду 22-го та 23-го річних звітів у 2019 р., виданих у листопаді 2020 р. та вересні 2021 р., відповідно, 24-й та 25-й річні звіти були видані зі значним запізненням – у грудні 2022 р. і грудні 2023 р. Крім того, не всі країни ЄС подали повну інформацію для 25-го річного звіту, а деякі продовжують не надавати даних про фактичний експорт зброї (таблиця 12.4). З метою удосконалення цього аспекта звітності та згідно з останнім переглядом Спільної позиції ЄС, наприкінці 2022 р. *COARM* схвалив “внутрішній документ про належну практику із засадами розробки національної системи звітності про фактичний експорт”⁴⁶. З 2019 р. річний звіт ЄС поступово включає дедалі більше інформації про методи, які держави-члени використовують для збору та подання даних. Однак ця інформація все ще подається як неструктуризовані серії текстових описів, які важко оцінити та порівняти.

У 2023 р. на рівень і якість інформації, оприлюдненої у річному звіті ЄС, продовжували впливати зовнішні фактори, зокрема триваюча російсько-українська війна та рішення багатьох держав ЄС надати зброю та іншу військову допомогу Україні. У 25-му річному звіті три держави (Румунія, Словаччина та Швеція) зазначили, що в їхніх поданнях відсутність деяких даних зумовлена інтересами безпеки, а дві з них (Словаччина та Швеція) уточнили, що пропуски даних стосуються поставок Україні⁴⁷. Деяка інформація про військову допомогу Україні з боку цих та інших держав ЄС є у відкритому доступі⁴⁸. Однак ці джерела можуть не охоплювати все, що надали ці країни, і про що в деяких випадках не було офіційно повідомлено. Починаючи з 2021 р., у річному звіті ЄС міститься інформація про реалізацію заходів допомоги в рамках Європейського фонду миру (*European Peace Facility, EPF*), які забезпечують фінансування поставок військової техніки згідно зі спільним списком ЄС військової продукції (*Common Military List, CML*)⁴⁹. Однак інформація, наведена у відповідних таблицях, не є вичерпною. Зокрема, 25-й річний звіт не містить жодних деталей поставок Україні

⁴⁴ Council of the EU, ‘Twenty-fifth annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment’, *Official Journal of the European Union*, C59, 16 Feb. 2024.

⁴⁵ Council of the EU, ‘Council conclusions on the review of Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 on the control of arms exports’, 12195/19, Press release, 16 Sep. 2019; Ranchum, M., ‘Foreign direct investment-impact of the EU screening regulation’, *Aosphere*, 16 Nov. 2022; Бромлі, Брокманн, Малетта, *Щорічник СІПРІ 2022* (посилання 1); Бромлі, Брокманн, Малетта, *Щорічник СІПРІ 2023* (посилання 2).

⁴⁶ European Union, ‘EU key messages: Working group on transparency and reporting’, Statement delivered to the Arms Trade Treaty, Ninth Conference of States Parties, Geneva, 16 Feb. 2023.

⁴⁷ Council of the EU, ‘Twenty-fifth annual report’ (посилання 44), p. 10.

⁴⁸ Див., наприклад: SIPRI, ‘SIPRI Arms Transfers Database’, [n.d.]; Forum on the Arms Trade, ‘Arms transfers to Ukraine’, [n.d.].

⁴⁹ Про Європейський фонд миру див: Бромлі, Брокманн, Малетта (посилання 2).

Таблиця 12.4. Надання інформації для річного звіту ЄС про експорт зброї у 2011-2022 рр.

Річний звіт	Звітний рік	Кількість держав, зобов'язаних надавати інформацію	Кількість держав, які надавали інформацію	Кількість держав, які надавали повну інформацію ^a	Частка держав, які надавали повну інформацію (%)
25-й	2022	27 ^b	27	22	82
24-й	2021	27 ^b	27	22	82
23-й	2020	27 ^b	27	23	85
22-й	2019	28	28	21	75
21-й	2018	28	28	21	75
20-й	2017	28	27 ^c	19	68
19-й	2016	28	27 ^c	19	68
18-й	2015	28	27 ^c	19	68
17-й	2014	28	28	21	75
16-й	2013	28	27 ^c	21	75
15-й	2012	27 ^c	27	20	74
14-й	2011	27	27	18	67

^a “Повна інформація” означає наявність даних і про фінансову вартість виданих ліцензій на експорт зброї, і про фактичний експорт із розбивкою за місцем призначення та категоріями списку ЄС військової продукції.

^b Велика Британія офіційно залишила ЄС 31 січня 2020 р. і не була зобов'язана надавати дані за 2020 р. і наступні роки.

^c Греція не надавала дані для 16-го, 18-го, 19-го і 20-го звітів.

^c Хорватія приєдналася до ЄС у 2013 р. і не була зобов'язана надавати дані за 2012 р. Вона вперше подала дані для 16-го звіту.

Джерела: Council of the European Union, ‘Twenty-fifth annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment’, *Official Journal of the European Union*, C59, 16 Feb. 2024.

військової техніки, що фінансується з *EPF*, і містить лише дуже приблизний опис елементів *CML*, фінансованих цими та іншими заходами допомоги⁵⁰.

У 2023 р. *COARM* продовжував підготовчу роботу з наступного перегляду Спільної позиції ЄС, який має бути завершено у 2024 р.⁵¹ Дві з трьох тематичних груп, створених у рамках цього процесу – з гармонізації (під керівництвом Німеччини та Швеції), правозастосування (під керівництвом Італії та Чехії) та військової техніки спільного виробництва (під керівництвом Франції та Нідерландів) – надали публічну інформацію про свою роботу на щорічній зустрічі *COARM-NGO*, яка пройшла в Брюсселі в липні 2023 р.⁵² Під час зустрічі Франція та Нідерланди представили основні положення робочого документа, який обговорюється в *COARM*, де викладені можливі підходи до узгодження процедур ухвалення рішень державами, задіяними у спільному виробництві військової техніки. Ці заходи охоплювали відповідальність

⁵⁰ Council of the EU, ‘Twenty-fifth annual report’ (посилання 44), pp. 5-6.

⁵¹ Council of the EU, ‘Twenty-fifth annual report’ (посилання 44), p. 2.

⁵² Saferworld, ‘The EU, arms, and the new world disorder’, Oct. 2023, p. 1.

країни, де збирається кінцевий продукт, за рішення про експорт, визначення процедур оцінки правочинних одержувачів і кінцевих користувачів, а також розв'язання можливих розбіжностей⁵³. Італія доповіла про роботу групи з правозастосування, яка займається питаннями контролю після поставки, обміну інформацією про юридичні претензії до національних органів влади та контролю над нематеріальними передачами технологій⁵⁴.

Висновки

У 2023 р. в дискусіях і процесах, що стосуються змісту і впровадження заходів контролю ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, продовжували домінувати наслідки російсько-української війни. Це включало триваючі зусилля з розширення і впровадження торговельних обмежень стосовно Росії та Білорусі та координації цих зусиль як усередині ЄС, так і зі США. Необхідність відволікання ресурсів на ці зусилля, ймовірно, пояснює деякі постійні затримки у вжитті заходів, пов'язаних із запровадженням переглянутого Регламенту стосовно товарів подвійного використання. ЄС продовжує виявляти велику зацікавленість у використанні наявних і потенційно можливих політичних інструментів для узгодження та розширення експортного контролю держав-членів для досягнення низки політичних цілей. Вони включають контроль над передачею нових технологій, захист від загроз "економічній безпеці" ЄС і сприяння спільному виробництву військової техніки. Проте, схоже, у держав-членів нема бажання обмежувати свої повноваження у схваленні та забороні експорту товарів подвійного використання та військового призначення. Це означає, що рішення про те, що контролювати та куди експортувати, часто приймаються на національному рівні на основі оцінки балансу конкуруючих економічних і безпекових питань.

⁵³ Saferworld (посилання 52), р. 7.

⁵⁴ Saferworld (посилання 52), р. 8.

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2023 р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2023 р. Про згадувані тут організації міжнародного співробітництва в галузі безпеки див. у додатку Б.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх ухвалення, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступниками або підписали угоду протягом 2023 р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступниками угод, станом на 1 січня 2024 р. Оскільки багато договорів набувають чинності із затримкою на певний період після ратифікації або приєднання держави, то наслідком затримки до кінця 2023 р. може бути не повне набуття чинності для такої держави, станом на 1 січня 2024 р.

4. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав, або всіх держав відповідної зони чи регіону, або всіх членів певної міжнародної організації для підписання. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою, проте він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів Організації Об'єднаних Націй (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Умовні скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті переважно з бази даних законодавства України – <<http://www.rada.gov.ua>> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Конвенція про нагляд за міжнародною торгівлею зброєю, боєприпасами та засобами ведення війни

Convention for the Supervision of the International Trade in Arms and Ammunition and in Implements of War

Підписана в Женеві 17 червня 1925 р.; не набула чинності; депозитарій – уряд Франції

Конвенція була спрямована на створення системи нагляду та прозорості в міжнародній торгівлі зброєю. Конвенція також передбачала заборону імпорту або експорту зброї, недозволеної міжнародним правом. Конвенція мала набути чинності після ратифікації 14 державами, але цього так і не сталося, оскільки багато держав обумовлювали свою ратифікацію ратифікацією іншими сторонами.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (16): Австралія*, Канада, Китай, Данія*, Єгипет, Франція*, Ірак, Латвія*, Ліберія, Нідерланди, Польща*, Іспанія, Швеція*, Велика Британія*, США, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (22): Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Чилі, Чехословаччина, Сальвадор, Естонія*, Ефіопія, Фінляндія*, Німеччина, Угорщина, Індія, Італія, Японія, Люксембург, Норвегія, Румунія*, Швейцарія, Таїланд, Уругвай, Югославія

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: League of Nations, *Conference for the Supervision of the International Trade in Arms and Ammunition and in Implements of War* (League of Nations: Geneva, 20 July 1925), <<https://archives.ungeneva.org/kqlhq-4p3a-ksmf>>

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925 р.)

Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925 Geneva Protocol)

Підписаний у Женеві 17 червня 1925 р.; набув чинності 8 лютого 1928 р.; депозитарій – уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972 р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (147): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка,

Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, Узбекистан, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема після укладення Конвенції 1972 р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих "прямих" застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії та Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідних застережень.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948 р.; набула чинності 12 січня 1951 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які дії, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (153): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови,

Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/1951011208-12PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949 р.; набула чинності 21 жовтня 1950 р.; депозитарій – уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбувалася з 21 квітня по 12 серпня 1949 р.: I Конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторона може вийти з Конвенції за умови попереднього повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до відновлення миру та виконання стороною зобов'язань відповідно до Конвенції.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка,

Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія*, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Protocol II Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977 р.; набули чинності 7 грудня 1978 р.; депозитарій – уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у збройному конфлікті, не мають необмеженого права вибору методів або засобів ведення війни, а також, що застосування зброї або засобів ведення війни, які завдають надмірних каліцтв і зайвих страждань, заборонене.

Ст. 36 Протоколу I вимагає від держави-сторони під час розробки або придбання нової зброї визначити, чи не заборонене її використання міжнародним правом.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (169): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*,

Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврикій*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Суринам, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Підписали, але не ратифікували Протоколи I та II (3): Іран, Пакистан, США

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>

Договір про Антарктику

Antarctic Treaty

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959 р.;
набув чинності 23 червня 1961 р.; депозитарій – уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема: розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів.

Держави, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати сторонами консультативних зустрічей. Сторони

щороку збираються на Консультативну нараду стосовно Договору про Антарктику. Сторони мають право інспектувати будь-яку станцію чи споруду в Антарктиці з метою підтвердження дотримання вимог Договору. Секретаріат, що базується в Буенос-Айресі, був створений у 2001 р.

Сторони (56): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чилі*, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, *Сан-Маріно*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони (29), які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991 р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991 р., набув чинності 14 січня 1998 р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою

(Договір про часткову заборону ядерних випробувань) Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test-Ban Treaty, PTBT)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963 р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963 р.; набув чинності 10 жовтня 1963 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї та будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої він здійснюється.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія,

Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, <<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>>

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967 р.; набув чинності 10 жовтня 1967 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим способом у космічному просторі. Крім того, забороняється на будь-якому небесному тілі розгортання військових баз, установок і укріплень; проведення випробувань будь-яких видів зброї, а також здійснення військових маневрів.

Сторона може вийти з Договору, повідомивши про це за рік до виходу.

Сторони (115): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Хорватія, Куба, Боснія та Герцеговина, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ,

Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (22): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Філіппіни, Руанда, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Примітка: На додаток до 115 держав, що підписали Договір, станом на 1 січня 2024 р., 21 березня 2024 р. до нього приєдналася Колумбія.

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Non-Proliferation Treaty, NPT)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968 р.; набув чинності 5 березня 1970 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967 р. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої, або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів із полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також із метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити перемовини стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також із питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997 р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Сторони зустрічаються на оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2022 р.), яким передують три щорічні сесії підготовчого комітету. Конференція 1995 р. з огляду дії та подовження Договору ухвалила рішення

про його безстрокову чинність. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін*, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде*, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чилі*, Китай*, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея*, Естонія*, Есватіні*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Північна Корея†, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія*, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврикій*, Мексика*, Мікронезія*, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Північна Македонія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина*, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Суринам*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тимор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*†, Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони (187), що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно. На додаток до 187 держав, станом на 1 січня 2024 р., Гвінея та Тимор-Лешті підписали кожну угоду про гарантії, які ще не набули чинності.

† Ядерні держави (5), відповідно до Договору.

‡ 12 березня 1993 р. Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ з 12 червня 1993 р. 11 червня вона вирішила "відтермінувати" вихід. 10 січня 2003 р. Північна Корея оголосила про "негайний" вихід з ДНЯЗ. Угоди про гарантії вже набули чинності на той час. Поточний статус Північної Кореї оскаржується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (143): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія¹, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Євратом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія,

Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, *Сан-Томе і Принсіпі*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Зімбабве

¹ Окремий додатковий протокол є також чинним для датської території Гренландії.

Примітка: Тайвань погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі.

Додаткові протоколи про гарантії, підписані, але не набули чинності (12): Алжир, Білорусь, Гвінея, Іран*, Кірібаті, Лаос, Малайзія, М'янма, Сьєрра-Леоне, Тімор-Лешті, Туніс, Замбія

* Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016 р. він умовно дотримуватиметься Додаткового протоколу, підписаного у 2013 р., але ще не ратифікованого. Не дотримується з 23 лютого 2021 р.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540c.pdf>>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof (Seabed Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971 р.; набув чинності 18 травня 1972 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового знищення, будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів і океанів, а також у їхніх надрах за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони. Крім того, заборона стосується споруд, пускових установок чи будь-яких інших об'єктів, спеціально призначених для зберігання, випробування або застосування такої зброї.

Сторони зустрічалися на Оглядових конференціях у 1977 р., 1983 р. і 1989 р. Четверту Оглядову конференцію можуть скликати за запитом 10 держав-учасниць. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго,

Кот-д'Івуар, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Есватіні, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврикій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological and Toxin Weapons Convention, BWC)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972 р.; набула чинності 26 березня 1975 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2022 р.), а у проміжні роки – на щорічній Зустрічі держав-учасниць, якій передують Наради експертів з різних тем. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) була заснована у 2007 р. для забезпечення дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (186): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, *Південний Судан*, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (4): Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Enmod Convention)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 р.; набула чинності 5 жовтня 1978 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки,

складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідро-сферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони зустрічалися на Оглядових конференціях у 1984 р. і 1992 р. Третю Оглядову конференцію можуть скликати за запитом більшості держав-сторін.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала*, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврикій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005 00-39 AM/Ch_XXVI_01p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf)>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980 р.; набула чинності 8 лютого 1987 р.; зміни ухвалені 8 липня 2005 р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016 р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторони первинної Конвенції зустрілися на Оглядовій конференції в 1992 р. Сторони зміненої Конвенції зустрілися на Оглядовій конференції у 2022 р. та планують зустрітися знову у 2027 р. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 180 днів до виходу.

Сторони первинної Конвенції (164): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія,

Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея*, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274.pdf>>

Сторони зміненої Конвенції (135): Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Таїланд, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: На додаток до 135 держав-сторін, що ратифікували Конвенцію з поправками, станом на 1 січня 2024 р., 26 лютого 2024 р. її ратифікувала ПАР.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1 (Corrected), 18 Oct. 2021, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1979/infirc274r1m1c.pdf>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю)

Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (CCW Convention, or ‘Inhumane Weapons’ Convention)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981 р.; набула чинності 2 грудня 1983 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981 р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001 р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти неміжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004 р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998 р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998 р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоты.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006 р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів боеприпасів, залишених із війни.

Сторони Конвенції зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п’ять років (востаннє у 2021 р.), а у проміжні роки – на щорічній Зустрічі високих договірних сторін. Сторони Доповненого Протоколу II та Протоколу V збираються на окремих щорічних конференціях. На цих зустрічах також розглядається робота груп урядових експертів, що скликаються з 2001 р. у різних форматах, Групи експертів Доповненого Протоколу II та Наради експертів Протоколу V.

Сторона може вийти з Конвенції та її Протоколів за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна у збройному конфлікті або окупації в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту або окупації та виконання стороною її зобов’язань.

Сторони первинних Конвенції (127) та Протоколів I (120), II (96) та III (116): Афганістан², Албанія, Алжир², Антигуа та Барбуда², Аргентина, Австралія, Австрія,*

Бахрейн⁵, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун⁶, Канада*, Чилі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар⁴, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка⁶, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, Гренада², Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Ліван², Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Мадагаскар, Малаві¹, Мальдіви², Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина², Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни², Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², *Сінгапур*^{*2}, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981 р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981 р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981 р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981 р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981 р.

⁶ Сторона не бере участі в жодному первинному протоколі.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та Протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками (89): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малаві, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, *Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (106): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліван, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща,

Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (110): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, *Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (97): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврикій, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенції та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/1983120201-19AM/XXVI-2-revised.pdf>>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/20011221_01-23_AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/19960503_01-38_AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/1995101301-30AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/2003112801-19AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention, CWC)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993 р.; набула чинності 29 квітня 1997 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосуванні хімічних продуктів. Конвенція заснувала Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) як орган з нагляду за її імплементацією.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012 р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея). Лівія та Росія завершили знищення своїх запасів у 2017 р., Ірак – у 2018 р., США – у 2023 р. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднується до КЗХЗ у 2013 р., були знищені у 2016 р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторони збираються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (п'ята відбулася у 2023 р.) та на щорічній Конференції держав-сторін. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 90 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Конвенції, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (193): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія*, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр, Чехія, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови,

Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан*, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/1997042907-52PM/CTC-XXVI_03_ocrd.pdf>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996 р.;
чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї та будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Режим верифікації, передбачений Договором, буде складатися з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) для виявлення ядерних вибухів, Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для збору та поширення даних *IMS* та права здійснення інспекцій на місці для підтвердження факту вибуху. Діяльність з імплементації Договору здійснюватиметься Організацією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Усі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори. В очікуванні набуття чинності, Підготовча комісія готується до імплементації Договору та заснування ОДВЗЯВ.

З моменту набуття чинності, виконання Договору буде забезпечуватися щорічною Конференцією держав-учасниць та Оглядовою конференцією кожні 10 років. До набуття чинності держави-підписанти зустрічаються двічі на рік на пленарних засіданнях і в робочих групах з бюджетних і адміністративних питань, а також з питань імплементації. Що два роки Генеральний секретар ООН скликає нараду держав, що ратифікували Договір відповідно до статті XIV Договору, щоб сприяти набуттю ним чинності.

Після набуття чинності сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина,

Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія*, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави (9), які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (177): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, *Соломонові Острови*, ПАР, Іспанія, *Шрі-Ланка*, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (10): Китай, Єгипет, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Росія*, Сомалі, США, Ємен

* Росія, яка підписала Договір у 1996 р. та ратифікувала його у 2000 р., відкликала свою ратифікацію 2 листопада 2023 р.

Примітка: На додаток до 177 держав, що ратифікували Договір, станом на 1 січня 2024 р., 13 березня 2024 р. його ратифікувала Папуа-Нова Гвінея.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910 07-37 AM/Ch_XXVI_04p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910%2007-37%20AM/Ch_XXVI_04p.pdf)>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (APM Convention)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997 р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997 р.; набула чинності 1 березня 1999 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підризу від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Із 164 сторін 162 більше не володіють запасами ППМ, 30 із 63 сторін, які повідомляли про наявність замінованих територій, вже їх очистили від мін до 1 січня 2024 р. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) надає консультації та технічну підтримку з імплементації Конвенції державам-сторонам.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (п'яті заплановані на 2024 р.), на щорічних Зустрічах держав-сторін у проміжні роки та на щорічних міжсесійних зустрічах. Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (164): Афганістан[†], Албанія, Алжир, Андорра, Ангола[‡], Антигуа та Барбуда, Аргентина^{*‡}, Австралія*, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина[‡], Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа[‡], Камерун, Канада*, ЦАР, Чад[‡], Чилі*, Колумбія[‡], Комори, ДРК[‡], Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія[‡], Кіпр[‡], Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Екватор[‡], Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея^{‡1}, Естонія, Есватіні, Ефіопія[‡], Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція^{*‡}, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак[‡], Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліверія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія[‡], Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер[‡], Нігерія[‡], Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман[‡], Палау, Палестина[‡], Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу[‡], Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал[‡], Сербія^{*‡}, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі[‡], ПАР, Південний Судан[‡], Іспанія, Шрі-Ланка^{‡‡}, Судан[‡], Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан[‡], Танзанія, Таїланд[‡], Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина[‡], Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна^{‡‡}, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен[‡], Замбія, Зімбабве[‡]

* Із застереженнями та/або заявами.

[†] Сторона, яка має запаси ППМ.

[‡] Сторона, яка має території, не очищені від ППМ.

¹ 21 червня 2023 р. Еритрея повідомила депозитарію про намір вийти з Конвенції. 2 жовтня 2023 р. вона відкликала це рішення.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/1997091807-53AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Римський статут міжнародного кримінального суду

Rome Statute of the International Criminal Court

Відкритий до підписання в Римі 17 липня 1998 р. та Нью-Йорку 18 жовтня 1998 р.; набув чинності 1 липня 2002 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Римський статут заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії. МКС може здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, що сталися на території держави-сторони, скоєні державою-стороною або передані на розгляд РБ ООН. МКС може висувати звинувачення лише у випадках, коли місцеві суди не бажають або неспроможні цього зробити.

Поправки до ст. 8, ухвалені 10 червня 2010 р., класифікують як воєнні злочини застосування хімічної зброї та експансивних куль у неміжнародних конфліктах. Низка *поправок до ст. 8, ухвалених 14 грудня 2017 р.*, класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами; зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя; лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту. *Поправка до ст. 8, ухвалена 6 грудня 2019 р.*, класифікує умисне заподіяння голоду цивільного населення як воєнний злочин. *Поправки до ст. 8* набувають чинності для сторін, що їх приймають, через рік після прийняття.

Поправки до ст. 8, ухвалені 11 червня 2010 р., дають визначення злочину агресії. Юрисдикція МКС стосовно злочинів агресії була активована 17 липня 2018 р. З цього дня МКС може розслідувати наявний акт агресії, вчинений державою-стороною Статуту (це не виключає застосування юрисдикції стосовно злочину агресії) на території іншої сторони; такі акти, вчинені на території сторони або стороною (незалежно від того, чи є вона стороною Статуту), можуть подаватися на розгляд МКС Радою Безпеки ООН.

Сторони щорічно зустрічаються на Асамблеї держав-учасниць. Держава може вийти зі Статуту та МКС, надавши повідомлення за 12 місяців до виходу. Бурунді вийшла зі Статуту та МКС 27 жовтня 2017 р., а Філіппіни вийшли зі Статуту та МКС 17 березня 2019 р.

Сторони (124): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія*, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія*, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта*, Маршаллові Острови, Маврикій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди,

Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія*, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція*, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія*, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (30): Алжир, Ангола, Багамські Острови, Бахрейн, Камерун, Єгипет, Еритрея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Іран, Ізраїль*, Ямаїка, Кувейт, Киргизстан, Монако, Марокко, Мозамбік, Оман, Росія*, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Судан*, Сирія, Таїланд, Україна†, ОАЕ, США*, Узбекистан, Ємен, Зімбабве

* Ці держави заявили, що більше не мають наміру бути сторонами статуту.

† Хоча Україна не є стороною Статуту, вона визнає юрисдикцію МКС стосовно злочинів, скоєних на її території після 21 листопада 2013 р. Юрисдикція розповсюджується на злочини, скоєні громадянами держав, що не є сторонами Статуту, на території України. Але, оскільки Україна не є стороною Статуту, це не застосовується без подання Ради Безпеки ООН до злочину агресії.

Сторони поправки до ст. 8 від 10 червня 2010 р. (45): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чилі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Маврикій, Мексика, Монголія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Сторони поправок від 11 червня 2010 р., що визначають злочин агресії (45): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Болівія, Ботсвана, Чилі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Монголія, Нідерланди, Нігер, Північна Македонія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами (17): Чилі, Хорватія, Чехія, Німеччина, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, Уругвай

Примітка: На додаток до 17 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2024 р., 15 квітня 2024 р. її ратифікувала Естонія.

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя (15): Чилі, Хорватія, Чехія, Німеччина, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швейцарія, Уругвай

Примітка: На додаток до 15 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2024 р., 15 квітня 2024 р. її ратифікувала Естонія.

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту (15): Чилі, Хорватія,

Чехія, Німеччина, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швейцарія, Уругвай

Примітка: На додаток до 15 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2024 р., 15 квітня 2024 р. її ратифікувала Естонія.

Сторони поправки до ст. 8 від 6 грудня 2019 р., що класифікує як воєнні злочини умисне заподіяння голоду цивільного населення (13): Андорра, Хорватія, Німеччина, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Румунія, Словенія, Швейцарія, Уругвай

Примітка: На додаток до 13 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2024 р., 15 квітня 2024 р. її ратифікувала Естонія.

Текст Статуту: United Nations Treaty Collection, [https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717 06-33 PM/Ch_XVIII_10p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717%2006-33%20PM/Ch_XVIII_10p.pdf)

Текст поправки до ст. 8 від 10 червня 2010 р.: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/10/2010101105-46PM/CN.533.2010.pdf>>

Текст поправок від 11 червня 2010 р., що визначають злочин агресії: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/06/2010061105-56PM/CN.651.2010.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. щодо зброї, яка використовує мікробні або інші біологічні агенти чи токсини: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.116.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. щодо зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.125.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. про використання лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.126.2018Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 6 грудня 2019 р. про умисне заподіяння голоду цивільного населення: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2020/CN.394.2020-Eng.pdf>

Конвенція про касетні боєприпаси (ККБ)

Convention on Cluster Munitions (CCM)

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008 р.; набула чинності 1 серпня 2010 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше восьми років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси касетних боєприпасів. Протягом 2023 р. останні чотири держави, на яких залишалися зобов'язання стосовно знищення запасів, виконали ці зобов'язання. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується очистити заміновані території, що перебувають під її юрисдикцією або контролем, від касетних

боєприпасів і знищити їх не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Станом на 1 січня 2024 р., дев'ять держав мали невиконані зобов'язання стосовно очищення замінованих територій.

Група імплементаційної підтримки (складається з трьох осіб і базується в Женеві), заснована у 2015 р., крім іншого, надає поради та технічну підтримку сторонам.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2020 р.), на щорічній Зустрічі держав-учасниць у проміжні роки та, за рішенням сторін, на щорічній міжсесійній нараді. Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (112): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чилі, Колумбія*, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Есватіні, Фіджі, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, *Нігерія*, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, *Південний Судан*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (12): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Лівія, Танзанія, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Arms Trade Treaty (ATT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013 р.; набув чинності 24 грудня 2014 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням.

Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підривати мир і безпеку або бути використаною для серйозних

порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини. Така оцінка має враховувати ризик використання зброї з метою здійснення або сприяння важким актам насильства на гендерному підґрунті або важким актам насильства проти жінок і дітей.

Кожна сторона повинна щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпортні операції зі звичайними озброєннями. Договором заснований Секретаріат ДТЗ, що базується в Женеві, для надання підтримки сторонам в імплементації Договору. Крім іншого, він збирає надані сторонами річні звіти.

Сторони збираються на щорічну Конференцію держав-учасниць, яка створила робочі групи (з питань ефективного виконання, прозорості та звітності, а також універсалізації Договору), що збираються частіше. Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 90 днів до виходу.

Сторони (113): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан*, Південна Корея, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Того, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія

*Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (28): Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бурунді, Камбоджа, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джибуті, Есватіні, Гаїті, Ізраїль, Кірібаті, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Науру, Руанда, Сінгапур, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США*, Вануату, Зімбабве

* Ця держава заявила, що більше не має наміру бути стороною Договору.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/2013041012-01PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017 р.; набув чинності 22 січня 2021 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє сторонам розробку, виробництво, випробовування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Сторонам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, сторони не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої сторони, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017 р. (дата ухвалення Договору на переговорній конференції). Ці процедури мають здійснюватися під наглядом “компетентного міжнародного органу чи органів”, визначених сторонами. Кожна сторона зобов’язана підтримувати чинні угоди про гарантії з МАГАТЕ і, принаймні, укласти та ввести в дію всеосяжну угоду про гарантії з Агентством. Договір також містить положення про надання допомоги постраждалим унаслідок випробувань або застосування ядерної зброї та вжиття необхідних і належних заходів для відновлення довкілля на забруднених територіях.

Сторони зустрічаються на щорічній Зустрічі держав-учасниць і кожні шість років – на Оглядових конференціях (перша запланована на 2026 р.). Науково-консультативна група доповідатиме на Зустрічі держав-учасниць.

Членство в Договорі не обмежує інших подібних міжнародних зобов’язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов’язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (69): Антигуа та Барбуда, Австрія, Бангладеш, Беліз, Бенін, Болівія, Ботсвана, Кабо-Верде, Камбоджа, Чилі, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка, Кот-д’Івуар, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Ірландія, Ямайка, Казахстан, Кірібаті, Лаос, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Мексика, Монголія, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Ніуе, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сейшельські Острови, ПАР, *Шрі-Ланка*, Таїланд, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уругвай, Вануату, Венесуела, В’єтнам

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: На додаток до 69 держав, які ще не ратифікували Договір, станом на 1 січня 2024 р., 15 січня його підписала Сан Томе і Прінсіпі.

Підписали, але не ратифікували (28): Алжир, Ангола, Багамські Острови, Барбадос, Бразилія, Бруней, Буркіна-Фасо, ЦАР, Колумбія, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Гана, Гаїті, Індонезія, Лівія, Ліхтенштейн, Мадагаскар, Мозамбік, М'янма, Непал, Нігер, Сан-Томе і Прінсіпі, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Того, Замбія, Зімбабве

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707 03-42 PM/Ch_XXVI_9.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707%203-42%20PM/Ch_XXVI_9.pdf)>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967 р.; набув чинності 22 квітня 1968 р.; Договір змінювався у 1990 р., 1991 р. та 1992 р.; депозитарій – уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договором також засноване Агентство для заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe, OPANAL*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що нові обставини, пов'язані зі змістом Договору, загрожують її важливим інтересам або миру та безпеці іншої сторони.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія та США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Сторони первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада¹, Гватемала¹, Гайана³, Гаїті, Гондурас¹, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія¹, Сент-Вінсент і Гренадіни⁴, Сурінам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990 р., 1991 р. та 1992 р.

² Ратифікували поправки лише 1990 р. та 1992 р.

³ Ратифікували поправки лише 1992 р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1991 р. та 1992 р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди*, Велика Британія*, США*

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст первинного Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонга)

South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga)

*Відкритий для підписання в Раротонга (Острови Кука) 6 серпня 1985 р.;
набув чинності 11 грудня 1986 р.; депозитарій – Генеральний секретар
Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів*

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії та західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодилися утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захопленню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів. Сторони можуть обговорювати дію Договору на засіданні Консультативного комітету, яке скликається на вимогу будь-якої сторони.

Перше таке засідання відбулося у 2021 р. Якщо будь-яка зі сторін порушує ключові вимоги або дух Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія та США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; підписали, але не ратифікували (1): США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <<http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>>

Текст Протоколу: Pacific Islands Forum Secretariat, <http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Protocols-1.pdf>

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)

Первинний Договір підписаний 16 державами-членами Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та шістьма державами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990 р.; набув чинності 9 листопада 1992 р.; депозитарій – уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу. Договором засновано Спільну консультативну групу для просування його цілей та імплементації.

Переговори стосовно Договору, які вели держави-члени ОВД та НАТО, відбувалися з урахуванням завдань і цілей Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995 р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992 р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також **Документ, підписаний в Осло в 1992 р.** (Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ДЗЗСЄ), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду Радянського Союзу.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 150 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам. Росія вийшла з Договору 7 листопада 2023 р. Багато інших держав-учасниць або призупинили виконання ДЗЗСЄ та пов'язаних із ним угод, або оголосили про намір це зробити, включно з усіма державами-членами НАТО.

Сторони (29): Вірменія, Азербайджан, Білорусь¹, Бельгія^{2,3}, Болгарія^{2,3}, Канада^{2,3}, Чехія^{1,2,3}, Данія^{2,3}, Франція³, Грузія³, Німеччина^{2,3}, Греція³, Угорщина², Ісландія^{2,3}, Італія^{2,3}, Казахстан, Люксембург^{2,3}, Молдова², Нідерланди^{2,3}, Норвегія³, Польща¹, Португалія^{2,3}, Румунія³, Словаччина^{2,3}, Іспанія, Туреччина², Велика Британія^{2,3}, Україна⁴, США^{2,3}

Примітка: 14 липня 2007 р. Росія заявила про намір призупинити участь у Договорі про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) та пов'язаних з ним документах і угодах; це рішення набуло чинності 12 грудня 2007 р. У березні 2015 р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, зокрема в роботі Спільної консультативної групи (JCG). 9 червня 2023 р. вона повідомила депозитарію за 150 днів про повний вихід із Договору. 7 листопада 2023 р. 22 сторони, які входять до НАТО, погодилися призупинити дію ДЗЗСЄ; не всі формально повідомили депозитарію про таке призупинення.

¹ У березні 2023 р. Польща оголосила про призупинення виконання Договору у відносинах з Білоруссю. За даними Білорусі, в серпні 2022 р. Чехія повідомила Білорусь про призупинення своїх зобов'язань за Договором у відносинах з Білоруссю. 30 жовтня 2023 р. Білорусь повідомила депозитарію про призупинення виконання Договору у відносинах із Чехією та Польщею.

² У листопаді-грудні 2011 р. зазначені 17 країн повідомили депозитарію про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

³ У листопаді-грудні 2023 р. ці 19 країн повідомили депозитарію про призупинення виконання ними Договору.

⁴ Україна фактично призупинила виконання Договору після російського вторгнення у лютому 2022 р.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2021 р.). Перша Конференція **1996 р.** з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990 р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmarkt_7.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993 р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14099?download=true>>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил в Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe (CFE-1A Agreement)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992 р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14093?download=true>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Стамбулі 19 листопада 1999 р.; чинності не набула; депозитарій – уряд Нідерландів

У зв'язку з розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО, ця Угода мала б замінити блокове військове співвідношення в рамках ДЗЗСЄ на регіональне, запровадити індивідуальні ліміти на озброєння та військову техніку для кожної держави, а також створити нову систему обмежень і нові механізми військової гнучкості, включно з фланговими сублімітами й розширеною прозорістю. Це відкрило б режим ДЗЗСЄ для всіх держав-учасниць ОБСЄ, які мають територію в зоні “від Атлантики до Уралу” (ATTU). Угода набула б чинності після її ратифікації всіма державами-підписантами.

Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ 1999 р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, і зобов'язання вивести війська та військову техніку із закордонних територій (т. зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

*Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Україна², Велика Британія, США

¹ 14 липня 2007 р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та пов'язаних з ним документах і домовленостях; це рішення набуло чинності 12 грудня 2007 р. Повний вихід Росії з ДЗЗСЄ відбувся 7 листопада 2023 р.

² Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000 р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст Договору, доповнений згідно з Угодою 1999 р.: SIPRI Yearbook 2000, <<https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI Yearbook 2000.pdf>>, appendix 10B

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14114>>

Договір про відкрите небо

Treaty on Open Skies

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992 р.; набув чинності 1 січня 2002 р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору спочатку поширювалася на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія). Договір створив Консультативний комітет Договору про відкрите небо для контролю за його виконанням.

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002 р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава. Сторони збираються на оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2020 р.). Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу. США вийшли з Договору 22 листопада 2020 р., а Росія вийшла 18 грудня 2021 р.

Сторони (32): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада*, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Швеція*, Туреччина, Велика Британія, Україна

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору: Canada Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський договір)

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Treaty of Bangkok)

Підписаний 10 державами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995 р.; набув чинності 27 березня 1997 р.; депозитарії – уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони (ВЕЗ) країн-сторін. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї у межах або через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право

надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій безпеки.

Для нагляду за виконанням Договору засновано Комісію з питань зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії. Сторони зустрілися у 2007 р. для огляду виконання Договору і можуть зробити це знову, коли між ними буде досягнуто консенсусу. Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії. Якщо будь-яка зі сторін порушує ключові вимоги Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти. Жодна з цих держав не підписала протокол, оскільки вони заперечують, серед іншого, проти включення до зони континентального шельфу та ВЕЗ.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <<https://asean.org/treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone/>>

Текст Протоколу: ASEAN Secretariat, <<https://asean.org/protocol-to-the-treaty-on-the-southeastasia-nuclear-weapon-free-zone/>>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Pelindaba)

Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996 р.; набув чинності

15 липня 2009 р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти зони. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про

застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій. Для забезпечення виконання Договору засновано Африканську комісію з атомної енергії (*African Commission on Nuclear Energy, AFCONE*).

Сторони зустрічаються кожні два роки на Конференціях держав-учасниць. Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (44): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Kenia, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврикій, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (10): ЦАР, Джібуті, Єгипет, Еритрея, Лівія, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторона Протоколу III (1): Франція*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty0018_-_the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Agreement on Sub-Regional Arms Control (Florence Agreement)

Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції та набула чинності 14 червня 1996 р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка I-B, наданого в 1995 р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонська угода). Угода встановлює кількісні обмеження на озброєння колишніх воюючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь належать: танки, бойові броньовані машини,

артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997 р. Упродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996 р.). До 2021 р. добровільно знищили загалом 10 292 одиниці.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими державами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009 р., відповідальність за виконання Договору та взаємний огляд була передана його сторонам 5 грудня 2014 р., після підписання нового пакета змін до Угоди. Виконання контролює Субрегіональна консультативна комісія (СКК).

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: RACVIAC–Centre for Security Cooperation, <https://web.archive.org/web/20170405151539/www.racviac.org/downloads/treaties_agreements/aIV.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials (CIFTA)

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997 р., набула чинності 1 липня 1998 р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Конвенція заснувала Консультативний комітет, який збирається щорічно. Конференція держав-учасниць збирається кожні 3-5 років (востаннє у 2021 р.). Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД у м. Гватемала 7 червня 1999 р.; набула чинності 21 листопада 2002 р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є максимальне сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Конференція держав-учасниць проводилася у 2009 р. та знову у 2022 р., коли був створений Консультативний комітет, що має збиратися принаймні раз на два роки з метою сприяння виконанню Конвенції. Перше засідання комітету відбулося у лютому 2024 р.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чилі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_acquisitions.asp

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region

Відкритий для підписання державами-членами САДК у м. Блантайр 14 серпня 2001 р.; набув чинності 8 листопада 2004 р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідовувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні. Сторона може вийти з Протоколу за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Угода про внесення змін до Протоколу схвалена на 40-му звичайному саміті САДК 17 серпня 2020 р. Угода розширює сферу застосування Протоколу, включно з іншими видами звичайної зброї, узгоджує його з ДТЗ та іншими міжнародними і регіональними конвенціями та охоплює найкращі

сучасні практики і стандарти стосовно протидії корупції, відстеження та співробітництва. Він набуде чинності після ратифікації сімома державами.

Сторони (11): Ботсвана, Есватіні, Лесото, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2):* ДРК, Сейшельські Острови[†]

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

[†] Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001 р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004 р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008 р.

Текст Протоколу: SADC, <https://www.sadc.int/sites/default/files/2021-08/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf>

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Nairobi Protocol for the Prevention, Control and Reduction of Small Arms and Light Weapons in the Great Lakes Region and the Horn of Africa

Підписаний 10 державами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в м. Найробі 21 квітня 2004 р.; набув чинності 5 травня 2006 р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх державах (Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States, RECSA)

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передачі, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить RECSA.

Сторони (12): Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (3):* Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія

* Цей список є не певним. Деякі або всі три держави могли вже ратифікувати Протокол. Усі беруть участь у забезпеченні діяльності Регіонального Центру стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу (RECSA).

Текст Протоколу: RECSA, <<https://www.recsasec.org/wp-content/uploads/2023/03/Nairobi-Protocol-artwork.pdf>>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

ECOWAS Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunition and Other Related Materials

Ухвалена 15 державами-членами Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) у м. Абуджа 14 червня 2006 р.; набула чинності 29 вересня 2009 р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуєчим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС. Конвенція

забороняє передачу стрілецької зброї та легких озброєнь до, через і з територій сторін. Держави-члени ЕКОВАС можуть ухвалити консенсусне рішення про винятки для сторони в цілях потреб національної безпеки та оборони або для використання у багатосторонніх миротворчих операціях. Володіння цивільними особами легкими озброєннями забороняється, а стрілецькою зброєю – повинно регулюватися. Кожна зі сторін повинна також контролювати виробництво стрілецької зброї та легких озброєнь, заснувати відповідний реєстр і національну комісію з імплементації Конвенції.

Сторона може вийти з Конвенції, надавши повідомлення за 12 місяців, якщо вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Commission, https://web.archive.org/web/20180127191610/documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Convention_on_Small_Arms_and_Light_Weapons_their_Ammunitions_and_other_Related_Matters.pdf

Договір про Центрально-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семіпалатинський договір)

Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (Treaty of Semipalatinsk)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семіпалатинську 8 вересня 2006 р.; набув чинності 21 березня 2009 р.; депозитарій – уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї в Центральній Азії, визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб будь-де.

Сторони проводять щорічні консультативні зустрічі. Сторона може вийти з Договору, надавши повідомлення за 12 місяців, якщо вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які ядерні вибухові пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Collection, vol. 2970 (2014), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2970/Part/volume-2970-I-51633.pdf>>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська конвенція)

Central African Convention for the Control of Small Arms and Light Weapons, Their Ammunition and All Parts and Components That Can Be Used for Their Manufacture, Repair and Assembly (Kinshasa Convention)

Відкрита для підписання 10 державами-членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських Держав (СЕЕАС) у м. Бразавіль 19 листопада 2010 р.; набула чинності 8 березня 2017 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території держав-членів СЕЕАС та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторони зустрічалися на першій Конференції держав-учасниць у 2018 р. та планували збиратися кожні два роки, а також зустрітися на першій Оглядовій конференції у 2022 р. Сторона може вийти з Конвенції, надавши повідомлення за 12 місяців.

Сторони (8): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Підписали, але не ратифікували (3): Бурунді, ДРК, Руанда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430 01-12 PM/Ch_xxvi-7.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430%201-12%20PM/Ch_xxvi-7.pdf)>

Віденський документ 2011 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Vienna Document 2011 on Confidence and Security-Building Measures

Ухвалений державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011 р.; набув чинності 1 грудня 2011 р.

Віденський документ 2011 р. складений на основі Стокгольмського документа 1986 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990 р., 1992 р. та 1994 р.). Віденський документ 1990 р. запровадив обмін інформацією про військові бюджетні зміни, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992 р. та 1994 р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999 р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті

двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011 р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років. Однак у 2016 р. і 2021 р. не було узгоджено жодних оновлень, а процес модернізації чи адаптації документа залишається замороженим. Зміни, узгоджені з 2011 р., імплементуються в рамках розширеного Віденського документа Плюс, але ще не є офіційною частиною Віденського документа.

Держави-учасниці обговорюють імплементацію Віденського документа на Форумі безпекового співробітництва ОБСЄ.

Учасники ОБСЄ (57): див. додаток Б

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972 р.; набув чинності 3 жовтня 1972 р.; втратив чинність 13 червня 2002 р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. Договором також заснована постійна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. **Протоколом 1974 р.** до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997 р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна та США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан та Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997 р. був ратифікований Росією у квітні 2000 р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001 р. США повідомили Росію про намір виходу з Договору, посиляючись на загрозу їх території від балістичних ракет інших держав; вихід відбувся через шість місяців – 13 червня 2002 р.

Текст Договору: US Department of State, United States Treaties and Other International Agreements, vol. 23, no. 4 (1972), <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/ltreaties//ltreaties-23-4/ltreaties-23-4.pdf#page=7>>

Текст Протоколу: US Department of State, United States Treaties and Other International Agreements, vol. 27, no. 2 (1976), <<https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/ltreaties//ltreaties-27-2/ltreaties-27-2.pdf#page=565>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (Threshold Test-Ban Treaty, TTBT)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974 р.; набув чинності 11 грудня 1990 р.

Сторони (Росія та США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974 р. був замінений новим Протоколом у 1990 р.

Кожна зі сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про підземні ядерні вибухи в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Treaty on Underground Nuclear Explosions for Peaceful Purposes (Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976 р.; набув чинності 11 грудня 1990 р.

Сторони (Росія та США) зобов'язуються не проводити будь-які окремі підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремий вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Договором також заснована спільна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. Протокол з верифікації 1976 р. був замінений новим Протоколом у 1990 р.

Договір не може бути скасований, доки є чинним ДПЗВ. Якщо ДПЗВ втрачає чинність, то будь-яка зі сторін може вийти з Договору в будь-який час.

Тексти Договору та Протоколів: United Nations Treaty Series, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987 р.; набув чинності 1 червня 1988 р., втратив чинність 2 серпня 2019 р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991 р. Договором також заснована постійна верифікаційна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору.

До травня 1991 р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994 р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991 р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001 р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994 р. на додаток до Росії та США до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

2 лютого 2019 р. США повідомили інші сторони про намір виходу з Договору через шість місяців, посилаючись на розгортання Росією ракет у порушення договірних обмежень. США і згодом Росія також призупинили виконання зобов'язань за Договором. Вихід набув чинності 2 серпня 2019 р.

Текст Договору: US Central Intelligence Agency, <<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIARDP91B00390R000500560031-0.pdf>>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991 р.; набув чинності 5 грудня 1994 р.; втратив чинність 5 грудня 2009 р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боеголовок, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992 р. зі сприяння виконанню СНО-І (Лісабонський протокол 1992 р.), що набув чинності 5 грудня 1994 р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР, спільно з Росією.

Текст Договору: US Department of State, <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/27360.pdf>>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/27389.pdf>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Treaty on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993 р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003 р. скоротити кількість стратегічних ядерних боеголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т. ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997 р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007 р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002 р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002 р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Текст Договору: US Department of State, <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140047.pdf>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Treaty on Strategic Offensive Reductions (SORT, Moscow Treaty)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002 р.; набув чинності 1 червня 2003 р.; втратив чинність 5 лютого 2011 р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012 р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011 р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf f#page=430>>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START, Prague Treaty)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010 р.; набув чинності 5 лютого 2011 р.

Договір зобов'язує кожну зі сторін (США і СРСП) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боеголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно було завершитися 5 лютого 2018 р., як вимагається Договором.

Договором заснована двостороння консультативна комісія для вирішення питань стосовно дотримання та інших проблем імплементації. *Протокол* до Угоди містить механізми верифікації.

Договір наслідує СНО-I і скасовує СНП. Після набуття чинності на початковий період – 10 років, до 3 лютого 2021 р. Договір був подовжений ще на п'ять років – до 5 лютого 2026 р. Він не може бути подовжений далі, але може бути замінений наступним Договором.

Кожна зі сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення іншій за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам. 28 лютого 2023 р. Росія “призупинила” дію Договору. Вона не вийшла з Договору та заявила, що продовжуватиме дотримуватися кількісних обмежень стосовно своїх ядерних сил. США відповіли аналогічними діями, також утримуючись від надання сповіщень і здійснення обміну інформацією, передбачених Договором.

Тексти Договору та Протоколу: US Department of State, Treaties and Other International Acts Series, <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2024 р. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

Примітки

1. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

2. Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2023 р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<<http://www.un.org/>>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945 р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (ЕКОСОП, *Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994 р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*), офіс Секретаріату ООН сприяють скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Мальта, 1964	Парагвай, 1945
Австрія, 1955	Марокко, 1956	Гайана, 1966
Азербайджан, 1992	Маршалові Острови, 1991	ДРК, 1960
Албанія, 1955	Мексика, 1945	Перу, 1945
Алжир, 1962	Мікронезія, 1991	Гаїті, 1945
Ангола, 1976	Мозамбік, 1975	Республіка Конго, 1960
Андорра, 1993	Молдова, 1992	ПАР, 1945
Антигуа та Барбуда, 1981	Монако, 1993	Гамбія, 1965
Аргентина, 1945	Монголія, 1961	Коста-Ріка, 1945
Афганістан, 1946	Намібія, 1990	Південна Корея, 1991
Багамські Острови, 1973	Науру, 1999	Гана, 1957
Бангладеш, 1974	Непал, 1955	Кот-д'Івуар, 1960
Барбадос, 1966	Нігер, 1960	Південний Судан, 2011
Бахрейн, 1971	Нігерія, 1960	Гватемала, 1945
Беліз, 1981	Ботсвана, 1966	Куба, 1945
Бенін, 1960	Казахстан, 1992	Північна Корея, 1991
Білорусь, 1945	Нідерланди, 1945	Гвінея, 1958
Білорусь, 1945	Бразилія, 1945	Кувейт, 1963
Болгарія, 1955	Камбоджа, 1955	Північна Македонія, 1993
Болівія, 1945	Нікарагуа, 1945	Гвінея-Бісау, 1974
Боснія та Герцеговина, 1992	Бруней, 1984	Лаос, 1955
Еквадор, 1945	Камерун, 1960	Польща, 1945
Екваторіальна Гвінея, 1968	Німеччина, 1973	Гондурас, 1945
Еритрея, 1993	Буркіна-Фасо, 1960	Латвія, 1991
Естонія, 1991	Канада, 1945	Португалія, 1955
Есватіні, 1968	Нова Зеландія, 1945	Гренада, 1974
Ефіопія, 1945	Бурунді, 1962	Греція, 1945
Єгипет, 1945	Катар, 1971	Грузія, 1992
Ємен, 1947	Норвегія, 1945	Данія, 1945
Замбія, 1964	Бутан, 1971	Джібуті, 1977
Зімбабве, 1980	Кенія, 1963	Домініка, 1978
Йорданія, 1955	ОАЕ, 1971	Домініканська Республіка, 1945
Ізраїль, 1949	В'єтнам, 1977	Лесото, 1966
Індія, 1945	Киргизстан, 1992	Литва, 1991
Індонезія, 1950	Оман, 1971	Ліберія, 1945
Ірак, 1945	Вануату, 1981	Ліван, 1945
Іран, 1945	Китай, 1945	Лівія, 1955
Ірландія, 1955	Пакистан, 1947	Ліхтенштейн, 1990
Ісландія, 1946	Велика Британія, 1945	Люксембург, 1945
Іспанія, 1955	Кіпр, 1960	М'янма, 1948
Італія, 1955	Палау, 1994	Росія, 1945
Кабо-Верде, 1975	Венесуела, 1945	Руанда, 1962
Маврикій, 1968	Кірібаті, 1999	Румунія, 1955
Мавританія, 1961	Панама, 1945	Сальвадор, 1945
Мадагаскар, 1960	Вірменія, 1992	Самоа, 1976
Малаві, 1964	Колумбія, 1945	Сан-Маріно, 1992
Малайзія, 1957	Папуа-Нова Гвінея, 1975	Сан-Томе і Прінсіпі, 1975
Малі, 1960	Габон, 1960	Саудівська Аравія, 1945
Мальдіви, 1965	Комори, 1975	

Сейшельські Острови, 1976	США, 1945	Уругвай, 1945
Сенегал, 1960	Сьєрра-Леоне, 1961	Фіджі, 1970
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Таджикистан, 1992	Філіппіни, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Таїланд, 1946	Фінляндія, 1955
Сент-Люсія, 1979	Танзанія, 1961	Франція, 1945
Сербія, 2000	Тимор-Лешті, 2002	Хорватія, 1992
Сирія, 1945	Того, 1960	ЦАР, 1960
Сінгапур, 1965	Тонга, 1999	Чад, 1960
Словаччина, 1993	Тринідад і Тобаго, 1962	Чехія, 1993
Словенія, 1992	Тувалу, 2000	Чилі, 1945
Соломонові Острови, 1978	Туніс, 1956	Чорногорія, 2006
Сомалі, 1960	Туреччина, 1945	Швейцарія, 2002
Судан, 1956	Туркменістан, 1992	Швеція, 1946
Суринам, 1975	Уганда, 1962	Шрі-Ланка, 1955
	Угорщина, 1955	Ямайка, 1962
	Узбекистан, 1992	Японія, 1956
	Україна, 1945	

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Рада Безпеки (РБ) відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Усі держави-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Алжир[†], Еквадор*, Гайана[†], Японія*, Південна Корея[†], Мальта*, Мозамбік*, Сьєрра-Леоне[†], Словенія[†], Швейцарія*

* Член у 2023-2024 рр.

† Член у 2024-2025 рр.

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/cd>>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960 р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина,

Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Комісія ООН з роззброєння

UN Disarmament Commission (UNDC)

<<https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/>>

Комісія ООН з роззброєння у первісному вигляді була створена в 1952 р. Вона була відновлена в 1978 р. після того, як КР була створена в її нинішньому вигляді (див. вище). Вона збирається протягом трьох тижнів щороку в Нью-Йорку, щоб розглянути невеликий перелік питань з роззброєння – наразі два важливі питання на сесію – та сформулювати принципи консенсусу, настанови та рекомендації. Хоча загалом вона не змогла досягти консенсусу з жодного підсумкового рішення з 2000 р., у 2017 р. ухвалила рекомендації стосовно заходів зміцнення довіри у сфері звичайних озброєнь, а у 2023 р. – рекомендації щодо прозорості та заходів зміцнення довіри в космічному просторі.

Члени (193): держави-члени ООН

Комісія ООН з побудови миру (КПБ)

UN Peacebuilding Commission (PBC)

<<https://www.un.org/peacebuilding/commission/>>

КПБ заснована у 2005 р. Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки для консультування з питань постконфліктної побудови та відновлення миру, розподілу ресурсів та пропозиції інтегрованих стратегій.

Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та ЕКОСОП обирають по сім членів КПБ на дворічний термін; решта членів – п'ятірка найбільших постачальників військовослужбовців та цивільної поліції до місій ООН та п'ятірка найбільших фінансових донорів до ООН. Додаткові держави та організації беруть участь у спеціальних засіданнях, присвячених окремим країнам, згідно з порядком денним КПБ.

Члени, обрані Генеральною Асамблеєю (7): Єгипет*, Кенія*, Польща**, Катар*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, ПАР*, Уругвай**

Члени, обрані Радою Безпеки (7): Алжир*, Китай*, Франція*, Гайана*, Росія*, Велика Британія*, США*

Члени, обрані ЕКОСОП (7): Бразилія*, Хорватія*, Данія*, Італія*, Південна Корея*, Нігерія*, Перу*

Члени на підставі постачання персоналу (5): Бангладеш*, Ефіопія*, Індія*, Непал*, Руанда*

Члени на підставі фінансових внесків (5): Канада, Німеччина*, Японія*, Норвегія*, Швеція**

* Член до 31 грудня 2024 р.

** Член до 31 грудня 2025 р.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)

International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957 р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії та гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії для підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (178): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ІПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994 р.

Міжнародний суд**International Court of Justice (ICJ)**<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945 р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК)**Bilateral Consultative Commission (BCC)**<<https://www.acq.osd.mil/asda/ssipm/sdc/tc/nst/index.html>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010 р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991 р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Примітка: 28 лютого 2023 р. Росія ухвалила закон, який “призупинив” дію Нового СНО, включно з участю у ДКК.

БРІКС**BRICS**<<https://brics2023.gov.za>>

БРІКС – партнерство провідних економік і країн, що розвиваються, яке вперше зібралося неформально у 2006 р. Бразилія, Росія, Індія й Китай провели перший саміт БРІК у Росії у 2009 р. Південна Африка була запрошена приєднатися у 2010 р. та взяла участь у третьому саміті БРІКС у Китаї у 2011 р. Подальше розширення було узгоджено у 2023 р. Щороку проводиться близько 150 зустрічей за трьома напрямками співпраці БРІКС: політична та безпекова взаємодія, фінансово-економічна співпраця, а також культурний і міжлюдський обмін.

Члени (9): Бразилія, Китай, Єгипет, Ефіопія, Індія, Іран, Росія, Південна Африка, ОАЕ

Примітка: На додаток до дев'яти членів, станом на 1 січня 2024 р., у серпні 2023 р. на саміті БРІКС у Йоганнесбурзі було запрошено Аргентину та Саудівську Аравію приєднатися до БРІКС у 2024 р. У грудні 2023 р. Аргентина вийшла з процесу вступу.

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949 р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку в державах-членах і поза межами Співдружності. У 2012 р. прийнято хартію, яка підтверджує головні цінності та принципи. Лідери держав-членів зустрічаються на дворічних Засіданнях глав урядів Співдружності (*Commonwealth Heads of Government Meetings, CHOGM*). Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (56): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Есватіні, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа†, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

* Організатор *CHOGM* у 2022 р. та діючий голова у 2022-2024 рр.

† Організатор *CHOGM* у 2024 р. та діючий голова у 2024-2026 рр.

Примітка: У травні 2018 р. Зімбабве (після виходу у 2013 р.) подала заявку на повторне приєднання до Співдружності.

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996 р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-сторін. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія і тимчасовий Технічний секретаріат, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Вони розташовані у Відні (Австрія).

Підписанти Договору (187): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989 р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001 р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008 р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. У 2012 р. опубліковані переглянуті рекомендації, які регулярно оновлюються. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (40): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, *Індонезія*, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія*, Саудівська Аравія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

* ФАТФ призупинила членство Росії 24 лютого 2023 р.

Глобальна коаліція проти Даеш

Global Coalition against Daesh

<<https://theglobalcoalition.org/>>

Глобальна коаліція проти Даеш була створена у 2014 р. для послаблення та знищення угруповання “Ісламська держава” (*Daesh*). Окрім військових операцій в Іраку та Сирії, метою Коаліції є мінімізація фінансових потоків “Ісламської держави”, запобігання руху іноземних бойовиків через кордони та боротьба з пропагандою угруповання.

Партнери (87): Афганістан, Албанія, Ліга Арабських держав, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Співтовариство держав Сахелю та Сахари, ДРК, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Єгипет, Естонія, Ефіопія, ЄС, Фіджі, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Гвінея, Греція, Угорщина, Ісландія, Інтерпол, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Косово, Кувейт, Латвія, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Малайзія, Мавританія, Маврикій, Молдова, Чорногорія, Марокко, НАТО, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Сомалі, Іспанія, Швеція, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина, Україна, Велика Британія, США, ОАЕ, Ємен

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ) Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<<http://www.gicnt.org/>>

ГІБЯТ виникла у 2006 р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні партнерів.

Учасники зустрічаються на дворічних пленарних зборах. Росія та США виступають співголовами, а Марокко очолює групу з імплементації та оцінки.

У 2022 р. ГІБЯТ призупинив усі офіційні зустрічі та робочі групи до подальшого повідомлення.

Учасники (89): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чилі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (6): Європейський Союз (ЄС), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація кримінальної поліції (INTERPOL), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (UNICRI), Контртерористичне управління ООН, Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (UNODC)

Велика сімка

Group of Seven (G7)

<https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/g7/index.aspx>

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х рр. Глави Європейської Ради та Європейської комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013 рр. члени G7 і Росія збиралися разом як “Велика вісімка” (G8). Після анексії Росією Криму держави G7 у березні 2014 р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада[‡], Франція, Німеччина, Італія[†], Японія*, Велика Британія, США

* Головувала у G7 та приймала саміт у 2023 р.

† Головувала у G7 та приймала саміт у 2024 р.

‡ Головуватиме у G7 та прийматиме саміт у 2025 р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<<http://www.gpwm.com/>>

Глобальне партнерство (ГП) засноване G8 у 2002 р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проєктів із протидії незаконному використанню зброї та матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011 р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (31): Австралія, Бельгія, Канада, Чилі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росія була засновником Глобального партнерства, але вона перестала бути партнером після її виключення з Великої вісімки.

Міжнародний кримінальний суд (МКС)

International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини, пов'язані з агресією. Розташований в Гаазі (Нідерланди), має регіональні офіси в ЦАР, Кот-д'Івуарі, ДРК, Малі та Уганді. Суд має 18 суддів і незалежного прокурора, які обираються Асамблеєю держав-сторін на дев'ятирічні терміни.

Повноваження та юрисдикція Суду визначені Римським статутом (1998 р.) і додатками. Попри незалежний від ООН статус МКС, Римським статутом передбачені певні повноваження РБ ООН стосовно передачі на розгляд та відтермінування розгляду справ.

Сторони Римського статуту та його поправок (124): див. додаток А

Рух неприєднання

Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.nambaku.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961 р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джибуті, Домініка,

Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврикій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда†, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Головував у *NAM* у 2019-2024 рр. та приймав саміт у 2019 р.

† Головує у *NAM* у 2024-2027 рр. та приймала саміт у 2024 р.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961 р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (38): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993 р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, а також сприяє міжнародному співробітництву та бере в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин. Окрім того, для виконання обов'язків із розслідування випадків імовірного використання хімічної зброї, у 2018 р. ОЗХЗ отримала повноваження визначення відповідальності за будь-яке використання хімічної зброї на території держави-члена в разі такого запиту від цієї держави.

Роботу ОЗХЗ та її Технічного секретаріату контролює Виконавча рада, 41 член якої обираються на дворічний термін Конференцією держав-сторін. Генерального директора ОЗХЗ консультує Науково-консультативна рада. Ця організація базується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (193): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС)

Organisation of Islamic Cooperation (OIC)

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969 р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Серед її органів – Незалежна постійна комісія з прав людини (*Independent Permanent Human Rights Commission, IPHRC*) та Ісламський банк розвитку (*Islamic Development Bank, IDB*). Її члени збираються на Ісламський саміт кожні три роки. Секретаріат розташований у м. Джидда (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

II. Регіональні організації та органи

Африканська комісія з атомної енергії

African Commission on Nuclear Energy (AFCONe)

<<http://www.afcone.peaceau.org/>>

Африканська комісія з атомної енергії заснована на підставі Договору 1996 р. про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договору Пеліндаба) з метою забезпечення дотримання умов Договору та сприяння мирному використанню ядерних досліджень і технологій в Африці. Розташована в м. Преторія (ПАР).

Сторони Договору Пеліндаба (44): див. додаток А

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001 р.; до 2002 р. мав назву Організація Африканської Єдності (ОАЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея глав держав та урядів (найвищий орган), Виконавча рада (складається з призначених міністрів від національних урядів), Комісія АС (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Станом на кінець 2023 р., внаслідок військових переворотів від участі в Африканському Союзі була відсторонена рекордна кількість – шість країн-членів.

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Габон†, Гамбія, Гана, Гвінея‡, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі§, Мавританія, Маврикій, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нігер||, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан#, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* 31 січня 2022 р. Буркіна-Фасо було виключено з АС після військового перевороту 24 січня.

† 31 серпня 2023 р. Габон було виключено з АС після військового перевороту напередодні.

‡ 10 вересня 2021 р. Гвінею було виключено з АС після військового перевороту 5 вересня.

§ 1 червня 2021 р. Малі було виключено з АС після військового перевороту 24 травня. Її членство було попередньо призупинене 19 серпня 2020 р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 9 жовтня 2020 р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

|| 14 серпня 2023 р. Нігер було виключено з АС після військового перевороту 26 липня.

26 жовтня 2021 р. Судан було виключено з АС після військового перевороту напередодні. Раніше його членство було призупинено з 6 червня по 6 вересня 2019 р.

Рада миру та безпеки (РМБ)

Peace and Security Council (PSC)

<<http://www.peaceau.org/>>

Рада миру та безпеки АС є постійним органом з ухвалення рішень стосовно запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. 15 членів обираються Виконавчою радою та затверджуються Асамблеєю. РМБ є основою Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*). РМБ розділяє відповідальність за багатосторонні Африканські резервні сили, які є одним з елементів *APSA*, із субрегіональними організаціями, що сформували компоненти цих сил у Центральній, Східній, Південній і Західній Африці.

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2022 р. до 31 березня 2025 р. (5): Камерун, Джибуті, Марокко, Намібія, Нігерія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2022 р. до 31 березня 2024 р. (10): Бурунді, Республіка Конго, Гамбія, Гана, Сенегал, ПАР, Уганда, Танзанія, Туніс, Зімбабве

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2024 р. до 31 березня 2026 р. (10): Ангола, Ботсвана, ДРК, Кот-д'Івуар, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АТЕС утворена в 1989 р. як регіональний економічний форум з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. З 2001 р. форум допомагає захистити економіку регіону від тероризму. Цільова

група, створена у 2003 р., у 2013 р. стала Робочою групою з питань боротьби з тероризмом. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чилі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея[†], Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу[†], Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США*, В'єтнам

* Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2023 р.

[†] Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2024 р.

[‡] Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2025 р.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967 р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Розвиток Політико-безпекового співтовариства АСЕАН є одним із трьох напрямів (разом з Економічним і Соціокультурним співтовариствами) Співтовариства АСЕАН, заснованого у 2015 р. як базу для подальшої інтеграції. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія*, Лаос[†], Малайзія[‡], М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

* Головувала та приймала саміт АСЕАН у 2023 р.

[†] Головувала та приймала саміт АСЕАН у 2024 р.

[‡] Головуватиме та прийматиме саміт АСЕАН у 2025 р.

Примітка: У листопаді 2022 р. АСЕАН ухвалила принципове рішення прийняти Тімор-Лешті до свого складу та надала йому статус спостерігача.

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://aseanregionalforum.asean.org/>>

РФА було створено в 1994 р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тімор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ)

ASEAN Plus Three (APT)

<<https://aseanplusthree.asean.org/>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997 р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999 р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії East Asia Summit (EAS)

<<https://eastiasummit.asean.org/>>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005 р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.odkb-cs.to.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003 рр. шістьма підписантами Договору 1992 р. про колективну безпеку. Її метою є сприяння військово-політичному співробітництву між членами. Відповідно до ст. 4 Договору 1992 р. агресія проти однієї з держав-членів вважається агресією проти всіх. Завданням ОДКБ є забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркотовілля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Примітка: Узбекистан був членом ОДКБ у період 2006-2012 рр.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991 р. як система багатостороннього співробітництва колишніх республік Радянського Союзу. Інститути СНД засновані Статутом 1993 р. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Рада міністрів оборони координує військове співробітництво між державами-членами. Вона керує Об'єднаною системою протиповітряної оборони СНД (яка охоплює шість членів ОДКБ).

Члени (10): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова*, Росія, Таджикистан, Туркменістан†, Узбекистан

* У листопаді 2022 р. Молдова оголосила про призупинення своєї участі в засіданнях СНД. У 2023 р. вона вийшла з низки угод СНД та у грудні 2023 р. оголосила про повний вихід із СНД до кінця 2024 р.

† Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993 р., але з 26 серпня 2005 р. бере участь у заходах СНД як асоційований член.

Примітка: Україна не ратифікувала Рішення про ухвалення Статуту СНД, але була неофіційним асоційованим членом з 1993 р. У травні 2018 р. Україна ухвалила рішення про припинення участі в інститутах СНД; завершила процес виходу з координаційних органів СНД у лютому 2019 р. Процес виходу з угод СНД триває.

Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав **Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale** **(CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)**

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983 р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010 р. Центрально-африканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської конвенції). Секретаріат розташований у м. Лібревіль (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці. Вона відповідає за Багатонаціональні сили Центральної Африки (*Force Multinationale de l'Afrique Centrale, FOMAC*), які є складовою Африканських резервних сил.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон*, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі

* 4 вересня 2023 р. Габон був відсторонений від ECCAS після військового перевороту 30 серпня.

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії **Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)**

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992 р. та завершене в 1999 р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (28): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан*, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Шрі-Ланка, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Головував у 2020-2022 рр. та у 2022-2024 рр.

Рада Європи (РЄ) **Council of Europe (COE)**

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949 р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Комітет

міністрів, Парламентська Асамблея, Європейський Суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (46): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Примітка: Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. Комітет міністрів 25 лютого призупинив право Росії на представництво в Комітеті міністрів і Парламентській Асамблеї. 15 березня Росія офіційно повідомила РЄ про намір припинити членство з 31 грудня 2022 р. 16 березня Комітет міністрів ухвалив рішення про негайне виключення Росії.

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992 р. як регіональна міждержавна організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (11): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Швеція

Примітка: Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. членство Росії в РДБМ було призупинено 3 березня. Вона вийшла з РДБМ 17 травня 2022 р.

Східноафриканське співтовариство

East African Community (EAC)

<<https://www.eac.int/>>

Східноафриканське співтовариство (ЕАС) у його нинішньому вигляді створене у 2000 р., спочатку з метою сприяння регіональній економічній інтеграції, але з подальшими планами політичної федерації. Співробітництво у сфері безпеки регулюється Протоколом про співробітництво у сфері оборони 2012 р. та Протоколом про мир і безпеку 2013 р. Законодавча асамблея ЕАС, Суд юстиції та Секретаріат розташовані в м. Аруша (Танзанія).

Члени (7): Бурунді, ДРК, Кенія, Руанда, Південний Судан, Танзанія, Уганда

Примітка: Сомалі прийняли до ЕАС під час саміту 24 листопада 2023 р. Повноправним восьмим членом Сомалі стало 4 березня 2024 р. після депонування свого ратифікаційного документа.

Економічне співтовариство держав Західної Африки (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975 р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. У 1981 р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Сили резерву ЕКОВАС є складовою Африканських резервних сил. Комісія, Суд і Парламент ЕКОВАС розташовані в м. Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо*, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея†, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі‡, Нігер§, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* 29 січня 2024 р. Буркіна-Фасо офіційно повідомила про вихід з ЕКОВАС. Вихід набуде чинності через рік. 28 січня 2022 р. Буркіна-Фасо була відсторонена від ЕКОВАС після військового перевороту 24 січня 2022 р.

† 8 вересня 2021 р. Гвінею було виключено з ЕКОВАС після військового перевороту 5 вересня.

‡ 30 травня 2021 р. Малі було виключено з ЕКОВАС після військового перевороту 24 травня. Раніше членство Малі було призупинено 20 серпня 2020 р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 6 жовтня 2020 р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

§ 29 січня 2024 р. Нігер офіційно повідомив про вихід з ЕКОВАС. Вихід набуде чинності через рік. 10 грудня 2023 р. Нігер був відсторонений від ЕКОВАС після військового перевороту 26 липня.

Примітка: У червні 2017 р. ЕКОВАС ухвалив принципове рішення стосовно прийняття Марокко 16-м членом.

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; мають спільну валюту (євро) у відповідних країнах-членах, а також Спільну політику безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів, або Рада), Європейська комісія (*European Commission*, виконавча влада), Європейський парламент (*European Parliament*) і Європейський Суд (*European Court*).

СЗППБ (Спільна зовнішня політика та політика безпеки, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) і СПБО координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*).

Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція

Примітка: Велика Британія була членом ЄС та його попередників з 1 січня 1973 р. по 31 січня 2020 р.

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<https://euratom-supply.ec.europa.eu/>>

Євратом утворено в 1957 р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперервне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004 р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом ухвалення рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Країни-учасниці (27): держави-члени ЄС

* 23 березня 2023 р. Данія приєдналася до ЄОА після референдуму 1 червня 2022 р., який припинив її 30-річну відмову від участі у співпраці з ЄС у сфері безпеки та оборони з 1 липня 2022 р.

Примітка: ЄОА підписало адміністративні домовленості з Норвегією (2006 р.), Швейцарією (2012 р.), Сербією (2013 р.), Україною (2015 р.) та США (2023 р.), які дозволяють цим державам брати участь у його проєктах і програмах.

Постійне структуроване співробітництво

Permanent Structured Cooperation (PESCO)

<<https://pesco.europa.eu/>>

Рада ЄС заснувала *PESCO* у 2017 р. як основу для поглиблення співпраці у сфері безпеки і оборони між країнами-членами ЄС. Метою *PESCO* є збільшення військового потенціалу країн-членів ЄС через спільні проєкти. ЄОА та Європейська служба зовнішніх дій (*European External Action Service, EEAS*) спільно діють як секретаріат *PESCO*.

Країни-учасниці (26): країни-члени ЄС, крім Мальти*

* 23 травня 2023 р. Данія приєдналася до *PESCO* після референдуму 1 червня 2022 р., який припинив її 30-річну відмову від співпраці з ЄС у сфері безпеки та оборони з 1 липня 2022 р.

G5 Сахель**G5 Sahel**

<<https://www.g5sahel.org>>

G5 Сахель була створена у 2014 р. з метою гарантування умов для розвитку та безпеки своїх членів. Комітет з питань оборони та безпеки об'єднує начальників генеральних штабів збройних сил та офіційних представників інших силових структур кожного члена. Об'єднані сили G5 у Сахелі були створені у 2017 р. для реагування на розширення озброєних і насильницьких екстремістських угруповань, а також на погіршення ситуації з безпекою в регіоні. Штаб-квартира G5 Сахель та її Оборонний коледж розташовані в м. Нуакшот (Мавританія).

Члени (2): Чад, Мавританія

Примітка: Малі вийшла з G5 Сахель 15 травня 2022 р. Нігер і Буркіна-Фасо вийшли 29 листопада 2023 р. Три держави, що вийшли, 6 вересня 2023 р. сформували пакт про взаємну оборону – Альянс держав Сахелю. 6 грудня дві країни, що залишилися в G5 Сахель, оголосили про початок процесу його розпуску.

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ)**Gulf Cooperation Council (GCC)**

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981 р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада (складається з глав держав-членів). Штаб-квартира РСДПЗ розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку**Intergovernmental Authority on Development (IGAD)**

<<http://www.igad.int/>>

IGAD утворено в 1996 р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development, IGADD*), утворений в 1986 р. Його спеціалізовані установи включають Механізм раннього попередження та реагування на конфлікти (*Conflict Early Warning and Response Mechanism, CEWARN*) та Центр передового досвіду із запобігання та протидії насильницькому екстремізму (*Centre of Excellence for Preventing and Countering Violent Extremism, ICEPCVE*). Секретаріат IGAD розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан*, Уганда

* У грудні 2021 р. IGAD призупинив членство Південного Судану через несплату зборів, але продовжує свою роботу там.

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запровадженої у 2004 р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006 р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008 р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Об'єднаний розвідувальний центр *ICGLR* (*Joint Intelligence Fusion Centre, JIFC*) та Розширений спільний верифікаційний механізм (*Expanded Joint Verification Mechanism, EJVM*) були засновані у 2012 р. у м. Гома (ДРК). *JIFC* збирає, аналізує та надає інформацію про збройні формування в регіоні, а також надає практичні рекомендації державам-членам. *EJVM* здійснює моніторинг та розслідування безпекових інцидентів.

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських держав (ЛАД)

League of Arab States

<<http://www.lasportal.org/>>

Ліга Арабських держав створена в 1945 р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950 р. У 2015 р. Ліга Арабських держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні, але прогресу в їх створенні не було досягнуто. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Членство Сирії в ЛАД, після призупинення 16 листопада 2011 р., знову поновлено 7 травня 2023 р.

Організація Північноатлантичного Договору (НАТО)

North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949 р. згідно з Північноатлантичним Договором (Вашингтонським договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Головним політичним органом ухвалення рішень НАТО є Північноатлантична рада (НАС). Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (31): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, *Фінляндія*, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Північна Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: На додаток до 31 члена, станом на 1 січня 2024 р., 7 березня 2024 р. стала членом Швеція.

Рада Євроатлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь*, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Мальта, Молдова, Росія†, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

* У листопаді 2021 р. НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Білоруссю, але продовжує необхідний діалог.

† У квітні 2014 р. НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Росією, але продовжує необхідний діалог.

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm>

СІС запроваджена у 2004 р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (35): держави-члени НАТО та Бахрейн, Кувейт, Катар, ОАЕ

Примітка: Крім 35 держав-членів, Оман і Саудівська Аравія беруть участь в окремих заходах у рамках СІС.

Середземноморський діалог Mediterranean Dialogue

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994 р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО, середземноморськими країнами та країнами Північної Африки. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (38): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія**NATO-Georgia Commission (NGC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Комісія створена у вересні 2008 р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (32): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія**NATO-Russia Council (NRC)**

<https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Рада створена у 2002 р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997 р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (32): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: У квітні 2014 р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Росією, хоча політичний діалог у рамках Ради НАТО-Росія відбувається на рівні послів або вище. Востаннє Рада проводила засідання в січні 2022 р.

Рада Україна-НАТО (РУН)**NATO-Ukraine Council (NUC)**

<https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_217652.htm>

Рада Україна-НАТО створена у 2023 р. як форум для консультацій з питань безпеки, що становлять спільний інтерес, а також для просування прагнень України стосовно членства в НАТО. Вона замінила Комісією Україна-НАТО, засновану в 1997 р.

Учасники (32): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)**Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)**

<<http://www.occar.int/>>

ОССО створена в 1996 р. і з 2001 р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Примітка: Крім шести держав-членів, у спеціальних програмах беруть участь й інші держави.

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967 р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Організацією керує Генеральна конференція її членів, яка збирається раз на два роки, і Рада з п'яти членів. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://guam-organization.org/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997 р.; офіційно зареєстрована у 2006 р. У семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973 р. (перейменована на ОБСЄ в 1995 р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія[†], Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта[†], Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія*, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Голоувала у 2023 р.

† Голоувала у 2024 р.

† Голоуватиме у 2025 р.

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/jcg/>>

СКГ створена в рамках Договору 1990 р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (29): див. додаток А

Примітка: У березні 2015 р. Росія припинила участь у СКГ. У 2007 р. вона призупинила участь в інших аспектах Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ). Повний вихід із Договору відбувся 7 листопада 2023 р. Згодом багато інших держав-учасниць призупинили його виконання.

Мінська група

Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Албанія, Польща та Швеція)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо

Open Skies Consultative Commission (OSCC)

<<http://www.osce.org/oscc/>>

Комітет утворено в 1992 р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання. Щороку він переглядає квоти сторін на спостережні польоти.

Сторони Договору (32): див. додаток А

Примітка: 22 листопада 2020 р. з Договору про відкрите небо та Консультативного комітету вийшли США, 18 грудня 2021 р. вийшла Росія.

Організація Американських держав (ОАД)

Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД свій Статут ухвалила в 1948 р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність ґрунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (34): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела†

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009 р., втратила чинність Резолюція 1962 р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009 р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

† 27 квітня 2017 р. уряд Венесуели ініціював дворічний процес виходу з ОАД. 8 лютого 2019 р., після спірних президентських виборів, призначений опозицією тимчасовий президент анулював відкликання, а 9 квітня ОАД прийняла кандидатуру представника тимчасового президента. Уряд Венесуели продовжив процес виходу і 27 квітня 2019 р. оголосив про його завершення. 5 січня 2023 р. паралельну адміністрацію опозиції розпустили, а посада представника ОАД стала вакантною. ОАД вважає Венесуелу членом; Венесуела це заперечує.

Примітка: 19 листопада 2021 р. Нікарагуа ініціювала дворічний процес виходу з ОАД. У квітні 2022 р. вона відкликала свого представника з ОАД і закрила офіс ОАД у Манагуа. Нікарагуа припинила членство в ОАД 19 листопада 2023 р.

Міжамериканська рада оборони (МРО)

Inter-American Defense Board (IADB)

<<https://www.jid.org/>>

МРО консулює ОАД та її держави-члени з військових та оборонних питань. Вона була заснована в 1942 р. і є складовою ОАД з 2006 р.

Члени (28): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992 р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999 р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (13): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Північна Македонія, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

(ОТД)

Organization of Turkic States (OTS)

<<https://www.turkicstates.org/>>

До реформи у 2021 р. ОТД була відома як Рада співробітництва тюркомовних держав (Тюркська рада). Раду засновано у 2009 р. для поглиблення співпраці

між її членами та спільного внеску до миру і стабільності. Щорічні консультації з питань безпеки проводяться з 2013 р. Секретаріат організації розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (5): Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан

Форум Тихоокеанських островів

Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум заснований у 1971 р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору 1985 р. про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договору Раротонга). Секретаріат розташований у м. Сува (Фіджі).

Члени (18): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, *Kiribati*, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Примітка: Після суперечки щодо призначення нового генерального секретаря у лютому 2021 р., Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру та Палау домовилися розпочати офіційний процес виходу з Форуму. У лютому 2022 р. п'ять держав "тимчасово скасували" свій вихід після того, як досягли компромісу. Після коригування компромісу Кірібаті вийшла з форуму 9 липня 2022 р. "з негайним набуттям чинності". 30 січня 2023 р. вона оголосила про намір знову приєднатися.

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх державах (РЦСЗ)

Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)

<<http://www.recsasec.org/>>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000 р. Секретаріат був реорганізований у РЦСЗ у 2005 р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004 р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джибуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (РРС)

Regional Cooperation Council

<<http://www.rcc.int/>>

Рада заснована у 2008 р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого Європейським Союзом на Конференції 1999 р. з питань Південно-Східної Європи. РРС сприяє взаємовигідному

співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово, Латвія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Північна Македонія, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectsco.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996 р., змінила назву на теперішню у 2001 р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (*RATS*) базується у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (9): Китай, Індія, *Іран*, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Примітка: Процес прийняття Білорусі до ШОС розпочався 16 вересня 2022 р. і має завершитися у 2024 р. після ратифікації всіх угод.

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<<http://www.sica.int/>>

ЦАСІ заснована в 1993 р. згідно з Tegucigalpa-ським протоколом (1991 р.). Її завданням є інтеграція Центральної Америки як регіону безпеки, свободи, демократії та розвитку на основі принципів поваги, захисту та сприяння правам людини.

Центральноамериканська комісія безпеки (*Comisión de Seguridad de Centroamérica, CSC*) заснована Рамковою угодою про демократичну безпеку в Центральній Америці (*1995 Framework Treaty on Democratic Security in Central America*). Її завданнями є впровадження пропозицій стосовно регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю.

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворене в 1992 р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку, запроваджену в 1980 р. Секретаріат розташований у м. Габороне (Ботсвана).

Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Він відповідає за багатонаціональні резервні сили ПАСР, створені у 2007 р. в рамках Африканських резервних сил.

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Есватіні, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК) Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

СРКК регулярно збирається для моніторингу виконання Угоди 1996 р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода) у колишній Югославії. Представники Контактної групи у складі Франції, Італії, Німеччини, Росії, Великої Британії та США також беруть участь у цих сесіях.

Сторони Угоди про субрегіональний контроль над озброєннями (4): див. додаток А

Союз південноамериканських націй (УНАСУР) Unión de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.unasursg.org/>>

УНАСУР є міждержавною організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008 р. набув чинності 11 березня 2011 р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у м. Кіто (Еквадор).

Перша зустріч **Південноамериканської оборонної ради (ПАОР)** відбулася в березні 2009 р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (8): Аргентина, Болівія, Бразилія, Колумбія, Гайана, Перу, Суринам, Венесуела

Примітка: Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Парагвай та Уругвай вийшли з УНАСУР протягом 2019-2020 рр. Перу призупинила участь у квітні 2018 р. Болівія призупинила участь у листопаді 2019 р., але знову відновила в листопаді 2020 р.

На саміті в Сантьяго (Чилі) 22 березня 2019 р. Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай та Перу почали процес формування нової регіональної групи, відомої як Форум прогресу Південної Америки (*Foro para el Progreso de América del Sur; PROSUR*). Суринам приєднався до процесу 28 січня 2022 р. Чилі призупинила свою участь 3 квітня 2022 р.

У квітні 2023 р. Аргентина та Бразилія оголосили про повернення до УНАСУР. Колумбія знову приєдналася у грудні 2023 р.

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group

<<http://www.austaliagroup.net/>>

Австралійська група сформована в 1985 р. у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання подвійного використання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (43): Аргентина, Австралія*, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Постійно головує.

Рада ЄС та США з торгівлі і технологій (РТТ)

European Union – United States Trade and Technology Council (TTC)

<<https://www.trade.gov/useuttc>>

РТТ була створена в червні 2021 р. як форум ЄС та США для координації підходів до ключових глобальних торговельно-економічних і технологічних питань. Серед її цілей – забезпечення врахування пріоритетів національної безпеки під час формування торговельної політики та застосування новітніх технологій; протидія впливу авторитарних держав у кіберпросторі та новітніх технологіях. Співголовами РТТ є три секретарі Кабінету міністрів США та два віцепрезиденти Європейської комісії, які збираються раз на два роки, тоді як 10 робочих груп зосереджуються на конкретних сферах політики.

Учасники (2): Європейський Союз, США

Глобальна коаліція з експортного контролю (ГКЕК)

Global Export Control Coalition (GECC)

Глобальна коаліція з експортного контролю (ГКЕК) створена у 2022 р. як неформальне об'єднання держав, які погодилися запровадити “однаково жорсткі експортні обмеження” стосовно Росії та Білорусі у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. та підтримку цього вторгнення з боку Білорусі. Коаліція ґрунтується на політичних, а не на юридичних зобов'язаннях, і її діяльність значною мірою координується США.

Учасники (39): Австралія, Канада, Ісландія, Японія, Південна Корея, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Норвегія, Швейцарія, Тайвань, Велика Британія, США та 27 держав-членів ЄС

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)

<<http://www.hcoc.at/>>

Принцип ГКП 2002 р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет, повідомляти перед запуском і щорічно подавати декларації про свою політику щодо балістичних ракет та космічних ракет-носіїв. Міністерство закордонних справ Австрії виконує функції Безпосереднього центрального зв'язку НСОС (Виконавчий секретаріат).

Держави-підписанти (144): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі[‡], Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія[†], Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа*, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, *Сан-Томе і Принсіпі*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

* Головувала у 2022-2023 рр.

† Головувала у 2023-2024 рр.

‡ Головує у 2024-2025 рр.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987 р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Партнери користуються Керівними принципами стосовно постачання, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія[†], Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія*, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2022-2023 рр.

† Головувала у 2023-2024 рр.

Група ядерних постачальників (ГЯП)

Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975 р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно постачання ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978 р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно постачання пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імplementовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як з'єднувальна ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина*, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія[†], Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща*, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2022-2023 рр.

† Головувала у 2023-2024 рр.

Примітка: На додаток, Європейський Союз та голова Комітету Цангера є постійними спостерігачами.

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>

Заснована у США у 2003 р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003 р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ) у складі 20 членів. Політична зустріч на високому рівні відбувається кожні п'ять років, востаннє – у Південній Кореї у 2023 р.

Учасники (106): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чилі, Колумбія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Грузія, Німеччина*, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*, Японія*, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, Мікронезія, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Північна Македонія, Норвегія*, Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*, Португалія*, Катар, Румунія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, США*, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

Примітка: Росія, яка приєдналася до ІПР 1 травня 2004 р. та була членом ГПЕ, вийшла з неї у 2022 р.

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання

Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies

<http://www.wassenaar.org/>

Вассенаарська домовленість укладена в 1996 р. як наступниця Координаційного комітету з питань багатостороннього контролю експорту часів Холодної війни (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*). Вона спрямована на сприяння прозорості та відповідальності в передачі звичайної зброї та товарів і технологій подвійного використання. Держави-учасниці прагнуть запобігти передачі озброєння та чутливих товарів і технологій подвійного використання, які сприяють дестабілізуючому накопиченню зброї, а також передачі їх терористам. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Індія*,

Ірландія, Італія[†], Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2023 р.

[†] Головувала у 2024 р.

Комітет Цангера

Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Заснований у 1971-1974 рр., Комітет Цангера (також відомий як Комітет експортерів ядерної зброї) є неформальною групою країн-постачальників ядерної зброї, які координують контроль за передачею ядерних матеріалів. Він веде тригерний список товарів, які під час експорту повинні підпадати під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2023 р.

У цій Хронології вказані важливі події 2023 р., що стосувались озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки. У правому стовпчику наведені ключові слова.

Січень

4 січня	Внаслідок підриву автомобіля у провінції Хіран, Сомалі, загинуло 39 осіб. Відповідальність за напад взяло на себе пов'язане з Аль-Каїдою угруповання Аш-Шабаб.	Аш-Шабаб; Сомалі
8 січня	Китай послаблює обмеження на подорожі та відкриває кордони після майже трьох років ізоляції, пов'язаної з Covid.	Китай; Covid-19
8 січня	Прихильники колишнього Президента Бразилії Ж. Болсонару атакують урядові будівлі, включаючи Верховний суд і президентський палац; згодом заарештовано понад 1 500 осіб.	Бразилія
23 січня	ЄС створив неозброєну цивільну моніторингову місію у Вірменії (EUMA).	Вірменія; EUMA
24 січня	Годинник Судного дня встановлено за 90 секунд до півночі – найближче відтоді, як <i>Bulletin of the Atomic Scientists</i> запровадив його у 1947 р.	Годинник Судного дня
24 січня	Прем'єр-міністр Перу Д. Боуарте закликає до “національного перемир'я” після семи тижнів насильницьких протестів і загибелі щонайменше 50 осіб у результаті усунення з посади колишнього прем'єр-міністра П. Кастільо.	Перу
25 січня	США та Німеччина оголосили про рішення відправити Україні танки (США – 31; Німеччина – 14) для використання у війні з Росією.	Поставки озброєнь; США, Німеччина; Україна
26 січня	Міністерство фінансів США визнало Групу Вагнера “транснаціональною злочинною організацією” на підставі її бойових дій в Україні, а також серйозних порушень прав людини в ЦАР і Малі.	Група Вагнера; санкції; США
30 січня	Внаслідок підриву терориста-смертника біля мечеті для поліцейських у Пешаварі, Пакистан, загинуло щонайменше 100 і поранено 157 осіб.	Пакистан

Лютий

4 лютого	Американський бойовий літак збив китайський аеростат-розвідник біля східного узбережжя США після кількох днів його дрейфу над США.	Китай; США
6 лютого	Понад 67 тис. людей загинули внаслідок серії землетрусів у Сирії та Туреччині	Землетруси; Сирія; Туреччина
15-16 лютого	Перший міжнародний саміт з питань відповідального штучного інтелекту (ШІ) у військовій сфері (REAIM <i>Intelligence in the Military Domain, REAIM</i>), відбувся в Гаазі; схвалено “заклик до дій”, який включає створення глобальної комісії з питань ШІ.	ШІ; REAIM

21 лютого	Франція офіційно припиняє військову присутність у Буркіна-Фасо з закриттям операції <i>Sabre</i> за участю близько 400 спецпризначенців.	Буркіна-Фасо; Франція
21 лютого	Росія призупиняє участь у Новому СНО – останній двосторонній угоді між Росією і США з контролю над ядерними озброєннями.	Новий СНО; Росія; США
Березень		
4 березня	Іран і МАГАТЕ зробили спільну заяву, в якій погодилися активізувати діяльність Агентства з перевірки та моніторингу в Ірані та врегулювати спірні питання гарантій.	МАГАТЕ; Іран; ядерна програма
4 березня	В ООН погодили історичний Договір про відкрите море, згідно з яким з 2030 р. 30% морської акваторії вважатимуться захищеними зонами. Це перша за 40 років міжнародна угода про захист океану.	Договір про відкрите море
7 березня	Конголезькі збройні сили і збройне угруповання 23 березня у ДРК домовилися про припинення вогню, яке офіційно триватиме до 6 жовтня 2023 р.	Припинення вогню; ДРК
9 березня	З метою запобігання екологічній і гуманітарній катастрофі ООН купує судно для вивезення нафти з потерпілого судна біля узбережжя Ємену.	ООН; Ємен
10 березня	Після переговорів у Пекіні Іран і Саудівська Аравія домовилися відновити дипломатичні відносини.	Іран; Саудівська Аравія
10 березня	Сі Цзіньпіня призначено керівником Китаю на третій термін (раніше перебування на цій посаді обмежувалося двома термінами).	Китай
14 березня	США, Велика Британія і Австралія оприлюднили деталі угоди <i>AUKUS</i> про створення флоту атомних підводних човнів в Індо-Тихоокеанському регіоні.	<i>AUKUS</i>
17 березня	Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав ордер на арешт Президента Росії Путіна та ще однієї російської чиновниці за їх роль у депортації українських дітей.	МКС; Росія; Україна
20 березня	Згідно з висновками Міжурядової комісії ООН з питань зміни клімату (<i>IPCC</i>), з метою зупинення катастрофічного потепління світ має до 2030 р. скоротити викиди парникових газів удвічі та до початку 2050-х рр. припинити потрапляння вуглекислого газу в атмосферу.	Зміна клімату; <i>IPCC</i>
20 березня	У ЄС домовилися спільно закупити та поставити Україні 1 млн 155-мм снарядів до березня 2024 р., а також збільшити річні виробничі потужності ЄС до 1 млн снарядів.	Поставки боєприпасів; ЄС; Україна
28 березня	США припинили надавати детальні дані про свої запаси ядерної зброї у відповідь на призупинення Росією (у лютому) участі в Новому СНО.	Новий СНО; Росія; США
30 березня	Ключові фігури в галузі штучного інтелекту підписують відкритий лист, попереджаючи, що гонитва в розробці систем ШІ вийшла з-під контролю, і просять призупинити її хоча б на шість місяців.	ШІ
Квітень		
4 квітня	На церемонії у Брюсселі Фінляндія офіційно приєдналася до НАТО, ставши її 31-м членом, внаслідок чого протяжність кордону НАТО з Росією збільшилась удвічі.	Фінляндія; НАТО

5 квітня	Ізраїльський рейд у мечеті Аль-Акса у Східному Єрусалимі викликав шквал ракетних ударів по Ізраїлю з території Гази та Лівану.	Палестино-ізраїльський конфлікт; Ліван
11 квітня	Військові М'янми вбили щонайменше 133 мирних жителів під час авіаудару по м. Канбалу в невідконтрольному військовій хунті районі.	Громадянська війна; М'янма
12 квітня	Бахрейн і ОАЕ оголосили про плани відновлення дипломатичних відносин із Катаром, що кладе край майже піврічному конфлікту в Перській затоці.	Перська затока
15 квітня	У Судані спалахнули бої між силами конкуруючих воєначальників: Збройними силами Судану на чолі з А. Ф. Бурханом і воєнізованими Силами швидкої підтримки (RSF) на чолі з М. Х. Дагало (Хемедті). Бої викликали гуманітарну кризу та побоювання тривалої повномасштабної громадянської війни.	Громадянська війна; Судан
20 квітня	Різанина в с. Карма, Буркіна-Фасо, стала одним із найгірших нападів на мирних жителів у країні, під час якої загинуло щонайменше 136 осіб. У нападі звинувачують сили безпеки країни.	Буркіна-Фасо
22 квітня	Іноземні країни починають евакуацію своїх громадян із столиці Судану м. Хартум у зв'язку з ескалацією бойових дій; ООН повідомляє про понад 400 загиблих і 200 тис. переміщених осіб унаслідок боїв.	Громадянська війна; Судан
24 квітня	ЄС відкрив Місію ЄС партнерства з Республікою Молдова (EUPM Moldova).	EUPM Moldova
29 квітня	В Судані порушене 72-годинне припинення вогню між Збройними силами Судану та RSF; поновилися повітряні та артилерійські удари по м. Хартум.	Припинення вогню; громадянська війна; Судан
Травень		
3-6 травня	В індійському північно-східному штаті Маніпур від етнічного насильства загинуло щонайменше 54 особи, близько 23 тис. залишили домівки.	Індія
5 травня	Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) заявила, що Covid-19 вже не є надзвичайною ситуацією міжнародного значення в галузі охорони здоров'я.	Covid-19; ВООЗ
7 травня	Сирію повернули до Ліги Арабських держав після понад 10 років виключення за придушення протестів за демократію.	Ліга Арабських держав; Сирія
8 травня	Південноафриканське співтовариство розвитку започаткувало нову миротворчу операцію у ДПК – SAMIDRC – на підтримку дій конголезької армії проти збройних угруповань на сході країни. Тим часом число жертв повеней і зсувів ґрунту в Калехе перевищила 400 осіб.	ДПК; повінь; SAMIDRC
9 травня	Верховний суд в Ісламабаді заарештував колишнього прем'єр-міністра Пакистану І. Хана, що спричинило сутички між його прихильниками та силами безпеки.	Пакистан
10 травня	Найзапекліші бої між Ізраїлем і Палестинським ісламським джихадом (PIJ) з ракетними ударами з обох сторін за кілька місяців забрали понад 20 життів у Газі.	Газа; палестино-ізраїльський конфлікт; PIJ

14 травня	Циклон “Мокко” на узбережжі штату Ракхайн у М’янмі біля кордону з Бангладеш; загинуло щонайменше 400 осіб. Це другий за силою шторм за всю історію спостережень у північній частині Індійського океану.	Циклон; М’янма
15-19 травня	5-та Оглядова конференція Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) не дійшла згоди стосовно обов’язкових рішень для майбутніх дій, але видала настанови з перевірки промисловості, географічного представництва та заходів запобігання і протидії хімічному тероризму.	КЗХЗ
24 травня	Група Вагнера заявила про захоплення м. Бахмут на сході України після однієї з найтриваліших і найкривавіших битв у російсько-українській війні.	Російсько-українська війна; Група Вагнера
28 травня	Президента Туреччини Р. Т. Ердогана переобрали на історичний третій термін.	Туреччина
29 травня	Зіткнення косовської поліції з етнічними сербами, які протестують проти обрання етнічних албанців мерами міст на півночі країни (з сербською більшістю). Поранені десятки миротворців <i>KFOR</i> і понад 50 сербів.	Косово
30 травня	Близько 400 провідних експертів з питань ШП підписали листа, попередивши, що “зменшення ризику вимирання, що походить від ШП, має бути глобальним пріоритетом поряд з іншими ризиками для суспільства, такими як пандемії та ядерна війна”.	ШП
30 травня	Удар БЛА по Москві є першою атакою на житловий район у Росії (без жертв) від початку повномасштабного вторгнення в Україну.	Російсько-українська війна
Червень		
3 червня	Військові кораблі Китаю і США мало не зіткнувся в Тайванській протоці під час спільної канадсько-американської місії у регіоні.	Китай; США; Тайванська протока
4 червня	Почався контрнаступ України на російські війська; посилення боїв на сході та півдні України.	Російсько-українська війна
6 червня	Гребля у Новій Каховці, підконтрольній Росії, зруйнована потужним вибухом, що спричинило розлив Дніпра та евакуацію тисяч людей, на фоні підозр у російській диверсії.	Російсько-українська війна
8 червня	У ЄС домовилися про міграційну політику. Розбіжності в цьому питанні у ЄС виникли ще у 2015 р., коли до ЄС прибули Середземним морем понад 1 млн втікачів від війни в Сирії.	ЄС; міграція
9 червня	Росія вийшла з Договору 1990 р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), попередивши про це за 150 днів. Вихід набуває чинності 7 листопада і фактично кладе край режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі після Холодної війни.	ДЗЗСЄ; Росія
12 червня	Бойовики <i>CODECO</i> вбили щонайменше 46 осіб у таборі переміщених осіб Лала в ДПК.	ДПК

16 червня	Тимчасова військова влада Малі просить Багатоцільову об'єднану стабілізаційну місію ООН у Малі (<i>MINUSMA</i>) “негайно” піти через кризу довіри. 30 червня РБ ООН припинила мандат <i>MINUSMA</i> .	Малі; <i>MINUSMA</i>
18-19 червня	Е. Блінкен став держсекретарем США, який вперше за п'ять років зустрівся з китайськими високопосадовцями в Пекіні, включаючи керівника Китаю Сі Цзіньпіна, для відновлення регулярних двосторонніх зв'язків.	США; Китай; двосторонні відносини
19 червня	ООН ухвалила перший в історії юридично зобов'язуючий міжнародний договір, що регулює відкрите море – Угоду про біорізноманіття океану за межами національної юрисдикції (<i>BBNJ</i>).	<i>BBNJ</i> ; відкрите море; ООН
24 червня	Керівник Групи Вагнера Є. Пригожин очолив заколот у Росії, наблизившись до Москви на 200 км. Наступ зупинений після термінових домовленостей, за якими сили Групи Вагнера погодилися відступити та рушити до Білорусі.	Росія; Група Вагнера
Липень		
3 липня	Ізраїль почав масштабну військову операцію проти імовірних бойовиків у таборі біженців Дженін на Західному березі р. Йордан, унаслідок чого, за даними палестинської влади, 8 людей загинули і 100 поранені.	Палестино-ізраїльський конфлікт; Західний берег
5 липня	Третій день реєструється світовий рекорд спеки – середньосвітова температура перевищила 17,18°C.	Зміна клімату
7 липня	Білий дім оголосив про знищення залишків американської хімічної зброї на сході Кентуккі, згідно з міжнародною Конвенцією про заборону хімічної зброї.	КЗБЗ; США
7 липня	США започаткували поставки Україні невизначеної кількості касетних боеприпасів.	Касетні боеприпаси; Україна; США
12 липня	У Вільнюсі завершився саміт НАТО. Країни-члени домовилися про членство України, “коли союзники погодяться і будуть виконані умови”.	НАТО; Україна
17 липня	Росія вийшла з чорноморської зернової угоди, укладеної всередині 2022 р. з метою відновлення Україною поставок зерна після військово-морської блокади Росії. Вихід Росії з угоди загрожувє підвищенням світових цін на продукти харчування.	Продовольча безпека; російсько-українська війна
18 липня	РБ ООН провела першу в історії офіційну сесію з питань ШІ та міжнародного миру й безпеки.	ШІ; РБ ООН
20 липня	Генсек ООН А. Гутерреш представив Нову програму миру – аналітичну записку з його баченням багатосторонніх зусиль із досягнення миру й безпеки в нестабільному світі на засадах міжнародного права.	Багатосторонність; міжнародне право
24-28 липня	Відбулося засідання Робочої групи з питань зміцнення процесу огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), з наголосом на шляхи підвищення прозорості та підзвітності у сфері ядерного роззброєння. Консенсусу не досягнуто, голова Робочої групи оприлюднив власний проєкт рекомендацій.	ДНЯЗ

26 липня	Під час військового перевороту в Нігері президентська гвардія заарештувала Президента М. Базума та захопила міністерські будівлі в столиці Ніамеї.	Переворот; Нігер
30 липня	Внаслідок підриву терориста-смертника під час політичного зібрання в районі Баджаур, Пакистан, біля афганського кордону загинули 54 особи, понад 200 отримали поранення. Відповідальність взяв на себе Вілайт Хорасан Ісламської Держави.	Пакистан; Вілайт Хорасан Ісламської Держави
31 липня - 11 серпня	Підготовчий комітет Оглядової конференції ДНЯЗ 2026 р. зібрався на першу сесію у Відні; делегації висловили занепокоєння відновленням ядерної загрози, але не змогли узгодити фактичний підсумок зустрічі.	ДНЯЗ
Серпень		
10 серпня	Польща оголосила про намір розгорнути 10 тис. військовослужбовців на кордоні з Білоруссю через занепокоєння присутністю там бойовиків Групи Вагнера та діями мігрантів, які намагаються перетнути кордон без дозволу.	Білорусь; Польща; Група Вагнера
21-25 серпня	9-а Конференція держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) у Женеві розглядає "роль промисловості у відповідальних міжнародних передачах звичайних озброєнь".	ДТЗ
23 серпня	Індійська Місячна місія <i>Chandrayaan-3</i> першою успішно здійснила посадку на південному полюсі Місяця. Індія стала четвертою країною, яка висадилася на Місяць.	Індія; космос
23 серпня	Керівник Групи Вагнера Є. Пригожин і ще 9 осіб загинули в авіакатастрофі на північний захід від Москви, ймовірно, через вибух бомби на борту літака.	Група Вагнера; Росія
24 серпня	На зустрічі країн <i>BRICS</i> у ПАР ще шість країн отримали запрошення приєднатися до групи країн, що розвиваються, у спробі збалансувати глобальну міць США і Європи.	<i>BRICS</i>
29 серпня	Лісова пожежа на північ від грецького м. Александруполіс оголошена найбільшою в історії ЄС: згоріло 810 км² лісу, загинули 20 осіб.	Греція; лісова пожежа
30 серпня	Військові захопили владу в результаті державного перевороту в Габоні, піддавши Президента А. Б. Ондімбу домашньому арешту у Лібрєвілі.	Переворот; Габон
Вересень		
4-6 вересня	Перший кліматичний саміт в Африці відкрився в Найробі, Кенія; його учасники закликали промислово розвинені країни збільшити фінансування кліматичних заходів.	Африка; зміна клімату
6 вересня	Внаслідок російського ракетного обстрілу ринку в українській Костянтинівці загинули 17 мирних жителів.	Російсько- українська війна
8 вересня	Внаслідок землетрусу в центральній частині Марокко загинуло близько 3 000 осіб, завдано катастрофічної шкоди понад 6 млн людей.	Землетрус; Марокко
10-11 вересня	Внаслідок руйнування двох дамб після сильного дощу, викликаного штормом Даніель, повністю затоплено м. Дерна, Лівія, понад 4 000 осіб загинуло, 8 000 зникли безвісти.	Повінь; Лівія

13 вересня	Керівник Північної Кореї Кім Чен Ин і Президент Росії Путін зустрілися на космодромі <i>Восточный</i> на сході Росії, ймовірно, для укладення угоди про зброю.	Збройова угода; Північна Корея; Росія
16 вересня	На саміті <i>G20</i> у Делі оголошено про створення нового економічного коридору Індія-Близький Схід-Європа, який може конкурувати з китайською ініціативою – “Один пояс, один шлях”.	Економічний коридор; <i>G20</i>
16 вересня	Малі, Нігер і Буркіна-Фасо уклали пакт про взаємну оборону – Альянс держав Сахеля.	Альянс держав Сахеля
18 вересня	США та Іран обміняли по п’ять в’язнів за угодою, яка також дозволяє вивільнити \$6 млрд, які Південна Корея заборгувала Ірану за нафту, куплену до запровадження США у 2019 р. санкцій, що заборонили такі операції.	Іран; США
19-20 вересня	Азербайджан домовився про припинення вогню з карабахськими сепаратистами після 24-годинного наступу на сили етнічних вірмен у Нагірному Карабаху. Понад 80% корінного населення Нагірного Карабаху втекли до Вірменії.	Нагірний Карабах
24 вересня	Президент Франції Е. Макрон заявив про наміри відкликати посла та 1 500 військових з Нігеру після липневого перевороту.	Франція; Нігер
24 вересня	Озброєні серби атакували поліцію у с. Банська на півночі Косова і захопили монастир, що призвело до одностороннього протистояння. Під час конфлікту загинув поліцейський і троє нападників.	Косово
Жовтень		
2 жовтня	РБ ООН схвалила багатонаціональні сили під проводом Кенії для допомоги Гаїті в боротьбі з бандитизмом. Росія і Китай утрималися через невдалу історію іноземного втручання в Гаїті.	Гаїті; миротворча операція; РБ ООН
5 жовтня	Внаслідок російського ракетного удару по українському с. Гроза загинули щонайменше 51 особа.	Російсько-українська війна
5 жовтня	Понад 100 осіб загинули внаслідок удару безпілотною по військовій академії в м. Хомс, Сирія. Ніхто не взяв на себе відповідальності за напад.	Сирія
5 жовтня	Заступниця спеціального представника Генсека ООН у Судані К. Нквета-Саламі заявила, що збройний конфлікт спричинив “найшвидше зростаючу кризу переміщення у світі” – понад 5,4 млн осіб мусили покинути домівки за шість місяців боїв.	Громадянська війна; переміщення; Судан
6 жовтня	Ув’язнена іранська правозахисниця Н. Мохаммаді отримала Нобелівську премію миру за боротьбу з пригніченням жінок в Ірані.	Іран; Нобелівська премія миру
6 жовтня	Німеччина вимагає від Росії, відповідно до КЗХЗ, пояснень можливого використання поліцейських хімічних речовин у бойових діях в Україні. Росія заперечує свою причетність.	КЗХЗ; Російсько-українська війна
7 жовтня	ХАМАС скоїв масштабний повітряний і наземний напад на Ізраїль із території Гази, вбивши понад тисячу людей і захопивши сотні заручників, що змусило Прем’єр-міністра Ізраїлю Б. Нетаньяху проголосити: “Ми у стані війни”.	ХАМАС; Ізраїль

7 жовтня	У провінції Герат в Афганістані сталися два землетруси, внаслідок яких загинули щонайменше 2 400 осіб.	Афганістан; землетрус
8 жовтня	Ізраїль офіційно оголосив війну ХАМАС, число загинувших сягнуло приблизно 1 100 осіб із обох сторін, а Ізраїль посилив авіаудари по Газі.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
13 жовтня	Ізраїль наказав евакуювати 1,1 млн осіб із півночі на південь Газі перед наземним вторгненням на її територію.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
17 жовтня	Підтримувані Іраном групи атакували сили США в Іраку та Сирії. 26 жовтня і 8 листопада США відповіли контрударами по об'єктах Корпусу стражів Ісламської революції Ірану в Сирії.	Іран; Ірак; Сирія; США
18 жовтня	Останній елемент ембарго ООН на постачання зброї Ірану завершився через вісім років після ухвалення Спільного всеохопного плану дій (СВПД) стосовно іранської ядерної програми. Рада ЄС вирішила зберегти обмежувальні заходи, вважаючи, що Іран не виконав своїх зобов'язань за СВПД.	ЄС; Іран; СВПД
18 жовтня	Щонайменше 500 палестинців загинули внаслідок вибуху в лікарні Аль-Ахлі в Газі. Місцева влада звинувачує Ізраїль у ракетному ударі; Ізраїль звинувачує Палестинський ісламський джихад у невдалому пуску ракети.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
24 жовтня	Агентство допомоги <i>Save the Children</i> повідомляє, що 2 000 дітей загинули в Газі від бомбардувань Ізраїлю, на тлі закликів ООН до припинення вогню.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
27 жовтня	Альянс повстанських армій у М'янмі почав Операцію 1027 – наступ на правлячу військову хунту.	М'янма
27 жовтня	Ізраїль розпочав масштабне наземне вторгнення в Газу, перерізавши комунікації між північню та півднем території. Генасамблея (ГА) ООН більшістю, у 121 голос “за” при 14 “проти”, ухвалила резолюцію про перемир'я.	Війна Ізраїлю з ХАМАС; ГА ООН
Листопад		
1-2 листопада	У Великій Британії пройшов Саміт з безпеки ШІ, присвячений можливостям і ризикам “передових систем ШІ”. Саміт став першим у серії зустрічей, пов'язаних із ШІ, які мають проходити кожні шість місяців.	ШІ; Велика Британія
2 листопада	Росія завдала найпотужнішого за рік ракетного удару по Україні; український головнокомандувач генерал В. Залужний заявив, що війна зайшла у “глухий кут”.	Російсько- українська війна
2 листопада	Росія відкликала ратифікацію Договору про всеохопну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), але підтвердила, що залишиться його учасницею і продовжить брати участь у роботі Договору.	ДВЗЯВ; Росія
4-7 листопада	Спеціальні посланці США та Китаю з питань клімату зустрілись у Санніленді, Каліфорнія, і домовилися розпочати та прискорити різні кліматичні заходи.	Китай; зміна клімату; США
7 листопада	Ізраїльські війська відрізали північ Газі від півдня. Міністерство охорони здоров'я Газі повідомляє, що число загинувших у Палестині перевищило 10 тис. осіб.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
12 листопада	ВООЗ закликає припинити атаки на лікарні та поряд з ними в Газі.	Війна Ізраїлю з ХАМАС

13-17 листопада	4-а сесія Конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження, проходить у Нью-Йорку; дискусії відображають геополітичну кризу в регіоні.	Близький Схід; ядерна зброя
14 листопада	Армія Малі захопила Кідаль, ключове місто на півночі, яке повстанці-туареги утримували майже 10 років. Повідомляється, що державні сили підтримує російська Група Вагнера.	Малі; Група Вагнера
15 листопада	Намагаючись налагодити відносини між країнами, Президент США Джо Байден і керівник Китаю Сі Цзіньпін провели двосторонні переговори в Сан-Франциско.	Двосторонні відносини; Китай; США
15 листопада	РБ ООН схвалила резолюцію, що закликає до запровадження “термінових і тривалих гуманітарних пауз і коридорів по всьому сектору Гази”. США, Велика Британія і Росія утрималися.	Війна Ізраїлю з ХАМАС; РБ ООН
16 листопада	Уряд Судану вимагає негайно припинити Об’єднану перехідну місію ООН допомоги в Судані (<i>UNITAMS</i>). РБ ООН виконає вимогу 1 грудня, а діяльність <i>UNITAMS</i> припиниться через три дні.	Судан; <i>UNITAMS</i>
20 листопада	Сильні дощі та повені на Африканському Розі, спричинені Ель-Нінйю, призвели до загибелі 50 осіб та переміщення понад 695 тис. осіб у Сомалі.	Повені; Сомалі
21 листопада	Північна Корея запустила ракету, яка нібито виводить на орбіту розвідувальний супутник, що змушує Південну Корею призупинити ключову частину військового пакту 2018 р. з деескалації напруженості на Корейському півострові.	Північна Корея; Південна Корея; космос
22 листопада	Фінляндія закриває всі, крім одного, прикордонні переходи з Росією через наплив мігрантів, організованого, за її словами, Росією.	Фінляндія; Росія
24 листопада	У Газі розпочалося чотириденне перемир’я: ХАМАС звільнив 24 заручники, а Ізраїль – 39 палестинських в’язнів і дозволив доставити більше гуманітарної допомоги на територію Гази.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
26 листопада	Катар, як посередник, оголосив про подовження перемир’я в Газі на два дні; сторони обмінялися четвертою групою заручників.	Війна Ізраїлю з ХАМАС; Катар
27 листопада - 1 грудня	Друга Зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) одноголосно схвалила спільну політичну декларацію і пакет практичних рішень.	ДЗЯЗ
28 листопада	Уряд Філіппін і повстанці-комуністи з Нової народної армії погодилися після шестирічної перерви поновити мирні переговори з метою покласти край десятиліттям збройного конфлікту.	Мирні переговори; Філіппіни
30 листопада	Органи ЄС попередньо погодили запропонований текст Закону про кіберстійкість (<i>CRA</i>) для захисту окремих осіб і компаній під час купівлі або використання продуктів чи програмного забезпечення з “цифровим елементом”.	Кіберсфера; ЄС

30 листопада - 13 грудня	У Дубаї відкрилася Конференція ООН зі зміни клімату (COP28), на якій 74 держави закликали до спільних дій. Створено Фонд втрат і збитків обсягом \$400 млн для підтримки вразливих держав. COP28 завершилася ухваленням першого глобального рішення про започаткування “відмови від викопних палив”.	Зміна клімату; COP28
Грудень		
1 грудня	У Гвінеї-Бісау почалися бої між силами безпеки ворогуючих політичних фракцій. Президент У. С. Ембалу назвав інцидент спробою державного перевороту.	Переворот; Гвінея-Бісау
2 грудня	На тлі триваючої по всій Східній Африці повені, спричиненої Ель-Нін'яю, повінь і зсуви на півночі Танзанії призвели до загибелі 88 осіб.	Повінь; Танзанія
3 грудня	Ізраїльські сухопутні сили після завершення семиденного перемир'я почали наступ на півдні Гази, північніше Хан-Юніса.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
4 грудня	ГА ООН схвалила нову Глобальну систему поводження з боеприпасами протягом усього терміну їх служби.	Поводження з боеприпасами; ГА ООН
6 грудня	Генсек ООН А. Гутерреш попередив, що гуманітарна система в Газі перебуває на межі краху, і вперше з 1989 р. задав ст. 99 Статуту ООН, спонукаючи РБ ООН обговорити подальші дії.	Війна Ізраїлю з ХАМАС; ООН
6 грудня	Чад і Мавританія підтвердили розпуск Групи п'яти держав Сахеля (<i>G5 Sahel</i>) після виходу з неї Буркіна-Фасо та Нігеру.	<i>G5 Sahel</i>
7 грудня	Президент Туреччини Ердоган відвідав Грецію і підписав низку угод із прем'єр-міністром Греції К. Міцотакісом, що свідчить про значне покращення двосторонніх зв'язків.	Двосторонні відносини; Греція; Туреччина
8 грудня	Європарламент і Рада ЄС попередньо узгодили Закон про ШІ, що визначає вимоги до ШІ на основі потенційних ризиків і впливу.	ШІ; ЄС
10 грудня	Філіппінський катер і корабель берегової охорони Китаю зіткнулися біля спірного рифу в Південно-Китайському морі. Кожна країна звинувачує іншу в зіткненні.	Китай; Філіппіни; Південно-Китайське море
10 грудня	Китай офіційно прийняв посла Афганістану в Пекіні, ставши першою країною, яка визнала афганського посла після захоплення влади Талібаном у серпні 2021 р.	Афганістан; Китай
11-13 грудня	Зустріч у Женеві держав-учасниць Конвенції 1972 р. про заборону біологічної та токсинної зброї (КБТЗ) зірвано процедурними маневрами Росії, що призвело до відсутності загальних дебатов і заяв міжнародних і неурядових організацій.	КБТЗ; Росія
12 грудня	ГА ООН переважною більшістю (153 держави “за”, 10 “проти”, 23 утрималися) проголосувала за вимогу гуманітарного припинення вогню в Газі на тлі доповідей про загибель 18 тис. палестинців, 70% з яких – діти та жінки. Резолюція не призвела до дій на місцях.	Припинення вогню; війна Ізраїлю з ХАМАС; ГА ООН
14 грудня	ЄС погодився відкрити на саміті в Брюсселі перемовини з Україною про її членство.	ЄС; Україна

15 грудня	Перу завершила знищення запасів касетних боєприпасів, ставши останньою країною-учасницею, яка зробила це згідно з Конвенцією 2008 р. про касетні боєприпаси (ККБ). Усі 1,5 млн касетних боєприпасів, задекларованих країнами-учасниками ККБ, знищені.	ККБ; Перу
18 грудня	Кілька компаній призупинили судноплавство Червоним морем через напади єменських хуситів на комерційні судна. Спочатку хусити атакували судна, пов'язані з Ізраїлем, а потім – і ті, що не мали прямого стосунку до війни Ізраїлю з ХАМАС.	Хусити; війна Ізраїлю з ХАМАС; Червоне море; Ємен
18 грудня	Бойовики <i>RSF</i> захопили м. Вад-Мадані на сході Судану після восьми місяців війни між <i>SAF</i> і <i>RSF</i> .	Громадянська війна; Судан
19 грудня	РБ ООН схвалила виведення Стабілізаційної місії ООН у ДРК (<i>MONUSCO</i>).	ДРК; <i>MONUSCO</i>
20 грудня	Міністерство охорони здоров'я Гази стверджує, що число загиблих у війні Ізраїлю з ХАМАС досягло майже 20 тис. осіб, що більше, ніж під час будь-якого іншого арабського конфлікту з Ізраїлем за понад 40 років.	Війна Ізраїлю з ХАМАС
22 грудня	РБ ООН проголосувала за швидшу доставку вкрай необхідної допомоги до Гази. Підсумки голосування: 13-0, Росія і США утрималися.	Війна Ізраїлю з ХАМАС; РБ ООН
23 грудня	Визнаний ООН уряд Ємену та хусити зобов'язуються зробити кроки до припинення вогню і взяти участь у мирному процесі під егідою ООН.	Припинення вогню; мирний процес; Ємен
25 грудня	Президент Білорусі Лукашенко підтвердив, що Росія завершила доставку ядерної зброї до Білорусі. Про угоду про передачу ядерної зброї вперше заявив Президент Путін у березні.	Білорусь; ядерна зброя; Росія
29 грудня	ПАР звернулася до Міжнародного суду (МС) стосовно розгляду звинувачень у вчиненні Ізраїлем геноциду в Газі.	МС; війна Ізраїлю з ХАМАС; ПАР
31 грудня	Після кількох тижнів нападів хуситів на судна в Червоному морі, американські військові вбили щонайменше 10 бойовиків-хуситів і потопили три їхні катери під час першого прямого військового зіткнення з єменським збройним угрупованням.	Хусити; Червоне море; США; Ємен

Про авторів

Д-р Люсі Бєро-Судро (*Lucie Béraud-Sudreau*, Франція) – директорка Програми СППІ з військових витрат і виробництва зброї, де її робота зосереджується на динаміці та наслідках світових військових витрат, виробництві та поставках зброї. Раніше була науковою співробітницею з військової економіки та закупівель у Міжнародному інституті стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*).

Гретхен Болдуїн (*Gretchen Baldwin*, США) – наукова співробітниця Програми СППІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів, де її робота зосереджується на гендерних питаннях і миротворчих операціях. Раніше працювала в програмі “Жінки, мир і безпека” (*Women, Peace and Security, WPS*) Міжнародного інституту миру (*International Peace Institute*). Її дослідження фокусуються на імплементації порядку денного *WPS*, питаннях миротворчості, захисту цивільного населення, маскулинності у динаміці миру та безпеки, а також питаннях політичної пам’яті.

Колья Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – старший науковий співробітник Програми СППІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Він досліджує питання експортного контролю, нерозповсюдження та регулювання технологій, зосереджуючись на багатосторонніх режимах експортного контролю та контролі над новітніми технологіями, особливо *3D*-технологіями, технологіями ракетно-космічних запусків.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, де він досліджує національні, регіональні та міжнародні заходи з регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та товарами подвійного використання. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*).

Д-р Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, Франція/Швеція) – директор Програми СППІ з регулювання штучного інтелекту. Його робота зосереджується на питаннях, пов’язаних із розробкою, використанням і контролем автономних систем зброї та військовим застосуванням штучного інтелекту. Регулярно співпрацює з урядами, службами ООН, міжнародними організаціями та ЗМІ й надає їм результати своєї роботи.

Пітер Д. Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППІ з поставок зброї. Серед тем його останніх досліджень – світові тенденції поставок зброї, військова промисловість, поширення стрілецької зброї в Африці, прозорість в озброєннях і багатосторонні ембарго на поставки зброї.

Симон Т. Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з поставок зброї. До сфери його досліджень належать моніторинг поставок зброї, застосування зброї у конфліктах, прозорість поставок зброї, розвиток технологій і доктрин застосування звичайних озброєнь.

Д-р Вілфред Ван (*Wilfred Wan*, США) – директор Програми СІПРІ зі зброї масового ураження. Останні теми його досліджень стосувалися переважно зниження ризиків ядерної зброї, верифікації ядерного роззброєння та інших питань контролю над озброєннями та роззброєння. Автор книги *Regional Pathways to Nuclear Nonproliferation* (University of Georgia Press, 2018).

Річард Гован (*Richard Gowan*, Велика Британія) – директор Міжнародної кризової групи (*International Crisis Group*) ООН. Також він є запрошеним старшим науковим співробітником із політичних питань у Європейській раді з міжнародних відносин (*European Council on Foreign Relations*).

Д-р Александр Граєф (*Dr Alexander Graef*, Німеччина) – старший науковий співробітник Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету (*Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg, IFSH*). До сфери його досліджень входять конвенційна оборона та контроль над озброєннями в Європі, зовнішня та оборонна політика Росії, а також експертиза позадержавної політики безпеки.

Д-р Іен Дейвіс (*Ian Davis*, Велика Британія) – виконавчий редактор Щорічника СІПРІ і старший науковий співробітник СІПРІ з питань миру та конфліктів. У 2014-2016 рр. був директором редакторського та видавничого відділу СІПРІ.

Д-р Кароліна Дельгадо (*Dr Caroline Delgado*, Швеція) – директорка Програми СІПРІ з продовольства, миру та безпеки. Предметом її досліджень є питання безпеки людини та сталого миру з особливим фокусом на продовольчу безпеку, зв'язків між людським розвитком і миром, а також індикаторами миру.

Катаріна Джокіч (*Katarina Djokic*, Сербія) – наукова співробітниця Програми СІПРІ з поставок зброї. Раніше працювала аналітиком в оборонному відділі Посольства Німеччини у Белграді та дослідником у Белградському центрі політики безпеки (*Belgrade Centre for Security Policy*). Предметом її досліджень є оборонні реформи та підзвітність уряду у сфері оборони з акцентом на озброєннях.

Д-р Тютті Ерастьо (*Tytti Erästö*, Фінляндія) – старша наукова співробітниця Програми СІПРІ зі зброї масового ураження. Її дослідницькі інтереси охоплюють роль “держав під ядерною парасолькою” у світовому ядерному порядку, контроль над озброєннями та динаміку стратегічної стабільності за участю Китаю, Росії та США, іранську ядерну угоду, глобальне роззброєння та режим нерозповсюдження загалом.

Д-р Метью Джордж (*Dr Mathew George*, Індія) – директор Програми СІПРІ з поставок зброї. Предметом його досліджень є світова торгівля озброєннями, військові запаси та геополітика Америки та Океанії, берегова безпека та всеохопна безпека. Раніше він очолював відділ аеропростору, оборони та безпеки *GlobalData*.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – колишня директорка Програми СІПРІ з урядування і суспільства. Її поточні дослідження зосереджені на питаннях безпеки та справедливого врядування. Раніше вона обіймала керівні посади у Норвезькому інституті міжнародних відносин (*Norwegian Institute of International Affairs*), Міжнародному центрі перехідного правосуддя (*International Center for Transitional Justice*) та Женевському центрі демократичного контролю над збройними силами (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF*).

Матт Корда (*Matt Korda*, Канада) – молодший науковий співробітник Програми СІПРІ з ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження, старший науковий співробітник у Проєкті інформації з ядерних питань (*Nuclear Information Project*) Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*).

Лара Марія Г. Г. Кошта (*Lara Maria G. G. Costa*, Бразилія) – інтерн Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї, де досліджує військові витрати в Америці та Африці та допомагає в роботі програми. Вона здобуває магістерський ступінь із безпеки, розвідки та стратегічних досліджень (*IMSISS programme*).

Ханс М. Крістенсен (*Hans M. Kristensen*, Данія) – директор Проєкту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених у Вашингтоні та запрошений старший науковий співробітник СІПРІ.

Д-р Моріц Кютт (*Moritz Kütt*, Німеччина) – старший науковий співробітник Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету та запрошений науковий співробітник Програми науки і світової безпеки Принстонського університету. У своїх дослідженнях він намагається підвести технічну базу під ядерне роззброєння.

Д-р Яйр ван дер Лайн (*Jair van der Lijn*, Нідерланди) – директор Програми СІПРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів, а також асоційований науковий співробітник Університету Радбуда у Неймегені. Предметом його досліджень є переважно сучасні тенденції та перспективи розвитку багатосторонніх миротворчих операцій, їх спроможності діяти у складних середовищах, їх еволюція та стосунки з місцевими гравцями у недружніх націях.

Д-р Філіппа Лендзос (*Filippa Lentzos*, Норвегія) – старша викладачка (доцентка) дисципліни “Наука та міжнародна безпека” лондонського Королівського коледжу, де вона також працює на кафедрі військових досліджень, і на кафедрі світової охорони здоров’я та соціальної медицини. Вона

також є асоційованою старшою науковою співробітницею Програми СППРІ з озброєнь та роззброєння.

Д-р Дієго Лопеш да Сілва (*Diego Lopes da Silva*, Бразилія) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з військових витрат і виробництва зброї. Отримав ступінь *PhD* досліджень миру, оборони та міжнародної безпеки в Університеті штату Сан-Паулу. Його дослідження стосуються взаємодії політичних інститутів і військових витрат.

Сяо Льян (*Xiao Liang*, Китай) – науковий співробітник Програми СППРІ з військових витрат і виробництва зброї. Збирає та аналізує дані про військові витрати та військову промисловість. Його дослідницькі інтереси охоплюють альтернативні витрати і скорочення військових витрат, зв'язок між військовою допомогою та допомогою в розвитку, а також регіональні тенденції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – старша наукова співробітниця та виконуюча обов'язки директора Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідницькі інтереси охоплюють застосування міжнародних і регіональних інструментів контролю над експортом зброї, з особливою увагою до Договору про торгівлю зброєю та до Європейського Союзу і його країн-членів.

Д-р Зі Мін (*Zia Mian*, США) – співдиректор Програми дослідження світової безпеки Школи міжнародних і суспільних відносин Принстонського університету. Фізик, діяльність якого охоплює нерозповсюдження ядерної зброї, контроль над озброєннями, роззброєння та питання атомної енергетики.

Сельма Мустафіч (*Selma Mustafić*, Боснія та Герцеговина) – випускниця програми “Звичайні озброєння та боєприпаси” Інституту ООН з досліджень проблем роззброєння, була інтерном Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідницькі інтереси охоплюють питання передачі озброєнь, мереж торгівлі зброєю та новітні технології.

Лоріана О (*Lauriane Héau*, Франція) – наукова співробітниця Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Досліджує питання контролю над експортом товарів подвійного використання на Близькому Сході, ризиків незаконних переадресацій і використання зброї після експорту, а також розвитку багатосторонніх режимів експортного контролю. Також стежить за подіями у сфері співробітництва та надання допомоги в рамках Договору про торгівлю зброєю.

Д-р Кюнмі Кім (*Kyungmee Kim*, Швеція) – наукова співробітниця Департаменту досліджень миру та конфліктів Уппсальського університету та асоційована наукова співробітниця Програми СППРІ зі зміни клімату та ризиків. Вона очолює дослідницький проєкт із підтримки стійкого до клімату розвитку у вражених конфліктом і нестійких країнах.

Д-р Клаудія Пфайфер Крус (*Claudia Pfeifer Cruz*, Бразилія) – дослідниця у Програмі СІПРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Її дослідницькі інтереси стосуються даних і тенденцій миротворчих операцій, ролі прав людини в миротворчих операціях, особливо під егідою ООН. Також вона підтримує Базу даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції.

Д-р Павел Подвіг (*Pavel Podvig*, Росія) – науковий співробітник Програми дослідження світової безпеки Принстонського університету та старший науковий співробітник Інституту ООН з досліджень роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*).

Еллісон Питлак (*Allison Pytlak*, Канада/США) – керівниця Програми з питань кібернетики Центру Стімпсона, де вона очолює дослідження з питань підзвітності та управління кібердіяльністю. Раніше вона працювала менеджеркою Програми з проблем роззброєння Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу (*Women's International League for Peace and Freedom, WILPF*).

Ніведіта Раджу (*Nivedita Raju*, Індія) – дослідниця Програми СІПРІ зі зброї масового ураження. За дорученням СІПРІ також координує дослідницьку діяльність Консорціуму ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння.

Лоренцо Скараццато (*Lorenzo Scarazzato*, Італія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї. Його дослідження переважно стосуються європейської військової промисловості. Він збирає та аналізує дані для публікацій СІПРІ й проектів зі стороннім фінансуванням.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Відповідає за Базу даних СІПРІ про міжнародні миротворчі операції та досліджує тенденції миротворчих операцій і місій з врегулювання криз, зокрема тих, що проводяться в рамках Спільної політики безпеки та оборони ЄС.

Ден Сміт (*Dan Smith*, Швеція/Велика Британія) – директор СІПРІ. Має за плечима багато досліджень і публікацій з широкого кола питань миру й конфліктів. Зараз його робота зосереджується на зв'язку між порушенням екології та небезпекою, на питаннях миру й безпеки на Близькому Сході та в Північно-східній Азії та на глобальних тенденціях конфліктів.

Д-р Нань Тянь (*Nan Tian*, ПАР) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї, де він очолює проект із військових витрат. Його дослідницькі інтереси охоплюють причини та наслідки військових витрат і громадянських конфліктів, а також питання прозорості та підзвітності військових бюджетів, витрат і закупівель.

Марина Товар (*Marina Tovar*, Іспанія) – була інтерном Програми СІПРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Предметом її дослідження були проблеми радикалізації, тероризму та миротворчих операцій.

Ноа Хайнеманн (*Noah Heinemann*, Німеччина) – інтерн Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї та здобувач магістерського ступеня за спеціальністю оборонних наук Шведського університету оборони у Стокгольмі. Він також є співдиректором неурядового аналітичного центру *Polis180*.

Віталій Федченко (*Vitaly Fedchtnko*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ зі зброї масового ураження, де він відповідає за питання ядерної безпеки та політичні, технологічні й освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Автор і співавтор численних публікацій з ядерної криміналістики, ядерної безпеки та ядерного нерозповсюдження, зокрема *The New Nuclear Forensics* (*Oxford University Press*, 2015).

Д-р Фрідеріке Фрісс (*Friederike Frieß*, Німеччина) – старша наукова співробітниця Інституту досліджень питань безпеки та ризиків Університету *BOKU* (*Institute for Safety and Risk Sciences at BOKU University*), Відень. Предметом її досліджень є наявність розщеплюваних матеріалів у різних циклах ядерного палива.

Заїн Хуссейн (*Zain Hussain*, Велика Британія) – науковий співробітник Програми СІПРІ з поставок зброї, відповідальний за регіони Близького Сходу та Північної Африки. До приходу в СІПРІ працював науковим аналітиком у сфері навколишнього середовища, соціології та врядування, зокрема досліджуючи діяльність залучених до підозрілого виробництва зброї компаній, а також працював як “робітник миру” у Британо-американській раді з безпекової інформації (*British American Security Information Council, BASIC*).

Владислав Чернавських (*Vladislav Chernavskikh*, Росія) – науковий співробітник Програми СІПРІ зі зброї масового ураження, де він залучений до виконання відповідних дослідницьких проєктів у сфері озброєнь і роззброєння, а також сприяє координації діяльності СІПРІ в рамках Консорціуму ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння (*EU Non-Proliferation and Disarmament Consortium*) та Центру Альви Мюрдаль з ядерного роззброєння (*Alva Myrdal Centre for Nuclear Disarmament*).

Д-р Уна Якоб (*Una Jakob*, Німеччина) – старша наукова співробітниця відділу досліджень міжнародної безпеки та керівник групи дослідження контролю біологічної та хімічної зброї у Франкфуртському інституті дослідження миру (*Peace Research Institute Frankfurt, PRIF*). Її дослідницькі інтереси охоплюють роззброєння та нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї.